WOLFGANG GUST

ALMAN BELGELERİ

ERMENİ SOYKIRIMI 1915-16

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri

belge yayınları

belge yayınları

WOLFGANG GUST

ALMAN BELGELERİ
ERMENİ SOYKIRIMI 1915-16

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri

Wolfgang Gust, 1935, haftalık *Der Spiegel* dergisinin dış haberler servisi şefi ve muhabiri, *Spiegel-Buch* editörü. 1993'ten bu yana serbest köşe yazarı olarak çalıştı ve kendisini, karısı Sigrid Gust ile birlikte Ermeni Soykırımı Belgelerinin derlenmesine adadı. Eşiyle birlikte konuya ilişkin en önemli internet portalını [**www.armenocide.net**] hayata geçirdi.

BELGE YAYINLARI: 700
Türkiye İncelemeleri Dizisi

Der Völkermord an
den Armeniern 1915-16
zu Klampen, 2005, Hamburg

© WOLFGANG GUST (Derleyen)
www.armenocide.net

Ön kapak foto I Doğan Bekin / Tarihin Işığında Mardin (genpa 2010)
Türk ve Alman Subayları Mardin'de Süryani Partriği Mar İgnatios İlyas Şakir Efendi, yardımcısı Severios I. Afram Barsavm ve Süryani papazlar ile birlikte. Yıl, 1916.

Son Redaksiyon I Sena Adalı, Ali Sait Çetinoğlu

Redaksiyon I Doğan Akhanlı, Ahmet Batmaz, İrfan Cüre,
Yasemin Gedik, Toros Sarian, Ragıp Zarakolu

İngilizce Dizgi I Minife Yıldızhan

Sayfa ve Kapak Tasarım I Aristan

Baskı I Ocak 2012

İç/Kapak Baskı-Cilt I Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok
No: 239 Topkapı / İstanbul 0 (212) 613 12 11

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Cad. Binbirdirek İşhanı No:15/1
Sultanahmet/İstanbul
Tel: 0 (212) 638 34 58 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinlari@gmail.com
www.belgeyayinlari@gmail.com

Wolfgang Gust (Derl.)

ERMENİ SOYKIRIMI 1915/16

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri

Almancadan Çeviren

Zekiye Hasançebi & A. Takcan

belge yayınları

Bu kitabı eşim Sigrid'e adıyorum.

Onun yorulmak bilmeyen çabası olmasaydı
bu dokümantasyon asla gerçekleşmezdi.

Değerli yardımlarından dolayı dostlarıma teşekkür ederim:

Taner Akçam, Dikran Aruçyan, Monika Bağciyan,
Yetvart Fıçıcıyan, Edward Gregoryan, Hamo Gregoryan,
Armen ve Margrit Hağnazaryan, Kristin Karabulut,
Vağarşak Lalayan, S. Ohanian, Toros Sarian,
Greg Sarkissian, H. Sebuh der Avedisyan,
George N. Şirinyan ve Hurik Suruzyan

Wolfgang Gust

*Bu derlemenin Türkçeye çevrilip yayımlanmasını olanaklı kılan
Zorian Enstitüsüne teşekkür ederiz.*

Belge Uluslararası Yayıncılık

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ / Vahakn N. Dadrian 7
Resmî Alman Belgelerinin Önemi 8
Resmî Belgelerin İşlevlerine Gölge Düşüren Devlet Politikasının Ağırlığı: Tarihsel Miras 9
Ermeni Soykırımı'nın Uygulanmasıyla Birlikte Tarihsel Mirasın Savaş Dönemine Yansıması 11
Soykırımı Araştıran Almanların Olağanüstü Rolü: Tecavüze Uğrayan İnsanlığın Cesur Üyeleri 18

GİRİŞ ve METOD / Wolfgang Gust 27

ERMENİLER 31
KAYNAKLARIN DURUMU 33
SÜRGÜNLER VE İMHA EYLEMLERİ 37
Sorgulama ve İşkence 41
Amele Taburları 43
Yetişkin Erkeklerin Öldürülmesi 46
Köy, Kasaba ve Şehirlerdeki İmha Eylemleri 50
Sürgün Kafilelerinin İmhası 52
Sürgün Kafileleri 54
Kadın ve Genç Kızların Akibetleri 57
Toplama ve Dağıtım Yeri Halep 62
Halep'in Arkasından Geçen Sürgün Güzergâhları 64
Cehennemden Önceki Avlu: Deyr-Zor 66
İdam ve İnfaz Yeri (Mahalli): Habur Deresi 67
Zenginleştirmeler ve Ekonomik Sonuçları 70
SOYKIRIM BAHANELERİ 81
Ermeni Nefreti 81
Türkiye Ermenileri'nin Ayaklanmasından Duyulan Korku 83
Silahlar, Bombalar ve Kanıtlar 88
ERMENİLERİN DEVRİM HEDEFİ VE ALMANLARIN GÖZLEMLERİ ..93

SÖZDE ERMENİ AYAKLANMALARI 97
Zeytun 97
Dörtyol ve Akdeniz Kıyıları 99
Fundacık 100
Musa Dağ 101
Urfa 102
SOYKIRIMIN SORUMLULARI 105
Elebaşılar 106
İnfazcılar 115
Soykırımın Hedefi 119
Soykırıma Karşı Türk Direnişi 121
ALMANLARIN ROLÜ 125
Alman Politikacıların Soykırıma Tepkileri 125
Alman Elçi ve Konsoloslarının Tutumları 128
Soykırımda Almanların Müşterek Sorumluluğu 134
Berlin'in Merkezî Ermeni Politikası 137
TÜRKİYE'DE ALMAN ASKERİYESİ 143
Sivillere Karşı Kullanılan Alman Subayları 144
Alman Askeriyesi ve Belçika Örneği 149
Elçilikteki Alman Subayları 151
Askerî Misyondaki Alman Subayları 154
ALMAN HIRİSTİYANLARI VE JOHANNES LEPSIUS'UN ROLÜ 159
Almanya'nın Batıya Yüz Çevirmesi 160
Ermeni Dostu Johannes Lepsius ve Paul Rohrbach 164
Johannes Lepsius'un Dönüşümü 172
Sonuç 178

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SİYASİ ARŞİV BELGELERİ
Belgelere İlişkin Bazı Notlar 183
1913:.....185-190; *1914*:.....190-196; *1915*:.....196-604
1916:.....604-802; *1917*:.....802-825; *1918*:.....825-899
1919:.....900-902; *1921*:.....903-908
Abstracts / İngilizce Özetler 909

ÖNSÖZ

Ermeni Soykırımı'nın çok da kesin olmamakla birlikte, 20'nci yüzyılın ilk büyük soykırım örneğini teşkil etmek gibi bir özelliği vardır. Bu kesin olmama hali, işlenen suçun büyüklüğüne rağmen cezalandırılmaktan büyük çapta kurtulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Faillere sağlanan dokunulmazlık, Ermeni Soykırımı'na bir başka önemli fark yüklemiştir. Bu da, bizzat Hitler'in de dile getirdiği gibi, Nazileri II. Dünya Savaşı'nda kitlesel imha kampanyalarını işlerliğe geçirme konusunda cesaretlendiren başlıca faktörlerden biridir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı Ermeni felâketi yalnızca Yahudi Holokostu'nun bir önceli değildir, aynı zamanda onunla organik bir bağlantısı da vardır.

Ancak ilkinin barındırdığı bir özellik onu ikincisinden ayırır. Holokost tam olarak kabul edilmiş, bedeli ödenmiş ve fail kampında yer alanlarca büyük oranda tazmin edilmişken, Ermeni Soykırımı, geçmişteki ve şimdilerin Türk makamlarınca utanmazca inkâr edilegelmektedir. Bu inkârcılık sendromu, soykırımın başlıca bileşenlerinin, yani, taammüden, kurban halkı imha etme niyetinin ve merkezî otoritelerin hedefteki kurban halkın toptan imhasının örgütlenmesi ve yürütülmesine doğrudan karışmış olmalarının inkârıyla bütünleşmektedir.

Elinizdeki kitabın ana amacı, soykırımı, mümkün olduğunca kapsamlı bir biçimde belgelemektir, ancak bunu yaparken, aynı zamanda her türlü inkârın *var olma nedenini*[1] çürütmeye de çalışacaktır.

Bu kitabın değerini ölçüp biçerken, doğal olarak 1919 yılında Johannes Lepsius tarafından hazırlanmış benzer içerikli bir başka kitapla karşılaştırma ve farklılıkları belirleme sorunu ortaya çıkar. Bu konuyu ele aldığım bir başka yerde ifade ettiğim gibi, Lepsius'un kitabının kapsadığı belgelerin seçimi ve derlenmesi ile ilgili birtakım sorunlar söz konusudur. Hepsinden önce arşiv kimlik dizinlerinden tümüyle yoksundur, bu da orijinallerin kontrolünü

1 Raison d'être.

zorlaştırmaktadır. İkincisi Lepsius'un bir nedenle bu kitaba almayı tercih etmediği yüzlerce başka belge vardır. Ancak daha da önemlisi, hepsi olmasa da bazı belgeler, kitabın önsözünde bu konuda verilen garantilere aykırı bir biçimde kopya edilmiştir. Örneğin açıklamalar, kesip atmalar ve verili paragraflardaki bazı silintiler gibi birçok aykırılık mevcuttur.

Resmî Alman Belgelerinin Önemi

Türk inkârları, belgeleme işine ayrı bir önem atfetmektedir. Gerekli olan şey, alışılagelmiş belge türü değil, zorlayıcı güce sahip belgelerdir. Zorlayıcı kanıtı dört niteliğe göndermede bulunarak tanımlayacağım: Güvenilirlik, açıklık, inkâr edilemezlik ve gerçekliği kanıtlanabilirlik (Almanca baskıda: Relevanz, Eindeutigkeit, Unanfechtbarkeit, Überprüfbarkeit). Aşağıda tanımlandığı gibi, Alman resmî belge külliyatının temel bileşenleri, zorlayıcı kanıt tanımının hak edilmesiyle yakından ilişkilidir.

Ermeni Soykırımı'na ilişkin Alman kanıtlarının güvenilirliği, kökleri ta I. Dünya Savaşı'nda İmparatorluk Almanyası ve İmparatorluk Türkiyesi arasındaki siyasî ve askerî ittifaka uzanan güçlü bağlardan gelmektedir. Tüm Türkiye'yi saran Alman diplomatik ve askerî görevlileri ağı kendilerine uygulamadaki mezalimi birinci elden gözleme fırsatı sağlıyordu. Dolayısıyla, bu görevliler, gözlemlerini üstlerine bildirirken, İttifaka bağlılıklarından ötürü kendilerine hâkim olan endişelerin üstesinden gelmeliydiler.

Duruma göre *mahrem*,[2] *çok mahrem*,[3] *hafi*[4] ve *çok hafi*[5] biçiminde işaretlenen bu raporların mevcudiyeti, şimdilerde Almanya Federal Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Berlin'de bulunan Alman Devlet Arşivleri'ne serbestçe ve engellenmeksizin girişle anlaşılabilir. İnkâr edilemezlik konusuysa, tek fakat çok önemli bir şartta soruşturulabilir. Çünkü bu belgeler "dahili" kullanıma yöneliktir ve kesinlikle kamuya açık değildir. Başka bir değişle, bu belgeler, oluşturulan sistem gereği, gerçekleri çok küçük bir çevreye aktarıyordu; propaganda yoluyla daha geniş çevreleri etkileme amacından tümüyle uzaktı.

Yalnız soykırım ayrıntılarını hükümetlerine rapor eden Alman görevliler arasında değil, bu Alman görevliler ile Türk otoriteler arasında kaçınılmaz

2 Vertraulich.
3 Streng vertraulich veya ganz vertraulich.
4 Geheim.
5 Ganz geheim.

olarak gerilim doğuyordu. Örneğin Alman Albay Stange *Türklerin önceden tasarlanmış*[6] diye nitelendirdiği Ermenilere yönelik kitlesel cinayeti "gizleme" çabalarına itiraz ediyordu. Kıdemli Alman Halep Konsolosu Walter Rössler, Berlin ve İstanbul'daki Türksever üstlerine üstü kapalı bir meydan okuyuşla şöyle diyordu: "*Görevim icabı herhangi bir taraf tutamam. Elbette ki, bölgemde vuku bulmuş hakikat olduğuna inandığım şeyleri... arz etmem lâzım*".[7] Bir başka kıdemli diplomat, Türksever Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Johann Margrave von Pallavicini, ender görülen bir kızgınlıkla, aynı mezalimleri "Türk Hükümetinin itibarına sürülen bir leke[8] olarak adlandırıyordu. Pallavicini, bir ay sonra, Türklerin Ermenileri tasfiye etmeyi sürdürmek için "bir destek[9] olarak faydalanma cihetinden, hem harp hem de Almanya ve Avusturya-Macaristan'la ittifak avantajına haiz" olduklarını ileri sürerken, onları suçluyordu. Yeni Alman büyükelçisi ve ardından Dışişleri Bakanı olan Richard Kühlmann, Türk otoritelerinin tehcirleri haklı çıkarmak için ileri sürüyor oldukları "bahaneler"i[10] yeriyor, bu bahaneleri "bu bahanelerle bir olan Türk makamlarının malum hususiyetleri"nden[11] geldiklerini ileri sürüyordu.

Bu muhalif ve aynı zamanda aydınlatıcı notların yanı sıra, Türk müttefikine yönelik nihai Alman politikasının mimarları, resmî ve gayri resmî Türk-Alman ilişkilerini temelden zayıf düşürme pahasına da olsa, bugünden itibaren her şeyiyle açığa çıkmış Osmanlı-Türk soykırım tasarısına izin vermemek için her türlü çabayı gösteriyorlardı. Bu karmaşık durumdan doğan sorunlar aşağıda ele alınacaktır.

Resmî Belgelerin İşlevlerine Gölge Düşüren Devlet Politikasının Ağırlığı: Tarihsel Miras

Olayların, anlam veya imaları açısından yoruma ve değerlendirmeye tâbi tutuldukları yöntem itibariyle büyük önem kazandıkları su götürmez bir gerçektir.

---

6 Einen lang gehegten Plan.
7 Was ich für die Wahrheit halte.
8 Schandfleck.
9 Eine Stütze.
10 Vorwände.
11 gehört zu dem schon bekannten Inventar der Türkischen Behörden an solchen Vorwänden.

İnsan davranışlarını kapsayan ulusal ve uluslararası ilişkiler alanında, gerçekleri araştırma ve soruşturma işlevi, onları değerlendirme işlevi her zaman uyum göstermez. Çok sık olmasa da, gerçekleri araştıranların değerlendirmeleri ile aynı olayları konumları gereği mevcut devlet politikaları ışığında ve paralelinde değerlendiren yüksek düzeyli otoritelerinkiler arasında gerilim bile söz konusu olabilir. İşte bu *hareket tarzı*[12] temelinde, gerçekler bu otoritelerin anladığı ve belirlediği daha yüksek ulusal çıkarlara uydurulmaya başlandı.

Soykırım eylemlerinin gerçekleştirildiği bölgelerde konuşlanmış tüm alt rütbeli konsolosluk memurlarınca toplanan I. Dünya Savaşı Ermeni Soykırımı'na ilişkin çok sayıda belge, Berlin'deki yüksek düzeyli otoriteler, özellikle İmparator II. William ve onun kontrolündeki Dışişleri tarafından bu tür muameleye tâbi tutuldu. Yine de sonuçta Soykırım, ciddî bir müdahaleden titizlikle kaçman ve böylece Soykırımın hiçbir engelle karşılaşmadan tamamlanmasına izin veren bu yüksek düzeyli otoritelerin hoşnutsuzluğuna rağmen tam olarak ve resmen belgelenmiş oldu. Dolayısıyla yüksek düzeyde Alman politikasına rağmen belgelerin arşivlendiği gerçeğinin altını çizmek için bu politikanın ayrıntılarına kısaca göz atmaya değer.

Almanların, Ermenilerin kötü durumuna yönelik olarak aldırmazlığa varan ilgisizlik politikası, 1883 yılında Britanya'nın Türkiye'de zulme uğrayan Ermeniler adına müdahalede bulunma çabalarını eleştirmiş bulunan "Demir Şansölye" Bismarck'a kadar uzanır. Bismarck bu tür bir müdahaleyi, o dönem hüküm süren Sultan Abdülhamit'e zarar verebilecek "hayırsever yağmur bulutu" olarak görüyor ve reddediyordu. Bismarck'ın izinden giden İmparator II. William - Padişahın 1894-96 döneminde Ermenilere karşı işlediği korkunç katliamlara rağmen - Abdülhamit'le kişisel dostluğunu pekiştirmeyi sürdürdü. Hatta Padişah diğer Avrupalı devletlerin temsilcileri tarafından ayıplanırken, "Sultana hâlâ sadık kalan yegâne şahısım ben" demekle övünüyordu. İmparator bu hayırsever tutumu dolayısıyla,[13] "Kızıl Sultan" tarafından, yalnız kendisinin değil, "bütün Türk milletinin minnettarlığı"nın nişanesi olarak cömertçe ödüllendiriliyordu. II. William ardından, Ermeni zulmünü durdurmak için müdahale etmesini rica eden Ermeni Patriği Malakia Ormanyan'ı terslerken "umurumda bile değil"[14] diyordu. Alman İmparatoru, 1909 Adana katliamının doruğunda bile, mezalim bölgelerinin yakınlarında bulunan iki kruvazörle müdahaleyi aynı sertlikle reddediyordu: "Ermeniler'den bize ne?"[15]

12 Modus operandi.
13 Wohlwollende Haltung.
14 Geht mich nichts an.
15 Die Armenier gehen uns nichts an

İmparatorluk Almanyası'nın en üst düzeyli hükümet görevlilerinin tutum ve beyanları, 1894-96 katliam serisinin kesildiği Kasım 1896'da yapılan temel siyaset beyannamesinde yeniden tanımlanıyordu. Bu beyannamenin çerçevesi, Alman Dışişleri Dairesinin Siyasal Şubesi Yakın Doğu Başdanışmanı Alfons Mumm von Schwarzenstein tarafından çizilmişti. Schwarzenstein, on iki özlü sayfada Almanya'nın Hıristiyan Ermeniler ile Osmanlı-Türk otoriteleri arasındaki ihtilafa ve Ermenilere yönelik katliamlara ilişkin dış politikasının temel ve başlıca hedeflerini tanımlıyordu.

Bu siyaset beyannamesi iki ana ilkeye oturuyordu: (1) "Almanya hiçbir menfaati olmadığı bir ırk namına müdahalede bulunmaya sebep duymuyor, ne de bir Hıristiyan halkın hatırına İslâm âlemine karşı bir Haçlı Seferi başlatmak Alman politikasının işi olabilir..." (2) "aksi takdirde Türkiye'nin bütünlüğünü ve Türkiye'deki sayısız Alman'ın ticarî menfaatlerini tehdit eden tehlikeler mevzubahis olmakla, 'Ermenistan'daki katliamlar büyük resim içinde ehvenişer sayılmalıdır." Buna onay veren Dışişleri Bakanı Marshal 26 Kasım 1896 günü bu siyaset beyannamesini Şansölye Chlodwig von Hohenlohe-Schillingsfürst'e iletiyordu. Şansölye, Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaa milliyetlerinden hiçbirinin tek bir Alman askerinin bile feda edilmesine değmeyeceği biçimindeki sözlerini hatırlayarak, onay veriyor ve Ermeniler uğruna Türkiye'ye karşı harekete geçme tekliflerine kesinlikle itiraz edeceğini ifade ediyordu.

Ermeni Soykırımı'nın Uygulanmasıyla Birlikte Tarihsel Mirasın Savaş Dönemine Yansıması

Yukarıda tanımlanan kayıtsızlık mirası I. Dünya Savaşı sırasında ciddiyetle sınandı. Bu ciddiyet, şartların değişmesinden ve yepyeni bir duruma geçişten kaynaklanıyordu. Örneğin, önceki katliamlardan farklı olarak, şimdi global nitelikte ve pek çok açıdan yok edici bir savaş vardı. Ayrıca İmparatorluk Almanyası İmparatorluk Türkiyesi'nin siyasî ve askerî müttefikiydi. Ancak en önemlisi, Ermenilerin yaşadıkları felâket artık münferit ve geçici katliamlarla kalmayıp, bugün soykırım olarak tanımlanan büyük ve sürekli bir cehennem ateşiyle genişliyordu. Ancak yerleşik politika değişmiyordu. Temel siyaset çizgisine bağlılığın işaretleri İmparator II. William tarafından I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden aylar önce verilmişti. II. William, Türkiye'de görevlendirilen Alman Askerî Heyeti üyeleri onuruna verilen özel bir resepsiyonda, yüksek rütbeli Alman subaylarını "Türkiye'nin dahili meselelerine müdahil olmayın" diye uyarmıştı.

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığına atanarak heyette yer alan General Fritz Bronsart von Schellendorf, bu sözlü yasağın "Ermeni Sorunu"nun bütün yönlerini kapsadığını dile getirmiştir. Başka bir deyişle en yüksek rütbeli Alman komutanı ve yöneticisi holokostun başlamasından çok önce Türk müttefikine Ermeniler'le ilgili olarak alabildiğine özgürlük veriyordu. 14'ncü Türk Piyade Tümeninin Alman Komutanı Ludwig Schraudenbach, anılarında, bu müdahale etmeme emrinin, mezalimin bizzat tanık olduğu bazı aşamalarını nasıl biçimlendirdiğini açıklıyor. Kayıt düştüğü üzere, bu olaylara, *bana dokunmayan yılan bin yaşasın*[16] felsefesiyle seyirci kalınacaktı.

Efendisini, yani Berlin'deki "Kayzer"i sadakatle taklit eden Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim, Berlin'deki Şansölyesi Bethmann Hollweg'e gönderdiği uzun bir raporda, Ermenileri kendilerini bekleyen kadere terk etmeye karar verdiğini belirtiyordu. Şöyle yazıyordu: "...bilhassa dikkatli olmalıyız. Aksi takdirde, belki de beyhude bir gayeyle müdahalede bulunarak, bizim için çok önemli ve çok hayatî menfaatleri tehlikeye atabiliriz".[17] Büyükelçi Wangenheim'ın bir üstü Dışişleri Müşaviri Arthur Zimmermann de aynı düşünceyle, "kendi evlâtlarımız ve kardeşlerimiz bize Ermeniler'den daha yakındır" diyor ve savaş dolayısıyla Türk askerî yardımına muhtaç olduklarını,[18] ekliyordu. Belki de bu bağlamda en keskin tepki, "Yegâne gayemiz, Ermenilerin netice itibariyle mahvolup olmadıklarına bakmadan, Türkiye'yi harbin sonuna kadar yanımızda tutmaktır"[19] diyen Şansölyenin kendisinden geliyordu. Bu, *bırakınız yapsınlar*,[20] beyanları, İmparatorun 15-18 Ekim 1917 günlerinde Türkiye'yi üçüncü kez ziyareti vesilesiyle yaptığı konuşmalarla tamamlanıyordu. Ziyaretinin ikinci gününde Türk mihmandarlarına "Ermenistan... Osmanlı Hükümetinin kendi takdirine kalmıştır" dediği söylenir.

Fakat böylesi bir ihtiyari serbestliğin ürkütücü sonuçlarıyla nasıl başa çıkılacağına dair bazı sorunlar söz konusuydu. Bunun cevabı, Dışişleri Dairesi, Genelkurmay, Yüksek Komutanlık[21] ve Prusya Savunma Bakanlığı temsilci-

16 Noli me contendere.

17 ...mahnt zur besonderer Vorsicht. Anderfalls laufen wir die Gefahr durch das Eintreten für eine vielleicht aussichtslose Sache wichigere und für uns näher liegende Interessen auf's Spiel zu setzen.

18 ...näher als die Armenier stehen uns schliesslich unsere eigenen Söhne und Brüder.

19 Unser einziges... oder nicht.

20 Laissez faire.

21 Oberkommando.

lerinden oluşan bir kurul niteliğindeki Savaş Basını Yüksek Sansür Kurumunun[22] oluşturulmasında yatıyordu. Örneğin, 7 Ekim 1915 günü yapılan bir basın toplantısında, Alman gazetecilere Türkiye'yi Ermeni katliamlarıyla ilgili hikâyelerle rahatsız etmemeleri öğütleniyordu. "Dolayısıyla şimdi vazifeniz sessizliği muhafaza etmektir".[23] 23 Aralık 1915 tarihli bir başka basın toplantısında gazetecilere, "Ermeni meselesi hakkında sessiz kalmanız iyi olur,"[24] deniyordu.

Alman Kayzerinin Türk müttefiklerine sağladığı ihtiyari serbestliğin dehşet verici sonuçlarına göğüs germek Alman diplomasisinin de görevleri arasındaydı. Bu bağlamda, Alman Dışişleri Dairesi İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla, 4 Temmuz, 9 Ağustos 1915 ve 4 Ocak 1917 tarihlerinde üç resmî Nota veriyordu. Tümünde de Osmanlı-Türk otoriteleri, eylemlerin tehcir sınırını aşmaması, imha eylemlerinden ve de muhacirlerin İslâm'ı kabule zorlanmasından kaçınılması konusunda uyarılıyorlardı. Fakat Amerikalı diplomatlar bu notaların "adet yerini bulsun" türden (Morgenthau) ve "kâğıt üzerinde" (L. Einstein) olduklarını dile getiriyorlardı. Ayrıca iki Alman elçisi Ernst Langenburg Hohenlohe ve Paul Count von Wolff Metternich, Türklerin Ermeni karşıtı önlemlerini kabullenme konusundaki isteksizlikleri ve/veya yetersizlikleri nedeniyle görevlerinden alınıyorlardı.

Fakat Almanlar açısından, sınırlı ve tesadüfen de olsa, Ermeni Soykırımı'nın örgütlenmesinde oynadıkları bir başka rolün de belirtilmesi gerekmektedir.

Almanların, Doğrudan ve Dolaylı Biçimde, Ermeni Soykırımı'ndaki İşbirlikleri: Telkin,[25] Rıza[26] ve Suç Ortaklığı[27] Örnekleri Bismarck'm, döneminde gözlemlediği gibi, devlet adamları ciddî kararlar verme arifesindeyken, kararlarının en önemli öğesi gayri resmî kalır, yani "muhaberat, arşiv vesikalarının bir parçası olmayacak şekilde, şifahî olarak ve mahremiyet içinde nakledilir."[28] Ermeni Soykırımı'nın başladığı günlerde, Alman Büyükelçisi Wangenheim bu düşünceyi Şansölyesine yazdığı bir raporda tekrarlıyordu. Kendi

22 Obere Zensur-Stelle des Kriegspresseamtes.

23 Deshalb ist es einstweilen Pflicht, zu schwiegen.

24 Über die armenische Frage wird am besten geschwiegen.

25 Anregung.

26 Zusage.

27 Mitschuld.

28 Das Wichtigste besteht immer in... konfidentiellen Mitteilungen, auch mündlichen, was alles nicht zu den Atken komt. Das erfährt man nur auf vertraulichem Wege und nicht auf amtlichem.

deyişine göre "yakışık olmaması"na rağmen, bu tür gayri resmî kanalları "sık sık"[29] kullandığını itiraf ediyordu.

Fakat siyasal krizler ve bitmez tükenmez askerî eylemler içinde hızla değişen bir dünyada, bu gibi gayri resmî ve göze batan hareketleri sürdürmek her zaman kolay olmaz. Yüksek rütbeli Alman subaylarından bazıları, Ermeni Soykırımı'nın organizasyonunda istemeden de olsa çeşitli düzeylerde işbirliği yaptıklarını sözle veya hareketleriyle açığa vuruyorlardı. Daha sonra Mareşal olan General Comlar von der Goltz, 1894-1896 katliamlarının ardından, Türkiye için tasarlanan jeopolitik strateji temelinde, geleceğin Türkiye'sinin, Hıristiyan-Ermeni unsurlarından kurtulmuş, tam bir İslâm ve Asya ülkesi olmasının planlandığını dile getiriyordu. Bu görüşünün benzerini ileride yayımlayacağı anılarında da tekrarlıyordu.

Daha da önemlisi Goltz bu tezini I. Dünya Savaşı arifesinde Berlin'de toplanan büyük bir Türksever kalabalık önünde de tekrarlamakla kalmayıp, Ermenileri Türkiye açısından önemli bir stratejik engel olarak gördüğünü açık bir dille belirtiyordu. Onları komşu Rusya'nın potansiyel müttefiki ve aynı zamanda hemen tümüyle Müslümanların oturduğu bir bölgede yabancı bir etnik unsur olarak tanımlayan Goltz, işi, dinî açıdan homojen bir Müslüman kalesi ve yayılmacı Rusya karşısında bir siper yaratmak için Ermeni halkının Mezopotamya çöllerinde tebdili mekâna mecbur edilmesini önermeye kadar vardırıyordu. Savaş döneminde yüz binlerce Ermeni'nin Mezopotamya çöllerindeki kaderi bu yol göstericinin görüş ve beyanlarından açıkça anlaşılabilir.

Harbiye Nazırı Enver'in Türkiye'nin doğusundaki 1914-1915 askerî seferberliği sırasında Osmanlı Genelkurmayının I. Harekat Şubesinin başı olarak danışmanlık görevi yapan Albay Otto von Feldmann da, Goltz'un yol göstericiliğinin ne denli yararlı olduğunu doğrulamak istercesine, Ermeniler için tebdili mekân öneriyor ve "Muayyen bölgelerin... Ermeniler'den temizlenmesi" gerektiğinde ısrar ediyordu. Daha da önemlisi, diğer "Alman zabitleri"nin Ermenilerin Doğu Türkiye'den atılmaları çabasında yer aldıklarını ifşa ediyordu.[30] Feldmann, ayrıca, -tanınmış Alman askerî tarihçisi Binbaşı Carl Mühlmann'a göre- Türk Genelkurmayının Başı General Bronsart ile birlikte, Türk Silahlı Kuvvetlerinin fiili[31] Başkumandanı Enver'in sırdaşıydı ve her gün kendisiyle görüş alışverişinde bulunuyordu.

---

29 Öfters.

30 Es soll und darf aber nicht geleugnet werden, dass auch deutsche Offiziere-und ich seldst gehöre zu diesengezwungen waren, ihren Rat dahin zu geben, zo bestimmten Zeiten gewisse Gebiete... von Armenien freizumachen.

31 De facto.

Savaş döneminde Ermenilere yönelik muamele konusundaki bu yaklaşımlar, aynı dönemde Türkiye'de görev yapan yüksek rütbeli üç Alman deniz subayı tarafından da çeşitli vesilelerle vurgulanıyordu. Onlardan biri olan, Kıyı İstihkâmları Genel Müfettişi Amiral Guido von Usedom, Amerika Büyükelçisi Morgenthau'ya "Ermeniler Alman muvaffakiyetine mani teşkil etmekte, dolayısıyla onları uzaklaştırmak lâzım..." diyordu. Bir başka deniz subayı, Osmanlı-Türk filosunun Kumandanı Tuğamiral Wilhelm Souchon, 15 Ağustos 1915 tarihinde günlüğüne şöyle not düşüyordu: "Türkiye Ermenilere kusursuzca ve ziyadesiyle dikkatli hareket ediyorlardı. Üç bölge zaten tasfiye edilmişti. Ümit ederim ki bu oyun kısa zamanda neticelenir."[32] 19 Ağustos günü bir başka kayıt düşüyordu: "Son Ermeni de ortadan kaldırıldığında Türkiye selamete erecektir..."[33]

Ancak bu deniz subaylarının içinde en önemlisi, İstanbul Büyükelçiliği Deniz Ataşesi ve fiili Başkumandan Enver'in çok yakın arkadaşı Kıdemli Yüzbaşı Hans Humann idi. Dahası İmparator II. William'ın kişisel güven ve desteğine sahipti. Humann, 15 Haziran 1915 tarihli bir el yazısı notta, "Ermeniler az ya da çok imha ediliyorlar. Zalimee lakin mecburî"[34] diye yazıyordu. Humann, Musul'un Alman Konsolos Yardımcısı Walter Holstein'in Diyarbakır ve Musul arasında 600'den fazla Ermeni erkek, kadın ve çocuğunun katledildiğini bildirdiği bir rapora da tepki gösteriyordu. İki gün sonra çok daha dikkat çekici bir beyanda bulunuyordu: "...Türk Hükümeti Ermeni meselesini cebren hallederek harbe ve Avrupa'nın işgaline yardımcı oluyor".[35] Humann'ın Jön Türk liderleri Talat ve Enver'in soykırım politikasına verdiği destek 1916 yılı sonbaharında Büyükelçi Metternich'in geri çağırılması sırasında iyice açığa çıkıyordu. Amerikalı diplomat Einstein'ın 3 Haziran 1915 günü günlüğüne yazdığı gibi, "Humann... buradaki en tesirli Alman... Kendisi Enver'in can dostu." Talat ve Enver'in beraberce hazırladıkları bir muhtırayı eline alan Humann adı geçen büyükelçinin geri çağırılması yolunda resmî karar alması için Berlin'e baskı yapıyordu. Gerçekleştirilen Ermeni tehcir

32 Gegen die Armenier geht die Türkei möglichst verschwiegen und radikal vor. [3/4 von diesen sollen bereits bei Seite geschaffen worden sein]. Hoffentlich kommt dies Drama bald zu Ende.

33 Für die Türkei würde es eine Erlösung sein, wenn sie den letzten Armenier umgebracht hat...

34 Die Armenier wurden jetzt mehr oder weniger ausgerottet. Das ist hart, aber nützlich.

35 ...die Türkische Regierung die Kriegszeit und das anderwitig gefesselte Interesse Europa's benutzt, um die ganze armenische Frage brevi manu gewaltsam zu erledigen.

ve katliamları karşısında cesaret kırıcı protestolarla kendilerini sinirlendiren Metternich'i "Ermeni sefiri" diye niteleyen Türk liderler kıdemli Alman diplomatının uzaklaştırılması için Humann'ın Berlin'deki ağırlığından yararlanıyorlardı.

Almanların Ermenilerin tasfiyesindeki dahli çoğu olayda gizli ve zaman zaman dolaylı olmuştur. Fakat Osmanlı Genelkurmayında Demiryolları Şube Başkanı Yarbay Böttrich örneğinde, bu titizlik tümüyle ihmal edilmiştir. Kendisi yalnızca Ermeni demiryolları işçilerinin sevkini emretmekle kalmamış, bu emrin ifasında sıkı önlemler alınmasında ısrarlı da olmuştur. Bu Bağdat Demiryolu işçilerinin "birkaç bin"inin katline bizzat tanık olan İsviçreli bir eczacı, "hepsi bıçakla katlediliyordu,"[36] diye konuşuyordu. Bir tehcir emrine imza atmış olmaktan korkan yüksek rütbeli bir Alman subayı, Anadolu Demiryolları Genel Müdür Yardımcısı Franz J. Günther şöyle yakınıyordu:

Düşmanlarımız bir gün bu vesikayı ele geçirdiklerinde bunu bize ödetecekler... Almanların Ermeni zulümlerini engellemek için hiçbir şey yapmadıklarını, hatta [Türk] Kumandanın vecit içinde işaret buyurmuş olduğu gibi, bunun için bazı emirler verdiklerini bile ispatlayabilecekler.

Alman Yüksek Kumandanlığının başı General Falkenhayn'ı, Böttrich için dava açılmasını isteyen Alman Dışişleri Bakanı Gottlieb Jagow da tehlikenin farkındaydı, fakat general bu talebi reddediyordu. Almanların sorumluluğu konusunda, Alman Dışişleri Dairesinde hukuk müşaviri olan Göppert de kaygılanıyordu. Sorunu genel hatlarıyla yorumlarken, şöyle diyordu:

Aynı zamanda malî mahiyetteki sebeplerle kendimizi muaf tutmamız lâzım gelen ciddî bir cürümdür bu.[37]

Dahiliye Nazırı ve daha sonraki dönemlerin Sadrazamı Mehmet Talat, ölümünden sonra yayımlanan anılarında, Türk Genelkurmay Başkanı General Bronsart von Schellendorf'un savaş dönemi Ermeni tehcirleri konusunda rolü olan biri olduğunu ileri sürmektedir. Yazarlar her zaman kendilerini sütten çıkmış ak kaşık gibi göreceklerinden dolayı bu tür anılara kuşkuyla bakmamız gerektiğini göz önünde bulundurarak, bu beyanın Bronsart'ın doğrudan ilişkisine işaret eden bir tür kanıt olduğunu söyleyebiliriz.

Türk kaynaklarından gelen şifreli bir telgrafta Bronsart'ın "Ermeni ahalinin sevki mukadderdir" dediği belirtilmektedir. Buna göre, Bronsart aynı

36 Mit dem Messer wurden sie alle erledigt.

37 Das ist eine schwere Belastung, von der wir uns befreien müssen, auch aus finanziellen Gründen, denn man will uns fürden Schaden haftbar machen.

telgrafla, kanaatine göre, kendilerine karşı "tedabiri şedide" [sıkı önlemler] alınması gereken binlerce silahsız Ermeni amele taburu askerinin sevk emrini vermektedir. Türkçe şedide sözcüğünün ne anlama geldiğini, bu askerlerin planlı katliamlarla öldürülmesinden anlayabiliriz.

Ermenilerin kaderini belirleme yetkisine, Doğu Türkiye'de konuşlanmış Türk III. Ordusunun Alman Kurmay Başkanı Albay Felix Guse yeterince açıklık getirmektedir: "Bronsart her nevi salahiyete haizdir. Vazifesi esas itibariyle Türkiye'nin kuvvetinden faydalanmaktır. Harp sırasında ismi pek duyulmamıştı, lakin onun için çalışan biz, öbür erkan zabitlerine göre 'Muvaffak olmanın yolu, göze çarpmamaktan geçer'in bir emsaliydi".[38] Bronsart'ın Ermenilerin tasfiyesindeki fiili işbirliği biraz da Türk ulusal çıkarlarıyla kendisini özdeşleştirmesinden kaynaklanıyordu. Belki de bu özdeşleşmenin sonucu olarak "Yahudiler'den dokuz defa daha fırsatçı"[39] olan Ermenilere derin bir nefret duyuyordu. Bu nefreti, diğer Alman subaylarının, özellikle de Erzurum Konsolos Yardımcısı Scheubner-Richter'in binlerce yoksul muhacirin çektiği acıları hafifletme ricalarını terslerken iyiden iyiye belli ediyordu. "Muhacirlerin talihsizliğine müstehziyane baktığı kadar, onlara yardım yapılmasını, hatta en temel erzakın verilmesini bile reddetmişti."

Son olarak, Türkiye'deki Alman Askerî Heyetinin bir üyesi olan topçu binbaşısı Kont Eberhard Wolffskeel von Reichenberg'ten söz edilebilir. Ermenilerin Musa Dağı (Ağustos-Eylül) ve Urfa (Eylül-Ekim 1915) ayaklanmalarıyla, 12'nci Kolordu kumandanı olarak görev yapan Fahrettin (Türkan) Paşa uğraşıyordu. Urfa savunmacılarının direncini kıramayan Paşa, Binbaşı Wolffskeel'den kentin zaten Taş Devrine dönmüş Ermeni mahallesini bombalamasını emrediyordu. Hayatta kalanlar, asılarak, makineli tüfekle ve başka zalimane yöntemlerle yok ediliyorlardı. Ermenileri her defasında "hain"[40] olarak niteleyen ve sıkıntı kaynağı olarak[41] gören Wolffskeel, Türk imha eylemlerini "Türklerin dahili meselesi"[42] diyerek haklı görüyordu.

---

38 Bei ihm liefen aber schliesslich alle Fäden zusmmen. Sein Verdienst ist doch die Kraftäusserung der Türkei in erster Linie. Sein Name ist während des Krieges in der Öffentlichkeit kaum genannt worden; er war aber seinen Untergebenen, uns anderen Chefs der Generalstäbe, ein Vorbild des 'Viel leisten, wenig hervortreten'.

39 9 mal schlimmer in Wucher wie die Juden.

40 Verräter.

41 Scherereien.

42 InnerTürkische Angelegenheit.

Soykırımı Araştıran[43] Almanların Olağanüstü Rolü: Tecavüze Uğrayan İnsanlığın Cesur Üyeleri

Bir yanda, Türkiye'nin içlerinde konuşlanmış Alman konsolosluk görevlileri arasında ve diğer yanda, İstanbul ve Berlin'deki politikacılar arasında doğan gerilimler konsoloslukların gerçeği araştırma ve rapor etme faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Bu gerilimler daha çok olayların aşırıya kaçan doğasından kaynaklanıyordu. Ürkütücü, soğukkanlılıkla işlenmiş tek bir cinayet hakkında rapor vermek kolay olabilir, fakat sayısız savunmasız kurbanın katlini aktarırken ne kadar inandırıcı olabilirsiniz? Kurbanların son derece savunmasız kadınlar, çocuklar ve yaşlılar olduğu ve hiç olmazsa sakat bırakmak amacıyla kama, balta, kılıç, çekiç gibi kör aletlerin kullanıldığı kitlesel cinayetler işlendiği dikkate alınsa bile işin ürkütücü doğası ancak bir ölçüde kavranabilir.

Bu konuya kafa yoran Amerikan Büyükelçisi Morgenthau savaş günlüğüne aşağıdaki kaydı düşüyordu:

"Korkunç teferruattan hiç bahsetmedim, çünkü Ermeni erkek ve kadınlarının kurban edildiği sadist törenleri tam manasıyla nakledecek olsaydım bir Amerikan neşriyatında katiyen basılmazdı. İnsan aklının en sapık insiyaklarının keşfedebileceği envaiçeşit cürüm... bu sadık halkın gündelik bedbahtlığı haline geldi. Eminim ki insan soyunun tarihinde bunun kadar iğrenç hadiseler yoktur."

Morgenthau ayrıca kendisine bu mezalimi bizzat anlatan çok sayıda Ermeni'nin içinde bulunduğu azap ve sıkıntının da altını çiziyordu.

"Ofisimde saatlerce otururlar ve geçirmiş oldukları korkuları gözyaşlarından boğulurcasına bana anlatırlardı. Bunların ekserisinin, erkek ve kadın, şahit oldukları sahnelerden dolayı sıhhati bozulmuştu. Umumiyetle bana, Amerikan konsoloslarından mektup getiriyorlardı; bu mektuplar korkunç hikâyelerini teyit ediyor ve basılması münasip olmayan pek çok teferruatı naklediyordu. Bütün bu birinci elden malumattan anladığımız kadarıyla, zaten asırlardır bilinen Türk doğasının su katılmadık delalet ve canavarlığı kendini bile aşmıştı."

İçinde bulundukları şartlar öylesine ağırdı ki, Alman konsolosluk görevlilerinden hiçbiri, İstanbul ve Berlin'deki üstleri ne derse desin, olayları yumuşatarak aktarmayı başaramıyordu. Bu ağırlık en dokunaklı ifadesini, Ermeni

43 Die Ermittlers.

Soykırımı'mn etkilerinin en çok görüldüğü Halep'in kıdemli Alman konsolosu Walter Rössler'in "Türklerin Ermenilere yaptığı mezalim karşısında"[44] ruhen yıkıldığında ve "acı acı ağladığında"[45] buluyordu. Bu Alman ile diğer Alman, Osmanlı Genelkurmay Başkanı Bronsart arasındaki fark son derece çarpıcıdır. İstanbul'daki Bronsart Ermeni Soykırımı'nın mimarlarıyla, sabıkalılardan oluşan ve geniş çaplı katliamların organizasyon ve ifasında önemli bir rol oynayan Teşkilatı Mahsusa'ya üye kaydedilmesine ses çıkartmayacak ölçüde düşüp kalkarken, kitlesel cinayetin tam ortasındaki Rössler içinde büyüttüğü ıstırapla yaşıyordu.

Gerçekleri araştırma ve dolayısıyla soykırımı belgeleme yükünü esas itibariyle altı Alman Konsolosu ve Konsolos yardımcısı omuzluyordu: Heinrich Bergfeld (Trabzon), Eugen Büge (Adana), Walter Holstein (Musul), Kuckhoff (Samsun), Scheubner-Richter (Erzurum) ve Walter Rössler (Halep). Osmanlı-Türkiye'siyle aralarındaki siyasî ve askerî ittifakın getirdiği tüm dezavantajların üstesinden gelen bu insanlar su götürmez gerçekleri belirlemişlerdi. Sonuçta, Türk otoritelerinin suçlamaları bertaraf etmek için dile getirdikleri inkârlara karşı durmayı seçmişlerdi. Hatta içlerinde kendisini Türklere hayli yakın hisseden Trabzon Konsolosu Bergfeld bile, "Ermenilerin hemen tamamının imha edildiğini"[46] rapor ederken kızgınlığını ifade ediyor ve "Meslektaşlarım bunun toptan cinayet[47] olduğunda ittifakla hemfikir" diyordu.

Diğer konsoloslar Osmanlı-Türk müttefiklerini suçlarken daha inatçı ve serttiler. Örneğin, Adana Konsolosu Büge Dahiliye Nazırı Talat'ın inkârlarını "yüzsüzlük"[48] olarak niteliyordu. Musul Konsolosu Holstein bu inkârlar için "arsızca yalanlar"[49] diyordu. Halep Konsolosu Rössler bir başka inkâr karşısında duyduğu dehşeti, "doğrusu bu beyanı okuduğumda gözlerime inanamadım ve bu berbat yalanı tarif etmeye kelime bulamıyorum"[50] diye ifade ediyordu.

---

44 Über die Greuel die Türken an den Armeniern dort verübt hatten.

45 Bitterlich geweint.

46 Die fast gänzliche Ausrottung der Armenier.

47 Massenmord.

48 Dreieste Täuschung.

49 Krasse Lügen.

50 Fürwahr, ich habe meinen Augen nicht getraut, als ich diese Erklärung gesehen habe, und ich finde keinen Ausdruck, um den Abgrund ihrer Unwahrheit zu kennzeichnen

Alman devletinin bu hizmetlilerinin ibret verici tutumları, gerçeğin diplomatik manipülasyonlara galebe çaldığı ve - özellikle soykırım gibi büyük bir suç karşısında - siyasal çıkarları temel alan diktelerin adalete gölge düşüremediği Batı Uygarlığının temel değerlerine kanıttır. Bu hizmetlilerin çok yönlü kıyımı durdurmak için gösterdikleri cesur çabalar, devlet örgütlenmesindeki hiyerarşi içinde tali konumda olmalarından ve böylece yetersiz kalmalarından ötürü beyhude olmuştur. Fakat Türkiye ile ittifak ilişkilerine rağmen, soykırımı belgeleyerek Türk inkârlarının çürük temellerini yıkmayı başarmışlardır. İstanbul ve Berlin'deki üstlerinin manipülasyonlarına karşı çıkarak İmparatorluk Almanyası'nın onurunu kurtarmışlardır. Ayrıca zulüm altındaki azınlıkları savunan kahramanlar olarak insanlığa hizmet etmiş ve evrensel insan haklarına sadık kalmışlardır.

Bu kitabın asıl amacı, bu Alman konsoloslarının, konsolos yardımcılarının yanı sıra bazı elçiler, subaylar ve misyonerler tarafından derlenip, iletilen I. Dünya Savaşı Ermeni Soykırımı belgelerinin çeşitli yönlerini açığa çıkartmaktır. Kitap, sıkı çalışmanın, titizliğin, disiplinin ürünüdür ve her şeyden öte derin tarihsel bilgiler için Wolfgang Gust ve eşi Sigrid'e çok şey borçludur. Bu insanların da Alman asıllı olmaları bu esere olağanüstü önem kazandırmaktadır.

Vahakn N. Dadrian

Kaynakça

1 Gerald L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Starting World War II.* 1937-39, Chicago, University of Chicago Press, 1980, s. 610-12; New York Times, 18 Haziran 1985, Weinberg'in gazete editörleriyle yazışması. Hitler'in II. Dünya Savaşı'nın arifesinde, 22 Ağustos 1939 günü yaptığı "bugün Ermenilerin imhasından kim söz ediyor ki" (Wer redet heute noch von der Vernichtung der Armenier) beyanına göndermede bulunulmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Vahakn N. Dadrian, *Key Elements in the Turkish Denial of the Armenian Genocide*, Toronto, Zoryan Institute, 1999, s. 32-34.

2 Vahakn N. Dadrian, "The Historical and Legal Interconnections Between the Armenian Genocide and the Jewish Holocaust: From Impunity to Retributive Justice" *Yale Journal of International Law*, C. 23, No. 2 (Yaz 1998), s. 503-559.

3 Dr. Johannes Lepsius, Deutchland and Armenien. 1914-1918, *Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Berlin-Potsdam, Tempel, 1919.

4 Vahakn N. Dadrian, "The Documentation of the Armenian Genocide in German and Austrian Sources" in The Widening Circle of Genocide. *Genocide: A Critical Bibliographic Review*, c. 3, Israel Charny, ed. New Brunswick, N. Jersey, Transaction, 1994, s. 77-78.

5 *Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Botschaft Konstantinopel.* C. 170. Askerî Heyet Kayıt No. 3841. 23 Ağustos 1915 günü Erzurum'da düzenlenen rapor.

6 A.g.e., R 14089. K. No. 108/B. No. 2577. 16 Kasım 1915 tarihli rapor.

7 *Avusturya Dışişleri Arşivi, PA Türkei* XII/463, No. 21/P.B. 10 Mart 1916 tarihli rapor.

8 A.g.e., XII/210, No. 28/P.A., 8 Nisan 1916 raporu. Halep'in Alman Konsolosu Rössler benzer bir görüş beyan etmiştir. R 14087, K. No. 81/B1645, 27 Temmuz 1915 raporu.

9 R 14094, No. 710. 17 Kasım 1916 raporu.

10 *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, J. Lepsius, A.M. Bartholdy, F. Thimme ed. C. 9, *Der Nahe Osten*, Berlin, 1927. 2183 No'lu belgenin dipnotu, s. 200.

11 Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*, Oxford, Oxford University Press, 1977, s.76

12 Alman Dışişleri Dairesi Arşivi [burada A.A.] Orientalia Generalia No. 5, C. 40. Padişahın özel görevlisi Şakir Paşa'nın minnettarlık duygularını iletmek üzere Alman Büyükelçisi Saurma'yı ziyaret ettiği tarih 3 Mart 1897'dir.

13 A.A. Türkei 183/24. Büyükelçi Marshal'ın 14 Eylül 1899 tarihinde Hohenlohe'e gönderdiği rapor.

14 A.A. Türkei 134/22, Marshal'ın 152 sayılı, 19 Nisan 1909 tarihli telgrafı. Alman İmparatorunun Ermeni sorununa bakış açısına ilişkin daha fazla ayrıntı için bkz. Vahakn N. Dadrian, *German Responsibility in the Armenian Genocide*, Cambridge, MA, Blue Crane Books, 1996, s. 183.

15 *Die Grosse Politik* [bkz. dipnot 10], C. 5, *Neue Verwickelungen im Osten 1885-1887*, Berlin 1926, s.117, dipnot.

16 A.A. *Orientalia Genealia*, No. 5, C. 30. The Mumm Konzept. Ayrıntılar için bkz. Dadrian, *German Responsibility* [N. 14], 7-13.

17 A.A. Göppert Papers. (Nachlass) Dosya VI/I, General Bronsart'm Alman Misyoner Hareketinin liderlerinden Dr. Karl Axenfeld'e gönderdiği yedi sayfalık kişisel mektubun 3. sayfası. 13 Şubat 1919.

18 Ludwig Schraudenbach, *Muharebe* (*War*). Berlin, 1924, s.147.

19 A.A. R14085, No. 228. 15 Nisan 1915 raporu. Bu bölüm, diğer pek çok bölüm gibi Lepsius'un kitabından silinmiştir.

20 A.A. R14088. Alman Gazete Yayıncıları Birliği Başkanı Dr. Friedrich Faber'e gönderilen 4 Ekim 1915 tarihli gizli mektup.

21 A.A. R14089, No. 711. Metternich'in 17 Aralık 1915 raporuna ekli bildiri.

22 *Britanya Dışişleri Arşivi*, FO 371/4363, 25 Mayıs 1918 tarihli Britanya İstihbarat raporu.

23 Kurt Mühsam, *Wie wir Belogen Wurden. Die Amtliche Irreführung des Deutschen Volkes*. Münich, 1918. s.76

24 A.g.e. s.99.

25 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Garden City, N.Y. 1918, s.374-75

26 Lewis Einstein, *Inside Constantinople*, New York, E.P. Dutton, 1918, s.176. Kendisi ABD Diplomatik Servisinde eski Ortaelçi ve savaş sırasında da İstanbul'daki Amerikan Elçiliğinde Özel Ajandı.

27 Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, Princeton University Press, 1968, s.125, 127. Ayrıntılar için bkz. Dadrian, German Responsibility [N. 14] s.87-88

28 Ernst Jäckh, *Der Goldene Pflug* (The Golden Ploughshare), Stuttgart 1954, s. 9-10. Ayrıntılar için bkz. Dadrian, German Responsibility [N. 14], s. 14.

29 A.A. *Grosses Hauptquartier*. C. 187, Dos. Türkei 18/3, Sicil No. AS1705, 13 Nisan 1915. Ayrıntılar için bkz. Dadrian, *German Responsibility* [N. 14], s.14-15.

30 C. Freiherrn von der Goltz. "Stärke und Schwäche des Türkischen Reiches" (The Strength and Weakness of the Turkish Empire) *Deutsche Rundschau*, XXIV, 1 (Ekim 1897), s. 104, 106, 109, 110, 118.

31 *Colmar Freiherr von der Goltz and Denkwürdigkeiten (Memoirs) Friedrich v.d. Goltz*, W. Foerster ed., Berlin, 1929, s.111-112.

32 Dadrian, *German Responsibility* [N. 14], s.115-16. Bu konuşma ve ana hatları, Mütareke sırasında yayımladığı bir makalede Ermeni bir aydın tarafından

doğrulanmaktadır. Bkz. Dzeroug, "Housher" (Memoirs), *Jagadamard* 2 Mart 1919, No. 95, s.1, 1'nci sütun. Genel anlamda bir başka teyit de Eliot Grinell Mears'ın (Stanford University) *Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation. 1908-1923* adlı kitabında yapılmıştır; New York, Macmillan, 1924, s. 519.

33 Christoph Dinkel, "German Officers and the Armenian Genocide", *Armenian Review*, C. 44 (Bahar 1991), s.80-81.

34 A.g.e., s.96.

35 Carl Mühlmann, *Das deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig, Koehler & Amelang, 1940, s. 292.

36 Morgenthau, *Ambassador* [N. 25], s. 395.

37 Papers (Nachlass) of Admiral Wilhelm Souchon. Bundesarchiv Militärarchiv, Koblenz, N156, No. 14. *Dinkel* "German Officers" [N. 33], s. 117'da alıntılanmıştır.

38 A.g.e., No.15; *Dinkel*'in a.g.e.'de de yer almaktadır.

39 *Dinkel*, "German Officers" [N. 33],s. 113

40 A.g.e., s.113-114

41 Einstein, *Inside Constantinople* [N. 26], s.92.

42 Dinkel, "German Officers" [N. 33], s. 112-15; *Trumpener*, Almanya [N. 27], s. 127

43 A.A. Konstantinopel 171, C. 24, No. 6882. Böttrich'in, "acil" mühürlü ve Fransızca hazırlanan emrinin tarihi 3 Ekim 1915'dir. Ek No. 3.

44 Jakob Künzler, *Im Lande des Blutes und der Tränen. Erlebnisse in Mesopotamien Während des Welfkrieges (1914-1918)* (In the Land of Blood and Tears. Experiences in Mesopotamia During World War 1914-1918.) Hans-Lukas Kieser, ed. Zürich, Chronos, 1999, s.99; orijinal 1921 basımında s.76.

45 FO 371/5265/E7556. İngilizce tercüme Karadeniz Ordusu Genel Karargâhında yapılmıştır, 6 Haziran 1920, Dosya 240. Günther'in mektubunun tam metni 240-243 No'lu dosyadadır.

46 General Hauptquartier (General Headquarters) 194, Türkei 41/I, No. 209, 13 Kasım 1915, ve No. 930, "gizli", 19 Kasım 1915.

47 A.A. Göppert Papers (Nachlass) C. VI, Dos. 5. General Bronsart von Schellendorf'a gönderilen 14 Şubat 1919 tarihli mektup; Dinkel "German Officers" [N. 27], s. 82'de.

48 Dadrian, *German Responsibility* [N. 14], s.17.

49 A.g.e.,

50 Dinkel, "German Officers" [N. 33], s.102

51 A.g.e., s.103.

52 A.g.e., s.107.

53 Ayrıntılar için bkz. Dadrian, *German Responsibility* [N.14], s.136-37. Ayrıca bkz. Hilmar Kaiser, Eberhard Count Wolffskeel von Reichenberg, *Zeitoun, Musa Dagh, Ourfa: Letters on the Armenian Genocide*, Princeton, N. Jersey, Gomidas Institute, 2001.

54 Morgenthau, *Ambassador* [N. 25], s.321-22.

55 A.g.e., s.327-28.

56 R 14088, 22 Eylül 1915 tarihinde, savaş döneminin Türkiye'sinde bir teftiş yapma şansını elde eden Alman gazeteci von Tyszka tarafından hazırlanan ek N. 1.

57 P. Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs*, 1911 to 1918: *A Preliminary Study of the Teskilât-ı Mahsusa*, Princeton University Doktora Tezi. University of Michigan Microfilms, Ann Arbor, 1964, s. 57-8. Bu örgütün bir üyesi olarak pek ayrıntıya kaçmadan Bronsart'ın rolünü doğrulayan bir Türk subayı çok daha samimi bir teyitte bulunmaktadır. Ayrıca Bronsart'ın, [bir Türk paşası üniforması giysili] fotoğrafını Teşkilatı Mahsusa'nın başı Eşref Kuşçubaşı'na hediye ederken, Osmanlıca şöyle yazdığını açıklamaktadır: "Türkiye benim ikinci anavatanım ve çok sevdiğim Eşref'le birlikte yaşayıp ölmeyi niyaz ederim." Binbaşı Yümnü Kalkanderli, "Open Communication" *Tarih Konuşuyor* (aylık) C. 1, No. 5 (Haziran 1964), s. 417.

58 A.A. Botschaft Konstantinopel 169, No. 7, Dosya 135, 29 Haziran 1915 raporu.

59 Botschaft Konstantinopel 170, No. 22, 10 Eylül 1915 raporu.

60 A.g.e., No. 24, 14 Ağustos 1915 raporu.

61 R 14087, K. No. 81/B 1645, 27 Temmuz 1915 raporu.

GİRİŞ ve METOD

Wolfgang Gust

GİRİŞ ve METOD

28 Haziran 1915 Pazar günü, birbirine komşu Mezre (bugünkü Elazığ) ve Harput adlı iki Doğu Anadolu vilayetine gönderilen tellaller, tüm Ermenilerin - ki neredeyse ahalinin yarısını oluşturuyorlardı - beş gün içinde Urfa'ya gitmek üzere memleketlerini terk etmelerini duyurdular. İşte Osmanlı İmparatorluğu'na egemen olan Jön Türklerin kendi vatandaşları olan iki milyon Ermeni'yi öldürdükleri veya sürgüne tâbi tuttukları soykırım böyle başladı.

Ermenilerin vilayet merkezi Mamuret ül Aziz ve Mezre'den sevkıyatın, Ermeniler için anlamını sevkıyattan sadece iki gün sonra oradaki Amerikan Konsolosu Leslie A. Davis şöyle betimledi: "Bu izole edilmiş bölgedeki yerel şartları bilmeyen hiç kimse böyle bir emrin tam olarak ne anlama geldiğini tasavvur edemez. Katliam dense ve bu kelime insana çok korkunç da gelse, yaşanan şeyle kıyaslandığında gene de insanî kaçar. Bir katliamdan pek çok insan kurtulabilir, fakat hemen herkesin adım adım imha edileceği böylesi devasa bir sürgünden, değil yüzde bir, binde bir kişinin bile hayatta kalabileceğini imkânsız görüyorum."[51]

Mamuret ül Aziz'de yaşayan Ermenilerin sürgün edildiği Urfa'yı Johannes Lepsius adlı bir Alman uzunca yıllardan beri çok iyi tanıyordu. Protestan pederi olan Lepsius Türk Sultanı Abdülhamit'in kendi tebaası olan Ermeniler'den binlercesini öldürttüğü 1894'den 1896'ya değin süren büyük katliamdan sonra, Ermeni dullara iş temin eden bir halı fabrikası ve İsviçreli Diyakon (Hastabakıcı) Jakob Künzler'in yönettiği bir hastaneden oluşan bir sosyal yardım örgütü kurdu.

---

51 U.S. State Department National Archieves, Record Group 59.867.4016/269. En önemli ABD Belgeleri Ara Sarafian tarafından derlenerek yayınlanmıştır: Sarafian, Ara (Hzl.), United States Documents on the Armenian Genocide (Ermeni Soykırımı'na İlişkin ABD Belgeleri); Gomidas Institute.

Soykırım şehirlerinden binlerce kilometre uzakta olmasına rağmen Lepsius en iyi şekilde bilgilendiriliyordu. Soykırım hakkında birçok dile çevrilmiş olan mükemmel bir kitap *Ermeniler ve Avrupa* yazmıştı ve Ermeni uzmanı olarak uluslararası ünü ona tüm dünyadaki kaynakları açıyordu. 22 Haziran 1915'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirgesinde, "öncelikle kuzeydoğudan Mamuret ül Aziz üzerinden Diyarbakır ve Urfa'ya yönlendirilmiş olan bu kitlesel sürgünün amacı, görünüşe göre Şeriata göre Savaş hakkı, kullanılararak cihat çağrılarıyla yüksek İslâmî duygular uyandırılarak imparatorluğun Hıristiyan nüfusunu azaltmak, berbat iklim koşullarından ve güvenlikten yoksun sınır mıntıkalarından yararlanarak kökünü kurutmaktır", şeklinde kehanet bir yorumda bulunan Lepsius, Bakanlığı aynı zamanda imhanın boyutu hakkında şöyle bilgilendirdi: "Böylesi cezalandırma sadece kadim Asurların (Süryanilerin) tehcir edilmelerinin aynısı olacak ve muhtemelen Abdülhamit'in katliamlarını gölgede bırakacaktır."[52]

Öte yandan bölgedeki Alman konsoloslar da Ermeniler için tehlikeyi gördüler. 15 Mayıs 1915'de, Erzurum'daki Alman Konsolos Yardımcısı Max Erwin von Scheubner-Richter, çevre köylerdeki Ermeni ahalisinin sürgününü ilk kez rapor etti.[53] Üç gün sonra, "sürülen Ermenilerin korkunç sefaletinden" kapıldığı dehşetten söz etti.[54] 2 Haziran'da Scheubner-Richter, "Bu devasa ölçüdeki tehcir katliamla aynı şeydir, sevkiyata dair bütün gerekli malzemeler, her türlü alet, edevat, taşıma araçları yok denecek kadardır ve bunun sonucu sürgüne gönderilenlerin yarısından azı gönderildikleri yere canlı olarak ulaşacakdır" şeklinde bir saptamada bulundu.[55]

Scheubner-Richter'in meslektaşı Heinrich Bergfeld, 25 Haziran'da, Trabzon'daki ilk tutuklamaları bildirdi. İki gün sonraki raporunda, "Trabzon'dan yapılacak olan sürgünlerin sadece Trabzon vilayetinde yaklaşık 30.000 kişiyi bulacağını" bildirdi ve uyarısını şöyle dile getirdi: "Yüzlerce km uzaklığa arabalarla yapılacak böyle bir kitlesel nakil barınak ve erzak eksikliğinden 300 km mesafede tamamen tifo salgınına yakalanacaklar, özellikle çok sayıda kadın ve çocuk kurban olacaktır."[56] Bergfeld iki gün sonra telgrafında, "Ben tüm meslektaşlarımın kadınların ve çocukların naklinin kitlesel katliam sınırında olduğu fikrini paylaşıyorum"[57] diye yazdı.

52 1915-06-22-DE-001.
53 1915-05-15-DE-013.
54 1915-05-18-DE-012.
55 1915-06-02-DE-012.
56 1915-06-27-DE-013.
57 1915-06-29-DE-017.

Samsun'daki fahri konsolos ve yerel tütün rejisinin müdürü M. Kuckhoff sürgünün sonuçlarını tamamıyla net gördü: "Sorun tüm bir halkın imhası veya zorla İslâmlaştırılmasından başka bir şey değildir. Mutasarrıfın söylediğine göre, Samsun'dan sürülenlerin gideceği yer Urfa'dır. Hiçbir Hıristiyan Ermeni'nin bu hedefe ulaşamayacağı çok doğaldır."[58]

Erzincan'daki Alman Kızılhaç doktoru da, "Anadolu'da seyahat etmek varlıklı insanlar için atla bile olsa kolay değildir ve güçlü bünye gerektirir," diye yazdı: "Ayrıca yol üstündeki köylerde 20 kişi için bile yiyecek bulmak çoğu kez çok zordur. İnsan 20.000 ya da daha fazla kadın, çocuk ve ihtiyarı yakıcı güneş altında haftalarca barınak söz konusu olmadan nasıl besleyebilir?"[59]

Sürgünlerin başlangıçta sadece sınırlı sayıda Ermeni'yi kapsadığı veya yerel olarak sınırlı olduğu o bölgelerdeki Alman konsolosları, Ermeni tehcirindeki aşırılığın imhayla sonuçlanacağını bildirdiler, "Adana vilayetinden zorla sürülen Ermenilerin çoğunluğu Arapların oluşturduğu köylere dağıtılacaktır" diye yazan Halep (şimdiki Suriye topraklarında kalmış olan) Konsolosu Walter Rößler, "Gitmeye mahkûmlardı" diye bildirdi.[60]

58 1915-07-16-DE-003, Anlage (Ek).
59 1915-06-29-DE-005.
60 1915-06-03-DE-011.

ERMENİLER

Binlerce yıldan beri Kafkasya ve Akdeniz arasında yerleşik yaşayan ve (Romalılar'dan daha önce) Hıristiyanlığı kabul eden ilk halk olan yaklaşık 5 milyon Ermeni üç devlete dağılmışlardı: Rusya, İran, Osmanlı İmparatorluğu. Almanya ve Rusya'nın Ağustos 1914'ten beri sürdürdükleri savaşın yayılması neticesi, Türkiye, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan oluşan İttifak Devletlerine katılınca, Ermeniler Rus çekiciyle Türk-Alman örsünün arasında kaldılar.

Uzun süre Ermenileri Ruslaştırmayı ve kültürlerini budamayı deneyen Ruslar, 19. yüzyılın başında bu politikalarını değiştirdiler ve Ermenileri imparatorluklarının bir nüvesi olarak kabul ettiler. O zamanlar Kafkasya Ermenilerinin merkezi bügünkü Gürcistan'ın başşehri olan Tiflis olmakla beraber, Rusya'nın egemenlik alanındaki Ermenilerin ruhanî merkezi, şimdiki Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın (ki o zamanlar önemsiz bir yerdi) yakınlarındaki Katolikos diye anılan ruhanî liderinin ikâmet ettiği Eçmiyadzin'di. Osmanlıların egemenlik alanında en üst düzeydeki ruhanî lider Kostantinopel'deki Patrik olup, diğer ruhanî merkezler, Sis'te (bugünkü Kozan) ve Ermenilerin (ve ecnebilerin) "Kilikya" diye andıkları Adana vilayetindeydi.

Sadece Ermeniler'den oluşan bölgeler çok azdı. Ermeniler çoğunlukla, diğer halklarla, esas olarak da hem Şii [Alevi, Kızılbaş] hem de Sünni Müslümanlarla birlikte yaşadılar ve hemen hemen sadece yerleşik olmayan Kürtlerin sürekli saldırılarına maruz kaldılar. Göçebe Kürtler, Ermeni köylerine saldırıp kadınlarım kaçırır, mallarına el koyar ve çoğu kez geride geniş kan izleri bırakırlardı.

Tarih boyunca Asyalı halkların yoğun istila seferlerinden dolayı batıya doğru sürülen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nda düzensiz bir şekilde dağıldılar. Batıdaki çok az köyde çoğunluğu oluşturmalarına ve netice itibariyle şehirlerde kayda değer azınlık oluşturmalarına rağmen, doğudaki mevcudiyetleri kırsal alanlar da dahil çok önemliydi. Muş, Harput, Van ve Erzurum vilayetlerinde Ermeniler kırsal kesimlerde nüfusun büyük bir bölümünü teşkil ederlerken, şehir merkezlerinde zanaatkârlık mesleğini tamamen ellerinde

tutuyorlardı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil ve askerî yüksek devlet hizmeti sırf Türkler için hak olarak kabul edildiğinden, Ermeniler (tıpkı Avrupa'daki Yahudiler gibi) serbest mesleklere yöneldiler ve doğudaki şehirlerde hemen hemen tüm doktorluk veya avukatlık mesleklerini olduğu gibi iktisadî ve ticarî eliti de oluşturdular. Alman elçisi Johann Heinrich Graf von Bernstorff, Ermenileri "Türk ekonomik yaşamının temel direği" olarak tanımladı.[61]

1914'de 800 yabancı okulunda, sırf 675 Amerikan öğrencinin yanı sıra, 81.000 Ermeni, 500 Fransız ve 178 İngiliz ile birlikte çok azı Alman olan 100.000'den fazla öğrenci vardı ve bu okullarda çalışan personel, Ermenilerin iskân edildiği bölgelerde çoğunlukla Ermeniler'den ve diğer atananlardan oluşuyordu. Ermeni öğrencilerinin oranı Türk öğrencilerden nispet kabul etmeyecek derecede yüksekti. Zekâları ve dil kabiliyetlerinden dolayı yabancı kurumların en önemli elemanları (konsolosluklardan şirketlere kadar) Ermeniler'di. Gayretli Ermeni ebeveynler çocuklarını sadece yabancı okullara göndermekle kalmayıp, daha sonra onları yabancı (çoğunlukla Amerikan) üniversitelerine de gönderdiler.

Yabancı gözlemciler hep bir ağızdan Ermenileri Osmanlı nüfusunun öğrenme kabiliyeti en yüksek unsuru olduğunu saptadılar. "Şehirlerdekilerin olduğu gibi köylerde, kırsaldaki Ermenilerin maneviyatlarını da etkileyen üst düzey eğitimliliği şaşırtıcıdır ve onların mükemmel okullarının eseridir" diyen Konsolos Scheubner-Richter, "Onlar Avrupa kültür ve tekniğiyle tanışmaya ve aynı şekilde yaşadıkları yerde öğretmeye ve geliştirmeye muktedirlerdir" diye devam eder.[62]

Ermeniler, Alman İmparatorluğu Şansölyesi Bismarck'ın yönettiği Berlin Konferansı'ndan beri hayalini kurdukları bazı haklara, savaş patlamadan kısa bir zaman önce kavuştular. Büyük Devletler Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı doğu bölgelerinde belli ölçüde bir otonomiyi de garanti edecek reformlar konusunda anlaştılar. Buna karşın Jön Türklerin sürekli olarak güçlenen milliyetçi kanadı, Ermenilerin bağımsızlığının ön adımı olacağı gerekçesiyle otonomiden ürktü. Jön Türkler bu nedenden dolayı savaşın patlamasının hemen ardından tüm reform planlarını erteleddiler ve daha yeni atanmış olan yabancı genel valiyi[63] geldiği yere geri gönderdiler.

61 1918-02-22-DE-002.

62 1915-08-10-DE-001.

63 Norveçli Hoff ve Hollandalı Vestening. [ed.]

KAYNAKLARIN DURUMU

Alman İmparatorluğu Türkiye'de sadece kıyı şehirlerinde ve Ermenilerin ikamet ettiği bölgelerdeki Erzurum, Adana, Halep gibi şehirlerdeki konsoloslukları vasıtasıyla temsil ediliyordu. Fakat konsolosluklar 19. yüzyıldaki katliamlar sonrası açılmış olan yardım örgütleriyle sıkı ilişki içindeydiler. Öncelikle Frankfurtlu "Doğu Hıristiyan Hayırsever Faaliyeti İçin Yardım Birliği"[64] ve Lepsius misyonu çalışanının Urfa'dan bildirdiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok yerde mevcuttu. Özellikle yardım birliğinin kadın üyeleri ve bunların içindeki İsviçreli Beatrice Rohner, İsveçli Alma Johansson ve Norveçli Thora von Wedel-Jarlsberg gibi kadınlar olayların doğrudan gözlemcisi ve aktarıcısıydılar. Lepsius'un yanısıra, İsviçreli Doktor Künzler ve yardımcısı Danimarkalı bir kadın olan Karen Jeppe Urfa'da birçok Ermeni'nin hayatını kurtardılar. Son derece cesur bir kadın olan Karen Jeppe, gözlemlediği olayların aktarımının raportörlüğünü daha çok Künzler'e bırakmayı tercih etti.

Savaş başladıktan sonra İngiliz, Fransız ve Rus temsilcileri ülkeyi terk etmek zorunda oldukları için, Ermenilerin büyük kısmının yaşadığı Türkiye'nin doğusunda konsoloslar dışında olaylara tanık olanlar, sadece, yıllardan beri yetkin bir şekilde yapılandırılmış Protestan misyoner ağına sahip olan tarafsız Amerikalılar'dı. İsviçre veya Vatikan gibi tarafsız küçük ülkeler sadece çok alt düzeyde rol oynadılar. Avusturya-Macaristan'ın Ermenilerin ikamet ettiği doğu bölgelerinde çok az temsilcilikleri vardı, onların temsilcilik gelenekleri ölçüsünde Balkanlarda ve buranın kurtuluşu sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kısmıyla sınırlıydı. Yalnızca Alman diplomatik temsilciliklerine (Avusturya-Macar ittifakını temsil etmemek kaydıyla) bir ayrıcalık verildi. Bu durum, Alman raporlarına resmiyet kazandırmasının yanı sıra, orijinal karakterinden dolayı da belge olarak eşsizdirler. Elçiler ve konsoloslar raporlarını şifreli olarak telgrafla aktarabildikleri için Türkler'den gizli tutabiliyorlardı.

---

64 Hilfsbund für christliches Liebesmerk im Orient.

Bu durum onların gözlemlenen hadiseleri açık bir şekilde betimlemelerine ve olaylara karışan önemli Türk şahsiyetlerin adlarının anılmasına olanak sağlıyordu.

Amerikalı diplomatların durumu tamamen farklıydı. Almanya İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş açmasıyla, (halen Birleşik Devletlere karşı tarafsızlığını koruyan) Türkler, ABD ile diplomatik ilişkilerini kesti. Böylece, yıllar sonra Mamuret ül Aziz'deki Amerikan konsolosu Leslie A. Davis'in yazdığı gibi, "yıllar boyunca soykırım ve Ermeniler hakkında kaleme aldığı raporların kopyalarını, elçiliğin talimatlarına bağlı olarak" yaktı. Böylelikle çok değerli materyaller yok oldu, pek çok rapor da Türkler tarafından ele geçirilerek gizli tutuldu.

Davis'in Halep'deki meslektaşı Jesse B. Jackson da benzer bir akibete maruz kaldı. "Katliamın ve ırkçı ayaklanmaların birçok detaylarını Halep'i terk etmeden önce yakmak zorundaydım. Bu raporların tümü fiilen 12 yıldan beri Halep bölgesinde bulunduğum sıradaki kişisel emeğimin tüm sonuçlarıdır" diye yazdı ve yıllar sonra üzüntüsünü şöyle ifade etti: "Onları yok eden alevleri büyük bir acı ve elemle izledim. Bu benim için açıkça bir sürü çok değerli ve tarihsel bilgilerin böylelikle tamamen yok edilmesiydi."[65]

Birçok detaylı Amerikan raporu ilk olarak 1917 sonbaharında diplomatik ilişkilerin kopması sonrası Amerikalı diplomatların geri dönmeleri ve serbestçe raportörlük yapabilmeleriyle ortaya çıktı. Tarihçiler bu gibi belgeleri, olayları geriye dönük olarak aktardıkları, zaman geçmesi nedeniyle doğrudan aktarımın eksikliği ve yorumlarda yanlışların olabileceğinden dolayı, sorunlu / dezavantajlı belgeler olarak görüyorlar. Öte yandan bugüne değin henüz yayımlanmamış Alman belgeleri sadece Anglosakson literatüründe bu konuda zikredilenleri ve kısmen de yayımlanan Amerikan belgelerini çok iyi bir şekilde tamamlıyor.

Her halükârda Alman dosyalarında da o zamanlar önemli olan belgeler eksiktir, çünkü belgeler bilinçli şekilde yok edilmişlerdir. 1917 başında Otto Güppert, Dışişleri Bakanı Halil Bey ile Alman büyükelçisi danışmanı olarak Konstantinopel'de bir görüşme yaptı. "Burada Graff Metternich ile bu türdeki görüşmeler hakkında yazılı hiçbir şeyin arkada bırakılmayacağı kararlaştırıldığından, Halil Bey'den notlarının geriye iadesini rica etti."[66]

---

65 Bu dipnot Almanca orijinalde atlanmış. (ç.n.)

66 1917-01-05-DE-011, Ek 2.

Bu kitapta yararlanılan kaynaklar, büyük ölçüde Konstantinopel'deki büyükelçilik dosyalarını da içeren, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından mikrofilm olarak (yani orijinal olmayan) arşiv ziyaretçilerinin hizmetine sunulan "Türkiye 183"[67] başlıklı dosyalara ve müttefikler tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrasında mikrofilme alınmış orijinal belgelerin Amerikan Ulusal Arşivi tarafından yayımlanmış kopyalarına dayanmaktadır. Amerikan Ulusal Arşivi'indeki belgeler eksiktir. Görgü tanıklarının ifadelerinin pek çoğu, gazete ve dergilerden yoksundur. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki mikrofilmler de en azından bir olayda tam değildir.[68] Ermenilere ilişkin dosyaların altında soykırıma ilişkin olarak İmparator II. Wilhelm'in normal olarak tüm diğer önemli belgelerde el yazısıyla yazdığı değerlendirmelerin olmayışı da hayret vericidir. Sadece Büyükelçi Paul Graf von Wolff-Metternich'in İngilizlere saldırdığı bir yazısında kısacık bir övgü bulunur.[69]

67 Turkei 183.
68 1918-11-01-DE-001, Ek 4.
69 1916-07-10-DE-001.

SÜRGÜNLER VE İMHA EYLEMLERİ

24 Nisan'da tüm dünyadaki Ermeniler soykırımı anarlar, çünkü 1915 yılında, 24 Nisan'ı 25'ine bağlayan gece Jön Türkler başta Konstantinopel olmak üzere tüm ülkede Ermeni politikacılarının, aydınlarının ve din adamlarının en ileri gelenlerini tutuklayarak tehcir etti. Hemen hepsinin hayatını yitirdiği tutukluların sayısı konusunda tam bir netlik yoktur. Muhtemelen 500 kişiden fazlaydı, ama kasaba ve şehirlerde tutuklanan eşraf da dikkate alınırsa tahminen 1000'in çok üstündeydi. Bunların içinde, sadece Ermeni politikacılar (parti liderleri veya milletvekilleri) değil, çoğu kez sadece maddî açıdan zengin veya nüfuzlu Ermeniler de vardı. Amaç çok açıktı: Osmanlı İmparatorluğu Ermenileri imhayla sonuçlanacak bu tehcirin hemen başında önderlerini yitireceklerdi.

Türkler en doğudaki Ermeni şehri olan Van'da başıbozuk Türk çetelerinin haftalarca Ermeni köyleri ve çevrelerine saldırmaları ve şehrin Türk valisinin sahte gerekçelerle iki Ermeni politikacısının kaçırılarak öldürülmesini sağlaması sonucu orada çoğunluğu oluşturan yaklaşık 20.000 Ermeni'nin ayaklanarak şehrin kontrolünü ele geçirmesini gerekçe olarak kullandılar. Ermenilerin ayaklanmasından kısa bir süre sonra aralarında Rus Ermenileri'nin de bulunduğu Rus birlikleri Türklere karşı ilerleyerek şehre girdiler.

Van'daki bu ayaklanma başından itibaren tuhaf bir şekilde abartıldı ve günümüze kadar da Türk tarihçiliği açısından bu böyle kaldı. Harbiye Nazırı (Savaş Bakanı) Enver, Lepsius'la yaptığı bir sohbette ayaklanma sonrası 150.000 Türk'ten sadece 30.000 Müslümanın hayatta kaldığını iddia etti.[70] Buna göre Ermeniler 120.000 Türk'ü öldürmüşlerdi. Fakat Lepsius'un savaş süresince tespit ettiği gibi, tüm vilayette sadece 30.000 Türk'ün yanı sıra Rusların ilerlemesiyle dağlarına geri çekilen 120.000 Kürt yaşıyordu. Berlin'deki Türk büyükelçi Ethem Bey daha da ileri gitti ve 180.000'den az olmamak kaydıyla Müslümanın öldürülmüş olduğunu iddia etti.[71]

---

70 1915-08-06-DE-012.

71 1915-10-01-DE-004.

Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki müsteşar yardımcısı Arthur Zimmermann, Alman Gazete Yayıncıları Derneği Başkanı Friedrich Faber'e bir "kan deryasından" söz ederek şu iddiada bulundu: "Azerbaycan arkasından ilerleyen Türk birlikleri Ermeni ayaklanmasına müdahele ettiler, birkaç gün içinde 150.000'den fazla Müslüman şehit düştü, karşı önlemler bu yüzden uygulandı."[72] Konstantinopel'deki Alman Büyükelçiliğinin bahriyeli ateşesi, (o zamanlar böyle adlandırılırdı) Enver'in çok samimi arkadaşı ve ki kendi ifadesiyle olan biten herşeyden yakinen haberdar Hans Humann, savaştan sonra bile, "Türklere karşı bir gerçek katliam olmuştu" diye iddia etti. Ve hattâ "Bu vilayetin yaklaşık 130.000 Müslüman-Türk sakininden" dedi, "100.000'den fazlası Ermeniler tarafından katledilmiştir".

Onun bu uyduruk rakamlarına, "Türk resmî verilerine dayanarak"[73] ibaresini eklemesi sözlerini hiç de tahammül edilebilir kılmıyor. Gerçekte Van'daki çatışmalarda hayatını yitiren Türklerin sayısı bu rakamlardan çok çok uzaktır. Van'daki olayları Erzurum'dan takip eden ve başlangıçta Konstantinopel'deki Alman Elçiliğine "400 yaralı, 200 ölü Türk'ü"[74] bildiren Konsolos Scheubner-Richter, birkaç günde "1000 Türk'ün"[75] daha öldürüldüğünü bildirdi. Sadece raporları değerlendiren Musul'daki konsolos yardımcısı Walter Holstein, "200 Türk'ün öldüğünü öğrendi".[76] Herkesten çok daha fazla bilgi sahibi olması gereken Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat, Alman Büyükelçiliği'ne, "400 Ermeni'nin öldürüldüğünü fakat (Türk) birliklerinin de yüzlerce kayıp verdiğini"[77] bildirdi. Konstantinopel'deki Alman gazeteci Harry Stürmer (Tysyka takma adıyla) "yaklaşık 200 Müslüman ailenin Van'da katledildiğini" yazdı. Ekim 1915'de, yani Van'daki çatışmalardan uzunca zaman sonra. Bu bilgileri Türk gizli servis şefi Esat'tan [Ahmet Esat Uras] alan Tyzka, "tutar bir tarafı olmasa da," diye yazdı, Esat'ın tekrar, 200.000 Müslüman kurbandan söz etmeye devam ettiğini, "dolayısıyla rakamların çok fazla abartıldığını"[78] ifade etti.

Sadece Müslüman kurbanların sayısı aşırı derecede abartılmadı, aynı zamanda harekât sırasında Türkleri sadece Ermenilerin öldürüp öldürmediği de şüpheliydi. Savaşın patlamasından önce Bitlis dolaylarında Türkler tarafından

72 1915-10-04-DE-001.
73 1919-04-19-DE-001.
74 1915-05-04-DE-011.
75 1915-05-09-DE-011.
76 1915-05-08-DE-003.
77 1915-04-30-DE-001.
78 1915-10-01-DE-001, Ek 2.

bastırılan bir Kürt ayaklanması oldu. "Yaklaşan Rus birlikleri bu Kürt aşiretlerine inandılar" diye bildirdi. Doğu Hıristiyan Hayırsever Faaliyeti İçin Yardım Birliği Müdürü Friedrich Schuchard Alman Dışişleri bakanlığı'na: "Şimdi intikam günü gelmiş bulunuyor. Van ve çevresinden kaçan memur ve subaylar başlarına gelecek korkunçluğu biliyorlardı.

Bu bence belli nedenlerden dolayı bu Kürt mezaliminin Ermenilerin üstüne yıkıldığı ihtimalini güçlendiriyor." Schuchard, Van'dan gelen raporlara bağlı olarak, "Bizim misyoner Spörri'nin sözlü raporuna bakılırsa" diye yazdı, "Ermeniler de elbette Müslümanları öldürdü, fakat ne erkeklere zulüm ettiler ne kadınlara ve genç kızlara tecavüz ettiler ne de çocuklara hayvanca davrandılar".[79] Ancak her halükârda Ermenilerin birçok Müslüman köyünü bastıkları ve köylüleri öldürdükleri söylenebilir.

Van'dan çok önce Türkler Ermenileri ağır şekilde taciz ettiler. "Seferberliğin başlamasıyla birlikte Ermenilere yönelik sistematik bir yağma başladı," diye bildirdi. Muş'da yaşayan ve Almanların denetimindeki bir kuruluşta görevli olan İsveçli rahibe Alma Johansson, "sadece savaş için zarurî olabilecek şeylere değil" diye ekledi, "değeri olan her şeye el konuldu. Her isteyen Türk bir dükkâna veya eve girerek ne istiyorsa alabiliyordu".[80]

Savaş başladıktan sonra ise, "tüm zarurî yiyeceklerin Rus sınırına götürülmesi gerekiyordu. Bunu kim yapacaktı? Tabiî ki Ermeniler... Ama hükümet başka amaçlar için hayvanlarına el koyduğundan, onlar yüklerini sırtlarında taşımaya mecbur kaldılar. Muş-Erzurum bölgesinde kışlar çok uzun ve serttir. Çoğu kez insanın varması gereken yere ulaşması için 2-3 hafta gerekiyordu. Giysileri mevsime uygun değildi, elbise için paraları da yoktu ve refakatçi jandarmalar yanında az-çok bir şeyi olanların mallarına da el koymuşlardı. Çocuklar, yaşlılar ve benzerlerinden oluşan bu hamallardan parayla kendini serbest bıraktıranlar hayatta kalmayı başardılar, ancak büyük bir kitle soğuktan ve sefaletten yollarda kırıldılar. Eğer Muş'tan götürülen her grubun üçte birinin çeyreği canlı olarak geri dönerse, bu, büyük bir başarı sayılıyordu."[81]

Alma Johansson'un ara sıra bozuk bir Almanca'yla yazdığı raporlarda, Ermenilerin soykırımdan aylar önceki normal yaşamlarına dair izlenimleri şöyledir: "Jandarmaya şehirden ve çevreden işsiz güçsüz kötü insanlar alındı. Bunların sınırsız soygun hakkı vardı. Hükümet jandarmalara veya askerlere karşı gelenlere saldırı emri vermiş oldu bir bakıma. Ermeniler, sadece birkaç

79 1915-11-12-DE-003.
80 1915-11-22-DE-001, Ek 1.
81 1915-11-22-DE-001, Ek 1.

kez köylerde kadınlarını korumak için savunmaya geçtiler. Sonrasında köyler kısmen veya tamamen yakıldı. Diğer taraftan da, eğer Ruslar en azından Muş'a kadar gelirlerse, onlar yetişmeden biz evvela Ermenileri keseriz, diye de her şeyi hesap etmişlerdi. Kasım 1914'de katliam için derhal bulabilecekleri ve tek bir Ermeni'yi sağ bırakmayacakları bir bahane beklendiği resmî olarak itiraf edildi. Mart ayında Van'daki huzursuzlukları duyduk. Subaylar ve devlet memurları bize, Ermenilerin Van'da köklerinin kurutulduğunu, gururla anlatıyorlardı, 'tümünün dilim dilim doğrandığını' söylüyorlardı."[82]

Konstantinopel ve büyük şehirlerdeki Ermeni elitinin ve doğudaki eşrafın tutuklanması esasen soykırımın başlama sinyaliydi. Gelişmeler, sadece Ermeniler için değil, ecnebi tanıklar için de kısa sürede bu şablona oturdu: Jön Türkler, Türkiye'deki Ermeni halkının tamamen ortadan kaldırılması için erkeklerin mümkün olduğunca hızla katledilmesini, kadın ve çocukların açlıktan kırılmasını amaçladılar. Haremler için tespit edilmiş güzel kadın ve genç kızların hayatta kalmaları bir istisnaydı. Kısmen de büyüdüklerinde kendi Ermeni kökenini unutacak kadar küçük olan çocukların yaşamalarına izin verildi. Kırsal kesimlerde hayatta kalan Ermeni kadınlar ve kızlar büyük ölçüde hizmetkâr, metres veya yanaşma olarak, istisnaî durumlarda da iyi niyetli Türklerin himayesinde yaşadılar.

Kürtler ise çok farklı roller oynadılar. Birçoğu cellat olup Ermenileri kesti, sürgün konvoylarına pusu kurup, erkekleri öldürüp kadınları kaçırdı ve değerli eşyalara el koydu. Bu noktada Türk soykırımcılarla Kürt aşiretleri açıkça sorunsuz bir şekilde uzlaştılar. İstisna Dersim'de yaşandı: Sünni mezhebine dahil olmayan, daha çok Şiiliğe yakın olan Kızılbaşlığın mirasçıları olan Dersim Kürtleri kendilerini Ermenilere yakın görmemekle birlikte saldırıya uğrayan Ermenilerin en önemli kurtarıcıları oldular. Ermenilerin Rusya'ya kaçışlarını organize eden Dersimliler, daha sonra özellikle 30'lu yıllarda Kemalist Türkiye'nin gazabına maruz kalacaklardı.

Soykırım, yabancı temsilciliklerin bulunduğu başkent Konstantinopel ve en önemli liman şehri İzmir'in yanısıra, Halep gibi büyük şehirlerde farklı cereyan etti. En azından varlıklı Ermenilere, birbirine sıkı sıkıya bağlı Ermeni ve Türklerin ortak menfaatlerinden dolayı kaçış yolları açıldı. Ücra köşelerdeki ve kırsal bölgedekiler için bu yollar açık tutulmadı. Bunun yanı sıra Alman kaynaklarına göre, Ermenilere karşı sert uygulamaları reddeden veya tehcir metotlarındaki katılığı yumuşattığı ileri sürülen Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın sorumluluğu altındaki Halep'in güney bölgeleri Ermenilere yardımcı olma imkânlarının kısmen mümkün olduğu yerlerdi.

82 1915-11-22-DE-001, Ek 1.

Kural olarak tellaller şehirlerde ve yörelerde yolculuğun başlangıç gününü (genellikle birkaç gün önce) sürgünün hedef noktası hariç, duyururlardı. İstisnaların tümü birkaç hafta sonra tamamen ortadan kaldırıldı. Hükümet çok nadiren taşıt araçları tahsis ediyordu, normal olarak sürgüne tâbi tutulanlar yurtlarını yaya olarak (doğuda neredeyse istisnasız) terk ettiler. Çok az zengin at, eşek veya kağnı temin edebildiyse de kısa sürede bunlardan da oldular.

Yolda ölmeyenler, sürülenlerin toplandığı Bağdat Demiryolu civarındaki ara toplama kamplarına ulaşıyorlar, oradan asıl toplama ve dağıtım yeri olan Halep'e sevkediliyorlardı. Deyim hafif kaçmazsa şanslı olanlar, ki bunların sayısı parmakla sayılacak kadar azdı, Filistin'e doğru yola devam edebilme imkânı buldular. Şanssızlar ise Bağdat Demiryolunun güneyi ve Fırat nehri yatağı boyunca Bağdat istikametine doğru Mezopotamya çöllerine sürüldüler. Yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşan sefalet kafileleri aç ve susuz bırakıldılar. Herşeye rağmen sefalet kafilelerinden hayatta kalan binlerce sürgün, Habur nehrinin, bugünkü Kuzey Suriye'de kalmış olan kıyılarında tamamen kesildiler.

Bu, görgü tanıkların anlatımlarından oluşan bir korku filmidir. Bu, Dante'nin eseri *Cehennem*[83] için daha beterini tahayyül edemeyeceği korkunç bir senaryodur. Bu, Suçlular -Türkler, Kürtler, Çerkesler,- vahşet filminin belleklerinden silinmesi isteyenler, gerçekleri yadsıyanlar, suçu ehemmiyetsizleştirenler ve bunları yaparken, kurbanlarla halen alay eden herkes için büyük bir utançtır. Bu, suç işlenirken görmezlikten gelen, cinayetleri önlemek için hiçbir şey yapmayan ve hattâ özendiren ve daha sonra olanları iyiye yoran izleyiciler -Almanlar- için de az bir utanç değildir.

Sorgulamalar ve İşkenceler

Doğu'daki eşrafın tutuklanmasını çoğu kez kural olarak işkenceye bağlı sorgulama, özellikle de o zamanlar doğuda daha geleneksel olan falaka takip etti. Kayseri Erkelet'te 28 Nisan 1915'e kadar İngiliz misyon istasyonunda çalışan Frieda Wolf Hunecke olup bitenleri şöyle betimliyor:

"Mahkûmlar (Romalılar dönemindeki gibi) ayaklarından iki yanında iki jandarmanın tuttuğu bir sopaya bağlanıyor, başka iki jandarma da ayakucunda güçleri tükeninceye kadar sırayla bir değnekle ayak tabanlarına vuruyorlardı.

83 Inferno.

Romalılar döneminde en çok 40 olan değnek sayısı burada 200, 300, 500 hattâ 800 darbeye kadar yükselebiliyor. Ayaklar şişmeye başlar, falaka devam ederse şişen taban patlar ve kan dışarı fışkırır ve mahkûm gerisin geri koğuşuna sürüklenerek götürülür ve diğer mahkûmlar tarafından yatağına taşınır. Falaka dışında bir sürü insanın göğüsleri kızgın demirle dağlandı. Bomba gövdesi döktüğünden şüphelenilen bir demircinin, sonradan serbest bırakılmasına rağmen, ayak parmakları kezzap ile yakıldı, onun yaralarını ben daha sonra gördüm."[84]

"Bir adam yapay olarak pompayla şişirildi ve bu vaziyette 900'e kadar varan değnek darbesine maruz kaldı" diye bildiriyordu Alman rahibe Magdalena Didszun Hacin'den. "Bir Ermeni pederinin eşi, istenilen bir defteri yandığından dolayı veremediği için korkunç şekilde parçalandı. Kor halindeki kömürler elbisesinin içine doldurudu, tırnaklarının arasına iğneler saplandı."[85]

İsveçli Alma Johansson Mamuret ül Aziz'den misyonerler ne anlattıysa şöyle rapor etti: "Mayıs ayı başında korkunç işkenceler başladı. Tutuklanmış olan insanlar kalın sırıkların arasında kıskaca alındı, ayak tabanları atlar gibi nallandı, sakalları, kirpikleri, el tırnakları yolundu, dişleri çekildi, ayaklarından asıldı ve daha başka işkencelere maruz kaldılar... Tabiatıyla birçoğu işkence sırasında öldü, bazıları da daha sonra tıbbî yardım için misyonerlerin yanına geldiler ve böylelikle biz olan bitene şahit olabildik. İşkenceler sırasındaki çığlıkların duyulmaması için hapishane etrafında davul ve zurna çalınıyordu."[86]

İsviçreli hastabakıcı Künzler Urfa'dan şunları bildirdi: "Daha sonra tüccar olduğunu öğrendiğimiz bir Ermeni bu gece birkaç yüz sopalı falakaya maruz kaldı ve bundan dolayı az daha ölüyordu. Diyarbakır vilayetinden İspanyol engizisyonunu hatırlatan, tüyler ürpertici söylentiler bize ulaşıyor. İşkenceyi çoğu kez acılara son veren bir mermi izliyor. En çok tercih edilen yöntemlerden biri de el tırnaklarının sökülmesidir."[87] Alman mühendis Erns Piger, bir Alman'ın kendisine anlattığını aktardı: "Maraş'daki hastanede birçok kişinin ayak tırnakları söküldüğünden ve falaka yüzünden patladığından dolayı tedavi edildi."[88]

84 1915-07-13-DE-001, Ek .
85 1915-11-22-DE-001, Ek 2.
86 1915-11-22-DE-001, Ek 1.
87 1915-06-29-DE-002, Ek 1.
88 1915-08-20-DE-001, Ek 5.

Mamuret ül Aziz'de erkekler işkenceden sonra doğrudan hapishaneden alınarak Diyarbakır yoluna çıkarıldılar ve hemen hepsi öldürüldü. Konsolos Davis'in, 300 kişilik bir gruptan kaçmayı başararak hayatta kalan birinden aldığı bilgiye göre, "Bir vadiye götürülmüşler ve orada yere oturmak zorunda bırakılmışlardı. Ve sonra jandarmalar onlara vurmaya başlar ve sonra daha fazla mermi kaybetmemek için hayatta kalan sürgünleri süngüyle öldürme emri verilir".[89]

Amele Taburları

Savaşın başlamasına doğru, ancak özellikle 1915 Mart'ı başında tüm Ermeni askerleri silahsızlandırıldı. Alman elçi Hans Freiherr von Wangenheim'ın Berlin'e bildirdiği gibi, buna gerekçe olarak, "Ermenilerin silahlarını tekrardan Türklere çevirdiklerini ileri sürdüler. Bu çatışmalarda hazır bulunan Alman subaylar tarafından da teyit edilen bir gerçektir".[90] Ne var ki diplomatik dosyalarda buna ilişkin hiçbir belge yok. Cephe şehri Erzurum'un, özellikle Doğu Cephesi'ndeki olaylar hakkında en iyi şekilde bilgilendirilmiş olan istihkam kumandanı General Posseldt'in, "Türk Ermenileri'nin Ruslara, Erzurum'a ilerleyişleri sırasında rehberlik hizmeti sundukları, böylelerinin esir alınan Rusların arasında da bulunduğu" şeklindeki ifadeleri olmakla beraber, Ermeni uzmanı olan Alman Johannes Mortman, General Posseldt'le yaptığı görüşmeyi "Ermeni askerlerinin Türk askerlerini arkadan vurmalarının" mümkün olmadığını, "çünkü onların sürekli cephe gerisinde mevzilendirildiklerini"[91] not ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda asker kaçakları sadece Ermeniler arasında değil, diğer milletler, özellikle Kürtler ve Türkler arasında da vardı. Savaşın sonuna doğru Alman Genelkurmay Başkanı Otto Liman von Sanders, "Türk asker kaçakları hizmet ifa eden askerlerden fazladır" diyecekti.[92] O sırada Türkiye'de olan ve Çanakkale'de kumandanlığı ziyaret eden Ernst Jäckh, "En azından 1915 sonbaharında Türkler, asker kaçaklarına karşı farklı bir tutum geliştirdiler. Von der Goltz'a bağlı birliklerden kaçıp yakalanan Türk askerleri, 64 saatlik bir uzaklıktan tere ve toza bulanmış olarak Çanakkale'ye getirildiler" diyordu. Bu, "Goltz'un emrinde bir şey yapamayanlarla Çanakkale'de

89 U.S. State Department National Archieves, Record Group 59, 867.00/803.
90 1915-04-15-DE-002.
91 1915-04-26-DE-011.
92 PA-AA, R 13757, S. 103, AG 2801.

İngilizleri yok etmeye kalkışmak" gibi bir şeydi ve General Liman von Sanders, ona, bu türden asker kaçaklarını sık sık cezalandırmak zorunda kaldığını söylemişti.[93] Türkler tarafından iddia edilen Ermenilerin büyük çaptaki asker kaçaklığı iddiasını, İskenderun'daki Alman konsolos yardımcısı Herrmann Hoffmann-Fölkersamb, "ispatı mümkün olmayan, gerçekten sahte bir iddia" olarak tanımladı.[94]

Buna rağmen, Türkler tarafından askere çağrılan Ermeni askerler silahsızlandırıldılar ve Amele Taburları'nda bir araya toplandılar. Bunlar esas olarak yol yapım ve tamiratında kullanıldılar. Fakat asıl amaç tamamen başkaydı. Askerliğe müsait Ermeniler direniş göstermemeleri için böylelikle izole edilmiş olacak ve daha sonra öldürüleceklerdi. Amele Taburları'ndaki Ermeni askerlerinin çoğu savaşın başlangıç döneminde, istisnaî durumlarda ise daha sonra öldürüldüler. "Genç Ermeni gruplarından askere alınmış olanlar yol yapımı için Mezre'ye getirildiler, bir binaya kapatıldılar ve sürekli gözetim altında tutuldular" diye bildiriyordu orada yaşayan Alman rahibe Klara Rfeiffer. "Birkaç gün sonra 1200 erkek silahlı askerlerin refakatinde götürüldüler. Bu, onların tekrar yol yapacağı anlamına geliyordu.

Mezre'den iki günlük uzaktaki Maden'de gerçekten birkaç gün çalıştılar. Bunun ardından tekrar Diyarbakır'a götürüldüler, dörder dörder veya beşer beşer birbirlerine bağlanarak öldürüldüler. 23 Haziran'da geceleyin tekrar 300 kişi hapishaneden alınıp götürüldü. Bunlardan tek bir tanesinin bile yaşadığı düşünülemez. Çünkü bunlar birbirlerine bağlanmışlardı, kaçmaları imkânsızdı ve kaçmış olsalar bile nereye gidebilirlerdi."[95]

Mezre'de daha sonraki bir konvoyu İsveçli Alma Johansson'a anlatan misyonerler, "1 Temmuz tarihinde ilk grup gönderildi. 2000 askerdi. Halep'e yol yapımı için gönderilmeleri gerekiyordu ama bu 2000 kişi Mezre'den biriki saat uzakta tenha bir yerde öldürüldüler. Bunlardan birkaç kişi karanlıkta kendilerini kurtarmayı başardılar ve kaçtılar. Ertesi gün içlerinde, bizim kuruluşlarımızda yetişmiş ve birçoğu hükümette çalışan yetim gençlerin de olduğu 2000 kişi, Diyarbakır istikametine doğru sevkedildiler. Bu gruptan da birkaç kişi kurtuldu. Bu yüzden hükümet sonraki sevklerden önce insanları aç ve susuz bıraktı ki, yolda kaçamasınlar"[96] diyorlardı.

93 1915-10-17-DE-002.
94 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
95 1915-05-10-DE-002, Ek.
96 1915-11-22-DE-001, Ek 1.

Böyle bir idam yerini "Burada hâlâ pıhtılaşmış kanlar var ama cesetler çoktan uzaklaştırılmış" şeklinde betimleyen Norveçli rahibe Thora von Wedel - Jarlsberg ve onun Alman meslektaşı Eva Elvers gördüklerini şöyle rapor ettiler: "Öğleden sonra bir vadiye geldik, burada üç grup yol işçisi yerde ayrı ayrı oturmuşlardı, Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler. Sonuncu grubun önünde birkaç subay ayakta duruyordu. Biz yola devam ederek bir tepenin üstüne çıktık. Burada arabacı bize vadiden aşağısını işaret etti. Orada köy yolunda bir uçurumun kenarında yürüyüş halinde olan yaklaşık 100 erkek gördük. Başlarına ne geleceğini biliyorduk, ama onu görmedik.

Bir başka yerde de benzer sahnelere şahit olduk. Sivas'taki bir misyoner hastanesinde böyle bir katliamdan kaçıp kurtulmuş bir adamla karşılaştık. Hepsi de asker olan 95 yol işçisiyle birlikte sıraya dizilmişler, onlara eşlik eden 10 jandarma üzerlerine ateş açarak vurabildikleri kadarını vurmuş, geri kalanlar ise diğer Müslümanlar tarafından bıçaklarla veya taşlarla öldürmüşler. Kendisi de dahil 10 kişi kaçmış, adamın ensesinde korkunç bir yara vardı. Saldırı sırasında bayılmış, ayıldıktan sonra yaralı olarak iki gün uzaktaki Sivas yolunu katletmiş."[97]

İsviçreli Doktor Künzler 20 Ağustos 1915'de Urfa'dan şunları bildirdi: "Amele Taburları'ndan yaklaşık 100 Ermeni Urfa'nın bir buçuk saat kuzeyinde boğazlandı. Diğer günlerde güneyde çalışan Amele Taburu'ndan 400 kişiye aynı şey yapıldı."[98] Üç gün sonra Künzler, " Karaköprü'de -Urfa'nın kuzeyinde bir saatlik mesafede- ve Harran ovasında yol inşaatında çalışan yüzlerce Ermeni'nin hepsinin öldürüldüğü söyleniyor. Bu haber henüz daha tam olarak doğrulanmadı. İnşallah doğrulanmaz."[99]

"Ne yazık ki," diye bildirecekti daha sonra Halep Konsolosu Rößler, Künzler'den aldığı telgraf üzerine büyükelçisine yazdığı raporda, "onun Amele Taburu'ndaki yüzlerce Ermeni'nin, Harran ovasında öldürülmüş olabileceği endişesi doğrulandı. Bağdat demiryolu yetkilileri hadisenin gerçek olduğu teyit ettiler. Bağdat demiryoluna ait Tel-Abyad istasyon şefi jandarmaların kendisine üstten gelen emir üzerine yol inşaat işçilerinin tümünü kurşuna dizdiklerini söylemişti".[100]

"Bir Alman süvari Yüzbaşısı" diye aktarıyordu bir Bağdat demiryolu memuru, "Diyarbakır'dan Urfa'ya atla giderken yolun her iki yanında yerde yatan

97 1915-08-21-DE-001, Ek.
98 1916-01-03-DE-002, Ek 1.
99 1915-09-03-DE-002, Ek 1.
100 1915-09-03-DE-002.

sayısız gömülmemiş, boğazları kesilmiş çoğu genç olan erkek cesetleri görmüş: Bunlar ordu hizmetine alman yol işçileriydi".[101] 10 ile 30 Mayıs arasında 700 Ermeni gencinin askere alındığını bildiren bir yardım kuruluşunda (Hilfsbund) çalışan bir tanık, şunları rapor ediyordu: "Karabahçe ile Habaşı arasındaki yol yapımında çalıştırılanların hepsi başlarındaki zaptiyeler tarafından öldürüldü. Sağ kalan kimse yok. Emri veren onbaşı 700 kişiyi sadece 5 zaptiyeyle yok etmeyi başardığından dolayı kendisiyle çok övünüyordu."[102]

Yetişkin Erkeklerin Öldürülmesi

Tehcir edilen tüm yetişkin Ermeni erkekleri, Ermeni askerleriyle aynı yazgıyı paylaştılar. Kendi görev alanı içindeki Harput'taki bu imha eylemlerini soruşturan yegâne yabancı Konsolos Davis'di. Amerikalı konsolos 800 kişilik bir gruptan şansı yaver gidip kaçmayı başarmış biriyle görüştü. Tanık, Harput'un güneyinde yer alan bir Kürt köyüne getirildiklerini anlattı: "Geceleyin orada kalmışlar, ertesi sabah birkaç saat uzaktaki bir vadiye götürülmüşlerdi. Orada çökmeye zorlanmışlar, arkasından da jandarmalar tarafından kurşunlanmışlardı."[103]

Alman Elçiliğinde Ermeni raporlarını toplayan Başkonsolos Johannes Mordtmann, Amerikan konsolosunun raporunu doğruladı. Harput'tan geçerek Muş'a ulaşan İsveçli rahibe Alma Johansson'la yaptığı bir görüşme sonrası Mordtmann, Harput hakkında şunları not almıştı: "Erkeklerin kitlesel olarak katledilmeleri Temmuz'un ilk günleri gerçekleşmiş."[104] Konsolos Röβler, şehrin güneyinde birkaç saatlik yol mesafesindeki bir köyde kadınlardan ayrılan Harputlu erkeklerin akıbetini doğrulayarak, "Erkekler kesilerek daha sonra kadınlardan oluşan kafilenin geçtiği yolun sağ ve sol yanına atıldılar"[105] diyordu.

Konsolos yardımcısı Holstein ise Musul'dan şunları bildirdi: "Tüm erkekler yolda öldürüldü."[106] Konsolos Scheubner-Richter, Erzurum'dan tehcir edilen 500 Ermeni'den "Hükümetin açıklamalarına göre yolda 14 kişi öldürülmüş, bana ulaşan özel bilgiler ise yaklaşık hepsinin öldürüldüğü yolundadır"

101 1915-09-10-DE-001, Ek 4.
102 1915-08-20-DE-001, Ek 6.
103 U.S. State Department National Archieves, Record Group 59, 867.00/803.
104 1915-11-06-DE-012.
105 1915-07-27-DE-001.
106 1915-07-16-DE-012.

diye bildirdi.[107] Ayrıca Scheubner-Richter, "tehcir edilen ikinci grubun Bayburt'a ulaşmış olması gerektiğini "bunlardan bir kısmının, özellikle erkeklerin ayrıldığını, bunlar hakkında daha fazla araştırma şansının olmadığını, muhtemelen öldürülmüş olduklarını" bildirdi.[108]

Scheubner-Richter'e göre diğer bölgelerde uygulamalar Erzurum'dan çok daha şiddetliydi ve ulaşan bilgilere göre, "Trabzon vilayetindeki tüm erkekler benzer şekilde öldürülmüşlerdi. Aynı şekilde Sivas'ta da Ermeniler benzer saldırılara maruz kalmışlardı."[109] Alman tanık Spieker, "Erkekler elleri arkalarından bağlanarak uçurumlardan aşağıya atıldılar. Kadınlar ise yol boyu ölünceye değin hançerlendiler" diye rapor etti.[110]

Savaşa gönüllü olarak katılan Carl Schlimme, genel olarak erkeklerin öldürülmelerini Haziran 1915'deki bir at gezintisinde öğrendiğini söyleyerek, "Bana Türk köylülerinin anlattığına göre, Trabzon'daki erkeklerin büyük bir bölümü yollarda öldürülmüş"[111] diye yazdı. Alman üsteğmen Stange, Erzurumlu erkeklerin akibetleri hakkında şunları aktardı: "16 Haziran günkü çoğunlukla Ermeni eşraftan müteşekkil ellerinde çok yük bulunan ilk grup doğrudan Harput'a hareket etti ve çok azı hariç hepsi öldürüldü."[112] Alman rahibe Laura Mühring ise, "Refakatçi zaptiyeler bize" diye aktardı, alınıp götürülen erkeklerin çoğunun öldürüldüğünü ve bunun da Türkler için çok hayırlı olduğunu söylediler.[113]

Leipzig'de felsefe doktorası yapmış ve Erzurum'da Almanca öğretmenliği yapan Ermeni Sarkis Manukyan 19 Haziran'da doğduğu şehri 500 aileyle birlikte terk etti. Çok geçmeden kafileden 200 erkek ayrılıp öldürüldü. Daha sonra Suruç'ta Kürt aşiret lideri Hacı Bey'in [Hacı Bedir Ağa] kardeşi Zeynel Bey'in huzurunda geri kalan tüm erkeklerin ölüm saati geldi çattı. "Bütün erkekleri dar bir vadi içinde topladılar, 2115 kişiydik. (Türk ve Kürt ağalarına hepimiz için kelle başına para verdiğimiz için bir liste yapmıştık. Bundan dolayı sayıyı kesin olarak biliyorum.)

Kadınlar ve çocuklar önceden gitmişlerdi. Kürtler ve jandarmalar bize 'Siz şimdi öleceksiniz fakat biz suçlu değiliz, bunu hükümet istiyor' diye açıklamada bulundular. Bizi bağladılar. Çocuklarımızı ve kadınlarımızı gözet-

107 1915-08-05-DE-002.
108 1915-08-05-DE-002.
109 1915-08-05-DE-002.
110 1916-09-10-DE-001, Ek 3.
111 1915-08-05-DE-002.
112 1915-08-23-DE-013, Ek 2.
113 1915-08-20-DE-001, Ek 2

tiğimizden dolayı direnmeyi denemedik. Zeynel Bey herkesi tek tek Kürtlerin ve jandarmaların önüne getirmekle ve aşağı yukarı on adım ötede idam ettirmek için kimin neyi varsa alınmasıyla meşguldü. Bıçak ve baltalarla başlar kesildi ve cesetler bir çukurun içine atıldı."[114] Manukyan kurtuldu, çünkü Kürtçe biliyordu ve kaçması için yardım edilmişti.

120 aile ve 174 arabadan oluşan ve batıdan gelen bir sürgün kafilesinin erkeklerinin yazgısını Konsolos Eugen Büge şöyle tasvir etti: "Boğazlıyan-Erkelet yolunda Boğazlıyan'dan nöbetçi olarak birlikte gelen 6 jandarma 22 Ağustos'ta sürgün kafilesinden para talep ettiler. 120 aile kendi aralarında, yaşamlarını böylelikle tehlikeye atmamak için 10 lira topladılar. Jandarmalar paranın azlığına öfkelenerek tüm erkekleri, yaklaşık 200 kişiyi kadınlardan ayırdılar ve bir hana hapsettiler.

Ardından jandarmalar bu insanları gruplar halinde bağlı olarak handan dışarı çıkardılar, onların paralarını gasp ettiler ve bağlı durumda yakındaki bir vadiye gönderdiler. Jandarmalar daha sonra tüfek atışlarıyla, yakınlardaki her an hazır olan cinayet çetelerine hücum işareti verdiler. 12 yaşından büyük erkekler topuz darbeleriyle, taşlarla, hançerlerle, oraklarla ve bıçaklarla işkence edildi ve öldürüldüler. Tüm bunlar kadın ve çocukların gözü önünde gerçekleşti ve onlar, katillerin bu iğrençlik abidesine şahit olmak zorunda bırakıldılar."[115]

Diğer tanıklar da benzer şeyleri anlattılar. Ankara'ya ulaştıktan sonra "6 jandarma yolculuğun devamına nezaret için sürülenlerin yönlendiriciliğini aldılar. Tümü Müslüman olan birçok acemi er ve sivil kişi planlanan vahşet eylemine katılmak için kafileye dahil oldular. Kafilenin Tepe Han'a ulaşmasıyla jandarmalar erkekleri kadınlardan ayırarak tek tek hanın içinde enterne ederek ve gruplar halinde birbirine bağladıktan sonra dışarı çıkardılar. Üzerlerindeki paralar alındıktan sonra tüm erkekler askerlere ve cinayet çetelerine teslim edildi. Bu vaziyette tüm erkekler ve gençler, yaklaşık 250 kişi, yakında bulunan bir vadiye getirildiler ve tüyler ürpertici bir şekilde öldürüldüler. Kadınlar tüm bunları görmek zorunda kaldılar."[116]

"Biz, Yozgat-Boğazlıyan (Ankara vilayetine dahildi) yolundaki sürgün yolculuğunun görgü tanığıyız" şeklinde başlıyordu Konsolos Büge tarafından imzalanmış bir başka rapor, "Yozgat ve Sungurlu'dan aralarında iki ruhbanın da bulunduğu ve hepsi erkek olan birkaç yüz Ermeni'yi yaklaşık yüz kadar

114 1915-11-30-DE-001, Ek 2.
115 1915-10-01-DE-006, Ek 9.
116 1915-10-01-DE-006, Ek 6.

Türk askeri, Yozgat'ın güneyinde dört saatlik mesafedeki bir vadide istisnasız tümünü dipçik darbeleriyle ve kurşunlayarak imha ettiler."[117]

Rößler'in bilgi aldığı "sakin, ağzından çıkan her söze dikkat eden bir Protestan Ermeni papazı, kuzeydoğu ve Diyarbakır'dan Halep'e ulaşan 35-40 000 kadar Ermeni içinde 11 yaşından büyük erkek bulunmuyordu," diye bilgi verdi.[118] Harput'tan gönderilen bir grup Ermeni 1500 kişiden ibaretti ve bunlar 4 günde Ergani'ye ulaştılar. Bir Ermeni tanığın ifadesine göre, "Orada kendilerine refakat eden bir subay, erkeklerin sözümona hasat işine gönderilecekleri bahanesiyle 11 yaşından büyük tüm erkekler bir hana götürüldüler. Kadın ve çocuklar yola devam etmek zorundaydılar. Üç saatlik bir yürüyüşten sonra subay onları orda bırakarak atla Ergani'ye geri döndü. 7-8 saat sonra akşama doğru yeniden kadınların ve çocukların olduğu kafileye geri döndü ve onlara: Erkekler hasata gittiler," dedi.[119]

"Elbistan'ın Bolveren köyünde, 12 yaşındaki bir erkek çocuk hariç, 82 erkeğin tümü. Kurtulan çocuk suya atılmıştı ve sağ kaldı" diye yazdı raporunda Bağdat demiryolu mühendisi Alman W. Spieker, Kadir Paşa bana, Maraş'ta hükümetin talimatı üzerine 3. Ordu[120] Bölgesi'ndeki tüm erkeklerin öldürüldüğünü biliyorum, dedi.[121] "Bugün görgü tanıklarının bana yazdığına göre" diye bildiriyordu Adana'daki Alman Konsolosu Eugen Büge, "20 Ağustos'ta Kayseri'nin kuzeyindeki Çorum'dan 120 erkek ailelerinin gözlerinin önünde öldürüldüler".[122]

Konsolos Yardımcısı Hoffman Halep'den şunları özetledi: "Ermenilerin (savaş bölgesi olan Van bir yana bırakılırsa) çocuk yaşını geçmiş Ermeni erkeklerinin kitlesel olarak tehcir ve katliama gönderilmelerine, kısmen Ermeni yörelerindeki tüm nüfusun eşlik ettiği tartışmasız olarak görülecektir. Hayatta kalanların tehcir kafilelerine ilişkin verdikleri bilgiler doğrudur ve birbiriyle çakışmaktadır ve bunların söz birliği yapmaları da mümkün değildi."[123] Ermeni uzmanı Mordtmann bir raporunda basit bir ifadeyle Ermeni tehcirinin "yegâne amacı"nın "erkeklerin imhası" olduğu tespitini yapmıştır.[124]

---

117 1915-10-01-DE-006, Ek 7.
118 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
119 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
120 Das war praktisch der gesamte Osten der Türkei. (Türkiye'nin doğusundaki bütün uygulama buydu.)
121 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
122 1915-09-06-DE-002.
123 1915-01-3-DE-001, Ek 1.
124 1915-12-21-DE-011.

Tehcire tâbi tutulan erkeklerin kafilelerdeki eksikliğine ilişkin soykırımcıların mutat bahanelerinden biri erkeklerin kaçtıkları yalanı oluyor. Buna ilişkin olarak Hoffman, "Fakat bu bahane Ermeniler'deki aileye bağlılık duygusunun meşhur gücüyle katiyetle çelişir. Süediye kıyılarından firar eden erkekler ailelerini de yanlarında götürdüler. Ben firar edip de dağlara çıkmayan, tam tersi aileleriyle birlikte sürgünü tercih eden ve bunun ne anlama geldiğini çoktan bilen Ermeni askerleri biliyorum," diye yazdı.[125]

Tabiî ki, soykırımcı katiller, Ermeni tehciri ve katliamları için öne sürülen bahanelerin inandırıcı olmadığını, bu bahanelerin tamamen propaganda amaçlı olduğunu biliyorlardı. "Harbiye Nazırlığında" diye yazacaktı Bavyeralı Yüzbaşı ve Doktor George Mayer, "binlerce kişinin ecelleriyle ya da şansızlık eseri hayatlarını yitirdikleri, ikiyüzlü, alaycı tavırlarla iddia ediliyordu".[126]

Köy, Kasaba ve Şehirlerdeki İmha Eylemleri

Elbette katliamlar sadece erkekleri değil, kadın ve çocukları da tehdit ediyordu. "Erkelet'te binlerce insan öldürüldü" diye bildiriyordu Malatya'daki Körler Yurdu Başkanı Ernst Jacob Christoffel. "Yozgat çevresindeki 6 Ermeni köyünde bebekler de dahil herkes katledilmişti."[127] Bir görgü tanığı Alman Konsolosu Rößler'e şunları anlattı: "Besni'deki aşağı yukarı 1800 kadın, çocuk ve sadece birkaç tane erkekten oluşan tüm nüfus sürüldü. Onlar sözde Urfa'ya nakledileceklerdi. Fırat nehrinin bir kolu olan Göksu'da soyunmak zorunda bırakıldılar, tamamı boğazlandıktan sonra nehre atıldılar."[128]

Konsolos Holstein'ın raporuna göre, "Kürtler'den oluşan çeteler, bölge yöneticilerinin izniyle Fethi (Feyzi) Bey'in [Feyzi Pirinççioğlu] bu amacı için Diyarbakır'dan sürülenlerin arasına katılarak ve askerlerin de iştirakiyle Cizre şehrinin tüm Hıristiyan nüfusunu katlettiler".[129] Bugünkü Cizre'de nüfusun o zamanlar yüzde 90'ı Hıristiyan Ermeniler'di.[130] Yani yaklaşık 5000 kişi.

125 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

126 Kriegsarchiv München (Münih Savaş Arşivi), BHR, M Kr 13841, Bölüm IV, Sayfa 13.

127 1916-04-01-DE-001.

128 1915-07-27-DE-001, Ek.

129 1915-09-11-DE-011.

130 Cizre'de Hıristiyanlar arasında Doğu Süryaniler'den Kildaniler çoğunluktaydı. Kıyılan 5000 sayısı Kildanilere ait. Ayrıca Cizre'de Batı Süryaniler, hem Katolik hem Ortodokslar vardı. Ermeni bir azınlığın yanı sıra Yahudiler'de vardı. [ed.]

Mezopotamya çölündeki Tel-Arman yöresinin saf bir Ermeni bölgesi olduğunu yazan Rößler, Mikuş Binbaşısı'nın Musul'dan döndükten sonra kendine şunları rapor ettiğini bildirdi: "Tel-Arman ve bir komşu Ermeni köyünde yaklaşık bir hafta önce Kürtler katliam düzenlediler. Büyük kiliseler yıkıldı, 200 cesedi Mikuş'un ağası da gördü."[131] Konsolos yardımcısı Hoffmann, meslektaşı Holstein'ın gözlemlerini not ederek şunları aktardı: "Tel-Arman'deki katliamdan 15-20 kişi kaçabilmişti, geri kalanlar tamamen yok edilmişlerdi. Konsolos yardımcısı Holstein, katliamın izlerini, kesilmiş kafa ve uzuvları kilisenin içinde bulmuştu."[132]

Soykırımın en korkunç bölümlerinden biri Muş şehrinin çevresindeki köylerde ve bizzat şehrin içinde gerçekleşti. Orada erkekler, kadınlar ve çocuklar çoğu kez derhal bulundukları yerde düşünülebilecek en vahşi tarzda öldürüldüler. Mordtmann Deutschen Hülfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient'in hizmetinde çalışan İsveçli rahibe Alma Johansson ile 1915'in Haziran ayının ortasındaki Muş olayları hakkında yaptığı görüşme sonrası not defterine şunları yazdı:

"11 Temmuz Pazar gecesi katliam tüfek atışlarıyla başladı. Türkler birkaç Ermeni'nin Sason'a baskın yapmayı denediklerini iddia ettiler. Birkaç zengin Ermeni konaklarını açtılar, çünkü üç gün içinde tüm şehir sakinleriyle birlikte şehri terk edeceklerdi ve geride kalan tüm varlıkları artık hükümete aitti. Bu sürenin dolması beklenmeden Türkler hemen iki saat sonra Ermeni evlerine zorla girip yağmalamaya başladılar. Ayın 12'sinde Pazartesi günü, Türk nüfusun da katılımıyla top ve tüfek sesleri tüm gün devam etti. Şehrin tüm erkek Ermenileri hemen şehrin çıkışında öldürüldü; kadınlar, kızlar ve çocuklar bir günlük mesafeye sürüklendikten sonra imha edildiler. Sadece yetimhanenin 3 kadm öğretmeni daha sonra serbest bırakıldılar. Şehir boşaltıldıktan sonra Ermeni mahallesi tıpkı Ermeni köyleri gibi yerle bir edilerek ateşe verildi."[133]

Alma Johansson kendi eliyle yazdığı yeminli rapora ayrıca şunları ilâve etti: "Kadınlar çocuklarla birlikte sonraki köylere getirildikten sonra, yüzlercesi evlere doldurularak yakıldı. Diğerleri ise nehre atıldılar. Ziyaretimize gelen yüksek rütbeli subaylar bile bu yapılanları adeta büyük bir gururla bize anlattılar. Kürtlerin ve Türklerin kendileri için aldığı az sayıda kadının dışında, tüm Muş bölgesinde Ermenilere dair her şey yok edildi.. Muş'ta 25.000

131 1915-07-09-DE-001.
132 1915-12-07-DE-001.
133 1915-11-06-DE-012.

Ermeni vardı ve 300 köy ve bunların çoğunluğu Ermenilerin'di. Biz üç hafta sonra Muş'a gittiğimizde burada her şey yakılıp yıkılmıştı."[134]

Güneydoğuda bugünkü Kürt metropolü Diyarbakır vilayeti, insafsız infaz sahnelerinden biriydi. Eski Mardin mutasarrıfı,[135] Musul konsolos yardımcısı Walter Holstein'a şunları yazdı:

"Diyarbakır valisi Reşit Bey vilayetindeki Hıristiyanlığa kudurmuş köpek gibi hiddetleniyor; kısa bir süre önce Mardin'de de aralarında Ermeni Metropolitin[136] de bulunduğu 700 Hıristiyanı (çoğu Ermeni) bir gece Diyarbakır'dan getirilen özel olarak oluşturulmuş jandarma birliğine toplatarak şehrin yakınında bir yerde koyun gibi kestirdi."[137]

Sürgün Kafilelerinin İmhası

Kuzeydoğudan gelen tüm sürgün kafileleri neredeyse istisnasız Erzincan üzerinden Harput'a ve oradan Urfa'ya ve (tabiî ki oraya ulaşabilirlerse) Mezopotamya çöllerine savrulup atıldılar. Çoğunun acıları hemen Erzincan'ı çıkar çıkmaz son buldu: "Feryatlar tarif edilemeyecek düzeydeydi" diye anlattı Thora von Wedel-Jarsberg ve Eva Elvers isimli rahibeler Erzincan'da gördükleri bir sürgün kafilesi hakkında. "Sadece iki erkek sağ kalmıştı, kadınların bazıları çoktan delirmişti; bunlardan bir tanesi 'Biz Müslüman da oluruz' diye bağırıyordu. 'Biz Alman da oluruz, ne isterseniz, onu oluruz, yeter ki bizi kurtarın', diye bağırıyor ve şimdi bizi Kemah'a götürecek diyerek boğazlanacaklarını ifade eden bir el işareti yapıyordu."[138] Ermeni kadını ölüm coğrafyasını gayet iyi tanıyordu. "Yörenin yapısı böyle şeylere çok uygundur" diyordu Erzincan'daki Kızılhaç Hastanesi'nin Alman doktoru. "Fırat'ın Erzincan'ın batısındaki ovayı ardında bırakıp geçtiği yer uçurumlarla dolu bir boğazdır. Orada yol kilometrelerce nehir boyunca devam eder ve dik kayalık yamaçlar yanlardan kaçışı olanaksız kılar. Fırat'ın solundaki tenhalıkta eşkıya Kürtlerin oturduğu (Dersim) bölge vardır. Orada sürekli olarak Kürtlerin suçlandığı bazı olaylar olmuştu."[139]

134 1915-11-22-DE-001, Ek 1.
135 Şefik Bey. [ed.]
136 Ermeni Katolik Metropolit İğnatiyos Maloyan. [ed.]
137 1915-07-10-DE-011.
138 1915-08-21-DE-001, Ek.
139 1915-06-29-DE-005.

Harput'taki Amerikan Koleji'nde yetişmiş olan iki genç hanım öğretmene Ermeni doktoru Kafafiyan'ın yanında çalışan iki rahibe şunları aktardı: "10 Haziran'da sürgünler Kemah geçidi yolunda önden Kürtler arkadan da yarı nizamî birlikler tarafından çapraz ateşe alındılar. Ateşe tutulanlar korkudan kendilerini yere atıp ölü taklidi yaptılar. Ateş sona erince onlara tekrar Erzincan'a geri gelme fırsatı doğdu. 11 Haziran günü bu kez resmî birlikler Kürtleri cezalandırmak için gönderildi. Ancak bunun yerine onlar (birlikler) tamamen savunmasız olan çok büyük bir bölümü kadın ve çocuklardan oluşan tehcir kafilesini katlettiler. Kendileri de bizzat olaya katılan Türk askerlerin ağzından, kadınların nasıl diz çökerek merhamet dilediklerini ve bazılarının çocuklarını kendi elleriyle nehre attıklarını duymak zorunda kaldık."[140]

"Askerler bize bunların 86. Süvari Alayı olduğunu ve katliamın yönetici subayların tümü tarafından gerçekleştirildiğini bize anlattılar", iki rahibenin anlatımına göre: "Herkesi öldürmeleri için dört saat yetmiş." Ardından cesetleri nehre taşımak için kağnıları hazırlamışlar. Akşamleyin "kahramanlar" gasp ettikleriyle beraber evlerine dönerken, "İşimizi adam akıllı yapmadık mı?" diye sormuş bunlardan bazıları. Bizim jandarma bize kendisinin daha yeni 3000 kadın ve çocuktan oluşan böyle bir kafileyi Erzurum Anahatun'dan 2 günde Kemah'a getirdiğini anlattı ve "hepsi gitti, bitti" dedi.[141]

Erzincan'daki Kızılhaç Hastanesi'ndeki bir Alman doktor bunu teyit etti: "12 Haziran günü sabahı Türkçe'yi çok iyi bilen bir eczacı Gehlsen, at sırtında 20 süvari gördü. Bunlardan tanıdığı bir askere yolculuğun nereye olduğunu sordu. Asker, Kemah Boğazı'na gitmek zorunda olduklarını açıkladı. Orada sürülen Ermenilere baskın yapılmış. Bir önceki akşam süvariler geri gelmişler. Gehlsen orada ne olup bittiğini öğrenmeye çalışmış, bunu yaparken kendini Ermeni karşıtı olarak göstermiş, böylelikle Kemah Boğazı'nda bir grup Ermeni kadın ve çocuğun çevrildiğini ve tümünün katledilmiş olduğunu öğrenmiş.

Genç ve güzel kadınları vurmak acı vermiş onlara, ama ne yazık ki emir böyleymiş. Birçok kadın çocuklarını nehre atmış, hayatta kalan çocukları Türkler tarafından Müslüman olarak yetiştirmek için yanlarına alınmış. Kadınların hiçbiri kaçmamış, tümü diz çökmüş. Olayı bizzat yaşayan asker kendi bölgesindeki öldürülenlerin sayısının 3000 olduğunu söylemiş ve sürgünlerden sadece çok azının dağlara kaçtığını ve bunun Kürtler tarafından çoktan bilindiğini söylemiş."[142]

---

140 1915-08-21-DE-001, Ek.
141 1915-08-21-DE-001, Ek.
142 1916-06-29-DE-005.

Ermeni uzmanı Mordtmann, iki rahibenin anlattıklarını, "Ayrıntıların betimlemesi tamamıyla doğrudur ve Erzurum'dan buraya yolculuk yapan hanımlarla yaklaşık aynı zamanda bir yolculuk yapan Dr. Binbaşı (Avusturyalı) Pietschman'ın bize anlattıklarıyla çakışmaktadır" diye teyit etti.[143]

"Ölüm uçurumlarından kurtulan sürgünleri Mezbaha Vilayeti bekliyordu" diye yazdı, Amerika Birleşik Devleti konsolosu Davis. İsveçli Alma Johansson ise şunları rapor etti: "Kığı, Erzurum, Trabzon, Samsun, Erzincan'dan son kafileler de geldiler. Bunlardan da sadece kadınlar ve çocuklar hayattaydı ve Mamuret ül Aziz'e canlı ulaşanların hepsinin yaşamlarına orada son verildi. Ağustosun sonunda yeniden 8000 kişilik bir kafile Mamuret ül Aziz'den gelip geçti ve Türkler'den duyabildiğimiz kadarıyla bunların tümü öldürüldü."[144]

Bu katliam yerlerinden en büyüğü Mamuret ül Aziz'in güneyindeki Gölcük Gölü'ndeydi. (Harput'taki görevi sırasında hemen hemen sırf Ermeniler'le ilgilenen) Davis oraya iki kez atla gitti. İlkinde bir Türk arkadaşı, ikincisinde Amerikalı doktor Henry H. Atkinson'la. "İki saat sonra geniş bir vadiye ulaştık" diye yazdı Amerikan konsolosu Davis, "Burada, başka yerlere yaptığım seyahatlerde gördüklerimden çok daha fazla ölü vardı. 2000'den fazla cesedin olduğu konusunda tahmin yürüttük".[145] Davis ve ona eşlik eden arkadaşı, Ölüm Gölü vadisini atla dolaşarak toplam 10.000 Ermeni cesedi saydılar.

Sürgün Kafileleri

Katliamlardan kurtulanları sonu gelmez ölüm yürüyüşü bekliyordu. Kafileler şehirlerden de geçmek zorunda kaldıkları için ölüm yürüyüşlerine (Ölüm Yürüyüşleri'nden kasıt yollardaki imha eylemleri değildir) oralarda yaşayan diğer Hıristiyanlar ve ecnebiler de şahit olmuşlardır:

1915 Haziran'ının sonunda, "Erzurum taraflarından sürülen Ermeni kafilesi tarif edilemeyecek kadar korkunç bir durumda bizim buradan geçti" diye aktardı Mezre'deki Alman rahibe Klara Pfeiffer. "Erkekler ve yetişkin oğullardan hiçbiri kafilede yoktu, kadınlara kocalarınız nerede diye sorulduğunda: 'Öldürüldüler!' dediler. Sonra, 16 Temmuz'da Kığı'dan tekrar bir büyük sürgün kafilesi korkunç bir durumda bizim buraya geldi. Böyle görmeden

143 1915-07-21-DE-001

144 1915-11-22-DE-001, Ek 1.

145 U.S. State Department National Archieves, Record Group 59, 867.00/803

sefaletin korkunçluğunu anlatabilmek mümkün değildir... Sürülen Ermeniler bir süre için birkaç eve tıkıldılar. Çoğu kez hastalıktan gruplar halinde öldüler. Her sabah ölü arabası evlerin önünden geçiyor ve ölenler arabaya üst üste atılıyordu. Çoğu kez sürgünler bir bütün olarak da doğrudan mezarlığa kapatılıyorlardı. Gece ve gündüz mezarların arasında, ölüm sefaletlerine son verinceye kadar bekliyorlardı."[146]

Bir Avusturyalı, sürgün kafilesinin Urfa yakınlarından geçişinin görgü tanığı oldu. "Çocukların, kadınların ve yaşlıların ayakları yara bere içindeydi ve sürgün kafilesi adeta topyekûn topallıyor, çığlık ve haykırışlar içinde yürümeye çalışıyordu. Bu bahtsızlardan birçoğu insanları görür görmez dizleri üzerine çöküp yardım ve kurtarılmayı diliyor veya evlâtlık alması için çocuklarını onlara uzatıyordu. 56 derece sıcaklık altında yapılan bu yürüyüşlerde çoğu yorgunluktan önce susuzluktan ölüyordu, geride kalanların ölümü kaçınılmazdı."[147]

Konsolos Rößler'in bilgi aldığı bir Ermeni, 23 Ağustos 1915'de şunları anlattı: "Erzurum yakınlarındaki Mudurga köyünde yaşayan tüm nüfus, yaklaşık 2300 kişi, sürüldü. Yolda erkekler kadınlardan ayrıldı. Kadınlar köy yollarından değil, dağ yollarından götürüldüler ve tüm yolculuk boyunca bunlara sadece dört defa bir parça ekmek dağıtıldı. Su olmasına rağmen iki gün boyunca içmelerine izin verilmedi. Kadm ve çocuklar yarı susuz vaziyette jandarmalar tarafından yürümeye zorlandılar. Hemen her gün yolda susuzluktan yerlere yıkılan 30-40 civarında kadm ve çocuğun birçoğu kendilerine nezaret eden jandarmalar tarafından vurularak öldürülüyordu. Bu 2300 kişiden sadece 4 kadın, 4 genç kız ve 3 de erkek çocuğu korkunç bir sefalet içinde Halep'e ulaştı."[148]

Rößler'in bilgi aldığı başka bir tanık şunları aktardı: "Gürün'den sürülen yaklaşık 2800 kişi Ayranpınar'da Maraş'ın 12 saatlik kuzeydoğusunda saldırıya uğradılar. Ayranpınar'da jandarma sayıları az olan erkekleri kadınlardan ayırdı. Dar bir geçitte 200 kişi öldürüldü, 70 ağır yaralı geride bırakılmak zorundaydı, diğer 50'den fazla yaralı diğerleriyle birlikte götürüldü. Ayranpınar'daki baskında kadınlar ve erkekler ağaçlara bağlanarak yakıldılar. Sürülenlere nezaret eden bir jandarma çavuşu olan Ökkeş Efendi yolda kalan bir adamı tüfeğinin süngüsüyle öldürdü. Antep'in kuzeydoğusundaki Başpınar'da Sam köyünün karşısında kafaları yakılmış erkek cesetleri yerlerde

146 1915-05-10-DE-002.
147 1915-08-13-DE-001, Ek 2.
148 1915-09-03-DE-002, Ek 4.

yatmaktaydı ve karınları yarılmış olan kadınlar da günlerce yerlerde kaldılar. Bir kadın ve erkek cesedi birbirine bağlıydı."[149]

Sürgünlere verilen azabı arttırmanın pratik bir yolu da onları sürekli dairesel bir güzergâhta yürütmekti. Konsolos Rößler, "Ermeniler tarafından her zaman anlatılan şey, sürgün konvoylarının bilhassa dairesel bir güzergâhta 'ölüme yürütülmeleri'ydi. Burada bunu doğrulayan bir örnek var. Urfa'dan yola çıkarılan bir kafile şu güzergâhı izlemişti: Urfa'dan Tel-Abyad'a, Tel-Abyad'dan Rakka'ya, Rakka'dan Tel-Abyad'a, Tel-Abyad'dan Rakka'ya giden yol kuş uçuşu 90 km'dir."[150] Sivas'tan gelen bir konvoy hakkında Rößler'in raporunda yeralan bilgi şöyle: "Muradsu'da sürgünler 14 gün boyunca, gündüzleri su olmayan aynı güzergâhta bir daire etrafında dolandırıldılar."[151]

Sürgün kafileleri sürekli saldırıya uğradılar. 50 kişilik küçük bir sürgün kafilesinin konakladığı yere yapılan böyle bir saldırıyı Alman rahibe Paula Schäfer şöyle anlattı: "Kadın ve erkekleri ağır yaralı olarak buldum, rahimler yarılmış, kafatasları patlatılmış, ayrıca bir de bıçak darbeleriyle delik deşik edilmişlerdi. Ve nerdeyse her şey sırtta taşındığından, çoğu kez sırtlarındaki yükle birlikte yere yığıldıklarını gördüm. Fakat sürekli askerlerden gelen dipçik darbeleri, hattâ süngü darbeleriyle yola devam etmeye zorlandılar. Ben bu şekildeki süngü darbelerinin yaraladığı kadınların kanayan yaralarını sardım."[152]

Paula Schäfer bir başka ara konaklama hakkında, "Mamure'de yaklaşık 200 ailelik kafile yola devam edemez haldeydi, sefalet ve hastalık yola devam etmeyi imkânsız hale getirmişti. Hattâ askerlerin bile yağmurda onları konaklama yerinden çıkartıp zorla yola devam ettirmek güçleri ve keyifleri kalmamıştı. O vaziyette gölet içinde kaldılar. Kadınların bir çoğunun ayakları donmuştu, kapkaraydı ve kesilecek durumdaydı; feryatlar ve inlemeler korkunçtu"[153] şeklinde bilgiler verdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun batısından yapılan tehcirler sonradan uygulamaya kondu ve kısmen de olsa doğudakinden farklı sürdürüldü. Sürülen Ermenilerin bir kısmı yolun bir bölümünü çoğunlukla sığırlarla birlikte sığır vagonlarına tıkılarak da olsa trenle katettiler. Sonra yazgıları doğudan ve kuzeyden tehcir edilenlere benzemeye başladı. Täglichen Rundschau gazetesinden bir Alman gazeteci Rudolf Zabel'in ayrıntılı betimlemesine dayanarak,

149 1915-06-22-DE-001, Ek 5.
150 1916-01-03-DE-002.
151 1915-08-13-DE-001.
152 1916-01-26-DE-004, Ek 1.
153 1916-01-26-DE-004, Ek 3.

Batı Anadolu'dan Fırat geçidine kadarki kafilelerin durumunu Mordtmann şöyle yazdı: "Sürgünler daha sonra büyük bir toplama kampının bulunduğu Konya'ya getirildiler. Bakım ve konaklama şartları çok kötüdür, sürgünler arasında ölüm hüküm sürmektedir.

Ereğli'de trenle sevkedilenlerin konulduğu büyük bir (yaklaşık 3000 kişilik) kamp var ve anlaşıldığı kadarıyla insanlar yanlarında hâlâ bir sürü şey taşımak zorundalar. Bu kampta da sürgünler arasında ölüm oranı çok yüksek. Ereğli'de her gün her birinde 1000-1500 sürgünün olduğu beş tren geliyor. Sayın Zabel 8000 yaya sürgün gördüğünü söyledi. Daha önce Amele Taburları için kullanılan Ulukışla Kampı en kötü yerlerden biridir. Orada sürgünler pislikten, haşaratlardan vs. kırıldılar. Sürülenlerin şimdi oradaki durumu çok sefildir. Ulukışla'dan sonra trenle sevkiyat yoktur ve sürgün kafilelerinin görünüşü sığır sürülerini andırır. Bir sonraki tehcir güzergâhında, Pozantı'da ne barınacak bir yer, ne de ekmek vardı... Oradan mola vermeksizin 10 km ilerleyerek güzergâh yakınındaki bir baraka kampına ve sonra Adana'ya tamamen tükenmiş olarak ulaştılar. Adana-Osmaniye-Hamidiye etabını da yürüyerek katettiler. Buralardaki barınma şartları (açık havada) çok feci bir durumdadır."[154]

Kadınların ve Genç Kızların Akıbeti

Özellikle kadınlar ve genç kızlar çok acı çektiler. Kadınların hepsi erkeklerin koruması olmaksızın özellikle jandarmaların, subayların ve askerlerin, sonuçta erkeklerin eşliğinde sürüldüler. Alman misyoner Blank raporunda, bir Türk subayının mahiyetindekilere "bu zavallı kadınları kullanma hakkı verdi ve onlara bu kadınlara istediklerini yapabileceklerini söylediğini" yazdı.[155] Onlar da yapacaklarını yaptılar.

Bu kullanma hakkı bizzat resmî duyurularla belgelendi. Genç kızların ve kadınların kullanım hakkının nasıl bir şey olduğunu detaylı bir şekilde tanımlayan konsolos yardımcısı Hoffmann, kadınların bilinçli olarak seksüel nedenlerle tehcir edildiklerini, kocalarının ve akrabaları olan erkeklerin ise Bağdat demiryolu inşaatında angarya işçi olarak Amele Taburları'na alındıklarını ifade etti. "Ben yetkililerden boşuna bu tasarruflar için bir özür dileme açıklaması bekledim" diyen Hoffmann, "Türkiye'deki aile yaşamını ve ahlâkını

154 1915-08-21-DE-011, Ek 2.
155 1915-05-27-DE-001, Ek 3.

tanıyan biri, karşılaşılan bu şerefsizliğe müsaade edilmeyeceği duygusuna kapılabilir"[156] diye yazdı.

"Küçük kafilelerin naklinde" diye yazdı, mühendis Ernst Pieper: "hâlâ sağ kalmış erkekleri geceleri kadınlardan ayırırlar ve böylelikle askerler kadınlara rahatsız edilmeden her türlü bayağılığı yapabilirlerdi. Genç kızların hemen hepsi istisnasız olarak askerler ve onlara suç ortağı olan Araplar tarafından kaçırıldılar. Çaresiz bir baba, benden 15 yaşındaki kızını daha fazla koruyamayacağı için beraberimde götürmemi rica etti."[157]

Alman konsolos Rößler'e "Kadınlar istisnasız yağmalandı" diye şahit olduklarını aktaran bir Ermeni, "Birçoğu" dedi, "dokuz kezden az olmamak kaydıyla pantolonlarını kendilerine nezaret eden değişik subayların ve jandarmaların arama yapmalarını ve bakmalarını sağlamak için çıkartmak zorundaydılar".[158] İsveçli rahibe Alma Johansson Mamuret ül Aziz'den atla Konstantinopel'e gidişi sırasındaki gözlemlerini şöyle anlattı: "Bizim de karşılaştığımız kafiledeki kadın ve çocukların bakışları ümitsizlik yüklüydü. Beraberimizdeki atlı jandarmalar yollarda bu zavallılara neler yaptıklarını açık açık anlattılar. Onları nereye götürüyorsunuz, şeklindeki sorumuz üzerine, 'Eğer herhangi birisi onları sahiplenmez ya da ölmezlerse, elbette biz öldürmek zorundayız' dediler."[159]

İmparatorluk Meclisi Parlamenteri Maximilian Pfeiffer'in refakatçisi E. Neuner şunları anlattı: "Musul'da 300 Ermeni kadının Türkiye'deki haremlere dağıtılması istendi. Bunu mutlak olarak reddedenlerin tümünü büyük bir kuyuya atarak ölüme terk ettiler."[160] Ras ül-'Ayn'de [Ceylanpınar] çalışan biri Hollandalı, diğeri Lüksemburg'lu iki mühendisin ifadelerine dayanarak Rößler'i bilgilendiren Bağdat Demiryolu İşletme Müdür Vekili, "İstasyona 300-400 kişilik çıplak kadınlardan oluşan bir kafilenin ulaştığını"[161] rapor etti. Halep'te Alman öğretmen Martin Niepage, "Tanıdığım bir Alman, Urfa yakınlarında, yüzlerce Hıristiyan köylü kadının Türk askerler tarafından soyunmaya mecbur edildiklerini anlattı. Askerleri eğlendirmek için kadınlar bu şekilde 40 derece sıcakta çöl boyunca derileri tamamen kavruluncaya kadar sürünmek zorunda kalmışlar."[162] "Kadınlar ve çocuklardan oluşan sefalet

156 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
157 1915-08-20-DE-001, Ek 5.
158 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
159 1915-11-22-DE-001, Ek 1.
160 1918-02-22-DE-002, Ek.
161 1915-09-03-DE-002.
162 1916-09-10-DE-001, Ek 3.

kafileleri çöle sürülmüş olmalılar," diye anlattı Alman misyoneri Bayan Magdalena Didszun. "Araplar kafiledekilerin gömleklerine değin her şeyi çalmak için bekliyorlar, hattâ eğer kadınların altın kaplamaları varsa dişlerini de zorla söküp almaktan çekinmeyecekler."[163]

Tecavüzler Ermeni kadınları için tehcirin günlük hadiselerinden biriydi. Sürgün kafilesine eşlik eden bir jandarmanın Thora von Wedel -Jarlsberg ve Eva Elvers'e anlattığına göre, "Kadınlar, her yeni köyde saldırıya uğruyor ve kirletiliyorlardı".[164] Rößler tarafından bilgi alınan ve objektifliğiyle tanınan bir Ermeni şunları aktardı: "Genç kadın ve kızların kaçırılmalarının dışında, 100 kadından az çok güzel sağlıklı görünen 25 kadın kendilerine nezaret eden Kürt ve Türk jandarmalar tarafından gece veya gündüz zorla kafile dışına çekilip tecavüz edildiler. Hattâ birkaç güzel kadına 10-15 erkek arka arkaya tecavüz ettiler. Tecavüze uğramış bir sürü kadm ve genç kız yol kenarlarına öylece atılıp bırakıldılar."[165]

Bir başka hayatta kalmış kişi Erkelet'te Türklerin kafileye saldırdığını anlattı. "Türkler orada tüm yetişkin kızları ve genç kadınları alıp götürdüler ve kirlettiler. İki genç kız kendilerini savundu ve bundan dolayı jandarma tarafından öyle işkence edildiler ki daha sonra ölü olarak bulundular."[166]

Diyarbakır'dan bir Ermeni, Alman konsolosu Rößler'e şunları yazdı: "İlk kurbanlar Taşnakların başkanı ve aralarında Ali-Pınar'ın papazı da olduğu 20 eşraftı. Bunlar tutuklandı, işkence edildi ve Osman Bey'le polis müdürü Hüseyin Bey tarafından öldürüldüler. Papazın genç karısına 10 zaptiye tarafından tecavüz edildi ve öldüresiye işkence yapıldı."[167] "Sekiz erkek tarafından tecavüze uğrayan bir kadın yaşamına son vermek için kendini tren raylarının üzerine attı" diye anlattı, Bağdat Demiryolları mühendisi. "Tren durdurulabildi ve böylece kadm bir Alman mühendis tarafından Halep'e getirildi."[168]

"Hıristiyanların yaşadığı birçok Halepli'nin evinde saklanan, tesadüf sonucu ölümden kurtulmuş Ermeni genç kızları bulduın. Bunlar ya kafileleri yola devam ederken bitkinlikten yere yığılmış ve ölü zannedilmiş olanlar ya da Avrupalılar tarafından Türk askerlerinden birkaç mark verilerek satın alınmış, kirletilmiş bahtsızlardı" diye rapor etti. Halep'teki Alman ortaokulunun başöğretmeni olan Martin Niepage: "Bu kızların tümü delirmişlerdi."

---

163 1915-11-22-DE-001, Ek 2.
164 1915-08-21-DE-001, Ek.
165 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
166 1915-10-01-DE-006, Ek 9.
167 1915-08-20-DE-001, Ek 6.
168 1915-09-03-DE-002.

Çoğu, Türklerin ana babalarının gırtlaklarını nasıl kestiklerini gözleriyle görmüşlerdi. Ben, aylardır ağzından tek bir sözcük çıkmayan, hâlâ bir kez olsun gülümsemeyen böyle bir zavallı kızı tanıyorum. Yaklaşık 14 yaşındaki bir kız çocuğu Bağdat Demiryolu İşletmesi'nin Halep'teki ambar şefi Krauose tarafından evlâtlık alındı. Bu kız çocuğuna Türk askerleri bir gecede öyle sık ırzına geçmişler ki, çocuk tamamen aklım yitirmiş. Onu susuzluktan çatlamış dudaklarla çılgınca yastığının üstünde yuvarlanırken ve ona büyük uğraşlarla içmek için su verilebildiğini gördüm."[169]

İşkencecileri, kızların daha çocuk yaşta olmaları da ürkütüp geri adım attırmadı. Alman mühendis Bastendorff'm aktardığına göre, Ras ül-'Ayn'deki nöbetçi Nuri Çavuş diye biri, Dr. Farah'a, "alem yapıp 12 yaşından küçük Ermeni kızların bekaretini bozmaktan çok keyif aldığını" anlatmış.[170] "Kaba, sadist olan birkaç işkenceci, tanıklara göğüsleri kesilmiş kadın cesedi kalıntısını göstermişler."[171] Alman tanık Greif'ın Halep'ten bildirdiğine göre, Tel-Abyad ve Ras ül-'Ayn demiryolu hafriyat yerlerinde kitlesel olarak tecavüz edilmiş çırıl çıplak kadın cesetlerinin yerlerde yattığının görüldüğünü bildirdi. Onlardan bir çoğunun makatına kalın sopa sokulmuştu.[172]

Nöbetçilerin çoğu kadın ticareti yapıyordu. Diyarbakır'da bir Ermeni dinadamı Konsolos Rößler'e, "genç kadın ve kızları subaylar ve jandarmaların kaçırdığını," kafile Diyarbakır'ı terk ederken, "onlara nezaret eden bir subayın birkaç jandarmayla birlikte gelip bir sürü güzel genç kız ve oğlan çocuğu seçtiğini ve geriye kalanları 6-7 jandarmayla bırakıp, kendisinin ganimetleriyle birlikte gittiğini" aktardı.[173]

Mardin yolunda jandarmalar birçok genç kız ve erkek çocuğu Kürtlere ve başkalarına satmış ya da hediye etmişler. Alman mühendis Bastendorff, Ras ül-'Ayn'daki Ermenilerin akibetleri üzerine şunları yazdı: "Çığ gibi büyüyen kadın ticaretine jandarmalar tarafından ivme katıldı, birkaç mecidiye karşılığında herkes kendi beğenisine göre genç kız ve kadını geçici bir süre veya temelli satın alabiliyordu."[174]

Musul'daki konsolos yardımcısı Holstein kendi seyehat ettiği yerlerdeki fiyatların bir kadın için maksimum 5 kuruş (95 fenik) tuttuğunu aktardı.[175]

---

169 1916-09-10-DE-001, Ek 3.
170 1916-01-03-DE-002, Ek 2.
171 1915-08-13-DE-001, Ek 2.
172 1915-09-10-DE-001, Ek 3.
173 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
174 1916-01-03-DE-002, Ek 2.
175 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

Tel-Abyad'da çalışan (Fırat'ın 100 km doğusunda) Bağdat demiryollarından üç mühendis, "Akşama doğru kaymakam geldi ve gece için herkese bir Ermeni genç kızı teklif etti" diye aktardı.[176]

Refakatçi askerler doğuran kadınlara bile çok sert davranıyorlardı. Normalde çocuklarını doğurmalarına ve kısa zaman için de olsa dinlenmelerine izin verilmiyordu. Halep'te "Doğum yapan iki kadının" diye kendi gözlemini aktaran Konsolos Rößler "işine giden şehir sakinleri tarafından korunarak, jandarmalar tarafından kamçılanmalarının önüne geçildiğini"[177] yazdı. Halep'te bir Alman ise, "Bir kadm cadde üstünde bir çocuk dünyaya getirdi; birkaç adım ilerde ise göğsünde yaşayan bir bebek olan ölü bir kadm bulundu"[178] diye bildirdi.

"Kadınlar için en ağır akıbet yolda doğurmaktır" diye yazdı Bağdat Demiryollarının bir Alman memuru. "Onlara çocuklarını doğurmaları için hemen hiç zaman tanınmıyordu. Geceleyin bir kadın ikiz doğurdu. Sabahleyin iki bebekte sırtında yürümeye mecbur tutuldu. İki saat sonra bayıldı. Kadın, her iki çocuğunu da çalılığa bırakmaya ve yola devam etmeye mecbur kılındı. Yürüyüş esnasında doğuran başka bir kadın yürüyüşe devam etmeye zorlandı ve hemen öldü. Bir diğer kadın Antep yakınlarında doğum yaparken etrafı Amerikalı misyoner kadınlar tarafından çembere alınarak, bir binek hayvanın temin edilmesi üzerine, bebeğin çaputlara sarılmasına izin koparılabildi ve kadm bu halde yola devam edebildi. Bütün bunlar sadece Maraş'tan Antep'e kadar olan güzergâh üzerinde gözlemlendi."[179]

Ünlü doğubilimci Carl Heinrich Becker'e mektup olarak gönderilmiş, Alman sansür kurumu tarafından açılarak kontrol edilen muammalı fakat ürkütücü belge Türkçe'ydi ve mektupta şunlar yazıyordu: "Yolun her iki yanında kesilmiş Ermenileri gördük. Dokuz ceset saydık. Çoğu kadındı. Bunlardan bir tanesinin ellerine ve kollarına çiviler çakılmıştı."[180] Fanatikler tarafından yapılmış olan bu çarmıha geriş, (Alman İmparatoru'nun da desteğiyle) Hıristiyan Ermenilere karşı Sultan tarafından ilân edilen cihadın bir sonucu olup olmadığı, kesin olarak ileri sürülemez. Buna karşılık bu belge Almanlar için öylesine önem taşıyordu ki, çok gizli kategorisine alıp, üst makama öyle gönderdiler.

176 1915-08-20-DE-001, Ek 5.
177 1915-09-27-DE-014.
178 1915-11-01-DE-001, Ek.
179 1916-09-10-DE-001, Ek 4.
180 1916-01-18-DE-001.

Toplama ve Dağıtım Yeri Halep

Güneydoğu bölgesinin en büyük şehri Halep tehcir için mükemmel bir toplama ve dağıtım yerine dönüştürüldü. Sürgün kafilelerinin Halep'e ulaştığına yüzlerce insan tanık oldu: "Jandarmalar, bir deri bir kemik, alınlarına çoktan ölüm kazınmış olan insanları, bir yudum su içmelerine müsade etmeden, kamçı darbeleriyle Halep caddelerinden geçirerek istasyona sevkettiler" diye yazdı Rößler, "İki Alman rahibesi bitkin bir kadının jandarma tarafından saçlarından tutulup nasıl yerlerde sürüklendiğinin tanığıydı".[181]

Sürgünlere nasıl davranıldığını görgü tanıklarından biri şöyle anlattı: "Bir süre önce memleketin iç taraflarından gelen ve sıcaktan kavrulmuş Ermeni sürgünlere, şehrin içinden geçirilirken, bir yudum su vermek katiyen yasaktı. Yaşlı bir kadın bitkinlikten bayıldı ve görgü tanıklarının teyit ettiği gibi bir jandarma tarafından yumruklanarak ve kırbaçlanarak yola devam etmeye zorlandı. Bu sırada civardaki evlerden bir kadın bir bardak suyla oraya geldi, jandarma kadının elindeki bardağa vurarak yere düşürdü ve yaşlı kadına tekrar eziyete devam etti. Yaşlı kadın birkaç ev öteye kadar süründü ve orada öldü. Buna rağmen yine de sürgünlere değil ekmek, su bile vermek kesinlikle mümkün değildi. İki beyefendi sürgünlere iki değişik yerde yardım etmeyi denediler ama resmen divan-ı harbe çıkarılmakla tehdit edildiler."[182]

Herşeye rağmen tepki gösterenler oldu. Bir Türk yardım etmek için valiyle görüşmek üzere yolda olan bir Alman ve bir Avusturyalı, jandarmalara karşı koydular ve nerdeyse kapışacaklardı ki onları valiye şikâyet etmekle tehdit ettiler. Durumu izleyen iki Alman hizmet eri hırslarından jandarmaları tokatladılar. Bunu fırsat bilen Çerkes kökenli emekli bir Türk Albayı jandarmaları kırbaçladı.[183] Böylesi hadiselerden dolayı sürgünler daha sonra şehrin dışından geçirildi.

Halep giderek sürgün Ermenilerin devasa bir mezarlığına döndü. Başlangıçta Halep'te ölüler Ermeni kilisesinde hazır bulundurulan tabutlar içerisinde mezarlığa getirildi. Bunu hamallar sağladılar ve her ölü için iki kuruş aldılar" diye aktardı Bağdat Demiryolları memuru W. Spieker, "Bunun altından hamallar tek başlarına kalkamaz hale gelince, kadınlar kendi ölülerini, küçük çocukları kolları arasında, büyük olanları da dört kadın tarafından her biri bir

181 1915-09-27-DE-014.
182 1915-11-01-DE-001, Ek.
183 1915-09-27-DE-014.

ucundan tutarak bir çuval içinde kendileri mezarlığa getirdiler. Enlemesine bir eşeğin üzerine yatırılarak mezarlığa taşınan bir ölü gördüm. Bir tanıdığım bir sırığa bağlanmış ve bu şekilde iki adam tarafından taşınan bir ölü gördü. Bir cesette çürüme süreci çok ilerlediğinden ölünün derileri hamalın ellerine yapışıp kaldı.

Ölülerin arasına gelişi güzel şekilde dağılmış, can çekişen ve ağır hasta yaklaşık 1000 kişi kavurucu güneş altında yerlere uzanmışlardı. Her şey öyle korkunç görünüyordu ki, böyle bir şeyi daha önce hiç görmemiştim. Neredeyse herkes ishaldi. İçinde ölmek üzere olanların boylamasına uzanmış oldukları uzun çukurlar kazılmıştı. Çukurların arka tarafı ihtiyaçların yapıldığı ve dosdoğru çukurların içine giden yere döndürülmüş avlular vardı. Kim burada ölürse o bir kenara taşınıyor ve onun trajik yerini başkası alıyordu. Ölü diye alınıp götürülenlerin mezarda daha hayatta olduklarına dair emareler gösterirse; ölüm vuku bulduğundan emin olana kadar bir kenara taşındığı çok olmuştu. Bir akşam defnedilen biri ertesi sabah canlı olarak kendi mezarının üzerinde oturur bulundu. Sözkonusu kişi toplu olarak şafak vakti en son toplu mezara defnedilenlerden biriydi ve üzerine atılan toprak çok inceydi."[184]

Rum Katolik Mezarlığına gömülünceye dek konsolosluğun kıdemli tercümanı olan W. Spieker'in açıklamaları bundan ibarettir, diye yazdı Rößler. Konsolos Rößler sefaleti bizzat görmüş ve şunları yazmıştı:

"Birçok Ermeni cesedi gömüldü. Bir dizi açık mezar önceden hazırdı. Normal olarak her biri tek bir insan için olan mezarlara mezar kazıcıların ifadesine göre 5-6 kişi konuluyor. Bir Ermeni ruhban veya muhtemelen bir tarafsız manastır rahibi defnedilenlerin sayısı hakkında bir liste tuttu. Bunun üzerine kilise kendini her define iştirakte onu sadece uzaktan bir ıstavroz çıkarmakla sınırladı. Halep'teki Gregoryan Kilisesi olaylara ağırlığını koydu. Durum çaresizliğin, bir halkın göz göre göre yok oluşunun inançlar üzerindeki bir zaferi gibiydi. Bir mezarlığın yanında can çekişen iki kadın yerde yatıyordu. Kadınların etrafı onları mezara koymak için bekleyen mezar kazıcısı ve aylak gençler tarafından çevrilmişti. Mezar kazıcı vazifesini ifa etmek istediğinde; beş cesetten üçünün daha yaşadığını fark etti. İki kadın orada bırakılırken, daha henüz ölmemiş bir erkek çocuğu tekrar mezarlıktan uzaklaştırıldı."[185]

184 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
185 1915-09-27-DE-014.

Hâlep'in Arkasından Geçen Sürgün Güzergâhları

Halep'te sürgün güzergâhları güneye doğru ayrışıyordu. Filistin'e doğru tehcir edilen Ermeniler, (Eylül 1915'den beri esas olarak Maraş ve Antep'ten gelenler) Fırat nehri boyunca sürülen Ermeniler'den daha donanımlı ve çok daha iyi durumdaydılar. "Şu sıralar 12.000 kişilik Ermeni kafilesi Şam üzerinden güneye, Harran'ın güneyine ve Kerak'ın doğu taraflarında, Hicaz Demiryolu'nda hareket halindedir," diye yazıyordu doğu propagandasından sorumlu bakan müsteşarı Max Baron von Oppenheimer, 1915 Ağustosu sonunda: "Ben böyle bir kafilenin akşam geç saatlerde Şam'dan geçtiğini bizzat gördüm. Her yaştan 500 insan Halep'ten el arabalarıyla ve her tür binek arabalarıyla gelmişlerdi. Kimse yaya değildi. Devlet tarafından tahsis edilen develere pılıpırtılar yüklenmişti."[186]

Fakat sürülen Ermenilerin büyük bölümü, kuzeydoğudan sık sık Bağdat Demiryolu'nun Ras ül-'Ayn'deki istasyonunun arkasından sürüldükleri gibi, yine çöle yönlendirildiler. Halep'den hareketle Fırat boyunca Deyr-Zor'a giden ölüm güzergâhı kural olarak nihaî imhadan önceki son duraktı. Alman misyon rahibesi Laura Möhring, 1915 Haziran ortasında üç yol arkadaşıyla bu güzergâhtan hareket ederek geldi. Rahibe şunları bildirdi:

"Ertesi gün öğlen istirahatinde tipik bir Ermeni toplama kampıyla karşılaştık. Zavallılar kendilerine Kürt tarzı keçi kılından, altında dinlendikleri ilkel çadırlar yapmışlardı. Fakat çok büyük bir kısmı korumasız olarak kavurucu güneş altında kızgın kumların üzerine uzanmışlardı. Çöl ortasında bu koşullarda son derece umarsız böyle bir insan yığınını kişi asla tahayyül edemez. Giyilen elbiselerden insan onların belli düzeyde refah içinde yaşamış olduklarını kestirebiliyordu ve şimdiki sefil durumlarını da yüzlerinden okuyabiliyordu. Hepsi, içlerinden hiçbirinin Bağdat'a ulaşamayacağı fikrindeydi ve çölün kendileri için mezar olduğunu düşünüyorlardı."[187]

Bağdat'tan Halep'e seyahat eden Alman konsolosu Wilhelm Litten Deyr-Zor güzergâhında aksi istikamette yol alan sürgün kafilelerinin neler yaşadıklarını ve güzergâhın ne anlama geldiğini şöyle betimledi: "Deyr-Zor'un arkasında dehşet yolu başlıyor. Yol benim için ikiye bölünüyor: Deyr-Zor'dan Sabha'ya kadarki birinci bölümde elbiseleriyle birlikte cesetlerin çürüme durumunda olduğu gibi ayrıca, yollara atılmış ve ortalığa saçılmış çamaşır ve elbise parçaları ve ev aletlerine bakarak buralarda neler olduğunu tahmin

186 1915-08-29-DE-001.
187 1915-08-20-DE-001, Ek 2.

edebiliyorum: Geride kalıp tek başlarına çölde kaybolduklarından acılardan gerilerek, tanınmayacak ümitsiz bir yüz ifadesiyle nasıl öldüklerini ve diğerlerinin nasıl şiddetli gece ayazı sayesinde ölüp kurtulduklarını ve sükûnet içinde uyuduklarını, bazılarının köpekler tarafından elbiselerinin ve paçavralar içindeki bedenlerinin parçalanırken nasıl Arap eşkiyalar tarafından çırılçıplak soyulduklarını, diğerlerinin sadece ayakkabı ve elbiselerinin üst kısmını yitirmiş olduklarını ve nihayet son nakilden daha henüz yeni kendilerinden geçip öldüklerinden tamamen giyinik olarak tam tekmil kanlar içinde veya yarı çürümüş iskeletler yanında uzandıkları önceden gelip geçen kafileleri hatırlatıyor.

Sabha'dan Meskene'ye kadar olan ikinci bölümdeki sefaleti tahmin etmem gerekmiyor, çünkü feryatları ve durumu kendi gözlerimle görmek zorunda kaldım. Sabha arkalarında olan büyük bir Ermeni kafilesi, nezaret etmekle yükümlü jandarmalar tarafından sürekli daha fazla acele etmeye zorlanan şimdi bu trajedinin geride kalmış olan sahici varlıkları düşe kalka benim bulunduğum yöne doğru geliyorlardı. Yolda aç, susuz, hasta, can çekişen, hattâ henüz ölmüş olan taze cesetlerin başında yas içindeki yakınlarının cesetlerinin başından kolay kolay ayrılamayan, yaşamını riske eden insanları gördüm ve bu arada gelecek konaklama yeri, daha yaya olarak üç günlük yürüyüş mesafesindeydi. Hastalıktan, açlıktan, ağrılardan güçten düşmüş, sersemlemiş bir şekilde yola devam ediyorlar, yerlere serilip kalıyorlardı."[188]

Bunları Almanların hizmetindeki İsviçreli rahibe Beatrice Bohuer'in bu ölüm güzergâhını atla katetmiş olan mutemeti de teyit etti. "Meskene'de 600'den fazla şimdiye kadar Muarra'da yaşamış ve orada 9 ay süreyle sınırlı sersefil varlık sürdürdüler ve şimdi ikinci bir kez kovalanarak tekrar köy yoluna gönderildiler. Yavaş, güçsüz ve ümitlerini yitirmiş bir halde geldiler. Yolluk olarak otları kaynatıp sıkarak yumru haline getirip güneşte kuruttular. 1 Mayıs'ta Derbesiye'ye geldim ve orada şimdi anlattığım 600 sürgünü umutsuzluk içinde buldum. Bir kez bile dinlenmelerine ve ot toplamalarına müsaade edilmeden acımasızca yollarına devam ettirildiler. Bütün arabaların üzerinde açlıktan, susuzluktan tükenmiş ve sefalet içinde can çekişenleri gördüm.

Her dakikada bir ceset ölüsüyle karşılaşılıyordu. Jandarmalar geride kalan zavallılara öldüresiye vuruyor ve onların kendilerini sadece çok yorgun gösterdiklerini iddia ediyorlardı. Hama'da bunların 3000'i açlıktan bir deri bir kemik kalmış üst başlarında artık tek bir paçavra bile kalmamış 7000 sürgünle

188 1916-02-09-DE-001, Ek.

karşılaştım. Burada çekirgeler hepsini yediği için ot da yok, insanların nasıl çekirgeleri çiğ veya pişirip yemek için topladıklarını gördüm. Diğerleri yine toprağı kazarak ot kökleri arıyorlardı. Sokak köpeklerini yakalıyorlar, yerde yatan köpeklere vahşiler gibi saldırıp etlerini çoğu kez çiğ çiğ korkunç bir açlıkla yiyorlardı."[189]

Yolculuğunu Deyr-Zor'a kadar sürdüren mutemet geri dönmeden önce dönüş yolculuğu hakkında şunları bildirdi: "Her yerde yeni kafileler var. İnsanlıktan çıkmış bir görünüşleri var. Çoğunlukla bir çukurdan aniden bir sürü korkunç yaratık ortaya çıkıyor ve ellerini uzatarak bir lokma ekmek veya içecek su istiyorlar. Bunlar orada kendi mezarlarını kazmışlar ve ölümlerini bekliyorlar. Daha iyi durumda olan bir lokma ekmek dilenenlere katılamayanlar eğer güçleri tükenmişse ölüm onları yattıkları yerde kurtarıncaya değin uzanıyorlardı. Kimse kafasını bile çevirip onlara bakmıyordu. Sebka'da Antepli bir Hıristiyan vaizi ebeveyinlerin kendi çocuklarını kestiklerini anlattı. Hükümet tarafından yapılan soruşturmada bu insanlar bunların ve bazılarının yenildiğini itiraf ettiler. Can çekişenlerin et olarak yenmesi için öldürüldükleri de oldu."[190]

Cehennemin Avlusu: Deyr-Zor

Başlangıçta Deyr-Zor'da halen yaşayanlar için hayatta kalma imkânı çok az da olsa mümkündü. Rößler tarafından oraya gönderilen bir Alman yöre hakkında şunları bildirdi: "Sürgünler şehre girer girmez ağır hasta yarı ölüleri gömmeye başladılar. Deyr-Zor güzel geniş caddeleriyle zaten çirkin olmayan bir şehirdi. Geçmişte 14.000 nüfusu vardı. Şimdi nüfusu 25-30.000'dir. Devasa insan yığınlarının birikip yığılması organizasyonu olanaksız hale getirdi. Ölenlerin sayısı gündelik 150-200 kişiye tekabül ediyordu (cemaat doktorunun ifadesi). Ki bu ölümler sayesinde hâlâ arkadan gelen binlerce muhacire yer açılmış oluyordu.

Oradaki hadiseler öylesine akıl almaz, tarif edilemezdir ki, bu sefaletin gerçekliğini yaklaşık olarak bile betimlemek için hiçbir dilin tasavvur kifayeti yeterli değildir. Sürekli bahtsızlardan oluşan yeni kafileler geliyor. Yetkililer her gün itinayla her yeri ve caddeleri temizliyor, Sabha'da yeni yerleşim birimleri kurulmaya çalışılıyor. Yetkililer ekmek ve un dağıtıyorlar ama bunlar hayatta kalmayı istisnaî olmaktan çıkarmıyor."[191]

189 1916-06-29-DE-001, Ek.
190 1915-06-29-DE-001, Ek.
191 1915-11-16-DE-002, Ek.

Deyr-Zor'daki durumu henüz çok iyimser gören Konsolos Wilhelm Litten, "Burada çok sayıda Ermeni var. Bunlar kesinlikle 2000'den fazladır. Tüm evler ve hanlar bunlarla dolu. Her yaştan kadın ve erkek Ermeni, Türk köylüleri gibi giyinmişler, birçokları da şehrin caddelerinde daha iyi kesime ait olduklarını gösteren Avrupalı sivil elbiselerle dolaşıyorlar. Yine genç kızlar üzerlerine çok iyi oturmuş Avrupalı kıyafetler içerisindeler. Deyr-Zor, düzgün caddeleri ve kaldırımlarıyla sevimli küçücük bir şehirdi. Ermeniler tam bir serbestliğin tadını çıkarabilir, istediğini yapabilir ve parasını ödeyerek istediklerini yaptırabilirdi. Bu bizzat satın almak zorunda oldukları gıda konusunda geçerliydi. Parası olmayan, hiçbir şey alamazdı."[192]

Talimat verildikten sonra Ermenilerin, nüfusun sadece yüzde 10'u kadarını teşkil edebilmesine izin verildi. Ama çok insanî bir vali olan Suat Bey'in Bağdat'a tayini ve yerine zorba bir Çerkes olan Zeki Bey'in getirilmiş olması, elbette Ermenilerin içinde bulunduğu sefaleti arttırdı ve bizzat bu yarı cenneti çok çabuk bir cehennem yerine çevirdi. Ermeni Bayan Areksiya Cebeciyan Deyr-Zor'dan Beatrice Rohner'e yazdığı bir mektupta şunları bildirdi: "Halk sokak köpeklerini kesip yiyor. Kısa bir süre önce ölmek üzere olan bir adamı kesip yediler. Bir kadının caddede birikmiş bir hayvanın kanını nasıl yediğini gördüm. Şu ana kadar herkes kendini otla besliyordu, fakat şimdi otlar da kurudu."[193]

Bir çeyrek yıl sonra Rößler şunları bildiriyordu: "16 Temmuz'da Deyr-Zor'da Ermenilere göçe devam emri aldıkları haberi geldi. 17'sinde tüm din adamları ve önemli şahsiyetler tutuklandı. 22 Haziran'a kadar emir tam olarak böyleydi. Tüm Ermeniler tekrar yola çıkarılacaklardı."[194]

Habur Nehri - İdam Mahalli

Deyr-Zor'a kadar gelmeyi başaranlar sadece ölümlerini geciktirmiş oluyorlardı. Son Ermeni'nin akibeti Deyr-Zor'un alt tarafında Fırat'a dökülen Habur nehrinde son bulacaktı. Konsolos yardımcısı Hoffmann, Fırat güzergâhında uzun zamandan beri görevli olan bir subaydan edindiği bilgileri şöyle aktardı: "Büyük istasyonlardan olan Deyr-Zor'da daha sekiz hafta önce oraya binlerce (tahminen 20.000) insan yerleştirildiğinden birlikler için çalışan yüz

192 1916-02-09-DE-001, Ek.
193 1916-07-29-DE-001, Ek 2.
194 1916-07-29-DE-001.

kadar zanaatkâr boşaltıldı. Öğretmen ve avukat gibi fikri liderler son zamanlarda kamplardan toplanarak hükümet binasına (yani düpedüz hapishaneye) kapatıldılar.

Geri kalanlar, daha kuzeydeki kamplara sevk edilmeye başlanmış olanlar da dahil, kaybedildiler. Resmî ifadeye göre kayıplar sözümona Musul'a doğru yollanmışlardı. Sözkonusu güzergâh canlı olarak hedefe ulaşmaya müsait bir yol gibi gözüküyor olsa da halk arasındaki yaygın inanış, kayıpların Deyr-Zor'un güneydoğusundaki küçük geçitlerde, Fırat ve Habur nehri arasındaki bölgede öldürülmüş oldukları yönündedir. Ermeniler birkaç yüz kişilik gruplar halinde arka arkaya götürüldüler ve katliam için oluşturulan Çerkes çeteleri tarafından kestirildiler."[195] Bütün kampları ziyaret etmiş bir Alman'ın değerlendirmesini Hofmann şöyle aktarırır: "Son seyahatimde, Deyr-Zor'da gördüğüm 20-30.000 Ermeni, birkaç zanaatkâr ve yaklaşık 1200 çocuk hariç olmak üzere daha uzağa, yani duyduğum kadarıyla Habur nehri dolaylarına gönderilmişler. Genel kanıya göre hepsi orada doğranmışlar."[196]

Gerçekten bu böyleydi. Alman teğmen Helmut von Mücke 1916 sonbaharında rutin bir nehir yolculuğunda Habur'un Fırat'a döküldüğü yerin aşağısında Ermeni cesetleri tespit etti."[197] Rößler, Alman mühendis Bünte'nin Habur nehrine dair gözlemlerini Berlin'e şöyle aktardı: "Orada bulunan kafatası ve kemik yığınının geçen Temmuz ve Ağustos ayındaki Ermeni katliamının bir sonucu olduğuna hiç şüphe yoktur. Ben, astsubay Bay Löschebrand ve Yüzbaşı Langenegger'le birlikte Fırat kenarındaki Buseir üzerinden Habur'a gittiğim 1 Nisan ile 6 Nisan arasındaki zaman diliminde, soldaki kıyıda çok miktarda iyice solmuş insan kafatası ve iskeletleri buldum, kafataslarının bir kısmında mermi delikleri vardı. Bazı yerlerde tıpkı odun gibi istiflenmiş insan kafatasları ve kemiklerinden oluşan yığınlar bulduk. Şeddade kışlasının karşısında oldukça büyük yığınlar vardı. Halk burada sadece vurularak veya suda boğularak katledilmiş 12.000 Ermeni'nin olduğunu söylüyordu."[198]

Almanların hizmetindeki İsviçreli rahibe Beatrice Rohner toplu idamdan kurtulmuş üç Ermeni tanığın bildirimlerini kaleme aldı. Ermeni rahibe Manuk Kirmenikyan'ı daha önceden tanıyordu. Onun dahil olduğu kafile Habur boyunca Suvar köyüne kadar götürülmüştü. Orada kalk emri geldi, "Kafiledekilerin yarısı geride kaldı ve bazı aileler bu şekilde birbirlerinden koparılmış oldu.

195 1916-08-29-DE-001.
196 1916-09-05-DE-001.
197 1916-09-20-DE-001.
198 1917-05-14-DE-001, Ek.

Ertesi ve daha ertesi gün yakınlarının cesetlerini Habur suyundan toplayan geride kalanların duyduğu acılar dile gelmez boyuttaydı". Sonrasında "Erkekler tek tek patika yoldan tepelerin arka taraflarına götürüldüler. Kadınlar ve 10 yaşından küçük çocuklar nehrin kıyısında ters istikamette gitmeye ve kaderlerine razı olmaya zorlandılar."[199]

Ermeni tanık Masaret Muradyan da Beatrice Rohner'i şahsen tanıyordu. Muradyan, Ermenilerin ilk tehcir edildikleri yer olan Zeytun'dandı. Tehcirin ilk dönemlerinde erkeklerin katline daha seyrek başvurulduğu için Zeytunlu erkekler Deyr-Zor'a kadar ulaşabilmişlerdi. Dolayısıyla Habur'a sürülenler henüz aileleriyle birlikte bulunuyorlardı. İdam mahalline gelindiğinde Deyr-Zor valisi Zeki Bey üç atlı jandarmayla, "Erkekler tarlalarda çalışmak üzere özel bir birlik kurmak için ailelerinden ayrılacaklardır" emrini gönderdi.

Fakat erkeklerin tümü kadınlar ve çocuklarla hep birlikte çalışmak istediklerini söyleyerek eş ve çocuklarından ayrılmayı reddettiler. İstekleri kabul edilmedi ve sürgünlerin inadını kırmak için jandarmalar erkekleri kırbaçlamaya başladılar, acımasızca dövüldüler ve silah kullanılmadan yürümeye zorlandılar. Ertesi sabah bu insanlar kendilerinin son gününü kutladılar, fakirlere kendi erzaklarının geri kalanını armağan ettiler ve yük sığırlarını hep birlikte adak etinden bir öğün yemek için kestiler. Ruhban dinî ayin yaptı ve akşam yemeğini dağıttı.

Öğleden sonra 200 jandarma, Çerkesler ve Araplar'la gelerek kampı kuşattı. Buna önce karşı koyulmadı, birçok insan vuruldu. Saldırı yoğunlaşınca Ermeniler jandarmaların ellerinden kaptıkları silahlarla direnişe geçtiler. Bir müddet geriye çekilen jandarmalar sonrasında saldırıya geçtiler ve Ermenileri geri püskürttüler. Ermeniler kurşun yağmurundan bir araya sıkışarak kurtulmaya çalışıyorlardı. Jandarmalar nehre doğru uzanan bir yolu açık bıraktılar, Ermenilerin çoğu suda boğuldu, birkaç kişi yüzerek kurtulmayı ve kaçmayı başarabildi."[200]

Antepli Hosep Sarkisyan, Beatrice Rohner'in üçüncü tanığıydı. Sarkisyan, bir yıl Deyr-Zor'da Zeki Bey gelene kadar gündelikçi olarak çalıştı. O, (Zeki Bey-çev.) Temmuz ve Ağustosta 150.000 kişiden fazla sürgünü Habur nehrindeki Mu'arra köyüne getirtti. Sürgünler buradan gruplar halinde yola devam ettirildiler. Hosep'in yaklaşık 1700 kişilik kafilesi, Habur nehri kıyısındaki Şeddade'ye kadar getirildi. "Ertesi sabah bir grup atlı Çerkes geldi ve kafileyi kuşattı" diye söze başladı tanık: "Onlar, sürgünlerden hâlâ yanlarında

199 1916-11-05-DE-001, Ek 2.
200 1916-11-05-DE-001, Ek 3.

taşıdıkları neleri varsa aldılar ve üstlerindeki elbiseleri paramparça ettiler. Bundan dolayı tüm kitle, kadınlar, erkekler ve çocuklar çıplak olarak üç saatlik uzaklıktaki Karadağ'ın kuzey tarafındaki, tepeler tarafından çevrili bir yaylada konaklamak üzere yola devam ettirildiler.

Orada Çerkesler ikinci defa sürgünlere balta, pala ve süngülerle saldırdılar. Oluk oluk kan aktı ve bütün yaylayı cesetlerle kapladı." Hosep Sarkisyan, Deyr-Zor mutasarrıfının bir arabadan her şeyi izlediğini, yüksek sesle katliam yapanları ve tüm yaylayı çepeçevre kuşatan nöbetçi askerleri cesaretlendirmek için "bravo" diye bağırdığını da gördü. Hosep, kendini bir ceset yığınının altına attı ve katil sürüsünün liderinin ölüm tarlasında, "Kuzularım! Padişah genel af ilân etti, kim ki hâlâ yaşıyor, bağışlanmıştır ve ayağa kalkabilir" diye bağırdığını duydu. Kimse kımıldamayınca Çerkesler, kimsenin kurtulmaması için defalarca atlarıyla cesetlerin üzerinden geçtiler. Üç gün sonra hâlâ yaşayan 31 kişi saklandıkları korkunç yerden çıktılar. Ekmeksiz ve susuz Fırat'a ulaşmak için de üç gün gerekiyordu. Sadece Hosep, derviş kıyafeti içinde Halep'e ulaşmayı başardı, diğerleri birbiri ardı sıra eriyip can verdiler."[201]

Zenginleşmeler ve Ekonomik Sonuçları

Öldürme ve imhanın yanı sıra suç motivasyonunu zenginleştirmenin büyük bir ivme kattığı neredeyse tüm görgü tanıklarının tehcir hakkındaki raporlarında yer aldı. Haksız kazanç ve zenginleştirmeye sıradan insanlar her türlü eşyayı değerinin çok altında ele geçirerek, adeta çalarak ya da kendi köylerinden geçen sürgün kafilelerinin mallarına zorla el koyarak katıldılar. Refakat eden jandarma ve askerler de aynı amaçla sürgünlerde para ve mal aradılar, saklanmış paraları elde etmek için onları tehdit ettiler ve hattâ öldürdüler.

Bu suçun failleri, çeteler, jandarmalar, askerler, subaylar, kışkırtılan Kürtler ve Çerkeslerin yanı sıra, alt düzeyde veya orta düzeydeki devlet memurlarıydı. Kimin rütbesi daha yüksekse, kazancı da o kadar yüksekti. Buna mukabil üst düzey memurlar sadece ve yegâne bu iş için yapılmış yasaları kullanarak devlet (ve bu arada kendilerine de) haksız kazanç sağladılar. Diğer taraftan soykırımın ekonomik sonuçları, yoksul Türkleri, Kürtleri olduğu gibi yabancıları da, özellikle de Ermeni kurbanlardan alacaklı olan Almanları da vurdu. Soykırım, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların servetlerinin

201 1916-11-05-DE-001, Ek 1.

devasa ölçüde Türkler arasında paylaşılmasına hizmet etti. "Ermenilerin sürgün edilmelerinin amacı" diye yazdı Ermeni uzmanı Mordtmann, erkeklerin öldürülmesinin yanı sıra "Ermeni mülkiyetinin müsadere edilmesi" oldu."[202]

Sürgün tebliği alan Ermeniler öteberilerini elden çıkarmak için sadece birkaç gün, hattâ birkaç saat zaman bulabildiler ve mallarını gülünç fiyatlarla satmak zorunda kaldılar. Ermenilerin servetlerinin bir bölümünü elde etmek için şehirdeki Türklerin şimdiye kadar böyle bir olanağı katiyen olmamıştı. "Türkler bu kez geçmiş zamandaki herhangi bir katliamdan daha fazla kendilerini zenginleştirdiler" diye yazdı Benno von Dobbeler, Körler Yurdu'nun Alman şefi, "ve onlar mallar için birbirleriyle kapışmak zorunda değiller, tam tersi mallar zahmetsizce onların kucağına düşüyor".[203] Harput'taki yetimhane görevlisi Alman bir kadın raporunda, "Ermeni evlerinin büyük bir kısmı Ermeniler sürüldükten sonra halk tarafından parça parça edildiler, önce pencereler, kapılar, merdivenler sökülüp götürüldü, daha sonra duvarlar yıkıldı, içinde ne kadar tahta varsa yakmak için söküldü" diye belirttikten sonra, "halen" diye yazdı, "Ermeni evlerinin ağaç aksamları satılmaya devam ediliyor".[204]

Yöre polisleri de bu soyguna katıldılar. Alman yarbay Stange, "Alman savaş gönüllüsü Schlimme Trabzon'da bizzat polis ekibinin her şeye nasıl el konulduğunu gördü... Geride bırakılan ya da birlikte alınıp götürülen mallar refakatçi jandarmalar ve askerler tarafından sahiplerinden zorla alındı veya evlerden çalındı"[205] diye rapor etti. Bunun üzerine "Trabzon'da Ermenilere damlacık fiyatlarla satış bile yasaklandı" diye bildirdi Konsolos Bergfeld.[206]

Daha sonra sürgün güzergâhında birçok görgü tanığı tarafından tarif edilecek bir ritüel başladı. Tehcire refakat eden Türk ekipleri tehditlerle, sürgünlerin elbislerinde veya vücutlarında (saçlarının içinde) saklanan son paralarına da el koydular. Bir tanık Rößler'e şunları anlattı: "Ras ül-'Ayn'a ulaşan kadınlar yolda birçok kez kendilerine nezaret eden jandarmaların önünde çırılçıplak soyunmaya zorlandılar. Elbiselerinde para arandığı gibi, saklamışlardır diye saçlarının içinde ve hattâ edep yerlerinde de arandı."[207]

202 1915-12-21-DE-011.
203 1915-08-20-DE-001, Ek 3.
204 1917-05-23-DE-001, Ek.
205 1915-08-23-DE-013.
206 1915-07-09-DE-002.
207 1915-07-27-DE-001, Ek.

Rößler'in bir rapor rica ettiği tanık şunları ifade etti: "Yaklaşık 2800 Gürün sürgünü, Maraş'ın kuzeydoğusunda, Ayranpmar'dan 12 saatlik mesafede asker ve subay elbiseli 8 haydut tarafından soyuldu. Ayranpmar'dan 1,5 saat mesafedeki Kızıl Geçidi'nde 8 eşkıya nakile nezaret eden jandarmalarla arkadaş oldular ve uzunca zaman bunlarla sohbet ettiler. Engizek Dağı'nın dar geçidinde bir nakil kafilesinin tümü soyuldu. Ayranpınar yakınlarındaki bir köyde değirmenci olarak çalışan ve baskın sırasında oradan kaçan bir görgü tanığı bana, iki kardeşin değirmenin yakınında ganimetler için birbirleriyle nasıl dalaştıklarını, bu sırada birinin 'Bu dört yük için 40 kadını öldürdüm' dediğini anlattı."[208]

Ailesi başka kafilede yer alıp, kendisi 33 arabalık bir konvoyla yolda olan "Adanalı Manuk Şahbazyan adındaki bir toptancı, akşamleyin Türk eşkiyaların saldırısına uğradı" diye yazdı Konsolos Büge raporunda: "Burada arabayla yol alan Ermeniler tartışmasız varlıklı diye kabul edilir ve (Müslüman) haydutlar her şeyden önce böyle kervanları gözlerler. Saldırıya uğrayan Ermeniler hep birlikte eşkiyalara 1200 lira ödediler ve bunun ardından yolculuklarına devam etmelerine müsaade edildi."

Şahbazyan'ın araba konvoyunun biraz arkasından orman kâtibi Levon Efendi'nin dahil olduğu konvoy geliyordu. Yolun kötü oluşundan dolayı arabalar zar zor ilerliyordu. Bunlara da eşkıyalar musallat oldu. Büyük ihtimalle bunlar, Şahbazyan'ın konvoyundan haraç alanlarla aynı haydutlardı. Müslümanların Ermenileri bıçaklayarak ve vurarak kan dökme ihtiyaçlarını kısmen de tatmin ettiklerinden olacak, Levon Efendi şantajla 35 lira haraç verdi. Levon Efendi'nin yaraları oldukça ağırdı ve yola devam edecek durumda değildi. Adana'ya geri döndü, şu an hâlâ oradadır."[209]

"29 Ağustos'da Talas'dan sürülenlerin kervanına nezaret eden dört jandarma ve iki polis yolda tenha bir yerde akşam karanlığında eşkıyalık sanatlarına başladılar" diye başlıyor Büge'nin bir başka raporu. "Ağzına mermi verilmiş tüfeklerle, dipçik darbeleriyle ve kamçılarla sürgüne tâbi Ermeniler korkutularak paraları gasp edilmek istendi. İşkence edilenlerden biri kanama sonucu yolda Niğde'ye (Konya) yakın bir yerde ölü olarak bulundu. Jandarma ve polislere ödenen toplam para yaklaşık 450 liraydı."[210]

"22 Ağustos'da 700 kişiden oluşan kervanımız akşamüstü Tepehan'a (Ankara vilayetinde) ulaştı, burada erkekler önce bir handa tutuldular" diye

208 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
209 1915-10-01-DE-006, Ek 4.
210 1915-10-01-DE-005, Ek 5.

rapor etti başka tanıklar, "ardından jandarmalar herkesi gruplar halinde yağmaladılar, hemen bütün paralarına el koydular ve hepsini cinayet çetelerine teslim ettiler. Jandarmalar iki şahsı fidye karşılığında serbest bırakacaklarına söz vererek annelerine götürdüler. 15 lira almış olmalarına rağmen onları annelerinin gözleri önünde vurarak öldürdüler. Sürülenlerin konvoylarına eşlik eden tüm jandarmalar yavaş yavaş tüm nakit paraları zorla aldılar ve tüm değerli eşyaları başıbozuk askerlere ve eşkıya çetelerine dağıttılar."[211]

Gıda maddeleri, bozulmuş olanlar da dahil, hepsi satın alınmak zorundaydı. Hakeza su da öyle. Hattâ sadece çamurlu su birikintisinden pislik içinde gelse bile. Başlangıçta görevli refakatçiler Ermeni kadınları parayla namuslarını kurtarabileceklerini söyleyerek kandırdılar, daha sonra yakınlarını öldürmekle tehdit ettiler. Sonrasında da öldürülmüş olmalarına rağmen Ermeni sürgünlerde saklı para avı devam etti. Ölüler parçalandı, örneğin yarılarak kadınların cinsel organlarında veya karınlarında para arandı.

Hattâ bazı altın arayıcıları son olarak kurbanlarının cesetlerini küller içinde gizlenmiş altın paralarını çıkarmak için yaktılar. Kendini zengin edenler kesinlikle sadece alt düzeydekiler değildi. Konsolos Rößler, böyle bir zenginleşmenin nasıl kendi gözleri önünde gerçekleştiğini anlatan bir Ermeni'nin raporunu okumuş ve olanları şöyle aktarmıştı: "Harput'dan gelen 1500 kişilik bir grup sürgün bir Kürt köyüne geldiler.

Kendilerine nezaret eden subay onlara şunları söyledi: 'Hangi kadının yanında altın veya ziynet eşyası varsa derhal bana vermek zorundadır. Kim üzerinde 40 kuruştan fazla para bulundurursa kurşuna dizilecektir. Parayı ve ziynet eşyalarını bana şimdi verenler bunları Diyarbakır'da geri alacaktır.' Subayın bu sözleri üzerine kadınlar paralarının ve ziynet eşyalarının büyük kısmını ona teslim ettiler. İkinci akşam aynı subay kadınların ve kızların giysilerini ve vücutlarını aradı, hattâ onların giysilerini, şalvarlarını çıkartarak elleriyle ve gözleriyle para aradı.

Diyarbakır'a vardıktan sonra da hiçbir şeylerini geri alamadılar. Kafile tekrardan Diyarbakır'ı terk etmek üzereyken onlara oraya kadar nezaret etmiş olan subay birkaç jandarmayla birlikte geldi, güzel genç kız ve erkek çocukları seçip geriye kalanları 67 jandarmayla birlikte bırakıp kendisi ganimetleriyle çekip gitti.

Mardin yolunda jandarmalar sürgün edilenlerin elinden iki lokma ekmeklerini, arta kalan ziynet eşyalarını ve pılıpırtılarını zorla aldılar. Yolda refakatteki jandarmalar şimdi sürgün edilenlerin yanında hiç paraları kalmadığını

211 1915-10-01-DE-006, Ek 7.

biliyorlardı ve birçok genç kız ve erkek çocuğunu Kürtlere ve başkalarına sattılar. Hattâ hediye bile ettiler ve bu şekilde Harput'tan sürülen 1500 kişiden sadece 500'ü Ras ül-'Ayn'a gelebildi."[212]

Bağdat Demiryolu'nun Alman memuru W. Spieker bir sürgün konvoyuna yapılan saldırının "Elbistan kaymakammın rızasıyla" gerçekleştiğini rapor etti. Kaymakam onlara serbestçe uğurlanarak gönderilecekleri sözüne karşılık Ermenilere 200, hattâ Gürün'ün yönetim şefine 1020 lira ödetti. "Yanındakilerle birlikte Gürün'deki bir lokalin odasında bu tutarı elleriyle kaymakama teslim etmiş bir Ermeni öğretmen gördüm"[213] diye yazdı Spieker raporunda. Bağdat Demiryolları'nın Alman memuru Bastendorff'un müdahalesiyle sözleşmeli iki Ermeni memuru berbat bir sürgünden kurtulup geriye işlerinin başına döndüler: "Fakat dönmeden önce bir güzel soyuldular. Daha yaşlıca olan jandarmadan sonradan kaymakamın da ganimetten payını aldığını öğrendim."[214]

Ulukışla'da jandarmalar amirleriyle birlikte örgütlü bir çete gibi ortaya çıktı" diye bildirdi Konsolos Büge. "Her sürgün konvoyu kendi haracını ödemeye mecburdu. Niğde sürgünleri kendilerini yaklaşık 200 liraya kurtardılar, haraç vermeyi reddeden İzmit eşrafından yedi sürgün öldürüldü."[215]

Alman mühendis Paul Kern'in raporuna göre, "Türk yetkililer şehre girmek isteyen tüm Ermeniler'den haraç aldılar. Sürgünlerin iki kampını birbirine bağlayan bir köprüden geçmek bile yol vergisine tâbi tutuldu."[216]

Habur nehrindeki kitlesel idamlardan az önce bile katillerin kendilerini zenginleştirmelerinin katı kuralları vardı, diye yazdı kendi grubundan yegâne hayatta kalan Hosep Sarkisyan: "Para, ziynet eşyaları ve benzerleri Çerkeslerin'di. Elbiseler grubun yanında yürüyen Araplar arasında paylaştırıldı." Asıl büyük vurgunu Ermenilerin mallarına el koyan, her düzeyde iktidar gücünü elinde tutanlar yaptı.[217] Ermeni Manuk Kirmenikyan sürgün grubunun gönderilmiş olduğu Habur'daki Suvara köyü muhtarının hileleri hakkında şunları bildirdi: "Muhtar bir Çerkes'i nüfuzlu adamları yanma çağırtmakla görevlendirdi ve onlara devletin yardımını talep etmeden gelecek yaza kadar kendi imkânlarıyla yaşayabilecek aileleri seçmelerini teklif etti.

212 1915-09-03-DE-002, Ek 4.
213 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
214 1916-01-03-DE-002, Ek 2.
215 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
216 1916-10-01-DE-006, Ek 1.
217 1916-11-05-DE-001, Ek 1.

Bu durumda olan yaklaşık 400 aile olduğu bildirildi ve bunların çadırlarını yan yana bir yere kurmaları emri verildi, emir derhal yerine getirildi. Suvara'da konaklayan 400 aileden olan arkadaşlarım, ben de dahil, kışı geçirmek için kulübe yapmayı planladık. Bu sırada muhtar yönetici erkekleri yanına rica etti ve yaptığı iyiliklerden dolayı 2000 lira ödül talep etti. Bunun üzerine yapılan toplantıda 840 lira toplandı ve para muhtara verildi. Parayı alan muhtar atıyla Deyr-Zor'a gitti. Üç gün sonra muhtar verilen paraları olduğu gibi geri getirdi ve parayı verenlere iade etti. Ertesi gün muhtar 10.000 lira talep etti. Bir sürü rica ve gözyaşları sonunda muhtar talebini 2000 lira olarak belirledi. Herkes son olarak sahip olduğu halıları, çadırları, yataklarını, ziynet eşyalarını ve neleri varsa sattılar. Akşama 2000 lira bir araya getirildi.

Muhtar parayı lütufkâr bir şekilde aldı ve ertesi gün Kızılay tarafından onlara verilmiş yüklü meblağlar yazılı makbuzları vereceğini söyleyerek yönetici erkekleri yanma çağırdı. Erkekler tutuklandı ve ertesi gün idam edilecekleri yere götürüldüler."[218] "Türk yöneticiler bu fırsatı mümkün olduğunca zenginleşmek için kullandılar" diye yazdı Adana konsolosu Büge. "Yabancılar, Ermenilerin mülklerinin sadece Müslümanlara aktarılmasına izin verilmiş olduğundan dolayı oldukça mağdur oldular."[219]

Bu el değiştirmeler karmaşık ve bir sürü maddelerle dolu "Loi provisore" (geçici) diye adlandırılan likidasyon yasasıyla ayarlanmıştı," diye durumu iğneli sözlerle Deutsch Bank'ın müdürü şöyle yorumladı: "En basiti ve duru olanı iki maddeyi ele almak olacaktır. Yani 1. madde: Ermenilerin tüm mallarına el konulacaktır. 2. madde: Hükümet sürgün edilenlerin tasarruflarını tahsil edecek ve borçlarını ödeyecektir (veya ödemeyecektir)."[220]

Pratikte de aynen bu şekilde uygulandı. Biçimsel olarak Ermenilerin mülklerinin yediemine bırakılması gerekiyordu. "Dükkânlar ve depoların mühürlenmesi," diye yazdı, Konsolos Bergfeld, "evlerden çıkan tüm eşyaların belli yerlere getirilmesi, hükümetin himayesi altında tutulması, paraların tedricen postane vasıtasıyla tehcir edilenlerin yeni adreslerine gönderilmesi gerekiyordu"[221] ama uygulama Alman yarbay Stange'ye göre şöyle yürütüldü:

218 1916-11-05-DE-001, Ek 2. 1. Tous les biens des Armeniens sont Lonfisques. 2. Le Gouvernement encaissera les creances des exiles et ilremboursera (ou ne remboursera pas) leurs dettes.

219 1915-09-06-DE-002.

220 1915-10-07-DE-002.

221 1915-07-09-DE-002.

"Yetkililer geride bırakılan mülkiyeti (evleri, dükkânları, malları, ev eşyalarını) keyfî olarak kullandılar."[222]

Konstantinopel'deki bakanlıklarda kimse el konulan malların geri verilmesini düşünmedi. İçişleri Bakanlığı nezdinde tehcir edilen bazı Ermeni grupların geri döndürülmesini rica eden Büyükelçi Wolff-Metternich'e, muhatabı tarafından verilen cevap şu oldu: "İlgili şahısların kendi memleketlerine geri dönmelerine izin verilemez, çünkü, bu arada tasfiye komisyonunun mülkiyeti altına alındığından dolayı orada artık mülklerini bulamazlar."[223] Alman merkez milletvekili Maximilian Pfeiffer'e, Türkiye'deki seyahati sırasında, "Ermenilerin tüm servetlerine Türkler tarafından el konuldu," diye aktardı Alman mihmandar E. Never şunları ekledi: "Üstelik birazcık uygar bir devletin düşünemeyeceği bir biçim ve tarzda."[224]

"Ermenilerin daha henüz geride elde tuttukları malları, geride kalan mallarla ilgili yeni yasanın yürürlüğe girmesiyle iğrenç Türk unsurlarına bir şans sundu" diye yazdı, İzmir'den Alman Başkonsolosu Graf Spee, "Bu mallara el koyanların aynı zamanda Ermenilerin devasa servetlerinin de üstüne oturduğuna şüphe yoktur".[225]

Graf'ın bu "iğrenç unsurlar" ifadesiyle kimi kastetiği, Konsolos Bergfeld'in sözlerinde açıklığa kavuşur: Jön Türk Komitesi üyeleri. "Bunlar" diye yazdı Bergfeld, "bir iki istisna dışında en utanmaz bir biçimde Ermeni evlerini boşaltarak zenginleştiler ve Komiteciler zahmetsiz zenginleşmeden çok hoşnuttular".[226] Yetkili memurlar tarafından hiç de rahatsız edilmediler, çünkü "çoğu idarî makamlar komitelere bağımlıydılar ve kendilerinin de zenginleşme beklentileri elbette boşa çıkmadı".[227] "Bir yüksek rütbeli subayın ifade ettiği gibi" diye yazdı Bağdat Demiryolları'mn bir istihbaratçısı, "zengin olmak için elbette böyle bir fırsat asla bir daha gelmeyecektir ve bunu kullanmayan kim varsa aptaldır".[228]

Bir Alman şunları bildirdi: "Eskişehir'deki Osmanlı Bankası'nın müdürü Ermeni kökenli bir adamdı. Ancak Avusturya himayesindeydi. Sürgüne gönderilen bir akrabasının ziynet eşyalarını ve tahvillerini bir kutu içinde muhafaza etti. Böyle bir şeyin yasaklanmasıyla Ermeni müdür Alman arkadaşlarına

222 1915-08-23-DE-013.
223 1915-12-27-DE-002.
224 1918-02-22-DE-002, Ek.
225 1916-11-13-DE-001.
226 1915-08-27-DE-003.
227 1915-07-09-DE-002.
228 1915-11-02-DE-001.

kutunun içindekilerin zaptını tutturdu ve kutuyu içindekilerin listesiyle birlikte mutasarrıfa götürdü. İki gün sonra müdür mutasarrıf tarafından çağrıldı ve nasıl böyle bir şeye teşebbüs edebildiği, böylelikle Türk makamlarını budala yerine koymakla 'ağır bir şekilde suçlandı'. Mutasarrıf kutuyu açtı ve kutunun içinden eski püskü şeyler ve iki kırık dökük toplu tabanca çıktı. Ermeni'nin 'Alman tanıklara eksiksiz bir envanter tanzimi yapmaları için bıraktım' şeklindeki ifadesi karşısında, mutasarrıf 'bir Türk yetkili karşısında nasıl yalana başvurabildiği,' şeklinde bağırarak onu dışarı attı. Birkaç gün sonra müdür tutuklandı."[229]

Konsolos Büge, Milletvekili Mateos Nalbandyan olayından "En şaşalı rüşvet örneği", olarak söz eder: "Bu olayı ben, sürgünün tehlikelerinden ve eziyetlerinden kurtulmak, hayatta kalabilmek için her yolun kullanılması olarak görüyorum. Nalbandyan hayatta kalmayı şu yolla başardı: Hamdi Bey adlı valinin kardeşiyle iki yıllık bir sözleşme imzaladı. Valinin kardeşinin bu yılki hasadın yarısını alması konusunda anlaştılar. Fakat bunun karşılığında da Nalbandyan tam bir özgürlükten yararlanacaktı. Kozan'daki yegâne büyük toprak sahibi olan Nalbandyan'ın tahminen 15.000 dönümden (1380 hektar) fazla toprağı olduğu söyleniyordu. Bu hesaba göre valinin kardeşinin en azından 1500-2000 lira net kazancı garantiydi. Bu durum Nalbandyan'a da avantaj sağlıyordu, çünkü hasat ve sonbaharda işleri için ucuz, hattâ Amele Taburları'ndan angarya işgücü onun hizmetindeydi."[230]

Doğası gereği zengin Ermeniler kendilerini parayla kurtarmayı denediler ve birkaç olayda da bunu başardılar. "Adana şehrinin tüm tanınmış ticaret firmaları, zengin zanaatkârları, işyeri sahipleri, polis şefi Cemal Bey ve Vali Hakkı Bey tarafından soyuldular. "Bütün bu işler" diye yazdı Konsolos Büge, "Ermeni Hagop Ohanyan aracılığı ile yürütüldü. Genel durumdan ve geride kalmış zengin Ermenilerin itibarlarından Ohanyan'ın polis şefine ve valiye birkaç bin lira rüşvet vermesinin uygun olacağı konusunda anlaştılar."[231]

Konsolos Büge bunu bir zengin olma aracı olarak, "belediye vergisini arttırmanın yeni sistemi" olarak zikretti. Polis şefi Cemal Bey'in başkanı olduğu Şehir Meclisi'nin son kararı, sürgün tedbirleri kurallarına tâbi olmamak için, bu durumdaki Ermenilerin belediye vergisi ödemesi ve vergi arttırımı üstlenmesi hükme bağlandı. Bu şekilde kurtulacağı umuduyla zengin ve imkânı olan Ermeniler kollektif olarak belediye vergisi olarak yaklaşık 7000 lira

229 1918-02-22-DE-002, Ek.
230 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
231 1915-10-01-DE-006, Ek 10.

yatırmak zorundaydılar. Şehir yönetimi, bunu takip eden yıllarda bu vergiden yukarıda anılan yekünün dörtte birini ancak alabildi."[232]

Konsolos Büge'ye göre, elbette parası olan tüm Ermeniler bedelli özgürlüğe kavuşamadılar. Çünkü çoğu Adana şehrini terk etmek zorundaydı. "Kaparo olarak ödenen 1800 liralık meblağ kimilerinin son tasarruflarını ve sürgüne mahkûm olanların yolculuk parasını oluşturuyordu ve bu büyük oranda yok olup gitti. Diğerleri sürgün mehilini paralarıyla sadece birkaç hafta erteleyebildiler."[233] Konsolos Yardımcısı Hoffmann, Halep'teki Ermenilere belli bir süre nispeten dokunulmamasını, "esas olarak, onların yok olmasının büyük parasal sıkıntıları beraberinde getireceğini düşünen bazı yerli çevrelerin tepkilerine borçlu olduğunu" tahmin ediyordu.[234]

Türk politikacıları veya devleti sadece Ermenilere ceza muafiyetiyle zenginleşmediler. Ayrıca sürgün edilenlerin ticarî ortaklarından da para sızdırdılar. Konsolos yardımcısı Hoffmann, "Tehcir edilenlerin alacaklıları büyük zararlara uğradılar, bunların zararlarının karşılanması için, likidasyon yasasından dolayı, kimsenin samimiyetle ilgilenmesi beklenmiyor" diyordu.[235]

"Sürülenlerin toprakları sadece Türk vatandaşlarına, daha doğrusu sadece Müslümanlara aktarılacaktır" diye yazdı Wolff-Metternich. "Yabancı alacaklılar, borçlularının mülkiyetindeki toprakları talep etmeleri mümkün değildir. Hükümet tarafından arsalar için saptanan fiyatlar günün koşullarına göre öyle düşüktür ki, eski sahiplerin borçlarını tasfiyeye yetmez."[236]

Alman Doğu Bankası Anonim Şirketi'nin[237] Mersin Şubesi, "Sürgüne gönderilenlerin taşınır ve taşınamaz mallarının olağanüstü ilkel bir kanunla tasfiyesi ve yönetilmesi ekonomik yaşam için büyük bir darbedir" diyor, "olumsuzluk yetkililere hiçbir biçimde karşı çıkmanın olanaksızlığından dolayı daha da büyüyor. Yetkililerin davranışı tamamen karşıt ve düşmanca olarak tanımlanabilir".[238]

Wolff-Metternich bu noktada siyasal bir yorum ortaya koyuyor: "Türk hükümetinin Ermeni sorununun çözümünde ne kendi ekonomik çıkarlarını ne de daha başka ticaret erbabının çıkarlarını dikkate aldığı doğrudur. Deutsche

232 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
233 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
234 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
235 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
236 1915-10-01-DE-006, Ek 10.
237 Deutsche Orient Bank Aktiengesellschaft.
238 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

Orient Bank'a karşı bir özel düşmanlıktan kimse söz edemez. Böyle bir karşı koyma olacaksa bu belki, yabancı müdahaleden ziyade, yabancıların bir hassasiyetinin işareti olarak ele alınarak geniş kesimlere hâkim olan yabancı düşmanı ruh halini mümkün mertebe önleyeceğinden Almanlar'dan beklenecektir."[239]

Metternich yabancı düşmanlığını analiz ederken, "Türk makamlarının taciz ve kanunsuzlukları ispat edilebilmiş olsaydı, Türkiye'ye karşı hukuksal talepler ileri sürülebilirdi" diye yazdı. Mamafih bu gibi durumlar Almanların bilgilerine göre çok az olmuştur. Metternich, "sürgüne tâbi tutulanların mülklerine karşı yapılan kanunsuzlukları" tek tek sayar: "1) Türk polis, jandarma ve askerleri, sürgün edilenlerin evlerinin yakılmalarına katıldılar. 2) Türk polis, jandarma ve askerleri sürgünlerin evlerinin yağmalanmasına katıldılar ve yağmalamalardan harikulâde pay aldılar. 3) Türk askerleri, idarî makam memurları yüksek rüşvetler karşılığında kimi zengin Ermenilerin hayatını bağışladılar, bu durumun en müthiş örnekleri Adana valisi Hakkı Bey ve Adana polis şefi Cemal Bey'dir. 4) Sürgün edilenlerin toprak mülkiyetleri sadece Türklere, daha doğrusu Müslümanlara devredilecektir. Yabancı alacaklılar için kendi borçlularının toprak mülkiyetlerini talep etmeleri imkânsızdır. Hükümet tarafından arsalar için saptanan fiyatlar bugünün koşullarına göre öyle düşüktür ki, eski maliklerin borçlarını tasfiyeye yetmez."[240]

Metterneich'in vardığı sonuç: "Türk makamlarının yukarıda tanımlanan kanundışı davranışları, göçler sırasında buna tâbi olanların çoğu kez yaşamlarını, ama her defasında mülkiyetlerini yitirmesine, böylelikle Alman alacaklıların, borçlularının mülkleriyle mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması taleplerinin imkânsız kılınması gibi neticeler doğurdu."[241] Wolff-Metternich gibi deneyimli bir elçi için Almanların Türkiye'den taleplerinin arka yüzü de çok belirgindi ve Alman Başbakanına şöyle yazdı: "Sıkıntı içindeki Ermenilere devlet yardımı tahsis edilmeyeceğinden dolayı düşmanlarımızın Türkler'le birlikte Ermenilere karşı işlenen vahşetin suç ortağı olarak ve ganimetten kanlı bir parçanın da bize verildiğiyle damgalanarak ağır ithamlara uğrayacağımızı her halukârda biz de kavramalıydık."[242]

239 1916-01-31-DE-003.
240 1915-12-14-DE-001, Ek 1.
241 1915-12-14-DE-001, Ek 1.
242 1916-01-31-DE-003.

SOYKIRIM BAHANELERİ

Eğer bir gün Türk kaynakları gün ışığına çıkarsa, Jön Türklerin Ermenileri ortadan kaldırmalarına ilişkin motivasyonları da tam olarak aydınlatılabilir. Sıradan Türkler için Ermenilerin ortadan kaldırılması onlara duyulan nefret ve korkunun bir karışımıydı. Politikacılarda bu, Rusya'dan, Rusların Türk Ermenileri'ne etkisinden, Türk Ermenileri'nin Kafkasya'daki Ermeni kardeşlerine yönelik sıkı işbirliğinden duyulan korkuydu. Türklerin kafalarındaki bu komplo teorileri Alman belgeleri arasında çoktan yerini almıştı. Çünkü bunlar Alman fantezileriyle de teşvik edilmişti.

Ermeni Nefreti

Ermeniler'den, esas olarak dinî, bazen sosyal kıskançlık, çoğu kez de çalışkanlıklarından dolayı epey zamandan beri Türkler tarafından genellikle hoşlanılmazdı. Savaş başladıktan sonra bu ruh hali süratle nefrete dönüştü. Daha sonra Rusların eline esir düşen Erzurum'daki Alman konsolosu Paul Schwarz, 1914'ün sonunda Konstantinopel'e, "Türk halkındaki eski Ermeni nefretinin yeniden alevlendiği görülüyor" diye bildirdi.[243]

Zalimlerin hiç çekinmeden sürgün Ermenilere nasıl kutsanmış bir nefretle saldırdıkları, Alman ve diğer yabancı gözlemcileri şoke etti. Alman yarbay Stange, Ermenilerin Erzurum'dan tehcirinden sözederken, "tümden savunmasız olan sürgünlere saldırıya iştirak eden Türkler'deki derin nefret, merhametsizlik, insan ve kanundışılık, keyfilik, eşi zor bulunur bir örnektir" diye yazdı: "Konuya ilişkin çok fazla sayıda güvenilir örnek var. Hükümet sürülenlere herhangi bir şekilde yardımcı olmak için en ufak bir şey yapmadı ve amirlerinin zihniyetini bilen polisler de ellerinden geldiğince Ermenilere yapılan zulmü arttırdılar."[244]

---

243 1916-01-31-DE-003.
244 1916-04-03-DE-002.

Alman rahibe Laura Möhring kendisine askerî inzibatların söylediklerini şöyle aktardı: "Alıp götürülen erkeklerin çoğu öldürüldü. Bu, Türkler için çok iyi oldu, çünkü, (19. yüzyıldaki) katliamlardan bu yana Ermeniler Türkler'den çok nefret etmişlerdi ve Türkler de her zaman korku içinde yaşıyorlardı."[245]

Thora von Wedel-Jarlsberg ve Eva Elvers adlı rahibeler şunları rapor ettiler: "Hoca (bizim hastanenin Müslüman din adamı) Ermenilerin Türklere çok işkence etmiş olduklarını, çünkü onların dininin yetersiz ve bizzat cehalet olduğunu, fakat asaletli Müslümanların bu şekilde intikam almalarının doğru olmadığım, kurbanlarını sadece öldürmekle yetinmelerinin doğru olacağını söyleyerek, duruma bizim nezdimizde açıklık getirmek istedi. Sonra da sözünü bir atasözü ile bitirdi: "Bu Allah'tan gelen bir şey, eğer Allah acımıyorsa, onlar niye acısınlar?" Yaptıkları katliamları anlatan jandarmalara her iki rahibe şunu sordular: "Eğer onları öldürmek istiyorsanız, bunu neden onların köylerinde yapmıyorsunuz, neden önce onları tarif edilmez şekilde sefil ediyorsunuz?" Verdikleri cevap şu oldu: "Böylesi doğrudur! Onlar sefilliği hak etmişlerdir."[246]

Alman mühendis Bastendorff, "Kasımda Urfa'dan kadm kafilesi geldi" diye yazdı, "Beni tekrardan tanıyan bir kadm benden çocuklarını kurtarmamı rica etti. Nöbetçi, kadını geri itti ve ona 'hiç kimse kurtulmayacak, geberene kadar yürüyeceksin ve nerede yığılıp kalacaksan orada seni itler yiyecek' dedi. Bu gruba nezaret eden Hama'dan gelen askerler, nöbetçiden, kadınlar iki gündür yolda oldukları için ekmek temin etmesini istediler. 'Gebersinler! Yiyecek bir şey yok' diye cevap verdi nöbetçi."[247]

Bağdat Demiryolları'nm Alman mühendisi W. Spieker şunları aktardı: "Antep'in bu tarafında iki saatlik mesafede Antep-Kilis karayolu üzerinde olan bir handa 25 yaşındaki bir Ermeni öldürüldü. Ağzında bir sigara, bir sigara da kulağının arkasında, bıyığına bok sürülmüş halde hanın kapısının içinde dikey vaziyette yerleştirilmişti. Yoldan gelip geçenler bu adama şöyle bağırdılar: "Hele bakın şu kaçağa! (kaçak: Asker firarisi veya sığınmacı) nasıl da hâlâ sigara içiyor!"[248] Bir Alman'ın aktardığına göre, ölüleri taşımakla görevli bir faytoncu, "halk tarafından kaçıncı kez ceset naklettiğinin sorulduğunu, cevabının da şu olduğunu söyledi: 'Ne kadar çok nakledersem, o kadar sevincim artıyor'."[249]

245 1914-12-30-DE-001, Ek.
246 1915-08-23-DE-013.
247 1915-08-20-DE-001, Ek 2.
248 1915-08-21-DE-001, Ek.
249 1916-01-03-DE-002, Ek 2.

"Kendileriyle açık olarak Ermeni sorunu konuşulabilecek çok az Türk var" diye bildirdi Köln gazetesi muhabiri Harry Stürmer (Tyska takma adıyla yazar), "Kendileriyle açık olarak Ermeni sorunu hakkında konuşulabilecek, iyi eğitimli ve dünyaya uyumlu olanlar da, büyük bir öfkeyle herşeyi topyekûn aynı kaba koyuyor ve sohbet her zaman şu nakaratla son buluyor: 'Tüm Ermenileri yok etmek lâzım. Onlar haindirler'."[250]

Ermeni nefreti, sadece halk arasında derin kök sarmakla kalmamış, bizzat aydınlar arasında, ama en çok da, Ermenilerin akibetlerine karar veren yetkili unsurlar arasında görülmekteydi. Büyükelçi Wolff-Metternich raporunda, "İleri gelen Türk şahsiyetlerinin Ermenilere karşı genel fanatik nefretlerinden, özellikle de Ermeni devrimci partilerinin yöneticilerine karşı nefretlerinden" söz eder.[251]

Frankfurter Zeitung'un muhabiri Paul Weitz, 1918 başında Gümüşhane'den şunları bildirdi: "Birkaç saattir çok işlek şehirlerden birinde bulunuyoruz. Bir kahvehanede Kürt eşrafıyla birlikte otururken ender görülen bir açıksözlülükle en vahşice detaylar Ermeni katliamcıları tarafından anlatıldı. Seyahatimizi sürdürdüğümüz sıralarda dikkatimizi birçok kez gerçeği ortaya koyan darbe izleri çekti. Özellikle mevzubahis edilen çevrelerde tek bir Ermeni bile kalmamıştı."

Weitz, Erzincan'dan da şunları bildirdi: "Jandarmalar bize 1915'de Erzincan'ın önde gelen bir Ermeni metropolü olduğunu, ama onların nasıl Fırat'a döküldüklerini ve boğulduklarını anlattılar. Her iki kıyıda Kürtler nöbet tutmuşlar, kendilerini kurtarmak için çabalayan herkesi vurmuşlardı. Bu yerler bize gösterildi. Dondurucu kış soğuğunda kurbanlar insanlıkdışı bir vahşetle kan tükürerek, neredeyse çıplak vaziyette akıntının içinde sürüklendiler. Biz aynı şekilde, içlerinde 1500 Ermeni'nin eş zamanlı olarak kesildiği çevredeki devasa kışlaları da ziyaret ettik. Bir jandarma kendi elleriyle öldürdüğü insan sayısını 50 olarak verdi, bir diğeri de 27 olarak verdi. Bu insanlar bize, onlara sormaksızın caka satarak, böbürlenerek anlattılar."[252]

Türkiye Ermenileri'nin Ayaklanmasından Duyulan Korku

"Oldukça güvenilir Ermeniler tarafından verilen bilgilere göre, Rusya son yıl 2,5 milyon rubleden az olmayan parayı sadece Doğu Anadolu'da sarfetti" diye

250 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
251 1915-11-01-DE-001, Ek.
252 1915-09-05-DE-001.

yazdı, Konstantinopel'deki Almanya elçisi Hans Freiherr von Wangenheim. 1913 Şubat'ında Başbakanı'na, "bölgede tüm Ermeni nüfusu modern silahlarla görüldü ve Rusya'nın bir işaretiyle Türklere karşı darbe indirmeye her zaman hazırlandıkları söyleniyor" diye yazan Wangenheim, Osmanlı başkentindeki en tecrübeli elçilerden biri olarak bu durumu aynı zamanda "imparatorluğun toprak bütünlüğünün tehdit edilişi"[253] olarak tanımladı.

Wangenheim, bu tespitlerini, en önemli Ermeni partisi Taşnaksuyun'un 1910 yılında Kopenhag'daki Sosyalistler Kongresi'ndeki yazdığı rapora dayandırıyordu. "Bu raporda parti faaliyetlerinin Bitlis ve Van vilayetlerinde olduğu ifade edilmiştir..." diye yazan Wangenheim, partinin raporundan şu cümleleri aktarmıştır: "Politik gruplar olarak örgütlenmiş olan eli silah tutan tüm köylüleri biz 1908'e kadar parti bayrağımız altına almıştık. Bu faaliyetler esas olarak politik ve devrimciydi. Bu faaliyetler bugün devam ediyor. Fakat artık açık bir şekilde oluyor bu. Türk Ermenileri'nin tüm merkezlerinde partimizin fedai grupları vardır ve bunların ödevi gericiliğin tekrar başını kaldırmaması için dikkatli olmaktır." Keza, 1908 yılma ait başka bir yere gönderilen bir raporda da, "Van'da 1000'den fazla tüfek, 1 milyon mermi ve patlayıcı maddeler toplanmıştır" cümlesi yer almaktadır.[254]

Bitlis ve Van vilayetlerindeki tüm Ermeni halkını içeri tıkmak tabiî ki uygun değildi, ama Ermeni dostu Johannes Lepsius da, "Ermeni halk kütleleri çoktan Ruslar tarafından kazanılmıştır ve sadece halkçı bir direniş cereyanı sergilenmesi reform sorununda tam bir başarıyı olanaklı kılar" şeklindeki vakitsiz (reformların yapılmasını sağlamak için) tespitleriyle Almanların korkularını alevlendirdi. "Ayrıca" diye yazdı Lepsius Alman Dışişleri Bakanlığına, "Ermeni halkının ruh hali onlarca yıldır hayal kırıklıklarıyla yıpranmıştır.

Taşnaklar, 24 yıldan beri büyük kısmı Türkiye, Rusya ve başka dış ülkelerde yaşayan Ermeni halkını kucaklayan bir örgüt yarattılar. Ermeni halkının yönetimi halihazırda bu partinin elindedir ve bu parti, Konstantinopel'deki patriklikle ve Eçmiadzin Katolikosluğu'nun ruhanî liderliği ile de tüm politik sorunları birlikte ele alıyorlar". Lepsius şöyle devam eder: "Örgüt tüm Ermenilerin yaşadığı Rusya, Türkiye ve İran'daki bölgelerde köylere kadar yayılmıştır. Ermenilerin yaşadığı yörelerin üçte ikisinde Taşnakların temsilcisi vardır." Lepsius'a göre, "Bu politik parti örgütlenmelerinin yanı sıra bir de 'askerî örgüt' söz konusudur ve bu örgüt şu 'hazırlıklar' içindedir:

253 1916-04-02-DE-001.
254 1918-06-20-DE-001.

1) Halk savunması (Müslüman unsurlar tarafından yapılacak katliamların patlak vermesine karşı), 2) Savaş durumunda halkın silahlandırılması için".[255]

Ermenilerin bu ne olduğu tam belirgin olmayan askerî örgütlenmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm Ermenileri içine aldığı şeklindeki saptamalar, gerçekten ziyade propaganda olmakla beraber, birkaç Alman'ın, bilhassa Alman militaristlerinin kafasına yer etti. Burada yayımlanan diplomatik belgeler, Türklerin bir Ermeni komplosundan duydukları gerçek veya uyduruk korkularını yansıtıyor. Olayların geliştiği bölgedeki bilgi sahibi Alman konsolosları komplo tezlerini ciddiye almadılar, fakat buna karşın çoğu Alman elçisi ve neredeyse Berlin'deki tüm politikacılar bunun alevlenmesi için dua ettiler.

1914 sonbaharı sonunda Rus donanmasının Trabzon'u topa tutmasının ardından Alman konsolosu Bergfeld şunları rapor etti: "Ruslar, Ermeni ve Rum nüfusunun bir ayaklanmasını umut etti ve böyle bir olay için çıkartma tasarladılar."[256] Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim, 1914'ün sonunda Berlin'e şunları bildirdi: "Türk subayların Ermeniler hakkında iyi şeyler söylemedikleri ve onları Rus dostu olmakla ve Rus birliklerinin Türk topraklarına girişlerini kolaylaştırmakla suçladıkları bir gerçektir."[257] 1915 Şubat'mda Wangenheim, Türklerin başka ithamlarını da şöyle iletti: "Ben Türklerin, Türkiye'nin yenilmesi durumunda Ermeni halkının mutlak olarak galiplerin tarafında savaşacağına dair bugüne kadar hâkim olan tutumlarının yanlışlığının kavranılmadığına sık sık şahit oldum."[258]

Birkaç ay sonra Wangenheim Ermenilerin "İmparatorluğun düşmanlarına sempati duydukları ve onlarla ilişki kurarak vatana ihanet ettikleri, bazı bölgelerde açıkça yetkililere karşı koymakla suçlandıklarını" rapor etti.[259] Daha sonra Wangenheim, "Taşnaksuyun'un Rus seksiyonunun savaşın Türklerin aleyhinde bitmesi durumunda, Türkiye'nin çekildiği topraklardaki Müslüman halkın imha edilmesini destekleyecekleri" şeklinde söylentiler dolaştığından bahsetti.[260]

Sözde komplolar hakkındaki tüm haberler Türk kaynaklara dayanıyordu ve bunlar birkaç hadisede Almanlar tarafından ricayla talep edildi. Scheubner-Richter Erzurum'dan valinin "ismi komplo için geçen bir kesim Ermeni'nin

255 1913-02-24-DE-001.
256 1915-04-30-DE-001.
257 1913-11-15-DE-001, Ek 1.
258 1914-11-18-DE-001.
259 1914-12-30-DE-001, Ek 1.
260 1915-02-02-DE-001.

kanıtlanacağına inandığını bildirdi. Wangenheim, yine aynı şekilde Türkler'den gelen bilgilere dayanarak, "bu hareketin şimdiye kadar sanıldığından daha fazla geliştiğine, bunun yurtdışından Ermeni devrim komitesinin yardımıyla desteklendiğine ilişkin[261] belirtiler artıyor" diyerek şunları yazdı: "Hükümetin sert, baskıcı tedbir kurallarına başvurmaya mecbur eden Ermenilerin son haftalardaki aktivitelerinin endişe verici bir karaktere bürünmüş olmasından kaynaklandığı inkâr edilemez."[262]

Dahiliye Nazırı Talat'la yaptığı bir görüşme sonrası Ermeni uzmanı Mordtmann "Dahiliye Nazırı" Rusların ilerleyişinin bir ayaklanmaya yol açacağı ve Türkleri arkalarından vuracak "bir planın var olduğuna" inandığını yazdı.[263] Wangenheim da sonraki raporunda Harbiye Nazırı'na dikkat çeker: "Enver Paşa Ermeni casusluklarına ket vurabilmek, yeni bir Ermeni başkaldırısını önlemek için savaş durumu ilânını kullanarak şimdi asileşen Ermeni merkezlerinden tamamen güvenilmeyecek ailelerin tümünü bilhassa Mezopotamya'ya sürecektir. Bunun önlenmemesini ivedilikle rica ediyor."[264]

Alman fahri konsolosu Kuckhoff, Samsun'dan tütün rejisinin yöneticisi olarak bölgedeki diplomatik loncanın kurallarına çok az güveniyordu, Türk iddialarını kendi görev bölgesinde hiçbir şekilde kendi gözlemi olmaksızın aktarıyordu: "Tüm Anadolu'da bir büyük Ermeni komplosunun özenle örgütlenmiş ve yurtdışıyla düzenli ilişki içinde olduğu bir gerçektir. Tüm şehirlerdeki komplocular silahlarla, mermilerle ve bombalarla gayet iyi donanmışlardır. Birçokları yetkililerce yakalandı; çoğu hâlâ saklanıp kalmış durumdadırlar. Buna istinaden hükümet bu tehlikeli ihtilâlci tırmanışın nedenlerine yönelik bir son hazırladı." Wangenheim, raporunda, bu arsız konsolosunun raporunu yumuşatarak, şöyle bir ifadeye yer verdi: "Ermeni komplosunun var olduğu gerçeği, Türk hükümetinin aldığı çok sert tedbirlerin haklı olduğunu göstermez."[265]

Türk ajanlarının fantezilerinin ne kadar ileri gittiğinin ve bazı Almanların bunları nasıl ciddiye aldıklarının en güzel örneğini çok etkili bir Alman, bahriye ataşesi Hans Human canciğer dostu Enver ile yaptığı bir görüşme sonrası gösterdi: "Enver ileride Adapazarı-İzmir dolaylarındaki 30.000 Ermeni'nin Rusların Sakarya'ya çıkarmasını desteklemek istedikleri bir büyük

261 1915-04-15-DE-002.
262 1915-04-15-DE-002.
263 1915-05-04-DE-011.
264 1915-05-08-DE-001.
265 1915-05-29-DE-011.

komployu biliyordu."[266] Bir diğer malum komplo teorisyeni bakan vekili Max Baron von Oppenheim da aynı davulu çalıyor ve "Eşrafın ve ruhbanların (Mardin) bodrumlarında Rus silahları ve bombalarının ele geçirilmiş olduğunu" ifade ediyordu. Raporları Berlin'de çok ciddiye alınan bu "Doğu İstihbarat Dairesi" şefi, "Aynı şekilde" diye yazıyordu, "özgürlük savaşçısı Ermeniler olarak ve Ruslar tarafından tanınmak için üniformalar bulunduğu söyleniyor".[267]

Sadece bir kez bir Alman subayı - Yarbay Stange - ülke içlerinden, kendisinin tanık olmadığı casusluk olaylarını bildirdi: "Erzurum'daki Ermenilerin savaş bölgesinden uzaklaştırılmaları kanunen uygundu ve askerî zorunlulukla gerekçelendirildi. Fiilî olarak Ermeniler değişik yerlerde kendilerine güvenilmeyeceğini gösterdiler. Rusların desteğiyle Müslüman halka karşı, örneğin Van Gölü'nde, Bitlis ve Muş'da şiddet uyguladılar. Ara sıra telgraf telleri kesildi ve casusluk olayları hiç de az gerçekleşmedi."[268]

Büyükelçi Paul Graff Wolff-Metternich 1915 yılı sonunda ilk kez Türk hükümetinin tüm Ermenileri açıkça "cezalandırdığını" yazdı, yani sadece gerçek veya sözde suçluları değil, tüm Ermenileri sürgün etme ve yok etme düşüncesini kastetti. Metternich haber kaynağı olarak Başvezir'i andı ve onun kendisine, "Tüm mıntıkalarda ayaklanmalar örgütlendi ve silahlandırıldı. Ayaklanmalar münferit değil, tam tersine tüm bölgeleri kapsıyor.

Bundan dolayı da cezalandırma sadece münferit kişilerle sınırlı kalmayacak, bütüne yönelik olacaktır"[269] dediğini aktardı. Wolff-Metternich, Dahiliye Nazırı Talat'ın ifadelerinin içeriğini şöyle aktardı: "Kendi döneminde Rus sınır bölgelerinde ve Halep'te kitlesel sürgünler askerî güvenlik açısından bir zorunluluktu. Rus hükümeti tarafından yönlendirilen Gürcistanlı Ermenilerin sınır bölgelerindeki ve Halep'teki komploları büyük çapta olacak şekilde saptandı. Köprülere ve demiryollarına saldırılara hazırlanılmış bulunuluyordu."[270] Son olarak Jön Türk liderlerinden Cemal Paşa, Berlin'de Alman Hıristiyanları'nın temsilcileri için yaptığı bir sohbette, "Türk Hükümeti Ermenilere karşı, onlar Hıristiyan oldukları için değil, Ermeni oldukları ve varlıkları devleti tehdit ettiği için saldırmıştır" diyerek yeniden itirafta bulundu.[271]

266 1915-05-31-DE-001.
267 1915-07-16-DE-003, Ek
268 1915-08-06-DE-012.
269 1915-08-29-DE-001..
270 1915-08-23-DE-013.
271 1915-12-09-DE-001.

Silahlar, Bombalar ve Kanıtlar

Türklerin birçoğu, belki de, Ermeniler'den kaynaklanan bir tehlikeye gerçekten inanıyorlardı. Bu kendisini ayaklanmaya yönelik silah, bomba ve kanıtları bulmak için sürdürülen fanatik sürek avıyla dışa vurdu. Çok sonraları Ermeni ayaklanmasına dair yayımlanan sözde kanıtların, ta baştan mı üretildiği yoksa sonradan mı uydurulduğunun Alman belgelerine dayanarak saptanması kolay değildir. Yine de kanıt ihtiyacı çeken Türk komplo teorisyenlerine yarayabilecek şeyler mevcuttur.

1909'daki bir kanun uyarınca, Yahudiler ve Hıristiyanlara ve bunu takiben Ermenilere de, asker olma ve o güne kadar sadece Müslümanlar için geçerli olan silah taşıma hakkı verildi. Daha da fazlası: Başlangıçta Ermeni partileri, özellikle de Taşnaklar tarafından politik ve örgütsel olarak da desteklendikleri için, Jön Türkler de, Ermenileri silahlanmaları için teşvik ettiler.

Silah, bomba ve suç teşkil eden yazılar ve bunun için ikiye katlanan sorgulamalar öyle bir vahşetle icra edildi ki, bunlar polis sorgulamalarında bile yapılamazdı. Bu, soykırımın ilk aşamasının bizzat göstergesi oldu. Hedef ileri gelen erkekleri enkaz haline getirerek, fiziksel olarak imha ederek tüm Ermeni halkına gözdağı vermekti.

Türklerin gerçek veya uydurma başarı haberleri Alman diplomatları tarafından başkalarına şöyle aktarıldı: "Kayseri'de ev aramalarında bombalar ve şifre kitaplarının bulunduğu söyleniyor" diye yazdı Scheubner-Richter, "Bu operasyonlarla düşman güçlerinin kışkırtıcı ajitasyonları geri püskürtülüyor".[272] Wangenheim, aynı şekilde sadece Türk kaynaklarına dayanarak Berlin'e şu telgrafı gönderdi: "Diyarbakır ve Kayseri'de çok büyük bomba stoku ele geçirildi."[273] İki gün sonra ise: "Kısa bir süre önce Dahiliye Nazırı, Kayseri'de ele geçirilen bomba sayısını 400 olarak verdi, Diyarbakır'da bir o kadarının ortaya çıkarıldığını ve isyancılarla yapılan mücadelede kullanılmak üzere Van'a gönderildiğini söyledi."[274]

Wangenheim, mayıs sonunda Berlin'e şunları yazdı: "Dahiliye Nazırı, Erzurum'da bomba ve şifreli belgeleri ele geçirilen Ermenilerin, ilerleyen Ruslar'la beraber Türk birliklerini arkadan vurmak için ayaklanma hazırlığı içinde

272 1915-12-18-DE-011.
273 1917-09-06-DE-001, Ek
274 1915-03-03-DE-011.
275 1915-05-06-DE-002.

olduklarını iddia ediyor."[275] Erzurum'da silah bulunduğu iddiası açıkça yanlıştı. "Erzurum ve çevresinde bomba benzeri şeyler bulunmamıştır" diye bildirdi Scheubner-Richter, "Bunu vali de teyit edebilir".[276]

Alman gözlemcilerin Türk olmayan kaynakları oldukça azdı. "Ermeni tarafı, Adapazarı'nda yaklaşık 300-400 adet mavzerlerinin olduğunu kabul etmekle beraber, bunun savaşla ve ihtilâlci ayaklanmayla bir alâkasının olmadığını, savaş bölgesinden ve Ankara'dan çok uzakta olduklarını, bu silahlara, Ermeni olmayanların baskılarından korunmak amacıyla sahip olduklarının ifade ettiler."[277]

Silah aranmasının çok nadir Alman tanıklarından biri bizzat Ermeni silahlarını sakladığı için yerel yetkililerce Erkelet'ten gönderilmeden önce eski bir İngiliz misyon istasyonunda 28 Nisan 1915'e kadar görev yapan kadm misyoner Bayan Frieda Wolf Hunecke'dir. Mordtmann Erkelet'de Ermeni patriğiyle yaptığı görüşme sonrası şunları not etmişti: "Amerika'dan göç etmiş bir Ermeni'nin evinde infilak oldu. Buraya koşturan komşular adamı bir el bombası patlaması sonucu ağır yaralı olarak buldular. Adam onlara aynı şekilde üç bombanın daha mevcut olduğunu söyleyebildi. Polis bu üç bombanın dışında 24 adet daha henüz patlamaya hazır olmayan bombayı Ermeni kilisesinin kiremitlerinin altında buldu, bir süre sonra ise Erkelet ve civarındaki 62 tüfeği buldular."[278]

Alman bir kadın misyoner bunu şöyle teyit etti: "Halk burada ciddi olarak silahlanmışsa, bunda 1896 olaylarının ardından öldürülmüş olmasının rolü vardır ve bombaların mevcudiyetinin inkârı çok doğaldır. Daha henüz ilk haftada 24 bombayı gömmeye çalışan bir adam yakalandı. Bunların Abdülhamit döneminde yapılmış olduğu, ancak ilk olarak daha yeni doldurulduğu ve bir kısmının tamamen boş olduğu görüldü. İki ayrı evde yapılan yoğun aramalar sonucu üçer bomba bulundu."[279]

Bunun dışında bir Ermeni'nin bomba imalatı sırasındaki bir patlama sonucu eli kopmuştu. "Şimdi elbette hükümetin görevi olayı soruşturmaktı" diye yazdı Wolf Hunecke, "patlayan bombanın onun yaptığı dördüncü bomba olduğu tespit edildi. Ayrıca daha sonra Erkelet'te Abdülhamit zamanından kalma 70 civarında bombanın yanı sıra, 60 ila 100 arası tüfek ve tabanca da bulundu. Erkelet'te 5000 mavzer tüfeği ve tabancanın ve genç bir adamda da

276 1915-05-08-DE-001.
277 1915-05-30-DE-011.
278 1915-06-02-DE-014.
279 1915-09-15-DE-001.

95 bombanın bulunduğu iddia edilmekle beraber, nihayetinde hükümet temsilcisine 80'i Erkelet'ten ve yaklaşık 200'ü Kayseri'den olmak üzere silahları gösteren bir fotoğraf gösterildi.

Böylesi çekimlerin nasıl gerçekleştirildiğini Alman misyoner rahibe Klara Pfeifer Elazığ'dan şöyle betimledi: "Tüm köyler jandarmalar tarafından kuşatıldı. Birçok köylü erkek bağlandı ve bu vaziyette tüm silahları teslim etmediklerine inanıldığı için feci şekilde dövüldüler. Bazı Ermenilerin piyasada satın alınacak silah kalmadığından, kendilerine zulmedenlerden silah satın alarak ve bu silahları tekrar teslim ederek serbest bırakıldıklarından söz ediliyor."[280]

"Her zaman bombalar ve tüfekler sözde Türk hükümetine karşı komploya girişecek devrimci Ermeni örgütlerine üye olmuş belli kişilerde bulundu" diye yazdı aynı şehirden Amerikalı konsolos Davis. "Eğer sonraki olayların ışığında Türkiye'nin diğer taraflarında aynı zamanda meydana gelen olayları birbirleriyle mukayese edersem, evlerinin arka bahçesinde bomba bulunduğu suçlamalarıyla ilgili olarak birçok olayda bunların oraya Ermenilere karşı kanıt üretmek için polisler tarafından konulduğu ihtimaline inanıyorum. Harput ve Elazığ'da sistematik silah aramalarını bölgedeki tüm şehirler ve köylerdeki aramalar takip etti.

Bir şehir ve köy aranmadan önce, kimsenin bölgeyi terk etmemesi için jandarmalar tarafından kuşatılıyordu. Ardından diğer jandarmalar her eve girerek ev sakinlerinden silahlarını teslim etmeleri talep ediliyor ve eğer bir şey bulunmamışsa çoğu kez bahçeler karış karış kazılıyordu. Ben, jandarmalar tarafından silah bulunacağı düşünülerek tabanı kazılmış ve duvarları yıkılmış birçok ev gördüm. Aramaların böylesi yoğun bir şiddetle sürdürülmesinin nedeni, silahı olmamasına rağmen silahlarını teslim etmeleri talep edilen insanların, piyasadan, hattâ polislerden eski bir tüfeğe veya tabancaya yüksek meblağlar ödeyerek temin etmeleri ve daha sonra bunları teslim etmelerini sağlamaktı."[281]

İsviçreli hastabakıcı diyakonist Künzler Urfa'dan gülünç denebilecek şöyle bir öykü aktarır: "Burada da son günlerde sıradan birçok insan tutuklandı ve hapse atıldı. Bir jandarma genç bir Süryani'yi Ermeni zannetti. Delikanlı pazarda alışveriş yapıyordu. Bir dükkânın önünde durduğu sırada bir jandarma ona çaktırmadan bir mavzer mermisini onun etek cebine koyuverir. Delikanlı dükkândan ayrıldıktan sonra jandarma onu durdurarak ceplerini

280 1915-04-26-DE-014.
281 1915-07-13-DE-001, Ek

boşaltmasını söyler. Delikanlı bunu isteyerek yapar. Fakat birden ne görsün? Etek cebinden bir mermi çıkar. Süryani birden sararır. Jandarma ona ne olacağını sıralamaya başlar, yani doğru hapse! Yalnız bu sırada bir Müslüman yardıma koşar. Bu kişi jandarmanın delikanlının cebine mermiyi nasıl koyduğunu bizzat görmüştür. Süryani böyle kurtarıldı. Buna karşın Amerikan Sanat Okulu işçisi 15 yaşındaki Toros adlı bir Ermeni bu tuzağa düştü ve hapishaneyi boylamaktan kurtulamadı."[282]

Alman misyoner Johannes Ehmann, Elazığ'da Türk yetkilileri destekledi ve kendi Ermeni cemaatinden tüm silahların teslim edilmesini talep etti ve bunun için vali beyin ceza muafiyeti sözü verdiğini söyledi. Ehmann kısa zaman sonra Konstantinopel'den, Jön Türkler tarafından şimdi bir Ermeni komplosunun kanıtı olarak tanımlanmış olan bu silahların fotoğraflarının geri gelmesi karşısında içine düştüğü dehşet öyle küçümsenecek gibi değildi.

Alman gazetecisi Tyszka, Konstantinopel'deki araştırmaları sonrası şunları belirtti: "Türklerin Ermeniler'de bulmuş oldukları silahların büyük bir bölümü, bizzat 1908'de komitecilerin gericilik karşısında savunmalarına hizmet için Türklere verilenlerdir."[283] Aynı şekilde Adana Konsolosu Eugen Büge, "Tek tek Ermeniler'de bulunan silahlar doğal olarak onlara karşı maddî kanıt olarak ileri sürülecektir" diye yazdı. "Eğer Müslümanlar'da daha farklı sayıda yasak silah bulunursa o kişi ile oturulup konuşuluyor, ancak onları katliam için gerekli el aletlerinden mahrum etmemek için bunlara kesinlikle el konulmak istenmiyordu."[284] Kaldı ki, bu silahlar her halukârda bir ayaklanmada işe yaramazdı, Elçi Kühlmann daha sonraki bir raporda bomba bulmalar hakkında şunları yazdı: "Tehcirin bahanesi olan, sözüm ona Ermeni mezarlığında bomba ve silahların aranıp bulunması gibi bahaneler Türk yetkililerin çoktandır bilinen ve çok kullanılan envanterleri arasındadır."[285]

Jön Türkler sürgünler ve toplu infazlar gibi sert tedbirleri için eksik olan suç kanıtını (çoğu kez müsaadeli olmasına rağmen) salt silah bulundurmak olarak düpedüz takdim edemezlerdi. Bundan dolayı Jön Türkler devlete yönelik daha başka faaliyetlerin delillerini, özellikle de devrimci yazılar veya sürgünlere karşı Ermenilerin yer değiştirmelerini önleyici içerikte planlar aradılar. Okul kitapları veya çocuk kitapları arasına konmuş gazete, dergi ve özellikle kişisel mektuplar gibi yazılı olarak ne bulunduysa Türk ajanlar

282 1916-05-10-DE-002, Ek

283 U.S. State Department, National Archieves, Record Group 59, 867.00/803.

284 1915-06-29-DE-002, Ek 1.

285 1915-10-01-DE-011, Ek 3.

tarafından götürüldü. "Çok sayıda evde kâğıtlara el konuldu" diye yazdı İskenderun'dan bir konsolos yardımcısı, "bunun yegâne nedeni bunların yabancı dilde olması gibi görünüyor. Diğer kitapların da, ama özellikle İngilizce kitapların da kaderi aynı oldu".[286]

Komplocu faaliyet için yazılı kanıt aranmasında çoğu kez gülünç bir sürü varsayımlar oldu. Konsolos Walter Rößler, "Halep'te Ermenilerin sosyal yardım kurumlarına üyelikleri Türk hükümetine karşı bir komplonun kanıtı olarak teşhir edildi" diye bildirdi.[287] "Anılmaya değer" diye ekledi sonra: "Sosyal yardım derneği ezelden beri silah kaçakçılığını reddetmiş, politikaya hiç bulaşmamış, ayrıca Taşnaksuyun üyelerini de bünyesine almamış bir kuruluştur."[288] Elazığ'daki Amerikan misyonerleri, Türk ajanların o güne değin hiç tanımadıklarından bir tuvalet kâğıdı rulosunda hiç yazı olmamasından büyük bir şüphe duyup nasıl inceledikleriyle dalga geçiyorlardı. Polisler kâğıdı sonunda büyük bir dikkatle yakmışlar ve küllerinde sözümona gizli mesajları çözmeye kalkışmışlardı."[289]

286 1915-07-24-DE-001.
287 1915-11-17-DE-001.
288 1915-03-07-DE-011.
289 1915-05-27-DE-001, Ek 1.

ERMENİLERİN DEVRİM HEDEFLERİ VE ALMANLARIN GÖZLEMLERİ

Türklerin demeçlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni tehditi Alman gözlemciler ve idarî merkezlerdeki diplomatik temsilciler tarafından da hiçbir şekilde tespit edilmedi. Onların raporları bu noktalarda sarihti: Kayda değer bir Ermeni kalkışması yoktur; planlanmış bir devrimden ise hiç söz edilemez. 1915 yılı başında gazeteci Tyszka, "Kısa bir süre öncesine kadar bu yılın başında Ermeni unsurlar Türkiye'deki en çalışkan Hıristiyan unsur olarak kabul ediliyorlardı" diye yazıyordu raporunda. Bu tüm gazetelerde yer aldı ve yüksek makamdaki Türkler tarafından her fırsatta teyit edildi.[290]

Alman gözlemciler, takibatlar başladıktan sonra bile, durumu bu şekilde gördüler. Konsolos yardımcısı Hoffmann, İskenderun'dan şunları yazdı: "Bu güne kadar adı geçen küçük halkın karakter ve faaliyetlerini tanıdığım kadarıyla, bunların vatana ihanete giriştiklerine ben de inanmıyorum."[291] Elçi Wangenheim konsoloslarının raporlarına ek olarak şunları yazdı: "Her iki taraf da, karşılıklı suçlamaların mesnetsiz olduğunu ileri sürerek reddetti. Hadiselerin suçu diğer tarafa atıldı. Sadece bir noktada mutabakat hâkimdi: Ermeniler meşrutiyetin ilânından beri ihtilâl fikrinden vazgeçmişlerdi ve böyle bir ihtilâlci teşkilât da artık kalmamıştı."[292] Mordtmann Erzurum'da konuşlanan Alman general Posseldt'la yaptığı bir görüşmeyi referans olarak verdi: "Ermeniler, Türkler tarafından ezilmemiş ve kışkırtılmamış olsalardı", demişti general, "uysal olurlardı. Ermenilerin davranışı kusursuzdu".[293]

---

290 1915-04-12-DE-001.

291 Riggs, Henry H., Days of Tragedy in Armenia. Personal Experiences in Harput 1915-17, (Ermenistan'da Trajik Günler / 1915-17 Yılları Arasında Harput'taki Kişisel Deneyimlerim), Bölüm 8. (Belge Yay. tarafından yayına hazırlanmaktadır.).

292 1915-10-01-DE-011, Ek 3.

293 1915-03-07-DE-011.

Konsolos yardımcısı Scheubner-Richter Erzurum'dan sürgünler hakkında şöyle bildirdi: "Yerel Ermenilerin ayaklanmasından endişe edilemez. Buradaki Ermeniler, kendilerini Van ve dolaylarındaki Ermeniler'den esas olarak ayırmışlardır. Örgütlü değillerdir ve silahları yoktur."[294] Tam iki hafta sonra da, "Burada yerel Ermenilerin ayaklanması söz konusu değildir, dolayısıyla askerî tedbirlerin alınmasına gerekçe oluşturamaz".[295] "Bu vilayet halkının ezici bir çoğunluğu hükümete itaatkârdır ve buradaki Hıristiyanlar hükümete karşı gelmeyi akıllarının ucundan geçirmez" diye saptama yapan"[296] Harput'daki Yetimhane Müdürü Johannes Ehmann, iki hafta sonra şöyle yazıyordu: "Yıllar öncesinden temin edilmiş silahlar Hıristiyanlar'da olduğu gibi, Müslümanlar'da da fazlasıyla mevcuttur ve kanunla yasaklanması, bu silahların kötü bir niyetin göstergesi olduğu asla düşünülemez. Oldukça güvenilir Hıristiyanların ifadelerine göre bu silahlar, Müslüman ahalisinden gelmesi muhtemel bir saldırı halinde meşru müdafaya hizmet edecektir. Kaldı ki, 3-4 yıldır silah satın alma tutkusu tamamen ortadan kalkmasa bile çok azalmıştır."[297]

Mayıs 1915'de Ermeni düşmanı Konsolos Bergfeld Trabzon'dan bizzat şunları yazdı: "Ermeniler öz savunma eğilimindeler. Benim naciz düşünceme göre eğer gizli silah donanımları son aylarda ciddi bir ilerleme kaydetmişse, şimdiye kadar olduğu gibi acil durumlarda daha iyi silahlanmış olmak için durum bir kat daha fazla dikkatle kavranılmalıdır."[298] Aynı yıl Scheubner-Richter: "Burada bulunan Türk askerleri çok az olmasına rağmen, Ermenilerin Erzurum ve yakın çevresindeki bir ayaklanması tasavvur edilemez. Rus hududuna yakın bulunan Ermeni yörelerdeki köylerde yaşayanlar çoktandır orayı terk ettiler, buralardaki köylerdeki mallara el koymalar sırasındaki silahlı direnişler gibi, genç kızların ve kadınların kendilerine teslim edilmesini talep eden Türklerin öldürülmesi, telgraf ve telefon hatlarının kesilmesi ve tahrip edilmesi, casusluk gibi şeyler savaş sırasında nüfusun karışık olduğu bir sınır bölgesinde olağandışı olarak tanımlanamaz." Aynı raporda Scheubner-Richter şunu da kaydetti: "Bildiğim kadarıyla ev aramalarında umulan materyaller ortaya çıkmadı."[299]

294 1915-04-15-DE-002.
295 1915-04-26-DE-011.
296 1915-05-20-DE-001.
297 1915-06-02-DE-012.
298 1915-05-05-DE-011.
299 1915-05-18-DE-003.

Üç ay sonra Scheubner-Richter kendi görev bölgesinde "ne silah, ne de sakıncalı yazılı materyallerin bulunmuş olduğunu" yazdı. Eğer burada bir isyan planlanmış olsaydı bunun için en uygun an Rusların Erzurum'dan 35 km uzakta olduğu ve Amele Taburları'nda 3000-4000 Ermeni'nin bulunduğu ve, Erzurum'daki garnizonda sadece birkaç yüz jandarmanın bulunduğu sırada, Şubat ayında yapılırdı.[300] Erzurum'da konuşlanan Yarbay Stange'nin gözlemleri de onu destekler mahiyettedir: Ermeni ahalisi, "Erzurum'da tam bir sükûnet içerisindeydi. Askerliğe elverişli Ermenilerin nispeten çok az bir kısmı dışında tümü askere alındı. Demek ki etkili bir başkaldırıdan korkulacak bir sebep bulunmuyordu.[301]

Türklerin ileri sürdüğü komplo iddiaları eğer Alman konsoloslıklarının olduğu yerlerdeki olaylarla ilintilendirilseydi suçlamaların tek tek üstüne gidilebilirdi. Türklerin iddia ettikleri Dörtyol Ermenileri'yle Zeytun Ermenileri arasındaki bağlantıyı Konsolos Rößler şöyle yaptı: "Bu arada hükümetin önceden hazırlanmış bir Ermeni komplosu düşüncesinin nelere dayandığını tecrübe etmek istedim. Sadece bir gerçeği öğrendim. Ermeniler'le çok yakın ilişkiler içinde olan ve onları iyi tanıyan tarafsız biri bana, kızgınlıklara çok müsait bir zamanda, Dörtyol'da yaşayanların Zeytun'a mektup gönderdiklerini anlattı. İngiliz savaş gemileriyle bağlantı içinde yazılmıştı. Bunun ortaya çıkması infiale yol açtı. Mektubun alıcılarının bu infial karşısındaki tutumları bilinmiyor."[302]

Olay yerlerindeki Alman gözlemcileri ve diplomatların çoğu Türkler'le olan ilişkilerinin neticesinde, onlara aynı Türklerin komplo teorilerinin tutar yanının olmadığını gösterdi. Alman Protestan Hıristiyanları Başbakan Bethmann Hollweg'e yazdıkları dilekçede, "Bizim edindiğimiz bilgilere göre, Ermenilerin sorumlu politik ve kilise örgütlerinin vatan hainliğine dair hiçbir ipucu bulunmuyor"[303] deniyordu. Scheubner-Richter: "Burada Ermenilerin imhası mümkün olmuşsa, on binlerce Ermeni, az sayıda Kürt ve eşkıyaya karşı koymadan kesilmeleri imkânı vermişşe, bu Ermenilerin ne denli az savaşçı ve ihtilâlci olduklarını da kanıtlar. Çok fazla sayıda Ermeni ve benim tanıştıklarım aktif devrimciler değillerdi. Öyle olsalardı ve silaha tutkunlukları olmuş olsaydı, çoğunlukta oldukları yerlerde ve ölmelerinin her halükârda kesin olduğu durumlarda şiddet kullanılarak sürülmelerine karşı koyarlardı. Sadece

300 1913-05-15-DE-002.
301 1915-05-15-DE-012.
302 1915-08-05-DE-002.
303 1915-08-23-DE-013.

çok az yerde (elbette devrim komitelerinin bulunduğu yerlerde) direniş oldu. Genel olarak tehcir hiçbir şekilde çatışma olmaksızın sürdürüldü ve Ermeniler daha sonra kendilerini tevekkül içinde kestirttiler." Scheubner-Richter sözde ihtilâl tehlikesi konusunda vardığı sonucu bir satırla özetledi: "Türkiye Ermenileri'nin korkusu belki de sadece Türklerin kendilerinden daha fazla korkmalarının yanında gölgede kalabilir."[304]

304 1915-05-27-DE-001, Ek 1.

SÖZDE ERMENİ AYAKLANMALARI

Türk tarafı Ermeni tehdidini kanıtlamak için birçok şehirde Ermenilerin ayaklanmalar düzenlemiş olduklarını iddia etti. İmparatorluk Almanyası'nın hiçbir temsilciliğinin olmadığı ve Alman misyonerlik istasyonuyla iletişimin mevcut olmadığı Van istisna olmak üzere, Alman konsolosları ve onların istihbaratçıları ayaklanma denilen şeyin gerçekte nefsi müdafaa çatışmalarından başka bir şey olmadığını kanıtladılar. "Ermeniler tarafından hazırlanmış bir devrim, yani bir devrimci ayaklanma benim elimdeki bilgilere göre sadece Van'da oldu," diyen Erzurum konsolosu Erwin von Scheubner-Richter Almanların bildiklerini tek bir cümleyle özetledi: "Diğer yerlerde olanlar bizzat nefsi müdafaaydı."[305]

Zeytun

Van ayaklanmasından çok önce sadece Ermenilerin yaşadığı bir yer olan Zeytun'da Ermeniler devlet erkine karşı ayaklandılar. Maraş'ın yakınlarındaki Zeytun (bugünkü adıyla Süleymanlı), özellikle Ermeni karşıtı uyduruk masallar için çok müsaitti, çünkü oradaki Ermeniler kendilerini 19. yüzyıldaki katliama karşı başarıyla savunduklarından, savaşçı olarak tanınıyorlardı.

1915 Mart'mda Zeytun'un üst yanındaki bir manastırda saklanan Ermeni (ama aynı zamanda Türk) asker kaçakları Türk jandarmaları tarafından kuşatıldı ve topa tutuldular. Pek çok asker kaçağı, jandarma ve jandarma komutanı Süleyman (daha sonraları Zeytun'a ismi verilen) çatışmada öldüler. Asker kaçaklarının birçoğu da kuşatmadan sağ çıkıp kaçabildiler.

Zeytunlu Ermenilerin büyük çoğunluğu bu hadiseye iştirak etmedi. Wangenheim, Adana konsolosu Eugen Büge'nin Ermenilerin planlanmış bir başkaldırısından kesinlikle söz edilemez" şeklindeki açıklamasını Berlin'e bildirdi.[306]

---

305 1915-11-10-DE-011.

306 1915-08-05-DE-002, Ek 1.

Meslektaşı Rößler, "Ülkede var olan ve Türkiye'nin içindeki acıların dışa vurmasıyla meydana gelen huzursuzluklar yeterince açıklanabilir"[307] diye yazdıktan sonra, "Hattâ şehir halkı 1914 Ekim'inde kendilerine ceza muafiyeti sözü verildiğinden asker kaçaklarını hükümete teslim etmiş, ancak, mutasarrıf çete üyelerinin yakalanması için bilgi verenlere hiçbir şey yapılmayacağı sözünü yerine getirmemiş ve bu konuda bilgi verenleri tutuklattırmış " diye eklemişti.[308]

Mart 1915'de Dahiliye Nazırı Talat, Alman elçisi Wangenheim'a şunları bildirdi: "Bu çatışmaların sebebi bir müddet önce Zeytun ahalisinin silahsızlandırılmasına yönelik talimata rağmen Ermeni başıbozuklarının askere alınmaya karşı silaha sarılarak direnmeye kalkışmalarıdır."[309] Rößler çok detaylı bir raporunda Zeytun'daki huzursuzluğu şöyle anlatır: "Meydana gelen huzursuzlukların dış kaynaklı olup olmadığı sorusu ortaya konuldu. Ancak 28 Mart'tan 10 Nisan'a kadar Maraş'a görev nedeniyle yaptığım gezi sırasında bu yönde hiçbir ize rastlamadım. Divan-ı Harb başkanı çıkan huzursuzluklarda dış etkinin olduğunu söyledi, ancak bana konuya ilişkin bilgi vermedi..."[310]

Maddî ve manevî olarak Türk mentalitesine çok güvenen Alman konsolos, olaylar için yeterince iç sorunun varlığını gördüğü için bir dış etkiyi kabullenmedi. Berlin'deki Alman politikacıları şimdi meseleye seyirci kalarak soykırımı haklı çıkarmak için (kendi konsoloslarının reddettiği) Türklerin iddialarına tekrar sarıldılar. Ermenilerin yazgılarını öğrenmiş olan Baden'in Büyük Düşe'siyle bir görüşme için kaleme alman bir yazıda, Zimmermann, 1916 Eylülü'nün sonunda (ki bu arada müsteşar olarak atanmıştı) şunları yazdı: "Zeytun'daki hadise fırtınanın ilk işaretiydi.

Ermenilerin oturduğu kale gibi bir yere kurulmuş Güney Ermenistan'ın bu kasabasına, Mart 1915'de bir grup Ermeni asker kaçağı gelerek mevzilendi. Ve kendilerini kovalayan Türk askerlerine karşı çaresiz bir direnişe geçtiler. Kasaba, adamakıllı ablukaya alındı ve hücum edildi. Bundan sonra şehirde büyük bir modern silah stoku bulundu. Halkın bir kesimi asilerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle savaş hukukuna göre yargılandılar ve kasaba çok ağır şekilde cezalandırıldı."[311] Zeytun Ermenileri ilk sürülenler oldu ve yerlerine Makedonya'dan gelen Müslüman göçmenler yerleştirildiler.

---

307 1915-11-09-DE-011.
308 1915-03-26-DE-001.
309 1915-04-12-DE-001.
310 1915-04-12-DE-011.
311 1915-03-29-DE-001.

Alman gazeteci Stürmer, daha sonra Zeytun olayları hakkında yazdığı bir raporda: "Yerel Ermeni Patriği, Nazır Talat Bey'i, orada geçen olaylardan açık olarak haberdar etmek için aradı. Bununla birlikte Nazır, ona, Zeytun'daki Ermeni halkının tutumundan çok memnun olduğunu söyledi. Çatışmadan birkaç saat sonra Zeytun'un kadın ve çocuklar dahil tüm Ermeni halkının Zeytun'u terk etmek zorunda bırakılması, oradaki Ermeni tarafını şaşkınlığa uğrattı. Patriğin Türk hükümetine sorması üzerine, burada olanların 40-50 yıl önce olanlar gibi ele alındığı ve savaş zamanı bu karara karşı hiçbir şeyin yapılamayacağı kendisine bildirildi."[312]

Dörtyol ve Akdeniz Kıyıları

Ermeni asker kaçaklarına yönelik kovuşturma ve takibatlardan dolayı, huzursuzluklar Akdeniz sahillerine de ulaştı. Halkın çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bir yer olan Dörtyol'da, 1915 Şubat veya Mart başında İngiliz savaş gemilerinde, İngilizlerin hizmetindeki bir Ermeni, şehir sakinlerini itilaf devletleri için kazanmaya çalıştı ki, bu çok özel bir çabayı gerektirmiyordu. Gerçi sonuçta bu bir çağrıydı ve eyleme dönüşmedi, ancak, Türk jandarması tarafından elbette kovuşturuldu. Jandarmalar sadece orada saklanan asker kaçaklarını değil, tüm erkekleri tutuklayarak yol inşaatında angarya çalışmaya gönderdiler.[313]

Buna ilişkin çok detaylı bir anlatımı, Ermeni memur yardımcısı Simon Ağabalyan'ın raporuna dayanarak Adana Konsolosu Eugen Büge yaptı. Büge, "durumu olduğu gibi aktardığına inandığı" için memura kefil oldu. Ağabalyan şunları aktardı: "Dörtyol halkı seferberlik sırasında ya orduya hizmet vermek ya da 'bedel' ödemek zorunda idi. İnsanlar parasızlık nedeniyle geçimini sağlayamadı. Bu nedenle insanların çoğu, neredeyse hepsi, orduya katılmak yerine askerlikten kaçtı. Asker kaçaklarının bazıları uzaklara gittiler, ancak bu kaçakların çoğu ikamet ettikleri yerlerde kaldılar. Bu durum ve çevrede oturan Türklerin Ermenilere karşı duydukları güvensizlik hükümetin dikkatini çekti. Özellikle de Dörtyol'da yaşayanlar son kıyımda kendilerini Türklere karşı savunmuştu... Ermeniler teslimiyet içinde olmuş ve hükümete karşı direniş göstermemişlerdir. Kaçma girişiminde bulunan üç kişi vurularak ele geçirilmiştir. Bu üç kişinin de ateşli silah kullanmadıkları sanılıyor."[314]

312 1915-04-12-DE-001.
313 1915-05-09-DE-001.
314 1915-10-01-DE-001, Ek 1.

Dörtyol'dan çok uzakta olmayan bir Akdeniz şehri İskenderun'dan da sözde casusluk faaliyetleri bildirilmiştir. Sürecin nasıl bir seyir izlediğini İskenderun'dan konsolos yardımcısı Hoffmann-Folkersamb, sonraları kaleme aldığı bir yazısında, Alman doğu uzmanlarının, özellikle Max Freiherr von Openheim'ın raporlarıyla alay ederek, Dörtyol'da "askerî bir komplonun iplerinin çekilmesi" saptamasını gülünç bulduğunu belirtmiştir: "Çekilmiş ipler ne İskenderun'da ne de Dörtyol'da bulunamamıştır. İskenderun'da büyük bir dikkatle yapılan yoğun ev aramalarında ne silah ne de suç sayılacak yazılı materyaller ortaya çıkartılmıştır.

Dörtyol'da sorgular sonucu silahlar bulundu ama, 1909'daki Adana katliamı diye anılan olaylar sırasında bu kasabanın halkının kendilerini etraftaki Müslümanların kesmek için yaptığı saldırılardan koruyabildikleri dikkate alınırsa, buna şaşmamak gerekir." Hoffmann, dalga geçerek, İngilizlerin "yalan baronu" diye andıkları Openheim'ın Ermeni Agop Torosoğlu'ndan, "Toros", "Agop" ve "Oğlu" şeklinde nasıl üç Ermeni vatan haini yarattığını yerden yere vurur. Openheim'ın iddiasına göre, bunlar İskenderun'da bir treni raydan çıkartmıştır.

Ancak, gerçekte bir Britanya zırhlısı bunu herhangi bir Ermeni'nin yardımı olmadan bizzat kendisi yapmıştır. Buna rağmen, "Geçici bir düşman çıkartması sırasında İskenderun tren yolunun tahrip edilmesinin casuslar ve diğer unsurların hizmetleriyle gerçekleştiği kuşku götürmez" diye yazan Openheim'ın raporuna Konsolos Hoffmann alaycı bir üslûpla şunları da ilâve eder: "Ben, böylesi bir suçlamayı, Türk-Müslüman taraftan bile asla duymadım, hattâ olayın tüm ayrıntılarını bildiğim halde."[315]

Fundacık

Böyle bir sözde ayaklanma, asker kaçakları avıyla ilintili olarak, Maraş'dan bir buçuk saat uzaktaki Fundacık köyünde gerçekleşti. Büyük bir ihtimalle daha önce Zeytun'dan kaçan asker kaçakları, köylüleri, silahla da tehdit ederek kendi direnişlerine katılmaya çağırdılar. Bağdat Demiryolları'mn Alman memuru W. Spieker bu konuda şunları bildirdi: "6 Ağustos'ta 3000 nüfusuyla yerle bir edildi. Halk, genellikle de hayvan çobanları, son 3 ay içinde birçok kez Ermenileri Fırat istikametinde taşımak zorunda kalmışlardı. Onlar Fırat'ta kendi gözleriyle ölüler gördüler. Maraş'a gelen Fundacık halkı eski katliamlardan söz açılınca Almanların karşısında 'Sevgili Ölüm'ü söylediler.

315 1915-03-13-DE-012.

Sonra tahminen 30 Ermeni haydut şiddet kullanarak köye sızıp hükümetten yana olan herkesi ölümle tehdit edince de gerçekten kaçmayı deneyen bir kaçını vurdular, köy hükümete karşı koymaya zorlandı. Maraş'taki bir Ermeni okulunda Fundacık'tan gelen kendilerine ateş edilmiş 100'ün üzerinde kadın ve çocuğa rastladım, bacaklarında, kollarında olabilecek her türden sakatlanmalar gördüm, aralarında 1 ve 2 yaşında çocuklar da vardı. 13 Ağustos'ta Maraş, Furnus, Şivilgi vs. çevresindeki köylerde 34 Ermeni vuruldu, bunlar arasında 12 yaşında 2 oğlan da vardı.

18 Ağustos'ta tekrar 24 kişi vuruldu ve aynı şekilde Maraş çevresindeki köylerden 14 insan asıldı. 24 erkek boğazlarından ağır bir zincirle birbirine bağlanmış olarak ipte sallanıyorlardı. Onlar Müslüman halkın gözleri önünde, Amerikan Kolejinin arkasında vuruldular. Ben hâlâ ölüm titremesi noktasındaki cesetlerin sivil halka nasıl bir hayvanî keyif verdiğine, vurulanların el ve ayaklarından çekilerek sürüklendiğine ve böylelikle intikam alındığına gözlerimle tanık oldum. Orada bulunan Müslüman halkın neşelenmesi için polis ve jandarmalar yarım saat süren atış gösterisi yaptılar ve hâlâ korkunç görünen cesetleri halka teslim ettiler."[316]

Musa Dağ

Alman yazar Franz Werfel'in *Musa Dağ'da 40 Gün* adlı kitabında direnişlerini yazdığı Musa Dağ üzerine Rößler şunları yazdı: "Antakya yakınlarında 6 Ermeni köyü vardır. Kessap köyü Misis Dağı[317] üzerindedir ve diğer beşi ise Cebel Musa üzerindedir, yani: Bityas, Habibli, Yoğunoluk, Hıdır Bey, Kabbusiye. Antakya yakınlarındaki bu köylerden çiftçiler zincire vuruldular ve şehre götürüldüler. Bunun üzerine Kessap ve Kabbusiye sakinleri ayaklanma çağrısı aldılar, diğer dört köyün sakinleri dağlara kaçtılar. Onları yakalamak için iki tabur gönderildi, fakat şimdiye kadar bir başarı elde edilemedi. Arazi zordur, birlikler henüz konsolide olmamıştır. Gün içinde 30 asker yaralandı, bunlardan sekizi yanlışlıkla birbirlerine açtıkları ateş sonucu yaralandı."[318]

316 1915-03-13-DE-012, Ek.

317 Latince ***Mons Cassius*** adıyla anılır. Tepesinde erken Hıristiyanlık döneminde Süryaniler tarafından inşa edilen Aziz Simon Manastırı nedeniyle, Süryani coğrafyasında ***Tur-Šamcun*** adını aldı. Bu ad Arapça'ya da Süryanice'nin çevirisi olan *Jabal Sëmcan* olarak geçti. Daha geniş bilgi için bkz., Bouchier E.S., *A Short History of Antioch*, Oxford 1921, s. 2-3. [ed.]

318 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

Rößler, iki ay sonra çatışmaların nasıl sonuçlandığına dair şunları bildirdi: "Suveyde'deki çatışmalar (Antakya'nın yakınındaki 4 köyde) isyancılar ve aralarında çok sayıda kadın ve çocukların bulunduğu ve Ermeni tarafının verdiği rakamlara göre toplam 6000 kişi, bir düşman gemisinin destek ateşi altında, gemiye taşınarak son buldu. Bir düşman kruvazörüyle bağlantı olmasına rağmen, bölgede başından itibaren bir ayaklanma hazırlığı olduğuna dair hiçbir kanıt ileri sürülemez. Bütün bu direnişlerin nedeni, tehcir edilme tehdit ve korkusudur."[319]

Urfa

Alman dosyalarında Ermeni direnişlerine ilişkin en iyi belgelenmiş hadiseler, özellikle orada görevli olan İsviçreli Doktor Jakob Künzler'in raporlarından dolayı, Urfa yöresidir. Aslında Künzler, silahlı çatışmalar başlamadan önce Rößler'e, bölgedeki ruhanî liderin silahların varlığını inkâr etmediğini, "ama onların savaşa veya Osmanlı Hükümetine karşı değil, aksine bir tehdit unsuru olan tepeden tırnağa silahlı Müslümanların katliamlarına karşı bulundurulduğunu söyledi." Ermeniler "çok korkuyorlardı. 1895'te, bu sıra, yine korunacakları vaadiyle silah teslimine zorlanmışlardı. Onu nasıl bir koruma izledi ki? 7000 insanın kesilmesi!!"[320]

18 Ağustos 1915'de eski bir Ermeni askeri, ev aramasına karşı koydu ve bu sırada üç Türk askerini vurdu, bunun üzerine Müslümanlar şehrin Ermenileri'ne saldırdılar ve pazar yerinde çok kısa bir süre içinde yaklaşık 200 kişiyi öldürdüler. Onu izleyen birkaç günlük sükûnet sonrası sözü edilen ayaklanma başladı. Konsolos yardımcısı şu telgrafı çekti: "Urfa'daki Ermeni nüfus 14 gün önce sürgün emrini aldı, fakat dehşetli sürgün ölümleri yerine hemen gerçekleşecek bir sonu tercih etmeye karar verdiler ve barikat kurdular. Fahri Paşa bizzat Urfa'da olduğundan Ermeni mahallesini muhasara altına aldı ve topa tutulması emrini verdi."[321]

Bir süre sonra Rößler Urfa'da olan bitenleri detaylı olarak şöyle aktardı: "Urfa'daki ayaklanma dış tesirlerin bir neticesi olarak görülemez. Van ve Diyarbakır'dan sürülenler, tehcirden kaynaklanan kendi halkının tek tek gözleri önünde yok oluşunun tesiriyle kendilerini fedakârca ön saflara atmaları, Urfa halkının, hükümetin önleyici tedbirlerine karşı direnişlerin ortaya

319 1915-09-03-DE-002, Ek 5.
320 1915-09-03-DE-002.
321 1915-11-08-DE-001.

çıkması sonucunu doğurdu."[322]

Rößler, Ermenilerin "erkeklerin öldürüleceğini, kadın ve genç kızların kirletileceğini ve en iyi ihtimalle Müslümanların haremlerine alınacağını, geri kalanların, yani çocuklar ve yaşlı kadınların açlıktan ölüme terk edileceğini bilmelerinin onları mücadeleye sürüklediğini" yazdı. Bu noktada son kararları kendilerinin ve ailelerinin savunmasız bir şekilde imha olmalarına veya haysiyetlerinin çiğnenmesine izin vermemek ve yaşamlarını pahalıya ödetmek için elde silah ölmekti."[323] Künzler'in "Ekim başında başlayan çatışmalardan çok önce 500 ile 1000 arasında Ermeni çoktan kesilmiş bulunuyordu"[324] şeklindeki saptamasının takdire şayan olduğunu yazdı Rößler, Alman Büyükelçisine.

Konsolos yardımcısı Hoffmann, Yalan Hikâyeleri Baronu Oppenheim'dan bir örnek de Urfa'dan verir: "Hadiselerin unsurlarını ne kolay kesin gerçeklere dönüştürülebileceğini Urfa'daki makineli tüfek hadisesi gösteriyor. Freiherr Max von Oppenheim, bütün tereddütleri ortadan kaldırdığını farz ettiği bir vesikaya dayanarak Urfa Ermenileri'nin makineli tüfek kullandıklarını ve bu eylemin iplerinin ucunun Van'a ve Rusya'ya uzandığını kanıtladığını yüzüme karşı ileri sürdü." Oysa, General Fahri Paşa'yla birlikte ayaklanan Ermenileri topa tutmuş olan bir Alman subayı, "imparatorluğuna yönelen makineli tüfekler masalını reddetti".[325]

Hoffmann ayrıca Akdeniz bölgesine ilişkin sözde komplolar konusunda da yorum yapar: "Van ve çevresi bir yana bırakılırsa, 'askerî olarak tertip edilmiş komplo' suçlamalarına karşı dikkatli olunması önerilir. Belli bölgelerdeki isyan hareketleri böyle değerlendirilemez. Eğer Zeytun isyanı böyle bir komploya örnek olsaydı, bu şüphesiz, Halep'teki imparatorluk Almanya'sının konsolosluğunun tanzim ettiği raporlara yansırdı. Ağustos'ta Fundacık, Ekim'de Urfa ahalisinin öfkeleri çok isteniyorsa, elbette 'askerî olarak tertiplenmişti', ancak yöreseldi, başka bir ayaklanmaya yol açmadı, tam tersine mahallinde sürgün tehdidine karşı olarak kavranıldı. Ermenilerin, Suveyde (İskenderun'un güneyinde) ve çevresindeki ayaklanması Türk askerî çevreleri tarafından da komplo olarak değil, kendiliğinden ve bir anda patlayan bir başkaldırı olarak tanımlanmamıştır.

322 1915-06-29-DE-002, Ek 1.
323 1915-10-09-DE-011.
324 1915-11-08-DE-001.
325 1915-11-16-DE-001.

Türklerin itiraflarına göre, hadise, öncelikle, tehcir emrini hoş olmayan bir şekilde duyuran Lazkiye kaymakamının tutumundan kaynaklanmıştı. Suveyde isyancılarının Fransız gemilerine alınması da öyle uzun zamandır organize edilmiş bir olay değildi. Koşullardan ve amaçlardan son derece haberdar olan Türkler de aynı yönde görüş belirtiyorlar."[326]

Başka bir ifadeyle, olayları yerinden takip eden Alman gözlemcileri için Ermeni ayaklanmalarına yönelik Türklerin yorum ve iddiaları (Van'da da görüldüğü gibi) Osmanlı Ermenileri'nin imhasına yönelik bir bahane, tam bir propagandadır.

326 1916-01-03-DE-002.

SOYKIRIMIN SORUMLULARI

Henüz 12 Nisan'da, yani Van isyanından önce Rößler şunları yazdı: "Benim geriye dönüşümden sonra Halep valisi Celal Bey, Ermenilerin tümünü güvenilmez veya düşman gören eğilimdeki bir akımın Türk hükümetinde etkin konuma geldiğinin görüldüğünü bildirdi. Vali bu değişimi vatanı için bir şanssızlık olarak yorumladı."[327]

Wangenheim'a da, Van isyanından önce "hadiseler" konusunda uyarılar Ermeniler tarafından bildirilmişti. Milis olarak tanımlanmış olan "askerî olarak örgütlenmiş resmî olmayan düzensiz Türk grupları, çeteler ve çapulcular bir araya getirildiler, sayısız yağma, soygun, cinayet ve Ermeni köylülerine karşı saldırılar bunların sırtına yüklenecektir". Kaldı ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti Komitesi ve komite içinde temsil edilen gayri meşru unsurlar bu konuda çok önemli roller oynadılar.

Cemiyetin Erzurum teşkilâtı "resmî bir aforoz listesi hazırladı" ve "geçen yılın Aralık ayından bu yana tanınmış pek çok Ermeni şahsiyetine karşı bir dizi politik cinayet gerçekleştirdi". Ve böylece, "onların faaliyetlerine darbe indirmiş oldu". Bu zalimlerin içinde ayrıca "sivil memurlar, Muş Valiliğinden özel görevliler ve Rusların işgali altındaki Eleşkirt bölgesinden kendi geçimlerini sağlayamayacak durumda olan 2000 kişilik Müslüman ailenin Muş'taki Ermeni köylerine yerleştirilmesini sağlayan Van valisi de vardı." Ayrıca "Kaymakamların yasal sorumluluğu altındaki Van'ın iki kazasında resmî katliamlar meydana gelmişti".[328] Ermeni kaynaklarından (Van hariç) alman bu bilgiler, daha sonraları Alman konsolosları ve onların istihbaratçıları tarafından büyük ölçüde teyit edilebilmiştir ve bu hadiselerin tümü Van ayaklanmasından önce gerçekleşmiştir.

---

327 1916-01-03-DE-001.

328 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

Elebaşılar

Jandarma, askerî inzibat ve askerlerin cinayet eylemlerinde subaylarıyla birlikte oldukları değişik görgü tanıklarının raporlarında dile getirilmekle beraber, Alman gözlemcilerinin, elebaşıları tespit etmeleri, Jön Türklerin imha plan ve sorumlularını Almanlar'dan da (en azından diplomatlarından) mümkün mertebe gizli tutmak istemelerinden dolayı, oldukça zordu.

Osmanlı bilimcileri, bu arada elebaşı olarak baş suçlulardan biri olarak tespit ettikleri (Bahaddin Şakir) ismi Scheubner-Richter'in raporunda sadece bir kez "Beyadin Sehakir, çetebaşı" olarak geçiyor ve Alman elçisi tarafından "Bahaeddin"[329] olarak düzeltiliyordu. Thora von Wedel-Jarlsberg ve Eva Elvers adlı rahibeler bir sürgün konvoyundan sözederken, "Kemah vadisi yolunda 10 Haziran günü Ermeni konvoyunun ön taraftan Kürtler, arka taraftan da Ermenilerin dediğine göre Talat diye birinin komuta ettiği yarı nizamî grup tarafından çapraz ateşe alındıklarını" yazdılar.[330]

Birçok raporda emirlerin doğrudan Konstantinopel'den geldiğinden söz ediliyordu, ancak raporları kaleme alanlar emirlerin hükümetten mi, Jön Türklerin merkez komitesinden mi, yoksa Türk ordusunun genelkurmayından mı veya tekil kişilerden mi yoksa bunların tümünün kombinasyonundan mı geldiği konusundaki detayları bilmiyorlardı. Rahibe Wedel-Jarlsberg ve Elvers şunları yazıyorlardı: "Bizimle sohbete tutuşan bir otel sahibi Konstantinopel'den tüm sürgün edilenlerin öldürülmesi için emir gelmiş olduğunu söyledi."[331] Scheubner-Richter, "çok ileri gelen ve çok nüfuzlu bir beyin" kendine, Ermenilerin sürülmesinde "olayların halk yığınlarının kışkırtılmasından değil tam tersi Hükümetin emri (İttihat Terakki Merkez Komitesinin) üzerine sistematik olarak yapıldığını ısrarla vurgulayarak aktardığını söyledi."[332]

İstihbaratçılar eğer doğrudan faillere ulaşabiliyorlarsa bilgiler de kesinleşiyordu, bu bilhassa görev yeri Erzurum'un bir süre için elebaşıların merkezi olmasından dolayı Scheubner-Richter için geçerliydi: "Tüm yerel Ermeni halkının sürülmesi tedbirleri" diye yazdı Scheubner-Richter 1915 Haziran'ının ortasında, "Ordu genelkurmay başkanlığının, askerî açıdan gerekçelerle, emri üzerine oldu."[333]

329 1915-04-12-DE-001.
330 1915-04-15-DE-002.
331 1915-07-09-DE-003.
332 1915-08-21-DE-001, Ek.
333 1915-08-21-DE-001, Ek.

Daha sonra 7 Haziran'da Scheubner-Richter şöyle düzeltme yaptı: "Kanımca katliam hükümetin müsahaması ve komitenin özendirilmesiyle gerçekleştirildi. Burada, hükümetin yanısıra komite üyeleri katliamlarda iğrenç rol oynadılar."[334] İki gün sonra bu düşüncesini, yerel polis şefi Hulusi Bey'i[335] "katliamın merhametsiz başsorumlusu" olarak tanımlayarak daha da netleştiren Scheubner-Richter, şunları ekledi: "Ayrıca bunun dışında burada polis şefi Hulusi Bey, Erzurum milletvekili Seyfullah Efendi, çete reisi Beyadin Şakir,[336] Mürdarzade Ahmet,[337] Yunus Şinasi'den ibaret bir komite kuruldu. Bu komite, bir ikinci uğursuz hükümet gibi hareket etti. Şiddet ve katliamın bu komitenin faaliyeti olduğu ve komitenin her olayda büyük etkisinin olduğu ortadadır."[338]

Belli ki Scheubner-Richter, Şakir'in "çete"sinin yanı sıra, çok kötü bir üne sahip "Özel Örgütün" (Teşkilât-ı Mahsusa) Ermenilerin imhasını gerçekleştirdiğini açıkça bilmiyordu. Askerlerin rolü üzerine şunları yazdı: "Şimdi III. Ordu Başkomutanı Mahmut Kamil Paşa, vilayet yönetimine en sert şekilde müdahale etmek için karargâhını buraya taşıdı." Ermeni meselesinin bu tarz çözüm şekline, "neredeyse bütün asker sivil yöneticilerin dahil olduğunu" yazan Scheubner-Richter, "kendileri tarafından da itiraf edildiği üzere, Türkiye'de yaşayan bütün Ermenilerin kökünü kurutmakmış." "'Savaştan sonra artık Türkiye'de kesinlikle Ermeni kalmayacak' ifadesi tüm yetkili şahsiyetlerin ağzında tekerlemeye dönüştü".[339]

1915 Ağustosu'nun başında Scheubner-Richter sürgünden sorumlu olan Vali Tahsin Bey'le [Hasan Tahsin Üzer]yaptığı bir görüşme sonrası şunları yazdı: "Vali sorumluluğun kendisinde olmadığım, kendisinin de ordu emri altında, bulunduğunu söyledi." Bizzat bunlar Ermenilerin korumasız olarak gönderilmesini buyurmuş. "Tahsin Bey sürülenleri korumak için çabaladı" diye belirten Scheubner-Richter, "Vali gönderilenlerin korunması için, komitenin karşıt niyetine ve karar verici durumdaki bazı kişilere rağmen, elinden geleni yaptı. Vali bu yöndeki çabalarına gösterilen karşı çıkışları önlemek için ne bir etki gücüne ne de enerjiye sahipti".[340]

---

334 1915-08-05-DE-002.
335 1915-05-16-DE-011.
336 1915-07-07-DE-002.
337 Konsolosun düzeltisi: Hulusi.
338 Konsolosun düzeltisi: Bahaeddin.
339 Konsolosun düzeltisi: Mühürdar.
340 1915-07-09-DE-003.

Komitenin rolü üzerine Trabzon konsolosu Bergfeld'in yazdıkları şunlardır: "Düşüncelerim hakkında bir delil göstermeme rağmen Ermenilere yapılan bu davranışın arkasındaki gücün Jön Türk komitesi olduğundan şüpheleniyorum. Öyle görülüyor ki merkez komite böylece Ermeni meselesine kesin bir son vermek istiyor."[341] Bir buçuk ay sonra Bergfeld şunları yazdı: "Trabzon Valisi [Cemal Azmi] Jön Türk komitesinin üyesidir ama bağımsızlığını korumaya gayret etmektedir, Ermenilere karşı uygulanan tedbirleri mümkün mertebe hafifletmeye özen gösterdi. Buradaki komitenin lideri müfettiş Nail Bey'in[342] geri çağrılması onun nüfuzuyla açıklanabilir."[343]

Güneyde Konsolos Rößler kendi görev yerinde bölgenin bir bölümünü kumanda eden Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Bey'in, Komiteyle her zaman uyuşmamasının yol açtığı komplikasyonlar hakkında en güvenilir bilgilere sahiptir. "Sürülenlerin yolculuk esnasında öldürülmeleri, aynı metotların, Maraş ve Halep bölgelerinde de uygulanacağının ciddi bir göstergesidir" diye yazdı Rößler, "Cemal Paşa sürgünlerin öldürülmelere karşıyken, Komite öldürülmelerinden yanaydı".[344]

Yerel komitelerin sorumluluğunu Adana'da saptayan Konsolos Büge, "Yerel komite lideri İsmail Sefa'nın[345] [Özler] tehdidine göre, tehcir edilmeselermiş, Ermenilere yönelik katliam olurmuş"[346] diye yazdı. "Neticede öyle bir izlenim veriliyor ki" diye yazdı elçi Hohenlohe-Langenburg, "Dahiliye Nezareti emrindeki görevliler, sanki merkezî hükümetin emirlerini dikkate almıyorlarmış da, yetki ve sorumluluğu olmayan Komite liderlerinin ve diğer unsurların etkisinde kalarak Ermenilere ve diğer yerli Hıristiyanlara[347] karşı taciz ve saldırılar örgütlüyorlarmış".[348]

Sürgünlerin başlamasının hemen ardından Halep'e yeni bir sürgün merkezi kuruldu ve Konsolos Rößler, "Sürgün emriyle Halep ve bölgeye gelmiş bulunan Ermenilerin İçişleri Bakanlığı'nın emriyle değil, yerel yöneticilerin emriyle gelmiş olduklarını" tespit etti.[349]

---

341 1915-07-28-DE-015.
342 1915-08-05-DE-002.
343 1915-07-09-DE-002.
344 Doğrusu: Yenibahçeli Nail.
345 1915-08-27-DE-003.
346 1915-08-12-DE-011.
347 Asur, Kildani, Süryani, Rum gibi [ed.]
348 Hohenlohe-Langenburg'a göre, "İçişleri Bakanlığının sabık müsteşarı ile aynı kişi".
349 1915-09-14-DE-001.

Bu, sürgün alt yönetimi,[350] diye anılan örgüt Rößler'in tespitine göre başlangıçta Eyüp Bey tarafından yönetildi, daha önce tehcire yönelik kararlar Konstantinopel'deki bir müsteşarın yetkisindeyken bu daha sonra paylaştırıldı."[351] Konsolos yardımcısı Hoffmann bu zatın yaklaşımını şöyle aktardı: "Siz, bizim ne istediğimizi daha hâlâ anlamadınız: Biz, Ermeni isimlerini yok etmek istiyoruz."[352] Bu ifade Ermenileri yok eden sorumluların bir tekerlemesi haline geldi. Savaştan sonra Rößler şunları hatırladı: "Müsteşar Konstantinopel'den geldiğinde, ilk anda ben, onun sürgünler için biraz endişe duyduğunu ve bundan dolayı da gıda maddesi temini için çabaladığını düşündüm ve ona Alman hizmetinde bulunan birkaç Ermeni'yi serbest bırakması ricasında bulundum.

Müsteşar, bunu çok kaba bir şekilde reddetti ve tarifi zor bir kibirli tonla bana söylediklerini asla unutmayacağım: Bizim ne istediğimizi kavrayamıyorsunuz. Biz Ermenisiz bir Ermenistan istiyoruz.[353] Müsteşarın adını doğrusu unuttum, fakat bu, Abdullah[hat] Nuri Bey olmalıydı. Eğer o değilse de ondan önce bir süre Halep'te kalan amiri Şükrü Bey'di."[354] [Kaya] En tanınmış Ermeni kökenli soykırım araştırmacısı Vahakn N. Dadrian, bu şahsın Şükrü olacağını, çünkü Dahiliye Nazırı Müsteşarı Abdullah Nuri'nin yeterli derecede Fransızca bilmediğini, Şükrü'nün de Paris'te okumuş olduğundan dolayı, Fransızca'ya mükemmel şekilde hâkim olduğunu, yazara yardımcı olması için belirtti.[355]

Alman gözlemciler Halep'te bulundukları zamanda bu örgütün çalışmaları hakkında raporlar tuttular. Rößler'le sık sık Halep'te buluşan konsolos yardımcısı Hoffmann, "politik işlerden sorumlu müdürün verdiği bilgilere göre," diye yazdı, "Ermeniler sürgün hedefine varıncaya kadar zorla götürülecek ve hepsi öleceklerdi".[356] Bağdat Demiryolları'nın mühendisi Bastendorff, Rößler'e şunları yazdı: "Göçmenlerden sorumlu Şükrü Bey'in bana söylediğine göre, Ermenilere karşı alınmış bütün tedbirler bundan sonraki yönelimi: Kaçınılmaz olarak Ermeni ırkının yok edilmesi olacaktır."[357] Rößler bunu şöyle

350 Sous-direction des deportes.

351 1915-09-14-DE-001

352 'Yous ne com prenez pas ce que nous voulons. Nous voulons une Ermeni esans Armeniens'.

353 1916-01-28-DE-002.

354 1916-01-28-DE-002

355 1915-11-16-DE-001

356 1916-01-03-DE-002

357 Dadrian, Vahakn N., "1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ermenilerinin İmhasına İlişkin Naim-Andonyan Belgeleri: Bir Soykırımın Anatomisi", Bkz: Toplu Makaleler 2. Kitap: Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Türkçesi Attila Tuygan, s. 133, dipnot 55, Belge Yayınları, İstanbul 2005.

teyit eder: "Vali ve tehcirden sorumlu müsteşar acımasız bir imha için çalışıyorlar."[358]

Sorumlular hakkında doğası gereği en bilgi sahibi olanlar Konstantinopel'deki elçi ve mesai arkadaşlarıydı. Ermeni uzmanı Mordtmann, Dahiliye Nazırlığı'yla, en azından oradaki Emniyet Umum Müdürü İsmail Canbolat ve onun mesai arkadaşlarıyla düzenli fikir teatisinde bulunabiliyordu. 1915 Haziranının sonunda şunları bildirdi: "Bana birkaç gün önce, Canbolat Bey, elinde Anadolu haritasıyla şifaen teyit ettiğine göre Türk hükümeti son olarak Ermenilere karşı alınan sürgün tedbirlerinin daha da genişletilmesine karar verdi; bundan böyle artık Trabzon, Sivas, Canik, Elazığ vilayetlerinin Ermenileri de Mezopotamya'ya sürüleceklerdir. Bu hadiselerin savunulacak bir yanı kalmadı," diye devam eden Mordtmann, "Talat Bey'in birkaç hafta önce söylediği üzere," diye yazdı, "mesele bütün Ermenilerin imha edilmesidir."[359]

Metternich, Ermenilere karşı yapılan saldırılar hakkında şu tespitlerde bulundu: "Bu konuda en çok suçlananlar Diyarbakır Valisi Reşit bey, Erzurum valisi Tahsin Bey, Erzurum Emniyet Müdürü Hulusi Bey ve Mahmut Kamil Paşa adlı biridir. Pek çok kez, hükümet memurları, özel kişiler, sürülenlerin kökünün kurutulmasına azmettirilmiştir."[360]

Dahiliye Nazırlığı'nın soykırımın merkezi olduğunu, Alman diplomatları kısa bir süre içerisinde saptadılar. Bu, daha sonra İzmir'deki Ermeniler sürülecekleri sırada ve bir kısmı çoktan sürülmüşken doğrudan teyit edildi. Konstantinopel'de ticaret yapan Radowitz, "İzmir valisinin sürgün talimatlarını verdiğini, emrin, Konstantinopel'den (Talat Bey'den) geldiğini bildirdi."[361] Bu konuda, Türkiye'deki Alman askerî misyonunun başı, bölgenin en üst düzey kumandanı olarak, yüzlerce Ermeni'nin sürülmesinden sonra bu tür tedbirin devamını yasaklayan Otto Liman von Sanders'in yazdıkları daha nettir.

Otto Liman von Sanders, elçiliğe şunları bildirdi: "Vali, bana gizli olarak daha önce dile getirilen nedenlerden dolayı ortaya çıkan tedbirleri Talat Bey ve diğer önde gelen şahsiyetlerin (komite üyelerinin) kararlaştırdığını anlattı.[362] Alman gözlemcilere göre Dahiliye Nazırı Talat soykırımın gerçek başsorumlusudur. Bahriye Nazırı, üçlü troyka çekirdeğinden olan Talat'ın yoldaşı,

358 1915-10-18-DE-011
359 1916-01-03-DE-002, Ek 2.
360 1916-02-10-DE-001, Ek 1
361 1915-06-30-DE-001.
362 1916-01-31-DE-013.

Cemal'in, Talat hakkında şunları söylediğini başkonsolos Schmidt Kudüs'ten bildirdi: "Sürgünlerin hangi çapta gerçekleşmesi gerektiğine Talat Bey karar veriyor."[363]

Alman gazeteci Tyszka, Talat'a dair "İstediği ve şimdiye kadar yaptıklarıyla Talat bir köktencidir,"[364] tespitini yaparken, Elçi Wolff-Metternich bunu daha özenli kelimelerle dile getirir: "Ermenilere yönelik kovuşturma ve baskıların ruhu Talat Bey'dir."[365] Yine Tyszka, Talat'ın kişiliğini şöyle karakterize eder: "Talat Bey, doğru bulduğu şeyler için radikal adımlar atan, çelik iradeli bir adam olup, kimse tarafından etkilenmeye açık değil. Amacına ulaşmaya yarıyorsa; her tür uygulamayı mübah kabul eder. Böyle biri için Van başkaldırısı Ermenilerin sürülmelerine yeterli olmuştur. Vuku bulan haksızlık ve sertlikler ise onun için hiç önemli değildir. Talat Bey, söz konusu olan eğer kendi kararlarıysa, en ileri ölçüde,[366] iyimserdir. Kararlarını nasıl coşkuyla alıyorsa, aynı ölçüde itirazların tümüne cesaretle karşı koyuyordu."[367]

Talat kararlarını sadece umursamazca değil, aynı zamanda utanmazca da verdi. Talat, Konstantinopel'deki Alman elçiliğindeki Ermeni uzmanı olan Johann Mordtmann'a şunları söylemiş: "Tehcir, Ermenileri daha berbat şeylerden, yani katliamlardan koruyacaktır."[368] Ermenilerin büyük bir kısmının sürülmesi veya öldürülmesinden sonra elçilik müşaviri Göppert: Talat, Ermeni sorununun halledildiğini açıklamak için elçiliğe gelmişti, "Ermenilere karşı olan tedbirler hiçbir şekilde durdurulmamıştır, Ermeni sorunu artık mevcut değildir[369] Güneydoğudaki cinayet eylemlerinin zirve noktasında Metternich, Talat'ın kendisine şunları bildirdiğini söylüyor: "Sadece büyük sevkıyatlarda güvenliği sağladım."[370]

Talat'ın gırtlağına kadar nasıl bir pisliğin içinde olduğunu, diplomat olmayan Alman Würtemberg Krallığı'nda profesörlüğe yükselmiş, Almanya'daki Türk-Alman Derneği'nin Başkanı, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde son derece etkin bir kurum olan "Yurtdışı Servisi Merkez Bürosu Şefi" ve Türkiye'ye olan sempatisinden dolayı da çoğunlukla Türk Jäck diye anılan

363 1915-09-09-DE-012
364 1916-11-12-DE-001
365 1916-11-17-DE-001, Ek.
366 Par excellence.
367 1916-10-01-DE-001, Ek 3.
368 1915-12-07-DE-001.
369 1916-05-29-DE-001, Ek 3. "La question armenianne n'existe plus"
370 1915-05-29-DE-011.

Ernst Jäck, gayet iyi tespit etti. Jäck'in Jön Türklerin en önemli yöneticileriyle ve özellikle Enver ve Talat'la ilişkisi mükemmeldi.

1915 Ağustosunun sonundan Ekim ortalarına değin Türkiye'de bulunan Jäck, söylediğine göre çok önemli şahsiyetlerle birçok görüşmeler yaptı. 1915 yılının Ekim ayının ortasında "Enver, her zaman Ermeni sorununu Türk birliklerinin sırtından vuran bir Ermeni ihtilâline karşı Türk imparatorluğunun güvenliği noktasında ele alıyordu," diye yazan Jäck, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Arthur Zimmermann'a, "Talat, elbette bundan dolayı Ermeni halkının imhasını politik bir rahatlama olarak selâmladığını gizlemiyordu" diye bildirdi.[371]

Jäck kendi verdiği bilgilere göre, bu görüşmeyi 1915'in Eylül'ünde yani daha binlerce Ermeni hayattayken ve birçok büyük kentte sürgünler henüz başlamamışken gerçekleştirdi. O güne kadarki, hiçbir Alman belgesinde, Talat'ın Ermenilerin tümden imhasını hedeflediğini kanıtlayan daha açık bir ifade yoktur.

Ancak Türk devlet adamlarının yönetici kademesinde soykırıma açıkça karşı çıkanlar da vardı. Bunlardan biri Meclis Başkanı Halil Bey'di ve Elçi Hohenlohe-Langenburg'a göre, hükümetin Ermenilere karşı icraatlarını onaylamadığı izlenimini veriyordu. Halil Bey'in iddiasına göre, "katliamlar ve diğer zulümler hükümet tarafından kararlaştırılmamıştı, ne var ki, hükümet halk kitlelerinin saldırılarını sürekli olarak kontrol altına alma durumunda da değildi, aym zamanda alt düzeydeki yetkililer de sürgün tedbirlerinin icrasını kötüye kullanmışlardı".[372] Metternich ise, Jön Türk liderleri hakkında şunları yazdı: "Enver ve Halil asilerin cezalandırılmasını savaşın dayattığı bir zorunluluk olarak görüyor, Cemal Paşa ise, 'başlangıçtaki talimatların zorunluluktan kaynaklandığını' söylüyordu."[373]

Bahriye Nazırı Cemal Paşa farklı şekilde değerlendirildi. Sefir Paul Graf Wolff-Metternich, Cemal Paşa'mn utanmayı bilen Türkler'den olduğunu ve şu ana kadar isteklerinin Komite'de direnişle karşılaştığını ve mahiyetindeki Karargâh Şefi Albay von Kress'in bildirdiğine göre, Komite isteklerine müsamaha etmiyormuş.[374] Konsolos Rößler de şunları yazıyordu: "Cemal Paşa 4. Ordunun başkomutanı olarak Ermenilerin imhasını kişisel olarak hiç arzu etmedi. Gerçi Paşa'nın isteği tehcirleri durdurmak değildi, ancak vahşet

371 916-08-31-DE-011.
372 1915-12-18-DE-001.
373 1915-10-17-DE-002.
374 1915-08-12-DE-001.

manzaraları arasında bir kez olsun kan dökülmemiş barışçıl bir kafile görebilse rahatlayacaktı.

4. Ordu mıntıkasındaki sürgünlerin durumu yeterince berbat olmasa da, görece, 3. Ordu mıntıkasındakilere nazaran daha iyi olmasında, coğrafî, siyasal koşulların, hareket güzergâhındaki farklılıkların yanısıra, Cemal Paşa'nın etkisi de hesap edilmelidir."[375] Metternich, Şam'dan Konsolos Loytved'in Amerikan yardımlarının devamına ilişkin Cemal'le konuştuğunu, Paşa'nın ona "gizli tutulması kaydıyla, kişi olarak Ermeniler'den kurtulmayı olanaklar ölçüsünde kolaylaştırmak istediğini, ancak Ermeniler için bir yardım girişimine ve buna her tür Alman ve Amerikan iştirakinin önlenmesi konusunda Konstantinopel'den çok sıkı talimatlar geldiğini, Ermenilerin ülke içinde Türk hükümetine karşı direnişinin kırılabilmesinin, ancak onlara dışarıdan hiçbir yardım alamayacaklarının öğretilmesiyle mümkün olacağını," anlattığını aktarır.[376]

Ayrıca Konsolos Loytved Hardegg'ın, Cemal Paşa'nın Konstantinopel'deki Komite üyeleri üzerindeki etkisinin çok sınırlı olduğu izlenimini edindiğini aktaran Metternich, konsolosun bu düşüncesini, Ermeniler'den sorumlu komiser Hüseyin Kasım Bey'e imalı olarak şöyle ifade ettiğini yazdı: "Konstantinopel'deki Komitenin selahiyetli üyelerinin Ermeni düşmanı tutumlarına Cemal Paşa'nın karşı olduğuna dikkat çektim."[377]

Soykırım emirlerinin merkezden bölgelerdeki yetkililere kuryelerle gönderildiği Almanlar için pek öyle açık değildi. Bu, 1918 yılı sonunda doğuya uzun bir seyahat yapan Elçilik vaizi Peder Graf von Lütticau tarafından da şöyle saptandı: "Emrin İstanbul'dan kuryelerle, yazılı ya da dolambaçlı yollarla değil, doğrudan sözlü ve gizli gönderildiğinden artık hiç kuşku duymuyorum.. Meselâ, o rezil toplantıya bizzat katılan Mustafa Ağa Malatya'da, İstanbul'dan gizli bir kuryenin sürgünlerin ortadan kaldırılması emrini getirdiğini, bana anlattı."[378]

Ancak Türk politikacıları tarafından gözlerden saklanan bu durumu, Alman diplomatları daha 1915 Eylülünde saptamışlardı. Hohenlohe-Langenburg'un baskısıyla, Talat, sözümona, bölgelere, Ermenilere karşı davranışların yumuşatması, hatta verilmiş tehcir kararının geri alındığına dair emir verdiğini söylemişti. "Talat Bey bana Ermeni takibatlarını uygulayacak bölgelerdeki

375 1915-12-07-DE-001.
376 1915-12-19-DE-001.
377 1916-01-03-DE-002.
378 1916-03-29-DE-002.

yetkililerine yönelik kaleme alınmış, yanına Almanca tercümeleri eklenmiş değişik telgraf emirlerinin metinlerini teslim etti," diye yazan Sefir, "Böylelikle burada merkezî hükümetin ülke içlerinde gerçekleşen Ermenilere karşı taciz ve tecavüzlere son verebilmek, sürülenlerin yoldaki ihtiyaçlarını karşılamak için ciddiyetle uğraştıklarını kanıtlamak istedi."[379]

Elbette soykırımdan sorumlu Türk yetkilileri, Almanları sadece sakinleştirmeyi denediler. Konsolos Büge Adana'dan şunları bildirdi: "Ermenilere karşı uygulamalar sertleştirildi: Dullar, yetimler, asker aileleri, hasta ve körler dahi derhal yola çıkacaklar."[380] Bir gün sonra da şunları yazdı: "İstanbul'daki Alman sefaretinden Ermenilere ilişkin açıklama, açıkça elçiliğe yönelik alçakça bir aldatmanın sonucuydu. Çünkü buraya gönderilmiş müfettiş Ali Münif Bey[381] [Yeğena] bir aldatmacanın parçasıydı ve daha sonra Babıâli, Ali Münif Bey'in tasarruf hakkını tamamen kaldırdı. Yetkililer sadece ikinci talimattan sözediyorlar ve sürgünlere yönelik uygulamaları bilinen şekilde sürdürüyorlar."[382]

Rößler de şu telgrafı çekti: "Babıâli'nin hâlâ sürgün edilmemiş olanları yerinde bırakma emri bir illüzyondur ve herkes zanlı olarak tanımlanabilecektir. Askerlerin aileleri emre karşı gelemeyecekler, ağır hastalar merhametsizce nakledileceklerdir. Babıâli'nin her türlü güvencelerine rağmen, her şey Ermeni halkının imhasına yönelik gelişiyor."[383]

Babıâli'nin sürülen Ermenilerin durumunun iyileştirilmesine yönelik meşhur talimatlarına ilişkin olarak Hohenlohe, Berlin'e karşı tutum almak zorunda kalmıştır, "Babıâli değişik istisnaların sonucunu başından beri bizzat bilerek ve daha sonraki iyileştirmelerin teminatı olarak yaptı. Ancak bunların büyük bir kısmı taşra yetkililerinin iradî müdaheleleriyle amacına ulaşamadı."[384] Alman Büyükelçisi'nin bir başka ifadesi gerçeği tam olarak anlatır: "Gerçek şudur ki, Babıâli tarafından yapılan iyileştirmeler, daha sonraları defalarca sınırlandırılmıştır."[385]

---

379 1916-05-30-DE-001.

380 1918-10-18-DE-001, Ek

381 Nafia Nazırı Ali Münif Bey, "... *Adana'nın da bir an evvel tehcir mıntıkasına alınmasını, alınmadığı takdirde Cebel-i Lübnan'a adım atmayacağımı Dahiliye Nazırı Talat'a telgrafla arzettim. Birde liste yolladım. Talat ricamı derhal is'af eyledi...*" Daha geniş bilgi için bkz., Toros Taha, *Ali Münif'in Hatıraları*, İsis 1996, İstanbul, s. 79.

382 1915-09-04-DE-001.

383 1915-09-13-DE-011.

384 1915-09-14-DE-001.

385 1915-09-25-DE-001.

İnfazcılar

Soykırımın en alt düzeydeki infazcıları birçok görgü tanığı tarafından dile getirildi: Büyükelçi Mitternich bunu şöyle özetledi: "Türk zaptiyeleri, jandarma ve askerleri, sürgüne gönderilenlerin evlerinin yakılmasına, sürülenlerin evlerinin ve sürgün konvoylarının yağmalanmasına katılmışlar, yağmadan aslan payını almışlardır.. Konvoylara nezaret eden jandarmalar ve diğer memurlar defalarca sürgünlerden tehditle para almışlardır."[386]

Resmî üniformaları içindeki askerleri, zaptiyeleri ve jandarmaları teşhis etmek zor değildi. Buna karşın özel olarak soykırımı tertiplemek için bir araya getirilmiş ve Şakir tarafından yönetilen "özel örgüt" (Teşkilât-ı Mahsusa) ise büyük oranda gizlilik içerisinde hareket etti. Bunların ne sosyal kökenleri ne de etnik kökenlerini hemen tespit etmek kolaydı. Buna rağmen, Alman kaynaklarında bunlar hakkında da bilgiler bulunur, bazen başıbozuk, bazen çete ya da eşkıya olarak tanımlanırlar. Aralarında katliamlar için serbest bırakılan çok sayıda ağır suçlular da vardır.

Bu konudaki ilk uyarı kurbanların kendilerinden geldi. Wangenheim, hadiseler için Ermeniler tarafından sorumlu tutulanlardan sözederken şunları yazdı: "Milis kuvvetleri adı altında askerî biçimde örgütlenmiş düzensiz Türk kuvvetleri ve yağmacı çeteler; köylerde oturan Ermeni nüfusa karşı girişilen birçok yağmalama, hırsızlık için adam öldürmeler ve diğer taşkınlıklarda suçlu görülmektedir."[387]

Konsolos Bergfeld, Trabzon'dan şunları bildirdi: "Söylentiye göre Ermeniler, Erzincan ile Diyarbakır arasındaki dağ geçidinde Kürtler tarafından katledilmiş, Erzurum ile Bayburt dolaylarında ise büyük soyguncu çeteleri görülmüştür. Yine de şimdiye kadar tamamen güvenli olan bu civarda büyük çetelerin oluşması dikkat çekicidir."[388] Konsolos Rößler, "Türk hükümeti" diye yazdı, "gönüllü Çerkesleri aldı ve Ermenilerin üzerine saldı".[389]

Elçi Wangenheim 1915 Temmuzunda Tel-Arman'da Ermenilerin öldürülmeleri hakkındaki raporunu Alman albayı Mikus'un ifadelerine dayandırdı: "Milis ve jandarma cinayetlere muhtemelen katıldı, en azından seyirci kaldı. Nusaybin ve Tel-Arman arasındaki yedek birlikler (bırakılan hükümlüler) dahil olmak üzere, katliamdan coşkuyla sözettiler, katliam yapılan bir Ermeni

386 1915-09-25-DE-001.
387 1915-09-14-DE-001.
388 1916-01-31-DE-003.
389 1915-04-15-DE-002.

köyü tamamen yağmalandı."[390] Konsolos Rößler ise, "Türk hükümeti mahkûmları serbest bıraktı ve onları asker üniformaları içine sokarak tehcir konvoylarının geçtiği yerlere gönderdi" diye yazdı.[391]

Ermeni dostu Yarbay Stange, Erzurum'dan sürülen Ermenilerin akibetleri hakkında şunları bildirdi: "Bu Ermenilerin tamamının Mamahatun (Tercan) civarlarındaki çeteler (gönüllüler), aşiretler ya da benzer gruplar tarafından öldürüldüğü kesindir ve bu cinayete askerî refakat göz yummuş, hattâ yardımcı olmuştur."[392] "Ermenilerin imhası" diye, yazdı sonra Stange, "Bal gibi örgütlenmiş" ve "ordu mensuplarının yardımı ve gönüllü çeteler tarafından" gerçekleştirilmiştir.[393]

Konsolos Yardımcısı Holstein, bu konuda ,"Çeteler, yerel yöneticilerin müsamahası ve askerlerin de katılımıyla Cizre şehrinin tüm Hıristiyan halkını vahşice kestiler"[394] diye yazarken, Alman gazeteci Harry Stürmer şunları yazdı: "1877 -1878 savaşının başıbozuk taburları olan çeteler, yine piyasaya çıktılar, sürgün konvoylarına hiçbir risk olmaksızın saldırıp soydular. Türk askeri ne kadar kahraman ve insanî duygular taşıyorlarsa, tersine bu nizamî olmayan birlikler, dindaşlarına karşı tutum bir yana, o denli korkak ve insanlık dışıdırlar.

Çetelerin, Jön Türkler tarafından kışkırtıldığı ve yönlendirildikleri kesinlikle iddia edilecektir... Çeteler, savunmasız konvoylara saldırdılar, soydular, tecavüz ettiler ve sürgünleri keyifleri nasıl istiyorlarsa öyle öldürdüler."[395] Sürgün konvoyları bir yana bırakılırsa, diye yazdı Konsolos Büge, "bunlar önceleri pek öyle Ermenilere haksızlık, kötülük yapmazlardı. Eğer Ermenilere saldırıyorlarsa, onlara yetkililerden Ermenilerin kökünü kazıma emri geldiği aşikârdır".[396]

Sadece tek bir kez Almanların dosyalarında "özel komisyonlar"dan söz edildi. Bir İsviçre yardım kuruluşunun sorusunu Musul konsolosu şöyle yanıtladı: "Etkili bir yardımın ön koşulu, Türk 'özel komisyonlarının' şimdiye kadar yaptıkları, şimdiden sonra da yapacakları gibi, sürgünlere, her konuda diledikleri gibi vicdansızca davranmamaları, oradan oraya sürüklemelerinin

390 1915-07-09-DE-002.
391 1915-07-27-DE-001.
392 1915-07-09-DE-001.
393 1915-07-27-DE-001.
394 1915-08-23-DE-013.
395 1915-08-23-DE-013.
396 1915-09-11-DE-011.

engellenmesi ve sürgünlerin bulundukları yerlerde kesin olarak kalabilmelerinin sağlanmasıdır."[397]

Sürgünlerin başlangıcında Erzurum ve Halep gibi iki büyük bölgesel merkezin yanı sıra daha sonraki dönemde Filistin ve özellikle de Mezopotamya'ya nakillerin devamından sorumlu İstanbul'dan gönderilen sorumlu gözlemciler bölgedeki komitelerin Ermenilere karşı yaptıkları katliamlara katıldılar. Çerkes Ahmet ve Teğmen Halil'den oluşan ikili, en korkunç çiftti. İsviçreli Doktor Künzler bu ikili hakkında şunları bildirdi: "Ermeni sorununda kararlar artık mutasarrıfın veya Divan-ı Harb'in elinde değildir. Komite tarafından gönderilmiş iki temsilci, Halil ve Ahmet Bey'lerin burada bir vahşet düzeni vardır." Bu saptama, Rößler tarafından da, "çok iyi haber alan önde gelen yerel bir Müslüman aracılığıyla tereddütsüz teyit edilmiş" ve Rößler, "komite üyeleri tarafından keyfî olarak Diyarbakır'a gönderilen sürgünlerden" söz etmiştir.[398]

Diğer cellatlar da isimleriyle anıldılar. Almanya'da doktora yapmış Sarkis Manukyan, Malatya'ya iki saatlik mesafede erkeklerin Kürtler tarafından öldürülmesi hakkındaki raporunda Kürt şefi Zeynel Bey'in yanı sıra iki Türk'ü de sorumlu olarak anıyor. "Ali Paşa, kardeşi Nuri Bey uzaklaşmışken, kendisi idamlarda bizzat hazır bulundu."[399] Bazen subaylar ve yüksek memurlar da aktif olarak Ermenilerin imhasına katıldılar.

Bazı tanıklar Konsolos Büge'ye bu doğrultuda bildirimler yaptılar: "Bunlar, doğuya yaptıkları yolculukları esnasında, Burunkışla, Şahmahzade ve Keller'de hiç Ermeni erkek görmemişler, yolculukları esnasında mütemadiyen bunların tümünün öldürülmüş olduğunu öğrenmişlerdi. Bütün bu yerlerdeki katliamları Boğazlıyan kaymakamı tertip ettirmiş."[400] Geçmişte Erkelet'teki bir İngiliz Misyonunda görev yapmış Frieda Wolf Hunecke de, "Korkunç ve zorba kaymakam (Zeki Bey'i)"[401] baş suçlulardan biri olarak andı.

Birçok belgede adı geçen Halep'in askerî komutanı ve Cemal'in 4. Ordusunun kurmay subaylarından Fikri Paşa'yı Rößler şu sözlerle suçluyordu: "Hükümet tarafından kararlaştırılan sürgün konusundaki emirlerin bu kadar insafsız ve sert uygulanışının arkasında Fikri Paşa'nın olduğu, bütün iplerin onun elinde olduğu her gün daha da netleşiyor."[402]

---

397 1915-10-01-DE-001, Ek 3.
398 1915-10-01-DE-003, Ek 4.
399 1916-06-23-DE-001.
400 1915-08-11-DE-001.
401 1915-11-30-DE-001, Ek 3.
402 1915-10-01-DE-006, Ek 8.

Vahşetinden dolayı çok meşhur olan bir vali de Diyarbakır Genel Valisi Reşit Bey'di. Konsolos Yardımcısı Walter Holstein, Musul valisinin Diyarbakır Valisi Reşit'i, "Olanlardan sadece Diyarbakır valisi sorumludur,"[403] şeklinde kendisine şikâyet ettiğini yazdıktan bir süre sonra, "Reşit Bey kendi vilayetinde yaşayan Hıristiyanlara kudurmuş, gözünü kan bürümüş bir köpek gibi saldırıyor". Kısa bir süre önce Mardin'de de (çoğu Ermeni) 700 Hıristiyanı ve Ermeni piskoposunu da bir gecede Diyarbakır'dan özel olarak oluşturup getirdiği jandarmalara toplattı ve şehrin çok yakınında koyun gibi kestirtti,"[404] diye bildirdi.

Ayrıca Holstein, Alman Büyükelçisine, "Herkes Diyarbakır valisinin, vilayetinde Hıristiyanlığa karşı gerçekleştirilen vahşetin ruhu olduğunu biliyor,"[405] diye yazdı. Konsolos Yardımcısı Hoffmann ise, "En berbat şeylerin Diyarbakır vilayetinde gerçekleşmiş olduğu görülüyor, oranın valisi Reşit Bey, vilayetinde hiçbir Hıristiyana tahammül etmeyeceğini kamuoyuna açıkladı. Konsolos Holstein, Musul'dan Halep'e yaptığı bir seyahat sonrası Ermenilerin 'halledilmesi' için Diyarbakır ve Mardin'den jandarma birliklerinin getirildiğini bizzat tespit etti.[406] Vilayetindeki Hıristiyanları yok ettikten sonra Reşit, cinayetlerine bugünkü başkent Ankara'da devam etti. Diyarbakır'daki faaliyetleriyle meşhur olmuş Vali Reşit Bey'in Ankara'daki faaliyeti "Geride kalan son Ermenileri de (ki bunlar Katolik Ermeniler'den ibaretti) arayıp bulmak ve sürgüne göndermekti" diye yazıyordu Wolff Metternich.[407]

Alman gözlemcileri tarafından sık sık sözü edilen bir diğer kasap Deyr-Zor Mutasarrıfı Salih Zeki'dir[Zor]. Bir Alman seyyahı August Bernau, Rößler'e şunları bildirdi: "Şu andaki mutasarrıf Zeki Bey, Deyr-Zor'da kaldığı sürece, bölgeye ayak basan tüm Ermeniler ölüme mahkûmdurlar, kanaatindeyim."[408] Rößler, Habur nehrindeki katliam eylemleri hakkındaki raporunda, "Katliamların Mutasarrıf Zeki Bey tarafından özel bir neden olmadan gerçekleştirilmiş," olduğunu belirtir.[409] Bernau, "Vahşi bir Çerkes olan Mutasarrıf Zeki Bey, duyduğum kadarıyla yaklaşık 1200 çocuk ve birkaç zanaatkâra kadar tüm Ermenileri Habur nehri taraflarına sürdü. Genel kanıya göre orada

403 1915-07-13-DE-001, Ek.
404 1915-07-17-DE-002.
405 1915-06-10-DE-011.
406 1915-07-10-DE-011.
407 1915-08-14-DE-012.
408 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
409 1916-07-10-DE-001.

hepsini doğrayacaklar."[410] Sefaret vaizi Peder Graff von Lüttichau, Zeki Bey'in Ermenilere davranışını "tümünü istisnasız çöle sürdü ve orada kestirdi," şeklinde rapor etti.[411]

Soykırımın Hedefi

Sultan Abdülhamit onlarca yıl boyunca Ermenileri güçsüz düşürmeyi hedeflerken, radikal Jön Türkler Ermeni halkının nihaî imhasını kararlaştırıp, bu planı uyguladılar. Rößler'in istihbaratçısı, "Bana bir Türk müsteşarı, bu sefer Ermenilere yapacaklarımızı uzun zamandır tasavvur ediyorduk. On Ermeni'den dokuzunu yaşatmayacağız" diye rapor etti.[412]

Bölge komitesi elemanları, diye yazdı, Scheubner-Richter, bütün Ermenileri son ferdine kadar yok etmeyi hedeflemişlerdi. "Bu hedefe değişik nitelikteki katliamlarla bir dereceye kadar ulaşılamazsa, Mezopotamya'ya kadar sürecek uzun bir göçün verdiği bitkinlik ve oradaki alışık olunmayan iklim koşullarının geriye kalan işi tamamlayacağı ümit ediliyordu. Şahinler için Ermeni sorununun "en ideal" çözümü buydu."[413] Bu grubun hedefinin "şiddete dayalı bir kök kurutma politikasıyla, tüm halkın şiddet kullanılarak imhası olduğu görülüyor".[414] Bunu, çok dikkatli ifadeler kullanan Büyükelçi Wangenheim şöyle vurgular: "Tehcirin, nasıl ve ne şekilde tatbik edildiği, Türk hükümetinin gerçek amacının, imparatorluktaki Ermeni ırkını yok etme olduğunu gösteriyor."[415]

Bağdat Demiryolları'nın bir memuru Sivas'tan, kendine eşlik eden bir Türk subayının kendisine Ermeni tutuklular hakkında şunları söylediğini bildirdi: "Onların hepsini öldüreceğiz."[416] Alman Sefareti vaizi Peder Garf Lüttichau da şunları aktardı: "Almanya'da askerî eğitim almış, mükemmel Almanca konuşan 6. Ordunun şimdiki Musul'daki komutanı Ali İhsan [Sabis], defalarca, biz Almanlara, kendi emir sahası içinde tek bir Ermeni'nin bile hayatta kalmasına müsamaha göstermeyeceğini ifade etti."[417]

---

410 1916-09-20-DE-001.
411 1916-11-05-DE-001.
412 1916-09-05-DE-001.
413 1918-10-18-DE-001, Ek.
414 1915-07-27-DE-001, Ek.
415 1915-07-28-DE-015.
416 1915-08-10-DE-001.
417 1915-07-07-DE-001.

"Bir Alman Katolik dinadamının dediğine göre," diye yazdı Başöğretmen Martin Niepage, "Enver Paşa, Papanın Konstantinopel'deki temsilcisi Monsenyör Dolçi'nin yüzüne karşı, 'Bir Ermeni bile hayatta kalsa, rahat etmeyeceğim' demiş".[418]

Hemen hemen bütün Alman gözlemciler şu noktada birleşiyorlardı: 1915-1916 yıllarında Türkiye'de Ermenilerin başlarına gelenler bir soykırımdır. Johannes Lepsius'un yanı sıra Alman parlamenterlerinin dikkatini soykırıma çekmeye çalışan yegâne diplomatlardan biri olan Niepage, Halep'ten, "Sürgünün hedefi Ermenilerin kökünü kazımaktır," diye yazdı.[419] Erzurum'daki konsolos yardımcısı Max Erwin von Scheubner-Richter, Ermenilere karşı yapılanları, "Ermenilerin mutlak olarak kökünün kazınması" olarak tanımlıyordu.[420] Meslektaşı Heinrich Bergfeld, Trabzon'dan, kendi şehrinde olmasa bile, aynı şekilde, "Ermenilerin yok edildiğinden" sözediyor.[421]

Konsolos Yardımcısı Hermann Hoffmann-Fölkersamb İskenderun'dan şöyle yazıyordu: "Ermenilerin tehciri, onların yok edilmesinden başka bir şey değildir."[422] Büyükelçiler de farklı değerlendirmiyorlardı durumu. Wangenheim daha 7 Temmuz 1915'de Bethmann Hollweg'e şunları bildirdi: "Tehcirin, nasıl ve ne şekilde tatbik edildiği, Türk hükümetinin gerçek amacının, imparatorluktaki Ermeni ırkını yok etme olduğunu gösteriyor."[423] Ernst Fürst Hohenlohe- Langenburg, Ermeni soykırımını, "ikamet ettikleri yerden sürülen Ermeni halkının sistematik katliamı" diye ifade ederken,[424] Paul Graf Wolff-Metternich, "Ermeni tehcirinin yegâne amacı Ermeni nüfusunun tamamen temizlenmesi[425] ve Ermeni ırkının imha edilmesi"[426] olarak gördü.[427] Olağandışı misyonu olan büyükelçi ve daha sonra Dışişleri Bakam olan Richard von Kühlmann, "çok büyük çapta uygulanan Ermeni imhası"ndan söz etti.[428] Alman dış politikasının yöneticilerinden biri olan Arthur Zimmermann bile,

418 1918-11-01-DE-001, Ek 4.
419 1918-10-18-DE-001, Ek.
420 1916-09-10-DE-001, Ek 3.
421 1916-09-10-DE-001, Ek 3.
422 1915-08-10-DE-001.
423 1915-07-09-DE-0021.
424 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
425 1915-07-07-DE-001.
426 1915-08-12-DE-001.
427 1916-01-24-DE-001.
428 1916-07-10-DE-001.

"Tehcir kurallarının tatbiki" diye itiraf etti, "Ermeni halkının büyük bir kısmının imhasına yol açacaktır".[429]

Soykırıma Karşı Türk Direnişi

Birçok üst düzey Türk memuru Ermenilere karşı yapılanları kabul etmedikleri için işten el çektirildiler. Bunların içinde en önemlisi Halep valisi Celal Bey için, "şu ana kadar Halep vilayetinden hiçbir Ermeni'yi göndermedi ve sakin kalacaklarına kefil oldu," diye yazdı Rößler ve olacaklara dair şöyle bir tahminde bulundu: "Hükümet burada da başına buyruk olmak istiyor."[430]

1915 yılının ortasında Celal'in tayini çıktı. Aynı şey Celal Bey'in Ankara'daki meslektaşının başına geldi. Gazeteci Tyszka, Alman Dışişleri Bakanlığı'na, "Orada, merkezî hükümetin çok sert tedbirlerini, gelişigüzel bir şekilde tüm Ermenileri kapsamasını ısrarla reddeden Mahzar Bey, görevinden alınarak, başka bir yere tayin edildi," diye yazdı.[431] Deyr-Zor'daki mutasarrıf Suat Bey hakkında da Alman gözlemciler övgüyle söz ettiler. Yerine Salih Zeki Bey atanmadan ve emsalsiz bir imha hareketi başlamadan önce, "Hümanist mutasarrıfın himayesi altında Ermeniler rahat bir nefes almaya başladılar,"[432] diye bildirdi Alman Bernau.

Ayrıca tehcire karşı direnişini canlarıyla ödemek zorunda kalan Türk memurları da vardı. Rößler, büyükelçisine "Diyarbakır vilayetinde bir kaymakama[433] Ermenilere uygulanacak şifahî bir emir tevdi edildi. Kaymakam, kendisine yazılı olarak tekrar edilmediği takdirde bu emri uygulamayı reddettiğini bildirdi. Bunun üzerine kaymakam görevden alındı ve Diyarbakır'a giderken yolda öldürüldü," diye yazdı. "Yetki alanlarında Ermenilere karşı insafsızca davranmayı red ettiklerinden dolayı, bir tane değil, çok sayıda memur öldürülmüş olmalı."[434]

---

429 1917-02-16-DE-003.

430 1917-05-09-DE-001.

431 1915-06-21-DE-013.

432 1915-09-05-DE-001.

433 Lice kaymakamı Hüseyin Nesimi Bey ve diğer bükratların ortadan kaldırılması üzerine daha geniş bilgi için bkz. Abidin Nesimi, Yılların İçinden, 1977, Gözlem Yayınları, İstanbul; Bilgi Nejdet, Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları, 1977, Akademi Kitabevi, İzmir [ed.]

434 1916-09-05-DE-001.

Subayların içinde de istisnalar vardı. Bağdat Demiryollarının bir memuru, Almanca bilen bir Türk yüzbaşısının kendisine şunları söylediğini bildirdi: "Ben ve kardeşim Ras ül-'Ayn'dan, yolda bulduğumuz Ermeni genç kızı beraberimizde getirdik. Kuran'ımız şimdi Ermenilere müstehak görülen davranışlara izin vermez."[435] Mühendis Ernst Pieper: "Bir Türk yüzbaşısı bir Alman'a yolda Ermeniler'den kalan çocukların sayılamayacak kadar çok olduğunu, kendisinin ve kardeşinin her biri bunlardan birer tane yetiştirmek üzere evlerine aldıklarını" yazarken,[436] Alman gazeteci von Tyszka şunları rapor etti: "Çanakkale'deki muharebeye katılan ve kısa bir izin için İstanbul'a gelen bir Türk üsteğmen, ağlayarak Trabzon ve Sivas'daki akrabalarının Türklerin Ermeni katliamları hakkında yazdıklarını anlattı."[437]

Alman gözlemciler sıradan Türkler arasında da bu noktadaki memnuniyetsizliği dile getirdiler. Alman misyoner Blank, Zeytun'dan sürülen bir Ermeni kafilesine karşı vahşice yapılanlar hakkında şunları yazdı: "Bazı Türkler arasında hoş karşılanmadı. Bazıları yüzüme karşı, 'bu zavallılara karşı bu şekilde davranmak haksızlıktır', ne yazık ki buna karşı elimizden hiçbir şey gelmez."[438] Konsolos Bergfeld Trabzon'dan şunları bildirdi: "Türk halkının onuru için, çok sayıda Türk'ün kadın ve çocukların tehcirini onaylamadıkları, mutlaka dile getirilmelidir."[439]

"Ben rahatlıkla Ermeni tehcirinin Anadolu Türkleri için bile aşırı bulunduğunu söyleyebilirim," diye yazdı Haruniye'deki Alman yetimhanesinin yöneticisi Benno von Dobbeler, "Bu fırsatı değerlendirip, zengin olma amacı güden, ama buna eğilimi olmayanlar da dahil, şu andaki kendilerine sunulan imkânı reddediyorlar. Böylelikle en azından şereflerini lekelemek istemiyorlar. Onaylamadıkları tedbirlerin bir kısmının Alman hükümetinin düşüncesi olduğuna şaşıyorlar."[440] "Güvenilir kaynaklardan gelen haberlere göre hadiselere karşı Müslümanların itirazları yükselecektir" diye yazdı.

Konsolos Yardımcısı Hoffmann, "özellikle kadınlara ve çocuklara yapılan vahşet, İslâm inançlarına karşı günahkârlık olarak görülecektir."[441] "Ermenilere karşı uygulanan vahşeti onaylamayan Müslümanların olduğu unutulmamalıdır,"

435 1915-07-17-DE-002.
436 1915-07-27-DE-001, Ek.
437 1915-08-20-DE-001, Ek 5.
438 1915-10-01-DE-001, Ek 3.
439 1915-05-27-DE-001, Ek 3.
440 1915-07-09-DE-002.
441 1915-07-11-DE-002, Ek.

diye yazdı. Bağdat Demiryolları'nda görevli bir memur, "Halep'te önde gelen bir şahsiyet olan bir Müslüman şeyh, benim önümde, 'Ermenilere yapılan muameleler hakkında konuşulduğunda Türk olduğuma çok utanıyorum', dedi".[442]

Alman gazeteci Weitz, 1918 başında doğuya yaptığı seyahatten sonra, "Daha sonradan tam olarak öğrendiğim gibi, ne Erzincan Mutasarraflığında ne de Erzurum vilayetinde Müslüman Türk ahali Ermeni katliamlarına katılmış," diye yazdı, "ben burada ve seyahat ettiğim birçok yerde Türklerin Ermeni katliamlarından içten mütessir olduklarını tespit ettim".[443]

Bu noktada kendi geleceklerinden duyulan endişeler de rol oynadı. "Türk halkı Ermeni sorununun bu şekilde çözümünü katiyetle onaylamıyor," diye yazdı Scheubner-Richter, "ve daha şimdiden Ermeni tehcirinin ülkeyi ekonomik bir sıkıntıya sokacağını hissediyorlar".[444]

Türk halkının mantıklı düşünen geniş bir kesimi, özellikle büyük toprak sahipleri bu soy kurutma politikasını onaylamadılar, diye yazdı Scheubner-Richter başka bir raporunda. "Ermeniler'le birlikte çalışmış ve onlarla iyi geçinmiş bu çevreler Ermeni sorununun bu yeni sistematik çözümünü büyük bir ekonomik ve politik tehlike olarak görüyorlar."[445]

Konsolos Loytved Hardegg eskiden Halep ve Selanik valiliği yapmış olan bir zatla yaptığı bir görüşmeyi aktarmıştı. Hadiseler onu çok ürkütmüş ve konsolosa şunları söylemişti: "Bu dehşetli imha politikası barış sonrası Türkiye'ye çok zarar verecektir."[446] Bu noktada vali çok yanılmıştı. Ermeni soykırımı, sadece Türkler'le barış görüşmelerinde değil, başka anlaşmalarda da söz konusu edilmeyecekti.

442 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
443 1916-09-10-DE-001, Ek 4.
444 1918-06-20-DE-001.
445 1915-07-28-DE-015.
446 1915-08-05-DE-002.

ALMANLARIN ROLÜ

Çeşitli gruplar, Almanların Türkiye politikasını ve neticede Ermenilere yönelik politikasını etkilemiştir. Savaşın başladığı günlerde, Berlin'deki politikacılar, başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere diğer bakanlıklar Askerî Karargâh Alman politikasının merkezi oldu. Somut olarak politikayı belirleyen üst düzeydeki savaş ağaları şunlardı: İmparator II. Willhelm, İmparatorluk Şansölyesi, (Başbakanı-Çev) (ki aynı zamanda Dışişleri Bakanlığının şefi fonksiyonunu da üstleniyordu), ordu yönetimi, amirallik makamı şefi, sivil, askerî ve bahriye kabineleri şefleri, Prusya Savaş Bakanı, Dışişleri Bakanlığının daimî temsilcileri, İmparatorluk Bahriye Dairesi, Bavyera, Württemberg ve Sachsen askerî yetkilileri ve ittifak güçlerinin irtibat subayları. Bu yönetici Gremium'un ikâmet yeri, soykırımın zirveye ulaştığı aylarda (1915 Nisanından Şubat 1916'ya kadar) Silezya'nın Pless Sarayı'ydı.

Fakat asıl güç merkezi adım adım, bir süre sonra adı "Ordu En üst Yönetimi"ne dönüştürülen, Genelkurmay Başkanlığı oldu. En tanınmış Genelkurmay Başkanı tereddütsüz Mareşal Paul von Hindenburg'tu. Buna karşın en nüfuzlu olanı ise savaşın sonlarına doğru Hindenburg'un görevinden alınması sonrası Genelkurmay Başkanlığına gelmeyi başaran Piyade Generali Erich Ludendorff'tu.[447] Politik yönetim sivillerden ziyade askerlerin elindeydi. Hattâ imparator bile konuşmaları sırasında uyandırdığı etkinin tersine politikada önemsiz bir rol oynuyordu..

Alman Politikacıların Soykırıma Tepkileri

Ermeniler hakkında kararların alındığı aylarda Türkiye'deki Alman diplomasisi Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim'ın ellerine teslim edilmişti. Amerikalılarınki ise, oğlu daha sonra maliye bakanı olacak olan Henry

447 1916-05-30-DE-011.

Morgenthau'ya... (Babasıyla aynı adı taşıyan- Çev) oğlu, Holocaust (Yahudi Soykırımı) nedeniyle, Almanya'ya duyduğu tepkiden dolayı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'yı tarım devleti yapmak istemiş ve bunu "Prusya için en mükemmel sistem" olarak tanımlamıştı.[448] Wangenheim İstanbul'daki tüm elçiler içinde tereddütsüz en nüfuzlu olanıydı. Wangenheim 1913'de, Rus meslektaşıyla Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça genişletilmiş haklar ve hattâ belli oranda bir otonomi elde edebileceği reform paketi için epey kapıştı.

Fakat Wangenheim için en önemli mesele Türkiye'yi askerî olarak Almanların yanına çekmekti. Bundan dolayı, Jön Türklerin milliyetçi kanadına tavizler vermek zorundaydı ve savaşın patlak vermesinin hemen ardından Türklerin bir emrivakiyle reformları ertelemeleri sonucu en çok kendisinin yönlendirdiği Alman-Rus reform girişimi bozulmuş oldu. Daha sonra İtilaf Devletleri'nin (İngiltere, Fransa ve Rusya- Çev) yanısıra Almanya da Ermeniler için hiçbir şekilde koruyucu fonksiyon üstlenmedi. 1913'ün başında Wangenheim'ın Berlin'e önerdiği şey tam da buydu:

"Dinî ve etnografik nedenlerden dolayı Müslüman efendilerine doğal olarak karşıt olan Küçük Asya ve Kuzey İran üzerine dağılmış olan Ermeniler, Ön Asya'da inşa edilen sıkıntılı propagandanın unsurlarıdır" diye yazdı. Wangenheim, 24 Şubat 1913'de Alman Başbakanı ve aynı zamanda Dışişlerinin başı Bethmann Hollweg'e. "Türkiye'nin çökmesinin kaçınılmaz olduğu şu anda böylesi bir şeyi ajitasyon unsuru olarak kullanmanın değeri çok büyüktür. Ermenilerin Türk topraklarında keyfiliklere ve baskılara karşı yeterli şekilde korunmadıklarına ilişkin hiçbir kuşkuya yer yoktur. Kim Ermenilere bu koruma umudunu verecekse, onun diğer niyetleri ne olursa olsun fark etmez, o bugün onların adamı olacaktır."

Hollweg'e, "Her zaman olduğu gibi barış anlaşması sonrası Türkiye'nin mukadderatında Ermeni unsurlarının nicel potansiyelinin ve ekonomik faaliyetlerinin yavaş yavaş eşitlenerek şekilleneceği bugünden aşağı yukarı bellidir," diye yazan Wangenheim şöyle devam etti: "Anadolu'da politik veya ekonomik hedeflerine ulaşmak isteyen herkes bu gerçeği hesap etmekten kaçınmamalıdır. Gelecekte Türkiye'nin çözülüş süreci hiçbir şekilde durdurulamayacak hale gelirse, Küçük Asya'da bizim haklarımızın geçerli olabilmesi için yerli Ermeni unsurlarını arkamıza almamız gerekiyor."[449] Alman

448 Hirschfeld, Gerhard; Krumreich, Gerd; Renz, Irina (Hzl.), Enzyklopaedie Erster Weltkrieg, (Enzyklopaedie), Padernborn 2003, s. 544 ff, s. 870 ff.

449 Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, Türkçesi Attila Tuygan, Belge Yayınları, Bölüm II, s. 27-41, İstanbul 2006.

konsoloslarının Ermeniler için bir tür koruyucu fonksiyon üstlenmeleri durumunda böyle bir şeyin gerçekleşmesi gerekiyordu.

Almanların emperyalist amaçlar olarak da ifade edilen Türkiye'deki hedefleri şunlardı: Bağdat Demiryollarının sadece Bağdat'a kadar değil, buradan da öte İran Körfezi'ndeki Basra'ya kadar uzatılması, buradan hareketle bölge, birçok Alman için geleceğin Alman sömürgesi olarak görüldü, diplomatlar tarafından da "çıkar sahamız" veya "faaliyet alanımız" olarak ifade edildi. Önde gelen Alman politikacıları bölgede Almanya'nın ekonomik egemenliğini hesap ederlerken, pek çok kişi işi bölgenin ilhakına kadar götürdü. Bu çıkar alanının ana bölgesini Ermenilerin ekonomik olarak etkin oldukları Kilikya (Çukurova veya Adana) oluşturuyordu..

Bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış Wangenheim'la yapılan özel bir yazışmada Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Gottlieb von Jagow, 1913 Mayıs'ında şunları kaydediyor: "Bizim Asya kıyılarında hemen ve daimî olarak kalmak istediğimiz gibi bir görüntü vermek istemeyişimiz çok doğaldır. Elbette çıkarlarımızı Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma anına kadar mümkün mertebede yaymamız çok tabiîdir.

Bizim çıkarlarımız daha henüz az kökleşmiştir ve bizim çıkar sahamızın sınırları henüz net olarak belirlenmemiştir. Gelecekte hangi Türk bölgesinin bize düşeceği ve hangisinin Türklere kalacağı belli değildir. Ben, Asya Türkiyesi'ninde çökmesi durumunda -ki ben bunu kuvvetli bir ihtimal olarak görüyorum- bizim doğrudan egemenliği ve yönetimi üstümüze almak zorunda kalmamıza yol açmayacak bir himaye biçimini düşünüyorum."[450] 1913 Temmuz'unun sonunda Jagow adeta yangını biraz daha körükler: "Türkiye'nin artık aktif gücü kalmamıştır. Türkiye'nin bizim için henüz daha yegâne anlamı şudur: Türkiye Asya'daki varlığını, biz oradaki çalışma sınırlarımızı sağlamlaştırıp ilhakı tamamlayıncaya kadar sürdürecektir."[451]

13 Mayıs 1914'de, yani savaş patlamak üzereyken Jagow, İstanbul'daki temsilcisine, Almanya'nın Türkiye politikasına şöyle açıklık getirir: "Bizzat Türklerin müttefikliğe yatkınlıklarına inanmıyorum ve bunu gelecek için de düşünemem. Ben, Türkiye'nin yeniden yapılandırılmasına da inanmak istemiyorum. Bir devletin veya bir halkın ittifak kabiliyetine aktif gücü de dahildir. Türkiye iki buçuk yüzyıldır sürekli daha da pasif olmuştur. Türkiye benim için sadece başka köpeklerin, ben yemek istemediğim sürece, parçalanması gereken bir kemiktir. Eğer biz, bir veya iki yıl daha Osmanlı'yı kürkünü

450 1913-02-24-DE-001.

451 Jagow'un 8 Mayıs 1913 tarihli mektubu; PA-AA Wangenheim'in Terekesi.

deldirtmeden elde tutabilirsek, bu büyük bir kazanım olacaktır.. Vakit, nakittir. Ben, Doğu'da istikrarı Türkiye'nin dağılması gerçekleşinceye kadar sağlayabilmemizi imkânsız görüyorum."[452]

Jagow, Ermenilere katiyetle ilgi göstermedi. Wangenheim'ın Ermenileri Almanya için kazanma talebine 22 Mart 1913'de şu yanıtı verdi: "Ermenilerin hamiliğinin üstlenilmesi bizi iki cami arasında beynamaz kılar ve amaçlanan hedefe ulaştırmak yerine, İstanbul'da çoğu ütopik olan istekleri yerine getiremeyeceğimizden, hamiliğimize tâbi olanların bize karşı mukabele etme eğilimi içine girmeleri halinde, bu hamilik, Türkiye'nin bizi, radikal Ermeni unsurların günahlarından sorumlu tutmasına neden olur."[453]

Neticede geleceğin soykırım kurbanlarına karşı tutum şu şekilde netleştirildi: Her ne kadar, Türkiye'nin savaşa girmesinin hemen ardından, Wangenheim, Ermeni Patriğine, Alman konsoloslarının, Ermenilere "mümkün mertebe"[454] sahip çıkmaları yönünde umut vermiş olsa da, Ermeniler, Almanlar'dan hiçbir şey ummamalıdırlar.

Alman Büyükelçi ve Konsoloslarının Tutumları

Ermeni Soykırımı'mn idrak edilmesi belli aşamalardan geçti. Konsoloslar ve onlara bilgi taşıyanlar nezdinde jenosidin çok çeşitli biçimlerinin açık tanımı yapıldı. İstanbul'daki Alman Elçiliği düzeyinde ise, (bir istisna dışında) ulaşan bütün raporlara rağmen jenosid olaylarını ifade etmede hissedilir bir ürkeklik hâkimdi. Daima elçiler üzerinden, çok sık da doğrudan konsoloslarca bilgilendirilen Dışişleri Bakanlığı'ndaki sorumlular, resmî açıklamalarında her zaman soykırımı çok farklı tanımladılar; çoğu kez bulandırdılar, bir çoğunda da inkâr ettiler. Alman İmparatorluğu'nun eliti ise gerçek olaylar hakkında sadece bölük pörçük bilgilendirilmişlerdir. Burada politik açıdan veya propaganda açısından hâkim olan hesapların içinde Türkiye'deki Ermeni Soykırımı'nın yeri yoktu.

Alman konsoloslarının içinde sadece tek bir tanesi - Trabzon Konsolosu Heinrich Bergfeld - tüm gelişmeler hakkında bilgisi olmasına rağmen, hattâ 1918'in sonunda bile Ermeni tehcirini tasvip ediyordu: "Savaşın başladığı sıralar, Ermenilerin tutum ve zihniyetlerinden dolayı, sadece erkeklerin değil

452 Jagow'un 28 Temmuz 1913 tarihli mektubu; PA-AA Wangenheim'in Terekesi.
453 Jagow'un 13 Mayıs 1914 tarihli mektubu; PA-AA Wangenheim'in Terekesi.
454 1913-04-22-DE-001.

tüm ailelerin sürülmesi kanaatimce zorunlu olan askerî bir tedbirdi."[455] Ayrıca Bergfeld'in Ermenileri hiçe sayması tutumu yönlendirilmiş de olabilir. (Doğu'yu tanıyan herkes Ermenilerin kesinlikle insanî açıdan sempatik bir topluluk olmadığı noktasında bana katılacaktır) demişse de, bizzat şu tespitte de bulunmuştur: "Buna rağmen onların tehcir edilmeleri sırasında gerçekleşen toplu erkek katliamları, kadınlara ve genç kızlara sayısız tecavüz ve sürülenlerin mallarının çalınması gibi hadiseler yeteri kadar sert mahkûm edilmemiştir."[456] Diğer tüm konsoloslar Türklerin cinayet eylemlerini çok erken eleştirmişlerdir.

Wangenheim'ın kendi konsoloslarının uyarılarına tepkisi olabildiğince cılızdı. 6 Mayıs 1915'de, "Ermenilerin sürüldüğü büyük yerlere Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi devam ediyor," diye yazarken, Berlin'deki amirlerine de durumu "hükümet güvenlik tedbirlerini ülke içlerindeki Ermeni hareketine de karşı olacak şekilde derinleştirerek tanzim ediyor"[457] şeklinde aktardı.

"Ermeni hareketiyle" Wangenheim, Ermeni asker kaçaklarının Zeytun'daki isyanını, ama özellikle de Van'daki hadiseleri kastediyordu. Ayaklanma, Van'dakilerin sürülmesi, öldürülmesi, diğer bölgelerdeki Ermenilerin tümüne uygulanan vahşetten birkaç hafta sonra, bunlara tepki olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, Alman elçi ve Berlin'deki politikacılar için, 20. yüzyılın ilk devasa çaptaki soykırımını meşrulaştırmanın bahanesi olmuştur. Alman konsoloslarının soykırımın başladığına ilişkin uyarıcı raporlarına rağmen, Wangenheim başlangıçta bunları ciddiye almadı.

Adana Konsolosu Eugen Büge'nin, Türk Hükümetinin barbarca muameleleri ülkenin çıkarlarına barizce zarar veriyor şeklindeki raporundan sonra, Wangenheim onu şöyle payladı: "Ermeni halkının sürülmesinin bizim çıkarlarımıza zarar verdiği noktasındaki bazı yaklaşımlar üzüntü vericidir. Sınır vilayetlerindeki son olaylarda, örneğin Van'daki ayaklanmada ve iç taraftaki birçok hadiselerde yetkililerin başvurduğu sert tedbirler haklı bile görülebilir. Bundan dolayı da, Alman İmparatorluğu Büyükelçiliği sözkonusu tedbirleri önleme koşuluna sahip değildir."[458]

Scheubner-Richter'in, sürülen Ermenilerin sefaleti korkunçtur. Bundan dolayı başkomutanlık nezdinde girişimde bulunabilme konusunda talimat rica

455 1915-02-22-DE-001.
456 1918-09-01-DE-001.
457 1918-09-01-DE-001.
458 1915-05-06-DE-002.

ediyorum,[459] şeklindeki ısrarlı talebi sonucu Büyükelçi, "Anlatılan şartlar dahilinde sizler oradaki en üst düzey komutanın nezdinde tehcir edilen Ermenilere insanca muamele edilmesini ve tehcir edilen bu savunmasız halkın yararına şeyleri talep etmeye yetkilisiniz," şeklinde konsoloslarına en azından yerel düzeyde protesto izni verdi.

Ancak şu sınırlamayı getirdi: "Eğer tedbir uygulamaları askerî nedenlerden dolayı geri alınamazsa, bu konudaki etkinizi aynı karakterde karşıt diplomatik girişimleri önleyici, dostça tavsiyeler sınırında tutun."[460] Wangenheim, Rößler'in itirazına tavizi şu şekilde reddetti: "Hükümet bu tedbirleri hiçbir engel tanımadan tatbik etme konusunda son derece kararlıdır ve ben şu sıralar Harbiye Nazırı'nın bu tedbirler konusundaki diğer tasavvurlarını da tamı tamına kestirebiliyorum."[461] Wangenheim'ın Berlin'e iletilen raporları, bu süreçte Dışişleri'nin, Türkiye'de gerçekte neler olduğunu kestirmelerine henüz yaramıyordu.

17 Haziran'da, Almanya'nın Türkiye politikalarımn fiilî yöneticisi olan Arthur Zimmermann'ın Müsteşarı'na, "Ermeni halkının Doğu Anadolu'daki yaşadığı vilayetlerden sürülüp başka yerlere yerleştirilmeleri müsamahasızca sürdürülüyor" şeklinde ilk kez başka bir tonda bildirimde bulunan Wangenheim, şu yorumu da ekledi: "Ermenilerin sürülmelerinin sadece askerî açıdan motive edilmediği bugün netleşiyor."[462] Böylelikle Alman diplomatik yazışmalarında ilk kez geçen "askerî nedenler," Almanların gözünde, tehcirin haklı çıkarılmasının bahanesi olarak söz edilir.

İstanbul'daki Sefaret Müsteşarı Konstantin Freiherr von Neurath, Wangenheim'ı temsilen Doğu Alman Hıristiyan Hayırseverler Yardım Birliği'nin müdürü Friedrich Schuchard'a, 29 Haziran'da, "çok gizli" bir mektupla şunları bildirdi: "Doğu Anadolu'daki Ermeni halkın göçü Türk hükümeti tarafından, aslında Ermenilerin ağırlıklı olarak oturduğu bu bölgedeki ayaklanmayı engellemek için askerî nedenlerden dolayı kararlaştırıldı. Üzülerek belirteyim, bu önlem geçici olarak geri alınmıyor veya durdurulmuyor."[463] Bu sürgünler, Wangenheim'ın temsilcileri tarafından herhangi bir gerekçeyle ne engellenebildi ne de sınırlanabildi. Hattâ Neurath, basının bunlardan haberdar olmamasını emretti.

459 1915-05-18-DE-011.
460 1915-05-18-DE-012.
461 1915-05-19-DE-015.
462 1915-06-03-DE-011.
463 1915-06-17-DE-003.

Ermeni uzmanı Johannes Mordtmann, Türk hükümetine verilen notayı kaleme aldığı günün ertesinde Dahiliye Nezareti'nde Talat'ın müsteşarı Canbolat Bey'in kendisine Ermeni tehcirinin diğer doğu vilayetlerine doğru daha da yaymayı kararlaştırdığını teyit ettiğini, belirttikten sonra, "artık askerî gerekçe hilesine başvurulmuyor," diye yazdı ve şunları ekledi: "Ben bu çerçevede, yeni taslağın girişinde kitlesel göçü onaylamadığımızın doğrudan bildirilmesi gerektiğine inanıyorum."[464] Öte yandan, tehcire belli bir ölçü içerisinde müsaade edileceği doğrultusunda Alman Elçiliği açıkça bilgilendirilmiş ve bu yönde talimat verilmiştir.

Mordtmann, Babıâli'ye yönelik hazırlanan nota taslağında Ermenilere karşı girişilen cinayet eylemlerinin yabancı ülkelerdeki, özellikle de Birleşik Devletler'deki yansımalarını ele alarak, "ABD'nin temsilcileri belli bir süredir Türkiye'deki Ermenilerin akibetleriyle ilgileniyorlar,"[465] saptamasında bulundu. Öte yandan (Wangenheim için kaleme aldığı) ek yazısında, Alman misyon kuruluşlarına dair korkularını ifade ederek, Ermenilerin Alman dostlarından beklediği tepkiyi, hassasiyeti uyandırmayı başardı. Üstelik bunu Ermenilerin akibetlerinden söz etmeksizin yaptı.[466]

6 Haziran'da Mordtmann, Alman protesto notasını Talat'a sundu ve "notanın karşı tarafta huzursuzluk yarattığını ve bir cevap ihtimali sezdiğini saptadı".[467] Bundan dolayı 7 Temmuz'da ilk kez Wangenheim Alman Başbakanına şunları bildirdi: "Ermeni vatandaşların tahliye ve tehcir edilmesi 14 gün öncesine kadar sadece savaşın olduğu doğu vilayetleri ve çevresi ile Adana'nın birkaç bölgesiyle sınırlı iken, daha sonra Babıâli'nin kararıyla Trabzon, Mamuret ül Aziz ve Sivas'ta da uygulanmaya başladı. Oysa bu vilayetler düşman tehdidi altında bulunmaktan uzaktır."[468]

Wangenheim'a, 25 Ekim 1915'de ölümünden kısa bir süre öncesine kadar vekalet eden Ernst Fürst zu Hohenlohe-Langenburg, konsoloslara karşı dengeleri gözetme tutumunu devam ettirdi. "(Jön Türk) Hükümetinin doğu vilayetlerinde yerli Hıristiyanları zararsız hale getirmek için aldığı kararlara karşı girişimlerin etkisiz olduğu kanıtlandığından dolayı,"[469] diye yazdı

464 1915-06-29-DE-001.

465 "Dont les representants s'interessent depuis quelques temps au sort des Armeniens en Turqui".

466 1915-06-17-DE-003.

467 1915-06-29-DE-001.

468 1915-11-17-DE-001, Ek.

469 1915-09-09-DE-012.

Rößler'e, "ben şimdilik Ermenilerin çıkarına özel girişimlerden kaçınmaya mecburum".[470]

Bu arada Wangenheim dinlenmek arzusuyla Berlin'e gitti, ancak Türkiye politikaları ve Ermeni sürgünleri onun orada da koşturmasına neden oldu. Ölümcül derecede hasta olarak İstanbul'a geri döndüğünde, Amerikan Elçisine olabildiğince açık olarak geçmişte söylediklerini teyit ederek, gelinen aşamada Ermeniler'den dolayı Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeyeceğini söyledi. Alman Büyükelçisi ayrıca bûna şunları da ekledi: "Bizim yegâne hedefimiz savaşı kazanmaktır."[471] Wangenheim'ın Ermeni tehciri hakkındaki bir ifadesi ise Morgenthau'nun belleğinde kaldı: "Almanya bu konuda sorumlu değildir,"demişti ona Alman meslektaşı.[472]

Konstantin Freiherr von Neurath, göreve atanmasından üç hafta sonra, en azından açıkça kök kurutma politikasından bahsetmiş bir Alman elçisi olan Paul Graf Wolff-Metternich tarafından tehcirden kaynaklanan "korkunç sefalet"ten[473] söz eden Bethmann Hollweg'e yazılmış bir yazıyla yüzyüze geldi. Metternich, tehcir nedeniyle Almanların Türkiye'ye karşı muhtemel ekonomik talepler ileri sürüp süremeyeceğini incelediği yazısında, Ermeni tehcir ve katliamlarının nedeninin, tehcir edilenlere yönelik saldırılardan kaynaklandığı, Türk yetkililerinin silah bulundurmak gibi kovuşturma gerekçelerinin bizzat kendileri tarafından uydurulmuş olduğunu, cinayet şebekelerine hiçbir şekilde mani olunmadığını, hükümetin nihaî hedefinin göç değil, Ermenilerin kökünün kazınması olduğunu ve Türk polis, jandarma ve askerlerinin kısmen amirlerinin emirleriyle, kısmen de kendi arzularıyla Ermenilere karşı cinayet eylemlerine katıldıklarını tespit etti.[474] Böylelikle, diğer tanıklar ve konsolosların söylem ve ifadeleri Türkiye'deki en yüksek Alman otoritesi tarafından, tabiri caiz ise resmen tasdik edilmiş oldu.

Fakat Metternich Ermenilere yönelik cinayetleri sona erdirebilmek için çok daha fazla şeyler yaptı ve çok ciddî bir girişimde daha bulundu. 1915 Aralığında Alman İmparatorluğu Başbakanı'na Ermenilere yönelik her geçen gün daha da pervasızlaşan imha eylemlerine karşı set çekilemiyorsa, en azından mahkûm edilmesi teklifinde bulundu: Metternich Jön Türk liderleriyle "ileri düzeyde sert bir görüşme yapmış, protestolar işe yaramıyor" diye yazmıştı.

470 Orijinal metindeki ifadenin üstü karalanmış: "bis zur völligen Vernichtung" (boyutu bütünüyle yok etmeye varan).

471 1915-08-02-DE-011.

472 Morgenthau, a.g.e., Bölüm XXVII, s. 266.

473 Age., Bölüm XXVII, s. 266.

474 1915-10-26-DE-001.

Düşüncesini "Olaylara mani olmak için oldukça sert araçlar gereklidir" şeklinde dile getiren Metternich, aşağıdaki kamuoyu açıklamasının Alman hükümetinin yarı resmî yayın organı "Norddeutsche Allgemeine Zeitung"da yer almasını önerdi.

"Yabancı basından Almanya'ya ulaşan çok sayıdaki habere göre, o güne dek ikamet ettikleri yerlerden başka bölgelere sürülen Türkiye'deki Ermeni nüfusunun yaşadığı elem, geniş Alman halk kesimleri arasında giderek artan bir üzüntüye neden olmaktadır. Her devletin, özellikle savaş zamanlarında, halk arasında görülen isyanlara karşı savaş kanunlarının izin verdiği ölçüde en sert tedbirleri alma hakkı saklı olsa bile, devletin güvenliği için gerekli olan bu tedbirlerin uygulanması sırasında, şahsî suçluların yanısıra yaşlılar, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere bütün bir halk kesiminin acı çekmemesine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Müttefik ülkeler olmalarından dolayı, Türkiye ile Almanya arasında var olan yakın dostane ilişkileri göz önüne alan Reich Hükümeti, Ermeni nüfusun tehciri sırasında görülen ve bazı memurların suistimalleri neticesinde olduğu sanılan son derece üzücü olayların haberini alır almaz, Konstantinopel'deki [İstanbul] Reich Elçiliği aracılığıyla, istenmeyen olaylara ve olaylar sırasında gözlenen sertliğe dikkati çekmeyi, bunu birkaç kez yinelemeyi, yazılı ve şifahî olarak da bunların durdurulmasını talep etmeyi kendisine bir görev addetmiştir. Reich Hükümeti, gerek Türkiye'nin kendi çıkarları, gerekse Ermeni halk kesiminin çıkarları adına, bu taleplere uyulmasını ciddî bir şekilde ummaktadır."[475]

Metternich Alman basınında "Ermeni olaylarıyla ilgili etkileyici haberlere yer verilmeli, Türklere yapılan yersiz övgüler son bulmalıdır," önerisinde bulunduktan sonra, "Ermenilere gerçekten yardımcı olmak istiyorsak," diye yazdı, "Türk Hükümetini korkutmak gerekir. Askerî nedenlerle daha sert davranmayı göze alamayacak olursak, yararlı olmaktan çok Türkleri kızdırmaya yarayan uyarılarımızı tekrar tekrar yinelemekten ve müttefikimizin sürdürdüğü katliamlara seyirci kalmaktan başka bir şey elimizden gelmez."

Alman dış politikasını yönetenlerin Metternich'in bu yaklaşımdan etkilenmiş oldukları görüldü. Arthur Zimmermann, "Biz bunu her halukârda yapmak zorundayız, fakat makale yayımlanmadan önce yumuşatılmalı. Önümde duran biçimiyle tam anlamıyla İtilâf Devletlerine yarıyor," şeklinde not düştü. Aynı zamanda da şefi Gottlieb von Jagow'a, "Yazının sonuç bölümünde ismen belirtilerek Türk Hükümeti dostça kabul edilir olmalıdır," şeklinde bildirimde bulunmuş olsa da, Başbakan Theobald von Bethmann Hollweg, tıpkı

475 1916-01-31-DE-003.

Dışişleri"nin de takdiriyle, Büyükelçisinin arzusunu tümden görmezden geldi: "Savaş sürerken bir müttefiki resmî olarak faka bastırmak teklifi tarihte benzeri şimdiye kadar görülmemiş bir tedbirdir," diye öfkesini dile getirerek, 17 Kasım'da şunları not etti: "Bizim yegâne amacımız savaşın sonuna kadar Türkiye'yi kendi yanımızda tutmaktır. Bunun için Ermenilerin yok olup olmaması bizim için fark etmez."[476]

Wangenheim'ın Morgenthau'ya aktardıkları tam olarak Bethmann Hollweg'in ağzından çıkanlardı. Yani bu, Alman İmparatorluğu Şansölyesi'nin (Başbakan. Çev) birkaç hafta önce Wangenheim'a söyledikleriyle aynıdır. Ağızda çok acı bir tat bırakmış olsa da, Wangenheim'ın da Almanya'nın tehcirden sorumlu olmadığına dair ısrarı bunu kısmen teyit etmektedir.

Soykırımda Almanların Ortak Sorumluluğu

Alman Büyükelçiliğinin bildirdiğine göre, Türk Hükümeti 22 Aralık 1915'de -birçok kez olduğu gibi- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni halkına karşı aldığı tedbirlerin kesinlikle Türkiye'nin iç meselesi olduğunu duyurdu:

"Her devletin hakkıdır," diye başlıyordu Babıâli'nin her zaman Fransızca olarak kaleme alman bildirgesi, "kendi topraklarında yayılan bir isyan hareketini bastırmak için gerekli önlemleri alma hakkı tartışma götürmez."[477] Ayrıca Alman İmparatorluğu'nun Büyükelçiliği açık değerlendirmesinde bu görüşün haklılığını onaylamıştı. Böylelikle, 3 Temmuz tarihli memorandumunda "Doğu Anadolu eyaletlerinin Ermeni halkına karşı askerî nedenlerle uyguladığı baskının dikte ettirildiğini ve meşru savunma hakkının bir aracı olduğunu kabul etti."[478]

Almanya, Türklerin bu notasını esas olarak, Ermeni halkının tehcirinin askerî nedenlerden dolayı sadece Doğu Anadolu bölgesinden değil, tüm imparatorluk topraklarında olmasını onayladı ve bunu iç işlerine karışmamanın tüm Osmanlı toprakları için geçerli temeli olarak kabul etti. Bu yazı ayrıca Alman sorumluluğunu ilk kez açıkça vurgulayan bir katkı sunuyordu. Bu yazı, her zaman olduğu gibi Ermeni işlerinden resmen alınan başkonsolos Johannes Mordtmann tarafından yazılmamıştı.

476 1915-12-07-DE-001.

477 1915-12-07-DE-001. Il est incontestable que tout Etat a le droit de predre les mesures propres a enrayer un mouvement subversif propage sur son territoire.

478 1916-04-03-DE-002. Que les me sures te repression des provices de l'Anatolie Orientale sont dictees par des raisons militaires et constituent un moyen de legitime defense.

Bu, 1915 Ocak ayından beri İstanbul elçiliğinde esas olarak ekonomik sorunlardan sorumlu Otto Göppert tarafından yazılmıştır. Göppert yazıya şunları da ilâve etti: "Tehcir tedbiri, bizim rıza gösterdiğimiz (ikrar ettiğimiz) gibi sadece Doğu vilayetlerinde değil, tüm imparatorluk bölgelerinde geçerli olacaktır." Raporu İstanbul'da Metternich'in yanı sıra Neurath da imzaladı, keza yazı Berlin'de muhtemelen tazminat haklarından söz edildiği için Rosenberg tarafından iki nüsha haline getirildi.[479]

"Rıza göstermek / ikrar etmek" formülasyonu alışılmamış bir şekilde ve belki de bir suçluluk duygusundan dolayı (çünkü suç "ikrar edilir") yazıya girmiştir sadece ve sadece "tasvip etmek"[480] anlammda yorumlanabilir. "Doğu vilayetleri" denilerek de, Ermeni reform görüşmelerinde sürekli olarak Ermeni vilayetleri olarak anılanlar kastediliyordu. 4 Ekim 1915'de Lepsius'un sekreteri Richard Schäfer, Anadolu[481] kitabının yazarı Hugo Grothe'ye yazdığı bir mektupta - ki bu arada Lepsius ile görüşmüş olan - Harbiye Nazırı Enver'in "ilk önce Yedi Vilayetin[482] tüm Ermenilerini tahliye etmeye karar verdiğini,"[483] bildirdi.

Talat'ın katili Salomon Teilirian'ın Berlin'deki Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmasında Türkiye'deki Alman Askerî Misyonunun şefi Otto Liman von Sanders tanık ifadesinde, "Doğu Anadolu'nun Ermeniler'den temizlenmesinden," söz etti. Yani Almanlar Türkiye'nin doğusundaki Ermenilerin tehcirini onaylamışlardı. Gerçi Almanlar, Metternich'in yukarıda anılan belgesinden sonra ve Wangenheim'ın Morgenthau'ya ifade ettiği gibi, soykırımın asıl faili değillerdi, ancak imparatorluk Almanyası Türklere verdiği onayla kendini soykırımın suç ortağı yapmış oldu.

Pek çok diplomatik belgede sık sık kullanılan, Türkiye'nin sözü edilen protesto notasındaki "askerî gerekçeler" ibaresi, çok yaygın bir şekilde sorumlu Almanlar tarafından kullanılmıştır. 1915 Haziran ayı sonunda Neurath, Schuchardt'a yazdığı cevapta, "askerî gerekçeler" kavramının Türkçe versiyonunu birebir üstlenerek Ermenilerin "yoğun olarak" yaşadıkları[484] tüm ana

---

479 1916-04-03-DE-002.

480 Zustimmen.

481 Kleinasien.

482 Reform programının uygulanması söz konusu olan Ermeni vilayetleriyle birlikte, çok sayıda Rum'un da yerleşik bulunduğu Trabzon vilayeti kastediliyor.

483 Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1915. (Almanya, Ermenistan ve Türkiye 1895-1915). Halle Wittenberg'deki Martin-Luther Üniversitesi bünyesindeki Dr. Johannes Lepsius Arşivi'nden Belge ve Süreli Yayınlar; Hermann Goltz ve Axel Meissner tarafından derlenmiştir (LAH), Münih 1999, Belge Kayıt No: 653-6670.

484 1915-06-29-DE-001.

yerleşim yerlerindeki tehcirle ilintilendirerek kullandı. Türkler daha da ileri gittiler ve "askerî gerekçeleri" nerede bir Ermeni "hareketi" varsa ya da varsayılırsa, oraya, yani pratik olarak her yere, hattâ sadece tek bir Ermeni'nin olduğu yere bile taşıdılar... Bölgesel sınırların kaldırılması ve özel bir zaman kavramının "özellikle 'hareketin' savaş zamanı vuku bulması"[485] vurgulanmasıyla, yapılanlar bir mantık çerçevesine oturmuş oluyordu.[486]

Böylelikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere yapılan her şeyin, Türk bakış açısına göre, askerî gerekçelerden olduğu anlayışı giderek Almanlar tarafından da onaylandı. Metternich bunu, "Ermeni halkının tehcirinin askerî hassasiyet ve meşru müdafa hareketi olarak kabul edilebileceği itiraf edildi," diye ifade etti.[487] Büyükelçilik rahibi Graf Lüttichau, 1918 sonunda, gerçi "sürülenlerin yok edilmesi sadece hükümetin oldukça garip radikal bir politik tedbiriydi," ifadesini kullanarak, kendini sınırlamasına rağmen, şu tespitte bulundu: "Tehcir bir askerî tedbirdi. Bu tedbirlerin nedeni herkesin malumudur ve tamamiyle de haklıdır."[488]

Müsteşar Arthur Zimmermann da, 1916 Eylül'de Berlin'de Türk Büyükelçisinin yüzüne karşı hayatta kalan Ermenilere karşı sert uygulamaların tekrarlandığından ve buna istinaden "geçmişteki Ermeni tehcirinin, ülkenin güvenlik çıkarları açısından bakıldığında o zamanki askerî durumda haklılığının savunulabilir göründüğünü, ancak şimdi kadınlar ve çocuklardan müteşekkil geride kalan perişan Ermenilere karşı planlanmış olan tedbirlerin haklı ve affedilir"[489] olmadığını söyledi.

Almanların Türkler'le olan anlaşmalarında bizzat Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesiyle Türk hükümetine baskı yaparak bölgesel sınırlamanın doğu mıntıkasıyla kalmasını ilâve etmeleri, batıdaki İzmir gibi büyük şehirlerde, ama öncelikle İstanbul'da yaşayan Ermenilerin de sürülecek olmalarının işaretinin göstergesi olarak açıklanabilir. Alman elçiliğinin bu şartı karşılığında Ermenilerin Batı Anadolu içlerinden sürülmelerine göz yumuldu.

485 Sur tout lorsque ce mouvement se produit en temps de guerre.
486 1916-04-03-DE-002.
487 1916-01-31-DE-003.
488 1918-10-18-DE-001, Ek.
489 1916-09-25-DE-001.

Berlin'in Merkezî Ermeni Politikası

Soykırım olaylarının gerçekleştiği yerdeki Alman gözlemcileri, Jön Türklerin canice niyetlerini en ufak bir kuşkuya yer bırakmayacak netlikte ortaya koydular. Metternich bir yana, diğer elçiler, gerçeklere amirlerin talimatları çerçevesinde uyum sağladılar. Dolayısıyla Alman Dışişlerinde haberler yeniden filtre edildi. Jön Türklerin suçları minimalize edilirken, sözde Ermeni isyancılarınki büyütüldü.

Van ayaklanmasının kurbanları söz konusu olduğunda Almanya'nın şef diplomatları o herşeyden haberdar halleriyle, Türk müttefiklerinin uyduruk rakamlarına sarılmayı tercih ettiler. Berlin İmparatorluk Parlamentosu'nun bütçe komisyonu karşısında sadece Zimmermann, oldukça ölçülü olarak, "genel bir Ermeni ayaklanmasından" söz etti. Zimmermann, daha önce Lepsius tarafından bilgilendirilmiş olan Baden Düşesi'ne içerik olarak aynı şeyleri söylemekle beraber, "Van'da birkaç günde binlerce Müslümanın şehit edilmiş olduğunu,"[490] söyleyerek, daha önce söylediklerini bir anlamda tashih etmiş oldu.

29 Eylül 1916'da Ermeni Soykırımı'na ilişkin olarak parlamentonun bütçe komisyonunda Zimmermann, "olayların trajikliği genel olarak biliniyor," diye konuştu. Ancak Alman politikacıları tarafından hiçbir şey bilinmiyordu. Sosyal Demokrat milletvekili olan Karl Liebknecht'in, Ocak 1916'da parlamentoda verdiği, "Şu anda devam eden savaş sırasında müttefik Türk İmparatorluğu'ndaki Ermeni halkının yüz binlercesinin yaşadıkları yerlerden sürüldükleri ve öldürüldükleri acaba Sayın Başbakanın bilgisi dahilinde midir?" şeklindeki soru önergesine yanıt Dışişleri Bakanlığı'nın kısım şeflerinden Ferdinant Carl Freiherr von Stumm'dan geldi: "Babıâli'nin bir müddettir bizim düşmanımız olan isyancıları sürdüğü ve Ermeni halkını Türk İmparatorluğu'nun başka taraflarındaki yeni iskân yerlerine göç ettirdiği Başbakan hazretlerinin bilgisi dahilindedir.

Bu tedbirlerin uygulanmasında ortaya çıkan hadiselere dair Alman ve Türk hükümetleri görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Buna ilişkin daha fazla bilgi vermek mümkün değildir." Liebknecht söz alıp, Lepsius'un "Türk Ermenilerin kökünün kazındığından" sözeden mektubunu okuduğu sırada Meclis Başkanı zil çalıp, Liebknecht'in sözünü keserek daha fazla konuşmasına izin vermedi.[491]

Soykırım hakkındaki haber ve bilgilerin yayılmaması için, çok katı basın sansürü uygulandı. Alman kamuoyunun bilmesi gerekenleri Dışişleri basın

490 1917-05-09-DE-001.
491 1916-01-11-DE-001.

büroları ve ilgili daireler kararlaştırdılar. Hükümetin bu konudaki borazanı sadece Türk haber ajanslarının haberlerini veren *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'tu. Konsolos Walter Rößler, hükümetin yayın organlarının yalan haberlerinden dolayı kendini kaybetti. Bunun nedeni; 13 Temmuz 1915'de Osmanlıların yarı resmî telgraf ajansı olan Milli Ajans'ın yayınladığı bir açıklamaydı. Açıklamada Osmanlı Hükümeti, Türkiye'de yaşayan Ermenilere karşı başlatılan saldırıları himaye ettiği ve bu saldırıların çoğunlukla katliamlara dönüştüğü iddialarını protesto ediyordu.

Kendi Büyükelçisine, "Bu açıklamayı gördüğümde gerçekten gözlerime inanamadım. Bu yalanın derinliğini tanımlamak için kelime bulamıyorum," diye yazan Rößler şunları ekledi: "Türk Hükümeti binlerce, dikkatinizi çekerim, suçsuz Ermeni'yi savaş bölgesinden uzaklaştırılacakları bahanesiyle çöle sürdü. Ne hasta ve hamileleri ne de silah altına alınan askerlerin ailelerini ayırt etti. Onları düzensiz bir şekilde besledi ve su verdi, aralarında ortaya çıkan salgın hastalıklar karşısında bir şey yapmadı. Kadınları bebeklerini ve yeni doğmuşlarını yolda bırakıp gidecek ve erişkin yaşa yaklaşmış kız çocuklarını sattıracak ve kendilerini küçük çocuklarıyla suya attıracak derecede sefalet ve çaresizliğe sürüklemiştir.

Onları refakatçı takımın iradesine ve böylece namussuzluğa teslim etmiştir. Öyle bir refakatçı takım ki bu kızları kendilerine alıp sattılar. Onları soyan ve kaçıran bedevilerin ellerine düşürdüler, erkekleri ıssız yerlerde kanunsuzca silahla vurdular. Ve cesetlerini köpeklere ve akbabalara yem olsun diye bıraktılar. Bir söylentiye göre sürgüne gönderilen milletvekillerini vurdurdular. Hapishanedeki suçluları serbest bırakıp onlara askerî kıyafet giydirerek sürgüne gönderilenlerin geçmek zorunda olduğu bölgelere gönderdiler. Gönüllü Çerkesleri aldılar ve Ermenilerin üzerine saldılar. Ama yarı resmî açıklamalarında iddia ettikleri ne? Osmanlı Hükümeti... Türkiye'de dürüst ve barışçıl olarak yaşayan tüm Hıristiyanları devletin iyi niyeti ve koruması altında tutmaktadır."[492]

Bu kitapta yayımlanan Alman Dışişleri belgeleri, Alman diplomatik kaynakları ve diğerleri Ermeni Soykırımı'na dair anlatımları, tanımlama ve yargıları oldukça iyi ortaya seriyor. Bu belgelerle Almanya'nın Türkiye ve buna bağlı olarak Ermeni politikalarını kapsamlı olarak sergilemek mümkün değildir. Çünkü, politika Başbakanlık ve Dışişleri'nden ziyade Alman Militarizmi, Genelkurmayı, Büyük ana karargâhı ve biraz da İmparator tarafından belirleniyordu, ki bu sonraki incelemeler saklı tutulmuştur. Bununla beraber, burada yayınlanan belgeler İmparatorluk Almanya'sının yükümlülüğünün yanısıra nelere önem verdiğini de tamamen ortaya çıkarmaktadır.

492 1915-07-27-DE-001.

1 Ağustos 1916'da Türk Hükümeti, İstanbul'daki Ermeni Patrikliğini ve ona bağlı olan tüm kurumları ortadan kaldırdı. Bundan dolayı Johannes Heinrich Mordtmann, Ermenilerin bu en büyük halk konseyinin ortadan kaldırılışı ve Ermeniler tarafından hazırlanmış anayasa hakkında kaleme aldığı uzunca bir yazıda, "bu anayasa ultra demokratik bir ruha sahiptir ve bu ruh her Gregoryan Ermeni'de mevcuttur,"[493] diye belirtti. Bu değerlendirme kesinlikle bir methiye değildi, ancak Alman politikacıların bakış açısına göre ise ağır bir eleştiriydi.

İmparatorluk Almanyası otoriter bir rejimdi, Morgenthau gibi batıda birçokları hiçbir ideolojinin Prusya militarizmi gibi çok yaratıcı olamayacağına inanıyorlardı, fakat bu gerçekten böyle miydi? Bu İngiliz, Amerikan ve Fransızlarınki anlamında bir parlamenter demokrasi değildi. Ancak ilerici bir parlamento seçim yasası vardı ve parlamento da bütçeyi belirleyebiliyordu, ancak batı parlamentolarıyla kıyaslandığında parlamentonun söz hakkı diğerlerine göre sınırlıydı. Fakat her şeyden önemlisi, savaştan önce ve şimdi hâlâ devam eden 1. Dünya Savaşı'nın içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin akibetlerine karar veren ruh hali neydi?

Fransız Devrimi'nin ideallerine başlangıçta birçok Alman şapka çıkardı. Ancak, 1848'de Almanya'da bir burjuva devriminin yenilgiye uğratılmasından sonra bu ideallerin gerçekleşme şansı ortadan kalktı. Kendini bu ideallerden sorumlu hisseden çoğu Alman ülkesini terk etti. 2,8 milyon Alman 19. yüzyılda anavatanlarını terk ettiler ve bunların çoğunluğu Birleşik Devletler'e gittiler. Özgürlük, birlik ve kardeşlik gibi batılı değerlerden geriye sadece birlik düşüncesi ve dayanışmacı yoldaşlık ve dejenere olmuş kardeşlik kavramları kaldı.

Fransız Devrimi'nin belki de en anlamlı mirası olan - insan hakları - artık Alman dilinde kullanılmaz oldu. Hiçbir Alman belgesinde batı dünyasının bu temel kavramı kesinlikle yer almadı. Ancak bu sözcüğün oldukça zararsız olan yumuşatılmış versiyonu olan "insanî" kavramı Alman konsolosları ve Wolff Metternich tarafından Ermeni soykırımı dikkate alınarak kullanıldı.

4000'den fazla Alman profesörü - bu, pratik olarak İmparatorluk Almanyası'nın toplam üniversite dünyası anlamına geliyordu - 1914 Ekim'inde 93 Alman kadirşinas şahsiyetinin hazırladığı "Kültür Dünyasına Çağrı" bildirgesini desteklediler. Bu bildirgeye göre, Alman militarizmi olmadan Alman kültürü paramparça olur ve yerlerde sürünürdü. "Alman kültürü, militarizmin

493 1915-06-29-DE-001.

koruyuculuğuyla onun içinden çıkıp gelişmiştir."[494] Neticede Alman kültürü batı uygarlığına karşıttı. Bu iki kavram demokratik ülkelerle İmparatorluk Almanyası arasındaki farkı gösterdi. Ve işte çoğunlukla batılı şekilde eğitilmiş ve bundan dolayı da batı zihniyetli Ermeni elit tabakası, politik sistemin Alman versiyonuna çok az ilgi gösterdi.

Halep'teki Alman Konsolosu Walter Rößler, 1914'ün sonunda kendi çalışma bölgesinde, "Almanya'ya karşı keskin bir antipati," olduğundan sözetti.[495] Wangenheim kendisine, Rößler'in Adana'daki meslektaşı Büge'nin aynı yıl, "Almanlar ve yaptıkları, Ermeni halkı arasında çok hoş karşılanmıyor" dediğini yazdı.[496] Alman propagandacısı Freiherr Max von Openheim: "Biz Almanlara karşı, ister Ortodoks, Katolik veya Protestan olsun fark etmez, kafası çalışan istisnalar bir yana bırakılırsa, Ermeniler yüreklerinin derinliklerinde düşmanlık besliyorlar" diyordu.[497] Dışişleri Bakanlığı'ndan Zimmermann Alman Parlamentosu Bütçe Komisyonu'nun 29 Eylül 1916'daki 86. Oturumu'nda Ermeni Soykırımı son aşamasına ulaştığı sırada, "Ermeniler arasında hatırı sayılır bir Alman düşmanlığı olduğundan söz edildiğini notları arasına aldı".[498]

Almanlar tarafından ise nefret edilenler batı zihniyetli Ermeniler'di. "19. yüzyılın ortalarında başlayan Amerikan ve İngiliz misyoner faaliyetleri, Rus, İngiliz ve Fransız konsolosluklarının faaliyetleri, kışkırtıcı ve fesat" olarak tanımlayan Openheim, bu faaliyetleri Ermenilerin Almanlara karşı tutumunun nedeni olarak görüyordu. Doğu Bürosu müdürü Openheim, "Avrupa ve Amerika'da modern uygarlığı ve devrimci fikirleri tanıyan, öğrenen yarı eğitimli Ermeniler, memleketlerine geri döndükten sonra içinde bulunulan ilişkilerden duyulan memnuniyetsizliğin ve nefretin mikrobunu hemşerilerine aşıladılar"[499] diye yazıyordu.

Sonradan Dışişleri Bakanlığı da yapan Alman Elçisi Richard von Kühlmann sorunu nesnel olarak ele aldı: "Amerikalılar Ermenilerin entelektüel uyanışı için çok şey yaptılar," diye yazdı ve sinsice şunları ekledi: "Bu yarı eğitimli Ermeniler, dolaylı olarak Türkiye Ermenileri'nin trajik yazgılarına katkı sunmuş oldular."[500] Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zimmermann, Alman

494 Ungern-Sternberg, Jürgen von; Ungern-Sternberg, Wolfgang von, Der Aufruf "An die Kulturwelt!" ('Kültür Dünyası'na Çağrı), Stuttgart 1996.
495 1914-10-16-DE-001.
496 1914-12-29-DE-001.
497 1914-08-29-DE-001.
498 1917-05-09-DE-001.
499 1915-08-29-DE-001.
500 1917-01-20-DE-001.

parlamenterleri önünde, "Ermenilerin defedilmesi, tarafsız ya da düşman ülkelerde bulunan Ermeniler tarafından Türkiye'ye karşı ateşli bir devrim çağrısına yol açtı," dedi.[501]

Ermeniler söz konusu olduğunda, Türkiye'ye karşı bir devrim aynı zamanda Almanya'ya da karşıdır yaklaşımı, Alman mantığında sabit hale gelmişti. Devrim tehlikesi ve bunun dışardan, her şeyden önce de Rusya'dan yönlendirilmesi çok eski bir Alman saplantısıydı. Devrim neredeyse otomatik olarak ihanet anlamına geliyordu. "Askerden kaçmalar hakkında şikâyetler ve çok sayıda Ermeni'nin Rusların tarafına geçmesi artıyor ve nihayet Van'da Azerbaycan'a doğru ilerleyen Türk birliklerinin arkasında genel manada bir Ermeni ayaklanması patlak verdi. İsyanlar çıktı."

Alman Parlamentosu Bütçe Komisyonu'nda bunları anlatan Zimmermann, "Türklerin şimdi Ermeni devrimiyle doğrudan bağıntılı bölgeyi kuşatmak için niçin daha kararlı olduklarının," kavranabileceğini ifade etti ve sonra, "Buna karşı doğal olarak ihanetlerden ve Ermenilerin belli oranda sadakatsizliklerine nefretten dolayı Türk fanatizminin" ortaya çıktığını söyleyerek, neticede, "Tehcir elim bir şekilde cereyan etti"[502] dedi.

Alman parlamenterlerine ne kadar çok yalan söylendiği, Zimmermann'ın söylediklerine karşıt olan Alman konsoloslarının raporlarında görülür. Her yerde ihanet üzerine söylenen uyduruk hikâyeler, sadece Prusyalılar'dan Alman politikacılarına kalmış bir saplantı değildi. Daha ziyade Alman Katolikleri ve sosyalistleri veya Ermeniler söz konusu olduğunda da, her yerde görülen Alman militarizmiydi. Alman İmparatorluğu sürekli artan ölçüde Almanya'ya karşı İtilâf güçlerinin bir komplo içinde olduğunu her ne pahasına olursa olsun kanıtlamak için bir histeri içerisindeydi. Zimmermann halk temsilcileri karşısında şunları anlattı: "Bu noktaya ilişkin Eylül 1915'deki Daily Chronicle'daki bir makaleyi hatırlıyorum. "Ermeni halkının savaşın başlamasından itibaren İtilâf Devletlerinin meselelerini kendi meselesi yaptığı övgüyle kabul ediliyor. Başlangıçtan itibaren istismarsız ve pazarlıksız İtilâf Devletleri saflarında çarpıştılar ve haklı olarak yedinci müttefik olarak telakki edilmeyi hak ettiler. Makalenin başlığı ise şöyleydi: "The Seventh Ally" (Yedinci Müttefik- Çev).[503]

Bir İngiliz günlük gazetesinde yayımlanan bir makale, bir milyondan fazla Ermeni'nin öldürülmesinin haklı gösterilmesi için kanıt olarak kullanılıyordu.

501 1917-05-09-DE-001.
502 1917-05-09-DE-001.
503 1917-05-09-DE-001.

Ermeni soykırımı Berlin'de artan ölçüde bir propaganda aracına dönüştürüldü. İmparatorluk Almanyası Hükümeti dışarıya karşı Ermenileri İtilâf Devletlerinin maşası olarak takdim ederek Ermenilerin yazgısının sorumluluğunu İtilâf Devletlerinin sırtına yüklemeyi denedi.

Bu propaganda meydan savaşına nihayet Ermeni dostu Wolff Metternich de katılarak bundan dolayı imparatorun kişisel övgüsüne nail oldu. "Her ne kadar -değişik nedenlerle- Babıâli'nin Ermeni siyasetini akılcı bir rotaya oturtma konusunda fazla başarılı değilsek bile" diye yazdı, 10 Haziran 1916'da, "ne düşmanlarımızın ne de tarafsız denilen kimselerin bizi bu konuda suçlama ya da bizden bu olayları onaylamadığımızı resmen açıklamamız konusunda herhangi bir talepte bulunma hakları yoktur.

Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerini Protestan, Katolik ve Ortodoks inancının koruyucuları olarak gören İngiltere, Fransa ve Rusya gibi üç ülkenin, Alman sivil ve savaş esirlerine yaptığı inanılmaz eziyetler, herhangi bir ittifak devleti tarafından diğerine karşı hiçbir zaman dile getirilmemiştir; aynı şekilde, düşman ülkenin basın organlarında ayaklar altına alınan insan haklarıyla ilgili herhangi bir ses de duyulmamıştır." Bu değerlendirilmeler, imparatorun görüşleriyle tamamen uyumluydu, dolayısıyla onun hakkında "çok iyi" diye not düşüldü.

Aynı belgede, "Bu durum Babıâli tarafından da bilinmektedir" diye yazan Metternich şöyle devam eder: "Ermeni sorunu konusundaki düşüncelerimiz aktarılırken bu konuya da defalarca dikkat çekilmiştir. Türklere halk arasındaki şüpheli unsurların insanlığın gereklerini hiçe sayarak nasıl zararsız hale getirileceğini öğreten, iddia edildiği gibi biz değiliz, düşmanlarımızdır."[504] II. Wilhelm, elçiyle hemfikirdi ve raporun altına "doğru" diye yazdı.

Bu, II. Wilhelm'in (yoksa hepsine kendi yorumlarının en önemsiz detaylarını bile yazardı) İçişleri Bakanlığı'ndaki soykırım dosyaları arasında görüş belirttiği bilinen yegâne belgedir. Amerika Elçisi Henry Morgenthau hatıratında, Büyükelçi Metternich'i detaylı bir şekilde anlatmakla kalmadı, aynı zamanda Almanya'yı hiçbir kuşkuya mahal vermeyecek şekilde Ermeniler için müdahale etmemekle suçladı. Tahminlerinde haklıydı, çünkü klasik diplomatik iletişim hattının yanı sıra askerî bir emir ve iletişim kanalı mevcuttu. Her ne kadar önemli askerî dosyalar, hattâ en önemlileri II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde bir hava saldırısında ittifak güçlerinin bombalarıyla yandılarsa da, diplomatik dosyalar en azından Alman militarizminin Türkiye'deki faaliyetlerini, binlerce değilse de, yüzlerce Ermeni'nin ölümünden doğrudan, dolaylı olarak ise bizzat soykırımdan sorumlu olduğunu ortaya sermektedir.

504 1916-07-10-DE-001.

TÜRKİYE'DE ALMAN ASKERİYESİ

1. Dünya Savaşı sırasında, 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan Alman Askerî Yardım Heyeti'nin (Misyonu'nun) Hizmet Sözleşmesi çerçevesinde, Türkiye'de yaklaşık 800 Alman subayı bulunuyordu. Bunlar - geçmiş dönemlerde olduğu gibi - Türk subaylarını eğitmekle kalmıyor, aynı zamanda Türk ordusunun da belli bir parçasını oluşturuyorlardı. Bir ordunun kumandanı bir Türk'se, kurmay yöneticisi bir Alman'dı ya da bunun tersiydi. Alman subaylar her yerde böyle kilit pozisyonlardaydı.

Görev bölgeleri, Çanakkale dışında, çoğunlukla Filistin cephesi ve Mezopotamya olarak tespit edildiğinden birçoğu, Ermenilerin tehcir edildiği güzergâh üzerinde seyahat ediyorlardı. Alman diplomatlarının esas olarak katliam eylemlerinin yapıldığı bazı bölgelerde bulunmaları yasak olduğundan kendi gördüklerini tıpkı İran'daki Konsolos Wilhelm Litten gibi, ancak tehcir güzergâhında batıya doğru seyahat ederek rapor edebilirlerdi. Dolayısıyla Alman diplomatlarına nazaran pek çok Alman subayının Ermeni Soykırımı'nın etki ve sonuçlarıyla teması bu nedenlerle daha fazla oldu.

Türkler bu subaylardan da imha eylemlerinin tüm boyutunu gizlediler. Başöğretmen Martin Niepage, "Mareşal von der Goltz, Bağdat'a seyahat ederken, Cerablus'da Fırat'ı geçmek zorunda olduğu yerde yarı aç Ermeniler'den oluşan büyük bir kamp bulunuyordu," diye yazdı. "Mareşalin buraya ulaşmasından kısa bir zaman önce bahtsız hastaların ve can çekişenlerin kırbaçlanarak birkaç kilometre ötedeki bir tepenin arkasına götürüldüklerini Cerablus'ta öğrendim. Von der Goltz geldiğinde ortalıkta ters bakışlarının göreceği hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine biz, birkaç meslektaş hemen alanı ziyaret ettik ve hâlâ burada bulunan erkekleri, çocuk cesetleri, elbise parçaları, çakallar ve akbabalar tarafından etleri henüz kısmen yenmiş kafatasları ve kemikler bulduk."[505]

505 1916-09-10-DE-003.

Diplomatik belgelerde Türkiye'de bulunan Alman asker ve subaylarının Ermeni soykırımı hakkında genel veya özel görüşlerine ilişkin ifadeler çok azdır. Var olanlar da çok kişisel ifadeler içerir. Martin Neipage, "Bir Alman, kendiliğinden, Ermenilerin korkunç sefaleti üzerine konuşurken, ortama girildiğinde nasıl suskunlaştıklarını ya da konuyu değiştirmek için nasıl kıvrandıklarını sıkça fark eder oldum," diye yazar.[506] İsimsiz bir mektup kaleme alan birisi, Bağdat Demiryolu Şefi Günter'in dikkatini şuna çekti: "Subaylar tarafından dile getirilen, binlerce Ermeni'nin durumunun ehemmiyet arzetmediği şeklindeki düşüncelere inanmak son derece yanlış olacaktır."[507]

Tehcire ve katliam eylemlerine karşı açıkça tavır alan çok az Alman subayı söz konusudur. Eğer Erzurum tehcire karşı bir iç protesto adası olabilmişse, orada konsoloslukta tehcir karşıtı bir ihtiyat subayı olan Scheubner-Richter'in bulunuyor olmasından dolayıdır. Onun yanı sıra üç subay da sürekli olarak şehirdeydiler. Bunlar: İstihkam komutanı, Alman albayı ve aynı zamanda Türk tümgenerali olan Posseldt, Prusya albayı ve 21. Piyade Alayı komutanı Stange ve savastan sonra Lepsius'a tehcir hakkında kişisel gözlemlerini sunan, ancak hiç i Öncü Alayı Keşif Karargâh Komutanı Albay Straszewski'[508]

Bu üçlü, Alman Dışişleri Bakanlığı dosyalarında bilinen subaylardı ve muhtemelen Straszewski de Ermenilere yardım etmek istemişti. Hepsi tutumlarının diyetini ödediler. Scheubner-Richter daha sonra doğuya İran'a sürüldü. Posseldt, (Alman tanıkların izlenimlerine göre) Ermeniler'le ilgili girişimlerinden ötürü sürüldü, aynı şekilde Yarbay Stange de, Batı Cephesine gönderilip orada zehirlenmiş olarak hayatını yitirmeden önce, İstanbul'da postane hizmetinde görev almak zorunda kaldı.

Sivillere Karşı Kullanılan Alman Subayları

"Almanya Türkiye'ye var olan en modern, batı cephesi için çok zaruri olmasına rağmen, orada olmayan 15'lik önden havalı, hareketli sahra obüs bataryaları verdi. Biz, Türkiye'deki Alman subayları bu çok değerli silahın yararsızca kullanılmasına, çok büyük bir kısmının da işlevsiz sevk ve idaresi ve dolaştırılmasına boşuna küfür edip duruyoruz," diye yazdı Alman Yüzbaşısı

506 1916-09-10-DE-003.

507 1918-11-01-DE-004. Bu ifadenin yer aldığı sayfa Dışişleri Dairesi tarafından mikrofilme alınan ve arşivi kullananların hizmetine sunulan dosyalar içinde bulunmuyor.

508 LAH 2193.

Stumpf, bir Postapulu gazetesinde ki, bu gazete Alman Askerî Yardım Heyeti'yle sadece sahra posta koleksiyonu açısından ilgi gösteriyordu, dolayısıyla da açıklıktan kaçınma gereği duymuyordu. Stumpf, "Diyarbakır'da bu dev sahra toplarının şehirden geçmelerini sağlamak için, kerpiç evler yıkıldı ve yüzlerce asker onlu, on ikili mangalar halinde, uzun halatlarla bu canavarı hareket ettirebilmek için 'kan ter içinde' kaldılar."[509] Yüzbaşı Stumpf'a aktardığına göre, meslektaşı Eberhard Graf Wolffskeel von Reichenberg'den, bu en modern Alman toplarının kullanılışını öğrenmiş, ona neden bunların savaş meydanlarından bu kadar uzaktaki bir bölgede gezdirildiğini sormuş, isyana kalkışan ya da sadece kendi varlığını sürdürmek için mücadele eden sıradan Ermenilerin tümünü birden topa tutmak için yanıtını almıştır.

30 Mart 1915'de, yani Türkler ve Almanlar için tehcirin gerekçesi olan Ermenilerin Van isyanından çok önce, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, Zeytun'dan sorumlu olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın karargâhının bulunduğu yer olan Şam temsilcisi Padel'den bir telgraf aldı: "Graf Wolfskeel'in bildirdiğine göre," diye yazıyordu Alman topçu subayı, Graf'm soyadını yanlış yazdığı raporunda, "Halep Konsolosu Rößler memnuniyet verici gelişmelerin yaşandığı Zeytun'a, sözkonusu hadiselerden dolayı seyahat etmek istiyor. Askerî yetkililer bu seyahati çok sorunlu buluyor ve buna karşı mesafeli bir tutum benimsenmesini rica ediyorlar. Ben, bunu oldukça nazik bir şekilde telgrafla Rößler'e bildirdim. Oradan da Graf Wolfskeel adına buna ilişkin bir talimatın gönderilmesini rica ediyorum." Gerçekten de gereği yapıldı ve 30 Mart 1915'de bir telgrafla Alman Elçiliği Rößler'e şunu bildirdi: "Lütfen Zeytun'a gitmeyip seyahatinizi Maraş ile sınırlayınız."[510]

Rößler 8 Nisan akşamı geç saatlerde Antep'e geldiğinden şunları daha sonra bildirdi: "Öğrendiğime göre General Fahri Paşa [Gn. Fahrettin Tükkan] ve refakatçisi Alman Binbaşı Graf Wolffskeel, Maraş, Zeytun ve diğer yerlerde teftişler yapmak için şehirde bulunuyorlar."[511] Rößler, fanatik bir Ermeni düşmanı olan Fahri Paşa'mn yardımcısı olan Wolffskeel'in fonksiyonunu biliyor ve "Halep'in Askerî Komutanı ve General Fahri Paşa hakkındaki değerlendirmesini, hükümetin aldığı tehcir kararını en sert ve acımasız emirlerle uygulayan biri" şeklinde yapıyordu.[512] Tabiî ki, onun açısından her iki subayın

509 Philatelie und Postheschichte (Pulculuk ve Posta Tarihi), Frankfurt am Main, Sayı 10-12, 1970, s. 66-67.

510 1915-03-30-DE-001.

511 1915-10-25-DE-011.

512 1915-07-17-DE-002.

Zeytun'da ne işleri olduğu netlik kazanmış olmalıydı: Manastırdaki asker kaçaklarını topa tutmak.

Wolffskeel'in Musa Dağ'daki Ermeni kaçaklarım kovalamada da yer aldığını belirten Rößler, "İlâve etmem gerekir ki," diye yazdı, "Eylül sonunda Suveyde'de direnişçilere karşı askerî tedbir uygulamasında Graf Wolffskeel Fahri Paşa'ya [Fahrettin Türkkan] eşlik etmiştir".[513] Son olarak Wolffskeel, Alman tanıklarının gözlerinin önünde, Urfa'daki Ermeni direnişini topa tutan kişiydi.

1915 Ekim'inde her iki topçu bataryası, Lepsius tarafından kurulmuş olan halı fabrikasının Alman müdürü Franz Hugo Eckart'tan, fabrika Urfa'mn üst tarafında olduğu ve Ermeni mahallesini çok iyi gördüğünden, topları yerleştirmeyi talep ettiler. Alman misyon binasına ve Amerikalılarınkine zarar gelmeyeceğine dair Eckart'a güvence verildi. Wolffskeel, teslim olmaları için isyancıların liderlerinin sığındığı Ermeni kilisesini topa tutarak tam isabet kaydetti. Rößler, onun nişancılığına hiç hayranlık duymadığı gibi durumu Büyükelçisinin "yüksek mülahazasına" şöyle sundu: "Bir Alman subayının Türklerin iç düşmanlarına karşı sefere katılması yararlı mıdır? Ve bir subayın selahiyeti dairesinde midir?"[514]

Wolffskeel istisna değildi, dış düşman kadar sözde iç düşman olarak damgalanan herkese karşı savaşan Alman subaylarından bir diğeri ulaştırma şefi (Demiryolları Dairesi) Yarbay Böttrich'di, ki bu daire, doğrudan Bağdat Demiryolları personelinin askerî açıdan bağlı olduğu Türklerin merkez karargâhına bağlıydı. Böttrich, Wolffskeel gibi ateş etmiyordu ama, bazı Almanların gözünde daha da berbat işler yapıyor, Bağdat Demiryollarında çalışan Ermeni memurların sürgün emrini, yani ölüm kararlarını imzalıyordu. İşletme için bu çok iyi eğitimli Ermenilerin yerini dolduracak personel bulunamayacağından, sürgün emri Bağdat Demiryollarına çok zarar veriyordu.

"Rakiplerimiz bu yazıya sahip olmak için çok para ödeyecekler," diye yazdı, Bağdat Demiryolları müdür vekili, Böttrich tarafından imzalanmış bir emri, Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na göndererek," çünkü Alman Askerî Yardım Heyeti Komisyonu'nun bir üyesinin imzasıyla onlar Almanların Ermeni sürgününü önlemek için sadece hiçbir şey yapmadıklarını değil, aksine hattâ bu amaçla kesin emirlerin onlardan çıktığını, yani imzalandığını ispatlayacaklardır. Türk askerî komiseri, alaycı bir gülümsemeyle parmağını Böttrich'in

513 1915-10-25-DE-011.
514 1915-10-25-DE-011.
515 1915-11-18-DE-001, Ek 2.

imzası üzerine koydu, çünkü Türkler için, belgenin Türk olmayan birinin, bir Alman'ın imzasını taşıyor olması çok değerlidir ve belgenin kendisinden daha çok bu konuşulacaktır."[515]

Savaş sonrası birçok yüksek rütbeli Alman subayı bu imzayı çok büyük bir hata olarak tanımlamışlardır. Çünkü belgenin savaş karşıtları için propaganda malzemesine dönüşmesinden ürkmüşlerdi. Bunlar elbette, bu belgenn bir süre sonra değil, yayımlanmak için 80 yıldan fazla arşivde uyuklayacağını bilemezlerdi. Tıpkı Alman subaylarının gerçek rollerini gözler önüne seren ve halen uyuklayan nice dosyalar gibi.

Morgenthau, hatıratında, "Wangenheim isteseydi, tehciri durdurabilirdi," diye yazdı. Belgeler bu tezi dışlıyor, ancak aynı belgeler bir başka olanağa işaret ediyor: "Alman politikacıları çoğu zaman sadece korkak ya da güçsüz iken, Alman Askeriyesi'nin sadece öldürmek değil, aynı zamanda kurtarmak olanağı da vardı.

İstanbul Maslahatgüzarı Radowitz, "8 Kasım 1916'da liman şehri İzmir'de çok miktarda tutuklamalar gerçekleşti ve ertesi gün yaş ve cinsiyet gözetmeksizin 300 Ermeni trenle sürüldü," diye yazdı. Alman Başbakanı'na, "Bu sürgünü, diğerleri takip edecektir. Bu tehcir vali tarafından geniş yetkiler tanınan İzmir polis şefi tarafından yönetildi. Vali ise kendisini savunarak, İzmir'deki Jön Türk Komitesinin kendisinin Ermeniler karşısındaki ılımlı tavrından hoşlanmadığını, böylece İstanbul nezdindeki itibarının zedelendiğini söyleyerek, Ermenilerin tahliyesinin İstanbul tarafından istendiğini açıklamış." Maslahatgüzarın duruma ilişkin değerlendirmesini şöyle dile getiriyordu: "Ben, Babıâli nezdinde yapılacak girişimlerle bu önlemlere engel olunabileceğine ihtimal vermiyorum, hattâ kısa bir süre sonra orada yerleşik Ermenilerin de tehcir edilmesine başlanacağından endişe ediyorum."[516]

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Jagow da, muhtemelen hiç umutlu değildi, buna rağmen rutin olarak İstanbul'daki temsilcisine, "mümkünse İzmir'den Ermeni tehcirinin durdurulması veya en azından ertelenmesi için etkide bulunulmasını," rica etti ve bu ricasına alışılmadık bir öneri ilâve etti: "Almanya'da işgücü açığı olduğu için bizim Babıâli'ye Ermenilerin Almanya'ya gönderilmesini teklif edip edemeyeceğimiz sorulabilir."[517]

Daha yeni İzmir'e intikal etmiş olan Alman Generali ve Türkiye'deki Alman Askerî Misyonu (Alman Askerî Yardım Heyeti) Şefi Otto Liman von Sanders, Alman askerlerinin içinde bulundukları durumun arzu ettikleri takdirde

516 1916-11-13-DE-001.
517 1916-11-13-DE-002.

nelere kadir olduğunu gösterdi. İstanbul'un ve kişisel olarak Talat'ın kesin emrine rağmen Sanders, sürgünleri yasakladı ve bu emri doğrudan vilayet yönetimlerine gönderdi.[518] Liman için elbette önemli olan, Ermenilerin -aynı şekilde planlanan Rum - sürgününün sonucu kendi birliklerinin iaşe ikmalinin tehlikeye girmesiydi. İzmir, Alman askerlerinin Ermeni tehcirini durdurdukları tek yerdi.

Ancak Alman subaylarının sözde Ermeni isyancılara karşı kullanıldıkları veya kullanılmaya kalkıldığı başka olaylar da vardı. "Musul yolunda 6. Ordunun yeni yaratılmış emir alanına giderken Ömer Naci'ye ve benim komutamdaki kıtalara sözde içinde Ermeni isyancıların gizlenmiş olduğu söylenen Hesak'taki bir *Ermeni*[519] köyüne hücum edip cezalandırma emri verildi," diye yazdı. Scheubner-Richter 1915 sonunda subay olarak katıldığı operasyonlardan birinde, "Bu 'sözde isyancı' insanların katliamdan korktukları için orada gizlendiklerini ve onlara hayatta kalma garantisi verilirse seve seve silahlarını bırakmaya razı olduklarını zamanında haber alabildim.

Musul'daki Alman Konsolosluğundan bir vekil ve benim tarafımdan teklif edilen uzlaştırma denemesi, durumu bildirmiş olduğum 6. Ordunun Başkomutanlığı tarafından reddedildi. Emrimdeki Almanları, subay ve birlikleri Musul'a çağırarak ve bunun "Türklerin bir iç sorunu" olduğunu ve kanımca "jandarma hizmeti" yapan Türk birlikleri üzerinde Almanların emir sahibi olmasını uygun bulmadığım mazeretiyle, bana teslim edilen Türk birliklerin emrini Türk subaylarımdan birine devrederek, fikir ayrılığının doğuracağı problemlerden sıyrıldım. Davranışım daha sonra Mareşal v. D. Goltz'un muvafakatını aldı."[520]

Goltz'un kendisi de bizzat böylesi ödevler tevdi etmişti. Konsolos Yardımcısı Holstein Musul'dan şunları bildirdi: "Duyduğuma göre Freiherr v. D. Goltz, 4. Ordu birliklerine ayaklanmanın bastırılması için Midyat'a gitme emri verdi."[521] Maslahatgüzarı Neurath bunu daha açık bir şekilde ifade etti: "Asıl olarak bu sevk işlemiyle görevlendirilen 4. Ordu (Cemal Paşa) çok uzak olduğundan, mareşal III. Ordunun bir bölüğüne, orada düzeni yeniden sağlama emrini vermişti."[522]

---

518 1916-11-12-DE-001; 1916-11-17-DE-001.

519 Hazax olacak, Cizre'ye bağlı bugünkü İdil, Batı Süryani bir yerleşim yeri. 1915'te Kürt aşiretlerine ve Ömer Naci Bey denetimindeki Türk ve Kürt askeri güce karşı, kendini kahramanca savunmuştu. Hazax'a, çeşitli yerlerden kurtulan birçok Ermeni, Asur, Kildani ve Süryani sığınmıştı.[ed]

520 1916-12-04-DE-001.

521 1915-11-04-DE-001.

522 1915-11-12-DE-013.

Sonuç olarak bu operasyon Alman girişimiyle önlendi ama bu öykü, Holstein'ın Alman birliklerinin Hıristiyanlara ve Ermenilere karşı kullanılmasını normal bir şey olarak kabul etmediğini gösterir. Von der Goltz başlangıçta sadece Büyükelçiliğin askerî maslahatgüzarı Otto von Lossow'un "mümkün olduğunca çabuk Bağdat'a ilerlemesi gereken 51 ve 52. Tümenin birlikleri durdurulmamalıdır"[523] talimatını reddetmiştir.

Alman Askerleri ve Belçika Örneği

Alman muharebe subaylarının soykırım sürecine etki edebilme olanakları oldukça sınırlıydı. Bu durum, metropoldeki komutanlar ve Büyükelçilikteki üst düzey askerî yetkililer için tamamen farklıydı. ABD Büyükelçisi Morgenthau, Alman askerlerini Ege kıyıları boyunca yaklaşık 100.000 Rum'un Yunanistan'a sürülmelerinin suç ortağı olarak ilân etti. Alman Amiral Usedom'un, kendisine "Almanlar bu tehciri teşvik etmişlerdir,"[524] dediğini, hattâ daha da ileri giderek, "fakat daha da tayin edici nokta günümüzdeki kitlesel sürgün fikrinin tartışılmaz bir Alman fikri olmasıdır," dediğini yazdı.[525]

Kitlesel sürgün bir Alman fikri midir? Gerçekten de Almanlar, Fransız topraklarını işgal ettikten sonra en azından 10.000 Fransız'ı Almanya'ya sürdüler ve orada boş bulunan kışlalara kapattılar. Daha da önemli olan Belçikalıların sürgünüydü. Alman Genelkurmay Başkanı tarafından Haag Savaşı Nizamnamesi'ne aykırı olarak endüstride kullanılmak üzere 400.000 Belçikalının tehciri, Prusyalı general ve aynı zamanda Belçika genel valisi olan Moritz Ferdinand von Bissig tarafından reddedildi.

Buna rağmen savaşın ilk yılından itibaren aralarında kadm ve çocukların da bulunduğu binlerce Belçikalı işgal altındaki Fransa'daki endüstri merkezleri ve Almanya'ya sürüldüler. Bu ilk sürgünler, Dublin Üniversitesi'nden Alan Kramer'e göre, "direniş ve sivil itaatsizliğin kollektif olarak cezalandırılmasıydı".[526] Sadece işgale karşı olmak veya Brüksel Belediye Başkanı Adolphe Max'ın başına geldiği -ve daha sonra Türkiye'de olacağı- gibi, ileri şahsiyetlerden biri olmak, tutuklanmak için yeterliydi. 1916 yılında paskalya bayramı sırasında, daha önce sığır vagonlarında sürgün edilen erkekler gibi, 30.000 Belçikalı kadm ve genç kız sürgün edildiler. Bu zora dayalı uygulamada toplam 2614 Fransız ve Belçikalı yaşamını yitirdi.

---

523 1915-11-04-DE-001.

524 Morgenthau, a.g.e., Bölüm III, s. 49.

525 A.g.e., Bölüm XXVII, s. 267.

526 Enzyklopaedie, s. 434 f.

Bu tehcirin diğer bahanelerinden biri de sözde Fransız gönüllü kıta birliğinin, çetecilerinin tehdidiydi. Alman ordu yönetiminin görüşüne göre özellikle bir Belçika şehri olan Löwen'in işgali sırasında, 25 Ağustos'tan 28 Ağustos'a kadar Alman birlikleri saldırıya geçti ve bunun üzerine Almanlara ateşle karşılık verildi. Gerçekte Belçikalı çetecilerin Almanlara hücum etmiş olduklarına dair tek bir olay bile kanıtlanamamıştır. Gerçekte Löwen'e saldırı sırasında Belçikalılar tarafından püskürtülen Alman birlikleri, yanlışlıkla kendi arkadaşlarına ateş açmışlardı.

Bu olay sonrası Almanlar 248 Belçikalı sivili, tıpkı daha önce Lüttich şehrinin işgali sırasında o zamanki tugay komutanı Erich Ludendorff'un (bunun için *pour le merite* nişanı almış olan) sivilleri idam ettiği gibi, kurşuna dizdiler. Keza batılı ve tarafsız kamuoyunu Almanların Löwen şehrindeki binaların 1/6'sını yerle bir etmelerinden ziyade üniversite kütüphanesinin ortaçağda el yazısıyla yazılmış çok sayıda kitabının tamamen yakılıp kül edilmesi çılgına çevirdi. Almanlar ender özürlerinden birini böylece üniversite kütüphanesi için dile getirmişlerdir. Bu tahribatın gerçek nedeni muhtemelen Löwen'in Belçika'nın en önemli sivil ve askerî elitinin eğitim yeri olmasıydı.

Bu intizamsız Alman asker güruhunun, o güne dek gizli kalmış olan, sivillere yönelik vahşeti, daha sonra Türkler tarafından Ermenilere karşı uygulanan vahşetin bahanesi olarak kullanılmıştır. Evleri ateşe verildikten sonra içeride bulunanların dışarı kaçmaya kalkışmaları üzerine, diye yazdı, Belçikalı Profesör Leon van der Essen, mahkemeye sunduğu bilirkişi raporunda, "Alman askerleri tarafından tekrar alevlerin içine atılmış veya köpekler gibi boğazlanmışlardır". Essen, Rue de la Station'daki kundaklamaları bir Alman süvari subayının yönettiğini belirtti.

"Tren istasyonunda kadınları ve çocukları erkeklerden ayırarak, erkeklerin içinden rasgele seçtiklerini kurşuna dizdiler. Almanlar özellikle Belçikalı din adamlarına karşı nefretle saldırdılar. Hollanda, İspanya ve Güney Amerikalı tarafsız devletlerin vatandaşları da Alman kana susamışlığının kurbanları oldular. Almanlar şehrin bombalanacağını duyurarak, ahalinin şehirden kaçmasını sağladıktan sonra, askerler evlere girerek talan ettiler." Essen bundan sonrasını ise şöyle kaleme alır:

"2 Eylül'de Rue Marie Theres'deki son evler de yakıldı. Akşam sarhoş Alman askerleri sırtlarında ganimet çuvallarım sürükleyerek Rue Leopold Caddesi'nden tren istasyonuna geldiler." İstasyonda yüzlerce Belçikalı sürgün bekliyordu.

"Orada büyük bir grup sessizce dururken Alman askerleri hiçbir neden olmaksızın kudurmuşçasına insanların üzerine ateş açtılar ve aralarında kadın

ve çocukların da olduğu onlarca insanı öldürdüler ya da yaraladılar."[527] Almanlar Löwen şehrinden 10.000 insanı şehir dışına ve bunlardan 500'ünü Almanya'ya sürdüler. Sürülenlerden 150'si kadm ve çocuktu. Köln gibi birkaç şehirde sürgünler ahaliye teşhir edildiler, Dinant'ın da içinde bulunduğu diğer şehirler de sürülenler aynı kaderi paylaştılar.

Ünlü yazar ve Ermenilerin dostu Paul Rohrbach, savaştan sonra "Savaşta yaptığımız bazı şeylerin sadece etkilerinin değil, bizatihi kendisinin de berbat olduğunu inkâr edemeyiz," diyerek, olan biteni şöyle itiraf etmek zorunda kaldı: "Buna, Belçikalı işçilerin zor kullanılarak Almanya'ya sürülmeleri ve daha sonra hiçbir şekilde insanca muamele edilmemesi ve kendilerine yöneltilen askerî ayaklanma suçlamasıyla yerle bir edilen Kuzey Fransa'nın Lile şehri halkının sürgünü de dahildir."[528]

Almanların Belçika'da yaptıkları -ki Türk ajanları tarafından da izlendiği söylenir- Ermeni Soykırımı'na ilişkin Alman dosyalarında, Almanların Belçika ve Kuzey Fransa'da yaptıkları "Belçika vahşetinin" sık sık birçok kez ortaya çıkmasından dolayı önemlidir. Ermeni uzmanı Mordtmann, şunları yazdı: "Talat Bey, geçmişte de bir kez ifade ettiği gibi, birkaç gün önce yüzüme karşı da, 'Belçika'da 40.000 Belçikalı'yı öldürmüş olduğumuzu söyledi. Ben bunu diğer taraftan da duydum' dedi." Ermenilerin akibetine dair telgraf tarzındaki bir yazısında, "Tüm tehcir edilenlerin akibetinin ölümle noktalandığı genel bir kanaattir. Almanya'nın bu kitlesel cinayetlere rıza gösterdiği, ülkedeki hem tüm Hıristiyanlar tarafından, hem de Müslüman halkın bir kesimi tarafından farz edilmektedir," diyen Halep Konsolos Yardımcısı Hoffmann, yazısını şöyle tamamladı: "Bu durum ara sıra Almanya'nın yaptıklarını çağrıştırıyor, meselâ (Belçika!)."[529]

Büyükelçilikteki Alman Subayları

Morgenthau, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tehcirin asıl failinin Guldo von Usedom'un yanı sıra -salt bir baş tanık olarak ve Alman kaynaklarına da

527 Leon van der Essen'den yapılan bütün alıntılar için bkz.: Horne, Charles F. (Derl.), "Source Records of the Great War", Büyük Savaşın Kayıt Kaynakları), Vol II, National Alumni 1923.
İnternet üzerinden de bu kaynağa ulaşmak mümkün:
http:// www.firstworldwar.com/source/lovain_ judicialreport.htm

528 Rohrbach, Paul, Der Deutsche Gedanke in der Welt (Dünya'da Alman Düşüncesi), gözden geçirilmiş yeni basım 1920, s. 127.

529 1915-10-18-DE-001.

dayanarak kendi fonksiyonlarının çok ötesinde bir kilit pozisyonu olan deniz binbaşısı ve büyükelçinin bahriye ateşesi Hans Human olarak ilân etti.

Büyük oranda Türkiye'de büyümüş olan Human, Ernst Jäck'ın yakm dostu olduğu gibi, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nm da canciğer dostuydu. Onun Almanya'yla tüm ilişkisi pratikte Human üzerinden gerçekleşirdi. Bir diplomatın ifade ettiği gibi, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ndeki herkes, ya Weitz ya da Human'ın sistemine katılmak konusunda karar vermek zorundaydı. Paul Weitz 30 yıldır Frankfurter Zeitung'un İstanbul'daki muhabiriydi ve Alman temsilciliğinin daimî danışmanıydı.

Morgenthau, onun hakkında şunları yazdı: "Weitz, bir gazeteciden daha ziyade Türklerin meseleleri hakkında çok şey bilen Alman Elçiliği'nin güvenilir adamı ve danışmanıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm önemli insanları tanıdığı ve onlara en iyi şekilde ulaşmayı ve rüşvet meblağını bildiği, genel olarak biliniyordu. Paul Weitz, Ortadoğu'daki meseleleri belki de herhangi bir başka Alman'dan çok daha iyi biliyordu." Wangenheim da onun bilgilerinden yararlanıyordu, yalnız bir istisnaî durum ise, Wangenheim'ın Weitz'dan uzak durmasıydı. Zira Ermeniler söz konusu olduğunda, Weitz, tehciri reddediyordu. Weitz, Morgenthau'ya şunları aktardı: "Başlangıçta, Wangemheim'ın, Almanya'nın Ermenilere davranışlarının yanlış olduğunu söylediğini hatırlıyorum. Fakat ben, bu tespiti Wangenheim'ın karşısında savunduğumda, iki kere odasından dışarı attı."[530]

Gazeteci Weitz'm tam karşıtı, Ermeni tehciri meselesini daha da kışkırtan bir subay olan Hans Human'dı. Human, samimi dostu Morgenthau'ya şunları aktardı: "Ben, yaşamımın büyük bir bölümünü Türkiye'de geçirdim. Ermenileri tanıyorum. Bundan dolayı Ermenilerin ve Türklerin bu ülkede birlikte yaşayamayacaklarını biliyorum. Bu iki halktan biri yok olmalıdır. Ben, Türkleri, Ermenilerin üzerine bu tarzda gitmelerinden dolayı suçlamıyorum. Tamamıyla doğru yaptıklarını düşünüyorum. Daha güçsüz olan halk yenilmek zorundadır. Ermeniler, Türkiye'yi parçalamak istiyorlar ve onlar bu savaşta Türkiye ve Almanya'ya karşıdırlar ve bu yüzden var olma hakları yoktur."[531] Savaştan sonra Human, bu söylediklerini inkâr etti. Human, sadece bunları değil, dosyalarda bulunan daha pek çok şeyi de inkâr etti. Dosyalarda bulunanlara ilişkin örnek olarak arkadaşı Ernst Jäck, 1916 yılının sonunda soykırım teşkilâtım yöneten Şakir'in yanındaki kişi olan ve Berlin'e seyahat eden Doktor Nâzım'a şunları tavsiye etti: "Bizzat kendiniz, yumuşak, sevecen

530 Morgenthau, a.g.e., Bölüm XXVII, s. 270.
531 A.g.e., s. 273.

gözlerle bakımz."[532] Nâzım'a, "Yumuşak, sevecen gözlerle" Türk Eichmann'ına bakma ricası Human hakkında her şeyi anlatıyor.

Bavyeralı Alman von Lossow ile birlikte Human, İstanbul'daki Büyükelçiliğin en önemli subayıydı. Alman politikalarına etkisinin ne denli güçlü olduğu Wolff-Metternich'e karşı çevirdiği çok yönlü entrikayla ortaya çıktı. Çünkü Metternich, gerçekten Ermenilerin selameti için uğraşmış olan yegâne elçiydi. Human'm savaş sonrası itiraf ettiği gibi, onu "Ermeni Elçi"[533] diye adlandırarak küçük düşürmeye çalıştılar.

Wolff-Metternich'in görevi döneminde, Jön Türk yönetimiyle -Enver ve Talat Paşa'yla- ilişkiler, her zaman olduğu gibi âdet olduğu üzre Büyükelçilik üzerinden değil, Büyükelçiliğin askerî temsilcileri Human ve Lossow üzerinden ya da doğrudan Türkiye'deki Alman Askeriyesi üzerinden sürdürüldü. Neurath, Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı görevlisi Friedrich Rosenberg'e, "M. ile Türk bakanları arasındaki kötü ilişkiler nedeniyle neredeyse tüm yazışmalar doğal olarak askeriye üzerinden yapılmaktadır," diyordu. Alman Dışişleri, ayrıca elçilik müşaviri Neurath'ın (Neurath'm kendisine göre bile: "bana göre de çok utanç verici" biçimde) gerektiğinde kendi amirini pas geçmesine izin veriyordu.[534]

Metternich, Enver ve Lossow arasındaki son derece aptalca bir konuşmayı gizli bir Dışişleri Bakanlığı materyalinden öğrendiğinde öfkeyle Lossow'un yakasına yapıştı. "En önemli politik çıkarlar onun sır saklayamamasından dolayı tamir edilemez şekilde yara aldı," diye yazarak, iddialı bir kehanette bulundu. "Eğer askeriyenin bu mantıksız taşkınlığı kontrol altına alınmazsa, biz bu savaşı politik olarak kaybetmek mecburiyetinde kalacağız."

Metternich, sonuç olarak da 16 temmuz 1916'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki amirlerine şunları yazdı: "Eğer askerî maslahatgüzar belli ölçüde kendi mesleğinin sınırları içine çekilmezse ben burada izlenmesi gereken politikaların sorumluluğunu daha fazla üstlenemem. Daha sonra bir başçavuşun emir komutasına itaat etmektense imparatorluk elçisi olarak çekip gitmek daha iyidir."[535]

Öte yandan Jäck, kişisel olarak sürekli Alman-Türk ilişkilerine karıştı ve hattâ şifreli yazışmalarını dostu Human üzerinden sürdürdü. Metternich, Jäck, Konstantinapel'de Human tarafından dostça karşılandı, diye alaycı bir uslûpla

532 PA-AA, R 13753, s. 95, A 3174a.
533 1919-04-19-DE-001.
534 1916-07-27-DE-012.
535 PA-AA; R 1915, AG 22974.

durumu rapor ederken, Berlin'e şu ricada bulundu: "Gelecekte benim arkamdan gizlice politik rapor yazmak için bahriye ataşesinin şifresini kullanmaması tavsiyesinin ona oradan yapılması çok daha centilmence olacaktır." En sonunda Wolff-Metternich, (Rosenberg'in sözleriyle, "uzun yıllardan beri yakın dostu olan")[536] Bethmann Hollweg tarafından, Türk lobisinin Dışişleri Bakanlığı üzerindeki baskısına istinaden, görevinden alındı, ki bu, Alman Askeriyesinin gücünü gösteriyordu.

Askerî Misyondaki Alman Subayları

Human ve ilk olarak 1915 yazında İstanbul'a gelen Lossow ikilisi Alman Büyükelçiliği'nin askerî elitiydiler. Prusyalı General Otto Karl Viktor Liman von Sanders'in (Liman Paşa- Çev.) yönettiği savaştan önce Türkiye'ye gelmiş olan Alman subayları daha da güçlü bir konumdaydılar. Diplomatik dosyalarda da bazı Alman askerî aktörlerden raporları veya yorumlarından dolayı söz edilir. Bunların en önemlilerinden biri (1917 Aralık ayına kadar) İstanbul'daki Türk Genelkurmay Ana Karargâhı Şefi Fritz Bronsart von Schellendorff'tu (Bronsart Paşa). Bronsart'ın, Ermeni tehcirini teşvik ettiği Alman diplomatik kaynaklarında da ortaya çıkmaktadır. Alman Büyükelçiliği, Bronsart'a, Erzurum Konsolos Yardımcısı Scheubner-Richter'den gelen bir raporu yorumlaması için sunmuştu:

Scheubner-Richter'in, "Ben, bizzat şehrin çevresinde konaklayan tehcir edilmiş insanların yanına gittim. Burada şaşkınlık ve öfke çok büyüktü. Kadınlar, çocuklarıyla birlikte kendilerini atımın önüne atıp, yardım dilediler. Bu çaresizlerin ortaya koyduğu manzara çok acı ve çok utanç vericiydi. Çok daha acı ve utanç verici olanı onlara yardım edememem duygusuydu," şeklindeki izlenim raporuna, Bronsart, şu notu düştü: "Daha da acı ve utanç verici olan, Zeytun'da 1000'den fazla Türk'ün Ermeniler tarafından öldürülmesidir!"

Bronsart, Rößler'in raporuna, bir düzine bile Türk'ün yaşamını yitirmediği, hayatım yitirenlerin de Zeytunlular değil, içinde Türklerin de bulunduğu asker kaçakları olmalarına rağmen, bu notu düşebilmişti. Scheubner-Richter'in, "Ermeni halkı, Alman İmparatorluğu temsilciliğini şu an kendilerine yegâne koruyucu olarak görüyorlar ve bundan dolayı da ondan yardım bekliyorlar," şeklindeki saptamasına, Bronsart'm düştüğü yorum şu oldu: "Biz elbette Türk hükümetine karşı tehlikeli bir şekilde ayaklanan halka yardım edemeyiz."

536 1916-07-27-DE-002.

Oysa Scheubner-Richter aynı raporda şunları yazmıştı: "Hükümetin bu tehcir ve tedbirlerinin Ermenilerin ekonomik olarak yıkımlarına ve bir kısmının yok olmasına zorunlu olarak yol açacağı ve Ermenileri imkânsız da olsa umutsuz bir adım atmak zorunda bırakacağı ve ardından doğal olarak bir genel katliamın bunun bir diğer neticesi olacağı bana hiç imkânsızmış gibi görünmüyor. Bunların sonucu böyle bir adım atılmıyorsa; bu, yerel Ermenilerin Türkiye'nin en sadık ve barışçı tebaası olduklarının kanıtıdır."[537]

Böyle bir adım atılmadı. Ermenilerin yok edilmesi talimatının Bronsart tarafından mı verildiği ya da Bronsart'ın bunun müşterek sorumlusu mu olduğu Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bugüne değin bilinen dosyalarına istinaden kanıtlanamaz. Şu ana kadar Alman askerlerinin Ermeni Soykırımı'na ilişkin rollerini detaylı bir şekilde araştırmış olan tek tarihçi İsviçreli Christoph Dinkel'dir ve aslında konu hakkında sadece *Armenian Review* dergisinde tek bir makale kaleme almıştır.[538]

Dinkel'in araştırmalarına göre Bronsart, Osmanlı Orduları Genelkurmay Başkanı olarak Harbiye Nazırı Enver'in en yakın danıştığı çevre içindeydi. Dinkel'e göre Enver, her zaman Bronsart'ın emirlerini imzalamaya hazırdı. Bronsart da bizzat sürgün emirleri imzalamıştır. Hem de pek çok kez, ama Ermenilere karşı değil kıyı şeridinde yaşayan Rumlara karşı olmuştur bu.

Bu tehcirler başlangıçta Liman von Sanders tarafından men edilmiştir. Çünkü ona göre askerî açıdan yararsızdı. Savaştan sonra Liman von Sanders, gerek Bronsart'ın gerekse Genelkurmay Başkanlığı Anakarargâhı Operasyon Dairesi şefi Otto von Feldmann'ın Enver'in etkisi altında kaldığını, yani doğrudan Enver'in emri altında hareket ettiğini ortaya çıkardı. Bronsart ve Feldmann'ın sözümona askerî gerekçelerden dolayı zorunlu olan tehcir ve bundan hareketle Ermenilerin yok edilmelerinde hangi rolü üstlendikleri şu ana kadar Dışişleri Bakanlığının belgeleriyle henüz kanıtlanmamıştır.

Buna karşın bir diğer Prusyalı general, Colmar Freiherr von der Goltz, (Goltz Paşa- Çev.) Enver tarafından emredilen sürgün emirlerini kendisinin de onayladığını raporunda bildirmiştir. Gerçi kaynak Dışişleri Bakanlığı değil, Lepsius tarafından yönetilen 25 Kasım 1918'de yayınlanan Deutsch- Armenische Korrespondenz'dir (Alman-Ermeni Muhaberesi). "Tehcir her şeyden önce askerî bir tedbir olduğundan Türkiye'deki Alman Askerî liderlerinden gizlenemezdi," diye yazıyordu dergide. "Gerçekten de tehcir planı Mareşal von der Goltz'a sunuldu ve onun tarafından da onaylandı." Hükümet talimatının

537 1915-05-20-DE-001.

538 Dinkel, Christoph, "German Officers and the Armenian Genocide" (Alman Subayları ve Ermeni Soykırımı), *Armenian Review* içinde, Bahar 1991, Cilt 44, s. 77-133.

2. maddesi, diye devam ediyordu yazı, ordu komutanlarına "askerî gereklilik durumunda, casusluk veya ihanetten şüphe edildiği durumlarda, köy veya şehir halkını münferit ya da toptan sürme ve başka yerlerde iskân etme yetkisi veriyordu. Dergi Goltz'un şu nedenden dolayı suçlanabileceği düşüncesindeydi: "Türkiye'deki uzun süren ikameti sırasında daha önce, Türk devlet memurları tarafından böylesi bir tedbirin uygulanışının nasıl bu hale getirildiğini görmediğinden, Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihini dikkate alarak, artarak yayılan Pantürkizmden şüpheye kapılmadı. Öte yandan Goltz, Türkler'le sadece asker olarak tanışmış olan diğerleri gibi Türklüğü de aynı şekilde yanlış değerlendirdi."[539]

Lepsius'un gerçekten soykırımdan dolayı Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı ilişkisi vardı ve bundan dolayı da Dışişleri Bakanlığı tarafından oldukça iyi bilgilendirildi. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği pederi Graff von Lüttichau, Büyükelçiliğin selahiyetine dayanarak 1918 yılının Mayısı'ndan Ağustosu'na kadar Türkiye'nin doğusunda resmî bir gezi yaptı ve kişisel değerlendirmelerini detaylı bir şekilde rapor etti. Graff von Lüttichau'nun endişeyle karşıladığı şey şuydu: "Maalesef çoğu kez yüksek rütbeli subayların politik sonuçlarının bilincinde olmaksızın askerî stratejik bakış açısı dışında sorumsuzca açıklamalar yapmaları ağır zararlara yol açmaktadır."[540]

Prof. Julius *Richter Allgemeinen Missionszeitschrift* Dergisi'nde bunun üzerine şunları yazdı: "Bunlar Trans Kafkasya'ya ilerleyen Türk ordusundaki bazı Türklere daha ziyade geriye dönerlerken büyük Ermeni vilayetlerindeki güvenilmez Ermeni nüfusun sınır bölgelerinden boşaltılmaları için tavsiyelerde bulunan Alman subaylarıdırlar."[541]

Doğu ve İslâm Komisyonu Başkanı Karl Axenfeld her iki yazıyı ele alarak kendi açısından şunları belirtti: "Prof. Richter sorduğum soru üzerine kendisine malumat veren kişinin Büyükelçilik pederi Graff Lüttichau olduğunu belirtti. Graff Lüttichau ise bana yazdığı mektupta kendisinin, asla Alman subaylarının "tavsiye"de bulunduklarını, tabir-i caizse, onların fikir babası oldukları düşüncesinde olmadığını belirtmekle beraber, "Fakat tahminen Alman subaylar, tahliye tedbirini askerî stratejik gerekçelerden dolayı onayladılar ve Türkler tarafından bu onay, raporumda belirttiğim gibi, çoğu kez olduğu üzere Almanların isteği ve emriymiş gibi manipüle edildi".[542]

539 1918-11-25-DE-001.
540 1918-10-18-DE-001, Ek.
541 1919-02-06-DE-002.
542 1919-02-07-DE-001.

Bu gerçekten böyle miydi? Cinayet stratejisini bir Alman misyoner şöyle tarif etti: "Son ferdine kadar sürgün, idam ve kurşun." Sefalet kafileleri çöle ulaşıncaya kadar Ermenilerin başına gelenler bunlardı. Çölün ortasında kendi sonuyla baş başa bırakılmış bir halk karşısındaki duygularını bir Alman subayı şöyle ifade ediyordu: "Çölün sonsuz dinginliği içerisinde can çekişenlerin çıkardığı hırıltılar ve aklını yitirmiş olanların acı çığlıkları göğe yükseliyordu."

Bu iki Alman tarafından anlatılan trajedi Fırat ve Habur'da sahnelenmiyordu. Bu, bundan on yıl kadar önce Güney Batı Afrika'daki Omahake Çölü'nde yaşandı. Kurbanlar Ermeniler değil, Herero'lardı, katiller Türkler değil, daha 1900'de Çin'deki "Boxer" ayaklanmasına bir tugayla kudurganlıkla saldıran General Lothar von Trotha komutasındaki Alman İmparatorluğu Sömürge Birliğiydi. General Lothar von Trotha Herero'ları çöle sürmüş, "böyle bir milletin imha edilmesinin zorunlu olduğuna inanıyorum" ve kimsenin bu ölüm mahallini terketmesine müsade etmemiştir. Kimbilir, Alman subayları onun Afrika usulü soykırım reçetesini Türklere tavsiye etmişlerdir?[543]

Böyle de öyle olmuştur. Şimdiye kadar Dışişleri Bakanlığı'nm belgelerinden veya güvenilir tanıkların burada belgelenen Ermeni Soykırımı'na ilişkin değişik anlatımlarından çıkan netice şöyle görülüyor: "Alman subayları tehcir emirlerini en azından onayladılar ve buna askerî gerekçeler aradı ya da ileri sürdüler. Bunlar Türkler tarafından öyle yorumlandı ki; meselâ Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki uygulamalar hızla tüm Ermenileri kapsar oldu. Ve Alman politikası tarafından tasdik de edildi. Ermenilerin, Almanların da rızasıyla sürgün edilecek oldukları bölge Türkiye'nin doğusuyla sınırlı olmasına rağmen -İzmir ve İstanbul hariç- Jön Türkler tehcirin kapsamını tüm Türkiye için dönüştürdüklerinde Almanlar itirazda bulunmadılar.

543 Arne Perras: "Wem gehört Hereroland" (Heroroland Kimin?), 11 Ağustos 2004 tarihli *Süddeutsche Zeitung*.

ALMAN HIRİSTİYANLARI VE JOHANNES LEPSİUS'UN ROLÜ

1. Dünya Savaşı biter bitmez Alman İmparatorluğu'ndaki sansür hakkında yazılmış bir kitabın başlığı "*Nasıl Kandırıldık*" idi. Hemen herkes, gazeteciler, parlamenterler (oldukça güçsüz olan parlamento Ermeniler için nerdeyse hiçbir şeye bulaşmamıştır), dünyanın en eski Hıristiyan halkı için birazcık bir şeyler yapmaya istekli olan Alman Hıristiyanları yalanla aldatılmıştır. Alman Gazete Yayıncıları Derneği Genel Başkanı Friedrich Faber, "bizim politikadan bihaber dindar misyonerlerimizi" manipüle etmek çok kolaydı demişti, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Arthur Zimmermann'a.[544]

Başbakan Bethman Hollweg Ermenilerin imhası anlamına gelen kararını vermeden çok kısa bir süre önce Alman Hıristiyanları'na biçimsel bir güvence verdi: "İmparatorluk Hükümeti şimdiye kadar olduğu gibi gelecekte de en önemli ödevinin Hıristiyan halkların inançlarından dolayı kovuşturma ve takibata uğramaması için nüfuzunu kullanmak olduğunun bilincindedir. Alman Hıristiyanları olarak, bana iletilen endişe ve isteklerinizi, yetkilerim dahilinde neye mal olursa olsun yerine getireceğime güvenebilirsiniz."[545] Bu söz tutulmadı, çünkü, Dışişleri Bakanlığı Berlin Şube Şefi Friederich von Rosenberg'in ikiyüzlüce argümanından da anlaşılacağı üzere, Ermenilerin takibat ve kovuşturmaya uğramasının nedeni Hıristiyan olmaları değildi.

Berlin'deki Amerikan Büyükelçisi, Alman hükümetine çağrı yaparak, yeni saldırı tehdidi altındaki Türkiye'deki Ermeniler için müdahil olmalarını istedi. İstanbul'daki yeni Alman Büyükelçisi Richard von Kühlmann da kendi hükümetine, "bizim müdahalemiz politik olmayan bölgelerdeki sıkıntı içindeki Ermenilere yardımla sınırlı kalmalı,"[546] tavsiyesinde bulundu. Yönetici durumda bulunan Büyükelçilik Müsteşarı Konstantin Freiherr von Neurath, düşüncesini,

---

544 1915-09-30-DE-003.
545 1915-11-12-DE-012.
546 1916-11-25-DE-002.

"Yararsız yardım faaliyetleri için harcanan yüz binlerce mark, pekâlâ da memleketlerinde veya yurtdışında yaşayan Almanlar için kullanılabilirdi," şeklinde ifade ettikten sonra raporunu şöyle bitirdi: "Almanya'da Ermeniler için yardımlar el altından toplanmalı ve bunun, idarî tedbirlere etkisi dikkate alınarak ele alınmamalıdır."[547]

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Arthur Zimmermann, bunu takip eden dönemlerde Ermenilerin menfaati için sessizce yardım toplanması çalışmalarını politik olarak şöyle gerekçelendirdi: Ermeniler bize daha sonra barış anlaşması için dostluk ellerini uzatacaklar ve karşıtlarımızın iftiralarına karşı çıkacaklardır."[548] Alman temsilciliği sıkıntı içindeki Ermenilere yardım paralarını böylesi bir mantıkla aktardı, ancak diğer taraftan İsviçre ve Birleşik Devletler'in dışında sadece "el altından" da olsa yardımları arttırarak Zimmermann'ın aracılığıyla İsviçre'ye gönderdiler."[549] Hıristiyan Almanların Ermenilere yardım için kendi paralarını teklif etmeleri, Büyükelçi Kühlmann'ın amirlerine ifade ettiği gibi Alman politikacıları tarafından "Paralarının bu şekilde yurtdışına gönderilmesi yerine ülke içinde Almanlar için kullanılabilir," argümanıyla reddedildi."[550]

Bu dönemde İmparatorluk Almanyası ile batı ve batı düşüncesi arasındaki uçurum çok derinleşti. Alman ruhanî elitinin büyük bir kesimi on yıllardan beri, "Özel Alman Yolu" propagandasıyla, hem Ermeni hem batıdaki karşıt, hem de tarafsız ülkelerin elitlerinden öyle uzaklaşmışlardı ki, daha savaş başlamadan önce Alman tanrıbilim dünyası, uygar dünyadaki temel gelişme akımlarından tamamen tecrit durumdaydı.

Almanya'nın Batıya Yüz Çevirmesi

1848'deki burjuva devrimin yenilgiye uğramasıyla batıdan kopuldu ve bunun sonucunda da rasyonel amaçlı toplum yerine, zirvesini 'Halkbirliği'nde bulan Cermen ideallerinden türetilen organik topluma aidiyet fikri öne çıktı. Almanlar, mekanik batılı uygarlık modeli karşısına organik Alman kültürü modelini koymuşlardır.

547 1915-10-26-DE-001.
548 1916-03-15-DE-001.
549 1916-10-08-DE-001.
550 1917-06-15-DE-001.

Alman aydınları, batı dünyasının aydınlanmacı rasyonalizmine, Fransızların "1789 Fikirlerine" karşı, 1. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce, "1914 Fikirlerini" ileri sürdüler: Demokratik parlamenter, devletlerüstü, kozmopolit bir toplum temel düşüncesine karşı, tek bir halkta cisimleşen, ortak yaşanmışlıkların ve hislerin yeterliliği. İskandinavcı Klaus von See'ye göre, 1914 Fikirleri, "Fransız devriminden, 1. Dünya Savaşı arasındaki dört nesillik yaşanmışlıkların sonucu değil, daha yeni tepe noktasına ulaştığının en kısa formülüydü."[551] Zaten, hümanistlerin de, Cermenleri ve Almanları "bir tür anti-romalı" stilize ettiğine değinen See şöyle devam eder: "Abartılı bir formülasyonla, Romalılar hukuksal hak arayan ve iktisadî ve ticarî kabiliyetli, uyanık ve bireysel oldukları için, Cermenler, mert, sadık, halka, aşirete, topluluğa, geleneklere bağlı bir yol izlemişlerdir."[552] Bu Ermenilerin yok oluşuna eşlik edecek olan Alman kibrinin ideolojik arka planıydı.

Almanya'da birçok ünlü yazar ve sanatçı yeni bir çağ için savaş çığırtkanlığı yaptılar. Daha savaş başlamadan önce adı konuldu: "Büyük Savaş." Az sayıda aydın karşı tutum aldı ve sözgelimi Arnold Zweig, "Beyaz Adamların Büyük Savaşı" roman dizisiyle savaşa karşı tutum takınırken, ünlü meslektaşı Thomas Mann, Büyük Savaşı, Alman ruhunun tipik bir savunması olarak tanımladı. New Yorklu Profesör Bornd Hüppauf'a göre, dönemin çok okunan yazarları George Simmel veya Max Scheller, *Savaşın Dehaları ve Alman Savaşı*,[553] Büyük Savaş'ı "dirimsel yaşam prensibinin ve onurun bir ifadesi" olarak görürken, diğer edebiyatçılar bu durumu, "Sanatta yeni bir çağ ve yeni bir dünyanın başlangıcı" olarak gördüler.[554]

"Savaştan çok çektikleri halde, nasıl olur da sanatçılar barışın çöküşü için tanrıya bu denli yalvar yakar olma gereği duydular," diye yazdı daha sonra Nobel Edebiyat Ödülünü alan Thomas Mann.[555] Rohrbach'a göre, bu bir "Alman Savaşıydı" çünkü, "Alman Fikrini" dünyaya taşıyabilirdi. Alman alimleri, aydın ve sanatçılarındaki savaş hayranlığı -köylüler ve işçilerin aksine- çok yaygındı. Bu çevrelerdeki tek düşünceye göre Alman kültürünün dünyaya hâkim olması ancak savaşla mümkündü. Hâkim olan bu Alman kültüründe, entellektüellere, gazetecilere, demokratlara, kozmopolitlere ve individüalistlere (bireycilere) pek yer yoktu.

---

551 Bkz.: Klaus von, *Freiheit und Gemeinschaft* (Özgürlük ve Toplum), Heidelberg 2001, s. 11.

552 Age, s. 13.

553 'Der Genius der Kriges und der deutsche Kriges'.

554 Enzyklopaedie, s. 632 ff.

555 A.g.e., s. 630.

"1914 Fikirlerinin" mucidi siyaset bilimci profesör Johann Plenge'ydi. Johann Plenge, şunları yazdı: "20. yüzyılda bulunuyoruz. Biz örnek bir halkız. Bizim düşüncelerimiz, insanlığın yaşamsal hedefi olacaktır."[556] İsveçli Rudolf Klellen "1914 Fikirlerini, Ödev, Düzen ve Adalet kavramlarıyla güçlendirdi ve Berlinli Tanrıbilimci ve kültür felsefecisi Ernst Tröltsch aşırı bireyciliğin ortak ruhu olan batı uygarlığının "Alman özgürlüğünün" karşıtı olduğunu ileri sürdü. Almanya'da sosyoloji biliminin kurucularından Werner Sombart yazdığı semptomatik başlıklı bir kitap olan *Kahramanlar ve Tacirler - Yurtseverlik Çağrışımları*'nda, "çürük, İngiliz hasis kültürünü" mahkûm etti. Alman kahramanlarını tacirlik erozyonuna karşı sığınılacak son liman olarak savundu. Paul Rohrbach'ın "Alman Savaşı"nı, dürüstlük, feragat, iyi kalplilik gibi Alman değerlerinin materyalist ve bireyci İngiliz değerlerine karşı savaşı olarak tanımladı.

Aslında aynı damardan kan alan Alman Gazete Yayıncıları Derneği Başkanı Friedrich Faber'e yazdığı bir mektupta, "Senegal yamyamlarını ve Kongo zencilerini, dünyaya Kant gibi birini kazandırmış olan bir halkın üstüne saldırtan İngiltere ve Fransa'nın bu tutumu kendini Hıristiyan olarak hisseden her insanın suratına bir tokat gibi inmiştir," diye yazan Arthur Zimmermann, mektubunu şöyle sürdürdü: "Eğer bu güruh Rheinland ve Westfalen'i istila edip Alman kadınlarını ve kızlarını kirletememiş ve binlerce yılın kültürünün devletlerini yok edememişse, biz bunu keskin kılıçlarımıza borçluyuz."[557]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler, aşağılanan Akdeniz-Roma karşıt dünyasına ait olduklarından "1914 Fikirleri" ve Alman kültür şovenizminin derin etkileri oldu ve Alman gözlemciler bir türlü, neden Ermenilerin Alman kültürüne karşı az sevgi duyduklarını anlamadılar. Konsolos Yardımcısı Max Erwin von Scheubner-Richter, Mayıs 1915'de Erzurum'dan şu saptamalarını yazdı: "Garip, ama diğer ülkelerde de ortaya çıkan bir gerçek olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Almanya'da ya da Alman Misyonları tarafından yetiştirilen Ermeniler arasında da az dostumuz vardır."[558] Almanlar, özellikle Türkiye'deki Amerikan okullarında batı uygarlığının temel öğretileriyle yüzyüze kalabilselerdi, böyle bir Alman kültürünü çok az anlayışla karşılarlardı. Ayrıca ek olarak Fransa, İngiltere ve Amerika'da yaşayan örgütlü Ermeni diasporasının ve bunun yanı sıra ayrıca Ruslar tarafından yönlendirilen Ermenilerin en önemli partisi Taşnaklar'ın etkileri de sözkonusuydu.

---

556 A.g.e., s. 568 f.
557 1915-10-04-DE-001.
558 1915-05-15-DE-012.

Alman konsoloslarının veya gözlemcilerinin tüm betimlemelerinde Ermenilerin ticarî girişimciliği İngilizlerin sözde "habis kültürüyle" eşdeğer görüldü. Normalde Ermeniler'le ilgili olumlu nitelemeleri olan Konsolos Yardımcısı Scheubner-Richter,[559] onları "kulağı kesik tüccar tayfası" olarak tanımlıyor ve "tüm çabalarının kazanç maksadıyla ve para hırsıyla büyülenmiş olması hiçbir şekilde iyi intiba uyandırmıyor,"[560] diye yazıyordu.

Özellikle bu Tüccar-Kahraman İdeolojisinden, Ermeniler çok çekmek zorunda kaldılar. 1913'de Wangenheim şunları yazdı: "Bizde Almanya'da, periyodik olarak tekrarlanan Ermeni katliamlarının, Ermeni tüccarlarının sömürü sistemine karşı doğal bir tepki olarak algılanmasına artık alışıldı."[561] Ermeni dostu olan Konsolos Scheubner-Richter bile, "onların çoğunlukla vicdansızlığa kadar varan ticarî hünerleriyle," alay ediyordu. Ayrıca Scheubner-Richter, "Ermeniler içlerinde var olan ticarî kabiliyetlerinden dolayı ekonomik yaşamı ellerine geçirdiler ve aynı Yahudiler gibi çoğu kez yararlı fakat genellikle de hoş olmayan roller üstlendiler" diye de belirtti.[562]

Alman diplomatlarının ortaya koyduğu Ermeni tüccarı karikatürü popüler ideolojinin bir parçası olarak bütün Almanya'da etkinken, ayakları yere basan dürüst sesler de vardı: Konsolos Yardımcısı Hoffmann, "Eğer Ermeniler, ara sıra Alman tarafından duyduğumuz ve okuma fırsatı bulduğumuz gibi, esas olarak bir tefeciden başka bir şey değilse, imparatorluk için bir kayıptan söz edilemezdi."[563] Wagenheim ise, "Gerçekte, çalışabilir durumdaki Ermenilerin yüz binlercesi, çalışkan, çok becerikli zanaatkâr, uysal, gayretli ve girişken toprak köylüsüdür,"[564] diye yazdıktan sonra, "Ermenilerin, Doğunun Yahudileri diye anıldığını ve Anadolu'da tüm iyi vasıflara haiz, sağlıklı ve güçlü bir Ermeni neslinin var olduğunun unutulduğunu," ifade etti. Onun bu ifadesini Hoffmann, "Ekonomik gelişmesi geri kalmış ülkenin vücutça sağlam ve doğrudan, ruhsal olarak cevval ve gayretli çok değerli temel unsurları," diye tamamladı.[565]

Sözü edilen bu Alman özel yolu, Hıristiyanlar ve Ermeni dostları dahil olmak üzere, tüm tayin edici kesimleri etkisi altına almıştı.. Uluslararası ilişkiler,

559 1915-08-05-DE-002
560 1915-08-10-DE-001.
561 1913-02-24-DE-001.
562 1915-08-10-DE-001.
563 1916-01-03-DE-001, Ek 1.
564 1913-02-24-DE-001.
565 1916-01-03-DE-001, Ek 1.

düşünce yapılarında tayin edici bir etki uyandırmadı. Ermeni dostları arasında en önemli iki kişi Johannes Lepsius ve Paul Rohrbach da yaşadıkları süre zarfında şu Alman kültür geleneğine bağlı kaldılar: Alman düşüncesini ve ruhunu küçük Asya halklarının gözünde, "yüceltmek".

Ermeni Dostu Johannes Lepsius ve Paul Rohrbach

1914 yılı Haziran ayı ortasında Berlin Etnoloji Müzesinde Alman-Ermeni Toplumu Derneği kuruldu. Kurucular arasındaki en tanınmış sima Johannes Lepsius'du ve derneğin başkanı oldu. Dernek genel sekreterliğini ise o dönemin en tanınmış politik yazarlarından biri olan Paul Rohrbach üstlendi.

Kurucuların, potansiyel üyelere yönelik yaptığı bir çağrıda, "Doğunun politik olarak yeniden şekillendirilmesine," duyulan ilgi ifade edilirken, özellikle Ermeniler için bir reform planına yönlendirerek, bunu bu süreç içinde iyi bir neticeye bağlama sözü verildi. Böylelikle, diye devam ediyordu çağrı, Ermeni halkı kendi olanaklarını genişletme zeminine sahip olacaktır. Almanya'nın da "doğrudan çıkarları sözkonusuydu," diye devam ediyordu. Çağrı, "Küçük Asya'da Almanya'nın kendi ekonomik yatırımlarının bir kısmının ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşadığı bölgelerde olduğu, yeni yatırımların bir kısmının da bu bölgelere yönelik ve tüm bu çevrelerde ekonomik ve kültürel hayatın yükünü çekenlerin Ermeniler olmasından dolayı onlarla yakın ilişkilere özel özen gösterilmeliydi". Dışişleri Bakanlığı Müşteşarı Arthur Zimmermann, duyurunun kendisine iletilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirirken, "ben yeni derneğin faaliyetlerine Kilikya'da mevcut olan Alman menfaatlerini temel alarak başlayabileceğini tasavvur etmek istiyorum," dedi.[566]

İkisi de Tanrıbilimci, ikisi de aynı tutkulu politik hedefli iki arkadaş için en başından itibaren saf misyonerlik ve yardım programları faaliyetlerinin yanısıra Almanya'nın ve Ermenilerin Küçük Asya'daki politik gelecekleri de çok önemliydi. Rohrbach, tarihçi Fritz Fischer'in, Bölgesel emperyalistler,[567] diye adlandırdığı grubun en meşhur temsilcisiydi. Rohrbach, yıllardan beri arkadaşı olan Ernst Jäckh gibi, Alman yayılmacılığının Küçük Asya'ya uzanmasından yanaydı. Jäckh, açıkça bu yayılmacılığın iktisadî olmasından yanayken, Rohrbach'ın emperyalist hedefi şuydu: "Afrika'da Alman işgali gerekliyken, Küçük Asya'da iktisadî yayılmacılık yeterlidir."

566 1914-02-22-DE-001.

567 "Gouvernementalen İmperialisten"

Alman sömürge stratejlerinin görüş alanına, artan ölçüde gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de yaşayan Ermeniler de girdi. Ermeniler, bir yandan Rusların Akdeniz'e yönelik amaçlarına karşı koruyucu bir set olarak düşünülürken, diğer yandan da Almanlar için Akdeniz'e bir köprü olabilirlerdi. Bu bakış açısı, uzun süredir Alman Militarizminin yanı sıra, her ikisi de Ermeni dostu olan Johannes Lepsius ve Paul Rohrbach'ı da düşündürüyordu.

Dorpat'da teoloji okuyan Baltıklı Rohrbach'ın, hemen tüm Baltıklılar gibi Rusya'ya özel bir ilgisi vardı. Başlangıçta hemşehrilerin çoğu gibi hiçbir biçimde Rus düşmanı değildi. Ancak Dünya Savaşı'na katıldığında, fanatik Rus düşmanlarıyla dolu bir kampa düştü. Ruslar, Ermenilere "çok selahiyetli bir zat tarafından söz vermişler," diye yazıyordu Rohrbach 1913 Haziram'nda *Frankfurter Zeitung* gazetesinde, bu söze göre, "Eğer Ermeniler, Türklere karşı haklarını savunmak için seslerini yükseltir, kendilerini savunmaya cesaret ederlerse, Petersburg'da kimse, Kafkasya'daki Rus devlet güçlerinin Ermenilere yardım etme eğilimine girmesine karşı değilmiş".

Böyle bir savunmanın gerçekleşmesi durumunda, diye devam eder Rohrbach, Ruslar her an buna hazır olan Kürt aşiretlerini Ermenilere karşı kızıştıracak provokasyona başvurabilirlermiş. Öte yandan Ruslar Türkiye Ermenilerini kurtarabilirlerse, tüm Ermenistan'ı, aynı Polonya gibi "doğrudan doğruya bir Rus toprağı" yapacaklarmış. Rohrbach böyle bir durumun gerçekleşmesinin sonuçlarını şöyle kaleme aldı: "Basra Körfezi'nden Akdeniz ve Ege Denizi'ne kadar tüm Ön Asya, adeta bir kaleye dizili topların ateş sahası gibi Rus iktidarının tehdidi altında kalacaktır. Transkafkasya'da Ermenistan'ın birleşmesi ve Kuzey İran'ın Rusya'nın elinde düşmesi sonucu, tüm batı Asya'da güvenilir tek bir yer bile kalmayacaktır."[568] Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar Almanlar tarafından hükmedilen bir Ön Asya, Rohrbach'ın çevresindeki emperyalistler için, ne pahasına olursa olsun ulaşılması gereken sömürgeci bir hedefti.

Lepsius'un argümanları da aynı Rohrbach'ınki gibiydi. 15 Kasım 1913'de Zimmermann'a, "Doğu Anadolu'da bir Rus ilerlemesini sadece Ermeniler destekler. Anadolu'nun geleceğini insanî kriterlere göre kararlaştırarak alınacak bir kararda, Türkiye Ermenileri'nin tercihi Rusya yönünde olursa, bu durum, Mezopotamya ve Kilikya'daki Alman faaliyet bölgesi için tehdidi somut hale getirebilir" diye yazan[569] Lepsius, arkasından, Taşnaksuyun partisinden "güvenilir bir kaynaktan" şunları aktardı: Bu parti "24 yılda büyük kesimi

568 1913-06-22-DE-001, Ek 1.
569 1913-11-15-DE-001.

Türkiye, Rusya ve yurtdışında yaşayan Ermeni halkını kucaklayan bir politik örgüt yarattı.

Halihazırda Ermeni halkının idaresi bu partinin ellerindedir." Bu partinin halk savunması için veya savaş durumunda ödevi halkı silahlandırmak olan bir "askerî örgütü" söz konusuydu ve Lepsius öyle sanıyordu ki, Taşnaklar, bu askerî örgütü Türkiye'deki Ermenilerin silahlı bir direnişi örgütleyebilecek şartlara haizdir. "Ayrıca, talimatlarına uydukları taktirde, Kafkas hükümetinin desteği, para ve silah teminatı her halükârda kesindir.

Taşnaksuyun her tür değişime uygun hareket edecek kabiliyettedir. Bu parti gücünü ne sadece Türklerin, ne de sadece Rusların hizmetine sunar. Taşnaksuyun sadece Rus ordusuna karşı çıkacağı zaman hareketlerinde tereddüte düşecektir. Burada kararlaştırıldığı takdirde Ermenistan'da ayaklanma örgütlenecek ve Rusya izin verdiği anda patlayacaktır. Rus propagandası halk yığınlarına eski düşmanca tutumunu unutturmayı başardı ve aynı zamanda 'kurtarıcı rolü' oynamasını sağladı."[570]

Lepsius, tüm bunları apaçık 1913'ün sonunda, Ermeniler için kabullenebilir reform kararları alınması için Alman hükümetini baskı altına almak amacıyla yazmıştır. "Rusların tercih edilişi, Taşnaklar açısından sadece bir çaresizliğin sonucuydu" diyerek Lepsius meşhur güvenilir kaynağından şunları aktardı: "Ermeni halkı ne Türkiye'de ne de Rusya'da otonomi hesabı içerisinde olamaz. Burada bu iki gücün muvazenesini tamamen Rusların içinde erime tehlikesine karşı en azından kendi ulusal özelliklerini korumak için kullanmak mecburiyetindedir. Hiçbir ulus Türkiye'nin varlığına Ermeniler gibi bu denli yakından ilgili değildir. Eğer kendisi var olmasaydı; Ermenilerin bizzat Rus yayılmacılığına karşı sırtlarını yaslayabilecekleri bir Türkiye yaratmak zorundaydı."[571]

Onun İstanbul'daki Alman Elçiliğine gönderdiği raporlarındaki, çok sonraları gerçekleşeceği gibi, alınan ancak savaşın çıkmasıyla aynı şekilde ortadan kaldırılan reformlar konusunda anlattıklarının, Jön Türk ve Alman çevrelerinde bir uyarı olarak kabul gördüğüne şüphe yoktur. Dolayısıyla Lepsius'un muhtemelen Ermeni vilayetlerinde çok iyi organize edilmiş bir ayaklanmanın Rusya'dan yönetileceğine dair dikkatleri çekmiş olması gerekmektedir.

Wangenheim da bu ayaklanmayı olasılık olarak gördüğünden dolayı 1913 başlarında İmparatorluk Başbakanını bir Ermeni ayaklanması konusunda

570 1913-11-15-DE-001, Ek 1.
571 1913-11-15-DE-001, Ek 1.

uyarmıştı. Wagenheim, Mart 1915'de Dışişleri Bakanlığı'nın Türk-Rus sınır bölgesinde faaliyet gösteren ajanı Louis Mosel'in amirlerine ilettiği rapora dikkat çekti: "Benim görüşüme göre Osmanlı topraklarındaki tüm Ermeniler, Rusların pervasızca ilerlemelerinin başarıya ulaşmasını sadece daha sonra Türk egemenliğine karşı ayaklanmak için bekliyorlar. Ermeni hareketinin idaresi kendisine yeterinden fazla para, silah, mühimmat ve bomba yardımı yapıldığı anlaşılan Taşnaksuyun Partisi'nin elindedir."[572]

Lepsius, sadece Türkiye'deki Ermeni halkını saldırıya karşı koymak için bir rol üstlenmekle kalmamış, aynı zamanda açık ve aktif bir politika da yapmak istemiştir. Böylelikle daha baştan, geçmişte, anavatanı için sömürgeler talep eden emperyalist Alman süper güç politikalarını desteklemek için sürekli olarak öne çıkardığı Ermenilere yönelik hümanist çabalarıyla, Ermeni dostu olması arasındaki çatışma ortaya çıkmıştır. Johannes Lepsius hızla kabiliyet ve olanaklarının sınırlarına dayanmıştır. Johannes Lepsius'un, uluslararası olarak da önde gelen bir Ermeni dostu olarak İmparatorluk Almanyası'nın politikalarına etki edeceğini açıkça görüldüğü kesindi. Alman emperyalistleri için Rohrbach ve Lepsius'un kültür ihraçları Fransız emperyalistleri ile mukayese edilecek kadar önemli bir role sahipti.

Daha az gelişmiş diye nitelenen halkların Alman yaşam tarzıyla yakınlaşmalarını sağlamak da onların misyonerlik ödevlerinin bir parçasıydı. Kasım 1913'de Lepsius, Doğu Anadolu'da Rusların ilerlemesinin önüne set çekmek amacıyla şunları yazdı: "Yabancı bir dilin konuşulmadığı bu bölgeyi Ruslara terk etmek zorunda kalırsak, bu çok büyük bir kayıp olacaktır. Gelecekte Rusya, Ermeni okulları aracılığıyla, bütün Küçük Asya'yı, Rusça'yla istila edebilir." Lepsius, "Ermeni Gregoryan Kilisesi'nin 100.000 öğrencili okul sistemini Alman diline kazanabilecek" durumda olduğuna inanıyordu.[573]

Bu, Lepsius'un kafasındaki tek yanılsama değildi. Daha 1915'de henüz ilk Ermeni kafilesi Mezopotamya çöllerinde ilerlerken, Lepsius'un talebi şuydu: "Ermenilerin Türkiye'ye karşı sadakatlerini güçlendirmeliyiz ve Osmanlı devleti ile anlaşmalarını istemeliyiz. Buradan hareketle, Ermeni desteği sağlayarak değirmenine su taşımak istediğimiz Türk dostlarımızın bize gücenmesini önlemek mümkün olur."

Türklerin Ermenilere karşı imha kampanyalarını durdurmaları halinde Lepsius, bir de şu önerinin yapılabileceğine inandı: "Türk Ermenileri'nin Osmanlı devletiyle uzlaşmasını sağlamakla sınırlı kalınmamalı. Türkiye Kafkas

572 1915-03-26-DE-003, Ek.
573 1913-11-15-DE-001.

Ermenileri'nin de sempatisini kazanmalı. Kafkasya veya en azından Kars, Erivan ve Aras vadisini Türk Ermenistanı'mn egemenlik alanı olarak görmek, söz konusu bölgeyi, yani Yukarı Ermenistan'ı Rus egemenlik alanı olarak görmekten on kat daha fazla iyidir."[574]

Türkiye Ermenileri'ni Almanya için kazanmak konusunda kendi olanaklarım abartması, aynı şekilde Türklerin Ermenileri halk olarak ortadan kaldırmak kararlılığını da görememesi Lepsius'u çok uzun süre Ermeniler için ölümcül olan bir Türkiye politikası tercihine sürükledi. Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı bu arada Zimmermann aracılığıyla Wangenheim'a yazdığı bir mektupla Lepsius'un şöhretine katkı sundu. "Kolayca etki altında kalan, fikir değiştirebilen bu kişinin İstanbul'da, Zat-ı Aliniz'in ve Türk devlet adamlarının onaylamadığı hiçbir şeye girişmeyeceği garantisi verilebilir."[575] Lepsius, temel yanılgısının milliyetçiliğinden ileri geldiğini ve bu durum böyle kaldığı için gerçekçilik duygusunu yitirdiğini fark edemeyecektir. Yoksa, Lepsius'un bir kısmını Bulgaristan'daki Ermeni basınından topladığı gazete haberlerinin oluşturduğu askerî belgeleri, maiyetindeki çalışma arkadaşı Liparit Nasarianth aracılığıyla, Alman Dışişleri Bakanlığı'na, Alman Genelkurmayına da iletilmesi dileği ile göndermesi, başka türlü nasıl anlaşılabilir?[576]

1914 Ekimi'nin sonunda Lepsius, Liparit'i şu konularda Alman Dışişleri Bakanlığı'yla mutabakat sağlamak üzere İstanbul'a gönderdi: "Karşılıklı konuşmalarımızı mutabık kaldığımız talimatlar doğrultusunda biz Dr. Liparit'i Osmanlıların zaferi için Türk hükümeti tarafından Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde uyguladıkları tüm tedbirlere destek vermek için Ermenilerin silahlarına sıkıca sarılarak Türk ulusal güçlerinin savaş operasyonlarına katılmaları doğrultusunda, İstanbul'daki Patriği, Taşnaksuyun Partisi yöneticilerini ve Ermeni halkının yönetimine etkili diğer çevreleri ikna etmekle görevlendirdik."[577]

Lepsius'un o sıralar "tüm tedbirlerden" ne anladığı belgelerden pek anlaşılmıyor. Ancak o sıralar için henüz kitlesel tehcir tedbirlerinin kararlaştırılmamış olması büyük ihtimaldir. Ancak Lepsius mayıs sonunda İstanbul'a gitmeye karar verdiğinde, durum farklıydı. Wangenheim, Lepsius'u sadece tehcir konusunda bilgilendirmekle kalmadı, aynı zamanda Harbiye Nazırı'mn "Çok sayıda Ermeni okulunun kapatılması, Ermeni gazetelerinin baskı altına

574 1915-06-17-DE-001, Ek 1.
575 1915-06-13-DE-001.
576 1915-06-12-DE-001.
577 1914-12-24-DE-001, Ek.

alınması, Ermeniler arası mektuplaşmaların yasaklanması" şeklindeki niyetlerinden de bahsetti. Wangenheim buna ek olarak "Lütfen Prof. Lepsius ve diğer Alman Ermeni komiteleriyle görüşerek, Türkiye'nin askerî ve politik durumuna ilişkin olarak aldığı tedbirlerin engellenemeyeceğine dair bir mutabakata varılsın"[578]

Belli ki Lepsius da önceden alınmış tedbirlere açıkça karşı çıkmak istemedi. Zimmermann, Büyükelçisine şu telgrafı çekti: "Dr. Lepsius, oraya Babıâli'ye baskı yapmak için değil tam tersi Ermenileri mantıklı olmaya ikna etmek için seyahat etmek arzusundadır. Eğer Babıâli kabul ederse, oradaki Ermeni liderlerini Türk hükümetine karşı sadakatin zorunluluğuna ikna etmek için taşraya da gitmeye hazırdır." Zimmermann'a göre Lepsius, elçinin talimatlarına "memnuniyetle uyacağından"[579] dolayı da, seyahatin endişe edilir bir yanı yoktu. Kaldı ki iki hafta sonra, 17 Haziran 1915'de Lepsius, "başından beri biz Almanlar tarafından Ermenilere duyulan sempatinin, Türklerin kanalına yönelmiş olduğunu küçümsememek gerekir" diye yazacaktı.[580]

Wangenheim'a makamında sunulmuş olan raporunda Lepsius şunları yazmıştı: "Ermeni tebaaya karşı, casusluk ve bölgesel karışıklıklardan dolayı uygulandığı anlaşılan zorunlu sert tedbirler, belli bir dönem için anlam taşıyor ve çıkarlarımıza aykırı düşmüyor. Ben, Harbiye Nazırı'nın Ermeni okullarına, basınına vs. karşı tedbirlerini trajik görmüyorum. Amerikan kolejlerinin kapatılması, en azından Patrikliğin itirazıyla karşılanacaktır. Tehcirler de, Türk yönetim tekniği genellikle başarıya ulaşırsa, (Çerkesler de olduğu gibi) sürgünler yaşanacağından kuşku yoktur."[581] Lepsius, bizzat daha henüz vuku bulan Ermenilerin, Zeytun ve diğer bölgelerden sürülmelerini, yani genel olarak tehciri kabul edilebilir olarak ele aldı ve sadece bu olayları takiben Türkiye'deki Ermenilerin taşkınlıklarından korktu. Bu durumun sadece bir izahı olabilir. O da, Lepsius'un tehciri Almanların Belçika'da yaptıkları gibi icra edilmesini kabul ettiğidir. O zamanlar Lepsius sadece açıkça Belçika'nın işgalini değil kendisinin daha sonraki faaliyetlerinde kanıtladığı gibi buranın sürekli ilhakını da teşvik etmiştir. Savaş döneminde yaptığı en önemli konuşmasında Almanların prestij projesi olan "Berlin-Bağdat" demiryolu projesinin adını "Antwerpen-Bağdat" olarak değiştirmiştir.[582]

578 1915-05-31-DE-001.
579 1915-06-06-DE-001.
580 1915-06-17-DE-001, Ek 1.
581 1915-06-17-DE-001, Ek 1.
582 1915-10-12-DE-001, Ek 2.

Türkiye'deki Ermenilerin tehciri üzerine de Lepsius'un yorumları oldukça tuhaf ve şaşırtıcıdır. Kendi dergisi olan *Deutsch Armenische Korrospondenz*'de hemen savaşın ardından Türk Hükümetinin Ermeni tehciri hakkındaki talimatının 2. maddesini aktararak şöyle yorumladı: "Fakat orijinal metinde karar fazlasıyla masum görünüyor."[583] Fazlasıyla masum görünen bir tehcir emri mi!

Daha sonra *Alman Doğu Misyonerliği*[584] yönetim kuruluyla yaptığı bir tartışmaya ilişkin 1925'de yazdığı bir makalede "Müttefikimiz tarafından (haklı veya haksız) ortadan kaldırılmış olan Ermenilerin meselesi yüzünden bir misyonerlik faaliyetine nasıl son verilir? Ermenilerin "haklı olarak" yok edilmeleri mi![585] Bunun Lepsius jargonu olduğu kesin ama nasıl bir jargon bu böyle!

Lepsius'un, 1918'de geçmişe bakışı şöyle oldu: "Öngörülen yasada sürülenlerin Bağdat Demiryolu yörelerine gönderilmeleri ve onlara oraların yeni yurt olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştı. Uygar bir devletin zararsız zorunlu askerî tedbirleri alması planı von der Goltz tarafından bizzat onaylandı."[586] Eğer bu metindeki "uygar bir devletin zararsız zorunlu askerî tedbirleri" ifadesindeki gibi uygulanmış olsaydı, Lepsius böyle bir planı bizzat onaylar mıydı?

Bu türden düşüncelerin sonuçlarını Türkiye'deki Ermeniler derhal fark ettiler. Zira Almanların sömürge olarak gördüğü Bağdat Demiryolu güzergâhı boyunca yer alan yapımı bitmiş veya plan dahilindeki her yer bir iskân için emre amadeydi. Ermeniler, Lepsius'un sözünü ettiği planına göre değil, Morgenthau'nun kendi hatıratında böyle bir planın müsebbibi olduğunu iddia ettiği Rohrbach'ın planına göre sürüldüler. Morgenthau buna kaynak olarak Paris'te yayımlanan *Temp* dergisindeki Rohrbach'ın bir makalesinden yaptığı alıntıyı gösterir. Fakat bugüne kadar Rohrbach'tan bu planı içeren hiçbir konuşma ya da taslağın ortaya çıktığı sözkonusu değildir.

Lepsius da 1914 yazında kendi dergisi *Mesrop*'da yayımlanan bir makalesinde, yanlış yorumlanabilecek imalarda bulundu. Ermenilere yönelik reform pazarlıklarının geniş ölçüde Rusya ve Almanya tarafından sürdürüldüğünü, Almanya'nın çoktan İngiliz ve Rus etki alanlarının arasına kendi iktisadî çalışma alanı olan Bağdat Demiryolunu bir çomak gibi soktuğu, şeklindeki ifadeleri çok açık olmakla beraber şu tarzda açık olmayan izahları da vardır:

---

583 1918-11-25-DE-001.

584 Deutchen Orient Mission.

585 Der Orient (Doğu), Yıl 1925, sayı 8, s.104.

586 1918-11-25-DE-001.

"Almanya ve Rusya demiryolunun tarlaları çorak toprağa dönüştürmek için inşa edilmediğini gayet iyi biliyorlar. Bu tarlaların çoraklaşmadan kurtarılması, Ermenileri Kürtler'den korumak içindir."

Buraya kadar iyi de, bunu takip eden sözler en azından çok tuhaf ve şaşırtıcı: "Ermeni sorununun büyük ölçüde politik bir sorun olduğu savından vazgeçilmelidir. Bu sorun, doğasından kaynaklandığı üzere bir tarım sorunudur." Gerçekten -sürekli Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin kader ve akibetleriyle eşanlamlı kullanılan, Ermeni Sorunu- bir tarım sorunu mudur?

Lepsius'a göre; Almanya'nın, Anadolu'da, Kilikya'da ve Mezopotamya'da İngiltere'nin yerini "toprak talep ederek" değil, bizzat "iktisadî yayılma/büyüme" amacıyla alması gerekir.[587] Yayınladığı pek çok yazıda, bölgede Almanya'nın bu çıkarlarına hizmet edecek Ermeniler'den daha elverişli halk yoktur, diye saptar Rohrbach, Mezopotamya'nın, tahıl deposu olan Ukrayna'ya ek ya da tamamen onun yerini almak üzere düşünülmesi gerektiğini öne sürdü ama öncelikle Mezopotamya'yla ilgili karara varma mecburiyetini dile getirdi.

Rohrbach ve Lepsius tarafından da Türkiye'de de Alman çıkarlarına uygun bir tazda sürdürülecek tehcir ve mecburî iskânlara dair Alman tanıkların raporları sözkonusudur. Tehcirlerin Alman hayal ve tasavvurlarına uygun icra edildiği de oldu. Bu şekilde "tertip ve düzenli" bir tehcir konvoyu hakkında Alman Doktor Neukirch Erzincan'dan şunları yazdı: "En son Erzurumlular, çok yüklü kağnı kervanlarıyla geçtiler. İnsanlar (açıkça erkekler de çoktu) çok iyi görünüyorlardı. Yavaş adımlarla yolculuk ediyor, subayların emrindeki çok sayıda jandarma tarafından korunuyorlardı." Neukirch'e göre konvoylar "doğu koşullarına göre oldukça tertip ve düzen içindeydiler".[588]

Fırat üzerinden geçip giden güzergâhtaki Halep'ten Bağdat'a kadar uzanan Sabha bölgesinde, Rößler tarafından Deyr-Zor'a gönderilmiş bir Alman "yerleşim yeri dağ yamaçlarına doğru büyüyor; dik açıyla kesişen ip gibi dümdüz sokaklar yapılmış; binlerce el telâşla çalışıyor; uzun halatlar ve koca taşlar depolanmış. 100'den fazla ev inşa ediliyor. Kısa bir süre içinde 250 ev bitirilecekmiş. Hükümet arsa tahsis ediyor ve taş kırılmasına izin veriyor. İskân edilenler tarafından bir demirci, bir kasap, bir hırdavat dükkânı ve 2-3 de bakkal dükkânı açılmış durumda" diye yazıyordu.[589] Gerçi pek çok Ermeni hastalıktan ölmüş, hastalar hemşehrileri tarafından merhametsizce ölmeleri

587 Mesrop, Temmuz/Ağustos 1914, s. 22 f.
588 1915-11-06-DE-002, Ek.
589 1915-11-16-DE-002, Ek.

için çöle gönderilmiş olsalar da, göçle sınırlı bir iskân izlenimi veriyor, ki sözü geçen Alman tanık nehrin aşağıları ve yukarılarında verimli bölgelerden de söz ediyor.

Gerçi, Erzurum'dan tehcir edilip, her zamankinden daha fazla korunan bir kafile Erzincan'ın hemen arkasında dosdoğru ölüme gitmişti. Bir yıl sonra Fırat güzergâhı boyunca ilerleyen bir Alman subayı da şunları bildirmişti: "Sabha'nın büyük tren istasyonu tamamen boşaltılmış bulunuyor."[590] Lepsius için Mezopotamya'ya tehcir ve iskân kavramları arasındaki ilinti öyle nazikti ki, Alman muhabiri Harry Stürmer'in (Tyszka) bir makalesini manipüle etti: Gazetecinin yazdığı şuydu: "Türklerin tüm Ermenileri yaşadıkları vilayetlerden kovma ve onları Mezopotamya'da iskân ettirme planı Dr. Rohrbach'ın eski tarihli bir broşüründendir."[591] Lepsius bu yazıyı 1920'de kendi dergisi olan *Der Orient* dergisinde bastı, ancak "Dr.Rohrbach'ın eski tarihli bir broşüründen" ifadesini çıkardı.[592]

Johannes Lepsius'un Dönüşümü

1915 Haziran'ına kadar Lepsius, Almanya'nın politikalarını temsil etmişti. Daha 22 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'na şu konuları açtı: "Rusya'daki Ermeni liderleriyle, onlardan Türkiye Ermenileri'ne uygulanan tedbirlerin durdurulmasına etki edecek tavizler için pazarlık yolları açık duruyor." Acem vilayetlerinin tekrar geri kazanılmasından sonra, "Bitlis ve Muş bölgelerinin Rusların yardımıyla Rus Ermenileri tarafından işgal edilme tehlikesi de sözkonusudur" şeklinde bir iddiayı ileri süren Lepsius, şöye bir öneride bulundu: "Yaklaşık 120 tutuklu Ermeni liderinin ve aydınının serbest bırakılması, yeni tehcirlerden feragat edilmesi karşılığında, Rus Ermenileri, Van bölgesindeki operasyonlarını durduracak ve kendi meselelerini Rusya'nın meselelerinden ayıracaklar." Sonra bir adım daha ileri giderek şunları yazdı: "Rus Ermeni liderleri de bu yaklaşımı paylaştıklarını ve ileride Alman-Türk çıkarları için kazanılacaklarına, bana güvence verdiler."[593]

Bunları söylerken Lepsius, kendi etkisini şüphesiz fazla abarttı. Mordtmann bunun üzerine şöyle bir not düşerek, kendisinin "bu öneriye Babıâli'nin

590 1916-08-29-DE-001.
591 1915-10-01-DE-001, Ek 3.
592 Der Orient (Doğu), Yıl 1920, sayı 1/2, s.27.
593 1915-06-22-DE-002.

sorunun ulaştığı şu aşamada herhangi bir şekilde ilgi gösterebileceğini ihtimal dışı" gördüğünü yazdı.[594] Wangenheim da Lepsius'un önerisini şöyle bir değerlendirmeyle üst makama havale etti: "Onun, Rusya Ermenilerini, Türkiye tarafından uygulanan zor tedbirlerinin geri alınarak veya yumuşatılarak, kazanılması olanağı hakkındaki görüşünün ütopik olduğunu düşünüyorum."[595]

Ancak Lepsius, tehcirlerin başlatılmasına ilişkin değerlendirmelere sıra geldiğinde, günlerce öncesinden aldatıcı resmî Alman çizgisine tamamen sırtını döndü. Kendi kaynaklarından gelen raporlara dayanarak Lepsius, "sürgünlerin münferit aileler için değil, tam tersine Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki ve Kilikya'daki büyük bir Ermeni nüfusunun kitlesel tehciri anlamına geldiğini ve bunun değişik mıntıkalara, özellikle de Mezopotamya'ya yönelik ele alındığından emindi." Lepsius buna ilişkin olarak şunları söyledi: "Bu tedbirler, askerî gerekçelerle haklı gösterilemez."[596] Oysa bunlar açıkça, bir dereceye kadar Lepsius'un da göz yummaya veya onaylamaya hazır olduğu "askerî gerekçelerle" alınan tedbirlerdi.

Wangenheim, "lüzumsuz buluyorum"[597] diyerek, onun İstanbul'a yapacağı seyahati engellemeyi denese de, Ermeni dostu Lepsius bu yolu yine de katetti. İstanbul'a gelirken Cenevre'de İsviçreli arkadaşıyla, Sofya'da ise Taşnaklar'la görüşerek tehcirin ulaştığı boyut hakkında bilgi edindikten sonra, 24 Temmuz'da İstanbul'a vardı. Alman Elçiliğinin tutarsızlığına karşın, Ermeni Patrikliği'nden, özellikle Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'nun kendi konsoloslarının raporlarını ona sunması sayesinde, tehcirin varmış olduğu aşama karşısında son derece büyük bir endişeye kapıldı. Jäckh ve dostu Hans Humann aracılığıyla Harbiye Nazırı Enver ile yaptığı görüşme sonrası, Alman Hıristiyanları'nın Alman politikasına etki ederek Ermeniler için bir yumuşama ve umut yaratabilmeleri mümkünken, bunu yapmamış oldukları kafasına dank etti.

1915 Ekim'i başında doğuda faaliyet sürdüren tüm Protestan misyonerlik kurumlarının bir araya geldiği Doğu Konferansı'nda Lepsius, dindaşları ve suskunluğa gömülmüş gazeteciler önünde çok ateşli bir konuşma yaptı. Lepsius'un dostu Paul Rohrbach, bu konuşmanın ardından heyecana kapılarak, "bu davranışlar Türk müttefiğimizin sorumluluğunu daha fazla üstlenmemizi imkânsız hale getiriyor" dedi ve daha da öfkelenerek, "eğer bu gibi şeyler ortaya

594 1915-06-22-DE-002.
595 1915-07-02-DE-001.
596 1915-06-22-DE-001.
597 1915-06-09-DE-001.

çıkarsa Alman halkı tüm dünyanın önünde utançtan yerin dibine geçecektir" diyerek sözlerini tamamladı. Bunun üzerine Lepsius, Rohrbach'ı "Bizim Alman-Türk politikalarımızın tümünün peygamberi" diye niteledi ve bu tepkisine teşekkür ederek, "önünde saygıyla eğiliyorum," dedi.[598]

Daha sonraki aylarda Lepsius, savaştan sonra "*Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü*" adıyla yayımladığı kitabını "Türkiye'deki Ermeni halkının durumu hakkında rapor" başlığıyla yayınladı. 1916 Temmuz'unda Lepsius yaklaşık 20.000 nüshayı imparatorluk milletvekillerine ve -sansürün olmadığı- eyaletlere, özellikle de misyoner dostlarına ve Protestan cemaati ruhbanlarına yolladı. Bu çalışma bugüne kadarki Almanca yazılmış en önemli ilk elden rapordur.

Daha sonra Lepsius, görünüşte diyanet kurumu yapmak, gerçekte ise politik bir misyonla Hollanda'ya gitti. Orada yurtdışındaki - daha ziyade İsviçre ve Fransa'daki - Ermeni gruplarıyla Ermenileri desteklemeye devam etmek için ilişkiye girdi. Fakat burada asıl mesele Lepsius'un yeni işvereni Dışişleri Bakanlığı Propaganda Dairesi Şefi Hans von Häften için çalışıyor olmasıydı. Bu zat, entrikalarına Başbakan Bethmann Hollweg'in yanısıra, Michaelis ve Herting ve Dışişleri Bakanlığı Müşteşarı Kühlmann'ı da kurban etmiş olan, Alman politikasının yeni güçlü adamı Erich Lundendorf'un sağ koluydu. Sayısız saldırganlığın bu kafadarı aynı zamanda, Alman İmparatorluğu'na doğuda yeni topraklar kazandıran ve Türklere Rus Ermenistanı'na doğru yol açan, Almanlar tarafından dikte ettirilen Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın itici motor gücüydü.

Yeni yönetimin politik koçbaşı ise İmparatorluk Başbakanı ve Lepsius'un "bir sanatçının ruhuna sahip çok önemli bir öğretmen, bir misyoner iradesine sahip sanatçı," diye iltifat ederek çok itibar gösterdiği, Prens Max von Baden'di.[599] Baden veliahtı, bugüne değin akıllarda kalan liberal imajını, politik durumların dayatmasıyla savaşın sonuna doğru verdiği tavizlere, -hattâ Lundendorf'u bile görevden uzaklaştırdı- özellikle de, bir Yahudi liberali olan ve daha sonraları Salem Okulu pedagoji bölüm şefliğine getirilen ve İngiliz Kraliçesinin eşi Edinburg Prensi Phillips'in öğretmenliğini yapan, (Prensin çok saygı gösterdiği) mesai arkadaşı ve akıl hocası Kurt Hahn'e borçluydu.

Max von Baden'in, Richard Wagner'in damadı, saf Alman fikrinin ilham kaynağı ve Nazi ideoloğu Alfred Rosenberg ve aynı zamanda da Adolf Hitler'in

598 1915-10-12-DE-001, Ek 1.

599 Baden, Prinz Max von, Erinnerungen und Dokumente (Anılar ve Belgeler), Berlin 1927, s. 77.

de manevî babası olan Housten Steward Chamberlein[600] ile dostluğu ilk kez bu yeni dönemde ortaya çıktı. Lepsius, Chamberlein'ın "19. Yüzyılın Temelleri" adlı çalışmasını, yüksek sesle ("Büyük! Çok büyük!")[601] diye över ve yine Lepsius'un büyük saygı duyduğu İmparator II. Wilhelm, akşamları maiyetindekilere, Chamberlein'm Alman üstün ırk teorisinin bu temel eserinin vaazlarını okurdu.

Lepsius, Hollanda'da da İngiliz gazetelerini arşivlemek için değerlendirme çalışmalarını özellikle radikal-liberal ve sosyalist politikacılar tarafından kurulmuş bir İngiliz derneği olan ve 1918'de örgüt bünyesinde 750.000 üyenin yer aldığı ve Almanya ile uzlaşma barışma girişen Britanya'nın "Union of Demokratic Control" teşkilâtı tarafından irtibat görevlisi Kurth Hahn'la birlikte sürdürdü. Onlara, örneğin James Lord Bryce ve Arthur Ponsonby gibi Lepsius'la savaş öncesinden çok iyi ilişkileri olan pek çok Ermeni dostları da katıldılar.

Hollandalı politikacılarla Almanlar adına üst düzeyde de görüşmeler sürdürüldü. Ancak Britanyalılar'la bir yakınlaşma sağlanamadı. Bunun nedeni, Kurt Hahn'ın Belçika'daki imtiyazlardan ve işgalden vazgeçme politikasına karşın, Almanya'nın Lepsius'un da vargücüyle desteklediği politikadan dolayı Belçika'dan çekilme eğilimi göstermemesidir. Lepsius'un dostu James Lord Bryce'i Belçika'ya dair inatçı ikna çabası politikada ne denli saf olduğunun belirgin kanıtını oluşturmaktadır. Çünkü, James Lord Bryce, Lepsius'un Ermeni soykırımını belgeleyen o muhteşem çalışmasından *Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü* önce, Almanya'nın Belçika'ya dair hazırladığı iddianame aynı ölçüde muhteşemdi.

Lepsius'un kıymeti, Dışişleri Bakanlığı nezdinde savaştan sonra daha da arttı. 1918 Ekim ayında Alman İmparatorluğu Sömürge Dairesi'nin uzun yıllar boyu şefliğini yapmış bulunan Wilhelm Heinrich Solf Alman İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlığı'na atandı. 20 Kasım 1918'de ise Johannes Lepsius, ona, birlikte çalışma teklifinde bulundu. Buna ilişkin olarak yazdığı yazıda Solf, şunları belirtti: "Başvuru ciddiyetle değerlendirilecektir, Lepsius şu an için yurtdışında addedilmektedir."[602]

---

600 Urbach, Karina; Buchner, Bernd, Prinz Max von Baden und Houston Stewart Chamberlain. Briefwechsel (1900-1919 Yazışmalarından), Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Yıl 52, Sayı 1, Ocak 2004.

601 Danimarkalı Ermeni dostu Aage Meyer-Benedictsen'in bir mektubundan; LAH 1484 (3).

602 1918-11-20-DE-001.

Lepsius, daha önceden Solf'a şöyle bir ricada bulunmuştu: "Sadece devasa boyutlardaki iftiralara ve tüm düşman ve tarafsız basında çıkan şaiyalara karşı değil, aynı zamanda Alman Hükümetinin Ermeni halkının yok edilmesi için Türk Hükümetine emir verdiği ve bunun da Alman konsolosların yardımıyla yüksek rütbeli ve en üst düzey Alman subayları tarafından Alman titizliği ile organize ve icra edildiğine ilişkin samimi kanaatlere de karşı çıkmak için, bana var olan dosyalara göz atma müsaadesi verilmesini rica ediyorum."[603] Solf, Lepsius'u Almanya'nın Ermeni politikasını sergileyecek bir belgeleme çalışması için görevlendirdi. Almanya'nın Ermeni politikasının bir "Beyaz Kitap" yardımıyla ele alınması Lepsius'un kendi projesini atıl hale getirdi. Büyükelçilik müsteşarı Alexander von Hoesch, kitabı Zimmermann'ın kesin talimatları doğrultusunda kaleme aldı. Beyaz kitaba bir sunuş mektubu yazan Wolff-Metternich, "Arzu edildiği üzre, kitapta, Ermeni unsurlarının Türk İmparatorluğu'na karşı işlemiş olduğu suçlar ve İmparatorluk Almanyası'nın ve Türkiye'deki temsilciliklerinin Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesine yönelik çabalarına oldukça büyük yer verilmiştir" diye yazmış, şunu eklemeyi ihmal etmemiştir: "Ermeni halkını kışkırtan düşmanlarımızın sorumluluğu da özellikle vurgulanmıştır."[604] Daha sonraki Paris ve Londra büyükelçilerinin dosyaları içerisinde uykuya yatırılmış bu kapsamlı kâğıt yığını bügüne değin hâlâ yayınlanmamıştır.[605]

Solf'un Lepsius'a verdiği görevden bir süre sonra *Almanya ve Ermenistan / 1914-1918 / Diplomatik Belgeler*[606] adıyla Tempel Yayınevi tarafından yayımlanmasını Lepsius en sonunda Almanya'da çok büyük bir okuyucu kitlesine Ermeni Soykırımı'nı tanıtmak için bir olanak olarak gördü ve bu olanağı da kullandı. Bu kitapla beraber Jön Türklerin Ermenileri katletmek istedikleri ve de katlettiklerine dair kuşkunun zerresi dahi kalmadı.

Ancak, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Almanların suç ortaklığını reddetmek için neşriyat yapma temel amacını bir görüş olarak Lepsius da onaylamış ve bu temel ilkeye sadık kalarak bu doğrultuda şunları yazmıştı: "Hangi belgelerin yayınlanacağına dair tercihte dikkate alınan esas nokta Almanya'yı, Türkler'den ve uluslararası çevrelerden gelecek iftiradan korumak olmalıydı."[607] Bu ancak sadece Almanya'nın suç ortaklığının kanıtlandığı birçok

603 LAH 13533.
604 1916-09-18-DE-001.
605 1916-09-18-DE-001, Ek .
606 Deutschland und Armenien / 1914-1918 / Sammlung diplomatischer Aktenstücke.
607 LAH 14213 (6).

belgede ilgili bölümlerin üzerinin çizilmesi veya değiştirilmesiyle mümkündü. Bu değişikliklerin ve karalamaların kim tarafından yapılmış olduğu ise bir soru işaretidir. Alman Dışişleri Bakanlığı olabileceği gibi, Berlin'e geri dönmüş olan ve Lepsius'a belgeleri sunan eski Konsolos Rößler ya da Dışişleri Bakanlığı'nın onayıyla bizzat Lepsius'un kendisi de olabilir.

Lepsius'un esas olarak kopyalarla çalışmış olması doğaldı, zira bu çalışmasının büyük bölümünü gerçekleştirdiğinde daha Hollanda'da yaşıyordu ve Dışişleri Bakanlığı'mn oraya orjinalleri göndermesi pek mümkün değildi. Ne var ki, onun kopyaları orijinal olarak tanıtması ve orjinalleriyle karşılaştırmaması, bilimsel çalışmaların olmazsa olmaz kuralları arasında olan kaynak kullanımı kurallarının çiğnenmesinden başka bir şey değildi.

Almanya ve Ermenistan (Deutschland und Armenien) adlı kitapta kullanılan kopyaların ne biçim şeyler olduğunu artık öğrenmemizin olanağı yoktur. Çünkü, bunların tümü Dışişleri Bakanlığı'nm talimatıyla, 18 Haziran 1920'de yakılmışlardır. Bu kopyalara ilişkin belgeler sözkonusu edildiğinde Dışişleri Bakanlığı merkez bürosu her zaman şu notu düşüyordu: "Asılları materyaller arasında bulunmuyor."[608]

Öte yandan, Lepsius'a sunulan kopyaların hepsi ortadan kaybolmamıştır. Lepsius'un kullanmadığı dosyaların kopyalarının büyük bir kısmı Hall Şehri'ndeki Lepsius Arşivi'nde mikrofilm neşriyatı olarak yayınlanmış bulunuyor. Orada muhafaza edilen kopyaların birçoğu da tam değildir, yani Dışişleri Bakanlığı tarafından ya tahrif edilmiş veya değiştirilmiştir. Hattâ belgelerden bir tanesi, Alman Dışişleri Bakanlığı'nm açıkça yapılmış olan sahtecilik karşısında hiçte ürkmediğini kanıtlıyor. Bu belgede Ermeniler konusunda aslında Metternich tarafından Türkiye'nin azarlanması önerisinin[609] Bethmann Hollweg tarafından kaleme alınarak, hattâ desteklenerek Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zimmermann'a verildiği zikrediliyordu. Fakat Lepsius bu belgeden anlaşılacak şeyleri değiştirmeye girişti. Neticede tüm manipülasyonların istikameti belliydi: Almanya'nın suçlarını örtbas veya en azından en asgariye indirmek.[610]

Kim daha fazla tahrif etti? Lepsius mu veya o zamanki Dışişleri Bakanlığı mı? Her halukârda her ikisi için de yayınlanan belgelere ilişkin yankılar hayal

608 1919-05-26-DE-001.

609 LAH 1368-13824.

610 www.armenocide.net sitesinde yer alan "Magisches Viereck" (Sihirli Dörtgen) başlıklı makalede yapılan manipülasyonlar ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Bu makalede aynı zamanda, tek tek belgelerde anlam kaydıran bütün manipülasyonlara kanıtlarıyla yer verilmektedir.

kırıcıydı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Stockholm'deki elçisi Lucius von Stoedten'e yazdığı bir cevap yazısında, "*Times* Dergisi hiç çekinmeden Alman belgelerini suç ortaklığının kanıtı olarak telakki etmek istiyor" diye şikâyet ediyor ve "bizim şimdiki politikamıza[611] karşı kışkırtıcılık yapmak için kullanıyor" diyordu. Hattâ Göppert'in Lepsius'a yazdığı gibi bu, "Almanların suçunun kanıtıydı".[612] Sonuçta, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış, İngilizce ve Fransızca'ya tercüme edilmiş bu eser, yine Alman Dışişleri Bakanlığı'nca geri çekildi.

Sonuç

Almanların 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında Ermeni kurbanlar için gizlice destekledikleri yardım hizmetleri ya da Paris görüşmelerinde kendi haklılıklarına ışık tutacağı düşünülen tahrif edilmiş dosya yayınları hiçbir işe yaramadı. Çünkü Almanya'nın geleceği Versailles Anlaşması'na kaldığından bu konu tartışmalarda bir daha asla ele alınmadı.

1917'de Rus komünistlerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra Ermenileri askerî açıdan korumayı reddetmeleri, Rus askerî birliklerini o bölgeden çekmeleri üzerine, Türkiye şimdiki Ermenistan topraklarına da bindirdiler. Paris'te, geriye kalan eski müttefikler Ermeniler üzerindeki hamiliklerini geri çekerek meydanı Türkiye'deki muzaffer Kemalistlere bıraktılar. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin en sadık dostları olan Amerikalılar bile bizzat Ermenileri kendi kaderleriyle baş başa bıraktılar. Bağımsız bir Ermenistan için öngörülen bir anlaşma -ki bu sadece Amerikalılar tarafından güvence altına alınabilirdi- Türkiye ile imzalanan anlaşmada hiçbir şekilde ele alınmayarak, hayatta kalan çok az sayıdaki Ermeni korumasız bir durumda bırakıldı.

Her ne kadar Dünya Savaşı sırasında Alman diplomatları "Völkermord" (soykırım kavramının Almancası- Çev) sözcüğü kullanılmışsa da, bugün uluslararası alanda kullanılan "soykırım" sözcüğü ilk kez Polonyalı bir hukukçu olan ve Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulan Raphael Lemkin tarafından Jenosit kavramından türetilmiştir. Bunun işlevsellik kazanması 1948 yılında Birleşmiş Milletler'in Jenosit suçlarının cezalandırılması ve önlenmesine ilişkin bir sözleşmesine alınmasıyla olmuştur.

611 1919-08-21-DE-001.
612 LAH 14341.

Buna bağlı olarak "Faillerin" "millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubun, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastiyle" belli fiillerin işlenmesi, meselâ "Grubun mensuplarının öldürülmesi" ya da "Grup mensuplarına ciddî bedensel veya psikolojik zarar verilmesi" soykırım olarak tanımlandı. Bu tanıma göre Alman diplomatlarının konuya ilişkin olarak dosyalarında yer alan belgeler Ermenilere karşı yapılan eylemlerin klasik bir soykırım olduğunun açık bir kanıtını oluşturur. Bu kitabın sonunda (Almanca baskısında- Çev) yer verilen Türkiye'deki Amerikan temsilciliklerinin diplomatik raporları da açık bir şekilde aynı sonuçları ortaya koyuyor.

Büyükelçilik pederi Graf von Lüttichau, "Bu felâkete dair dosya daha kapanmadı ve acilen ümit ederiz ki, bizim de bir söz hakkımız olsun" diye yazıyordu, eserinin *Almanların Suçları* başlıklı bölümünde, "Vurdumduymazlıkların telâfi edileceği bir an mutlaka gelmek zorundadır yoksa Malatya ile Sivas arasında kendi yurttaşlarının yaptığı o utanç verici şeyleri kronolojik olarak not eden Türk yüzbaşısının haklı olarak söylediği gibi, 'Eğer Alman Hükümeti o üstüne bulaşmış utancı temizlemezse, onları bizimkilerden daha fazla lânetlerim'. Yüzbaşı yerden göğe kadar haklıydı. Bu arınma mutlaka biz Almanlar ve Hıristiyanlar adına gerçekleşmek zorundadır."[613]

Hepsi bu, başka söze ne gerek var!

613 1918-10-18-DE-001, Ek.

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
SİYASİ ARŞİV BELGELERİ

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri

Belgelere İlişkin Bazı Notlar

Bu kitapta yeniden yayımlanmakta olan metinler Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Berlin'deki Siyasal Arşivi'nin geniş belge mevcudiyeti içinden bir derlemedir. Berlin'deki arşiv merkezine giren ve çıkan belgeler aşağıda açıklandığı gibi, beş haneli sayılarla çok geniş bir kayıt sistemi içinde tefrik edilmiş ve Ülkelerle İlişkiler başlığı altında kayda geçirilmiştir (Örneğin Ermeni Sorunu için "Türkiye 183" gibi). Zamanın İstanbul Alman Konsolosluğu dosyaları "Konstantinopel Konsolosluğu" bölümünde bulunuyor ve tarafımızdan "BoKon" rumuzuyla adlandırılıyor. Ermeni Sorunu'nun siyasal dosyaları A53a rumuzuyla, diğer "Ermeni Sorunları" 1002 rumuzuyla tanımlanıyor. Editoryal çalışmamız içinde bunlar teknik nedenlerden dolayı "A53a" ve "10/12" şeklinde, değiştirilerek verilmiştir.

Başlıklar belgenin tarihini (yıl, ay, gün), ülkeyi (Almanya için DE) ve günün birinde yayınlanacağı hesaba katılarak 999 belgeye kadar üç haneli sayılarla işaretlenmiştir. Bazı durumlarda tarih, zorunlu olarak tahmine dayandırılmış ve tekrar verilmiştir.

Berlin'de bulunan her yazılı belge Dışişleri Bakanlığı'nın ana bölümlerinden birine bağlı olan bir kayıt defteri sıra numarasına sahiptir. Her biri yılını ve tarihini, "a.m" (meridyen öncesi) veya "p.m" (meridyen sonrası) olmak üzere kayıt tarihini de içerir. İstanbul Konsolosluğu kaydı, başka bir bilgi eklenmeksizin "p." olarak kaydedilmiştir.

Ayrıca kaynaklar şöyle, "Rapor" (telgraf raporu), "talimatname" (daha doğrusu telgraf talimatnamesi) veya "yazı", hangi hiyerarşik dizi içinde alınıyorsa, ona göre örneklenmiştir. Buna "özel yazılar", "dilekçe" veya "arzuhaller" şeklinde ilâve edilmiştir. Memurlukların düştüğü notlar kaynak olarak alınmadıkları için kaynak hanelerinde verilmemiştir.

Dışişleri Bakanlığı ile yabancı ülkelerdeki temsilcilikler arasındaki telgrafların çoğu şifrelidir. Resmî telgrafların gerçek tarihleriyle ilgilenenler

internet portalına bakmalıdırlar (www.armenocide.net) Burada şifresiz telgraflar "telgraf" olarak gösterilmiştir. Tüm rapor ve talimatlar pratikte İmparatorluk ile İstanbul Büyükelçiliği arasında çalışan kuryeler tarafından taşınmıştır.

Belgelerin içindeki ikinci elden bilgiler daha önce yayımlanmış olanlardır. Johannes Lepsius tarafından 1919'da yayınmlanmış "Almanya ve Ermeniler" (DUA)' de yayımlanmışsa o belgeye Lepsius'un verdiği belge numarası aynen verilmiştir. Lepsius'un veya Dışişleri Bakanlığı'nın çoğu belgeleri değiştirildiği için redakte edilmiş olanlarına "re." değiştirilmiş olanlarına "gk" işareti konulmuştur. Değişiklikleri görmek isteyenler manipüle edilmiş en önemli belgeleri, değiştirilen veya çıkarılan yerleri işaretlenmiş olarak internet portalında bulabilirler.

Eğer belge, yazanı tarafından kendi el yazısıyla ve açık ismiyle imzalanmışsa, tam adı belgenin alt tarafında verilmiştir. Eğer sadece parafe etmişse yazanın isminin baş harfi köşeli parantez içine alınarak konulmuştur. Yazanı ister bizzat imzalamış veya parafe etmiş olsun (örneğin bütün telgraf ve kopyalarında olduğu gibi), tam isim köşeli parantez içinde verilmiştir. Kopya edilmiş belgelerin öncalışmaları yeniden verilmemiştir. İstanbul Konsolosluğunun çoğu görüşleri ve Dışişleri Bakanlığının talimat taslakları Frederic Rosenberg veya Otto Göppert tarafından derlenirken danışmanlık yapan, Ermeni uzmanı Johann Mordtmann'dır.

Belge metinlerinde belirgin yazım veya dilbilgisi hataları varsa zımmen korunarak düzeltilmiştir. Yayıncının ekleme ve tamamlamaları köşeli parantezler içindedir. Yuvarlak parantezler içindeki bilgiler orijinal metinlerdendir. Orijinallerin dipnotları normal yazıyla, diğer belgelere ait dipnotlar ve işaretler ise yatay olarak verilmiştir.

Girişteki alıntılarda orijinal ifadelere dokunulmamış, aksine, ifadenin anlamı değiştirilmeksizin, daha kolay okunabilmesi amacıyla birleştirilmiştir. Orijinal metin belgelerden okunabilir.

Belge bölümündeki tüm kişi ve yer isimleri orijinallerinde yazıldığı gibi verilmiştir. İndekste bir yer adının pek çok kere tekrar edilmiş olması bu nedenledir. Giriş bölümleri için o zamanlar geçerli olan bir yazı tarzı seçilmiştir. Bu konuda bir norm olmadığı için bu yazı tarzı birçok durumda keyfî olabilmiştir.

O zamanlar en önemli diplomatik dil olan Fransızca yazılmış metinler yayıncı tarafından [kendi çevirisi] altında Almanca'ya çevrilmiş, ancak gazete makaleleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genelge ve kanunları çevrilmemiştir.

Listede "Tehcir" kavramı sürgünün başlangıcı olarak kullanılmış, pratik olarak soykırım ile aynı anlama gelen "sürgün" sözcüğü bizzat sürülenler için kullanılmıştır. Bu durumda Zeytun/tehcirleri Zeytun'daki tehcirleri anlatmış oluyor. Zeytun/sürgünleri ise her halükarda Zeytun'dan sürülenler için kullanılmış oluyor. Ermeniler genel olarak bütün dünyadaki Ermenileri, Türkiye/Ermenileri ise Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ermenileri anlatıyor. Tek tek kişilerin fonksiyonları, her halükârda belgelerdeki anıldıkları zamana dayanmaktadırlar.

1913-02-24-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14078; pr. 1.3.1913 a.m; Rapor

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 58

Pera, 24 Şubat 1913

Balkanlar'daki millî meselenin Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmasının hemen akabinde, Ermeni meselesinin ağırlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki topraklarında yeni ve en az diğerleri kadar büyük bir tehlike ortaya çıkarıyor. Gerçi Ermeniler, Güney Slavlar ve Yunanlılar gibi kendi bağımsız millî devletlerinin desteğine dayanmıyorlar ama onlar komşu Rusya gibi aktif ve ne istediğini çok iyi bilen bir müttefik buldular.

Söz konusu olan Rusya olduğunda heterojen unsurları birleştiren motifler doğal olarak önem kazanıyor. Küçük Asya ve Kuzey İran'a yayılmış bulunan Ermeniler dinî ve etnik çelişkilerden ötürü Müslüman yöneticilerin doğal karşıtları olduklarından Ön Asya'da politik bir propaganda inşasının da tabiî unsurlarıydılar. Türkiye'nin tasfiyesinin belirgin hale geldiği böylesi bir dönemde, böyle bir ajitasyon aracını kullanma imkânını ele geçirmiş olmanın büyük bir değeri olmalı. Bu nedenle 1878'den beri yürütülen Ruslaştırma siyasetinden vazgeçildi, daha dün baskı altında olan Ermeni halkı şımartılmaya başlandı.

Kurumsal ilişkiler kurmakta Rusların üstüne yoktur. Ortodoks (Şismatik) Ermeni Kilisesinin merkezinin Rus bölgesindeki Eçmiyadzin'de bulunuyor olması nedeniyle bazı ipler oraya bağlıdır. Rusya'nın Anadolu'da ve Kuzeybatı İran'da en az 15 konsolosluğu ve diplomatik temsilciliği bulunuyor. Bunlar, Ermenilere yönelik vaatler ve para yoluyla Çarın asası altındaki soydaşlarının adil bir devletin tüm iyiliklerinden yararlandıkları ve bunun için bütün Ermeni ulusunun Rus tebasma katılmasının uğraşmaya değer bir amaç olduğu düşüncesinin aşılanması için ek propaganda yuvaları sayılabilir. Oldukça

güvenilir Ermeni kaynaklarının verdikleri bilgiye göre, Rusya, son bir yıl içinde sadece Doğu Anadolu'da bu amaçla en az ikibuçukmilyon ruble harcadı. Söylenenlere inanılacak olunursa, tüm Ermeni halkı modern silahlarla donatılmış, Rusya'nın bir işareti üzerine her an Türklere karşı bir saldırıya hazır hale getirilmiş. Türk Hükümetinin 1904'te Rusya'dan gelen Ermeni çetelerini bastırmada yaşadığı güçlükler gözönüne alınırsa, imparatorluğun toprak bütünlüğünü nasıl büyük bir tehlikenin tehdit ettiği anlaşılabilir.

Gerçi Ermeniler Rusya'nın kendilerine gösterdiği derin ilginin hangi nedenlerden kaynaklandığının farkındadırlar. Rus hâkimiyeti altında kendilerini neyin beklediğini 1903 yılında Ermeni Kilisesinin mülklerine el konulduğunda ve Pobjedonoszew'in Ruslaştırma planı sonucunda ihtilâlci bir Ermeni partisi oluşturulduğunda gördüler. Ermeniler Bizanslı, Arap, İranlı veya Türk olmaya yüzyıllardır nasıl direnmişlerse, aynı şekilde Rus olmaya da karşıdırlar. Eğer bu eski olumsuz tecrübeye rağmen Ermeniler Rusya'nın romantik birleşme çağrısına icabet ederlerse, bunun nedeni, şimdiye kadar onlara platonik öğüt ve vaatten biraz fazlasını veren tek hükümetin Rus Hükümeti olmasıdır. Ermeniler Türk topraklarında keyfî muamele ve baskıya karşı yeterince güvence altında olmadıklarından kuşku duymazlar. Onlara bu korumayı bugün her kim sağlarsa, başka bir niyetinin olması durumu değiştirmez, o Ermenilerin adamıdır. Bir Ermeni bana halkının bugünkü durumunu, boğulmakta olan birinin durumuna benzetti. Bu durumdaki biri ister istemez kendine uzanan her ele sarılır, hatta bu kurtarıcı onu esir almak niyetiyle yardımına koşmuş olsa bile...

Bizde, Almanya'da, sistemli olarak uygulanan Ermeni katliamlarına, sadece Ermeni tacirlerinin sömürüsüne karşı doğal bir tepki olarak bakılmaya alışılmıştır. Ermeniler doğunun Yahudileri olarak adlandırıldı ve Anadolu'da sağlam bir halkın olumlu tüm özelliklerini taşıyan güçlü bir Ermeni köylü temeli bulunduğu ve onun bütün suçunun, kendisini kuşatan yabancı halklara karşı dinini, dilini ve malını savunmaktan ibaret olduğu unutuldu.

Modern anlamda gerçekten radikal reformlar yapmak konusunda Türkler'deki örgütlü yetenek noksanlığı son aylarda öylesine açıkça gün ışığına çıktı ki, Türkler'le Ermeniler arasındaki ilişkiler bundan kaçınılmaz olarak etkilenecektir. Büyük ve bağımsız bir Ermenistan yaratılması elbette günümüz koşullarında da bir ütopya olarak kalıyor. Ermeni öğe hemen hiçbir yerde kendi içinde bütünlüğü olan bir dil bölgesine sahip değil, çoğunluk yabancı halkların arasında dağınık yaşıyor. Bu durumda, etnik veya tarihî temeller üzerinde yükselen otonom bir Ermenistan'ın sınırlarını belirlemek imkânsızdır. Hattâ Ermenilerin ağırlıkta olduğu bölgelerde bile bugün yerel otonom yönetimler kurmak büyük engellerle karşılaşır. Aklıselim Ermeniler, vatandaşları

arasında idarî ve teknik görevler üstlenecek kadroların bulunmadığını, yani Ermenilere idarî özerklik tanınmasının hiç arzu edilmeyen bir fiyaskoyla sonuçlanabileceğini açıkça söylemektedirler. Ama diğer taraftan Türklerin, çok renkli imparatorluklarında yalnızca fetih hukuğuna dayalı egemen ulus rolünü oynaması da düşünülemez. Türkiye'nin barış anlaşmasından sonra şekillenecek olan kaderi üzerinde sayısal olarak güçlü ve ekonomik açıdan gayretli Ermeni unsurunun giderek daha çok etkide bulunacağı da kesindir. Bu gerçeği Anadolu üzerinde ekonomik ve politik amaçlar güden herkes hesaba katmak zorunda kalacaktır.

Bu yaklaşımlar bizi, Ermeniler karşısında takındığımız tavrı değiştirmeye götürmelidir. Ütopik hedefler güden ve nihilist yöntem ve araçları kullanarak mücadele eden radikal unsurları elbette şimdiye dek olduğu gibi kendimizden uzak tutmalıyız. Bizim hedefimiz, daha çok, makul düşünen Ermeni çevrelerin -ki bunların hâlâ halkın çoğunluğunu oluşturduğu hesaplanmaktadır- gerçekleşmesi mümkün taleplerine sahip çıkmak suretiyle Ermeni çiftçi ve tüccarların güvenini kazanmak olmalıdır. Bu talepler şu iki noktada toplanabilir:

1) Can, mal ve din güvenliği için etkili garantiler.

2) Ermeni unsurun nüfus oranına ve eğitim düzeyine göre yerel yönetime katılımı.

Bunlar artık Türkiye'nin reddedemeyeceği taleplerdir. Şimdi iktidarda olan Hükümet bunu tamamen anlamış durumda. Geçenlerde Mahmut Şevket'in bizzat kendisi konuşmayı Ermeni sorununa getirdi ve benden, buradaki sorunların çözümünde Alman Hükümetinin kendisine yardımcı olması arzusunu iletmemi istedi. Başvezir, Ermenilerin yıkıcı Rus propagandasına kapılıp kendi hayatlarını tehlikeye sokmak yerine sarsılan devletin yeniden inşasında Ermeni unsurların birlikte pratik çalışmaya kazanılması konusunda sadık dost Alman Hükümetinin kendileri gibi düşündüğünden kuşku duymuyor. Benim görüşüme göre burada ona yardımcı olmak bizim çıkarlarımıza uygun bir görevdir.

Pratik uygulamanın aşağıdaki gibi olması gerektiğini düşünüyorum:

1) Türk Hükümeti, gerektiğinde bizim görüşlerimizi de alarak, Ermenilerin yukarıda zikredilen taleplerini karşılayan bir reform projesi hazırlar. Projenin bundan öncekiler gibi kâğıt üzerinde kalmaması veya kötü niyetli ve anlayışsız alt kademe memurlar tarafından ters yüz edilmemesi için, Türkiye'deki tüm Alman temsilciliklerine, Ermeni sorunlarına ilgi göstermeleri, Türklerin ve Ermenilerin barış içinde bir arada yaşamaları doğrultusunda çalışmaları, reform kanunları ihlâl edilirse bu gibi olayları araştırıp gerektiğinde müdahil olmaları, olumsuzlukları ortadan kaldırmaları ve neticeyi Konsolosluğa rapor etmeleri doğrultusunda talimat verilir. Konsolosluğun bu faaliyeti elbette ki merkezî

Türk Hükümetiyle çok nazik ilişkiler içinde ve tamamen anlaşarak, ama Ermenilerin de Alman makamlarını tarafsız ve acil durumlarda gerçekten etkin koruyucular olarak görmelerini sağlayacak kararlılıkta yürütülmelidir.

2) Bu planın etkili olarak uygulanabilmesi için Anadolu'daki Alman konsolosluklarının sayısının arttırılması gerekiyor. Eğer barış anlaşması malî denetimin genişlemesine götürmez ve bu yolda uygun birkaç Alman'ın Türk Hükümetinin memuru sıfatıyla Anadolu'ya getirilmesi sağlanırsa, bu planı belki Alman konsolosluklarının sayısını arttırmaksızın da uygulamak mümkün olabilir. Bunun başarılamadığı durumdaki ihtiyaca işaret etmek isterim: En azından Erzurum'a bir Alman temsilci atamak. Çünkü bu şehir, bir gözlem noktası ve aynı zamanda ticarî ve politik olarak bir ileri karakol olması nedeniyle önemlidir. Trabzon'daki Alman Konsolosluğu Erzurum'dan oldukça uzaktır ve ayrıca kış aylarında Ermeni yaylalarından neredeyse tamamen kopmaktadır.

3) Anadolu'daki öğretim faaliyetimizi geliştirmemizin hiçbir durumda bizim buradaki çıkarlarımızı ilerletmeyeceği, Fransızlara[614] karşı, daha dar maddî imkânlarımızla, onların çıkar alanlarında rekabet edemeyeceğimiz itirazı muhtemelen yapılacaktır. Ancak kendi çıkarlarımızın can alıcı noktası burasıdır ve biz gelecekte burada daha enerjik bir şekilde ilerlemek zorundayız. Adana'da hâlâ bir Alman okulunun olmaması büyük bir eksikliktir. Böyle bir okulu kurmakla biz aynı zamanda iki amaca birden hizmet etmiş oluruz. Her şeyden önce bizim, Bağdat güzergâhındaki büyük ekonomik yatırımlarımız için yerli personel yetiştirmek bakımından eğitim kurumlarına ihtiyacımız var. Ermeni halkının Adana'daki ağırlığı, Yukarı Ermenistan'dakinden daha yüksektir. Buraya kurulacak bir Alman okulu aracılığıyla, eğitime uygun ve istekli unsurların yanı sıra, kuracağı çok sayıda diğer ilişkilerle geniş Ermeni çevreler üzerinde etkin olabiliriz. Bunların çoğunluğu oradaki tüccar ve zanaatkâr Ermeniler'dir. Okulun masrafları yalnızca Alman prestijinin artışı ile değil, artan Alman ithalatı ile çabucak çıkarılırdı.

4) Alman basını bugüne kadarki tüm Ermeni hadiselerine karşı ilgisiz tavrından vazgeçmeli ve Ermenilerin taleplerine ölçülü ve anlayışlı yaklaşmalıdır. Bu, Fransa, İngiltere ve Amerika'da yaşayan ve orada kendi yayın organlarında çalışan çok sayıda Ermeni aydını üzerinde etkili olacaktır.

Ermeni sorunu bugün kesin bir yol ayrımına gelmiş bulunuyor. Eğer Ermeniler haklı istekleriyle gelip, bizim onlara kapattığımız kapılarımıza çarpıp geri döneceklerse kendilerini ister istemez Rusların kucağına atacaklardır. Eğer bu gerçekleşirse Küçük Asya sorununun barışçı çözümü veya Türkiye'nin yeniden kuruluşu için çok az umut kalacaktır. Diğer taraftan, eğer biz

614 Üzeri çizilmiştir: İngilizler ve...

yukarıda tanımlanan yollardan Ermeni hareketi üzerinde etkili olabilirsek, kendi çıkarlarımızın korunması ve geliştirilmesi yanında Türklerin reform çalışmalarını destekleme ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için çalışan güçleri felce uğratmada elimize önemli bir silah geçmiş olacaktır. İleride Türkiye'nin dağılma sürecinin durdurulamayacağı anlaşılırsa, Küçük Asya'daki çıkarlarımızın savunulmasında yerli Ermeni unsurların bizim arkamızda olması büyük bir önem kazanacaktır.

Wangenheim

1913-04-22-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14078; A 4311/4707; Genelge

Dışişleri Bakanı Müsteşarından (Jagow) Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 369

24.2 tarihli 58 No'lu rapor üzerine Berlin, 22 Nisan 1913

Yüksek Şahsiyetinize ve (Osmanlı-editör) Başveziri'ne, Avrupa'daki Türkiye'nin parçalanmasından sonra imparatorluğun Asya'da yeniden inşasında pratikte birlikte çalışmak için etkili yerel yönetim reformları ve idarî düzenlemelerle Ermeni unsurları kazanmanın Türk Hükümetinin önemli bir görevi olacağı görüşünü doğru bulduğumu ifade edebilirim. Aynı şekilde, Haliç'teki iktidar sahipleri gönlümüzdeki yerini korudukları için Türkiye'nin korunması ve konsolidasyonu görevinin yerine getirilmesinde Osmanlı Devletine yardımcı olmak bizim çıkarımızın bir gereğidir. Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi Ermeni illerindeki reformların uygulanmasında Osmanlı Devletini teşvik etmek ve iktidarı üzerinde denetim kurmak hakkını ve görevini bize vermektedir.

Şimdiye kadarki politikamıza sadık kalarak, Ermeni sorununda inisiyatifi bizzat ele almaktan imtina etmek zorundayız. Çünkü bu, İtilâf Devletleri'nin kuşkusunu uyandırır, Rusları karşımıza almamıza neden olur. Demek ki, reformların uygulanmasında Türkiye'yi diğer güçlerle beraber tutum ve tavsiyelerimizle desteklerken, özel danışmanlık rolünden vazgeçeceğiz.

Türkiye'deki konsoloslukların Ermenilere dair sorunları izlemeleri ve algılama ve gözlemlerini sürekli rapor etmeleri konusunda düşüncem sizinkiyle aynı istikamettedir. Buna karşılık konsoloslarımızın Ermenilerin sözcülüğü ile görevlendirilmesi bana düşündürücü gelmektedir. Çünkü bu tarz bir görevi üzerimize almamız, bizim iki sandalyeye birden oturmamız, yani radikal

unsurların yaptıklarından dolayı Babıali'ye karşı sorumlu duruma düşmemiz, Ermenileri her yerde savunamayınca onlara karşı da zor durumda kalmamız olur.

Basınımızın Ermeni hareketi lehine etkilenmesinde de dikkatli olunmalıdır.

Bütün bunlardan sonra, Anadolu'daki Alman okulunun genişletilmesi ve konsolosluklarımızın sayısının arttırılması bana da arzu edilir görünüyor. Benim Adana'da bir okul kurulması isteğim Ew. pp.'ye başka türlü anlatıldı. Gelecekte diğer okulların kurulmasına ilişkin teklifleri de memnuniyetle kabul edeceğim. Bu konuda imkânlarımızın sınırlılığı yanında ihtiyaçlar ve harcamalar meselesi dikkatli bir sınama yanılmayı gerektirecek. Erzurum'da bir konsolosluk kurulması konusunda aslında hemfikiriz, ama ben Anadolu'da yeniden başka bir konsolosluğun oluşturulmasının göze batmasından da kaçınıyorum. Anılan yer bakımından ben Yüksek Şahsiyetinizin hemen benimsenmeye uygun bir teklifini bekliyorum.

J[agow]

[Rosenberg'in notu 27.4]
Talimatın < > işareti arasında yer alan kısmı başlık ve imzayla beraber 1 B ve III dairesine sunulacaktır.

1914-01-15-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14083; A 943, pr. 15.1.1914; Genelge

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Jagow)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 19

Berlin, 15 Ocak 1914

Rus Büyükelçisinin bildirdiğine göre, Erzurum'dan Petersburg'a, orada açıkça katliamdan söz edilen toplantıların yapıldığı şeklinde haberler gelmiş. Halk mollaların talimatı üzerine başlarına beyaz örtüler takıyormuş. Cospoli'den gelecek işaret üzerine başlaması gereken katliamlar için her şey hazırmış. İttihat katliamların sorumluluğunun reformlara müdahale etmek isteyen büyük devletlere ait olduğunu vurgulayan ve her türlü denetimi reddeden bir imza kampanyası başlattı. İstanbul Rus Büyükelçisine dikkatleri ciddiyetle bu gelişmelere yönlendirme talimatı gitti. Lütfen aynı adımı atınız ve Erzurum'daki Konsolostan telgraf raporu isteyiniz.

J[agow]

1914-10-16-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14085; pr.1.11.1914; Rapor
Baskı: DuA Dok. 011 (kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

J. No. 2480
Suret

Halep, 16 Ekim 1914

Maraş'ta bulunan Alman kadın misyonerlerin bana anlattıklarına göre, bir Ermeni şehri olan Zeytun'da gençlerin askere alınmasına karşı başlayan aktif ve pasif direniş Türkler tarafından artık kırılmıştır. Aylardan beri dağlarda dolaşan asker kaçaklarının lideri olan ama zamanla çetebaşı durumuna gelen ve Ermenilere bile yaka silktiren Nazar Çavuş, Ekim başlarında Türk birlikleri tarafından tuzağa düşürülerek yakalanmış ve vahşi bir biçimde işkenceyle öldürülmüştür.

Zeytun halkı zorunlu askerlik hizmetinin kendi şehirlerinde de ciddî biçimde uygulanmasından Alman subaylarını sorumlu tutarak Almanlara küfretmektedir. Maraş'ın Ermeni halkında da gözlendiği gibi, Almanya'ya duyulan antipatiyi arttırmak için Fransız Konsolos Yardımcısı elinden geleni yapmaktadır. Bizi kendisini rahatsız edici bir rakip olarak gören Amerikan Misyonu da, eminiz ki, halk arasında sempati kazanmamızı sağlayacak işler yapmıyordur. Alman Misyonunda sadece kadınlar kalmıştır. Bu koşullar altında, İmparatorluk Büyükelçiliğimiz Maraş'ta dağıtılmak üzere savaş konusunda Türkçe bildiriler ve açıklayıcı bilgiler yollarsa memnun oluruz. Halep Konsolosluğumuz tarafından sürdürülen bilgilendirme çalışmalarında Arapça kullanılıyor, ama bu dil Maraş'ta anlaşılamıyor.

[Rößler]

1914-12-24-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 36210, pr. 20.12.1914; Özel yazı

Alman-Ermeni Toplumu Başkanı J. Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığına

Potsdam, 22 Aralık 1914

Ermeni Patriklerine yazdığımız ekteki yazıyı, yanındaki Dr. Max Zimmer'a yazılmış mektubu ve bir yazıyı daha kurye ile birlikte İzmir'deki Alman Konsolosluğuna ve İstanbul'daki Alman Konsolosuna göndermenizi rica ederiz.

Aynı zamanda biz Alman Doğu Misyonunun kasasına giren 900 M.'ın (Mark-Editör) kabul edildiğini gösteren Dr. Liparit'in makbuzunu da ilâve ediyoruz.

Yüksek saygılarımla.

Alman-Ermeni Toplumu Başkanı
Johannes Lepsius

Ek

Potsdam, 22.12.1914

Sözlü görüşmede bize verilmiş olan istikamete uygun olarak Bay Dr. Liparit'i Ermeni Patriğinin, Taşnaksuyun parti yönetiminin ve İstanbul'daki yönetici Ermeni çevrelerin üzerinde etkili olmakla görevlendirdik ki, Ermeni halkı Türkiye'yle sıkı bağlantı içinde Osmanlı Ordusunun zaferi için ulusal güçleri desteklesin ve kendi çıkarının idrakinde olan Ermenilerin oturduğu illerdeki savaş operasyonları da dahil olmak üzere tüm önlemlerin uygulanmasında Türk Hükümetine bütün gücüyle yardımcı olsun. Dr. Liparit mümkün olduğu kadar Taşnakların dışişleriyle ilişkilerini de dikkate alacaktır.

Biz Dışişleri Bakanlığının, Sayın Dr. Liparit'in seyahatinin amacı konusunda İstanbul Konsolosunu bilgilendirmesini ve onu Sayın Konsolosa tavsiye etmesini rica ederiz.

Alman-Ermeni Toplumu Başkanı
Johannes Lepsius

[Zimmerman'dan Konstantinopel Konsolosluğuna (No. 901) 26.12]
İstanbul Konsolosuna bilgi verildi. Dr. Liparit Nasariantz bugün Türkiye'ye hareket ediyor. Ew. pp.'ye adresi verilen mektup Alman-Ermeni Toplumu'nun Ermeni Patriklerine yazdığı bir yazıyı içeriyor.

1914-12-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 388, pr. 4.1.1914 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 013 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 341

Pera, 29 Aralık 1914

Adana'daki Kayzerlik Konsolosluğu'nun bölgedeki Ermeni halkı arasında Almanlarla ilgili olumsuz görüşlerin varlığından söz eden raporu nedeniyle buradaki Gregoryen Ermenilerin Patrikhanesinde durumla ilgili bilgi toplattım.

Bay Dr. Büge'nin verdiği bilgiye göre, görev yaptığı bölgede yaşayan Ermeniler arasında Almanya'nın savaştan zaferle çıkması durumunda Türk topraklarında yaşayan Ermeni halkının varlığının ortadan kalkacağına ilişkin genel bir korku hâkim, çünkü Almanya'nın Türk Hükümetinin Ermeni takibini desteklediği ve cesaretlendirdiği düşünülüyor. Fakat Türkiye'nin İngiliz ya da Fransızların eline geçmesi gibi bir durumda Ermeniler ancak huzura kavuşacaklarmış, vs. Bu nedenle Patriğe, savaştan önce Doğu Anadolu bölgesinde başlatılan reform hareketinin ertelendiğini, ama bu reform hareketinden tamamen vazgeçilmediğini belirttim ve bu konuda güvence verdim. Barışın tekrar sağlanmasından sonra söz konusu reform hareketinin yeniden başlatılması için devreye gireceğimi bildirdim, tıpkı zamanında Rus Hükümetini bu bölgedeki reform hareketi için desteklediğimiz gibi.

Patrik, sürmekte olan savaş nedeniyle reformun ertelenmesini doğal karşıladı ve savaş bitmeden de reformun sürdürülemeyeceğini belirtti. Patrik, halen Türk yetkililerin Ermenilere karşı duyduğu güvensizlikten, özellikle de savaşın sürdüğü Erzurum çevresindeki Ermeni ilçelerinin geleceği konusundaki şikâyetlerinden ve endişelerinden bahsetti. Burada eli silah tutan 20-45 yaş arasındaki Ermeni erkeklerinin silah altına alındığını, kalanların da ulaştırma ve buna benzer işlerde kullanıldığını, bunun sonucunda da Ermeni köylerinin, birliklerinden ayrılan başıbozuk askerlerin yaptığı çapulculuk ve her türlü aşırılıklarına karşı savunmasız kaldığını belirtti. Ermeni halkının yaşadığı diğer bölgelerde ise sükûnet olduğu tahmin ediliyor, ancak haberleşmenin kesintiye uğraması nedeniyle bu durumla ilgili elde güvenilir haberler yok.

Patrik, genelde her zeki Ermeni'nin Türk egemenliğinde kalmak istediğini ve ilgili bölgelerin yabancı bir devletin egemenliği altına girmesi düşüncesini reddettiğini, ancak Doğu Anadolu'daki Ermenilere ilişkin planlanan reformlar doğrultusunda yasa önünde eşitlik, can ve mal güvenliğinin sağlanması konularının mutlaka gerekli olduğunu kaydetti.

Ermenilerin bizimle savaş durumunda olan şu veya bu güce karşı sempati duyması konusunda ise, Patrik, Rus sınır bölgeleri ile olan ilişkiler nedeniyle Ruslara sempatinin içeri taşınmasının anlaşılır olduğu düşüncesinde. Patrik, binlerce Ermeni'nin her yılın bahar aylarında çalışmak için Rusya'ya gittiğini ve sonbaharda da biriktirdikleri kazançlarla yurtları olan Türkiye'ye geri döndüklerini, bu arada da muhtemelen yabancı bir ülkede gördükleri muamele ile Türkiye'deki durumları arasında kıyaslamalar yaptıklarını, ancak Rus egemenliğine girmeleri durumunda kendilerini nasıl bir geleceğin beklediği

konusunda yine de kesin bir fikirlerinin olmadığını belirtti.

1898 yılında Erzurum'daki Ermeni Kıyımı'nda Rus Konsolosu Maximow, Konsolosluğa sığınan Ermenileri kapı dışarı etmekle kalmayıp, fanatik güruha tecavüzlerini sürdürmeleri için tezahürat yapıp, onları teşvik de etmiş. Patrik başka ayrıntılar da verdi ve Rusya'nın Türkiye Ermenilerine ilişkin reform için devreye girmesinin Kafkaslar'daki Ermeni halkını dikkate alarak gerekçelendirdiğini ifadelerine ekledi.

Fransa'ya karşı beslenen hayranlığın Ermeni okullarında yabancı dil olarak genelde Fransızca öğretilmesinden kaynaklandığını, bu dilin bilinmesinin ise Fransız düşünce biçiminin yaygınlaşmasına aracılık ettiğini ve böylece de Fransızlara hayranlık duyulduğunu belirtti Patrik. Almanca'nın yetersiz öğretmen sayısı nedeniyle sadece az sayıda okulda okutulduğu bilgisini de iletti. Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin insanları mezheplerinden döndürme çabaları tepki yaratmasına rağmen, Amerika'ya sempati yüksekmiş. Patrik Almanlara karşı olan olumsuz düşüncelere ve bunun nedenlerinin ayrıntılarına değinmedi, ancak Alman siyasetinin Ermeni düşmanı bilinen Abdülhamit rejimini dolaylı yönlerden desteklediğini ve şimdi, değişen koşullarda geçmişe ve olanlara geri dönmenin gereği olmadığı düşüncesini iletti. Türkiye'deki Ermenilere yönelik Kaiserswerther diakonluklarının -yani dinî yardım kurumlarının- ve öbür Alman derneklerinin yaygın ve yüce etkinlikleri Patrik tarafından övgüyle anıldı.

Patriğin bu anlatımları genel olarak yerinde ve açık sözlü olarak değerlendirilebilir. Bildiğim kadarıyla kendisi ve Ermeni cemiyetinin çoğunluğu ılımlı partiden ("Ramgavar"). Patriklik aracılığı ile Ermeni halkına Almanları sevdirmek olanaksız gibi görünüyor, çünkü "Ramgavar" partisi bunun için uygun bir parti organına sahip değil, ancak belki diğer partilerin yayın organları çıkarlarımız için kazanılabilir. Bu konuya elle tutulur somut girişimlerde bulunduktan ve sonuç aldıktan sonra yeniden değineceğim.

Wangenheim

1914-12-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14085, A 389; pr. 4.1.1915, p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 014 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 342

Pera, 30 Aralık 1914

Erzurum çevresinde Türklerin Ermeni halkına karşı saldırılarını içeren ekteki rapor Ermeni Patriği'nden bana konuyla ilgili aktarılan haberleri doğruluyor. Durumu Babıâli'ye aktarmak ve bu tür hadiselerin durdurulması konusunda ne yapılması gerektiğini ivedilikle dile getirmek istedim. Ancak Sadrazam hadiselerin meydana gelmesinde Ermeni kışkırtmasının da rol oynadığı düşüncesinde. Sadrazam buna kanıt olarak, Ermenilerin savaşta açıkça Türklere karşı yer aldığını ve Bulgar Ermenileri'nin Rusya'nın hizmetine gönüllülerden oluşan bir birlik verdiğini gösterdi.

Wangenheim

Ek (El yazısı)

Erzurum, 5.XII.1914

İlgi: Erzurum ili çevresinde Ermenilere karşı yapılan saldırılar.

Erzurum iline bağlı kırsal alanda yaşayan Ermeni halkı bazı gelişmelerden oldukça rahatsızlık duyuyor ve bu gelişmeleri yeni bir kıyımın habercisi olarak algılıyor.

Erzurum yaylalarındaki Osni köyünde Aralık ayının birinci gününde üç Türk çete üyesi Ermeniler arasında oldukça saygınlığı olan bir pedere konuk olmuş, aynı kişinin evinde yemek yemiş ve sabahlamışlar. Ertesi günün sabahında pederi köyün çıkışına kadar kendilerine eşlik etmeye zorlamışlar. Köyün çıkışına gelindiğinde ise pederi kurşunlayarak öldürmüşlerdir.

Yine Erzurum yaylasında bulunan Tevnik köyünde, 12 kişilik bir çete grubu köyün erkeklerini esir alarak ellerini bağlamış, esir aldıkları kişileri serbest bırakmak için de 100 Türk Lirası fidye talep etmişlerdir. Köylü bu miktarı bir araya getirememiş, erkekler esir kalmış. Bunun üzerine köyün bazı kadınları ağlayarak Erzurum'daki Ermeni Piskoposuna gitmiş ve yardım istemişler.

Başka köylerden de buna benzer haberler geliyor.

Erzurum'daki Ermeni Piskoposu durumu Valiye iletmiş. Vali, Erzurum yaylalarının çetelerden arındırılacağı sözünü vermiş.

Bu haberlerin kaynağı saygın Ermeni taraflarıdır.

Ermeni halkı, meydana gelen saldırıların "İttihatçılar" tarafından körüklendiğini savunuyor.

Gerçek şu ki, Türk askerleri Ermenilere iyi gözle bakmıyor ve Ermenileri Rus dostu olarak görüyor, Ermenilerin Rus birliklerinin ülkeye girişini kolaylaştırdığını düşünüyor. Bazı bulgular Türk halkı içinde Ermenilere karşı olan eski nefret duygularının yeniden kabardığını gösteriyor.

Bana ulaşan bu haberleri Erzurum Kalesi Komutanı, Alman askerî misyonu üyesi General Posseldt'e bildirdim.

Schwarz

1915-03-07-DE-011

Kaynak: AP-AA/BoKon/168; A 53a, 1633; p.17.3.1915; Rapor
Baskı: DuA Dok. 018 (kıs.)

İskenderun Konsolos Yardımcısından (Hoffmann) Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

J. No. 226

İskenderun, 7 Mart 1915

Son günlerde buradaki birçok yerli Ermeni, Süryani ve Rum'un evinde üstten (büyük ihtimalle İstanbul'dan) gelen bir emir üzerine aramalar yapıldı. Bazılarında sadece yabancı dilde oldukları için, kâğıtlara el kondu. Kitaplar da, özellikle İngilizce olanlar da benzer yazgıyı paylaştı. Bu uygulama sonucunda şimdiye kadar hiç kimse tutuklanmadı. Buradaki küçük yerli halkın yapısını ve yapıp ettiklerini öğrendiğim kadarıyla, bunların vatan hainliği yapabileceğine inanmıyorum. Bu nedenle burada yaşayıp da yapılan aramalarla ilgisi olmayan yabancı ülke vatandaşları olanları hayretle karşıladı. Şunu da belirteyim ki, bu uygulama kurallara uygun biçimdeydi.

Önlemler, askerî çevrelerden duyduğuma göre, Hükümetin son zamanlarda, Hıristiyanlara, özellikle de Suriye'deki ve Kilikya'daki -belki başka yerlerdeki de- Ermenilere karşı güvensizliğinin artmasından kaynaklanıyor. Hükümetin bu güvensizliği burada ve komşu bölgelerde meydana gelen olaylarla beslenmiş. Örneğin "Doris" adlı kruvazörün yaptığı iki çıkarmada da İngilizlere esir düşen jandarmalar arasında Ermenilerin de bulunduğu bildirildi. Bir defasında (çalışmayan Martini tüfekleriyle donanmış) yedi kişiden oluşan bir manganın Ermeni astsubayı (arkadan çıkışı olmayan) siperin içinden teslim olduklarını bildirmek için mendilini sallamış. Bu davranış olsa olsa Ermenilerin askerî bakımdan yetersiz olduklarını gösterecek olsa da, buradaki askerî yetkililer bunu bir hainlik olarak değerlendirdi. Sıradan insanlar bunu haydi haydi hainlik olarak değerlendirmiş olmalı. Bu iki olay buradaki Ermenilerin paniğe kapılmasına neden oldu.

Bu panik duygusu Adana Vilayetine 30 km. uzaklıktaki Dörtyol ilçesinde askerî yetkililerin tutumları sonucunda daha da arttı. Orada gerçekte neler olduğunu ise henüz tam olarak öğrenemedim. Dörtyol'daki askerî yetkililer,

ilçenin asker kaçakları, çete ve tahrikçilerin sığınağı olduğunu ve bu nedenle bir hafta önce arama tarama baskınları düzenlendiğini bildirdi. Başka kaynaklara göre de ilçede çalışabilir durumda olan insanlar zorla Osmaniye'deki yol yapımına götürülmüş. Gerçek şu ki, ilçe askerî olarak giriş çıkışlara kapatılmış, sadece askerî izinle giriş çıkış yapılabiliyor.

Ermenilerin Almanya karşıtı duygularının tipik bir göstergesi buradaki Türk yetkililerin Dörtyol'a karşı aldıkları tavırların nedenlerinin sokaktaki Ermeni tarafından algılanış biçiminde yatmaktadır. Deniyor ki, buradaki bir Alman kendisini İngiliz olarak tanıtarak, yöredeki köyleri gezmiş ve buralarda yaşayan Ermenilere İngilizlerin bölgeyi ele geçirmeyi amaçladıklarını söyleyerek onların ne düşündüklerini anlamaya çalışmış. Köylülerin buna yanıtı, "tabiî ki" olmuş, onlar için bundan daha güzel bir şey olamazmış. Aldığı bu yanıt üzerine Alman konuyu Türk yetkililere bildirmiş.

Her ne kadar Ermenilerin ileri gelenleri bu olayı inandırıcı bulmasa da, halk bu olaya gözü kapalı inanıyor. Bu olayla Ermenilerin Almanlara duyduğu güvensizliğin ne kadar derin köklere sahip olduğu görülüyor. Almanların Türklerle olan dostluğu kendiliğinden Ermeniler tarafından düşmanlık olarak görülüyor. Buradaki Ermenilerle yaptığım tüm açık yürekli sohbetlerimde, Almanların Ermenilere karşı duyduğu yeni "sempati"nin tüm delillerinin, "istenilen etkiyi" yaratmadığını müşahade ettim. Niyet, galiba kısmen çok fazla belliydi ve kullanılan yöntemlerde çok hızlı bir manevra oldu ki, bu da kaçınılmaz olarak güvensizlik doğurdu.

Ben de burada bulunduğum sürece Ermenilerin güvensizliklerini gerek dostane yollarla, gerekse özel ilişkilerimden yararlanarak yıkmaya çalıştım. Ermeni tarafının zafer kutlamalarında olsun, sivil Ermenilerin İngiliz topçusu tarafından öldürülmesi nedeniyle Ermeni Kilisesinin düzenlediği cenaze töreninde olsun topluluğa hitap etmek fırsatını bulduğumda, bunu değerlendirdim. Hastanelerde yatan yaralılar vs. için bağış topladım, fırsat buldukça ziyaretlerine gittim. Sonuçta anladım ki, bu küçük damlalar güvensizliğin o kızgın taşı üzerinde buharlaşıp gidiyor.

Bir başka soru, Almanya'nın Ermenilerin dostluğunu kazanmaya gereksinimi olup olmadığıdır.

Halep Konsolosluğu için bir kopya ektedir.

Hoffmann

1915-03-13-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A 53a, 1712; p. 20.3.1915; Rapor
Baskı: DuA Dok. 019 (kıs.)

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)
J. No. 2234

Adana, 13 Mart 1915

Sayın Ekselansları, Ermeni kökenli yardımcı memur Simon Ağabalyan'ın kaleme alarak Konsolosluğumuza verdiği Dörtyol'daki "Ermeni entrikaları"na ilişkin raporu saygılarımla arz ederim.

Raporun güvenirliği ile ilgili herhangi bir sorumluluk alamayacağımı, ancak durumun olduğu gibi aktarıldığına inandığımı belirtmek isterim.

Bay Ağabalyan'ın raporun sonuç bölümünde ifade ettiği, varolan Alman-Türk ilişkisinin Osmanlı Hıristiyanları'nın korunması açısından çok önem taşıdığı şeklindeki görüşleri kendi özel inancına hayli zor uyuyor, ama ondan daha az ölçüde Almanya'nın asla koruyucu bir güç olarak sayılamayacağı doğrultusundaki genel kanıya uyuyor.

Ek (El yazısı)
Dörtyol'daki Huzursuzluklar

Dörtyol bazı istisnalar dışında Ermenilerin yaşadığı bir bölgedir ve bu bölge Türk yerleşim yerleriyle çevrelenmiştir. Halk geçimini çoğunlukla narenciye ürünleri ile sağlamaktadır. Ancak bu yılki genel savaş nedeniyle ürünlerini pazara çıkaramadılar. Dörtyol halkı seferberlik sırasında ya orduya hizmet vermek ya da "bedel" ödemek zorundaydı. İnsanlar parasızlık nedeniyle geçimini sağlayamadı. Bu çaresiz insanların çoğu, neredeyse hepsi, orduya katılmak yerine askerlikten kaçtı. Asker kaçaklarının bazıları uzaklara gitti, ancak bu kaçakların çoğu ikamet ettikleri yerlerde kaldılar.

Bu durum ve çevrede oturan Türklerin Ermenilere karşı duydukları güvensizlik Hükümetin dikkatini çekti. Son katliamda Dörtyolluların kendilerini savunmuş olmaları bunu daha da güçlendirdi.

Türk limanlarının İngiliz savaş gemileri tarafından vurulmasından sonra İngilizler rahat bir şekilde karaya çıkıp Dörtyol'daki Ermeniler'den alışveriş yapmışlardır. Ermeniler içinde dile getirilen itirazlara rağmen, bazı Ermeniler kazanç hırsıyla İngilizlerle ticarî ilişki kurmuştur. Bu ticarî ilişkiye itiraz edilmesinin nedeni ise, Hükümetin her şeyi gözlediği ve bazı kişilerin kurduğu bu ticarî ilişki nedeniyle herkesi sorumlu tutacağı kaygısına dayanmaktadır.

Buradaki Cizvit misyonerlerinden eğitim almış ve Ermeni okulunda Fransızca öğretmeni olarak çalışan, aynı zamanda da eski bir asker kaçağı olan Salciyan adındaki kişi birkaç hafta önce Dörtyol'a gelmiş. İki yıldır Kıbrıs'ta yaşamakta olup muhtemelen İngilizlerin hizmetine girmiş olan Salciyan, bir Ermeni'nin refakatinde İskenderun'dan Dörtyol'a gelmiş ve 6-7 gün burada kalmıştır. Amacının burada yaşayanlar arasında İngilizlerin hizmetinde çalışacak kişileri aramak olduğu neredeyse kesin olarak söylenebilir. Bunu ne kadar başardığını ise kesin olarak bilemiyoruz. Bazı tüccarlar Salciyan'm bu çabasını genel durumla ilişkili olmayan kişisel bir misyon olarak değerlendiriyor. Yörenin ileri gelenleri tüm bu olanlardan haberdar olmamış, bazıları ise orada bile bulunmamış.

Salciyan kimlik belgeleri düzenleyerek kendini tüccar olarak tanıtmış. Polisin bile bu kişinin burada bulunduğundan haberi varmış. Salciyan İngiliz savaş gemisine geri döndükten sonra, polisin dikkatini tamamen bir tesadüf neticesi bu sahte tüccar çekmiş, böylece sadece refakatçisini tutuklayabilmiş.

Bundan birkaç gün sonra Ocaklı'dan Köşkeryan adlı bir başka Ermeni İngiliz savaş gemisinden karaya çıkmış. Köşkeryan, katliamda karısı Türklerce öldürüldüğünden beri yurtdışında bulunuyormuş. Bu kişinin yanında 40 Lira taşıdığı söyleniyor.

Tüm bu süreç ve olaylardan Ermenilerin gizli bir plan ya da devrim yapmak için herhangi bir örgütlenme içinde olduğu sonucu çıkarılamaz. Kesin olan şu ki, savaş gemilerinin görünmesi ve saldırıya geçmesi genelde buradaki Hıristiyanların çoğunluğu ve özelde Ermeniler tarafından sevinçle karşılanıyor. İngiliz ya da Fransızlar karaya çıkmayı başarırlarsa buradaki tüm Hıristiyanlar bunu coşkuyla karşılayacaktır.

Komşu yerleşim yerlerinde yaşayan Türkler Dörtyol'da yaşayan Ermenilerin tasfiyesi için acil talepte bulunmuş, muhtemel başka olayların önlenmesi ve asker kaçaklarının yakalanması için, Hükümetten yardım istemiş, yetkililer de bir gecede Ermeni erkekleri tutuklamış ve bölgeden uzaklaştırmıştır. Ermeni erkekler sıkı gözetim altında Halep'e gönderilmiş, burada da yol yapım işlerinde çalıştırılmıştır. Ermeniler teslimiyet içinde olmuş ve Hükümete karşı direniş göstermemişlerdir. Kaçma girişiminde bulunan üç kişi vurularak ele geçirilmiştir. Bu üç kişinin de ateşli silah kullanmadıkları sanılıyor.

Ermenilerin silahlanması konusunda kesin bir şey bilinmiyor. Daha ayrıntılı bilgiye yapılacak olan araştırma sonucu ulaşılacaktır.

Adana Valisinin Ermenilerin direnmemesini memnuniyetle karşıladığı söyleniyor, böylece kendisini eleştirenlerin (Osmaniye'deki Agâh Bey de dahil olmak üzere) korkusunun yersiz olduğu kanıtlanmış oldu.

Askerî görevliler bu süreçte herhangi bir taşkınlık ya da hata yapmadılar. Dörtyol'da kalan çoğunlukla kadın ve çocukların durumu henüz endişe duyulacak halde değil. Yoksulluk ülkenin her yerinde görülen bir olgu.

Ermeni cemaati ve onun temsilcileri, hem cemaat başkanı hem de Katolikos, meydana gelen hadiselerin sıradan bir izleyicisi konumundalar, dikkatsiz davranan tek tek kişilerin tutum ve eylemlerini ayıplayıp kınamakla yetiniyorlar. Tek çabaları yardıma muhtaç fakir kadın ve çocuklara destek vermekten ibaret; bunun dışında çekingen davranıp Divan-ı Harb'in kararını bekliyorlar.

Zaman zaman kıyımdan da söz ediliyor. Ancak Türklerin ve Almanların müttefik olmasının bir şans olduğu düşüncesi de paylaşılıyor. Bu iki ülkenin müttefik olmasıyla Almanların her türlü sertliği ve haksız muameleyi kınayacağı ve bu tür davranışları imkânsız kılacağı sanılıyor.

Yabancı propagandalar hakkında elimizde hiçbir bilgi yok. Bay Chambers sadece kilise propagandası yapıyor. Chambers, Ermenilerin Gregoryen mezhebi üyelerince kıyım sırasında ve sonrasında Ermenilerin aleyhinde konuştuğu ve bilgi verdiği gerekçesiyle sadece sevilmemekle kalmıyor, fanatik Protestan söylemleriyle ortaya çıktığı için kendisinden sakınılıyor da. O daha çok Protestan Ermeniler üzerinde etkili ve Ermeni cemaati başkanı ile toplumsal bir iletişimi dahi yok.

Adana, 12 Mart 1915

S. Ağabalyan

1915-03-18-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a, 1853; p. 25.3.1915; Rapor

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)
J. No. 250 / 1 Ek

Adana, 18 Mart 1915

Bu ayın 15'indeki telgrafımın ardından Zeytun'daki olaylar üzerine bir raporu Ekselanslarına ekte saygıyla iletmekten şeref duyarım.

Şartların bir Ermeni ayaklanması ihtimali için her açıdan elverişsiz olduğunu tekrar edebilirim. Ermeni tarafının Türk Hükümetine karşı düşmanca tutum ve davranışları, Ermeniler lehine Hıristiyan devletlerinin müdahalesinin şimdi ve muhtemelen gelecekte de olmayacağının kavranmasından doğan karamsar atmosferde sönmesi kaçınılmaz olan bir balondan ibarettir.

Zeytun 1896 yılında, ilk resmî Ermeni katliamı sırasında, oradaki halkın

imha için üzerlerine gönderilen birlikleri komutanlarıyla birlikte esir almayı başarmasıyla ünlüdür.

Büge

Ek

Zeytun'daki olaylar hakkında rapor

Adana, 16 Mart 1915

Yukarı Seyhan'ın kıyısında bulunan ve Ermenilerin oturduğu bir yerleşim yeri olan Zeytun, idarî olarak Halep Vilayetine bağlıdır. Yüksek ve kışın güç ulaşılabilen bu bölge aynı sebepten dolayı Türk Hükümetinin işini zorlaştırıyor. Şehir ve yaklaşık yarısının Ermeni olduğu çevresindeki otuz köyün sakinleri çiftçilik ve hayvancılıkla geçiniyor. Bu halkın birçoğu çevre vilayetlerin dağlık kısmında ağır yükler taşıyan katırcılardır. Ermeni cemaatleri tarafından oluşturulan birkaç fakir ilkokul halkın manevî ve kültürel gelişimi için hiçbir şey yapamıyor, o kadar ki bilgisizlik ve eğitimsizlikten halk neredeyse dünyadan kopuk yaşıyor.

Asker ve vergi toplanması gibi durumlarda Hükümet görevlileri, bu yükümlülüklerden kurtulmak için her yola başvuran yerliler tarafından sert bir direnişle karşılaşıyorlar. Özellikle onlara askerlik görevi o kadar zor geliyor ki, asker kaçaklığı sıradan bir olaydır. Kaçaklar dağlara çekiliyor, yolculara ve kervanlara baskın yaparak yaşıyorlar. Onlar haydutça eylemlerini saldırdıklarının ulusal ve dinî farklılıklarına bakmadan yapıyorlar. Hükümetin onları yakalama gayretleri genellikle başarısız oluyor, çünkü bu takipler yeni kaçaklar ve haydut çetelerinin oluşmasına neden oluyor.

Tahminen altı ay önce ülke çapında başlatılan seferberlik sırasında Zeytun yerleşim yerinin halkı Hükümetin çağrısına yine uymadı, o kadar ki Hükümet sert tedbirlere yönelmek zorunda kaldı. Pek çok insan vilayet merkezi Halep'e götürüldü ve tutuklandı.

Bunların arasında bulunan masumları kurtarmak umuduyla Hükümet nezdinde girişimlerde bulunmak amacıyla Ermeni katalikos Halep'e gitti. Hükümet tutuklulara o kadar sert davrandı ki, içlerinden biri kırbaç darbeleri altında öldü.

Zeytun halkı, buna rağmen, eskiden olduğu gibi yılmadı, askerlik hizmetine gitmekten uzak durdu, hattâ birkaç gün önce, öldürme amaçlı olmayarak oradaki askerî komutana ateş ettiler. Ateş edenlerin niyetinin yıldırmak olduğu söyleniyor. Bu son günlerde Zeytun'da bir jandarma öldürüldü. Bu eylemin hangi nedenle ve kim tarafından yapıldığı, şu sıra bölgeye gidiş gelişler zorlaştığı için tespit edilemiyor. Fakat bunun, Hükümetin asker toplamasına

karşı gösterilen direnişin bir parçası olduğu söylenebilir.

Zeytun şehrinin tahminen 1200-1500 hane olan sakinleri kendi aralarında da birbirine düşmüş durumdadır ve bir birlik anlayışları yoktur. Sadece genel kıtlık ve tehlike insanları ortak eylemde birleştiriyor. Kısmen savunma amaçlı kullanılan eski ve değersiz silahlarla donanmışlardır. Hücuma geçmek için gerekli organizasyon ve yönetimden yoksundurlar.

Vergi ödemekten ve askerlik hizmetini yerine getirmekten kaçınmak büyük Osmanlı İmparatorluğu'nda münferit görüntülerden değildir. Bu gibi olaylara her yerde ve her vilayette rastlandığı söylenebilir. Lazların, Kürtlerin, Arapların ve Çerkeslerin kendi içine kapalı yaşadıkları bölgelerdeki bazı aşiretler genellikle vergi ödemezler ve askerlik yapmazlar.

Zeytunlu Ermeniler Hükümete bir ödün vererek, askerliği kendi bölgelerinde yapmayı önerdiler, ama bu istekleri Hükümet tarafından kabul edilmedi. Ermeniler gerekçe olarak, komşuları olan Müslüman halk karşısında kendilerini güvende hissetmediklerini, bu yüzden silah kullanabilecek yaştaki erkeklerin bölgeden uzaklaşmasına razı olamayacaklarını öne sürüyorlar. Özellikle silahlarını Hükümete teslim ettikleri ve neredeyse korumasız halde kaldıkları şimdiki durumda kendilerinden saldırgan bir tutum gelmeyeceğini garanti ediyorlar.

Askerlikten korku bu ülkede o kadar geneldir ki, Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da herhangi bir şekilde bu mükellefiyetten kurtulmanın yollarını ararlar. Biri "bedel" öder, diğeri askerden kaçar. Tek kelimeyle, ister Hıristiyan olsun ister Müslüman, halk arasında askerlik yapmak için en küçük bir heyecan yoktur.

Son zamanlarda Hıristiyanlar'da antipati daha da büyüdü, çünkü istisnasız hepsi inşaat işçisi olarak kullanılıyorlar ve alışıldığı üzere onlara silah teslim edilmiyor.

S. Ağabalyan

1915-03-26-DE-001

Kaynak: PA-AA/R14085, A 11682, pr. 2.4.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 020 (değ. kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 191

Pera, 26 Mart 1915

Halep'teki İmparatorluk Konsolosu bu ayın 12'sinde, öteden beri Ermeni şehri olarak bilinen Zeytun'da çapı henüz belli olmayan bir ayaklanma başladığını bildirdi. Valinin uyarılarına rağmen askerî komutanlık şehirde hiç birlik bırakmamış. Bu konuda görüşü sorulan Adana Konsolosu, planlı bir Ermeni ayaklanmasından söz edilemeyeceğini, asker alımları nedeniyle bazı taşkınlıklar söz konusu olabileceğini rapor etti. İstanbul'daki Ermeni Patriği bu durumu tasdik ederek, Hükümetin bir süre önce Zeytun'daki bütün silahları topladığını da buna ekledi.

Konsolos Rößler'in dünkü telgrafı ise şöyledir:

"Tutuklanmak istenen Ermeni asker kaçakları Zeytun'da birkaç Türk jandarmayı öldürdüler. Müslüman Maraş halkı bunu gerekçe göstererek Ermenilerin üzerine yürümek istediyse de savaş koşulları nedeniyle Divan-ı Harb'e yollanacakları korkusuyla harekete geçemedi. Bir Alman misyoneri arabulucu olarak Maraş'tan Zeytun'a yollandı. Ahalinin suçluları teslim etmemesi halinde askerî operasyon düzenleneceği bildirildi. Bu durumda Maraş'taki Müslüman halkı zaptetmek pek kolay olmayacaktır. Taşkınlıklardan uzak durulması için katı emirler verilmesini rica ederim. Maraş Ermeni halkı son derece barışçıdır. Zeytun'a karşı yapılacak operasyon kısa sürede ve caydırıcı bir güçle yapılmalıdır ki ayaklanmanın yayılması engellensin. Sekiz rahibeden oluşan misyon bir rahibeyi bana yollayarak Maraş'taki Almanları korumak için oraya gitmemi istedi. Seyahat için izninizi rica ediyorum. Sadece gidiş bile üç gün sürmektedir. Telle cevap verilmesi."

Burada gerekli adımları atarak, Kayzerlik Konsolosuna, Halep'te uygun bir vekil bırakmak ve kendisinin geçici olarak yerinde olmayacağını İskenderun Konsolosluğuna da bildirmek koşuluyla Maraş'a gitme izni verdim.

Wangenheim

[Wangenheim'ın cevabı, 26 Mart]

Maraş seyahati konusunda anlaştık. Şifreyi yanınıza alın. Uygun temsil bakımından sorumluluk üstlenin ve İskenderun Konsolosuna haber verin.

[Mordtmann'ın notu, 26 Mart 1915]

Ermeni Patriğinin haberleri (Onunla bugün yapılan konuşmadan)

1. Zeytun: Birkaç ay önce Zeytun yaylasındaki Ermeni "asker kaçakları," yani kaçarak askerlikten kurtulan fertler başıboş dolaştılar ve soygunculuğa giriştiler. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıfı, yanına Maraş'm ileri gelen birkaç Ermenisini alarak Zeytun'a gitti. Zeytun'dan birkaç nüfuzlu kişi aracı oldular ve resmî makamların onlara ceza vermeyeceği sözünü de alarak kaçak-

ları resmî makamlara teslim ettiler. Verilen söze rağmen hem teslim olanlar hem de bizzat aracılık yapan Zeytunlular hapse atıldılar ve bugün de hâlâ tutuklu bulunuyorlar. Tahminen 70-80 kişidirler.

Son olarak Abdullah adında bir Türk jandarmanın, hangi nedenle olduğu bilinmiyor, Zeytunlu insanlar tarafından silâhı elinden alındı ve kendisi yaralandı, diğer jandarmalar taşlandı.

Bunun üzerine Maraş'tan bir savaş mahkemesi Zeytun'a gitti ve Zeytun askerî birlikler tarafından kuşatıldı.

Zeytun halkı bağımsız ve inatçı karakteriyle bilinmesine rağmen şimdi hazırlıklı genel bir ayaklanma sözkonusu değil, her şeyden önce bunun için gerekli olan silâhları yok, hatta onların bıçak ve benzeri şeyleri dahi ellerinden alındı.

Zeytun bölgesi piskoposluğuna bağlı olan Sis Katolikosu, etkisini yeniden Zeytun halkının sükûnetini sağlamak için kullandı. Yine şahsen oraya gitti ama tıpkı öteki Zeytunlular gibi, aracılık rolü üstlendiği için kaçaklara yardımcı olmakla damgalanacağı endişesi içinde.

2) Dörtyol: Patriğin haberleri Adana Konsolosunun burada hazırda bulunan raporuna (1712) hiçbir şey eklemiyor.

3) Adana: Patrik bugünlerde Ermenilere karşı girişilecek bazı eylemlerin korkusunu yansıtan telgraflar alıyor. Patrik, Enver Paşa bizzat Kafkas savaşı sırasında Ermeni birliklerinin tavrından övgüyle sözettiği halde, daha önceden de askerlik hizmetinde bulunmuş bazı Ermeni mangalarının 14 gün önce silahsızlandırıldıklarını ve bu mangalardaki insanların yol inşaatı ve benzeri hizmetlerde acemi er olarak kullanıldıklarını da belirtiyor.

1915-03-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a,1959; Telgraf raporu

Şam Konsolosundan (Padel) Konstantinopel Büyükelçiliğine

Şam, 30 Mart 1915

Acil

Kont Wolffskeel, burada düzelmeye başlayan Zeytun'daki olaylardan dolayı Halep Konsolosu Rössler'in Zeytun'a gitmek istediğini bildiriyor. Askerî makamlar bu seyahati olağanüstü sakıncalı telâkki ediyor ve bundan uzak durulmasını rica ediyor. Bu uygun dileğe Rössler'e telledim. Telgraf lütfen Kont Wolffskeel adına ve uygun direktiflerle oradan Halep'e ulaştırılsın.

Padel

[Wangenheim'ın cevabı, 30.3]

1) Halep Konsolosluğuna

Konsolos Padel'in telgrafı ile ilişkili olarak Konsolos Rössler'e: Lütfen Zeytun'a gitmeyiniz. Kendinizi Maraş ziyaretiyle sınırlayınız. Padel'e bu doğrultuda haber verdim.

2) Şam Konsolosluğuna

30.3 tarihli telgraf üzerine gelen cevapta, Konsolos Rössler, sadece Alman rahibelerin acilen gelmesi için ricada bulundukları Maraş'a seyahat ediyor. Ona Zeytun'a gitmeme direktifi verildi.

1915-04-12-DE-001

Kaynak: PA-AA/R14085; A 14801, pr. 30.04.1915, p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 025 (kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler) Alman İmparatorluğu
Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 39/ J. No. 764

Halep, 12 Nisan 1915

Zeytun'da meydana gelen huzursuzlukların dış kaynaklı olup olmadığı sorusu ortaya konuldu. Ancak 28 Mart'tan 10 Nisan'a kadar Maraş'a görev nedeniyle yaptığım gezi sırasında bu yönde hiçbir ize rastlamadım. Divan-ı Harb başkanı çıkan huzursuzluklarda dış etkinin olduğunu söyledi, ancak bana konuya ilişkin hiçbir veri sunmadı. Daha çok bölgenin kendinde var olan ve Türkiye'nin iç sorunlarından kaynaklanan nüveler bu huzursuzlukları yeterince açıklayabilir.

Zeytun yakınlarında Ermeniler arasında Nazaret Çavuş adıyla anılan biri etrafında bir yağmacı çete oluşmuş. Geçen yılın Ekim ayında Maraş Mutasarrıfı Haydar Paşa bu çeteyle mücadele etmiş. Haydar Paşa Zeytun sakinlerine çete üyelerini teslim edenlere hiçbir şey yapılmayacağı sözünü vermiş ve gerçekten de çete üyelerinin teslimini sağlamış.

Ancak Haydar Paşa, suçluları yargılamak için yargı süreci başlatması gerekirken, Nazaret Çavuş'u hapishanede ölünceye kadar dövdürmüş (Olay geçen yılın 16 Ekim tarihli, 2840 numaralı raporuyla karşılaştırılabilir), tutuklu o uz çete üyesini de Osmaniye Cezaevine göndermiş. Bu otuz kişi bugün hâlâ cezaevinde yargılanmayı bekliyor. Haydar Paşa, bu sırada Müslüman çete

üyelerinin ceza görmesini engellemek için bazı çete üyelerini serbest bırakmış. Bunun yanı sıra Haydar Paşa toplumun önünde verdiği çete üyelerinin yakalanması için bilgi verenlere hiçbir şey yapılmayacağı sözünü yerine getirmemiş ve bu konuda bilgi verenleri tutuklattırmış.

Savaşın çıkmasıyla General Fahri Paşa, Halep Valisi Celal Bey'in oluşturduğu komisyon kararma karşı Zeytun'da bulunan askerî birliği geri çekmiş ve yerine Maraş'tan getirilen, kısmen de Zeytun halkının kişisel düşmanları olan Müslüman jandarmaları yerleştirmiş. Zeytun ağırlıklı olarak Hıristiyanlar'dan oluşan bir şehir ve bu jandarmaların elinde. Jandarma komutanının ve Kaymakamın göz yumması sonucu şehrin erkeklerine işkence edilmiş, kadınlara sarkıntılık yapılmıştır. Baskı altındaki Zeytun halkı Maraş Mutasarrıfına giderek, Kaymakam ve Jandarma Komutanının görevden alınması ricasında bulunmuşlar. Haydar Paşa'nın yerine Kasım ayında Valinin önerisiyle Mutasarrıf Mümtaz Bey atanmış. Mümtaz Bey'in durumu doğru anlamak ve değerlendirmek amacıyla tarafsız ve bilinçli davrandığı belirtiliyor. Mümtaz Bey Jandarma Komutanı ve Kaymakamın suçlu olduğuna ilişkin kanıt istemiş. Zeytun halkı ise, bu iki memurun suçlu olduğuna ilişkin kanıt göstermeye cesaret edememiş. Zeytun halkı tanıklık konusunda verecekleri bilgilerin karşılığında er ya da geç zarar görebileceklerinden endişe ediyorlarmış. Bunun sonucunda jandarmalar tahriplerini sürdürmüş ve yörede acımasız bir hava oluşturmuşlardır.

Huzursuzlukların bir başka kaynağı daha var. Maraş'ta kötü beslenen ve Zeytunlu iseler özellikle eziyet çektirilen ve kötü davranılan Ermeni askerlerin bir kısmı bu nedenle firar etmiş. Hükümet yaklaşık Mart ayının başlarında yöreden kaynaklanmayan nedenlerle buradaki Hıristiyan askerlerin üniforma ve silahlarını almış.

Bu olay, diğer askerler tarafından Hıristiyanlara yönelik gelecekte alınacak daha ağır önlemlerin başlangıcı olarak görülmüş ve böylece başka Hıristiyan kökenli askerlerin firar etmesine ve Zeytun civarında bulunan çetelere katılmalarına neden olmuştur. Firarilerin yakalanması için jandarmalar görevlendirilmiş, bu kişilerin kendilerini koruma girişimi sonucu 9 Mart'ta altı jandarma öldürülmüş. Ölenler arasında Zeytun'a gitmekte olan bir katır sürüsünün Müslüman sahibi de varmış. Çetecilerin şehre saldırmasından korkan Zeytun halkı koruma istemiş, bu istekleri yerine getirilmiş. Şehrin çeşitli semtlerinden geçmekte olan jandarma birliklerine Çavuş Nazaret'in de oturduğu Yeni Dünya semtindeki bir evden ateş açılmış.

Önceleri halka baskı yapan Jandarma Komutanı ateş açılan evi kuşatmak ve suçluları ele geçirmek yerine şehrin üst kısmında bulunan kışlaya yönelmiş ve orada kalmayı yeğlemiş. Bunun üzerine hareket buraya doğru genişlemiş,

çeteciler ve firariler eskiden hac mekânı olarak hizmet veren bir tekkeye yerleşmişler. Şehir sakinlerinden bu kişilerin teslim edilmesi istenmiş, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış, çünkü insanların Hükümetin verdiği sözlere güvenleri kalmamış. Güven kaybına Haydar Paşa'nm Ekim ayında çete üyelerini ihbar edenleri cezalandırması neden olmuştur.

Maraş'ta bulunan Alman Yardım Birliği'ne bağlı Blank adındaki misyonerin Mutasarrıf Mümtaz Bey'den Zeytun'a gidip çetecileri sağlam olarak teslim almayı deneme girişimi Mümtaz Bey tarafından anlaşılır biçimde kabul edildi. Blank 23 Mart'ta Zeytun'a gitti, ancak bu kişinin çabaları çetecilerin hiç kimseyi tekkeye yaklaştırmaması üzerine ve Blank tarafından tekkeye gönderilen yerlileri de teslim olma konusu açıldığında silahla tehdit etmeleri sonucu olumsuz noktalandı. Çeteciler nasılsa öleceğiz diyerek, Hükümet yetkililerine teslim olmak yerine silahlı mücadeleyi yeğliyorlardı.

Bunun üzerine Zeytun yerel komutanı yetersiz asker sayısıyla tekkeyi kuşattı. Eğer bu komutan askerî açıdan doğru hareket etseydi, çetenin tamamını ele geçirebilirdi. Bu komutan sadece topçu birliğinin gelmesini bekleyebilir ya da çetecileri açlığa mahkûm edebilirdi. Bunların tersine komutan saldırıya geçti. Maraş'tan gelen Jandarma Binbaşısı atını tekkenin ana kapısına doğru sürerek saldırıya geçti ve yanındaki birkaç askerle birlikte vuruldu. Sayıları 150 dolayında kalan çeteciler arkalarında ölüler ve yaralılar bırakarak askerlerden kurtulmayı başardı ve şehirle civar dağları ele geçirdi. Burada ilginç olan ise, ölen çetecilerden ikisinin başlarının kesilmiş olarak bulunmasıydı. Öyle görünüyor ki, Türkler tarafından kimliklerinin ortaya çıkarılmasını istemiyorlardı. Ardından tekke topçu birlikleri tarafından yerle bir edildi. Dağlardaki çetecilerin yakalanması zor olacak. Alelacele Zeytun'a gelen Mümtaz Bey, devriyeye ateş açılmasından sonra doğru önlemleri almayan Jandarma Yüzbaşısını ve Mutasarrıfın şehre gelmesine rağmen kışladan şehre inip görevini yapmadığı gerekçesiyle de Kaymakamı görevden aldı.

Zeytun'da meydana gelen olaylar çok yakında bulunan ve büyük bir şehir olan Maraş'ı etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Maraş yaklaşık 50 ile 60 bin nüfuslu bir şehir. Nüfusun 36 bininin Müslüman, 24 bininin ise Hıristiyan olduğu tahmin ediliyor. Halk geçimini kısmen sanayiden ve ticaretten, ağırlıklı olarak ise tarımdan sağlıyor. Bunlar: Şarapçılık (kuru üzüm, üzüm tatlısı), pirinç, pamuk, ipek üretimi vb. Toprağın verimli olmasına ve bölgede bol miktarda su bulunmasına rağmen halk yine de oldukça fakir ve yoksul. Çekilen yoksulluğun nedeni bir yandan yaşanan politik huzursuzluklar, bir yandan da oldukça yetersiz ulaşım koşulları.

Maraş'ı Antep'e bağlayan tek karayolu 18 yıldır yapılmaya çalışılıyor, ancak henüz yolun yarısı bile tamamlanmış değil. Suları yükseldiğinde yolu

ikiye bölen Aksu nehrine birkaç yıl önce bir mutasarrıfın eşi boğulma tehlikesi atlatınca köprü yapılmış. Ahşap köprü, yükselen Aksu nehri sularının Maraş'ı Antep'e bağlayan bir tek karayolunu kapatmasıyla şehirdeki ağırlıklarını daha iyi koruyacaklarını umanlarca önce yakılmış. Bu kişiler ileri görüşlü Mutasarrıfa kötü bir de şaka yapmak istemişler aynı zamanda. Bir yıl sonra köprü yeniden inşa edilmiş. Yöre halkı barışçıl ve Hükümete karşı gelmeyi düşünmüyor.

Seferberlik ve halkın mallarına geniş ölçüde el konulması insanları zor duruma düşürmüş. Halk özellikle de ulaşım araçları bakımından oldukça sıkıntı çekiyor. Halep'ten geldiğim araç şehirdeki tek araçtı. Mart ayının sonlarına kadar toplam 2 bin at ve katıra el konulmuş. 5 Nisan'da ise 500 eşek talep edilmiş. Müslüman katırcılar birkaç gün çalıştırılıp geri gönderilirken, Hıristiyan katır sahipleri 4 hafta boyunca ücretsiz olarak askerî amaçlar doğrultusunda çalıştırılmaya zorlanmış. Kendilerine yaptıkları işin süresini ve içeriğini gösteren bir belge de verilmemiş. Bu kişilere görevlerini yerine getirdiklerine dair bir belge verilse dahi, bazı durumlarda başka bir yerde tekrar çalıştırılmışlar. Buna karşın Müslümanlar birkaç gün çalıştırıldıktan sonra salıverilmiş. Zeytun'da meydana gelen olaylarla ilgili haber geldiğinde buradaki durum zaten kötüydü.

Gelen haberlerden sonra artık sivil Ermeni halkının silahları özellikle geceleri evleri aranarak ellerinden alınıyordu. Askerler Hıristiyanları dövüyor, üzerinde silah araması yapılacağı gerekçesiyle kadınlara sarkıntılık yapılıyor, çocuklara taş atılıyordu. Şehirde Hıristiyan kökenli askerlerin Müslüman arkadaşlarının ekmeklerini zehirledikleri dedikodusu yayılmaya çalışılıyor. Müslüman kadınlar açıkça kıyım tehditleri savurmaya başladılar. Bir Müslüman Hıristiyan arkadaşını korumak için evini açıyordu. Şehrin etkili Müslüman isimleri, merkezdeki Hükümet yetkililerine, Ermeniler camileri ele geçirdi diye bir telgraf çekmeyi kararlaştırmışlar.

Bu akılsızca tahrik oradaki Müslümanların düşük eğitim düzeylerine dayanıyor. Telgraf ilkin Zeytun'daki Mutasarrıfa bildirildi. Mutasarrıf telgrafın gönderilmesini engelleyerek Divan-ı Harb'e suç duyurusunda bulundu, ancak telgraf sahiplerine karşı hiçbir şey yapmadı. Divan-ı Harb Başkanı Albay Şükrü Bey böyle bir telgrafın planlandığını inkâr etti, ancak Müslüman taraflardan Mutasarrıfın görevden alınmasının talep edildiğini itiraf etti. Mutasarrıfın görevden alınması talebinde bulunan Hamdi Bey, bu nedenle Hükümet işlerine karıştığı gerekçesiyle Divan-ı Harb tarafından tutuklandı.

Ermenilerin silahları toplanırken Müslümanlar barut ve saçma satın alma fırsatı buldular. Maraş yakınlarındaki Tekerek köyü sakinleri, Maraş'a bir haber göndererek Müslüman olmalarını, yoksa bunu hayatlarıyla ödeyeceklerini

bildirdi. Maraş'taki Alman Misyonu tarafından durum kısaca şöyle değerlendirildi: Durumun gittikçe sertleşmesi, özellikle de Zeytun'daki çarpışmaların devam etmesi ve daha fazla Müslüman askerinin kanı akması halinde, Hükümetin Maraş halkını daha fazla tutabilmesi pek mümkün görünmüyor. Böyle bir gelişme olması durumunda, şehir yönetiminin, Halk Ceza Mahkemesi Başkanı Muhammed-i Cemal, eczacı Lütfü Efendi [Köker], Müslüman milletvekili Kadir Bey ve komuta kademesindeki bir subay gibi uç saflarda yer alan sertlik yanlılarının mı yoksa ölçülü biri olarak bilinen Mutasarrıfın mı eline geçeceği kuşkuludur.

Sadece postane aracılığı ile gönderilen mektuplara değil, ulaklarca gönderilenlere de yoğun sansür uygulandığından ve 4 veya 5 hafta önce Alman Misyonu tarafından bana gönderilen bir mektubun elime geçmemesi üzerine Alman Yardım Birliği beni ziyaret etmek üzere Maraş'tan Halep'e bir hemşire göndermiş. Hemşire, Okul Müdüresi Helene Stockmann'ın bana göndermiş olduğu mektubu da iletti. Mektubun bir özetini yazıma ekliyorum. Helene Stockmann'ın mektubundan dayak cezasının ne denli insanlık dışı bir şekilde uygulandığı vurgulanmayı hak ediyor. Amerikan Misyonu kendi Halep Konsolosunun ziyaretini rica etti. Antep'te bulunan Dr. Shepard'ın[615] yazdığı mektubun bir suretini yazıma ekliyorum.

Genel anlamda bir Konsolosun ziyaretinden halk da Misyon da birçok şey bekliyor. Aralarında Maraş'ın da bulunduğu ücra kesimlere yapılacak böylesine bir ziyaret yetkililer nezdinde de etki yapıyor. Mutasarrıfa Maraş ziyaretimi bildiren ve hemen duyulan 27 Mart tarihli telgrafımın bile sakinleştirici ve yatıştırıcı bir etki bıraktığını anladım. Görünen o ki, bu ziyaret halkın sakinleşmesine katkısı oldu ve askeri de bu konuda etkiledi. Geldiğimden bu yana insanlar sokak ortasında dövülmüyordu. Bu konuda Amerikan Misyonunun geçtiğimiz ayın 31'nde kaleme aldığı bir mektubu[616] ekte sunuyorum.

Maraş'taki Ermeni halkının tamamı ziyaretten dolayı teşekkürlerini dile getirdiler ve genel olarak durumu rahatlatıcı olarak nitelendirdiler. Ziyaretin yöredeki Alman saygınlığının artmasına oldukça katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Cemal Paşa'nm halkı sükûnete davet eden emri[617] 31 Mart tarihinde

615 Ek 2

616 Ek 3

617 Ek 4. Benzer bir genelge de 1915-08-29-DE-001 tarihli belgenin ekindedir. (Wolfgang Gust'un düştüğü dipnot), bu "ek"in orijinali Fransızca'dır, çeviri Almaca'dan yapıldı, Fransızca metin için: www.armenocide.de- Ed., ya da orijinal baskı *Der Völkermord an den Armeniern*, Gust, s. 134).

tarihinde duyuruldu. Bu metin ekte sunulmuştur. Bu yine de 3 Nisan'da Müslümanların yaşadığı bir semtin çeşitli yerlerinde dağınık olarak oturan Ermeniler'den birinin ev kapısının devriyeler tarafından dipçikle kırıldıktan sonra içerde bulunanları zorla Müslümanlaştırmaya kalkışmalarını engellemedi.

Bu arada Zeytun'daki olaylar şimdiye kadar bitmedi ve gelişmesini sürdürüyor. Birliklerin başına Binbaşı Hurşit Bey getirildi. Hurşit Bey'in enerjik ve çeteleri takip etmede deneyimli olduğu söyleniyor. Hükümet asker kaçaklarının teslim olmasını istedi. Maraş'tan 450 ve Zeytun'dan 125 asker kaçağı Mart sonundan bu yana teslim oldu. Cezalarını kısmen amele taburlarında çekiyorlar, kısmen de ceza mahkemesi tarafından mahkûm edilmeyi bekliyorlar. Divan-ı Harb'in kovuşturmaları Maraş'taki saygın ve hali vakti yerinde olan Ermenilerin tümüne karşı sürdürülüyor. Bunlardan çoğunun Zeytun'daki olaylarla uzaktan yakından ilgisi yok. Bu kişiler çetelerin eylemlerinin bir an önce bitmesi özlemi içinde Maraş'ın yeniden huzura kavuşmasını istiyor. Maraş'm Ermeni kökenli milletvekili Hosep Kırlakyan Efendi'nin oğlunu tutukladılar.

Suçlama önce oğul Kırlakyan'ın silah kaçakçılığı yaptığı yönündeydi. Kanıt bulunamayınca bu sefer de bu kişinin birine para vererek sokakta silahıyla ateş etmesini istediğini ve böylece huzursukluk çıkarmaya kalktığını ileri sürdüler. Daha sonra Kırlakyan'ın oğlunu serbest bırakmak zorunda kaldılar. Ermeni Protestan papazların, Ermeni Katolik din adamlarının, Alman Erkek Okulunun Ermeni müdürünün, Alman Hastanesi'nin Ermeni doktorunun evlerinde aramalar yapıldı. Tüm bu aramalar sözde bu kişilerin Zeytun'da ele geçen bir listede adları geçtiği için yapılmış. Bu listede Ermeni hayır derneğine (Türkçe: Ermeni cemiyet keriye umumiyesi; Ermenice: Parekorsk-zagan) üye olanların adları varmış. Merkezi Mısır'da bulunan bu dernek, önce Abdülhamit tarafından ve 1910 yılında Meşrutiyet Hükümeti tarafından da onaylanmış legal bir dernek.

Cemiyet Ermeni okullarının ve örnek tarım kuruluşlarının desteklenmesi konusu ile uğraşıyor. Bu cemiyetin üyelerini saptamak için Zeytun'da bulunan bir listeye gerek yoktu, Maraş'taki cemiyet başkanını çağırmak yeterliydi. Cemiyetin merkezinin Mısır'da bulunması nedeniyle bu örgütün yurtdışından siyasal amaçlar için kötüye kullanıldığı kuşkusu varsa eğer, bu durum açıklanmaya muhtaçtır. Bu temelde tarafsız bir soruşturmaya karşı çıkılamazdı. Ama incelemenin Divan-ı Harb tarafından tarafsızca yürütüleceği konusunun zayıf bir ihtimal olduğunu düşünüyorum. Öyle görünüyor ki, Divan-ı Harb doğru dürüst bir işi olmadığı için göstermelik bir meşguliyet izlenimi yaratmak, gerçek suçlulara erişmekten aciz olduğu için tüm Ermeni halka

şüphe ile bakmak ve kendi kesesini doldurmak amacıyla Ermenilerin ileri gelenlerinin üzerine gitmekten başka bir şey yapmıyor.

Kendisi de okul binasında kalan Alman Erkek Okulu müdürünün yaşadığı yerin ne bana ne de Misyon başkanlığına önceden haber vermeden aranmasını anmak isterim. Konuyu Divan-ı Harb başkanına ileterek şikâyette bulundum. Müttefik bir ulusun yurttaşlarının daha iyi muamele görmeyi hak ettiklerini belirterek, Almanların evlerindeyken Hükümet düşmanı eylemlere göz yummalarının inandırıcı olup olmadığını sordum. Kendisi okul müdürünün okul binasında yaşadığını bilmediğini söyledi ve özür diledi. Arama sırasında toplanan bir çuval belge götürülmeden yetiştim ve çuvalı mühürlettip, polise vermeden alıkoydum. Başkan bu belgeleri isteyince, bu isteğe uydum ve bir konsolosluk memurunun gözetimi altında açtırdım. Bunun üzerine okul müdürünün tutuklanmasından vazgeçildi. Hastane doktorunun el konan belgeleri de konsolos memurunun gözetimi altında açıldı.

Divan-ı Harb her fırsatta silah kaçakçılığı yapmaktan çekinmeyen Taşnaksutyun (Taşnak Partisi) ve Hınçakçılara (Hınçak Partisi) karşı harekete geçseydi, bu anlaşılır bir durum olurdu. Ancak böyle olmadı. Yukarıda sözü edilen Ermeni hayır cemiyeti geçmişten beri silah kaçakçılığını reddetmiş, siyasal faaliyette bulunmamış ve Taşnaksuyun üyelerini de üye olarak almamıştır.

Gelişmeler ekonomik durumu olumsuz yönde etkilemeye devam ediyor. Sıkıyönetim ilân edildi. Havanın kararmasıyla sokağa çıkmak yasaklandı. Birkaç gün boyunca Maraş halkının şehir dışına çıkması yasaklandı. Gerçi şehir dışına çıkma yasağı kaldırıldı, ancak Hıristiyanlar askerlerden korktukları için şehir dışında bulunan üzüm bağlarına gidemiyor. Oysa bu yıl ürün almak için bağların şimdi mutlaka işlenmeleri gerekirdi. Bakımsızlıktan dolayı halkın önemli bir besin kaynağı yok oluyor.

Kıyım tehlikesi, her ne kadar Müslüman kışkırtıcılar vazgeçmese de, şimdilik ortadan kalkmış gibi görünüyor. Bu kışkırtıcılar 31 Mart'ta merkezdeki Hükümet yetkililerine sayıları 10 bin dolayındaki Zeytun halkının başka bir yere iskânı ve şehrin yerle bir edilmesi gerektiğini bir telgrafla bildirmişler. Böyle bir planın uygulanmasının uzun vadede huzursuzluk yaratacağı açık. Telgraf sahipleri, Maraş'taki önde gelen Ermenilere baskı yapıp onları telgraf metnini imzalamaya zorlamış. Onlar da telgraf metni önce Mutasarrıfa sunulsun diye baskıya karşı gelmişler. Mutasarrıf, Maraş Müftüsü gibi, metni onaylamamış. Sonradan, 3 Nisan'da bu olayda adı geçen Ermenilerin evleri aranmış.

Maraş'ta etkin Müslüman çevreler arasında 5 Nisan'dan bu yana bir bölünme yaşanmış gibi görünüyor. Bu çevrelerin bir bölümü, bunlara eşraftan

Kadir Paşa (milletvekili Kadir Bey ile karıştırılmamalı) ve eski milletvekili Şükrü Bey (Divan-ı Harb başkanı ile karıştırılmasın) de dahil, barış isterken öbürleri ortalığı karıştırmak istiyor.

Maraş'taki Almanlara yönelik açık bir tehlike görmediğim ve gelişmeleri yerinde izlemeye devam edemediğim için şehirde 9 gün kaldıktan sonra burayı terk ettim. Yetkililerle dostane ilişkiler kurmayı başardım ve Mutasarrıf hâlâ Zeytun'da bulunuyor. Türklerin iç işlerine karışmadım. Sadece bir olayda, askerlerin cezaevinde bulunan oğluna yemek götürmek isteyen -tutuklular yakınları tarafından besleniyor- bir Ermeni kadının giysilerinin içine kor halinde kömür dökmek istediklerinde, görevim dahilinde olmamasına rağmen, müdahale ettim, ancak bana buna karışma hakkımın olmadığı belirtilmedi.

Başından bu yana Zeytun'a gitmek istemedim, çünkü orada korunması gereken Alman çıkarları yok. Ancak öyle görünüyor ki, askerî yetkililer gitmek istediğimi sanıp bunu engellemek için ellerinden geleni yapmışlar. Misyoner Blank'a göre, dağlara kaçan çeteciler ve asker kaçakları, teslim olma koşullarına uyulacağına dair bir yetkiliye güvenmeleri durumunda hemen teslim olacaklar. Ancak yetkililer kendilerinin başaramadığını -iç işlerine karışmak gibi genel ve anlaşılır durumlar dışında- bir yabancının başarmasını istemiyorlar.

Çeteciler bugüne kadar etkisizleştirilemedi. Nisan ayı başından bu yana Maraş ve Zeytun arasında bulunan tepesi koni biçimindeki Alakaya dağı çetecilerin saklandığı mekân oldu. Tüm bölge gibi buradaki arazi de sarp, neredeyse geçit vermiyor. Buradaki çetecilere karşı bir harekât düzenlenmeliydi. Maraş'ta birliklerin ilerlemesiyle korkuya kapılan bir köyün sakinleri köylerini terk edip çetecilere katılmış. Haber doğru ise, hareketlilik artacak gibi görünüyor.

Fahri Paşa [Gn. Fahrettin Türkkan] 8 Nisan akşamı, 10 Nisan'da Maraş ve Zeytun'a gitmek üzere Antep'e geldi. Yapacağı denetimin iyi mi kötü mü sonuçlanacağını Paşa'ya eşlik eden Kont Wolffskeel daha iyi bilir.

Geri döndükten sonra Halep Valisi Celal Bey, Rusların işgal ettiği bölgedeki bazı Ermeni yerleşim yerinde Rus sempatisi duyumu aldıklarını, Türk topraklarındaki bazı Ermeni köylülerinin Müslümanlar tarafından kıyıma uğratıldığını ve Hükümette Ermenilerin tamamından şüphelenen ya da onları düşman saymaya eğilimli bir görüşün temsilcilerinin hâkimiyeti ele aldığını söyledi. Celal Bey bu eğilimi vatanı için bir talihsizlik olarak gördüğünü dile getiriyor ve buna karşı çalışmanız için telkinde bulunmamı benden rica etti.

Bu raporun bir örneği Kayzerlik Büyükelçisine de gönderilmiştir.

Rößler

Ek 1

Mektuplardan Alıntılar

Maraş, 21 Mart 1915

... Hükümetle itaatsizliğin cezalandırılması konusunda hemfikiriz ve bizim Alman Hükümetimiz de böyle olayları sert bir şekilde cezalandırır. Ancak burada cezalar nesnel olarak uygulanmıyor. Suçsuz olanlar da acı çekiyor. İnsanı içten sarsan korkunç olaylar yaşanıyor. Gerçi Zeytun halkının zor bir karakter yapısına sahip olduğu doğrudur ve bunların arasında her zaman, her şeye kabaca karşı çıkan unsurlar vardır. Ancak Hükümetin de bilgesizce davranması sonucu buradaki insanlar giderek daha da ters bir köşeye itildiler.

Geçtiğimiz aylarda olaylar başladığında Haydar Paşa gitti ve halkın da yardımıyla en kötü insanları, yani çetecileri tutuklamayı başardı. Yalnız hangi araçlarla bunu gerçekleştirebildi! Vahşilikleri anlatmaya dilimiz varmaz. Kadınlar dahi dövüldü. Çeteciler tutuklanmıştı artık, ancak çok kötü bir adam olan ve birçok kişinin kanına girmiş bulunan çetebaşını halka ibret olsun diye herkesin önünde asmak yerine, onu kapalı bir yerde, bir cezaevinde işkence yaparak öldürdüler. O halkın gözünde bir şehit mertebesine yükseldi. Öbür tutuklu çetecilere ne oldu dersiniz? Hepsi tutuklu bulundukları cezaevinden kaçtı ve şimdi onları halk teslim edecekmiş. Halk bu çetecileri teslim etti zaten. Neden Hükümet halkın teslim ettiği ve tutuklu bulunan çetecileri cezaevinde tutamadı?..

...Ülkenin içlerine doğru gittikçe olaylar daha da kötüleşiyor ve ben İstanbul'daki Hükümetin ülkenin içlerinde olup bitenlerden haberi yok diye düşünüyorum. Buradan birkaç gün yol uzaklıktaki bir yerde bir cinayet işlendi örneğin. Katil olduğu şüphesi ile bir zanlı cezaevine kondu. Olayla ilgili bir tanık dinlenmek istendi, ancak bu tanık hiçbir şey bilmiyordu. Tanığı da içeri aldılar ve onu korkudan her şeye "evet" dedirtinceye kadar dövdüler. Artık zanlı asılabilirdi. Tanık ise, suçsuz birini ölüme göndermek duygusuyla yarı delirmiş halde salıverildi. Dayak yemenin ne demek olduğunu bilir misiniz? Birkaç ay önce hastaneye ayak parmakları kesilmek zorunda kalan insanlar geldi, çünkü Haydar Paşa onları yaptığı soruşturma sırasında sayısı bazen yüz vuruşu aşan falakaya yatırmıştı.

[Rahibe Helene Stockmann]

Ek 2

Antep, 24 Mart 1915

Sevgili Bay Jackson,

Geçtiğimiz hafta Salı günü saat 12'den 18 Mart Perşembe günü saat 12'ye kadar, yani toplam 48 saat Maraş'ta idim.

Hiç şüphe yok ki, Zeytun meselesi sebebiyle Maraş'taki katliamı harekete geçirmek için bir plan yapılmıştı. Hattâ öylesine ileri gidilmişti ki, dağlardaki Kürtleri çağırmak için haberciler gönderildi, fakat Hükümet buna razı olmadı ve bu hareket bana kesinlikle bastırılmış gibi geldi, çünkü Zeytun'daki liderlerin tutumunun ve halkın büyük çoğunluğunun haklı olduğunu düşünüyorum. Bayan Roner'ın söylediğine göre, Hükümetle Zeytun arasındaki düşmanlık bu gidişle yakında tırmanacak ve Maraş'taki Müslüman ayaktakımının kontrol edilmesi çok zorlaşacak. Maraş'a Alman ya da Amerikan Elçiliğinden bir temsilci ya da her ikisinden de birer temsilci gönderilmesinin uygun olacağını düşünüyorum. (Zeytun meselesi ile ilgilenmek için değil asla, fakat Maraş'taki Almanların ve Amerikalıların çıkarlarını korumak için).

Bayan Roner size Alman ve Amerikalı vatandaşların hisleri ve düşünceleri ile ilgili detaylı bilgi verecektir. Antep'te durum çok sessiz ve sakin.

[Dr. Shepard]

Bay Jesse B. Jackson, Halep Amerikan Konsolosu

Ek 3

31 Mart 1915

Sayın Konsolosunuzu Maraş'a kadar gelebilme başarısını gösterdiği için sizin vasıtanızla tebrik etmek isterim. Genel durumda belirgin bir düzelme kaydedildi ve bu kesinlikle onun müdahalesi sayesinde ve onun etkisiyle gerçekleşti. Burada, ona verilen teminatların yerine getirildiğinin kesinleşmesini sağlayacak kadar kalabilmeyi umut ediyoruz. Ona şükranlarımızı iletmeniz ricası ile. Sizleri içtenlikle selâmlarım.

E.C. Woodley

Blank, Maraş

Ek 4

16 Mart 1330 (29 Mart 1915)

Yayınlandığı tarih: 18 Mart 1330 (31 Mart 1915)

Contenu de l'avis

Circulaire

1. Il est arrivé à Zeitoun une révolte â la suite de laquelle il a fallu une action militarie qui se poursuit jusqu à maintenant.

2. Il est de devoir du gouvernement ottomane de défendre la prospérità,

la vie et l'honneur de la population docile soit arménienne soit muselmane. Parconséquent celle-ci doit être sûre qu'elle ne sera pas l'objet d'une attaque et qu'elle pourra s'occuper tranquillement du travail.

3. Celui qui des muselmans pour n'importe quelle raison, attaque un arménien sera regardé comme un émeutier et sera remis sur-le-champ à la cour martiale. Personne donc ne doit se mêler ni directement ni indirectement des affaires du gouvernement même pour la moindre petite chose.

4. Je récommande à la population docile et innocente de se conformer très vite aux instruction de l'autorité militaire, pour qu'aucun de ses membres ne soit pas victimes d'un soupçon ou d'une punition imméritée par suite de la poursuite acharnée des brigands.

signé: *Le commandant IV. Corps d'armée*
Djemal Pascha

[Çevirisi]

Genelge ilânının içeriği:

1. Zeytun'da bir isyan başgöstermiş olup, bunun sonucunda halen devam etmekte olan askerî bir müdahale başlatılmıştır.

2. İster Ermeni ister Müslüman olsun, masum halkın canını, refahını ve onurunu müdafaa etmek Osmanlı Devletinin bir görevidir. Sonuç olarak, masum halk herhangi bir saldırıya maruz kalmayacağından ve huzur içinde işi ve gücüyle meşgul olabileceğinden emin olmak durumundadır.

3. Hangi sebeple olursa olsun, Müslümanlar'dan herhangi biri bir Ermeni'ye saldırıda bulunacak olursa bir isyancı olarak görülüp derhal Divan-ı Harb'e teslim edilecektir. Dolayısıyla hiç kimse en ufak bir sebep için bile ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak Hükümet işlerine karışmamalıdır.

4. Masum halka, haydutların müsamahasızca takibi sırasında, suçsuz yere takibat, kovuşturma, herhangi bir şüphe ve cezaya maruz kalmamaları için askerî iradenin talimatlarına uymalarını acilen tavsiye ederim.

İmza: *4. Kolordu Komutanı Cemal Paşa*

1915-04-15-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 13922, pr. 22.4.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 026 (değ. kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 228

Pera, 15 Nisan 1915

Doğu Anadolu'dan gelen haberlerde, Türk-Müslüman nüfus ile Ermeniler arasında daha önceden gergin olan ilişkilerin son aylarda daha da kötüleştiği anlaşılıyor. Karşılıklı güvensizlik giderek artmakta ve hem taşrada hem de başkentteki halkı ve resmî çevreleri sarmaktadır.

Ermenilerin savaş dolayısıyla maruz kaldıkları sözde ve gerçek takibat ve koğuşturmalar hakkında şikâyetler devamlı artmakta ve yayılmaktadır. Öte yandan Ermeniler de Türkiye'nin düşmanlarına sempati duymakla, onlarla vatana ihanet ilişkileri içinde olmakla ve bazı bölgelerde açıkça ülkenin resmî makamlarına karşı gelmekle suçlanmaktadırlar.

Ermenilerin yurtdışındaki tutumu hakkındaki haberlerden dolayı Ermenilere karşı duyulan öfke artmakta; sadece Kafkaslar'dan değil, Amerika, Bulgaristan ve diğer ülkelerden gelen binlerce Ermeni'nin gönüllü olarak Rus ordusuna katıldıkları söylenmekte ve savaşın Türklerin aleyhine sonuçlanması durumunda Taşnaksutyun Partisi Rusya seksiyonunun Türkiye'nin boşaltmak zorunda kalacağı bölgelerdeki Müslüman halkı yok etmek istediği iddia edilmektedir. Nihayet Kafkas Seferi sırasında Türk Ordusu içindeki Ermeni askerlerin davranışları hakkındaki haberler çok endişe verici, şöyle ki: Bunlar silahlarını tekrar tekrar Türklere yöneltmişler.

Her iki taraf da diğer tarafın suçlamalarını asılsız olarak nitelemekte, kabul etmemekte ve hadiselerin suçunu diğer tarafın üstüne atmaktadır. Tarafların mutabık oldukları tek nokta, Meşrutiyet ilanından sonra Ermenilerin bir ihtilâl yapma fikrinden vazgeçtikleri ve böyle bir hareketi yapacak bir organizasyonun mevcut olmadığı yönündedir.

Şüphesiz şimdi Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı taşkınlıklar ve zorbalıklar yapıldı ve Ermenilerin hadiselere dair anlatımları, abartılmış olsa dahi, doğruyu yansıtmaktadır. Çoğu kez söz konusu olan, ileri ülkelerdeki savaş da dahil her savaşın beraberinde getirdiği zulüm ve acılardır. Ama diğer durumlarda Ermeniler de suçluydu. Resmî makamlara yapılacak suçlama olsa olsa zamanında emniyet tedbirlerini almadıkları ve hadiselerin üstüne gereksiz bir

sertlikle gittikleri yönünde olabilir.

Ermeni kaynaklarından (Patrikhane ve Dr. Liparit Nazaryan'm raporları) aldığım materyal esas itibariyle tam savaşın geçtiği bölgeye (Erzurum Vilayeti) ve buna komşu olan illere (Van ve Bitlis vilayetleri) aittir.

Ermeniler burada meydana gelen olaylardan şunları sorumlu tutmaktadırlar:

1. Milis kuvvetleri adı altında askerî biçimde örgütlenmiş düzensiz Türk kuvvetleri ve yağmacı çeteleri; köylerde oturan Ermeni nüfusa karşı girişilen birçok yağmalama, hırsızlık için adam öldürme ve diğer taşkınlıklarda suçlu bunlar görülmektedir;

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organları olan ve içerisinde çok sayıda düzenbazı barındırdığı söylenen kulüpler. Bu kulüpler, özellikle de Erzurum'daki şubesinin açık açık "temizlik" listeleri hazırladığı ve geçen yılın Aralık ayından itibaren pek çok Ermeni şahsiyetinin ölümüyle sonuçlanan bir dizi politik cinayette bunların parmağı olduğu düşünülmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın Ermeniler tarafından daha önceden de -1909 yılındaki Adana hadiselerinde- korkunç bir rol oynamış olan bu kulüplerin faaliyetleri konusunda uyarıldığı bu bilgilere ekleniyor;

3. Sivil memurlar, özellikle Muş (Bitlis Vilayeti) Kaymakamı ve Van Valisi [Enver'in eniştesi Cevdet]. Ayrıca Eleşkirt'in Ruslar tarafından işgal edilen nahiyesinden 2000 Müslüman aileden bazılarının Muş'un, kendi ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda olmayan Ermeni köylerinde barındırıldıklarına değinilmektedir. Ermeni köylüler bir koşum hayvanı gibi cephane ve erzak taşımada kullanılmışlar, bunlardan çoğu insanlık dışı muameleye maruz kalmışlar ve söylendiğine göre dörtte birinden azı köylerine geri dönmüş. Van'ın iki ilçesinde kaymakamların göz yummasıyla sistemli katliamlar yapıldığı söylenmektedir.

Savaşın cereyan ettiği bölgeden uzaktaki illerde -oralarda da tek tük şikâyetler gelmesine rağmen- Ermeni nüfusun durumu nispeten tahammül edilebilir durumda. Ama genelde buralarda evlerde yapılan silah ve asker kaçağı aramaları gibi küçük çapta olaylar söz konusudur. Bu aramalar sırasında yer yer taşkınlıklar ve benzeri hadiseler olmuş.

Adana Vilayetinde meydana gelen iki olay biraz önem arz etmektedir ki, bu olaylar hakkında da Elçiliğimiz Konsolosluk raporlarıyla etraflı biçimde bilgilendirilmiştir.

Mart ayı başlarında, Donanma kuvvetlerindeki İngilizlerin daha önceden de inip rahatsız edilmeden alışveriş yaptıkları Ermeni kasabası Dörtyol'da, bu civarda oturan ve İngilizler lehine propaganda yapan iki Ermeniden biri Türk

makamlarının eline geçer ve Adana'da idam edilir. Daha sonra ise Dörtyol'daki bütün erkekler apar topar tutuklanarak yol yapımında çalıştırılmak üzere Halep Vilayetine gönderildiler. Bunlardan üç kişi kaçmaya çalıştıkları için öldürüldüler. Ayrıca bu olaylar sırasında birçok firarî askerin Dörtyol'da saklandıklarını da zikretmek gerekir. Buradaki halkın 1909 yılındaki katliam sırasında ellerinde silahlarıyla kendilerini Türklere karşı koruduklarını da unutmamak gerekir.

Askere çağrılmalarına karşı Ermenilerin gösterdikleri direniş dolayısıyla Zeytun'da başgösteren olaylar hakkında daha önceden bilgi verilmişti. Bu olayda da resmî makamlara olaylara zamanında müdahale etmediğinden başka bir suçlama yöneltmek yerinde olmaz.

Ülkenin dikkat çeken bölgelerinde Ermenilere yapılacak daha başka eziyetlere bir son vermek için size tasvir edilen şartlarla ilgili olarak Ermeni tarafı, Almanya Büyükelçiliğinin ve konsolosluklarımızın Türk Hükümet organları üzerindeki nüfuzlarını devreye sokmaları talebinde bulunmuştur. Bölgeye tecrübeli ve Ermeni meselelerini iyi bilen valiler ve mutasarrıflar (Sancak Beyleri) gönderilmesinin çok önemli olduğu belirtilmekte, daha kötü sonuçları önlemek için Van, Bitlis ve benzeri yerlerde Alman konsoloslarının varlığının yeterli olacağına inanılmaktadır.

Bizim nüfuzumuzun kendileri lehine kullanılması, ülkenin iç kısımlarında olduğu gibi burada da Hıristiyan Avrupa süper gücü olarak bizim için bir şeref vazifesi gibi görülmekte ve Türkiye ile müttefik ilişkilerimizin doğal bir sonucu olarak Türkiye'nin kendi çıkarları ve dolayısıyla bizim çıkarlarımız için Ermeni unsurunun korunması ve onların sempatilerinin kazanılması beklenmektedir. Ermenilerin, çektikleri bütün acılara rağmen, devlete sadık ve dürüst ama en azından pasif davrandıkları özellikle vurgulanmaktadır. Ama sürekli ve sistematik bir zulüm söz konusu olduğunda barışçıl tutumun tersine dönmesinden korkmak gerekir. O zaman Taşnaksutyun gibi Hükümete yakın partiler kitleleri durduramayacaklar ve Rusların ilerlemesi durumunda, sadece Ermenilerin işgal bölgesinde düşman eline geçmesi tehlikesi değil, belki de Türk Ordusunun arkasından silahlı ayaklanma tehlikesi de olacak.

Özellikle şimdi, savaşın ardından İtilaf Devletlerinin burada koruyucu güç olarak safdışı kalması sonucu Ermeni sorununun gelişmesinde Türkiye'deki Alman temsilciliklerinin "insani görev yükümlülüğü"ne çağrılması anlaşılır bir şey. Ama bu davete icabet etmek ve Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere'nin ve yakın geçmişte Rusya'nın Ermenilerin hâmisi olarak oynadığı rolü üstlenmek için yapılan bir girişim, Babıâli tarafından kendi iç siyasî meselelerine yapılan haksız ve can sıkıcı bir müdahale olarak algılanacaktır. Babıâli'nin tam da diğer yabancı ülkelerin Türk tebaası üzerinde sahip oldukları himaye

haklarını kaldırmak için teşebbüste bulunduğu böyle bir zaman, bunun için hiç de öyle müsait değil. Ayrıca Türk unsurların son yıllardaki olaylardan dolayı çok ön plana çıkan millî bilinci de hesaba katmak gerekir.

Ermeniler tarafından dile getirilen diğer düşüncelere gelince, bunlar oldukça dikkat çekicidir. Bu nedenle daha önceden tekrar tekrar bunları vesile ederek, gerek Babıâli'de gerekse Patrikhane'de, barışçıl bir politika ve birbirleriyle olan iyi ilişkilerinin devam ettirilmesi için telkinde bulundum. Burada düşmanlarımızın Ermenilere yapılan haksızlıklardan bizi sorumlu tutacakları ve Ermenileri bize karşı kışkırtacakları mülâhazası belirleyici oldu. Fakat Ermeniler hakkında yönetim çevrelerinde hâkim olan düşünce, bizim Ermeniler lehine yapacağımız bir girişimin sınırlarını daha da daraltmakta ve daha ihtiyatlı olmamızı gerektirmektedir.

Aksi takdirde, hiç başarı şansı olmayan bir meseleye sahip çıkmakla daha önemli ve daha kolay elde edebileceğimiz çıkarlarımızı tehlikeye atmakla karşı karşıya kalırız. Bu nedenle, bununla bağlantılı olarak önerilen, Ermeni şehirleri olduğu söylenen bölgelerde Alman konsolosluklarının sayısının arttırılmasının amacına hizmet emteyeceğini düşünüyorum. Bu durumda Babıâli muhtemelen kendi resmî makamlarının bizim tarafımızdan denetlenmek istenildiğinin farkına varabilir. Aynı şimdilerde İngiltere'nin ve kısa süre önce Rusya'nın ülkenin bu kesimlerine konsoloslar gönderme aracılığıyla Ermeni reformlarının uygulanmasını kontrol etmeyi denedikleri gibi... Böyle bir tedbir, resmî makamları gerçekten Ermenilere karşı kışkırtabilir ve böylece tam tersi bir etki yaratabilirdi.

Wangenheim

1915-04-26-DE-011

Kaynak: DE/PA-AA/BoKon/168; A53a, 2473
Baskı: DuA Dok. 031 (kıs.)

Konstantinopel Başkonsolosunun (Mordtmann) Raporu

Pera, 26 Nisan 1915

A. Patrik ile görüşme (24 Nisan)

1. Erzurum'dan iki gün önce gelen telgrafa göre, Ermeni liderlerden Aratus Çilusgiryan sokak ortasında öldürüldü. 29 Şubat'ta Erzurum'da öldürülen Pastırmacıyan Efendi'nin katilleri henüz bulunmadı.

2. Talat Bey, Hükümetin Ermeni düşmanı bir siyaset izlediğini reddediyor, ama Patriğin düşüncesine göre, Talat dürüst değil; kendisi düşüncelerini

açık açık söyleyen Enver Paşa'yı tercih etmekte.

3. Aym 23'ünde Patriklikte yapılan bir görüşmede, ileri gelen Ermenilerin teker teker bakanları ziyaret ederek Ermenilerin meşru sınırlar içinde kalacakları ve başkaldırmayı asla düşünmedikleri konusunda teminat vermelerine karar verilmiş. Ülke içlerine gönderilmek üzere bir yatıştırma komisyonu kurulması düşüncesi Patriğin hoşuna gitmiş. Mebus Zohrab Efendi konuyla ilgilenmekte.

B. Sayın General Posseldt ile görüşme (26/4)

1. General Posseldt, Türkler tarafından tedirgin edilmedikleri ve kışkırtılmadıkları sürece Ermenilerin sakin duracaklarına inanıyor, işin içinde rekabet duygusunun da önemli bir rolü olduğunu söylüyor. Ona göre Ermenilerin davranışları mükemmel imiş.

Türk Ermenilerin Erzurum'a doğru ilerlemekte olan Ruslara kılavuzluk yaptığı doğrudur, ama böyle kişileri Ruslar'dan alman esirler arasında da bulmak mümkündür. Buna karşılık Ermeni askerlerin Türk arkadaşlarına ateş etmesinin de mümkün olmadığına inanmakta, çünkü Ermeniler daima cephe gerisinde kullanılmaktalar.

2. Erzurum kulübünün yaptıklarını doğruluyor, imha listesinde 24 Ermeni varmış. Vali Tahsin Bey [Hasan Tahsin Uzer] elinden geldiğince olayları engellemeye çalıştı. Bu Ermeni düşmanı hareketin önderleri (Artvin'de bir gönüllüler çetesine komuta eden) [Bahaeddin] Şakir Bey adlı birisiyle, yardımcısı Halil ve Erzurum Polis Müdürü'dür.

Pastırmacıyan'ın öldürülmesinin nedeni, eskiden mebus olan kardeşinin [Armen Garo], Van Vilayetinde Ruslar için çalışmasıdır. Pastırmacıyan iki asker tarafından vuruldu, katillerin adları gizlice resmî makamlara bildirildi, ama Posseldt'in konu ile ilgilenmesine rağmen yakalanmadılar.

1915-04-27-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 15059, pr. 3.5.1915 a.m.; Rapor

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 258 /

Pera, 27 Nisan 1915

Halep Konsolosu Rössler tarafından, ayın 12'sinde arzedilmiş raporla bağlantılı olarak, ayın 20'sinde telgrafla yeni bir rapor sunuldu. Bay Rössler'in güvenilir olduğunu belirttiği Antep'teki Amerikan Kolejinin Müdürü

Dr. Merril'in yeni raporlarına göre Ermeni halkının arasından varlıklı ve nüfuzlu olanlar seçilerek, Maraş'tan Zeytun'a ve tüm köylerden aşağıya Hasanbeyli'ye kadar olan her yerde, resmî makamlar tarafından tehcir edildiler. Daha şimdiden Zeytun'dan 35 aile sürüldü, diğer iki kafile yolda. Burada erkekler kadınlardan ayrılıyorlar, kadınlara askerler refakat ediyor.

Bay Rössler şu noktaya dikkat çekiyor:

"Merkezî Hükümetin bu tedbirleri açıkça, Maraş'tan aldığı yanıltıcı raporlara dayanıyor; onlar ülke için bir felâket olacak, halkın bir bölümünün sistematik olarak mahvını planlıyorlar. Tüm Ermeni halkını şüpheli veya düşman gören yanlış bir temelden hareket ediyorlar."

Ermeni Patriği, Ermenilerin sadece Antakya ve Süediye'den nakledildiklerinden haberdar, hem de anlaşılan epey bir zaman önce.

Wangenheim

1915-04-28-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a, p.30.4.1915; Telgraf emri
Baskı: DuA Dok. 036 (değ.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Erzurum Konsolosluğuna

Pera, 28 Nisan 1915

26 Nisan tarihli telgrafın son cümlesine istinaden.

Ermeniler için yapabileceğiniz şeyler şunlardır: Ayaktakımının taşkınlıklar yaparak katliama ya da yağmaya girişmesini önlemek ve siyasî şüphelilere yasalara uygun davranılmasını sağlamak. Bu arada Ermenilerin koruyucusuymuşuz gibi bir izlenim verilmemeli, resmî makamların görevlerine müdahale edilmemeli ve bu onlara karşı da ifade edilmelidir.

Sadece sizin bilginize: Yerel makamlar, bir ayaklanma hareketi içinde oldukları iddiasıyla bugünlerde Ermenilerin ileri gelenlerinden birkaç yüz kişiyi tutukladı ve Anadolu'ya gönderdi.

[Wangenheim]

1915-04-30-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 15363, pr. 7.5.1915, a.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 038

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 267

Pera, 30 Nisan 1915

Bu ayın 25'inde Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gece ve 26'sında Pazar'ı Pazartesi'ye bağlayan gece burada birçok Ermeni tutuklandı. Değişik toplumsal tabakalardan 500 kişi, doktorlar, gazeteciler, yazarlar, din adamları ve birkaç milletvekili tutuklandı. Tutuklananların çoğunun üyesi olduğu Daşnaksutyun Partisi'nin yayın organı olan *Azadamart* gazetesinin bürosu mühürlendi. Yakalananların birçoğu hemen birkaç gün içinde Küçük Asya'nın içlerine gönderildi.

Bu tedbirlerin nedeni konusunda halk arasında değişik söylentiler dolaşmakta. Bu söylentilerden birine göre, Ermenilerin evlerinde ve kiliselerinde patlayıcı maddeler, bombalar ve silahlar bulunmuş ve Ermeniler (ayın 27'sinde yapılacak) Padişahın Tahta Çıkış şenlikleri nedeniyle Babıâli ve diğer resmî binalara saldırı hazırlıkları içindelermiş.

Ermeni Patriği, Başvezir ve Dahiliye Nazırı'na bu toplu tutuklamaların nedenini sorduğunda, Ermeni halkının siyasî partiler içinde örgütlenmesinin şu sıralarda bazı etkin kişiler tarafından kamuoyunun huzurunu bozmak amacıyla kötüye kullanılabileceği ve devletin çıkarı için bunu önlemek amacıyla ileri gelen kişilerin başşehirden uzaklaştırıldığı cevabını aldı.

Dahiliye Nazırı baştercümana şunları anlattı:

Hükümet, şimdiye kadar geçerli olan şeyi, yani her dinî cemaatin kendisine göre "siyaset" yapmasını, özellikle siyasî örgütler kurmasını engelleme kararında. Bundan sonra Türkiye'de sadece Osmanlı siyaseti yapılmalıymış. Söz konusu Ermeniler arasında siyasî olarak güvenilmeyecek kişiler de bulunmakta; bunlar tabiî ki ilk önce kulüp ve yazı kurulu üyeleri arasında aranmalıymış. Savaşın kötü bir gidişat kazanması halinde, bu unsurların huzursuzluk çıkarmak isteyecekleri endişesi inkâr edilemezmiş. Şüpheli kişileri başşehirden uzaklaştırmak için zaman uygun görünüyordu. Gönderilenler arasında kesinlikle suçsuz kişiler de varmış. Hükümet bunu inkâr etmemektedir ve kendisi -yani Talat- kendi girişimi ile ve herhangi bir dış müdahale gerekmeksizin bu kişilere geri dönme izni verecekmiş.

Tahta Çıkış gününde darbe yapılacağına ilişkin kanıtlar bulunduğu yolundaki söylentiyi Talat Bey yalanladı.

Van'daki hadiselerin ve bugünlerde Rusların Boğazlara, Fransız ve İngilizlerin Çanakkale'ye saldırısının Hükümetin kararı üzerinde etkili olmadığı ileri sürülemez.

Wangenheim

1915-05-08-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14085; A 15877, pr.13.05.1915, a.m; Rapor
Baskı: DuA Dok. 044 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 286

Pera, 8 Mayıs 1915

Ermeni çevrelerinin çeşitli yerlerde meydana gelen huzursuzlukların anlamını yumuşatmak ya da suçu Türk yetkililerin aldığı önlemlere yıkma çabalarına rağmen, hadiselerin şimdiye kadar tahmin edildiğinden daha geniş çapta olduğu ve yurtdışından, Ermeni Devrim Komitesi tarafından desteklendiğine dair işaretler giderek artıyor.

Van'dan alman haberlere göre, buradaki çarpışmalarda kısa bir süreliğine de olsa Ermenilerin başa geçmesi, bu şehirdeki Ermeni halkın yeterli silah ve patlayıcı maddeyle donandıklarına işaret ediyor. Türk yetkililerin bildirdiğine göre, ölen kişiler arasında çok sayıda Rus giysililere rastlanmış. Ermeni tarafı hemşehrileri olan Pastırmacıyan adında birinin oradaki Rus çıkarlarını aşırı şekilde desteklediğini yalanlamıyor. Bu tehlikeli kışkırtıcının geçmişte meşhur Osmanlı Bankası baskınını da yönettiği geniş çevrelerce biliniyordu. Bu kişi Meşrutiyet'in ilânıyla buraya geri dönüp milletvekili oldu, daha sonra yeniden seçilemediği için Rusya'ya gitti. Mayıs'ın 8'inde gelen son haberlere göre, Ermeni çeteciler Van'dan çıkıp Ruslarla birleşmeyi başarmışlar.

Ermeni Patrikliği Kayseri'de bulunan bombalar hakkında Amerika'dan dönerek Erkelet'e yerleşen bir Ermeni'nin bu bombaların üretimini yaptığım, bombalardan üç adet ürettiğini, dördüncüsünü üretirken de patlama sonucu öldüğünü bildirdi. Üç bomba diğer Ermeniler tarafından saklanıp, polisin bombaların yerini tesadüfen öğrenmesiyle ele geçirilmiş. Yapılan araştırmada 24 boş, henüz doldurulmamış kovan daha oradaki Ermeni Kilisesinin çatısında ele geçirilmiş. Bu olay Şubat ayı başında meydana gelmiş. O tarihten bu

yana muhtemelen başka bombalar da ele geçirildi. Kısa süre önce İçişleri Bakanı Kayseri'de ele geçirilen bomba sayısının 400 dolayında olduğunu söyledi. Ayrıca Diyarbakır'da da benzer bombalar ele geçirilip ayaklanma çıkaranlara karşı kullanmak üzere Van'a gönderilmiş.

Ermeni halkının doğu eyaletlerinde silahlı oluşları Ermeniler tarafından itiraf ediliyor. Sözde bu silahlar Kürt çeteleri ve diğer ayaktakımına karşı kendilerini savunmak için kullanılıyormuş. Ancak bu silahların çok önceden Ermeni devrim komiteleri tarafından buralarda yığılması muhtemel.

Resmi yetkililer mutlaka Zeytun'daki Ermeni halkının da yabancılar marifetiyle Hükümete karşı silahlı direniş göstermek için kışkırtıldığını tahmin ediyordur.

Ermeni hareketinin son haftalarda Hükümeti acımasız yıldırma önlemleri almaya götüren endişe verici bir karakter aldığı inkâr edilemez.

Burada ve başka yerlerde kitlesel tutuklamalar yapıldı. Örneğin Erzurum'da Vali [Enver'in kuzeni Hasan Tahsin Uzer] bir Ermeni suikast planını ele geçirdiğine inanıyor. Antep ve diğer yerlerde ise Ermeni komitelerinin liderlerine karşı, öncelikle Taşnaksutyun Partisi'ne karşı mücadele ediliyor.

Zeytun'da halkın bir bölümü ağırlıklı olarak Konya'ya nakledildi. Aynı önlem Sivas ve Suriye'nin bazı kuzey kesimleri için de uygulama aşamasında.

Burada, başkentte, birkaç gün önce halk elinde bulunan her türlü silahı teslim etmeye çağrıldı.

Müslüman halk arasında da gittikçe artan huzursuzlukların ve yapılan tahriklerin bastırılması alt düzeydeki yetkililer tarafından mümkün olamayacak gibi görünüyor. Ancak duyulan yoğun kaygıya rağmen, burada şimdiye kadar bir kıyım yaşanmadı. Ne Zeytun, ne Maraş, ne Antep ne de Erzurum'da bir kıyım yaşandı. Hükümet herhalde gelecekte de bir kıyım yapılmasını önleyecektir.

Wangenheim

1915-05-15-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a, 3224; p. 27.5.1915.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 051 (değ. kıs.)

Erzurum'daki Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

Gizli / No. 9

Erzurum, 15 Mayıs 1915

Sayın Ekselansları,

26 ile 29 Nisan, 5 ile 8 Mayıs ve müteakip telgraflarımda Van'daki ve bu yörelerdeki Ermeni huzursuzluklardan bahsetmeye teşebbüs etmiştim.

Telgraf raporlarıma şunları da eklemeyi uygun buldum:

Van'daki huzursuzlukların görünen nedeni, daha önceden de bahsettiğim gibi, Ermeni halkı arasında büyük itibar gören kişilerin, özellikle de İşkhan ve Van'ın Ermeni Milletvekili Vramyan'ın, tutuklanmaları ve öldürülmeleridir.

Bu olayın oradaki resmî merciler ile fikir birliği içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediğini sizin takdirinize bırakıyorum. Ama herhalde Hükümetin uzun zamandan beri, özellikle de savaşın patlamasından beri kaynayan ve sadece yöneticilerce frenlenebilen kızgınlığın bir noktada patlak vereceğini bilmesi gerekirdi.

Sadece Van ve çevresinde, yani Rus sınır bölgesindeki Ermeni yörelerinde değil, daha içerilerde bulunan Ermeni topraklarında da büyük bir hoşnutsuzluk dikkati çekiyordu. Başlangıçta sadece bir katliama karşı kendini savunmak amacıyla da olsa, sonraları belli ki silahlı bir isyan için birçok yerde silahlar depolanmaya başlanmıştı.

Türk tarafından Ermeni Sorununun ele alınışında sürekli hata yapıldığı Ekselansları tarafından zaten yeterince bilinmektedir. Aynı şekilde bu hataların Rusya tarafından savaştan uzun zaman önce de bilindiği ve planlı olarak kışkırtma amacıyla kullanıldığı da malumunuzdur.

Özellikle Van ve oradaki Rus Konsolosluğu, Rus tahrikçiliğinin sıcak bir noktasıydı ki, oradaki benzer bir Alman varlığının eksikliği faaliyetlerini daha da rahat sürdürebilmelerini sağlamıştır. Erzurum'daki genç Konsolosluk zaten mesafeden ötürü bile oralarda yeterince etkili olamamaktaydı. Şimdilerde tüm dikkatimizi yoğunlaştırmamız gerekecek bir etki altına alma girişimi ise imkânsız görünmektedir. Şu sıralarda zaten Van ile olan bağlantı kesilmiştir.

Buradaki Ermeni çevreleri daha iyi posta haberleşmesi ve yerel Konsolosluğun faaliyetleri (haber salonu, okuma salonu, gazete makaleleri, savaş durumu üzerine panolar) sayesinde dünyanın genel durumu ve Avrupa'nın savaş meydanlarında Rusların sergiledikleri başarısızlıklar konusunda bilgilenmişlerdi, aynı yönelim Van'da eksikti. Doğal olarak Türk yayınlarına kuşkuyla bakan bölge Ermenileri de, kesinlikle tarafsız olmayan Rus kaynaklarından bilgileniyor ve dolayısıyla dünyanın birçok başka halkı gibi Avrupa'nın durumu hakkında tamamıyla yanlış bir kanıya varıyorlar. İşte zaten önceden beri mevcut olan Rus sempatisini bir isyanla ifşa etmek için bir neden daha.

Ekselanslarının bildiği üzere, Türkiye'deki Ermeniler Rusya'yı daima doğal koruyucuları görmüşlerdir. Rusya bu koruma hakkını daima saklı tutmuş

ve kendi yararına kullanmıştır. Rus Ermenilerin can güvenliğine sahip olmalarının yanı sıra ekonomik durumlarının da daha iyi olması, tabiî ki kitleler üzerinde aynı ölçüde büyük bir çekim gücü yaratmaktadır. Bununla birlikte Rusya'nın artan etkisinin gayri millileştirmeyi de beraberinde getireceği endişesi, ancak Ermenilerin düşünce adamlarının derdi olmuştur. Sonuçda da iki yönelim belirmiştir: Biri ancak Türkiye'de mümkün olan ulusal özelliklerin korunmasını ön plana çıkarırken, diğeri ekonomik çıkarları ve Ruslar ile dinî birliği göz önünde bulundurmaktadır.

Şimdiye dek Almanların Ermeniler üzerindeki etkileri zayıftı. Almanya ve Almanlar'dan sadece az sayıda eğitimli Ermeni haberdardı. Eğitimli Ermeni gençliğin çoğunluğu Fransız okullarında ve daha sonraları Fransa ve Rusya'da eğitim görüyordu. Hattâ savaş çıktığında halkın arasında Almanların "Hıristiyan" olup olmadıklarına dair dahi şüpheler vardı, çünkü Türkler'le ittifak halindeydiler. Almanya'nın, Ermenilere büyük acılar yaşatmış monarşik Türkiye Hükümdarlığının dostu olduğu gerçeği, Ermenilerin şüpheyle dolu olmalarına neden oluyordu.

Savaşın suçu da aynı şekilde Almanya'nın etkisine de bağlanmaktadır ve mal varlığının korunmasına ve çoğaltılmasına büyük önem veren halkın uğradığı ekonomik zarar halk tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmaktadır. Garip, ama diğer ülkelerde de ortaya çıkan bir gerçek olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Almanya'da ya da Alman Misyonları tarafından yetiştirilen Ermeniler arasından da az dostumuz vardır. Bildiğim kadarıyla bu konuda yalnızca birkaç yıl önce Sivas'a nakledilen -Erzurum'un Rusya tarafından ele geçirilmesinden korktukları için- Sanassaryan Okulunun eski öğrencileri bir istisna teşkil etmektedir. Ve bunlardan da yükseköğrenimlerini Almanya'da yapanlar.

Bu yüzden Ermenilerin Almanlara karşı genel havası savaşın çıkışı esnasında pek de dostça sayılmazdı, ancak geçtiğimiz aylarda gözle görülür şekilde değişmiştir. Buna Almanların tüm cephelerdeki askerî başarısı ve Erzurum'daki Alman subaylarının varlığı katkıda bulunmuş olmalı. Bu değişim özellikle buradaki Ermenilerin, yaklaşık Mart ortalarında, neredeyse patlak vermek üzere olan katliamın yalnızca buradaki Konsolosluğun varlığı ve faaliyetleri sayesinde engellendiğine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Zaten olayın ardından Ermeni Piskopos defalarca General Posseldt ve bana Ermenileri koruduğumuz için teşekkürlerini iletmiştir.

Burada geçerli olan durumu değerlendirmek gerekirse, Erzurumlu ve yakın çevresindeki Ermeniler'den, buradaki Türk askerlerinin az olmasına rağmen, bir Ermeni isyanının beklenemeyeceği yönündedir. Rus sınırlarına daha yakın bulunan Ermeni yerleşim alanları ise halkları tarafından çoktan terkedilmiş ki, bunların bir kısmı, Van'da da olduğu gibi, Türklere karşı savaşmak

üzere Rus hücum kıtalarına katılmıştır, bir kısmı da Erzurum'a gelmiştir. Uzak köylerde işgale karşı direnmeler, Ermeni kadın ve kızların teslimini isteyen Türklerin katli, telgraf ve telefon hatlarının bozulması ve kesilmesi, ispiyonaj faaliyetleri gibi bazı tek tük olaylar, savaş sırasında karışık halkı bulunan bir sınır bölgesindeki herhangi bir olağanüstülük teşekkül etmeyen oluşumlardır.

Buradaki Ermenilerin sakin tutumu benim kanaatimce aşağıdakilere dayanmaktadır:

1) Daha önce de bahsi geçen dünyadaki genel durum hakkında daha iyi bilgilenme, ki bu Rusların "hızlı zaferi" umutlarını söndürmektedir.

2) Burada şimdiye dek ağır eziyetlerden sakınan yerel idarenin mantıklı duruşu.

Osmanlı Bankası Müdürü Pastırmacıyan'ın Şubat'ta öldürülmesi haricinde burada başka siyasî suikast vakası görülmemiştir. Vali Tahsin Bey önceki görev yeri olan Van'da Ermeni sorunu hususunda engin tecrübeler edinmiştir [Tahsin Bey Van valiliği görevinde iken Celal Derviş'e (Deriş) 29 Ocak 1914'te yazdığı mektubunda: "İslamı da Ermenisi de memnun... şu vilayette umran ve terakki için her şeyi müsaiddir. Ben de bu yolu tuttum. Halk munistir, muti'dir. Kime rast gelirseniz bağırarak söyleyiniz. Vilayet-i Şarkiyye'de mesele yoktur" der. Van'da olaylar Cevdet'in gelişiyle birlikte organize bir şekilde başlatılır. Ed] ve bunlara dayanarak artık Ermeniler'le hesaplaşma vaktinin geldiğini savunan askerî çevrelerin aksine daha ölçülü bir tutum sergilemektedir. Hükümetin ölçütleri şimdiye dek ev aramaları ve tutuklamalarla sınırlı kalmıştır. Tutuklananların çoğu tekrar salıverildi. Bazıları ülkenin iç kısımlarına gönderilecekler. Ev aramalarından benim bildiğim kadarıyla delil teşkil edecek bulgulara rastlanamadı. Hükümetin bu tutumu Ermenilerin sakinleşmesine büyük katkıda bulunuyor. Türk askerlerin cephede başarısız olup Erzurum'a geri çekilmek zorunda kalmaları durumu haricinde burada bir katliamın başlaması ihtimali oldukça düşüktür.

Buradaki Konsolosluğun Ermeni Sorunu hususundaki tutumuna gelince, Ekselanslarının talimatı doğrultusunda Ermeniler lehine doğrudan bir müdahaleden kaçındım. Bu konuda Ermenilerce tarafıma yöneltilen tüm talepleri de geri çevirdim. Diğer taraftan da "hesaplaşma" düşüncelerine her alanda karşı çıkmayı ve Türkiye'de şu sıralar çıkabilecek iç huzursuzlukların yaratabileceği sonuçlar konusunda uyarılarda bulunmayı da ihmal etmedim.

Dolayısıyla Konsolosluğun varlığı ve faaliyetleri, yine Konsolosluğun haber alma seviyesiyle de ilintili olarak, buradaki Türklerin ve Ermenilerin sakin duruşuna az katkıda bulunmamıştır.

Scheubner-Richter

1915-05-18-DE-003

Kaynak: PA-AR/BoKon/169; A53a, 3343; Yazı
Mamuret ül Aziz Yetimhanesinin Müdürü Johannes Ehmann'dan

Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

Mamuret-ül-Aziz, 18 Mayıs 1915

Ekselansları!

Ekselanslarından, 5 Mayıs tarihli raporuna bir yenisini eklemek zorunda kaldığım için peşinen özür diliyorum. Beni buna durumun ciddiyeti mecbur ediyor.

Soğukkanlı ve insansever Valinin 5 Mayıs'taki görüşmemizden sonra halkın sakinleşmesi için dikkate değer adımlar da atmasına rağmen, son günlerde ev aramaları ve tutuklamalar yeniden ciddî bir mahiyete büründü. Bugüne kadar M. Aziz'de ve çevrede 70-80 kişi tutuklandı. Vilayetin uzak bölgelerinden tam raporlar gelmemekle beraber durum Eğin ve Arapkir'de daha ciddî imiş.

Türkler, bir ölçüde haklı olarak, Ermenilerin cephede Rus tarafına geçtiklerini, Ermeni halkının Türklere karşı olduğunu, Ermeni çetecilerin Van ve İran çevresinde Türklerle savaştığını, Dersim'deki Ermenilerce "Kızılbaş"lar arasında Ruslara geçmeleri için propaganda yapıldığını, Diyarbakır'da bombalar ve Eğin'de dinamit bulunduğunu, Rusların ilerlemesi halinde iç bölgelerdeki Ermenilerin hemen düşman tarafına geçeceklerini söylüyorlar.

Tüm bu düşüncelerden, Hıristiyanların tamamen silahsızlandırılması yönünde Hükümetin aldığı tedbirler anlaşılabilir, bu arada formalite gereği bile de olsa mevcut teslim emrine rağmen Türklerin ve Kürtlerin silahları alınmıyor.

Burada milliyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin Hıristiyanların (tutuklular arasında Ermeniler, Süryaniler, Ermeni Gregoryenler, Katolikler ve Protestanlar bulunuyor) durumu çok ciddîdir. Bunlar Van'daki olaylara çok üzülüyor, Hükümetin siyasî canileri en ağır biçimde cezalandırma hakkını ve görevini kabul etseler bile Van'daki tüm Hıristiyanların birkaç suçlunun fiilinden dolayı sorumlu tutulamayacağını söylüyorlar. Erkek, kadın, çocuk, tutukluların sorgusu sırasında zaman zaman uygulanan dayak ve Ermeniler için uygulanan işkencelerden sonra tüm bunların sonunda genel bir katliama dönüşmesinden korkuyorlar ve bunu söylerken hıçkırıklara boğuluyorlar. Van halkına uygulanan ağır cezalar daha şimdiden buralarda dedikodu olarak dolaşıyor. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki güven karşılıklı olarak hepten bozuldu.

Şehrimizde ve çevrede çok sayıda Hıristiyanın sadakatsizliğine dair sağlam kanıtlar bulunmuş değildir. Fakat tutuklular arasında suçluların olması mümkündür. Dersim Kürtleri arasında Ermenilerin bozguncu faaliyette bulunduklarına dair raporların gerçek mi yoksa abartılmış mı olduğu tarafımdan tespit edilemez. Ancak sinirler gergin olduğu ve karşılıklı güven eksildiği için abartma olması kuvvetle muhtemeldir. Eğin'de dinamit bulunduğuna dair haberlerde de belki bazı şeylerin üstünü çizmek gerekir, çünkü farklı kişiler olayı farklı anlatıyorlar.

Hükümet "Hınçak" ve "Taşnak" partilerinin üyelerine karşı çok sert davranıyor ki bunlar ne Türk devleti ve ne de Ermeni halkı için hayır getirdiler. Türk devletinin bir anayasa devleti olması için özellikle iç bölgelerde koşulların hayli ham olduğu zamanlarda bunlar devletçe hiç tanınmasa idi, belki daha iyi olurdu ve bunların şimdi dağıtılması bizzat Ermeni halkının büyük bir kesimi tarafından da sevinçle karşılanırdı. Ama bunlar bir kere devlet tarafından tanınmış oldukları için şimdi artık böyle bir partiye üyelik suç olarak damgalanamaz. Bu ancak tek tek bazı derneklerin veya kişilerin devlet için tehlikeli oldukları veya isyana kışkırtıcı faaliyetlerde bulundukları ispatlanırsa söz konusu olabilir.

İçerde Müslümanlar'da ve Hıristiyanlar'da öyle pek nadir olmayan fakat yıllar önce edinilmiş silahların varlığına da, -böyle silahlara Türk halkı hâlâ daha çok sayıda sahip olduğu için- kışkırtıcı niyetlerin varlığı için bir işaret diye bakılamaz. Hıristiyanların oldukça inandırıcı olan ifadelerine göre, ellerindeki silahlar sadece, Müslüman halk tarafından bir saldırı vaki olduğu durumda nefsi müdafaaya hizmet etmektedir. Fakat tüm bunlara rağmen kanunen izin verilen veya yasaklanan silahların edinilmesi kısmen büyük bir basiretsizlikten, evet neredeyse kabul edilemez bir akılsızlıktan kaynaklanıyor. Çünkü silahlanmaları Müslümanları kışkırtıyor, Hükümetin Hıristiyanlara güvenini tehlikeye sokuyor, hem Hükümeti hem de Müslüman halkı Ermenilerin silahlarını teslim etmemekte başka bir niyetleri olduğu inancına sevkediyor. Ayrıca 3-4 yıldan beri silahlanma gayretleri bitmemiş olsa bile çok azalmış.

Üç gün boyunca değişik Hıristiyan temsilciler Valiye Hıristiyanların devlete itaat ve bağlılığı teminatını veriyor ve silahların teslimi için tanınan sürenin uzatılmasını talep ediyorlardı ve süre memnuniyetle 8 gün uzatılmıştı.

Genel olarak iyi niyetinden ve adaletinden kuşku duyulmayan Bölge Valisinin işi kolay değil. Çünkü Ermeni düşmanı olan güçlü unsurlar Hıristiyanların suçunu açığa çıkarıp göze batırmak için hevesle çalışıyorlar, görünüşe göre amaçları da Hükümeti en sert tedbirleri almaya sevketmektir. Tahminen bir haftadır Valinin geri çağrılması sorunu çokça konuşulmaktadır. Bunun

gerçekleşmesi, durumu daha kötüleştirebileceği gibi, büyük becerikliliği ve sağlam Alman dostluğu nedeniyle çok da üzücüdür. Bunun için onun burada kalması ancak önemle arzu edilebilir.

Bu bölgenin Hıristiyanları'nın barışçı ve soğukkanlı oldukları, hiçbir kışkırtıcı niyet taşımadıkları, Hükümetin savaş başladığından beri aldığı tüm sert tedbirlere (evlerin ve kiliselerin zeminlerinin kazılmasına) rağmen polise veya Türk halkına karşı asla bir gösteriye kalkışmamış, şehirde ve çevrede Hıristiyanlar tarafından tek bir silah kullanılmamış olması gerçeğinden anlaşılmaktadır.

Her halükârda durum çok ciddîdir. Yüksek memurlar, özellikle de Vali, sadece suçluların cezalandırılmasının düşünüldüğü ve Hıristiyanların geneli için bir tehlikenin söz konusu olmadığını garanti ediyorlar.

Fakat ben buradaki ilişkilerin seyrinden hareketle Ekselanslarından Merkezî Türk Hükümetinin aydınlatılmasını ve burası için en uygun adımları atmasının istenmesini rica ediyorum.

Saygılarımla

Johannes Ehmann

1915-05-18-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3032; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 058 (değ.)

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçiliğine

Adana, 18 Mayıs 1915

Adana Vilayetindeki bütün Ermeniler Hükümetin uygulamaları nedeniyle büyük bir korku içindedirler. Yüzlerce aile sürüldü, hapishaneler tıka basa dolu ve bu sabah yine birkaç kişi idam edildi.

Hükümet bu vahşi uygulamalarıyla ülke çıkarlarına zarar vermektedir. Alman Orientbank bile bundan çok zarar görmüştür ve bana Ermenilerin tahliyesini durdurmam için ricacı olmuşlardır.

[Büge]

[Wangenheim'ın cevap telgrafı, 21 Mayıs]

Ermeni ahalinin kovuşturulması ne kadar üzücü ve bazı çıkarlarımız açısından ne kadar zararlı da olsa, Van ayaklanması gibi bazı sınır vilayetlerinde ve ülke içindeki diğer yerlerde meydana gelen olaylar, resmî makamların sert

önlemlerini haklı çıkarmaktadır. Bu nedenle Kayzerlik Büyükelçiliği şimdilik bu tedbirleri önleyebilecek durumda değildir.

1915-05-19-DE-015

Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a, 3034; Telgraf talimatı
Baskı: DuA Dok. 060 (değ. kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Erzurum Konsolosluğuna

Pera, 19 Mayıs 1915

Bu ayın 18'i tarihli telgrafa cevap.

Dile getirilen koşullarda, oradaki kumandanlığa, sürülen Ermeniler için başvurmaya ve eğer askeri nedenlerden dolayı önlemlerin geri alınması mümkün değilse, sürülen savunmasız halka insanca muamele edilmesi doğrultusunda etki etmeye yetkilisiniz.

En doğrusu etkinizi dostane tavsiye sınırları içinde tutmak ve resmi bir nota karakterine büründürmemek olacaktır.

[Wangenheim]

1915-05-20-DE-015

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3323; p. 1.6.1915; Rapor

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 12 / Gizli

Erzurum, 20 Mayıs 1915

Ekselansları!

15 Mayıs tarihli ve 9 numaralı, Van'daki Ermenilerin durumu ve tedirginliği hakkındaki raporumu[618] yeni yollamıştım ki Erzurum'un kuzeyindeki Pasin yaylasının tüm Ermeniler'den temizlenmesi ve bunların Tercan havalisine sürülmesi emrinin verildiği haberi geldi. Bu emrin doğru olup olmadığını Validen hemen öğrendim. Vali haberi doğruladı, kendisinin de bu önlemi uygun

618 Neurath'a not: Rapor General von Bronsart'a [Bronsart von Schellendorff] gösterildi.

bulmadığını, ama emrin ordudan çıkmış olması nedeniyle uymak zorunda olduğunu ekledi.

Tedbirlerin uygulanmasında mümkün olduğu kadar yumuşak olunacağına ve Ermenilerin geride bıraktıkları mallarını koruyacağına söz verdi. Emirde bizzat Erzurum'un da Ermeniler'den temizlenmesi vardı; fakat bu emrin uygulanması sonraya ertelendi. Bana özel olarak verilen bilgiye göre, Vali Pasin yaylasının boşaltılması emrinin geri alınması için İstanbul'a telgraf çekmiş, fakat cevap onun askerî düzenlemelere uyması gerektiğini söylüyormuş.

Ekselanslarına bu konuyla ilgili telgrafımda arzettiğim gibi, bu tedbirlerin bütünü anlamsız ve temelsiz gibi görünüyor. Buradaki Ermenilerin muhtemel bir ayaklanmasından korkulmamalı. Buradaki Ermeniler Van bölgesindeki Ermeniler'den temelden farklı. Örgütlü değiller, silahları da yok. Ayrıca 17 yaşından 48 yaşına kadar olan Ermeni erkekleri askerlik hizmetine çağrıldı. Rusya'ya sempati duyan ise sanırım çoktan sınırın öte yanına geçti. Bu yüzden bu tedbir şimdi, sadece köylerinden zorla çıkarılan kadınların ve çocukların yağmurların başladığı bir zamanda, ve ulaşım araçlarının azlığından dolayı genellikle yaya olarak 6-8 gün sürecek bir yolculukla Tercan ovasına doğru yola çıkmaları anlamına geliyor. Hayvanlarını yanlarına aldılar ve Hükümet tarafından hemen el konulan yemlerini geride bırakmak zorunda kaldılar. Birlikte götürmelerine izin verilen hayvanlarının bir kısmı yem kıtlığından telef olacaktır.

Sürgün önlemi ne denli anlamsızsa, gerçekleştirilme şekli de o denli saçma. Göç ettirilen Ermeni kafileler, az sayıda jandarma tarafından korunuyor ve geniş bir yürüyüş kolu halinde, güç belâ ilerleyebildikleri yeni sürülmüş tarlalardan sevkediliyorlar ve böylesi yerlerde konaklıyorlar. Hayvanlar ekinleri yiyor. Böylece Erzurum çevresindeki ekinin büyük bir bölümü yok oluyor. Bundan sadece Ermeniler değil, Türkler de zarar görüyor. Buradaki büyük toprak sahiplerinin çoğu Türk'tür. Çalışanları Ermeni'dir. Tarlaları şimdi genellikle Ermeni kadınlar işlemektedir. Önceden yapılmış ekimin çoğu işgücü azlığından dolayı yok olacaktır. Bunun ordu ve halk için sonucu, açlık felâketi olacaktır. Bu nedenle buradaki Türk tüccar ve toprak sahipleri de Ermeni tehcirinden çok hoşnutsuzdur.

Ben şehrin etrafında kamp kurmuş sürgünlerle bizzat görüştüm. Yoksulluk, umutsuzluk ve acı büyük. Kadınlar ve çocuklar kendilerini atımın önüne atarak benden yardım istediler. Yalvaran bu çaresiz insanların görünüşü vicdan sızlatıcı ve utandırıcıydı. Fakat benim için daha utandırıcı olanı, yardım edememek duygusuydu.[619] Şu anda Ermeni halkı, Alman İmparatorluğu

619 Bronsart von Schellendorff'un kenar notu: Çok daha utandırıcı olan 1000'in üzerinde Türk'ün Ermeni çeteleri tarafından Zeytun'da öldürülmesidir!

temsilcisini tek koruyucusu olarak görüyor ve ondan yardım bekliyor.[620]

Benim yapabildiğim tek şey, Erzurum halkını ve piskoposu, yiyeceği olmayan sürgünler için ekmek toplamaya sevketmektir. Bu oldu ve hâlâ devam ediyor, edecektir. Ama Ermenilere konulan şehri izinsiz terketme yasağı herkes için var ve kimseye izin verilmiyor. Ben bu yasağın benim ve memurlarım için olmadığını varsayarak bu ekmeği Konsolosluğun arabasıyla her gün 10 kilometre ileriye kadar götürüyorum ve sürgünlerin en yoksul olanlarına dağıtıyorum.[621]

Ben biraz önce şehirde, Ermenilere uygulanan bu tehcir tedbirlerinin Almanların Türk Hükümetine tavsiyesi sonucu alındığına dair dedikoduların Türkler arasında yayıldığı bilgisini aldım. Bu dedikodulara hemen ve etkin biçimde karşı koyacağım.

Bu göçün ve Hükümet önlemlerinin Ermenilerin ekonomik olarak mahvolması ve kısmen köklerinin kurutulması sonucunu getirmesi olasılığı ve bunun da Ermenileri, hiçbir umut olmasa da son bir başkaldırı eylemine itmesi olasılığı bana hiç de imkânsız görünmüyor. Ki bu da doğal olarak ardından genel bir katliam getirecektir.

Eğer bu önlenebilirse, böylece buradaki Ermeniler Türkiye'nin en alçakgönüllü ve barışa en hazır tebaası olduklarını ispatlamış olacaklardır.

Scheubner-Richter

1915-05-22-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3426; p.5.6. 1915; Rapor

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 13

Erzurum, 22 Mayıs 1915

Gizli

Ekselansları!

20 Mayıs tarihli ve 12 No'lu raporuma ek olarak aşağıdaki hususları bildiriyorum:

620 Bronsart'ın kenar notu: Biz Türk Hükümetine karşı olan halkın riskli ayaklanmasına destek olamayız.

621 Bronsart'ın kenar notu: Konsolos ekmeği fakir Türklere göndermeyi tercih etmeliydi!

Ermeniler tarafından terkedilen köyler savaş cephesinden göçeden Türk göçmenler (muhacirler) tarafından dolduruluyor. Birçok yerde bunlar Ermenilerin mal varlığını da yağmalıyorlar.

Belki başından itibaren tehcirin amacının da bu muhacirler için yer yaratmak olduğu düşünülebilir.

Tehcir edilen Ermenilere refakat eden jandarmaların burada artık olağan bir şey sayılan Ermeni kadın-kızlara tecavüzlerinden başka, kullandıkları şiddet de sürgünlerin yazgısını daha da ağırlaştırıyor. Jandarmalar, düşman bir devletin tebaasına bundan daha sert davranmazlardı.

6 köyün ruhbanı tarafından imzalanmış ve buradaki Piskopos tarafından kaleme alınmış bir mektubun çevirisini ekliyorum. Bu bilgilerin aynısı Valiye de sunuldu.

Tehcir edilen Ermenilere Konsolosluk tarafından ekmek dağıtılması Ermeni halk nezdinde büyük ve olumlu bir etki yarattı. Sanırım bu sayede, niyetimiz o olmasa bile politik açıdan uygun bir sonuç alınmıştır. Bana Hükümet tarafından asla engel çıkarılmadı.

Scheubner-Richter

Ek

Erzurum Piskoposu Sambat'ın Kutsal Makamına

Aziz Peder!

Yüzyıllardan beri azametli Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle hizmet ettik ve onun yüksek himayesi altında yaşadık. Biz son seferberlikte de itaatle asker sağladık ve müsaderelerde, buğday, arpa, öküz, koyun, tereyağı, peynir ve artık elimizde ne varsa teslim ettik. Hattâ Türk komşularımızın bile teslim etmesi gerekenleri üzerimize aldık. Dahası operasyon bölgesinden kaçan Türk muhacirler Ermenilerin yanında misafir olarak kaldılar, onları biz barındırdık. Bütün bu fedakârlıklar için hiçbir şey talep etmedik. Türk subaylar bize Ermeniler tarafından gösterilen bu misafirperverlik nedeniyle teşekkür ettiler ve Türklerin evlerinde konuk olmak istemediler. Biz bütün bunları bu vatana olan sevgimizden dolayı gönüllü olarak yaptık, peki bundan ne kazandık? Tehcir, kovuşturma, yağma; bak yüreğimizi neyin böyle ağır olarak ezdiğini gör. Bir mayıs akşamında güneş battıktan sonra kara haber geliyor ve tehcir emrini bildiriyorlar. İki saat içinde biz hepimiz, yaşlılar ve çocuklar, gelinler ve kızlar, fakirler ve sakatlar, dışarıda açık havadayız ve kötü talihimize ağlıyoruz. Sabah erkenden evlerimizin köyde bulunan askerler ve komşularımız tarafından yağmalandığını gördük. Topladıklarından yığınlar yapıyorlardı.

Evlerimize yeniden girme iznimiz yoktu, bizlerden birkaç aile biraz yemek ve birkaç yorgan almayı başardı ve böylece jandarmaların çirkin saldırıları, hakaret ve dayakları altında köylerimizden uzaklaştırıldık. Evlerimizden, aynen ifade ettiğimiz gibi, beklenmedik şekilde sürüldük, mayalı ekmek hamuru hâlâ teknelerde duruyor ve şimdi yolda köylere girmemiz yasaklandığı için ekmeksiz kalıyoruz. Biz açız, hayvanlarımız aç, ölülerimiz neredeyse gömülmeden yolda kalıyorlar. Sürekli yürütülüyoruz, yağmalamalar da yol boyunca sürüyor. Nereye gittiğimizi kim bilir, belki de kara toprağa. Aziz Peder, ne yapmamız gerektiğini bilmiyoruz, jandarmaların bizi ikna etmeye çalıştıkları gibi, açlıktan kurtulmak için onların Türk olma tekliflerini kabul etmeli miyiz?

Hintik köyünden öğrenebileceğiniz gibi bunu kabul edenler de yok değildi. 16-55 yaşındaki askerî yükümlüleri bizden ayırmak istediklerini duyuyoruz, o zaman bizim namusumuzu (orijinal metinde Türkçe-Ed.) kim koruyacak. Bilmediğimiz bölgeler, bilmediğimiz yerler! Biz ne olacağız? Bu raporu, bize ekmek dağıtan Almanlar aracılığıyla, acımıza tercüman olsun diye, siz kutsal efendimize gönderiyoruz. Mübarek elinizi öperek oğullarınız olarak kalıyoruz.

7 Mayıs 1915

[Aşağıdaki köylerden imzalar]

Hintik, Kezelkilise, Çitog, Trancı, Dinarikom ve Katolik Ermeniler adına.

Düzlükteki köylerden tüm Ermeniler sürüldü. Yoldan geçen seyyahlar ve Türk köylüler kalan son şeylerimizi de aldılar. Birkaç kadın ve kıza tecavüzler de oldu.

İmzalar: Aynı

[Wangenheim'ın cevabı, 6 Haziran]

12 ve 13 No'lu 21 ve 23 Mayıs tarihli raporlar üzerine.

Babıâli'nin başka bir konuyla ilgili olarak bildirdiği üzere, sonuçta en bilineni olarak Van'daki olaylara kadar varan, Anadolu'nun sınır vilayetlerindeki Ermenilerin ayaklanma hareketlerinin, şu anda Paris, Londra ve Tiflis'te oturan ve aslında Rusya tarafından desteklenen Ermeni devrimci partilerinin eseri olduğu tespit edildi. Başka şu gelişmeler oldu:

Savaş başladıktan sonra eski Türk milletvekili Karekin Pastırmacıyan Ermeni siyasî önderlerinden Tro ve Heço'nun kurduğu ve Ruslar tarafından silahlandırılan bir çetenin yönetimini devraldı. Beyazid'in alınmasından sonra, bütün Müslüman köyleri yıktı ve nüfusunu katliamdan geçirdi. Rusların bu

bölgeden çekilmesi sırasında yaralandı ve yanında da Erzurum Taşnak milletvekili Suren öldü. Şu anda çetesiyle birlikte Kafkas sınırında. Amerika'daki Taşnak yayın organı *Asbaretz* gazetesi, onun Tro ve Heço ile birlikte savaşa gitmeden önceki yemin törenlerinden bir fotoğraf yayınladı.

Bu ve örneğin Erkelet (Kayseri yakınlarında), Diyarbakır, Eğin ve diğer yerlerde bomba ve silah bulunması gibi diğer olaylar, resmî makamların Ermenilere karşı sert davranmalarını, özellikle Erzurum için haklı kılıyor ve sivil Müslüman halkın bazı aşırılıklarına müsamaha gösterilmesi sonucunu doğuruyor.

Buraya bugünlerde iki mebusun, Vartkes (Erzurum) ve Zohrab Efendi'nin tutuklandıklarını ekliyorum; onlar Van'daki ayaklanmayla ilişkili olmakla suçlanıyorlar.

Bu bilgiler zata mahsustur. Ermenilerin tutumunun, onlara duyduğumuz ilgiye ve aralarında suçsuz yere acı çekenlerle acı çekmemize rağmen, bizim onlardan yana tavır almamızı giderek daha zorlaştırdığını görmelisiniz.

1915-05-27-DE-001

Kaynak: PA-AA/R14086, A 17735, pr. 3.6.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 047 (değ. kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 324
3 Ek

Pera, 27 Mayıs 1915

Halep'teki Kayzerlik Konsolosluğuna teslim ettiğim raporların eklerindeki kapanış cümlesinde, kanaatimce Blank'ın mektuplarının teslimat koşullarına, içeriğin ne basın tarafından ne de farklı yollarla yayınlanmamasını şart koşacak bir madde eklemeliyiz.

Öne sürülen iddiaların doğruluğu söz konusu dahi olsa, bizim için bu olayları kamuoyuna taşımak için hiçbir neden yok; hele hele Türk Hükümetinin ve İslâm halkının bu belirgin gayri müsait durumunda. Bununla yalnızca düşman basınının Türk Hükümetine karşı yürüttüğü savaşta ona sevineceği materyal sunarız, içerdeki Alman hayırsever misyonunun işini zora sokar ve sürülen Ermenilere de yardımımızın dokunması bir yana sadece zarar veririz.

Wangenheim

Ek 1

K.Nr. 55 / J.No. 1000

Halep, 10 Mayıs 1915

12 Nisan tarihli raporumun ekinde, K.No. 39 (J.No. 764)

Sayın Ekselansları, tüm itaatkârlığımla size ekte, elime henüz bugün ulaşan Maraş'tan Misyoner Blank'ın Frankfurt'taki Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği'nin (Deutsche Hilfbund...- Ed) Müdürü Bay F. Schuchardt'a hitaben kaleme aldığı 14 Nisan tarihli yazısı ile aynı tarihte aldığım ve tarafıma yazılmış olan 15 Nisan tarihli mektubun bir suretini takdim ediyorum. Maraş'tan 8 Nisan günü ayrılmıştım. Mektuplar, olayların müteakip haftada nasıl geliştiğine dair elle tutulur bir tasvir çizmektedir.

O zamandan bu yana farklı kaynaklardan elde edilen verilere göre, Zeytun ve çevre köylerden sürgün edilme olaylarında artış gözlenmiştir. Ayrıca Blank'ın aynı ayın 9'undaki bir telgrafına göre, Maraş'tan da göndermeler başlamıştır. Sürgün edilenlerin geride bıraktıklarının değerinin bir komisyon tarafından tespit edilip tazmin edileceği söyleniyor. Ancak Hükümetin bu niyeti gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini bekleyip görmek gerekiyor.

Göç ettirilenlerin yeniden yurtlandırılması Konya Vilayetinde ve öyle görülüyor ki, Tiyrus'ta gerçekleştirilecektir. Ancak, Blank'ın tasvirlerine göre, göç edenlere şimdiye dek yapılan muamele sürecek olursa, bu kişiler eğer yolda yaşamlarını kaybetmemişlerse, sefil ve hasta bir şekilde gidecekleri yere ulaşacaklar ve ekonomik olarak yeniden kalkınacak durumda olmayacaklardır. Zeytun ve çevresinden sürgün edilenlerin yerine Balkanlardan kaçan Müslüman mülteciler yerleştirilmektedir.

Bu arada Hükümetin, geniş çaplı bir Ermeni komplosunun varlığı görüşüne nasıl ulaştığını öğrenmeye çalıştım. Fakat sadece bir olguya rastlayabildim. Ermeniler'le yakın temasta bulunan ve çok iyi bilgilendirilmiş tarafsız bir şahsiyetin bana anlattıklarına göre, başlangıçta Dörtyol'da yaşayanlardan Zeytun'a şimdi bir ayaklanma için en iyi zaman olduğuna dair mektuplar yazılmış. İngiliz savaş gemileriyle irtibat sağlanmış. Kaynağım mektupların yerlerine ulaşıp ulaşmadığım bilmemektedir. Kaynağımın kaynağı iyi bilgilendirilmişse eğer, bununla ayaklanmaya bir çağrı olduğu kanıtlanmaktadır. Bu çağrının yöneltildiği kişilerin çağrı karşısında nasıl tepki verdikleri bilinmemektedir.

İngilizler tarafından Yardımlaşma Derneği üyelerinin Mısır'da bulunabilecek olan adresleri İngiliz çıkarları için kullanılmışsa, o zaman adalet için ceza verilmeden önce, Türk tarafınca, bu adres sahiplerinin haince fikir ve hareketlerinin ispatlanması gerekirdi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu kanıtlara

gerek duyulmamıştır. Diğer yönlerden de Hükümet komploya büyüteçle bakmış gibi görünüyor. Sürgün edilenlerin çoğunluğunun haksız yere acı çektiğine kesin olarak kaniyim. Yardımlaşma Derneği üyeleri Hükümete karşı daima açık hareket etmişlerdir. Bunun için de şimdi cezalandırılıyorlar. Hükümet, anlaşılan bir ya da birkaç kişinin suçu için tüm bir halkın cezalandırılması gerektiğine dair ortaçağa ait bir görüşte ısrarlı görünmektedir. Varlıklı, eğitimli ya da belirli bir etkisi olan tüm Ermenilerin, geriye başsız bir sürünün kalması için, yok edilmesi öngörülüyordu. Hükümet böylelikle, ileride Ermenilerin kendisiyle anlaşabilmesi için gerekli güveni yok etme tehlikesine giriyor ve gelecekteki karışıklıklar için zemin hazırlıyor. Blank'ın Müdür Schuchardt'a mektubunun aslını İstanbul'daki Alman Kayzerlik Büyükelçiliğine tüm sadakatimle teslim ediyor ve ilgililere hangi koşullar altında teslim edileceğine dair kararı takdirinize arz ediyorum.

Büyükelçiliğe de derhal bir rapor gönderiyorum.[622]

Rößler

Ek 2

Maraş'taki Misyoner Blank'ın Bay Konsolos Rössler'e gönderdiği 15 Nisan tarihli mektuptan alıntılar.

... Zeytun'dan insanların ne halde geldiklerini bir görebilseydiniz, insan o sefalete bakamıyor bile, bir de Türklerin gün ışığına çıkan şeytanî sevinçlerini görseniz, olan bitenle ne kadar mutlu olduklarını ve insanların kanlarının aktığını görmek istemelerini... Buraya ulaşan insanlar dilenci durumundalar ve anlaşıldığı kadarıyla mallarından olmuşlar. Herhalde Hükümet tarafından her şeylerine el konulmuş. Büyükelçilik aracılığıyla bu konuda bir şeyler yapmak mümkün olamaz mı? Çünkü Türkiye'nin müttefiki olarak böyle bir davranışı hoş görmek mümkün değildir.

Kısa zaman önce belirttiğim gibi, Zeytun'da bu tarz taşkınlıkların sıklıkla meydana gelmesi kısmen de Hükümetin suçu. Verilen sözler tutulmuş olsa, insanların güvenini kazanmak için büyük bir adım atılmış olurdu. Bu sefer de Zeytun'dan dışarı çıkarılan insanlara gerçek söylenmemiş gibi görünüyor. İlgili kişilerin kendilerinden öğrendiğime göre, Maraş'a götürülecekleri söylenen insanlar orada kalabiliriz ve yerleşebiliriz umuduyla her şeye sessizce katlanmışlardır. Buraya geldiklerinde ise bir hana tıkılmışlar ve bir gün dinlendikten sonra yeniden nakledilmişlerdir. Nakledilmeleri sırasında kendi gözlerimle

622 Dosyalarda yalnız Rößler'in Bethmann Hollweg'e raporu yer almaktadır.

insanların askerler tarafından sırtlarına indirilen dipçik darbeleriyle itilip kakıldıklarını gördüm ki, insanlar zaten daha fazla ilerleyemeyecekleri kadar birbirlerine yakın, neredeyse üst üste yürüyorlardı. Bunu yaparken de askerler birbirlerini cesaretlendiriyorlardı. Sanki önlerindeki bir hayvan sürüsüydü. Ama yine de tüm bunları sessizce sineye çeken insanlara sevindim...

[Blank]

Ek 3

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği

Maraş İstasyonu, 14 Nisan 1915

Sayın Bay Schuchardt,

Bugün size 9-13 Nisan günleri arası gerçekleşen olaylardan bazı olguları iletmek isterim ve bu mektubu Konsolosluğun ve Büyükelçiliğin aracılığıyla tarafınıza iletebilmeyi umut ediyorum.

Bay Konsolos aramızdan ayrıldığından bu yana öyle olaylar oldu ki, insanın anlatmaya dili varmaz. Biz her zaman Zeytun olayının ve vahşetinin yakın zamanda sona ereceğini umut etmiştik, ama bu bugüne dek mümkün olmadı.

10 Nisan tarihinde yeni bir ziyaretçimiz oldu, Bay Yarbay Kont Wolffskeel. Fahri Paşa ile birlikte Şam'dan geldi. Bay Yarbay bizimle hastanede oturuyor. Ayın on birinde Fahri Paşa'yı öğle yemeğine davet ettik ve bu sayede kendisine derdimi anlatma fırsatını yakaladım, özellikle de Zeytun'dan ötürü. Bay Yarbay da bu konular hakkında bilgilendi ve ardından Fahri Paşa'ya rapor verdi.

Dün, yani 12 Nisan tarihinde ikisi de Zeytun'a gitti ve yarın geri dönmelerini bekliyoruz. Paşa kendisine anlatılan olgulardan pek memnun olmamışa benziyor. Ancak geri dönmesini beklemeyi ve ondan sonra bir yargıya varmayı düşünüyorum.

Bugünlerde artık insanî denilemeyecek bazı olaylar oldu. 7'sini 8'e bağlayan Nisan gecesinde Hagob Ağa Kehrlakyan gece saat on buçukta 4 asker tarafından kendisini Divan-ı Harb Başkanının görmek istediği gerekçesiyle yatağından kaldırılıyor. Ağa yeterince tez davranmadığı için askerler onu vurmakla tehdit ediyor. Neticede askerlerle birlikte gidiyor ama Divan-ı Harb yerine şehrin dışına çıkarılıyor. Şehrin dışında çevresi askerlerce sarılıyor ve 300 lira vermezse vurulacağı şeklinde tehdit ediliyor.

Hiçbir şeyin işe yaramadığını gördüklerinde çareyi onun tarafından görevlendirildiklerini söyledikleri subayı çağırmakta buluyorlar. Bu subay geldiğinde askerlere verip veriştiriyor, küfürler savurup şunu söylüyor: Ben bunu mu

kastettim, ben akrabalarından birini istemiştim. Askerlerin bunda karşı çıkacakları bir durum yoktu, kimi getirecekleri ne de olsa apaçıktı. Hagob Ağa, bir milletvekili olarak bunu öyle kolay kolay sineye çekmeyeceğini söylediğinde subay af dilemeye başladı, onu olabildiğince öptü, bir hata olduğunu, kendisini istemediğini, yanlışlıkla buraya getirildiğini ve ona şimdi hak ettiği tüm saygıyı göstereceğini belirterek bir at getirtti ve onu daha önce buraya getiren askerlere ona evine kadar eşlik ettirdi. Yolda askerlerden biri arkadaşına şunu söylemiş: Biz emirle hareket ettik ve şimdi bir şey olursa hepsi bizim başımıza kalacak.

Bu eylemi gerçekleştiren subay bir yüzbaşıydı. Bu onun Maraş'ta geçirdiği son geceydi, çünkü ertesi sabah askerleriyle birlikte daha bu olay duyulmadan Antep'e doğru yola koyuldu. Hagob Ağa Divan-ı Harb'e başvurdu, ama bugüne kadar bu hususta bir daha haber alınmadı. Herhalde bu sadece biraz para kapmak için yapılan, ama başarısızlıkla sonuçlanan bir hareketti. Ancak son günlerde başka olaylar da meydana geldi.

11 Nisan tarihinde Zeytun'dan 25 ailelik bir kafile acınacak bir halde Maraş'a vardı. Bunlar şehre yaklaştıklarında Maraş'tan Müslümanlar onlara doğru hareket ediyor ve onlara, nefret ettikleri Zeytun insanlarını esir olarak görmek şeytanî bir zevk veriyor. Zavallılara ağır kaderleri yetmezmiş gibi küfür ve hakaret yağdırıyorlardı, onlar da bunlara sessizce katlanmak zorunda kalıyorlardı. Her yandan itilip kakılarak çok sıkı kontrol altında tutuldukları bir hana getiriliyorlar. Yakın akrabaları bile olsa, kimse onlara biraz yiyecek getirmek için yanlarına gidemiyordu. Yanlarında neredeyse hiçbir şeyleri yoktu ve Türklerin gözlerinde de herhangi bir değerleri... Kısa süre önce Hükümetin emriyle şehirdeki sokak köpeklerinin vurulması emredilmiştir.

Birçok Türk bunu günah saydıklarından köpekleri evlerine almışlardı, ama bunun yanı sıra bir insanı öldürmek günah olmak şöyle dursun, bir başarıydı. Hıristiyanlar çoğu Türk'ün gözünde köpekten bile aşağıdır. Handa bir araya getirilmiş bir gün ve iki gece geçirdiler. Gıdaları çoğunlukla Türklerin alaylarından oluşuyordu. Bütün varlıklarını Zeytun'da bırakmak zorunda kalmışlardı ve kesinlikle bildiğim bir husus evlerinin Hükümet tarafından mühürlendiğidir; bana öyle geliyor ki, bu işi yapan memurlar yaptıkları işten pek de emin değiller. Şimdi onları böyle sürdürüyorlar ama belki başkaları onları yeniden evlerine geri getirilebilir. Onlar bunu işlerini bitirdikten sonra kendilerini zenginleştirmek için yapıyorlar.

Tecrübelerime dayanarak nedenlerin bunlar olduğunu söyleyebilirim. Bethel'den rahibe kardeşlerimiz onlara yemek vermek istediler, ama ancak büyük uğraşlar sonucunda başarılı oldular. Buraya gelenler arasında Hükümete karşı ayaklananlardan kimse yoktu, onun yerine hali vakti yerinde, mal

mülk sahibi insanlardan vardı. Yeniden yola çıkılmadan önceki ikinci gecede bir kadın doğurdu ve bir gece daha kalabilmek için tüm yalvarmalarına rağmen acımasızca ertesi günün sabahında yine yola çıkmak zorunda kaldı. Türkler, bu zavallıların koyun sürüsü gibi bir araya getirilmiş bir halde askerlerce itilip kakılarak götürüldüklerini gördüklerinde şeytanî bir zevk duyuyorlar.

Binbaşı Said Bey'in onlara Maraş'tan bir ayrılık armağanı vardı! Nakli gerçekleştirecek olan askerlere sürgünlere karşı zalim olmak zorunda olduklarını bir an bile akıllarından çıkarmamalarını söyledi. Çünkü bu insanlardan her biri eğer mümkün olsa, bir Müslüman'ı daha öldürmek istermiş. Direnmeye ya da kaçmaya çalışan olursa onu derhal vurmalıymışlar. Ve son olarak da bu zavallıların kadınlarıyla istediklerini yapabileceklerini söyledi. Ve sonra tüm öfkesini bu zavallılardan çıkardı. Oradaki Müslümanlar buna sevinirken o da yaptığını düşündüğü bu kahramanlığıyla gurur duyuyordu. Bu 25 aile bana söylendiği kadarıyla Konya civarına götürülecek ve orada iskân edileceklerdi.

13 Nisan tarihinde Zeytun'dan yeni bir nakil gerçekleşti. Bu kez Müslümanlar geri tutulmuştu, çünkü ilk kafile vardığında sergiledikleri davranış bazı Türklerce hoş karşılanmamıştı. Bazıları bana bizzat, o zavallılara karşı böyle davranmanın doğru olmadığını düşündüklerini, ama bu konuda ellerinden bir şey gelmeyeceğini söylediler. Bunlar da hana götürüldü. Bu kez onlara yiyecek bir şeyler temin etmek, bir öncekine göre daha kolay olmuştu, çünkü nöbetçiler aynı ölçüde sert davranmıyordu. Bugün kimlerin getirildiğini duyduğumda içim parçalandı, çünkü aralarında Hükümetin isteklerini yerine getirmek için ellerinden gelen her şeyi yapan kişiler vardı ve yine de tehcir edilmişlerdi, neden acaba? Varlıklı oldukları için!

Bu benim kesin kanaatim. Bunların arasında da eşkıya[623] yoktu. Bu sabah artık daha fazla dayanamadım. Kumandanın nakil yapılırken yine küfürler savurup savurmayacağını merak ediyordum. Oldukça yakınında, seyirci olarak orada bulunan Türklerin arasında durdum. Beni gördüğünde dikkatlice süzdü ve ben oradaki varlığımdan memnun olmadığını anladım. O Allahsız acele etmeye başladı ve varlığımdan ötürü kendini tutup bu kez vaazından vazgeçti. Sürgünleri bir subaya teslim edip gitti. Ama kesinlikle keyfinin yerinde olmadığı anlaşılıyordu. Söylediklerini biryerlere iletecek birini gördüğünde hemen ödleklesiyor.

623 Almanca'ya "räuber" olarak çevrildi. (Orijinal metinde "eschkier" olarak geçiyor. editörün notu.)

14 Nisan tarihinde yine bir grup insan sürgüne gönderilmek üzere Furnus'tan geldi. Nedeni şu: Furnuş Çukurhisar yolunda 3 Furnuslu tarafından bir Türk öldürülmüş. Furnus'un insanları katilleri derhal Hükümete teslim etmişler, ama yine de insaf görmemişler ve şimdi suçsuz rehineler[624] olarak sürgüne gönderiliyorlar. Hak ve hukuk mevcut değil işte.

15 Nisan 1915 tarihinde, bugün de Zeytun'dan birçok insan geldi. Çoğu yaya ve sırtlarında çocuklarıyla. Acınacak bir tablo. Ama acıma duygusu Maraş'taki Türkler'de bulunmuyor. Çoğu ayakkabısız. Buna ne denebilir? Sessiz kalıp her şeyi içine atmak gerekiyor, çünkü duyan kimse yok. Buraya adalet ne zaman gelecek?

İçten selâmlarımla.

[Karl Blank]

1915-05-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3464; Rapor

İskenderun Konsolos Yardımcısından (Hoffmann)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 551
Suret

İskenderun, 29 Mayıs 1915

Yakındaki Dörtyol'da yaşayan tüm Ermeni halkın Halep'in güneyinde bir bölgeye (!) gönderilmesi haberi burada yayılınca Ermeni ahalinin bir bölümü buradan gitti. Ermeniler eski hamilerinin devreden çıktığı şu anda, Hükümetin bu fırsatı onlara karşı müsamahasızca harekete geçmek için kullanacağından emin. Bunu yaparken sertlikten ve hatta adaletsizlikten kaçınılmayacağını ben Fahri Paşa'nın kendi ağzından işittim. Öyle görülüyor ki bu defa amaç, aracı mübah kılacak. Bu şartlar altında buradaki Ermeniler arasında Almanya'ya karşı havanın nasıl olduğunu vurgulamaya gerek kalmıyor.

[Hoffmann]

624 "Esir" anlamında kullanılıyor.

1915-05-31-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 17493, pr. 1.6.1915, a.m.; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 072. (değ. kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Dışişleri Bakanlığına
No. 1268

Pera, 31 Mayıs 1915

Enver Paşa, Ermeni istihbaratını engellemek ve yeni kitlesel Ermeni başkaldırılarını önlemek amacıyla Savaş (Olağanüstü) Hali koşullarından yararlanarak, Ermeni okullarının çoğunu kapatmak, Ermeni gazetelerini baskı altına almak, Ermenice posta haberleşmesini yasaklamak, ayaklanan Ermeni merkezlerinde oturan bütün güvenilmez aileleri Mezopotamya'da iskân etmek istemektedir. Bizden önemle kendisine engel olmamamızı rica etmektedir.

Türklerin aldıkları önlemler bize düşman dünyada yine büyük tepkilere yol açacak ve aleyhimize kullanılacaktır. Özellikle Amerikalıların okulları bundan etkilenecektir. Tabiî ki bu önlemler Ermeniler için de büyük zorluklar getirecektir. Bence bu önlemleri belki biçim açısından yumuşatmaya çalışmalı, ama tamamen engel olmamalıyız. Rusya tarafından beslenen Ermeni oyunları Türkiye'nin varlığını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır.

Lütfen Profesör Lepsius'a ve diğer Alman Ermeni komitelerine Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasî ve askerî koşullarda söz konusu önlemlerin gerekli olduğunu bildiriniz.

Erzurum, Musul, Adana, Halep, Bağdat konsoloslukları gizli olarak bu konuda bilgilendirilmiştir.

[Wangenheim]

1915-06-02-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3358; p. 3.6.1915; telgraf raporu

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 6

Erzurum, 2 Haziran 1915

1 ve 5 No'lu telgraf dolayısıyla.

Ermeni halkı benim şahsımda Hıristiyan gücünün tek temsilcisini ve kendi doğal koruyucusunu görüyor. Durum zor ve utanç verici.

Ekselansları, Babıâli nezdinde makul girişimlerle lütfen beni mümkün olduğunca destekleyiniz.

[Scheubner]

[Wangenheim'ın cevap telgrafı, 3 Haziran]

Ben 30 ve 31 Mayıs tarihli telgrafımı teyit ediyorum. Osmanlı Hükümeti nezdinde Ermeniler için yeni bir girişimi üzülerek şimdilik bir yana bırakmak zorundayım. Siz de oradaki askerî makamlar nezdinde başka bir adım atmayın.

1915-06-04-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 18524, pr. 11.6.1915 p.m.; Rapor

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethman Hollweg)

No. 342

Pera, 4 Haziran 1915

Mamuret ül Aziz (Harput)'daki Papaz Johannes Ehmann en son (5 ve 18 Mayıs tarihli) bölgedeki Ermeni ilişkileri hakkında İmparatorluk Büyükelçisine kapsamlı bir rapor verdi.

Soğukkanlı ve insansever olarak bilinen oradaki valinin başarılı olduğu ve onun anlatımıyla Mamuret ül Aziz'de sükûnetin korunduğu sonucu çıkıyor. Son haftalarda kararlaştırılan ev aramaları ve tutuklamaların özel bir suçlayıcı kanıta dayanmadığı anlaşılıyor. Buna karşılık Ehmann -Türk kaynaklardan-, Eğin'de dinamit bulunduğunu ve Dersim bölgesinde Ermenilerin Kızılbaş Kürtler arasında Rusya'ya iltihak propagandası yürüttüklerini ortaya koyuyor; kendisinin de Türkler'le aynı görüşte, "Ermeni halkının Türklere karşı olduğu" ve "içerdeki Ermenilerin Rusların işgali durumunda hemen düşman tarafına geçecekleri" görüşünde olduğu görünüyor.

Soğukkanlı ve uzmanca gözlemler yapan Bay Ehmann'ın diğer açıklamalarından ben Ermenilerin politik dernekleriyle ilgili aşağıdaki hususları açıklamak istiyorum; şöyle yazıyor:

"Hükümet özellikle, ne Türk devleti ve ne de Ermeni halkı için bir hayrı olan, anayasal bir devlet için yeterince olgunlaşmamış ve Türk Devletinin iç ilişkilerinde asla tanınmamış, dağılması bizzat Ermeni halkının büyük bir bölümü tarafından sevinçle karşılanacak olan Taşnak ve Hınçak örgütlerinin üyelerine karşı sert davranıyor. Bunlar eğer resmen tanınır meşrulaştırılırlarsa, bu partiler veya tek tek üyelerinin devlet için tehlikeli ve

kışkırtıcı niyet ve eylemleri ispatlansa bile, artık bu partileri ve üyeleri, canilikle suçlanmayabilir."

Ehmann aynı şekilde, Ermenilerin mülkiyetinde bulunan ve yıllar önce edinilmiş silahlar hakkında, bunların sadece Müslümanların saldırılarından korunmaya hizmet etmeleri gerektiği kararına varıyor; bu konuda uyarıyor:

"Buna rağmen izinli veya yasak, Ermenilerin silah edinmelerinin Hükümet ve Müslümanlar tarafından başka niyetlere bağlanması büyük bir basiretsizlikten, Ermenilere karşı güvensizlik yaratması affedilmez bir akılsızlıktan ileri geliyor. Ayrıca üç dört yıldan beri eğer tam bitmediyse bile, silah edinme çabaları çok azalmış olmalı."[625]

Wangenheim

1015-06-04-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon 169; A 53a; 3404; Telgraf raporu

Erzurum Konsolos Yardımcısından (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 10

Erzurum, 4 Haziran 1915

Gizli

Buradaki Piskopos aşağıdaki telgrafın iletilmesini rica ediyor:

Erzurum, 3 Haziran 1915. S. Kardinalden İstanbul'daki Ermeni Patriği Zaven'e.

Zatıalinizce, Erzurum ovasındaki tüm Ermeni nüfusun 1 Mayıs'ta (eski tarih), mallarını mülkleri geride bırakarak, ikna edici nedenler olmaksızın, birdenbire ve zorla evlerinden çıkarıldıkları ve erzaksız bir şekilde Tercan'a ve belki de ülkenin daha içlerine sürüldüğü biliniyordur. Bunu Hınıs'ın tüm Ermeni köylülerinin Kürtlerce katliamdan geçirilmesi izledi. Devamı şöyle:

10 No'lu telgrafın 1. Devamı

Bana Vali tarafından dolaylı biçimde, Erzurum şehrinin önde gelenlerinden hali vakti yerinde olan 160 kişinin aileleriyle birlikte 15 gün içinde Musul'a sürülmesi gerektiği bildirildi. Bahane de Van'daki olaylarmış. Bunu başka sürgünler izleyebilir. Taşıma araçlarının eksikliği, yolların güvensizliği ve

625 Ehmann'ın biraz farklı formülasyonunun orijinali için bkz.: 1915-05-18-DE-003. sayılı belge.

uygulanan mezalim derecesine varan sertlik dolayısıyla bu göç somut bir imha anlamına geliyor... Devamı var.

10 No'lu telgrafın 2. devamı

Esef verici olayların özünü ve nedenini bilmiyoruz. Fakat gerçek olan şu ki, buradaki Ermeniler Hükümetin tüm emirlerine her zaman boyun eğmişler, malları ve canlarıyla vatan savunmasına hizmet etmişlerdir. Bundan sonra da aynı sadakatle çalışacaklardır. Van'daki olaylar bahane edilerek buradaki Ermenilerin ezelden beri oturdukları yerlerden kovulması acı bir haksızlıktır... Devamı var.

10 No'lu telgrafın 3. devamı

Bu tedbir, tüm silah altına alınma yaşındakiler askerde olduğu için yaşlı erkekleri, kadınları ve çocukları kapsıyor. Halkım adına gözyaşlarıyla yalvararak en yüksek makamlardan, bizzat Sultan Hazretlerinden ve Alman İmparatorundan, gerekli adımların atılmasını ve bu zalimce göçten çok geç olmadan vazgeçilmesini rica ediyorum. Devamı var.

10 No'lu telgrafın 4. devamı

Ben bu yoldaki gayretlerinizin başarı haberlerini de rica ediyorum. Ayrıca Ekselansları Alman Büyükelçisine, buradaki Konsolos Bey Scheubner-Richter'in insansever, paha biçilmez yardımları için derin teşekkürlerimi iletmenizi de rica ediyorum.

[Sembat, Erzurum piskoposu]

[Scheubner]

[Wangenheim'ın cevap telgrafı, 4 Haziran]

Ben bugünkü ilişkiler altında, oradaki Ermeni Piskoposun telgrafını, Büyükelçiliği Türk Hükümeti karşısında mahçup duruma düşürmeden buradaki Patriğe bildiremem. Sizden ricam, gelecekte Ermeni Kilisesi makamları arasındaki böylesi doğrudan iletileri münasip bir bahane ile kibarca reddedin. Çünkü talimatlara göre resmi hizmet şifresi bu iş için kullanılamaz.

Şahsî bilginize: Erzurum'dan eski bir Türk mebus, çoğunluğu asker kaçağı Ermeniler'den oluşan bir Rus birliğine komuta ediyor. Van'ı bu birlik işgal etti. Bu gerçek Türk Hükümeti tarafından itiraz kabul etmez kesinlikte tespit edildi. Devletin güvenliğini tehdit eden isyancı öğelere karşı -şimdi her yerde olduğu gibi- Türk Hükümetinin almak zorunda kaldığı önlemler altında suçsuzlar da acı çekiyorsa da, bunun kabahatini Ermeniler kendilerinde aramalıdırlar.

Devletler hukuku ilkelerine göre, kendi hükümetlerine karşı onların

çıkarlarını bizim savunma yetkimiz bulunmadığını oradaki Ermeni çevrelere söyleyiniz. Ama ben Piskoposun telgrafının içeriğini, haberin kaynağını belirtmeksizin Patriğin bilgisine götürmeye çalışacağım.

Uygun ihtimamla kullanılmak üzere Bay Başkonsolos Dr. Mordtmann'ın dikkatine.

[Mordtmann'ın notu, 11 Haziran]

10 Haziran tarihinde Patriğe iletildi.

1) Birkaç ayrıntıyla Erzurum halkının tehciri ve Konsolos Scheubner'in sürgünler lehine çabaları ve oradaki Murahhasa teşekkür için;

2) Hınıs olayları, Kürtlerin bastığı birkaç köy.

Murahhasın telgrafından söz etmiyorum.

1915-06-05-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A18530, pr. 11.6.1915 p.m.; Rapor

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 349

Pera, 5 Haziran 1915

Ek 2

Bundan önce telgrafla arzedildiği gibi, Osmanlı Hükümeti üç itilaf devletinin Havas ajansı yoluyla yaptıkları Türkiye'deki Ermeni takibatlarıyla ilgili açıklamaya detaylı bir cevap verdi ve bu cevabı Berlin ve Viyana elçiliklerine iletti. Buna karşılık buradaki resmî ve gayri resmî basında şimdiye kadar bu hususta hiçbir yayın yapılmadı. Bence Osmanlı Hükümeti en azından şimdilik halkın dikkatinin bu soruna çevrilmesini istemiyor.

Bana Başvezir tarafından verilen ve ekte size bir kopyasını sunduğum Babıâli'nin yanıtı, benim onlara bu amaç için verdiğim sahte taslağın düşünce silsilesine sadık kalmakla birlikte oldukça teferruatlı olmuş.

Ayrıca bu yazı, Ermeni hareketi üzerine burada şimdiye kadar bilinmeyen çeşitli detayları içeriyor; örneğin eski milletvekili Pastırmacıyan ve Taşnakların lideri Suren'in Erzurum'dan yönettiği faaliyetleri hakkında yazılanlar, Ermenilerin Hükümet tarafından Erzurum'dan niçin sınır dışı edildiklerinin anahtarını veriyor.

İstanbul'da tutuklanan (ve Anadolu'ya sürülen) Ermenilerin listesi 6. sayfada, 235'in ekinde veriliyor; gerçekte bu sayı 400'ün çok daha üzerinde olmalı. Bu ilk sayı sadece devrimci partilerden birinin üyesi olup sürgün yerinde tutuklu bulunan Ermenileri gösteriyor. Diğerlerinin ise götürüldükleri yerde özgürlüklerine bir kısıtlama getirilmiş değil. Son söylediklerimden yirmi kadarı bu arada buraya geri dönme izni aldılar.

Wangenheim

Ek 1

L'Agence Havas a annoncé, le 24 Mai dernier ce qui suit:

"La France, la Grande-Bretagne et la Russie se sont mises d'accord pour publier la déclaration suivante: Depuis un mois environ la population Kurde et Turque d'Arménie procèdent de connivence et souvent avec l'appui des Autorités Ottomanes au massacre des arméniens. De tels massacres ont eu lieu vers mi-avril à Erzéroum, Dertschun, Eguine, Bitlis, Mouche, Sassoun, Zeitoun et dans toute la Cilicie; les habitants d'une centaine de villages des environs de Van ont été tous assassinés, et le quartier arménien est assiégé par les Kurdes. En même temps à Constantinople le Gouvernement Ottoman a sévi contre la population arménienne inoffensive. En présence de ces nouveaux crimes de la Turquie contre l'humanité et la civilisation, les Gouvernements alliés font savoir publiquement à la Sublime Porte qu'ils tiendront personnellement responsables desdits crimes tous les membre du Gouvernement Ottoman, ainsi que ceux de ses agents qui se trouveraient impliqués dans de pareils massacres."

Le Gouvernement Impérial Ottoman oppose aux assertions et prétentions contenues dans la déclaration précitée, le démenti le plus formel.

Il est complément faux qu'il y ait eu des massacres d'Arméniens dans l'Empire. Les éclaircissements suivants sont donnés pour établir les faits sous leur véritables jour:

Les Arméniens d'Erzéroum, Dertchun (Terdjan), Eguin, Sassoun, Bitlis, Mouche et de la Cilicie n'ont été l'objet d'aucune mesure de la part des Autorités Impériales, puisqu'ils n'ont commis aucun acte de nature à troubler l'ordre et la tranquilité publics. Cette vérité est connue, du reste, les Consuls des Puissances neutres. Les accusations des Gouvernements de la Triple Entente à ce sujet ne sont donc que mensongères.

Ceux qu sont au courant des choses d'Orient savent parfaitement que ce sont les agents de la triple Entente particulièrement ceux de la Russie et de

l'Angleterre, qui, profitant de chaque occasion, excitent à la révolte contre le Gouvernement Impérial les populations arméniennes. Ces agissements continuels se sont accentués dès le début des hostilités entre l'Empire Ottoman et lesdits Gouvernements. C'est ainsi que leurs Consuls et autres agents en Bulgarie et en Roumanie ont envoyé des bandes de jeunes Arméniens Ottomans au Caucase par voie de Varna, Soulina, Constantza etc. Le Gouvernement Russe n'a pas manqué soit d'enrôler ces jeunes Arméniens Ottomans dans son armée, soit de les introduire dans les centres arméniens de l'Empire, après leur avoir fourni des armes et des bombes et les avoir munis de proclamations et de programmes révolutionnaires. Ils avaient pour mission de créer dans ces centres une organisation révolutionnaire secrète et d'amener les Arméniens de ces régions et particulièrement ceux de Van, Chatak, Havassour, Kevach et Timar à s'insurger à main armée contre le Gouvernement Impérial. Ils les poussaient en même temps à massacrer les Turcs et les Kurdes.

Il est utile de citer l'exemple suivant:

A la suite de l'ouverture des hostilités entre l'Empire Ottoman et la Russie, l'ancien député Ottoman Karakin Pasdirmadjian, connu sous le nom d' "Armen Garo", entra dans la bande formée par les chefs de comités arméniens Tro et Hetcho. Il passa la frontière Ottomane à la tête des volontaires arméniens armés par la Russie de concert avec les deux chefs susmentionnés.

Lors de l'occupation de Bayazid par les Russes, il détruisit tous les villages musulmans qu'il rencontra sur son chemin et massacra leurs habitants. Quand les Russes étaient chassés de ces régions il tomba blessé et le nommé Suren, délégué des Tachnaks d'Erzéroum, fut tué à ses côtés.

Pasdirmadjian se trouve actuellement avec sa bande en activité sur la frontière du Caucase.

Le journal "Asbarez", organe des Tachnaksoutioun, paraissant en Amérique a publié sa photographie prise ensemble avec Tro et Hetcho au moment où ils célébraient une cérémonie religieuse de prestation de serment avant leur départ pour la guerre.

Ce mouvement séparatiste s'est affirmé bientôt d'une façon plus positive par l'action des Arméniens (dont Toros oghlou Aghop sur qui on a trouvé des papiers attestant incontestablement le but criminel poursuivi) que les Autorités anglaises ont amenés de Chypre et débarqués aux environs d'Alexandrette. L'agitation ainsi préparé a eu entre autres résultats, celui de provoquer le déraillement de trains.

D'un autre côté les commandants des forces navales anglo-françaises entraient en correspondance avec les Arméniens de la région d'Adana, Deurt-Yol,

Youmourtalik, Alexandrette, et des autres localités du littoral et instiguaient ceux-ci à la révolte.

En ce qui concernent particulièrement les Arméniens de Zeitoun, c'est à la suite de cette propagande faite par les Gouvernements anglais et français, que l'organisation révolutionnaire arménienne est entrée en action à Zeitoun dès le mois de février. Les Arméniens de cette ville se soulevèrent armés contre les Autorités Impériales et cernèrent la résidence du Gouverneur.

En présence de ces faits, un devoir s'imposait au Gouvernement Impérial, celui de réprimer la révolution et de maintenir l'ordre public.

Le droit qu'avait le Gouvernement Impérial de prendre toutes les mesures que nécessite la répression d'un pareil mouvement révolutionnaire et séparatiste découle directement des droits de souveraineté, ce que personne ne saurait lui contester. En outre ces mesures revêtent comme dans le cas dont il s'agit un caractère particulier d'urgence et d'importance en temps de guerre.

Le Gouvernement Impérial se vit donc obligé de recourir d'une part à la répression militaire et d'autre part d'opérer l'arrestation des révolutionnaires arméniens qui étaient en relation avec les comités révolutionnaires à l'étranger et les Agents des Puissances de la Triple Entente. Contrairement aux assertions des trois Gouvernements précités, l'action répressive du Gouvernement Impérial a eu lieu sans la moindre participation des éléments quelconques de la population. Les perquisition faites dans les demeures des révolutionnaires arméniens amenèrent la découverte de drapeaux révolutionnaires et de documents importants concernant l'insurrection qu'ils fomentaient, ainsi que les visées séparatistes de ce mouvement. Ces documents prouvaient en outre que les comités révolutionnaires qui siègent actuellement à Paris, Londres et Tiflis, jouissent de la protection effective des Gouvernements anglais, français et russe. Les perquisitions opérées en même temps dans les provinces faisaient découvrir ehez les Arméniens des milliers de bombes et de fusils russes. Ces Arméniens arrêtés furent naturellement déférés aux Juridictions compétentes en temps que ceux qui sur l'instigation des Agents anglais, français et russe s'étaient soustraits au service militaire et qui, dans ce but, avaient attaqué les gendarmes.

Le Gouvernement Impérial est aussi en possession aujourd'hui de documents qui prouvent que le mouvement dont il s'agit a été préparé sous les auspices des Gouvernements russes, anglais et français et que le dernier congrès révolutionnaire arménien tenu à Constantza a décidé d'agir au moment propice bien qu'il ait voulu paraître publiquement comme ayant renoncé au mouvement insurreetionnel.

La Sublime Porte publiera en temps opportun tous ces documents en détail en vue d'éclairer l'opinion publique.

Gràce donc aux mesures d'ordre public prises par le Gouvernement Impérial dans la plénitude de ses droits, le mouvement révolutionnaire des Arméniens peut être réprimé sans qu'aucun massacre n'eut lieu.

Ces mesures ont du reste été nécessitées par les circonstances et ne constituent nullement un mouvement contre les Arméniens, vu que sur les 77835 Arméniens qui habitent Constantinople, 235 seulement - prévenus de complicités dans le mouvement révolutionnaire en question - ont été arrêtés, tandis que tous les autres vaguent tranquillement à leurs affaires et jouissent de la plus grande sécurité.

Si certains Arméniens ont dû être déplacés, c'est parce qu'ils habitaient des localités sises dans les zones de guerre, où leur présence, vu ce qui précède, inspirait au Gouvernement Impérial de légitimes inquiétudes au point de vue de la défense nationale. La Sublime Porte considère d'ailleurs de son devoir d'adopter telles mesures qu'il juge nécessaires pour assurer la sûreté de ses frontières terrestres et maritimes et qu'il n'a à en rendre compte à aucun Gouvernement étranger.

N'est-il pas paradoxal d'entendre les Gouvernements anglais, français et russe faire appel aux sentiments d'humanité quand les commandants des forces navales anglo-françaises aux Dardanelles font tirer sur les ambulances et les hôpitaux et que de son côté le Gouvernement russe fait massacrer par les Arméniens des milliers de Musulmans paisibles aux environs de Kars et laisse impitoyablement mourir de faim ou de soif ou fait tuer à coups de crosse par les mêmes Arméniens les prisonniers ottomans pris au Caucase? Ce n'est pas en Turquie, mais bien en Russie, que les Consuls des Etats belligérants ont été soumis aux pires traitements. Les dirigeants anglais, français et russes ne se sont pas contentés de préparer ainsi le soulèvement des Arméniens; ils ont fait aussi des tentatives pour soulever également contre le Gouvernement de sa Majesté le Sultan l'élément musulman. Pour atteindre leur but, ils ont même organisé la perpétration de crimes personnels, dont les preuves sont tombées entre les mains de la Sublime Porte. Ces pratiques inqualifiables n'ont pas été vues même dans les temps les plus reculés et les plus entachés d'actes de cruauté.

Les Gouvernements anglais, français et russe qui, lors des soulèvements et agitations au Caucase, au Maroc, en Egypte, aux Indes, etc. ont eu à les réprimer de la façon la plus violente et par des procédés absolument inhumains, sont malvenus de reprocher au Gouvernement Ottoman les mesures de répression qu'il s'est vu forcé de prendre et qu'il a appliquée du reste avec la plus grande modération et équité.

Le Gouvernement Ottoman n'ayant fait en cette occurrence qu'exercer le plus élémentaire de ses devoirs de souveraineté, l'assertion d'après laquelle les membres du Gouvernement Impérial et les autres fonctionnaires de l'empire seraient tenus responsables du chef des mesures de répression susdites, ne mérite aucune réplique. C'est bien plutôt aux Puissances de la Triple Entente qu'incombe toute la responsabilité des événements dont elles se croient devoir se plaindre vu que ce sont des Puissances mêmes qui ont organisé et dirigé le mouvement révolutionnaire dont il s'agit et leur Déclaration elle-même constitue un appui et un encouragement manifestes à l'égard des agitateurs arméniens.

[Çevirisi][626]

Havas ajansı bu yılın 24 Mayıs'ında aşağıdakileri duyurdu:

"Fransa, İngiltere ve Rusya Hükümetleri görüş birliği içinde aşağıdaki açıklamayı yayınladılar:

"Ermenistan'da yaşayan Kürt ve Türk ahalisi yaklaşık bir aydan beri Osmanlı makamlarının göz yumması ve sıkça da desteğiyle Ermenilere yönelik kitlesel katliamlar yapıyor. Bu türden kitle katliamları Nisan ortalarında Erzurum, Tercan, Eğin, Bitlis, Muş, Sason, Zeytun ve tüm Çukurova'da oldu. Van çevresindeki, tahminen yüz köyün tüm sakinleri öldürüldü. Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti İstanbul'daki savunmasız Ermeni halkına karşı vahşice davrandı. Müttefik Hükümetleri, insanlığa[627] ve demokrasiye karşı Türkiye'nin işlediği bu yeni cinayetten Türk Hükümetinin tüm üyelerini ve bu kitle katliamlarına katılan memurlarını şahsen sorumlu tuttuklarını ilân ederler."

Türk İmparatorluk Hükümeti bu açıklamaya en sert şekilde karşılık verdi.

Burada Türkiye'de Ermenilere katliam yapıldığının bütünüyle yalan olduğu ve aşağıdaki açıklamaların iddiaları gerçek temeline oturttuğu ileri sürüldü:

---

626 Tercüme "Wolff'un Telgraf Bürosu"ndan 7 Haziran 1915 tarihli haberin geniş metnini içeriyor. (Bel. 1915-06-07-DE-001) Alman haber ajansları tarafından -açık politik nedenlerden dolayı- değiştirilmiş ve çıkarılmış pasajlar yeniden tercüme edildi.

627 Wolff'un Telgraf Bürosu'ndan "insanlık" diye tercüme edildi ve Wangenheim tarafından da bu anlamda anlaşıldı.

"Erzurum, Tercan, Eğin, Sason, Bitlis, Muş ve Çukurova Ermenileri kamu düzenini ve huzurunu bozacak hiçbir davranışta bulunmadıkları için İmparatorluk Hükümetinin aldığı tedbirlerin konusu olmamışlardır. Gerçek ayrıca tarafsız güçlerin konsolosluklarınca biliniyor. Bu bakımdan üç müttefik hükümetin suçlamaları yalandır. İlişkileri bilen herkes, üç müttefikin ajanlarının, özellikle Ermeni halkını İmparatorluk Hükümetine karşı her fırsattan yararlanıp ayaklanmaya kışkırttıklarını, bunu Rusya ve İngiltere'nin yaptığını da bilir. Bu bitmez tükenmez kışkırtmalar Osmanlı İmparatorluğu ile yukarıda adı geçen hükümetler arasındaki düşmanlığın başlamasıyla birlikte arttı.

Osmanlı tebaası genç Ermeniler, Bulgaristan ve Romanya'dakiler ve diğer memurları marifetiyle, Varna, Soulina, Konstanza vs. üzerinden Kafkasya'ya gönderildiler. Rus Hükümeti bu Türk Ermeni gençleri ordusuna almaktan, onlara silah, bomba, yıkıcı çağrı ve planlar sağlamaktan ve İmparatorluğun Ermeni bölgelerine göndermekten çekinmedi. Bunlar gönderildikleri yerlerde gizli yıkıcı örgütler yaratmaktan, bu bölgenin Ermenilerini, özellikle Van, Çatak, Hanasor [Başkale], Kemah ve Tımar'da elde silah İmparatorluk Hükümetine karşı ayaklandırmaktan çekinmediler. Aynı zamanda onları Türk ve Kürtleri öldürmeye yönelttiler.

Buna aşağıdaki örneği vermek yararlı olacaktır:

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaş başladıktan sonra eski milletvekili Pastırmacıyan, "Armen Garo" adını alarak Ermeni çete liderleri Tro ve Heço tarafından oluşturulan çetelere girdi. Rusya'nın silahlandırdığı Ermeni gönüllülerin başına geçerek Osmanlı sınırını aştı. Beyazıt Ruslar tarafından işgal edilince, yol üzerinde bulunan tüm Müslüman köyleri yıktı ve sakinlerini katliamdan geçirdi. Ruslar bu bölgeden kovulduğunda yaralanmıştı. Erzurum Taşnak milletvekili Suren onun saflarında çarpışırken öldürüldü.

Amerika'da yayınlanan, Taşnak partisinin yayın organı *Asbarez*, onun Tro ve Heço'yla birlikte çektirdiği, savaşa çıkmadan önce, ant içme merasiminde göründüğü bir fotoğrafını yayınladı.

Öte yandan yanında kışkırtıcı eğilim ve amaçlarını ele veren kâğıtların bulunduğu Torosoğlu Agop'un da içlerinde olduğu bir grup İngiliz makamlarının eliyle Kıbrıs'tan İskenderun çevresine gönderilmiş görünüyordu. Bunlar başka eylemleri yanı sıra, birkaç trene de saldırdılar.

Diğer taraftan İngiliz-Fransız deniz kuvvetlerinin kumandanları Adana, Dörtyol, Yumurtalık, İskenderun ve diğer birçok sahil yerleşimleri ve çevresinin Ermenileri'yle bağlantı kurdular ve onları kışkırttılar.

Zeytunlu Ermenilerin özellikle Şubat ayından itibaren istedikleri şey, bu İngiliz ve Fransız kışkırtmaları sonucunda devrimci hareketi Zeytun'da baş-

latmaktır. Bu şehrin Ermenileri silahlarını İmparatorluk makamlarına çevirdiler ve Valilik binasını kuşattılar.

Bu gerçeklik karşısında devrimi bastırmak ve kamu düzenini sağlamak İmparatorluk Hükümetinin göreviydi.

İmparatorluk Hükümetinin böyle bir yıkıcı ve devrimci hareketi kanunî yollardan bastırması egemenlik hakkından ileri geliyor, onun asla şiddet yanlısı olduğunu göstermiyor. Buradan hareketle bu özel durum için alınan tedbirler savaş zamanının gerektirdiği acil bir zorunluluktur.

İmparatorluk Hükümeti bir yandan askerî baskı uygulamak, diğer yandan üç müttefik devletin ajanlarıyla ve yurtdışındaki devrimci komitelerle ilişkisi olan Ermeni devrimcileri tutuklamak suretiyle ilerlemeyi gerekli görüyordu. Adı geçen üç hükümetin iddialarının aksine, isyanın bastırılması halktan unsurların işe karışmasını en aza indirerek uygulandı. Devrimcilerin evlerindeki aramalar planlanan ayaklanma ve hareketin kışkırtıcı hedefleri konusunda belgelerin bulunmasını sağladı.

Bu belgeler ayrıca bugün Paris, Londra, Tiflis'te oturan devrimci komitelerin aslında İngiliz, Fransız ve Rus hükümetlerinin himayesinden yararlandıklarını da ispat ediyor. Vilayetlerde yapılan aramalar, Ermenilerin elinde binlerce bomba ve Rus silahları bulunduğunu gösteriyor. Tutuklanan bu Ermeniler İngiliz, Fransız, Rus ajanları tarafından tahrik edilip jandarmaya saldıran, askerlikten men edilenlerdi ve mahkemeye verildiler.

Konstanza'daki [Köstence-Romanya] Ermeni devrimcilerinin son kongresinin, devlete karşı ayaklanma amacından vazgeçmiş gibi bir görüntü uyandırmak istemesine rağmen, Rus, Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin talebi doğrultusunda ve uygun anda harekete geçmek kararında olduğunu kanıtlayan belgeler İmparatorluk Hükümetinin elinde mevcuttur. Osmanlı Hükümeti tüm bu belgeleri resmî görüşü ile birlikte yayınlayacaktır.

Ermeni isyan hareketi, herhangi bir katliam olmaksızın, İmparatorluk Hükümeti tarafından alınan önlemlerle bastırılabilir. Ayrıca bu tedbirler asla Ermenilere yöneltilmiş bir hareket olmayıp, özel durum için gerekliydi. Buradan çıkarılacak sonuç şudur: İstanbul'un 77.835 Ermenisi'nden sadece 235'i isyancı harekete iştirakten tutuklanmıştır; diğerleri sükûnetle işlerinin başındadır ve en büyük güvenliğe sahip olmaktan sevinç duymaktadırlar.

Eğer Ermeniler zamanında tehcir edildilerse, şüphesiz bu savaş bölgelerinde oturdukları ve oralarda vaki olaylarda millî savunma bakımından karışıklık yarattıkları için oldu.

Osmanlı Hükümeti denizde ve karada sınırlarının güvenliğini garanti altına almak için gerektiğinde aynı tedbirleri uygulamayı en kutsal görevi olarak

görmektedir ve sonuçlarından dolayı hiçbir yabancı hükümete hesap vermek durumunda değildir.

İngiliz, Fransız ve Rus Hükümetlerinin insanlık duygusundan bahsetmeleri, İngiliz-Fransız deniz kuvvetleri komutanlarının Çanakkale Boğazı'nda ambulanslara ve hastanelere ateş ettirdikleri, Rus Hükümetinin Kars çevresinde ve kendi tarafındaki sivil Türkleri katlettiği, tutuklu Türklere açlık ve susuzlukla bedel ödettiği veya onları Ermenilere dipçik darbeleriyle öldürttüğü sırada susmalarıyla bir çelişki oluşturmuyor mu? Savaşan devletlerin konsoloslarını en kötü muameleye maruz bırakan Türkiye değil, aksine Rusya'dır. İngiliz, Fransız ve Rus entrikacıları bu durumda Ermeni isyanını hazırlamakla yetinmediler, Sultan Majestelerinin Hükümetine karşı Müslüman halkın bazı kesimlerini de kışkırtmaya çalıştılar. Hattâ onlar bu amaca ulaşmak için Osmanlı Devletinin eline kanıtlar geçiren suikastleri organize ettiler. Bu kabul edilemez pratikler, bizzat kendilerinin kirli ve zalim tarihlerinde bile olmamıştır.

Kafkasya, Fas, Mısır, Hindistan vb. yerlerdeki kendi zamanlarındaki ayaklanma ve kışkırtmaları en zalim yöntemlerle ve insanlıkdışı araçlarla bastıran İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri, Osmanlı Hükümetini, uygulamaya zorlandığı ve ayrıca büyük bir dikkat ve adalet içinde uyguladığı önlemlere itiraz etmeye hakkı olan son makamlar olmalıdır.

Bu durumda Osmanlı Hükümeti en temel hakkı olan egemenlik hakkını kullanmaktan başka bir şey yapmamıştır. Osmanlı Hükümeti üyeleri ve memurlarının sözü edilen yaptırımlardan sorumlu tutulmaları asla söz konusu olamaz. Yargılanması gereken fiiller, söz konusu yıkıcı hareketleri destekleyen üçlü ittifak gücünün organize edip yönettiği eylemlerdir; bu açıklamaları bile sadece Ermeni ajitatörlerin açıkça desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi anlamına gelmektedir."

Ek 2

[Deutscher Entwurf für die Hohe Pforte]

L'Agence Havas annonce ce qui suit:

La France, la Grande Bretagne et la Russie se sont mises d'accord pour publier la déclaration suivante:

Depuis un mois environ les population turques et curdes procèdent d'accord avec les autorités Ottomanes et souvent avec leur aide au massacre des Arméniens. Pareils massacres ont eu lieu vers la mi-Avril surtout à Erzéroum, Dertschan (Terdjan), Bitlis, Mouche, Sassoun, Zeitoun et dans

toute la Cilicie; les habitants d'une centaine de villages dans les environs de Van ont été tous assassinés. En même temps le Gouvernement Ottoman a sévi à Constantinople contre la population arménienne inoffensive. Vis-à-vis de ces nouveaux crimes de la Turquie contre l'humanité et contre la civilisation les Puissances Alliées notifient publiquement à la Sublime Porte qu'elles tiendront personnellement responsables desdits crimes tous les membres du Gouvernement Ottoman ainsi que tous ceux de ses agents qui seraient impliqués dans de pareils massacres.

Voici la réponse de la Sublime Porte à cette notification:

il est faux qu'il y ait eu depuis le commencement de la guerre des massacres d'Arméniens d'Erzeroum, Bitlis, Sassoun ou ailleurs par les Turcs ou Curdes; ces prétendues massacres n'existent que dans l'imagination de nos ennemies;

par contre il est vrai que depuis l'ouverture des hostilités des Agents Russes et Anglais ont essayé par tous les moyens d'exciter les Arméniens Ottomans contre le Gouvernement Ottoman;

de même il est vrai qu'à Van et dans les environs de cette ville les Arméniens munis des armes fournies de l'étranger et soutenus par des bandes d'irréguliers se sont dernièrement levés en masse et ont massacré sans pitié les habitants musulmans;

enfin il est vrai que les habitants de Zeitoun malgré la clémence dont le Gouvernement Impérial a usé vis-à-vis d'eux dans le passé à plusieurs reprises, ont persisté dans leur désobéissance contre les ordres du Gouvernement et ont même attaqué les troupes impériales.

Les preuves des faits précités se trouvent entre les mains du Gouvernement Impériale.

Or, si la Sublime Porte a pris certaines mesures de police pour assurer l'ordre public, elle n'a obéi qu'au devoir qui incombe à tout Gouvernement en pareille occasion et surtout en temps de guerre; et elle continuera dans cette voie sans se laisser intimider des menaces de ses ennemies. Quant aux suites regrettables que ces mesures de répression pourraient avoir pour les éléments paisibles de la population, elle en rejette la responsabilité sur ceux qui dans le but de créer des difficultés au Gouvernement Impérial, ont provoqué et fomenté les désordres et la révolte. Si enfin nos ennemis ont jugé convenable de parler dans leur notification d'humanité et de civilisation, ces mots sont mal placés dans la bouche de ceux qui se sont livrés à toute sorte d'atrocités sur les prisonniers de guerre et civile qui étaient tombés entre leurs mains; nous rappelons notamment à la Russie les mauvais traitements qu'elle a

infligés au personnel des Consulats Allemands en Russie, et la déportation dernièrement décrétée de toute la population israélite de ses provinces occidentales, mesures qui n'étaient ni dictées par les exigences militaires ni inspirées par des sentiments d'humanité et de eivilisation.

[*Çevirisi*]

Havas ajansı aşağıdakileri yayınlamıştır:

Fransa, İngiltere ve Rusya Hükümetleri karşılıklı anlayış içinde kararlaştırdıkları aşağıdaki açıklamayı yayınladılar:

"Tahminen bir aydan beri Ermenistan'daki Türk ve Kürtler Osmanlı makamlarının müsaadesi ve büyük ölçüde desteği ile, Ermeniler arasında kitle katliamları yapmaktadır. Bu türden kitle katliamları Nisan ayı ortalarında Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Sason, Zeytun ve tüm Kilikya'da gerçekleştirildi. Van çevresindeki tahminen yüz köyün sakinlerinin tümü katledildi. Osmanlı Hükümeti İstanbul'daki savunmasız Ermeni halkına karşı aynı şekilde vahşice davrandı. Müttefik Hükümetleri Türkiye'nin insanlığa ve demokrasiye karşı bu yeni cinayetten Osmanlı Hükümetinin tüm üyelerini ve kitle katliamlarına katılan memurlarını kişisel olarak sorumlu tuttuklarını ilan ederler."

-Burada Osmanlı devletinin cevabî açıklaması var-

"Türkiye'de savaşın başlamasından beri Erzurum, Bitlis, Sason veya herhangi bir yerde Türkler ve Kürtler tarafından Ermenilere katliam yapıldığı iddiası asılsızdır; bu sözde katliamlar sadece düşmanımızın hayalinde mevcuttur.

Buna karşılık doğru olan, Rus ve İngiliz ajanlarının, savaş başladığından beri tüm araçları kullanarak Osmanlı Ermenilerini Hükümete karşı kışkırtmaya çalıştıklarıdır.

Benzer bir başka gerçek, yurtdışında silahlandırılmış başıbozuk çeteler tarafından desteklenen Ermenilerin kısa süre içinde yükselen ayaklanması ve Müslüman nüfusun gaddarca katledilmesidir.

Ve nihayet İmparatorluk Hükümetinin onlara karşı gösterdiği hoşgörüye rağmen Zeytun halkının geçmişte fırsat buldukça pek çok kere Hükümetin otoritesine itaat etmediği ve hattâ İmparatorluğun askerî birliklerine saldırdığı da bir başka gerçektir.

Bu gerçeklerin kanıtları Hükümetin elindedir.

Eğer Osmanlı Hükümeti, kamu düzenini sağlamak için polisiye önlemler aldıysa, bununla sadece her Hükümetin aynı koşullarda kullanacağı, uhdesinde

bulunan bir yetkiyi kullanmıştır. Özellikle savaş zamanında Hükümet, düşmanlarının tehdidine aldırmadan bu yolda yürüyecektir. Bu baskı önlemlerinin halkın barışçı unsurları açısından yarattığı üzücü sonuçlara gelince, bunun sorumluluğu İmparatorluk Hükümetini zora sokmak amacıyla karışıklık yaratan ve ayaklanma çağrısı yapanlarındır. Eğer düşmanlarımız nihayet insanlıktan ve medeniyetten bahsedeceklerse, bu önce savaş tutsakları ve ellerine düşmüş olan sivillere karşı yapılmış her türden çirkin mualemeden sorumlu olanların ağzına yakışmamaktadır. Biz özellikle Rusya'nın Rusya'daki Alman Konsolosluğu personeline uyguladığı kötü muameleyi ve batı illerinde kısa süre önce uygulamış bulunduğu tüm Yahudi halkın tehcirini, askerî nedenlere dayanmadığı gibi insanlık ve medeniyet duygusundan da nasibini almamış olan önlemleri unutmadık."

1915-06-06-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 17493, BoKon/169; A53a, 3467; Telgraf haberi

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 1106

Berlin, 6 Haziran 1915

1268 no'lu (31 Mayıs 1915 tarihli) telgrafa cevap.[628]

Dr. Lepsius orayı ziyaret etmeyi, Osmanlı Hükümetine baskı yapmak için değil, aksine Ermenilerin aklını başına getirmek için arzu ediyor. Eğer illere gitmesi ve oradaki Ermeni liderlere Türk Hükümetine sadakat göstermeleri gerektiğini teklif etmesi hususunda Osmanlı Devleti ile mutabakata varırsa gidecek. Seyahatin, buralardaki Ermeniler üzerinde yatıştırıcı bir etki yapabileceği ve Lepsius'un orada siz yetkililerin emirlerine gireceğine dair şüphemiz yoktur. Mutabık olup olmadığınızı lütfen bildirin.

Z[immermann]

628 Bkz.: 1915-05-31-DE-001 No'lu belge.

1915-06-06-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3451; Telgraf haberi
Baskı: DuA Dok. 076 (değ.); 077

Halep Konsolosundan (Rössler) Konstantinopel Büyükelçiliğine

Halep, 6 Haziran 1915

4 Haziran tarihli telgrafa cevap.

Ben bütün saygımla, hayal kurmak için bir kere daha izin rica ediyorum. Ermeni sürgünler ağırlıklı olarak kadınlardan oluşuyor. Bu savunmasız insanlar nakil sırasında köylerde, her türlü alçaklığa bedel ödemişler. Sadece erkekleri dağıtmak, kadınları ve çocukları Halep'te tutmak mümkün olamaz mı? Nakiller sırasmda şimdiye kadar çok sayıda çocuk kurban verildi.

[Rössler]

[Wangenheim'ın cevap telgrafı, 7 Haziran]

İçişleri Bakanı, oraya sürülen Ermeniler konusundaki soruların oradaki Valiye sorulmasını kabul etti.

[Mordtmann'ın notu]

Not: Ben Talat Bey'e, telgrafın yanlış anlaşılmasını önleyecek şekilde olayı iletme fırsatı buldum.

O, Amerikan Büyükelçisinin onu geçenlerde Havas ajansının yayınladığı bilinen açıklama konusunda uyardığından söz etti. Dış ülkelerin diplomatik müdahalesiyle rahatsız edilmek istemeyen Hükümetin, Dünya Savaşını fırsat bilerek iç düşman durumundaki tüm mezheplerden olan yerli Hıristiyanlar'dan kurtulmak yönündeki niyetini dolaysız ifade etti.

1915-06-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A18287, pr. 9.6.1915 a.m.; Telgraf raporu

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Dışişleri Bakanlığına

No. 1338

Pera, 9 Haziran 1915

1106 no'lu telgrafa cevap.[629]

Osmanlı Devletinin birçok delil ile şüpheye yer bırakmayacak şekilde temellendirilmiş görünen önlemleri karşısında Dr. Lepsius çok geç kalmış olacak, bu nedenle çabaları etkisiz kalabilir. Ayrıca seyahati yersiz buluyorum. Kaldı ki Dr. Liparit'in etkinliği de (Rapor No 329; tarih 1.6.1915)[630] tam açıklığa kavuşmuş değil. Bu, gizli sondajlardan anlaşıldığı kadarıyla seyahati aslında istemeyen Babıâli'nin hassasiyetine neden olabileceği için.

Wangenheim

1915-06-13-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A19783, (A 18628'e kadar), pr. 24.6.1915; Genelge

Dışişleri Bakanı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 461

Berlin, 13 Haziran 1915

... Dr. Lepsius, Alman-Ermeni Derneği ve Alman Doğu Misyonu tarafından da desteklenen[631] ekteki dilekçelerle kişisel bir ziyaret için İstanbul'a gitme istemini tekrarladı.

Osmanlı Devleti için herhangi bir zorluk yaratmak Bay Lepsius'a uzak görünüyor. O, hiçbir sonuç vermese bile İstanbul'da görünmesinin pratik olarak Almanya'daki Ermeni dostlarının endişelerini hafifleteceğine ve Almanya'nın politik durumunun bizzat Ermenilerin kendileri tarafından hesaba katıldığının bir delili olacağına inanıyor. Halkın geniş kesimlerinin Türkiye ile ittifakımıza duyduğu sempati Ermeni sorunu nedeniyle zarar görürse, bu üzücü olur.

---

629 Bkz: A 17493 [1915-05-31-DE-001 No'lu Belge].

630 Bkz.: (19) Bel. 1915-06-01-DE-001.

631 Her iki yazının kopyası için bkz.: 1915-0617-DE-001.

Biz kendi çıkarlarımızı Türk çıkarlarıyla bütünleştirirken Ermenilerin güvenini kaybetmemek için çaba göstermek zorundayız. Bu yüzden ben, eğer Zat-ı Âliniz, Osmanlı Devletinin Dr. Lepsius'un seyahatine karşı direnişini aşmayı başarırsa bunu sadece selâmlarım. Bu beyin kolayca yönlendirilebilir kişiliği, onun İstanbul'da siz sayın ekselansın ve Türk devlet adamlarının onayamadığı hiçbir şeyi yapmayacağına bir garantidir. Dr. Liparit'in Sofya'daki faaliyetlerinin uyandırdığı güvensizlik, Dr. Lepsius'un buradaki açıklamaları için gerekçe gösterilemez.

Ekselanslarına sorunu bir kez daha gözden geçirmesi ve göndereceği telgraf için şimdiden minnettarlığımı bildiririm.

Z[immermann]

1915-06-17-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 18628'e kadar, pr. 12.6.1915; Özel yazı

Johannes Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığındaki
Elçilik Müşaviri Rosenberg'e

Potsdam, 17 Haziran 1915

Bay von Tiedemann'ın önerisi üzerine, 11 Haziran'da Ekselans Wangenheim'a yöneltilen iki yazının kopyalarını Dışişleri Bakanlığının arşivi için ekte gönderiyorum.

Saygılarımla.

Johannes Lepsius

Ek 1

Potsdam, 11.6.1915

Ekselansları,

İstanbul'a yapılacak bir ziyaretin Alman Türk çıkarlarının geleceği açısından bana yararlı görünmesinin nedenlerini Dışişleri Dairesine yollanan telgraflara bağlı olarak size sunmama izin verin.

Casusluk ve yerel kargaşalıkların bastırılması için gerekli gibi görünen, Ermeni tebaaya karşı sert önlemler alınması ikincil önemdedirler, yönetici Ermeni çevrelerle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin normal yürüdüğü ve daha da pekiştirildiği takdirde bizim Alman çıkarlarımıza da halel gelmez.

Türkiye'deki Ermenilerin durumunun objektif olarak değerlendirilmesi yapılırken Ermeni halkının sadece yarısının Türkiye'de yaşadığı, diğer yarısının Rusya'da yaşadığı unutulmamalıdır. Rusya'daki yarısına kur yapılmış ve her zaman koltuklanmış, Türkiye'deki yarısı da sadece baskıya maruz kalmışsa, bu olumlu bir sonuç doğurmaz. Sonuçta tüm Ermeni ulusu, biri diğerini kendine çekecek ve ip güçlü olan tarafta kalacaktır. İpi kesmek imkânsızdır. Dil, edebiyat, kilise, gelenekler koparılamayacak bağlardır. Abdülhamit'in yok etme politikası ipi sadece daha çok gerdi. 4 milyonluk bir ulusa anlamsız[632] davranılamaz. Böyle yapıldığında yolun nereye çıktığını Arnavutluk'un tarihi açıkça öğretiyor. Türkiye ve Rusya arasındaki çatışma bugünkü savaşla birlikte sona ermeyecektir.

1895 öncesinde Kafkasya'daki Rusya Ermenilerinin kaderi aynen Yukarı Ermenistan'da yaşayan Türklerinki gibiydi. Burada nasıl Kürtlerin eline bırakılmışlarsa orada da Tatarların elindeydiler. Woronzow Daşkow 1905'te Kafkasya Valisi olunca, görevi devralmasının önkoşulu olarak olarak Ermenilere karşı davranış rotası değişikliğini ileri sürdü. Hemen de Ermeni ipini Rus makarasına sarmaya başladı ki, bunun getirisi olarak şimdi Kafkas Ermenileri coşkuyla Rusya için savaşa koşuyorlar. 1895'te olsaydı bunu fanatikçe reddederlerdi. Adana'da 1908'deki gibi en adice olaylara ve sevilmediklerinin kendilerine hissetirilmesine rağmen İstanbul'daki önde gelen Ermeni çevrelerin sürekli olarak komite partisinden yana tavır almaları ve Talat ve Enver'in politikalarını açıkça desteklemeleri yüksek takdire layıktır.

Onların eskiden de şimdi de ilkesel konumu, Ermenilerin dillerini, kiliselerini ve geleneklerini, sadece Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası oldukları zaman koruyabilecekleri, eğer Rus halkının doymak bilmez iştahına yem olurlarsa bunu başaramayacakları noktasındadır. Bu temel görüşü güçlendirmek ve Ermeniler için bayraklaştırmak, Türk iç siyasetinin en öncelikli hedeflerinden biri olmalıdır.

Bugünkü savaş, müttefik güçlerin Türkiye'yi bölme niyetleri su yüzüne çıkardı. Bu, Türkiye'nin korunmasına yönelik Alman siyaseti için paha biçilmez bir kazanım. Gelecekte artık Ermeni sorunu da göstermelik manevralar için kullanılamaz olur. Bu da daha çok, Türkiye'nin lehine bir barışçı çözümü zorunlu kılıyor.

Ekselanslarının Ermeni reformları için girişimi, Türklerle Ruslar arasında gerili olan ipte Türklerden yana bir etki yarattı. Hoff ve Westenenk'in görevden alınmaları ise Ruslardan yana aynı güçte bir koyverme. Müfettişlerin orada

632 Quantite negligeable.

bulunması Rus entrikalarına tutunma şansı bırakmayacaktı. Erzurum-Van yolu İstanbul'a uzak ama Tiflis'e yakındır. Bu İstanbul'un önde gelen Ermeni çevrelerinin etkinliği için de bir handikap.

Ruslar orada önceden bulundukları ve oradaki Ermenilerin yelkenini rüzgârla doldurdukları için söz konusu çevrelere mensup kişiler istediklerini genellikle yapamıyorlar. Nizamî Türk birliklerinin düzeni sağlamakta yetersiz kaldıkları yerde Ermeni köyleri Rus ve Kürt değirmeninde öğütülecektir. Bu nedenle onların kendilerini savunmalarına kötü gözle bakılamaz. Kürtler ve Ruslar aynı yorganın altına zaten yeterince girmektedirler.

Eğer Osmanlı Hükümeti Ermenilere savaştan sonra her şeyin yeniden düzeleceğinin güvenini verebilirseydi, bu yatılı öğrenci Rusya'ya sırtını dönebilir, böylelikle kendi haline bırakılabilirdi.

Rusya'nın on yıldan beri Ermenilere göstere göstere uyguladığı pohpohlama ile aldığı yoldan, savaşın başlangıcından bu yana İngiliz, Fransız ve Rus Pro Armenia komiteler (ki bunlara sadece Ermeniler üye değil) yararlanıyor. Ajanlar Paris, Londra ve Petersburg arasında, Müttefik hükümetlerin Ermeniler için büyük kurtuluş programları hazırlaması için gidip geliyorlar. Gerçi Rus ve İngiliz çıkarları burada da ayrılıyor. Rusya bu yağmadan İskenderun'a kadar uzanan bir pay istiyor, ama otonomi vermek istemiyor. İngiltere ise Rusya'nın alacağı tüm ganimet için (tabiî büyük Ermenistan'ı daha sonra Ruslardan geri almak düşüncesiyle) otonomi istiyor. Bu durumda aklı başında hiçbir Ermeni, dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak istemez. Fakat bulgur (Ermeni reformu planı) ne yazık ki pirinçten çok evvel mideye indirildi.

Türkiye Ermenileri'nin Rusya ve İngiltere tarafından, tek tek veya çeteler halinde para veya güzel vaadlerle satın alınıp alınmaması, tek tek Türklerin satın alınması ya da liberal birlikçilerin darbe girişimleri toplam durumda çok az şeyi değiştiriyor. Sonunculara sadece Türkiye'de hemen hemen hiç taraftarı bulunmayan Hmçakçılar katıldı. Taşnakların Türk muhalefet partileri ve onların darbe planlarıyla hiçbir ilişkisi yok.

Yönetici Ermeni çevreleri, Patrik, Ulusal Kongre, Taşnaklar da şimdi hâlâ Türk arabasına koşulmaya ve Rusya Ermenilerini çekmeye hazırlar. Dr. Liparit de bu doğrultuda Balkan Ermeni Komitesine Sofya'dan etkide bulundu ve Ruslara sempatinin güçlendirilmesine karşı çalışma yürüttü. Kafkasya'daki Rus yanlısı harekette de verilen birçok vaat yerine getirilmediği için bir iniş gözlemleniyor.

Ben Harbiye Nazırının Ermeni okulları, basını vs.'ye karşı aldığı önlemleri trajik bulmuyorum. Amerikan kolejlerinin kapatılması Patrikhane tarafından biraz dirençle karşılanacaktır. Aslında tehcirlerin de bir mahsuru olmazdı,

eğer Türk idare tekniği (Çerkeslerin ispatladığı gibi) sürgün edilenlerin genellikle yok edilmesi başarısıyla sonuçlanmasaydı.

Bu yüzden özellikle, askeri değerini bilemeyeceğim önlemlerle Türkiye Ermenileri'nin Hükümete olan güveninin sarsılmasından sakınılmalıdır. Türkiye savaştan sonra da Ermeniler'le birlikte yaşamalı ve Alman ekonomi politiği onlardan vazgeçmemeli. Şu ünlü söz tersine çevrilebilir: Eğer savaş istiyorsan, barışa da hazır olmalısın.[633]

Bana göre şimdiki durumdan çıkarılabilecek sonuçlar şunlardır:

1. İngiliz-Amerikan ve Fransız okullarının kapatılmasıyla hiçbir sonuca varılamaz, Alman okulları da aynı ölçüde açılmalı ya da en azından bir Alman okul politikasının önü kapatılmamalıdır. Eğer Ermeniler, Rumlar, Süryaniler vs. Almanca öğrenmezlerse gelecekte Fransızca ve İngilizce konuşacaklar ve düşüneceklerdir.

2. Fransız-İngiliz-Rus Pro Armenia komitelerinin etkisi önlenmeli, bu yüzden de Ermeni-Alman dernek ve birliklerine olan talep desteklenmelidir. Bunlar o komitelere karşı Türk çıkarı için çalışıyorlar. Biz, eğer müttefik komiteleri tarafından hararetle istismar edilen kritik durumlarda pasif ve eylemsiz kalır ve etkimizi kullanmaktan kaçınırsak, bize bağlı Ermeni liderlerin ve halktan çevrelerin gözündeki itibarımızı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Benim İstanbul'a gelip, Patrikhane ve önde gelen kişilerde yatıştırıcı bir etki yapma fırsatını bulmam bile, şimdiye kadarki nüfuzumuzu garantilemeye ve karşılıklı anlaşma için yeni köprüler kurmaya yeterli.

3. Eğer İtilaf Devletleri Ermeni dostlarını, Paris'teki Şerif Paşa ile olduğu gibi, Türk muhalefetiyle bir araya getirirlerse, biz de bizi dinleyen Ermenilerin Türkiye'ye karşı sadakatlerini güçlendirmeliyiz ve Osmanlı Devleti ile anlaşmalarım istemeliyiz. Buradan hareketle, Ermeni desteği sağlayarak değirmenine su taşımak istediğimiz Türk dostlarımızın bize güccnmesini önlemek mümkün olur.

4. Türk Ermenileri'nin Osmanlı Devletiyle uzlaşmasını sağlamakla sınırlı kalınmamalı. Türkiye Kafkas Ermenilerinin de sempatisini kazanmalı. Kafkasya veya en azından Kars, Erivan ve Aras vadisini Türk Ermenistanı'nın egemenlik alanı olarak görmek, söz konusu bölgenin, yani Yukarı Ermenistan'ın Rus egemenlik alanı olduğu iddiasından on kat daha fazla akla yatkındır.

633 Latince bir deyim, Si vis pacem, para bellum! Bunu, daha sonraları ABD Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt İngilizce şöyle kullandı: Speak softly, but carry a big stick. [ed.]

5. Bizim Ermenistan'a dönük sempatimizi baştan itibaren Türklerin suyuna uygun yürütmüş olmamız az değerli değildir. Almanya bugün hâlâ yılda 3-4 milyonu, yetimhaneler, klinikler, okullar ve atölyeler için harcamaktadır ki, bunlar 90'lı yıllarda Hamit döneminin kurbanları için kurulmuşlardı. Almanya'daki her köy ve her şehir şimdi de hâlâ buraları için vergi ödüyor. Bu çevrelerin Alman-Türk ittifakının bizi Doğu'nun Hıristiyanlarından vazgeçmeye ve dindaşları olarak bizden bekleyebilecekleri dayanışmayı bırakmaya zorlayacağı yönündeki vicdani korkuya kapılmalarına engel olalım.

İtilaf Devletleri basınının Alman Hıristiyanlığının üstüne boca ettiği iftiralara karşı, kendi inancıma dayanarak, Türkiye'nin aldığı askerî önlemlerin sınırı aşmayacağını ve bundan başka Hıristiyan reaya ile iyi ilişkiler yürütüleceğini açıklayabilseydim, bu da yatıştırıcı bir etki yapardı.

Ekselanslarına saygılarımla.

[Dr Johannes Lepsius]

Ek 2

Suret

Potsdam, 11.6.1915

Bugün toplanmış bulunan Alman Doğu Misyonu ve Alman-Ermeni Derneği yönetim kurulları, gayretlerinin çok kez desteklenmesinden dolayı Ekselanslarına teşekkür ediyor ve bugünkü kritik durumda da bu desteğe güveniyorlar. Ekselansları, kargaşanın içine çekilmiş olan Hıristiyan halk çevrelerinin ölçülü ve makul bir muameleye tabi tutulması için etkili olacaktır. Patrik ve yönetici Ermeni çevreleriyle ilişkilerimizi düzenlemek ve onların Osmanlı Devletine sadık davranışlarını güçlendirmek bakımından Başkanımız Dr. Lepsius'un İstanbul'a gelmesi ve Ekselanslarıyla uyumlu olarak Ermeni dostlarımızla görüşmesi arzu edilir.

Dr. Paul Rohrbach
Roedenbeck, Başmüdür
Prof. D. Deissmann
Lürssen
P. Winckler
Dr. Johannes Lepsius
Dr James Greenfield

1915-06-17-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 19744, pr. 24.6.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 081 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 372

Pera, 17 Haziran 1915

Ermeni nüfusun Doğu Anadolu vilayetlerinde ikamet ettikleri yerlerden sürülmesi ve başka bölgelere iskânı acımasızca sürdürülmektedir.

Sis Katolikosu'nun güvenilir açıklamalarına göre, bugüne kadar sadece kendi cemaatinden 30.000 Ermeni sürülmüştür. Zeytun ve çevresi, Elbistan, Dörtyol, Alabaş, Hasanbeyli ve birçok küçük yerleşim merkezi tamamen boşaltılmıştır. Buralarda ve başka yerlerde halk ülke içlerine dağıtılmış ve Müslümanların içine yerleştirilmiştir. Bazen birbirlerinden çok uzak yerlere gönderilmiştir, örneğin Zeytun ahalisinin bir kısmı Konya yakınlarında, diğer bir kısmı ise Fırat kıyısındaki Deyr-Zor'da iskân edilmiştir. Erzurum Ermenileri ise Tercan'a (Mama Hatun) taşınmıştır.

Tehcir edilenler, hemen ya da birkaç gün içinde evlerinden çıkmaya zorlandıkları için evlerini ve mülklerinin büyük bir kısmını terk etmek zorunda kalmışlar, yolculuk için gerekli eşyalarını bile alma fırsatı bulamamışlardır. Vardıkları yerlerde elleri kolları bomboş vaziyette kendilerine düşmanca bakan insanların arasında kalmışlardır. Bazı yörelerde daha yolda saldırılar meydana gelmiştir, örneğin Diyarbakır'dan Musul'a sürülen Ermeniler yolda öldürülmüştür. Hükümet tahliyecileri ne para ne yiyecek ile ne de başka bir şekilde desteklemektedir. Erzurum'da Krallık Konsolosluğumuz ve Amerikalı misyonerler yardım için müdahale etmiştir, diğer yerlerde ise buradaki Ermeni Patrikhanesi.

Ermeni tehcirinin sadece askerî nedenlerle yapılmadığı çok açıktır. Dahiliye Nazırı Talat Bey, şu anda Kraliyet Büyükelçiliğinde görevli Dr. Mordtmann'a bir süre önce açıkça, "Babıâli Dünya Savaşını bahane ederek, dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldırmaksızın, ülkeyi iç düşmanlardan -Hıristiyanlar'dan- tamamen temizlemek istiyor; bu, Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'nın da çıkarlarına, çünkü Türkiye böylece güçlenecek" demiştir.

Ermeni Patriği birkaç gün sonra aynı memurumuza, Babıâli'nin tedbirlerinin sadece Ermeni nüfusun geçici olarak zararsız hale getirilmesiyle sınırlı

olmadığını, Ermenilerin Türkiye'den sürülmesi ya da tamamen köklerinin kazınmasının istendiğini söylemiştir. Tehcirin katliam kadar kötü olduğunu söyleyen Patrik, Ermenilerin başarısız olacaklarını bile bile, "eziyet edilen bir hayvanın pençe atması gibi" kendilerini savunmaya kalkmalarının onu şaşırtmayacağını da söyledi. Türk Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak durumu iyileştirme umudunu ise artık yitirmişti. Bizim tarafımızdan Ermeniler lehine girişimlerde bulunulmasına ise bir daha değinilmemiştir. Olaylardan haberi olan bütün Ermeniler gibi, o da Hükümetin iddia ettiği Ermeni ayaklanmalarının resmî makamların uygulamalarının bir sonucu olduğu görüşündedir.

Wangenheim

1915-06-21-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; zu A53a, 3714; p. 19.6.1915; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 088 (değ.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Erzurum Konsolos Vekiline (Scheubner-Richter)

No. 12

Pera, 21 Haziran 1915

33 sayılı telgrafa cevap.

Valiye dostça ama kesin bir dille, bu tür tatsız olayların tarafsız ya da Türkiye'ye dost ülkelerde Hükümetin prestijini sarstığını, ülke içindeki otoritesini zedelediğini anlatınız. Rusların ya da Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerde misilleme yapmaları ya da intikam almak istemeleri beklenen bir sonuçtur. Bu olaylar, Ermeni sorununa yabancıların müdahale etmesine kapı açmakta ve ilerideki barış görüşmelerinde Türkiye'nin durumunu gereksiz yere zorlaştırmaktadır. Savaş koşullarına bağlı olduğu sürece Ermeni tehcirine karşı herhangi bir itirazımız bulunmamasına rağmen, kendi çıkarlarımız açısından da, savunmasız bir halkın katledilmesine kararlılıkla karşı çıkmalıyız. Eğer ağır bir sorumluluk yüklenmek istemiyorlarsa bütün imkânlarıyla bu tür olaylara engel olmak yerel görevlilerin bir ödevidir.

Şahsınıza özel bilgi: Babıâli nezdinde aynı doğrultuda görüşmelerde bulunacağım.

W[angenheim]

1915-06-22-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 19605; pr. 22.6.1915 pm; Özel yazı

Johannes Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığına

Potsdam, 22 Haziran 1915

Büyükelçinin 31 Mayıs tarihli telgrafına göre Enver Paşa'nın niyeti ve "şimdi başkaldıran Ermeni merkezlerinden tam güvenilir olmayan aileleri Mezopotamya'da iskân etmek"tir.

Bu ayın 18'i tarihli yazımda belirttiğim gibi burada söz konusu olan tek tek ailelerin gönderilmesi değil, aksine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ve Kilikya'dan Ermeni halk kesimlerinin büyük bölümünün Mezopotamya'ya, özellikle kitleler halinde tehciri söz konusudur. Bu önlemler askerî nedenlerle haklı gösterilemez. Bu yapılanlar gerekçe olarak gösterilen önemsiz olaylarla kıyaslanamaz boyutlardadır. Bunlar ayrıca, Türk Hükümetinin 4 Haziran tarihli (WTB,[634] İstanbul) resmî bildirisindeki, "Erzurum, Tercan, Eğin, Sason, Bitlis, Muş ve Kilikya Ermenilerinin, kamusal düzeni ve huzuru bozabilecek olaylara karışmadıkları için İmparatorluk makamlarının hiçbir önlemi ile karşı karşıya olmadıkları" şeklindeki açıklaması ile çelişiyor. Halbuki bu bölgelerden de kitle tehcirleri olmuştur ve bu tüm Ermeni bölgelerine yayılmaktadır. "Eğer Ermeniler oturdukları yerlerden sürülmek zorunda kaldılarsa savaş bölgesinde oturdukları içindir" pasajı da gerçeği yansıtmamaktadır, çünkü bunların büyük bölümü savaş bölgesinden uzakta bulunan İç Anadolu bölgeleridir.

Haberlerden edindiğimiz kadarıyla şimdiye kadar 200.000 Ermeni sürgün önlemine maruz kalmış olmalı. Özellikle Yukarı Fırat bölgeleri (Erzincan, Kemah, Bayburt), Toros ve Amanos bölgesi (Zeytun, Hacin, Antep, Maraş) ve Kilikya'nın adı geçiyor. Erzurum gibi, diğer bölgelerde de aynı önlemlerin hazırlığı yapılıyor. Trakya'da, Edirne ile Marmara Denizi arasında kalan köylerin Rum olan halkının sürüldüğü göz önüne alınacak olursa, anlaşılan savaş durumu bahanesiyle, Müslümanlık duygusu istismar edilen halkın cihada çağrılmasıyla İmparatorluğun Hıristiyan ahalisinin mümkün olduğunca budanması ve iklim yönünden elverişsiz olan ve güvenli olmayan sınır bölgelerine sürülerek imhaya terkedilmesi söz konusudur.

Buraya hangi yöntemlerle gelindiğine bakılacak olursa, örneğin Zeytun'un 27.000 nüfusundan Toros yaylasının erkek halkı Deyr-Zor'un sıcak Fırat

634 Wolff'un Telgraf Bürosu'nun kısaltılmışı.

ovalarına, Arap bedevilerin arasına gönderilmesine karşılık (500 km güneydoğuda), kadın, kız ve çocuklar Ankara bölgesine taşındılar (500 km kuzeydoğuda). Yani erkekler ailelerinden 1000 km ayrıldılar. Sürgün sırasında genç kızlar Türk haremlerine kaçırıldılar. Kadınlar Müslüman köylerinde tecavüze uğradılar. Boşaltılan Zeytun bölgesine yerleştirilen Müslüman Boşnaklara 20.000 lira yollanırken, Ermenilerin neleri varsa gaspedildi ve bunlar yalınayak başı kabak yaban ellere yollandı.

Benzeri sadece eski Asyalılarda görülen bu tür uygulamalar askerî amaçlarla haklı gösterilemez, tersine üstü örtülü Hıristiyan katliamı demektir. Ve muhtemelen boyutları Abdülhamit dönemi katliamlarını aşacaktır.

Türklerin bu önlemlerinin sonuçlarına dikkat çekmeyi görev sayıyorum:

1- Gerçekler Avrupa ve Amerika'da öğrenildiği zaman, Büyükelçinin 4 Haziran tarihli telgrafında belirttiği gibi, sadece "bize karşı olan düşman dünyada yeniden büyük bir heyecan yaratmak ve bize karşı kullanılmak"la kalmayacak, tüm Almanya Protestan Kilisesinde de infial yaratacak ve bu, Türk halkına duyulan en içten sempatiyle de yatıştırılamayacaktır.

2- Bugünkü iktidar sahibi Türklerin yok etme politikası tüm Ermeni ulusunda (yani 2 milyon Rusya ve 2 milyon Türkiye Ermenisi) Türkiye'ye karşı bir nefret yaratacak, sadece müttefik güçlerin çıkarlarına hizmet edecektir. En büyük bölümünü Ermenilerin omuzladığı Türkiye'nin ekonomik gelişmesi üzerindeki Alman etkisine büyük ölçüde zarar verecektir. Örneğin Ermenilerin Kilikya'dan tahliye edilmesiyle birlikte oradaki Alman girişimciler (pamuk grupları vs.) tüm işlerini feshedeceklerdir.

3- Hükümeti terörist yöntemlerle iş gören bir ülkede yok etme siyasetine maruz kalanların da aynı şekilde terörizme sürüklenmeleri kaçınılmazdır. Bugünkü Hükümetin, sadık Türk tebaası Ermenileri kolundan tutup aralarına fırlattığı Türk ve Arap tebaa arasında da güçlü ve tehlikeli bir muhalefet partisinin bulunduğu unutulmamalıdır. Türk muhalefeti (Liberal Birlik) İtilaf Güçleriyle birlikte hareket ettiği için Türkiye Ermenileri'nin terörist bir muhalefete sürüklenmesini engellemek ve Alman etkisinden uzaklaştırmamak bizim en acil siyasî çıkarımızdır. Yaklaşık 120 sadık Taşnak lideri tutuklandı ve onların hepsinin idam edilmesinden korkuluyor. Bu sadık aydınların yok edilmesiyle birlikte Rusya Ermenileri'nin terörist unsurları da Türkiye'de hareket serbestisine sahip olacaklardır.

Sadık Ermeni komiteleri, temsilcileri aracılığıyla Amerikan, Bulgar ve Yunan hükümetine, Ermeniler lehine etkilerini kullanmaları için başvurdular. Bunlar hep bir ağızdan, sadece Alman Hükümetinin Türk Hükümeti üzerinde nüfuz sahibi olduğunu ve kötülüğün önlenmesine onun gücünün yeteceğini

haykırdılar. Bu nedenle yurtdışında, olup bitenlerden dolayı Türkiye sorumlu tutulurken, Alman Hükümeti de bu sorumluluktan payına düşeni almaktadır.

Johannes Lepsius

[Zimmermann'ın notu 22 Haziran]
Pera'dan yazılan 494 no'lu yazı dış havaleyle gönderildi.

1915-06-22-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 19697; pr. 23.6.1915; Özel yazı

Johannes Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığındaki
Elçilik Müşaviri Rosenberg'e

Potsdam, 22 Haziran 1915

Türk Ermenilerine karşı alınan önlemlerin durdurulması için Rus Ermenileriyle anlaşmanın yolları açıktır. Aşağıdaki öneriler uygulanabilir görünmektedir:

Yaklaşık 120 tutuklu Ermeni önder ve aydının serbest bırakılması ve sürgüne yollanmalarından vazgeçilmesine karşılık Rus Ermenileri Van bölgesindeki operasyonları durdurmalı.

Rusların yardımıyla Bitlis ve Muş bölgesinin de Rus Ermenileriyle doldurulma tehlikesi vardır (Urmiye ve Savuç-bulak Mayıs ayı ortasında Ruslar tarafından alındı). Van bölgesi Ermenileri aslında Türk egemenliğini Rusların kine tercih ettikleri için Rusya'dakilerden kopmaya hazırdırlar. Onlar Ruslar için değil, aksine vatandaşlarının güvenliğini Kürt saldırılarına karşı korumak için savaşıyorlar. Bana garanti edildiği üzere, Rus Ermenilerinin liderleri de bu görüşleri paylaşıyorlar ve gelecekte Alman-Türk çıkarları için kazanılabilirler. Bütün bunların görüşülmesinde başarılı olunması için temel şart, Ermeni lider ve aydınların idam edilmemesidir.

Bu önerilerin telgrafla İstanbul'a tavsiye edilmesi kararını Zat-ı Âlinize bırakıyorum.

Johannes Lepsius

[Zimmermann'ın Pera'ya telgrafı (No. 1209) 23 Haziran]

Lepsius yaklaşık 120 tutuklu Ermeni lider ve aydının serbest bırakılması ve tehcirlerden vazgeçilmesine karşılık Rus Ermenileri'nin Van bölgesindeki operasyonlarını durduracağına ve Rusya'dan ayrılacaklarına inanıyor. Rus Ermeni liderleriyle görüşmenin yolunu bildiğini de iddia ediyor.

[Mordtmann'm notu, 24 Haziran]

Eğer Dr. L. yakın zaman içinde buraya gelirse onunla konuyu detaylandıracağım, fakat ben sorunun bugünkü aşamasında Osmanlı Devletinin öneriye herhangi bir önem vermesini ihtimal dahilinde görmüyorum.

1915-06-27-DE-013

Kaynak: PA-AA/BoKon/169, A53a, 3939, p. 28.6.1915, Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 100 (değ. kıs.)

Trabzon Konsolosundan (Bergfeld)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 5

Trabzon, 27 Haziran 1915

26 Haziran tarihli telgrafın devamı.

Sadece Trabzon Vilayetinde yaklaşık 30.000 kişi tehcir edildi. Binlerce kişinin yüzlerce kilometre uzağa taşınması, yol, yiyecek bulunmaması ve 300 km boyunca tifoya yakalanacağının kesin olması özellikle kadınların ve çocukların ölmesine yol açacak ve böylece sadece Türkiye'nin değil, müttefiklerinin de prestiji sarsılacaktır. Ben asla Ermeni dostu değilim, ama Ekselanslarını insanlık ve prestij açısından bu büyüklükteki bir kitlesel tahliyenin içerdiği tehlikeler konusunda uyarmayı bir borç biliyorum. Buradaki Vali İstanbul'dan emir aldığını söylemekte.

Avusturyalı meslektaşım da kendi büyükelçiliğine benzer bir telgraf yolladı. Ayrıca, tehcir vasıtasıyla tifonun yayılma tehlikesi de mevcut. Belki Babıâli kocalarıyla birlikte gitmek için gönüllü olmayacak olan kadınları ve çocukları tahliye etmekten vazgeçer ya da yakın bir yerlere iskânı ile yetinir.

[Bergfeld]

1915-06-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 20791; pr 6.7.1915 p.m.; Yazı

Konstantinopel Büyükelçilik Müsteşarı Neurath'dan
Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Müdürü Friedrich Schuchardt'a

No. 3898

Pera, 29 Haziran 1915

Dışişleri Bakanlığına verdiğiniz bu ayın 9'u tarihli dilekçeyle ilgili olarak ben, Van şehri ve çevresinin Mayıs ortalarından beri Rus birliklerinin ve bunlarla birleşmiş olan Ermeni çetelerinin elinde bulunduğunu bildiriyorum. Oradaki misyon merkezinin korunması için Berlin'deki Amerikan Büyükelçiliğinin arabuluculuğuna başvurmanız münasip olur.

Doğu Anadolu'daki Ermeni halkının göçü Türk Hükümeti tarafından, aslında içinde Ermenilerin ağırlıklı olarak oturduğu bu bölgedeki ayaklanmayı engellemek için askerî nedenlerden dolayı kararlaştırıldı. Üzülerek belirteyim, bu önlemin geri çevrilmesi veya sadece durdurulması şimdilik mümkün değildir ve uygulanması büyük meşakkatleri peşinden getirmektedir; bazı saldırılar da olmuştur. İçerdeki konsolosluklarımız mümkün olduğunca sürülenlerin can ve mal güvenliği için çaba gösteriyorlar. Ben barış anlaşmasından sonra Ermenileri savunma ve durumlarını iyileştirme imkânı doğacağına inanıyorum. Ki bu sizin de haklı olarak belirttiğiniz gibi bizim ve Türk Hükümetinin çıkarınadır, umut ediyorum.

Yukarıdaki bilgiler yalnızca siz âlicenaplarınız içindir ve çok gizlidir; basın yoluyla ya da herhangi bir yolla yayılmasından sakınılmalıdır.

İmparatorluk Büyükelçisi adına
[Neurath]

1915-06-29-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 22125; pr. 23.7.1915 p.m.; Rapor

Halep Konsolosundan (Rössler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 1382/K. No. 67

Halep, 29 Haziran 1915

Peder Künzler'in bu ayın 20'si tarihli bir mektubunun suretini ve Karma Alman Doğu Misyonunun misyoneri Karen Jeppe'nin karıma gönderdiği bu

ayın 18'i tarihli mektubunun bir suretini ilişikte gönderiyorum. Her ikisi Urfa veya daha içlerdeki durumlar hakkındadır ve bana ulakla gönderilmişlerdir.

Ağır hastalığından sonra Urfa şehri dışındaki bir bağda oturan ve şehre sadece ara sıra gelen Bay Künzler oradaki dikkatini esas olarak Ermeni sorunlarına yoğunlaştırmıştır.

Urfa'nın kuzeyindeki bir Kürt isyanı hakkında sadece Bayan Jeppe'den haber var. Buna göre anlaşılan, Hükümet birliği sayılan Çerkes gönüllülerinin yaptığı yağmalar Kürtleri savunmaya itmiş ve böylece onları Hükümet birliklerine karşı ayağa kaldırmış. Bay Künzler ise Çerkes gönüllülerine iki gün boyunca şehirden geçişleri sırasında rastlamamış.

Bay Künzler'in de yazdığı gibi Diyarbakır'dan, Haziran başından beri Valinin de tutumunun bir sonucu olarak Ermenilere karşı en zalim uygulamaların gerçekleştirildiği haberleri geliyor. Diyarbakır'dan bir mektup almayı umduğum için bu konudaki raporu erteledim. Fakat gelmedi. Bu buradaki Vali Celal Bey'in söz arasında Diyarbakır Valisini yeren bir ifadesinden anlaşılıyor. Bu arada sözü edilen Diyarbakır ayaklanması, olsa olsa Ermenilere yapılan zulümden kaynaklanmış olabilir.

Güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre başka yerlerde de zulüm oldu. Hattâ Bağdat'a kereste almak için gidip gelen ve burada çok iyi tanınan bir İsviçreli, Rumkale'nin yukarısında 6 çift Ermeni cesedinin, sırtlarından birbirine bağlanmış olarak Fırat'tan aşağı sürüklendiğini görmüş. Hapishaneler doluymuş, fakat içerdekiler gece yarısı bir yerlerde hallediliyormuş. Burada Malatya Mutasarrıflığı (Harput Vilayeti) söz konusu. Rumkale ise hâlâ, sükûnetin hâkim olduğu Halep Vilayetine bağlıdır. Hattâ buradaki Vali, Ermenilerin eğer Halep Vilayeti köylerine iskân edileceklerse, 20'şer ailelik gruplar halinde kalmalarını da sağladı.

Aynı raporu Konstantinopel'daki İmparatorluk Büyükelçiliğine de gönderiyorum.

Rössler

Ek 1

Suret

Urfa, 20 Haziran 1915

Sayın Bay Konsolos!

Buradaki ve bölgemizdeki olaylar elime kalemi alıp size bildirmemi zorunlu kılıyor.

Bu arada siz, bizim himayemizdeki ve Osmanlı sadığı eczacımız Abraham'ın

tutuklanması haberini verdiğim notu almış olmalısınız. Bay Eckart ve ben, bizim kefaletimizle serbest bırakılmasını sağlamak için aynı gün Valiye gittik. Fakat boşuna! Vali, hakkında bir suçlama olduğunu söyledi. Aynı gün 50 Ermeni tutuklandı. Bunlar Gregoryan Ermenilerinin ve Protestan Ermeni cemaatlerinin liderleriydi.[635] Çoğu çok sakin ve ülkeye sadık unsurlardı.

O gece tutuklu bir Ermeni tüccar birkaç yüz sopa darbesi aldı, öyle ki neredeyse ölüyordu. Gerçi Vali, bir Ermeni ruhanî liderinin sorusu üzerine bu dayak cezasını inkâr etti. İki gün sonra ben Valiyi yeniden ziyaret ettim. Ona, Ermeni halkının arasında suçlularla birlikte masumların da acı çekmeye devam etmesi halinde ya da Diyarbakır'da olduğu gibi hepten öldürülmeleri halinde, bunun Alman müttefiklere bir yüzkarası bırakarak sonbulacağından korktuğumu söylemek zorunda kaldım. Bu söz ona bayağı dokundu. Aynı sözleri Jandarma Komutanına da söyledim, o da bunları acı bir hap gibi yuttu. Benim uyarımdan sonra herhangi bir dayak cezası uygulaması duymadım.

Vali evvelki gün Ermeni ruhanî liderini yanma çağırttı ve Ermenilerin tüm silahlarını teslim etmeleri gerektiğini, aksi halde tüm evlerin aranacağını ve başka yerlerdeki Ermeniler gibi, geniş İmparatorluğun diğer bölgelerine sürüleceklerini söyledi. Ruhanî lider silahların varlığını inkâr etmedi ama onların savaşa veya Osmanlı Hükümetine karşı değil, aksine bir tehdit unsuru olan tepeden tırnağa silahlı Müslümanların katliamlarına karşı bulundurulduğunu söyledi. Hemen bugün iki araba dolusu silah teslim edilmiş. Fakat Hükümet daha çoğunu istiyor. Ermeniler çok korkuyorlar. 1895'te, yine korunacakları vaadiyle silah teslimine zorlanmışlardı. Onu nasıl bir koruma izledi ki? 7000 insanın kesilmesi!

Dün şehrin askerler tarafından 3 saat boyunca hangi sebepten dolayı abluka altına alındığını öğrenemedim.

Diyarbakır Vilayetinden bazıları bize bütünüyle İspanyol engizisyonunu hatırlatan korkunç söylentiler geliyor. Orada birçok yerde işkence yapıldı ve daha sonra da cefadan kurtarıcı mermi kullanıldı. Özellikle tırnak çekmek rağbet gören bir yöntem olmalı. Ne yazık ki, orada olup biten şeyleri biz sadece oradan gelen Müslüman ve Hıristiyan yerlilerin bize aktardıklarından öğrenebiliyoruz. Ve örtüşen ifadeleri dikkate alıyoruz. Buna göre şehirlerde ve köylerde katliamlar yapılmış olmalı.

Oradan gelen bir Müslüman Van'daki durum hakkında şunları anlattı:

635 Önceden birkaç kişi tutuklandı ve Rakka'ya götürüldü. Bu ilk tutuklananlara iyi davranıldı.

"Civardaki Kürtler Van'a, şehre geldiler ve Ermenileri öldürmeye başladılar. Ermeniler kendilerini savundular. Orada bulunan askerler hemen Kürtlere yardıma geldiler. Ermeniler kanlı boğuşmalardan sonra Kürtleri ve askerleri kaçırdılar, şehre hâkim oldular. Daha sonra birkaç kamu binasını dinamitlediler ve ardından Müslüman halk üzerinde büyük bir (intikam) katliamı uyguladılar."

En üzücü olanı da, tüm Ermeni şehirlerinin boşaltılması ve insanların ölüm getiren ıssız bölgelere nakilleridir. Bu nedenle buraya hemen her gün Zeytun, Hacin, Elbistan vs.'den, hepsi perişan durumda geliyorlar. Hastalar ve ölüler geride, yollarda bırakılıyor, kaderlerine terk ediliyor. Dayaktan kötürüm olmuş, yolda yatan 80 yaşındaki bir adamı ben bizzat gördüm. Hükümet bu Ermenilere asla yardım edilmemesi kararı aldı. Bu zavallılar nereye gitsinler? Verimsiz, susuz Cebel Abdül-Aziz'e yerleşeceklermiş! Tüm bunlar suçsuz erkek, kadın ve çocuklardan kimbilir kaç tanesinin canına mâl olacak!

Urfa'nın ruhanî lideri dün Valiye, Urfa yakınlarındaki Ermeni köyü Germüşe'nin dağlık bölgesinde, Siverek ve Diyarbakır'dan gelen silahlı ve tehlikeli Ermenilerin bulunduğu haberini getirdi. Bu insanlar kendi hayatlarından vazgeçmişler, ama bulundukları yerlerde yine birçok kardeşlerine zulmedip öldüren Türklere karşı kendilerini savunmak isteyen kişilermiş. Bu isyancılar şimdi Germüşe ve Urfa'daki insanları da kışkırtmaya başlamışlar. Hükümet altı jandarmayı buraya araştırmaya gönderdi. Yaklaşınca ateşle karşılandılar. Bir jandarma hemen öldü ve diğer dördü yaralandı. Biri kaçarak Urfa'ya geri döndü. Şimdi o dağlara 200 asker gönderildi. İsyancılardan on ikisi öldürülmüş ve geri kalanları kaçmış.

Saygıdeğer Bay Konsolos! Ermeni halkının durumuna bakınca ve arkasından ünlü Türk Albayı Nafiz Bey'in, savaştan sonra Ermeni halkını yok etmeli veya göçe zorlamalıyız, şeklindeki sözlerini hatırlayınca, savaş döneminin çok yanlış bir hesapla bütün bu zeki halkın yok edilmesi için kullanılmasından korkuyorum.

Ben diyorum ki, İttifak güçlerinin Türkiye ile böylesi büyük dostlukları ve işbirlikleri varken bunların Ermeni halkına adil davranılması yönünde Türkiye'ye küçük bir işareti, hesaplanamayacak boyutta bir hayır getirirdi. Adalet bir halkı yüceltir! İttifak Devletleri her türden baskıya karşı bir özgürlük sığınağı olmalıdırlar. Burası verimli bir etkinlik alanıdır!

[Künzler]

Ek not

Nasıl yapılıyor!

Son günlerde bir sürü yaşı çok küçük insan tutuklandı ve hapse atıldı. Jandarmanın Ermeni sandığı genç bir Süryani'yi de içeri tıkacaklardı. Delikanlı pazarda birşeyler alıyordu. Bir kulübenin önünde dururken bir jandarma fark ettirmeden cebine bir mavzer fişeği soktu. Oğlan dükkânı terk edince jandarma onu durdurdu, ceplerini arayacağını söyledi. Genç buna izin verdi. Ama o da nesi! Cebinden bir fişek çıktı. Süryani genci sarardı. Jandarma onu hapishaneye götürmek amacıyla ite kaka sürüklemeye başladı. O sırada bir Müslüman yardımına koştu. O jandarmanın, oğlanın cebine fişeği nasıl soktuğunu kendisi bizzat görmüştü. Böylece Süryani genci kurtarıldı.

Ama Amerikan sanat okulunda işçi olarak çalışan 15 yaşındaki Ermeni Toros ise oyuna geldi ve uzun süre kalacağı hapishaneye düştü. Çocuk caddeden geçiyordu. Önünden bir jandarma gidiyordu. Toros jandarmanın yere düşürdüğü bir fişeği gördü, aldı ve sakladı. Az sonra jandarma onu tutukladı, oğlanda cephane bulunduğunu iddia ederek aramak üzere polis karakoluna götürdü. Doğruydu, böylelikle hadi bakalım hapishaneye!

[Künzler]

Ek 2

Suret

Urfa, 18 Haziran 1915

Halep Konsolosu Rössler'in Eşine,

...Şu anda buradan geçen gönüllü Çerkes askerler tamamen birer eşkıya gibi davranıyorlar, Hükümeti hiçe sayıyorlar. Hattâ güvenilir kaynaklar, onların düzenli birliklerin komutanını tokatladıklarını belirtiyor. Olup bitenlerin tümüne asla değinmek istemiyorum. Bunu kendiniz tahmin edebilirsiniz. Öğrendiklerim içinde en kötüsü, gerçi resmî değil ama çürütülemez bir gerçek olduğuna inandığım şey, bu çetelerin kuzeyde bir Kürt ayaklanmasını tetiklediklerıdir.

Buradan uzak olmayan bir yerde bunlardan biri Kürtler tarafından öldürüldü ve biz kötü dedikodular işitiyoruz. Bu, her halükârda Doğunun sonu sayılır. Kürt isyanı eğer Van'dan buralara kadar yayılırsa Rusları da yakında burada görürüz. Kürtler, Hükümetin de bu Çerkeslerin davranışlarına, tıpkı kendileri gibi kuşkuyla yaklaştığını anlamıyor. Onlara Hükümetin emir verdiğine inanıyorlar.

Buna karşılık bölgenin Ermenileri bunu gayet iyi anladıkları için Hükümete sarılıyorlar. Eğer onlara bu son haftalarda olduğu gibi davranmaya devam edilirse, bu büyük bir hata olur. Buradaki daha makul Türklerin enerjik protestosu bu durumu yeterince açıklıyor ve benim görüşüme göre İstanbul'daki Merkezî Hükümet daha fazlasını hesaba katmak zorundadır. Çünkü bugün onlar acı çekmektedirler ve Kürt isyanı buraya sıçrarsa, kimse onların da patlamayacağının garantisini veremez. Her halükârda bu güruhun buradan daha fazla geçmesinden acil olarak kaçınmak gerektiğine kesinlikle inanıyorum. Aksi halde başedilip başedilemeyeceği belli olmayan çok daha kötü gelişmeler bekleyebiliriz.

Mutasarrıfımızın iyi bir insan olduğuna inanıyorum, ama bu ağır durumun altından kalkıp kalkamayacağı ortada kalan bir sorudur. Görüşüme göre her halükârda buradaki halk suçlu değildir. Eğer kötü şeyler olursa, bu, ne Müslümanlar'dan ne de Hıristiyanlar'dan, yukarıdan, kötü yönetimden kaynaklanmış olacaktır. Örneğin, neden hiçbir şey olmamışken ve herkes köklü bir barış ortamı içinde yaşayıp giderken Hıristiyanlar takibatlarla kışkırtılıyor ve neden bu başıbozuk çeteler Kürt bölgelerinden geçiriliyorlar, öbür tarafta yangın her tarafı sarkmışken? Gerçekten bu salakça birşey!

Böylece size içimi dökmüş oldum. Bay Konsolosun herhangi bir yerde bir sözcük etmesi mümkündür belki. Ruslara hizmet edilmesi onu da kızdıracaktır. Kumandanın dövüldüğünü bana anlatan Bay Eckart'dır ve onun boş lâf ettiği görülmemiştir. Ama neye ve kime inanılacağının bilinmediği bir atmosferde yaşıyoruz. Akşama dek buna kanıt bulmaya çalışacağım, çünkü bir yerde bu, olabilecek en kaba şey.

Bundan sonra daha çoğunu anlatmak gereksiz. Elbette Çerkeslerin evlere girmeleri, dükkânları yağmalamaları, kadınlara tecavüz etmeleri de ihtimal dahilindedir. En şaşırtıcı olanı aslında şimdiye kadar mal varlığımıza saygı göstermiş olmalarıdır. Mutasarrıf onlardan haksız şekilde el koydukları bir atı geri alamadı. Ama bizim atı ahıra geri getirdiler, hatta bu, bizden birinin aklına gelmeden önce, sırf Ermenilerin ısrarlı çabaları sonucu oldu.

Kumandanın hikâyesi, onu gözleriyle görmüş olan bir polis memurunun aynı şekildeki anlatımıyla doğrulandı.

Mutasarrıf asker istedi ve bugün 3 bölük gelecekmiş...

[K. Jeppe]

1915-06-29-DE-005

Kaynak: PA-AA/BoKon/96; 10/12, 6278; Yazı

22 Neurath tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi ("Talimat 480").

Erzincan'daki Bir Alman Kızılhaç Hastanesi Doktorunun Raporu[636]

Suret

Tahminen 1 Haziran tarihinde Erzincan'da tek tek Ermeni ailelerin sürüleceği öğrenildi, önce beş, sonra 150, nihayet söylenen tüm Ermenilerin gitmesi gerektiğiydi. Aynı zamanda civarda Erzurum bölgesinden getirilen Ermeni ailelerin jandarma gözetiminde açık havada konaklatıldıkları görülüyordu. Eczacılarımızdan biri olan Gehlsen insanlarla konuşmak istiyordu, ama ona o izin verilmedi. Sonraki günlerde durum açıklık kazandı. Ermeni kadınlar evlerinin önünde oturmuş, bütün ev eşyalarını satılığa çıkarmışlardı. Her şey sudan ucuza gitti. Köylüler ve Kürtler Ermeni mahallelerine girip ev eşyalarını eşeklerine yükleyip götürdüler. Bu arada tıka basa yüklenmiş kağnı arabaları da gidiyordu. Anlaşılan alıcılar şehrin oldukça uzak bölgelerinden gelmişlerdi.

10 Haziran tarihinde tablo değişti. Şehir boşaldı. Ermeni mahallelerinde her yerde silahlı görevliler vardı. Ermeni kadınlar evlerden eşek, kap kacak ve çocuklarıyla çıktılar ve küçük kafileler halinde yola düzüldüler. Erkeklerin çoğu amele taburlarında çalıştırıldığı için kadınlar ve çocuklar çoğunluktaydı. Hasta ve çok yaşlı kadınların da topallayarak gittiği görülüyordu. İstisna yoktu: Askerlerimizden birinin karısı tifüsten yarı yarıya baygın bir haldeydi. Ben kadının naklinin ölümü anlamına geleceğini ısrarla belirtmeme rağmen 11 Haziran tarihinde bir ata bindirildi.

12 Haziran tarihinde geriye kalan halkın yarısı yola koyuldu ve o zamandan beri Ermeni mahalleleri boştur, 10-20.000 nüfusun tamamı (Ermeni köylerinde oturanlar dahil değil) gitti. Buraya kadar her şey, en azından dışarıdan görebildiğim kadarıyla, tamamen düzenli oldu. Sadece seyahatin nereye olduğu hakkında tam bir şey bilinmemesi vardı. Arabistan, Güney Kürdistan vs. denildi. Fakat biz yoldaki küçük köylerde 20 kişi için bile yiyecek bulmanın genellikle zor olduğu Anadolu'daki seyahatin varlıklı insanlara mahsus atlarla da kolay olmadığını ve güçlü bir kondüsyon istediğini biliyoruz.

636 Muhtemelen Dr. Neukirch'den kardeşine bir mektup.

O halde 20.000 veya daha fazla kadın, çocuk ve ihtiyar yakıcı güneş altında haftalarca, nasıl yedirilip içirilir? Nerede yatacaklarından ise hiç söz etmiyoruz. Ben Hükümetin bunu yapmaya niyetli olduğuna asla inanmıyordum. Gerçekten gidilen yolun ne olduğunu belki şu anlatabilir: Daha sürgünün başında bir Türk doktor bize Kürtlerin bu yağma fırsatını kaçırmayacaklarını anlatmıştı.

11 Haziran tarihinde geri dönen tek tük kadın, geceleyin baskına uğradıklarını anlatmışlar.

12 Haziran tarihinde erkenden, Türkçesi mükemmel olan eczacı Gehlsen 20 askerlik bir mızraklı süvari birliğinin harekete geçtiğini gördü. Aşina olduğu bir askere seferin hedefini sordu. Asker açıkladı: Kemah geçidine gitmeleri gerekiyormuş. Orada sürülen Ermenilere saldırılar olmuş. Dün akşam birlik geri geldi ve Gehlsen anti Ermeni havasına bürünerek ağızlarından laf almayı denedi.

Geçitte bir grup Ermeni kadın ve çocuğun etrafı sarılmış ve hepsi kılıçtan geçirilmişti. Güzel genç kadınlara ateş edilmesi ona acı vermişti. Ama ne fayda emir böyleymiş. Kadınların birçoğu çocuklarını ırmağa atmıştı. Kalan çocukları Türkler Müslümanlaştırmak için yanlarına almıştı. Kadınlar kaçmamış, hepsi diz çökmüştü. G. bundan sonra aniden rol kesmeyi bırakmış ve askeri, eğer söyledikleri doğru değilse kendisini ihbar edeceğini söyleyerek tehdit etmiş.

Buna rağmen asker ilk anlattıklarının doğruluğunda diretmiş. Kendi gözleri önünde öldürülenlerin sayısının 3000'in üzerinde olduğunu söylemiş ve sadece çok azının dağlara kaçıp kurtulduğunu anlatmış, ama bundan Kürtlerin haberi olmuş! Bu oyunun oynandığı yer böyle şeyler için çok uygundu. Fırat'ın kuzeyindeki Erzincan ovasının bittiği bir geçitti bu. Orada yol kilometrelerce ırmak boyunca gidiyordu, dik ve kayalık yamaçlar kaçmayı imkânsız kılıyordu. Fırat'ın sol tarafında, dağ Kürtlerinin oturduğu nobran bir bölge (Dersim) vardı. Oralarda bir şeyler olursa, bunun için Kürtler suçlanabilirdi!

Böylece, Alman Kızılhaç Misyonunun bulunduğu yerden iki saat uzaklıkta bir katliam gerçekleşti ve buna engel olacak bir şey yapılamadı.

Hükümet katliamların olduğunu itiraf etmek zorunda. Ama o suçu Kürtlerin üzerine atıyor ve hattâ Ermenileri korumaya birlikler gönderdiğini açıklıyor. Bunun karşısında ise askerin ifadesi! Katliam hakkında şehrin dedikodularla çalkalandığını ayrıca belirtmeme gerek yok. Katliamlar tehcir konvoyundakilerin tümünü kıymayacak olursa, salgın hastalık, sıcaklık ve Kürtler, geriye pek fazlasının kalmamasını sağlayacaktır.

Bizim psikolojik durumumuz korkunç: Müttefiğiz diye rapor yayınlamaktan başka bir şey yapmadan bütün bunları seyretmek zorundayız.

Benim konumumu tam olarak belirtmek gerekirse, Alman ve Türk askeri çıkarları için Ermenilere karşı katı davranmanın gerekli olduğunu söylemek zorundayım. Şartlar elverdiğinde her Ermeni'nin Ruslara kaçabileceği kuşkudan muaftır. Ordunun arkası, cephe gerisi emin olmalıdır. Ermeniler de, isyan halindeki Van bölgesinde ve diğer küçük yerlerde (Karahisar) Müslümanlara karşı korkunç vahşi davranıyorlar.

Buna rağmen Türklerin Ermenilere karşı gazabı öyle boyutlarda ki Alman Kızılhaç grubunun çalışmaları sanki insanlarla alay ediyormuşuz gibi anlamsız kalıyor. Örneğin, bizde yatan askeriye işçisi Ermenileri, eğer taburcu olduktan hemen sonra öldürüleceklerse, niçin tedavi ediyoruz?

Buradaki Alman Kızılhaçı'nın Çanakkale'ye nakli daha uygun olmaz mı?

Benim Misyonun naklinden yana olmam, 7 kadın üyesiyle Misyonun tehlikede olmasından değil, aksine elinden bir şey gelmeyen bir Alman heyetinin gözleri önünde gerçekleşen bu olayların Almanya'nın itibarına bir şey katmayacağını düşünmem nedeniyledir. Geri çağrılacağımızı umuyorum. Fakat ben bunu sadece özel olarak isteyebilirim.

Bütün bunlar, Dünya Savaşı'nın genel kurbanları içinde kaybolup gidebilir, dünyadaki birçok Ermeni dostu, çizdiğim tablo üzerine büyük bir hareket başlatabilir de. Benim kişisel kanaatim, burada kadınlara ve çocuklara reva görülen muamelenin, Dünya Savaşı'mn her iki tarafının da şimdiye dek listelemeye çalıştıkları vahşet eylemlerinin hepsinden daha dehşet verici olduğudur.

Sebepsiz tehcir önlemleri hakkında İstanbul'daki Temsilciliğimiz genel olarak bilgilendirildi ama ayrıntıları bilemez. Ve bilseydi bile yerel Türk makamlarını yeteri kadar etkilemekten aciz kalırdı. Bizim sağlık ekibimize gelince, bir çözüm olabilirdi: Uygun bir bahane ile bu rezil edici bölgeden başka bir savaş bölgesine taşınmamız. Ama bu noktada mensuplarımız aynı görüşte değiller. Ayrıca askeri hastanenin nakli çok zor olabilirmiş. Bu durumda galiba burada dayanmak zorundayız.

Raporlarımı objektif biçimde tamamlamak anlamında Türk makamlarınca uygulanan bu nedensiz tedbirler hakkında bilgimize sundukları her şeyi eklemek istiyorum. Baştan söyleyeyim ki, bu malzeme meselenin özüne dokunmuyor. Hiç kimse Ermenilere karşı alman bu görülmemiş sertlikteki uygulamanın apaçık ortada olduğundan kuşku duymuyor. Kadınlara ve çocuklara karşı bu tutumun özrü olmaz. Mutasarrıfın verilerini yorumsuz iletiyorum:

1) Van ili kanlı bir Ermeni isyanıyla birlikte Ruslara teslim edildi. Tüm Türkler yaşma ve cinsiyetine bakılmaksızın öldürüldü. Aynı şekilde Avusturya Bankasının müdürü de (Bu başka bir kaynaktan).

2) Aynı şekilde Karahisar'da kanlı ve entrika dolu bir isyan oldu: Şehir şu anda askere ve topçu birliklerine karşı Ermeniler tarafından savunuluyor.

3) Karahisar'dakine benzer bir tarzda, 28 Haziran da (dün) burada bir ayaklanmaya girişilmesi direktifleri ortaya çıktı. Şehrin etrafındaki kışlalar ilk hedef olarak verilmişti, o halde hastanemiz de. Direktifler Ermeni komitelerinden çıkıyor.

4) Tahminen 300 yeni karabina bulundu ve çok daha fazla silah deposu keşfedileceğine inanılıyor.

5) Tüm Ermeni mahallesinin altında, evleri birbirine bağlayan ve Hükümet binası civarına kadar uzanan yeraltı geçitleri olduğu keşfedildi. Biz birçok evde iniş delikleri gördük ve tünellerin varlığından emin olduk. Sistemin üstü kazılarak açılacak. Çünkü içerde hâlâ birçok insana ateş açan silahlı Ermeniler var. (Bizde bir yaralı ve bir ölü.) Dehlizlerin yaşı belli değil ama herhalde çok yeni de değiller.

6) Mutfağın bodrumunda bombalar keşfedildi; uzaklaştırılmak istenirken (veya çıkarılmasından korkulduğu için) patlatıldılar. Büyük bir patlamayla mutfağın tamamen yıkıldığını bizzat gördük.

Benim ilk raporlarımı ilettiysen, objektif olması için bugünkü ilâvelerimi de aynı yere ulaştır.

1915-06-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 4018

Mordtmann'm Notu

Aşağıdaki taslakta şu noktaların altını çizebilirim:

1) Samsun, Trabzon ve Harput'tan (sonuncusu Peder Ehmann'dan) gelen telgrafların gösterdiği ve birkaç gün önce Canpolat Bey'in elindeki Anadolu haritası üzerinde bana sözlü olarak doğruladığı gibi, Türk Hükümeti Ermenilere karşı uyguladığı sürgün önlemlerini daha da yaygınlaştırmayı kararlaştırdı. Bu durumda artık Canik, Trabzon, Sivas ve Mamurat ül-Aziz illerindeki Ermeniler de Mezopotamya'ya sürülecekler.

Bu politika artık askerî gerekçelerle açıklanamaz, burada daha çok Talat Bey'in birkaç hafta önce bana söylediği gibi, Ermenilerin yok edilmesi söz konusudur.

Ben bu çerçevede, yeni taslağın girişinde kitlesel göçü onaylamadığımızın doğrudan bildirilmesi gerektiğine inanıyorum.

2) Almanlar'la Ermenilerin birlikte çalıştıkları kurumların yok edilmesinin Almanya'daki Ermeni dostu çevrelerde büyük infial yaratması beklenmelidir. Maraş'taki yardım birliğinin Ermeni personeli hakkında (bunlar tarım işçileri idi) hiçbir bilgiye ulaşamadım. Harput için (Ehmann'ın misyonu) güya, bizim isteğimiz doğrultusunda oraya telgraf çekilmiş.

Bu kurumlara Osmanlı Devletinin dikkatinin çekilmesini özellikle rica ediyorum, taslağa bu konu hakkında bir parça ekledim.

İlk Taslak

[*Nihayet Osmanlı Devletine verilen Memorandum.*

Bel. 1915-07-07-DE-001, Ek][637]

L'Ambassade d'Allemagne vient d'être informée que les Arméniens d'Erzeroum qui devaient être déportés à Kharpout par voie d'Erzindjan ont été en route assaillies par des bandes de Curdes et de maraudeurs qui égorgèrent les hommes et les enfants et enlevèrent les femmes.

Presqu'en même temps les Arméniens expulsés de Diarbékir et qui étaient dirigés sur Mossoul ont disparu en route; les radeaux sur lesquels on les avait embarqués sont arrivés vides à Mossoul et les eaux de l'Euphrate charriaient pendant quelques jours les cadavres mutilés des massacrés.

Des massacres partiels ont eu lieu dans le district de Khinis.

Ces événements sont regrettables sous tous les rapports.

Il est à prévoir que les Puissances ennemies en profiteront pour fomenter l'agitation parmi les Arméniens; et les nouvelles qu'on en répandra à l'étranger ne manqueront pas de provoquer l'indignation générale dans les pays neutres, surtout dans les Etats-Unis dont les représentants s'intéressent depuis quelques temps au sort des Armeniens en Turquie.

A part cela, il est à craindre qu'à la suite de ces massacres qui coïncident avec l'exécution d'une vingtaine d'Arméniens dans la Capitale, la population Arménienne ne se livre à des actes de désespoir en se soulevant ouvertement contre le Gouvernement et en attentant à la vie de ceux qui se trouvent à la tête du Gouvernement et qu'elle accuse d'être les promoteurs de ces persécutions.

637 Buna Mordtmann'ın notu: 6/7'sinde Talat Bey'e verildi, kederli bir ifadesi vardı ve bir cevap ihsas etti.

Le Gouvernement d'Allemagne croit de son devoir comme Puissance amie et alliée de la Turquie d'attirer l'attention de la Sublime Porte sur cette situation et sur les conséquences qui en pourraient résulter au détriment de leurs intérêts communs, tant pendant la guerre actuelle qu'après, lors de la conclusion de la paix.

L'Ambassade pense qu'il serait d'urgence de donner des ordres peremtoires aux autorités provinciales d'empêcher par tous les moyens le retour de pareils incidents; elle pense également qu'il serait prudent de surseoir momentanément à l'exécution des arrêts de mort déjà rendus ou à rendre contre des Arméniens par les cours martiales de la Capitale ou dans les provinces, surtout a Diarbékir et à Adana.

[*Çevirisi*]

Alman Büyükelçiliği biraz önce Erzincan üzerinden Harput'a sürülmesi gereken Erzurum Ermenileri'nin yolda Kürt çetelerinin ve çapulcuların saldırısına uğradığı, erkekleri ve çocukları öldürdükleri ve kadınları kaçırdıkları konusunda bilgilendirildi.

Aynı zaman diliminde Diyarbakır'dan sürülüp Musul istikametine götürülen Ermeniler yolda kayboldular; üzerine bindirildikleri tomruklardan yapılma sallar Musul'a boş geldi, Fırat'ın suları birkaç gün boyunca katledilenlerin parçalanmış cesetlerini taşıdı. Benzeri katliamlar Hınıs bölgesinde yaşandı. Bu olaylar birçok bakımdan üzücüdür.

Düşman güçlerin bu olayları Ermenileri kışkırtmak için kullanmaları öngörülebilir. Yurtdışmda yayılan bu haberler, genel olarak tarafsız ülkelerde, özellikle de Türkiye'deki temsilcileri bir süredir Ermenilerin kaderiyle yakından ilgilenen Amerika Birleşik Devletleri'nde genel bir öfke yaratacaktır.

Buradan hareketle, aynı zamanda başkentte tahminen yirmi Ermeni'nin asılmasıyla süren bu katliamların Ermeni halkını umutsuz eylemlere sürüklemesinden, Hükümete karşı açıkça ayaklanmalarından, olayların aslî faili olarak telâkki ettikleri Hükümetin tepesindekilerin yaşamına kastetmelerinden korkulmalıdır.

Alman Hükümeti, Türk Hükümetinin dostu ve müttefiki olarak hem savaş sırasında hem de barış anlaşmasında ortak çıkarlarının zararına olabilecek bu durum ve sonuçları hakkında Osmanlı Devletinin dikkatini çekmeyi görev saymaktadır.

Bu yüzden Büyükelçilik, benzeri olayların tekrarının önlenmesi için il makamlarına bütün araçlarla emirler verilmesini acilen gerekli görüyor; şu

anda başkentte ve ileride özellikle Diyarbakır ve Adana'da Divan-ı Harb tarafından ölüm cezasına çarptırılan Ermenilerin cezalarının infazının ertelenmesi gerektiğine inanıyor.

İki Ermeni Kadının Wangenheim'ın Eşine Verdikleri Dilekçe

Pera, tarihsiz, Haziran 1915

Sivas eski mebusu Dr. Daghavaryan ve *Azadamart* şef redaktörü Zartaryan'ın eşlerinin von Wangenheim'ın eşine iletilmek dileğiyle verdiği dilekçe şu sözlerle başlıyor:

"Biz aşağı yazılmışlar ("bu dilekçeyi imzalayanlar" demek istiyorlar - çev.) bize birkaç dakikanızı ayırmak iyiliğini göstermeniz için siz sayın ekselansa yalvarmak şerefine nailiz."

Anlaşılan Wangenheim'ın eşi yerine onları Mordtmann kabul etmiş:

Mordtmann'ın notu 12.7

Sayın Büyükelçilik Müşaviri'nin izniyle bugün, kısa süre önce siz ekselansa başvuran Ermeni hanımları kabul ettim. Bunlar, aşağıdaki Ermenilerin eşleri ve yakınları adına Kayzerlik Büyükelçiliği'nin korumasını dileyen Dr. Daghavaryan'ın eşi ve Bayan Zartaryan'dı:

Dr. Daghavaryan, Sivas eski mebusu ve Valilik müfettişi;

Vartkes, E., Erzurum eski mebusu;

Zartaryan, *Azadamart* şef redaktörü;

Serkis Minahsiyan, öğretmen ve yazar;

Cihangiryan, Patrikhane meclis üyesi;

Hayak, öğretmen, Rus tebaası;

Dr. Agnuni, yukarıdaki gibi Rus Ermenisi;

Bunlar daha haftalar önce buradan, kısmen de Ayaş'tan Diyarbekir'e, oradaki savaş mahkemesince yargılanmak üzere yollandılar; daha yakın bilgi yok.

Gelenlere şunları dile getirdim:

Siz sayın ekselansın bu adamların ailelerinin tepesine çöken dert ve üzüntülere ortak olduğunuzu;

Adı geçenler için resmi bir şey yapılamayacağını;

Kayzerlik Büyükelçiliği'nin, savaş mahkemesince ölüm cezası verilmemesini veya böyle bir cezanın uygulanmamasını candan arzu ettiğini;

Babıâli'nin, bizim bu istemimizi bildiğinden emin olduğumu ve bunu dikkate alacağını ümit ettiğimi.

Yine bugün Canbulat Bey'in (kendisi bürosunda değildi) yardımcısı Aziz Bey'e yukarıdakileri ayaküstü anlattım ve adı geçen Ermenilerin yakınlarının -elbette alışılmış sınırlamalar dahilinde- bunlarla telgraf veya mektupla haberleşme izinlerinin olup olmadığını sordum.

O buna olumlu yanıt verdi. Haig Efendi tarafımızdan, ilgili hanımlara bunu iletmekle görevlendirildi.

Sayın ekselans Herr Büyükelçi'nin Babıâli'de Ermeni konusuna dönerse, Diyarbekir Savaş Mahkemesi'nde yargılanan Ermenilere dikkati çekmesini saygıyla desteklemek istiyorum.

Neurath'ın notu 14. 7

Ben bundan yana değilim. Şu anda, şimdiye kadarkinden daha fazlasını yapamayız.

Mordtmann'ın notu 14.7

Bilgi alındı.

1915-06-30-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 40217; p. 13.7.1915; Yazı

Kilikya'daki Ermeni Patriği II. Sahag'tan
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)
Halep, 30 Haziran 1915

Saygıdeğer Büyükelçi!

66 yıllık hayatımda, yabancı bir Büyükelçiye değil, Türk İmparatorluğunun müttefiki Alman İmparatorluğu'nun saygın temsilcisi olarak, ilk kez yazıyorum.

Yazım ne bir şikâyettir, ne de bir rica. Çünkü ben Muhterem Hükümetimizden şikâyet etmeyi veya ricada bulunmayı, sadece suçluluk olarak görürüm; çünkü Türk tebaası olarak biz güç günlerimizde yalnızca Osmanlı Hükümetine sığınabiliriz.

Beni kişisel güçlükler sıkıştırmıyor. Aksine ben, Hükümetin bana olan güveninin tadını çıkarıyorum. Kilikya'nın Ermeni Piskoposu olarak ve yüksek dinî rütbem nedeniyle sadakatim, ikisi de en yüksek derecede olan

Osmaniye ve Mecidiye nişanıyla tescil edilmiştir.

Ermenilerin, Alman kuvvetlerinin başarısını istemediklerine dair şurada burada yayılan yanlış yargı, üzüntümün ve alınganlığımın nedenidir.

Varsa şayet, tüm dünya, hattâ düşmanlarımız için bile şaşırtıcı olan, Almanların yenilmez gücü hakkında Ermeniler'de böyle arzunun uyanmasına neden ne olabilir! Çok gelişmiş Alman bilim ve eğitimi dururken, hangi değer Ermenilerin hayranlığına lâyık olabilir!

Yüzyıllardır Osmanlının yüksek koruması altında yaşayan Ermeniler, Ermeni dininin ve dilinin şimdiye kadarki varlığını sadece ona borçludur. Ermeniler yabancılarla ittifak kurmak, gerektiği veya mecbur kaldığı durumda Osmanlıya karşı koyma umuduna asla kapılmamıştır. Bu her sivil Ermeni'nin düşüncesidir.

Eğer din, ulus ve halk arasında bir bağ oluşturuyorsa, Almanlar da tıpkı Ermeniler gibi Hıristiyandırlar. Gerçek, Almanların karanlıkta çalışmayan, dinin ışığının özgürce yayılmasını sağlayan halklar arasında önde geldiğidir.

İnsan sevgisi zayıf halkları güçlü biçimde bağladığı için ben Anadolu'da, Kilikya'da olduğu gibi, Almanların yardımlaşma ve eğitim kurumlarının tadını çıkaranların genellikle Ermeniler olduğunu söyleyebilirim. Almanya'daki üniversiteler de bilim açlığı içinde olan genç Ermenileri serkelet kabul ediyor. Kilikya'daki Bağdat hattının yararından Ermeniler muaf değildir.

Majesteleri Prusya Kralı II. Wilhelm Filistin'i ziyaret ettiğinde ben orada Piskopostum ve Alman Konsolosluğunda majestelerine Patriğimiz aracılığıyla tanıştırılma şerefine nail oldum. Ve bir kez daha St. Jakobus Manastırımızda bir ziyaret esnasında Majestelerine orada bulunan eski Hıristiyan kitap ve antikalarını gösterme şerefine sahip oldum; tüm Ermeni halkı Majestelerine bu ziyaret nedeniyle şükranla bağlıdır. Bu ziyaret benim kalbimi fethettiği gibi bu her Ermeni için böyledir. Almanya'nın başkenti Berlin'i Ermeniler doğdukları yerlerden daha çok severler. Almanlara bağlı olan Ermeniler Alman halkının insaniyet, modernleşme, eğitim, din ve hayırseverliğine karşı nankörlük edecek kadar aşağılık değildirler.

Yukarıda da değinildiği gibi, Ermenilerin iyi veya kötü yargısı muzaffer Alman halkının gücünü ve şanını etkilemez. Fakat Ermeniler hakkında yayılan şaibe kırılan talihsiz halkımıza en büyük acılardan birini çektiriyor.

Yazdıklarımın gerçekliğine inanması umuduyla, ben Ekselanslarından pek çok acımız arasında en büyüğü olan bu şaibeyi lehimize çevirmekte büyük etkisini kullanmasını rica ediyorum.

Ekselanslarının şimdiye kadar olduğu gibi bizim yanımızda olmasını rica ediyorum. Ekselansları ve eşine uzun ömürler diliyor, Osmanlı Hükümeti için

ve müttefik heybetli Alman İmparatorluğu için dua ediyoruz.

Kilikya'daki Ermenilerin Patriği
II. Sahag

[Büyükelçinin notu, 14 Temmuz]

İlgi: Gerekli bilgiyi almak ve Patriğe dile getirdiği düşüncelerinden dolayı sözlü teşekkür etmeyi denemesi için Halep Konsolosluğuna iletilsin.

[Rößler'in notu, 10 Ağustos]

Görevin yerine getirildiğine dair bilgi Konstantinopel İmparatorluk Büyükelçiliğine iletildi.

1915-07-02-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 20525, pr. 3.7.1915; a.m.; Telgraf raporu

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim) Dışişleri Bakanlığına

No. 1523

Konstantinopel, 2 Temmuz 1915

Dr. Lepsius'un Ermeni meselesi hakkında ilettiği açıklamalara gelince, özellikle şu anda son derece zamansız olan seyahatinin, Ermenilerin kötü durumuna ve daha önemlisi bizim diğer çıkarlarımıza verebileceği zarar nedeniyle beni korkutuyor. Türkiye tarafından uygulanmakta olan zorlayıcı önlemlerin (kitle sürgünleri ve idamlar) yumuşatılması halinde Rusya Ermenilerinin geri kazanılabileceği görüşünü ise ben ütopya olarak telâkki ediyorum. Keza onun buradaki Ermenileri sakinleştireceğinden de şüpheliyim, Türk Hükümeti söz konusu önlemleri uygulamaya ve daha da sertleştirmeye kararlı olduğundan. Bu yüzden Dr. Lepsius'a, seyahatini gerçekleştirmesini ciddî olarak tavsiye etmediğimi bildiriyorum. Rapor ektedir.

Wangenheim

[Zimmermann'ın cevap telgrafı, (No. 1276) 4 Temmuz]

Lepsius Pazartesi günü hareket ediyor ve 10-14 günde orada kalacak. Tüm hazırlıklarını önceden yaptığı ve randevularım bağladığı için onu vazgeçirme teşebbüsü başarısız oldu. Ama o, varışından hemen sonra İmparatorluk Büyükelçiliğini haberdar edeceğine ve onların talimatlarına kesin olarak uyacağına söz verdi.

1915-07-07-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086, A21257, pr. 12.7.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 106 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 433

Pera, 7 Temmuz 1915

1 Ek

Ermeni vatandaşların tahliye ve tehcir edilmesi 14 gün öncesine kadar sadece savaşın olduğu Doğu Vilayetleri ve çevresi ile Adana'nın birkaç bölgesi ile sınırlı iken, daha sonra Babıâli'nin kararıyla Trabzon, Mamuret-ül-Aziz ve Sivas'ta da uygulanmaya başladı. Oysa bu vilayetler düşman tehdidi altında bulunmaktan uzaktır.

Bu durum ve tehcirin uygulanma şekli, Hükümetin Türkiye sınırları içindeki bütün Ermeni ırkını yok etmeyi amaçladığını göstermektedir.

Bu bağlamda izninizle önceki raporlarıma şunları eklemek isterim:

Trabzon Kraliyet Konsolosunun bildirdiğine göre, 26 Haziran günü oradaki Ermeniler'den 5 gün içinde şehri terk etmeleri istenmiş, malları ve mülkleri resmî makamların emanetinde kalacakmış. İlk başta sadece hastalar istisna tutulmuş, daha sonra dullar, öksüzler, yaşlılar, beş yaşından küçük çocuklarla Katolik Ermeniler istisnalara dahil edilmiş. Yeni ulaşan haberlere göre, şu anda istisnaların çoğu kaldırılmış, sadece çocuklar ve yola çıkamayacak durumda olanlar tahliye edilmemiş, bu sonuncular da hastanelere götürülmüş.

Sadece Trabzon Vilayetinde yaklaşık 30.000 kişi tehcir edildi ve Erzincan üzerinden Mezopotamya'ya yollandı. Yüzlerce kilometre uzaklıktaki iskân bölgelerine yollanan binlerce kişilik kafileler, yeterli ulaşım araçlarının ve barınacak herhangi bir yerin bulunmadığı, yiyecek sıkıntısının olduğu, tifo gibi salgın hastalıkların yaygın bulunduğu bölgelerden geçerken özellikle kadınların ve çocukların ölmesi kaçınılmazdır.

Ayrıca, tehcircilerin yolu Kürt bölgelerinden ve Dersim'den geçmektedir; Trabzon Valisi kendisine bu yolda uyarılarda bulunan Konsolosumuza, kendisinin kafilelerin sadece Erzincan'a kadar olan güvenliğinden sorumlu olduğunu bildirmiştir. Erzincan'dan sonra insanlar Kürtlerin ve diğer çetelerin kucağına atılmaktadır. Örneğin, Erzurum'dan sürülen Ermeniler Harput yolunda saldırıya uğramış ve erkeklerle çocuklar öldürüldükten sonra kadınlar soyulmuştur. Erzurum Kayzerlik Konsolosumuz bu şekilde öldürülen

Ermenilerin sayısının 3000 civarında olduğunu bildirmektedir.

Trabzon'da Ermeniler tehcirden kaçmak, canlarını ve mallarını kurtarabilmek için kitleler halinde İslâmiyet'e geçmişlerdir.

Türk Devletinin tehcir dolayısıyla -gidenlerin yerini alan Kürtlerin ve Türklerin en azından şimdilik onların yerini dolduramayacak olması nedeniyle- nüfusun çalışkan ve zeki bir kısmını kaybetmekten dolayı doğan maddî zararın yanı sıra, bizim ticarî çıkarlarımız ve bu bölgelerde faaliyet gösteren Alman hayır kuruluşları da zarara uğramıştır.

Ayrıca, Babıâli, bu ve buna benzer, örneğin kitlesel idam cezaları gibi, diğer şiddete dayalı önlemlerin dış ülkelerde kamuoyu üzerinde nasıl bir etki bıraktığını ve Ermeni Meselesinin çözümü açısından ilerideki barış görüşmelerinde hangi sonuçlara yol açacağını görmemektedir.

Sanki Türklerin bu sert önlemlerinden biz de sorumluymuşuz gibi düşmanlarımızın gelecekteki olası saldırılarının önüne geçebilmek için Babıâli'ye, sadece ayaklanmaları engellemek amacıyla askerî zorunluluklar sonucu yapılan Ermeni tehcirini uygun gördüğümüzü, ama sürülenlerin yağma ve talandan korunması gerektiğini bildirdim. Bu düşüncelerimize inandırıcılık kazandırabilmek için bunları bir memorandum formunda yazılı hale getirerek ayın 4'ünde şahsen Başvezire sundum ve birer suretlerini de Dışişleri ve İçişleri Bakanlarına yolladım.

Wangenheim

Ek

Suret

Memorandum

Pera'daki Alman Büyükelçiliği tarafından 4./7.1915 tarihinde Başvezire sunuldu.[638]

Les mesures de répression décrétées par le Gouvernement Impérial contre la population arménienne des provinces de l'Anatolie Orientale ayant été dictées par des raisons militaires et constituant un moyen de défense légitime, le Gouvernement Allemand est loin de s'opposer à leur mise en exécution, tant que ces mesures ont le but de fortifier la situation intérieure de la Turquie et de la mettre à l'abri de tentatives d'insurrections.

A ce sujet, les vues du Gouvernement Allemand s'accordent tout â fait avec les explications données par la Sublime Porte en réponse aux menaces

638 Rosenberg'in el yazısıyla düştüğü not.

que les puissances de l'entente lui avaient adressées dernièrement à la suite des prétendues atrocités commises sur les Armeniens en Turquie.

De l'autre coté, le Gouvernement Allemand ne peut pas se dissimuler les dangers crées par ces mesures de rigueur et notamment par les expatriations en masse qui comprennent indistinctement les coupables et les innocents, surtout quand ces mesures sont accompagnées d'actes de violence, tels que massacres et pillages.

Malheureusement, d'après les informations parvenues à l'Ambassade, les autorités locales n'ont pas été en état d'empêcher des incidents de ce genre, qui sont regrettables sous tous les rapports.

Les puissances ennemies en profiteront pour fomenter l'agitation parmi les Arméniens et les nouvelles qu'on en répandra à l'étranger, ne manqueront pas de causer une vive émotion dans les pays neutres, surtout dans les Etats-Unis d'Amérique, dont les représentants ont depuis quelque temps commencé à s'intéresser au sort des Arméniens en Turquie.

Le Gouvernement Allemand croit de son devoir, comme puissance amie et alliée de la Turquie, d'attirer l'attention de la Sublime Porte sur les conséquences qui en pourraient résulter au détriment de leurs intérêts communs tant pendant la guerre actuelle qu'à l'avenir; il est à prévoir que lors de la conclusion de la paix la question arménienne servira de nouveau de prétexte aux puissances étrangères pour s'ingérer dans les affaires internes de la Turquie.

L'Ambassade pense qu'il serait d'urgence de donner des ordres péremptoires aux autorités provinciales afin qu'elles prennent des mesures efficaces pour sauvegarder la vie et la propriété des Armeniens expatriés, aussi bien pendant leur transport que dans leurs nouveaux domiciles;

elle pense également qu'il serait prudent de surseoir, pour le moment, à l'exécution des arrêts de mort déjà rendus ou à rendre contre des Arméniens par les cours martiales de la capitale ou dans les provinces, surtout à Diarbékir et à Adana;

enfin l'Ambassade d'Allemagne prie le Gouvernement Ottoman de prendre en considération les nombreux intérêts du commerce allemand et des établissements de bienfaisance allemands dans les provinces ou on procède actuellement à l'expulsion des Arméniens. Le départ précipité de ces derniers portant un grave préjudice a ces intérêts, l'Ambassade verrait avec reconnaissance, si la Sublime Porte voulait bien, dans certains cas, prolonger les délais de départ accordés aux expulsés et permettre à ceux qui font partie du personnel des établissements de bienfaisance en question, ainsi qu'aux élèves, orphélins et autres personnes qui y sont entretenus, de continuer à habiter

dans leurs anciens domiciles sauf, bien entendu, le cas où ils auraient été reconnus coupables d'actes qui nécessiteraient leur éloignement.

[Çevirisi]

Osmanlı Hükümeti tarafından Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermeni nüfusa karşı alınan baskı tedbirleri askerî gerekçeler doğrultusunda dikte edildiğinden ve meşru bir savunma yolu oluşturduğundan, bu tedbirler Türkiye'nin iç durumunu güçlendirmek ve isyan girişimleri karşısında kendini koruma amacı güttüğü sürece Alman Hükümetinin bunların uygulanmasına karşı çıkması söz konusu değildir.

Türkiye'de yaşayan Ermenilere zulüm uygulandığı iddialarına karşı itilaf güçleri tarafından kendisine yöneltilen tehditlere cevap olarak, Alman Hükümetinin bu konuyla ilgili görüşleri, Babıâli'nin yapmış olduğu açıklamalarla tamamen uyum içindedir.

Diğer taraftan, Alman Hükümeti bilhassa katliam ve yağmalama gibi şiddet olaylarını da içeren bu sert tedbirlerin ve de özellikle suçluları olduğu kadar masum insanları da kapsayan toplu tehcirlerin yarattığı tehlikeleri göz ardı etmemektedir.

Elçiliğimize gelen bilgilere göre, ne yazık ki yerel makamlar her açıdan üzüntü verici bu tür olayları engelleyememiştir.

Düşman güçler, Ermeniler arasında infial yaratmak için bu durumdan yararlanacaklar, böylece yurt dışında yayacakları haberler şüphesiz tarafsız ülkelerde, özellikle de temsilcileri aracılığıyla Türkiye'deki Ermenilerin kaderiyle zaten bir süredir ilgilenmeye başlamış bulunan Amerika Birleşik Devletleri'nde aşırı bir hassasiyet yaratacaktır.

Alman Hükümeti, Türkiye'ye dost ve müttefik bir güç olarak, gerek sürmekte olan savaş esnasında gerekse gelecekte ortak çıkarlar aleyhine doğabilecek sonuçlar konusunda Babıâli'nin dikkatini çekmeyi kendine görev bilmektedir. Şunu da öngörmek gerekir ki, barışın tesisi sırasında Ermeni Meselesi yabancı güçlere Türkiye'nin iç meselelerine karışmak bakımından yeni bir bahane teşkil edecektir.

Elçiliğimiz, göçe zorlanan Ermenilerin taşınmaları esnasında olduğu kadar yeni yerleşecekleri yurtlarında da canlarının ve mallarının korunması için acilen kesin emirler verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Ayrıca, başta Diyarbakır ve Adana olmak üzere başkent ve taşradaki Divan-ı Harb'in Ermenilere karşı vermiş olduğu ve vereceği idam kararlarının infazının şimdilik tecil edilmesinin ihtiyatlı bir karar olacağı düşüncesindedir.

Nihayet, Almanya Büyükelçiliği, Osmanlı Hükümetinden Ermenilerin tehcir işlemlerinin devam ettiği vilayetlerde Alman ticarî faaliyetlerinin ve hayır kurumlarının çıkarlarını gözetmelerini rica eder. Ermenilerin alelacele yollara dökülmesi bu çıkarları ciddî biçimde zedeleyeceğinden, eğer Babıâli uygun görürse, göç ettirilenlere yola çıkmaları için verilen sürelerin uzatılmasını, böylelikle hayır kurumlarında çalışanların, öğrencilerin, yetimlerin ve bu kurumlarda bakım gören kişilerin eski ikametlerinde oturmaya devam edebilmelerinin sağlanmasından ötürü şükran duyacaktır. Şüphesiz derhal uzaklaştırılmalarını gerektirecek eylemlerden suçlu bulunanlar bu kapsam haricindedir.

1915-07-08-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/96; 10/12, 5758; p. 23.7.1915; Rapor

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

J. No. 536/No. 19

Erzurum, 8 Temmuz 1915

Ek 3

Aşağıdaki ekler bina yöneticimiz Soliğyan'ın ve önceki fahri elçilik tercümanı Elfesyan'ın sınır dışı edilmesi olaylarında buradaki Valiyle yürüttüğüm resmî yazışmaları kapsıyor.

Şimdiye kadar yazılı ve resmî bir cevap alamadım.

Telgrafımdan Ekselansları bu sorunun seyrini göreceklerdir. Bu sefer belki çok ayrıntılı olan telgraf raporumu ve benim ilk iki telgrafımdaki sert ifadeyi, itaatli olmama rağmen Hükümetin tutumunun beni içine sürüklediği öfkeye yormanızı rica ediyorum.

Benim ifadelerim diğerlerine uyuyordu, şimdi de sadece benim kanaatimi yansıtıyorlar. Olay hakkında aşağıdaki detayları arz ediyorum.

I. Şahıslar hakkında

1) Müdür Soliğyan Almanya'da yüksek tahsil yaptı, iyi Almanca bilir, 30 yıl boyunca burada Sanassaryan Okulunda Almanca dili öğretmeniydi. Bay Soliğyan Konsolosluğa her zaman çok yardımcı olmuştur ve onun tarafından korunmaya elbette hak kazanmıştı.

Ona yöneltilen bütün suçlamalar, örneğin onun daha önce Taşnak Partisi üyesi olduğu gibi, asılsızdır.

Hükümet muhtemelen benim, taşradaki Ermenilerin hoş olmayan durumları hakkındaki haberleri onun vasıtasıyla aldığıma inanmaktadır. Bu adama karşı katı tutum bu yüzdendir.

2) Elfesyan, Konsolos Yardımcısı Bay Anders tarafından Konsolosluğun "sözleşmeli tercümanı" olarak atandı. Ben politik durum nedeniyle onun hizmetine başvurmadım. Diğer taraftan ona karşı herhangi bir suçlama yöneltilmiyor. Tutuklanmasının gerçekleşme şekli nedeniyle Konsolosluğun korumasına sığındı.

3) Seyis Garabet, Bay Anders'in çalışanıdır, tüm seyahatlerinde ona refakat etti. Keza ona da bir suçlama yöneltilmiyor. Onun tutuklanmasından ve sürülmesinden Hükümet geçici olarak vazgeçmiş görünüyor.

II. Konu üzerine

Hükümetin bütün tutumu nihayet benim daha önce telgraflarımda belirttiğim gibi, şunları amaçlamış görünmektedir:

1) Benim ya da başka bir konsolosun Ermeniler'le iletişimini imkânsız kılmak. Valinin sevdiği bir ifadeyle, "Konsolosluk temsilcilerini Türklere karşı etkileyememelerini" sağlamak.

2) Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte Alman Konsolosluğunun da artık elemanlarını koruma durumunda olmadığını açıkça göstermek.

III. Uygulama hakkında

Soliğyan ve Elfesyan'ın sürülme biçimi burada genel olarak Konsolosluğa karşı bir tavır olarak görüldü.

Ben de bu görüşteydim ve bunu Valiyle paylaştım. Vali buna itiraz etti ve davranışının gerekçesi olarak, polis şefinin ona benim Soliğyan'ı teslim etmeyeceğimi söylediğimi bildirmiş olmasını gösterdi. Ben böyle bir ifade kullanmadım. Bu da polis şefinin Valiye yalan söylediği anlamına geliyor ki bunu Valiye ima ettim.

Vali benim Thidja'daki insanları "hapisten kurtardığımı" ilâve etti. Bu da gerçek değil. Birincisi Thidja'daki tutuklular hapishanede bulunmuyorlardı, aksine serbest dolaşıyorlardı. İkincisi ben sadece onların halini sordum; geriye gönderilmeleri emri olduğunu öğrenince artık onlarla ilgilenmedim.

Benim onların durumunu soruşturmamın nedeni yalnızca, şimdiye kadarki deneyimlerden yola çıkarak, Hükümetin işine gelmeyen bu iki kişiyi bir şekilde "kaybedilebileceği" kaygısı idi ki, bunun da temelleri vardır. Vali bana, sürülmelerini onaylamadığım takdirde her ikisinin de güvenliği için sorumluluk alamayacağını söylemişse, bu şartlar altında ben Konsolosluk çalışanlarıyla ilgilenmeyi görevim telâkki ederim.

Vali tutukluların serbest bırakılması için ricamı reddettikten sonra 5 Temmuz'da öğleden sonra bana şöyle bir teklif gönderdi: Her ikisinin 8 Temmuz'da yola çıkarılmasına engel olmaya kalkışmazsam Vali onları o vakte kadar serbest bırakmak istiyormuş.

Ben yanıt olarak, bu arada siz Sayın Ekselansın, söz konusu kişilerin tutuldukları yer hakkında araştırma yaptırdığınızı söyledim. Bu nedenle bir cevap gelmesini beklemeliydim. Böyle bir cevap veya Perşembeye kadar burada kalmaları izni gelmezse, ben Soliğyan ve Elfesyan'ın gönderilmelerine karşı zorluk çıkarmayacaktım. Her durumda bu suçsuz insanların hemen serbest bırakılmalarını rica ettim. Ama Vali serbest bırakmayı benim "her durumda" söz konusu kişilerin 8 Temmuzda gönderilmelerine onay vereceğime dair söz vermem koşuluna bağladı. Böyle bir söz vermeyi reddettim.

Bunun üzerine 6 Temmuz'da öğleden önce, Vali bu konuda her tür sorumluluktan kurtulduğunu sanırken, ordu kumandanının emriyle adı geçenlerin tehciri gerçekleşti.

Ekselanslarından, buradaki konsolosluğun itibarı için, sözü geçenlerin buraya, Erzurum'a geri dönmelerine izin verilmesi için etkisini kullanmasını en derin saygılarımla rica ediyorum.

Polisin bütün tutumu göstermiştir ki, buradaki görevlilerin müttefik yabancı bir gücün temsilcilerine kapitülasyonların görev addettiği itibarı, bunlar kalktıktan sonra da doğal bir kibarlık olarak göstermeleri gerektiğinin farkında değiller.

Buradan hareketle ben, Alman Konsolosluğuyla olan ilişkilerinden dolayı şimdi acı çekmekte olan (bu onlara polis şefi tarafından da bizzat bildirildi) bu kişilere geçmiş olsun dileklerinin iletilmesini, arkalarında olduğumuzun bildirilmesini kendim için bir onur görevi sayıyorum. Bu yüzden, buraya geri dönüşleri sağlanamasa bile sözü geçenlerin en azından İstanbul'a veya Almanya'ya gitmeleri sağlansın, ki onlar işkence ve ölüm getiren Mezopotamya sürgününe kurban edilmesinler.

Nihayet ben burada yalnızca Konsolosluk üyesi olanların sürgünüyle ilgili resmen tavır aldığımı hatırlatmak isterim.

Aksi halde ben kendimi daima sürgünlerin kaderinin yumuşatılmasını özel durumlar için ve özel olarak rica etmekle sınırladım.

Scheubner-Richter

Ek 1

Suret

Ekselansları Erzurum Valisi Tahsin Bey'e

Erzurum, 3 Temmuz 1915

Ekselansları, aşağıdakileri saygılarımla yazılı olarak bilginize sunmama izin veriniz. Tahminen 3 hafta önce Ekselanslarına içinde Konsolosluğun bulunduğu bina sahibi Soliğyan'ın aynı şekilde şehri terk etmek zorunda olup olmadığını sormuştum. Siz Ekselansları, eğer tüm Ermeniler sürülecekse bu sorunun yanıtının da "evet" olacağını söylemiştiniz. Ayrıca Soliğyan'ın, yol güvenli hale gelinceye kadar kalabileceğini ve daha sonra diğer sürgünlerle birlikte değil, aksine yalnız olarak, muhtemelen kendisinin rica ettiği Almanya da dahil başka uygun herhangi bir yere seyahat edebileceğini eklemiştiniz.

Bu işin Sayın Ekselans için daha kolay olması için, Sayın Ekselansa 22 Haziran tarihli bir mektupla, Konsolosluğun eskiden beri zaten pratikteki bina yöneticisi olan Bay Soliğyan'ın, 20 Haziran'dan itibaren resmen de Konsolosluk bina yöneticiliğine atandığını bildirmiştim. Daha sonraki bir sohbette öğrendiğim gibi Ekselansları olayın bu düzenleniş biçiminden memnundular. Ekselanslarıyla birkaç gün önce bu sorun üzerine yeniden konuştum.

Ekselansları bana tüm Ermenileri sürme emri bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine Ekselanslarınızın Soliğyan için uygun ve güvenli bir seyahat imkânı doğana kadar burada kalacağına izin verdiğinizi hatırlattım ve o zaman onun gitmesi işini benim üstleneceğimi vurguladım. Ekselansları bununla da mutabıktı. 29 Haziran'da bana bir polis şefi geldi ve Soliğyan'ın diğerleriyle birlikte hemen sürgüne gönderilmesi konusunda mutabık olup olmadığımı sordu. Ben ona, siz Ekselanslarınızın bizzat, Soliğyan'ın, onun için uygun olan bir seyahat imkânı doğana kadar kalmasını uygun bulduğunu ve bu yüzden ertesi gün Ekselanslarıyla bir kere daha konuşacağım cevabını verdim. Bunu Ekselanslarına iletmesini rica ettim.

Bu konuşmadan sonra -ilk defa- Konsolosluğumuzun eski tercümanı Bay Elfesyan'ın evine bir ziyaret yaptım. Arabam ve kavasım evin kapısı önünde bekliyordu. Ev polis karakolundan birkaç adım uzakta bulunuyor, karakol kapısından görünüyordu. Orada kısa süre kaldım, bir polis göründü, Bay Elfesyan'ın vesikasını istedi ve ona, eğer vesikası yoksa şehri hemen terk etmesi gerektiğini bildirdi. Bay Elfesyan'ın böyle bir vesikası olmadığını ve diğer yandan da önceden bir sürgün emri almamış olduğunu polisin herhalde bilmesi gerekirdi. Bu ani sürgünün haklı bir gerekçesi yoktu ve bu özellikle çok katıydı. Kaldı ki böyle bir emrin benim orada bulunduğum sırada gönderilmesi de imkânsız bir şeydi. Ben polis şefiyle bu konuda konuşma fırsatı buldum.

Bu zat, emir ben orada iken getirildiği için özür diledi ve Elfesyan'a seyahat hazırlığı için uygun zamanı tanıma sözü verdi. Ertesi gün, 30 Haziran sabahı ben, Sayın Ekselansı ziyaret etmek için konakta iken, Soliğyan'ın çarşıda bizim için odun alırken yakalandığı, Elfesyan'ın da aniden tutuklandığı haberi geldi.

Siz Ekselansları bana bu haberi doğruladınız. Ekselanslarının yanında bu olaydan duyduğum şaşkınlığı gizleyemedim ve bu olağanüstü tedbirin Konsolosluğa yöneltilmiş bir hareket olarak algılanabileceğini de vurguladım. Siz Ekselansları bunun üzerine 3 Temmuz Cumartesi akşamı yola çıkarılmalarına karşı zorluk çıkarmamam koşuluyla bana bu beylerin serbest bırakılması emrini hemen vermeye söz verdiniz. Sayın Ekselansın hatırını kırmamak için ben de bu konuda söz verdim.

Aynı günün akşamına kadar serbest bırakma olmadı, tam aksine ben bu kişilerin yaya olarak tahminen 16 km uzaktaki Thidja'ya nakledildiklerini duydum.

Ertesi günün sabahında, bir at gezintisi sırasında tutukluların hâlâ orada olup olmadıklarını sordum. Onların hâlâ orada olduklarını ve geri gönderilmeleri emrinin verildiğini öğrendim. Tutuklular öğleden sonra saat dörde kadar Erzurum'a gelmeyince, polisin emre itaatsizlik ettiğini düşünerek Ekselanslarından bir yazıyla (özel yazı), tutukluların serbest bırakılması emrini tekrar vermesini rica ettim. Bu arada bir jandarma, Bayan Soliğyan'a benim çalışanlarımdan biri vasıtasıyla kocasının şehirde bir polis karakolunda bulunduğunu ve onu görebileceğini sözlü olarak bildirdi. Bunun üzerine Ekselanslarından ikinci defa yazılı (özel yazı) olarak bana verilen sözü tutmasını ve tutukluların serbest bırakılmasını rica ettim.

Bana bir polis komiseri vasıtasıyla Ekselanslarının telefon müzakereleri yaptığı ve tutukluların serbest bırakılmasının hemen gerçekleşeceği cevabı verildikten hemen sonra, Ekselanslarının sekreteri, "Thidja'daki tutukluların durumu üzerine bilgi topladığım için" ve "serbest bırakılmaları halk üzerinde olumsuz bir etki yapacağından" Sayın Ekselansın, bunları artık serbest bırakamayacağı için duyduğu üzüntüyü bana iletti.

Ekselanslarına saygılarımla aşağıdaki konulara dikkat çekmek istiyorum:

Konsolosla aynı çatı altında yaşayan Konsolosluk binasının sahibi ve eski Konsolosluk tercümanının -Konsoloslukla yakın teması olan iki kişinin - onlara atfedilen suçlar herhangi bir kanıta dayanmadığı halde tutuklanması, özellikle kaba bir şekilde Erzurum'dan sürülmeleri, sadece mağdurları yaralamak ve acı vermekle kalmayacak, aksine bu tedbirler Konsolosluğa karşı yöneltilen bir tepkiymiş gibi algılanacaktır. Bu görüşün özellikle halkın eğitimsiz kesimleri arasında yayılması kolay olabilir.

Böyle bir anlayışın doğmasının Ekselanslarının kastı olmadığından eminim. Sayın Ekselansın ve benim, temsil etme şerefine nail olduğumuz hükümetlerimizin ittifakı, sadık silah kardeşliğiyle vatanın savunması için kanını veren halklarımızın ortak hedefleri, böylesi bir anlayışı herhalde kendiliğinden olanakdışı kılardı. Ama Alman İmparatorluğunun Temsilcisi olarak benim görevim, böylesi bir anlayışa yol açacak her olasılığı engellemek ve aynı şekilde Alman Konsolosuyla bağlantılı kişilere karşı, diğerlerine olandan daha da sert davranılmamasını da sağlamaktır.

Ben polisin belki işgüzarlıkla yaptığı yanlışın düzeltileceğinden, sorunun yukarıda da ipuçları Ekselanslarına sunulmuş olan mümkün ve muhtemel nahoş sonuçlarının engelleneceğinden, tutukluların hemen serbest bırakılacaklarından ve diğerleri gibi onlara da şehri terketmeleri için hazırlıklarını yapacak zamanın verileceğinden emin olmak istiyorum.

Ekselanslarının bana uygun bir haber vereceğini biliyor, ve bu fırsatı, Zat-ı Âlinize özel saygımın güvencesi için değerlendirmek istiyorum.

İmparatorluk Konsolosluğu adına Scheubner-Richter

Ek 2

Suret

Ekselansları Erzurum Valisi Tahsin Bey'e

Erzurum, 3 Temmuz 1915
Akşam saat 8

Ekselansları!

Bugün bana gönderilen yeni haberlere göre Soliğyan ve Elfasyan'ın tutuklanıp tehcir edilmelerinin şekli, genel olarak bunların Konsoloslukla ilişkileri nedeniyle, özel olarak seçilmiş gibi görünmektedir. Bu yüzden bu olay Konsolosluğa karşı dostane olmayan bir tavır anlamına geliyor.

Bu yüzden Ekselanslarından yeniden, içeriğini üzülerek fakat bütünüyle onayladığım bugünkü ilgili yazıma acilen cevap verilmesini rica ediyorum. Ekselanslarından ayrıca, sözü geçenlerin yolculuğunun, bu sorunun makul bir şekilde halledilmesine kadar ertelenmesini rica da ediyorum.

Bu anlamsız olayın nahoş olabilecek sonuçları üzerine Ekselanslarının bir kere daha dikkatini çekmek istiyor ve barışçı bir uygulama yolu bulacaklarını umuyorum.

Saygılarımla.

İmparatorluk Konsolos Yardımcısı Scheubner-Richter

Ek 3

Suret

Ekselansları Erzurum Valisi Tahsin Bey'e

Erzurum, 5 Temmuz 1915

Bana gelen bir telgrafa göre, İstanbul'daki İmparatorluk Büyükelçisinin Soliğyan ve Elfasyan'ın Erzurum'da kalmaları imkânını Dahiliye Nazırlığı nezdinde araştırdığını saygılarımla iletmek istiyorum.

İmparatorluk Konsolosu I.V adına

Scheubner-Richter

[Mordtmann'ın notu, 5 Ağustos]

Lütfen eklensin:

1) Erzurum Konsolosluğu personel dosyaları (Bkz. sayfa 3. Konsolosluğun sözleşmeli tercümanlığına Elfesyan'ın atanması hak.)

2) Yönetim Dosyası'ndan (Erzurum'la karşılıklı yazışmaların) eklenmesi

[Konstantinopel Büyükelçiliğinden Erzurum Konsolosluğuna (Schulenberg) 6 Ağustos]

Önceki ayın 8'i tarihli 536 nolu rapor üzerine.

Konsolosluğunuza [vekâleten H. v. Scheubner] zamanında telgrafla açıkladığım gibi sözü geçen üç kişi Türk makamları tarafından özel memur olarak görülmedikleri için hiçbir şekilde korumamızda değillerdir. Bu, Bay Anders tarafından serbest tercüman olarak işe alındığı ve kendisinden yararlanıldığı ilk olarak bu olay nedeniyle burada öğrenilen Elfesyan için de geçerlidir. Onun durumunun tasdiki Kayzerlik Büyükelçiliğinin Babıâli'ye müracaatı ile olabilirdi; bu da dosyaların incelenmesiyle ispatlanabileceği gibi hiçbir zaman olmamıştır.

Bina yöneticisi Soliğyan ve ahır hizmetçisi Garabet de bu işleri nedeniyle Türk makamlarının yetki alanı dışına düşen memurlar olarak görülemezler. Konsolosluklar -kapitülasyonların egemenliği altında da- bu tür personelin tutuklanmasında sadece bilgi isteme hakkına sahiptir. Sizin [vekâleten H. von Scheubner] Valiye ilettiğiniz 3 Temmuz tarihli mektuptan, Valinin size [vekâleten H. von Scheubner] birkaç hafta önceden Soliğyan'ın sürgüne hazır olmasını bildirdiği ve böylece bilgilendirme ilkesine riayet edildiği sonucu çıkıyor.

Ayrıca size [vekâleten H. v. Scheubner] resmî makamların Soliğyan ve Elfasyan'a karşı tutumunun kaba bir eylem olduğu konusunda hak vermem gerekir. Bu da kısmen resmi makamların, adı geçen iki şahsın sizi [vekâleten H. v. Sch.] Ermeniler lehine etkiledikleri kuşkusundan kaynaklanmış olabilir. Burada, değişik bir kılıf altında gizlenmiş olsa bile, tek tek kişiler ve hattâ Ermeni halkının tüm kesimleri için başlangıçtaki istisnaların ve yumuşak muamelenin -görünürde daha yüksekten gelen talimatlar üzerine- terkedildiği, Mezopotamya'ya zorunlu tehcirin bütün Ermenilere fark gözetilmeksizin uygulandığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle Valinin, Soliğyan'ın Mezopotamya'ya götürülmemesi gerektiğine dair sözünü tutmamış olmasına özel olarak itiraz edilemez.

Büyükelçiliğin atacağı bundan sonraki adımların Soliğyan ve Elfesyan lehine herhangi bir başarı sağlayabileceğinin işareti, ne yazık ki bulunmuyor. Hattâ böylesi, bu şartlar altında adı geçenlerin durumunun daha da kötüleşmesine yol açabilir. Bu yüzden ben olayı Osmanlı Devleti nezdinde canlı tutmaktan şimdilik kaçınmak zorundayım.

1915-07-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 21483. pr. 15.7.1915 p.m.; Rapor Baskı; DuA Dok. 108 (değ.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 437

Pera, 9 Temmuz 1915

Halep'teki İmparatorluk Konsolosu bu ayın 8'inde aşağıdaki bilgileri gönderdi:

"Musul'dan Yarbay von Mikusch geçmişe dönük olarak aşağıdaki bilgileri rapor ediyor:

Kürtler Tell Ermen ve bir komşu Ermeni köyünde yaklaşık bir hafta önce Ermeni katliamları gerçekleştirdiler. Büyük kiliseler tahrip edildi, 200 ceset bizzat Bay Mikusch tarafından görüldü. Milis ve jandarma muhtemelen katıldı, en azından seyirci kaldı.

Nusaybin ve Tell Ermen arasındaki yedek birlikler (bırakılan hükümlüler) subaylarıyla birlikte, katliamdan coşkuyla sözettiler ve ahalisi katledilmiş bir Ermeni köyünü tamamen talan ettiler.

Carabulus'ta Fırat'tan aşağıya, birçok kere, birbirine bağlanmış cesetler sürüklendi."

Aynı günkü başka bir telgrafında Bay Rössler, Cemal Paşa'nın geçenlerde kendi komuta bölgesindeki Ermenilerin katledilmesini önlemek için çok sert emirler verdiğini ve aynı emirlerin 3. Ordunun bölgesinde de uygulanması için dilekçe verdiğini bildiriyor.

Ermenilere özellikle zalimce davranılan Diyarbakır Vilayeti de bunlar arasındadır. Diyarbakır Divan-ı Harb şu anda Taşnaksuyun birliğinin önderlerinden bir bölümü hakkında, vatan hainliğinden soruşturma yürütüyor. Aralarında Jön Türk Komitesi "İttihat ve Terakki"yle sıkı ilişkiler içinde olanların da bulunduğu bütün sanıkların ölüm cezasına çarptırılmaları bekleniyor.

Oradaki diğer olaylar hakkında buradan bilgi alınamıyor. Diyarbakır Ermeni Piskoposu (Murahasta) ümitsizlikten intihar etti. Erzurum'dan Bay Scheubner bu ayın 8'i tarihli telgrafında, Bayburt, Erzincan ve Tercan'dan aldığı yeni haberlere göre, Ermeni katliamlarının oralarda tekrar başladığını bildirdi. O bu mezalimin, üyeleri orada ikinci bir hükümet gibi vahim bir rol oynayan komite vasıtasıyla ve resmî makamların yardımıyla gerçekleştirildiği kanaatinde.

Wangenheim

1915-07-09-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14086, A 22559, pr. 29.7.1915 a.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 109 (kıs.)

Trabzon Konsolosundan (Bergfeld)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 35 / J. Nr. Giz. 316

Trabzon, 9 Temmuz 1915

Türkiye'nin savaşa girmesinden sonra buradaki Ermeniler'de kendi güvenlikleri konusunda ciddî endişeler görülmeye başlandı. Kısa süre sonra patlak verecek olan karışıklıklara işaret eden hiçbir belirti yokken, ben yine de buradaki Vali nezdinde dostane bir şekilde Trabzon ve çevre illerdeki Hıristiyanların güvenliğini dile getirdim. Vali bana, Hıristiyanların kendileri sakin davrandıkları takdirde onlara karşı hiçbir şey yapılmayacağı konusunda en belirgin garantileri verdi ve bana Dahiliye Nazırlığının bir telgrafını gösterdi. Bu telgrafta Talat Bey Ermenilere resmî makamların özel himayesine güvenmelerini tavsiye ediyordu.

Gerçekten de buradaki Hıristiyanlar önce buradaki geniş çaplı güvenlikten memnun oldular. Ermenilerin evlerinde yapılan birkaç mecburî arama,

bizzat Ermenilerin de bana söyledikleri gibi, onlara büyük bir saygı gösterilerek yapılmıştır. Hele özellikle Rusya'daki Ermeni çetelerinin sahil boyunca sadece Türklere karşı değil, Rusya'daki Müslümanlara karşı da en ağır saldırıları yaptıkları bir zamanda, buradaki bu dikkat, daha da takdire şayan oluyor. Ermeniler'den kaçan binlerce Müslüman buraya geldi ve bunların büyük bölümü araçlarla iç kesimlere götürüldüler. Onların çektiği acılar, Müslüman olmayanların da Rusya'daki Ermenilere karşı olumsuz duygular beslemesine yeterlidir.

Türkler, Hıristiyanlara önyargısız davrandıklarını ispat ettiler ama Hıristiyanlar bu davranışı kötü bir şekilde ödüllendirdiler. Onlar Türklere karşı duydukları nefreti ve Üçlü İtilâfa, bilhassa Rusya'ya duydukları sempatiyi gizlemediler. Çanakkale, İstanbul ve Erzurum'un düştüğü, Rusların Midia'ya indirme yaptıkları ve hattâ Sultanın Bursa'ya kaçtığı yolunda burada dolaşan saçma sapan dedikoduları da bunlar çıkardılar. Daha sonra Jön Türklerin sistemine ve bu sistemin liderlerine karşı planlanan komplo ortaya çıkarıldı ve Ermenilerin Van Vilayeti'nde çıkardıkları isyan ile Ermeniler tarafından Türkiye'nin diğer bölgelerinde çıkarılan karışıklıklar başgösterdi. Muhtemelen bu olaylar Babıâli'nin Ermenilere karşı olağanüstü tedbirler almasına sebep oldu.

24 Haziran'da Ermeni komitesinin buradaki liderleri tutuklandı ve Samsun üzerinden ülkenin iç kısımlarına sürüldüler. Aynı gün bütün Ermenilerin tehcir edilmesi konusunun görüşüleceğini ve bu olaydan dolayı buradaki Ermenilere karşı bir girişimde bulunma hakkının kullanılması yönünde bir fikir oluştuğunu öğrendim. Bunun üzerine Valinin dikkatini bu konuya çektim ve ondan en bağlayıcı sözlerle, Ermenilerin sürülmesinin, silahlı direniş bile olsa, ortaya çıkması muhtemel özel kişiler saf dışı edilerek, yalnızca sivil ve resmî makamlarca uygulanacağı açıklamasını aldım.

Böylece 26 Haziran'da Ermeniler'den beş günlük bir süre sonunda ülkenin iç kısımlarına gitmek için hazır olmaları istendi. Sadece hastaların kalmalarına müsaade edildi ve bunların hastanelerde kalmaları istendi. Herhangi bir şey satmaları yasaktı. Dükkânlar ve depolar mühürlenecek, evlerdeki bütün eşyalar belirli noktalara getirilecek ve orada Hükümetin korumasına verilecek ve ellerindeki paralar ise daha sonra taksitler halinde gönderilmek üzere postaneye teslim edilecekti.

Trabzon Vilayeti'nden bu tehcirde yaklaşık 30.000 kişi çıkarıldı. Yeterli miktarda yiyecek ve konaklama imkânının olmadığı ve ilk 300 kilometrelik yoldan sonra insanların tamamen kirlenmiş halde tifüse yakalanma tehlikesi ile karşı karşıya oldukları koşullarda gerçekleşen böyle bir kitle nakli Ermeniler arasından, özellikle de kadın ve çocuklardan aldığı korkunç sayıdaki kurbanlar, yurtdışında ve belki Almanya'da da bu derece ileri giden tedbirlerin

haklı bir eleştirisini gerektirecek durumdaydı. Bundan dolayı Almanya'nın Konstantinopel Büyükelçiliğine olay hakkında bilgi verdim ve aynı zamanda buradaki Valinin tehcir şartlarını hafifletmesi için çalıştım. Vali benim dostane ilişkiler çerçevesindeki düşüncelerimi dikkatle dinledi ve büyük oranda fikirlerime katıldığını belirtti.

Bunun üzerine ilk önce şunlar hariç bırakıldı: 10 yaşın altındaki bütün çocuklar, dul ve yetimler ve herhangi bir erkeğin koruması altında olmayan bütün kadın ve kızlar; bunlara silah altında olan Ermenilerin aileleri de dahil oluyordu, hastalar, hamile kadınlar ve Katolik Ermeniler. Bunun haricinde hastaların ve hamile kadınların kendi evlerinde kalmalarına ve kendilerine bakmak için aile fertlerinden bir kadın veya kızın yanlarında kalmasına müsaade edildi. Çocuklar tanıdıklarının evlerinde kalabileceklerdi. Nihayet, tehcire gönderilenlerin Emniyet Müdürlüğünden müsaade alarak değerli eşyalarını ve ev eşyalarını satmalarına izin verildi. Nakil işleminin ilk iki gününde bu esaslar doğrultusunda hareket edildi ve çocukların yaşları ve kadınların hastalıkları konusunda oldukça müsamaha gösterildi. Maalesef üçüncü günde, görünüşe bakılırsa Konstantinopel'den[639] gelen direktifler üzerine, çocukların kalmalarına müsaade edilmesi dışında burada elde ettiğimiz bütün istisnalar tekrar iptal edildi.

Trabzon ve yakın çevresindeki nakil işlemi tamamlandı. Birkaç intihar olayı oldu ve bir yangın çıkartıldı. Başkaca bir hadise görülmedi.

Tehcir edilenlerin nakil esnasındaki güvenlikleri konusunda Vali bana rahatlatıcı garantiler verdi. Valinin, kendi yetki sınırları dahilinde Ermenilerin başlarına bir şey gelmeyeceği konusundaki azim ve isteğine de güveniyorum. Bununla beraber diğer bölgelerde Ermenilerin yok edilmesinin düşünüldüğü[640] yolunda belirtiler var. Ayrıca söylentiye göre Ermeniler, Erzincan ile Diyarbakır arasındaki dağ geçidinde Kürtler tarafından katledilmiş ve Erzurum ile Bayburt dolaylarında ise liderleri Fransızca konuşan büyük soyguncu çeteleri görülmüştür.[641] Yine de şimdiye kadar tamamen güvenli olan bu civarda büyük çetelerin oluşması dikkat çekicidir. Düşüncelerim hakkında bir delil gösterememe rağmen Ermenilere yapılan bu davranışın arkasındaki gücün Jön Türk Komitesi olduğundan şüpheleniyorum.

---

639 "Görünüşe bakılırsa Konstantinopel'den gelen direktifler üzerine" ibaresi Rosenberg tarafından dağıtım listesinden çıkartılmıştır.

640 "Ermenilerin yok edilmesi düşünülüyor" ibaresi yerine, "daha az zarar verecek şekilde davranılıyor" ibaresi kullanılmıştır.

641 Paragrafın bundan sonraki kısmı ("es ist immerhin"den başlayıp "nicht getäuscht haben" ile biten) çıkartılmıştır.

Öyle görülüyor ki Merkez Komite böylece Ermeni meselesine kesin bir son vermek istiyor. Çünkü sadece gidecekleri yere gerçekten varmış olan Ermenilerden yalnızca birkaç istisna daha sonra eski yerleşim bölgelerine geri dönecekler. Bunlardan çoğunun artık geri dönecek imkânı olmayacak. Böylece de ileride Ermeni nüfusun ağırlıklı olduğu şehirler olmayacak artık. Jön Türklerin yerel komiteleri Ermenilerin sürülmesi sırasında onların mallarını gasp ederek kendilerine çıkar sağlamayı düşünmektedirler. İdarî makamların çoğunun komiteye tâbi olduğu düşünülürse Jön Türklerin bu hesaplarında yanılmadıkları görülür.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türk nüfusun şerefi gereği, birçok Türk'ün kadın ve çocukların sürülmesini istemediklerini belirtmek gerekir. Diğer taraftan da bu olaylar esnasında Ermenilerin çok az benimsenecek bir karakter sergilediklerine dikkati çekmek gerekir. Burada kalmalarının sağlanması için resmen müdahale edilmesini ilk önce isteyenler dinadamları oldu. Cemaatlerinin tam da kendilerine ihtiyacı olduğu bu sıkıntılı dönemde onların yanında olmaları gerektiği düşüncesi dinadamlarının aklına bile gelmedi.

Ruhbanlar için bir istisna yapılması sağlanamayınca, buradaki Piskoposun vekili olan beyaz sakallı bir peder, Validen İslâm dinine girmek için izin istedi, Vali de ona bu konuda bir engel olmadığını ve sadece kelime-i şahadet getirmesi ve daha sonra sünnet olması gerektiğini, ayrıca tehcir işleminin Hıristiyanlara değil, aksine Ermenilere yönelik olduğunu, İslâm dinine girmiş bir Ermeni'nin daha sonra yine Müslüman olmuş bir Ermeni olarak tehcir edileceğini söyledi. Ermeni erkekleri tehcir emrinin açıklanmasından sonra evlerinden hiç çıkmadılar, aksine sadece hanımlarını dışarı gönderdiler. Hükümetin ve bankanın bazı memurları kendilerinin tehcir tarihini ertelettiler ve ailelerini yalnız başlarına gönderdiler.

Rus donanmasının şehri ağır bombardımana tutmasından itibaren oturmaya başladığım şehir dışındaki Almanya Konsolosluğu ve Konsolosluk lojmanının önünde yürekleri parçalayan sahneler yaşandı. Birçok kadın kendilerinin veya en azından çocuklarının kurtarılması için yalvardılar. Ben, tek tek şahısların yararına olacak her türlü[642] girişimden kaçınmak ve herkes için kolaylıklar sağlamaya çalışmak zorunda kaldım.

Sadece bir olayda bir istisna yapmaya mecbur kaldım. Bu ayın 6'sını 7'sine bağlayan gece, mahallenin Konsolosluğun yanında oturan Ermeni muhtarı ailesiyle birlikte Konsolosluğun etrafındaki duvardan atlayıp Konsolosluğa sığındı. İltica kanunu meselesinin bu işlere bulaşmaması için Validen bu kişinin burada kalması için rica ettim. Vali, bu kişinin, muhtar sıfatıyla, resmî

642 "Jeglichen=her türlü" ifadesi çıkartılmıştır.

makamların tedbirleri uygulamasında, Ermenilerin evlerinin mühürlenmesinde, evlerin aranmasında vs. yardım etmek şartıyla burada kalmasına izin verdi. Bu Ermeni de bu vazifeleri yapmayı kabul etti.

Buradaki meslektaşlarım Konstantinopel'deki Büyükelçiliklerine bu tehcir kararını telgrafla haber verdiler. Büyükelçilikleriyle şifreli haberleşmelerine izin verilmeyen İtalya ve Amerika temsilcileri kısa bir mesajla yetinmek zorunda kaldılar. Avusturya-Macaristan Konsolosu kendi üst makamının dikkatini toplu nakillerin kadınlar ve çocuklar açısından büyük tehlikeler doğuracağına çekti. Avusturyalı meslektaşım buradaki Vali nezdinde birkaç çocuk için, Amerikan Konsolosu ise kendine sığınmış olan İran Ermenileri için müdahale etti, ama ikisi de bir sonuç elde edemedi. İtalyan meslektaşım Hıristiyanlara[643] zarar gelecek korkusuyla aklî dengesini kaybetti. Avusturyalı meslektaşım ile Vali nezdinde yapacağım girişimleri konuştum. Kendisi bizzat müdahale etmekten imtina etti.

Ben de bunu anlayışla karşıladım. Çünkü bir defa onun Valiye hiç sempatik gelmediğini biliyorum, ayrıca bu adam[644] bana öyle sonsuz güven veriyor ki şimdilerde bizim resmî makamlarımız arasında mevcut iyi ilişkileri tehlikeye sokmadan[645] Ermenilerin tehciri gibi böylesine sakıncalı bir idarî tedbir hakkında kendisiyle açık açık konuşabiliyorum. Ayrıca Avusturya Konsolosu da biraz korkak tabiatlıdır. Sürgünün ikinci gününde yanında birçok Ermeni çocuğunu barındıran Amerikalı misyonerin yanına gitti, daha sonra beş gün boyunca şehir dışındaki evinden dışarı çıkmadı. Böylece Ermenilerin sakinleştirilmesi bana ve Amerikalı meslektaşıma kaldı.

Kritik günlerde Almanya Konsolosluğunun yanı başında bulunan polis karakolu askerlerle takviye edildi ve benim lojmanım dikkat çekmeden askerler tarafından korundu. Şahsımın korunmasını prestij açısından ve at ile şehre gidip geldiğim için reddettim.[646]

Ermenilerin Trabzon'dan sürülmesi dolayısıyla yabancı basında, belki Alman basınında da Almanya Konsolosluğuna saldırılar olacağını ihtimal dışı görmüyorum. Bu nedenle siz Ekselanslarına sürgün hakkında ve tehcir dolayısıyla Almanya Temsilciliği tarafından yapılan girişimler hakkında derhal bilgi vermem gerektiğini düşündüm.

---

643 "Gegen die Christen "Hıristiyanlara karşı" ifadesi çıkartılmıştır.

644 "Bir defa onun Valiye hiç sempatik gelmediğini biliyorum, bu adam "yerine" Valinin ... gösterdiği" ifadesi getirilmiştir.

645 Paragrafın sonuna kadar ("Im übrigen"den "Kollegen und mich"e kadar) çıkartılmıştır.

646 Buradan yazının sonuna kadar olan kısım dağıtım listesinden çıkartılmıştır.

Bu raporun bir suretini Konstantinopel'daki Alman Büyükelçiliğine sundum.

Bergfeld

1915-07-09-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 4354; p. 23.7.1915; Gizli rapor

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 20[647]

Erzurum, 9 Temmuz 1915

19 No'lu haberim dolayısıyla buradaki gelişmeleri saygılarımla Ekselanslarına bildirmeme izin veriniz:

Soliğyan ve Elfesyan sorunundaki resmî makamların kaba tutumu benim görüşüme göre özellikle polis şefi Hulusi Bey'e dayanmaktadır.

Onun Erzurum'a geri dönüşünden sonra -yaklaşık 5 aydır Erzincan ve Tercan'daydı- tehcir olayları burada üzücü bir hal aldı.

Burada genel olarak -yani Türk ve Ermeni çevrelerde- onun Tercan yakınlarındaki ve benzeri yerlerdeki üzücü katliamların sorumlusu olduğuna dair anlayış devam ediyor ve bilgilerim bunu doğruluyor.

Türk kaynaklarından aldığım bilgilere göre burada ayrıca bir komite oluşturuldu, şu kişilerden oluşuyor:

Hulusi Bey, polis şefi

Seyfullah Efendi, Erzurum mebusu

Bahattin Şakir,[648] çete reisi

Mühürdarzade Ahmet

Yunus Şinasi.

Ve bunlara belki "Union&progres" (İttihat ve Terakki) komitesinin buradaki şube başkanı Hilmi eklenebilir.

---

647 Büyükelçinin dikkatine: Çok gizli.

648 Bahaaddin Şakir: Teşkilâtı Mahsusa Şefi, 1922 yılında Trabzon Valisi Cemal Azmi ile birlikte, Arşavir Şirakyan (1900-1973) ve Aram Yerkanyan (1898-1934) tarafından Berlin'de öldürülmüştür. (Ed.)

Bu komite vahim bir paralel hükümet görevi yapıyor ve sık sık, belki Ermeni sürgününde olduğu gibi örneğin, Hükümetin iyi niyetli yaklaşımlarını baltalıyor. Sert önlemler ve buradaki katliamlar, etkisi az olmadığı görülen bu komiteye dayanıyor.

Adı ilk geçen iki bay, kötü şantajlardan da geri durmuyorlar.

Scheubner-Richter

1915-07-10-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 4164; p.11..7.1915; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 110 (değ.), 111

Musul Konsolos Yardımcısından (Holstein)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 8

Musul, 10 Temmuz 1915

Şimdi burada görevli olan eski Mardin Mutasarrıfının bana anlattıkları:

Diyarbakır Valisi Reşit Bey vilayetindeki Hıristiyanlara kan kokusu almış bir köpek gibi saldırıyor. Kısa bir süre önce Mardin'de de Diyarbakır'dan özel olarak yolladığı jandarmalara aralarında Ermeni Piskoposun da bulunduğu (çoğu Ermeni) yedi yüz Hıristiyan'ı bir gecede toplattı ve şehrin yakınlarında koyun gibi boğazlattı. Reşit Bey, Mutasarrıfın dediğine göre, bugün için sayıları 2.000'i aşan suçsuz insanlar arasındaki kanlı faaliyetlerini sürdürüyor.

Eğer Hükümet Reşit Bey'e karşı hiç vakit kaybetmeksizin kesin önlemler almazsa, vilayetteki alt tabakalardan Müslüman kesimler de Hıristiyanları kesmeye başlayacaklar. Bu açıdan buradaki durum her geçen gün kötüye gitmekte.

Reşit Bey hemen görevden alınmalı ve Hükümet onun yaptıklarının arkasında olmadığım kanıtlamalı, burada var olan genel tepkiyi yumuşatmalıdır.

Lütfen bu telgrafı aldığınızı telgrafla teyit ediniz.

[Holstein]

[Wangenheim'm cevap telgrafı, 11 Temmuz]

Telgraf No. 8 alındı, bu konuda Babıâli'ye bilgi verilecek.

1915-07-11-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 4250; p. 16.7.1915; Rapor

Adana Konsolosundan (Büge)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 623

Adana, 11 Temmuz 1915

1 Ek

Haruniye'deki Alman Yetimhanesi Müdürü B. von Dobbeler'in, Ermeni takibatını yansıtan dilekçesini ekte saygıyla sunmaktan şeref duyarım.

Ben Bay von Dobbeler'e aktardığı bilgiler üzerine Ekselanslarının, İmparatorluk Büyükelçisi olarak faaliyete geçmesinin ihtimal dahilinde olmadığını düşündüğümü, kuşku bırakmayacak şekilde söyledim. Ermenilere karşı alınan bu anlamsız önlemlerin acıklı sonuçları üzerine genelde ülke için ve buradaki öncelikli Alman çıkarları için - saygınlık kaybı bir yana- özellikle mesafeli duruyorum.

Büge

Ek

Haruniye / Adana Vilayeti, 10 Temmuz 1915

Ekselanslarına,

En derin saygılarımla aşağıdaki konular hakkında uygun bilgileri almak istediğimi arzederim.

Söylemeye çalıştığım, Türkiye'den çok uzak, insanî yardımdan çok uzak olan burada, bir halkın ortasında, Ermenilerin ortasındayız ve bu halkın ayaklar altında nasıl çiğnendiğini görmek zorundayız.

Muazzam Almanya'mızın güçlü, kıyas kabul etmez İmparatorumuzla birlikte, zaferden zafere nasıl yürüdüğünü hayranlıkla izliyoruz ve buraya ulaşan her zafer haberiyle kalbimiz coşuyor. Son tahlilde bu, ışıkla karanlığın, gerçekle yalanın mücadelesidir ve bu mücadeleyi yürütmek üzere Tanrı'nm halklar arasından Almanları seçmiş olmasına seviniyoruz.

Hukuk ve gerçek bu dünyanın en büyük güçleridir ve eğer Almanya uluslar arasında sürekli etkiliyse, eğer Almanlığın yayılması ve bunun arzu edilmesi gerekiyorsa, Alman davranışının ilkesi hukuk ve gerçek olmalıdır. Tanrı bizi şu İngiliz seçim sözünden her zaman korusun: "Haklı ya da haksız, benim

ülkem."[649] Ülkemizin üstüne gölge düşürecek bir başarımız hiç olmasın. Kazanmayı değil, aksine adaleti hedef alırsak her durumda biz kazançlı çıkacağız.

Bu mümkün değil midir? Örneğin Ermeniler için tavır almaktan başka hiçbir şey bugün, Türkiye'de Alman etkisinin on yıllar boyunca desteklenmesine böyle bir katkı yapamaz. Bu saçma görünebilir, ama yine de doğrudur. Bununla ben suçluların cezalandırılmaması gerektiğini veya Hükümetin ülkenin güvenliğini korumak için gerekli önlemleri almasının engellenmesini kastetmiyorum, hayır, bunu istemek için bunu yazanın Alman muhafazakâr çevrelerinden gelmemiş olması gerekirdi. Söz konusu olan, bir içişlerine karışma değildir, aksine herkesin kabul edebileceği gibi, henüz patikleriyle yürümeye çalışan bir Hükümete basit bir çekidüzen vermektir. Bu Tüklere de dostane bir yardım olurdu ve böyle de kabul edilirdi, sonuçları ama, kolay tahayyül edilemezdi, çünkü bunun her propagandadan daha fazla yararı olurdu.

Ben Ermenilerin tehcir edilmesinin Anadolu Türklerine bile çok ağır geldiğini söyleyebilirim. Ki şimdi onlar asla olmadığı kadar zenginleşme imkânına sahip oldukları halde buna niyetlenmediler, ellerine verilen bu fırsat onları tiksindiriyor. Bununla kirlenmek istemiyorlar. Anlamsız tedbirler konusunda şaşkınlar ve bunda Alman Hükümetinin payı olduğunu düşünüyorlar. Almanya'nın yüksek bir medeniyetin temsilcisi olduğu bunlarca açık, ama bunlar, Almanya'nın, hiç kimsece onay görmeyen, kendi memurlarınca, maddi bir çıkarları olmasına rağmen zoraki, istemeyerek uygulanan şeylere suskun kaldığını görünce çıldırıyorlar.

Evet, onlar bir adım daha ileri gidip, bunun kendi Hükümetlerinin işi olmadığını, aksine onun sadece Almanya'daki iktidar sahiplerinin isteklerini uyguladığını söylüyorlar. Bu düşünce silsilesinden hareketle onlar, Ermenileri teselli ediyorlar ve diyorlar ki, bugün sizi kovuyorlar, yarın sıra bize gelecek, çünkü bu Alman yöntemidir ve onlar bu ülkeye sahip olmak istiyorlar. Ama biz burada duruyoruz ve utanıyoruz. Bu bir feryat değil mi? Gurur veren şu söz, "Civis germanus sum", güçlü olduğumuz bir zamanda neredeyse bir özür nedeni oluyor. "Alman olduğumuza utanıyoruz" sözü kulağımı sadece bir kere tırmalamadı, bunu sıkça duydum, bu hassasiyet gizlice beni de sardı. Bu sözü ilk kez işittiğimde kızdım ve kendimi savunmasız hissettim. Ama sonradan bunun olamaz değil, olması gereken olduğunu gördüm.

Ermeniler hiçbir şey dikkate alınmadan evlerini, varlıklarını bırakmaya ve göçe zorlanıyorlar. Kimse nereye gittiklerini bilmiyor, meçhul bir geleceğe gidiyorlar. Bu şekilde aralarında pek çok hamile kadın, bebek, çocuk, hasta ve yoksul, hattâ körler bulunan binlerce kişi her yerde derin acılar bırakarak

649 "Right or wrong my country."

Anadolu'nun yollarından geçip gidiyor. Çoğu sadece birkaç parça şey giyinebilmiş, genellikle kızgın taşlı yollarda, yaralı ayaklarıyla yalınayak gidiyorlar.

Onların çoğu zengindi, tarlalarını ve bahçelerini çalışkanca işlediler, büyük sürüleri, her türlü ev eşyaları vardı, herhalde sermaye de yatırmışlardı. Her şeyi aniden terketmek zorunda bırakıldılar. Tarlalarda tahıllar biçilmeyi beklerken, bunlar aylarca işsiz güçsüz sürünmek, eşlerinin ve çocuklarının nasıl mahvolduğunu seyretmek için çekip gittiler. İşin insani boyutu bir yana, burada ülke ekonomisi açısından bir suç işlendiğini, burada bir devletin kesinlikle kendine ağır ve kalıcı bir hasar verme yolunda olduğunu bile herkes itiraf etmek zorunda.

Olay şimdi şehirlerde köylerdekinden çok daha farklı olacaktır. Değişik ticarî işletme ve firmalarda çok büyük birikimler ve yeri asla doldurulamayacak nice memurlar var. Bağdat hattı gibi işletmeler, büyüklü küçüklü bankalar gibi kuruluşlar Ermenilerin sürülmesi yönündeki Hükümet önlemlerinin uygulanmasıyla kapılarını kapatmak zorunda kalacaklar. Türk Hükümeti o işgücünün yerine yenisini gönderebilecek durumda değil ve böylesine kaygısızca fırlatıp attığı güçleri devlet gövdesinden koparıyor. Fakat bu onun kendi sorunudur, biz sadece tüm insanlıkla ve ahlâkla alay eden önlemleri protesto ediyoruz.

Yoksa medenî bir şehir halkını kadınlar ve çocuklarla birlikte, kavurucu güneş altında, rüzgârda, fırtınada, konaklama imkânı da tanımadan yollara dökmek ve tamamen belirsiz bir geleceğe sürüklemek, ahlâk dışı değil midir? Böyle büyük bir haksızlığa karşı protesto sesini yükseltmek bütün ulusların görevidir, burada sadece Almanya söz konusu olduğu için, bu görev Alman Hükümetine yüklenmelidir.

Olayların Türkiye'nin bir iç meselesi olduğu, buna kimsenin karışmaması gerektiği gerekçe olarak kullanılmamalıdır. Buna Türkiye'nin sorunu demek bayat ve hükmünü yitirmiş bir argümandır. Burada söz konusu olan ilk planda, Almanya'ya buradaki Hıristiyanların yürekler acısı halinden bir sorumluluk düştüğüdür ve ikinci planda söz konusu olan da, Alman şerefinin korunması ve Alman etkisinin arttırılmasıdır. Savaş zamanında herhangi bir suçla itham edilen Ermeni erkeklerin tümünü enterne etmekle sınırlı haklı önlemler için güçlü bir girişimde bulunmak sorun teşkil etmezdi. Böyle bir girişim Türkler nezdinde de iyi karşılanır ve Ermenilerin sempatisini ebediyete kadar kazandırırdı ki, Ermenilerin çoğunluğu entelektüellerden oluştuğu için bunun özel bir ağırlığı olacaktır.

Beni bu açıklamalara iten şey, en başta ezilenlere sevgidir ki, bunlar, hiçbir şekilde, öyle yerlerde sürünenler için kolayca düşünüldüğü gibi bir sahtekâr sürüsü değildir. Tersine aralarında bizde saygı uyandıran karakterler vardır.

Çoğu itidal ve sükunet içinde, kendine güvenerek, tek ses çıkarmadan, bir ithamda bulunmadan ya da dert yanmadan üstlerine yıkılan yükü sırtlıyorlar, her şeylerinin ellerinden nasıl alındığına bakıyorlar ve kendi insanları ile birlikte itidalle göç asasını kavrıyorlar.

Ama yine de geceleri ve el ayak çekildiğinde gözyaşları akacaktır ve kayıplarının büyüklüğü barizleşecek ve zamanla kavranacaktır. Beni bu açıklamaları yapmaya yönelten ikinci şey, Alman anavatanına duyduğum sevgidir ve her halkın başına gelebilecek en iyi şeyin, onun iliğine Alman tözünün işlenmesi olduğuna ve bu ülkenin sağlığı için burada da Alman etkisinin hakim olması gerektiğine dair hiçbir şüphe taşımamamdır. Çünkü Alman varlığında bir kez daha kavuşacaktır dünya sağlığına.

Son olarak Sayın Ekselans, yukarıdaki açıklamalarım ışığında Türk Hükümetini içinde bulunduğumuz durumun değiştirilmesi ve acı hallerin yumuşatılması yönünde eyleme geçirecek önlemlerin alınmasını diliyorum.

Ekselanslarının sadık hizmetkârı olarak en yüksek saygılarımı iletiyorum.

B. von Dobbeler
Alman Yetimhane Müdürü
Haruniye / Adana Vilayeti

1915-07-12-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a, 3961; Dilekçe

İki Ermeni Kadından
Konstantinopel Alman Büyükelçisinin Eşine

Pera, Haziran 1915[650]

Ekselansları Bayan Büyükelçi Wangenheim,

Biz aşağıda imzası olanlar, Ekselanslarının onurunun saadette olmasını, kendilerine başımızdan geçenleri açıklamamız için birkaç dakikalık görüşme sağlanmasını rica ediyoruz.

Huzurlarınıza lâyık olma umuduyla Ekselansları tarafından kabul edilmeyi rica ediyoruz, Sayın Bayan Büyükelçi, yüksek saygılarımızla, güvenliğimizi garanti etmesini rica ediyoruz.

A. Dağavaryan

650 Mektupta, tam tarih verilmediği için Mordtmann'ın işaretlediği tarih alınmıştır.

[Mordtmann'ın notu, 12 Temmuz]

Büyükelçi tarafından dinlenmeyi talep etmiş olan Ermeni kadınları kabul ettim. Onlar:

Aşağıdaki Ermeni kadınlar adına İmparatorluk Büyükelçisinin himayesini rica eden Bayan Dr. Dağavaryan ve Bayan Zartaryan'dır:

1. Dr. Dağavaryan, Sivas eski milletvekili ve şehir belediyesi müfettişi;
2. Vartkeş E. Erzurum eski milletvekili
3. Zartaryan, *Azadamart*'ın şef redaktörü;
4. Sarkis Minasyan, öğretmen ve yazar;
5. Cihangiryan, Patrikhane Sinodu'nun ruhban olmayan üyesi;
6. Hayak, öğretmen, Rus vatandaşı;
7. Dr. Agnuni, Rus Ermenileri'nden.

Bunlar daha haftalar önce kısmen buradan, kısmen Ayaş'tan Diyarbakır'a ordaki Divan-ı Harb'te hüküm giydirilmek için getirildiler; onlardan yakın haber alınamamıştır.

Ben huzura çıkanlara açıklıyorum.

1. Ekselansları, ailelerinin ve erkeklerinin endişesine ve dertlerine katılmaktadır;

2. Adı geçenler için resmî bir işlem imkânsızdır;

3. İmparatorluk Büyükelçisi Divan-ı Harb'in ölüm cezası vermemesini, verilirse böyle bir kararın yerine getirilmemesini arzu etmektedir.

4. Bu görüşlerimizin Osmanlı İmparatorluğunca bilindiğine inanmakta ve İmparatorluğun bunu dikkate alacağını ummaktadır.

Aynı şekilde bugün Aziz Bey'e, Canpolat Bey'in yardımcısı (sonuncusu bürosunda değildi) aşağıdakileri anlattım ve ona adı geçen Ermeni vatandaşların bizzat konuşarak alışılmış sınırlamalar altında bunlarla telgraf veya mektupla yazışıp yazışmayacaklarını sordum.

Cevaben evet dedi. Hayk Efendi bizden ilgilenenleri bildirmesini istedi.

Eğer Babıâli nezdindeki Ekselansları Sayın Büyükelçi Ermeni meselesini ele alacak olurlarsa, Diyarbakır'daki Divan-ı Harb önünde bulunan Ermeniler hakkında da dikkatlerini saygılarımla çekmek isterim.

[Neurath'm notu, 14 Temmuz]

Ben bundan yana değilim. Şu anda biz şimdiye kadar yaptıklarımızdan daha fazlasını yapamayız.

[Mordtmann'ın notu, 14 Temmuz]

Bilgi alındı.

1915-07-13-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; A21962, pr. 21.7.1915 pm; BoKon/169; A53a; 4213; p. 15.7.1915; Rapor

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr: 443

Pera, 13 Temmuz 1915

1 Ek

Rischenau'dan (Lippe-Detmold) Bayan Frieda Wolf Hunecke bu yılın 28 Nisan'ına kadar Kayseri yakınlarındaki Erkelet'te eski İngiliz Misyonerliğinde çalışıyordu, sonra Ermenilerin kaçak silahlarını sakladığı için yerel makamlar tarafından sürüldü ve önce Zincidere'de Talat'ın yanındaki Alman-Amerikan Yetimhanesine gitti, oradan da Kayzerlik Büyükelçiliği Kayseri Mutasarrıfından bölgeyi terk izni alındıktan sonra Temmuz başında buraya geldi; buradan da birkaç gün önce buradan yurduna geri döndü.

Seyahatinden kısa bir süre önce Erkelet'te yaşadıklarını, ekteki elyazısı bir raporla İmparatorluk Büyükelçiliğine ulaştırdı; baştaki nota göre, bunun bir suretini buradaki Amerikan Büyükelçiliğine göndermiş. Ayrıca Ermeni Patriğinin, bu raporun bazı bölümlerinden önceden haberdar olduğu öğrenildi. Bundan dolayı ileride Bayan Hunecke'nin anlattıklarının daha da yayılma olasılığı beklenmelidir.[651]

Erkelet'te bomba bulunması, 8 Mayıs tarihli 286 No'lu[652] raporda anıldı. Bu sorunun Bayan Hunecke'nin arz etttiği gibi çok basit olmadığı anlaşılıyor; bizzat Ermenilerin ricaları üzerine bir mavzer tabancasını ve bir tüfeği -sözümona av tüfeği- yanında taşıdığını ve daha sonra bu iki silahın yok edilmesine yardımcı olduğunu daha önceki bir mektubuyla Kayzerlik Büyükelçiliğine açıkça itiraf etmişti.

Wangenheim

651 Rosenberg'in notu: "İnşallah basın yoluyla değil!"
652 A 15877.

Ek

Yaşananlar[653]

Tarih 11 Şubat 1915'di, 1914 yazı, yanılmıyorsam savaş başlamazdan kısa süre önce Amerika'dan geri dönen hiçbir işe yaramaz bir Ermeni'nin elinde bir bomba patladı. Devlet memurları gibi sorumlu yerlerden öğrendiğime göre o söz konusu bombayı imal etmekle meşguldü; çünkü eğer bomba bitmiş olsaydı sığındığı eski kulübe havaya uçardı ve eğer usta olsaydı, onun elinde patlamazdı. Genç adam tahminen altı saat sonra yaralarından dolayı öldü.

Şimdi tabiî ki olayı araştırmak Hükümetin göreviydi ve zamanla ortaya çıktı ki bu onun yaptığı 4. bombaymış. Fakat bundan önce Erkelet'te Abdülhamit zamanlarından, tahminen her biri 23 batman[654] (6 okka) ağırlığında 70 bomba daha bulundu. Ayrıca kurşun, bir petrol gazı - [okunmuyor] barutlu ve belki 60-100 mavzer tüfeği ve tabanca. Fakat tüm bu bombalar sadece Hmçakyan ve Taşnakyanlarda bulundular.

Şimdi memurlar, daha önce benim olayımda yaptıkları gibi, her şeyi alabildiğine büyütmeye çalışıyorlar. Erkelet'te 500 mavzer tüfeği ve tabanca bulmuşlar güya, o genç adam da 95 bomba imal etmişmiş, vs. Bu bana tahminen üç ay önce -olayın başlamasından 4 hafta sonra- Hükümet tarafından söylendi. Daha sonra bundan söz edilmedi. Ben Kayseri Mutasarrıfı'yla buraya gelmek amacıyla bir teskere vermek için konuştuğumda bana yukarıdaki verileri anlattı. Yani 80 bombanın Erkelet'te, 200 bombanın Kayseri'de bulunduğunu. O bana Erkelet'te ve Kayseri'de bulunan silahların birer fotoğrafını gösterdi ve ben söz konusu silahların sayısını tahminen buradan çıkardım![655]

Şimdi tüm bunlar nasıl bulundu?

Halkın önce silahsızlandırıldığı ve sonra katliamdan geçirildiği 1896 tecrübesinden sonra, kalan bombaların inkâr edilmesi doğaldır. Ama hemen ilk hafta içinde caddede bir adam yakalandı, Abdülhamit zamanında yapılmış görünen, bazısı yakın zamanda doldurulmuş, bazısı tamamen boş olan 24 bombayı toprağa gömmüş olmakla suçlandı. Yoğun ev aramalarında bir evde iki, bir başka evde üç bomba bulundu. Ardından Kaymakam Adil Bey, ki o jandarmaların halka kötü davranmasına karşı çıkan gerçekten muhteşem biridir, görevinden azledildi ve yerine kan görmeden rahat etmeyen biri olan kan emici bir Çerkes geldi.

---

653 Wolf Hunecke'nin notu: Buradan bir suret Amerikan Elçisine birkaç gün atlamayla muh. Almanya'ya.

654 Batman olarak düzeltilmiş.

655 Mordtmann'ın notu: Bu fotoğraflar (sayı belirtilmeden) sözde suret edildi.

Bir gün bir eve çağrıldım, bana hapisten yıkanmak için gönderilmiş, ince bir döşek gösterdiler, bir yanına iyice kan akmış, bulaşmıştı -yani uzunlamasına şeritler halinde- bir de iyice ıslanmış, kirlenmiş giysiler. Hapishanede tutuklulara nasıl muamele yapıldığı benim için bir muamma idi. Ama daha sonra ben olayın nedenine indim, olayı bizzat yaşamış iki inanılır kişiden öğrendim.

Tutsak bir sopaya bağlanıyor (Roma çağında olduğu gibi) iki yanında ikişer jandarma duruyor. Ayakucunda ayak tabanlarına nöbetleşe güçleri yettiğince sopayla vuran iki kişi. Roma çağında azamî 40 sopa vurulurdu ama burada 200, 300, 500 hattâ 800 sopa vuruluyor. Ayak şişmeye başlıyor, sopalar vurulmaya devam ettikçe kan akıyor, ardından tutuklu zindana sürükleniyor ve diğer tutuklular tarafından yatağa taşınıyor. Kanlı döşek bunu gösteriyor.

Tutuklular sopa darbeleri nedeniyle arada bir bayıldıkları için başlarına soğuk su dökülüyor, ıslak ve kirli elbiseler de bunu gösteriyor. Şişme ve yaralanmaya rağmen muamele ertesi gün daha doğrusu gece devam ediyor, çünkü Erkelet'te ve Kayseri'de işkenceler hep gece yapılıyor. Zincidere'deki yetimhaneden Bayan Gerber'in yardımcısı (Bayan Gebler şu anda Amerika'da) bir mavzer yüzünden -ki bu Bayan Gebsler'in o yöredeki soygunculara karşı yetimhaneyi korumak için almış olduğu bir silahtır- Kayseri hapishanesine atıldığında (o sırada ben Zincidere'de idim) orada aynı şekilde ayakları tamamen parçalanmış ve bazıları kangren olmuş ve bazıları olay sonucu bitkin düşmüş 30 tutuklu varmış. Bunların bir kısmının ayakları kesilmiş, bir kısmının da kesilmesi gerekiyormuş.

Bunlar kısmen Everek'te öylesine işkence görmüştü ki Divan-ı Harp Kayseri'ye yollanmıştı, kısmen Kayseri Mutasarrıfı tarafından... Bu adam, ben 3 hafta Zincidere'de iken, anlaşılan cezalı olarak daha alt bir makama tayin edildi.

Yeni Mutasarrıfın söylediğine bakılırsa, işkence onun idaresi altında da ama gizlice devam ediyor ve işkence gören tutuklular hemen uzaklaştırılıyor. Ama bana, o bunları biliyor fakat bilmek istemiyormuş gibi geliyor. 2 hafta sonra genç bir adam bir kere daha öylesine dövüldü ki 5 dakika sonra öldü. (6 hafta önce Erkelet'ten 6 saat uzaklıktaki Tomara'da bir yerde bir adam aynı şekilde, işkence sonrasında öldü.) Son ölen, Kayseri Piskoposu'nun temsilcisi olan tanıdığım çok saygın bir rahibin yanında, işkence yapılan bir ahırda gübre üstünde yatmış, rahipin ifadesine göre herhalde üç gün o gübrenin üstünde yatmış. Kayseri'deki görgü tanıklarının ifadelerine göre bu olaydan sonra asla sopa kullanılmamış. Oysa Erkelet'te insafsız ve çabuk celallenen Kaymakam (Zeki Bey) [Salih Zeki Zor] tarafından işkenceye devam edildi.

Ayak tabanlarına vurma dışında çeşitli insanların göğsünde kızgın demirlerle el büyüklüğünde yaralar açıldı. Top namlusu imal etmekle suçlanan ama sonradan serbest bırakılan, yaralarını daha sonra gördüğüm bir demircinin ayak parmakları sülfirik asitle (kezzap deniyor) yakıldı. Yaralarını sonradan ben gördüm. Son zamanlarda vücuda alttan hava basılıyor ve sonra karnının üstüne çıkıp tepiniyorlar, ağızlarına gübre sokuluyor, tırnaklar çekiliyor veya altına iğneler sokuluyor. Bu son üç işkence türünün gerçek olup olmadığına şahitlik edemem ama olanakdışı değildir.

Tahminen 4 hafta önce, yerel kumandan yetkilisi ile Erkelet Kaymakamının Erkelet ile 2 saat uzaklıktaki İncern arasındaki bir vadide, Erkelet'e sorguya götürdükleri 10-18 kişiyi vurup öldürdüğü haberi geldi. Güya kaçmak istemişler. Oysa bu insanlar silahsız ve eşek üstünde idiler. Kaymakam ve jandarmalar atlı ve silahlıydı. Bundan kısa bir süre sonra Kaymakam İncern'deki bütün Hıristiyanları 3-4 saat içinde sürdü, aralarında daha sonra yolda doğuran ve çocuklarını umutsuzluktan suya fırlatan hamile kadınlar vardı.

Kaymakam ardından sürdüğü erkekleri geri çağırdı, onlardan kaçını öldürttüğü bilinmiyor. Bunun yanında İncern halkının çok bilinçsiz olduğuna da dikkat çekmek isterim. O kadar bilinçsiz ki, ben böyle bir köye asla rastlamadım ve tek birinin bile karşı koyduğunu sanmıyorum. Ben bu 4-5 ay içinde ne Hıristiyanlar'dan ne de Türkler'den, bir tek kişinin bile karşı koyduğunu duymadım. Bir tek şimdi Kaymakamın kendi cürümlerini örtbas etmek için ileri sürdükleri dışında. Fakat bu arada o bizzat, "Bana hiç kimse karşı koyamaz" diyor. Ben ona kanlı yorgandan samimi bir dille söz ettiğimde şu ifadeyi kullandı: "Kanun da yasaklasa, padişah da yasaklasa, ben istediğimi yapmaya devam edeceğim."

Üç hafta önce Erkelet'te eşyalarımı toplarken 2 jandarma sürgünden geri çevrilen İncern halkından biriyle dağa, bir tabancayı aramaya gidiyorlardı. Jandarmalar yalnız ve genç adamın kaçtığı haberiyle geri geldiler; onlar atlı ve ayakları şişmiş genç adam eşekte iken!

Seyahate çıkmamdan birkaç gün önce hapishaneden genç bir adamı gömdüler, adamın nasıl öldüğü karanlıkta kaldı. Hapishanedeki jandarmalar Kaymakam yüzünden zaman içinde canavarlaştılar, görünen o ki his diye bir şey kalmamış onlarda.

Nisan ayı ortalarına kadar görüşüm oydu ki, kendimi savunmam için bana bir tabanca yeterdi, bunu herkese bu şekilde ifade ettim, daha sonra görgü tanıklarından 1896'daki Kayseri katliamını her yönüyle öğrendikten sonra böyle zamanlarda bir tabancanın hiçbir işe yaramadığını gördüm. Çünkü orada bir eve öyle 2 veya 3 cani değil, yaklaşık 300 kişi birden, söylendiğine göre de çok bilinçli bir düzenle saldırıyordu. Sadece bunun dörtte biri bile gelse

bir tabancayla hiçbir şey yapılamazdı. 1896 veya 1909 katliamlarının birinde bombalara sahip olan da vardı. Bu sayede bir ev kurtulmuştu. Evin sahibi damda birkaç bomba ile hazır bekliyordu ve cani sürüsüne onları nasıl dağıtacağını gösterdi. O zamanlar Kayseri'de bulunmuş bir Amerikalı misyoner de o zaman bombaların varlığını duyduğunu söyledi.

Erkelet'te sürgünler benim ayrılmamdan sonra başlayacaktı. Konya'da, Harput'tan eski bir arkadaşıma, hemşire Laura Möhring'e rastladım, Bağdat'tan gelmişti. Bana çölde sürgünlerin ekmeksiz ve susuz, tarif edilmez bir kıtlık içinde bulunduklarını anlattı. Bir handa, aralarındaki birçok hasta nedeniyle birkaç günlüğüne köylüleriyle birlikte orada kalan bir vaize rastlamış. Vaiz ona cemaatinden günde ortalama beş kişinin öldüğünü söylemiş. Yanlarına aldıkları yiyecek stoku ilk günlerde yetiyormuş, fakat daha sonra, özellikle çölün ortasında, halk mahvolmuş.

Maraş'taki Almanların yetim kızlarından bazıları oradaymış, hemşire Laura'ya umutsuzca, "Tanrı buna nasıl izin veriyor" diye sormuşlar. Halep Alman Konsolosu sürülenlerin sayısını 30.000'in üzerinde tahmin ediyor. 5000 Zeytunlu, koşulların sağlıksız olduğu Konya civarındaki Sultani'ye getirildiler. Orada Hükümet onlara başta biraz ekmek verdi, bu bittikten sonra kıtlık orada da korkunç olmalı.

Dr. Dad'ın ifadesine göre daha sonra oradaki zenginler de aynı şekilde Sultani'ye sürüldüler, onlar paraları yettiğince bir süre için ekmeklerini fakirlerle paylaştılar. Bu elbette bir süre için geçerliydi. Şimdi Dr. Dad, Hükümetten onlara ekmek verilmesi için izin rica etti, bunun üzerine Vali Hükümetin bunu sağladığı ve halkın buna ihtiyacı bulunmadığı cevabını verdi!

Memurların ve hizmetlilerin halktan rüşvet alması Abdülhamit zamanında Kayseri'de olduğundan daha çok moda olmuş görünüyor. Memurlar hakkında benim elimde doğrudan kanıt yok. Ama tüm bu zalimliklere karşı çıkan namuslu bir Türk memur bütün bunları doğruluyor, "hepsinin yiyici" olduklarını söylüyor. Daha yüksek memurlar bunu açıktan yapmıyorlar, aracı şahıslar vasıtasıyla el altından yapıyorlar. Bana söylendiği gibi, rüşvet olayında her iki taraf da, yani alan da veren de yasa karşısında suçlu olduğu için rüşvet günışığına çıkmıyor. Erkelet'te bu konuda bir söylenti olmadığı için buna uzun süre inanmak istemedim. 3 hafta önce yeniden oraya gittiğimde doğrudan bunu soruşturdum. Bana yalnızca 5 lira alınan ama sonra yine de işkence yapılan bir olay anlatıldı. Zincirdere'de olaya, yetimhanenin bir Türk işçisi vasıtasıyla yeniden tanık oldum.

Ben oradayken Karan'ın askerlik kararı çıkmıştı, ama o gitmek istemiyordu. Küçük memurlar, onbaşı vb., kendilerine 1 Lira vermesini önerdiler, o da verdi ve bir süre için saklandı. Bu komediyi sık sık oynamışlar ve zavallı

Karan muhtemelen birçok lira vermişti. Ama ardından askere çağrılma emri gerçek oldu, o zaman bunun para kazanmak isteyen memurların bir hilesi olduğu anlaşıldı. Karan bu defa gerçekten gitmek zorundaydı, tahminen 14 gün gizlendikten sonra şimdi burada, İstanbul'daymış. Talbas'tan şimdi nihayet keyfî davrandığı için görevden atılan bir onbaşı savaş başladığından beri bu yoldan aşağı yukarı 100 Lira cebe atmış.

Tahminen iki ay önce Zincirdere'ye geldiğimde, orada Almanya'ya karşı özel bir kin duygusu vardı. Yollarda çalıştırılan iki Rum asker vurulmuştu. Vurulan Rumlar'dan biri sağlık durumu iyi olmadığı için 2 gün izin almış, fakat çamaşırları kurumadığı için -kıştı- işe 2 gün sonra değil, 4 gün sonra geri gelmişti. Bunun üzerine içeri atıldı ve birkaç hafta sonra kurşuna dizildi. Bu idamdan sonra acılı annesi, "Keşke onlara on beş lirayı verseydi" demişti.

Bundan küçük memurların bu durumu da para koparmak için kullandıkları sonucu çıkıyor. Ancak idamdan önceki gün, ki annenin bundan haberi yoktu, oğlunu kurtarmak için paranın dışında getirdiği yiyecek maddelerini almayı reddetmişler. Parayı, anne elbette borç almak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine halk şimdi artık şu noktaya geldi: "Abdülhamit zamanı bu böyle değildi, şimdikinden iyiydi. Bütün bunları onlara Almanlar öğretti."

Ayrıca Müslümanlar da kırım olaylarında bunu gerekçe olarak kullanıyor, "Almanlar böyle emretti" diyorlar. Almanlar şunu şöyle, bunu böyle emrediyorlar! Hapiste olan Ermenilerin kanaati odur ki, kurtuluşları tek ve sadece Alman Büyükelçisine bağlıdır. Eğer Alman Büyükelçisi isterse onlar kurtulacaklar, aksi halde kaybedeceklerdir. Düşünceleri, Büyükelçinin Türkiye'de, İmparator Wilhelm'in Almanya'daki otoritesine eşit bir güce sahip olduğu şeklindedir.

Burada silahların teslim edilmesi için emrin, İstanbul'dakinden çok daha sonra verildiğine dikkat çekmek isterim. Duyurular asıldığında, bu çoktan gazetelerde yazılmıştı. Sopalarla evlere dalınması, insanların yollarda merhametsizce dövülmesi insanlar biraz daha çok acı çeksinler diye miydi, yoksa başka bir neden mi vardı? Jandarmayı gördüklerinde insanlar her halükârda tir tir titriyorlar. Birçoğu korkusundan hastalandı. Ben burada tek Alman olarak bulunduğum ve halkla bizzat iç içe yaşadığım için, artık dayanma gücümün sonuna geldim.

Eğer biz Almanlar Türkiye'nin dostu olduğumuz için bütün bu olanlara sessiz kalırsak, barbarlar gazetelerinde onlara şöyle seslenecekler: "Bana dostunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim."

Bayan W.H.

Not: Ben, bütün bunlara rağmen Müslümanları seviyorum, namuslu filan oldukları için değil, aksine kör ve gözleri bağlı olduğu için ve İsa Mesih onlar için de kanını akıttığından. Bu yüzden bu iletilerin mahrem tutulmasını rica etmek istiyorum.

Korkunç cehaleti içindeki Müslüman kadınının yüreğimdeki yeri büyüktür; Türk dilini boşuna öğrenmiş olmak istemem.

Ayrıca bana tamamen güvenmeselerdi bu haberleri bana iletmeyecek olan çeşitli kişilerin ismini andım. Ben de bu güvenle Alman Hükümetine başvuruyorum.

[Mordtmann'ın notu, 13 Temmuz]

Ekteki yazıyı okuyunca ben Bayan Hunecke'nin raporun içeriğini Amerikan Büyükelçiliği dışında buradaki Ermeni Patrikhanesine de bildirdiği inancına vardım. Birkaç hafta önce Patrik bana Erkelet'teki olayları anlatmış, Bayan Hunecke'yle kelimesi kelimesine örtüşen bir tablo çizmiş, bu arada bana Bayan H.'nin adından da sözetmişti. O bana daha sonraki konuşmalarımızda açıkça aynı kaynaktan gelen başka olayları da anlattı. Ben uygun yerlerin altını kırmızıyla çizdim. Ancak Patrikhanenin doğrudan değil ama Amerikan Büyükelçiliği kanalıyla Hunecke'nin raporunun içeriği hakkında bilgi almış olması da ihtimal dışı değildir.

Bayan Hunecke bu arada -en geç bu ayın 10'unda- buradan ayrıldı. O gün bana gelmesini rica ettiğim bir mektup, o bulunamadığı için geri geldi.

1915-07-16-DE-003

Kaynak: PA-AA/R14086; A22101, pr.23.7.1915 a.m.; BoKon / 169; A53a, 4245; p.15.7.1915; Rapor

Baskı: DuA Dok. 116 (kıs.)

Konstantinopel Büyükelçisinden (Wangenheim)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 449

Pera, 16 Temmuz 1915

1 Ek

Ekselanslarına Samsun'daki Alman Konsolos Yardımcısının Ermenilerin yurtlarından çıkarılmaları hakkında bu aym 4'ünde gönderdiği bir raporun suretini sunmaktan şeref duyarım. Bay Kuckhoff'a kendisinin tutumunu ve

çalışmalarını beğendiğimi bildirdim ve ona Almanya'nın çıkarlarının garanti altına alınması konusunda direktifler verdim. Rapordan tekrar, bir taraftan gerçekten bir Ermeni isyanının olduğu ama diğer taraftan da Türk Hükümetinin aldığı sert tedbirlerin haklı görülemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Babıâli nezdindeki girişimlerim, ne yazık ki çok az sonuç getireceğe benziyor.

Eğer siz Ekselanslarına son zamanlarda bu olaylar hakkında detaylı rapor verdiysem, bu, düşmanlarımızın daha sonra bu konuda bize de belli bir suç yükleyecekleri önsezisiyle -ki bu konuda Konsolos Vekili Kuckhoff da benimle hemfikirdir- olmuştur. Zamanı geldiğinde, özellikle basın yoluyla, benim raporlarım sayesinde, düşman dünyaya, bizim Türk Hükümetinin ve bundan daha da fazla yerel organların aşırı önlemlerini hep şiddetle mahkum ettiğimizi ispatlayacak konumda olacağız.

Wangenheim

Ek

Suret

Samsun, 4 Temmuz 1915

Nr: 349

Bu yılın 25 Haziran günü aşağıdaki telgrafı göndermiştim:

"Toplu isyan, ihanet, bazı Anadolu şehirlerindeki tahribat ve buralardaki Müslüman halkın öldürülmesinden dolayı Hükümet yerel işlerin halledilmesi için verilen beş günlük mühletin ardından bütün Ermenilerin Mezopotamya'ya sürülmesine karar verdi. Burada ve içerilerde Ermenilerden Almanya'nın önemli miktarda alacakları olmasından dolayı bunların teminat altına alınması için adımlar atılmasını diliyorum. Şayet Hükümetin aldığı kararlar tamamen uygulanırsa, komplocularla bağlantılı düşman güçlerince tüm kıyı şehirlerinin tahrip edilmesi gibi baskılar beklenmelidir."

Bu tedbirin alınmasındaki en önemli sebep, Van şehrinin Ermeniler tarafından alınması ve Ermenilerin orada bağımsızlıklarını ilân etmeleri ve de Şebinkarahisar'ın (Sivas Vilayeti) tahrip edilmesi olmalı. Söylenene göre, isyancılar bu iki şehirdeki bütün Müslüman halkı öldürmüşler. Ayrıca Karahisar'da, evindeki Türk ailelerini kurtarmak isteyen Rum piskoposunu da öldürmüşler.

Bütün Anadolu'da büyük bir Ermeni komplosunun çok mükemmel organize olduğu ve yabancı ülkelerle devamlı irtibat halinde olduğu doğrudur. İsyancılar bütün şehirlerde savaş silahları, cephane ve bombalarla iyice donatılmışlardı. Resmî makamlarca bunların birçoğu tespit edildi, fakat bunların

büyük bölümü saklandıkları yerde kalmış olmalı. Dolayısıyla Hükümetin bu tehlikeli ve ihtilâlci faaliyete bir son vermesi için bütün sebepler oluşmuştu.

Ama bunlara karşı alınan tedbirler -görünüşe bakılırsa Anadolu'daki bütün vilâyetler için geçerli- öyle sert ve insanlık duygusundan öylesine yoksun ki, bunlara karşı kayıtsız kalmak mümkün değil: Burada söz konusu olan içlerinden çoğu bu devrimci hareketle doğrudan bir ilişkisi olmayan, yani suçsuz kurbanlar olan bütün bir halkın yok edilmesi ya da zorla İslâmlaştırılması'ndan başka bir şey değil. Tehcir emrinin uygulanma şekli, sadece İspanya ve Portekiz'in Yahudilere davrandıkları gibi bir şekil almaya başladı.

Hükümet bütün Ermenilerin evlerine onların İslâm dinine geçmeleri için propaganda yapmaları amacıyla fanatik ve aşırı dinci Müslüman erkekler ve kadınlar gönderdi, tabiî ki dininden dönmeyenleri en ağır cezalarla tehdit ederek. Bildiğim kadarıyla bugüne kadar birçok aile dinini değiştirdi ve bunların sayıları her gün artmaktadır. Bahtsızların çoğu şimdiye kadar bu tuzaklara karşı koyabildi ve her gün gruplar halinde iç kısımlara sürüldüler. Hemen hemen hiç kimseye işlerini yapması için zaman kalmadı. Sadece zarurî ihtiyaçlarını yanlarına alarak evlerini ve eşyalarını olduğu gibi bırakmak zorunda kaldılar.

Öğrendiğime göre, onlar şimdi çok da uzak olmayan bazı noktalarda Müslümanlığa geçmeleri için daha köklü bir işleme tabi tutuluyorlar. Bu amaçla bunlardan bazıları buraya geri döndüler. Samsun civarındaki bütün köyler Müslümanlaştırıldı, aynı şekilde Ünye'deki köyler de Müslümanlaştırıldı. Dininden dönenler dışında kimseye kolaylık gösterilmedi. Erkek, kadın, yaşlı, çocuk, bebek, yaşlı dindarlar, Protestanlar ve Katolikler -ki bu sayılanlardan sonuncular asla millî ve devrimci bir harekete katılmadılar ve Abdülhamit tarafından da korunmuşlardı- istisnasız hepsi buraları terk etmek zorunda kaldılar. Hiçbir Hıristiyan Ermeni'nin burada kalmasına müsaade edilmiyor, hattâ bunlar yabancı uyruklu olsalar bile. Bu sonuncular sınır dışı edilecekler. Mutasarrıfın ifadesine göre, Samsun'dan sürülen Ermeniler Urfa'ya gideceklermiş.

Tabiî ki hiçbir Hıristiyan Ermeni hedefe varamayacak. Ülkenin iç kısımlarından gelen haberler bütün şehirlerden çıkarılan halkın şimdiden toptan yok olduğunu bildiriyor.

Size anlattığım bu olaylar dolayısıyla geçen ayın 29'unda sizden gelen iki telgrafa 1 Temmuz'da şu cevabı göndermiştim: "Borçluların bir kısmı din değiştirdi ve bunlara tanınan imtiyaz devam ediyor, büyük kısmı ise yola koyuldu. Bunların geride bıraktıkları gayri menkul ve menkul mallarına el konulacak ve bunların satışından elde edicek gelirle Alman alacakları ödenecekmiş. Valinin ifadesine göre ticarî işleri düzenlemek için bir komisyon görevlendirilecekmiş. Bankalardan ve komisyonculardan Alman firmalarının ve alacaklarının listesini çıkarıyorum. Torque Mada ve Arbuez firmaları bütün güçleriyle

iç kısımlardaki alacakları toplamak için çalışıyorlar. Alman hayat sigortaları buna çok ilgi duyuyorlar, bunun için acilen korunmalarını dilerim."

Şifreli telgraf gönderemediğim için son iki cümlede üstü örtülü bir şekilde buralarda şimdi mevcut olan duruma dikkati çekmek istemiştim.

Asıl suçluları araştırmak maksadıyla Hükümetin aldığı tedbirlerin 17-60 yaşları arasındaki erkek nüfusun ihtiyaten sürülmesi şeklinde sınırlandırılması gerektiği konusunda bütün yolları deneyerek Valiyi etkilemeye çalıştım.

Hükümetin aldığı bu tedbirin Almanya ve Avusturya'daki Hıristiyan nüfus üzerinde büyük bir şok etkisi yapacağına da dikkatini çektim. Hiçbir sonuç alamadım: Fanatikler mantığın gerekçelerine karşı tamamen kapalılar! Sonuç ne oldu? Ermeni unsurunun yok edilmesi Anadolu'daki bütün ticarî hayatı mahvetti ve bunun üzerine ülkede uzun yıllar ekonomik gelişme mümkün olmayacak, çünkü tüccarlar, sanayiciler ve zanaatkârlar hemen hemen sadece Ermeni'ydi. Valiye bu konuyu da açıkladım ama bu da bir sonuç getirmedi.

Şimdiki iktidarın en güçlü prensibi, bütün Türkiye'yi İslâmlaştırmak ve bu konuda mümkün olan her aracı bu amaçla kullanmaktır. Ermeni unsurunun ortadan kaldırılmasıyla hem ülkenin hem de iç ve dış piyasanın verdiği büyük kayıplar konusunda en küçük bir idrake bile sahip değiller. Almanlar alacaklılar da bu durumdan zarar görenler arasındadır. Borçlulardan kimlerin İslâm dinine geçip burada kalacağı, kimin kendi dininde kalıp kayıplara karışacağı henüz bilinmediğinden şimdilik bunların korunması için kesin tedbirler alınamıyor.

Osmanlı & Selanik Bankası ile Hochstrasser Bankası'ndan borçluları ve borç miktarlarını gösteren listeleri aldım. Mutasarrıf ile bu konuda alınacak tedbirler hakkında da görüştüm. Bu konuyu düzenlemek için, İstanbul'da bir kanun hazırlanmaktaymış. İlk önlem olarak tehcir edilenlerin bütün malları mühürlendi.

Bu vahşetin duyulmasıyla, Ermeni meselesinin ne gibi sonuçlar doğuracağı tahmin edilebilir. Bütün Hıristiyan âleminin bir infial çığlığı koyvermesi kaçınılmazdır. Anadolu'daki Protestan ve Katolik misyonerlerin bütün emekleri heba oldu. Düşmanlarımız bundan kendilerine mükemmel şekilde çıkar sağlayacaklar ve bu durum kendi vatandaşlarımızda da büyük nefret duygularının uyanmasına yol açacak.

İşin en kötü tarafı da, dost düşman herkes, Babıâli'de iktidarın tamamen bizim elimizde olduğuna ve böylesine katı tedbirlerin ancak Almanya'nın onayı ile uygulanabileceğine inandığı için bütün dünya bunun suçunu bize yükleyecektir.

Müslümanların galeyana getirilmiş fanatikliği; dünyanın bugünkü durumunda bizim Türkiye'deki özel konumumuz ve ayrıca Haliç'teki yönetici

politik çevrelerin zihinsel yapıları, Ermeni meselesinde insani duygular ve pratik akıl açısından girişilecek memnuniyet verici bir çözüme karşı duran zorlukları sezdiriyor.

Buna rağmen, siz Ekselanslarımn bilinen maharetiyle, yeryüzünün en eski ve en talihsiz milletlerinden birinin büyük bölümünün tamamen yok edilmesini önlemeyi başaracağını ümit ediyorum.

Telgraflarımın varıp varmadığını veya zamanında varıp varmadığını bilmiyorum. Her halükârda zamanında ve doğru haber gönderebilmek için bana şifreli telgraf gönderme imkânının verilmesi iyi olurdu. Çünkü kim bilir bu raporun gönderilmesi esnasında bile ne kadar masum insanın kanı dökülmüştür.

[Kuckhoff]

1915-07-17-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14086; A 23232, pr. 6.8.1915; Rapor

Halep Konsolosundan (Rößler)

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 79/B. No. 1553

Halep, 17 Temmuz 1915

Ermenilere karşı Türk Hükümetinin kararlaştırdığı ve uyguladığı insanlık dışı önlemler konusunda bana gelen birkaç haberi Ekselanslarına sunmaktan onur duyarım.

1) Cerabulus'ta bir ceset kıyıya vurdu. Onun en azından niçin gömülmediği sorulduğunda oradaki askerî Kaymakam, Kur'an'da öngörüldüğü üzere onun Müslüman mı veya Hıristiyan mı olduğunun tesbit edilemediği cevabını vermiş. (Cesedin cinsel organları kesilmişti.) O sadece bir Müslümanı gömdürürmüş.

Ayrıca köylerde ölen Ermenilerin gömülmesine karşı çıkıldığı da belirtiliyor.

Hacin'den dört haftalık, kızgın güneş altında geçen çileli bir yolculuktan sonra bu ayın 14'ünde Halep'e gelen bir Ermeni kafilesi yanında 12 ceset getirdi.

2) Ermenilere karşı nasıl davranılacağıyla ilgili olarak Diyarbakır Vilayeti'nde bir Kaymakama sözlü emirler iletildi. Kaymakam, eğer bu emirler kendisine yazılı olarak verilmezse onları uygulamayacağını belirtti. Bunun üzerine görevden alındı ve Diyarbakır yolunda öldürüldü. Bu haberi ben sadece yerli Hıristiyanlar'dan duyduğum için erteledim. Şimdi bu bana çok güvenilir bir

Müslüman tarafından da teyit edildi. Sadece bir değil, birçok memur öldürülmüş, çünkü bunlar kendi bölgelerindeki Ermenilere insafsız davranmamışlar.

3) Halep üzerinden göç ettirilen kadınlar küçük çocuklarını örtüler altında saklamışlar ve onları muhtemel bir ölüme ve mutlak bir yoksulluğa götürmemek için yanlarına almayıp, geride bırakmışlar.

4) Çok sayıda kadın yolda doğurdu ve pek çoğu, onlara refakat etmekte olan görevlilerin zalim davranışı altında acılar çekti. Doğan çocuklarla birlikte diğer küçük çocuklar da, her yerden gelen haberlere göre yolda bırakıldılar. Tell Abiad'ın doğusundaki çölde seçkin bir Müslüman terkedilmiş iki çocuğu yanına aldı ve onları kurtardı, bu yüzden başının büyük bir derde girmesi olasılığına rağmen.

5) Deyr-Zor'dan geçirilen bir Ermeni kafilesinde çiçek hastalığına yakalananlar oldu. Hastalar kızgın güneş ışınları altında korkunç acı çektiler. Onlar için hiçbir şey yapılmadı.

Bağdat hattını Fırat'ın doğusundan geçen diğer bir grup dizanteriden ıstırap çekiyor. Hükümet onlarla ilgilenmezken inşaat işlerinden sorumlu bir memur tarafından onlara yardım etmeye bir doktor gönderildi. Halep'teki sürgünler arasında tifüs başgösterdi.

Hükümet tarafından kararlaştırılan tehcirin sert ve acımasız uygulanması konusundaki emirlerin Fahri Paşa'dan çıktığı giderek daha net anlaşılıyor.

Ayrıca Kuzey Mezopotamya'da ve Diyarbakır'da halkın arasında Ermenilere karşı kaşkırtıcı yayınlar dağıtıldığı da söyleniyor. Hattâ bu dağıtımın Almanların isteği üzerine yapılıyormuş gibi gösterilmeye çalışıldığı da gözlemleniyor; başka zaman Alman tarafınca basılı bildiri dağıtıldığı için insanları buna inandırmak kolay oluyor.

Aynı raporu İmparatorluk Büyükelçisi'ne de gönderiyorum.

Rößler

1915-07-17-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A 53a; 424? [son rakam okunmuyor]; p.17.7.1915

Konstantinopel'daki Başkonsolos Mordtmann'ın Notu

Pera, 17 Temmuz 1915

Dün akşam Ermeni Patrikhanesinde görevli Dr. Davityan Ermeni Meselesi hakkında konuşmak üzere beni aradı. Başka şeylerin yanı sıra bugünlerde

Patriğin de Başveziri aradığını ve tehcir önlemleri konusunda görüşlerini iletiğinden söz etti. Başvezir tedbirlerin sonuna kadar uygulanacağı cevabını vermiş.

Dr. D. buna bağlı olarak İmparatorluk Büyükelçiliğinin olayı sahiplenmek isteyeceği şeklindeki temennisini dile getirdi.

Ona şöyle cevap verdim:

Biz Türk İmparatorluğu'nun bu tedbirinin ekonomik ve politik sonuçlarını onaylamıyoruz ve Ermeni halkının çıkarlarının zarar görmesine üzülüyoruz.

Sonuçları olgunlukla karşılamaları kabul edilebilirmiş; aynı şekilde onlar içerdeki tek tek bütün olaylar konusunda bilgilendirilmek zorundaymış, şimdiki zamanda böyle bir kitle tehcirine girişilmesinin zorluklarını bugünkü iktidar sahiplerinin, aydınların bilmeleri gerekiyormuş.

Biz Türklerin müttefiki olarak kendi kendine konuşarak hiçbir etki yapamazdık ve Türkiye'nin bir iç sorunu hakkında müttefik ilişkimiz hatırına soru sorabilirdik.

Bay Büyükelçinin bu ayın 4'ü tarihli girişiminden Patrikhanenin bilgisi olmadığı görülüyor.

Aynı şekilde dün beni, Katolik Ermeni Patriğinin emrindeki Monsenyör Tumayan aradı.

Patrikhane Gregoryen Patriği vasıtasıyla oradaki Katoliklere esaslı biçimde uygulanmış Mardin katliamından haberdar olmuştu. Bu haberler son tahlilde Amerikan Büyükelçiliğine gidiyor.

Ben ona bizim de aynı duygular içinde olduğumuz cevabını verdim; ama Mardin'de Konsolosumuz olmadığı için haberleri denetimden geçirme imkânımızın olmadığını söyledim.

Monsenyör Tumayan Merzifon'da (Sivas Vilayetinde) ve Malatya (Harpa)'da[656] Ermenilerin tamamının öldürüldüğünü ilâve etti.

Ben ona, buna karşı hiçbir şey yapılamayacağı görüşümü ifade ettim.

Katolik Ermeni Patriği, Papa'nın doğrudan bir girişimde bulunmasını istiyor.

656 Harpozik, bkz., Köylerimiz, Dahiliye Vekaleti, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul 1933, s. 326.

1915-07-21-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/169; A53a

Konstantinopel Başkonsolosu Mordtmann'ın Notu

Pera, 21 Temmuz 1915

Bayan Thora Wedel-Jarlsberg (Norveçli) ve Bayan Eva Elvers, kısa süre öncesine kadar Erzurum ve daha sonra Erzincan'daki Türk hastanelerinde (en son Erzincan'da Dr. Colley tarafından yönetilen Kızılhaç hastanesinde) hastabakıcı olarak çalıştılar. Bugün benim yanımdaydılar. Her ikisi Türk Ermenistan'ındaki ve özel olarak Kürdistan'daki insanları ve ülkeyi, Yardım Birliğine ait misyonerliklerde geçen uzun görev yılları nedeniyle yakından tanıyorlar. Onların Ermeni sorunları hakkında görüşleri, Ermenilerin başlarına gelen felaketin kendi suçları olduğu idi. Asıl suç yıllardan beri Ermeni halkını terörize eden Taşnak ve Hmçak partilerininmiş. Türk Hükümeti bu güvenilmez unsurlara karşı aldığı önlemlerde tamamen haklı imiş.

Fakat bu iki kadın aynı açıklıkla, Erzurum bölgesinde ve Sivas ilinde kadınların ve çocukların, suçsuz ve savunmasız halkın kılıçtan geçirilmesine karşı duydukları nefret ve öfkeyi de ifade ettiler.

Tasvir ettikleri ayrıntılar Yarbay Dr. Pietschmann'ın anlattıklarıyla örtüşüyor. O bu kadınlarla Erzurum'dan buraya kadar birlikte yolculuk da yaptı. Kendi gözleriyle gördükleri vahşetin etkisi altında duygularını açıkça dile getirmiş olmaları ve ölüme mahkum bazı çocukları kurtarmaya çalışmaları, insani açıdan en azından anlaşılır ve hoşgörülebilecek şeylerdir.

Bilindiği gibi bu dikkatsiz tutum, Erzincan Mutasarrıfının onları Erzincan'dan ayrılmaya ve önce Sivas'a gitmeye zorlaması sonucunu doğurdu.

Bay Dr. Colley'e gelince, o, katı, kusursuz bir şekilde müdahale etmeme tavrını takınmıştı. Adı geçen bayanların anlattıkları doğru ise, o zaman o fazla ileri gitmiştir. En azından onlar Mutasarrıfın emriyle yeterli koruma olmadan yola çıkmaya mecbur kaldıklarında ve bir gün sonra Erzincan'a varacak olan Dr. Pietschmann'ın gelişini beklemelerine ve onunla birlikte yola çıkmalarına bile izin verilmemesini engellemediği için.

Her iki bayan Erzincan'dan bütün eşyalarını arkada bıraktıkları Harput'a (Mezre) gitmek niyetindeydiler.

Kayseri'de Herr Kont von Schulenberg ile buluşmuşlar.

1915-07-25-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 23905, pr. 13.8.1915 p.m.; rapor

Trabzon Konsolosundan (Bergfeld)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Rapor Nr: 36/J. Nr. Giz. 339

Trabzon, 25 Temmuz 1915

35 No'lu 9.7.15 tarihli- J. Nr. Giz. 316[657] rapor hakkında.

Trabzonlu Ermenilerin yola çıkarılmalarından hemen sonra öldürülmelerine başlandığı, onların gittiği yola 100 km kadar içerilere kadar paralel giden Değirmendere Nehri'nin deltasında ve şehrin çok yakınında çok sayıda cesedin göründüğü şeklinde söylentiler çıktı. Deneyimler, Trabzon'da Türklere düşman fantazinin en inanılmaz palavraları uydurduğunu gösterir. Buradan hareketle dedikodular, Kayzerlik Konsolosluğu tarafından büyük bir tereddütle karşılandı. Bu arada iddialar öylesine yoğunlaştı ki, ben kendimi Alman ve Türk itibarım korumak için gerçeği araştırmakla görevli saydım. Türk hassasiyetini zedelememek için Valiye niyetimi bildirdim, ama öyle geç ki, Ermenilere karşı zorbalıkların izlerini silmeye zamanı kalmasın.

Vali Amerikan meslektaşımızı tarafsız tanık olarak yanıma alma niyet ve arzumda mutabık olduğunu açıkladı. Bunun üzerine ben ve Amerikalı meslektaşım 17 Mayıs'ta, Değirmendere ırmağı boyunca içerilere doğru uzanan yolda dört saat boyunca at sürdük. Bu esnada tahminen 7 gündür suda kalmış bir ceset bulduk. Bu, muhtemel cesetlerin planlı bir biçimde yok edilmediğinin bir kanıtıydı.

Ayrıca üç işçi ile karşılaştık. Bunlar bize, o sabah nehrin taranması ve bulunan cesetlerin gömülmesi talimatını aldıklarını söylediler. İnanılır görünen ifadelerine göre, şimdiye dek, bir tanesi kadın, dört ceset bulmuşlardı. Sonunda ahaliden, nehirde sürüklenen bir ceset gördükleri haberini aldık. Büyük bir ceset yığınının bizim ziyaretimizden önce akıntı ile denize sürüklenmiş olması Değirmendere'nin doğal yapısı, düşük su seviyesi nedeniyle olanaksızdır. Çünkü Değirmendere, geniş kum yatağı sık sık küçük düz kayalarla kesildiği için bölünerek akan bir ırmaktır. Bu arada en büyük kafileyle birlikte ilk gün sürgün edilenlerin, tek bir kayıp vermeksizin Erzincan'a ulaştıkları haberi geldi.

657 A 22559.

Bundan sonra artık ben Trabzon'dan sürülen Ermenilere kötü muamele yapıldığına dair tüm dedikoduları temelsiz addediyor, yoldaki ölümlerin intihar veya hastalıktan kaynaklandığını kabul etmek istiyorum.

Sürgünlerin, onlara refakat eden adamlar tarafından yağmalanıp yağmalanmadığını saptamak mümkün olmadı. Böylesi olaylar bana imkânsız gibi görünmüyor. Diğer yandan Ermeni karakteri hakkındaki bilgilerime göre ise, bunların jandarmalara bol hediyeler sunarak, onların sempatilerini ve yol boyunca küçük hizmetlerini satın almak istemeleri ihtimali oldukça yüksektir.

Ermenilerin tehcir edilmesi nedeniyle Trabzon'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerine karşı hoşnutsuzluk Müslümanlar arasında ve diğer çevrelerde yaygınlaşıyor. Cemiyetin eski hasımları onların konumlarını sarsmak için bu bahaneye sevinçle el atıyorlar. Ancak Ermenilere karşı sert davranılmasını Cemiyet'in taraftarları da hoşnutsuzlukla karşılıyor. Bunların çıkış noktaları farklı. Büyük bir bölümü insanî nedenlerden hareket ediyor. Ama gözden kaçmasın ki, bazı Cemiyet üyelerini, liderlerinin sürgün nedeniyle ceplerini nasıl doldurduklarına kendilerinin seyirci kalmak zorunda oluşları kızdırıyor. Her halükârda buradaki Cemiyet önderlerinin pozisyonlarının çok sarsılmış olduğu görülüyor.[658]

Bu raporun bir suretini Konstantinopel İmparatorluk Büyükelçiliğine gönderdim.

Bergfeld

1915-07-27-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 23991, pr. 14.8.1915 p.m.; rapor
Baskı: DuA Dok. 120 (kıs.); 144 (kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K.Nr: 81/B. No. 1645

Halep, 27 Temmuz 1915

Gizli

Ermenilerin sürülmesiyle ve bu uygulamanın niteliği ile ilgili bu ayın 17'sindeki -No. 79- raporumdan sonra aşağıdaki bilgileri edindim:

658 Bu paragraf ve son cümle, daha sonra iletileceklere dağıtılmadan önce çıkarılmış.

1) Vali Celal Bey'in görevden alınmasından sonra, beklendiği üzere, şimdi sürgünler Halep Vilayeti kıyı bölgelerine kadar genişliyor. İskenderun, Antakya, Harem, Beilan, Soğukluk, Kessab ve başka beldelerin boşaltılmasıyla ilgili emirler Ermeni kaynaklı haberlere göre verilmiş, ancak boşaltma için kısa bir süre tanınmış. İskenderun'daki Kayzerlik Konsolosluğunun bu ayın 17'sine kadar bundan haberi yoktu.[659]

2) Sis'teki Katolikos'un aldığı haberlere göre, Diyarbakır'dan güneye gönderilen 800 ile 1000 erkek hiçbir yere varmamışlar. Hepsinin öldürüldüğü tahmin ediliyor. Bu olay haftalar önce gerçekleşmiş olmalı.

3) Rumkale, Birecik ve Cezire'de [Suriye] görülen Fırat nehrinin üzerinde cesetlerin yüzmesi olayı, bana bu ayın 17'sinde anlatıldığı üzere, 25 gün boyunca devam etmiş. Cesetlerin hepsi aynı şekilde ikişerli olmak üzere sırt sırta bağlanmış bir haldeymiş. Bu düzenlilik, bunun başıbozuk bir katliam olmadığına, resmi makamlar tarafından gerçekleştirilmiş bir katliam olduğuna işaret ediyor. Anlatıldığı üzere ve tahminlere göre, cesetler Adıyaman'da askerler tarafından nehre atılmış. Raporun devamında da anlatılacağı gibi, birkaç günlük aradan sonra bu sefer daha da fazla sayıda ceset yine nehirde akıp giderken görülmeye başlanmış. Bu defa daha çok kadın ve çocuk cesetleri söz konusuymuş.

4) Mutlak güvenirliği olan ve Tell Abiad'ta oturmakta olan yaşlıca bir İsviçreli çiftten öğrendiğime göre, Tell Abiad'da Ermeniler 8 ila 12 yaş arasında olan kız çocuklarını önce 2 Mecidiye (bir Mecidiye = 3,50 Mark), daha sonra bir Mecidiye ve hattâ daha da az bir paraya satıyorlarmış ya da para almadan veriyorlarmış. Anlaşılan onları çölde bekleyen iklimden ve Bedevîlere bağlı yazgılarından korumak istemişler. Tell Abiad köyüne koşup gelen Türkler oradaki sürgün insanların çocukları için sürekli pazarlık yapıyorlarmış.

Güvenilir adamım bana alıcıların isimlerini verdi. İlk kafileleri Zeytun'dan gelen ve Tell Abiad'dan geçenler -geçici olarak Rakka'ya- çektiklerinden dolayı artık duyarsızlaşmış ve yapılan her şeye ses çıkarmadan boyun eğer olmuşlar. Yeterince yiyecek ve içecek verilmiş onlara, ama çok düzensiz olarak. Suyun çok az olduğu Tell Abiad'ın güneyinde, küçük çocuklar ölmek zorunda kalacak. Bunun dışında da birçok kişi bu meşakkatten ölecek. Koca bir kafilede bulunan insanların tamamı susuzluktan öldü bile. Tarım araç gereçlerini yanlarına alamadılar. Gidilecek yerlerde hayatta kalmış olanlar ne yapacak peki?

659 28 Temmuz. Bu haber artık resmî olarak doğrulandı. Sahil şeridinde yer almamasına rağmen Antep ve Kilis de boşaltılacakmış.

5) Devletin verdiği emirlerin sertliği karşısında sürülen kişilere yapılan muamele daha çok geçtikleri bölgelerdeki görevli memur ve jandarmaların bireysel olarak iyi niyetine bağlı olmaktadır. Bu nedenle bazen yiyip içebiliyorlar, bazen de aç kalıyorlar.

Beslenmenin zaman zaman yetersiz olduğu Halep'te, Katolikos'un başvurusuyla Cemal Paşa'nın emri üzerine yetişkinler için 5 metelik (20 Pfennig), çocuklar için 4 metelik (16 Pf.) ödeniyor. Burada geçici olarak duraklayan insanların sayısı şu sıralar ortalama birkaç bin kişi olarak tahmin ediliyor. Burada biraz kalıp dinlenmelerine izin veriliyor.

6) Hükümetin aldığı tedbirlerin uygulaması üzerindeki kontrolünü, kasti olarak ya da kasti olmayarak kaybettiğine ve uygulanan tedbirlerin Çerkesler ve Kürtler tarafından Ermeni katliamına dönüştürüldüğüne dair belirtiler çoğalıyor.

7) (Bağdat treninin şimdiki son istasyonu olan) Ras ül Ayn üzerinden şimdilerde Harput, Erzurum ve Bitlis'ten Ermeniler gelmekte. Harput'tan gelen Ermeniler şehrin güneyinde birkaç saatlik mesafede bulunan bir köyde erkekleri kadınlarından ayırdıklarını, erkekleri öldürüp daha sonra kadınların geçeceği yolun sağma ve soluna bıraktıklarını anlatıyorlar. Kadın ve kızlardan oluşan bir kafile Mardin ve Ras ül Ayn arasında bir yerde Bedevîler tarafından tamamen soyulmuşlar. Bedevîler hoşlarına gidenleri alıp kaçırmışlar. İçerlerde daha fazla Bedevînin yaşadığı bölgeye girerlerse, o bahtsız insanlara ne olacak?

8) Buralı bir Ermeni akrabası olan ve Harput'ta 17 kişiden oluşan bir aileden bahsetti. O aileden 7 erkek alınıp götürülmüş, kimse onlara ne olduğunu bilmiyor, 2 kadın yolun meşakkatine dayanamamış ve ölmüş, 8 kişi Ras ül Ayn'e varmış. Halbuki yolun daha kötü kısmı Ras ül Ayn'da daha yeni başlıyor.

9) Zohrab ve Vartkes adında iki tanınmış Ermeni milletvekili İstanbul'dan sürüldükten sonra yakın zamanda bir süre Halep'te kaldılar. Hükümetin onları Diyarbakır'a sürme emri yerine getirilecek olursa öleceklerini biliyorlardı. Almanya Şansölyeliğinin Büyükelçiliğini bu konuda bilgilendirme fırsatını bulmuştum. Onlara refakat eden ve şimdi buraya geri dönmüş olan jandarmaların anlattıklarına göre, yolda eşkıya ile karşılaşmışlar ve o eşkıyalar tesadüfen tam da o iki milletvekilini vurmuşlar. Urfa ve Diyarbakır arasındaki yolda Hükümetin onları vurdurduğuna artık şüphe kalmamıştır.[660]

660 "... Zohrap, Vartkes ve arkadaşları üzüntülü ve dilhun, bir araba ile Halep'ten Diyarbekir'e doğru yola çıkmışlar. Nihayet yolda Teşkilat-ı Mahsusa'dan Çerkes Ahmet'in çetesine rastlamışlar. Çerkes Ahmet bu zavallıları birer hamlede perişan etmiş..." Daha geniş bilgi için bkz., Ahmet Refik, Kafkas Yollarında, İki Komite İki Kital, İstanbul 1998, s. 173.

10) Buraya kadar raporum tamamlanmıştı, ta ki Bağdat treninin bir memuru bana, itaatkâr şekilde ekte gönderdiğim belgenin suretini verinceye değin. İzninizle bu belgeye değinmek isterim. Tüyler ürpertici korkunç içeriği raporum çerçevesinde yinelemek istemiyorum. Talep edildiğinde adını verebileceğim memur,[661] tuttuğu kayıtların doğruluğuna ve bilgilerin titizlikle edinildiğine garanti veriyor. Onu yıllardır kesinlikle güvenilir bir adam olarak tanırım.

Benim naçizane fikrime göre, Ermeni halkına karşı yapılan ve tarif edilen muamelenin birçok başka açılarla birlikte, Almanya açısından şu sebepten dolayı da dikkate değer bir önemi vardır; öyle ki Müslümanların da dahil olduğu geniş çevrelerce, bu yapılanlar, Almanya'nın Türk Hükümeti üzerindeki etkisine bağlanıyor. Deniliyor ki, Türk Hükümetinin Ermeni halkını tamamen önemsizleşinceye kadar ezme kararına sebep olan Almanya'dır. Tahminen Türk Hükümeti de bu görüşü desteklemek için elinden geleni yapıyordur. Uygulamalarının yarattığı nefret ve düşmanlığı üzerimize atabildiğine şükrediyordur. Ama Almanya'nın adı bundan dolayı kirletiliyor.

Türkiye'de bulunan Alman konsoloslar, Alman Şansölyeliğinin Büyükelçiliğinden, Rusların Doğu Prusya'daki vahşeti üzerine yayınlanan Beyaz Kitap Açılması'm mümkün olduğunca yaymakla görevlendirildiler. Ama olaylar nedeniyle, Hükümetinin kendi tebasına karşı hareketini, Rusya'nın Doğu Prusya'daki hareketiyle karşılaştırmak zorunda bırakılan bir halka karşı bu görevin nasıl bir başarı şansı vardır acaba?

Şimdiye kadarki telgraf veya yazı yoluyla ilettiğim raporlar sanırım, Türk Hükümetinin, gerçek ve olası Ermeni tahriklerine karşı haklı önlemler alınması çerçevesinin çok daha dışına çıktığını göstermiştir; özellikle talimatlarının uygulanmasını, kadın ve çocuklara karşı da, Ermeni halkının mümkün olduğunca büyük bir bölümünü, eski çağdan alınmış, ama Almanya ile müttefik olmak isteyen bir Hükümete yakışmayan araçlarla bilinçli olarak yok etmek için yerel makamlara en sert ve en kaba biçimde görev olarak vermesiyle.

O (Türk Hükümeti), dörtlü ittifakla savaşta olma fırsatını, müttefiği Almanya'nın da itirazı uygun bulmadığı bir zamanda, geleceğe bir Ermeni sorunu bırakmamak için kullanıyor ve bunu geriye mümkün olduğunca az sayıda, kendine yetebilen Ermeni toplulukları bırakma yoluyla sağlıyor. Az sayıda suçlu ile birlikte bir suçsuzlar yığınını kurban ediyor. Bu artık şüphe götürmez.

661 Es handelt sich um W. Spieker, wie Rößler in Dok. 1915-09-03-DE-002 enthüllt.

Şimdi bile başka zulümlere engel olmak ve en azından sürgünleri henüz başlamamış olan Halep Vilayeti kıyı şeridindeki Ermenileri kurtarmak mümkün olmaz mıydı? Eğer askerî sebeplerden sürülmeleri kaçınılmaz ise, en azından taşınmaları bir iki ay ertelenemez mi, ki yük hayvanları ve ihtiyaçları olan gıdalar için itinalı bir hazırlık yapabilsinler? Şimdiden, ileride geri dönme haklarının bulunduğu açıklanarak, bunların, Halep ya da Urfa şehirlerinde kalmaları sağlanamaz mı?

Türk Hükümeti, 9 Haziran'da *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinde yayınlanan "Osmanlı Hükümeti Düşmanca Suçlamalara Karşı" başlıklı muhtırada Ermenilerin yerlerinden gönderilmelerinin geçici olduğunu iddia etti. Metinde şöyle açıklama getiriyor: "Bazı Ermenilerin geçici olarak memleketin başka bölgelerine gönderilme durumu olduysa, bu, onların savaş bölgesinde oturduklarından dolayı olmuştur." Hükümetin bu sözünde durması istenemez miydi? Birçok bölgenin yanı sıra Beylan, Soğukluk, Kessab gerçekten savaş bölgesinde midir? Erkeklerin neredeyse hepsi silah altına alındığına göre, kadın ve çocukların orada kalmaları tehlikeli midir?

Norddeutsche Allgemeine Zeitung gazetesinin 13 Temmuz 192 nolu ve ilk baskısında, yarı resmi Osmanlı telgraf ajansı Agence Milli'nin, Osmanlı Hükümeti'nin Türkiye'de yaşayan Ermenilere karşı saldırıları koruduğu ve bu saldırıların çoğu kez katliamlara dönüştüğünü iddia eden *Gazette de Lausanne*'a karşı protestosunu yayınladı.

Gazette de Lausanne gazetesinde yer alan bu iddialardan yana ne yazık ki daha söylenebilecek çok şey var.

Tel-Arman'de (Kızıltepe) yapılan ve alışılmışın dışında çok iyi kanıtlanmış katliamlar hakkındaki telgraf ile gönderdiğim raporum, tekzip yayınlanmadan önce elinizdeydi. Sayın Binbaşı von Mikusch olayların fotoğraflarını çekmiştir ve onları sunabilecek durumdadır. Kürtler tarafından yapılan bu kıyımlar delilli olarak Türk Hükümetinin silahlı elemanlarının gözü önünde, herhalde onların aktif katılımlarıyla gerçekleştirildi.

Türk Hükümeti binlerce[662] -dikkatinizi çekerim- suçsuz Ermeni'yi savaş bölgesinden uzaklaştırma bahanesiyle çöle sürdü. Ne hasta ve hamileleri ne de silah altına alınan askerlerin ailelerini ayırt etti. Onları düzensiz bir şekilde besledi ve su verdi, aralarında ortaya çıkan salgın hastalıklar karşısında bir şey yapmadı.

662 Temmuz ortalarına kadar Adana Vilayetinden ve Maraş Mutasarrıflığından 30.000'den fazla. Bununla birlikte dağıtmaları gittikçe genişletiyor.

Kadınları öylesine çaresizliğe sürükledi ki, onlar, yeni doğurdukları ve emzirdikleri bebeklerini yollarda bıraktılar, erişkin yaşa yaklaşmış kız çocuklarını sattılar ve kendilerini küçük çocuklarıyla nehre attılar. Onları refakatçi takımın iradesine ve böylece namussuzluğa teslim etmiştir. Öyle bir refakatçi takım ki, bu kızları alıp sattı, onları soyan ve kaçıran Bedevilerin ellerine düşürdü, erkekleri ıssız yerlerde kanunsuzca silahla vurdu ve cesetlerini köpeklere ve akbabalara yem olsun diye bıraktı.

Bir söylentiye göre tehcire gönderilen milletvekillerini vurdurdu, hapishanedeki suçluları serbest bırakıp onlara askerî kıyafet giydirerek tehcire gönderilenlerin geçmek zorunda olduğu bölgelere gönderdi. Gönüllü Çerkesleri aldı ve Ermenilerin üzerine saldı. Ama yarı resmî açıklamalarında iddia ettikleri ne? "Osmanlı Hükümeti, Türkiye'de dürüst ve barışçıl olarak yaşayan tüm Hıristiyanları Devletin iyi niyetli koruması altında tutmaktadır."

Bu açıklamayı gördüğümde gerçekten gözlerime inanamadım ve bu yalanın derinliğini tanımlamak için kelime bulamıyorum. Çünkü Türk Hükümeti tüm bu olup bitenlerin sorumluluğunu, yardım ve öngörü eksikliğinden, uygulamaları gerçekleştirenlerin ahlâksızlıklarından ve doğu bölgelerindeki anarşiye varan durumlardan kaynaklansa da reddedemeyecektir, çünkü sürgün edilen kişileri bilerek bu kaosun içine sürüklemiştir. Bunun sorumluluğunun yükü, Diyarbakır Vilayetindeki gibi kendisinin çağırdığı öğeler üzerindeki kontrolünü yitirdiğinde de onun üzerinde olacaktır. Türk Hükümeti, içerde bu kırımı Almanya'nın kışkırtması olarak yansıtıyor, Avrupa kamuoyunda da bizim otoritemizle kapatmaya çalışıyor.

Ekselanslarının kararını kendilerine bırakmak isterim; Ermeni Meselesi hakkında Türkiye'nin bundan böyle Alman basınında açıklamalar yapmasının uygun olup olmadığını ve müttefiklerimiz tarafından bundan dolayı lekelenmek tehlikesiyle karşı karşıya olup olmadığımızı nazarı itibara almak isterler mi diye.

Aynı raporu Alman Şansölyesinin Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Rößler

Ek

Halep, 27 Temmuz 1915

Kayıt

No. 81'e ek

24 Temmuz 1915 Cumartesi günü Ras ül Ayn yolu üzerinden 8 Ermeni'yi yanımda getirdim; 3 kadın, 14 yaşında bir kız ve 5-8 yaşlarında 4 kız çocuğu. Kadınlardan biri, kocası Harput-Ras ül Ayn arasında gözlerinin önünde öldürülen ve yakılan bir kadın, Tome istasyonunda gar personeli (7-8 adam) tarafından o denli tecavüze uğramış ki, tekrar kendine gelebileceğinden şüphe duyuluyordu. İki gün boyunca sürekli baygınlık geçirdi ve bugüne kadar benim evimde eşimin ve doktorun bakımı altında yaşamakta. Kadının açlıktan iskelete dönüşmüş 7 aylık tek oğlunu Tel-Nus'de Bay Mühendis Linsmeyer'in orada gömdük.

İkinci kadını iki kızıyla birlikte bir taş ocağında işçi çadırının içinde buldum. Çadırın açık tarafına yönelik yarım dairede 1 çavuş ve 15 er oturmakta idi ve çadırın içinde de sinmiş vaziyette bu kadın tek kişi olarak oturuyordu. Bay Mühendis Linsmeyer yanıma bir jandarma vermişti, o gidip kadını zorla çadırdan alıp çıkardı; onu olduğunca çabuk bir şekilde emniyette olacağı Tel-Nus'e götürdük. 14 yaşındaki kızı, Hoca isimli, evli olmayan, 22-25 yaşlarında bir istasyon şefinin barakasında bulduk. İstasyon şefi kıza tecavüz etmeye çalışıyordu ve kız buna iki gün boyunca direnmiş. Üçüncü günde istasyon şefi kızı 24 saat aç bırakmış ki, kendisini onun arzularına teslim etsin.

Bay Mühendis Linsmeyer'in bu olayı telgrafla Müdür Hasenfratz'a rapor edeceği tehdidi sayesinde, kız bize teslim edildi. Ras ül Ayn'da şu sıralar aşağı yukarı 1600 kadın ve çocuk var. Bunlar Harput ve civarından kocalarıyla birlikte sürülen binlerce kişiden geriye kalanlar. Bu 1600 kişinin arasında tek bir erkek ya da 12 yaşın üzerinde erkek bulunmuyor. Bakımsız ve güneşe karşı koruyan herhangi bir şey olmaksızın, sağlıklı olanlarla hastalar birlikte 43 derece güneşin altında, onlara refakat eden askerlerin vicdanlarına bırakılmış olarak yatıyorlar.

Bay Mühendis Linsmeyer geçen ay, "Ermeni ayaktakımından" bahsederken şu sözleri sarf etti: "Kolay etkilenen bir adam değilim, ama bu zavallı insanlara bakarken gözyaşlarımı tutamadım, çağımızda böyle şeylerin meydana gelmesi bana göre mümkün değildi." Süleyman isminde bir çavuş 18 kadın ve kız alıp onları 2-3 mecidiyeye Kürtlere ve Araplara satıyordu. Bir Türk komiser bana şöyle dedi: Artık kaç tane kadın ve kızın zorla ya da Hükümetin izniyle Araplar ve Kürtler tarafından alınıp götürüldüğü hakkında ihatayı kaybettik. Bu sefer çoktandır yapmak istediğimiz gibi Ermenilerin işini bitirdik,

on Ermeni'den dokuzunu yaşatmadık.

Ben bunları yazarken karım şehirde bir gezintiden dönüyor ve gözyaşları içinde bana, az önce 800 Ermeni'den oluşan bir nakille karşılaştığını ve insanların yalınayak ve yırtık pırtık giysiler içinde o azıcık eşyalarını sırtlarında taşıyarak yürüdüğünü anlattı.

Besni'de yaklaşık 1800 kadar kadın, çocuk ve az sayıda erkekten oluşan bütün ahali sürüldü; sözde Urfa'ya nakledileceklerdi. Fırat'ın kolu olan Göksu nehrinde hepsi soyunmaya zorlanmış, ardından da topluca öldürülüp nehre atıldılar. Son günlerde Fırat nehrinin üzerinde bir gün takriben 170 ceset, diğer günlerde 50-60 ceset görülmüş. Bay Mühendis Awdis muhasebecisiyle birlikte atla kısa bir gezintiye çıktığında takriben 40 ceset görmüş. Nehrin kenarında kalan cesetleri köpekler, nehrin ortasında takılıp kalan cesetleri de akbabalar yiyor. Yenilerde ağırlıklı olarak kadın ve çocuk cesetleri görülüyor.

Yukarıda adı geçen 800 Ermeni Maraş civarından, Döngeli ve Çürükkos'tan sürülmüşler. Onlara Antep'e götürülecekleri söylenmiş ve yanlarına iki günlük erzak almaları öğütlenmiş. Antep yakınlarına geldiklerinde: yanıldık, siz aslında Nizip'ten gidecektiniz denmiş, Nizip'te: Siz Bumbuş'a gidecektiniz. Bumbuş'ta: aslında Bab'a gidilecekti denmiş ve böyle devam etmiş. Ve 17 günün sonunda nihayet Halep'e varmışlar. Bu 17 gün içerisinde Hükümet tarafından hiçbir ihtiyaçları karşılanmamış ve pılı pırtılarını ekmek ile değişmek zorunda kalmışlar. Nizip yakınlarında eşyalarını 5 liraya satmak ve bedeli onlara refakat eden jandarmalara vermek zorunda kalmışlar, yoksa kadın ve kızlarının geceleyin götürülüp ırzlarına geçileceğiyle tehdit edilmişler.

Ras ül Ayn'e varan kadınlar, yol boyunca birçok kez kendilerine refakat eden jandarmaların karşısında çırılçıplak soyunmak zorunda kalmışlar. Para var mı diye eşyaları aranmış, saçları ve edep yerleri de, oraya da para saklamış olabilirler mi diye aranmış.

Bir kadının en büyük kızı zorla elinden alınmış. Çaresizlik içinde diğer iki çocuğunu alıp kendini Fırat nehrine atmış. Bir işadamı bana kendi gözleriyle gördüğü bir şey anlattı: Fırat kıyısında doğum yapan bir kadın çaresizlik içinde yavrusunu nehre fırlatmış.

Said, Tripolili bir göçmen, 4 yıldır Bay Linsmeyer'in seyisliğini yapar, aylık geliri 400 Kuruş, kendi deyimiyle "birkaç Ermeni'yi doğramak için" gönüllü olarak askere yazıldı. Ödül olarak ona Urfa yakınlarında bulunan A. adında bir Ermeni köyünde bir ev vaat edilmiş. Tell Abiad'daki ambar memuru Bay Seman'ın yanındaki iki Çerkes de aynı nedenle savaş gönüllüsü olarak gitti. Göksu yakınlarındaki Çadaklı isminde bir Çerkes köyünün en yaşlısı bir tanıdığıma şöyle konuşmuş: Ev yıkmak için giderler.

Arab-Pınar'da Almanca konuşan bir Türk Yarbay bana şunları anlattı: Ben ve kardeşim Ras ül Ayn'den yolda bulduğumuz birer Ermeni kız aldık kendimize. Biz Almanlara çok "kızgınız" böyle bir şey yaptıkları için. Ben ona itiraz edince şöyle dedi: Bizim Genelkurmay Başkanımız bir Alman, v. D. Goltz Komutan ve birçok Alman subay var bizim ordumuzda -bizim Kuran'ımız şimdi Ermenilerin çektiği muamelelere izin vermez. Tel-Nus'de Müslüman bir nöbetçi nöbet tanzimi yapana (Elias Salfetti) aynı şekilde konuşmuş. Başkaları karşısında bu konuda ona hesap sorduğumda tekrar etti: "Efendim, bunu söyleyen tek ben değilim, bunu herkes söyler burada." Geçenlerde bir dükkân sahibi Türklerin açıklanan bir zaferi hakkında şunları anlattı: Vali henüz zafer haberini açıklamıyor, çünkü bu sevinçle Müslümanların sevinçten Hıristiyanların (Ermenilerin değil, Süryani Hıristiyanların) üzerine saldıracağından korkuyor.

[W. Spieker]

[Zimmermann'ın Konstantinopel Büyükelçiliğine telgrafı, (Nr. 1547) 18.8.]

No. 1547

Lütfen Halep'ten gelen 1645 No'lu raporu uygun bir zamanda ve uygun bir şekilde Kayzerlik Konsolosunu açığa vurmadan, Babıâli'de değerlendirin ve Ermenilere yapılanların, Hükümetin niyet ve direktiflerine rağmen meydana geldiğine kanaat getirmiş olduğunuzu belirtin. Sadece bize yapılan kışkırtma suçlamasından dolayı, kanun dışı hareketlerin bastırılmasıyla hararetle ilgilendiğimizi Türk Hükümetindeki dostlarımız da anlayacaklardır. Türk savaş anlayışının insanlık ve kültürel değerlere verdiği büyük önem, onu düşman savaş anlayışından ayırır ve müttefikimizin aynı anlayışı yurt içinde de göstereceğine dair teminat verir.

Sayın Ekselans, Konsolos Rößler'i, Ermenilerin entrikaları, bizim buna rağmen onlar için olanaklar elverdiğince attığımız adımlar hakkında aydınlatsınlar ve yatıştırsınlar.

1915-07-28-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4428; Telgraf raporu

İzmir Konsolosundan (Humbert) Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 10

İzmir, 28 Temmuz 1915

Buradaki Ermeni Başpiskoposu ve bugünlerde buradaki Divan-ı Harb tarafından bomba saklamaktan idama mahkum edilen yedi Ermeninin yakınları siz Sayın Ekselansın, onların Sayın Majeste Sultan'a telgraf olarak gönderdikleri af dilekçesini desteklemenizi diliyorlar. Harbiye Nazırlığından hükümlüleri asma emri gelmiş bile, bu yüzden eğer Ekselansları ricayı yerine getirmek istiyorsa, acil davranmalı.

[Humbert]

[Hohenlohe-Langenburg'dan İzmir Konsolosluğuna (No. 13) 29.7]

10 No'lu telgrafa cevap

Vatan hainliği yaparken yakalanan kişiler için ben tabiî ki aracılık yapamam.

H[ohenlohe-Langenburg]

1915-07-28-DE-015

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4674; p.12.8.1915; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 123

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

J.No. 552/Gizli Rapor/B.No. 21

Erzurum, 28 Temmuz 1915

Ekselanslarına 9 Temmuz tarihli 20 No'lu raporumda belirttiğim gibi, maalesef burada son zamanlarda bir yan hükümetin etkileri hissedilmeye başlandı.

Ayrıca, ordu merkezini buraya taşıyan III. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa, Vilayetin yönetimine sert bir şekilde müdahale etmeye başladı.

Şimdiye kadar Erzurum'da, diğer şehirlerin aksine, Ermeni tehciri ılımlı bir şekilde uygulanıyordu. Örneğin, Vilayet yoksul ailelere Erzincan ve Sivas'a kadar kağnı sağladı. Vali hastalara, erkeği olmayan ailelere, yalnız kadınlara Erzurum'da kalma izni vermişti.

Benim de desteklediğim bu insanî muamelelere ne olduğu belirsiz bir komitenin etkisiyle birdenbire son verildi. Şimdi de Mahmut Kamil Paşa bütün Ermenilerin ayrım gözetilmeksizin hemen sürülmesini emretti. Şehirde kalan kadınlara ve hastalara verilen izin belgeleri geri alındı ve yola, yani kesin ölüme doğru sürüldüler. Bütün bunlar benim Valiyle birlikte Erzincan'da bulunduğum sırada meydana geldi.

Ermeni Meselesine diğerlerine göre daha insanca yaklaşan Vali Tahsin Bey'in artık bu tür kaba eğilimler karşısında elinin kolunun bağlı kaldığını görüyorum.

Kaba eğilimlerin amacı, kendileri tarafından da itiraf edildiği üzere, Türkiye'de yaşayan bütün Ermenilerin kökünü kurutmakmış. Bir yetkilinin söylediğine göre, savaştan sonra "Türkiye'de artık Ermeni kalmayacak".

Çeşitli katliamlarla bu amaca ulaşılamazsa, Mezopotamya'ya kadar uzayan yolculuğun ve oradaki alışkın olmadıkları iklim koşullarının görevi tamamlaması beklenmekte. Ermeni Meselesinin bu çözüm şekli, kaba tavır yandaşlarının -ki bu akıma neredeyse bütün askeri ve idari memurlar dahildir- bir ülküsü gibi görünüyor. Türk halkı Ermeni Meselesinin bu şekilde çözülmesini asla desteklemiyor ve Ermeni tehciri dolayısıyla bozulan ekonominin olumsuz sonuçlarını şimdiden ağır bir şekilde hissetmeye başladı.

Scheubner-Richter

1915-07-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086, pr. 4.81915 p.m.

The Times (30.7.1915)
Almanya ve Doğu / Lord Cromer'in Uyarısı

Times Editörüne,

Sayın Bay,

Çok yakınlarda meydana gelen Ermeni Mezalimi hakkında dün Lord Bryce'in Lordlar Kamarasında yönelttiği soruya cevaben Lord Crewe'in kullandığı son derece önemli ve derinlikli gerçek kelimelerin, Osmanlı İmparatorluğu sakinlerinin kulağına ulaşmayacağından korkarım. Bununla birlikte, bunların *The Times*'a yönelik bir mektupta tekrarlanması, Doğu'daki olaylarla ilgilenen ve haber ve fikirlerin dolaşımını kabul eden ülkelerde yaşama şansına şu anda yeterince sahip olan bazı kişilerin dikkatini çekebilir.

Ermenistan'da "toplu bir katliam ve tehcirin" gerçekleştirildiğini belirten

haberlerin doğruluğunu onayladıktan sonra, Lord Crewe sözlerine şöyle devam etti: "Bu cinayetlere, Alman yetkililerin karşı çıkmadığı da doğrudur; oysa onların varlığı ve etkisi halkın acılarını azaltabilirdi, ama bir lânet oldu halk için. Bu resmî yetkililer ülkeye ve sakinlerine karşı sinik bir aldırmazlık sergilediler."

Hayatının en iyi yıllarını Doğu'da geçirmiş ve Doğu'nun moral ve maddî saadeti ile en yakından ilgilenmiş biri olarak, Osmanlı topraklarının Müslüman ya da Hıristiyan sakinlerinin, bağırlarında bir Alman ön hâkimiyetinin kurulmasından dolayı hiçbir umut beslemediklerinin altını çizerek belirtmeliyim. Bugünkü mücadeleden muzaffer bir Almanya'nın çıkması durumunda, hiçbir gelecekleri olamaz, Alman nüfuzunun egemen olmasına karşı direnmek için her türlü çabayı harcayacaklardır. Tam bir Alman zaferinin meydana gelmesinin ne gibi sonuçlara yol açacağı tam bir itimatla önceden söylenmelidir.

Gerçek Türk bağımsızlığının her parçası silinmekle kalmayacak, buna ilâveten, Türk yönetiminin en kötü kusurlarının acısını Müslüman ve Hıristiyan birlikte yaşayacak, yatışmak bir yana, güçlü bir Avrupa unsuruna ilâveten bunlar daha çoğalacaktır. Moral bakımdan, bu Avrupa uygarlığının en az hayran olunacak özelliklerini yansıtacaktır. Doğu, hangi inanç ve milliyetten olursa olsun, bu şeylerin üzerine uzun uzun düşünse iyi olur.

Saygılarımla

Cromer

36, Wimpole Street, W, 29 Temmuz

1915-07-30-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4453; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 125 (değ. kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler) Konstantinopel Büyükelçiliğine

Nr: 53

Halep, 30 Temmuz 1915

Hükümet, ne savaş bölgesinde bulunan ne de lojistik yollar üzerinde yer alan Halep Vilayeti sahillerinin, Antep ve Kilis'in, muhtemelen Maraş'ın da Ermeniler'den temizlenmesi için emir verdi. Antep'te 32.000, Kilis'te 6000 Ermeni yaşamaktadır. Hükümetin bu emri geri alması ya da uygulanmasının ertelenmesi için acilen tavsiyelerde bulunulması yerinde olur. Hükümetin organizasyonları bir seferde gerçekleşecek kitlesel nakliyeler için kesinlikle

uygun değildir. Şimdiden burada on bin Ermeni serilmiş yatıyor. Deyr-Zor'da ise Hükümet tarafından yetersiz beslenen 15.000 Ermeni bulunmakta. Açlıktan kurtulabilmek için bugüne kadar 30'dan fazla çocuğu sattılar.

Kültürlü şehirliler köylülere göre yolculuk eziyetine daha az dayanabilmekteler. Ermeniler tarafından gizlice bana ulaştırılan şöyle bir öneri var: Antep, Maraş, Adana ve [okunamadı] şehirleri, her biri için ödenecek 10.000 lira karşılığında tehcirden muaf tutulabilir mi? Eğer tedbirlerin uygulanması mutlaka gerekliyse, tehcir yerine ülkeyi terk etmeleri için izin verilmesinin sağlanmasını da öneriyorlar.

[Rössler]

[Mordtmann'ın notu, 2 Ağustos]

Bir süre önce buradaki Patrik bu konuda Başvezirle konuştu. Başvezir ona sadece şu cevabı verdi: Yoksa bizi tehdit mi ediyorsunuz?

1915-07-31-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 24524, pr. 20.8.1915 p.m; Rapor

Halep Konsolosundan (Rößler)

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 82/B. No. 1665

Halep, 31 Temmuz 1915

Sis Başpiskoposu, Cemal Paşa'dan oraya gelen sürgünlerin durumundan emin olmak için Deyr-Zor'a bir peder gönderme izni aldı. Peder şimdi geri döndü, aşağıdakileri rapor ediyor:

Deyr-Zor'a gelenler Zeytun, Yarpuz, Alabaş, Elbistan kökenli. Sayıları 15.328, onlardan 10.000'i şehirde, diğerleri çevrede geceledi. Çoğu açık alanda yatıyor. 300'ü yolculuğun meşakkatinden öldü. 98'i Fırat'ta boğuldu. Bakım tamamen yetersiz. Açlıktan korunmak için sürgünlerin 30 kişiden fazlası çocuklarını satmak zorunda kaldı. Beslenmek için kişi başına günde sadece 8 kuruş harcanabilmesi için haftalık 500 Türk kuruşundan daha fazlası gerekir.

Menbic'e gönderilenlere orada 35 gün boyunca beslenme için hiçbir şey ödenmedi.

Ben burada 4. Ordu bölgesinde sürgünlerin çoğunluğunun 3. Ordu bölgesine göre çok daha iyi davramlmasmın söz konusu olduğunu saygılarımla hatırlatmalıyım.

Halep'e 30 Temmuz'a kadar 14.000 sürgün geldi, onlardan şimdiye kadar 4000'i gönderildi, şu anda burada 10.000 kişi bulunuyor.[663]

26 Mart tarihinde bana, Urfa Alman-Doğu Misyonerliğinin güvenlik nedeniyle kısa tutulmuş bir haberi ulaştı, şöyle diyor: "Biz burada anlatılamaz üzücü şeyler yaşıyoruz. Buraya kuzeyden sadece kadınlar ve çocuklar geliyorlar, yeni bir ölüm yürüyüşü biçimi. Mutlak imha kesin."

Bu esnada önceden Antep, Kilis ve Halep ilinin sahil şeridini boşaltma emri geldi, yani tekrar 50.000 insan yoksulluğa itildi. Başka türlü de adlandırılamaz, çünkü Hükümet örgütlenme açısından bu sürgünle başedecek durumda değil. Şimdi en azından yeni tehcirleri artık Mezopotamya'ya değil, Suriye'ye gönderme kararı aldı. Deniliyor ki onlar önce Şam'a götürüleceklermiş.

Fakat sonra ne olacak? Hükümet onları işlerinden ve kazançlarından koparıyor ve yeni iş bulana kadar onları beslemeyecek. Büyük çoğunluğu eğitimli ve kısmen iyi durumda olan ailelerin yaşadığı Antep şehri için tehcir özellikle haksızlık olacak ve özellikle sert olacak, çünkü şehirliler yolun meşakkatlerine köylülere göre daha az katlanırlar. Ayrıca Antep ne savaş bölgesinde, ne de cephe gerisi yol üzerinde. Ermeni nüfusunun sayısı 32.000 kişiden oluşuyor, bu bölgenin ekonomik yaşamı için önemli bir unsur!

Maraş'ın boşaltılması emrinin gelip gelmediği şimdiye kadar tespit edilemedi.

Aynı raporu İmparatorluk Büyükelçiliğine gönderdim.

Rößler

1915-08-04-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14086; zu A 22101; Genelge

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçiliğine (Wangenheim)

Pera Nr: 590

Berlin, 4 Ağustos 1915

Oradan verilen raporlarda birçok kez olduğu gibi, biz düşmanlarımızın ve dostumuz olmayan tarafsızların İmparatorluk Hükümetini Türkiye'deki

663 Bu ayın 26'sında Urfa'daki Alman Doğu Misyonundan dikkatlice ifade edilmiş kısa bir bilgi geldi: "Burada dile gelmez üzücü hadiseler yaşıyoruz. Sadece kadınlar ve çocuklar, kuzeyden gelip geçip gidiyorlar, ölüme gidişin yeni bir yolu bu. Kesinlikle tam bir imha."

Ermenilere baskı uygulamakla suçlamaya kalkışacaklarını hesaba katmak zorundayız. Bu tür suçlamalar özellikle kilise ve misyonerlik çevrelerinde yankı bulabileceği için mümkün mertebe bizim tavrımızın gerekçelerini anlatan bir beyaz kitap veya benzeri bir yayın zorunlu olacaktır.

Majestelerinden şimdi uygun materyalin toplanmasını organize etmesini rica ediyorum. Burada özellikle önemli olan, Türkiye'de gerçekten çok yönlü bir devlet düşmanı Ermeni hareketinin bulunduğunun, onların baskı altına alınmasının Osmanlı Devleti için bir varlık yokluk davası haline geldiğinin ve Ermenilerin hainice entrikalarına İtilaf güçleri aracılığıyla kışkırtıldıklarının, böylece bunun sonuçlarının sorumluluğunu taşıdıklarının gösterilmesidir. Ardından bizim yaptığımız şeyin Ermenilere karşı sert bir muameleyi ilgililer nezdinde yatıştırmak olduğu ispatlanabilir.

Z[immermann]

1915-08-04-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a

Konstantinopel Başkonsolosu Mordtmann'ın notu

Pera, 4 Ağustos 1915

Bana aşağıdaki bilgiler verildi:

1) İzmit bölgesinden Ermenilerin sürülmesi

Armasok (tahminen İzmit'in 30 km kuzeydoğusunda) Ermenilerin oturduğu bir yer (tahminen 2000 kişi) Ermeni Gregoryen Patrikhanesinin büyük rahip seminerinin bulunduğu yer, zengin vakıflı ve çok eski ünlü bir kutsal tapınağa sahip, bu ayın 1'inde boşaltıldı.

Adapazarı yaklaşık 25.000 nüfuslu, yarısı Müslüman, tahminen 1500'ü Rum, geri kalanı Ermeni (bunlar arasında 1500'ü Protestan), bugün Ermeni nüfus boşaltılmış olmalı; Adapazarı'nda bir bomba deposu bulundu, Ermeniler bunun Abdülhamit zamanında Jön Türkleri desteklemek için yapıldığını iddia ediyorlar.

Bahçecik (Ermenice Bardizag) tamamen Ermeni, 10.000 nüfuslu (aralarında birkaç Katolik ve Protestan aile var), iyi okulları var, bugünlerde sırada olmalı.

Bugün en azından Bahçecik için Büyükelçiliğin aracılığını rica eden iki Mehitarist ruhban benim yanımdaydı; onlara böyle bir aracılığın tamamen ümitsiz olduğu cevabını verdim.

Aslanbey, İzmit yakınlarında, tamamen Ermeni (tahminen 3000 nüfuslu; ahalinin çoğu İmparatorluğun İzmit'teki mendil ve fes fabrikalarında çalışıyor) tamamen boşaltılmış bile.

Ermenilerin sürgünü İbrahim Bey tarafından yönetildi, o 1908 yılında Adana'daki Ermeni Katliamını da yönetmişti. Sıranın daha sonra İzmit'e geleceği de kabul ediliyor (Ermeni halk 5-6000 kişi).

2) Karadeniz sahilindeki Ermeni sürgünleri

Samsun bölgesinde çok sayıda Ermeni İslâm'a döndü (Samsun'da, İnebolu'da, Ünye'de); İnebolu'da Ermeni kilisesi bir camiye çevrildi ve Ermeni ruhbanlar imam olarak vazife görüyorlar; Trabzon bölgesinde dinden dönenler tekrar kendi dinlerine döndürüldü.

Trabzon'da Ermeniler çoğu zaman büyük sandallarla açık denize çıkarıldılar ve denize atıldılar.

1915-08-05-DE-002

Kaynak: PA-AA/R14088; A 28584, pr. 2.10.1915; Rapor
Baskı: DuA Dok. 129 (değ. kıs.); 130 (değ. kıs.)

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter) Olağanüstü Misyonla Konstantinopel Büyükelçiliği'ne (Hohenlohe-Langenburg)

J. Nr. 580/Gizli Rapor Nr. 23

Suret

Erzurum, 5 Ağustos 1915

5 Ek

Ermenilerin göç ettirilmesi belli bir sonuca ulaştı. Buradaki Konsolosluğun görev alanı dahilinde artık Ermeni bulunmuyor. Bu nedenle Ermenilerin göç ettirilmesine bağlı olarak geçtiğimiz aylarda meydana gelen olayları özetleyerek bildirme gereğini gördüm.

Mayıs ayının başlarına kadar buradaki Ermeniler özgür ve herhangi bir engelle karşılaşmadan yaşayabiliyor ve işlerini yürütebiliyordu. Banka Müdürü Pastırmacıyan'ın öldürülmesi gibi münferit olaylar sadece kısa süren huzursuzluklara neden oldu. Ancak Türkler tarafından bir kıyım başlatılacağına dair korkular sürüyordu. Bu korkular nedensiz değildi. General Posseldt ve Alman Konsolosunun burada oluşları ve bu kişilerin yaptıkları çalışmalar böyle bir kıyımı engelledi denebilir.

Mayıs ayı başında Van'da meydana gelen ve bilinen olaylar Hükümet ve ordunun Ermenilere karşı sert önlemler almasına yol açtı. Ordunun hizmetinde bulunan silah altındaki Ermeniler ordudan uzaklaştırıldı ve Amele Taburlarına gönderildi. Erzurum ve Pasin ovasında bulunan ve sadece kadın, çocuk ve yaşlı erkeklerden oluşan halk, zorla Mezopotamya'ya gönderilmek üzere köylerinden sürüldü. Askerî nedenle alman bu önlem, ilgili kişiler düşünülmeden ve zalimce yerine getirildi. Sürülenlere Erzincan yolunda, Mamahatun, Hanesor, Fırat Köprüsü ve Perez'de Kürtler ve gönüllü Türkler tarafından saldırı düzenlendi, bu kişiler soyuldu ve öldürüldü. Ölenlerin sayısı 10 bin ile 20 bin arasında idi. Hükümet ölenlerin sayısının 3 bin ile 4 bin arasında olduğunu duyurdu.

Aynı tarihte Erzincan ovası sakinleri Kemah geçidinde soyuldu, bazıları öldürüldü, bazı kadınlar ise kaçırıldı. Bana ulaşan güvenilir haberlere göre, bu saldırıya Türk askeri veya jandarma da katılmış.

Haziran ayı başlarında Ermeni eşrafından ilk grup Erzurum dışına çıkarılmış. Kendilerine şehri terk etmeleri için 14 gün süre tanınmış. 16 Haziran'da yaklaşık 500 kişi Erzurum'u terk etmiş, Harput dağları üzerinden Urfa'ya gitmişler. Hükümet bu kişiler arasında yolda 14 kişinin öldürüldüğünü bildirdi. Bana ulaşan özel bilgiler ise, erkeklerin tamamının öldürüldüğü yönündeydi. 19 ve 20 Haziran'da 3 bin kişiden oluşan ikinci grup Erzurum'u terk etmiş. Bayburt civarında gruptan bazılarının, özellikle de erkeklerin ayrıldığı haberi geldi. Gruptan ayrılanların yazgısı hakkında bilgi edinemedim. Muhtemelen öldürülmüş olmalılar. Kalanlar başlarına bir şey gelmeden Erzincan'a ulaşmışlar ve yol güvenliği sağlanıncaya kadar da orada kalmışlar.

Yaklaşık 300 kişiden oluşan üçüncü grup ise, 26 Haziran'da Erzurum'u terk etmiş. Kendileri iyi bir durumda ve herhangi bir tacize uğramadan Erzincan'a ulaşmışlar. Kendilerine daha önce Hükümet tarafından kalma izni verilen, ancak daha sonra izinleri ordu tarafından geri alınan, ağırlıklı olarak zanaatkâr ve ailelerinden oluşan dördüncü grup ise yine sağlam bir şekilde Bayburt üzerinden Erzincan'a ulaşmışlar. Böylece 15 Temmuz'a kadar Ermenilerin neredeyse tamamı Erzurum'u terk etti. Şehirde kalanların ise hastalık vb. gerekçeleri gözetilerek kendilerine özel nedenlere bağlı kalma izni verildi.

Vali ve benim şehirde olmadığımız bir sırada üst düzey askerî komutanların emriyle bu kişilere verilen kalma izinleri aniden geri alınmış. Yolculuğa çıkamayacak durumda olan birçok kişi kendilerine erzak dahi sağlayamadan Erzurum'u en kısa sürede terk etmek zorunda kaldı. Bu son grup Aşkale ve Bayburt'ta kısmen soyuldu. Aralarında Ermeni doktor ve eczacılar da vardı. Bu kişilerin bir kısmı Bayburt'ta, sözde askerî bir mahkeme kararıyla vurularak idam edilmiş.

İkinci, üçüncü ve dördüncü grup, üstte de belirtildiği gibi, bazı istisnalar dışında, Erzincan'a sağ salim ulaştı ve Ağustos ayına kadar çadır kampta kaldılar. Erzincan'da bulunduğum sırada bu kişilerin mevcut koşullara göre iyi durumda olduklarını bizzat gördüm. Ağustos ayı başında ise korkulan Kemah geçidini sağlam olarak geçtiklerini ve Urfa yolunda olduklarını öğrendim. Ancak belirlenen yerlere sağlıklı ve canlı olarak ulaşıp ulaşmadıkları konusunda kuşkuluyum.

Komşu vilayetlerden sürülen Ermeniler arasında ölenlerin sayısının daha yüksek olduğu söyleniyor. Örneğin Hınıs ovasında büyük çapta Ermeni kıyımı yapıldı. Trabzon'da da Ermeni erkeklerin neredeyse tamamının öldürüldüğü söyleniyor. Gerçekten de Erzincan'da bulunduğum sırada oradan geçmekte olan Trabzon Vilayeti Ermenileri arasında neredeyse hiç erkeğe rastlayamadım. Sürülmenin biçimi de kaba oldu. Örneğin Trabzon Vilayetinden yapılan sürgünlerde insanlara sadece birkaç saat zaman verildi ve eşyalarını satmaları yasaklandı. Hükümet herhangi bir ulaşım aracı da sağlamadı ve Ermenilerin çoğu yaya olarak yola çıktı. Benzer kabalık Sivas'taki Ermenilere de uygulandı.

Soruna yönelik görüşlerimi şu noktalara bakarak oluşturdum:

Ekselanslarının talimatları ve bildiğim kadarıyla da, sürülen, suçsuz Ermenileri herhangi bir şekilde koruma hakkımız yok. Bu nedenle Hükümete karşı hiçbir suç işlememiş ve askerî nedenlerle başka yerlere gönderilmek zorunda kalan Ermenilere yönelik girişimlerim sadece onların mal ve canlarını korumak, herhangi bir tecavüze uğramamaları için çaba göstermek ve gönderilmelerinin olabildiğince insanî biçimde gerçekleşmesini sağlamakla sınırlı kalmak zorundaydı. Bu amaca yönelik olarak ben de tehcirler başladığında gerek sivil idare gerekse ordu komutanlığına müracaatlarda bulundum. Yaptığım müdahaleleri bu nedenle talimat gereği dostça tavsiyeler ölçü ve sınırında tuttum ve böyle yaparken makamımı kullanmadım.

Kemah, Hınıs ve Tercan'da yapılan ilk kıyımların duyulmasının ardından Ekselanslarınızın talimatlarını içeren raporu Valiye dostça ancak acil bir şekilde ilettim. Valiye bu onur kırıcı tutumun sürmesinin, Türkiye'nin saygınlığına ve yurtdışındaki tarafsız dostluklarına zarar vereceğini belirttim. Ardından bu tür olayların yabancıların Ermeni sorununa kolayca karışmasını sağlayacağını ve Türkiye'nin konumunu gelecekte yapılacak muhtemel barış görüşmelerinde gereksiz yere zorlaştıracağını vurguladım.

Ayrıca bu tür olaylarla bizim Hükümetimizin ne denli zor bir duruma girdiğini belirterek, bizim bundan dolayı aktif bir şekilde bunların sorumlu Hükümet organlarınca tekrarlanmaması için etkin olma zorunluluğumuza dikkati çektim. Vali konuya bakışımı haklı buldu, ancak sorumluluğun kendisinde olmadığını, kendisinin de ordu emri altında bulunduğunu söyledi.

Yolların güvensiz oluşu Vali tarafından bilinmesine rağmen, Ermenilerin korumasız olarak gönderilmesini ordu buyurmuş. Yine Vali olayların tekrarlanmaması için elinden geleni yapacağını kaydetti. Gerçekten de Vali gönderilenlerin korunması için, Cemiyete ve karar verici konumdaki bazı kişilere rağmen, elinden geleni yaptı. Vali bu yöndeki çabalarına karşı gösterilen direnci önlemek için ne bir etki gücüne ne de enerjiye sahipti. Ancak yine de Erzurum'dan gönderilenlere öbür şehirlere nazaran çok daha iyi davranıldığı söylenebilir. Valinin uyumluluğu ve benim çabalarımla gönderilen insanlara şu kolaylıklar sağlandı:

1) Birçok insana yolculuğa hazırlanmaları için 14 gün süre verildi.

2) Bu insanlara eşyalarını beraberlerinde götürmelerine ya da satmalarına izin verildi.

3) Tüccar ve eşrafın bir kısmı, mallarını, eşyalarını ve değerli şeylerini, Ermeni Kilisesinde korunması için Osmanlı Bankası'na emanet etme olanağı buldu.

4) Hükümet, araçsız birçok aileye karşılıksız olarak kağnı sağladı.

5) Ailelerinde erkek olmayanlar için Amele Taburları'ndaki erkek aile üyelerine izin verilip ailelerine eşlik etmeleri sağlandı.

Sivil yönetimin hasta, yalnız kadın ve çocukların Erzurum'da kalmasına dair bir başka insanî düzenlemesi ise askerî yetkililerin veya Cemiyetin müdahalesiyle kaldırıldı.

Sınır bölgelerindeki Ermenilerin gönderilmeleri bazı bakımlardan gerekçelendirilebilir, ancak bunun askerî yetkililerin Cemiyet ve onun karanlık adamlarına gösterdiği tahammül nedeniyle bir öç alma, yok etme ve çeteciliğe dönüştürülmesi çok üzücü. Türk halkının, özellikle toprak sahiplerinin mantıklı düşünen geniş kesimlerince bu imha politikası onay bulmuyor. Ermeniler'le birlikte çalışmış ve iyi geçinmiş olan bu çevreler, "Ermeni Meselesini Çözme Sistemi"nin ekonomik ve politik tehlikelerini görmekteler.

Yaptığım yolculuklarda çok kez, kendilerine konuk olduğum büyük toprak sahipleri bana Alman Hükümetinin Türk Hükümetini Ermenilere karşı neden böyle davranmaya sürüklediğini sordular. Soru soranlar arasından çok saygın bir bey, eskiden Ermeni kıyımı yapıldığını, ancak bunun genelde sadece erkeklere karşı yapıldığını, şimdi ise Kuran'a da karşı gelerek binlerce suçsuz kadın ve çocuğa kıyıldığını söyledi. Bunu söyleyen kişi, ayrıca bu kıyımın halk tarafından değil, sistemli olarak ve Hükümetin, yani "Komite"nin emri ile yapıldığını özellikle vurguladı.

Burada vurgulanması gereken, Ermenilerin tehcir edilmesinin Alman Hükümetinin ısrarıyla yapıldığı dedikodusunun kasten yayıldığıdır. Eğitimli

Türk ve Ermeni çevrelerinde anlatıldığına göre, Prof. Rohrbach'ın Alman Şansölyesi'ne sunduğu bir raporda, Mezopotamya bölgesinde, Bağdat Demiryolu güzergâhında çekilen insan varlığı sıkıntısının kapatılması için Ermenilerin uygun bir öğe olduğu yer almış. Alman Hükümeti bu rapor üzerine Türk Hükümetini Ermenileri buraya göndermeye yönlendirmiş. Ustaca uydurulmuş bu küçük hikâyeye tabiî ki hiddetle karşı çıktım, ancak yine de birçok kişinin bu hikâyeye inanmasını önleyemedim.

Ayrıca gerek bu hikâyenin ve gerekse Ermeni sorununun Komitece ele alınış biçiminin, bunun karşıtlarınca şimdiki Hükümete karşı ajitasyon malzemesi olarak kullanılması da bana olanakdışı görünmüyor. Bu ajitasyon özellikle değerli Ermeni işgücünün eksikliğinden kaynaklanan ekonomik kayıpların önümüzdeki yıl kendisini hissettirmesiyle başlayacaktır.

Ermeni Meselesi ile ilgili raporlarımı ve çalışmamı özetleyerek şunlara dikkati çekmek isterim:

Burada Ermeni huzursuzluklarının nedenlerine girerek, söz konusu huzursuzlukların Hükümetin alacağı önlemler ve yapacağı görüşmelerle çözülme olasılığını araştırmak bu yazının amacını aşar. Bildiğim kadar bu konuda herhangi bir girişim olmadı. Ermeni Devrim Komiteleri ve Rus gizli görevlilerinin desteklediği ayaklanmaların olduğu yerlerde, suçlulara karşı her türlü sert önlemin alınması da oldukça doğal. Hattâ ben Hükümet ve askerî yetkililerin tehdit görülen yerlerde zamanında alınmış çok daha sert önlemlere yönelmesini bekler ve dilerdim. Ancak bu önlemler zamanında alınmıyor ve sonradan bir misillemeye kalkışılıyor. Benim görüşüme göre Ermenilerin topyekûn ve hazırlıklı olarak bir ayaklanma başlatma niyetinde olduklarına dönük herhangi bir kanıt yok.

Örneğin Erzurum Vilayetinde bu konuyla ilgili ne silah ne de bildiri benzeri bir yazılı belge bulunabildi. Eğer burada bir ayaklanma planlansaydı, bunun için en uygun zaman Rusların Erzurum önlerine 35 km kadar yaklaştığı Ocak ayında olurdu. Erzurum Garnizonunda o sırada birkaç yüz jandarma, Amele Taburları'nda ise 3-4000 bin kadar Ermeni bulunuyordu.

Kendi hükümeti tarafından baskıya uğrayan ve kötü muamele gören, bundan dolayı da hoşnut olmayan başka bir milliyete ve başka bir dine mensup bir sınır halkının, zafer kazanarak ilerleyen, kendisini kurtarıcı olarak gösteren ve sınırdaki Ermenilere çeşitli vaatler de bulunan aynı dine mensup bir düşmanla birleşmesi bana esef verici gelse de, bunu aynı zamanda doğal da karşılıyorum. Böyle olaylara başka savaş alanlarında da rastlanmıştır.

Öbür yandan buna karşı alınan sert politik ve askerî önlemler de doğaldır. Ama eğer hoşnut olmayan bazı halk kesimlerinin haklı olarak başkaldıracağını öngörerek, gerek uygun askerî önlemlerle gerekse politik müzakereler

yoluyla baştan hiçbir önlem alınmıyor, tersine böylesi bir isyan eylemsizlikle ve polis teşkilatı ve "Çetelerin"[664] provakatif tutumlarıyla neredeyse körükleniyorsa, bu bana doğal görünmüyor ve uygarlık idiasındaki bir Hükümete yakışmıyor.

Böylece Hükümet kendi halkının geniş bir kesiminin dizginini elinden kaçırmış, "misilleme çılgınlığı" ve ırk nefretiyle de halk yığınları arasında kızgınlık uyandırmıştır. Sonra aynı Hükümet, kendi kayıtsızlığından kaynaklanan durumdan doğan sonuçları cezalandırarak, bilerek ya da bilmeyerek ayaklanmalara neden olarak, tüm bir halkı ekonomik ve kültürel olarak yok etmeyi, ortadan kaldırmayı bir fırsat olarak görmüştür.

Bu yok etmenin, burada olduğu gibi mümkün oluşu, on binlerce Ermeni'nin karşı koymadan kendilerini az sayıdaki Kürt ve çeteciye kıydırmaları, Ermeni halkının ne kadar az bir devrimci ruha sahip olduğunu ve savaşkan olmadığını kanıtlıyor. Ermeniler, özellikle şehirde oturanlar, bu "Doğunun Yahudileri" işbilir tüccarlardır, dar görüşlü siyasetçidir, ancak tanıdığım kadar onların çoğu aktif devrimci değildir.

Eğer bu insanlar aktif devrimci ve silahlı olsalardı, her koşulda kendilerini ölümün beklediğinin bilincinde olarak, sayılarının da fazla oluşu nedeniyle, sürgünlere şiddet kullanarak karşı koyarlardı. Ancak karşı koymalar sadece bazı yerlerde -Herhalde Devrim Komitesinin bulunduğu yerlerde- oldu. Oysa göçe zorlamalar sırasında herhangi bir olay olmamış ve bu insanlar kaderlerine razı olarak kıyıma uğramıştır. Türk Ermenileri'nin korkusundan olsa olsa, belki ancak Türklerin onlardan duyduğu korku baskın çıkar.

Bu düşünceler temelinde ve bütün duruma bakınca, Alman Hükümetinin temsilcisi olarak, Hükümetin Ermenilere karşı hareketini ve onlara karşı alınan önlemleri ses çıkarmadan izlememeyi, tersine, bir yandan bu önlemleri ilke olarak önleyemeyeceğimiz ortadayken, diğer yandan ortaya çıkan durumda ahlâki bir sorumluluk üstlenmemiz zorunlu olduğundan, en azından uygulamanın mümkün olduğunca yumuşak olması yönünde çalışmayı kendime görev bildim.

Bu tutumumdan kaynaklanan muhtemel rahatsızlıkları ve hattâ tehlikeleri şimdiye kadar hep kendi şahsımla eş tuttum, çünkü Hükümetimin, buradaki temsilcisinin kendisine tanınan yasal çerçevede suçsuz olan ve acı çekenlere insanî ve yasalara uygun muamele edilmesi konusunda tavır aldığını bilmesinden ve bunu böyle ilan edebilmesinden keyif duyacağını düşündüm.

664 Atlı ve gönüllü Türkler.

Bu çabalarım, Komite'den duyulan korku tarafından engellenmedikçe, Türk Hükümeti ve askerî çevrelerdeki aklı başında insanlar tarafından destek gördü. Buna karşın yerel komitelerde düzeyi oldukça düşük ama diğerlerini kişisel çıkar ve açgözlülükleri ile terörize eden ve Ermenilere karşı bir imha seferberliği propagandası yapan küçük bir grup vardı. Aynı zamanda bu kişiler Türkler tarafından geçici olarak fethedilen Ardanus, Ardahan, Oltu vd. Yerlerde emsalsiz vahşilikteki hareketleriyle Rusya Müslümanları arasında Türk davasına, ebedi değilse de çok uzun bir süre için zarar vermiş kişilerdi.

Bu insanlar "Cihad" kavramını soygun ve talan için kullanılan bir maske seviyesine düşürerek Rusya'nın sınır bölgelerinde yaşayan Müslümanları Türk "kurtarıcılardan" başka hiçbir şeyden korkmaz hale getirmişlerdir. Ne yazık ki Alman düşmanı da olan Komite'deki bu karanlık kişiler sanıldığından daha güçlü durumda. Bu nüfuzu, terörize etme sistemleri ile ellerinde tutabiliyorlar ve bu benim kanımca yalnızca onlara karşı aktif bir karşı çıkışla kırılabilir. Bu insanların etki gücü ve "hükümet yöntemleri" yayılırsa bu sadece Türkler için değil, biz Almanlar için de büyük bir tehlike yaratır. Çünkü Ermeni Meselesi'nin ele almış biçimi, Hükümet gücünün hiçbir sorumluluk taşımayan ve sadece kendi kişisel çıkarlarından başka bir şey bilmeyen insanların elinde nasıl tehlikeli bir araç olduğunu çok açık gösterdi.

Aşağıda bu raporla ilgili ekleri saygılarımla takdim ederim:

1) Tercan'da yapılan kıyımdan kaçan bir köylünün raporu. Bu köylüyü aynı gün Vali'ye götürdüm ve Vali Tercan'da meydana gelen olaylarla ilgili ilk bilgileri bu kişiden aldı. Bunun üzerine ilgili Kaymakam Vali tarafından görevden alındı.

2) Karl Schlimme adlı gönüllü askerin Trabzon'a atla yaptığı yolculukta gördükleri ile ilgili bir rapor.

3) Erzurum Ermeni piskoposunun Konsolosluğa yazdığı bir mektup.

4) ve 5) Ermeni Katolik piskoposunun Konsolosluğa yazdığı bir mektup.

Hem Sayın Ekselanslarınızın, hem de Dışişlerinin benim tutumumu bu oldukça zor durumda onaylayacakları umuduyla. Bundan başka, buradaki karar verici Türk çevrelerinin önerilerimi dostane bir biçimde algıladıklarını ve onları Ermeni Meselesi konusunda ikna etmeyi başardığımı sanıyorum. Bazı nesnel ve eleştirel farklılıklarımıza rağmen bu çevrelerle oldukça iyi kişisel ilişkilerim oldu.

Scheubner-Richter

Ek 1

23 Haziran 1915 tarihinde İrdazur köyünden Hacı Georgeyan'm Oğlu, Garabet adında 55 yaşındaki bir köylü Konsolosluğa geldi. Göç ettirilmeden önce bu kişi Konsolosluğa yumurta gibi ürünleri getirir satarmış. Garabet daha sonra Mamahatun civarındaki katliamda sol kolundan vurularak yaralanmış, ancak kaçmayı ve Konsolosluğa kadar gelmeyi başarmış. Garabet yaşadıklarım şöyle anlattı:

Biz Pasin ve Erzurum yaylasından 13 köydük, 6-700 kağnımız ve 9-10.000 insanımız vardı. Pasin yaylasında Padişvan, Erzurum ovasında da Umudum, Şipen, Kızılkilise, Erginis, Çamşkavank, Kirsinkos, İrdazur köyleri bulunmaktaydı. Yeniköy üzerinden Mamahatun'a doğru ilerlemekteydik ve Fırat köprüsüne kadar gelmiştik. Mamahatun'dan itibaren Kaymakam bize, 10 yaya jandarma ve 20 kadar atlı çeteci ve jandarma ile eşlik etti. Fırat köprüsünü geçtikten sonra Çivi Dağı'na (Tschividaeh) gelmiştik ve dar bir geçide geldiğimizde aniden her taraftan üzerimize ateş açıldı. Kaymakam hemen geri dönme emri verdi. Geri döndük.

Çivi Dağı'nı tekrar tırmanmaya başladığımızda çalılıklardan Kürtler çıkıp üzerimize atladı. Herkes her yana doğru kaçmaya başladı. Piyade erleri bile kaçıyordu. Ancak öndeki çeteciler bizi koruyordu ve bu sayede 100 kağnı ve insanların çoğu kurtuldu. Saldırı sonrasında bir buçuk günlük yolculuktan sonra Karkin köyü yakınında toplandık. Kaymakam buraya da gelmiş ve bize başka bir yol öneriyordu. O da Kütür Köprüsü üzerinden Bayburt'a gitmemizdi. Teşekkürlerimizi sunmak için aramızda (200 Lira) kadar para topladık ve kendisine verdik. Köprüye ulaştığımızda büyük bir bölümümüz devam etmek istemedi. Kaymakam ve çeteciler bu kişileri Perez'e devam etmek için ikna etti. Burada geceledikten sonra ertesi sabah yola devam ettik ve Fırat nehrine ulaştık.

Burada çadır kurup yemek yemek üzereydik ki, [tam okunamıyor] Kürtlerin kuşatmasına ve saldırısına uğradık. Herkes kaçıyordu. Bir kısım insan ırmağı geçerek kendini kurtardı, ben de bunların arasındaydım. Yakınımda üç kişi düştü, ikisi vurularak ölmüş, üçüncü de karnından hançerlenmişti, bağırsakları dışarı sarkıyordu. İçimizden çoğu nehirde boğularak öldü. Kurtulanlar Perez'e geri dönüp, kilisede toplandık. Yanımıza hiçbir şey alamadan -ki buna kağnılarımız da dahildi- sadece canımızı kurtarabilmiştik. Perez'de gece sakin geçti.

Sabah çeteciler gelip harman yerinde toplanmamızı söyledi. Harman yerine varır varmaz üzerimize ateş etmeye başladılar. Bir kısmımız nehre atlayarak kurtulduk, kalanlar ise Perez'deki kiliseye sığındı. Ardından tüm Ermenileri

toplayıp kadınları ayırıp bir samanlığa kilitlediler. Erkeklerin üzerine yine ateş açılmaya başlandı. Nehirden kurtulup kaçmayı başaranlar ise Mamahatun'a (Mamachatun) kaçtılar. Kıyıma Kürtler de katılmıştı, ancak Dersimli Kürtler yoktu. Mamahatun'da daha sonra, giysilerine varıncaya kadar soyulan kadınlar ortaya çıktı. Kadınların çoğu öldürülmüş, çoğu da kaçırılmıştı. Perez'de soyguna uğramayanlar yolda soyulmuş. Kaymakam sadece köprüye kadar gelmiş sonra geri dönmüştü. Mamahatun civarında konakladığımız sırada bize iki çuval ekmek verildi.

Çeteciler ertesi gün bizi tekrar Perez'e gitmeye zorladı. Mamahatun'a uzak olmayan bir yerde bu kez de deve sürüsü sahiplerinin, muhacirlerin ve çetecilerin saldırısına uğradık. Bir kısmımız nehre doğru, bir kısmımız şehre doğru kaçmaya başladık. Dört kişi ile birlikte bir geçitte saklanarak hayatımızı kurtardık. Saldırının yapıldığı yere iki buçuk saat uzaklıkta bir dağa tırmandık. Dağın tepesine ulaştığımızda bizi takip eden başıbozuk bize yetişti. Bu kişi bizi koruyacağına dair söz vererek Ardaş köyüne gideceğimizi söyledi.

Yolda birden yanımdaki dört kişiye ateş ederek onları öldürdü. Son olarak bana da ateş etti ve sol kolumdan vurdu. Yere düştüm ve orada kaldım. Çeteci öldüğümü sanarak benden uzaklaştı. Bir buçuk saat yerde yattıktan sonra kalkınca ölülerin nasıl soyulduğunu gördüm. Kaçtım ve bir ağacın arkasına saklandım. Sadece geceleri yol alarak üç gecede buraya gelebildim. Koz [Khon] adındaki bir Kürt köyünde iki gün konakladım. Köylüler bana iyi davrandı. Böylece fark edilmeden Erzurum'a geldim ve aşina olduğum Alman Konsolosluğuna sığındım.

[Scheubner-Richter]
[Schliewiensky]
[Mütercim Solikyan]

Ek 2

Erzurum, 5 Ağustos 1915

Trabzon Gezimle İlgili Rapor

18 Haziran 1915'te Konsolos Yardımcısı Sayın Scheubner'in görevlisi olarak atla Trabzon'a gittim. Avusturya Kayak Misyonu üyeleri ile atlı olarak Bayburt'a kadar yolculuk yaptık. Trabzon Valisi, bu baylardan Ankara'ya gidiş izni olan, aralarında buranın Ermeni piskoposunun kız kardeşinin de bulunduğu bir aileyi götürmelerini rica etmiş. Bayburt'ta bizden ailenin teslim edilmesi istendi. Karşı gelmemiz üzerine arabacılarımızı aldılar ve faytonu kendimiz sürmemiz gerekti. Dr. Pietschmann benden kendisine Erzincan'a

kadar eşlik etmemi rica etti.

Bayburt'ta Alman Konsolosluğuna çekmek istediğimiz telgraf da kabul edilmedi. Pazarlık yaptığımız sırada Ermenilerin zorla elimizden alınacağını fark ettik. Tüfeklerimizi ateşe hazır hale getirdik ve sadece böyle yaparak Bayburt'tan tacize uğramadan çıkabildik. Yolda komitacıların düzenli nöbet noktalarını gördük. Bize refakat eden jandarmalar bizimle gelmeyi reddettiler ve bize birçok kez Ermenileri öldürmeyi önerdiler. Sürekli bir saldırı beklentisi içinde Erzincan'a ulaştık.

Erzincan'da Ermeni aile polis tarafından teslim alınarak gözaltına alındı. Daha sonra Erzurum'da öğrendiğimize göre, Sayın Scheubner'e Hükümet aracılığıyla, Erzincan Mutasarrıfının resmî bir raporu gönderilmiş. Raporda Ermeni ailenin alıkonulmasına gerekçe olarak üzerlerinde silah bulunması gösterilmiş. Oysa ben atlı arabaların arandığına ve hiçbir şey bulunamadığına tanığım.

26 Haziran sabahı göç ettirilen ve sadece çocuk ve kadınlardan oluşan büyük bir grup insan Erzincan'ın içinden geçti. Bu insanlar arasında hasta ve doğurmak üzere olanlar vardı. Kadın ve çocukların çoğu yarı çıplaktı. Yiyecek bir şeyleri olmadığı için ot yemekteydiler. Bazıları benden ekmek almak için para dilendi. Para verdiğimde jandarma tarafından dövüldüler. Bu grup Kemah deresine doğru götürüldü.

27 Haziran günü Zibiköy (Sibikoi) geçidinde çocuk ve kadınlardan oluşan başka bir grup insana rastladım. Bu grup da kötü durumdaydı ve jandarma onlara hayvan muamelesi yapıyordu.

Zibiköy'de geceyi geçirecek üçüncü bir grup vardı. Buradaki insanlar açık bir araziye daire şeklinde toplanmıştı; jandarma su içmelerine dahi izin vermiyordu.

Trabzon'a varmadan biraz önce 1 Temmuz günü erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir kafileye rastladım. Giysilerinden bu insanların Ermeni eşrafından olduklarını anladım. Ne eşekleri, ne de at arabalarına sahip oldukları için bohçalarını kendileri taşımaktaydı. Trabzon'daki insanların durumu korkunçtu ve acımasızca tehcir edilmişlerdi, bu insanlar hiçbir şeylerini satamadan ve hiçbir şeylerini yanlarına da alamadan yola çıkmışlardı.

Trabzon'dan Gevişlik'e kadar olan geri dönüş yolunda su içinde ve kenarında 20'den fazla erkek cesedi gördüm. Hepsi çırılçıplak soyulmuştu. Gümüşhane-Hopa arasında yine cesetlere rastladım. Türk köylüleri bana erkeklerin çoğunun Trabzon-Gümüşhane yolunda öldürüldüğünü söyledi. Köylüler birçok kadının, kendilerine refakat eden jandarmaların tecavüzüne uğradığını ve öldürüldüğünü de belirttiler.

Bayburt yakınlarında Erzurum'dan gelen ve Erzincan'a gitmekte olan atlı ve arabalı bir kervana rastladım. Aralarında tanıdıklarım bana şimdiye kadar hiçbir tacize uğramadıklarını söylediler. Tüm gördüklerim arasında Erzurum'dan sürülenlere en iyi muamele edildiğini söyleyebilirim.

Yukarıdaki sözlerimi yemin ederek onaylamaya hazırım.

Carl Schlimme

Ek 3

Suret

Erzeroum, le 22/4 Mai, Juin 1915

A Monsieur le Consul d'Allemagne à Erzeroum.

En prise journalière avec les mille difficultés de l'heure présente, et continuellement en butte à de nouvelles persécutions, il nous arrive la nouvelle sinistre d'évacuer la ville d'Erzeroum de tous ces habitants chrétiens. Devant l'horreur d'une pareille éventualité, je me permets de m'adresser encore à Vous, en attirant Votre attention sur les points essentiels suivants.

1 Les Arméniens de la ville d'Erzeroum, comme d'ailleurs de tout le vilayet, n'ont point donné jusqu'ici au gouvernement turc aucun motif de mécontentement. Ils ont ponctuellement satisfaits, et ils continueront à satisfaire comme pour le passé, à toutes les demandes et exigences du Gouvernement. Le Gouvernement turc ne peut raisonnablement formuler à ce sujet aucun grief contre les Arméniens, et par conséquent ne peut trouver dans un fait antérieur la raison ou l'excuse pour une si grave décision.

2 Si des défaillances individuelles ont pu se produire ailleurs, cela ne peut et ne doit pas servir de prétexte au gouvernement turc de sévir contre les Arméniens de la ville d'Erzeroum.

3 Vous avez été à même, Monsieur le Consul de constater par vous-même que la présence des Arméniens n'a aucunement gêné l'action militaire turque. Ils ont bien au contraire contribué, chaque classe de la société suivant ses ressources, soit à l'équipement des troupes, soit à leur entretien. L'Arménien a toujours été un élément utile même au point de vue exclusif de l'action militaire. Vous êtes j'espère convaincu qu'ils continueront à être cet élément utile sur lequel le gouvernement peut compter le cas échéant.

4 On a pu constater que lors de l'évacuation de la plaine d'Erzeroum il y a eu des cas ou les Arméniens convertis à l'Islam ont pu rester tranquillement dans leurs domiciles. Quel sens peut on donner à cela?

En attirant Votre attention sur ces quatre points, j'aime à croire que vous

êtes vous-même convaincu de leur véracité et de leur sincérité. Par conséquent Vous me permettez de vous prier de les transmettre à Son Excellence l'Ambassadeur d'Allemagne à Constantinople. Nous nous mettons sous sa haute et efficace protection, tout en renouvelant à Son Excellence les assurances formelles de nos sentiments de loyauté envers l'Allemagne et de nos sentiments de loyauté envers le gouvernement ottoman.

Je me permets de vous exprimer à cette occasion ma plus profonde gratitude pour la bienveillance que vous avez témoigné toujours envers la communauté arménienne et je vous prie Monsieur le Consul, d'agréer l'assurance de ma considération distinguée.

Évêques arméniens d'Erzeroum.

[Çevirisi]

Erzurum, 22 Mayıs-4 Haziran 1915

Erzurum'da Almanya Konsolosluğu

Sayın Konsolos,

Bir taraftan binbir türlü gündelik zorluklar içinde boğulup diğer taraftan da sürekli olarak yeni zulümlere maruz bulunurken, şimdi de Erzurum'dan bütün Hıristiyanların tahliye edilmesi gibi bir felâketle karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. Böylesi bir ihtimalin dehşeti karşısında Zat-ı Âlinizin dikkatlerini aşağıdaki temel hususlara çekme ihtiyacı duyuyorum.

1. Bütün vilayet sınırları içindekiler gibi Erzurum şehrinde yaşayan Ermenilerin tümü şimdiye kadar Türk Hükümetine karşı hiçbir hoşnutsuzluk gerekçesi göstermemiş, aksine şimdiye kadar Hükümetin bütün emir ve taleplerini harfiyen yerine getirmişler, bundan sonra da getirmeye devam edeceklerdir. Bu hususta Türk Hükümeti Ermenilere karşı hiçbir haklı sitemde bulunamaz. Dolayısıyla, geçmişte meydana gelmiş hiçbir olayda, böylesine vahim bir karar için gerekçe ya da mazeret bulunamaz.

2. Başka yörelerde bazı münferit vakalar meydana gelmiş olsa da bunlar Türk Hükümetinin Erzurum Ermenileri'ne karşı sert tedbirler almasına sebep teşkil etmemelidir.

3. Şüphesiz Siz de bizzat gözlemlemişsinizdir ki, Ermenilerin varlığı Türk Devletinin askerî eylemlerine hiçbir şekilde engel teşkil etmemiş, aksine Ermeni toplumunun her kesimi ordunun gerek araç-gereç ihtiyacına, gerekse bunların bakımına kendi imkânları dahilinde katkıda bulunmuştur. Ermeni insanı, sadece askerî açıdan bakıldığında bile her zaman faydalı bir unsur olmuştur. Umarım ki Zat-ı Âliniz de Ermenilerin, Türk Devletinin gerektiğinde

her zaman güvenebileceği böyle bir unsur olmaya devam edeceği inancındasınızdır.

4. Erzurum ovasının tahliyesi sırasında Müslümanlığa geçen Ermenilerin (herhangi bir olaya mahal vermeksizin) sükûnet içinde evlerinde kalabildikleri de görülmüştür.

(Öyleyse) bu duruma ne anlam verilmelidir?

Yukarıdaki dört hususa nazar-ı dikkatinizi çektikten sonra, sizin de Ermenilerin dürüstlük ve samimiyetlerine kâni olduğunuzu umut ediyorum. Sonuç itibarıyla Zat-ı Âlinizden bu duygularımızı Ekselansları Almanya'nın İstanbul Büyükelçisine iletmenizi istirham ediyorum. Bizler, Almanya ve Osmanlı Devletine karşı olan bağlılık duygularımızı Ekselanslarına bir kez daha ifade eder, kendilerinin yüce ve müessir himayelerine sığınırız.

Ayrıca bu fırsattan istifade ile Ermeni halkına karşı daima göstermiş olduğunuz teveccühten dolayı en derin şükranlarımı sunar, en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

Erzurum'da Ermeni Piskoposu

Ek 4

Son Excellence
Monsieur von Scheubner-Richter
Consul d'Allemagne à Erzeroum.

Abschrift

Erzeroum le 5 Juin 1915

Monsieur le Consul.

En qualité d'Évêque et de représentant de la communauté Catholique d'Erzeroum nous venons prier Votre Excellence de vouloir bien faire parvenir notre supplique avec hommage très respectueux à Sa Majesté l'Empereur d'Allemagne et si c'est acceptable aussi à Sa Majesté l'Empereur d'Autriche pour qu'Elles daignent intercéder auprès de notre Auguste Souverain Empereur de Turquie Ami et Frère d'Armes de leurs Auguste Majestés.

Nos fidèles d'après leur principe religieux toujours fidèles et obéissants à leur Gouvernement ont toujours joui de la bienveillante protection de leur Augustes Souverains les Sultans. Cependant sans donner aucun prétexte voici qu'ils se trouvent marqués dans la liste d'exil des chrétiens de ces contrées.

Nous venons supplier humblement leurs clémentes Majestés d'intercéder auprès de notre Auguste Souverain pour l'arrêt de cette mesure qui aboutirait à l'anéantissement de leurs moyens d'existence et de leurs vies.

Ces nombreuses et innocentes familles avec enfants vieillards devant aller à des pays fort éloignés, faute de véhicules de sûreté et de nourriture périraient immanquablement.

Nous implorons donc par l'intercession de leurs Augustes Majestés de la clémence de notre Auguste Souverain l'arrêt de cette exode funeste ou du moins facilité sûreté et moyens pour pouvoir se transporter.

Avec hommage respectueux j'ai l'honneur d'être de Votre Excellence

le très humble et obligé serviteur

[Joseph Melchisedechian]

Évêque Catholique d'Erzeroum.

[Çevirisi]

Ekselansları

Saym Scheubner-Richter

Almanya Erzurum Konsolosu

Suret

Erzurum, 5 Haziran 1915

Sayın Konsolos,

Erzurum Katolik Cemaati temsilcisi ve Piskoposu olarak Zat-ı Âlilerinizden, kendilerinin dostu ve silah arkadaşları bulunan Yüce Türk İmparatoru Zat-ı Şahaneleri nezdinde girişimlerde bulunmalarına yönelik lütuf dilekçemizi Majesteleri Alman İmparatoru ve de kabul buyrulursa Majesteleri Avusturya İmparatoruna ulaştırmanızı en derin saygılarımızla arz ederiz.

Dinî inançlarına bağlı, devletlerine her zaman saygılı ve sadık vatandaşlarımız her zaman Yüce Sultanlarının himayelerine mazhar olmuşlar, ne var ki şimdi hiçbir sebep olmaksızın kendilerini bu yörelerdeki tehcir edilecek Hıristiyanlar listesinde bulmuşlardır.

Gönlü yüce Majestelerinden Yüce Hükümdarımız nezdinde malları ve canlarını sona erdirecek bu tedbirin kaldırılması hususunda girişimde bulunmalarını istirham ederiz.

İçlerinde çocuk ve yaşlıların da bulunduğu bu çok sayıda masum insanımız çok uzak yörelere taşınmak zorunda kalacaklar, yiyecek ve güvenli araçların yokluğu sebebiyle yollarda telef olacaklardır.

Majestelerinin araya girerek, Yüce Hükümdarımızın şefkat gösterip bu acı göçü durdurmalarını ya da hiç olamazsa göçle ilgili gerekli imkânların sağlanması ve güvenlik tedbirlerinin alınması hususunda gerekli kolaylıkların

gösterilmesini arz ediyoruz.

Mütevazı kulunuz bendeniz en yüce saygılarımı arz ederim.

[Jozef Melchisedechian]
Erzurum'da Katolik Piskoposu

Ek 5

Suret

Erzurum, 14 Haziran 1915

Saygıdeğer Alman Kraliyet Konsolosu Scheubner-Richter!

Tuzlu gözyaşları arasında altı gündür uyku yüzü görmeden aşağıdaki satırlarımı takdim ederim.

Bu kentte bulunan 20 binden fazla (köylerde yaşayan 30 bini aşkın Ermeni dışında) Ermeni halkının bile bile ve suçsuz olarak öldürüleceği saatler, günler ve zaman yaklaşmaktadır. Tanrı ve insanlık adına -uygarlaşmış 20. yüzyılda yaşıyorsak eğer- saygıdeğer Sayın Konsolos! Çaresizliğe düşmüş halk adına, onların durumunu temsilen ve affınıza sığınarak, bu zavallı ve adil Hıristiyanlara her türlü yardımınızı esirgememenizi diliyorum.

Saygıdeğer Sayın Konsolos! Eğer bu zavallı insanların durumunu ve suçsuzluklarını anlatırken sizi rahatsız edersem, beni lütfen bağışlayın.

Bu şehirden Urfa şehrine göç etme emri alan Ermeni halkı, bir aylıktan 13 yaşına kadar çocuklardan, reşit olmuş ve olmamış genç kızlardan, kadın ve dullardan, 70 yaşını aşmış hasta ve yaşlı insanlardan, gebe ve kansız kalmış kadınlardan oluşuyor. Göçün üç aydan az sürmeyeceği açık. Bu zavallı halk, üç aylık bu yolculuğu yağmur ve sıcak altında, parasız pulsuz, erzaksız, araçsız, yani araç-gereçleri olmadan nasıl yapacak?

Biz Avrupa'da değiliz. Var olan savaş durumu nedeniyle halkın en acil yiyecek içeceğe dahi sahip olmadığı belli. Göç eden bu halk içinde dört-beş çocuğu olan anneler yoruldum, acıktım, hastayım, susadım, diyen çocuklarına su dahi bulamaz ise ne yapacak? Anneler ve çocuklar olası bir salgın hastalık durumunda ne yapacaklar? Çocuklar annelerine, anneler de çocuklarına mı bakacak?

Evet, kadın ve kızlar "çeteler"in yaptıklarıyla onurlarını ve mallarını sonsuza kadar kaybetme korkusu içinde olmayacaklar mı? Tüm bunlar onlar için işkenceyle ölmek anlamına gelmiyor mu? Binlerce çocuk, reşit olmuş ya da olmamış genç kız ve kadın içinde bu zayıf kadınlara yardım etmek için kaç erkek bulunabilecek? Sanki bütün erkekler askerlik hizmetinde değil, sanki halk suçlu! Bu halk tüm malını, parasını, çocuğunu, kanını anavatanını korumak için feda etmedi mi ve tüm bunların karşılığı bu mu?

Ah zaman! Gelecekte tarih buna ne diyecek? Bu ülkenin ve İmparatorluğun çıkarları bu gerçeğe karşı gelecek mi?

Saygıdeğer Sayın Konsolos, muhtemelen yüksek aklınız ve iyi kalbiniz bu bakış açısını haklı mı görecek? Bu halkın son umudu ve en son koruyucusu yukarıda ve her şeye kadir biricik Tanrı ve ondan sonra yalnızca sizsiniz saygıdeğer Sayın Konsolos. Eğer bu halkın savaş kurbanı olacağını kabul edersek, o zamán bu halkın böyle muhtaç bir durumda, kandaşı olan sizden, Osmanlı ve Alman İmparatorlukları arasında müttefiklik olduğu sürece, bir yardım dilemeye hakkı yok mudur? Sayın Majesteleri, yüce ve adil Şansölye İkinci Wilhelm'in şimdi üst düzeyde arabuluculuk yaparak bu binlerce zavallıya bir yardımı dokunamaz mı?

Çok Saygıdeğer Sayın Konsolos, Roma'da bulunduğum sırada, kenti süsleyen heykellerle bezenmiş birçok anıt gördüm. Bu anıtlar bilindiği gibi insanlığa yararı dokunmalarıyla ünlenen kişilikleri temsil ediyor. Sayın Konsolos, bu zavallı ve de bilincini yitirmiş eski halka kurtuluş yolunda yardımınız olursa, sizin adınız da unutulmayacak, bir şekilde anıtlarla kalıcılaştırılacaktır. Sayın Ekselansları Posseldt Paşa'nın, Sayın Dr. Schwarz'ın ve siz Sayın Scheubner-Richter'in adları bu halkın ağzında zaten "Koruyucu Melek" olarak dolaşmaktadır, özellikle geçmişte yanımızdan geçen bir kıyımdan bu halkı kurtardıktan sonra.

Bu sözcükler Doğu tarzı övücü sözler değil, hakikattir. Sayın Konsolos, beşikteki çocuklar, ki muhtemelen yola çıktıklarında çıplak cesetleri dağlara ve yollara serilecektir, şayet kurtarılırlarsa bu bebekler, unutulmaz isminize duacı olacak, teşekkür ve övgülerini buket buket çiçeklerle dillendireceklerdir.

Saygıdeğer Sayın Konsolos! Altı gündür kalbimi delip geçen bu sesleri, suçsuz çocukların sesini dinlediğim için Tanrı'nın ve halkın hizmetinde sizin affınıza sığınarak bunları anlatmaya, size yönelmeye cesaret edebildim. Bu mektubu size gözyaşı içinde yazıyorum ve sizden son bir umutla yardım diliyorum. İyi niyetinize güvenerek üstte ifade edilen ricaları karşılamanız dileğiyle size sığınıyoruz.

Yüksek ve derin saygılarını sunan müteşekkir

[Joseph Melchisedechian]

Erzurum'da Ermeni Katolik Piskoposu

1915-08-05-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4546; Telgraf raporu

Halep Konsolosundan (Rößler) Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 58

Halep, 5 Ağustos 1915

43 nolu telgrafa cevap

Burada Harput Piskoposunun[665] birkaç ruhbanla birlikte Diyarbakır ve Urfa arasında öldürüldüğüne kesin gözüyle bakılıyor. Aynı zamanda bir pederin öldürülenlerin arasındaki kızkardeşinin yanında taşıdığı gümüş kilise eşyaları jandarmaların eline geçmiş.

[Rößler]

[Mordtmann'ın 6. 8 tarihli notu]

Bu ayın 6'sında sözlü olarak Monsenyör Sayiğyan'a bildirildi. Şayet bu haber herhangi bir şekilde kullanılacak olursa, kaynağının gizli tutulacağı sözü alındı.

1915-08-06-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a

Baskı: DuA Dok. 131

Deniz Ataşesi Humann'ın Düşünceleri

Humann-Enver Görüşmesi 6.8.15.

3)[666] Alman-Ermeni Komitesinden Dr. Lepsius'un mevcudiyetine istinaden Enver, Amerikan Konsoloslarından birinin Birleşik Devletler Büyükelçisine yolladığı bir rapordan söz etti. Raporda Konsolos, Amerikan Hükümetinin Ermeni politikasından tamamen vazgeçmesinin yerinde olacağını, çünkü Türklerin Ermenilere karşı aldıkları tavrın onlarla ilgili herhangi bir politika izlenmesine imkân tanımadığı görüşünü ileri sürmekte. Ermenilerin kökü

665 Stepan Israelian.

666 Bu raporun ilk iki maddesi dosyada yok. Buradaki Humann'ın raporunun kaynağı ise Ernst Jäckh'in, bir gazetecinin Enver Paşa ile yaptığı bir röportajdan hareketle kaleme aldığı gizli bir rapora dayanıyor.

kazınmamış, kazınsaymış tamamen siyasî bakışla belki çok daha iyi olurmuş, çünkü bu tür katliamlarda küçük bir grup geride kalır ve geleceğe ilişkin bütün umutlar bu gruba yüklenebilirmiş. Ama bunun yerine -siyasî açıdan çok daha kötü olan bir şey yapılarak- onlar ülkenin dört bir yanma dağıtılmış ve sonuçta bunlar iyi ya da kötü ülkenin Türk unsurları içinde eritilecekmiş. Böylece, verimli olabilecek bir Ermeni politikası için gerekli zemin tamamen ortadan kaldırılmış

Enver savaşın başında Ermeni Patriğini defalarca uyardığını söyledi ve Sazonov'un (Rus Dışişleri Bakanı) Duma'da Türkiye'deki "sadık" Ermeniler için sarf ettiği övgülere işaret etti.

Rus ajanları tarafından kışkırtılan ve yönlendirilen Ermeniler Osmanlı ahalisine öylesine zulmettiler ki, önceden 150.000 Türk'ün yaşadığı Van Vilayetinde şu an 30.000 Müslüman kaldı.

Enver ayrıca, Sakarya civarından yapılacak bir Rus çıkarmasını desteklemek üzere Adapazarı-İzmit bölgesinde kurulan 30.000 kişilik bir Ermeni grubunun ortaya çıkarıldığını bildirdi.

Kendisi Bakanlar Kurulunda, özellikle savaş durumu göz önüne alınarak Ermeniler'le barış içinde yaşanması gerektiği görüşünü savunmakta. Bunu Patriğe de söylemiş ve doğudaki Ermeni merkezlerinde meydana gelecek herhangi bir olaydan sonra en sert tedbirlerin alınacağı uyarısında bulunmuş. Kafkaslar'da güçlü bir düşmanla çarpışan ordu, sırtından vurulmayacağından mutlaka emin olmalıymış. Kendisi bunun için ordu komutam olarak elinden geleni yapacakmış.

Enver Paşa ayrıca Dr. Lepsius'u kabul etmeye[667] ve onunla Ermeni Meselesini görüşmeye hazır.

1915-08-07-DE-006

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a; Özel yazı

İstanbullu Mehitaristler'den Konstantinopel Büyükelçiliğine

Pera, 7 Ağustos 1915

Ermeni Tehcirinden Bazı Görüntüler

Trabzon'da uzun süre bir Ermeni'nin yanında hizmet etmiş ve birkaç gün önce bir yelkenli gemiyle İstanbul'a gelmiş olan bir Türk Trabzon hakkında

667 Erst Jäckh'in gizli raporundaki ifadesi: "Dr. Lepsius'un kabulü münasebetiyle, Dr. Jäckh'in arzusu."

aşağıdakileri anlattı.

Valinin ilk icraatı bir kahvede oturan 26 Ermeni'yi aniden tutuklatması oldu. Onlar bir yelkenli gemi ile Samsun'a gönderildiler, fakat yolda yüzerek kurtulabilen biri dışında hepsi öldüler. Kurtulan adam İtalyan Konsolosluğuna sığındı ama Türk otoritelerinin talebi üzerine Konsolos onu gönderdi ve adam diri diri gömüldü.

Bunun üzerine Vali bir tellal vasıtasıyla halka, sadece Ermenilerin beş gün içinde tehcire hazır olmaları gerektiğini duyurttu. Yanlarına yemeni ve elbiselerini alabilirlerdi, ama para asla. Paralarını, daha sonra geri alabilmek üzere postaneye yatırmaları gerekiyordu. Beş yaşın altındaki çocuklar birlikte götürülemezdi: onlar bir okula bırakıldılar. Müslümanlığa geçerek kurtuluş Trabzon Ermenilerine uygulanmadı. Katolik peder ve rahibeler, sürüklenerek ilk götürülenler arasındaydı. Bir kerede değil, küçük gruplar halinde gönderildiler. Nereye gönderildikleri bilinmiyor.

Çevredeki köylerde Güşana (Trabzon'dan 6 saat güneydoğuda) ve Mala'da (10 saat güneybatıda) tüm nüfus, gönüllü gitmek istemedikleri için öldürüldüler. Ermeni köyü Safila'da şimdi Türkler (muhacirler) oturuyorlar.

Gelen Türk'ün gemisi Terme'ye -Ünye ve Samsun arasında- gelince karaya yanaştı, o, camiye dönüştürülen Ermeni kilisesinde namaz kıldı, bu arada sarık takmış vaziyette Türk usulü ibadet yapan Ermeni ruhbanları gördü.

Ünye, Samsun, İnebolu ve Karadeniz sahilinde her yerde Ermeniler kitle halinde Müslümanlığa geçtiler, buna rağmen bazıları sürüldü. Bir Ermeni peder, inancını ve ailesinin onurunu kurtarmak için kendi eliyle evini ve içinde bulunan ailesini yaktı.

Trabzon'da tehcirin üçüncü gününde oradan ayrılan Türk'ün anlattığı buraya kadar. Mersin'den 14 gün önce yazılan bir mektup, Hükümetin Ermenilere on gün içinde tehcire hazır olmalarını emrettiğini bildiriyor. Başka bir kaynaktan, 150 ailenin çoktan tehcir edildiği öğreniliyor.

Bir yolcu ve görgü tanığı -yani Türk sanıldığı için her şeyi görebilen bir Ermeni- Erzincan'da tahminen 1500 Ermeni ailenin şehirden nasıl çıkarıldığını ve çocuk, yaşlı, erkek ve kadın herkesin bir geçitte korkunç bir şekilde boğazlandığını anlattı. Fırat'ın kıyılarında özellikle çocuk, kadın ve kızların sürüklenen cesetlerini tüyleri ürpererek görmüş. Dinleyenin yüreğini parçalayan zalimlikler hakkında daha binlerce olay anlatılıyor. Hemen hemen aynı korkunç olaylar Sivas'ta da oldu.

Katolik Ermeniler'le Gregoryen Ermeniler arasında fark gözetilmiyor. Bu yüzden Harput Katolik Piskoposu halkıyla birlikte Halep'e sürüldü. Mardin'in Katolik Piskoposu'ndan haber alınamıyor. Bir söylentiye göre 700 Katolik

Ermeni'yle birlikte öldürülmüş olmalı. Dört gün önce Erzurum'un Katolik Piskoposu kendisinin ve cemaatinin şehri terk etmek zorunda kaldıklarını telgrafla bildirdi. Ankara'dan üç gün önce gelen yolcular bu şehirde de tehcirin başladığını söylüyorlar. Bu şehrin Ermenilerinin çoğu Katoliktir, Ermeni milliyetçiliğinden uzak durdular ve anadillerini hiç bilmiyorlar. Türkler'le her zaman barış içinde yaşadılar, o kadar ki ilk tehcir emrinde Türkler buna karşı çıktılar ve Ermenileri bırakmak istemediler. Ama Merkezî Hükümet iyi valiyi açığa aldı, yeni ve kötü bir vali atadı, o şimdi Hükümet planını acımadan yürütüyor.

Tehcir tehlikesi başkente yaklaşıyor. Kapıda sayılır. Eskişehir ve Adapazarı[668] şehirleri ahalisi çoktan tehcir edildi. Nikomedia veya İzmit'te tüm hazırlıklar yapıldı. Nikomedia'dan (İzmit) uzak olmayan saf Ermeni köyü Bardizag veya Bahçecik, ki tahminen 12000 nüfusları var, sürgüne hazırlanma emri aldı. Başkente oradaki ailesinin geçimini sağlamak için hizmetçi ve çamaşırcı olarak çalışmaya gelmiş Bardizaglı yüzlerce kadının önceki gün kızları ve çocuklarının zalim kaderini hafifletmek veya onlarla birlikte ölmek için gözyaşları içinde İstanbul'u terk ettiklerini gözlerimizle gördük.

Bu fakir köyün sakinleri tahminen 20 gün önce ağır sınavdan geçtiler. Merkezî Hükümet, İbrahim Bey'e -İstanbul hapishane şefi ve 1909'daki Adana katliamının organizatörü- tüm Nikomedia ilinin ve yakınındaki şehir ve köylerin Ermenilerini taciz etme özel görevi verdi. İbrahim Bey önce Bahçecik'e geldi, kasabanın 42 ileri gelen kişisini yanma çağırttı. Silahlarını sadakatle teslim etmelerini istedi. Silahlar ona uysalca teslim edildi. Bunun üzerine o mevcut olandan daha fazlasını istedi.

Bunun üzerine o, aralarında köy pederinin da bulunduğu bu insanların bir bölümünü korkunç tehditler altında, yoruluncaya kadar bizzat kendi elleriyle kamçıladı, diğerlerini ise olabilecek en zalim biçimde jandarmalarca falakadan geçirtti. O kadar ki, bazıları bayıldı, bazılarının ise ayaklarından kan fışkırıyordu. Kilisede cephane bulmak için kazılar yaptırdı, bu köyde böyle bir şey asla olmadığı için hiçbir şey bulunamadı. İbrahim Bey benzeri uygulamaları Ovacık, Aslanbey ve diğer köylerde de uyguladı.

Bugüne kadar hiçbir sürgünden herhangi bir haber alınamadı: Tehcir başlayalı üç ay olduğu halde, hiç kimse önceden belirtilen yere ulaşamadı. Örneğin Harput'un Katolik Piskoposu, kendisinin ve cemaatinin Halep'e sürüleceğini

668 Mordtmann'ın notu: Eskişehir'e dair veriler henüz kesinlik kazanmış değil. Buna karşılık Sapanca, Kurtbelen, Geyve tümden boşaltıldı. Kiliseler camiye, çan kuleleri minarelere dönüştü.

bir buçuk ay önce telgrafla bildirmişti. En çok on beş gün içinde orda olabileceği halde, o hâlâ Halep'e ulaşmadı. Bütün ihtimaller onların yolda katledildiklerini veya bitkinlikten yok olduklarını gösteriyor. Bu sadece görgü tanıklarının şahitlikleriyle doğrulanmıyor, Hükümetin Ermenileri şehirlerden ve köylerden küçük gruplar halinde çıkarmasından da anlaşılıyor. Silahsız erkek, kadın ve çocuklardan oluşan küçük bir grubu şehir dışında öldürmek çok kolaydır.

Bir Amerikalı misyonerin ifadesine göre, sadece Ereğli istasyonuna bölgedeki dağlardan, tarlalardan ve evlerden 2000 Ermeni çocuk toplandı, onlar açlık ve bitkinlikten neredeyse ölme derecesindeydiler. Irmaklar bile Ermenilere karşı ölüm makineleri gibi kullanıldı. Örneğin Bitlis ilinde binlerce Ermeni çocuk ve kadın Dicle'ye ve Erzincan yakınlarında Fırat'a atıldı. Bu kadınların kocaları ve çocuklarının babaları Osmanlı ülkesi için savaş alanlarında öldüler!

[Mordtmann'ın 9 Ağustos tarihli notu]

Bana 7'sinde buradaki Mehitaristler tarafından iletildi; Karadeniz şehirlerinde ve İzmit yakınlarındaki Ermeni mezalimi konusunda özel bilgiler içeriyor.

1915-08-10-DE-001

Kaynak: PA-AA/R14088; A 28584, pr. 2.10.1915 a.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 132 (kıs.)

Erzurum Konsolos Vekilinden (Scheubner-Richter)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

J. Nr. 598

Erzurum, 10 Ağustos 1915

Ekselansları!

Size tamamen sadık olan ben, müsaadenizle Ermeni Meselesi hakkındaki bilgilerimin kısa bir özetini ve 5 Ağustos'ta Almanya Büyükelçiliğine gönderdiğim raporun ve bu rapora ait beş ekin bir suretini gönderiyorum.

Belki Kafkas Harekâtının akışı içerisinde benim, Ermeni Taşnaksuyun Partisi'nin ileri gelenleri ile bağlantı kurma imkânım olabilir. Yazımın sonunda belirttiğim yönde bir deneme yapmamı isteyip istemedikleri konusunda Ekselanslarının yapacağı bir açıklama benim için büyük önem arz etmektedir.

Scheubner-Richter

Ermeni Meselesi Hakkında Rapor

J. Nr. 582, K. Nr. A10

Erzurum, 10 Ağustos 1915

Avrupa diplomasisini onlarca yıldan beri meşgul eden Ermeni Meselesi şimdi bu savaşta çözülmeye çalışılıyor. Türk Hükümeti, bu savaş halini ve Van, Muş, Karahisar ve diğer yerlerdeki Ermeni isyanları ile verilen fırsatı Anadolu'daki Ermenileri Mezopotamya'ya zorla göç ettirmek için kullandı. Türk Hükümeti, Ermeni okullarına baskı yapma, Ermenice yazışmayı yasaklama ve buna benzer tedbirlerle Ermenilerin politik ve kültürel faaliyetlerini tamamen baskı altına almaya çalışmaktadır. Bu tedbirlerin diğer bir amacı da ekonomik bakımdan çökertilen Ermenilerin ileride kendi kültürlerini yaşamalarını imkânsız hale getirmektir.

Burada Hükümetin aldığı bu tedbirlerin Ermenileri tamamen ortadan kaldıracak şekilde uygulandığını dikkate almıyorum. Türklerin kültürlerinden daha eski ve daha ileri bir kültürü başka şekillerle de yok etmenin mümkün olamayacağına inanıyorum. Ayrıca Ermenileri, aynı Yahudiler gibi, tahammül gücü fazla olan bir ırk olarak görüyorum. Eğitimleri sayesinde, çoğunlukla insafsızlığa kadar varan ticarî yetenekleri ve uyum sağlama kabiliyetleri sayesinde en kötü şartlar altında dahi ekonomik bakımdan güçlenmeyi başarabilirler.

Türk Hükümetini ısrarla arzu ettikleri bu hedefe, yani Ermeni Meselesinin "çözümüne", ancak zor kullanmaya dayalı bir yok etme politikası, bütün Ermeni halkının zor kullanılarak yok edilmesi götürebilirdi. Bu meselenin bu şekilde çözümünün hem Türkiye'nin hem de bizim amaçlarımıza uygun olup olmadığı konusunda şüpheliyim. Bunun sebeplerini şöyle açıklayabilirim:

Anadolu'daki nüfus çoğunlukla Türkler, Ermeniler ve Kürtler'den oluşmaktadır. Kürtler kültürel bakımdan en düşük noktada, Ermeniler ise en yüksek noktada bulunmaktadırlar. Kırsal alandaki nüfus arasında Türkler ahlâk açısından en iyileridir, ekonomik faktör ve işgücü bakımından da Ermeniler önde gelmektedir. Ekonomik bakımdan şehirlerde de aynı şekilde Ermeniler ağırlıktadır, hemen hemen bütün ticaret onların elindedir. Kendilerine özgü aşırı şekilde kazanç duygusu ve para hırsından dolayı Ermeniler iyi bir intiba bırakmamaktadırlar.

Parayı sevme konusunda Türk tacirlerin de onlardan geri kalır tarafları yok, ama ticarî yetenek bakımından Ermeniler'den çok geridirler. Çünkü Türkler'den birazcık eğitim almış olanlar ve muhtemelen bir de bir Avrupa dilini konuşanlar devlet memurluğunu tercih etmekte ve en azından bir şehirde valilik makamına aday olmaktadırlar.

Kırsal kesimdeki Ermenilerin ruhbanlarına ve mükemmel okullarına borçlu oldukları şaşırtacak derecedeki yüksek eğitim seviyeleri, onların Avrupa kültürü ve tekniği ile tanışmalarını ve oturdukları bölgelere bunları getirmelerini sağlıyor. Burada, Fransız kültürünün Ermeniler üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğunu ve Ermenilerin meyillerinin de Fransız kültürü yönünde olduğunu belirtmek gerekir. Fransız ruhbanların yönetiminde bulunan birçok okulun bu konuda çok büyük tesiri olmuştur.

Doğu Anadolu'da Ermeniler arasında politik bakımdan da Fransızlar, İngilizler ve özellikle de Ruslar tarafından güçlü propaganda faaliyetleri yapıldı. Türklerin Ermeni Meselesi yüzünden karşılaştıkları güçlüklerin ortadan kalkmamasında İngiltere ve Rusya'nın politik çıkarları vardı. Bunlar kendilerini Ermenilerin koruyucusu olarak göstermek suretiyle Ermenilerin işini kolaylaştırmak için onların sadece bu durumdan dolayı haklı görünen taleplerde bulunmalarını sağlamakla kalmayıp aksine onların ütopik-politik taleplerde bulunmalarına da zemin hazırladı. Bu konuda özellikle Rus Konsoloslarının burada ve Van'da yaptığı tehlikeli faaliyetlere dikkat çekmek istiyorum. Bunların büyük paralarla desteklenen etkilerini kanaatimce Van'daki Ermenilerin tutumuna da bağlamak gerekir. Taşnakzaganların siyasî dar görüşlülükleri ile bilinen liderleri de tamamen Rusların etkisi altında bulunmaktadır.

Biz ne yazık ki, bu faaliyetlere karşı şu ana kadar çok az bir çalışma yapabildik. Dolayısıyla Erzurum'da yeni açılan Alman Konsolosluğu geniş alanda etkili olamadı. Bildiğim kadarıyla Konsolosluğun elinde propaganda amacıyla kullanılacak parası yoktu. Alman İmparatorluğunun Türkiye'nin bu bölgesine gönderdiği konsolosların sayısı, böylesi büyük bir çalışma alanı için, özellikle politik etkinlik açısından, ki burada en başta bu geliyor, çok çok yetersiz kalıyor. Ayrıca buradaki şartları iyi bilen ve siyasî bakımdan çok kabiliyetli olan Konsolos Anders'in savaşın başlarında tutuklanmasıyla buradaki bu önemli makamın boş kalması da şanssızlıktı.

Bütün bu şartlar ve Almanya'nın ve gücünün bilinmemesi, Ermenilerin, savaştan Rusya ve müttefiklerinin zaferle çıkacaklarına inanmalarına, bütün kurtuluşu onlardan beklemelerine sebep oldu. Kara harekâtının başlarında Almanların kazandıkları zaferler ve Rusların ağır yenilgileri Ermenilere Türkler aracılığıyla bildirildiği için Ermeniler bu zaferlere inanmadılar.

Rusların Kafkaslar'da ilerlemeleri Ermeniler için onların üstünlüğünün bir göstergesi oldu. Ancak Aralık ayında yeni Konsolos buradaki görevine başladıktan sonra Almanya'nın bilgilendirme çalışmaları başlayabildi ve ben Ermenilerin sakin tutumlarının bu bilgilendirme çalışmalarının başarısı olduğuna inanıyorum. Ne yazık ki bu bilgilendirme çalışmasını uzak bölgelere -Van vb. yerlere- aktarma imkânı olmadı. Bu manadaki çalışmalarımın başlaması

meydana gelen olaylar tarafından engellendi.

Buradaki tecrübelerime dayanarak inanıyorum ki, geniş alana yayılmış, iyi zamanlanmış ve amacına uygun bir bilgilendirme çalışmasıyla Ermenilerin istenmeyen adımlar atması önlenebilirdi ve onlara refah ve geleceklerini sadece Almanya'ya bağlanarak güçlenen ve gelişen bir Türkiye'de aramaları gerektiği anlatılabilirdi.

Şimdilerde büyük çoğunluğun Rus çıkarları doğrultusunda bir faaliyetin saçma olduğuna kanaat getirdiği ve Ermenileri şimdiye kadar olduğu gibi şimdi de aldatan Rusya'nın lânetlendiği görüşündeyim. Ayrıca inanıyorum ki, bizim Türkiye'deki nüfuzumuz Ermeni halkını yok olmaktan korumayı başarabildiği takdirde Ermenilerin çoğunluğunun minnettarlığını kazanmış olacak ve Anadolu'ya açılmamızda önemli işbirliği imkânı bulmuş olacağız.

Diğer yandan Ermenilerin Anadolu'dan göçü devam ederse bu ülke çok değerli işgücünü kaybetmiş olacak. Sayı bakımından az olan ve savaşta büyük kayıplar veren Türk nüfus bunların yerini dolduramaz. Kürtlerin işgücü olarak yetiştirilmeleri için ise onlarca yıl geçmesi gerekir. Eğitime meraklı Ermeni halkının Alman okulları sayesinde kısa zamanda bizim tarafımıza çekilebileceği kanaatindeyim. Buna delil olarak burada bir Alman okulu açılmak istendiğinde, okula müracaat eden öğrencilerin yüzde 90'ının Ermeni olduğunu gösterebilirim.

Etnik ve pratik sebepler hesaba katılmazsa, göçten sonra sağ kalan ve yönetime sadık Ermenilerin savaştan sonra eski yerleşim bölgelerine geri dönmelerine müsaade edilmesi için çalışırsak bunun bizim amaçlarımıza uygun olacağı düşüncesindeyim. Çünkü vatanlarına, yüzyıllardan beri oturdukları Ermeni platosuna sevgileri, onların karakterlerinin önemli bir parçasını teşkil etmektedir hem de en sempatik parçasını. Onlarda bu sevgi olmasaydı, bu millet bu kadar acı çekmemiş olurdu. O zaman bütün doğuya yayılmış Ermeniler doğuştan sahip oldukları ticarî yetenekleri sayesinde bütün ekonomik hayatı kendi tekellerine alır ve bu alanda Yahudiler gibi faydalı ama her zaman istenmeyen bir rol oynardılar.

Mezopotamya'ya zorunlu göç ile Ermeni Meselesinin siyasî bakımdan bir çözüme kavuşmuş olacağına da inanmıyorum. Oraya yerleşenler ve Rusya'ya kaçanlar geri dönmek isteyecekler ve Amerika'daki Ermeniler'le birlikte Avrupa Devletlerinin yardımını dileyeceklerdir. Böylece toplu göç Türklerin yaptığı diğer zulümlerle bağlantılı olarak sadece yeniden Türkiye'nin iç işlerine karışmak için bir sebep teşkil eder. Buradaki mesele de Avrupa'daki "Polonyalılar" meselesinin bir benzeridir ve o meselenin burada Rusya, Türkiye ve İran topraklarında yaşayan Ermeniler meselesi olarak küçük çapta yaşanan şeklidir ama zor bir meseledir.

En uygun çözüm olarak, Türklerin Rusya'daki Ermenilerin de yardımıyla Ermenilerin oturdukları sınır bölgelerini ele geçirmelerini, böylece Rus ve Türk egemenliği altındaki Ermenistan topraklarını merkezi Eçmiyadzin olacak şekilde birleştirebilmelerini görüyorum. Ermenilere bir tür özerk yönetim hakkı verilmesi durumunda, Ermeni halkı adil Türk Devletinin yönetimi altında refaha kavuşabilir ve -Rusya'da mümkün olmayan- kendi kültür özelliklerini muhafaza edebilir.

Makul düşünceleri olan bir grup Ermeni politikacının idealinde de böyle bir çözüm vardı. Hem Türk Hükümetinin hem de Taşnakzagan Partisi liderlerinin dar görüşlü olmaları böyle bir çözümü imkânsız hale getirdi, hattâ tam tersine çevirdi. İki taraftaki komite liderleri arasında hâlâ böyle bir anlaşmanın mümkün olup olamayacağı hususunu bir tarafa bırakıyorum. Bana öyle geliyor ki, burada problem Ermeni tarafından ziyade Türk tarafından kaynaklanıyor.

Kafkasya faaliyetim sırasında bu konuda bir imkân doğduğu takdirde Dışişleri Bakanlığımızın bu yönde bir deneme yapmamı isteyip istemedikleri yönündeki bir açıklama benim için önem arzetmektedir.

Scheubner-Richter

Bağdat Hattı Şirketi'nin İstanbul'daki Genel Müdürü
Franz Johannes Günther'den Büyükelçilik Müşaviri Neurath'a,

(İstanbul, 10 Ağustos 1915)

Çok sayın Herr von Neurath!

Ekte, bana gelmiş bir raporu, değerli olabileceği yer için, size veriyorum.
Selamlarla, size çok bağlı Günther

Ek

Çok gizli!

...Ben yine de bu fırsatı değerlendirip, bir güvenilir adam (ajan-çev.) aracılığıyla size çok mahrem haberleri gönderiyorum, bunu getiren, size aynı şekilde, kamudan saklanması gereken mahrem bilgiler verebilecek durumdadır.

Konu, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki büyük Ermeni takibatlarıdır. Ayrıntıları iletmeden önce, bildirmek isterim ki, benim için çok antipatik olan bu halkın bir dostu değilim. İyi biliyorum ki, Rusların baştan

çıkardığı Ermeniler, Türkiye'ye karşı ayaklanmaya hazırdılar; birçok Ermeninin evinde bombalar, askeri tüfekler, yığınla mermi ortaya çıkarıldığını biliyorum; Samsun'daki, Dörtyol'daki Ermenilerin düşman gemilerine sinyaller verdiklerini, vatana ihanet suçunu işlediklerini biliyorum; Van ve Bitlis'de Türkleri öldürdüklerini duyuyorum, kısacası, sertlik ve olağanüstü önlemlerin, ülkenin güvenliği için gerekli olduklarını biliyorum.

Eğer suçlular halkın ortasında açıkça idam edilselerdi, kesinlikle kimse bundan rahatsız olmazdı, ne yazık ki bu yalnızca bazı olaylarda böyle oldu ve ne yazık ki, doğudaki Ermenilerin, Alman gazetelerindeki tüm tekziplere rağmen, sistematik olarak tamamıyla boğazlandıklarına dair kesin emareler bulunuyor; kısacası, karşımızdaki, ancak Roma'nın Yahudi halkı vuran Bar Kohba Savaşları'nda olduğu kadar köklü şekilde bir halkın kökünün kurutulmasıdır.

Alman hükümetinin, Rus dostu tehlikeli halkın sınır ve kıyı bölgelerinden uzaklaştırılmasına onay vermiş olabileceği aklıma yatıyor, ama onun, burada Türk halkına öğretildiği gibi, Ermenilerin boğazlanmasına taraftar olması hiçbir zaman mümkün olamaz ve bu bana ne yazık ki ne kadar sık, halk ve askerler tarafından teyit edildi. Evet, hatta benden, "işin" ne denli iyi yapıldığını takdir etmem istendi.

Ben Ankara Vilayeti'nin doğusunu, Kayseri Mutasarrıflık'ını, Kızılırmak'ın kuzeyindeki bölgeleri gezdim, ayrıca Sivas Vilayeti'nin büyük bir bölümünü. Sonuncusunda bütün köyleri ya tamamen boş, ya da erkek ahalisi gasp edilmiş olarak buldum. Kendi gözlerimle, güzel kadınların Türkler tarafından nasıl sürüklendiklerini gördüm, böylelerinin Ermeni kadınlarıyla çalıların ardından çıktıklarını gördüm ve kapalı evlerden yükselen kadın ve kızların sızlanış ve çığlıklarını duydum. Bu insanların zavallıca eşyalarının yük hayvanları ve arabalarla götürüldüğünü gördüm. Yağmacılar, benim varlığımdan rahatsız olmadılar, tersine bana sevinçle garanti verdiler ki, bu Almanya'nın emri imiş, ben de epey çok tavuğu kapmalıymışım, buna nasıl olsa yolda ihtiyacım olabilirmiş.

Sarıkışla'nın kuzeyinde, Kızılırmak'ın sağ kıyısında, başka askerlerle birlikte benim yıllardır tanıdığım bir askere rastladım. Bana birkaç gün önce, yakındaki sıcak ılıcadan çok uzak olmayan küçük bir boğazda 2000 kadar Ermeninin kurşuna dizildiği anlatıldı.

Akşam Sarıkışla'ya vardığımda Ermeni kadın ve çocukları taşıyan 300 kadar kağnı gördüm, yanlarında paralanmış yorganlardan başka bir şeyleri yoktu, çoğunda bu da yoktu, hiç ev eşyaları, erzakları yoktu; bu açları ve sefilleri görmek acıklıydı; toplam 12-15.000 kadar insan olmalıydılar. Güya onları çorak Uzunyayla'ya göndereceklerdi, Fırat ile Argaus'un doğusundaki

volkanik bölge ortasında tesellisiz bir yere, o araziyi daha önceki seyahatlerimden tanıyorum. Askerler sonunda açık açık, bu insanların "çukurlara" götürüldüklerini söylüyorlar ve bu gariplerin yazgısı ölüm; konuşmalara göre bu şüphe götürmezdi.

Sivas şehrinde hiç Ermeni görünmüyordu, kadınlar ve çocuklar, yaşlılar, Uzunyayla'ya sürülmüşlerdi. Eski Selçuklu medreseleri, tıkabasa Ermenilerle doldurulmuş hapishanelere dönüştürülmüşlerdi; bana refakat eden subay "hepsini öldüreceğiz" dedi. Sivas'taki Ermeni dükkanları tamamen kapalı ve mühürlü. Şehrin nüfusu 60-80.000 kadar ve galiba bu şehrin önemli ticaretini ellerinde bulunduran 30.000 Ermeni; bu (ticaret-çev.) uzun bir süre için imha edilmiş durumda.

Tekrar Kayseri'ye döndüğümde, daha iyi halli Ermenilerin uzun kafilelerine rastladım, bunlar Samsun'dan uzun dolambaçlarla Zille üzerinden Sivas'a götürülüyorlardı; aralarında Ermeni milliyetinden Katolik papazlar ve rahibeler vardı. Buna şaşıyorum; eğer Rus sınırındaki bölgeleri tehlikeli öğelerden temizlemek istiyorlarsa, o zaman bunlar tekrar doğuya sürülmez! (Mordtmann'ın notu: 11/8'de Msgr. Nazlıyan'a bildirildi, o ...bu papaz ve rahibelerin yazgıları üzerine araştırma yaptı.)

Sarıkışla'ya yine, Ermeni milletinden kadın ve çocuklardan oluşan ve Uzunyayla'ya yönelecek büyük kervanlar varmıştı. Orada Herr Kont Schulenburg'un grubuna rastladım, ona gözlemlerimi ilettim. Bunun dışında Erzincan yöresinde kadın ve çocukların askerlerce korkunç şekilde öldürüldüklerini öğrendim, buna tepkilerini dile getiren Kızılhaç hemşireleri, Erzincan Mutasarrıfı tarafından zaptiyeler eşliğinde sert şekilde sınırdışı edilmişler, bu önleme karşı Alman sağlık istasyonu şefi tarafından etkili bir itiraz olmamış. (Mordtmann'ın notu: Dr. Colley, Frl. Elvers v. Frl. Thora Wedel-Jahrlsberg...)

Ben 20 yıldır bu ülkedeyim ve bu yaşadığım üçüncü Ermeni takibatı, şimdikinin en köklüsü olduğunu herhalde söyleyebilirim, çünkü Erzurum, Sivas vilayetleri ve komşu bölgelerin bütün ahalisinin öldürülmüş olduğu veya öldürüleceği neredeyse kesin bir bilgi.

Neredeyse bir aylık bir yokluktan sonra Kayseri'ye tekrar eriştiğimde, tam erkek ahaliyi götürmek üzereydiler ve acayip, yine doğuya, Ermeni halkının büyük mezarına. Kayseri ticaret için çok önemli bir yer; bu tamamen Ermenilerin elinde. Ermenilere ait bütün dükkânları kapalı buldum, çarşıyı çoraklaşmış, endüstriyi, dokuma tezgâhlarını, hah fabrikasyonunu... Bütün bunlar yalnızca en acı sonuçları getirebilir.

Kont von der Schulenburg bana, "Bana söylediklerinizi için delilleriniz var mı?" diye sordu. En ağır emare delilleri kesin; ülke ve halkı iyi tanıyorum, Alman basınında Türkiye'nin "uzman erbabı" olarak isimlendirilen, Adana

katliamı üzerinde gerçeğe aykırı bir inceleme yazan, Anadolulu bir redif alayının, birinci piyade muhafız alayından daha iyi olduğunu iddia eden Dr. E. Jäckh ve yoldaşlarından herhalde daha iyi tanıyorum. Bu bizim muhafızlarımızın üstüne konulan redifler, şimdi kahramanlıklar yapıyorlar ve kadın ve çocukları öldürüyorlar!

Bizim Alman basınımız katliamları iyi niyetle tekzip ediyor, o aldatılıyor.

Biz Almanlar savaşımızı dürüst biçimde sürdürüyoruz, bize düşmanlarımız iftira ediyorlar, çamur atıyorlar; bunu morgörebiliriz, çünkü biz sadece suçluların olduğu yerde kan döktük. Kim vatan haini ise ölmeli; Ermenilerin binlercesi suçlu. Bunlar herkesin önünde idam edilmeli. Ama kadın ve çocukları öldürmek, bir halkın kökünü kurutmak, ki bu halk iğrenç de olsa, ticari alanda beceriksiz Türk için bir mecburiyettir, bu, insanlıkdışılık bir yana, hatta aptalcadır, çünkü devletin iflasına götürecek ve ülkeyi yaşamaktan aciz hale getirecektir.

Her yerde düşmanımız olduğundan, bize haklı saldırılar için bu gerekçeyi vermekten sakınmalıyız ve müttefiklerimizden, onların ve bizim şerefimiz için, savaşı gerekli bir sertlikle birlikte, insancıl bir şekilde yürütmelerini istemeliyiz. Cesur ordumuz, inanç farkı gözetmeksizin, Hollanda şükür duasını yapıyor, ama biz, kendimiz adalet uygulamazsak, adil Tanrı'nın önüne çıkamayız. Alman tarafında, subayların dile getirdikleri, binlerce Ermeninin yaşamının öneminin olmadığı şeklindeki ifadeler yanlıştır; yüz binlercenin, belki de milyonlarca insanın varlığı yokluğu önemlidir. Bütün suçlular açıkta acımasızca idam edilsinler, ama cinayetten vazgeçilsin, bunun acısı mutlaka çıkar.

Gördüklerimi ve duyduklarımı kamuoyuna açıklamak aklımın ucundan geçmez, bu vatana zarar verirdi, ama siz, kulağına zaten bazı şeylerin gitmiş olması gereken Büyükelçiliğe çıkan kolay bir yol bulursunuz. Ermenilerin cezalandırılmaları, legal çizgiye çekilmelidir ve öyle yapılmalıdır ki, biz onu Tanrı ve dostlarımızın önünde, düşmanlarımıza karşı da savunabilelim ve Alman halkının önünde de.

Sanırım, Kayzerlik Büyükelçiliği'nin doğuya özel bir misyonla, acıklı olaylar üzerine bir açıklığa varması ve acil itirazlarda bulunması çok iyi olacaktır; bunun için ama görebilen ve görmek isteyen dürüst insanları kullanmalı. Doğudaki askeri hastanelerimizin şefleri, bunların hemen yakınlarında dehşet verici şeyler oluyor, ne yazık ki Türk memurlarınca yanlış yönlendiriliyor ve kandırılıyorlar.

Şayet daha bilgi isterseniz, bu gizli raporu getiren kişi, size mahrem bilgiler vermeye hazır olacaktır.

1915-08-11-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 25335, pr. 28.8.1915 pm; Rapor

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 85/B No. 1759

Halep, 11 Ağustos 1915

Bana Urfa'dan gelen Peder Künzler'in bu ayın 5'i tarihli bir mektubunun suretini ilişikte Ekselanslarına saygılarımla gönderiyorum.

Onun belirttiği, Ermeni Meselesinde karar verme yetkisinin artık Mutasarrıfın veya Divan-ı Harb'in elinde olmadığı, aksine İttihat Komitesinin iki üyesi olan ve tam bir dehşet rejimi uygulayan Halil ve Ahmet'in[669] elinde olduğu gerçeği bana burada iyi eğitim almış bir Müslüman tarafından da kuşku bırakmayacak şekilde doğrulandı. Hastanenin eczacısı için birçok kere Cemal Paşa, Urfa Mutasarrıfı, Diyarbakır Valisi nezdinde aracılık yapmak istedim, ama her şey boşunaydı.

Cemal Paşa Divan-ı Harb tarafından verilmiş bir kararın, dosyası onun önüne konulmadan önce infaz edilemeyeceği sözünü verdi. Eczacının Komite üyeleri tarafından keyfî bir kararla Diyarbakır'a gönderilmesi verilen bu sözü geçersiz kıldı. Cemal Paşa eczacının akıbeti konusunda araştırma yaptırsaydı, elbette onun haydutların eline düşmüş olduğunu da bilecekti. Eğer o kendine verilen bilgiyle yetindiyse, bu onun ve onunla birlikte Hükümetin de artık Urfa'da iktidarı elinden kaçırdığını göstermektedir.

Alman Hastanesinde 16 yıl boyunca çalışmış ve Osmanlıya sadakatine Alman Doğu Misyonunun kefil olduğu eczacıyı, işte böyle kurban vermek zorunda kaldık. Kendisine karşı resmi makamlarca, örneğin yalnız başına ameliyat yapması yasaklanarak bir yıldırma politikası başlatılan Ermeni doktorun bu koşullarda cesaretini yitirmesine ve bir fırsat bulunca Urfa'yı terketmesine karşı artık bir şey denemez. Onun yıllar boyunca Hıristiyan hastalara olduğu gibi binlerce Müslüman hastaya da doktor olarak bir Alman muamelesi gösterip onların hayır duasını aldıktan sonra gidişiyle, hastanemiz geçici olarak kapatılmak zorunda kaldı.

Aynı raporu İmparatorluk Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Rößler

669 Bu iki kişiden biri olan Çerkes Ahmet vahşi ve kötü ünü olan bir arkadaş. Halil Bey ise, sonradan öğrendiğime göre Enver Paşa'nın amcası oluyor ve Doğu'ya gönderilen tümen komutanıyla aynı kişi.

Ek

Suret

Urfa, 5 Ağustos 1915

Ben Halep'ten geri dönerek 3 Temmuz'da buraya ulaştığımda eczacımızı hâlâ tutuklu buldum. O günlerde Divan-ı Harb'ten (Urfa) birkaç bey buraya, sözde tutuklular hakkında hüküm vermek için geldiler. Ben bu komisyonun başkanım ziyaret ettim ve ona ısrarla durumumuzu anlattım. Bu beylerin gelişinden sonra tutuklular için olay biraz düzeldi. Ahmet ve Halil Bey, sadece bu iki Türk komitacı buluşup buraya geldiler ve gelmeleriyle birlikte burada, daha çok anarşi kokan gelişmeler olmaya başladı. Bu iki bey, buraya önceden gönderilmiş olan sürgünlerden Vartkes ve Zohrab Efendileri öldürtmeyi başardılar.

Vali ve Jandarma Komutanı taraftar değildiler ama adı geçen beyler onları da ölümle tehdit etmiş olmalılar. Halil Bey her iki Ermeni'yi Urfa'nın bir saat ilerisinde öldürttü. Arkasından bölge doktoru ve şehir doktoru oraya gönderildiler ve söz konusu kişilerin Araplar tarafından gerçekleştirilen bir saldırıda öldürüldükleri şeklinde sahte rapor vermeye zorlandılar.

Divan-ı Harb bütün Ermeni ileri gelenlerini serbest bırakmak niyetindeydi. Fakat Halil ve Ahmet Bey, tüm tutuklu Ermenilerin bağlanması ve yaya olarak Diyarbakır'a gönderilmelerini isteyen bir telgraf çıkarttılar. Ben size bu konuda pazar günü bir telgraf çektim: "Eczacı hâlâ tutuklu, sürülme tehlikesi var" ve pazardan pazartesiye 40 adamın nakli yapıldı, bunların arasında eczacımız ve daha iki gün önce tutuklanan Ermeni Piskopos da vardı.

Genel olarak bunların da sah günü yola çıkan 50 tutsak gibi Diyarbakır'a asla varamayacakları düşünülüyor. Bu iki beyin, Ermenilerden 1300 lira istedikleri ve bunun karşılığında şehri boşalttırmama ve sürülenleri Diyarbakır'a sağ salim vardırma vaadi verdikleri gizli bir anlaşmadan haberim olmasına rağmen, sürülenler için pek umudum yok. Beyler, eğer bu sır açığa çıkacak olursa Urfa'nın bütün Ermenilerini sürmekle tehdit ettiler.

Gerçek, Ermeni Meselesinde, Hükümetin ve güya Cemal Paşa tarafından buraya gönderilmiş olan Divan-ı Harb'in değil, bu iki beyin hüküm sürdüğü ve bunun bir dehşet rejimi olduğudur.

Bir süreden beri hastanemizin de birkaç güçlüğü var. Yeni bölge doktoru Hamdi Bey hastanemizi kapatmak istiyor. Bizi bununla tehdit etti. Yalnız bunu açıktan başaramadı. Bu yüzden o şimdi Hamit zamanında sık sık yapılan bir hileye başvuruyor, kanunlara aykırı olduğunu söyleyerek doktorumuz Armanak'a tek başına ameliyatı yasaklıyor. Bu sadece bir hiledir, sizin sayenizde biz, her diplomalı doktorun, her yerde ve tek başına bile en zor ameliyatları yapabileceğini öğrendik. Ancak Dr. Armanak bir Ermeni'ydi ve şimdilerde tek

başına karşı koyacak cesarete sahip değildi, benim cesaret vermeme rağmen bugünlerde zor ameliyatları yapmayı bıraktı. O gelecek hafta askere yeni alınanları muayene etmek için Suruç'a gidecek, ardından da karısının bulunduğu ve belki de bu kötü günler geçene kadar saklanmayı düşündüğü Halep'e gitmek istiyor. Üzücü, çünkü burada hasta çok, ama sadece iki doktor daha var. Bari iki enterne edilmiş doktorun, İngiliz Dr. Young ve Fransız Doktor Lause'un hastanemizde çalışmasına izin verilseydi. Şayet düşmanlarımıza güvenilmiyorsa, gerekli kontrolü yapmak, uzun süredir iyice işin içinde olduğumdan bana zor gelmezdi. Bu hususu Valiye anlattım, ama önerim hoşuna gitmedi.

Kadınların ve çocukların naklindeki vahşet konusunda Bay ... size bir görgü tanığı olarak sözlü rapor verecek. Bu yüzden raporuma son veriyorum.

[Jakob Künzler]

1915-08-11-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4645; p.11.08.1915; Rapor
Baskı: DuA Dok. 133 (re.)

İstanbul'da özel görevde elçi Hohenlohe-Langenburg'dan Trabzon, Erzurum, Adana, Halep, Musul konsolosluklarına talimat

Pera, 11 Ağustos 1915

Ermenilere zulüm, son haftalarda tekrar tekrar itiraz etmemize rağmen öyle boyutlar aldı ki, gereken yerde bu olayları kesin olarak reddettiğimizi ifade etmek bize görev oldu. İçerilerde çeşitli şekilde, Türk subayları, din adamları ve diğer şahıslarca açıkça, bu zulmün tetikçisinin biz olduğumuz söylendi; bizi mahçup eden böyle bir anlayışa gerektiğinde enerjik şekilde karşı çıkılmalıdır.

1915-08-12-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 24507, pr. 20.08.01915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 136

Hohenlohe-Langenburg'dan Bethmann-Hollweg'e

Pera, 12 Ağustos 1915

Yerlerinden sürülen Ermeni ahalinin sistematik katli, son haftalarda öylesi boyutlar aldı ki, hükümetin sadece göz yummayıp, üstüne bir de açıkça

körüklediği bu vahşi hareketlere karşı tarafımızdan yeniden bir protestoyu gerektirdi. Kaldı ki, çeşitli yerlerde diğer ırk ve mezheplerden Hıristiyanlar da bundan kurtulamamışlardı. Buna bir de bu günlerde resmi makamların, İzmit (Nikomedien) civarındaki farklı oturum bölgelerinden, yani başkentin hemen dibinden Ermeni halkı, güya Sakarya ağzında bir Rus çıkartmasını desteklemek istedikleri için, göçürmeye başlamaları eklendi. Bu önlem buradaki Ermeni ahali arasında büyük bir huzursuzluk yarattı ve bugün başlayan bayram günlerinden sonra buradaki Ermenilerin de sürülüp sürülmeyeceği sorulmaya başlandı. Burada oturan Ermenilerin yüksek sayıları (en aşağı tahmine göre 80.000 can) nedeniyle böyle bir planın uygulanması yalnızca ticaret ve günlük yaşamda derine giden bozukluklara neden olmazdı, Müslüman olmayan halkın, yabancılar dahil, mal ve canını da ciddi olarak tehlikeye sokardı.

Bunun için ben, 4 Temmuz memorandumunuza bağlı olarak bu aym 11'inde ekte kopyası sunulan memorandumu Babıâli'ye verdim. Bunu sadrazam yokken kabul eden Talat Bey, mümkün olduğunca yardımcı olma sözü verdi ve benim sorum üzerine Konstantinopel Ermenilerinin sürülmeyeceği güvencesini verdi.

Babıâli'de hazır bulunan ve görüldüğü kadarıyla hükümetin Ermenilere davranışını doğru bulmayan Meclis Başkanı Halil Bey, katliam ve diğer vahşiliklerin hükümetçe onaylanmadığını, ama hükümetin, halk yığınlarının saldırılarına her zaman hakim olamadığını iddia etti, ayrıca aşağıdaki makamlar da deportasyon önlemlerinin uygulanmasında yanlış hareketler yapıyorlarmış.

Buraya kadar saydıklarımıza bağlı olarak, içerilerdeki Türk ahalinin, çoğunlukla, Alman hükümetinin, Ermenilerin kökünün kurutulmasına onay verdiği ve hatta bunu doğrudan onun tetiklediği inancında olduğuna değinilmesi gerekir. Bunun için Anadolu'daki Kayzerlik konsolosluklarına, bizim için mahçup edici olan, hatta subaylar, din adamları ve daha iyi sınıflardan diğer şahsiyetlerce açıkça dile getirilen bu tür görüşlere kararlılıkla karşı çıkılması talimatını verdim. Uygun bir zamanda Alman basınında da, Türk hükümetinin Ermenilere karşı uyguladığı zora dayalı önlemlerle kesinlikle ilişkimiz bulunmadığı ve bunun için de yalnızca hor görebileceğimiz ve üzüntü duyabileceğimiz bu olaylardaki saldırılardan sorumlu olmadığımıza işaret edilmesini saygıyla siz sayın ekselansın takdirlerine bırakıyorum.

Son olarak, burada atılan adımların desteklenmesi için, oradaki yeni Osmanlı Büyükelçisi'nin dikkatinin, hükümetin Ermeni politikasının muhtemel sonuçlarına ve bu meseledeki konumumuza çekilmesi, arzuya şayan görünüyor.

Ek

Memorandum

Pera, 9 Ağustos 1915

Almanya Büyükelçiliği 4 Temmuz tarihli memorandumunda Babıâli'ye, Kayzerlik-Alman Hükümeti'nin Doğu Anadolu Ermeni halkının sürülmesi konusunda hangi görüşe sahip olduğunu bildirme ve dikkati, bu önlemlerin çok yerde katliam ve talanlar gibi Osmanlı İmparatorluk Hükümeti'nin amacıyla uyuşmayan zorbalıklar eşliğinde yürüdüğüne çekme şerefine nail olmuştu.

Almanya Büyükelçiliği, o zamandan beri güvenilir ve her şüpheden uzak kaynaklardan gelen bilgilere göre, bu tür olayların, resmi makamlarca önlenmek yerine, Ermeni sürgünlerine düzenli olarak eşlik ettiğini, bunların çoğunluğunun onlar için öngörülen yere varmadan yaşamını yitirdiğini saptamak zorunda kaldığı için esef duyar. Bu, özellikle bu olguların saptandığı Trabzon, Diyarbakır ve Erzurum vilayetleri için geçerlidir; Mardin gibi belirli yerlerde ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün Hıristiyanlar aynı kaderi paylaşmışlardır.

Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluk Hükümeti, sürgün önlemlerini Küçükasya'nın başka bölgelerine genişletmek gerektiği kanaatine vardı, en son olarak başkentin yakınındaki İzmit'in Ermeni bölgeleri benzer şekilde boşaltıldı.

Bu olaylar karşısında Almanya Büyükelçiliği, hükümetinin direktifi üzerine kendini, yeniden bu zorbalıklara karşı uyarmak ve bunlardan doğacak her sorumluluğu reddetmek zorunda görüyor. O kendini daha da çok, kamuoyunun, Almanya'nın Türkiye'ye dost ve müttefik güç olarak bu zorbalıkları uygun gördüğüne veya hatta buna teşvik ettiğine inanmaya eğilimi olduğu için de Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini bu noktaya çekmekle yükümlü görüyor.

1915-08-12-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4814; p.19.8.1915; Rapor

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Olağanüstü Misyonerlikteki Büyükelçiye (Hohenlohe-Langenburg)

J. Nr. 699

Adana, 12 Ağustos 1915

Ben 2 Mart tarihli, 11 No'lu telgrafımın ardından, Maraş çevresindeki Ermeni ayaklanmasının bastırılmasıyla görevli Adana Valisinin misyonunu

tamamladıktan sonra buraya geri döndüğünü saygıyla bildiriyorum. O Cemal Paşa'ya, Türk tarafından -iki taburdan oluşan bir birlikten- 46 kişinin kaybına karşılık Ermeniler'den 464 kişinin öldüğünü ve 200'ünün tutuklandığını bildirdi.

Tutukluların kaderi elbette ki başından belirlenmiş oluyor; yaralılardan hiç söz edilmediği için bunların sonradan öldürüldüklerini kabullenmek en azından çok mümkün.

Kuşkusuz, bu ceza seferi için bahane Hükümetin çok işine geldi; Hakkı Bey'in bu işin öncülüğüne tayinini, duyduğuma göre bir subay, Valinin bilhassa bu tür işler için "işe yarar" özellikleriyle temellendirmiş.

Halep'teki ve ismen Sivas'taki, benim rapor verme yetkimin olmadığı olayların tersine, bu bölge içinde zorbalık, ırza tecavüz ve millî öfke gibi ifadeler şimdiye kadar işitilmedi. Ama burada söz konusu olan insanseverlik filan değildir, tersine sadece can ve mala saldırıların içerilerde daha uygun yerler için ertelenmesidir. Örneğin Ermeni çocukların burada da, Osmaniye'de olduğu gibi, tek tek satılması söz konusuydu, fakat daha sonra bundan vazgeçildi.

İnsan, ilke olarak yok olması kararlaştırılmış Ermeni milletinin, hemen her gün ilan edilen ve doğrudan birbiriyle çelişen sürgün talimatlarıyla tamamen akli dengesini yitirmesinin, resmi makamlara özel bir zevk verdiği izlenimini ediniyor. Adana'ya çok sayıda aile getirildi ve onlar burada, huzursuzluk içinde kaderlerini bekliyorlar. Tüm Ermeni kafileleri kavurucu güneşe ve tarlalardan yükselen toz bulutlarına karşı korumasız durumda. Bağdat hattı yönündeki istasyonlarda, ismen Osmaniye'de yığılmış bekleşiyorlar.

Resmî makamlarca ahalinin nakliyesi için alınan önlemler, durumun daha da ağırlaşması sonucunu yaratıyor, kiralanmış araba ve deve sahipleri kendilerine teslim edilen insanları taşıyarak göçün çilesini hafifletmek yerine, kısa mesafelerden sonra, Hükümet tarafından ödeme yapılmadığı bahanesiyle bu insanları çöl ortasında açıkta bırakıyorlar.

Çoğu burada Hükümetin niyetinin Ermeni halkını sefalete itmek olduğunu tahmin ediyor. 6 yıl önce zihniyetini kanlı bir biçimde açığa vurmuş bir Hükümetten her durumda tüm Ermenileri yok etme arzusu içinde olması herhalde beklenir.

Büge

1915-08-13-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 25860; pr. 3.9.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 137

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. Nr. 86/B.Nr. 1772

Halep, 13 Ağustos 1915

Urfa'dan Peder Künzler bu ayın 11'inde 85 No'lu raporuyla birlikte gönderdiği mektubunu şu sözlerle bitiriyordu: "Kadınların ve çocukların naklindeki vahşet konusunda Bay ... size bir görgü tanığı olarak sözlü rapor verecek." Avusturyalı olan bu şahidi iki yıldan beri çok iyi tanırım ve söylediklerinin doğruluğuna şahsen kefilim. Bu kişi dinlenmek için Urfa'da eşiyle birlikte bir üzüm bağında birkaç hafta geçirdi, ancak erkenden geri döndü, çünkü oradaki dehşet verici olaylara daha fazla seyirci olamayacaktı.

Benim rica etmem üzerine bazı gözlemlerini ekte suretlerini gönderdiğim kâğıtlara döktü. Bu ara Urfa'dan Arab Pınar'a gelirken yolda çok ciddî bir soyguna maruz kalmıştır. Ama saldırıyı geri püskürtmeyi başarmış, çünkü hırsızlar yanında ateşli silah olabileceğini tahmin edememişler ve ona yardıma gelen arabacıları fark etmemişler. Hırsızlar herhalde bir Ermeni kafilesi bekliyordu. Avusturyalının eşi şokun etkisinden dolayı hâlâ hasta yatıyor.

Orient Ticaret ve Endüstri Kolektif Şirketi Urfa Kilim Manifaturacılık temsilcisi Bay Franz Eckart, bana ekte suretini gönderdiğim 5 Ağustos tarihli mektubu gönderdi. Bu mektup ve Urfa'daki genel durum, Urfa'daki Mutasarrıfa bir yazı yazmama sebep oldu. Bu yazıda orada bulunan Almanların kendilerinin, emirlerinde çalışan personelin ve yaptıkları işin özellikle korumasını tavsiye ettim.

Adıyaman'dan yola çıkan başka bir birlik hakkında daha önceki benzer başka durumlarda olduğu gibi çok ayrıntılı bilgiler verildi. Adıyaman'dan çıkan 696 kişiden 321'i Halep'e vardı; 206 erkek ve 57 kadın öldürüldü, 70 kadın, kız ve 19 oğlan çocuğu kaçırıldı. Geriye kalanlar hakkında bilgi yok.

Sivas'tan yola çıkmış olan ve bu ayın 12'sinde buraya ulaşan bir kafile 3 ay boyunca yoldaydı ve tamamen bitkin düşmüş haldeydi. Hemen gelir gelmez birkaç kişi öldü. Yolculuk boyunca su ihtiyaçlarının karşılanması yasaklanmıştı. Murat suyunda bunlar 14 gün boyunca hep aynı yörede ve gündüzleri su bulamayacakları bir şekilde dolandırılıp durmuşlar. Bu kafiledeki kayıp sayısı hakkında bilgi alamadım.

Buradaki Vali Beşir Sami Bey'in bana bugün bildirdiği üzere, Katolik Ermenilere tanınan imtiyazlar tekrar kaldırılmış. İstisnasız hepsi gönderilecek. Diğer taraftan kanunsuzluklara ya da sorumlu olmayan mercilerin etkisine vilayetinde izin vermeyeceğini ve muhtemel suçlulara karşı çok sert önlemler alacağını açıkladı. Ne yazık ki, bu iyi niyet eksik organizasyondan ve hazırlıklardan kaynaklanan şanssızlıkları önlemez. Şüphesiz Halep Vilayetinde de, örneğin Bab'dan Menbiç'e kadar olan yolda, çok sayıda kadın ve çocuk yorgunluktan ölmüştür.

Aynı raporu Alman Büyükelçiliğine de gönderiyorum.

Rößler

Ek 1

Suret

Alman Doğu Ticaret ve Endüstri Kolektif Şirketi Potsdam

Urfa, 5 Ağustos 1915

Birkaç gün önce iki Türk genci, Diyarbakır yolunda yürüyen Ermeni göçmenleri arasından genç bir kadını, benim arazimin alt kısmındaki bir çukur yere sürükleyip tecavüz etmek üzere soydular. Kadının çığlıkları üzerine çocuklarım koşarak oraya gitti ve yakında bulunan üç işçimi de ben yardıma çağırdım. Onlar kadını kurtardılar ve kadın evime sığındı. Kısa bir süre sonra bu iki Türk dört kişiyle birlikte evimin önüne gelip ben evde değilken eşimden o kadını vermesini talep ettiler. Eşimin defalarca verdiği "burada Almanlar oturuyor" cevabı üzerine tehditler savurarak uzaklaştılar.

Vali ile birkaç kez görüşmeme rağmen ne ben, ne ailem, ne de yanımda çalışan işçilerim bu Türkler tarafından rahatsız edilmekten kurtulamıyoruz. Daha bu sabah o üç işçimi bahçedeki işlerinin başından kovdular. Bu nedenle kendi Hükümetimin korumasını talep etmek zorunda kalıyorum.

Saygılarımla

[Fr Eckart]

Halep Alman Kayzerlik Konsolosluğu

Ek 2

Bir Avusturyalının Tuttuğu Kayıtlar

Halep'teki Alman Konsolosluğuna 11 Ağustos 1915'te verildi.

Ermenilerin Urfa Civarındaki Naklinden Gözlemler

1. Bu kafileler sadece kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşuyordu. Dinç, kuvvetli erkekler yoktu. Bir haftadan ya da daha uzun süreden beri yolda olan gruplar acınacak haldeydiler. Yolculuğun verdiği zahmetlerden yorgun ve hasta düşen kişiler aksaya aksaya yürüyor ve çocuklarını yanlarında sürüklüyorlardı (birçok bebek ve hamile kadın da vardı). Çocuklar, yaşlılar ya da bir sebepten zayıf insanların yara içinde, şişmiş ve partallarla sarılı ayakları dikkat çekiyordu. Kafiledeki birçok kişi bir yük hayvanı kiralamak için eşyalarını Urfa önünde satmıştı (bir gün için 3 Mecidiye. Bu normal fiyattan üç kat fazla). Başka kafilelerden kişiler hâlâ yanlarında seyahat için eşya ya da mutfak araç gereçleri taşıyordu. Bunlarla Urfa'ya vardıklarında bu eşyalar, korkunç bir şekilde talan edildi... Hemen hemen bedavaya.

Çarşıda askerler bile bu Ermeniler'den aldıkları eşyaları satıyorlardı. Buraya ulaşanların çoğu yetimhaneye yerleştirildi ve burada kendi yiyeceklerini kendileri temin etmek zorundalardı. Binanın çevresinde askerler nöbet tutuyordu. Açgözlü bir tüccarın satın almış olduğu giysilerle bahçe duvarından atlayıp nöbetçi askerin eline alenen rüşvet paraları saydığını gördüm.

Bahşiş, satın alma ya da dostluk yoluyla göç eden kitlelerden kadm, kız ve çocuk alabiliyordunuz. Daha sonra resmi makamlar bu alışverişi yasakladı; ancak yine de bu tip olaylar cereyan etmekte. Ben kendim yolda Türkler tarafından alınan biri 16 ve diğeri 30 yaşında iki kadın gördüm. Aynı gün o Türklere misafir gittiğimde, bu iki kadın bana Adıyaman'dan olduklarını ve 10 gündür yolda olduklarını anlattılar. Jandarmalar onlara iyi davranmış ve hırsızlık yapan bir Kürt çetesini geri püskürtmüşler.

Her bir köye vardıklarında onlara ekmek ve peynir verilmiş. Günlük yürüyüş süreleri 6-7 saat arasındaymış ve sık sık istirahat ediliyormuş. Adıyaman yolu üzerinde öldürülmüş çıplak kadınlara ve göğüsleri kesilmiş, parçalanmış kadın vücutlarına rastlamışlar. Hayatta kalmayı başaran iki kişi, kısmen hastalıktan kısmen de kaçmak niyetiyle kafileden geriye kaldıklarını ve sonra Kürtler tarafından tecavüze uğramış ve soyulmuş olduklarını anlatmışlar.

Bu nakiller sırasında birçok kişi ölmekte. Urfa'da bir kadın tam önümde yere düştü. Polisin geride durmasına müsaade edilmediği için, çevrede dikilenlerden, karakola gitmelerini ve hastanın taşınması için durumu bildirmelerini

istedi! Ertesi gün aynı kadını (30 yaşında) başka bir sokakta kimsesizler yurdunun önünde güneşin altında ölü olarak yatarken buldum. Yanına yaklaştığımda yüzünün morarmış olduğunu fark ettim. Az ilerde askerler nöbet tutuyordu, sokak polis ve sivillerle doluydu. Kadın benim tahminlerime göre, birkaç saatten beri ölü olarak orada yatıyordu. Ancak benim bu durumu Mutasarrıfa bildirmem üzerine yarım saat içinde cesedin oradan kaldırılması sağlandı, ancak bir gübre arabasıyla.

Urfa'nın dışında (Tell Abiad'a doğru) Urfa bahçelerinin hemen önünde yol kenarında 20-24 yaşlarındaki bir erkek cesedi yatıyordu. Kimse onu gömmüyordu, yırtıcı kuşlar cesedi yiyordu.

Urfa-Arab Pınar yolu üzerinde herhalde karanlıktan olsa gerek ceset görmedim, ancak bu yolu sürekli gidip gelen arabacım yol boyunca durup durup yakılmış ateşleri gösteriyordu -çünkü insan cesetleri bulundukları yerde hemen yakılıyor.

Bazı kafileler acı içerisinde topallayarak ve inleyerek ilerliyor. Bir insana rastladıkları anda, bu zavallılardan birçoğu dizleri üzerine çöküp yardım dileniyor ve kurtarılmayı istiyor ya da çocuklarını almaları için uzatıyor. 56 derecelik sıcaklıkta ve susuz gerçekleşen bu yürüyüşlerde çoğu insan yorgunluktan ölüyor, geriye kalanların da ölümü kesin.

1915-08-14-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon /170; A53a, 4729; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 139 (değ. kıs.)

Musul Konsolos Yardımcısından (Holstein)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 24

Musul, 14 Ağustos 1915

22 No'lu telgrafa cevap.

Hıristiyanlara yapılan eziyetlerden bizim de sorumlu olduğumuz şeklindeki ithamları henüz burada duymadım. Buna karşılık, burada yaşayan saygın kişilerin bazıları tarafından suçluların cezalandırılması ve eziyetlerin son bulması için hiçbir şey yapmadığımız söylenmekte.

Örneğin, Diyarbakır Valisinin kendi vilayetinde Hıristiyanlara yapılan eziyetlerden sorumlu olduğu herkes tarafından bilinmektedir, herkes eziyetlerden haberimiz olduğunu da haklı olarak bilmektedir. Ve bunun için de topluca insan öldüren böyle bir katilin hâlâ cezasız kalmasına ve hâlâ Valilik yapmasına

neden izin verdiğimiz sorulmaktadır. Eziyetleri onaylamadığımızı açıklamamız bizi küçük düşürmek isteyen ithamlarla mücadelemizde yeterli olmayacaktır.

Ancak Diyarbakır, Mardin, Siirt vb. şehirlerde memuriyet makamlarını işgal eden haydutların cezalandırılması için Babıâli'yi zorlayabilirsek bize yönelik suçlamalar da son bulacaktır.

Değişik Alman gazetelerinde Türk makamlarının Hıristiyanlara yapılan eziyetleri yalanladıklarını okumaktayım ve Türk memurların işlediği suçlar ortadayken Babıâli'nin yalan beyanlarla bu suçları örtbas edebileceğine inanacak kadar saf oluşuna şaşıyorum.

Dünya, kanıtlandığı üzere, Diyarbakır Vilayetindeki gibi açıkça resmî yoldan yapılan ve hâlâ yapılmakta olan vahşeti daha başka hiçbir yerde görmedi!

[Holstein]

1915-08-19-DE-012

Kaynak: DE/PA-AA/BoKon/Vol. 170.

Baskı: DuA Doc. 145; 146

Bir Ermeni'nin Konstantinopel Büyükelçiliği'ne Dilekçesidir

Pera, 19 Ağustos 1915

Ermenilerin Sürgün Edilmesinden Sahneler

1. İzmit'teki (Nicomedia) Katolikler öbür Ermeniler'le birlikte sürgün edildi. İki ruhban ve Katolik Ermenilerin bir kısmı sevindirici bir tesadüf sonucu Eskişehir'de kaldı. Beş gün sonra oradan kovulurlar. Sizden ricam, bu iki ruhbanın ve Ermenilerin ya şehirlerine, köylerine geri dönmelerini ya da Eskişehir'de, oradaki Katolik Ermeniler kadar özgür olarak yaşamalarını sağlamak olacaktır.

2. Verilen tüm sözlere rağmen bu ayın 16'sında Katolik ve Protestan Ermeniler Bahçecik'ten uzaklaştırıldı. Bir tesadüf sonucu beş rahibe ve üç ruhban İzmit'te kaldı ve halk trenle sürgün edildi. Sizden bu ruhban ve rahibeleri ya Bahçecik'e geri göndermenizi ya da İstanbul'a getirmenizi rica ediyoruz. Katolik ve Protestan halkın da köylerine geri gönderilmesini veya Eskişehir'de kalmalarını sağlamanızı rica ediyoruz.

3. Tren yolu çalışanlarına bu bahtsız insanlara biraz daha insanî davranılması talimatını vermenizi.

4. Fakirlere sadaka vermemize izin verilmesini.

[Neurath'm notu]

Bay [Angelo Mari] Dolci tarafından iletildi. Başkonsolos Mordtmann tarafından durumun mümkünse bugün Talat Bey'in bilgi ve başvurusuna sunulması ricasıyla.

Pera, 19 Ağustos 1915

Ermenilerin Sürgün Edilmesi[670]

I. Acil Rica

En azından Katolik Ermenilerin korunacağına dair verilen tüm resmî sözlere rağmen bu ayın 11'inde Katolik rahipler ve İzmit Ermeni halkı Konya'ya sürüldü. İki ruhban ve Katolik halkın bir kısmı Eskişehir'de kaldı, ancak beş gün sonra oradan ayrılma emri aldılar. İki ruhbanın ve halkın evlerine geri dönmelerini veya Eskişehir'de oradaki Katolikler gibi özgürce yaşamalarını sağlamınızı ısrarla rica ederiz.

Çok kısa bir süre önce Katolik ve Protestan Ermenilerin korunacağına dair verilen sözler, bu ayın 16'sında İzmit yakınlarındaki sadece Ermenilerin yaşadığı bir köy olan Bahçecik'ten sürgün edilmeleri ile sonuçlandı. Tesadüf sonucu üç Katolik ruhban ve beş manastır rahibesi İzmit istasyonunda kaldılar, geri kalan insanlar gönderildi. Sizden İzmit istasyonunda kalan bu rahip ve rahibelerin ya Bahçecik'e ya da İstanbul'a geri dönmelerine izin verilmesini, gönderilen öbür insanların eğer Bahçecik'e dönmelerine izin verilmez ise en azından Eskişehir'de kalmalarına izin verilmesini sağlamanızı rica ederiz.

II. Genel Notlar

Sürülenlerin durumu oldukça kötü ve özellikle de fakir olanlar daha büyük acı çekiyor. Çoğu anne çocuklarının çektikleri acıları daha fazla görmemek için onları nehirlere atıyor. Başka analar da çocuklarını kaçınılmaz ölümden kurtarmak ve bir parça ekmek alabilmek için yavrularını satıyor. Beş yaşına kadar olan çocuklar 5 kuruşa, yani bir Marktan daha az bir miktara satılıyor. 15-20 yaş arasındaki bir genç kız ise 20 kuruşa satılıyor. Özellikle gece bastırdığında evli kadınlara ve kız çocuklarına namus lekeleyici şeyler yapılıyor.

Eskişehir, Kütahya, Afyon-Karahisar ve Konya'da insanlar şehir dışında, kenarları çevrili açık arazilerde toplu halde tutuluyor. Örneğin Eskişehir'de sayıları 10 ile 1200 arasındaki çocuk, kadın ve yaşlı açık havada insanların ve hava koşullarının keyfine bırakılmış. Güvenilir bir şahit, yağışlı bir gecede

670 Burada yayımlanan özetin yanı sıra, dosyada ayrıca uzun bir rapor daha vardır.

açıkta ve yerde yatan, çoğu çocuk yüzlerce ceset gördüğünü anlattı. Hıristiyan demiryolu görevlileri çocukların istasyon çatısı altına sığınarak yağmurdan korunmalarına izin vermemişti.

Demiryolu görevlileri de her yerde insanî tutum içinde değil. Açık araziye yığılmış parasız insanları, yürüyerek ordan uzaklaşsınlar diye günde üç kez kırbaçtan geçiriyorlar. Konya'dan öteye sürülen Ermenilere ne olacağı bilinmiyor. Bu bahtsız insanların acısını hafifletenlerden Tanrı razı olsun.

[Mordtmann'ın notu 21 Ağustos]

Bugün Dahiliye Nezareti nezdinde (Aziz Bey; Dahiliye Nazırı ve Canpolat Bey yerlerinde yoktu) gönderilen Katolik Ermenilerin geri getirilmesi konusunda girişimlerde bulundum.

Aziz Bey konuyu Nazıra iletecek. Ancak Aziz Bey alınan son bir kararla Ankara ve Adana'daki Katolik Ermenilere verilen ayrıcalıkların geri alındığını belirtti.

Eskişehir ve Konya'ya yollanmış ve bu şehirlerdeki toplama kamplarına yerleştirilmiş olan Katolik ve Protestan Ermenilerle ilgili olarak Eskişehir Mutasarrıflığına ve Konya Vilayetine telgraf çekerek insan naklinin durdurulması, veya enterne edilenlerin geri gönderilmesi için talimat yollanmasını rica etmiştim.

1915-08-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 24658, pr. 21.8.1915 p.m.; Özel yazı; BoKon/170; A53a, 5079; p. 2.9.1915

Doğu'da Hıristiyan Sevgi Ocağı İçin Alman Yardım Birliği
(Deutschen Hilfsbund für christlichen Liebeswerk im Orient)
Müdürü Friedrich Schuchardt'tan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 20 Ağustos 1915

İmza sahibi kişinin, ona gayet güvenilir şahıslar tarafından verilmiş, Türk makamlarının Ermeni halkına karşı tutum ve davranışı hakkında açık bir tablo oluşturan bir dizi haberi size arzetmesine izin veriniz. Ekteki raporlar Alman kalemlerinden çıkmıştır. Onları size iki nüsha olarak gönderiyor, bir örneğini İstanbul'daki Büyükelçiliğe iletmenizi rica ediyorum.

Ben ayrıca Hükümetin, Alman Büyükelçiliği kanalıyla, okullarımızdaki öğretmenlerin görevlerine devam etmelerini sağlamasını rica ediyorum.

Çalışmamızın geleceği için İstanbul'daki Büyükelçi ile kişisel müzakerenin kesinlikle şart olduğu kanısındayım ve bu yüzden Eylül ayında İstanbul'a gelmek niyetindeyim.

Bu yüzden sizden, hemşerilerimize de yaptığınız gibi, bu seyahat için bana bir geçiş tezkeresini ve dikkate alınması gereken muhtelif elçilikler için (Avusturya, Macar, Rumen, Bulgar ve Türk) tavsiye mektubunu mümkün olduğunca çabuk lütfedip göndermenizi arz ederim.

Bundan sonra gelen raporları size izninizle ileteceğim.

Bütün gayretleriniz için şimdiden şükranlarımı ve saygılarımı sunuyorum.

F. Schuchardt

[Mordtmann'ın 3.9 tarihli Berlin çıkışlı refakat yazısına notu]

Birçok raporun içeriği buraya başka yoldan gelen haberlerden biliniyor; içlerinde yeni olanı, şimdiye kadar haber alınamamış olan Diyarbakır'la ilgili olanıdır.

Ek 1

Suret

Maraş, 6.4.15

Çok Sayın Bay Schuchardt,

Şimdiye kadar size ulaşan haberlerden sonra siz burada bizim ne kadar kritik bir durumda olduğumuzu kesinlikle biliyor olmalısınız. Şimdi bugün size ilişkileri biraz daha yakından tanımlama fırsatı sunulmuş oluyor.

Mart başından beri burada geçen zaman Hıristiyanlar için zor zamandı, çünkü Zeytun dağlarına yerleşmiş eşkıyalarla Hükümet arasındaki çarpışmalarda birçok jandarma öldürüldü.

Bu gelişme Müslüman halkı öylesine galeyena getirdi ki, eğer Bey bir mucize yaratmasaydı, hiç kuşku yok ki büyük bir katliam gerçekleşirdi. Seferberlikten bu yana geçen en üzücü haftalardı, çünkü Hükümetin silah altına alması ve hayvanlara el koyması yüzünden özellikle Hıristiyanlar sık sık ağır baskılar altına alındı, bu insanlar muameleyi içlerine bastırıp sessiz kaldılar. Fakat sonunda bu ağır baskıya karşı savunmaya geçtikleri zaman geldi, hak etmedikleri halde askere alınan Hıristiyanların birçoğu askerlikten firar etti. Hükümet memurları verdikleri sözleri tutmadılar, aksi daha sık oldu. Silah altına alınanlar açlık çekmek zorunda bırakıldılar ve çok da dövüldüler.

Sonuçta silahları ellerinden alındı ve üniformalarını geri vermek zorunda

kaldılar. Bu nedenle Müslümanlar arasında, Hıristiyanlara karşı mücadele zamanıdır, görüşü yaygınlaştı ve sesler yükselmeye başladı, bunu açıktan açığa ifade etmeye başladılar. Hükümet buna karşı çıktı ama söylentilerin sonu gelmedi. Bir muhtemel katliamdan duyulan korku duygulara hâkim oldu.

Zeytun'da giderek artan şekilde insanlar bayrak açıp dağlara çekildiler. Türk memurlar tarafından Zeytun'daki halka uzun süre çok kötü davranıldı, o kadar ki, yıllardır bir kere olsun jandarmayla yüz yüze gelmekten çekinen pek çok genç insan bugün dağlarda yaşıyor. Durum şimdi dayanılmaz bir hal aldı, Hükümet nihayet eşkıyaları yakalamak için Zeytun'a asker gönderdi. Bu amaçla Maraş'a hemen bir Divan-ı Harb kuruldu.

Mahkeme önce bütün kaçaklardan teslim olmalarını istedi. Cezalandırma kampanyaları herkesi kapsadı ve insanlar kürek ve çapa ile çalışmak zorunda kaldılar. Zeytun yıkılma tehdidi altındaydı, fakat adil bir adam olan Mutasarrıfımız buna engel oldu. Zeytun halkı eşkıyaları kendi eliyle teslim etmek veya saklandıkları yeri bildirmek zorundaydı, ama halk buna karar vermekte tereddüt ediyordu. Maraş'ta değişik insanlardan duyduklarım üzerine Zeytun'a gitmeye karar verdim.

Savaş halinde bulunduğumuz için bu seyahate çıkabilmek bakımından komutandan izin almak zorundaydım. Komutan önce Mutasarrıfa sordu, sonra izin verdi. Ben Maraş'tan yanıma dört kişi alarak Zeytun'a gittim. Orada on iki saat kalma iznimiz vardı. Ben, eğer Hükümete itaat etmezlerse ne gibi tehlikelere maruz kalacaklarını anlatmaya çalıştım. Niyetim, eğer mümkün olursa eşkıyaları teslim olmaları için harekete geçirmekti. Ama onlar konuşmadılar ve Zeytun'u eli boş terk etmek zorunda kaldım.

Zeytun'u hangi şartlar altında terk ettiğimi Mutasarrıfa rapor ettim. Ona eşkıyaların nerede olduklarını kesin olarak haber verebilirdim. Onunla muhtelif zamanlarda konuştum ve Zeytun'un suçsuz sakinlerini korumasını kendisinden rica ettim. Bana söz verdi, şimdiye kadar da sözünü tuttu. Eşkıyalar daha sonra yakalandılar, üzerlerine ateş açıldı ve 36'sı öldürüldü. Diğerleri kaçtı ve hâlâ takip ediliyorlar. Bunun nasıl sona ereceğini hiç kimse kestiremez. Zeytun şimdiye kadar tek el ateş edilmeden korundu, bundan sonra da tersi bir durumun doğmamasını umuyorum.

Hıristiyanların genel durumu bu katliamı önlemek için bizim adım atmamızı zorunlu kıldı, bu nedenle Maraş'ı terk edemediğim için Rahibe Beatrice Rohner'i, Hıristiyanların burada ne gibi bi" tehlikeyle yüz yüze olduklarını bildirmek ve Konsolos Rößler'in buraya gelmek için harekete geçmesini sağlamak üzere Halep'e göndermeyi kararlaştırdık. Bay Konsolos geldi ve burada dokuz gün kaldı. Konsolosun etkisi daha gelmeden önce hissedildi, çünkü ona telgraf çekilmişti.

Bir katliam yapmayı planlamış olan parti bunu yapamadığı için tabiî ki çok kızdı.

[Karl Blank]

Ek 2[671]

Suret

Çöldeki bir şehirde, Halep'e tahminen 6 gün uzaklıktaki Deyr-Zor'da büyük hanı tamamen dolu bulduk. Tüm odalar ve teraslar Ermeniler tarafından doldurulmuştu. Esas olarak kadınlar ve çocuklar, az bir miktarda da erkek, bulabildikleri gölgelik yerlere serdikleri örtülerin üzerine çömelmişlerdi.

Ermeni olduklarını öğrenince konuşmak için yanlarına gittim. Zeytun ve Maraş civarındaki Furnus'tan insanlardı ve daracık alanlara tıkıştırılmış halde oldukça acıklı bir manzara oluşturuyorlardı. Maraş'taki yetimhaneden çocukları sormam üzerine bana eskiden baktığımız Martha Karabaşyan'ı getirdiler. O bana şunları anlattı: Türk polisler bir gün Furnus'a geldiler, çok sayıda erkeği askere göndermek üzere tuttup götürdüler. Onların nereye götürüldüğünü ne kendileri, ne de aileleri biliyordu. Geride kalanlara evlerini 4 saat içinde terk etmeleri söylendi. Taşıyabildikleri kadar şeyi yanlarına almalarına izin verildi. Aynı şekilde, sahip oldukları hayvanları da alabilirdiler. Verilen süre bittiğinde zavallı insanlar askerlerin zoruyla, nereye gittiklerini ve tekrar geri dönüp dönmeyeceklerini bilmeden köylerinden çıkarıldılar. Kendi dağlarında bulundukları ve yiyecekleri olduğu sürece başta durumları gayet iyiydi. Onlara para ve ekmek sözü verilmişti, ilk zamanlarda onlara hatırladığım kadarıyla kişi başına 30 para=12 fennig verildi.

Ama tayınlar hemen kesildi ve günde kişi başına sadece 5 dirhem=150 gram bulgur verildi. Bu durum üzerine Furnus halkı 4 haftalık meşakkatli bir yolculuktan sonra Maraş ve Halep üzerinden Deyr-Zor'a ulaştı. Orada üç hafta handa yattılar, başlarına nelerin geleceğinden haberleri yoktu. Artık paraları kalmamıştı ve Türklerin verdiği yiyecekler de çok kısıtlanmıştı. Günlerdir ekmek yüzü görmemişlerdi. Şehirlerde geceleri hapsedildiler ve şehir sakinleriyle konuşmalarına izin verilmedi. Bu nedenle Martha da Maraş'taki yetimhaneye gitme izni alamamıştı. Bana şunları söylerken üzgündü: Bizim iki evimiz vardı ve her şeyimizi bırakmak zorunda kaldık. Şimdi evlerimizde Avrupa'dan göç eden Müslüman muhacirler oturuyor. Furnus'ta katliam olmadı ve jandarmalar da insanlara iyi davrandı. Aslında yiyecek ve su yokluğundan

671 Yazan Laura Möhring'in kız kardeşidir, yazının tarihi muhtemelen 12 Temmuz 1915'tir.

ve sıcak çöl rüzgârından dolayı acı çekmişler. Onların deyimiyle dağlılar olarak bu sıcağı iki kat daha fazla hissediyorlardı.

Refakatçi zaptiyeler bize götürülen erkeklerden çoğunun öldürüldüğünü, Türkler için böylesinin en iyisi olduğunu söylediler. Katliamlardan bu yana Ermenilerin Türklere öyle bir kini varmış ki, Türkler bu yüzden hep korku içindeymişler. Bu durumda Ermenilerin yol inşaatlarında kullanılması ve böylece yolun Bağdat'a varması düşünülüyormuş. Niçin diye sorulunca zaptiyeler bu insanların Rusya ile işbirliği içinde olduklarını söylüyorlardı. Ermeniler ise tehcir edilmelerinin sebebini bilmediklerini öne sürdüler.

Ertesi gün öğle molasında biz kocaman bir Ermeni kampına rastladık. Zavallı insanlar Kürt usulü ilkel keçi kılı çadırlardan yapıp altlarında girmişlerdi. Ama büyük kısmı korumasız, yakıcı güneşin altında, kızgın kumun üzerinde yatıyordu. Birçok hasta vardı, Türkler bu yüzden bir gün dinlenme izni verdiler. Çölde bu şartlar altındaki böylesi bir halk yığınından daha tesellisiz bir şeyi insan tasavvur edemez. Kılık kıyafetlerinden belli bir refah içinde yaşamış oldukları görülüyordu ve şimdi sefalet çehrelerine işlemişti. Ekmek! Ekmek! genel ricaları buydu. Çölü bizzat bilmeyen biri bu sefalet ve çileyi yaklaşık olarak bile tahmin edemez. Çöl engebeli ama genellikle gölgesizdir. Yol günler boyu kayalıklardan geçer ve çok güç yürünebilirdir. Halep'ten gelirken sol tarafta sarı bir balçık halinde uzanan Fırat, ondan yararlanılacak kadar yakın değildir.

Zavallı insanların çektiği susuzluk işkencesi dayanılmaz olmalıydı, çoğunun hastalanması ve ölmesi bu yüzden şaşırtıcı sayılmazdı. Sürgünlerin içinde vaiz de vardı. O bana günde 5-6 çocuğun ve hastanın öldüğünü anlattı. Bugün de, biraz önce 9 yaşındaki bir kızın annesi gömülmüş, kız tamamen yalnız kalmıştı. Benden yalvararak çocuğu yanıma alıp yetimhaneye götürmemi rica ettiler.

Bu vaizin anlattığı ile Deyr-Zor'daki kızın anlattığı hikâye aynıydı. O da cemaatiyle birlikte 4 saat içinde evinden çıkıp gitmek zorunda kalmıştı. Onun bulunduğu yerde de askere diye adam toplanmıştı ve bir de misafirperverlikleri için teşekkür edilmişti. Bunların nereye götürüldüklerini bilmiyorlardı ve bunu şimdi benden öğrenmek istiyorlardı. Benimle Ermenice konuşabilmeleri onlar mutluluk vericiydi. Onlara refakat eden Türkler Türkçe ve çöldeki Araplar da sadece, Ermeni diline çok yabancı, Arapça konuşuyorlardı. Ben orada küçük bir eşekle beş kişilik bir aile gördüm; anne ve en küçüğü eşeğin sırtında gidiyorlardı, baba ile 5 ve 6 yaşlarındaki diğer iki çocuk arkadan yürüyordu. Çocukların başlarını örtecekleri hiçbir şeyleri yoktu. Gebenliler bana Arapların kızları kaçırdıklarını ve kadınlara tecavüz ettiklerini anlattılar.

Öğle tatili olduğu için yemekte biz de azıklarımızı çıkardık, ama acı çeken insanların karşısına geçip birşeyler yemek kolay bir iş değildi. Yapabildiğimiz kadar çok bir şeyler verdik ve 3 yol arkadaşımdan her biri elime,

"zavallı insanlara vermek için" diyerek bir mecidiye (3.50 Mark) sıkıştırdı. Bağdat'tan aldığımız bir torba taş gibi sert ekmek büyük bir minnetle kabul edildi. Mutlu anneler, "biz onu suya sokarız, sonra çocuklar yer" dediler. Herkes aralarından hiçbirinin Bağdat'a ulaşamayacağı görüşündeydi, çölü mezarları olarak görüyorlardı.

Kıtlık kavramıyla ilgili aklıma bir sahne daha geldi. Refakatçılarımdan biri boş bir cam şişeyi uzağa fırlattı. Yaşlı bir adam atıldı ve onu almasına izin verilmesini istedi ve bunun için teşekkür etti. Sonra ırmağa gitti ve yıkadı, koyu balçık sıvıyla doldurdu ve bir kere daha teşekkür etmek için yanımıza geldi. Onu koltuğunun altında bir hazine gibi saklıyordu, şimdi artık yol için içme suyuna sahipti.

Birçok hayır duası almış olarak nihayet ayrılabildik, hepimiz hâlâ tanık olduğumuz şeylerin etkisi altındaydık. Akşam köye ulaştığımızda önümüzde tekrar buna benzer bir Ermeni kampı bulduk. Bu defa insanlar Zeytun'dandı. Kıtlık ve sıcaktan şikâyet, ekmeğin azlığı ve Araplar tarafından taciz edilme, aynıydı. Beyrut'daki yetimhanede Kaiserwerth (rahibelerin)ce eğitilmiş bir kız bize iyi bir Almancayla yaşadıklarını anlattı.

Onlara da dört saat süre verilmiş, yanlarına bir yatak ve ellerine bir su testisi alıp yola çıkmışlar. Paraları olduğu sürece her şey gayet iyi gitmiş. Alışverişlerde herşeyi ederinden daha pahalıya almak zorunda kalmışlar ama gene de bir şeyler alabiliyorlarmış. Fakat şimdi malzemeler bitmiş ve günlük hayatta kıtlık çilesi başlamış. Kadının kolunda sadece birkaç gün daha yaşayabileceği görüntüsü veren bir çocuk varmış, sağlıklı olanlar için de ekmek yokmuş. Tanrı niçin buna izin veriyor? Biz niçin böyle acıları çekmek zorundayız? Niçin hemen öldürülmüyoruz? Şikâyetler bunlardı. Biz dağ köylüleriyiz, çölde yaşayamayız. Gündüzleri çocuklar için suyumuz yok ve onlar susuzluktan bağırıyorlar. Geceleri Araplar geliyor, elbiselerimizi ve yataklarımızı çalıyorlar. Kızlarımızı aldılar ve kadınlarımıza saldırdılar. Yolda yürüyemez hale gelince jandarmalardan dayak yiyoruz.

Sonra kendi sıkıntısına geldi: "Bizim bahçelerimizde şimdi çilekler olgundur, tahıllarımız da neredeyse olgunlaşacak, onları kim hasat edecek? Burada biz çocuklarımız için bir elma bile alamıyoruz. Benim bir elbisem daha vardı. Çocuklara ekmek verebilmek için dün onu 12 kuruşa sattım (1.80 Mark). 12 kuruş da bitti, şimdi ne yapayım?"

Bu kadın, diğer kadınların namuslarının lekelenmemesi için kendilerini suya attıklarını da anlattı. Yeni doğum yapmış annelerin, başka bir çözüm göremedikleri için yeni doğmuş bebeklerini suya attıklarını söyledi. Biz bu kadına da para verdik ve köydeki tüm mevcut ekmekleri satın aldık. Maalesef bu da çok değildi. Tüm çöl yolunda bizim için de yiyecek kıtlığı vardı. Biz

bunları geçtiğimiz her handa denk geldiğimiz Türk askerleri üzerinden satın alarak bulduk. Zeytun'da da hiç kimse öldürülmemiş, insanlar anlatacak böyle bir olay bilmiyorlardı. Onlar, gayet basit, çöle sürülüyorlar ve orada çoğu yok olup gidiyor.

Aile ile birlikte hızlı bir ölüm annelerin gözüne, ailesinin yavaş yavaş açlıktan ölmesinden daha kolay görünüyordu. Yol arkadaşlarımın değerlendirmesine göre, biz tahminen böyle 3000 sürgüne rastladık.

Halep'e geldiğimizde bana hemen Ermenileri ve onların erzak, bakım durumunun nasıl olduğunu sordular. Her tür yardım için hemen girişimde bulunulmuş ve onlar için Hükümete başvurulmuş. İstanbul'daki Hükümetin ve Halep Valisinin de izniyle, bir Ermeni yardım derneğinin kurulabilmesi sağlanmış. Halep Ermenileri hemen kendi aralarında bir miktar yardım topladılar. Alman Konsolosluğu ve bu dernek aracılığıyla yurtsuz olan zavallılara para, yiyecek ve elbise gönderilebiliyor.

Bu bölgede yerinden ve yurdundan sürülmüş olan Ermenilerin sayısının 30.000'in üzerinde olduğu tahmin ediliyor. Halep'ten ayrıldıktan iki gün sonra Amanos dağında bir kere daha Ermenilere rastladık. Bu defa Hacin ve çevresinden gelmiş insanlardı. Bize Halep'e gittiklerini açıkladılar, daha fazla bir şey bilmiyorlardı. Onlar henüz dokuz gündür yoldaydılar ve hiç yardım istemediler. Çöldekilere kıyasla bunların durumu çok iyiydi. Arabaları, ev eşyaları, tayları, at, öküz ve inekleri, hattâ develeri yanlarındaydı. Dağı tırmanan kafile uçsuz bucaksızdı ve ben kendime bu rahatlıklarının ne kadar süreceğini sormak zorunda kaldım. Onlar henüz dağda, memleket toprağındaydılar ve çölün korkunçluğundan haberleri yoktu.

Bu benim son gördüğüm Ermeniler oldu. Fakat bu olaylar unutulmamalı. Ben bunları yardım ricasıyla iletiyorum. Ermenilerin çoğu suçlu olsa ve kendi cezasını çekse bile zavallı kadın ve çocukların bizim yardımımıza ihtiyacı var.

Ek 3

Adana, 12.7.1915

Sayın Bay Schuchardt,

Birkaç günden beri burada, Adana'dayım. Burada olmamın nedeni öğretmenlerimin tüm diğer insanlar gibi sürgüne yollanmalarına karşı vilayet nezdinde protestoda bulunmaktır. Bu tedbir bütün ülkeyi kapsıyor, tüm Ermeni halkı mesleğinden koparılacak, mallarına mülklerine el konulacak ve insan ayağı basmamış çöl bölgelerine sürülecekler. Söz konusu olan tüm ülkenin Ermeni halkıdır.

Şehirlerdekiler de, dolayısıyla Adana'da 13-15.000 insan aynı muameleye

maruz kalacak. Eğer bugün Haruniye'ye geri dönmüş olsam, belki de kasabayı Ermeniler'den boşaltılmış ve hepsini sürülmüş bulacağım. Maraş çevresindeki köyler boşaltıldı ve bugünlerde de Maraş boşaltılacak. Ben Maraş'ta artık bir süreden beri postanenin, Almanya için mektupları kabul etmediğini duydum. (4 hafta boyunca Türk postanesi tarafından yurtdışı için hiçbir şey kabul edilmedi.) Bu çok üzücü görünüyor ve işimiz tehlikede. Planın uygulanmasında engeller çıkıyor olabilir. Bugün örneğin, Osmaniye'deki tehcir kampında kolera salgını başladığını duyduk. Halkın hangi şartlar altında bir araya toplandığı göz önüne alınırsa böyle olması tabiîdir. Ülkede insanlar çalışıp tarlalarını bahçelerini işlemişler, meyveleri olgunlaşmış, hasada başlamışlardı. İnsanların kaybı muazzamdı. Ev eşyalarını ve hayvanlarını düşük fiyatla satmak zorunda kaldılar, çünkü sadece en gerekli olan şeyleri yanlarına alabildiler. Zavallı insanlar, aralarında birçok hamile kadın, bebek ve hasta, hattâ körler ve kötürümler var! Seyahat için uygun elbiseleri ve özellikle ayakkabıları yok. Çocukların çoğu yalınayak durumda kızgın tozlu yollara sürüldü, küçücük ayakları hemen yanacak, yara olacak.

Şimdi Türk Hükümetinin bunu niçin yaptığı sorulacak. Cevap, ülkenin güvenliği için ve askerî nedenlerden dolayı oluyor. Eğer İngilizler buraya girecek olursa, Ermenilerin onlara yönelmek suretiyle bir tehlike yaratacaklarına inanılıyor. Ne yazık ki, kimilerinin böylesi açıklamalara zemin hazırladıklarını söylemek zorundayım, Van ve Maraş'tan ulaşan dedikodular oralarda bunun böyle olduğunu gösteriyor. Söylendiği üzere, orada Ruslar'la birlik olup Türklere karşı savaştılar. Fakat ne olursa olsun burada izlenen uygulama barbarcadır ve halkın yok edilmesi ile eş anlamlıdır. Ben Büyükelçiye detaylı bir yazı gönderdim ve ondan aşırılıkların yumuşatmasını rica ettim.

Şehirlerde ne gibi değerlerin, zenginliklerin yok edildiği asla görülmüyor. Birçok işletme, çalışanları tehcire gönderildiği ve yedeği de bulunamadığı için faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacak. Ermeniler tarafından yürütülen ticarî işlerde ne büyük değerler yatıyor. Malların satılması veya açık artırmaya çıkarılması beklenemez, her şey daha sonra bunlara hiç emek vermemiş olanların eline geçmesi için öyle yüzüstü kalacak. Türkler bu defa, bundan önceki hiçbir katliamda olmadığı kadar çok ceplerini dolduruyorlar ve mallar için savaşmaya bile ihtiyaçları yok, bunlar hiç zahmetsiz onların kucağına düşüyor.

Çocuklarımıza gelince, onları belirsiz bir gelecek için yollara dökülmeleri yazgısından koruyabilmeyi ümit ediyorum. Onlar şimdi tam yetim ve öksüz kaldılar. Bu zamana kadar daima bir halaları, amcaları, bir nineleri veya herhangi bir akrabaları vardı, ama artık onlar her şeylerini kaybettiler. İçinden çıktıkları evleri, bahçeleri, tarlaları ve diğer bütün varlıkları artık Türklerin elindedir.

[B. von Dobbeler]

Ek 4

Suret

Entilli, 15 Temmuz (1915)

Bütün Ermenilerin malına mülküne el konuyor, bu, eşi benzeri olmayan bir sefalet.

Bu büyük bir göçtür ve birçoğu için yokluk, ölüm ve mahvoluşa doğru bir göç. Zavallı insanlar!

[B. von. Dobbeler]

Ek 5[672]

Suret

Halep ilinden Hacin, Şeer, Elbistan, Göksun, Çoluk, Zeytun, tüm Alabaş köyleri, Geben, Şivilgi, Furnus ve köyleri, Fundacık, Hasanbeyli, Harne (Haruniye olmalı), Lapaşlı, Dörtyol ve diğerlerinin sakinleri sürüldüler ve yerleştirilme bahanesiyle gruplar halinde çöle gönderiliyorlar.

Tel-Arman köyü (Musul'a giden Bağdat hattı üzerinde), çevre köylerle birlikte tahminen 5000 nüfusuyla az sayıda çocuk ve kadın kalıncaya kadar katliamdan geçirildiler. İnsanlar canlı olarak kuyulara atıldı veya yakıldı. Bir Alman Yarbay bu mezalimin görgü tanığıydı. Mezalimi sözde bir gönüllü birliği uygulamıştı.

Ermenilerin Bağdat hattı tarafında 25-30 kilometrelik topraklara yerleşmesi gerektiğinden söz ediliyor. Ama sadece kadın ve çocuklar sürüldüğü, yaşlılar dışındaki tüm erkekler savaşta oldukları için, bu da ailelerin öldürülmesi anlamına geliyor, çünkü arazinin oturulur hale getirilmesi için işgücü, para vs. yok. Bir Alman Kudüs'ten izne gelen tanıdığı bir Hıristiyan askere rastlamış; adam Fırat boyunca şaşkın şaşkın dolaşıyor ve o bölgeye gönderildiği söylenen karısını ve çocuklarını arıyormuş.

Böyle bahtsızlara Halep'te de rastlanıyor. Aile fertlerinin akıbeti hakkında bir şeyler öğrenebilmek umuduyla buralara gelmişler. O sırada evde olmayan bir aile bireyinin geri döndüğünde ailesinden hiç kimseyi evde bulamaması olayına sık sık rastlanıyor. Fırat'ın sularında bir ay boyunca hemen her gün, genellikle 2-6 kişi halinde birbirine bağlanmış cesetlerin aşağı doğru sürüklenip gittiği görüldü. Erkek cesetleri görece daha çok sakatlanmış ve cinsel organları kesilmiş, kadın olanlarının karnı deşilmiş.

672 Raporu yazan mühendis Ernst Pieper'dir.

Fırat boyundaki Cerabulus'un Türk askerî Kaymakamı, erkeklerin Müslüman mı, Hıristiyan mı oldukları tesbit edilemediği ve ayrıca bunun kendi görevi de olmadığı için cesetleri gömdürmeyi reddetti. Sahile vuran cesetler köpekler ve akbabalar tarafından yendi. Bu, çok sayıda Alman görgü tanığı için böyle. Bağdat hattının bir memuru Bireçik'te gündüzleri hapishanelerin doldurulduğunu, geceleri boşaltıldığını anlattı (Fırat). Bir Alman süvari subayı, Diyarbakır-Urfa arasında yol kenarında gömülmemiş sayısız ceset bulunduğunu görmüş.

Halep ve Urfa toplanma noktalarıdır. Haziran ve Temmuzda Halep'ten tahminen 5000 kişi, Nisan-Haziran arasında 50.000 kişiden fazlası geçmiş olmalı. Küçük gruplar halinde gerçekleştirilen sevkıyatta kural, hâlâ aralarında kalmış bulunan erkeklerin geceleri kadınlardan ayrılması; askerlerin kadınlara rahatsız edilmeden adilikler yapabilmeleri için. İstisnasız genç kızların hemen hepsi askerler ve onların Arap yardımcılarınca kaçırılıyor. Bir baba, saldırılardan daha fazla koruyamayacağı için, benden 15 yaşındaki kızını yanıma almamı rica etti. Bağdat hattından üç mühendisin, Tell Abiad'da (Fırat'ın 100 km doğusunda) işi vardı. Akşama doğru Kaymakam geldi ve gece için her birine bir Ermeni genç kız teklif etti.

Bir Türk Yarbayı bir Alman'a, Ermeniler tarafından yolda bırakılan çocukların sayısız olduğunu anlattı. O ve kardeşi birer çocuğu eğitmek için evlerine almışlar. Yolda doğuran kadınlar beklemeksizin yola devam etmek zorundaydılar. Antep yakınlarında geceleyin bir kadın ikiz doğurdu, sabah yola devam etmek zorundaydı. Çocukları bir çalının dibine bırakmak zorunda kaldı ve az sonra da kendisi yığılarak yere düştü. Bir diğeri yürüyüş sırasında doğum yaptı, o da devam etmek zorundaydı ve hemen öldü. Bu gibi durumlar Maraş-Halep arasında daha çok oluyor.

Memoljan'dan Badwelli,[673] "siz böyle yaparsanız bütün bir halkı öldürürsünüz" dediği bir Türk'ün kendisine, "biz de zaten bunu istiyoruz" diye cevap verdiğini anlattı: Nakit paraları yolda askerler tarafından genellikle alınıyor. Sözü geçen Badwelli bir ailenin 43 lirasının ve bir diğerinin 28 lirasının nasıl alındığını gözleriyle görmüş.

Şeer köyüne, tüm eşyalarını yanlarına alma izni verildi. Yolda birdenbire şu söylendi: Araba yolunu terk etmemiz ve dağlar üzerinden gitmemiz gerektiği emri geldi. Her şeyi, arabaları, öküzleri, eşyaları yolda bırakmak zorunda kaldılar, dağlar üzerinden yaya gittiler. Bu yılki alışılmışın dışındaki sıcakta tabiî ki birçok kadın ve çocuk yolda öldü. Şeer sakinleri köylerini henüz terk etmemişken Molla, Hıristiyan kilisesinin damından "inananları" ibadete çağırıyordu.

673 Ermeni ruhanî.

Hükümet sürgünlere şöyle diyor: Biz sizin evinize ve malınıza değer biçeceğiz ve sonra bedelini ödeyeceğiz. Şimdiye kadar hiçbir şey olmadı, zaten tek tek ailelerin nerede olduğu bilinmediği için herhangi bir ödemenin yapılması da asla mümkün değil. Hükümet devam ediyor; o herkese bakacakmış. Bumbuş köyünde (Halep'ten birkaç günlük uzakta) şimdi, oraya sürülenlere gerçekten para ödendi ve 30 kişi 30 gün için toplam 26 kuruş alıyor, kişi başına ayda 1 kuruş=15 fenig bile düşmüyor. Arapkir'den Halep'e bir telgraf geldi: "Biz gerçek dini kabul ettik, şimdi iyiyiz." Anderum (Andırın) yollarındaki bir köyün sakinleri İslâm'a geçtiler, artık kalabilirdiler. Hacin'de 6 aile Müslüman olmak istiyordu. Öğrendiler ki 100 ailenin altındaki başvurular kabul edilmeyecek.

Bir Alman kadın bize, Maraş'taki hastanede birçok kişinin askerlerin muamelesinin (falaka) sonucu ayaklarının tedavi gördüğünü, ayak parmaklarının kesildiğini, vs. anlattı. Jandarmalar cezanın bu yeni türünü "Alman talimi" diye adlandırıyorlar. Bir Türk Subayı şöyle dedi: "Biz şimdiye kadar bu cezayı tanımıyorduk, bunu Almanlar'dan öğrendik." İtibarlı bir Müslüman şeyhi dedi ki: "Yanımda Ermenilere yapılan muamelelerden konuşulduğunda ben Türk olduğumdan utanıyorum."

Halep'ten geçen tahminen 50.000 sürgünden yaklaşık onda dokuzu, bir akşam vakti, ertesi gün yola çıkma emri aldı. Ortalama 3 kişi için bir eşek olmak üzere yük ve binme hayvanına izin verildi. İnsanlar Hükümetten, beslenmek için ayda 1 kilogram ekmek aldılar. Tüm sürgünlerin beşte dördünü kadınlar ve çocuklar oluşturuyordu.

Tahminen 30.000 sürgünden hiçbir haber yok, çünkü onlar ne Halep'e ne de Suriye'ye vardılar.

Halep, 18 Temmuz 1915.

Yukarıdakiler Halep'te gördüklerimizin ve öğrendiklerimizin sadece küçük bir bölümüdür.

Ek 6

Diyarbakır ve Mamuret ül Aziz vilayetlerinde tutuklamalar her iki yerin valisinin teşvikleriyle Nisan'da başladı. Önce, Ermeni Meselesinin çözümü için şu beylerden oluşan sahte bir komite kuruldu: Eski başkâtip von Hof Bey, milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey, Yarbay Rüşdi Bey, Milis Binbaşısı Şevki Bey ve müftünün oğlu Şeref Bey (milletvekilinin kuzeni). Başkanlığı Mektupçu Bedri Bey yürütüyordu. Önce Taşnak (liberal Ermeni partisi) ve Hınçak'ın (devrimci Ermeni Partisi) takibi kararlaştırıldı.

İlk kurbanlar Taşnak Başkanı ile aralarında rahip Aliponar'ın da bulunduğu

20 önde gelen şahsiyet oldu. Bu insanlar tutuklandılar, işkence gördüler ve sonra Osman Bey ve Polis Müdürü Hüseyin Bey marifetiyle öldürüldüler. Pederin genç karısı 10 zaptiyenin tecavüzüne uğradı ve neredeyse öldürülüyordu. Hemen hemen bir ay boyunca, her gün geceleyin hapishanede öldürülmek üzere çok sayıda Ermeni tutuklandı. İki doktor, ölenlerin tümünün tifüsten öldüğünü belirtmeye zorlandılar. Dr. Mahan diğer ileri gelenlerle birlikte Malatya'ya sürülme bahanesiyle tutuklandı. Yolda onların hepsi öldürüldü.

10 ve 30 Mayıs arasında, Diyarbakır ve Mamuret ül Aziz şehrinde 1200 ileri gelen Ermeni ve öteki Hıristiyanlar, mezhep ayrımı gözetilmeksizin tutuklandılar.

30 Mayıs'ta onlardan 674'ü, Musul'a götürülmek bahanesiyle 13 keleğe (Dicle botu) bindirildiler. Nakliyatı Valinin yaveri, yaklaşık 50 jandarma ile yürüttü. Jandarmaların yarısı kayıklara dağıtıldı, kalanı sahil boyunca atla gitti. Hareketten hemen sonra tüm paraları (yaklaşık 6.000 lira) ve elbiseleri alındıktan sonra insanlar ırmağa fırlatıldılar. Sahildeki jandarmalara, hiçbirini kaçırmama görevi verilmişti. İnsanlardan alınan elbiseler Diyarbakır pazarında satıldı. Ayrıca cinayete, oraya çağrılmış olan Kürt [Eliye Rammo] aşiret reisinin karısı Perixane [Perihan]'ın oğlu Ömer de bizzat yardım etti. Ömer Hükümet tarafından daha önce arandığı için Feyzi Bey onu refakatine almıştı.

Aynı günlerde tahminen 700 genç Ermeni erkek sözde askere alındı, ama sonra Karabahçe-Habeşi yolunun inşaatında çalıştırıldılar. Bu çalışmadan sonra genç erkeklerin hepsi zaptiyeler tarafından vuruldu, hiçbiri kaçamadı. Kumanda eden onbaşı sonraları, sadece 5 zaptiyeyle 700 adamı öldürebildiği için ün kazandı.

Diyarbakır'da günün birinde 5-6 ruhbanın elbiseleri çıkarıldı, vücutlarına katran sürüldü ve caddelerde gezdirildiler.

Citschi [Lice] Kaymakamı, Validen bir postacıyla ve sözlü olarak gönderilen Ermenileri öldürme emrini aldı, ancak yazılı verilmesi isteğiyle emri geri çevirdi. Görevinden alındı, Diyarbakır'a çağrıldı, fakat yolda kendi refakatçi birliği tarafından öldürüldü. Mardin'deki Mutasarrıf da Valinin isteğine göre hareket etmediği için görevinden alındı. Burada tüm mezheplerden, bir keresinde 500, sonra tekrar 300 ileri gelen şahsiyet Diyarbakır'a götürüldü. İlk 600'ü asla gelemedi, diğerlerinden de bir haber alınamadı.

[Zimmermann'dan Konstantinopel Büyükelçiliğine
(No. 1589) 25 Ağustos]

Frankfurt Alman Yardım Birliği Müdürü Schuchardt Ermeni takibatları nedeniyle tedirgin, kişisel olarak derneğinin faaliyetlerini savunmak ve okul-

larının çalışmalarının sürdürülmesini sağlamak için oraya gelmek niyetinde. Seyahatin onaylanıp onaylanmadığını lütfen telgrafla bildirin.

[Hohenlohe-Langenburg'un cevabı (No. 1914) 27 Ağustos]
1589 No'lu telgrafa cevap.

Schuchardt'ın seyahati şu anda tamamen vakitsizdir. İstanbul'un dışına çıkamazdı, hiçbir şeye erişemezdi. Yardım birliğinin kurumları için yapılabilecek her şeyi Büyükelçilik yapıyor.

[Tiedemann'ın notu, 30 Ağustos]

G.A.

Bay Schuchardt'a sözlü olarak telgrafın içeriği hakkında bilgi verildi ve öngörülen seyahate karşı acilen uyarıldı. Ona, eğer Dışişleri'nin arzusu hilafına seyahate çıkarsa burada asla destek beklememesi gerektiği bildirildi. O bu meseleye bir dilekçeyle yeniden geri dönme niyetini saklı tutuyor. O, yeni bir müracaatla soruna tekrar döneceğini belirtiyor ve şayet İstanbul'a giderse Büyükelçiliğin direktiflerine harfiyen uyacağı sözünü veriyordu. H. Schuchardt ilişikteki makale[674]yi verdi.

1915-08-21-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 24724; pr. 22.8.1915 a.m.; özel yazı

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Başkanı
Friedrich Schuchardt'tan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 21 Ağustos 1915

Dünkü yazıma dayanarak bugün size bana ayrıca gelen bir raporu iletiyorum. Korkarım, hemen tarafsız ve bize düşman dış dünyanın sayfalarında bu ve benzeri raporlar yayınlanacak ve ülkemiz, müttefiklerimizin ülkesinde ve kısmen de Alman Temsilcilerimizin gözü önünde icra edilen olayların suç ortağı yapılacak.

Saygılarımla

F. Schuchardt

674 Bu makale Baseler Nachrichten tarafından basıldı. Bkz. 1915-09.22.DE.002, Ek 2.
675 Yazının son tarihi.

Ek

Erzincan'daki olaylar hakkında rapor. [28][675] Haziran 1915
[Bkz. Belge 1915-07-28-DE-001]

Bu raporun her iki imzacısı birkaç yıl Ermeniler ve Kürtler arasında çalışmıştır. 1914 Ekim'inden 1915 Nisan'ına kadar Erzurum'da Türk askerlerine baktık ve sonra 4 Alman doktor ve büyük bir bakıcı personeliyle yeni bir hastane kurmuş olan Erzincan'daki Kızılhaç'ın hizmetine girdik.

Haziran başında Kızılhaç grubunun şefi, karargâh doktoru Dr. Colley bize, Van'daki Ermenilerin Hükümete karşı ayaklandığını ve onların soydaşlarının çoğunlukta oldukları illerden Mezopotamya düzlüğüne yerleştirilmesi emrinin geldiğini bildirdi. Ama katliam yapılmayacakmış, aksine sürülenler tüm gerekli şeylerle donatılacakmış ve güvenlikleri askeri refakat ile sağlanacakmış. Buradan geçen Ermenilerle her türlü ilişki bize yasaklandı, aynı zamanda uzağa atlı veya yaya gezintiler de yasaklandı. Erzincan'da oturan Ermenilere eşyalarını satmaları için biraz mühlet verildi. Yola çıkmadan evlerinin anahtarları resmi makama teslim edildi.

7 Haziran'da ilk kafile hareket etti. Kafile aslında bir araba kiralayabilen iyi hallilerden oluşuyordu ve onlar gerçekten de yolculuğun bir sonraki durağı olan Harput'a ulaşmışlar. 8, 9 ve 10 Haziran'da yeni gruplar şehri terkettiler, hepsi 20-25 bin kişi kadar vardı. Oradaki Alman doktorların ifadesine göre, kafile tamamen düzen içinde ilerledi, küçük çocuklar çoğunlukla öküz arabalarında taşındı ve kafileye asker refakat etti. Çok kısa süre sonra Kürtlerin burada savunmasız topluluğa baskın yaptıkları ve bunları tamamen soyduklarını söylentilerini duyduk. Bu söylentilerin gerçekliği Türk kadın aşçımız tarafından doğrulandı. Kadın bize Kürtlerin kadınlara kötü davrandıklarını ve öldürdüklerini, çocukları Fırat'a attıklarını gözyaşları içinde anlattı. Bize, birçok Ermeni çocuğun Erzincan'da kaldığını ve Türkler tarafından sahiplenildiğini, oğlunun da bir çocuk aldığını söyledi.

Ermeni doktor Kafafyan'dan şunları öğrendik:

Harput'daki Amerikan Kolejinde eğitilmiş iki genç kadın öğretmen diğer sürgünlerle birlikte Kemah boğazından geçerlerken 10 Haziran'da çapraz ateşe tutulmuşlar; önde Kürtler, onların görüşüne göre de arkada Talat isimli malum kişinin yarı düzenli birlikleri varmış. Korku içinde kendilerini yere attılar ve ölü gibi yattılar. Ateş kesilince ikisi ve birinin kadın kılığına girmiş nişanlısı, Erzincan'a geri dönmeyi başardılar. Onlara genç adamın bir Türk sınıf arkadaşı yardım etti. Şehre ulaştıklarında bir jandarma nişanlı kızı eve götürmek istedi ve nişanlısı karşı koyunca ateş edip onu vurdu. Her iki genç kız

seçkin Türk evlerine yerleştirildiler ve bizden, yukarıda sözü edilen doktor vasıtasıyla, kendilerini Harput'a götürmemizi rica ettiler.

11 Haziran'da "Kürtleri cezalandırmak" için düzenli birlikler gönderildi. Ama bu birlikler çoğu kadın ve çocuklardan oluşan tamamen savunmasız durumdaki Ermenileri kılıçtan geçirdiler. Kadınların dizleri üzerinde çömelip nasıl merhamet dilediklerini, bazılarının çocuklarını kendi eliyle ırmağa attıklarını bizzat orada bulunan Türk askerlerinin ağzından dinlemek zorunda kaldık. "Bize, kadınlara ve çocuklara ateş ettiniz" sözümüz üzerine verdikleri cevap şuydu: "Ne yapabilirdik. Bu bir emirdir." Biri ilâve etti: "Ben ateş etmedim, sadece etmiş gibi yaptım." Sistematik olarak şeytanlaştırılan bu zavallı oğlanlara karşı bizi derin bir acıma duygusu sardı. Askerler 86. Topçu Alayından olduklarını, cinayetin tüm subayların bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğini anlattılar.

Hepsini öldürmek için dört saat zamana ihtiyaçları olmuştu. Öküz arabaları (kağnılar) cesetleri ırmağa taşımak için hazır bekletiliyordu. "Savaşçı"ların akşam yağmaladıkları yükleriyle evlerine döndükleri görüldü. İçlerinden bazıları, Türkçe de anlayan ve tıpkı bizim gibi dehşete düşen Alman eczacı Bay Gehlsen'e, "Nasıl, iyi iş becermiş miyiz?" diye soruyordu. Ne yazık ki, hem Ermeniler hem de Türkler Almanların hareketi tasvip ettiği kanısındaydılar. Bu kanı, Dr. Colley'in bu olayda parmağını kıpırdatmak istemediğini, güya daha yüksek menfaatleri temsil ettiğini açıklaması ile güçlendi. O bizde çalışan hastabakıcı ve zanaatkârların ailelerinin sürülmesine de izin verdi. Doktorlardan ikisi itiraz ettiler, ama Dr. Colley kendilerine katılmadığı için sonuç alamadılar. Hattâ yanımızda olan bir askerin tifüse yakalanmış karısı bile gitmek zorundaydı.

Hastanedeki Ermeni kunduracımız bize duygularını şöyle anlattı: "Ben 46 yaşımdayım ve Hükümete karşı asla bir şey yapmadım. Çocukluğumdan beri benim için her yıl kurtulmalık verildi; şimdi askerlik yapmak zorundayım. Ailem, 70 yaşındaki kambur annem, karım ve beş çocuğum benden alındı." O artık 1.5 yaşlarındaki en küçük kızı için yalvarıyordu: "Sen böyle bir çocuk asla görmemişsindir. Tabak gibi büyük gözleri var. Sürekli 'baba' derdi. Yapabilsem, bir yılan gibi karnımın üstünde sürünerek onun ardından gitmek isterdim" Ağlıyordu. Sonraki gün geldi, sessizdi, dedi ki: "Şimdi artık öğrendim, onların hepsi ölmüş." Sanki onların yazgılarıyla ilgili bu kesin bilgi, onu sakinleştirmiş gibiydi.

Türk nöbetçilerimiz bize bu Ermeni askerlerin de hemen öldürüleceklerini söylediler ve onların sonradan ardına götürülecekleri bir dağı gösterdiler. Katliamdan sonra bir çoğunun saklanmış olabileceği düşüncesiyle Erzincan tarafındaki başak tarlalarında günlerce süren insan avına girişildi. Biz

ikimiz sürgünlere yardımcı olmak için neler yapabileceğimizi düşündük. O zaman tüm halkın öldürülmesine karar verildiğini bilmiyorduk, en azından bu kafilelerden birine Kemah ovasından Harput'a kadar refakat ederek, yardım edebileceğimizi düşündük. Kürtler arasında nüfuzumuz olduğu için bahtsızları onların saldırılarına ve jandarma zulmüne karşı koruyabileceğimizi umuyorduk.

Bu planımızı Dr. Colley'e anlattığımızda bize şunu söyledi: "Düşüncelerimizin böyle birbirini tamamlaması işime geliyor. Çünkü siz Rahibe Eva Elvers, Türk Devletine karşı suç işlediğinizi ifade ettiniz. Hastane yöneticisi bana, sizin hastalara, kadın ve çocukları katledenleri Tanrı'nın cezalandıracağını söylediğiniz için şikâyetçi oldu." (Rahibe Eva bunu hastalara değil, aksine sadece Ermenilerle ilgili çirkin bir ifadede bulunan yöneticinin kendisine söylemişti). "Hemen bugün, sizin gideceğinizi, buradaki Hükümet temsilcisine yazılı bildireceğim, aksi halde adamın yüzüne bakamaz hale gelirim. Ama siz eşyalarınızı toparlamak için daha birkaç gün kalabilirsiniz."

Sürekli onlar için çabaladığından Alman düşmanı Ermeniler nezdinde iyi bir ün yapmış olan Erzurum'daki Alman Konsolosumuz Bay von Scheubner-Richter'e işten çıkarıldığımızı bildiren bir telgraf çektik, Almanya'nın çıkarları için Erzincan'a gelip gelemeyeceğini de sorduk. Cevap: "Şimdi ayrılmak imkânsız: 22 Haziran Salı günü oradan geçecek olan Avusturyalıları bekleyin."

O andan itibaren Erzincan'dan sürekli sürgün kafileleri geçiyordu, ama genellikle gece geçtikleri veya başka bir yoldan gittikleri için biz onları görmüyorduk. 18 Haziran akşamı biz dostumuz Bay Gehlsen'le birlikte evimizin önünde volta atıyorduk. Bayburt civarından getirilen bir grup kadın ve çocuğun bize tahminen 10 dakika mesafede, hastanenin yukarısında geceleyeceğini söyleyen bir jandarmaya rastladık. O sürgünlere şahsen refakat ediyordu, onların yollarda neler çektiklerini sarsıcı biçimde anlattı. "Onları boğazlaya boğazlaya götürüyorlar. Her gün 10-12 erkek öldürülüp uçurumlardan atıldı, yürüyüşe ayak uyduramayan çocukların kafataslarına vuruldu, geçilen her köyde kadınlar soyuluyor, kirletiliyor. Bizzat ben üç çıplak kadın cesedini sevabıma gömdürdüm." Zulüm raporunu böyle bitirdi. Biz bu adamla konuşurken Alman beyler tifüsten kurtuluşunu bir bahçe eğlencesiyle kutlayan bir Türk Subayının yanında misafirdi.

Ertesi sabah erken saatlerde ölüm mahkûmlarının nasıl geçtiklerini duyduk. Onlara dahil olduk ve birlikte şehre kadar gittik. Feryatların tarifi mümkün değil. Geride sadece iki erkek kalmıştı, kadınlardan bazıları aklını yitirmişti, biri bağırıyordu: "Biz Müslüman olmak istiyoruz. Biz Alman olmak istiyoruz, ne istiyorsanız oluruz, bizi kurtarın. Şimdi bizi Kemah'a götürüyorlar

boğazımızı kesecekler..." Bunu anlatan bir el hareketi yaptı. Diğerleri bize çocukları için yalvarıyorlardı, başka bazıları ise hiçbir şey görmeden, adeta donmuş bir halde yanımızdan geçip gidiyorlardı.

Şehre yaklaştığımızda birçok atlı Türk geldi, çocukları veya genç kızları götürdüler. Alman doktorların evlerinin de bulunduğu şehrin girişinde, Kemah yoluna girmeden grup bir anda durdu. Burada ücretsiz tam bir köle pazarı vardı; anneler çocuklarını isteyerek veriyor gibi görünüyorlardı, direncin zaten bir yararı da olmazdı. Biz, 8-14 yaşlarında, bize umutsuzca yapışan 6 oğlanı ve küçük bir kızı aldık. Geri kalan belki birkaç yüz kişilik grup, atlı jandarmalar kırbaçlarını onların üzerinde sallarken feryat figân yürüyüp gitti. Küçük kızı, akşam gidip almak üzere şimdilik mutfakta tutmasını rica ederek Dr. Colley'in evindeki güleryüzlü kadın aşçıya teslim ettik.

Ama Dr. Colley'in yaveri Rıza Bey kadını dövdü ve çocuğu sokağa fırlattı. Bu durumda biz oğlanları alarak hastaneye geri döndük ve Dr. Colley'den, eşyalarımızı toplayana kadar çocukların odalarımızda kalması için izin aldık. Onlara yiyecek verildi, hemen sakinleştiler. Onları kabul ettiğimizde "Şimdi kurtulduk" diye sevinçle bağırmışlardı ve elimizi hiç bırakmamışlardı ve eve geldiğimizde: "Müslüman olmak zorunda kalmamak için bize yardım edebilir misiniz? Sizin haçınız da bizimki gibi değil mi?" En küçükleri Krikor, Bayburt'ta zengin bir adamın oğluydu ve bir türlü yatışmak bilmiyordu. Orada annesinin ceketine bürünmüş, ağlamaktan şişmiş yüzüyle acınacak bir halde görünüyordu. Birden bire bir ok gibi pencereye fırladı ve oradan geçmekte olan bir jandarmayı göstererek bağırdı: "Bu, babamı öldüren adam!"

Oğlanlar ceplerinde kalan paralarını çıkarıp bize teslim ettiler. 475 kuruş. Babaları bu parayı onlara, üstlerinin aranmayacağı umuduyla vermişti. Biz atımızı şehre sürdük ve resmî makamlara onları severek Mezere'ye veya hattâ Almanya'ya götürmek istediğimizi beyan ettik. Atlarımızın Hükümet tarafından alınacağını düşünmüştük, fakat bize dostça davrandılar ve oğlanlara seyahat için Türk isimleri vermeyi kabul ettiler. Bunun üzerine hastanedeki eşyalarımızı topladık ve akşam, eşyalarımızla birlikte geceyi geçireceğimiz bir otele çekildik. Bir kez yüksek sesle kapı çalındı ve burada iki Alman kadının olup olmadığı soruldu, başka bir şey olmadı.

Sabahleyin salonda kahvaltı ettik. Otel sahibi bizimle sohbet etti ve İstanbul'dan, tüm sürgünlerin öldürülmesi emri geldiğini anlattı. Ermeniler Van'da Türklere aynı zalimliği yaptıkları için bu kaderi hak etmişlerdi. Biz ona ve orada bulunanlara, Ermeniler eğer suçlu iseler gerekirse yüzlercesinin, binlercesinin mahkeme edilip asılması gerektiğini, fakat savunmasız suçsuzların kesilmesinin şeytan işi olacağını söyledik. Hoca -hastanemizin Müslüman dinadamı- bize Türklerin hâlâ aslında çok merhametli davrandıklarını

anlatmaya çalışıyordu. Ermeniler, dinleri daha az makbul olduğu ve kendileri de cahil olduğu için Türkleri işkenceyle öldürmüşler, ama nurlu Müslümanlar için böylesi geçerli değilmiş, kurbanlarını basitçe öldürmek zorundalarmış. O şu ifadeyle sözünü bağladı: "Bu mesele Allahtandır; eğer o merhamet göstermiyorsa o zaman siz niye gösteresiniz ki?"

İşlemlerimizi bitirmek için yeniden Valiye gittik. Şimdiye kadar her zaman onun vekiliyle buluşurduk, bu defa o bizzat oradaydı ve bize üstünlüğünü tam olarak hissettirmeğe kararlı görünüyordu. Bize yüksek sesle ve öfkeyle bağırdı. Kadınlar olarak biz politikayla uğraşamazmışız, aksine Hükümete derin saygı göstermek zorundaymışız. Ve Dr. Colley'in kolumuzdan tutup sokağa attığı gibi, o da bizi şimdi ülkeden dışarı atarmış. Oğlanları tutmamıza izin verilmedi. Onları getirtmek için hemen bir jandarma gönderdi. Suçumuzun ne olduğunu sormamız üzerine şu cevabı verdi: "Bunu siz ve Dr. Colley biliyorsunuz."

Yaptığımızın politikayla ilgisi olmadığı, arzumuzun Müslüman veya Hıristiyan farketmez, sadece insan kurtarmak olduğu şeklindeki itirazımız hiç etkili olmadı. Bu sözlerle zalim adamı bırakıp çıktık. Yolda bize doğru getirilen oğlanlara rastladık. Yanımızdan öyle hızlı sürülüp götürüldüler ki onlara hiçbir şey söyleyemedik, paralarını da geri veremedik. Bu dehşet içinde belki çocuklar da son dostlarının onları aldatmak amacında olduğunu düşüneceklerdi. Bu yüzden doktorların birinden onların ikâmetlerini arayıp bulmasını rica ettik. Ama o bunu bir Türk'e sormak zorunda kaldı. Hareket edeceğimiz gün, yukarıda sözü edilen Rıza Bey bizden parayı oğlanlara geri vereceği bahanesiyle istedi; hem de biz başka bir kanaldan, onların çoktan kurşuna dizildiklerini öğrenmişken.

Otele geri geldiğimizde artık orada istenmiyorduk. Bizi uzak bir Ermeni semtine gönderdiler ve bize boş evlerden birini verdiler. Bu semtte dolaşmak çok üzücüydü, kısa bir süre önce mutlu ailelerin oturduğu bu evlerde şimdi söz konusu olan alabildiğine bir tahribattı. İnsanlar girip çıkıyor ve onlara hâlâ değerli görünen şeyleri götürüyorlardı. Ben 2 büyük ev İncilini sokakta yerde gördüm. Gözle görülür bir düzen ve temizliğin hüküm sürdüğü bir eve götürüldük. Sanki ev hanımının ruhu hâlâ oradaymış gibiydi. Ön odada bir Türk, kendine hizmetçi olarak aldığı bir Ermeni kadın ve çocuğuyla oturuyordu. Adam çocukla dostça oynuyordu ama kadın bizimle konuşmaya cesaret edemiyordu. Üçü birden hemen kayboldular. Biz şimdi kapıyı kilitleyemeden, su ve yiyecek bulamadan yalnızdık. Ama Dr. Colley bizim ne durumda bulunduğumuzu öğrenmişti ve hâlâ, bizi Dr. Lindenberg'i gönderip bir arabayla aldıracak kadar sevecendi.

Bu 19 Haziran'daydı. Ertesi gün Vali, bizi 7 günde Sivas'a götürecek tentesiz bir araba gönderdi. Yani bizim eşyalarımızın bulunduğu Mezere üzerinden

gitmemize izin verilmedi, çünkü biz orada çok sayıda ceset görebilirdik. Böyle bir arabayı kullanmayı kararlı biçimde reddettik ve Dr. Colley'in gayretleri sonucu Vali ertesi gün eğer hemen hareket etmezsek bizi tutuklayacağı tehdidiyle bir seyahat arabası göndermeye razı oldu. Çünkü biz onun adamlarının asabını bozuyormuşuz ve burada biraz daha kalırsak onlar tarafından vurulmayacağımızı garanti edemezmiş. Oysa biz ona, Konsolosun talimatına uyarak 22'sinde gelmesi gereken Avusturyalı subayları beklemek istediğimizi söylemiştik. Bize dostane yaklaşan Türk nöbetçiler şunu söylediler: "Gitmeyin, sizi yolda öldürecekler!" Fakat Dr. Colley bizi artık koruyamayabileceğini açıkladığı için gitmeye karar verdik. Bay Gehlsen de işten atılmıştı, fakat onun subayları beklemeye izni vardı.

Böylece biz 21 Haziran'da Erzincan'dan hareket ettik. Dr. Lindberg bize ilk iki gün refakat edecek kadar dostluk gösterdi. Yol üzerinde ilk gün üç, ikinci gün iki ceset gördük. Birinin yanında bir köpek uzanmıştı, arabacımız Valinin cesetleri gömdürmesi gerektiğini, aksi halde köpeklerin insan eti yemeyi öğreneceklerini söyledi. Yolda bize, arabacısı Ermeni olan iki sözde Türk Subayı katıldı. Bize refakat eden jandarma akşam, her ikisinin de Ermeni olduğunu söyledi ve bizim onların öldürülüp öldürülmeyeceklerini sormamız üzerine de şöyle dedi: "Herhalde onlar da yerlerini bulurlar."

Dr. Linderberg'le biraz sohbet ettiler, hattâ gerçekten Türklermiş gibi kadınların peçeli olmaları gerektiğini savundular. Ayrıca bizim de Ermeni olduğumuz söylentileri yayılmıştı. Bu ilk jandarmanın bize neden o kadar mesafeli durduğunu da açıklıyordu, daha sonra onun yerine bize daha yakın davranan bir tanesi geldi. İnsanlar bir türlü Almanların Ermeniler için bir şeyler yapabileceğini düşünemiyorlardı. Erzincan'da çok genç bir doktor yardımcısıyla bu konu üzerine konuşmuştuk. O şöyle demişti: "Eğer Almanya'da bir grup halk isyan etseydi, siz onları öldürmez miydiniz?" Hemşire Eva, "Biz suçluları cezalandırırdık, asla ama asla kadınları ve çocukları öldürmezdik" cevabını verince, o, "O zaman siz Alman değilsiniz" demişti.

Yolda sürülenlerden, köyünü kısa süre önce terketmiş ve henüz iyi durumda olan büyük bir kafile karşımıza çıktı. Yanımızdan geçip gidebilmeleri için uzun süre beklememiz gerekti ve bu manzarayı asla unutmayacağız. Az sayıda erkek, bunun dışında kadınlar ve bir sürü çocuk, çoğunda açık renk saçlar ve bize öylesine ölümcül bir ciddiyet ve farkında olmadıkları bir ulviyetle, sanki onlar şimdiden mahkemenin (Kıyamet zamanı kurulacağına inanılan mahkeme kastediliyor-çev.) melekleriymiş gibi bakan iri mavi gözler. Çıt çıkmayan bir sessizlikle geçip gittiler, küçükler ve büyükler, eşeğinin üzerinde zorla tutunabilen çok yaşlı bir kadına kadar hepsi, hepsi birbirine bağlanıp yüksek kayadan Fırat'ın sularına atılsınlar diye. O Kemah Boğazı denen lanetli

vadide. Şimdi öyle yapıyorlarmış, diye anlattı bize Rum arabacımız ve nehrin aşağılarında cesetler de görülmüştü. İnsanın yüreği buz kesiyordu. Jandarmamız aynı böyle 3.000 kadın ve çocuktan oluşan bir kafileyi Mama Hatun'dan, Erzurum'dan, 2 gün, Kemah'a götürdüğünü anlattı. "Hepsi gitti" dedi. Biz: "Onları öldürmek istiyorsanız, bunu neden köylerinde yapmıyorsunuz, neden onlara böylesi tarifsiz cefa çektiriyorsunuz?" O: "Bu böyle iyidir, cefa çekmeliler. Hem cesetleri ne yapacaktık? Bunlar kokardı!!!"

Geceyi Enderes'de, erkeklerin gittiği ve henüz kadınların barındığı bir Ermeni evinde geçirdik. Onların ertesi günü gidecekleri bize söylendi, ama onlar bunu bilmiyorlardı ve bu nedenle göreceli olarak sakindiler ve hatta biz çocuklara şeker vb. hediye ettiğimizde sevinebiliyorlardı. Odamızın duvarına kurşun kalemle şu sözlerin Türkçesi yazılıydı: "Gayrı dağbaşı evimiz, bize oda lazım değel, ağu şerbeti içmişiz, bize gadı lazım değel." Dolunayın aydınlattığı bir geceydi. Yatağa gittikten kısa süre sonra yüksek sesli emirleri izleyen çok sayıda tüfek atışı sesi duydum. Bunun ne anlama geldiğini hemen anlamıştım ve resmen müsterih, bu kurbanların en azından hızlı bir ölüm bulup şimdi Allah'ın huzurunda olmalarından memnun uykuya daldım. Sabahleyin sivil halk kaçak avına çağrıldı. Her yöne silahlı atlılar gitti; gölgeli bir ağacın altında iki adam oturmuşlardı ve ganimeti paylaşıyorlardı, bunlardan biri mavi bir pantolonu havada tutuyordu. Cesetlerin hepsi çırılçıplak soyuluyorlar. Bir cesedin kafasının olmadığını gördük. O sabah sözü geçen subaylar bizle birlikte yola çıkmadılar. Sorumuz üzerine dediler ki: "Onları sormayın, onlar sizi ilgilendirmez!"

Öğle zamanı şahane bir yerde kurulmuş bir Rum köyünde durduk. İçinden geçtiğimiz yöre Türkiye'de daha önce hiç görmediğimiz kadar güzeldi ve çiçek doluydu. Köyde vahşi görünüşlü silahlı bir adama rastladık. O bize yolcuları kontrol etmek, yani Ermenileri öldürmek için oraya konduğunu söyledi. O onlardan çok öldürmüş ve birini de kral yapmış. Arabacımız bize onun bununla infaz yerini yolda gördüğümüz 250 yol amelesini kastettiğini açıkladı. Orada hâlâ pıhtılaşmış bir sürü kan vardı, fakat cesetler kaldırılmıştı. Bu adam o iki subayı öldürme emrini almıştı ve şimdi onları bekliyordu.

Öğleden sonra yol işçilerinin Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler şeklinde kendi aralarında üç grup halinde oturdukları bir vadiye geldik. Ermenilerin yanında birkaç subay duruyordu. Biz bir tepeye doğru yolumuza devam ettik. Orada arabacı bize, aşağıdaki koyağı işaret etti, yoldan oraya 100 kadar adama marş emri verildi ve bir yarın dibinde bunlar sıraya sokuldu. Şimdi ne olacağını biliyorduk, bakmadık.

Başka bir yerde aynı sahne tekrar etti. Sivas'taki Misyon hastanesinde, böyle bir katliamdan kaçıp kurtulmuş bir adam gördük. O, hepsi asker olan diğer 95 yol işçisiyle birlikte bir sıraya dizilmiş, yanlarında bulunan 10 jandarma

öldürebildiği kadarını öldürmüş, geri kalanı diğer Müslümanlar tarafından bıçak ve taşlarla öldürülmüş, 10'u kaçmış. Adamın ensesinde korkunç bir yara vardı; önce bayılmıştı; ayıldıktan sonra 2 gün süren uzun bir yolculuğun ardından Sivas'a ulaşmayı başarmıştı. Ona vurulan bu ölümcül yaranın izini, halkının durumunu gösteren bir fotoğraf gibi kendinde taşıyacaktı o.

Bir geceyi Zara'da Hükümet binasında geçirdik. Kapının önünde bir jandarma oturmuş, sürekli şu şarkıyı söylüyordu: "*Ermenileri hep kestiler*" (Bu ifade Türkçe verilmiş). Yan odadaki telefonda daha yakalanacak olanlar üzerine konuşuluyordu. Bir defasında kadınların kocalarının ölüm haberini yeni aldıkları ve gece boyunca ağıt yaktıkları bir evde geceledik. Jandarma şöyle diyordu: "Bu bağrışma sizi rahatsız eder, oraya gidip onlara bunu yasaklamak istiyorum!" Bereket onu bundan vazgeçirebildik. O zavallılarla konuşmayı denedik ama onlar kendilerini kaybetmişlerdi. "Böyle bir şeye izin veren kral nasıl bir kraldır! İmparatorunuz yardım etmek zorunda, niçin bunu yapmıyor, vs."

Başka bir sefer ölüm korkusuyla sarsılıyorlardı. "Her şeyimizi, gömleğimize kadar her şeyimizi alsınlar, sadece canımızı bağışlasınlar." Bu ve buna benzer sözleri sürekli duymak zorunda kaldık. Yardım edemedik, kurtaramadık, ölümden döneni örnek göstermekten başka hiçbir şey yapamadık. 2 gün kalacağımız ve Amerikalıların yanında oturabileceğimiz Sivas'a 28 Haziran'da vardık. Sivas'ta hapishanede 1200 erkek vardı, daha sonra tüm Ermeni ahalinin sürüldüğünü ve öldürüldüğünü duyduk. Kayseri'de gözaltına alınmak istendik, ama Amerikan misyonerleri buna mani oldu ve onların yanında kalabildik. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği aracılığıyla seyahatimize devam etme izni aldık.

Oradaki ve Sivas'taki olayların mahiyeti hakkında elbette Amerikalılar tarafından bir rapor verilecektir, ama ben burada Gemerek'teki kızlardan söz etmek istiyorum. Erkeklerin hepsi kaybolduktan sonra yaşlı kadınlara istedikleri yere gitme izni verildi. Ama en güzel genç kadın ve kızlar bir araya toplandı ve onlara şöyle denildi: "Ya Müslüman olacaksınız ya da öleceksiniz." Cevap, "O zaman ölürüz"dü. Bunun üzerine Sivas Valisine telgraf çekilmiş, o da, bu çoğu Amerikan okullarında eğitilmiş cesur insan evlatlarının Müslümanlara dağıtılması talimatını vermiş.

Rus sınırından Sivas'ın batısına kadar olan bölgede ülke Ermeniler'den tamamen "temizlenmiştir" ve Türkiye'nin en iyi insanlarını öldürerek kendi kendini mahvetmesi ancak hüzün verici bir tesellidir. Türkler yabancı bir gücün dizginleri eline alıp adil bir düzen kuracağı günün özlemi içindeler ve işlenen cürümler hiçbir şekilde genel olarak Türk halkınca onay bulmuyor, ama herhalde bu halkın sözde kültürlülerince buluyor.

Thora von Wedel-Jarlsberg/Eva Elvers

[Dışişleri Bakanlığından Konstantinopel Büyükelçiliğine
27 Ağustos (No. 652)]

Bilgi gönderildi.

1915-08-21-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 4857, p. 21.8.1915; Özel yazı
DuA Dok. 143 (Kıs.)

Konstantinopel Bağdat Demiryolu Şirketi Genel Müdürü Franz Johannes Günther'den Alman Büyükelçiliği Müsteşarına (Neurath)

Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie

İstanbul, 21 Ağustos 1915

Sayın Bay Neurath!

Bu ayın 16'sında Konya'dan gönderilen ekteki raporu malum sebeplerden dolayı resmî yolla değil, sadece özel bir şahıs olarak malumat kabilinden sizin şahsen bilgilenmeniz için sunmak istiyorum.

Dostça selâmlarımla

Sadık Kulunuz
Günther

[Mordtmann'm notu, 24 Ağustos]

Durum anlaşıldı: Konuyla ilgili Bay Zabel ve von Hollbach'ın ayrıntılı kayıtlara sahip yeni raporlarını da ekliyorum.

Ek

Konya, 16 Ağustos 1915

Şu sıra Konya'da oturmakta olan Alman vatandaşları imzalamış oldukları aşağıdaki raporu hürmetle Alman Büyükelçiliğine sunar.

Birkaç haftadan bu yana, uzaktan birinin hayal bile edemeyeceği derecede dokunaklı sahnelere şahit oluyoruz. Her gün İzmit, Adapazarı ve civarından sürülen Ermenilerle yüklü uzun trenler geliyor.

Buradan geçenlerden, bu yerlerinden etme önlemlerinin aylardan beri Kilikya ve Kuzey Mezopotamya'da uygulanmakta olduğunu öğrendik ve duyduğumuza göre Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Ermeniler toplanıyormuş. Bugün buradaki Ermeniler de sekiz gün içerisinde şehri terk etme emri aldılar.

Tabiî ki resmî makamların bu önlemlerine karşı tavır koymak bize düşmez, çünkü Ermenilerin arasında suçluların bulunduğundan da haberimiz var. Bizim bu raporumuzla amaçladığımız, sürülen kişilere uygulanan her türlü insanlık dışı davranışa karşı çıkmaktır.

Kadın ve çocuklar yumruk ve sopa darbeleriyle yürütülüyor. Açık yük arabaları ve Tatar arabalarıyla gecenin içine kovalanıyorlar ve parası olmayanlar üç beş parça eşyalarıyla yaya olarak bu zorlu ve uzun yolculuğa devam etmek zorundalar.

En temel ihtiyaçları için zaten birkaç parça olan pılıpırtılarını yok pahasına vermek zorunda kalıyorlar, hattâ bazen bunların zorla ellerinden alındığı ve çalındığı da oluyor.

Ümitsizliklerinin ne denli büyük olduğu, annelerin çocuklarını, bu en kötü kaderden korumak için hediye etmelerinden anlaşılıyor.

Acıma duygusu olan Hıristiyan aileler tarafından alınan çocuklar, daha sonra Hükümet tarafından geri istendi ve Türklere verildi.

Bizim tarafımızdan yapılan yardımlar hoş karşılanmadı. Bu bize bu yılın Nisan ayında buradaki Amerikan Misyonu tarafından Zeytun'dan kovulan 3000 civarındaki Ermeni'ye yapılacak yardımların yasaklandığı bir olayı hatırlatıyor. Oysa Balkanlar'daki karışıklıklar sırasında aynı Misyon tarafından 500 Türk lirasından fazla değerde yatak ve çamaşır Eskişehir'den Ereğli'ye kadar Müslüman göçmenlere dağıtıldığında buna hiçbir yerden itiraz gelmemişti.

Buradan Halep'e kadar olan yol bir sefalet ve perişanlık kervanına benzemekte. Karaman, Ereğli ve Pozantı gibi yerleşim bölgelerinde oturanların kendilerinin bile yiyecek ekmekleri yokken, sürgünlerin yazgıları düşünülemeyecek kadar kötü olur. Onlar yavaş ve acılı bir biçimde açlıktan ölmeye terk edilmişlerdir. Pozantı'da ekmeğin okkası 8 kuruş olmasına rağmen, ekmek bulunmadığını bilgilerinize sunmak isteriz.

Bu taraflardaki dağlık bölgelerde ve Toros'un diğer yanındaki düzlükte bu zavallı Ermeniler, yarı vahşi Müslüman ahalinin yüzkarası şehvet duygularına maruzdur.

Görünüşe göre bütün bu önlem almalar Ermenilerin tamamen kökünün kazınmasına doğru gidiyor.

Eğer bu olayı bir şeyler yapmadan seyredersek ve bu milletin yok edilmesine izin verirsek, bu insanlık dışı muamele dünya tarihine sadece Türkler için değil, şimdiki müttefikleri ve danışmanları olarak biz Almanlar için de silinmesi imkânsız bir kara leke olarak geçecektir. Bunun dışında bu uygulama ülkenin ekonomik durumu açısından da çok üzüntü verici. Eğer bu çalışkan millet yok olursa, Alman işletmeleri de bundan zarar görecek.

İmza sahipleri Alman Büyükelçiliğine bu durumlar hakkında bir rapor gönderme cüretinde bulundularsa, bunu Alman Büyükelçiliğinin tam kapsamlı bilgi sahibi olmadığını düşündükleri için yaptılar.

Burada bulunan ve her gün bu insanlık dışı olaylara seyirci kalmak durumunda olan biz Almanlar, kendimizi yarı medenî bir halkın tam ortasında bulunan bir kültür devletinin üyeleri olarak buna karşı çıkmakla yükümlü hissediyoruz.

Binlerce ama binlerce masum kadın ve çocuğun kaderinin en azından hafifletilmesi ricamızın dikkate alınması ümidiyle, imza sahipleri olarak saygılarımızı sunarız.

Willy Seeger, Anadolu Endüstri ve Ticaret Topluluğu Kolektif Şirketi Konya Şubesi Müdürü.

George Biegel, Ortaokul Öğretmeni.

Heinrich Janson, Usta.

J.E. Maurer, Mühendis

[Mordtmann'm notu, 24 Ağustos]

I) Beni bu ayın 20'sinde ziyaret eden Tägliche Rundschau gazetesinden Bay Rudolf Zabel, Mezopotamya'dan buraya kadar olan seyahati sırasında Ermeni göçmenlerin kervanını Konya ve daha ilerisine dek izlemiş.

Konya'daki Almanların dilekçesinin bir örneği onda bulunuyordu.

Batıdan başlayarak gönderilmelerin ne şekilde gerçekleştirildiğini şöyle anlatıyor:

Sürülenler önce büyük bir toplama kampının bulunduğu Konya'ya yönlendirilir; bilet parası olmayanlar bu yolculuğu yaya olarak yapmak zorunda kalıyor.

Çoğu Konya'da sahip oldukları son birkaç şeyi elden çıkarıyor, ancak sadece Türklere satış yapma izinleri var.

Daha zengin olanlar nakit paralarını Osmanlı Bankasına yatırdılar; buna daha sonra yasak getirildi ve yatırılmış olan paralara Hükümet tarafından el konuldu. Buna bir örnek olarak, İzmit'ten zengin bir "sarrasın" (sarraf?) başına gelen verilebilir.

Ermenilerin toprak mülkiyetlerinin kaydı İzmit'in Ermeni Piskoposu tarafından tutuldu; kayıtlar mühendis Maurer'in elinde bulunuyor, o bunu daha sonra buraya iletecek.

Protestan ve Katolik Ermenilere son zamanlarda pek dokunulmuyor; İzmit ve civarından sürülen Ermeniler şu sıralar Eskişehir'deler ve Kütahya'ya,

Ermenilerin sürüldüğü yere gönderileceklermiş güya.

Sürgünlerin barınma ve beslenmeleri kötü, ölüm oranı yüksek.

Ereğli'de büyük bir kamp var (takriben 3000 kişilik); görünüşe göre oraya tren ile götürülenler yerleştirildi, çünkü insanların yanında hâlâ epey eşya var; orada da aynı şekilde ölüm oranı yüksek. Ereğli'ye her gün beş tren varmakta, her bir trende 1000-1500 Ermeni var; Bay Zabel yaya olarak giden 8000 kişi görmüş.

Ulukışla en kötü istasyonlardan biri, oradaki kampta önceden Amele Taburları kalıyordu, pislik ve haşarat dolu; oraya sürülenlerin hali çok kötü.

Ulukışla'dan sonra tren ile taşıma bitiyor; insanlar ayrı ayrı kafileler halinde hayvan sürüsü gibi yola devam ediyor.

Orada yol kesen haydutların saldırıları da başlıyor; böyle bir soygundan Bay Zabel'in kesin bilgisi vardı, bu olay sırasında 15 dolayında Ermeni öldürüldü ve yaralandı.

Bundan sonraki istasyon olan Pozantı'da ne yatacak yer ne de yiyecek ekmek var; orada durmadan 10 kilometre yürümeye devam edilir ve yol güzergâhı üzerinde barakalardan oluşan bir kampa gidilir.

Pozantı'dan sonra sürgünler arasında güçlü kuvvetli bir erkek görmek imkânsız artık, eşyası olanlar için çok az sayıda araba var, çünkü mevcut tüm araçlara askeriye el koydu.

Sürülen insanlar Adana'ya tamamen yıkılmış ve bitmiş vaziyette varıyorlar.

Adana-Osmaniye-Hamide yolu artık sadece yaya olarak alınıyor; (açık havadaki) konaklama yerleri felâket bir durumda. Halep'ten sonra, sürülen insanlar arasında artık yetişkin kız da bulunmamakta.

Yarbay Klinckhardt'a Ratulem'de Türk subayları tarafından iki kız teklif edilmiş.[676]

Kubla'da yine büyükçe bir kamp var, oraya diğerlerinin yanı sıra bir de Dörtyol'dan gelen Ermeniler yerleştirildi.

Bay Zabel'in gözlemlediği diğer şeylerden anılması gereken biri de, Beyrut'a tayin edilen Azmi Bey'in Konya'dan ayrılmadan kısa süre önce Alman Protestanlar tarafından da ziyaret edilen Ermeni Protestan Kilisesinin çan kulesinin yıkım emrini vermesidir. Almanların yoğun ricalarına rağmen emir yerine getirildi.

Bay Zabel makul ve tarafsız bir gözlemci izlenimini veriyor; çok materyal elde etmiş, bunların arasında bir dizi fotoğraf ve film de var.

676 Bu cümlenin daha sonra yine üzeri çizilmiş.

İçerilerdeki Türk resmi makamlarının tutumu üzerine yargısı yıkıcı; örneğin dedi ki:

Birçok ülkeye huzursuzluk dönemlerinde -ülkede savaş ya da devrim varken- gitmiş, ama hiçbir yerde buradakine benzer bir anarşi görmemiş.

II) Bu ayın 23'ünde Bay Hollbach (reji memuru, uzun yıllardan beri Türkiye'de) beni görmeye geldi; en son Adana'daydı ve Zabel ile aşağı yukarı aynı zamanda buraya geldi.

Sürgün edilen kişilerin çektikleri hakkında anlattıkları Bay Zabel'in raporuyla birbirini tutuyor.

Ayrıntılardan şunların altını çiziyorum:

Tren ile götürülenler şu sıralar 50-60 kişilik gruplar halinde normalde ancak 40 kişinin sığabileceği davar vagonlarına tıkıştırılıyor.

Konya ve Adana'da çok sayıda İslâm dinine geçişler oldu; birçok Ermeni daha Konya'da çocuklarını sattı.

Ermeni takibi yüzünden Adana'daki ticaret büyük zarar görecek. Adana'nın bütün çarşısı Ermenilerin elindeydi. Pamuk işletmeciliği de neredeyse tamamen Ermeniler tarafından yapılıyordu, bu kalemdeki ticaret ise Rumların elindeydi.

Adana Valisi Hakkı Bey (Kurmay Subay), başlarda Ermenileri korumak için çaba harcıyordu, sonra İstanbul'a çağrıldı ve Adana'ya döndüğünden beri Ermenilere karşı acımasız bir tutum sergiliyor.

Bay Hollbach raporunu şu sözlerle bitiriyor:

Ezelden beri Türksevermiş; ama şimdi kendi gözleriyle gördüklerinden sonra, Türklere karşı duyduğu sempatisinden iyice arınmış; şimdilik susuyormuş, ama ilk fırsatta her şeyi gazetelere verecekmiş.

[Mordtmann'ın kaydı, 24 Ağustos]

19 Ağustos civarında Konya'daki Willy Seeger'den Bay Günther'e: (Özet)

1) Buradaki Ermenilere verilen 8 günlük göçe hazırlanma süresi 6 güne indirildi; 21'inde 2000 kişi sürülecekmiş...

2) Ermeni piskopos benden Kayzer majestelerine, tüm Gregoryen Ermenilerin Protestan olmak istediklerini ve Kayzerce korunmayı dilediklerini bir telgrafla bildirmemi rica ediyor...

3) Ortalıkta İmparator Franz Joseph'in (Avusturya) gayretiyle Katoliklerin tehcirden muaf tutulduğu söylentisi dolanıyor...

4) Ermeniler arasında büyük bir ümitsizlik egemen. Polisler kendilerini

saldırılara izinli sayıyorlar. Mallar yok pahasına savruluyor ve zavallıların ellerindeki azıcık şeyi satmalarına da her türlü engel çıkarılıyor.

5) Söylentiye göre tahminen 25 Ermeni Müslüman olmaya gönüllü olduklarını açıkladılar.

6) Önceden de yazdığım gibi, benim çalışanlarım da tehcir emrinin kapsamındadırlar.

Büyükelçilikten sürülenler için adım atmasını rica ediyor.

[Mordtmann'ın notu, 24 Ağustos]

Talat Bey dün bana Katolikler ve Protestanlar hakkındaki önceden yaptığı vaatleri tekrar etti; ben 6. Maddeyi özellikle dile getirdim. Talat Bey olayı Bay Günther'le zaten konuştuğunu söyledi. Demiryolu memurları kalıyorlar, ama yavaş yavaş yerlerine başkaları geçirilecekmiş.

1915-08-23-DE-013

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a

Baskı: DuA Dok. 149 (kıs.)

Yarbay Stange'den Konstantinopel Alman Askerî Misyonuna

Askerî Misyon, J. Nr. 3841

Erzurum, 23 Ağustos 1915

Gizli!

Ermeni Tehciri Hakkında Rapor

Ermeni tehciri yaklaşık olarak 1915 yılı Mayıs ayı ortalarında başladı. O güne dek durum oldukça sakindi. Ermeniler işlerine güçlerine gidiyor, dinî ibadetlerini yerine getirebiliyorlardı ve genelde durumlarından memnunlardı. Ancak, bu yılın 10 Şubat günü Osmanlı Bankası İkinci Müdürü olan bir Ermeni akşam saat 6 sıralarında sokak ortasında vurularak öldürüldü. Hükümetin sözde bütün çabasına rağmen katil bulunamadı. Bugün bu cinayetin siyasî bir cinayet olduğu konusunda kimsenin kuşkusu bulunmamaktadır. Aynı tarihlerde Erzincan Ermeni Piskoposu da öldürüldü.

20 Mayıs'a doğru Ordu Komutanı Kâmil Paşa Erzurum'un kuzeyinde yer alan Ermeni köylerinin boşaltılması emrini verdi, bu emir Türk güçleri tarafından en kaba biçimde yerine getirildi. Bu konuda elimde Ermeni köylülerin

piskoposlarına yolladıkları mektubun bir sureti var: İnsanlar çok kısa bir süre içinde evlerinden, bahçelerinden, tarlalarından çıkarılarak bir araya toplandı, jandarmalar çoğuna en gerekli eşyalarını bir çantaya koyarak yanlarına almalarına bile izin vermedi. Geride bıraktıkları ya da yanlarına aldıkları eşyalar onlara refakat eden jandarmalar ve askerler tarafından ellerinden alındı ya da evlerden çalındı.

O günlerdeki kötü hava koşullarında dışarıda gecelemek zorunda kaldılar. Yiyecek ve içecek bir şeyler alabilmek için yerleşim merkezlerine girme iznini ancak jandarmalara para ödeyerek alabiliyorlardı. Tecavüz olayları meydana geldi. Çaresiz anneler besleyemeyeceklerine inandıkları bebeklerini Fırat'ın sularına attılar. Alman Konsolosu, Konsolosluğundaki görevli Almanlar aracılığıyla birkaç kez ekmek dağıttırdı ve bu görevliler sürülen insanların sefaletini gözleriyle gördüler.

Bu Ermenilerin tamamının Mamahatun (Tercan) civarlarındaki çeteler (gönüllüler), aşiretler ya da benzer gruplar tarafından öldürüldüğü kesindir ve bu cinayete askerî refakat göz yummuş, hattâ yardımcı olmuştur. Vali de Alman Konsolosa bu yönde -tabiî sınırlı ölçüde- itiraflarda bulunmuştur. Konsolos, katliamdan yaralı olarak kurtulan yaşlı bir Ermeni'den etraflıca bilgi aldı. Konsolosluk hizmetlisi, gönüllü asker Schlimme, cesetlerin birçoğunu kendi gözleriyle görmüştür.

Haziran ayı başlarında Ermeniler Erzurum şehrinden çıkarılmaya başlandı. Bu işlemin Hükümet ve polis güçleri ile onlara bağlı kurumlar tarafından yerine getiriliş biçimi her türlü organizasyon ve düzenden tamamen yoksundu. Bunlar tam tersine, olaylara katılan bütün Türklerin, derinden nefret duydukları ve kanunun koruması dışında gördükleri bir sınıfa karşı yürüttükleri acımasız, insanlık dışı, yasadışı keyfî uygulamalara ve hayvanî kabalığa örnek teşkil eder. Bu konu hakkında elimizde doğruluğu kanıtlanmış çok sayıda örnek bulunmaktadır. Hükümet tehcir edilenlere herhangi bir yardımda bulunmak için kılını dahi kıpırdatmamıştır ve amirlerinin bu tavrını bilen polisler de Ermenilerin yaşadığı eziyeti arttırabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Sürgün kararları verilir, ama bunlar bir süre sonra kaldırılır; polis kendisinin verdiği oturma izinlerini geri ister, yırtıp atar ve yeni sürgün kararı verir. Çoğu kez bir gün önce verilen izin ertesi gün iptal edilir. İtirazlar ve şikâyetler hiç dikkate alınmaz ve şikâyetlerin işkenceyle yanıtlanması hiç de nadir değildir.

Hükümet sürgün edileceklerin nereye gideceklerini söylemez. Ulaşım araçları için ödenen ücretlerin akıl almaz boyutlara ulaşmasına göz yumar ve genellikle az sayıda muhafız tayin eder, bunlar da iyi eğitilmemiştir ve insanları koruma görevlerini genellikle fazla ciddîye almadıkları ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, yol güvenliğinin pek sağlam olmadığı herkes tarafından bilindiği halde, görevliler tehcirden yine de vazgeçmemişlerdir. Zaten onların ölmeleri gerekiyordu.

Hattâ Trabzon'dan sürgün edilen Ermenilerin mallarını satmaları ya da yanlarına almaları yasaklanmıştır. Buradaki Alman Konsolosluğu hizmetlilerinden gönüllü asker Schlimme (Schlimme, Konsolosun talimatıyla Bayburt ve Erzincan üzerinden Trabzon'a görevli olarak bir yolculuk yapmıştı), Trabzon'da polis karakolu yanından geçmekte olan insanların ellerindeki bohçaların polisler tarafından topladığına kendi gözleriyle şahit olmuştur.

Aşağıda yazılanlar Ermenilerin karşılaştığı, en hafif deyimle kaba muamelenin anlaşılması için yeterli olacaktır. İstenirse çok sayıda ayrıntılı örnek yollanabilir.

Hükümetin olayları gizleme ya da olduğundan daha hafif gösterme yolundaki bütün çabalarına rağmen elde edilebilen bilgilere göre durum şöyledir:

16 Haziran günü Harput'a doğru oldukça büyük bir bağajla yola çıkan Ermeni önde gelenlerinden oluşan ilk gruptaki erkeklerin bazı istisnalar hariç hepsi öldürülmüştür, Vali 13 Ermeni'nin öldüğünü itiraf etti. Kadınlar küçük çocuklarıyla Harput'a varmış görünüyorlar, yetişkin kızların durumları ise belli değildir. Diğer kafileler ise Bayburt üzerinden Erzincan'a, oradan da Kemah (Fırat vadisi) istikametine yönlendirildiler. "Söylendiğine göre" genelde sağ salim Fırat vadisini geçmişler, ama Harput'a ve Urfa civarına doğru sürecek olan yolculuklarında tehlikeli bir bölgeden daha geçecekler.

Trabzonlu Ermeniler'den erkekler dağlara götürülerek askerlerin yardımıyla katledilirken, içler acısı durumdaki kadınlar Erzincan'a sürülmüştür. Bunların daha sonra başlarına ne geldiği bilinmemektedir. Trabzon'da Ermeniler açık denize götürülerek denize atılmıştır. Trabzon Piskoposu Erzurum'daki Divan-ı Harb'e çağrıldı ve bütün kavaslarıyla birlikte yolda boğduruldu. Bir Ermeni doktor ise Trabzon ile Bayburt arasında öldürülmüştür.

Erzincanlı Ermeniler toplu halde Kemah'a (Fırat vadisi) götürülerek orada katledilmiştir. Güvenilir kaynakların bildirdiğine göre, cesetler hazır bekleyen arabalara yüklenmiş ve Fırat'a götürülerek nehre atılmıştır. Erzincan Piskoposu da cemaati ile birlikte gittiğinden onların kaderini paylaşmış olmalıdır.

Erkekleri olmayan Ermeni kadın ve çocukların şehirde kalabileceğine ilişkin ilk başta verilen kararın kaldırılmasından sonra bunların da acımasızca sürülmesiyle Erzurum'da çok az Ermeni kalmıştır. Hattâ askeri ve idari mekanizma için mutlaka ihtiyaç duyulan zanaatkâr, nalbant, şoför, hastane

personeli, banka ve devlet memuru, askerî doktorlar bile bir plan olmaksızın sürülmüştür.

Ermenilerin Erzurum'daki savaş bölgesinden uzaklaştırılması yasal olarak kabul edilebilirdi ve askerî zorunluluk ile gerekçelendiriliyor. Ermenilerin güvenilir olmadıkları değişik bölgelerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Van Gölü civarında, Bitlis'te ve Muş'ta Rusların desteğiyle ayaklanan Ermeniler Müslüman halka karşı şiddet eylemlerinde bulunmuştur. Bazen telgraf tellerini kesmişler, çoğu kez ajanlık yapmışlardır. Ama Erzurum Ermenileri o ana dek tamamen sakin kalmıştı. Rusların Erzurum'a yaklaşması halinde bu sükûnetlerini koruyup korumayacakları hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün değildir.

Eli silah tutan Ermenilerin göreceli olarak çok azı dışında hepsi askere alınmıştı. Bu nedenle, ciddî bir ayaklanma girişiminden korkmak için herhangi bir neden yoktu. Buna rağmen Hükümet, buradaki Ermenilerin o anda içinde bulundukları aciz durumla hiçbir şekilde kıyaslanamayacak kadar büyük bir korkuya kapılmış olsa gerek. Güvenilmeyen unsurların savaş bölgesinden çıkarılma kararı başkomutanlık mercisinin yetkisi dahilinde olsa bile, yine de bu tedbirin, şahsî olarak hiçbir suçları bulunmayan kişilerin canlarına ve mallarına herhangi bir zarar verilmeden uygulanması beklenebilir ve talep edilebilirdi. Bu, gerçekten tek tek suçlu kişilerin yargılanması hakkını ve görevini ortadan kaldırmazdı.

Yüzlerce ve binlerce kişinin tekmil katledilmesi, resmî makamlar tarafından geride kalan malların hepsine (evler, dükkânlar, mallar ve eşyalar) keyfî bir şekilde el koyulması -sadece Ermeni kilisesinde aşağı yukarı 150.000 liralık erzak bulunmaktaydı- uzaklaştırma tedbirinin insanlık dışı bir şekilde uygulanması, aileler ile kadınların başlarında erkekleri olmadan sürülmeleri ve son olarak da Müslümanlığı kabul eden Ermenilere artık şüpheli gözlerle bakılmaması ve bunlara dokunulmaması, Ermeni tehciri konusunda askerî gerekçelerin ancak ikincil derecede önemli olduğunu düşündürmektedir.

Aslında yapılan şey, dışarıdan hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir anda ortaya çıkan uygun fırsatın değerlendirilerek, Ermeni vatandaşların, tamamen yok edilmeseler bile zayıflatılması amacıyla uzun zamandır tasarlanan bir planın uygulamaya konulmasıdır. Askerî gerekçeler ve ülkenin değişik kesimlerinde görülen ortalığı karıştırıcı çabalar tam da bu işe yarayan bahaneler oldular.

Burada resmî makamlar bunu yaparken, yakalayamadıkları suçluların cezasını suçsuz insanlara ödetmek gibi bir prensibi kabul etmiş gibi görünmektedirler. Böyle bir prensip, Avrupalıya Türklerin gerçekten bizlerden çok farklı bir namus ve ahlâk anlayışına sahip olduğunu gösterir.

Tehcir tedbirlerini uygulayan Vali bir seferinde, ordu kumandanının kararını uyguladığım söylerken, bir başka sefer İstanbul'un kararını uyguladığım belirtti. Buna mukabil, ordu kumandanı sürekli olarak tehcirin hızlandırılması için baskı yapar ve Valiye sorumluluk yüklerken, ona tehciri gerçekleştirmek için herhangi bir araç sunma olanağına ya da isteğine sahip değildir. Ordu kumandanının refakatçi jandarmaların davranışlarından da yola çıkarak iki Ermeninin öldürülmesinden haberdar olması gerekirdi. Yolların güvenilir olmadığını bilmektedir, ama buna rağmen herhangi bir tedbir almadan Ermenilerin sürülmesi için emirler vermeye devam etmiştir. Ama bu davranışı, onun Konsolosumuzla konuşurken söylediği, savaştan sonra Ermeni sorunu kalmayacak şeklindeki sözüne de uygundur.

Bütün bunlardan sonra şuna kesin gözüyle bakılabilir:

Ermenilerin tehciri ve imhası Konstantinopel'de [İstanbul] bulunan Jön Türk Komitesi tarafından kararlaştırılmış, pekâlâ organize edilmiş ve ordu mensupları ve gönüllü çeteler tarafından uygulanmıştır. Bu iş için Komitenin üyeleri burada, olay yerinde bulunmuşlardır:

Hilmi Bey, Şakir Bey, Erzurum Mebusu Seyfullah Bey, ayrıca devlet görevlilerinden: Vali Tahsin Bey, Emniyet Müdürü Hulusi Bey ve alınan tedbirleri Emniyet Müdüründen sonra en kaba bir şekilde uygulama gayreti içinde olduğu görülen Mahmut Kâmil Paşa.

Yarbay Stange

[Liman von Sanders'in notu, 9 Eylül]

Kayzerlik Askerî Ataşesi Ekselans Bay Albay Otto von Lossow'a.

1915-08-27-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 28189, pr. 28.9.1915 p.m.; Telgraf raporu.

Trabzon Konsolosundan (Bergfeld)

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Rapor Nr. 39/J. Nr. Gizli. 407

Trabzon, 27 Ağustos 1915

25 Temmuz tarihli rapor hakkında

Ermenilerin Trabzon'dan genel tehciri sırasında bunlardan kimileri Valinin sözlü veya yazılı izniyle burada kalmışlardı. Bunlar Osmanlı Bankası, Tütün Rejisi memurları, iki memur karısı ve kimsesiz birkaç kadın, Valinin tek

tek her biri için verdiği yazılı ve sözlü izin üzerine kaldılar. Ama bunlar geceleyin evlerinden alınıyor ve anlaşılan hemen şehrin ilerisinde öldürülüyorlar. Trabzon Valisi herhalde Jön Türk Komitesinin üyesidir, ama bağımsızlığını korumaya gayret etti ve Ermenilere karşı uygulanan tedbirleri mümkün mertebe hafifletmeye özen gösterdi. Buradaki Komite müfettişi ve lideri Naci Bey'in geri çağrılması onun nüfuzuyla açıklanabilir.

Ne yazık ki o, memurları ve polis örgütü nezdinde destek görmüyor. Küçük istisnalar dışında bunlar Ermeni evlerinin boşaltılmasında en utanmazca yöntemleri uygulayarak ceplerini dolduruyorlar. Bu yüzden Vali, Ermenilerin canına ve malına karşı cürüm işleyenlerle başedemedi. Öte yandan o, reddettiği cürümler karşısında iktidarsız bir seyirci durumunda kalmayı doğasına ters buluyor olmalı. Önemsiz bir bahane ile üç haftalığına iç bölgelere gitmesinin sebebi bu olabilir.

Olup bitenler sadece Alman-Türk itibarı bakımından değil, genel insanî nedenler yönünden de üzücüdür. Bu aynı zamanda, Komite üyelerinin böylesi zahmetsiz zenginleşmenin tadını almaları ve şimdi buna hiçbir ceza gelmezse, zamanı gelince Yunan ahaliye karşı da aynı şekilde hareket etmeleri, tehlikesini de içinde barındırıyor. Bunun önlenmesi, meselenin araştırılması ve muhakeme edilmesi için Trabzon'da Divan-ı Harb kurulması ile mümkün olabilir. Hakimlerin konumu elbette kolay olmayacak. Bunlar sadece Ermeni ganimetinden kendilerine rüşvet teklif edilmesi gibi davranışlara maruz kalmayacaklar, Komite üyelerine karşı durmakla geleceklerini tehlikeye atma ihtimaliyle de yüz yüze geleceklerdir.

Ben durumla ilgili İstanbul'daki İmparatorluk Büyükelçiliğine bir telgraf raporu ilettim ve bu raporun suretini gönderdim.

[Bergfeld]

1915-08-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 27584, pr. 21.9.1915 p.m.; Rapor

Başbakan Baron Max von Oppenheim'dan
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Şam, 29 Ağustos 1915

Cemal Paşa benimle Ermeni Meselesi üzerine konuşmak için tekrar tekrar vesile yarattı ve subaylarına, 4. Ordu bölgesindeki gelişmeler üzerine dosyalardaki yazılı ve sözlü bilgilerin bana verilmesi talimatım verdi. Böylelikle

bana çevirisi ekte sunulan, sürülen Ermeniler üzerine Cemal Paşa tarafından verilmiş emirler iletildi. Ben Cemal Paşa'ya, Türk tarafınca şüphesiz eksik olmayacak ithamlara zamanında karşı konulabilmesi için, Ermeni meselesi ile ilgili buradaki ve İstanbul'daki merkezdeki ter türlü malzemeyi toplatmasını ve münasip zamanda dosyalara dayalı bir açıklamayı yayınlamasını tavsiye ettim. Ben Asya Türkiye'sinde yaptığım gezilerde Ermeniler'le çokça meşgul olmak zorunda kaldım. Üzgünüm ki, bunlar üzerine hükmüm -bu yörelerdeki çoğu Almanla uyum içinde- çok kötü bir hükümdür.

Geçmiş zamanlarda, Hamidist dönemin içlerine kadar, Ermenilerin Türk efendileriyle ilişkileri, diğer Hıristiyan Osmanlılarınkinden daha kötü değildi. Aksine onlar geniş ölçüde belli memurluklara, bakanlıklara kadar getirildiler. Türkler'le Ermeniler arasına giren husumetin tarihi yenidir. Benim görüşüme göre, bunlar ilk planda, 19. yüzyılın ortalarında başlayan Amerikan ve İngiliz misyonerliğinin ve Rus, İngiliz ve Fransız konsoloslarının kışkırtıcı fesatçılığının sonucudur...

Avrupa ve Amerika'da modern medeniyeti ve devrimci görüşleri tanıyarak, bin yıllardır var olmayan Ermeni büyük krallığının yeniden kuruluşu düşüncesine saplanmış yarı eğitimli Ermeniler, ülkelerine dönerek, hoşnutsuzluk basilini hemşerilerine aşıladılar. Hamidist dönemde Ermeni kışkırtmalarına karşı tepki olarak ortaya çıkan katliamlar, sorunu daha da müzminleştirdi ve böylece, Ermenilerin millî özelliği nedeniyle de, bunlarla etraflarında oturan Müslüman ahali ve Türk Hükümeti arasında gittikçe kötüleşen bir ilişki gelişti. Ermenilerin Müslümanlara kıyasla tartışma götürmez el ustalığı ve bir ölçüde de entelektüel üstünlüğü, onların iş yaşamındaki sözün tam anlamıyla açıkgözlülükleri, entrikaya düşkünlükleri, kendilerini üstün görmeleri ve devrimci zihniyetleri ve her şeyden önce sürekli yürüttükleri yayılmacılıkları ve son zamanlarda açıkça gösterilen Türk düşmanlıkları gerilimi artırıyor.

Hamidist rejiminin yıkılması için Avrupa'da Jön Türkler'le Ermenilerin bir kısmının ortak çalışması ilişkilerin iyileşmesini sağlamış görünüyordu. Yeni Jön Türk şefleri, Ermenilere, hem İstanbul'da hem de taşrada -çok sayıda bakanlık ve memurluk vererek- en büyük hatırşinaslığı gösterdiler.

Karşıdevrim Ermeniler için kritik günleri geri getirdi; Adana'daki katliam oldu. Ama hemen ardından ilişki yine iyileşti. Ben son yıllarda Suriye ve Mezopotamya'da, Müslüman arkadaşları tarafından gerçekten iyi davranılan birçok Ermeni asker ve jandarma gördüm. Türklerin olağanüstü hatırşinas tutumu Balkan Savaşı'ndan sonra da devam etti, ki o zaman Hıristiyan askerler ve özellikle Ermeniler'le yaşanmış kötü tecrübelere rağmen. Hattâ tektük kimi Ermeni subay Kanal'da Müslümanlar'dan oluşan birliklere kumanda etti ve bunların arasında Türk karargâh subaylarından cesaret madalyaları alanlar

oldu. Ancak savaşın daha sonraki bir aşamasında Ermeni askerler silahsızlandırıldı ve Amele Taburları'na dağıtıldı.

Bugünkü savaşın başlamasıyla birlikte Ermeniler her yerde Türkiye ve Almanya'nın düşmanlarının yanında saf tuttular. Türklerin savaşa girmesinin öncesinde ve sonrasında çok sayıda gönüllü olarak Fransız, İngiliz ve Rus bayraklarının altına girdiler. Şerif Paşa'nın Paris'te üçlü itilaf çıkarına düzenlediği komploda Ermeniler büyük bir rol oynadılar. Kafkasya'da Rusları desteklemek için ellerinden geleni yaptılar. Köyler olduğu gibi düşmandan yana geçti ve ona rehberlik hizmeti sundular, vs. Van ve Küçük Asya'nın doğusunda, Türk egemenliğinden çıkmak için düşmanla ortak hazırlandığı anlaşılan bir eylem planı söz konusuydu. Van olayları biliniyor.

Çok sayıda memur, subay ve özel şahıs bana Van ve çevresinde Ermenilerin Müslümanlara uyguladığı tiksindirici vahşeti anlattı. Rus ve Ermeni asker ve subaylar Türk Ermenilerini sıkı bir talimden geçirmişler. Türkler geniş bir alanda Rusların komuta ettiği düzenli birlikler halindeki Ermenilere karşı savaşmak zorundaydılar ve zorundalar, Diyarbakır ve diğer Küçük Asya şehirlerinde askerî düzenle örgütlenmiş komplonun ipleri keşfedildi: Seçkin Ermeniler şef, albay, vs. olarak belirlenmişti. İleri gelenlerin (Mardin'de bizzat piskoposların) bodrumlarında Rus silahları, bombaları ve Ermenileri özgürlük savaşçıları ve Rusya için savaşanlar olarak belli etmeye yarayacak üniforma parçaları bulunmuş. Van olaylarının, Zeytun ve İskenderun Körfezi'ndeki dümenlerin (bana Cemal Paşa tarafından anlatıldı) bir Lozan gazetesinde olup bitenler henüz gerçekleşmeden önce ilan edilmiş olması tipiktir

Küçük Asya'nın doğusundaki Ermenilerle Zeytun, Adana gibi batısındaki Ermenilerin bağlantısının çeşitli emareleri var. Maraş'ın kuzeyindeki Ermeni dağ yuvası Zeytun'da, bu ilkbaharda, baskınlardaki küstahlığını Mart sonunda jandarmaların gözetiminde Maraş'tan Zeytun'a götürülen bir cephane nakliyatını basacak kadar ileri götüren bir çete örgütlendi. Bu çete kaçak Ermeni askerlerle de takviye edilmişti. Şehre yakın bir manastırda yuvalanan isyancıları püskürtmek için 4 tabur görevlendirildi. Aynı şekilde Kilikya dağlarındaki kronik çete eylemleri hissedilir hale geldi. Osmaniye-Racu hattında bulunan jandarma ve askerleri çeşitli biçimlerde kendi üzerlerine çekerek öldürdüler.

Özellikle İskenderun Körfezi'nin sahillerindeki Ermeni ahali arasında birçok şüpheli hareket gözlemlendi: Düşman güçlerinin geçici olarak karaya çıkmasıyla birlikte İskenderun demiryolunun tahrip edilmesinde, kuşku yok ki, casuslar ve diğer yardımcı güçler kullanılmıştı. Dörtyol'da, Kıbrıs'tan İngiliz kruvazörü Doris ile gelen ve üzerinde çok para taşıyan bir Ermeni ajan yakalandı. Aynı bölgede saklanmış İtalyan menşeili birçok cephane sandığı bulundu.

Bu ve benzeri tek tek olayların yoğunlaşması, Türk çevrelerinde, düşmanın burada batıdan bir çıkarma yapması durumunda Ermenilerin düşmanla birleşip bir ayaklanmaya kalkışabilecekleri korkusu uyandırıyordu. Özellikle burada, İskenderun Körfezi ve Mersin yakınlarında ilk planda böyle bir çıkarma bekleniyordu. Büyük bir Ermeni ayaklanması şeklindeki gelişmelerin akıbeti kestirilemez olabilirdi. Seyhan ve Ceyhan ile Kilikya dağlık bölgesindeki geçitleri elinde tutan düşman, Küçük Asya ve Avrupa Türkiye'sini İmparatorluğun güney ve güneydoğu yarısından ayrılabilirdi. Mısır seferi bunun etkisiyle akamete uğrayabilirdi. Bunun, İmparatorluğun belli Arap bölgelerine olası etkilerinden söz etmeye ise hiç gerek yok.

Her koşul altında bunun engellenmesi gerekiyordu. Bana Cemal Paşa ve subaylarının tekrar tekrar teyit ettikleri gibi bu da ancak, Ermenilerin riskli çoğunluğa sahip oldukları her yerde, bu çoğunluk etkisiz bir azınlık haline çevrilirse ve onlar özellikle stratejik olarak tehlikeli olan bölgelerden uzaklaştırılırsa mümkün olabilirdi. İstanbul'da bir kez Ermenilerin kitlesel tehcirleri kararlaştırıldıktan sonra, bu amaca yönelik olarak, VI. Ordu bölgesinde önce köylerin (şehirlerin değil) Ermeni sakinlerinin en az 25-30 ailelik küçük gruplar halinde ve yeniden kavuşmaları imkânsız olacak şekilde ülkenin iç kesimlerine gönderilmeleri gerekiyordu.

Ermenilere karşı bütün katılığının yanısıra Cemal Paşa, bana, elindeki belgelerle de gösterdiği gibi, ilk andan itibaren, devlet çıkarına olan bu tedbirin uygulanmasında gereksiz her sertlikten kaçınmak, ayrıca sivil halkın işe karışmasını ve katliamları önlemek için emirler verdi. Her şey sadece askerî ve sivil makamlar tarafından yapılmalıydı.

İlk belge (Ek 1), Zeytun çevresindeki Müslüman halkın bu şehrin ağır tehlike yaratan Ermenilerine karşı haklı olarak her zaman duyduğu öfkenin eyleme dökülmesini ceza tehditleriyle önlemek amacında olan 16 Mart tarihli bir manifestodur. Cemal Paşa'nın (Ek II) genel tehcir emri 2 Nisan'da önce Zeytun'da uygulanmaya konuldu. Sürgünler buradan Konya'ya götürüldü. Sahil bölgesi daha sonra aralıklarla, İtalya'nın Türkiye'ye karşı belirsiz tutumu netleştikten ve Avrupa savaşına girmesinden sonra artan sertlikte ve hızlanan bir tempoda boşaltıldı. Çünkü çıkarma tehlikesine bir de İtalyanlardan gelecek olan eklenmişti.

Böylece Dörtyol, Erzin, Hasanbeyli, Afşin, Elbistan ve diğer yerler boşaltıldı ve buralardaki Ermeniler Kuzey Mezopotamya'ya, Fırat kenarındaki Rakka bölgesine gönderildiler. Burada da Cemal Paşa'nın ciddi saldırıları önleme istemi, bir dizi talimat ile belgelendi (Ek III: 28 Nisan, 25 Mayıs, 4 ve 10 Haziran talimatları). Buna rağmen alt rütbelerdeki askeri ve sivil makamlardan tecavüzlerin gelmiş olması, hâkim koşullar altında aşikârdır.

Sis Patriği tarafından Cemal Paşa'ya iletilen bir şikâyetname, Cemal Paşa'nın Haziran'da Halep'e ziyaretinin de esas nedeni olmuştur. Cemal Paşa hemen soruşturma başlattı. Ama bu henüz daha sonuçlanmadan da, söz konusu vilayetlere yönelik kesin bir genel direktif yayınladı (Ek IV). Ki bunda da Sis Partiğinin bildirdiği saldırıları kendisi tamı tamına sayıyor, şüphesiz gerçekten olmuş varsayıyor, tüm makamlara, sürülen Ermenilerin can, mal ve namuslarından sorumlu olduklarını yeniden iyice belletiyor ve bu direktifin uygulanmasını teftiş için subayların özel olarak, haber vermeden kontrole geleceğini ilan ediyordu.

Ermeniler başta nakledilmeye direnmediler. Ancak sonraki zamanda askerler görevlerini yapmakta çeşitli güçlüklerle karşılaştılar. Özellikle Maraş şehrinin Ermeni semtinin boşaltılmasında 5-600 sürgün Fundacık'a (Maraş'ın güneyinde) kaçtılar. Orada, üstlerine gönderilen askerler tarafından neredeyse son adamına kadar öldürüldüler. Ayrıca Antakya'da Ermeniler tehcire karşı çıkmak için hâlâ aranmakta oldukları dağlık bölgeye saklandılar. Şu anda 12.000 Ermeni'nin Şam üzerinden güneye, yani güney Harran'a ve Hicaz hattı üzerinde Kerak'ın doğusundaki yörelere nakli yapılıyor. Ben bizzat böyle bir nakliyatı akşam geç vakitte Şam'dan geçerken gördüm. Her yaştan 500 kadar insandılar, arabalar ve her türlü nakil hayvanlarıyla Halep'ten geliyorlardı, yaya hiç kimse yoktu, eşyalar develere yüklenmişti. Kafileye jandarmalar refakat ediyordu. Trenle nakliye için uğraşılıyor ama makinelerin ısıtılması vs. gibi büyük zorluklar nedeniyle bu pek mümkün olmuyor. Adana-Halep arasında da Ermenileri benzer biçimde yolculuk yaparlarken gördüm.

Ermeni halkın memleketinden çıkarılmasında, naklinde ve yeniden iskânında, güçlükler, kaçınılmaz gaddarlıklar ve korkunç aile dramları bundan önce olduğu gibi yine yaşanacaktır. Ermenilerin yeniden iskânında tabii her zaman güvenlikleri ve gelişme imkânları dikkate alınmıyor. Bu daha eski zamanlarda Hıristiyan fetihçiler tarafından işgal edilen bölgeden dinî nedenlerden dolayı kaçan Müslüman muhacirler için bile yapılmadı.

Sadece 40 yıl önce Ras ül Ayn yöresine yerleştirilen 40.000 Çeçen'i hatırlatmam yeterlidir ki, o zamandan bu yana humma ve göçebe Bedevîlerce öldürülme, vs. sonucu bunlardan geriye ancak 1000 can kalmıştır. Her halükârda insanî ortak değerler açısından Avrupalı'ya, bu kadar çok suçsuz insanın akıbetiyle ilgilenmek ve onlara yardımı düşünmek yakışır. Ama devlet adamlığı da, Türklerin bu zor zamanlarında Ermeni tehlikesine karşı kendilerini her tür yöntemle koruma çabasını anlamayı gerektirir.

Adana bölgesinde benimle konuşan Almanlar, her şeyden önce yüksek mühendis Winckler, daha sonra da Halep'teki mühendis Föllner, Türklerin bu bölgelerde kendilerini korumak için Ermenilere karşı hareket etmeye mecbur

oldukları konusunda benimle hemfikirler. Ermenileri Türkiye'nin düşmanları ile ortak hareket etmeleri için kandıranlar, bunların bahtsızlığında en başta suçlu olanlardır. Van'daki tecrübeden sonra henüz vakit varken ülkenin batısında benzer bir ihaneti önlemek için tüm yöntemleri kullanmamak Türk iktidar sahipleri için gaflet olurdu.

Elbette Ermenilerin ağır yazgısı ve bunun yerine getirilmesinde her halde ortaya çıkacak kaçınılmaz gaddarlıklar, düşmanlar tarafından biz Almanlara da yüklenecektir, tıpkı bize bu savaşta kimi başka kusurların haksız biçimde yüklenmesinin denenmesi gibi. Ben, bizim ne İstanbul'da merkezde, ne de taşrada Türk Hükümet makamlarının kendilerini Ermenilere karşı koruma, belki de bunları tamamıyla veya kısmen ortadan kaldırma konusundaki kaya gibi sert isteklerini değiştiremeyeceğimiz inancıyla yaşıyorum. Türklerin müttefiki olarak biz onların Ermenilere karşı ihtiyat önlemlerine, hele IV. Ordu alanında, karşı çıkmamalıydık. Bu güvenlik önlemlerinin uygulanmasında mümkün olduğunca yumuşak davranılmasını sağlamak için dostça uyarılarda bulunmak Alman tarafında zaten eksik değildir; ben kendim bu konuda hiç geri kalmadım.

Ermenilerin sürülmesinin Arapların ayaklanmasına neden olabileceği görüşüne katılmıyorum. Müslüman Araplar yerli Hıristiyanlara ve her şeyden önce Ermenilere karşı bir konumdalar. Diğer Hıristiyan Osmanlıların ise hemen hepsi zaten az veya çok Türk düşmanıdırlar, ama bu savaşta özellikle eğer zafer Türklerin ve müttefiklerinin olursa, kıpırdamayacaklardır.

Düşünen Ermeniler, ister Ortodoks, ister Katolik veya Protestan olsunlar, küçük istisnalar dışında, biz Almanlara yüreklerinin derinliklerinde her zaman bir düşmanlık taşıyorlardı; kendileri Türk İmparatorluğunun imhası için çalışırlarken, bizim onu güçlendirmek istediğimizi biliyorlardı.

Oppenheim

Ek 1

16 mars 1331 v.s.

Manifeste.

1. Certains faits de brigandage se sont produits à Zeitoun. Des mesures militaires nécessaires ont été prises et s'exécutent à ce sujet.

2. Le bien et la vie et l'honneur de la population arménienne et musulmane sont sous la sauvegarde du Gouvernement Ottoman. Ils peuvent être convaincus qu'ils ne seront l'objet d'aucune oppression et peuvent vaguer tranquillement à leurs affaires et travaux.

3. Tout musulman qui se portera à des voies de faits contre un arménien sous n'importe quelle raison et prétexte sera accusé de brigandage et livré de suite à la cour martiale. Nul individu ne devra intervenir, soit d'une façon directe ou indirecte, aux mesures prises par le Gouvernement et à ses poursuites.

4. Décisions étant prises d'agir sévèrement contre les actes de brigandage pour qu'aucune accusation ne soit portée à l'égard de la population soumise et innocente et pour qu'aucun malentendu ne puisse exister entre elle et le Gouvernement. La population devra se soumettre immédiatement aux prescriptions faites par les autorités militaires.

[*Çevirisi*]

16 Mart 1331[1915]

Manifesto

1. Zeytun'da bazı haydutluklar meydana geldi. Gerekli askeri tedbirler alındı ve uygulanmaktadır.

2. Ermeni ve Müslüman nüfusunun malı canı ve namusu Osmanlı Hükümetinin koruması altındadır. Hiçbir baskı altında olmayacakları hususunda emin olabilir ve işlerini gönül rahatlığı ile devam ettirebilirler.

3. Her hangi bir Müslüman herhangi bir sebeple ve nedenle bir Ermeniyi taciz ederse, haydutlukla suçlanacaktır ve askeri mahkemeye sevk edilecektir. Hiç kimse, dolaylı veya dolaysız olarak, Hükümet tarafından alman tedbirler hususunda müdahil olmayacaktır.

4. İtaatkar ve masum halkın her hangi bir suçlamaya maruz kalmaması ve Hükümetle arasında herhangi bir yanlış anlamaya vuku olmaması için haydutluk olaylarına şiddetle karşı koymak için işbu kararlar alınmıştır. Halkın askeri otorite tarafından öngörülen talimatlara derhal uyması gerekmektedir.

Ek 2

Extrait d'un ordre communiqué au Commandant
Gérant de la IV. Armée. du 2 avril 1331 v.s.

Voici mon point de vue:

1. Tout groupement arménien existant dans la zone de la IV. Armée et pouvant être dangereux à l'avenir doit être dispersé.

2. Cette opération doit être faite du littoral vers l'intérieur. Par conséquent, les mesures seront appliquées tout d'abord à Deurtjol, Alexandrette et environs, ensuite à Hadchine et Sice et dans d'autres endroits.

3. Individuellement tout arménien est notre compatriote. Par conséquent, ces mesures en se basant sur les considérations politiques et sociales ne doivent nullement influencer le droit individuel et ne devront donner lieu à aucune idée de vengeance.

4. On installera des immigrés musulmans aux localités évacuées des arméniens.

5. L'installation et l'aisance de la population arménienne est aussi importante que celles des émigrés musulmans. Surtout on devra sauvegarder leur sécurité.

6. Les arméniens devront être expulsés à des localités qui, tant en étant loin des groupements arméniens, renferment et même temps les conditions vitales qui leurs sont nécessaires.

7. Veuillez communiquer mes points de vue aux Valis d'Alep, d'Adana et aux Moutessarifs de Marach et de Zor.

[*Çevirisi*]

2 Nisan 1331 tarihli 4 Ordu İdari Komutanına
iletilen bir bildirinden alıntı

Görüşlerim aşağıda:

1. Ordunun 4'cü bölgesinde bulunan ve ileride tehlike arz edebilecek olan her Ermeni topluluğu dağıtılmalıdır.

2. Bu operasyon kıyı kesimlerinden iç kesimlere doğru yapılmalıdır . Dolayısıyla tedbirler ilk önce Dörtyol'da, İskenderun ve etrafında ve daha sonra Haçin ve Sis'de ve daha başka yörelerde uygulanacaktır.

3. Birey olarak her Ermeni bizim vatandaşımızdır. Dolayısıyla siyasi ve sosyal çerçevede alınan bu kararlar bireysel hakları herhangi bir şekilde etkilememeli ve herhangi bir intikam duygusuna yol açmamalıdır.

4. Ermeniler tarafından boşaltılan mevkilere Müslüman göçmenler yerleştirilecektir.

5. Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ve rahatlığı göçmen Müslümanlar kadar önemlidir. Özellikle onların güvenliği sağlanmalıdır.

6. Ermeniler bulundukları yerlerden çıkarılıp, Ermeni kümelenmelerinden uzak yerlere sınır dışı edilmeleri gerekmektedir. Bu yerler ise kendilerine gereken yaşamsal koşulları sunmalıdır.

7. Görüşlerimin Halep, Adana Valilerine ve Maraş ve Zor Mutasarrıflarına iletilmesini rica ederim.

Ek 3

Dépêche du Gouverneur de Marache à S.E. Djemal Pacha Commandant de la IV. Armée et Ministre de la Marine

28 avril 1331.

J'ai communiqué vos ordres aux missionnaires américains de Marache.

Ils sont assurés de l'attitude du Gouvernement et des habitants en ce qui concerne leur vie et leurs biens. Ils n'ont rien à craindre et n'ont jamais porté des plaintes contre les prétendues attaques qu'ils n'ont jamais subies. Ils m'ont déclaré qu'ils s'adresseront à Votre Excellence s'ils ont quelques plaintes à faire.

Dépêche de Son Excellence Djémal Pacha. Commandant de la IV. Armée et Ministre de la Mariné a S.E. Fahri Pacha son remplaçant à Erzine

25 mai 1331.

Je vous prie de faire attention à ce que les personnes éloignées à cause de leur opinion politique soient traitées selon leur position sociale et qu'elles accompagneront leurs familles.

Dépêche de S.E. Djemal Pacha, Commandant de la IV. Armée et Ministre de la Marine à S.E. Fahri Pacha son remplaçant à Bilan

4 juin 1331.

Les malades et les femmes enceintes et quelques personnes pour les soigner ne seront pas éloignées tout de suite. Leur départ sera ajourné provisoirement. Les familles arméniennes qui seront éloignées doivent être transportées comme nos propres troupes c.a.d. par échelon et leur nourriture ainsi que leurs moyens de voyage doivent être réglés comme pour nos militaires.

Dépêche de S.E. Djémal Pacha, Commandant de la IV. Armée et Ministre de la Marine à S.E. le Gouverneur Général du Vilayet d'Alep

10 juin 1331.

Des raison militaires m'obligent d'éloigner la majeure partie des arméniens de Dortjol et de Hassanbeyli.

L'intérêt du pays exige que ces arméniens soient transportés et réinstallés avec les plus grande soins.

Dépêche du Gouverneur de Marache à S.E. Djemal Pacha Commandant de la IV. Armée et Ministre de la Marine.

[*Çevirisi*]

Maraş Valisinden, Denizcilik Bakanı ve 4'cü Ordu Komutanı Ekselansları Cemal Paşaya resmi yazı

28 Nisan 1331[1915]

Emirlerinizi Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerlere ilettim .

Canları ve malları hakkında hükümetin ve halkın tutumundan temin edilmişlerdir. Kaygılanacakları bir şey yoktur ve uğramadıkları sözde saldırılar hakkında da hiçbir zaman şikayette bulunmamışlardır. Eğer şikayette bulunmak durumunda kalsalar Siz Ekselanslarına başvuracaklarını beyan ettiler.

Denizcilik Bakanı ve 4'cü Ordu Komutanı Ekselansları Cemal Paşadan, Erzine'de [Erzin] kendi Vekilleri Ekselansları Fahri Paşa'ya resmi yazı

25 Mayıs 1331[1915]

Siyasi nedenlerle uzaklaştırılan kişilerin sosyal konumlarına göre davranılmasına dikkat etmenizi rica ederim ve bu kişiler ailelerine refakat etmelidir.

Denizcilik Bakanı ve 4'cü Ordu Komutanı Ekselansları Cemal Paşadan, Bilan'da [Belen] kendi Vekilleri Ekselansları Fahri Paşa'ya resmi yazı

4 Haziran 1331[1915]

Hastalar ve hamile kadınlar ve kendilerine bakan bazı kişiler hemen uzaklaştırılmayacaklar. Gidişleri geçici olarak ertelenecek. Uzaklaştırılan Ermeni aileler, kendi ordumuz gibi taşınacaklardır, yani kademe kademe ve yiyecekleri ve taşıma araçları askerlerimiz misali halledilecektir.

Denizcilik Bakanı ve 4'cü Ordu Komutanı Ekselansları Cemal Paşadan, Ekselansları Halep Vilayetinin genel Valisine resmi yazı

10 Haziran 1331[1915]

Askeri nedenler, Dörtyol ve Hasanbeyli Ermenilerin önemli bir kısmını uzaklaştırmamı zorunlu kılmaktadır.

Memleketin çıkarları bu Ermenilerin naklinin ve yeniden yerleştirilmesinin en büyük titizlikte gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.

Ek 4

Publication aux vilayets.

Malgré les ordres et communiqués que j'ai donnés pour que la population arménienne expédiée en différents endroits ne soit soumise à aucune oppression et mauvais traitement, j'apprends des faits regrettables qui se sont produits.

Ci-dessous quelques détails que j'ai reçus jusqu'à présent à ce sujet:

1. Une oppression a été faite pendant la recherche d'armes et un certain nombre d'arméniens ont dû acheter des armes à des prix très élevés de leurs voisins turcs et circassiens pour les livrer au gouvernement.

Un certain nombre de leurs chevaux et de leurs effets de valeur ont été volés.

Sous prétexte qu'ils seront rationnés en route ils ont été laissés sans pain et sans eau.

Ils ont subi de la part des fonctionnaires chargés de les accompagner un traitement sévère et inutile tel que des in-sultes et des voies de faits.

Pendant leurs étapes ils ont dû se suffire des 25-30 Drames de pain et une solde de 25 paras par jour.

Les employés et professeurs des écoles et orphelinats armé-niens ont subi le même traitement que la population indigène au lieu d'être renvoyés dans leurs provinces. On ne laissa même pas à certains d'entre eux le temps de prendre leurs effets. A Gueban des femmes ont été convoquées au moment où elles faisaient leurs lessives et durent se mettre en route pieds-nus et sans avoir pu emporter les linges qu'elles avaient lavés.

Certains pères de familles ont été expédiés à des endroits séparément de leurs femmes et enfants. Et par manque de moyens de transport, certaines femmes ont dû se débarrasser de leurs enfants comme d'une charge inutile et les ont laissés au bord d'une route ou au revers d'une haie et même certaines entre elles essayèrent de les vendre.

La permission de faire venir leurs bêtes qui se trouvaient à quelque distance de leurs lieux d'habitation leur a été refusée.

De pareils traitements portent atteinte à notre honneur na-tio-nale et forment une tâche au nom de l'Ottomanisme. J'at-tire donc l'attention des autorités compétentes à ce sujet.

2. Enquêtes sévères doivent être faites immédiatement au sujet de tous ces événements et les fauteurs de troubles seront punis pour cette fois de réprimande. Tous ceux qui commettraient des actes pareils seront considérés

par moi comme des Ottomans indignes de ce nom et livrés à la cour martiale sous inculpation de traîtrise de la Patrie.

3. Avant le déplacement de la population arménienne un délai fixe leur sera donné et au moment de l'expulsion ceux qui auront des voitures et des chevaux en profiteront pour leur voyage. Le Gouvernement procurera des moyens nécessaires de transport pour les autres.

4. Les malades resteront jusqu'à leur guérison, à l'endroit où ils se trouvent.

5. La population sera expédiée avec une escorte de gendar-merie et aisément. Une solde de 50 Paras aux adultes et aux hommes et de 30 Paras aux enfants sera donnée s'ils sont indigents.

6. Les gendarmes et les employés faisant partie de leur escorte sont responsables de leur vie, de leurs biens et de leur honneur.

7. Aux endroits où ils seront établis tout leur nécessaire sera assuré et tous seront sous la protection et affection du Gouvernement.

Je m'assurerai de l'exécution absolue de ces ordres par l'inspection de mes officiers en qui j'ai toute confiance. Nul ne sera informé de leurs enquêtes et suivant leurs rapports tous peuvent être assurés que je punirai de la façon la plus rigoureuse ceux qui agiront contre ces ordres.

Djemal Pascha

[*Çevirisi*]

Vilayetlere ilan

Çeşitli yerlere gönderilen Ermeni nüfusunun hiçbir zulme ve kötü muameleye maruz kalmaması yönünde vermiş olduğum emirlere rağmen, üzücü olayların meydana geldiğini öğrenmiş bulunmaktayım.

Aşağıda bu hususta bugüne dek elime geçen bazı ayrıntıları bulacaksınız

1. Silah arama esnasında zulüm edilmiştir ve bazı Ermeniler hükümete teslim etmek için fahiş fiyatlara, komşuları Türklerden ve Çerkeslerden silah almak zorunda kalmışlardır .

Belirli miktarda atları ve kıymetli eşyaları çalınmıştır.

Yolda ikmal edilecekler bahanesi ile, susuz ve ekmeksiz bırakılmışlardır.

Kendilerine eşlik eden memurlar tarafından, hakaret ve şiddet gibi gereksiz sert muameleye maruz kalmışlardır.

Konaklamalar esnasında günde 25-30 gram ekmek ve 25 Para harçlık ile yetinmek durumunda kalmışlardır.

Ermeni okul ve yetimhanelerde çalışan hoca ve personel, kendi memleketlerine yollanılmaları yerine, yerli halkla aynı muameleye maruz kalmışlardır. Bazılarına eşyalarını almaya dahi vakit verilmemiştir. Geban'da kadınlar, çamaşırlarını yıkamaktayken çağrılmış, çıplak ayak yola koyulmaya mecbur edilmiş ve yanlarına yıkadıkları çamaşırı bile alamamışlardır.

Bazı aile reisleri eşlerinden ve çocuklarından ayrı yerlere gönderilmiştir. Ve taşıma araçları eksikliğinden dolayı, bazı kadınlar, gereksiz bir yük misali, çocuklarından ayrılmak zorunda kalmış ve çocuklarını yolların kenarlarına veya çalılıkların köşelerine bırakmış hatta aralarından bazıları onları satmayı bile denemişlerdir.

Az uzakta bulunan hayvanlarını yaşadıkları yerlere getirmelerine izin verilmemiştir.

Bu tür muameleler milli onurumuza zedelemekte ve Osmanlılık adını lekelemektedir. Dolayısıyla bu hususta yetkili otoritelerin dikkatini çekmek isterim.

2. Tüm bu olaylar hakkında derhal sıkı soruşturmalar yapılması gerekmektedir ve olaylara sebebiyet verenlere de bu kez için kınama cezası verilmelidir.

3. Ermeni nüfusunun yer değiştirilmesinden önce kendilerine belirli bir süre verilecektir ve sınırdışı edilmeleri esnasında araba ve at sahibi olanlara kullanma imkanı verilecektir. Diğerleri için Hükümet gereken araçları temin edecektir.

4. Hastalar bulundukları yerlerde iyileşene kadar kalacaklardır.

5. Halk rahat bir şekilde Jandarma eşliğinde yollamlacaktır. Yoksul oldukları durumunda yetişkin ve erkeklere 50 çocuklara da 30 Para harçlık verilecektir.

6. Onlara eşlik edecek Jandarma ve görevliler, onların canlarından, mallarından ve namuslarından sorumlu olacaktır .

7. Yerleştirildikleri yerlerde kendilerine gerekli olan her şey temin edilecek ve tümü Hükümetin koruma ve şefkati altında olacaklardır.

Güvenimin tam olduğu subaylarımın denetimleri vasıtasıyla bu emirlerin mutlak uygulanmasını temin edeceğim. Hiç kimse soruşturmalar hakkında bilgilendirilmeyecek ve herkesi temin ederim ki raporlar doğrultusunda, bu emirlere karşı gelenleri en sert şekilde cezalandıracağım.

Cemal Paşa

1915-09-02-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 25988, pr. 4.9.1915 p.m.; Özel yazı

Doğuda Hıristiyan Sevgisi İçin Alman Yardım Birliği Müdürü
Friedrich Schuchardt'dan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 2 Eylül 1915

Dokümanınızın tamamlanması için size, Bay von Dobbeler'den şimdi gelen bir raporu daha göndermeme izin veriniz. Ümitsizliğe sevkedilen bir halkın bu kendini savunma eylemi, Türk iktidar sahiplerine kendi gaddarlıklarının haklı olduğu kanısını verecektir, onlar bunu mutlaka ustaca kullanacaklardır ve bu bizim basınımızda da şu anda ne yazık ki aşırı gönüllü bir kabul bulacaktır.

Beni İstanbul'a gitmeye zorlayan nedenlerden biri de, son günlerde ne olduğunu bir türlü çıkaramadığım büyükçe miktarda bir paranın güvence altına alınmış olmasıdır.

Acaba bana bu iletiden sonra bir tavsiye mektubu sağlayabilir misiniz?

Saygılarımla

F. Schuchardt

Ek

Suret

Mamure, 1 Ağustos 1915

Sayın Bay Schuchardt,

Hükümet tüm çocukları, memurları ve öğretmenleri uzaklaştırmak istediği için Valiyi görmek amacıyla yeniden Adana'daydım. Bugün Haruniye'ye dönüş yolculuğunda Mamure istasyonunda bulunuyorum. Biz burada bir sonraki günün veya saatin ne getireceğini asla bilmiyoruz, her durumda hemen bütün Türk memurlarıyla boğuşmaya zorlandık. Eğer tekrar tekrar tüm çareleri denemeseydik evlerimiz çoktan boşalmış olurdu. Durum çok kritik. Ermenilerin o zorla sürülmelerine karşı bir tepkinin geleceği belliydi. Bu düşünüldüğünden daha çabuk geldi. Ben şimdi Adana'dayken karımdan, isyancı Ermeniler Haruniye yakınlarında bulunduğu için evimizin çok tehlikede olduğunu ve hemen dönmem gerektiğini belirten bir telgraf aldım.

Maalesef Ermenilerin hem akıllıların hem de aptallarının, Almanların isterlerse sürgünleri ve buna bağlı tüm belaları engelleyebileceklerini düşündük-

leri bir gerçekliktir. Böylece isyancılar da bize karşı tavır aldılar, bu durumda biz her halükârda haklı olarak büyük bir kaygı içindeyiz. Alman Büyükelçiliği Ermenileri korumalıydı ve teslim etmek zorunda kalmamalıydı (Türkler tüm halkı çölde mahvetmek veya onları Arapların kucağına atıp yok etmek planına sahipler). Burada hiç kimse sürülen on binlerce kişiden geri dönen olacağına inanmıyor. Ve işte onlar, hâlâ burada kalmış olanlara sürgünde ölmektense memleketinde ölmenin daha iyi olduğu şeklinde haberler gönderiyor.

İşte bunun için, şimdi patlayan mücadele, belki tahmin edilenden daha büyük boyutlardaki bir çaresizlik mücadelesidir. Biz burada 2000 kişilik bir çete olduğunu ve bunun Maraş ile Haruniye arasında konumlandığını duyduk. Adana Valisi, Halep yolunda bulunan bütün askerleri topladı ve birliklerin başında onlara karşı Bagçe'den harekete geçti, ama bunların bir şey becerememeyeceği belli, şayet tabii Zeytun yenilgisinde olduğu gibi Alman subaylarını yine yardıma çağırmazlarsa.

Ben, Ermenilerin sempatisinin tamamen yitirilmemesi için Büyükelçiliği harekete geçirmek umuduyla yapabileceğimi yaptım ama yaptıklarım orada dinlenmiyor. Ve Türk Hükümeti önlemleriyle ülkesini tamamen gereksiz kargaşalıklara ve bir iç savaşa sürükleyecek kadar budala. Bay Dr. Büge, Ermenilerin yıllar boyunca sabır ve tahammülleriyle vefakârlıktan daha fazlasını gösterdiklerini düşünmektedir. Maraş'la her türlü bağlantımız kopuk, fakat oradaki kardeşlerimizin de bizimkilere benzer dertlere sahip oldukları varsayılabilir.

Şimdiki halde ne olacağını görmek için beklemek zorundayız, bugünden yarına ne yapmamız gerektiğini tayin etmemiz imkânsız.

Türkler Almanya'da hâlâ yanlış değerlendiriliyor. Oradaki günlük gazetelerin haberleriyle yanıltılan insanlar Türkler'den hâlâ bir şeyler beklenebileceği sanıyor. Ama aslında onlar tamamen yeteneksiz, kendi kibrine kapılmış, sonunda ülkeyi çöle çevirip Avrupalı bir gücün eline harabe olarak teslim etmeyi başaracak bir ulus.

Saygılarımla

[B. von Dobbeler]

[Zimmermann'ın 8 Eylül tarihli cevabı]

Ekselanslarına teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarak bu aym 2'si tarihli yazının alındığını arz ediyorum. Ekte birlikte gönderdiğim Bay von Dobbeler'in raporu şimdiye kadar buraya iletilmiş bütün materyal gibi, İstanbul Büyükelçiliğinin bilgisine sunuldu.

Mamuret ül Aziz, Maraş ve Haruniye'deki yardım birliği mekânlarının kapanmadığını ve yetim çocukların uzaklaştırılmadığını belirtmek isterim. Bildiğiniz gibi Büyükelçilik yardım birliklerinin taleplerini genel olarak imkânlar ölçüsünde kabul etme emri aldı. Bu doğrultuda, şu anda her şey Büyükelçilik tarafından yaptırılıyor. İmparatorluk Büyükelçiliğiyle aynı fikirdeyim, ben sadece Ekselanslarına İstanbul'a planlanan seyahati daha uygun bir zamana ertelemesini tavsiye edebilirim. Buna rağmen seyahati şimdi yaparsanız size resmî kolaylıklar sağlayacak durumda değilim.

[Zimmermann'dan Konstantinopel Büyükelçiliğine, 8 Eylül (No. 680)]

Olaylar hakkında bilgilerin suretleri ve uygun görülen değerlendirme gönderildi.

Yardım birliklerinin isteklerinden şu anda yapılabilecek olanlar Bay Schuchardt'a iletildi ve ona sadece İstanbul'a planlanan seyahatin daha uygun bir zamana ertelemesi tavsiye edildi. Seyahat için resmî kolaylıklar sağlanması talebi reddedildi.

1915-09-03-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14087; A28019, pr. 26.9.1915 p.m.; BoKon/170; A53a, 5972; p. 16.9.1915; Rapor

Halep Konsolosundan (Rößler)

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K.No. 90/B. No. 1950

Halep, 3 Eylül 1915

Ermeni Meselesi hakkında son raporumu gönderdikten sonra bana şunlar bildirildi:

1) Antakya'da 1909 yılındaki Ermeni katliamlarında bütün erkekler öldürülmüş, 6 veya 10 kişi tesadüfen kurtulmuştu. Hükümet bunları 7 Ağustos'ta muhtemelen sürgüne hazırlık olarak hapishaneye soktu. Dul ve yetimler de sürgünden muaf tutulmadılar, Hama yoluna sürüldüler.

Antakya yakınlarında 6 Ermeni köyü vardır. Bunlardan Kessap, Mons Cassius üzerindedir, beşi de Musa Dağ üzerinde, yani: Bityas, Habibli, Yoğunoluk, Hıdırbey ve Kebusiye. Bu köylerden olup da Antakya yakınında görülen köylüler zincire vuruldular ve şehre götürüldüler. Bunun üzerine teslim olmaları çağrısına Kessap ve Kebusiye sakinleri uydular, diğer dört köyün sakinleri ise dağlara kaçtılar. Onları yakalamak için iki tabur gönderildi, fakat

şimdiye kadar bir başarı elde edilemedi. Arazi zordur, birlikler henüz talimsiz. Gün içinde 30 asker yaralandı, bunlardan sekizi yanlışlıkla birbirlerini vuranlardı.

2) Urfa'da 19 Mayıs'ta, zamanında silahıyla askerden kaçan bir Ermeni, ev araması sırasında askerlerden üç kişiyi vurarak öldürdü. Bunun üzerine bir güruh, Ermeni ve Süryanilere karşı tam bir boğazlama harekâtı sahneye koydu. Aşağı yukarı 200 adam (hattâ başka bilgilere göre 250-300) öldürüldü. Ertesi sabah Hükümet duruma yeniden hâkim oldu. Bu konu hakkında Peder Künzler'in bir mektubunun suretini ilişikte sunuyorum. Onun Harran ovasındaki amele taburundan Ermenilerin yüzlercesinin de öldürülmüş olabileceğine dair korkusu, bu arada bana Bağdat Hattı işletmesi tarafından gerçekleşmiş olarak teyit edildi. Bağdat Hattı kendi raporunu, jandarmaların resmi makamdan aldıkları (Harran Kaymakamı) emir üzerine yol amelelerini kurşuna dizdiklerini anlattıkları Tell Abiad istasyon şefinden almış.

3) Doğu Vilayetlerinden Ermeniler'den başka sadece Nasturiler değil, eski Süryaniler (Yakubiler), Katolik Süryaniler, diğer Hıristiyanlar da sürüldü. Uzun süreden beri burada bu gibi Hıristiyanların da öldürüldüğü söyleniyordu. Ben burada doğmuş, mesleği gereği çeşitli halk katmanlarıyla temas halinde olan, iyi gözlemci bir Avrupalı tanıdıktan bildiklerini bana yazılı olarak vermesini rica ettim, onun verdiği notları da ekliyorum. Ayrıca buraya erkekleri olmaksızın gelen, Ermeni olmayan bir sürü Hıristiyan kadın var. Erkeklerin öldürülmüş olmaları mümkündür. Kanıtlanmış bir vakada kayıplar Yunan Katolik.

4) Antep'te tahminen 20 Ağustos'a doğru Jön Türk Komitesinin bir bölümü, silahlı bir Ermeni güruhun şehre doğru geldiği rivayetini yayarak bir panik ve katliam havası yaratmak istedi. Komitenin aklı başında bölümü buna karşı çıktı da bir facia önlendi.

Gerçi bu haber Ermeni kaynaktan geliyor ama güvenilir insanlardandır, kesin sayılabilir.

5) Tahminen 20 Ağustos'ta Bab ayaktakımı (Halep'in doğusu) yanlış bir söylenti üzerine çadırlarda geceleyen tahminen 30 Ermeni ailenin üzerine saldırdı ve 12 kişi yaralandı. Ama Kaymakamın hemen harekete geçmesi yeni bir felâketi önledi. Bab'da ölen Ermenilerin gömülmesi sadece jandarma refakatinde mümkün oluyor.

6) 13 Mayıs'ta Hükümet Türkiye'yi terk etmek isteyen Ermenilere savaş sırasında geri gelmemeye söz vermeleri halinde bunu yapma hakları olduğunu bildirdi. Herkes Cemal Paşa'dan tek tek ülkeyi terk izni almak zorundaydı. Ermeniler Hükümetin bu çağrıda ciddî olmadığı ve her kim izin talep ederse muhtemelen özel bir takibata uğrayacağı kanaatindeydiler. Pratik bir imkân

bulunsa bütün Ermenilerin ülkeyi terke hazır olmalarına rağmen, kimse izin istemeye cesaret edemedi, bir aile hariç, ki onların dilekçesini özel bir tavsiye ile ben Valiye sundum. O zamandan beri üç hafta geçti, henüz bir cevap çıkmadı. Kısa bir süre önce, Enver Paşa'nın izni olmadan 4. Ordu bölgesinde hiç kimsenin seyahat edemeyeceği kararı çıktı. Gerçekten de ülkeyi terk izni lâfta kaldı.

7) Bir süre Ermeniler buradan Hama'ya yollandı. Onlara Hama'dan sonra ne gibi bir muamele yapılacağına dair Şam Konsolosuna yönelttiğim bir sorumu suret olarak ekliyorum. O zamandan beri buradaki demiryolu idaresi, sürgünleri taşıyan trenleri Şam'a aktarılmak üzere direkt Rayak'a kadar göndermekle görevli. Şam ve Kerak (Ölüdenizin güneydoğusunda) arası iskân için öngörülmüş, burada Ermeniler Hicaz Hattından belli bir uzaklıkta (en azından 25 km) durmak zorunda olacaklar.

Her halükârda demiryolu yöneticilerine gelen emirde Kerak nakliyatın en güney noktası olarak tanımlandı.

8) Yaşlı, sakin, ölçülü, dikkatli bir Ermeni olan ve yardım birliğinde oldukça aktif olan Halep dışından bir Protestan peder, bana, Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve Harput illerinden, Halep'e sürülen 35-40.000 sürgünden sadece 13.000'inin buraya vardığını, geri kalanın öldürüldüğünü veya kaçırıldığını anlattı. Söz konusu Pederin sürgünler arasında haftalar boyu yaptığı araştırmalar sonucu hazırladığı raporunun kopyasını ekte saygıyla sunuyorum. Hayatta kalanlar insanlık dışı davranışlara maruz kaldılar. Peder tek tek grupların içinden en aydın ve karar yetisine sahip olanları seçmek istedi. İfadesinin doğru olup olmadığını anlamak için sakin bir zamanın gelmesini beklemek gerekir. Maalesef benim şimdilik kaydıyla kanaatim odur ki, çok sayıda ve çeşitli kaynaklardan ulaşan sağlam tanıklı haberler her defasında aynı resmi veriyor, ifadenin doğruluğundan kuşku duyulmasının bir nedeni yoktur.

Burada sergilenen insanlık dışı muameleyi örneklemek için, Bağdat Hattı İşletme Direktör Vekilinin Ras ül Ayn'da çalışan biri Hollandalı ve biri de Lüksemburglu iki mühendisin ifadelerine dayanarak bildirdiğine göre 300-400 kadının oradaki istasyonlardan birine çıplak olarak getirdiğini iletmek isterim. Aynı kaynağa göre, diğer gruplar, daha Ras ül Ayn'da iken yakınlarda oturan Çerkesler ve jandarmalar tarafından yağmalanmışlar. Sekiz erkek tarafından tecavüze uğrayan bir kadın hayatına son vermek için kendini raylara atmış. Tren durdurulabilmiş, bundan sonra o, Alman bir mühendis tarafından Halep'e getirildi.

9) Fırat'ın Öte Tarafındaki Gözlemler Üzerine notlarını 27 Temmuz tarihindeki -K. No. 81-No. 1645- raporumda iletmiş bulunduğum, Bağdat Hattı inşaat şirketindeki Alman memur W. Spieker'in bir nedenle Maraş'a gitmesi

gerekti. Orada gördüğü ve işittiği şeyler hakkındaki notunu ekte sunuyorum. Maraş Mutasarrıflığında, özellikle de bu şehrin kuzey bölümünde yer alan Ermenilere, Maraş Cemal Paşa'nın bölgesinde (4. Orduya ait) olduğu halde, aynen 3. Ordu bölgesindeki gibi davramldığı sonucu çıkıyor.

Notta adı geçen Gürün, Sivas ilindedir, fakat çıkış yolunun büyük bölümü Maraş bölgesinden geçer.

10) Musul'u 10 Ağustos'ta terk eden Bağdat Hattında görevli Polonyalı mühendis Ras ül Ayn'a kadar olan mesafeyi şöyle tarif etti: Terkedilmiş köyler, yer yer ceset kokusu ve kumda henüz silinmemiş kan izleri. Ülkede olağanüstü bir şeylerin olduğu anlaşılıyor.

11) Tren hattı idaresine sürülenlerin nakliyesi üzerine talimatnamelerde şu anda günde bir trenin gittiği söyleniyor. Yani haftada kuzeydoğudan 2 (Maraş ve Antepli insanlar için Akçe köyü tren istasyonu) kuzeybatıdan 2 (İskenderun, Baylan ve sahil şeridinden insanlar için Katma tren istasyonu). Bu dört tren Halep'in içinden geçiyor. Trenler burada saatlerce durmasına rağmen, içindekilerin şehre girmeleri büyük bir katılıkla engelleniyor.

Doğudan gelen veya eksik organizasyon sonucu burada toplanan sürgünleri taşımak için Halep'ten haftada 3 tren kalkıyor. Bir tren 30-35 vagondan oluşuyor ve çoğu yük vagonlarına, ama uygunsa yolcu vagonlarına yüklenmiş olarak 1500-1600 sürgün taşıyor. Demek ki 50-55 kişi bir vagonda. Bu tarif edilemez bir sefalet.

Rößler

Ek 1

Suret

Urfa, 23 Ağustos 1915

Sayın Bay Konsolos,

Her günkü ölümcül nakliyatlar 19 Ağustos'a kadar devam etti. O gün polis muhtelif Ermeni evlerini aradı. Bir evde birkaç mavzer kurşunu bulundu. Arama devam ederken birdenbire bir bölmenin kapısı açıldı ve üç el ateş edildi. Bir polis, bir jandarma ve bir asker öldü. Diğerleri kaçtılar ve hemen bütün Müslümanların silahlanması gerektiğini çünkü gâvurların Müslümanlara saldırdığı haberini yaydılar. Toplanan güruh hemen her tarafta Ermenilere saldırdı. Gece olana kadar tahminen 200 Ermeni ve Süryani erkeğin kurban edildiği bir katliam yaşandı.

Ertesi sabah Hükümet kontrolü yeniden ele geçirdi ve söz konusu güruh yatışmak zorunda kaldı. O zamandan beri sükûnet var. Fakat caddelerde tek

bir Ermeni görünmüyor; Hükümet güvenlik sözü vermesine rağmen. Rivayete göre o ikisi... Halil ve Ahmet Bey, ki size onlarla ilgili yazmıştım, gitmişler. Tanrım keşke bu gerçek olsaydı! Karaköprü'de -Urfa'nın 1 saat kuzeyinde- ve Harran ovasında yol yapımında yüzlerce Ermeni çalışıyor, bunların hepsi bugünlerde kurşuna dizilmiş. Ama bu haber henüz kesin kanıtlanmadı. Tanrım, bu bari gerçek olmasın!

Biz hepimiz (Alman kolonisi) Tanrı'nın izniyle iyi durumdayız.

[Jakob Künzler]

Ek not: Gizli bir bölmeden gelen ateşi ordu tarafından kendisine verilmiş silahla kaçmış olan bir Ermeni açtı.

Ek 2

Suret

Alep le 21 Août 1915

Monsieur le Consul

A Alep il y a une femme Obégi, habitant chez son beau frère Fathallah Obégi, quartier Tibi; cette femme était avec son mari Yorki Obégi et son beau frère Noury Obégi à Diarbekir. Elle y avait aussi ses quatre frères à elle. Quand les massacres nouveau genre ont commencé à Diarbekir, Noury Obégi avec sa famille s'est caché chez un agha de ses amis. On ne sait pas si l'hospitalité turque est équivalente à l'hospitalité arabe, mais toujours est il qu'on n'en a aucune nouvelle depuis. Yorki Obégi, sa femme, son garçon et sa fille et les quatre frères de sa femme, tous grecs catholiques, ona éte envoyé en émigration; à peine sortis de Diarbekir, Yorki Obégi et les quatre jeunes gens, ainsi que les arméniens mals on été séparés des femmes et emmenés dans une autre direction et jamais plus aucune nouvelle n'est parvenue à la femme de son mari et de ses frères. En cours re route on a volé à la femme Obegi ses deux enfants et après des peines inouï elle a pu retrouver son garçon, mais sa fille agée de 8 à neuf ans est disparue.

A Diarbekir il n'y avait pas seulement des arméniens. Où sont donc les hommes des autres rites? C'est une chose qu'il serait facile de demander au gérant du consulat la bas.

Un officier chrétien ottoman, qui se trouvait à Diarbekir et qui tient à rester anonyme m'a raconté qu'à Diarbekir il n'y avait qu'un seul prêtre grec; où est-il? il a été tué. Il m'a raconté aussi que le commissaire de police de la las lui a dit qu'un certain exilé, Gabriel, a été massacré; qu'un nommé Atkinson

et un autre Pascalas qu'il croit être l'un sujet anglais et l'autre russe ont été tué il y a deux mois et le commissaire lui aurait dit qu'il les a tué lui même.

Pour me résumer il y a à Alep une quantité de femmes qui sont répartis dans leurs églises respectives - chaldéenne - grecque, - syrienne etc. qui sont sans leurs maris; où sont donc ces hommes?

Un commerçant musulman de Malatié arrivé ces jours ci à Alep aurait répondu à un de ses amis chrétien d'ici qui lui a exprimé le désir (soi disant) d'aller encaisser quelques dettes à Malatié. "Malheureux, le montant de ces traites est donc plus important que votre vie. Mais il ne reste plus aucun chrétien à Malatié!" Le mouvement, s'il a été au début antiarménien, a subitement dégénéré en une révolte antichrétienne. Or il ne fait aucun doute et il serait très facile de s'en convaincre si on voulait faire une enquête sur les lieux; mais quel es le malheureux chrétien qui pourrait s'en charger?!

[Name]

[Çevirisi]

Halep'te Tibi semtinde kaynmbiraderi Fathallah Obegi'nin yanında yaşayan Obegi isimli bir kadın var; bu kadın kocası Yorgi Obegi ve kayını Nuri Obegi ile birlikte Diyarbakır'da yaşıyordu. Dört erkek kardeşi de oradaydı. Diyarbakır'da katliamlar yeniden başladıktan sonra Nuri Obegi ailesiyle birlikte arkadaşının ağasının yanında saklandı. Türk misafirperverliğinin Arap misafirperverliğine benzeyip benzemediği bilinmiyor, ama o zamandan beri ondan bir haber alınamadı. Hepsi Katolik Rum olan Yorgi Obegi, karısı, oğlu ve kızı, karısının dört kardeşi sürgün edilenler arasındaydı. Diyarbakır'dan çıkar çıkmaz Yorgi Obegi ve dört genç, aynen Ermeni erkekleri gibi, karılarından ayrıldılar ve başka bir istikamete götürüldüler. Kadın o zamandan beri kocasından ve kardeşlerinden bir haber alamadı. Yolda Bayan Obegi'nin her iki çocuğu kaçırıldı. Büyük zahmetlerden sonra oğlunu yeniden buldu, ama sekiz yaşındaki kızını bulamadı.

Diyarbakır'da sadece Ermeniler yoktu. Diğer dinî cemaatlerin mensupları neredeler? Bu, Konsolosluğun oradaki temsilcisine sorulabilecek kolay bir soru.

Diyarbakır'da bulunan ve ismini vermek istemeyen Hıristiyan bir Osmanlı Subayı bana bu şehirde sadece tek bir Rum peder bulunduğunu anlattı; o nerede? Öldürüldü. Hıristiyan subay bana oradaki polis komiserinin Gabriel adında bir sürgünün öldürüldüğünü söylediğini anlattı. Onun tahminine göre biri İngiliz, diğeri Rus olan, Atkinson ve Paskal adlı iki kişi de iki ay önce öldürülmüş. Polis komiseri ona, onları kendisinin öldürdüğünü anlatmış.

Özet olarak Diyarbakır'da kendi kiliselerine -Keldani, Rum, Süryani- dağılmış ve orada erkekleri olmadan kalan belli sayıda kadın var. O halde bunların erkekleri nerede?

Bugün Halep'e gelen Malatyalı bir Müslüman tüccar, ona Malatya'daki bazı alacaklarım sözde toplama istemini dile getiren buralı Hıristiyan dostuna demiş ki: "Kara bahtlı! Buna göre bu borçların miktarı onların canından daha önemli. Malatya'da tek bir Hıristiyan bile kalmadı!" Önceleri Ermeni karşıtı olarak başlayan hareket, Hıristiyan karşıtı bir şekil aldı. Bundan hiç şüphe yok ve buna yerinde kanaat getirmek çok kolay olurdu, ama hangi zavallı Hıristiyan bunu yapardı ki?

[İsim]

Ek 3

Suret
No.180
Şam Konsolosluğuna

Halep, 17 Ağustos 1915

Hükümet Maraş, Antep, Tarsus, Adana, Mersin ve Halep ilinin sahil kesimini Ermeniler'den temizlemeyi kararlaştırdıktan sonra 4. Ordu bölgesindeki sürgünlerin sayısı 120.000-150.000 arasında tahmin ediliyor, bunlardan 15.000'i Deyr-Zor'da, tahminen 10.000'i burada, Halep'tedir.

Doğu illerinden (3. Ordu bölgesi) hâlâ günde belki 300-400 kadın ve çocuk buraya gelirken, Antep ve Maraş'tan trenle gelen Ermeniler bekletilmeksizin güneye gönderiliyor. Onların Harran'a dağıtılmadan önce Şam'a gönderileceği söylendi. Bu arada Hama'da binlercesinin treni terk etmek zorunda oldukları gerçeği de var. Göründüğü üzere onlar oradan Palmira'ya gönderileceklermiş.

Şayet Ermeniler Hama'dan tren yerine kara yoluyla Şam'a varacak olurlarsa, lütfedilecek bir haber için minnettar olurdum. Bu doğudan gelen Ermenilerin çok kez mecbur bırakıldıkları, Ras ül Ayn'dan veya trene erişebilecekleri istasyonlardan trenle götürülmek yerine Halep'e yaya olarak yürüyerek götürülmeleri gaddarlığına denk düşerdi. (300 km'den fazla).

Ermenilere kendi geçimlerini sağlamanın her türlü olanağını ortadan kaldıran Hükümetin sürgünleri beslemeye muktedir olmasını ben imkânsız görüyorum. Ülkede sadece şehirliler çaresiz değil, köylüler de evden tarım araçlarına, hayvandan tohuma kadar her şeye muhtaç.

[Rössler]

Ek 4

Bir Ermeni'nin raporu

Halep, 23 Ağustos 1915

Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve Harput illerinden sürülenlerden 6000 kişi Halep'te, 3000 kişi Hama ve çevresinde, 3000 kişi Deyr-Zor'da ve 1000 kişi Ras ül Ayn'de bulunuyor. Hepsi 13.000 dul kadın ve çocuk, aralarında 11 yaşın üzerinde erkek yok. Bu 13.000 dul kadın ve çocuk 2,5 ay oradan oraya dolandırıldılar. Güvenilir bir kaynaktan, daha gelecek olanların sayısının 60.000'in üzerinde olacağını öğrendik.

Bu dört ilden gelen dullar ve çocuklar dağlardan, ovalardan, en ıssız ve en kötü yollardan getirildiler. 2,5 ay içinde sadece bazı gruplar 3 veya 4 defa Hükümetten ekmek alabildi. Paraları ve pılıpırtıları tamamen gasp edildi.

Diyarbakır ili Bakırmaden'den 35 zengin ve hali vakti yerinde aile ve dul kadınlar sürüldü, Diyarbakır'dan Urfa'ya 15 günde geldiler. Onlara refakat eden subay hepsini aradı, 300 liralarını ve ayrıca birçok takılarını aldı. Seyahat boyunca bunu birçok kez yaptı ve onlarda hiçbir şey bırakmadı.

Harput'tan sürülen üçüncü grup Ergani'ye 4 günde gelebilen 1500 kişiden oluşuyordu. Orada onlara refakat eden subay erkeklerin hasata gitmeleri gerektiği emri verildiğini söyledi, 11 yaş üzerindeki tüm erkekleri topladı ve bir hana götürdü. Kadınlar ve çocuklar yola devam etmek zorundaydılar. 3 saatlik yürüyüşten sonra boş bir alanda onlara mola verdirdi, kendisi atla Ergani'ye geri döndü ve 7-8 saat sonra akşama doğru geri geldi. Kadınlara ve çocuklara şöyle dedi: "Erkekler hasada gittiler." Ertesi sabah iki saat yürüdükten sonra mola verdikleri bir Kürt köyüne geldiler. Refakatçi subay orada onlara şunu dedi: "Hangi kadının yanında altın ve takı varsa hemen bana verecek. Kim 40 kuruştan daha fazla parayı yanında alıkoyarsa vurulacak. Bana vereceğiniz para ve takıları Diyarbakır'da geri alacaksınız."

O onlara bu sözü verdikten sonra, kadınlar paralarının ve takılarının büyük bölümünü ona verdiler. İkinci akşam aynı subay kadınların ve kızların tüm elbiselerini ve vücutlarını aradı. Hattâ uzun donlarını çıkarttırdı ve eliyle, gözüyle araştırdı. Bu subayla birlikte olan 10 jandarma bütün seyahat boyunca kadınlara sarkıntılık ettiler ve onlara şöyle dediler: "Paranızı subaya değil bize verin, biz onu Diyarbakır'da size geri veririz. Subay hepsini kendisi için almak istiyor." Diyarbakır'a gelince hiçbir şeyi geri alamadılar. Diyarbakır'da bir gün kaldılar ve ertesi gün seyahate devam etmek zorundaydılar. Orada genç kadın ve kızlar subaylar ve jandarmalar tarafından dağa kaldırıldılar.

Diyarbakır'dan çıkınca, onlara oraya kadar refakat eden subay birkaç jandarmayla birlikte geldi ve birçok genç ve güzel kızı ve oğlanı ayırdı ve gani-

metiyle birlikte oradan ayrıldı. Diğerleri 6-7 jandarmayla orada kaldı. Mardin yolunda jandarmalar sürgünlerin elinde kalmış son eşyalarını, birazcık ekmeklerini ve tek tük takılarını da aldılar. Onlara refakat eden jandarmalar artık hiç paraları kalmadığını bildikleri sürgünlere Mardin'den Ras ül Ayn'a kadar 4 günlük yolculukta içme suyu vermeyerek işkence ettiler. Birçok genç kız ve oğlanı Kürtlere veya başkalarına sattılar veya hediye ettiler.

Böylece Harput'tan sürülen 1500 kişiden sadece 500'ü Ras ül Ayn'a varabildi. Tahminen 1000 kişi yolda susuzluktan ölüp kaldı veya kaçırıldı, satıldı. Kadınların istisnasız hepsi soyuldu ve çoğu en az 9 kez uzun donunu aşağı sıyırmak, refakatçi değişik subay ve jandarmalar tarafından aranmak veya seyredilmek zorunda bırakıldı. Harput sürgünleri refakatçi subay ve jandarmaların yaptığı akla gelebilecek her türlü kötülüğe dayanmak zorunda kaldılar.

Erzurum yakınlarındaki bir köyden, Mudurga'dan tahminen 2300 kişi olan ahalinin tümü sürüldü. Yolda erkekler kadınlardan ayrıldı, kadınlar normal yollardan değil dağ üzerinden götürüldüler ve tüm yolculuk boyunca Hükümetten 4 defa 1 ekmek aldılar. Olmasına rağmen 2 gün boyunca bir damla su alamadılar. Kadınlar ve çocuklar susuzluktan yarı baygın vaziyette yürütüldüler. Yolda, günde 30-40 kadın ve çocuk bitkinlikten oracığa yığılıp kaldı, birkaçı refakatçi jandarmalar tarafından vuruldu. Sürgünler arasında en az 7-10 kere soyulmamış tek kişi yoktu. Jandarmalar ve onların izin verdikleri Kürtler kadınlara ve kızlara tecavüz ettiler. Bu 2300 kişiden sadece 4 kadm, 4 kız ve 3 oğlan tamamen bitmiş bir halde Halep'e varabildi.

Halep, Hama, Deyr-Zor ve Ras ül Ayn'a erişen dul kadm ve çocuk sayısı 13.000 olmasına rağmen, Erzurum, Sivas, Harput ve Diyarbakır'ı terk ettiklerinde Halep'e gönderilenlerin sayısı 35-40.000'di. Bu sayıdan yüzde 65'inin 2,5 ay içinde öldürüldüğü veya açlık ve susuzluktan öldüğü anlaşılıyor. Bu yüzde 65'in yüzde 39'unu oluşturan 10-11 yaş üzeri erkekler, yüzde 8'ini oluşturan kadınlar, yüze 13'ünü oluşturan genç kadm ve kızlar ve yüzde 5'ini oluşturan oğlanlar, jandarmaların izni ile kaçırıldılar. Kalanı, yani yüzde 35'ini oluşturan kadm ve çocuklar Halep'e ulaştılar.

Gelenlerin yüzde 72'si ayaklarındaki kurtlanmış yaralar nedeniyle hastaydı. Halep'teki tahminen 6000 dul kadın ve yetimin yarısı yalınayaktı. Ayakkabıları refakatçi jandarmaların göz yummasıyla Kürtler ve Türkler tarafından alınmış, tek tek her elbise parçası ve çarşaf birçok kere aranmıştı. Kaçırılan genç kadın ve kızlar dışında kalanlardan yüzde 25'inin refakatçi jandarmalar, Kürtler ve Türkler tarafından gündüzleri veya geceleri zorla kenara çekilerek ırzlarına geçildiği, hattâ daha güzel görünen birkaçına 10-15 erkek tarafından arka arkaya tecavüz edildiği de dikkat çekiyor. Bir sürü kadm ve kız bu şekilde yollarda yığılıp kaldı.

Halep'e gelen toplam 6000 dul ve yetim için elbise ve yatak bulmak imkânsızdı. Oradaki Ermeniler ve birkaç dostları son aylarda Halep, Adana ve Maraş çevresinden gelen sürgün 50.000 Ermeni'ye para, giyecek, yatak vs. ellerinden geldiğince yardım ettiler ve bu yüzden yeni gelenler için yardım kaynakları kurudu. Zavallılara her gün bir ekmek (300 gr.) veriliyor. Binlerce hastaya ilâç verildi ve yaraları sarıldı. Halep'teki sürgünler için günlük harcama 50 kuruş ve bu da hepsini hayatta tutmaya yetmiyor. 11-21 Ağustos arasında günde ortalama 25 kişi öldü ve ölenlerin sayısı katlanarak artacak.

Ek: 2 Eylül'e kadar da günlük ortalama ölü sayısı 25'ti.

Ek 5

Halep, 2 Eylül 1915

28/7-20/8 arasında çiftliğimin işleri nedeniyle Maraş'a bir yolculuk yaptım. Antep ve Kilis arasındaki Beşgöz'de köyün sakinleri Ermeni sürgünlerinin ertesi gün Antep'te de başlayacağı konusunda kendi aralarında sohbet ediyorlardı. Bir süre sonra sohbete şık giyinmiş, Çerkese benzeyen, yarı sivil yarı subay görünümlü bir bey de katıldı ve onlara sorular sordu: Hangi semtin insanları gidecek, hangi yoldan geçecekler, hangi insanlar yanlarına neler alacaklar vb. Ona orada bulunanlardan biri sivil mi yoksa asker mi olduğunu sorunca sırıtarak cevap verdi: "Asker olmak için şimdikinden daha uygun bir zaman var mı!" Ardından şu sözleri de söyleyince, "Bu defa Almanya bu gâvurlara, hınzırlara unutamayacakları bir ders verdi" cevap vermekten kendimi alıkoyamadım. Alman adının az önce duymak zorunda kaldığım şeylerle birlikte anılmasının bu adın kirlenmesi demek olduğu söyledim.

Geri dönüş yolculuğumda, Antep'ten yapılan ikinci nakil sırasında, bana çeşitli çevrelerden de teyit edildiği gibi, anlaşılan söz konusu beyin de ilişki içinde olduğu Hükümet makamlarının izni ile sürgünlerin gömleklerine varıncaya kadar yağmaladıklarını öğrendim. Bu yağma olayı üzerine ben daha önce bilgi vermiştim. Halep Valisi müdahale etti. Antep Mutasarrıfı görevden alındı.

Antep'in üç saat kuzeyindeki Sam köyünün Müslüman halkı Çürükkoz'dan sürülenlerin nakli sırasında bir kızı zorla aldılar. 5 mecidiye karşılığında kız geri verildi; 3 mecidiyeyi sürgünler -fakir insanlar oldukları için- kendi aralarında topladı, 2 mecidiyeyi ise Antepli dostları ödedi. Kızı çalan hırsız parayı almak için Antep'e kadar kızla birlikte geldi.

Antep-Maraş arasındaki Karahöyük'te tahminen 40 kadın ve çocuk ve 5-6 erkekten oluşan Ermeni nakline rastladım. Onların yaklaşık 200 m önünde silah altına yeni alınmış 100 asker gidiyordu. Kadınlar arasında birçok yıl

Almanların hizmetinde bulunmuş genç bir kadın öğretmen bulunuyordu. Öğretmen kadın ağır bir tifüs hastalığından yeni kurtulmuştu. Askerler bu kadını ve kocası şu anda Şam'da asker olan diğer genç bir kadını zorla gece için istiyorlardı. Hayvan güden Müslüman katırcıların da kadınlardan yana tavır almasıyla askerler 3 kere engellendiler.

Maraş yakınlarındaki Fundacık köyü 6 Ağustos'ta 3000 oturanıyla birlikte ateşe verilerek yerle bir edildi. Buranın genellikle katırcılık yapan insanları, son 3 ay içinde birçok kez Ermenileri Fırat üzerinden taşımak zorunda kalmışlardı. Onlar Fırat'ta kendi gözleriyle ölüleri görmüşler, kadınların ırzına geçilmesine, satılmasına tanıklık etmişlerdi. Maraş'a gelen Fundacıklılar eski katliamlardan söz açıldığında, Almanlara kendilerini "Sevgili Ölüm" diye ifade etmişlerdi. Sonra 30 kadar Ermeni eşkıya şiddet kullanarak köye sızıp Hükümetten yana olan herkesi ölümle tehdit edince ve gerçekten kaçmayı deneyen birkaçını da vurunca, köy Hükümete karşı gelmek zorunda kaldı. Maraş'taki bir Ermeni okulunda Fundacık'tan gelmiş olan 100'ün üzerinde kadın ve çocuğa rastladım, kolları bacakları parçalanmıştı ve sakatlanmayan yerleri kalmamıştı, aralarında 1 ve 2 yaşında çocuklar da vardı.

13 Ağustos'ta Maraş çevresindeki Furnus, Şivilgi gibi köylerden 34 Ermeni vuruldu, bunlar arasında 12 yaşında 2 oğlan da vardı. 18/8'de tekrar 24 kişi kurşuna dizildi ve 14'ü asıldı. 24 erkek boyunlarındaki ağır bir zincirle birbirine bağlanmışlardı, daire şeklinde dizildiler, Amerikan Kolejinin arkasında, Müslüman halkın gözleri önünde, kurşuna dizildiler. Ben hâlâ can çekişmekte olan insanların oradaki ahaliye nasıl bir hayvanî keyif verdiğine, vurulanların el ve ayaklarından çekilerek sürüklendiğine gözlerimle tanık oldum. Orada bulunan Müslüman halkı eğlendirmek için polis ve jandarmalar yarım saat daha korkunç şekilde tanınmayacak hale gelmiş cesetlere ateş etmeyi sürdürdüler. Aynı insanlar oradan Alman hastanesinin önüne gittiler ve bağırdılar: "Yaşasın Almanya!" Müslümanlar bana defalarca Ermenilerin kökünü kurutanın Almanya olduğunu söylemişlerdir.

Şehirden çiftliğe giderken yolda, bir gübre yığınının üstünde bir insan kafası gördüm. Türk delikanlılar onu hedef tahtası olarak kullanıyorlardı. Ben Maraş'ta olduğum sürece Ermeniler her gün sivil halk tarafından öldürülüyordu, cesetleri günlerce lağım çukurlarında veya başka yerlerde serili kaldı.

Gürün'den tahminen 2800 sürgün Maraş'ın 12 saat kuzeydoğusunda Ayranpınar'da kısmen subay kısmen de asker ünifoması giymiş 8 haydut tarafından yağmalandılar. Ayranpınar'dan 1, 1.5 saat uzakta Kızılgeçit'te bu 8 haydut sürgüne eşlik eden jandarmalara katıldılar ve bir süre onlarla sohbet ettiler. Ayranpınar'da jandarmalar az sayıda olan erkeklerle kadınları birbirlerinden ayırdılar. Kadınların bir kısmı çırılçıplak soyuldu ve üstlerinde para arandı;

4 kadın ve 2 kız geceleyin kaçırıldılar ve ırzlarına geçildi.Bunlardan beşi ertesi sabah geri döndü.

Engizek dağının dar bir boğazından geçmekte olan bir kafile, Sarayköy'ün tanınmış Kürt ağası Hasan Ağa'nın Tapo adındaki oğlunun öncülüğünde, Akçadağlı Kürtler, Nurhaklı Kürtler, Setraklik ve Heleteli Türkler tarafından tamamen yağmalandı. Malatya'ya daha önce yaptığımız bir seyahat sırasında, Sarayköy'deki ünlü Kürt ağası Hasan Ağa'nın oğlu olan söz konusu zat bir Alman beyle bana açıkça şunu söylemişti: "Siz burada benim konuklarımsınız. Buradan bir saat uzaklıkta ben artık sizler için sorumluluk taşımam; ben bile sizi yağmalamaya kalkışabilirim." Bu saldırıda tahminen 200 kişi öldürüldü, 70 ağır yaralı zorunlu olarak geride bırakıldı. Diğer 50'nin üzerinde yaralı kafileyle birlikte götürüldü.

Ben Karahöyük'te tahminen 2500 kişinin nakledilmesine rastladım. İnsanlar tarif edilmez bir sefalet içindeydi. Karahöyük'ten bir saat önce yolda biri 2, diğeri 7 bıçak yarası almış 2 adam yatıyordu; biraz ötede 2 bitkin kadın, daha ilerde 4 kadın, ki bunlardan biri 13 yaşlarında ve kolunda iki günlük bir bebek tutan paçavralar içinde bir kızdı. Tahminen 60 yaşlarında, yüzünde bir parmak uzunluğunda ve iki parmak genişliğinde bir yarası bulunan ve yol üzerinde yatmakta olan bir adam bana Gürün'den 13 hayvanla çıktığını söyledi. Bütün hayvanları ve malları Ayranpınar'da elinden alınmış, yaya olarak bitkin halde Karahöyük'e bir saat mesafedeki yere kadar gelmiş ve işte oracıkta da yığılıp kalmıştı.

Bunların genellikle iyi halli insanlar oldukları, yağmalanan hayvanlarının ve mallarının değerinin 8000 liranın üzerinde olduğu tahmin ediliyor. Mecalsiz kalanlar yolda bırakılıyor. Karahöyük'ten Maraş'a giden yolun her iki tarafında cesetler görülüyor. Bu 2500 kişilik sürgün kafilesinde ben yaklaşık 30-40 kişi dışında erkek görmedim. 15 yaşın üstündeki erkekler kadınlardan ayrıldılar ve muhtemelen öldürüldüler.

Bu Ermeniler Maraş üzerinden 4 günlük kestirme yol yerine kasıtlı olarak dolambaçlı ve tehlikeli yollardan götürüldüler. Bir aydır yoldaydılar. Hayvansız, yataksız, yiyeceksiz, içeceksiz seyahat etmek zorundaydılar ve günde bir kere ince ekmek (yufka ekmek) alıyorlardı, ama bu da bir öğün doymaları için bile yeterli değildi. Bunlardan 400 Protestan Halep'e vardılar; aralarından her gün 3-4 kişi ölüyordu. Ayranpınar'daki saldırı, Elbistan Kaymakamının oluru ile gerçekleşmiş. Oysa o Antep'e varıp varamayacaklarından kuşku duyan Ermenilerden 200 lira alarak onların Antep'e sağ salim varmaları için önlem alacağına söz vermiş.

Gürün Kaymakamı aynı teminatı vermek için 1020 lira almış. Ben diğerleriyle birlikte bu parayı Kaymakama ödemiş olan bir Ermeni öğretmeni

Gürün'de bir kulüpte gördüm. Bu kafileden birçok kadın geceleyin Antep yakınlarında bu şehirden olan sivil kişilerin tecavüzüne uğradılar. Ayranpınar saldırısında erkekler ve kadınlar ağaçlara bağlandılar ve yakıldılar. Nakle refakat eden bir jandarma çavuşu olan Hekkaş Efendi, kafileden geri kalıp kopan bir adamı süngüleyip devirdi.

Daha Gürün'den çıkarlarken mollalar, Hıristiyan kiliselerinin damlarından "inananları" namaza çağırıyorlardı. Ayranpınar yakınlarındaki bir köyde değirmenci olarak çalışan ve saldırı sırasında oradan kaçan Maraşlı bir Ermeni görgü tanığı, bana değirmeninin yakınında iki erkek kardeşin birbirleriyle ganimet için nasıl çekiştiklerini gördüğünü ve birinin şöyle dediğini söyledi: "Bu dört yük için ben 40 kadın öldürdüm." Maraş'tan yıllardır tanıdığım bir Müslüman hacı bana aşağıdakileri aktardı: Nizip yakınlarında ben ve tüm katırcılar bir hana kapatıldık ve kapılar kilitlendi. Birçok Furnuslu genç kadın, kafileye refakat eden jandarmalar ve sivil kişiler tarafından tecavüze uğradı.

Antep'te polis komiserinin bürosunda bir Müslüman ağa benim yanımda bir Ermeni'ye şöyle dedi: "Şunda ve şunda (çözülemedi) mektuplar bulundu, senin bunlarla nasıl bir ilişkin var? Ben sana kaç kez Müslüman olmanı söyledim, beni dinleseydin şimdi halkının çektiği bütün cefalardan kurtulmuş olurdun."

Maraş'taki Kadir Paşa bana dedi ki: "3. Ordu bölgesindeki tüm erkeklerin Hükümet talimatıyla öldürüldüğünü biliyorum."

Maraş'ta 20 Ağustos'ta akşamleyin saat 6'da, Adana Valisinin ertesi gün öğleyin saat 12'ye kadar 15 yaş üzerindeki erkeklerin -5000 erkek- şehirden ayrılmaya hazır olmalarına ilişkin emri ilân edildi. Kim saat 12'den sonra hâlâ şehirde ise, uyarılmadan ateş edilecekti. Herkes Hükümetin bu emrinin ne anlama geldiğini biliyordu ve biz saatler süren korkunç bir panik yaşadık. Valinin emri, insansever Maraş Mutasarrıfının şefaati ile son anda, erkeklerin aileleriyle gidebilecekleri şeklinde değiştirildi.

Oysa 18/8'de o günlerde Maraş'ta bulunan Adana Valisi ruhanî makamları çağırtmış ve onlara Maraş Ermenileri'nin tehcir edilmeyeceği garantisini vermişti. Bu nedenle onlar hiçbir hazırlık yapamadan şehri terk etmek zorunda kaldılar.

Elbistan yakınlarındaki Bolveren köyünde tüm Ermeni nüfus, 82 kişi, kendini suya atarak kaçan 12 yaşındaki bir oğlan dışında, öldürüldü. Oğlan Maraş'a kaçıp kurtuldu.

Zeytun yakınlarında, çiçek hastalığının hüküm sürdüğü bir köyün nüfusu sürüldü. Aralarında hastalıktan kör olanlar dahil hepsi Maraş'ta, diğer köylerden sürülüp gelmiş olanlarla zaten dolu olan bir hana götürüldüler.

Maraş'ta ben 200 kişilik bir kafile gördüm, aralarında körler de vardı. Tahminen 60 yaşlarında bir anne doğuştan kötürüm olan kızının elinden tutuyordu, bu durumda yola çıkmışlardı. Daha bir saat yürünmüştü ki bir adam Erkenes köprüsünde yığılıp kaldı; onu soydular ve öldürdüler. 4 gün sonra onun cesedinin hâlâ bir çukurda serili olduğunu gördük.

Birkaç gün önce burada Halep'te bir tanıdığı ziyaret ettim. Bir anneyle ve kızını misafir ediyordu. 26 kişilik aileden hayatta kalmış olan bu iki kişi 3 ay önce Sivas'tan tehcir edilmişler ve kısa bir süre önce buraya varmışlardı.

Antep'in kuzeydoğusunda, Başpınar yakınlarında, Sam köyünün karşısında, kafaları yakılmış erkekler ve gövdeleri yarılmış kadınlara ait cesetler günlerce serili kaldılar. Bir adam ve bir kadın birbirlerine bağlanmışlardı. Antep-Kilis yolu üzerinde, Antep'ten iki saat uzaklıkta bir handa 25 yaşlarında bir Ermeni öldürüldü. Ağzında ve kulağının arkasında bir sigara, bıyığına pislik sürülmüş olan cesedi hanın kapısına dikilmişti. Yoldan geçenlere bağırıyorlardı: "Bu haşaşa (kabadayı) bakın (kaçah), amma da sigara içiyor."

Son seyahatimde Maraş'a yaklaşık 5 saat kala 7 Türk askerine rastladım. Benimle birlikte 6 Ermeni kız seyahat ediyordu, beşi Amerikan öğretmen kursunun öğrencisi, biri Alman Yetimhanesi'nden bir öğretmendi. Kafilemizin 20 adım önünde bir asker elindeki tüfekle havaya ateş etti. Başka bir asker kızlardan birinin elindeki şemsiyeyi aldı. Eğer ben bu arada atla oraya seğirtmemiş olsaydım kesin başka zorbalıklar da yapardı. Kamçımı ona doğru sallayınca hepsi kaçıştılar.

Maraş yakınlarındaki Çamostil yolunda bir köylü molla, tüfeğini (Martini) bana refakat eden bir Ermeni'ye çevirdi. Ben mollaya sert davranıp üzerine yürüyerek Ermeni'yi kurtarabildim. 2,5 saatlik uzun yolda vurulmuş insanların cesetlerinin günlerce gömülmeden kaldığını görmüşler.

W. Spieker

[*Spieker'in yukarıdaki raporu "Türkiye'de Bulunan Bir Alman'ın Notlarından" başlığı altında çıkarılan* "1915/16 Yılında Ermenilerin Kaderini Belirleyen Materyal" *adlı, İsviçre Yardım Birliği Komisyonunun 2. kitabında bulunuyor. Kitap dosyalarda mevcut. Oradaki rapor birkaç çıkarma ve değişiklik içeriyor, ama aşağıdaki açıklamalar daha kapsamlı*]

Harput ve Sivas'tan sürülen 18.000 kişiden 350 kişisi (kadınlar ve çocuklar) Halep'e gelebiliyor. Erzurum'dan tehcir edilen 1900 kişiden 11 kişi -1 hasta oğlan, 4 kız ve 6 kadın- Halep'e ulaşıyor. O günlerde asker taşımak için kullanılan vagonlar boş geri geldikleri halde bu nakil sırasında kadınlar ve kızlar Ras ül Ayn'dan Halep'e, tren yolu boyunca ve 65 saat yaya gitmek zorunda

kaldılar. Yoldan geçen Müslüman yolcular, yolun her iki tarafında gömülmeden duran çürümüş cesetlerin yaydığı koku nedeniyle yolculuğun yapılamaz hale geldiğini bildiriyorlar.

Halep'te "geriye kalanlardan" ve şimdiye kadar daha ileriye sürülmeyenlerden 100-200 kişi bu meşakkatlerin sonucunda öldü. Halep'e iskelet gibi zayıflamış, açlıktan ölmek üzere gelen kadınlar ve çocuklar yemeğe hayvan gibi saldırıyorlar. Bir çoğunun artık iç organları çalışmıyor. 1-2 kaşık yedikten sonra bırakıyorlar. Hükümet sürgünlere yiyecek verdiğini söylüyor; Harput'tan yukarıda adı geçen sürgünlere üç ay içinde bir kere ekmek verilmiş.

Hükümetin insanlara bakmıyor olması dışında, ellerinde ne varsa aldırıyor. 200 kız ve kadından oluşan bir grup Ras ülAyn'a tamamen çıplak vaziyette geldiler. Ayakkabıları, gömlekleri, kısaca her şeyleri alınmıştı. Dört gün boyunca sıcak güneşin altında -gölgede 40 derece- çıplak vaziyette, refakatçi jandarmaların alayları ve tacizleri altında yürümüşlerdi. Bay ... kendisinin de 400 kadın ve çocuktan oluşan bir kafileyi aynı durumda gördüğünü söyledi. Bu şanssız insanlar, memurların insanî duygularına seslendikleri zaman şu cevabı aldılar: "Size böyle davranmamız için Hükümetten kesin emir aldık."

Halep'te başlangıçta ölüler Ermeni Kilisesi tarafından sağlanan tabutlar içinde mezarlığa gömüldüler. Bunu hamallar yaptı ve her ölü için iki kuruş aldılar. Hamalların yetişemediği yerde kadınlar ölülerini mezarlığa, küçük çocukları kollarında, daha büyükleri tabutun dört ucundan 4 kadın tutarak bizzat kendileri götürdüler. Ben, çapraz olarak bir eşeğe yüklenip mezarlığa götürülen ölüler gördüm. Bir tanıdığım, bir sopaya bağlanmış bir ölüyü iki erkeğin taşıdığını görmüş. Bir başkası, cesetlerle dolu bir kağnının mezarlığa götürüldüğünü görmüş. İki tekerli kağnı dar mezarlık kapısından geçememiş. Uşak arabayı ters çevirmiş ve öyle boşaltmış. Ardından ölüleri kol ve bacaklarından çekerek mezara kadar sürüklemiş. Şu anda her gün 5-6 araba ölüleri mezarlığa götürme işiyle uğraşıyor.

Ben bir pazar günü, hastane denilen han gibi bir yerde 20 m genişliğinde ve 40 m uzunluğunda bir avluda 30 ölünün oraya buraya serili olarak yattığını gördüm. Tahminen 20 kadarı da o gün gömülmüştü. Bu 30 ceset akşama kadar kaldı. Karım onları 3 hamala birer mecidiye vererek karanlıkta taşıttırdı. Cesetlerden birinin derisi hamallardan birinin eline yapışıp kaldı, çürüme o denli ileri bir dereceye varmıştı yani. Ölüler, can çekişenler ve ağır hastalardan oluşan tahminen 1000 kişi sıcak güneşin altında yatıyordu. Bütün bunlar öylesine korkunç bir manzara oluşturuyordu ki, ben daha önce tanık olduğum hiçbir olayda, hattâ yazın Maraş'taki 24 insanın vurulması olayında bile bu kadarını görmemiştim.

İnsanların hemen ishal olmuştu. Avluda oluklar açılmıştı, oluklar boyunca ihtiyaçlarını hemen giderebilmeleri için sırtları bunlara dönük insanlar diziliydi. Çoğu can çekişiyordu. Kim ölürse bir kenara taşınıyor, onun hüzün verici boş yerini bir diğeri dolduruyordu. Ölü diye taşınanların, mezarın başında hâlâ yaşam belirtileri göstermesi sıkça yaşanan olaylardandı. O zaman onlar öldüklerinden emin olununcaya kadar bir kenarda tutuluyorlardı.

Genç bir kız, o kadar kendine geldi ki onu tekrar şehre taşımak mümkün oldu. Akşamdan gömülen biri ertesi sabah dirilmiş mezarının üzerinde öylece oturuyordu. Ölülerin hepsi bir mezara konuluyordu, bu adam en üste gömülmüştü ve karanlık basınca üstüne yüzeysel olarak biraz toprak atılmakla yetinilmişti. Tel-Abyad'da Bay ... 20-30 ceset doldurulmuş açık mezarlar gördü. Mezarlar cesetlerle dolduktan sonra üzerlerine toprak atılmış. Bay ... bana çürük kokusundan yanına yaklaşılamadığım, sürgünlerin de buranın yakınında kamp kurmuş olduğunu söyledi. Halep'te bir oda içinde geceleyen 35 yetimden 30'u bakımsızlıktan bir hafta içinde öldü. Bay ... seyahatinde yolda her yerde cesetler gördüğünü söyledi. Bir Kürt ona 14 çocuğu öldürmekle övünmüş.

12 Ağustos pazar günü Halep'teki Şam istasyonuna gitmem gerekti. Tahminen 1000 kadın ve çocuğun hayvan vagonuna nasıl yüklendiğini görme fırsatım oldu. Bizde Almanya'da hayvanlara bu zavallı insanlardan daha geniş yer ayrılırdı. Bu insanların yüzde 90'ımn yüzüne ölüm damgasını vurmuştu. Aralarında gerçekten, kendisine ölmek için zaman bırakılmayan insanlar vardı. Ondan önceki akşam bir kafile götürülmüştü, ertesi sabah yükleme sırasında ölen ve orada serili kalan 2 delikanlının cesedi bulundu.

13 Eylül 1915'te 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın bir telgraf emri yayınlandı: "Bağdat Hattının inşası için çalışan mühendislerin ve diğer memurların tümünün elindeki, Ermeni nakli sırasında çekilen fotoğraflar 48 saat içinde orijinalleriyle birlikte Halep'te bulunan Bağdat Hattı Askerî Komiserliğine verilecek. Bu emre aykırı bir davranış Divan-ı Harb tarafından takibata alınacak." Ben birkaç kez kadın ve çocukların çöplükte çöp aradıklarını gördüm; bulduklarını hemen yediler. Çocukların, aynı zamanda işeme yeri olarak da kullanılan kuytu köşelerde buldukları çiğ kemikleri kemirdiklerini de gördüm.

Maraş ve Antep arasında bir köyün Müslüman halkı, nakledilen, tahminen 100 ailelik bir gruba ekmek ve su dağıtmak istiyordu. Nakle refakat eden askerler buna izin vermediler. Sürgünlerin 4/5'i kadın ve çocuklardı, erkeklerin büyük bölümü askere alınmıştı.

Maraş'tan çıkan 20.000 sürgünün, kervan yolu Antep'ten geçmesine rağmen şehre girmelerine ve yiyecek içecek tedarik etmelerine izin yoktu.

[*Aşağıdaki satırlar biraz yumuşatılarak 1915-07-27-DE-001'deki ekte "Ras ül Ayn'da şu an"dan "bunu burada herkes söylüyor"a kadar aynıdır.*]

Birecik'te hapishane gündüz doluyor, gece boşaltılıyor. 3000 nüfusu olan Tel-Arman köyü saldırıya uğradı, sakinleri kesildi veya diri diri kuyulara atıldı. Yarbay von Mikusch felâketin tanığıydı. Bir Alman süvari yüzbaşısı Diyarbakır ve Urfa arasında, yolun her iki yanında gömülmeden duran boğazları kesilmiş cesetler gördü. Bay S. yolda sayısız miktarda gömülmemiş çocuk ceseti gördü.

Tel-Abyad'da demiryolu yakınlarındaki bir kafile yola çıktıktan sonra geride cançekişen 17 kişi kaldı. Daha sonra iki demiryolu memuru bu 17 kişiyi gömdürdüler.

Bu yörelere son günlerdeki bütün Ermeni kafileleri yönlendiriliyor. Bay ...'nin ifadeleri, Tehcir Komisyonu Başkanının bana söylediklerileyle örtüşüyor. Ben ona dört Ermeni çocuk için ricada bulunmaya gittiğimde, şöyle demişti: "Bizim niyetimizin ne olduğunu anlamıyorsunuz. Biz Ermeni adını silmek istiyoruz.[677] Nasıl Almanya sadece Almanların varlığını sürdürmek istiyorsa, biz Türkler de tıpkı öyle sadece Türkleri istiyoruz."

1915-09-04-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 26474, pr. 10.9.1915 a.m.; Rapor; BoKon/170; A53a, 5118

Baskı: DuA Dok. 160 (kıs.)

Hohenlohe-Langenburg'dan Bethmann Hollweg'e rapor

No. 549

Pera, 4 Eylül 1915

3 Ek

Talat Bey bu ayın 2'sinde bana, Ermeni takibatı işlerinde söz konusu olan yerel makamlara gönderdiği çeşitli talimat telgraflarının ekteki Almanca çevirilerini verdi. O bu yolla, merkezi hükümetin, içerilerde görülen Ermenilere karşı kimi aşırılıklara bir son vermek ve sürülenlerin transport sırasında bakımlarını sağlamak için ciddi çaba gösterdiğini ispatlamak istiyordu. Bu konuyla ilgili Talat Bey bana birkaç gün öncesinde şu ifadeyi kullanmıştı: "la question arménienne n'existe plus."

677 Her iki cümle, Alman Konsolos Yardımcısı Hoffmann'ın raporundan alınmıştır. Belge 1916-01-03-DE-001.

Birinci ve üçüncü telgrafların tarihi yok; birincisi 31 Ağustos'ta gitmiş olmalı.

Bundan sonra gelecek rapor iletimini saklı tutma kaydıyla belirtmek isterim ki, Trabzon Kayzerlik Konsolosluğu'nun bir telgrafına göre, orada ilk Ağustos günlerinde, o zamana dek henüz dokunulmamış olan bir dizi Ermeni (aralarında Osmanlı Bankası ve Reji memurları ile kadınların bulunduğu) geceleyin sürülerek şehrin yakınında öldürülmüşler. Aynı şekilde buradaki Ermeni Katolik Patrikhanesi'nce, yolcuların ifadelerine dayanılarak, Ankara Ermenilerinin (çoğunlukla Katolikler) aralarında Katolik piskopos, rahipleri ve bir dizi manastır rahibesi ile birlikte 30 Ağustos'ta Ankara'dan sürüldükleri ve biraz ileride toptan öldürüldükleri bildiriliyor.

Bu son olaylar dikkate alınarak, bu telgrafların basına bildirilmesinden şimdilik vazgeçilmesi uygun olurdu.

Hohenlohe

Göppert'in notu 2.9.

Ermeni Sorunu

Talat Bey bugün S.D.'ye ekteki emirleri verdi. Savaş durumu elverir elvermez, emirlerin özenle yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek için taşraya gidecek. S.D. emirlerin Mnsig. Dolci ve Katolik Piskoposa iletilmesini arzu ediyor.

Ek 1

I. Aşağıdaki yerel makamlara:

Hüdavendigâr, Ankara, Konya, İzmit, Adana, Maraş, Urfa, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karasi, Niğde, Mamurtetil-Aziz, Diyarbekir, Karahisar, Kayseri, Erzurum:

Padişahlık Hükümeti, Ermenilerin evlerinden önceden belirlenen bölgelere tehciri ile sadece bu milletin hükümet düşmanı hareket ve eylemlerini önlemek ve bunların bir Ermeni devleti kurmak için milliyetçi çabalarına son vermek hedefini takip ettiği, ama onların imhasını amaçlamadığı için, kafilelerin tehciri sırasında korunmaları ve bakılmaları için bütün önlemlerin alınmasını ve tüm diğer Ermenilerin, oturum bölgelerinden önceden uzaklaştırılmışlar ve bundan sonraki nakliyelerini bekleyenler hariç, bundan önceki bildiriye uygun şekilde, asker ailelerinin, ihtiyaca uygun miktarda zanaatkârların ve Katolik ve Protestan cemaatlerinden Ermenilerin bundan sonra yerlerinden uzaklaştırılmamasını kararlaştırmıştır.

Bu yolla ilan olunur ki, kafilelere saldıran, soygunlar yapan ve vahşice güdüleri ile yüzkarası cürümler işleyecek olan bütün şahıslara, bunların tüm yardımcılarına ve tüm suçlu memurlara ve jandarmalara karşı ağır şekilde cezalandırılmaları için hemen koğuşturma açılacaktır. Suç işleyen memurların isimleri verilmelidir. Bu tür suçların tekrarlanması halinde vilayet ve liva yönetimleri bundan sorumlu tutulacaklardır.

Ek 2

II. 16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915) tarihli şifreli telgraf

Konya Vilayeti'ne

Ereğli'de bulunan Ermeni göçmenlere ekmek ve zeytin tedarik edilmeli ve dağıtılmalıdır, ve peksimet hazırlanmalıdır. Gereken gider tutarı bildirilsin ki, gereken miktar buradan gönderilsin.

Ek 3

III. Şifreli telgraf

Şu yerel makamlara:

İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Adana, Halep

Bu telgrafla, duraklara gelmiş olan Ermeniler ve daha başka duraklardan oraya getirelecek olanlar için üç veya dört günlük ekmek tedarik etmek ve onların yolda sıkıntı çekmemeleri için bütün önlemleri almakla görevlendiriliyorsunuz.

Mordtmann'ın notu 4.9. (son 7.9.)

A. Bugün bakanlıkta bana Canbulad Bey'in vekili Aziz Bey şu açıklamayı yaptı:

1. Birinci telgraf gerçekten sadece en üstteki yerel yönetimlere gitti, yani örneğin Trabzon'a gitmedi, ayrıca Kastamuni, Bitlis, Van yok, ki buralarda Bergfeld'in geçen ayın 27'si tarihli telgrafına göre Ağustos sonunda kıyımlar olmuş. Son olayların hiçbirinden Aziz Bey'in haberi yoktu;

2. Buna karşın bu zat, Ankara'dan Ermenilerin deportasyonu sırasında bir "çatışma" olduğundan haberdardı; ayrıntı yok;

3. Eğer telgrafta önceden sürülen Katolik ve Protestanların geri gönderilmesinden söz edilmiyorsa, bunun nedeni, tek tek oturum bölgelerinde büyük

kitlelerin birikmemesi için bunların sadece kısmen geri bırakılmak istenmesidir;

B. Bu su götürür telgrafların basit kopyalarını bugün, 4 Eylül, "Majestenin emri üzerine" şeklinde kısa bir atıfla Msgr. Dolci'ye ve Msgr. Terziyan'a iletilmesi için Ermeni Katolik Patrikhanesi'nden Msgr. Nazlıyan'a verdim.

C. Buradaki Greg. Ermeni Patriği, bizden, mümkünse, acil olarak şu noktalarda yardımcı olmamızı diliyor:

1. Batı bölgelerinden sürülen Ermenilerin Pozantı'dan ileriye gönderilmemeleri;

2. Askere alınmış Ermenilerin yakınlarının sürgünden muaf tutulmaları;

3. Ruhani makamların ve diğer gayri resmi kişi ve kuruluşların yardım eylemlerine hükümetçe izin verilmesi;

4. Sürülenler ile onların başka yerlerdeki yakınları arasındaki haberleşmeye izin verilmesi.

Neurath'ın notu, 7.9.

Bu noktalar arada bir dile getirilebilir; çok sık ve ayrıntılı müdahale etkiyi azaltır.

[Büyükelçilik bu üç telgraf üzerine Erzurum, Adana, Halep ve Trabzon konsolosluklarına bir telgrafla bilgi vermiş.]

Babıali elçisi emirname telgrafının metnini çeşitli eyalet yönetimlerine bildirdi. Bunlar arasında Ermeni olayları konusundaki uygulama sırasında gerçekleşmiş olanlar da vardı. Başlıca içeriği şuydu: Kitlesel tehcirler Ermenilerin yokedilmesi amacını taşımamaktadır. Aksine, devlet düşmanı unsurların zararsız hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Tehcir edilenler nakledildikleri sırada korunmakta ve beslenmektedirler. Henüz tehcir edilmemiş olanlardan asker aileleri, katolikler, protestanlar ve zanaatkarlar, önceden alınmış bir karara istinaden, zorunlu olarak gönderiliyorlar. Tehcirleri protesto ederek karagaşa çıkaranlar dikkatle izleniyor ve tekrarı halinde resmi makamlara hesap vermek zorundalar.

[Mordtmannn'ın notu]

NB. Trabzon 4996 üzerinde takibatla halledildi.

Adana Valisi bu durumda 7216 A 12 BI.142 ile kıyasla Babıâli'nin resmî emirleriyle ilgilenmedi.

1915-09-05-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 27887, pr. 24.9.1915 p.m.; Özel yazı

Kölnische Zeitung'un muhabiri Tyszka'dan Dışişleri Bakanlığına

Konstantinopel, 5 Eylül 1915

Çok gizli bilgiler!

Ermeni tarafından bana, Ermeni takibatları hakkında aşağıdaki gerçekler anlatılıyor. Bunlar tamamen doğrudur. Diğer taraftan da kendileriyle Ermeni Meselesi üzerine açıkça konuşulabilen çok az Türk var, hattâ başka açılardan kültürlü ve dünyaya açık olan insanlarda bile aniden her şeyi aynı kefeye koyan ve hep şu nakaratla biten bir öfke açığa çıkmaktadır: "Tüm Ermenilerin kökü kurutulmalı, onlar haindirler!" Elbette Ermeni olayları hakkındaki gerçekler bana başka taraftan da doğrulandı, sadece insanın kendi zihni subjektif kalıyor.

Ermeni gönüllü birlikleri, on yıllardır var olan ve Ermenistan'ın Türkiye'den ayrılmasını açıkça hedefleyen komitelerce, elbette Türk topraklarında değil, Rus topraklarında teşkilatlandılar. Enver Paşa Aralık'ta savaş alanını gezdiğinde, Türklerin Ermenilere karşı da, Ruslara karşı olduğu gibi savaşmak zorunda olduklarını saptadı. Buna rağmen ancak çok haftalar sonra Erzurum'un Ermeniler'den boşaltılmasına karar verildi. Bu da, bu tarafın (Türk) Ermenilerinin uzun süre tamamen doğru davranmış olduklarının ispatıdır.

Türk Ermenistam'ndan Ruslara akın ancak Mart'ta, Van'da Ermenilerin ellerindeki silahlar toplatılınca (bir ön önlem olarak mı, yoksa işlenmiş bir ihanetten sonra mı, bunu ben saptayamam) başladı. Aynı şekilde Mart'ta çeşitli Ermeni ileri gelenleri tutuklandı, bunlar arasında Van Milletvekili Vramyan ve Bitlis Milletvekili Papazyan da vardı. Arkadaşları buna karşı koyup protesto edince Van'da ve köylerinde kitlesel sürgünler ve zulüm başladı. Ancak bundan sonra açık bir isyan başgösterdi ve çok sayıda Ermeni, Rus çetelerine katıldı. Tahminen iki ay süren şiddetli çarpışmalar sırasında Ermeniler birçok kere Van'ı aldılar, ki ancak yakında kısa bir işgalden (8 gün) sonra Türklerin yine kaybettiği -tabii bu haber de yine örtbas edilir- bu şehir, en az beş kere el değiştirdi.

İstanbul'daki tutuklamalar Ermenilerin Van'ı zaptetmesinden sonra 25/26 Nisan'da başladı. O zaman Ortodoks, Protestan, ve Katoliklerden 850 kişi sürüldü. Bunlar arasında İstanbul'un en seçkin milletvekili Avukat Zohrab, Erzurum delegesi Vartakes (Talat'la arası çok iyiydi), tahminen 10 piskopos, 40 doktor, 10 avukat, ama bunların yanında bu şehrin başka meslek gruplarından

insanları ve işçiler de vardı. Tutuklulardan 250'si Ankara ilindeki Ayaş'a, diğerleri Kastamonu ilindeki Çankırı'ya gönderildiler.

24 Nisan akşamı *Azadamart*, yani "Özgürlük Mücadelesi" gazetesinin binasındaki bir aramada, ki burası aynı zamanda Taşnakçıların lokalidir, tüm politikacılar, gazeteciler ve orada o sırada bulunanlar tutuklandılar. Yazışmalara el kondu. Gazete devrimci ismine rağmen beş yıldır vardı, Hükümet tarafından kötü görülmüyordu, hattâ Jön Türk Komitesiyle bir anlaşmaları bile vardı.

Başkentteki bu tutuklamalarla aynı zamanda Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Bitlis ve Trabzon illerinde de tehcirlerin başlaması emri verildi. O zamandan bu yana her yerde Ermenilerin sistematik olarak takibatı aralıksız devam etti. Şimdi tek tek iller için çok değişik tablolar ortaya çıkmış bulunuyor. Bu yüzden bunları dört kategoride toplamak en iyisi:

I. Konstantinopel: Türk Hükümetinin -anlaşılır nedenlerle- şimdiye kadar en ihtiyatlı olduğu yer burasıydı. Önce evli olmayan erkekler (Sivas ve doğusundaki vilayetlerden gelenler) tutuklandı ve sürüldü. Sonra memleketi Ermenistan bölgelerinde olan tüm evli ve bekâr erkekler, birinciler bütün aileleri ile birlikte tutuklanıp sürüldüler. Şimdiye kadar tahminen 2000 erkek ve 50 aile sürüldü. Her şey verilen birkaç saatlik mühlet içinde, insanların parasal sorunlarını ya da aileleriyle ilgili meseleleri halletmelerine fırsat verilmeden yapıldı, bundaki gaddarlıktan uzun uzadıya söz etmek gereksiz. Değerli ev eşyaları yok pahasına satıldı. Hükümet İstanbul'daki tedbirleri şimdiye kadar, sanki sadece politik şüphelilerle ilgiliymiş gibi göstermeyi denedi. Bu gülünçtür.

Halktan kendi halinde insanlar sürüldü, hem de sistemli bir biçimde. 14 gün boyunca; bu 14 günde bir semtte örneğin benim evimde olduğu gibi, iki kapıcıdan biri bugün, diğeri bir ay sonra alındı ve kayboldu, ne olduklarını kim bilir! Yolda bir polis gelip geçenlerden fes giymiş olan birine sesleniyor, vesikasını (oturma belgesi) göstermesini istiyor, o gösteriyor, eğer Ermeni ise polisle birlikte gitmek zorunda kalıyor. Ne bir uyarı var ne de birşey. Şehirde her yerde, gece ve gündüz, Ermeni aramaya çıkmış bir polis ve yanında iki jandarmayı dolaşırken görebilirsiniz. Bugün (pazar) polis bizzat Pera'daki Katolik Ermeni Kilisesinin kapılarını tuttu ve pasaport istedi. Bu gerçi sadece zanlıların arandığı izlenimi yaratabilir, ama ben buradaki bilgilerine dayanarak kesinlikle öne sürebilirim ki, baştan sona rastgele davranılıyor ve sadece büyükelçilerin gözü önünde, taşradaki gibi büyük boyutu önlemlere tam cesaret edilemediği için tehcir edileceklerin sayısı sınırlandırılıyor. Önce orada işi tam halletmek istiyorlar sonra sıra başkente gelecek; bu oldukça Türk dostu çevrelerdeki genel kanı.

II. Ermeniler'den tamamen temizlenmiş, düzenli katliam, zulüm, ırza geçme ve zorla dinden döndürmelere sahne olan yerler:

Erzurum ve Trabzon illeri (buralarda bir kısmı İslâm'a döndü) gibi Sivas, Harput, Kayseri, Yozgat, Amasya, Merzifon, Maraş illeri. Sürgünler Urfa, Birecik, [Deyr]Zor'a vb. gönderiliyorlar, çok uzaklardaki kısmen Arap bölgelerine, yani şimdiki yerlerinden sökülmüş halde yarı yarıya mahvolacakları kesin olan yerlere. Belli şehirlerde erkekler tutuklanıyor, kadın ve çocuklar hiçbir özen gösterilmeden ve tedariksiz olarak, yokluk içinde ve yalnız gönderiliyorlar. Kimi vilayetlerde sadece bir veya birden fazla şehrin, kiminde de tüm vilayetin tamamının böyle bir muameleye tabi tutulmasındaki farklılık tam yetkili kılınmış olan Genel Valilerin değişik karakterlerinden kaynaklanıyor.

Buna bir örnek, özellikle geçen pazar günündeki katliamla hüzünlü bir güncellik kazanan Ankara'dır. Ermenilerin bana anlattıklarına göre, oradaki Vali Mazhar Bey, Merkezî Hükümetin, katı önlemleri ayrım yapmaksızın ve toptan bütün Ermeni ahaliye yayması doğrultusunda tekrar tekrar çağrı yapmasına rağmen, bunu reddetti ve bunun üzerine görevden alındı. Demiryolu üzerindeki, İstanbul ile günlük ilişki içindeki, vilayet ve yüksek mahkeme katlarının yer aldığı, Ermenilere göreceli olarak daha uygun yaşam koşulları sunan ve doğudaki savaş bölgelerinden yeterince uzakta bulunan büyük şehir Ankara'da, şimdi iğrenç şeyler oldu, bunu buradaki erkek nüfusun büyük kısmının zanlı olduğu düşüncesini tam silmek için belirtiyorum.

Ankara'daki Ermenilerin esas kitlesi Katoliktir. Bunlar isyancı zihniyetten ve Rus sempatisinden uzak olduklarından, Türk Hükümeti tarafından Ortodokslardan daha az kötü görülürler. Talat Bey tarafından güya söz verilen yumuşamalar da, en başta Ermenilerin Katolik olanları için öngörülmüş. Bu nedenle başlangıçta Ankara'da da sadece Ortodoks erkekler sürüldü. Buna karşılık Katolikler arasında sadece birkaç tutuklama oldu.

Ama sekiz gün önce pazar günü, Konstantinopel Polis Müdürü Canpolat'ın bir yaratığı, fanatik bir Ermeni düşmanı ve milliyetçi olan yeni Vali Atıf Bey, Katolik Ermenileri tutuklattıktan sonra kadınlar arasında büyük bir katliam yaptırdı veya yapılmasına göz yumdu. Ki bununla beraber her türlü iğrençlik de yapıldı, genç kızların kaçırıldıkları ve kötüye kullanıldıkları da oldu. Bu bana sorduğum her yerde teyit edildi. Umutsuz durumdaki kadınlar 20 dakika uzaklıktaki istasyona koşmuşlar, ama yolda Türklerin eline düşmüşler. Büyük bölümü Ermeni olan demiryolu çalışanları bir trenle Erkişa-i (Eskişehir!)'ye kaçtılar, Ankara'da tren seferleri kesildi. Burada 6000 Ermeni'nin kurban edildiği söylentileri var. Ankara şehri için bu rakam çok abartılmış olmalı; vilayet için değil.

III. Özel bir gaddarlık uygulanmadan Ermeniler'in basitçe boşaltılması; Adana, Konya ve Bursa vilayetlerinde ve Sancak, İzmit ve Adapazarı şehirlerinde oldu. Bu tehcirlerin tarihleri bir-iki ay içindedir. Bu bölgelerde değerli

ev eşyalarının, malın mülkün yok pahasına savruluşuna dair çarpıcı örnekler duydum. Singer dikiş makinelerine birkaç Mecidiye (20 kuruş) karşılığı sahip olunabildi. Sadece Adapazarı'nda Ermenilerin elinde 300-400 mavzer bulunduğu kendileri tarafından itiraf edildi, ama şimdiki savaşla ilgili her tür devrimci hareketi reddediyorlar. Adapazarı savaş alanına Ankara'dan bile daha uzakta kalıyor. Silahların mevcudiyeti, ezici, her an saldırıya meyilli Ermeni olmayan bir ahaliye karşı her zaman gerekli olan korunma amacına bağlanarak açıklanıyor. Ankara'da hiçbir silah bulunmamış.

IV. Zeytun (Adana vilayetinde) özel bir örnek oluşturuyor. Burada, Dünya Savaşı'ndan daha altı ay öncesinden başlayarak (burada özellikle güçlü, Abdülhamit yönetiminde bile tam sadakat göstermeyen) Ermeni ahalinin sistematik olarak boşaltılması, koca ailelerin parçalanıp her birinin başka bir yöne savrulması söz konusuydu.

Burada önemli bir bağlantıya değinilmeden olmaz. Biliniyor ki, Jön Türklerin ölesiye düşmanı olan ve Paris'te yaşayan Şerif Paşa -laf aramızda hep trajik bir birey- yıllardır hep Jön Türklere karşı suikastler örgütlemeye çalıştı. O, bu planlarında, Taşnaksutyunistlere benzer devrimci bir Ermeni komitesi olan Hınçakistlerden, yine Paris'te yaşayan Sabahkulyan'ların kimi taraftarlarını kullanmayı becerdi. Bu bilhassa Talat Bey'e yönelikti. Neredeyse 20 Ermeni, hemen hepsi Hınçakist, o zaman Mayıs ayında Beyazid Meydanı'nda asıldılar, oysa komplo henüz sadece kâğıt üzerindeydi. Ve Türk yasalarına göre bir cürümü tasarlamak, bazı koşullarda bizdekinin aksine gerçekleştirilmiş bir cürüm gibi cezalandırılmaz. Cezanın sertliği, işte tam Ermeni savaş sahnesinde olan şeylerle açıklanabilir. Salt Türk entrikası olarak adlandırılabilecek olan Şerif Paşa'nın planları ile Ermeni hareketi arasındaki bağ da işte bu alabildiğine gevşek, hattâ sadece görünürdeki bir ilişkiden öteye gitmez. Türk Hükümeti ise yasalar çerçevesinde kalarak düşünen bütün Ermenilerin ifadesine göre, Hınçakistlerin "hakettikleri cezayı" bir bildiri yayınlamak için bulunmuş fırsat olarak kullandı -ki bu Ermeni meselesinde ezelden beri yayınlanmış tek bildiridir. Benim ve diğer muhabirlerin telgrafları, ispatlanabilir ki, alıkonup, resmi bildirinin yayınlanmasından sonraya bırakıldılar ve Hınçakistler kulübünün özerk bir Ermenistan istediği olgusu kullanılarak, mesele iki şeyin kasıtlı karıştırılması ile öyle anlatıldı ki, bunun sonucu, ancak Ermenilere karşı tahrik olabilirdi ve Ermeni halka karşı uygulanan dehşet verici önlemleri haklı gösterebilirdi. Tesadüfen Hınçakist olmalarına rağmen, gerçekte asılan Ermenilerin, Türklerin bir iç entrikasının kurban ve aletleri olarak Ermenistan'daki olaylarla hiçbir ilişkileri yoktu. Türk Hükümeti işte böyle çalışıyor. Olgular buraya kadar.

Ermenilerin huzur ve acılarından çok daha önemlisi, ki zaten bunlar çok

sempatik bir insan türü değildirler, Ermeni sorununun büyük politik bağlantıları ve arkasında yatanlar ve gelecekteki buna bağlı ihtimallerdir. Çünkü eğer Türkiye'de her şey, bizim Alman bakış noktamızdan arzulamamız gerektiği gibi olsaydı, o zaman Dünya Savaşı'nın genel büyük acı ve sefaletinin yanında sonuç olarak Ermenilerin acıları görmezden gelinebilirdi. Ama bu hiç de öyle değil. Ermeni takibatlarında tabii Ruslarla birlikte savaşan Ermeni lejyonlarına karşı verilen askeri kayıplardan gelen öfkeyle oldukça ani girişilen, ama çoktan vatana ihanete karşı cezalandırmadan öteye giden ve ihtiyat önlemleri ölçüsünü haydi haydi aşan bütün Ermeni halkının tamamen paramparça edilmesi ve yavaş yavaş kökünün kurutulmasına yönelik çok sistematik bir çabadır önümüzdeki. Ermeniler bizzat şöyle diyorlar: "Abdülhamit bize karşı katliamlar yaptı, fakat biz onun Hükümetiyle yine de zaman zaman anlaşabiliyorduk; şimdi katliamdan çok daha kötüsü yapılıyor. Cinayet işliyorlar, aileler yavaş yavaş parçalanıyor ve büsbütün yabancı oldukları yerlere ayrı ayrı yerleştirilmek suretiyle Ermeni milleti mahvediliyor, mal ve mülkten bütünüyle yoksun bırakılıyor. Vatana ihanet ve casusluk gibi gerekçelerle eğer ibret olsun diye birkaç yüz adam asılsaydı bunu anlayabilirdik, eğer Ermeni savaş alanlarındaki olaylar üzerine doğan öfkeden, orada, tıpkı Hamid zamanında olduğu gibi binlercesi kesilseydi, bunu kavrayabilirdik. Fakat Anadolu'nun savaştan çok uzak olan yörelerindeki zararsız ailelerine yapılan muameleyi kavrayamıyoruz. Öfkeden kaynaklanan her katliam anlaşılabilirdi, bu içten pazarlıklı, yavaş yavaş uygulanan, iyi düşünülmüş tehcir politikası ise anlaşılır gibi değil." Tamamen haklılar! Etkin Türk dostu Alman çevrelerde de Ermenilerin tümüne kastedildiği görüşü var. Bazıları sıranın Ermeniler'den sonra Yahudi ve Rumlara geleceğini söylüyorlar. Bazıları da herhalde sessiz düşünüyor ki: "Sonunda Almanları da iğrendirip Türkiye'den kaçırtacaklar!" Ne yazık ki buradaki görevine Türklere karşı yeterince bir iyimserlikle başlamış olan ben de, artık kısa bir süre sonra bu duyguyu yenemeyeceğim! Gelibolu öncesi gönderdiğim raporlarda ifade ettiğim güvenim askerî alandadır ve şu durumla ilgilidir: Türkiye'nin müttefiki olarak Almanya. Türkler dayanacaklar, istediği kadar uzun sürsün, bu kesin. Yazılarımda Türk sansürüne de, aslında yazılarımı asla sansüre vermediğim için, Türk Hükümetine kimi ödünler vermek zorundaydım.

İnsanlar, bunlardan işin özünü çıkarmayı bileceklerdir. Şayet şöyle dediysem; örneğin Enver Paşa'nın Alman askerî misyonu ile arası iyi, bu doğrudur, çünkü Enver'in Almanlara ihtiyacı var; Almanlar olmasaydı Çanakkale Boğazı çoktan geçilirdi. Bu, düşman tarafından yayılan, hiç işimize gelmeyen, arada ayrılıklar olduğu söylentilerini de yalanlama amacını güdüyordu. Benim Gelibolu'dan yazdığım makalemin Enver'in hoşuna gittiğini sanmıyorum.

Konuya döneyim, Ermeni Meselesine, hâkim olan Türk haleti ruhiyesinin çok net ve çok elle tutulur bir belirtisi olduğu için buna büyük önem veriyorum. Alman Büyükelçiliği, Türk Hükümetine Ermeni takibatları hakkında sık sık, dostça ama kararlı bir şekilde uyarılarda bulundu. Akıl almaz olan, Alman-Türk silah arkadaşlığı ilişkilerine ve sıkı ittifaka, ayrıca Türklerin bu savaşta bize nefes almak için gereken hava kadar ihtiyaçları olmasına rağmen, Almanların -sadece onların iyiliği için, çünkü bütün Ermeni casusları çoktan ya Rus tarafına kaçmışlar ya da asılmışlardı ve ilerici Ermeni halk öğesinin daha da tahrip edilmesi, savaşın boşalttığı Anadolu'da, Türkiye'nin çekinmesi gereken ağır ekonomik zarar anlamına gelirdi- isteğini Türk Hükümetinin en azından şöyle böyle yerine getirmeyi gereksiz görmesidir.

Hayır, bu eskisi gibi devam ediyor; sözler muğlak ve hiç kimse söylenenlere inanmıyor, verilen bütün sözlere rağmen her biri Almanların suratına bir tokat gibi inen tamamen yeni şeyler oluyor. Elbette ki istisnasız bütün Ermeniler, bana da sık sık söyledikleri gibi, Almanya'nın günümüz Türkiye'sindeki yerine bakınca, enerjik bir adımın bir değişim yaratmaya yeteceğinden eminler. Bir değişiklik olmamasını anlayamıyorlar. Ermenilerin çektiği sıkıntıların azaltılması için Türklere akıllı tedbirler öneren ve birçok kez takibatlara karşı enerjik adımlar atan Amerikan Büyükelçisinin arkasına saklanıyorlar. Amerikan Büyükelçisi, Türkler yaptıkları işe müdahale etmesini reddettikten sonra da ülkesi üzerinden tüm tarafsız dünyayı etkilemeyi biliyor, o kadar ki nihayet herkes Ermeni Meselesinde bir Türk-Alman ittifakı olduğuna inanıyor ve bunun sonucu Alman barbarlığına karşı bir seferberlik olacaktır. Bu arada Büyükelçilik bu sorunda iyileşme yaratmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor! Fakat iyi niyetli Alman önerilerinin hiçe sayılması iki bakımdan çok dikkate değerdir: Birincisi, bu, Türklerin yavaş yavaş saf Türk bir ulusal devlet yaratmaya artık kararlı olduklarının bir delilidir (bunu yaparken kendi mezarlarını kazmış olacaklar!) ve sonra tüm bunlar uyanan Türk kibrinin birçok belirtisinden sadece bir tanesidir.

En başta, Jön Türk hükümetine oldukça iyi gözle bakarak, Türkiye'nin savaştan hemen sonraki geleceği üzerine daha az kötümser bir anlayışa varmak için boşuna çabalayan en yetkin çevrelerden Şark uzmanlarının yargısına dayanıyorum. Türklerin önce Ermenilere el atması anlaşılır bir şeydir; itiraf edelim, onlar sadece bazı bahaneler sunmakla kalmadılar, onlar aynı zamanda Türk olmayanlar arasında en zayıf olanlar. Diğerleri, Rumlar, Yahudiler ve Avrupalılar. Türk Hükümeti şimdilik Ermenilerin kaybettiği ve Türklerle dolduramayacakları konumları Yahudilere vermeyi tercih ediyor. Örneğin böylece Şark Demiryolundaki bütün Ermeni personel Yahudilerle değiştirildi. Rumlar, ki onlar da şekilde, Ermeni takibatlarından çok kazançlı çıktılar,

Çanakkale'ye bütün cephe gerisi hizmetin sağlandığı bu hatta elbette, politik açıdan güvenilmez sayıldıklarından kullanıma uygun değillerdi.

Buna karşılık Anadolu demiryolu şimdiye kadar Ermeni memurların işten çıkarılmasına karşı başarıyla kendisini savundu. Şark Demiryolları gibi, askerî bakımdan çok önemli olan hatlarda Ermenilerin işten çıkarılması sonunda anlaşılabilir, fakat inanılmaz olanı, Selânik'in Yunan oluşundan ve ekonomik batışından sonra, oradan akın eden Yahudilerin, idarede ve hattâ politikada yuvalanmayı nasıl başardıkları. Ermenilerin azaldığı boyutlarda Yahudiler onların yerlerini alıyorlar.

"Hilal" (Hilal "yarımay" demektir, *Tanin*'in hemen hemen Fransızcası gibidir ve tıpkı onun gibi neredeyse bir Hükümet yayın organıdır) redaksiyon personelinde şimdiden çok sayıda Yahudi oturuyor! Türkler Yahudilerin yayılmasına, bu korunmasız halkı, ne zaman isterlerse o zaman ezebilecekleri ve saf dışı edebilecekleri için, izin veriyorlar. Kendi zekâ ve iş kafası eksikliklerinden dolayı Türklerin, Ermenilerin telâfisi olarak Yahudilere ihtiyacı var. Doğru söylemek gerekirse, elbette Yahudiler politik olarak daha güvenilirdirler, daha doğrusu renksizdirler, çünkü 18 Mart'ta (İngiliz ve Fransız filolarının Çanakkale'ye büyük saldırıyı başlattıkları gün-çev.) onların hepsi kafalarına şapkayı geçirdiler ve Fransızca konuşmaya başladılar. Şimdi yeniden fes giyiyorlar ve gittikçe daha çok Almanca konuşuyorlar! Rumları daha sonraki bir zaman, hakiki bir Türk politikasıyla ele almayı ümit ediyorlar, bizim zaferimizle Türkiye'nin, küçük Yunanistan'ın artık Türkiye'deki Rum halkına eziyet edilmesine ses çıkaramayacağı kadar güçlendiği zaman. Şimdilik Ermeniler kurbandırlar. Ama aynı zamanda Türkler baskı politikalarında namertler. Bunu en iyi onların Kürtlere karşı davranışı kanıtlıyor. Abdülhamit zamanında Kürtlere oldukça iyi davranıldı, bunlar yüksek mevkilere geldiler ve zaman içinde Ermenilerin üstüne salındılar. Buna karşılık Kürtlerin etkinliği Jön Türkler tarafından kesildi, Komite Hükümeti Kürtler arasında kimilerini kendine can düşmanı yaptı (Ruslardan yana geçen ünlü Abdülrezzak ailesi böyleydi), aynı zamanda Rus rublesi Kürtler arasında başarıyla işlemeye başladı ve sadece görünüşte bastırılmış olan Kürt ayaklanması (sanırım 1914 ilkbaharında Kürt lider Taha'nın Rus koruması altına girmesi bir delilidi!) ve hattâ Kürtlerin bir bölümünün daha önce katliam yaptıkları Ermeniler'le birleşmesi. Rusya tabiî ki tüm Kürdistan'ı Türkiye'ye karşı kışkırtmayı deniyor ve Ermeni savaş alanlarındaki Kürtlerin büyük bir bölümü Ermenilerin yaptığının aynısını yapıp Ruslarla birlikte hareket etti. Ama Kürdistan'da herhangi bir misillemeden söz edilmedi. Yani Türk Hükümeti Kürtler'den korkuyor.

Ermeni halkının ezilmesindeki en iç neden, yakın geçmişteki Enver Paşa'nın etkisi, Edirne'nin geri alınması, Çanakkale'deki zaferler vs. ile alevlenen

milliyetçilik ve Müslüman fanatizmidir.[678] Burada ihtilaf devletleri taraftarları tabiî ki bunun yanında Türklerin, Çanakkale'de yine de yenilmeleri ve Türkiye'nin savaşı kaybetmesi halinde, Küçükasya'nın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü barış görüşmelerinde kendileri için kurtarmak, büyük güçleri, ismen Rusya'yı bir oldu bitti ile başbaşa bırakmak ve bütün bu bölgelerin saf Türk olduğunu, orada Ermeni bulunmadığını söyleyebilmek niyetinde olduklarını iddia ediyorlar. Bu yüzden şimdi o iller Türk olmayan tüm unsurlardan temizleniyormuş. Böyle bir anlayışı eleştirmeye gerek yok gerçi ama her halükârda bu, basiretsiz Türk tahribat politikasının alaya alındığına bir kanıttır. Buna karşılık Türklerin hesabında daha gerçek bir faktör olarak başka bir şey görünüyor. Ermeniler, bu çok zeki, çalışkan ve uyumlu halk unsuru şimdiye kadar -yani şimdi yayılan güçlü Yahudileştirme'den önce!- yönetimdeki çevrelerle en çok teması olan gruptu. Hattâ Ermeniler'den bakan bile olan vardı.

Rumlar, ki bu savaşta Türkiye'ye karşı, büyük Helen irredentizmine (kendi milliyetlerine has, milli devletleri ile birleşme çabası eğilimi-çev.) dayalı, istisnasız düşmanlıklarına rağmen, genel casusluk şüphesinden de kendilerini hemen her zaman ustaca sıyırmayı bildiler (sadece İstanbul Boğazı kıyıları askerî nedenlerle Rumlar'dan temizlendi, ama gaddarlık yapılmadan), Türkler tarafından yine de hep oldukça yabancı bir unsur olarak görüldüler.

Ermenilere karşı bu yoktu, onlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek bir parçası sayılıyorlardı ve Ermeni halkın sınır bölgesinde özgür, bağımsız bir varlığı bulunmadığı için irredentist çabalar için bir nedenleri yoktu. (Ermeni Rusya'da da bir ideal görmez, o ülkesinin coğrafik durumunun her türlü bağımsızlık şansını elinden aldığını bilir ve eğer bugün Türk topraklarının fethedilmesinde Ruslara kanıyla yardım ediyorsa, bu, sadece tüm reform projelerine rağmen onu ezen korkunç kötü Türk hükümranlığına bir delildir!)

Bu yüzden eski Türk konumundan bakıldığında Ermeni daha tehlikelidir, içinde yaşanılan koşullarla daha sıkı fıkı olduğu için ilk safdışı edilmesi gereken hasım ve rakiptir. Onun kökünün kurutulmasına, daha savaş esnasında başlanması gerekiyor; o zahmetle ülkenin bütün uzak bölgelerine sürülmeli. Sayıca güçlü Rum halk ise uygun bir anda, yani Yunanistan'ın güçlenmiş bir Türkiye'ye hiçbir şey yapamayacağı zaman, onun ticaretteki yaşam damarının bir tek keyfî önlemle kesilmesi sonucu kendiliğinden Yunanistan'a göçecektir.

678 Son zamanlarda Enver paşanın bıraktığı intibaya bakılırsa Ermeni halkına karşı uygulanan baskının temel nedeni Adrianapolis'in (Edirne) geri alınması, Dardanel (Çanakkale) de zafer kazanılması, vb., milliyetçiliğin ve İslam fanatizminin alevlendirilmesidir.

Hükümet Alman etkisinin savaştan sonra Ermenilerin sürülmesini zorlaştırmasına kadar beklemek istemiyor, bu yüzden şimdi mümkün olanın en azamisini yapıyor; fakat o, savaş zamanlarında Ermenilere basit bir sınırdışı emri veremez, çünkü birincisi yabancı ülkelere seyahat bağlantıları yok ve ikincisi içerde olan her şeyi bilen çok sayıda insanın Türkiye'yi terk etmesini ve bu yolla düşman yurtdışına bilgi taşımasını istemiyor. Bu yüzden zahmetli (hem mağdurlar hem de Hükümet için!) ve gaddar tehcir sistemini tercih ediyor. Bir müddet kadınların ve çocukların Türk devlet sınırlarını terk etmesine izin verilmişti; sonra (Ağustos başında) bu izin geri çekildi.

Ben şimdi açıklamalarımın, Almanlar (hatta Avrupalılar) ve Türkler arasında dolaysız bir gerilimin arifesinde olduğumuz veya hatta bunun başladığı şeklinde anlaşılmasını istiyorum. Büyük ölçüde biz Tanrıya şükür hâlâ duruma hâkimiz ve savaş sürdüğü sürece her şey yolunda gidecek. Kötümserler gerçi Enver Paşa'nın prense telgrafındaki gibi zararsız bir sözünde, yani, "düşmanları yakında denize dökebilmeyi ümit ediyorum" ifadesinde bile, Enver Paşa'nın düşmanla tek başına başetmeyi yeğlediği ve böylece Sırbistan'dan yolun açılması ile Alman birliklerinin gelmesinin önüne geçmeyi istediği sonucunu çıkarıyorlar. Türklerin cephane ve topları ve satın alınan savaş gemilerini doğrudan askerî birlik gönderilmesine tercih ettikleri kesindir, ama Alman tarafına duyulan bu kadar ileri, abartılmış bir güvensizliğe ben katılamıyorum.

Fakat bence olgu şu ki, Türkler biz Almanlar'dan oldukça bıkmışlardır, bize askerî olarak muhtaç oldukları için sabrediyorlar. Türk gerçek doğuludur, savaştan hemen sonra Fransız varlığından tekrar etkilenecektir; o zaman, Fransız etkisinin maddî açıdan sözü edilmeye değer olup olmayacağı başka bir konudur. Biz Almanlar'la gerçek gerginlik dönemi hâlâ uzak duruyor. Zamanı da bizim Anadolu'da vs. ne olmak istediğimize bağlıdır. Benim bugünkü gizli açıklamalarımın tüm amacı gerek Türkiye'nin, gerekse Alman-Türk ilişkilerinin yükselişi sorununda bir iyimserliğe karşı uyarmaktır. Böyle bir uyarıyı şimdi yapmayı, gerekli görüyorum, çünkü herhalde daha uzun süre devam edecek olan sansür durumu, bana ve diğerlerine, gazetede, tamamen gerçeğe uyanı yayınlamayı yasaklayacaktır, böylece yanlış bir tablo çok kolay ortaya çıkabilir.

Ben şimdi uzun mektubumun sonunda sadece bu uyanan Türk ruhunun belirtileri saydığım birkaç şeyi daha ortaya koymak istiyorum: Bu ruh, bunu dikkate değer buluyorum, Olağanüstü Büyükelçi Bay Hohenlohe'nin de dikkatini çekmişti. O buraya geldikten kısa süre sonra, yani ancak en önemli izlenimleri toplamaya yetecek kadar kısa, ama kendi kafasında durumla ilgili net bir manzara çizmeye yetecek kadar uzun bir süre sonra, benim izlenimimi

belli etmeyen imasız bir soruma yanıt olarak, anında şunu söylemişti: "Almanya'nın uyanan Türk milliyetçiliğiyle nasıl baş edeceğini görmek çok ilginç olacak!" (Bu ifadeyi özellikle çok mahrem tutmanızı rica ediyorum!) Büyükelçideki bu izlenim tüm diğerlerini aşıyor gibiydi.

Türklerin kapitülasyonları böyle birdenbire kaldırması daha o zamandan havadaki ruhun açık bir belirtisiydi. Zaten bu yolda en zor ilk adım olan bu ilga sayesinde tüm Avrupalılarla ilişkilerini çok hızlı, istedikleri gibi değiştirebilecek durumdadırlar. Fransızca firma levhalarının Haziran'da Talat tarafından tamamen yasaklanmasına biz Almanların sevinmesi için bir neden yoktur. Fransızcanın düşman bir dil olduğu bahanesi altında doğunun gerçekten Avrupalı iletişim dilini zorla ortadan kaldırmak, fakat aynı zamanda Türkçe firma tabelalarını mecburî kılmak suretiyle ilk adım atılıyor. Ama bununla Alman firma tabelalarının sayısının herhangi bir şekilde arttığı zannedilmemelidir. Alman firmalarının birçoğu, niyetin ne olduğunu iyi bildiklerinden, Türkçe tabelalarla yetindiler ve bugün Pera'da aranan birşeyi bulmak çok zordur. Rumca, Ermenice, İbranice ikincil derecede önemli olduğundan şimdilik dokunmadılar.

Darbe zaten Avrupalılığa yönelikti, Fransızcada hedefini buldu ve biz Almanları da birlikte vurdu! Ve şimdi sadece benim görüşüme göre bir utanmazlık ve küstahlık olan *Hilal*'deki bir makaleye (31 Ağustos) değinmek istiyorum. Bu Jön Türk Komitesinin organı bir başyazıda şöyle yazıyor: "Devant l'ère nouvelle: ...C'est la renaissance militaire et politique aussi bien que morale et intellectuelle de notre pays. ... Le pays a prouvé qu'il peut, le cas échéant, se passer economiquement du corcours étranger, se suffira à lui-même pour ses besoins stricks qu'il conserve intack son génie d'organisation, qu'il est richement doué de forces productrices. Nos hôpitaux ne le cèdent en rien aux meilleurs etablisscmcnts similaires de l'Europa"... Çevirisi "Yeni bir çağın arifesinde... Bu, ülkemizin askeri ve politik olduğu kadar ahlaki ve entelektüel rönesansıdır... Ülke gerektiğinde ekonomik olarak yabancı yardımlardan da vazgeçebileceğini ispat etti, zorunlu ihtiyaçları için, kendisinde barındırdığı zarara uğramamış üstün organizasyon becerisi, kuvvetli üretim kapasitesiyle zengin donanıma sahip olduğundan kendi kendine yeterli olacaktır. Bizim hastanelerimizin Avrupa'nın benzer en iyi kurumlarına göre hiçbir eksiği yoktur."

Ve aynı makalesinde Hilal, Türk Milli Eğitim Bakanlığında çalıştırılan Alman profesörlere bir darbe indiriyor: Dil sorununun en önemli sorun olarak kaldığını ve çalışan öğretim görevlilerine başlangıcı sonu belirsiz bir mühlet içinde Türkçe öğrenme görevi vermek gerektiğini söyleyerek!

Bunlar anlamsız ayrıntılar gibi görünüyor. Fakat bunlar olayların gideceği yönü gösteriyorlar. Ve yineleyeyim ki, ben sadece pembe bir iyimserliğe

düşmekten çok uzak olduğumu ifade etmek istedim. Sansür maalesef zararsız şeyler üzerine bilgileri bile yasaklıyor; çok önemli ve hatta müsait olgular hakkmdaki telgrafları bile haddinden fazla elde tutuyor, bu yüzden parayı sokağa atmamak için, Türklerin bildirilmeye uygun buldukları hemen her şeyi W.T.B'nin (haberleri Wilhelm yönetiminin işine geldiği şekilde yayan haber ajansı Wolfs Telgraf Bürosu-çev.) ileteceği düşüncesiyle, çoğu kez hiç telgraf çekilmiyor. Fakat ben gelişmeyi dikkatle izliyorum ve katı savaş sansürü bir kez kaldırıldığında, açık açık konuşmak için sanırım sıkça fırsat bulacağım. O zamana dek kendimi gizli iletilerle sınırlamak zorundayım, ki şimdi bunlar, ben bunların iyi işlediğini gördüğümden beri, düzenli aralıklarla adreslerine varacaklardır.

Konstantinopel, 6 Eylül 1915

Çok gizli.

Ben dünkü raporumu henüz bildirmiştim ki, *Hilal*, hemen her satırından modern Türkiye'nin ne oldum deliliği ve şovenizminin taştığı "Notre mission en Orient" başlıklı bir başyazı ile beni sevindirdi. Bugün altı çizilmiş haliyle bu yazıyı buraya eklemekle yetiniyorum!

Dün söylediklerime ek olarak, Türkiye'deki Alman işletmelerinin Türkleştirilmesine şimdiden başlandığını öğreniyorum. Önce ufak tefek şeylerle başlanıyor; firma tabelaları, personelin şapkalarındaki numaralar ve etiketler tamamen Türkçeleştiriliyor ve tüm iletişimin Türk dilinde yürütülmesi gerekiyor. (Bununla ilgili aşağı yukarı üç ay öncesine ait olan ve şimdiye dek farketmediğim yasal yönetmelikler var; bunları toplayıp göndereceğim.)

Yaşlı Alman müdürlerin birdenbire Türkçe öğrenecek durumda olmadıkları çok iyi biliniyor; onlar bu şekilde usandırılıp dışlanacaklar, çünkü bundan sonra kendi iç yazışmalarını kontrol edemeyecekler; Türk veya Türk-Yahudi personelin daha büyük bir yüzdesinin işe alınması gerekecek, vs. Bu eğilime karşı çıkmanın tek yolu Alman işadamlarınm daha Almanya'da iyi Türkçe öğrenmeye başlamalarıdır, bu da çok zor, (yazı) ama zaruridir. Yetkili çevreler 1 Ekim'de buraya gelecek olan Alman profesörlerin angajmanında aynı nedenden bir fiyasko öngörüyorlar. Türkiye'deki Avrupalılarla ilgili şovenist Türk anlayışının münferit ama katı bir işareti olarak, buradaki Avusturya Genel Konsolosluğunun yüksek bir memurundan, Türklerin, buradaki Alman Konsolosluk memurlarına vergi kâğıtları postalama cüretini gösterdiklerini duyduğumu sadece çok mahrem bildirmek isterim! Elbette söz konusu postacı kapıdışarı uçtu. Kapitülasyonların kaldırılması konusu üzerine de zaten savaştan sonra ciddi bir laf söylenmesi gerekecek! Yahudiler arasında

en azından "Dönme"ler (yani Selânik'te İslam'a geçen Yahudiler) sınıfının Türk milliyetçiliğine bilhassa işgüzarca katılmaları giderek daha görünür oluyor. *Hilâl*'deki gibi yazılar "Dönme"ler tarafından yazılıyor. Selânikli olan Dahiliye Nazırı Talat Bey, dönmeden başka bir şey değilmiş. Ben şimdi başka zaman alabildiğine anti-semitist olan Alman çevrelerinde, Almanya'nın bu dönme sınıfını ihmal etmemesi, aksine biraz pohpohlaması gerektiği görüşünün ileri sürüldüğünü duydum; çünkü bu sınıf giderek Jön Türk Komitesi üzerinde daha fazla etki kazanıyormuş ve onlar sayesinde Türkiye'de çok şeye kadir olunabilirmiş.

Ben şahsen farklı düşünüyorum, anti-semitizmden değil, aksine Yahudileriyle birlikte bu Komite kliğinin Türk halkını temsil etmediği duygusundan hareket ettiğimden dolayı. Almanya eğer savaştan sonra çok enerjik davranırsa bunlar olmadan ve bunlara inat ve hattâ çok daha iyi, hedefe varacaktır. Bizim maalesef denizaşırı ekonomik çıkarlarımızın büyük bölümünü kaybettiğimiz ve bunları bundan sonra ancak çok zahmetle yeniden kazanacağımız için, Türkiye'ye en büyük değeri vermek zorunda olduğumuz açık. Fakat Türkiye'de Anadolu, bütün onun doğusundakilerle birlikte (Ermenistan, İran, Arap bölgeleri vb.) esas şeydir ve sıradan Anadolulu Almanya'yı gerçekten seviyor. Ki o herkesten önce Çanakkale'de kanını akıtmıştır, bizim gerçek dostumuzdur ve bu "brav" ("uysal" diye çevrilebilir) adamlarla birlikte olmak bir mutluluktur. Tıpkı onun gibi Asya Türkiye'sinin tüm diğer halkları, şimdi böyle gaddarca sürülen Ermeniler, tüm resmî palavralara rağmen hâlâ güvenilmez olan Suriyeliler (bunu Süryaniler, Asurîler vb.'ini kapsayan bir üst kavram olarak söylüyor) vs. Alman kültür faaliyetlerini sevinçle selamlayacaklar, bunları idare etmek bizim için çok kolay olacaktır ve bize, biz asıl meselede Türk Hükümetine karşı bir kez baskın çıktıktan sonra, bu zengin istikbal vaadeden ülkelerdeki ekonomik çalışmamızda yardımcı olacaklardır. Bundan dolayı ben, İstanbul'da oturan Komite kliğine karşı (bütün uyarılarım ve kötümserliğim, gerçek Türk halkına karşı değil, bunlara karşıdır!) dalkavukluktan ziyade enerjiklikten yanayım ve tam da bu yüzden, Jön Türk teknesinden yemlenen Yahudilerin pohpohlanmasını savunamam.

[Dışişleri Bakanlığından Konstantinopel Büyükelçisine
(No. 738) 30 Eylül]

Kölnische Zeitung'un oradaki muhabirinin yayınlanmak için olmayan ekteki haberleri Pera'daki Büyükelçinin bilgisine mahrem olarak sunulmuştur.

1915-09-06-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 27840, pr. 24.9.1915 p.m.; Rapor

İskenderun Konsolos Yardımcısından (Hoffmann)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 824/KN 17

İskenderun, 6 Eylül 1915

Burada yaşamakta olan Ermenilerin tehciri bu yılın 1 Ağustos'unda emredilmişti ve bugün bitirildi.

Bütün içinde İskenderun merkezinden 1000 kadar insan ve bir o kadar da 10 km kadar içerilerdeki Baylan'dan ve yakınlarındaki dağ köylerinden götürüldü.

Başlangıcında sürgün "hemen" uygulanmak zorundaydı. Buna uygun olarak Ermenilerin bir bölümüne üç, diğerlerine de sekiz günlük bir süre verildi. Gerekli nakliye araçlarının azlığı, destek paralarının gelmeyişi ve buradaki Kaymakamın anlayışlı davranması sonucu sürgün planı yaklaşık 5 haftaya yayıldı.

Sürgünlerin büyük bölümü için gerekli taşıma aracı olarak Müslüman halktan müsadere yoluyla alınan birkaç araba, yük beygiri ve eşekler kullanıldı.

Ermenilerin taşınır mallarını satmalarına izin verilmişti, buna karşılık emlaklarını ne satma, ne de kiraya verme izinleri vardı. Sadece topladıkları mahsullerini satabildiler, tarlada kalmış, biçilmemiş üründen yararlanma ise devlet kasası yararına icara verildi. Hükümetçe yeni yerleşim yerlerine gönderilenlerin arkada bıraktıkları mallarına eşdeğer bir karşılığı alacakları uyduruluyor.

Halen silah altında bulunan Ermenilerin aileleri başlangıçta özellikle sürgünden muaf tutulmadı. Daha sonra en azından İskenderun'dakiler yerlerinde kaldılar, buna karşılık komşu yerler olan Baylan ve dağ köylerindekiler bundan yararlanamadı. Bunların istisnadan yararlandırılmayışları Hükümet tarafından, tüm Ermenilerin askerden firar ettikleri gerekçesine dayandırıldı. Bu sadece tasavvur dışı değil, gerçekten de bir yalandır.

Ayrıca benim duyduğum kaçma olaylarında, asker kaçakları bu itaatsızlığa, ancak aile üyelerinin yakında tehcir edileceği haberi ve ev izni dilekçelerinin reddi üzerine mecbur kalmışlardır. Böyle bazı asker kaçakları, ailelerinin yanında kısa bir süre kaldıktan sonra yeniden birliklerine geri döndüler. Bu gibi olaylara karşı İskenderun ve Baylan'da yumuşak davranıldığı kanaati var. Hattâ çoğu zaman kaçakların ilk elde aileleriyle birlikte hemen gönderilmeleri ile yetinildi.

Bütün bu olaylarda buradaki resmî makamlar, özellikle yerel idarenin başında bulunan Kaymakam Fatin Bey, kendilerine verilen emirleri, temelinde yatan devlet çıkarlarını mümkün mertebe sakatlamadan olabildiği kadar yumuşak uygulamayı bildiler. Kullandıkları bu imkânın sınırlı olması yerel makamların suçu değildi.

Sürgünden istisna tutulma olayları çok az uygulandı. Bir ara Katolik Ermenilerin (70-80 kişi), daha sonra Protestanların (İskenderun'da 40-50, Baylan ve yakınlarında biraz daha fazla) bırakılması, Halep Amerikan Konsolosluğunun ve Amerikan Büyükelçiliğinin çabalarıyla güvence altında gibi göründü. Daha sonra bu iki kategorinin de sahil şeridini boşaltması gerektiği talimatı geldi; buna karşın onlara içerilerde seçtikleri bir yerde kalma izni verildi.

Sürgünün amacı, Ermenileri, güya şimdiye kadar az sayıda Müslüman Arap halkın yaşadığı, Halep'in güneyindeki platoya (Hama ve Humus) yerleştirmekti. Türk makamlarının Balkan Harbinden sonra Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesinde, birçok kafilede dev bir ölüm oranına neden olan düşüncesizlikleri ve beceriksizlikleri göz önüne alınacak olursa, yollanılan Ermeniler arasındaki ölüm oranının, özellikle dağlı Ermenilerde, çok daha yüksek olacağı kuşku götürmez ve Türk memurlar da bunu kabul ediyorlar. Aynı şekilde, bu yöntemin gölgesinin düşmanlarımız tarafından ülkemizin üzerine düşürüleceği de kuşku götürmez. Hiç de sevindirici olmayan bu yan etkiden burada artık daha söz etmeyelim.

Buna karşın, buranın sahillerinde yaşayan Ermenilerin sürülmesiyle yöre için doğacak ekonomik zararın, tehcirin Türk devleti için şüpheli yararından daha büyük olacağı vurgulanmaya değer.

Lazkiye ve Kessap yakınındaki kıyı Ermenilerinin (daha önceleri Dörtyol'da olduğu gibi) vatan haini eylemlerden suçlu ve İskenderun'dakilerin ise zanlı oldukları ileri sürülerek tehcire gerekçe oluşturulmaya çalışılıyor. Oysa buradaki Ermenilerin Türk ve Alman düşmanı hislerini gerçekten ciddiye alınacak şekilde Türkiye'nin aleyhine harekete geçirebilmeleri, eğer resmî makamlar sadece biraz gözlerini açarlarsa olanakdışı sayılabilir. Buna karşın buralardaki dağlı Ermenilere yöneltilen, Amanos dağlarındaki asker kaçaklarını destekledikleri ithamı elbette bir ölçüde doğrudur. Ama tüm bu asker kaçakları sorunu abartılmış gibi görünüyor.

Ekonomik çıkarların tehlikeye atılmasına gelince: İskenderun'un Ermeni ahalisi toplam nüfusun sadece 1/6 veya 1/5'ini oluşturuyordu (normal: 10-12.000). Sayıları azdı ama, girişkenlik, beceriklilik ve çalışkanlıklarıyla, özellikle, geri kalan çoğunluğu oluşturan "Fellah" (Nuseyri) ve Müslüman Türk halkının arasında ön plana çıkıyorlardı. Ermeni tehciri sonucu bugün İskenderun'da en iyi zanaatkârlar artık yok. Şehirde diş doktoru, saat tamircisi kalmadı.

Doktorlar arasında en çok ihtiyaç duyulanları (genel olarak pratisyenler), satıcılar, önemli tüccarlar şehri terk ettiler.

Hele İskenderun gibi küçük bir yer için (yukarıda sözü edildiği gibi 10-12.000'di, şimdi ise sadece 4000 kişi kaldı) hem Bağdat Hattıyla bağlantılı olan büyük ekonomik görevler üstlenmiş, hem de iklime uymuş bir halk grubunun ortadan kalkması, hissedilir bir ekonomik zarar demektir. Elbette sözü edilen büyük görevlerin (liman yapımı, bataklıkların kurutulması, Halep ile geniş hinterlandı arasındaki tren yolunun yapılması) gerçekleştirilmesinde şimdi doğan boşluğun giderilmesi büyük bir insan takviyesini zorunlu kılacak, lakin gelecek olan insanların buradaki sıcak iklim şartlarına adapte olması uzun bir zamanı gerektirecektir. (Henri Goy 1907'de çıkan yapıtı Essai sur l'Agriculture du Golfe d' A.'da, "plage meurtrière" diye adlandırıyor.)

Gönderilen Ermeni köylülerin mülklerine Müslüman göçmenler yerleştirilecekmiş. Son yıllarda bu gibi göçmenlerin yerleştirilmesinden çıkan tecrübe, bunların çalışkanlıkta Ermeni selefleriyle kıyaslanmasının mümkün olmadığı. Ermeni sürgünü bölgenin tarımını da olumsuz etkileyecek.

Hoffmann

1915-09-06-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 5170; Telgraf raporu

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçisine

No. 22

Adana, 6 Eylül 1915

Ermeni sürgünü her geçen gün daha çok bir katliam karakteri kazanıyor. Geçenlerde Ulukışla yakınlarında yedi Ermeni jandarmalarca öldürüldü. Görgü tanıkları bugün bana, 20 Ağustos'ta Kayseri'nin kuzeyinde, Çorum'dan 120 erkeğin ailelerinin gözleri önünde öldürüldüğünü ve 62 genç kadının sürüklenerek götürüldüğünü bildirdiler. Jandarmalar bu utanç verici olaya ek olarak komşu köylerin sakinlerini de topladılar. Bu olayların ayrıntıları Konsolosluk dosyalarına alındı. Türk makamları, bu iyi fırsatı mümkün olduğu kadar ceplerini doldurmak için kullanıyorlar, buna karşın yabancılar hissedilir şekilde zarar görüyor, çünkü Ermeni mülklerinin devri vb. sadece Osmanlılara, daha doğrusu sadece Müslümanlara mümkün.[679]

[Büge]

679 Mordtmann son cümleye dikkat çekiyor: 6358 No'lu notta kullanılmış.

1915-09-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 5247; Telgraf raporu

Musul Konsolos Yardımcısından (Holstein)
Konstantinopel Büyükelçisine

No. 39

Musul, 9 Eylül 1915

Cizre'den Bağdat'a giderken buradan geçen Türk birliklerinden alınan duyumlara göre, bir hafta önce, adı geçen şehirde yerel makamların izni ve askeriyenin de iştirakıyla bütün Hıristiyanlar, Diyarbakır Mebusu Fetki (Feyzi) Bey'in parayla tuttuğu Kürtler tarafından katledilmişler. Yolcuların anlattıkları aynı içerikte; buradaki Keldani Patriği[680] aynısını teyit etti. Buradaki yetkililer bana yan çizen bir yanıt verdi.

Lütfen bu konuya Babıâli'nin dikkatini çekin.[681]

Her şey bir yana, bizim ana menzil mıntıkası seçtiğimiz yerlerde, huzur ve düzenin ayakta tutulmasından tamamen nesnel bir çıkarımız var.

[Holstein]

1915-09-09-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon /96; 10/12, 7864; p. 18.9.1915; Rapor

Samsun Konsolos Yardımcısından (Kuckhoff)
Konstantinopel Büyükelçisine

No. 377

Samsun, 9 Eylül 1915

Bu yılın 19 Temmuz tarihli; 1619 No'lu talimatnamesine

Rahip Meghmunî ve Krikor Hadigyan'ın, aynı şekilde Nerapolum Ruhaniler Meclisi rahibelerinin yazgıları hakkında tüm bilgi alma denemeleri sonuçsuz kaldı. Konsolosluk tarafından bilgi istenmesi -Almanların da- resmî makamlar tarafından içişlerine istenmeyen müdahaleler olarak algılandı. Kilise ve Katolik Ermenilerin presbiteryasma (kilise yönetim merkezi) bütün

680 Patrik Yusuf Emanuel Tuma, bu sıra Keldani Patrikhanesi Musul'da kalıyordu. [ed.]

681 Mordtmann'ın notu: Bundan Talat Bey'e söz edeceğim, ama sadece ona böyle şeylerden haberimiz olduğunu göstermek için.

kiliseler, okullar ve tüm halkın özel mülkleri gibi resmi makamlar tarafından el konuldu ve bunlar mühürlendi; İslâm'a geçenlerinki dahil.

Talihsiz halkın başına gelenler hakkında içerilerden gelen haberler tüyler ürpertici bir nitelik taşıyor: İslâm'a geçmeyen kim varsa Hükümet tarafından ya katil çetelerinin eline bırakıldı, ya da kıtlık ve sıkıntıya terkedildi. Kadınlar ve genç kızlar haremlere götürüldü ve çocuklar -eğer yolculukta ölmedilerse- Müslüman ailelere verildiler. İslâm'a dönenler de oturdukları yerde kalamadılar. Bunlar tüm ülkeye ve iç kesimlerdeki Müslüman halk içine tek tek dağıtıldılar. Deniz kenarlarında hiçbir Ermeni'nin kalmasına izin verilmedi.

Burada geçenlerde uygulanan bazı Hükümet tedbirleri, nasıl köklü çalışıldığını gösteriyor. Birkaç Ermeni anne çocuklarını gizlice Rum ailelerin yanına vermişti. Aralarında bebeklerin de bulunduğu bu zavallı masum çocuklar, ağır ceza tehditleriyle koruyucu Hıristiyan ailelerden alındılar! Hıristiyan Rumlar korkudan titriyor -nedeni var- ilk fırsatta kendilerini de Ermenilerin yazgısı bekliyor. Yunanistan eğer düşman kampın saflarına geçerse, onun Türkiye'deki dindaşları yok olur!

Nebukadnezar (Yahudileri imhaya girişen Babil Kralı-çev.) ve Abdülhamit kaba sabaydılar ve imha işlerinde tam çaylaktılar, çünkü ne onlara, ne de Cengizhan, Timurlenk ve eski Türk sultanlarına, şimdi yaşamakta olduğumuz kadar başarılı şekilde, birkaç hafta içinde geniş bir bölgeye dağılmış bir halkı yok etmek nasip olmamıştı.

Kuckhoff

1915-09-10-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon /170; A53a, 5263; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 165 (değ. kıs.)

Adana Konsolosundan (Büge) Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 22

Adana, 10 Eylül 1915

37 No'lu telgrafa cevap.

Babıâli'nin Alman Büyükelçiliğine Ermenilerle ilgili 29 Ağustos'ta verdiği açıklama sadece Büyükelçiliğe karşı yapılmış edepsizce bir kandırmacadır, çünkü buraya yollanan Müfettiş (mesul kâtip-çev.) Ali Münif Bey'in çabasıyla Babıâli bu talimatı tamamen kaldırdı. Resmî makamlar tabii yalnızca ikinci talimata göre hareket ediyorlar ve inanç farkı gözetmeksizin tehciri sürdürüyorlar. Talimat doğrultusunda öldürülen Ermenilerin sayısı muhtemelen

1909'da Jön Türklerin gerçekleştirdiği katliamın kurbanlarının toplamını aşıyor. Alman olmayan basının, canavarlıklara daha yakından bakması muhtemeldir, Türk Konsoloslarca verilen tekziplere rağmen.

Ayrıca buradaki Komitenin lideri İsmail Safa, eğer Ermeniler sürgün edilmezlerse genel bir katliam olacağı tehdidinde bulunmuştur.

[Büge]

1915-09-14-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14087; A 27578; pr. 21.9.1915 p.m; Rapor.

Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'da Bulunan Büyükelçiden (Hohenlohe-Langenburg) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 565

Pera, 14 Eylül 1915

Adana'daki Kayzerlik Konsolosu, Babıâli'nin Ermenilere yapılan muameleyle ilgili özet olarak iletilen 29 Ağustos tarihli telgrafları üzerine telgrafla şu bilgileri veriyor:

(Burada yukarıdaki 10 Eylül tarihli telgraf veriliyor. Ve ardından şunlar belirtiliyor.)

Babıâli tarafından tanınan kolaylıkların daha sonra çoğu kez yeniden sınırlandırıldığı doğrudur; ismen Adana ve Ankara bölgeleriyle ilgili. Bu nedenle, örneğin İçişleri Bakanlığı, halen sürgünde bulunan Ermenilerin bu kolaylıkları kullanarak memleketlerine geri dönemeyecekleri, aksine belirlenmiş yerlere götürüleceklerinde ısrar ediyor, ancak bu durum Babıâli tarafından gönderilmiş üç telgrafın ilkinde, en azından Almanca çevirisinde gerekli açıklıkla ifade edilmiyor, ama Hükümetin, belli yöre ve büyükçe şehirlerdeki Ermeni topluluklarını Küçük Asya'ya dağıtma programına uyuyor. Nihayet bu, içerilerdeki resmi makamların, çoğu kez merkezî Hükümetin emirlerini saymayan ve Ermenilere ve diğer yerli Hıristiyanlara karşı saldırıları örgütleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Union et Progrès Komitesinin) sorumsuz liderleri ve başka öğelerin etkisinde oldukları görünümünü veriyor.

Buna karşılık Babıâli'nin tartışmalı açıklamasının, Kayzerlik Büyükelçiliğine karşı, "edepsizce bir kandırmaca" amaçlı olduğuna dair bir delil yoktur.

Bay Büge'nin telgrafta sözünü ettiği Ali Münif Bey, kısa süre önce Lübnan Valiliğine atanan İçişleri Bakanlığı eski Müsteşarı ile aynı kişidir. Kendisi

görev yerine giderken Adana'da birkaç gün kaldı, ama onun orada müfettiş olarak bir misyon yerine getirdiği Bakanlıkca reddediliyor.

Hohenlohe

1915-09-25-DE-001

Kaynak: PA-AA/R14088; A 28578; pr. 2.10.1915 a.m.; Rapor

Baskı: DuA Dok. 175

Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'de bulunan Büyükelçiden (Hohenlohe-Langenburg) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 586

Pera, 25 Eylül 1915

549,[682] 580, 565 sayılı ön raporlar

Adana ve Halep Kraliyet Konsolosluklarından gelen yeni raporlar, tehcir edilen Ermenilerin kaderini iyileştirmek amacıyla Babıâli'nin yolladığı telgraf talimatlarının, Babıâli'nin tanınmış kolaylıklarda önceden ve daha sonra yaptığı çeşitli istisnalar ve yerel makamların davranışı sonucu, amaçlarından büyük ölçüde saptıklarını kanıtlıyorlar.

Sayın Dr. Büge'nin 13 Eylül'de bildirdiği gibi, Adana'da dullar, yetimler, asker aileleri, hatta hastalar ve körler bile tahliye edilecek.

Bay Rössler'in Halep'ten aynı zamanda bildirdiğine göre, tahliye edilenlere yiyecek verilmesi yolundaki Babıâli emrine rağmen, bunların çoğu, resmî makamların bu derece büyük bir yiyecek organizasyonunu yapabilecek durumda olmaması nedeniyle açlıktan mahvolmuşlar.

Bay Rössler tarafından ayın 18'inde yollanan telgraf şöyle:

"Son günlerde, doğudan uzun kafileler halinde yaya olarak gelen ve açlıktan ölmek üzere olan Ermeni kadınlar ve çocuklar buraya ulaştı ve burada ölmeyenler yine nakledildiler.

Emre rağmen asker aileleri istisna tutulmamakta. Ağır hastalar dahi insafsızca nakledilmekte.

Nakiller yeniden Deyr-Zor'a ve Musul'a olmakta.

Babıâli'nin aksine güvencelerine rağmen her şey Ermeni halkının imhası yönünde işliyor.

682 A 26474/ A 27578 Sayın Rosenberg'e sunuldu. A 27 2000 liegt bei.

Ermeniler Ekselanslarına bunları bir kez daha bildirmemi rica ettiler."

Bu durumlar hakkında bilgi verdiğim Talat Bey, tabii canıgönülden yardımcı olacağına söz verdi, ben ise, Merkezî Hükümetin emirlerinin tehcir edilen Ermenilerin durumunda önemli bir iyileşme sağlayacağına hemen hiç inanmıyorum.

Hohenlohe

1915-09-27-DE-014

Kaynak: PA-AA/BoKon/170; A53a, 5779, p. 7.10.1915; Rapor
Baskı: DuA Dok. 166 (sadece Ek 1)

Halep Konsolosundan (Rößler) Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'da Bulunan Büyükelçiye (Hohenlohe-Langenburg)

Nr. 2130

Halep, 27 Eylül 1915

Ermenilerin sürülmeleri hakkında şunları saygılarımla bildiririm:

1) Herhalde aslında sadece kimse görmeden cereyan eden bazı sahneler, kısa süre önce Halep halkının gözleri önününden geçip gitti. O günden bu yana Hükümet, tedbirlerini, sürgün edilenlerin oluşturduğu kafilelerin büyük ölçüde Halep'ten geçirmeden götürülmesi yönünde almıştır.

Aynı ayın 10'unda ve 12'sinde her birinde 2000 kadın ve çocuk olan iki kafile Ras ül Ayn üzerinden buraya yaya olarak bitmiş halde vardı. Öyle ki, ancak Wereschtschagin'in fırçası ile resmedilebilecek bir dehşet. Jandarmalar, korkunç derecede zayıflamış ve yüzlerine ölümün defalarca damgasını vurmuş olduğu yaratıkları kırbaç darbeleriyle önlerine katıp, şehirde bir yudum su içmelerine ya da bir lokma ekmek yemelerine izin vermeksizin Halep sokaklarından istasyona sürüyorlardı. Su ve ekmek vermek isteyen şehir halkı bunu yapmaktan alıkonuldu. İki kadın doğurmak üzere yere yığıldılar ve imdatlarına yetişen şehir halkından bazılarının yardımları sayesinde kırbaçlanmaktan kurtuldular.

İki Alman Borromäus rahibesi, bitkinlikten yere düşen bir kadının jandarmalar tarafından saçlarından tutulup sürüklenerek götürüldüğüne şahit oldu. Tam o sırada Türklerin düzenlediği bir kermes için Valiliğin yolunu tutmuş olan bir Alman ve bir Avusturyalı, jandarmaları uyardı ve onları Valiye şikâyet etmekle tehdit etti ve bunu yaparken neredeyse birbirlerine giriyorlardı. İki Alman emir eri gördüklerine dayanamayıp jandarmaları tokatladılar. Çerkes olan emekli bir Türk Albayı da, jandarmaları kamçısıyla tehdit etmek zorunda kaldı.

İsviçreli olan Bağdat Demiryolları İşletme Müdürü bana, hayatında çok şey gördüğünü ve katılaştığını, ancak bu kafile gibi bir şeyin mümkün olabileceğini hayal bile edemeyeceğini söyledi. Bu kafile ona Hindistan'daki kara açlık zamanlarını hatırlatmış. Cemal Paşa'mn sürgün edilen kişilerin fotoğraflarının çekilmesini neden bu denli katı şekilde yasakladığı buradan anlaşılıyor. Kopyası raporuma eklenmiş olan yazılı emri bana çok gizli kullanım için verdi. Emre göre Bağdat Demiryollarındaki tüm mühendislerin varsa ellerindeki resimleri, cam levha ve filmleri cezaya maruz kalmamak için teslim etmeleri gerekiyor. Ermenilerin resminin çekilmesi, savaş alanında izinsiz fotoğraf çekmekle eş sayılıyor.

Trenlere can çekişenler bile yüklendi. Ertesi sabah yükleme yerinde iki ölü yatıyordu.

Sürgün edilen kişiler arasında Eylül ayı başından itibaren günde ortalama 25 olan ölüm olayı, Eylülün ortalarına doğru hızlı bir şekilde 40, 60 ve fazla sayılara yükseldi.[683] Sürgün edilen tüm insanlara kalacak yer sağlanamadığı için ölenlerin sokaklara serilip kaldığı oluyor. Cenaze hizmetleri, geri kalan her şey gibi, kötü bir organizasyon ile yürütülüyor. Bana anlatılanlara göre, birkaç defa gömülecek bedenler mezara yatırılmak istendiği anda -onları tabuta koymadan gömüyorlar- hâlâ yaşam belirtileri gösterdiği olmuş.

Bu hikâyeye fazla önem vermemiştim, ta ki bu ayın 13'ünde öğleden sonra saat 5'te bu Konsoloslukta uzun yıllar hizmet vermiş olan tercüman Bay Gabriel Sayegh'ın Rum Katolik mezarlığında cenaze töreni yapılıncaya kadar. Cenaze töreni bitince törene katılan din adamlarından biri bana, o sırada mezarlığın diğer ucunda 15 yaşında bir Ermeni kızın gömülürken yaşadığının ortaya çıkmış olduğunu söyledi.

Burada ayrıca, Ermeni mezarlığının ölen çok sayıdaki insana yetmediğine ve bundan dolayı diğer Hıristiyan mezarlıklarının da kullanılıyor olmasına kısaca değineyim. Bu ayın 14'ünde gün batımına doğru yine Rum Katolik Mezarlığını ziyarete gittim. Çok sayıda Ermeni gömülmekteydi. Bir sıra açılmış mezar çukuru hazır durumda bekliyordu. Normal şartlarda tek bir insan için düşünülen mezarların her birine, mezarcıların verdikleri bilgilere göre, 5-6 ceset yatırılacakmış.

Bir Ermeni peder ya da herhalde daha çok ruhban sınıfından olmayan biri, defnedilenlerin listesini tutuyordu. Kilise adına cenaze törenlerine katılım, uzaktan haç çıkartmakla sınırlı kalıyordu. Halep'teki Gregoryen Kilisesi

683 Adı geçen ayın 26'sında ölülerin sayısı 110 kişiydi, aynı ayın 27'sinde ölü sayısı 95 kişi. Eylülün ortasından beri ölü sayısı 80'den aşağı düşmüyor.

olayların şiddeti karşısında çaresiz durumdadır. Sis'teki Katolikos fiziksel olarak çökmüş durumdadır, ona bağlı geriye kalan az sayıdaki rahip ya bu felâketin acılarını ekmek veya başka şeyler dağıtarak dindirmekle meşguller ya da görevlerinin başında durmaya cüret edemiyorlar.

Halklarının yok oluşu karşısındaki çaresizlikleri, onların inancını da mağlup etmiş gibi görünüyor. İster kırılmamış doğal egoizmlerinden dolayı, isterse yaşadıkları felâketin getirdiği hissizleşmeden dolayı olsun, sürgünlerin arasındaki yardımlaşma da çoğunlukla dikkat çekecek derecede az. Buna karşın Halep Ermenileri bol bol yardım etmektedir.

Bir mezarın yakınlarında ölmek üzere olan iki kadın yatıyordu. Yanıbaşlarında ise mezar kazıcılar ve sokak çocukları bekliyorlardı ki ölsünler de, onları mezara koyabilsinler. Bu kadınların buraya nasıl geldiklerini sorduğumda şu cevabı aldım: Bir kağnıya beş ceset tabutsuz üst üste konulup getirilmiş. Mezarcı görevini yerine getirmek isterken, o beş vücuttan üçünün hâlâ yaşadığını fark etmiş. Ölüm zamanının henüz gelmediği anlaşılan bir çocuk mezarlıktan uzaklaştırılırken, ölmek üzere olan iki kadın burada bırakılmış. Bir gün önce 15 yaşındaki kızı mezara yatırmak isterken onun hâlâ yaşadığını fark eden mezarcıyla da konuştum. Bu olayı bana kendisi de doğruladı.

Üst makamların düşüncesizliği, eksik öngörüsü ve sertliği ile altta emirleri yerine getirenlerin insafsızlığı birleşince, sürgün edilen Ermeniler kısmen insan muamelesi görmüyorlar. Halep'in içinde resmî merciler ve halkın gözleri önünde bu anlatılan şeyler oluyorsa, sürgün kafilesindekiler kimsenin olmadığı ıssız yerlerden geçerken nasıl bir muameleye maruz kalıyorlardır kim bilir?

Doğudan gelen yığınlar daha Halep'e vardıklarında bütün paraları gaspedilmiş oluyor. Kuzeyden ve kuzeybatıdan gelenlerin durumları büyük ölçüde daha iyi. Çoğunlukla yürümek zorunda kalmamışlar ve hâlâ eşya ve paraları var. Ancak onların da varlıkları zamanla yavaş yavaş tükenmek zorunda. Korkarım ki bu sürgün insanlar da şehirlere alınmazlarsa er ya da geç o açlıktan ölme kaderini paylaşacaklardır, aynı Ras ül Ayn üzerinden buraya kadar gelen insan kalabalığı gibi.

Özellikle Hükümet Anadolu'daki Ermenilerin Deyr-Zor ve Musul'a gitmelerini emrettiğinden bu yana bu kader onlar için kaçınılmaz oldu. Onların, yollarda yok olup gitmedikleri takdirde, açlıktan ölmekten kurtulmaları olasılığı, tesadüfen merhametli bir toprak ağasının köyüne denk gelirlerse, belki vardır. Kadınların haremlerde kaybolduğu ve çocukların Müslüman olarak büyütüldüğü de olacaktır.

Sadece bu yazgının acılığı değil, beni siz Majestelerine başvurmaya sevk eden. Türk Hükümeti kendisine ve müttefik olarak bize de zarar vermektedir. Mısır'a bir sefer için kullanılabilecek tek yolu bulaşıcı hastalıklarla tehlikeye

atmakla kalmıyor, aynı zamanda bu yolu, her an daha büyük askerî nakliyatlar için kullanılabileceği bir zamanda on binlerce insanla dolduruyor.

2) 3 Eylül - B. No. 1950 tarihli raporumda belirttiğim gibi, doğudaki vilayetlerde Ermenilere karşı tedbirlerin giderek Hıristiyanlara karşı tedbirler haline geldiğine dair yeni deliller bulundu. Süryani Piskopos Yardımcısı (Süryani Katolik) bana Harput, Diyarbakır, Viranşehir ve Mardin'den kendi cemaatine mensup toplam 300 çocuk ve yaşlı kadının buraya ulaştıklarını anlattı. Geriye kalan cemaat üyeleri ya ölmüş ya da kaçırılmış olmalı. Mardin ve civarı için buralı bir Alman tüccar tarafından bana aşağıdaki veriler teslim edildi. Veriler mağdur kişilerin akrabaları tarafından titizlikle oluşturulmuştur. Objektif olarak doğru olup olmadığı ancak gelecekte anlaşılacaktır. Ancak şüphe götürmeyen bir şey var, o da Ermeniler'den başka Hıristiyanların da bu sürgüne dahil edilmiş olmalarıdır.

Yerler	Nüfus	Müs.	Erm. Kıy.	Esk. Sür.	Sür. Kat.	Prot.	Kild.
Mardin	50.000	27.000	10.000	10.000	1.500	1.400	100
Goliye			5.000				
Tel-Arman			4.500				
Kal'at-Mara				1.000			
Mansuriye				400			
Benebil				400			

Kırmızı rakamlar [burada italik] öldürülen ve sürülen insan sayılarını gösterir. Mardin'den saat olarak uzaklıkları: Goliye 1,5, Tel-Arman 4, Kalat Mara 0,5, Mansuriye 0,25, Benabil 0,75.

Üçüncü sütunda yer alan nüfus kısmı dinî açıdan Ermeni-Katolik kilisesine dahil olmalarına rağmen, Arapça konuşur ve yerli halk tarafından Ermeni olarak kabul edilmez. Irklarına göre de büyük ihtimalle Ermeni değiller. Zamanla Arap dilini öğrenmiş Ermeniler olsalardı, en azından soyadları Ermenice kalırdı. Ancak soyadlarının da hepsi Arapça.

Siirt'te (Bitlis Vilayeti) ve Cizre'de (Diyarbakır Vilayeti) Keldanilerin, Mardin'in kuzeyinde kalan Turabdin'de bütün Hıristiyanların kökü kurutuldu.

Gecikmiş olarak burada duyulduğu üzere Mardin'de iki Mutasarrıf görevden alınmış, çünkü Hükümetin verdiği emirleri Ermenilere karşı uygulamayı reddetmişler.

3) Maraş'ta askerî mahkemeler yine işlerini yürütmeye başladı. Bu ayın 11'ine doğru 18 kişi yalnızca üç gün hapiste yattıktan sonra asıldı. Aynı şekilde hapishanede yatan daha çok sayıda kişinin 11'inde ya da 12'sinde idamları

bekleniyor. Oradaki Alman Yardım Birliği Misyonu'yla yazılı bağlantılar zorlaştığı için bu haberler yerlilerin sözlü ifadelerine dayanmaktadır.

Hükümetin henüz yerlerinden sürülmemiş olanların evlerinde kalabileceklerine dair teminat vermesine rağmen, yine de Maraş'ta 40 ev boşaltıldı ve çoğunlukla daha iyi durumdaki ailelerin evleriydi bunlar. Bunların arasında Katolik cemaatin dünyevî temsilcisinin evi de vardı. Hükümetin amacı eğitimli, varlıklı ve etki sahibi her unsuru yok etmek ve geriye sadece en altta bulunan yönetimsiz halk tabakasını bırakmaktır. Maraş ve Antep'te, birçok başka yerde olduğu gibi bu amaca şimdiden ulaşılmış durumda.

4) Antakya (Süvediye) bölgesinde isyancıları bastırmak henüz başarılamamıştır. Bu ayın 20'sinde oraya yine takviye birlikler gönderildi.

5) Halepli Ermeniler diğer sığınma evlerinin dışında, buraya ulaşmayı başaran sürgünler arasındaki yeni kimsesizler için bir ev daha açtılar. Bu evde 23 Eylül'de şu kadar kişi vardı:

43 dul kadm

48 annesi hâlâ hayatta olan öksüz erkek çocuğu

132 yetim ve öksüz olan erkek çocuğu

46 annesi hâlâ hayatta olan öksüz kız çocuğu

100 yetim ve öksüz olan kız çocuğu

43 farklı yerden toplam 369 kişi. Elimde bulunan haritaların üzerinde tümünü bulamadığım bu beldelerin bir listesini saygılarımla raporuma ekliyorum.

Aynı raporu Bay Alman Şansölyesine de gönderiyorum.

Rößler

Ek 1

Gizli / Kopya

Askerî Komiserin Bağdat Demiryolu III. İnşaat Bölümü Başmühendisine yolladığı 28 Ağustos/10 Eylül 1915 tarihli bir mektubun çevirisi.

Très urgent / No. 4513

Alep le 28. Août, 10 Septembre 1915

Monsieur l'Ingénieur en Chef,

La quatrième Armée que certains Ingénieurs et Employés du Chemin de Fer de Bagdad prennent les photographies de vue de transports des Arméniens, Son Excellence, Djémal Pacha, Commandant en Chef de l'Armée, a donné ordre afin que ces Ingénieurs et Employés remettent, de suite et dans

le délai de 48 heures, au Commissariat Militaire tous les clichés des photographies avec toutes les copies qu'ils ont pris. Tous ceux qui ne remettront pas ces photographies seront soumis aux punitions et jugés comme ayant pris des photographies sur le champ de guerre sans autorisation.

Veuillez, je vois prie, donner les instructions nécessaires en conséquence à qui de droit et agréez, Monsieur l'Ingénieur en Chef, l'assurance de ma parfaite considération.

pr. le Commisaire Militaire [Nizami]

[Çevirisi]

Sayın Başmühendis,

4. Bağdat Demiryolları memur ve mühendislerinden bazılarının Ermenilerin nakillerini görüntüleyen fotoğraflar çektiklerinin 4. Ordu'ya bildirmesi üzerine, Ordu Başkumandanı Ekselansları Cemal Paşa, bu memur ve mühendislerin çekmiş olduğu fotoğraf ve klişeleri bütün suretleriyle birlikte derhal 48 saatlik bir süre içinde askerî karakola teslim etmeleri emrini vermiş bulunmaktadır. Ellerindeki fotoğrafları teslim etmeyenler, savaş alanında izinsiz fotoğraf çekme suçundan yargılanarak cezalandırılacaklardır. İlgili kişilere gerekli talimatların verilmesini rica eder, saygılarımı sunarım.

Askerî Komiser adına [Nizami]

Ek 2[684]

Gizli

Yeni kimsesiz kalmış kişilerin geldikleri 43 beldenin listesi:

Erzurum; Amasya; Gürün; Sivas; Zeytun; Herdev; Uzun Yayla (Sivas yakınında); Viranşehir; Çemişkezek; Arapkir; Saray; Diyarbakır; Siverek; Hacin; Harput; Hüseynig (Erzurum yakınında); Sason (Van, Bitlis'te); Harasar; Teernis; Bingöl; Kayar; Nurpet (Maraş yakınında); Mezere; Maraş; Dörtyol; Bakır-Maden (Diyarbakır); Yerasar; Gowden; Adıyaman; Dereköy (Maraş yakınında); Vangarez; Kirri; Garmena; Adana; Tokat; Hınıs (Erzurum yakınında); Debna; Manyılık; Şar (Hacin yakınında); Mardin; Karahisar; Ulaş (Erzurum yakınında); Karagöl.

684 Tabelalar çıkarıldı, yer isimleri ise noktalı virgül ile ayrıldı.

1915-10-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14088; A 29593, pr. 12.10.1915 p.m.; Özel yazı
Baskı: DuA Dok. 176 [sadece Ek 3] (kıs.)

Konstantinopel'daki Alman Gazeteci Tyszka'dan
Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısına (Zimmermann)

Konstantinopel, 1 Ekim 1915
Journalstr. 14. Han Nikitits

Saygıdeğer Müsteşar Yardımcısı!

7 Eylül tarihli anlatımlarıma ek olarak, ülkenin doğusunda Ermeni ayaklanması ve Ermenilerin yok edilmesi için Türklerin aldıkları tedbirler hakkındaki raporlarımı Ekselanslarına sunmaktan onur duyuyorum.

En derin saygılarımla,

Ekselanslarına arz ederim.

Tyszka

Ek 1

Çok Gizli

Konstantinopel, 22 Eylül 1915

Ermeni Ayaklanması ve Türk vahşeti

Türkiye'nin Asya bölümünde meydana gelen ve henüz sonu görünmeyen kanlı olaylar, bu çapta Türkiye'de ilk kez meydana geliyor. Türkler ve Ermeniler bu olayda dönüşümlü olarak aktif rol oynuyorlar. Aşağıda söz alanlar Ermeniler. Bunlardan sadece Ermeni Patriği Sayın Zaven'e ve Ermeni Birliği Başkanı Sayın Dr. Tavidyan'a resmi materyal olarak gelen ve olayları bizzat yaşamış tanıklarca tasdiklenen veriler seçildi.

Bu belgelere göre Ermeni ayaklanmasının başlangıç tarihi bu yılın Şubat ayıdır. 35-40 Ermeni genci askere gitmemek için Zeytun'a kaçar. Ahali bunlardan yana veya karşı tavır alır; alt tabakalar bunların yakalanması için Türk Hükümetine yardım eder. Ermeniler'le Türk jandarmaları arasında çatışma çıkar, Ermeniler'den 14-15 kişi öldürülür.

Buradaki Ermeni Patriği orada olan olaylar hakkında bilgi alabilmek için Bakan Talat Bey'i ziyaret eder. Bakan Patriğe Zeytun halkının takındığı tavırdan çok memnun olduğunu bildirir.

Bu nedenle, çatışmadan bir iki saat sonra Zeytun'da oturan bütün Erme-

nilerin kadınlar ve çocuklarla birlikte Zeytun'u terk ederek 5.000 kişinin Konya'ya, kalanların da Muş'un güneyindeki Siirt'e kaçmaları Ermenileri şaşırtır. Patrik Türk Hükümetine ikinci başvurusunda, burada 40-50 yıl önceki gibi bir suçun söz konusu olduğu ve savaş zamanında hiçbir şey yapılamayacağı cevabını alır.

Mayıs sonunda Ermeniler Erzurum'dan sürülür. Patrik savaş Bakanı Enver Paşa'ya bunun nedenini sorar ve kendisinin Ermenilerin neden Erzurum'dan sürüldüğü konusunda bilgisi olmadığını öğrenir. Bunun üzerine 2 Ağustos'ta bir İrade yayınlanır ve bütün birlik komutanlarına devletin çıkarları gerekli kıldığında şehir ve köy ahalisini tahliye etme yetkisi tanınır.

Patriğin Erzurum'dan tahliye edilen Ermenilerin kaderini öğrenmek amacıyla başvurduğu Amerikan Büyükelçisi, bu kişilerin Tercan'a yollandığını bildirir. Ama bu haber doğrulanmaz. Doğru olan Erzurumlu kadınlardan 200-300 kişinin 25 Temmuz günü Halep'e ulaştığıdır. Yanlarında tek bir erkek bile yoktur, söylentiye göre erkekler yolda öldürülmüştür.

Van'da olanlar ise şöyledir: Askerlik çağma gelmiş bir Ermeni genci Van'ın güneyindeki Çatak'ta Türk jandarmalar tarafından yakalanır. Gencin arkadaşları onun Van'a götürülmesine karşı çıkarlar ve zor kullanarak genci kurtarırlar. Van garnizon komutanı Ermeni devrimci partisi Taşnaksutyun mensuplarıyla bir toplantı yapar. Bu toplantıda bir parti lideri ile jandarma komutanının, birkaç jandarma ve Ermeni devrimci örgütlerinin üyeleriyle birlikte Çatak'a gitmeleri ve kaçağı polise teslim etmeleri konusunda ortak bir karar alınır.

Çatak'a gidilirken Ermeni lider yanındaki diğer Ermeniler'le birlikte gece Türk jandarmalar tarafından öldürülür. Van Valisi şehirdeki diğer Taşnak üyelerini tutuklamaya kalkışınca bunlardan bir kısmı silahlı direnişe geçer, diğer bir kısmı ise yakınlardaki köylere sığınır. Ermeniler'le Türk birlikleri arasında meydana gelen çatışmalarda birkaç yüz Ermeni öldürülür. On gün sonra Rus birlikleri Van önlerine yaklaşır, bunu üzerine, Enver Paşa'nın eniştesi olan Türk Vali Cevdet Bey kaçar. Kürtlerin de katıldığı bir Ermeni yönetimi ilân edilir. Daha sonra Ruslar Van'dan kovulur, ama söylentiye göre Van'ı yeniden ele geçirmişler ve şu an orada hâkim durumdadırlar.

Erzurum'un kuzeydoğusunda yer alan Bayburt'tan bir kadın buradaki Patriğe şu bilgileri vermiştir: Bayburt Piskoposu, şehrin 12 önde geleni ile birlikte Türkler tarafından asıldı. Yüz Ermeni İran bölgesi Loristan'a gönderildi, bunlardan hiçbiri geri dönmedi. Üç gün içinde şehrin erkek nüfusunun neredeyse tamamı sürüldü. Türk çeteleri şehri yağmaladı. Buldukları her şeyi aldılar. Kadınlar sakladıkları biraz parayla, çocuklarını alıp, birkaç erkek eşliğinde şehirden kaçtılar.

Çeteler kaçakları takip etti ve kadınların elinden 5-15 yaş arası bütün çocukları aldılar, hoşlarına giden genç kadınları da... Burada bulunan görgü tanığının kız kardeşi de götürüldü, kadının kucağında daha birkaç günlük bebeği vardı. Çocuğu kadından çekip alarak bir tarafa savurduktan sonra kadını kaçırdılar. Erkekleri öldürülen Erzurumlu kadınlar Bayburtlu kadınlara katıldı. Kafilenin geçtiği köyde bir Türk kadın bunlara eşlik eden jandarmalara kendisine bir Ermeni çocuğu verilip verilemeyeceğini sordu. Kadının göz koyduğu çocuğun annesi bebeğinin alınmasına karşı çıkınca jandarma kadının hem çocuğu hem de anneyi alabileceğini söyledi.

Kafileye eşlik eden birkaç erkek sonraki üç gün içinde çeteler tarafından öldürüldü. Erzurumlu bir Türk kadın jandarmalardan birisine şöyle dedi: "Bana bir Ermeni ver, öldüreyim onu." Jandarma, "Ateş etmesini biliyor musun peki?" diye sordu. Kadın cevap verdi: "Evet" ve yaşlı bir Ermeni'yi oracıkta tabanca ile vurarak öldürdü. Bayburtlu kadının anlattığına göre, korkudan kaçan çocuklar jandarmalar tarafından yakalanarak Fırat'a atıldı. Erzincan'daki Alman Hastanesinin 2 rahibesi erkek ve kadınların boğulması, diri diri gömülmesi gibi vahşet tablolarına dayanamadıkları için istifa ettiler. Bir Norveçli, Jarlsberg'den Bayan A. Wedel ve adı bilinmeyen bir Alman rahibe Erzincan'ı terk ettikten sonra buradaki Patriğe gördükleri şeyler konusunda suç duyurusunda bulundular.

Taşradan tek bir erkeğin dahi kurtulduğuna dair elimizde hiçbir bilgi bulunmamakta. Buraya ulaşan mektupların hepsi kadınlar tarafından yazılmış.

Bölgedeki çok başarılı Ermeni avukatlardan Zohrab İskenderun'dan Urfa'ya sürüldü ve yolda öldü. Milletvekiliydi ve söylenene göre kalbinden rahatsızmış: Yakından tanıdığım diğer bir milletvekili Vartkes son derece sağlıklıydı -birkaç ay önce onunla İçişleri Bakanlığında görüşmüştüm-, sürgün yeri olan Diyarbakır'a hiç ulaşmadı. Üç yıldır evli olduğu karısı, genç bir Alman'ın yardımı sayesinde bir yabancı pasaportuyla Almanya'ya götürüldü.

Vartkes Taşnak Birliği üyesiydi. Öldüğüne kesin gözüyle bakılmakta. Sivas'ın güneyinde Amasya-Samsun, Kayseri ve Malatya yollarının kesişim noktasındaki Şarkışla'da, Kaymakam tarafından her gün kadın ve kızlar getirtildi, kendisi ve jandarmalarca ırzlarına geçildikten sonra evlerine geri gönderildiler. Orada çocuklar da öldürülüyor. 13 - 15 yaşlarında üç çocuk Şarkışla'dan İstanbul'a kaçtılar ve Ermeni Patriğe orada yaşadıklarını anlattılar.

Bu arada Şarkışla Kaymakamı Hükümet tarafından tutuklandı ve İstanbul'a getirildi.

Sivas ile Erzincan arasında yer alan Şebinkarahisar'dan 65 erkek çocuğu Ankara'ya getirilerek Müslüman yapıldı.

Konya ve İzmir piskoposları Ereğli'den Enver Paşa'ya telgraf yollayarak yerel rahiplerin sürgün edilmesi konusunda yardımlarını istediler. Enver Paşa şu cevabı verdi: "Ermeni mültecileri eski oturum bölgelerine yakın bir yerlere yerleştirmesi için Mülteciler Müdürünü oraya yolladık." Müdür Ereğli'ye gelir ve piskoposlara bir yere yerleştirilemeyen kişilerin Halep'e yollanması gerektiğini söyler. Enver'in telgrafı kendisine gösterildiğinde, Enver Paşa böyle istedi, ama bu mümkün değil diye cevap verir. İstanbul'da Enver Paşa Patrik Zaven'e İstanbul'dan sürülen kişilerin Halep'e değil Kastamonu'ya yollanacağını garanti eder.

Bulgaristan'daki Ermeni ruhbanları Bulgar Hükümeti aracığıyla Türkiye'deki dindaşları lehine bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Ankara'dan Bulgaristan'a olumlu cevap verilirken, Emniyet Müdürü Bedri Bey, tanınmış bir Türk memuruna Ankara'nın batısında, Ayaş'ta bütün Ermenilerin öldürüldüğünü söyler.

Halep'teki Alman Okulunun Müdürü Bay Eduard Gräber, Patriğe, oradaki Alman Konsolosunun Türklerin orada Ermenilere yaptığı zulüm üzerine gözyaşı döktüğünü anlattı. Ağlamak belli ki fazla bir işe yaramamış, gözyaşından çok daha etkili araçlar olmalı.

Ermeni Patrik, Amerika ve Almanya Büyükelçilerine şikâyet dilekçesiyle başvurarak elindeki resmî malzemeleri sundu ve yardım istedi.

Tyszka

Ek 2

Çok Gizli

Konstantinopel, 29 Eylül 1915

Ermeniler tarafından Müslümanlara yapılan zulüm

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürü Canpolat Bey, kendisi kısa bir süre önce göreve geldiği için Ermenilerin Müslümanlara yaptığı eziyetler konusunda bana bilgi vermesi amacıyla beni 2. Şube Şefi Esat Bey'e yolladı. Topladığı malzeme ile birkaç ay sonra bir broşür yayınlamak isteyen Esat Bey bana şunları anlattı: Ülkenin doğusundaki Ermeni hareketi birkaç yıl öncesine gidiyor. Savaşın başlamasıyla birlikte daha sert bir özellik kazandı. Ermeni devrimci partisi Taşnak'tan çeteler oluştu. Bunların başında Erzurumlu eski mebus Pastırmacıyan bulunuyordu. Pastırmacıyan Kafkaslar'da Ruslar tarafından esir alınmasını, Türkiye'yi kendi yararına kandırmak için kullanmayı bilmişti.

Gerçekten daha sonra Van çevresinde faaliyet gösteren, işledikleri cinayet

ve yaptıkları soygunlarla Van'da korku salan beş Ermeni çetenin liderliğini yaptı. Müslüman ahali kuzeyindeki Adilcevaz'a kaçabilmek için yedi tekne ile Van gölüne açıldı. Her birinde en az 400 kişi bulunan, yani toplam 2800 kişi taşıyan tekneler deniz ortasında infilak etti ve içindekilerle birlikte suya gömüldü.

Ermeni çeteler Van'da 200 aileyi katletti, yaşlılar, kadınlar, çocuklar öldürüldü. Van'daki Amerikan Hastanesine birçok Müslüman kadın ve çocuk sığınmıştı. Ermeniler bunları bulunca üzerlerine gaz dökerek yaktılar.

Ermeni çetelerden üç gün sonra Rus başıbozukları, daha sonra da düzenli birlikleri geldi ve bunlar katliamlara katıldılar. Enver Paşa'nm eniştesi, Van Valisi Cevdet Bey Van'da kalabildiği kadar kalarak elindeki jandarmalarla şehri savunmaya çalıştı.

Pastırmacıyan'ın dostu Aknuni Paşa Van Valiliğine atandıktan sonra bir bildiri yayınlayarak ahaliyi Türkler'le işbirliği yapmaması konusunda uyardı ve Rus Çarını ülkenin kurtarıcısı olarak selâmladı.

[Dokuz satır okunamadı.]

Aknuni Paşa'ya, Kafkaslar'dan pahalı bayraklar ve Boston'dan, kızıl atlas üzerine altın ibrişimle hançer, tüy ve kürek işlenmiş, "Ermeni Devrimci Federasyonu" yazılı bir sancak yollandı.

İzmit'ten 8 parçalanmış genç Türk kadınına, Adapazarı'nda karnı deşilmiş ve bağırsakları dışarı çıkarılmış yaşlı bir Türk jandarmasına ait büyük bir resim gördüm. Türkler, Amasya, Sivas, Kayseri, Merzifon ve Sivas Suşehri'nde büyük miktarlarda silah ve bomba ele geçirdiler. Silahlar genellikle ard arda ateşlenebilen mavzerlerdi, ama aralarında Manlicher ve Legras da vardı. Adana'da kiliseye bir projektör saklanmıştı. Diyarbakır'da çok miktarda dinamit ve bomba, İzmit'te de çok miktarda bomba ve tüfek bulundu.

Esat Bey, Ermeni intikamı nedeniyle hayatını kaybeden Müslümanların sayısının 200.000 olduğunu söyledi, ama bu konuda hiçbir kanıt olmadığı için bu sayının çok abartıldığı düşünülebilir.

Irak'ta İngilizlerin ilerleyişi

İngiliz birlikleri Bağdat ve Halep'in tam ortasındaki Ed Deyr'e ulaştı. Böylece Bağdat civarında asayişin hakim olduğu ve Arap şeyhlerinin güya Türklerden yana geçtikleri haberleri tamamen gerçek dışı sayılabilir. Amara İngilizlerin, Kutel Amara Türklerin elinde. İngilizler Dicle'nin Fırat'a en çok yaklaştığı yerde, Dicle üzerinde bulunan Falluca'da henüz tutunamadılar, ama İran sınırı yakınlarındaki Bedre'yi ele geçirdiler.

Ek 3

Çok Gizli

Konstantinopel, 30 Eylül 1915

Türklerin Ermenileri ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleri konusundaki gerçekler

İzmir ve Edirne vilayetlerinde Ermenilere dokunulmuyor, kısmen İstanbul'da da rahat bırakılıyorlar. Diğer bütün vilayetlerde Ermeniler Halep, Musul, [Deyr]Zor ve diğer şehirlere sürüldü ama buralara ulaşamadılar. Eski mebuslardan ve İstanbul'un en tanınmış avukatlarından Zohrab, İskenderun-Urfa yolunda öldü, mebus Vartkes sürüldüğü Diyarbakır'a hiç ulaşamadı.

İzmir valisi Rahmi Bey ve Edirne valisi Hacı Adil Bey, Ermenileri sürmek istemediklerini açıkladılar. Rapor vermek üzere İçişleri Bakanlığına geldiler ve kararlarında ayak direttiler. Bu da Komite içindeki anlaşmazlıkların da bir belirtisi. Talat çok radikal, bugüne dek ne istediyse yaptırdı. Rahmi, Talat'tan daha bilgili, daha fazla dünya görmüşlüğü var, pratik ama hümanist birisi, kendisi mebusken çeşitli siyasî sorunlar hakkındaki berrak düşünceleri tarafımdan defalarca yayınlandı ve birçok destek buldu. Komite içinde epey taraftarı var.

Genel olarak, alarm vermesi gereken söylentiler Türkiye'de pek ciddîye alınmıyor, çünkü birçok şeyin abartıldığı bilinir, ayrıca bugünkü Hükümete büyük bir hareket özgürlüğü tanınmış. Bugünkü Hükümete hiç hak etmediği bir şekilde liberal deniyor. Tam tersine, Abdülhamit'ten daha mutlakıyetçi ve diktatör. Basına sansür uygulanıyor ve sadece bugünkü iktidar sahiplerini övücü şeyler yayınlanabiliyor; bunu dost ülkeler iyi niyetle ama az bilgiyle yayarlar.

Bu nedenle, Van'da meydana gelen ayaklanma sonucunda Ermenilere karşı uygulanan sert önlemlerden, devletin düzeni sağlamak için uygulamak zorunda kaldığı haklı bir savunma biçimi olarak söz ediliyor. Van'daki devrimci Ermeni ayaklanmasına destek veren millî düşman Ruslar'la birlik oldukları için Ermenilerin suçu çok büyük görülüyor.

Hükümetin kopmak isteyene demir yumrukla yaklaşması ve onu ezmesi onun hakkıymış gibi algılanıyor, çünkü ülke, Ermenileri taklit etmek üzere uygun anı gözleyen birçok uyumsuz unsurdan oluşuyor ve bu nedenle Hükümetin prestijini kurtaracak güç gösterileri yapma zamanıyken zayıflık göstermesinden daha tehlikeli bir şey olamaz. Ama onun, eğer özgürlük elbisesi bir korkuluğa dönüştürülmek istenmiyorsa, bir had, bir sınırlama bilmesi gerekir ve suçluları cezalandırmak yerine sırf isyancıların ırkından oldukları

için masumları ve savunmasızları ortadan kaldırmak...[685]

Bugün bunlar, şiddet uygulamaları açısından hiç de yoksul olmayan Türk tarihinin bugüne dek tanımadığı boyutta kurbanlardır. Bu sarsıcı gerçek, yardım edebilecek durumda olan herkesin yardım etmesini gerektirmektedir.

Ermenilerin kayıplarının 500.000'i aşmış olup olmaması, prensip olarak hiç önemli değildir. Her iki taraf da yeterince günah işlemiştir. Burada ağır olan, takibat sırasında ortaya çıkan ve her türlü yabancı müdahalesiyle alay eden kendini beğenmiş bir vurdumduymazlık ve olan bitenlere çok doğal şeylermiş gözüyle bakılmasıdır.

Beni, Türk Hükümetinin davranışının nedenleri ve sonuçlarıyla yakından ilgilenmeye, burada hukukun ve insanlığın savunucusu olarak görünmeye yönelten Ermeniler değil, buradaki Türk senatosunun senatörleriydi; kendi Hükümetlerinin sarsılmaz bir soğukkanlılık ve doğallıkla işlediği cürümlerden tiksinti duyan, lekesiz karakter sahibi olan önemli adamlar.

İçişleri Bakanlığı sivil müfettişi Ermeni dostum Agop Hamandyan Efendi, 26 yıl "conseiller légiste" olarak, valilerin, genel valilerin temsilcisi olarak büyük bir özveri ve sadakatle çalıştıktan sonra, emeklilik maaşı bile bağlanmaksızın birdenbire işten atılınca, bir açıklama istedim. Çünkü bu birinci adımı bir ikincisi, ailenin yaşamı için mahvedici bir adım izleyebileceği için.

İçişleri Bakanlığı müdürlerinden dostum Hasan Fehmi Bey 14 Eylül günü bana şunları anlattı:

"Arkadaşınızın dürüstlüğünden zerre kadar şüphe etmiyoruz. Sadece uygulanan ve herkes için geçerli bir tedbir nedeniyle arkadaşınız emekli edildi."

Utanç verici bir çaresizliğe işte böyle düşülüyor; çünkü adam çok yetenekli ve çok iyi bir memur, resmî olarak da açıklandığı gibi dürüstlüğünden şüphe edilmiyor. Kalabalık bir ailesi var, kendisi yalnız başına onlara bakıyor ve her an bir daha geri dönmeyeceği bir yere yollanabilir.

Ayın 20'sinde Hasan Fehmi Bey bana, Bakan Talat Bey'in İçişleri Bakanlığında çalışan bütün Ermenilerin işten atılmasını istediğini, çünkü Türk memurların artık bunlarla çalışmak istemediğini anlattı. Türklerin bu inadı hizmeti olumsuz yönde etkileyeceği gibi sürdürülürse idarede daha başka zorluklara sebep olurmuş. Bu yüzden İçişleri Bakanı, kişinin kim olduğuna bakılmaksızın kendi bakanlığındaki bütün Ermenilerin işten çıkarılması kararını vermiş. Ermeniler ortak planlar yapmak ve ayaklanmaları desteklemek için diğer bakanlıklara göre burada çok daha fazla olanaklara sahipmişler. Bütün

685 Anlamı şu olmalı: ... Suçsuzları ve savunmasızları imha etme yerine suçluları cezalandırmalı...

Ermenilerin toplanması gerekiyormuş, çünkü onların, intikamcı, uzlaşmaz bir karakteri varmış ve cesur oldukları için aynı zamanda devlet açısından tehlikeli bir öğe imişler.

Adalet, Maliye, Kamu Hizmetleri, Orman ve Tarım bakanlıklarında ve Conseil d'Etat'da da birçok Ermeni bulunduğu şeklindeki itirazım üzerine, bana Ermenilere karşı bir temizlik yapılması gerektiği söylendi. İçişleri Bakanlığı ile başlanmış, zamanla diğer kurumlar da bunu izleyecekmiş.

Artık şu gerçek ki, Türkiye'de bütün devlet dairelerinden Ermenilerin uzaklaştırılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk temelleri üzerinde yeniden inşa edilmesine karar verilmiş.

Dr. Rohrbach'ın broşürüne göre, bütün Ermenilerin taşradan kovularak Mezopotamya'da iskân edilmesini öngören Türk planı yeni tarihli değil. Türkler Rusya sınırındaki bölgelerde yaşayan Ermenilere hiç güvenmiyorlardı. Ermeni tehcirini uygulama gerekçesi Van ayaklanması ile geldi. Talat Bey gibi radikal adımlara eğilimli, bildiğinden şaşmayan ve kendisini amaca ulaştıracak her türlü uygulamayı mubah gören demir iradeli bir adam için Van ayaklanmasından sonra Ermenilerin tehciri bir zorunluluk olmuştu.

Bu arada haksızlıklar olmuş, aşırılıklar olmuş, farketmez. Talat Bey özellikle kendi kararları söz konusu olduğunda tam bir iyimserdir. Ne kadar büyük bir şevkle talimat veriyorsa, şikâyetleri de o kadar vurdumduymazlıkla dinler. Kısa bir süre önce, bu yılın başlarında, Ermeniler en güvenilir unsurlardan, hattâ Türkiye'deki Hıristiyanlar içinde tek güvenilir unsur sayılıyordu, bütün gazetelerde bunlar yazılıyordu ve Türk büyükleri her fırsatta bunu tekrarlıyordu.

Mart'tan itibaren durum değişti; o kadar genel, o kadar kesin; sanki Türkler o güne dek koyunlarında besledikleri zehirli yılanın yeni farkına varmış gibiydiler.

Davranışları tecrübenin yönetmediği ve belirlemediği yerde keyfiyet ve kararsızlık hâkimdir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Türk-Fransız komitesinin en şevkli destekçisiydi. Can düşmanları Ruslar'la da altın köprüler kurulmaya kalkışılmıştı. Adı çok duyulan Romen İçişleri Bakanı Take Jonesku, Talat Bey'in en yakın arkadaşıydı.

Ermenilerin Türkiye'den ayrılması genel olarak onlara ne gibi avantajlar sağlar? Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırplar gibi birleşebilecekleri bir ülkeleri yok ve Ruslara güvenmeyecek kadar da net görüyorlar. Ama Türklerin Ermeniler'de buldukları silahların çoğu, onlara 1908'de Türkler tarafından irticaya karşı mücadelede Komiteyi desteklemeleri için verilen silahlardı. Peki Türkler Rus sınırında yaşayan Ermenilere güvenmiyorlarsa, Yalova'da, Ankara'da,

Bursa'da Kastamonu'da yaşayan Ermeniler neden aynı sertlikle yaşadıkları yerlerden sürüldü? Bu şehirlerden sürülen Ermenilerin sayısı 250.000. Bunlar 48 saat içinde evlerini terk etmek ve Halep, [Deyr]Zor, Hama, Musul, hattâ Havran'a sürgüne gitmek zorunda kalmışlardı.

Sürgünleri gidecekleri yere nakletmek için Türk Hükümeti tarafından hiçbir şey hazırlanmamıştı. Trenler askerî birlikleri taşıyordu. Ermenilere yer yoktu. Yol güvenliği konusunda hiçbir tedbir alınmamıştı.

1877/8 savaşının başıbozuk çeteleri, riske girmeden soygun ve talan olanağını görünce yeniden ortaya çıktı. Türk askeri dinî kışkırtmaya maruz kalmadığı sürece ne kadar cesur ve ne kadar insancılsa, düzensiz askerler de o kadar kalleş ve merhametsiz. Çetelerin Jön Türkler tarafından kışkırtıldığı ve yönetildiği de kesin olarak ileri sürülüyor.

Bayburt, Maraş, Şebinkarahisar, Ankara, Malatya gibi Ermeni ahaliye karşı katliam uygulanan yerlerde, erkekler ailelerinden ayrıldı. Kadınlar telâşla toplayabildikleri şeylerle yola çıktılar. Çeteler bu savunmasız insanları takip etti, onları canları istedikleri gibi soydular, ırzlarına geçtiler ve öldürdüler. Çanakkale'de savaşan ve izinli olarak başkente gelmiş olan bir Türk Yarbay, Trabzon ve Sivas'ta yaşayan akrabalarının Türklerin Ermenilere yaptıkları katliamlar hakkında yazdıklarını gözyaşları içinde anlatıyordu.

Yüksek kademedeki Ermeni din adamlarından sadece İzmir piskoposunun hayatta olduğu bilinmekte, Patrik diğerlerinin çoğunun öldürülmüş olmasından korkuyor. Kiliselere, kiliselerde yüzyıllardır biriktirilen hazinelere ne olduğunu ise hiç kimse bilmiyor. Ermeni Patriğinin İçişleri Bakanlığına sorduğu bütün sorular cevapsız kalmakta.

Övgü

Türkler övülmeyi severler. Eskiden övgüleri dinler ve sevinirlerdi, ama övgüler onların davranışlarında bir değişiklik yapmazdı. Bugün Jön Türkler bütün övgüleri nakit para gibi görüyorlar ve kendi mükemmellikleriyle iftihar ediyorlar.

Artık Türklere lüzumsuz methiyeler düzmeye bir son vermenin zamanı geldi. Hessen Eyaletinde liselerde Türkçe dersi konulmak isteniyor. Üstelik bu, tabelalarda sadece Türkçe yazılar olması nedeniyle gideceğin yeri bulamadan yollarda oradan oraya dolaştığın, Türklerin Avrupalılara yolladıkları değerli paketlerin belgelerinde alıcının adına dek her şeyin Türkçe yazıldığı, bu yüzden insanın postayı alacak kişi olup olmadığını bilemediği bir dönemde yapılıyor. Duygusallıkta aşırıya kaçılmamalı ve zaten büyüklük kompleksinden mustarip kişilere hak etmedikleri büyüklük duygularını kabartacak yeni malzemeler verilmemeli.

Hilal'de yer alan bir makalede, burada ders verecek Alman profesörlerin tercümanlarını kendi ülkelerinden getirmemesi, burada araması gerektiği; başarılı olabilmesi için Türkçe öğrenerek derslerini Türkçe vermesi gerektiği yazılıyordu. *Hilal*'de yer alan bir başka başmakale, Enver Paşa'yı kararlılık, irade ve uygulama dehası açısından Hindenburg'la aynı düzeyde görüyordu.

Ama tarafsız bakıldığında durum çok daha farklı görünüyor. Süveyş Kanalı seferi, yanlış zamanda, yetersiz malzemeyle hareket edildiği, yani zamanında temin edilmesi gereken ağır toplar, yük hayvanları, develer sağlanmadan yapıldığı için başarısızlıkla sonuçlandı.

Arap Irak'ta Türkler İngilizlerin ilerlemesiyle gafil avlandılar ve İngilizlerin Basra'da uzunca bir süredir sefere hazırlandıklarından haberleri yoktu. Kafkasya'ya yapılan seferde birliklerin giysileri yeterli değildi, ihtiyaçları karşılanamıyordu. Bir ordu çapında insanın tifüse kurban gitmesi, birliklere reva görülen sebepsiz ve sonuçsuz ağır meşakkatlerin sonucu oldu. Van hâlâ Rusların elinde, Ruslar şimdi de Erzurum yakınlarına kadar geldiler. Çanakkale'yi savunmak için çok şey yapıldı. Birlikler orada iyi teçhizatlanmış durumda ve iyi bakılıyorlar. Orada, Avrupalıların gözü önünde alman olağanüstü sonuçlar Türkiye'nin gücünü ölçmekte kullanılıyor.

Ancak, orada sadece Türkler komuta etmiş olsaydı durum yine değişik olurdu. Sadece birliklerin marifetliliği yetmez. Türkler sistematik bir kafaya sahip değil. Generallerin çoğu emir vermeyi bilmiyor, astlarıyla birlikte çalışamıyor. Onlara henüz yabancı olan, tek tek her bireyin bir bütünün içinde nasıl başarıyla işleyebileceğini gösteren ve böylece bir hücum için ufuklarını açacak bir öğretmene ihtiyaçları var. Almanların katkısı büyük şeyler başarabilir. Onların unutulmaz yaşlı ustaları v. d. Goltz Paşa dizginleri yeniden sıkıca eline almalı, bütün mekanizmanın uyum içinde çalışmasını sağlamalı.

Çanakkale'deki bu örnek Türk ordusunun teçhizatlanmasında Enver Paşa'nın katkıları da elbette küçümsenemez. O meslekle haşır neşir olmada iyi niyet ve çalışkanlığın yaratabileceği her şeyi yarattı. Yine de Almanlar olmasaydı bu süreç böyle gelişmezdi.

Bu yüzden Almanya'da boyu aşan övgü ve hayranlık duygularına karşı dikkatli olunmalı. Hiçbir yarar sağlamıyor çünkü. Daha şimdiden çeşitli askerî kademelerde görevli Almanlar Türklerin şımarıklığından şikâyet etmeye başladılar. Övgünün dozunu arttıracak olursak, Türkiye'de iletişim zorluğu artacak ve Almanların bu iletişimden kazanmak istediği ve kazanmak zorunda olduğu avantajlar azalacaktır. "Art arda gelen güzel günleri taşımak kadar güç bir şey yoktur." Özeleştirinin bilinmediği, şans ve şanın bir gecede hemen gökten inerek sağlıklı karar vermeyi güçleştirdiği her yerde, her zaman bu kural geçerlidir.

Tyszka

1915-10-01-DE-004

Kaynak: PA-AA/R 14088; A 28569, pr. 2.10.1915 a.m.
Baskı: DuA Dok. 178

Dışişleri Heyeti Sekreteri Rosenberg'in Görüşleri

Berlin, 1 Ekim 1915

Türk Sefaret Müşaviri'ne bugün ısrarla Türkiye'deki Ermenilere neden daha itinalı davranılması gerektiğine ilişkin bütün gerekçeler ayrıntılarıyla sunuldu. Türkiye'deki ticaret ve zanaat açısından oldukça önemli Ermeni unsurun kovuşturulması ve imhası Türkiye ekonomisine büyük bir darbe vuracaktır. Ermeni takibatı sadece düşman ülkelerde değil, tarafsız ülkelerde de büyük tepkilere yol açmakta, Türkiye'nin prestijini zayıflatmaktadır. Almanya'da bile filantropik çevreler arasında ciddi huzursuzluklar başlamıştır.

Ethem Bey Sefir ile konuşma ve İstanbul'a da rapor verme sözünü verdi. Yurtdışında yayılan haberler fazla abartılı olsa bile bazı saldırıların olduğunu kabul etti. Bu ilkbahara dek Türkler ve Ermeniler iyi geçiniyorlarmış, bu, Ermeniler, devrim zamanı Komiteye sempati duydukları ve onunla birlikte eski rejime karşı hareket ettikleri için anlaşılabilirmiş de. Olayların dönüm noktasını Nisan ayında, Türk ordusu Azerbaycan'a doğru ilerlerken ordunun arkasında Ermenilerin ayaklanması oluşturmuş. Bu isyanda ve en az 180.000 Müslüman öldürülmüş. Müslümanların bunun intikamını almaması beklenemezmiş. Ermenilerin ülke içlerine tehciri askerî nedenlerle Türkiye'nin güvenliği açısından gerekliymiş. Bu arada bazı taşkınlıklar olmuşsa Merkezî Hükümet elbette bunları kınarmış. İmparatorluktaki büyük mesafeler ve ilkel koşullar nedeniyle Merkezî Hükümet yerel makamların beceriksizliklerine ve vurdumduymazlıklarına her zaman engel olamıyormuş.

1915-01-01-DE-006

Kaynak: PA-AA/R 14088; A30012, pr. 16.10.1915 p.m.; Rapor.

Adana Konsolosundan (Büge)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

12 Ek

Adana, 1 Ekim 1915

Buradaki Jön Türk Hükümetinin Ermeni ulusuna karşı zorbaca hareketi üzerine tutulmuş notların kopyasını Ekselanslarına arzetmekten şeref duyarım.

Kısmen tarafımdan, kısmen de talimatım üzerine Konsolosluk memurları tarafından tutulan notlar, tamamen bu hizmet bölgesinde olmuş veya buradan geçen Ermenilerce Konsolosluğa bildirilmiş olaylar üzerinedir.

Burada anlatıldığı gibi, ülkenin iç bölgelerinde çeşitli yerlerde, özellikle Türkçe-Arapça dillerinin sınır bölgelerinde, Ermeniler olabilecek en gaddar biçimde öldürülmüşlerdir.

Her yerde ve her durumda sorumluluk Türk resmî makamlarına aittir. Türk Hükümeti, resmen, tüm Ermeni halkının can ve mal güvenliğinin mükemmel durumda olduğunu açıklattığı için, Hükümetin Ermenilere karşı davranış türü ve biçiminin saptanabileceği bu olayları, Sayın Ekselanslarınızın bilgisi dışında tutmaya izinli olmadığım kanısındayım.

Büge

Ek 1

Ereğli'den Mühendis Paul Kern şu anda burada ve bana dün, Pazartesi, 12 Eylül'de, Türk resmî makamlarının sürgün edilen Ermenileri her şekilde yağma ettiklerini bildirdi. Örneğin Ereğli şehrine ayakbastı parası olarak 5 kuruş (1/4 mecid), sürgünlerin iki kampı arasındaki küçük bir bağlantı köprüsünü geçmek için 2 kuruş alınıyor.

Ekmek sadece para karşılığı veriliyor, su ise artık hiç verilmiyor.

Aynı şey böyle bütün kalabalıklar için de geçerli. Halk hiçbir yerde yiyeceği parasız alamıyor, kimi yerde Osmaniye'de olduğu gibi, bir ekmek için 5-8 kuruş ödemek zorunda kalıyorlar. Osmaniye'de binlerce (20.000 kadar) kişi bekletiyor ve onlar geceleri köylüler tarafından soyuluyor.

Adana, 13 Eylül 1915

Ek 2

Mamure'deki birliklerde görev yapan Asım Bey adlı bir Türk subayı, Eylül başında adı Missak Simikyan olan bir Ermeni'ye Harput'tan sürülen 60.000 Ermeni'den ancak 15.000'den azının Musul'a varabildiğini söylemiş. Geri kalanlar yolda yok edilmişler.

Konstantinopel'e yiyecek nakliyatı yapan Mardin'den iki Kürt, Kürtçe konuşan bir Ermeni olan Markos Gasaryan'ın, Küçük Asya'nın doğu vilayetlerinde durumun ne olduğu sorusu üzerine Harput, Diyarbakır, Mardin ve Viranşehir'deki tüm Ermenilerin kılıçtan geçirildiği cevabını verdiler.

Missak Simikyan ve Markos Gasaryan bana olayları Adana'da bizzat açıkladılar.

Ek 3

Türk öğretmen okulu eski İkinci Müdürü ve Türk Yetimhanesinin şimdiki müdürü Osman Bey, Hıristiyan yetimlere, ya İslâm'a geçmeleri veya yetimhaneyi terketmeleri gerektiğini açıkladı.

Yetimhane öğretmeni Bayan Sirpuhi'nin beni ziyaret ederek bildirdiğine göre, bu dayatma sonucu tüm kızlar, tahminen 35 kişi, sonunda yetimhaneyi terkettiler ve kendilerini kabul edecek aileler aramaya gittiler. Onu Amerikan Misyonuna göndermiştim, akıbetini bilmiyorum.

Yetimhanedeki 60 oğlan çocuğundan 14'ü ne yapacaklarını bilemedikleri için orada kaldı. Bunların İslâmlaştırılmasına başlandı. Osman Bey, çocuklara, Osmanlı yetimhanesinde Hıristiyan dinine tahammül edilmeyeceğini açıklamıştı. Öğrenciler her türlü dinî faaliyetten, bilhassa dua etmekten uzak durmalıymışlar. (Sirpuhi).

Adana, 30 Eylül 1915

Ek 4

Adana, 24 Eylül 1915

Kısa süre önce, 18 Eylül'de, Veysiye yakınlarında (Adana Vilayetindeki Bağdat Hattı'nda, Cihan ile Toprakkale arasında) bir sürgün kafilesine haydutlar tarafından büyük çaplı saldırı düzenlendi.

Adanalı tanınmış tüccar Manuk Şahbazyan'ın, ailesi ve onlara katılan dostlarından oluşan 33 arabalık bir kervanı akşamleyin Türk haydutlarınca basıldı.

Arabayla göçen Ermenilerin zaten zengin olduğu varsayıldığından bu - Müslüman- haydutlar öncelikle böyle kervanları seçiyorlar. Onlara göre, Ermenilere saldırmaları, hattâ bu şartlar altında onları öldürmeleri hukuksuzluk sayılmıyordu, çünkü resmî makamlar tarafından onlara doğrudan, Ermenileri kılıçtan geçirmek, bir görev olarak verilmişti.

(Ulukışla'daki demiryolu hattı işçilerinin Ermenilerin öldürülmesinde yetkili olarak doğrudan Ulukışla Kaymakamını anmaları bunu ispatlayacak bir örnektir. Mersin'deki demiryolu Şefi Meyer'in bildirimidir.)

Baskına uğrayan Ermeniler haydutlara birlikte 1200 lira ödediler ve böylelikle yollarına devam edebildiler. Bu olaydaki haydut sayısı belli değil; her halükârda çok olmamaları gerekir, her birine düşecek ganimet dikkate alınırsa.

Şahbazyan'ın uzun araba konvoyunun biraz arkasında Orman Kâtibi Levon Efendi'nin arabaları geliyordu. Yol kötü olduğu için arabalar güçlükle ilerliyordu. Muhtemelen Şahbazyan'ın kafilesine saldıran haydutlar burada da

ortaya çıktılar. Bu saldırıda haydutların sayısı belli, sadece iki kişiydiler. Müslümanlar, vurarak ve bıçaklayarak Ermeni kanına olan ihtiyaçlarını en azından kısmen giderdikten sonra Levon Efendi'den 35 lira aldılar. Yaraları oldukça ağırdı, yola devam edebilecek halde değildi, Adana'ya geri döndü ve hâlâ burada.

Adana Valisi bu ayın 22'sinde (Çarşamba günü) öğleden sonra Osmaniye'ye ve Ceyhan'a gitti. Seyahatinin asıl amacı Ermeni halkın gasbedilen parasını -kendi için- geri almaktı. Bunun, haydutlara karşı mahçup duruma düşmeden mümkün olup olmadığı tabii şüpheli.

Ek 5

10 Ekim 1915'te iki Ermeni'yi;
Stepan Garabeyekyan (38 yaşında, Talaslı), ve Hakop Papazyan'ı (43 yaşında, Talaslı), dinledim ve aşağıdakileri tesbit ettim:

Bu yılın 28 Ağustosunda Talaslı (Kayseri) Ermeni halk, malını mülkünü oradaki resmî makamlara bırakarak Mezopotamya'ya sürgün yolculuğuna başlamak zorunda kaldı: Sürgün kervanına nezaret eden dört jandarma ve iki polis 29 Ağustos'ta, akşam karanlığında, yolda meskûn olmayan bir yerde ve soygunlarına başladılar. Doldurulmuş tüfekleriyle, dipçik ve kamçı darbeleriyle Ermenilere gözdağı verdiler ve paralarını gaspettiler. Dövülenlerden biri olan arabacı Alexan kanama sonucu yolda, Niğde (Konya) yakınlarında öldü. Örneğin aşağıdakiler jandarmalara şu meblağları ödediler:

Garabed Sayabalyan, 10 lira

Artin Garamanyan, 18 lira

Stepan Garabeyekyan, 5 lira

Hakop Papazyan, 5 lira

Jandarma ve polislere ödenen tüm yekün yaklaşık 450 lira.

Aynı jandarmalar Stepan Garabeyekyan'ın altı yaşındaki oğlunu yere fırlatıp öldürdüler.

Pehlivanyanların bir çocuğunu da kamçı darbeleriyle öldürenler yine aynı jandarmalardı.

Not:

6 ve 9 No'lu ekler benzer olaylardır, sadece değişik tanıklar tarafından anlatılmıştır.

Ek 6

8 Eylül 1915'te Ortaköy'den (Sivas ili Amasya kazası) aşağıdaki 3 Ermeni kadın, Antaram Terziyan, Maryam Erzerumsiyan, Agavni Kazancıyan bana şunları bildirdiler:

Türk Hükümeti 13 Ağustos 1915'te Ortaköy erkeklerini ertesi gün kadınlarım Hacıköy'e getirdi. Buradan bütün Ermeniler yaş ve cinsiyet gözetilmeksizin, sayıca toplam 700 kişi sürgün yolculuğuna çıkarıldı. Sürgün kervanı vukuatsız 22 Ağustos 1915'te Ankara ilinin Boğazlıyan bölgesine ulaştı.

Ertesi gün yolculuğun devamında sürgünlerin korunması ve götürülmesi görevini 6 jandarma üzerine aldı. Hepsi Müslüman olan birçok redif ve sivil şahıs, planlanmış mezalime katılmak için kervana katıldılar. Kervan Tepehan'a ulaştığında jandarmalar erkekleri kadınlardan ayırdılar, bir hana soktular ve daha sonra gruplar halinde elleri bağlı dışarı çıkardılar. Paraları alınan tüm bu erkekler askerlere cani çetelerine teslim edildiler. Bu durumdaki tahminen 250 kişi olan tüm erkekler ve oğlanlar yakındaki bir vadiye götürüldüler ve vahşi şekilde öldürüldüler. Kadınlar bütün bu olanları seyretmek zorunda bırakıldılar.

Hacıköy'den dört kişi jandarmalar tarafından karılarının gözleri önünde vuruldu. Yukarıda adları geçen kadınların verebildikleri kurbanların isimleri şöyledir:

Avedis Terziyan, 48 yaşında; Nigogos Erzerumsiyan, 40 yaşında;
Kirkor Palanciyan, 45 yaşında; Mikirdiç, 25 yaşında;
Assadur, 23 yaşında; Garabet Gasliyan, Ortaköy'den ve
Avedis [ve] Serkis, her ikisi de Hacıköy'den.

Erkeklerin kaybından sonra dul kalan kadınlar ve yetim çocukları Kayseri'nin kuzeyindeki Erkelet'e vardılar, orada tüm genç kadın, kız ve oğlanlar Türk halkı tarafından kaçırıldılar. Maryam Erzerumsiyan bana 14 yaşındaki oğlu Nişan'ı, Bakkal Mustafa Ağa'nın zorla elinden alıp yanında alıkoyduğunu söyledi.

Kervandan geri kalanlar, savunmasız, yoksul ve sefil bir halde Hükümet'in hiçbir desteği olmadan Pozantı-Tarsus-Adana üzerinden yollarına devam ettiler. Sadece Tarsus'ta Kaymakam bu zavallı insanlara araba verdi. Kafile Adana'ya çok uzak olmayan Yenice'ye vardığında jandarmalar her aileden 40 kuruş istediler. Kadınlar yataklarını yorganlarını pılıpırtılarını sattıkları ve yanlarında sadece birkaç kuruşları kaldığı için bu isteği yerine getiremediler.

Ek 7

Aşağıdaki şahıslar;

Maryam Alaca'dan (Ankara) Ohannes'in karısı, 38 yaşında
Sultane, Alaca'dan (Ankara) Harutyun'un karısı, 28 yaşında
Güstüma, Yozgat'tan (Ankara) Meliko'nun karısı, 30 yaşında
bana 11 Eylül 1915 tarihinde şu ifadelerde bulundular:

"Yozgat-Boğazlıyan (Ankara ili) sürgün yolculuğunda bizler, bu yılın 20 Ağustos'unda, tahminen yüz Türk askerinin Yozgat Sungurlu'dan birkaç yüz Ermeniyi, hepsi erkekti, aralarında iki rahip vardı, Yozgat'ın 4 saat güneyinde bir vadide ateş ederek, dipçik darbeleriyle nasıl öldürüldüklerinin ve istisnasız hepsini imha ettiklerinin görgü tanıklarıyız.

22 Ağustos'ta, Ortaköy, Hacıköy ve Alaca'dan sürülenlerden oluşan 700 kişilik kervanımız Tepehan'a (Ankara ili) vardı, orada erkekler önce bir hana kapatıldılar. Sonra jandarmalar hepsini gruplar halinde soydular, özellikle de nakit paralarını aldıktan sonra cani çetelerine teslim ettiler. Jandarmalar da Hacıköy'den dört kişiyi karılarının önünde kurşuna dizerek katliama katıldılar."

İfade veren kadınlar tarafından bilinen kurbanların adları:

Meliko, 35 yaşında	Harutyun, 30 yaşında
Donik, 60 yaşında	Nişan, 50 yaşında
Garabed, 25 yaşında	Kevork, 20 yaşında
Krikor, 20 yaşında	Garabed, 23 yaşında
Sarkis, 30 yaşında	Sarkis, 28 yaşında
Nazar, 14 yaşında	Ufan, 30 yaşında
İskender, 13 yaşında	

Jandarmalar son iki kişiyi annelerine götürdüler ve fidye karşılığında onları serbest bırakma sözü verdiler. 15 lira almalarına rağmen onları annelerinin gözleri önünde kurşuna dizdiler.

Yozgat, Boğazlıyan, Erkelet,[686] İncesu, Karahisar ve Niğde'den gönderilen sürgün kafilelerine refakat eden tüm jandarmalar, giderek tüm paralarını aldılar ve bütün değerli eşyalarını keyfî olarak başıbozuklara ve haydut çetelerine dağıttılar. Yukarıda adı geçen kadınlardan Sultane, Niğde'ye vardıklarında

686 Erkilet olmalı, bkz., Köylerimiz, Dahiliye Vekaleti, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 1933, s. 244. [ed.]

yük hayvanını 80 kuruşa sattı. Bu parayı ve sırt çantasında sakladığı 200 kuruşu çantasıyla birlikte bir jandarma kadından gaspetti.

Alacalı kadınlardan biri bu yılın 10 Eylül'ünde Tarsus-Adana arasında doğurdu. Jandarmalar doğum yapan kadına yardım eden kadınları, ismen de yukarıda adı geçen Sultane'yi kırbaç ve sopa darbeleriyle kovaladılar, loğusa kadını yol üzerinde ve açık alanda öylece bırakmak istediler. Kadınlar yol arkadaşlarını büyük çileler içinde Adana'ya kadar götürebildiler.

Hükümet sürgünlere yiyecek ve kalacak yer vermedi, aksine her yerde dul kadınlar ve öksüz çocuklar jandarmalar tarafından öyle sert muameleye maruz kaldılar ki, susuzluklarını gidermelerine bile izin verilmedi ve sadece bir bardak başına 10-20 para karşılığında su alabildiler. Sultane Hanım'ın iki yaşındaki kızı susuzluktan ve Mariam'ın iki yaşındaki oğlu açlık ve susuzluktan öldüler.

Ek 8

Aşağıdaki kişiler;

Sefare Göşbekyan, Alaca'dan (Ankara)
Mardiros Boğosyan, Alaca'dan (Ankara)

Bana bu yılın 11 Eylül'ünde Bayan Maryam, Sultane ve Güstüma'nın anlattıklarıyla hemen hemen aynı olan ifadeler verdiler. Ayrıca yolda Tersili'den jandarma ve askerlerin, Yozgat ve çevresinden sürgün edilenlerden yüzlerce erkeği Yozgat'ın birkaç saat güneyindeki bir vadide nasıl kılıçtan geçirdiklerine ve öldürdüklerine görgü tanığı olduklarını ilâve ettiler. İfade veren bu şahıslar bana yoldaki Çat, Burun-Kışla, Çakmakzade ve Keller yerleşim yerlerinde hiçbir erkek Ermeni görmediklerini ve yol boyunca her yerde hepsinin öldürüldüğünü öğrendiklerini de anlattılar.

Boğazlıyan Kaymakamı [Kemal Bey], tüm bu yerlerdeki katliamların talimatını vermiş.

Ek 9

6 Eylül 1915'te öğleden önce Ankara Vilayeti Çorum Sancağındaki Hacıköy'den sürgün edilen Ermeni kadınlar;

Hinazant Tinkoyan, Noyemik Avedyan, Maryam Yahniyan
Sarchi Ekmekşiyan, Nuritza Şişmanyan, Arakini Sogalyan
aşağıdaki ifadeleri verdiler:

Türk resmî makamları bu yılın 8 Ağustos'unda Hacıköy'deki Ermeni

halktan, Mezopotamya'ya sürgün yolculuğuna başlamak üzere yerlerini terketmelerini istedi. Kadınlara kocalarına eşlik etme izni verildi ve onlara bu lütfundan dolayı Hükümete müteşekkir olmaları gerektiği söylendi.

14 Ağustos'ta Hükümet 120 aileye 174 araba verdi, en gerekli olan eşya ve yiyeceklerini yanlarına almalarına izin verildi ve 12 jandarmanın eşliğinde sürgünler tehlikesiz bir yolculuktan sonra Yozgat üzerinden Boğazlıyan'a vardılar.

Boğazlıyan-Erkelet arasında Boğazlıyan'dan koruma göreviyle kafileye katılan 6 jandarma 22 Ağustos'ta sürgün kafilesinden para talep ettiler. 120 aile ölüm tehlikesinden kurtulmak için aralarında 10 lira topladılar, jandarmalar paranın azlığından dolayı öfkelenerek tahminen 200 kişi olan erkeklerin tümünü kadınlardan ayırdılar ve bir hana kapattılar. Daha sonra jandarmalar bütün paralarını aldıkları insanları gruplar halinde elleri bağlanmış vaziyette yakındaki bir vadiye gönderdiler. Bilahare jandarmalar tüfek atışlarıyla yakınlarda hazır bekleyen Türk cani çetelerine işaret verdiler. Tüm erkeklere ve 12 yaşından büyük oğlanlara odun darbeleri, taşlar, kılıçlar ve bıçaklarla işkence edildi ve hepsi öldürüldüler. Tüm bunlar canilerin eserini görmek zorunda olan kadın ve çocukların gözleri önünde oldu. Türkler genç oğlanların çoğunu Müslümanlaştırmak için yanlarına aldılar. Türk arabacılar cinayetlere iştirak etmediler, onlar sadece seyrettiler.

Sadece kadın ve çocuklardan oluşan geri kalan sürgünlerin tümü Erkelet'e vardılar ve Türklerin saldırısına uğradılar. Türkler orada tüm ergen kızları ve genç kadınları götürüp tecavüz ettiler. İki kız buna karşı koydu ve jandarmalar tarafından öyle dövüldüler ki, ardından can verdiler. Bu iki kızın adı Osanna ve Tabid Kirazyan'dır. Roza Kirazyan adındaki bir kız bir jandarmaya teslim oldu. Jandarma kıza hiç canını yakmayacağına ve erkek kardeşine eş olarak vereceğine söz verdi. Erkelet'ten Türkler 50 kız ve 12 oğlanı kaçırdılar.

Geri kalan kadınlar yola devam ettiler ve Aksaray'a vardılar, orada Türkler jandarmaların da onayı ile kalan son paralarını da aldılar ve bunun için hattâ kadınların iç çamaşırlarını bile aradılar.

Kadınlar Aksaray'dan itibaren dilenerek Pozantı-Tarsus üzerinden, oradan tekrar yola devam etmek üzere Adana şehrine ulaştılar. Öldürülenler arasında aşağıdaki kişiler bulunuyordu:

Tatyos Sogalyan, baba; Ohannes Sogalyan, oğul; Yegya Tenkoyan;
Abraham Göverçinyan; Kevork Göverçinyan; Vahan Göverçinyan;
Hakop Avedyan, baba; Avedis Avedyan, oğul; Stepan Avedyan, oğul
Garabed Terziyan; Movses Hamalyan; Setrak Hamalyan;

Benjamin Ekmekçiyan; Mateos Şişmanyan; Mihran Şişmanyan

Adı geçen kadınların yukarıdaki ifadelerini İmparatorluk Konsolosluğunun bilgisine sundum.

Ek 10

Rüşvet ve vurgun eylemlerinin en açık örneği Kozanlı milletvekili Mateos Nalbandyan'm durumudur. İkisi de sürgünde katledilmiş olan milletvekilleri Zohrab ve Vartkes'in korkunç akıbetiyle sarsılmış olan bu kişi, sürgün çilesinden ve ölüm tehlikesinden kendini kurtarmak için her şeyini vermeye hazırdı. Buranın Valisinin kardeşi Hamdi Bey'le iki yıllık bir sözleşme yaptı. Buna göre Valinin kardeşi onun bu yılki ürününün yarısını alıyor, buna karşılık Nalbandyan da tamamen özgür oluyordu.

Nalbandyan'm aşağı yukarı 15.000 dönümlük bir arazisinin olduğu ve onun Kozan'daki tek Ermeni büyük toprak sahibi olduğu söyleniyor ki, bu, Valinin kardeşi için bu yıl en azından net 1500-2000 TL'lik net kazanç demekmiş. Valinin kardeşinin ortaklığı hasat ve sonbahar işlerindeki işçiliğin ucuzlaması, hattâ amele taburlarından bedava işgücü sağlanması avantajını da birlikte getiriyor.

Rüşvetin şöyle başka biçimleri de var:

Adana şehrinin tüm ünlü Ermeni ticaret firmaları, hali vakti yerinde zanaatkârları ve işyeri sahipleri, Polis Şefi Cemal Bey ve Vali Hakkı Bey tarafından sömürülüyorlar. Yapılan bütün pazarlıkların aracısı, asla güvenilir olmayan, serkeş yaşam tarzıyla bilinen ve para darlığı çeken Ermeni Hakop Ohanyan'dır. Polis Şefinin eski dostu ve içki masası arkadaşı olarak bu kişi bir aracı alet olarak kullanıldı.

Buradaki Ermenilerin polisten kesin sürgün emri almış bulunduğu bir anda, sıkışık durumda olan ve şehri birkaç gün içinde terketmek zorunda bulunan Ermenilere yardıma, sözde kendi girişimiyle Ohanyan koşmakta ve kentte kalma izni sağlamak için onlarla pazarlık yapmaktadır. Pazarlıklar tek tek kişilerle gizli olarak yapılıyor, böylece durumun tamamım tespit etmek zor oluyor.

Ama genel durum ve geride kalanların zengin Ermeniler olduğu göz önünde tutulursa, Ohanyan'm, kısa süre önce akrabası (kaynı) olan Polis Şefi ve Valiye birkaç bin lira sızdırmayı başarmış olduğu sonucuna varılabilir. Sadece üç firma, Topalyan, Ipranosyan ve Mindikyan, 100'er lira saydılar. Kabul edilen asgari miktar 10 liraydı. Böyle pazarlıkların yazılı yapılmadığı ve belirli bir zaman için yükümlülük getirmediği dikkate alınırsa bu soygun biçiminin tükenmez bir kaynak sunduğu ve daima yeni şantajlara fırsat verdiği görülebilir.

Şehir vergilerinin ihalesindeki yeni sistem bunun için bir kanıttır. Başkanı Polis Şefi Cemal Bey olan belediye meclisinin aldığı en son karara göre, şehir vergilerini satın alan ve vergilerin toplanmasını üstlenen Ermeniler sürgün uygulamasına tabi tutulmayacaklarmış. Bu durumda kurtulabilme umuduyla zengin ve paralı Ermeniler, şehir vergileri için kolektif olarak tahminen 7000 lira kadar para yatırmak zorunda kaldılar. Geçtiğimiz yıl bu vergiler şehir yönetimine neredeyse yukarıda sözü edilen miktarın dörtte birini bile getirmemişlerdi.

Son direktiflerle çoğu Ermeni Adana şehrini terketmek zorunda kalınca, sürgüne mahkum olanların son tasarrufları ve yolculuk paralarından bir araya getirdikleri 1800 TL'lik kaparonun büyük kısmı kaybedildi, çünkü bu para onlara geri verilmedi.

Yüksek memurların bizzat kendileri bu yolla zenginleşme fırsatı aradıkları, rüşvet ve şantajı zararsız ve hoşgörülen bir davranış biçimi haline getirdikleri, kanun ve devletin şerefini kepaze ettikleri için, altlarındaki memurları, hakim, doktor, subay, jandarma ve hattâ basit erleri bile dizginlemek için, hiçbir otoriteleri ve ahlâkî güçleri yok. Her memur kendine göre para kapmanın bir yolunu arıyor.

Ulukışla'da jandarmalar, komutanlarıyla birlikte organize bir çete gibi davrandılar. Her sürgün kafilesi haracını ödemek zorunda. Niğde sürgünleri 200 lira ile kendilerini pek kurtaramadılar, İzmitliler karşı koydukları için, aralarında başpapaz Nerses'in de bulunduğu 7 kişiyi kurban vermek zorunda kaldılar. Yozgat'tan kendisi de aynı meşakkate katlanmış olan görgü tanığı Aram Hancıyan'ın anlattıkları Ankara, Sivas, Konya ve Adana illerinde tam bir anarşinin hüküm sürdüğünü gösteriyor.

Rüşvet almanın ve para sızdırmanın başka örnekleri de az değildir.

Dörtyol'dan Ermenileri sürmekle görevlendirilen, Albay Süleyman Bey ve Osmaniye Mutasarrıfı Fethi Bey, sadece iki günlük mühlet için Garabed Cihanyan'dan 25 lira, Minas Karayagupyan'dan 40 lira ve Hakop Boyacıyan'dan 30 lira aldılar. Pazarlığa Kaçer Karayagupyan aracılık etti.

Her ikisi de Adana'da tüccar olan Vahan Vartabedyan ve Bohcalıyan, bana, birkaç haftalık bir mühlet için rüşvet olarak Polis Şefi Cemal Bey'e Ohanyan aracılığıyla kişi başına 20'şer lira verdiklerini anlattılar.

Ek 11

Haçadur Krusyan, Agop Hacikyan

İkisi de Adana'da oturuyor. İzmit'ten sürgün, kocaları yolda askerler tarafından öldürülmüş Ermeni kadınlardan öğrendiklerini aşağıdaki gibi anlattılar:

İzmitli Ermeniler Ulukışla-Pozantı arası için, önceden üzerinde anlaşılan yolculuk parasından daha fazlasını ödemeyi reddettiler. Arabacıların hepsi Türk'tü, Ermenilere saldırdılar ve onları dövdüler. Saldırganları korkutmak isteyen iki Ermeni, silahlarına davrandılar ama onları kullanmadılar.

Ulukışla'dan çağrılan bir Türk subayı, aralarında Nerses adlı bir papaz vekilinin de bulunduğu 7 Ermeni'yi bağlattı ve iki jandarmaya onlara ateş etme emrini verdi. Jandarmalar emri uygulamayı reddettiler ve insanların bu ağır cezayı hak etmediklerini söylediler. Bunun üzerine subay kendi askerlerine, 7 bağlı adamı karılarının ve çocuklarının gözleri önünde kurşuna dizme emri verdi, emir hemen yerine getirildi. Aynı subay bunlardan başka beş Ermeni'yi elleri bağlı olarak dağa götürdü. Onların izi tamamen kayboldu. Kurbanlardan üçü şunlardır:

İzmit'ten; Garabed Mihalyan, Melkon Moskefyan, Papaz yardımcısı Nerses

Ağır yaralı bir Ermeni tedavi için Tarsus'a getirildi ve hayatta kalabildi.

Aksaray'dan sürülen Ermeniler; Mihran Mutafyan, Missak Kazancıyan, Edvard Abacıyan ertesi gün orada altı cesedin serili olduğunu gördüler. Oradan geçenler görmesin diye cesetlerin üstünü örtmek istediler, ama jandarmalar çıplak cesetleri yolculara sergilemek için örtülerini yeniden fırlatıp attılar.

Ek 12

Mıgırdıç Nazaryan adlı, Adana'da oturan bir Ermeni bu yılın Temmuz ayında aşağıdakileri anlattı:

"Amerikalı bir misyoner kadının Urmiye'deki olaylar hakkında (İran'da) ilettiği haberler bir Amerikan gazetesinde yayınlanmış:

Bu yılın Ocak ayında, eski Van Valisinin oğlu olan ve Beyrut'ta incelemeler yapmış genç bir subay, Urmiye'yi almış ve geri kalan ahaliden (Ermeni ve Asur) 700 kişiyi, (ki bunlar İran Kürtlerine sığınmışmış) saklandıkları yerden çıkarmış ve istisnasız hepsini kılıçtan geçirtmiş. Birkaç gün sonra çoğunluğu Rus Ermenisi olan Ruslar, Urmiye şehrini geri almışlar. Bunun etkisiyle, Rus Ermenileri Türk şehri Van'a hücum etmişler ve birkaç gün içinde şehri ele geçirmişler."

Urmiye'deki mezalimin etkisi altında olan Ermenilerin Van Valisinden ve karısından intikam aldıkları söylenebilir. Van Valisinin karısı, şimdiki Savaş Bakanı Enver Paşa'nın yakın bir akrabası olduğu için, Ermenilerin takip ve yok edilmesinin bir intikam alma olayı olduğuna inanılıyor.

[Büge'den Wangenheim'a (J. No. 935) 21 Ekim]

Ekselanslarına bu ayın 1'i tarihli 869 No'lu, yanında 12 eki bulunan ve Ermeni takibatını içeren Bay Başbakana raporunun bir suretini iletmeyi, dünkü telgraf üzerine, görev biliyorum.

1915-10-02-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/97; 10/12, 8320; p. 4.10.1915; Özel yazı

Thilo von Westernhagen'den Konstantinopel Büyükelçiliğine

Konstantinopel, 2 Ekim 1915

Haydarpaşa-Bilecik

Bu bölgedeki Ermenilerin hemen hemen tümü kayboldu. Bütün köyler boşaldı. Evlerin tamamı boş, bir kısmı mühürlendi. Mobilya vs. depolara dolduruldu, fakat oradan kayboldukları anlaşılıyor.

İzmit'te Ermeni mahallesi yakıldı. Tek tük yerlerde geride sadece çocuklar ve kızlar kaldı.

Adapazarı neredeyse bomboş, hemen tüm dükkânlar kapalı. Zanaatkâr, kunduracılar, terziler vs. yoklar.

Hemen bütün yerleşim yerleri doktor, eczacı vs.'den yoksun.

Özellikle Geyve civarındaki ipek kültürü tamamen bitti, iplikçiler kapandı, sadece birkaç Rum var hâlâ çalışıyor, fakat onlar da kötü muameleye maruz kalıyor.

Tarımcılık da büyük ölçüde Ermenilerin elindeydi. Ermeni ve Türk tarlaları arasındaki fark besbellidir, yani Türklerinkinde hemen hiçbir şey yetişmemektedir.

Bilecik büyük evleriyle küçük ve temiz bir şehirdir, şimdi orada sadece pek az Türk oturuyor. Zorbalıkları ben görmedim ama görünüşe bakılırsa yolculuk sırasında insanlara yiyecek bir şey verilmiyor.

Ermeniler Konya'ya kadar trenle gönderiliyorlar ve oradan yayan olarak, bir Kaymakamın tabiriyle "çölde kendilerine bir krallık kurmaya yollanıyorlar".

Mesele Türklerin kendileri tarafından çok farklı değerlendiriliyor, halk gelişmelere pek az katılıyor. Birileri az sayıda tabanca ve tüfek (sadece 30-60) bulunduğunu, Ermenilerin asla radikal niyetleri olmadığını, sadece şimdi yabancıların müdahele edemeyeceği bir sırada, sırf onlardan kurtulma fırsatının kullanıldığını söylüyor.

Ruslardan başka en büyük suçu, Ermenileri kışkırttıkları ve parayla destekledikleri için Amerikalılara yüklüyorlar. Amerikalılara karşı duyulan nefret bana, savaşa katılan herhangi bir ülkeye duyulan nefretten daha büyük görünüyor. Robert Kolej bütün hareketin merkezi olarak niteleniyor. Gerçekten de trende Anadolu'dan gelen birkaç Amerikalıyı gördüm.

Başvezirin yakın çevresi çok şovenist, Müslüman olmayan herkes sales gens[687] olarak görülüyor. Ermenilerin en son kalan çocuğa kadar yok edilmeleri gerektiği düşüncesi bana ifade edildi ama aynı arzu tüm diğer Hıristiyanları da kapsıyor. La Turquie pour les turcs,[688] bir slogan, Türklerin yapacakları ne varsa, şimdi yapmaları gerekiyormuş. Anadolu demiryollarında Türkçe olmayan çalışma dilinden ve Türklerin çalıştırılmıyor olmasından yakınılıyor.

Sınırları tam ifade edilmese de, Kafkaslar ve Mısır Türk olmalıymış.

Askerî başarılar halkın aklını başından almış görünüyor. Her şeyi kendilerinin yaptığını, Almanya'nın kurtarıcısı olduklarını düşünüyorlar. Hattâ cephane bile Türklerce üretiliyormuş.

Ama pek çok insan, Ermenilerin sürülmesinin ülke için sonsuz zararları olacağını açıkça itiraf etmektedir. Çünkü ipekçilik, tütüncülük, balıkçılık, tüm el sanatları, otelcilik, restorancılık vs. gibi bütün işler Ermeniler tarafından yapılıyormuş. Türk subaylar bile benden, Ermeni askerlerini elde tutabilmeleri için bir şeyler yapmamı rica ettiler, çünkü Türkler çalışmıyormuş.

Türk, Ermeninin bıraktığı yerde elinden hiçbir iş gelmeksizin çalışmaya devam ediyor gibi görünüyor, bütün tarlalar işlenmemiş bekliyor. Neredeyse tek bir dükkân bile açık değil, hemen hemen bütün yerler ölü gibi.

Halk nezdinde Almanya hayranlığı çok büyük. Halk akşamları bir araya geliyor ve bir hoca onlara gazete okuyor. Alman ordu komutanlarını herkes tanıyor. İnsanlarla çok konuştum, okul ve hastaneleri ziyaret ettim, kitap ve dergiler dağıttım. Almanların, özellikle de Alman subaylarının halkla dostluk kurmak için her yere gelmeleri bence çok önemli, millet her sözcük için müteşekkir.

Savaş tablolarının sinemotografik sunumu mümkün olamaz mıydı? Sonuçta her köyün bir odası var. Bu bizim için büyük bir başarı olurdu.

---

687 Arapça thalëth jëns'ın bozulmuş tipiyle Türkçe'ye girmesinin günümüzdeki karşılığı üçüncü sınıf yurttaş. [ed.]

688 Türkiye Türklerin'dir. [ed.]

Ekonomik olarak bu ülkeden olağanüstü çok şey yapılabilir. İzmit'e kadar tahıl, tütün, koyunculuk, meyva, oradan itibaren bol ipek.

Adapazarı yakınlarında ve Bolu'da muazzam ormanlar var, ayrıca çok da kömür var, özellikle Bolu yakınlarında.

Geyve ovası çok verimli, orada da bol ipekböcekçiliği var. Civardaki dağlarda zengin maden yatakları var, maden ihtiva eden çok taş gördüm. Orada kömür de var.

Sakarya gemi yapımı, odun taşımacılığı vs. özellikle de değirmenler için kullanılabilir, değirmen sadece Vezirhan'da bir tane var.

Thilo von Westernhagen

1915-10-07-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14088; A 29127, pr. 8.10.1915 p.m.; Özel yazı
Baskı: DuA Dok. 222

Anadolu Demiryolu Şirketi İdare Kurulu Başkanı
Arthur Gwinner'den Dışişleri Bakanlığına

Berlin, 7 Ekim 1915

İşbu yazımızla Dışişleri Bakanlığına, Ermeni mallarıyla ilgili olarak Türk Hükümeti tarafından 29 Eylül tarihinde açıklanan geçici kuralları[689] arz ediyoruz.

Genel Müdürlüğümüz şunlara işaret etmektedir.

"Bütün bu yazılanlar son derece basit ve açık bir şekilde iki maddede toplanabilirdi:

Madde 1) Ermenilerin bütün mallarına el konulmuştur.[690]

Madde 2) Hükümet sürgündekilerin alacaklarını tahsil edecek ve borçlarını ödeyecektir (ya da ödemeyecektir.)"[691]

Anadolu Demiryolu Şirketi
Başkanı Gwinner

689 Loi provisoire.

690 Tous les biens des Armeniens sont confisques.

691 Le Gouvernement encaissera les creances des exiles et il remboursera (ou ne remboursera pas) leurs dettes.

Ek

Loi provisoire concernant les biens, les dettes et les créances des personnes transportées ailleurs

Art. I. Les biens, les dettes et les creances des particuliers et des personnes morales transportés ailleurs, corformément à la loi provisoire de 14 mai 1331, sont liquidés par les tribunaux sur la présentation des bilans dressés spécialement, pour chaque personne, par une commission instituée à cet effet.

Art. II. Les propriétés bâties (vakf Idjaré-Téinli) et les terrains vakfs appartenant aux personnes dont il est question à l'article I, sont inscrits au nom de la caisse du ministère des foundations pieuses; les autres immeubles sont inscrits au nom du ministere des finances. Apres épuration de la situation du propriétaire il lui sera remis le reliquat du montant de la valeur de sa propriété payée par l'une de ces deux ministères.

Dans les procès concernant les immeubles et relatifs, soit à des contestations de propriété, soit à d'autres objecs, la partie adverse est représentée par les fonctionnaires du cadastre. On peut établir la propriété par l'autres preuves que les actes de propriété délivrés par le ministère des Cadastres, pourvu qu'il ne s'agisse pas d'un acte apocryphe. Si dans les actes de transfert et de vente faits par les personnes susvisées, dans les 15 jours avant leur transport, on constate à la suite d'un procès, l'existence d'un simulation ou d'une tromperie excessive l'acte conclu est annulé.

Art. III. L'argent liquide, le bien mobilier délaissé, les creances et les dépôts des personnes précitées sont réunis, repris et exigés par les présidents des commissions ad hoc qui, en même temps, opèrent la vente des biens mobiliers délaissés pour lesquels il n'y a pas de contestation. Les sommes ainsi produites sont laissées en dépôt dans les caisses du ministère des finances au nom le leur propriétaire.

Art. IV. Un délai de deux mois est imparti à ceux qui pretendent avoir des droits sur les meubles délaissés ou qui disent avoir des créances sur les personnes transportées pour s'adresser personnellemenet ou par l'entremise d'un fondé de pouvoirs aux commissions et faire inscrire leurs réclamations. Ce délai est de 4 mois pour les personnes habitant l'étranger. Elles sont olbigées, en outre, d'élire un domicile dans la ville où siège la commission pour qu'on puisse leur faire toute sorte de comminications. Les procès intentés après ce délai suivent mes règles de la procédure ordinaire et les personnes ayant eu gain de cause dans ces precès ne peuvent pas s'adresser aux biens liquidés conformément à la présente loi.

Art. V. Les commissions recherchent les preuves de chaque créance et dette, elles acceptent et enregistrent celles qu'elles trouvent fondées et envoient les créanciers, aux tribunaux compétents après avoir inscrit les procès en contestation concernant les bien délaissés. Ensuite, la commission dresse le bilan du passif et de l'actif de chaque personne et porte ce bilan à la connaissance des intéressés en affichant aux endroits voulus les copies légalisées de ces bilans dont ils expédient les originaux au procureur général avec les pièces y afférentes.

Le procureur envoie ces papiers au tribunal de première instance dans la circonscription du quel se trouvait la demeure légale de débiteur avant son transport et demande à ce tribunal d'enregistrer les dites pièces. Les créanciers peuvent faire des objections à ces procès verbaux, devant le tribunal compétent et dans les 15 jours suivant la date de l'affichage.

A l'expiration de ce délai le tribunal examine les comptes en présence du procureur général et, s'il y a eu des objections il convoque d'urgence la personne qui les à formulées et le président de la commissions ou son remplaçant pour prendre connaissance de la demande et de la défense. Après quoi, le tribunal apporte les medifacations voulues aux linas en cause et les ayant enregistrés les rend aux commissions sous forme de sentence pour qu'ils soient exécutées conformément aux dispositions de l'article suivant: Ces sentences ne sont susceptibles ni d'objection ni de renvoi, ni d'appel ni de cassation.

Art. VI. Le soin de payer conformément à la sentence définitive du tribunal les dettes privilégiées et ordinaires du débiteur incombe aux commissions de liquidation et aux bureaux exécutifs, lorsque ces commissions ne siégeront plus. Si l'ensemble des biens du débiteur ne suffit pas à payer intégralement ses detteb ordinaires et privilégiées on paie ces dernières au prorata de l'actif.

Art. VII. Les saisies conservatoires et les saisies exécutoires mises sur les biens des personnes transportées, soit par les tribunaux, soit par les administrations de l'Etat sont nulles et ceux qui ont fait ces saisies doivent se conformer à la présente loi. Ceux qui ont des procès en cours contre les personnes transportées sont libres de s'adresser aux commissions ou de laisser l'affaire suivre son cours normal conformément aux dispositions générales.

A ceux qui ne s'adressent pas aux commissions s'applique le dernier paragraphe de l'article quatre. Les procès en cours en faveur de ces personnes sont poursuivis par le président de la commission ou par son préposé.

Art. VIII. La façon dont les commissions vont être instituées et l'application des différentes dispositions de la présente loi seront fixés par en règlement.

Art. IX. Les immeubles bâtis de la catégorie des vakfs Idjaréteinli ainsi que les terrains vakfs et les autres immeubles inscrits au compte des ministères de l'Evkaf et des finances pourront être, conformément aux règlements concernant les immigrés, distribués aux immigrés.

Art. X. Les ministères de l'Evkaf, de l'intérieur, de la justice et des finances sont chargés de l'exécution de la présente loi.

Art. XI. La présente loi entre en vigueur dès sa promulgation. Le 13. septembre 1333.

[*Çevirisi*]

Sürgün Edilen Kişilerin Mal, Borç ve Alacaklarına
İlişkin Geçici Yasa

Madde I: 14 Mayıs 1331 tarihli geçici yasaya istinaden göç ettirilen özel ve tüzel kişilerin mal, borç ve alacakları bu amaçla kurulmuş komisyon tarafından her kişi için özel olarak hazırlanmış bilançoların sunulması üzerine mahkeme tarafından tasfiye edilmiştir.

Madde II: Madde 1'de sözü edilen kişilere ait, vakıf binaları (Vakıf İcaretleri) ve vakıf arazileri Evkaf Bakanlığı, diğer gayri menkuller ise Maliye Bakanlığı adına kayda geçirilmiştir. Borçların tasfiyesinden sonra mülkiyetinin ödenmiş değerinden geriye kalan bakiye ilgili bakanlıklar tarafından mülk sahibine ödenmektedir.

Gayri menkullere yönelik, gerek mülkiyet anlaşmazlıkları gerekse diğer eşyalarla ilgili durumlarda karşı taraf Kadastro memurları tarafından temsil edilir. Geçersiz bir belge söz konusu değilse mülkiyet tespiti, Kadastro Bakanlığının vermiş olduğu tanzim senetleri dışındaki belgelerle de yapılabilir. Eğer yukarıda kastedilen kişiler tarafından yapılmış satış ve transfer belgelerinde, bu kişilerin göç ettirilmelerinden önceki 15 gün içinde bir dava sonucu herhangi bir hile ve sahtecilik olduğu tespit edilirse verilmiş olan karar iptal edilir.

Madde III: Yukarıda sözü geçen kişilere ait nakit para, terkedilmiş taşınır mal, alacak ve banka mevduatları ilgili komisyon başkanları tarafından toplanır, geri alınır ve istenir; aynı zamanda bu komisyon başkanları, hakkında herhangi bir itiraz bulunmayan terkedilmiş taşınabilir malların satışını gerçekleştirebilirler. Bu şekilde elde edilen miktarlar mal sahibi adına Maliye Bakanlığı hesabına yatırılır.

Madde IV: Terkedilmiş (taşınır) mallar üzerinde mal sahibi olduğunu iddia eden ya da sürgün edilmiş kişilerden alacağı olduğunu söyleyenlere

şahsen veya kanunî temsilcileri vasıtasıyla komisyonlara müracaat etmek ve taleplerini kayda geçirmek için iki aylık bir süre verilir. Bu süre yurt dışında yaşayanlar için dört aydır. Bu kişiler ayrıca komisyonun bulunduğu şehirde bir tebligat adresi bildirmek zorundadırlar. Bu süre sonunda açılacak davalar için normal prosedürler uygulanır. Davası haklı görülen kişiler işbu yasaya uygun olarak tasfiye edilmiş mallarla ilgili hak talep edemezler.

Madde V: Komisyonlar her türlü borç ve alacakla ilgili delil ararlar, haklı buldukları borç ve alacakları onaylayıp kayda geçerler ve alacaklıların terkedilmiş mallarla ilgili itiraz davalarını kaydettikten sonra yetkili birimlere sevk ederler. Daha sonra komisyon, her kişiye ait borç ve alacak bilançosu çıkardıktan sonra bu bilançoların onaylı nüshalarını gerekli yerlerde ilân ederek ilgililerin bilgisine sunarlar. Söz konusu bilançoların asıllarını ise ekleriyle birlikte başsavcılığa gönderirler.

Savcılık, bu belgeleri borçlunun göç etmesinden önce yasal ikametinin bulunduğu bölgedeki asliye mahkemesine gönderir ve bu mahkemeden adı geçen belgelerin kaydedilmesini ister. Alacaklılar yetkili mahkemelere, bu tutanaklarla ilgili ilan tarihini takip eden 15 gün içerisinde itirazda bulunabilirler.

Bu süre bitiminde mahkeme, hesapları başsavcı gözetiminde inceler ve itirazda bulunulmuşsa itiraz sahibini ve komisyon başkanını veya vekilini, talebini incelemek ve savunmasını almak üzere acilen mahkemeye çağırır. Bütün bu aşamalardan sonra mahkeme söz konusu bilançolarda gerekli değişiklikleri yapar ve kayda geçirir. Bir sonraki madde hükümlerine göre mahkeme, kararını uygulanmak üzere gerekli komisyonlara bildirir. Bu kararlara itirazda bulunamaz, ertelenemez, üst mahkemeye götürülemez, temyiz edilemez.

Madde VI: Mahkemenin son kararı doğrultusunda borçlunun ayrıcalıklı ve sıradan borçlarının ödenmesi, bu komisyonlar dağıldıktan sonra tasfiye komisyonları ve icra dairelerince yürütülür. Eğer borçlunun mal varlığı, bu ayrıcalıklı ve sıradan borçların tamamını karşılamıyorsa, söz konusu borçlar aktiflere orantılı olarak ödenir.

Madde VII: Gerek mahkemeler, gerekse idarî makamlarca göç ettirilen kişilerin malları üzerine konulan ihtiyati ve icraî hacizler hükümsüzdür ve bu hacizleri koyanlar işbu yasaya uymak zorundadırlar. Göç ettirilen kişilere karşı açtıkları davaları devam etmekte olanlar genel hükümlere uygun olarak komisyonlara müracaat etmekte veya davanın normal seyrini beklemekte serbesttirler.

Komisyonlara müracaat etmeyenlere 4. maddenin son fıkrası uygulanır. Bu kişilerin lehine devam etmekte olan davalar komisyon başkanı veya görevli memur tarafından takip edilir.

Madde VIII: Komisyonların kuruluş şekli ve işbu yasanın değişik hükümlerinin uygulanması bir yönetmelikle belirlenecektir.

Madde IX: Maliye ve Evkaf Bakanlıklarının hesabına kayıtlı bulunan (Vakıf İcaretleri) kategorisindeki gayri menkullerle vakıf arazileri ve diğer gayri menkuller ilgili yönetmeliklere göre göçmenlere tahsis edileceklerdir.

Madde X: Bu yasa Evkaf, İçişleri, Adalet ve Maliye Bakanları tarafından yürütülür.

Madde XI: Bu yasa yayımlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer. 13 Eylül 1333[692]

1915-10-12-DE-001

Kaynak PA-AA/R 14088; A 29675, pr. 13.10.1915 p.m.; Özel yazı

Alman Gazete Yayıncıları Birliği Başkanı Friedrich Faber'den
Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına (Zimmermann)

Hasseredo, Harz, 12 Ekim 1915
Hasenwinkel 1

Ekselansları,

Bu ayın 4'ündeki ayrıntılı yazıyı[693] doktorumun ısrarlı tavsiyeleriyle sinirlerimi dinlendirmek üzere geldiğim burada okudum. Bunun üzerine hemen gazetelere ikna edici, bilgilendirici bir yazı gönderdim ve onlara ulusal çıkarlarımız gereği Ermeni meselesini ele almamalarını ısrarla tavsiye ettim. Burada basını bu yönden izleyemedim, ama umut ederim ki olayın Alman kamuoyuna yansımasının şimdilik önüne geçilmiştir.

Aynı zamanda Alman Protestan Yardım Misyonu D.E.M.H'[694] Müdürü Schreiber'e, şayet o, konferansları, giderek daha geniş çevrelerin Ermeni sorunuyla meşgul olması planından vazgeçirmezse, bu takdirde, D.E.M.H'deki görevimden istifa edeceğimi bildiren bir yazı yollattım. Bunun üzerine, Müdür Schreiber, Leipzig Konferansı'ndan sonra beni görmeye geldi ve bana Dr. Lepsius'la sadece Sayın Başbakan'a bir dilekçe gönderme konusunda anlaştığını açıkladı; benim bu dilekçenin hiçbir şekilde yayınlanmaması ve de böyle

692 13 Eylül 1333 bizim takvime göre 26 Eylül 1915.

693 A 28437

694 Alman Protestan Misyoner Yardım Kuruluşu (Deutsche Evangelische Missionhilfe)

bir dilekçenin yollandığının basına çıtlatılmaması yönündeki ısrarlı ricama boyun eğdi ve bana ve Üstbaşkan v. Hegel'e gönderilen dilekçe taslağından, diğer katılımcıların da bu ricamıza uyduğunu görüyorum.

Müdür Schreiber'in sağlam garantisinden ve güven veren tavrından sonra konferansa katılmadım. Fakat bu arada Bay Dr. Lepsius Berlin basını önünde, Ermenistan'daki olaylar üzerine yayınlanmamak kaydıyla bir konuşma yaptı. Bunun üzerine Berlin redaksiyon kurulumuzun raporunu Ekselanslarına ekte sunuyorum. Ekselanslarının bana yazdığı mektup ile çoğu yerde kelimesi kelimesine çakışan sonuçtan[695] Dr. Lepsius'un, Ekselanslarınıza gönderdiğim yazı ile konuşması arasında sizin tarafınızdan kabul edildiğini anlıyorum. Bu konuşma ve Dir. Schreiber'in bana sözlü ilettiği Dr. Lepsius'un deneyimlerinin ardından, Ekselanslarınızın ayın 4'ündeki yazınızda yapmak istediğinizi bildirdiğiniz ayrıntılı sözlü görüşmeyi, bu hafta sonunda sizinle yapabilseydim müteşekkir olurdum.

Ben hafta ortasında Magdeburg'a geri dönüyorum ve Cuma günü öğleden itibaren emrinizdeyim. Berlin dışındaki diğer redaksiyonların da Berlin temsilciliklerince bildirilecek olan Herr Dr. Lepsius'un konuşmasından sonra, yayınevi sahipleri mutlaka benden yeni bir açıklama bekleyeceklerdir. Siz Ekselanslarınızın gizli bilgisine, izninizle, Müdür Bay Schreiber'in yukarıda sözü edilen yazısının bir kopyasını ekte sunuyorum.

Bay Dr. Lepsius'un Dr. Rohrbach'a yaptığı açıklamaların yarattığı etkiden, bunların kamuoyunda da, gazetecilerde de Dr. Lepsius'un raporundaki politik ve ekonomik ufuklar nedeniyle nasıl bir etki yaratacağını insan görüyor. Bunu ben şef redaktörümün bir telefon konuşmasında, bunu ifade ederkenki tarzından hissettim. Schreiber'in mektuplarındaki Dr. Rohrbach'ın sözleri eğer doğru verilmişse, o zaman o çevrede, onun gönlündeki pastör, politikacıyı almış götürmüş, çünkü yabancı basının haberleri, elbette yararlanılabilecek en güvenilmez kaynaktır.

Fakat ne olursa olsun mesele, bizim huzurumuzu kuvvetle ilgilendirecek ve zamanında tıpkı Burlar'a (Burlar: Güney Afrika'da Almanlarla ve İngilizlerle çatışan ve sonra üstün gelen Hollanda kökenli sömürgeciler-çev.) karşı havanın dönmesi gibi tehdit edecek bir sürü özelliğe sahip. Bu nedenle ben, Ekselanslarınızla bir görüşmede, sonra yayıncıları bilgilendirebilmek için, bütün sorunun politik yanını, yani ulusal çıkarlarımızın şimdi ve Sırbistan'ı

695 Rosenberg'in notu: Sonuç, Lepsius'tan değil, Kont Wedel'in bir gün sonraki basın toplantısındaki açıklamalarının tekrarı.

yarıp geçtikten sonra hangi tutumu gerektirdiğini temizce ortaya çıkarmak ve temellendirmek ihtiyacını kuvvetle hissediyorum.

Ekselanslarına yüksek saygılarımla.

Dr. Faber

Ek 1

Kopya
Alman Protestan Misyonu
Berlin-Steglitz
Humboldtstr. 14.I.

Ekselansları Başbakan Dr. v. Hegel'e
Bay Dr. iur. R. Faber'e, Magdeburg

Çok Sayın Baylar!

Bugünkü Doğu Konferansı'nda, Doğu'da çalışan Protestan sevgi kuruluşlarının hemen hepsi tam sayıyla, kimileri birçok yönetim kurulu üyesiyle, ayrıca profesörler D. Haussleiter ve D. Richter, aralarında Dr. Rohrbach'ı sayabileceğim diğer birkaç şahsiyet, profesörler D. Rade (Marburg), D. Doissmann (Berlin), Genel Protestan Misyon Birliği'nden misyon müfettişi Knodt, ayrıca Müdür D. Axenfeld hazır bulundular.

Toplantı bir saatlik öğle arasıyla 9'dan 15'e kadar sürdü. Doğu'da aktif çalışan çevrelere tecrübelerini paylaşmaları için bir fırsat sunarak, böyle karmaşık bir sorunun açıklık kazanmasını sağladı. Ermeni halkının yazgısı her yönüyle konuşuldu. Dr. Lepsius'un sadece Ermeni ve Amerikan kaynakları ve kendi misyonerlerinin haberlerinden ibaret olmayan, aksine her şeyden önce Talat Bey ve Enver Bey'le şahsi konuşmalarından oluşan bilgilendirmeleri çok etkiliydi ve ismen temkinli Müdür Schuchardt (Frankfurt a/m.), personelden Pastör Lohman ve Ağustos başına kadar Malatya'da bulunmuş olan Pastör Bauernfeind tarafından onaylandı.

Doğrudan dramatik etkiyi ise maalesef toplantımıza sadece kısa süre katılabilen Dr. Rohrbach'ın aşağıdaki sözleri yaptı: "Dr. Lepsius'un açıklamaları yabancı basının verdiği haberlerle doğrulanıyor. Bu olaylar bizim Türk müttefikimiz ile ortak sorumluluğu bundan sonra da taşımamızı olanaksız kılıyor. Askerî idare bizim kamuoyu önünde ağzımızı bağladı. Fakat artık biz Hükümete, bizim bu ittifakı, eşit haklara sahip iki devlet arasında bağlanmış bir ittifak olarak kabul edemeyeceğimizi söyleyebiliriz ve söylemeliyiz. Eğer bu olaylar deşifre olursa Alman halkı bütün dünya önünde en alçak yüzkarasıyla

kalakalacaktır. Bu nedenle Hükümet, Ermenilerin gönlünün onarılması için Türkiye'yi zorlamalıdır. Biz, bir denetleyici idareye teslim edilmesi gereken Türkiye'nin bitişiyle karşı karşıyayız..." Dr. Lepsius haklı olarak, Dr. Rohrbach'ın, onu hiç de haksızlık yapmadan "bizim bütün Alman-Türk politikamızın peygamberleri" diye adlandırırken, bu sözlerinin anlamına dikkati çekti. "Onun önünde şapkamı çıkarıyorum!"

Şansölyeye verilen, Dr. Lepsius, D. Axenfeld, D. Richter ve benim tarafımdan formüle edilmiş ve bizim dördümüzün toplantısından sonra Bay D. Rade ile bir kez daha iyice gözden geçirilmiş ekteki dilekçe, pro ve kontranın köklüce dile getirildiği bir görüşmenin benim için şaşırtıcı ve tatmin edici şekildeki sonucunu yansıtıyor.

Dr. Lepsius dilekçenin Bay Dr. Rohrbach tarafından da imzalanacağına kesinlikle inanıyor. Aynı şekilde D. Rade, Ekselans v. Harnach'm da imzasını rica etmek için dilekçeyi yanma aldı. Sözleştiğimiz gibi dilekçeyi, onu benim de imzalamam için onayınızı vermeniz ricasıyla size sunuyorum. Kopyası bilinçli olarak az çıkarıldığı için ben size sadece benim el yazılı düzeltilmiş örneği sunabiliyorum. Onu önce ona malzememi sunduğum ve bazı açıklamalarda bulunabildiğim için Dr. Faber'e göndereceğim.

Olanca vurguyla, dilekçenin, tıpkı tüm görüşmeler gibi tamamen mahrem olduğuna, kamuoyuna hiçbir şey, geçici olarak hatta bir dilekçe olgusunun bile açıklanmaması gerektiğine işaret edildi.

Çeşitli yönlerden, örneğin ismen D. Rade tarafından, bu toplantının düzenlenmesi nedeniyle D.E.M.H'ye ne denli şükran duyulduğu vurgulandı. Dr. Richter, Dr. Lepsius ve D. Axenfeld beylerle birlikte bana, daha birkaç imza toplama ve Şansölye'ye dilekçeyi sunma görevi verildi ki, siz de bunu münasip görürsünüz. D.E.M.H'den ayrıca, toplantıya katılanları sadece bundan sonraki gelişmeler üzerine bilgilendirmesi değil, doğuda faal çevrelerin daha başka toplantılarını düzenlemesi de rica edildi.

D. Richter'in 29 Ocak'taki konuşmasında talep ettiği "D.E.M.H.'nin bizim dinî ve ulusal dünya görevlerimizin namuslu bir simsarı olması gerektiği" görevini bugün o ilk defa yerine getirmeyi denedi. Biz elbette hemen en zor görevlerden biriyle karşı karşıya kaldık, fakat bana haklı olarak özel konuşmamızda D.E.M.H.'mn tam da buradaki etkinliğinin ne denli önemli olduğu söylendi. Bu olayda sizinle önceden anlaşmaksızın aceleci davranmış olmaktan dolayı sizi bir parça üzmüş olmak, her iki beyefendiye de sözlü olarak söylediğim gibi, beni üzdü. Fakat olaylar bunu zorunlu kılıyordu, çünkü bir yazışma ile halledilebilecek gibi değildi.

Çok sayın Bay Doktor, sizinle Wernigerode'deki konuşmamın oluşturduğu değerli bir sonuç, bana burada, Berlin'de sizinle daha sık buluşma şansının

tanınabileceği oldu.

Saygılarımla, teşekkür dolu selâmlar

[A.W. Schreiber]

Ek 2

[*"Magdeburger Zeitung"un Berlin Redaksiyonu'ndan, Lepsius'un basın önündeki konuşması ve Dışişleri Bakanlığı'nın buna yanıtı üzerine rapor.*]

Güvenilir kopya 7/10. 1915

Mahrem!

Türkiye'deki iç durum hakkında

Geçenlerde Berlin basını önünde yayınlanmamak şartıyla bir konuşma yapan Dr. Lepsius, herhalde genellikle Kilise çıkarına, Küçük Asya'yı 30 yıldır geziyor ve kısa süre önce yine gezmiş. Ermeni halkının sürgünü konusunda, Alman tüccarlar, misyonerler, demiryolu işçileri, ayrıca Yunan, Bulgar ve Amerikan büyükelçiliklerinden, ülkedeki Ermeni Patrik'ten ve İstanbul'daki yasal Ermeni partisi merkez komitesinden aldığı duyumlar temelinde bir konuşma yaptı.

Avrupa'da savaş başladığında Erzurum'daki Ermenilere, Jön Türk Komitesi üyelerince, Kafkasya'daki 1.5 milyon Rusya Ermenisi (Türkiye'de 2 milyon) ayaklandırma hedefi gösterildi. Bu olmadı, çünkü Kafkas Ermenilerine öylesine iyi davranıldı ki, onlar Rus davasını desteklediler. Kafkasya Türkler için artık asla kazanılamaz niteliktedir. Türkler savaşın başlangıcında ordudaki tüm Ermenileri silahsızlandırdılar ve sadece amele asker olarak kullandılar. Ardından ellerindeki silahlar sadece barış zamanı teçhizatından olmasına rağmen Ermeni halk oldukça hızlı bir şekilde silahsızlandırıldı. Buna karşılık Türk halkı silahlandırıldı, Kürt aşiretlerinden ve hapishanelerdeki binlerce suçludan çeteler teşkil edildi. Kasımdan Nisan ayına kadar 4-500 Ermeni köyü yağmalandı ve tahminen 26.000 Ermeni daha evlerindeyken öldürüldü. Ermeni amele askerler, çoğu zaman çalışma sırasında Türk arkadaşları tarafından öldürüldükleri için askerden kaçtılar. Ermeni liderleri savaşın başında doğacak güçlükleri bertaraf etmek için Türk makamları ile bağlantı içine girmişlerdi. Buna rağmen son üç ayda Türkler, Ermenilerin yarısını yok ettiler. Mayıs sonunda Enver'in itiraf ettiği gibi Ermeni halkı tüm Anadolu illerinden Arap çöllerine sürgün etme emri verildi. Bu uygulandı. Bir kısmı elbette geride kaldı, 100-200 bin kadarı yolda katledildi. 2-3000'i aşağıya [Suriye'ye] ulaştı ve eğer yardım götürülmezse onlar da ölecekler. Bu gerçekler Türkiye'de hiç kimse tarafından inkâr edilmiyor.

Suç sorusuna gelince, konuşmacı, Ermenilerin tamamen suçsuz olduklarını söyleyebileceğine inanıyordu. Birkaç yerde kendilerini savunabildiler, ama onlar o zaman, örneğin Van'da, Rus sınırındaki gelişmelerden hiç haberleri yoktu, Ruslar çıkıp geldiğinde çok şaşırdılar, onları tabii, kurtarıcı olarak selamladılar. Ayrıca Ermeni Merkez Komitesi, tahrik edici olabilecek şeylerin hepsinden uzak durulması talimatını vermişti. Çünkü Abdülhamit'in eski politikasının bu olayda tekrar edileceğinden, Hıristiyan tutuklamalarına girişileceğinden korkuluyordu. Bir yüksek memur konuşmacıya şunu söylüyordu: "Ermenilerden bu kurtulma fırsatını kullanmamak için kör olmamız gerekirdi."

Peki, Türklerin şimdiki motifi nedir? Enver konuşmacıya stratejik nedenleri sayıyordu: Ermeniler sınırlardan uzaklaştırılarak içerde, cephe gerisinde tehlikelerden korunabilirmiş. Yazarın, eli silah tutan erkeklerin hepsinin amele er olarak askere alınmış olmalarına işareti, anlaşılan endişeleri bütünüyle kaldırmıyor. Enver 40 milyon Türk'ün sonuçta kendi ulusal yaşamını garanti altına almak istediğini ve bu yüzden, tıpkı bizdeki Yahudiler gibi, Ermenileri hiçbir yerde çoğunluk oluşturacak biçimde beraber yaşayamayacakları şekilde dağıtmak istediklerini söylüyor. "Eğer siz Polonya'yı Prusya yapabilseydiniz" dedi, "siz bunu yapmaz mıydınız? Siz artık bunu yapamazsınız ama biz hâlâ yapabiliriz." Amerikan Büyükelçisi, Talat'a, Amerika'ya gemiyle yollanan 7000 Ermeninin dışında, tüm diğerlerini de, hattâ tam bir milyon olsalar bile, bu çalışkan ve ticarette becerikli insanlar orada işe yarayabileceği için, gemilerle Amerika'ya götürmeyi teklif etti. Talat Enver'le konuştu, ama o şöyle dedi: "O zaman zenginler gider, fakirler burada kalır."

Burada konuşmacının kanaati, tüm Yahudi ve Rumlarla birlikte her yerde, fakat ağırlıklı olarak içerilerde hemen tüm ticareti ve zanaati elinde bulunduran zengin bir halkın planlı bir biçimde talan edilmek istendiği yönündedir. Ancak sürgünün buradaki sonucu Anadolu'nun ekonomik yıkımı oldu ve Türkiye bu durumda bizzat kendi kendini ekonomik olarak bitiriyor. İthalat bütünüyle Ermenilerin elinde olduğu için bizim ihracatımız açısından doğrudan bir önemi vardır bunun. Ama Alman ihracatı kredi ile yapılmaktadır ve eğer şimdi içerdeki ekonomik çevreler ödeme yapmazlarsa İstanbullu tüccarlar da bize ödeme yapmazlar. Yani daha şimdiden önemli miktarda Alman parası kaybediliyor. İstanbul'da Türk ithalatçı hiç yoktur. İhracatı ise Rumlar ve Yahudiler yapıyor. Türkler bu işleri asla üzerine alamazlar, çünkü onlar genelde herkesçe bilindiği gibi, bütün iktisadi faaliyetler için mutlak şekilde yeteneksizler. Hükümet Asya Türkiyesi'nde ilişkileri hiç yeterince tanımıyor, çünkü iktidarda bulunan Makedonyalı Jön Türklerin çoğu Selâniklidir. Onlar saf ideolojik Türk milliyetçisi bir politika yürütüyorlar.

Fakat o topraklarda milliyetçilik Avrupa malı bir ithal üründür, çünkü İslam ulusları nötralize ediyor. Bu nedenle cihat, boşa bir çağrı olarak kaldı, çünkü diğer İslamî uluslar, bu cihadın hizmet edeceği Türk ulusalcılığını hiç takmıyorlar ve Rusların, İngilizlerin idaresinde kendilerini Türklerinkinden daha iyi hissediyorlar. Eğer biz Süveyş'e gitmeden önce bir barışla karşılaşırsak, İngiltere'nin Türkiye'nin güneyindeki pozisyonu olağanüstü güçlenecektir. Çünkü orada Araplar var ve onların Türklere düşmanlığı hiç eksilmedi. Suriye'deki Başkumandan Cemal Bey, Arap'tır ve güney için, Enver'in kuzeyde geldiği anlama gelir ve istemeye istemeye, zorla kuzeye birlik vermiştir, eğer Çanakkale'deki mesele kötü gitseydi, o, İngilizlerle hemen bir barış yapardı. Savaş aslında müminlerin kâfirlere karşı verdikleri bir savaş değil, aksine sadece bir Türk savaşı, ama bütün Türk olmayanlara karşı.

Örneğin Beyrut'ta Amerikalılar 22 büyük sarayı olan bir üniversiteye sahipler, burada Suriye'de çalışan doktor, eczacı vb. eğitim görmüşler; kısa bir süre öncesinde aniden orada Türkçe öğrenim yapılma zorunluluğu getirildi. Ama Amerikalılar bu defalık hiç Türkçe ders kitabı olmadığını ve öğrencilerinin dörtte üçünün hiç Türkçe anlamadığını ileri sürdüler. Arnavutluk'ta ve tüm Avrupa Türkiyesi'ndeki bu Türkleştirme politikasının ne gibi bir başarı elde ettiğini elbette son Balkan Savaşı gösterdi. Bu politika Asya Türkiyesi'nin de varlığını tehlike altına sokabilir.

Bu politika her halükârda burada bilinenden daha fazla, kesin bir şekilde bize karşı da yönelmektedir. Eski Türkler, Jön Türk Hükümetini savaşın içine çektiğimiz için elbette bize düşmandırlar. Ve ülke içine Çanakkale'den yaralılar gelince halk Almanlara karşı beddualar yağdırıyor. Ama Jön Türkler de bizi sadece hizmetçi konumunda bırakmak istiyorlar. Enver Bey'in B.T.'den Emil Ludwig karşısında geçenlerde tepeden atarak Alman birliklerinin yardımına gereksinme duymadıklarını söylemesi Dışişleri Dairesi'nde gerçekten üzüntü yarattı.

İstanbul'da 16 Alman üniversite profesörü, Jäckh'in İstanbul'da bir Alman üniversitesi fikri daha fazla konuşulmasın diye gönderildi. Bunlar bir yıl sonra derslerini Türkçe vermeyi yazılı olarak taahhüt etmek zorunda kaldılar, fakat bu, Türkçe öğrenmek için insanın yıllara ihtiyacı olduğundan, imkânsızdır; yani onlar taahhütlerini yerine getirmezlerse bir yıl sonra kapı dışarı edilebilirler. Buna karşılık Fransız okullarının kapanması üzerine halk çılgına döndü, savaştan sonra bu okullar derhal yeniden açılacaktır.

Konuşmacıya göre, barıştan sonra Türklerin İngiliz, Fransız ve Ruslar'la olan eski oyuna yeniden başlayacağından ve bizim havamızı alacağımızdan asla kuşku yoktur. Elbette onun görüşüne göre, Türkiye'yi müttefik olarak güçlü biçimde elde tutmamız şu anda bizim için yaşamsal bir sorundur da.

Ama o, biz eğer şimdi Sırbistan'ı yarıp geçersek ve İstanbul'a varabilirsek, o zaman o, İstanbul'da şimdikinden daha zorlu güç araçlarıyla, Küçük Asya'daki savaşın tüm mahsulünden yoksun bırakılmamızı önlememiz gerektiren anın gelmiş olacağı kanısında. Gwinner geçenlerde Lepsius'un da bir konuşma yaptığı bir toplantıda, onun açıklamalarını doğruladı ve sadece bizim şu anda buna karşı hiçbir şey yapamayacağımızı ilâve etti.

Görüşmede ekonomik yaşamımız ve geleceğimizin planı: Antwerpen-Bağdat için büyük tehlike vurgulandı. Türk bilindiği gibi aylağın biridir, bu yüzden ülkesinde, uğraşmaktan hoşlanmadığı işleri başkaları yapar, fakat o onların yerini dolduramaz ki bu bizim için çok önemlidir. Şu anda Anadolu ve Bağdat Hattı'nda en çalışkan unsur Ermeniler'dir ya da öyleydiler.

Bizim Türkiye'deki konumumuz genel probleminde tekrar tekrar insanın kendine, hepimizin bildiği, ama yine de arada bir unuttuğu şu gerçeği hatırlatması gerekiyor: Komite bir Fransız bitkisidir ve çoğu Jön Türk Paris'te eğitilmiş olduğundan, bunlar bizi gerici bir devlet olarak görürler ve gerçekten de bütün Jön Türk Komitesi'nde Talat ve Enver dışında hiç Alman dostu yoktur. Cavit Bey daha henüz savaş sırasında burada, Berlin'de savaşa karşı olduğunu gösterdi ve Fransızlara olan sempatisini gizlemedi. Evet, her yerde değilse bile bazı yerlerde Türk memur çevrelerinin halk karşısında şimdi sıkça Almanlığa zarar veren şeylerde Almancılığın arkasına saklandığı kanıtlanıyor. Böylece örneğin yer yer, Ermeni katliamını Hükümetin hiç istemediği, fakat Alman İmparatoru'nun onu buna zorladığı görüşü yaygınlaştırılıyor. Bunun dışında ama çok değerli yardımlarımız görünür hale gelemiyor. Örneğin gönüllü sağlık ekiplerimiz Alman bayrağı çekmek istediklerinde bile sık sık zorluklarla karşılaşıyorlar!

Dışişleri Bakanlığının Yanıtı: Ermeni mezaliminde Almanya'nın kışkırtması üzerine son versiyon Türkiye'de genel olarak yaygın değilmiş. Türkiye savaşa elbette bizim hatırımız için girmedi, ama eğer küçük de olsa bir bölüm, Türk hedeflerine sadece bizimle birlikte olunursa ulaşabileceğine inanmışsa, bu az sayıda insanı kazanmış olmamızdan ve şu anda bunların belirleyici bir etkiye sahip olmasından sevinç duymalıyız. Subaylarımızın orada aşağıda kayıp bir konumda olduklarını biliyoruz ve eğer Çanakkale alınacak olursa, o zaman Türk halkındaki hayal kırıklığının bizimkilere yönelmesi ve bizim belki onları bir daha görmememiz çok olasıdır. Ama savaş işte bu.

En büyük problemlere, sadece şu ana ait olmayan, tersine gelecekteki, ekonomik problemlere bu taraftan hiç değinilmedi. Ermenilere gelince, Türkiye savaşa girdiğinde Alman Hükümeti, Ermenilerin dikkatini, şimdi eylemle Türklere sadakati gösterme ve güvenilir bir geleceğin temelini yaratma saatinin geldiğine çekmişti. Ermeniler bu tavsiyeyi, İtilâf devletlerinin

kışkırtmasıyla ve Rus ve İngiliz parası uğruna kısmen hiçe saydılar.

Savaşın ilk aylarında Türk Hükümeti Ermenilere karşı doğru ve sakin bir tutum aldı. Bakanlığın bilgilendirmelerine göre, savaşın hemen başlangıcında Ermenileri silahsızlandırmamışlardı. Ama Türk birliklerinin gerisinde Ermeni isyanı patlayınca çok gaddarca önlemler aldılar. Rus Ermenileri'nin işledikleri suçlar nedeniyle Türk Ermenileri acı çektiler. İşlenen suç da, birkaç gün içinde 150.000'den fazla Müslümanın ayaklanmaya kurban gitmesiydi. İtilâf Devletleri basını bu kan gölünden hiç söz etmiyor.

Fakat 23 Eylül'de *Daily Chronicle* Ermeniler hakkında "Our seventh Allied" diye yazıyor ve Ermeni halkını, başından beri İtilâf Devletlerinin yanında yer aldığı için övüyordu. Dışişleri Dairesi tehcir sırasında saldırıların olmasını tabii üzücü, ama anlaşılır bulduğunu söylüyor, çünkü Merkezî Hükümetin taşra üzerindeki etkisi kısıtlı imiş. Eğer bizim misyon derneklerimiz Ermeni meselesinde koçbaşı haline gelirlerse bu çok esef verici bulunurmuş. Türkiye ile ilişkilerimiz bundan dolayı zora girebilir, Ermenilere yarar yerine büyük olasılıkla zarar verirmiş. Türkiye'deki temsilciliğimiz uzun süreden beri, kilisenin taleplerine de ihtiyaç duymadan Ermenilerin kaderini yumuşatmak için her şeyi yapmış. Mücadeleleri dolaylı olarak Türkiye sayesinde hafifletilen bizim kendi soydaşlarımız, bize Ermenilerden daha yakın.

Bizdeki Hıristiyan dayanışma duygusu başka yerde de gösterilebilirmiş, örneğin Fas'taki Almanların imhasına karşı, Doğu Prusyalılarımızın sürülmesine karşı ve nihayet Polonya'nın tahrip edilmesine karşı da. Eğer düşmanlarımızın bize karşı ateşe sürdükleri karaderili ve pagan sürüler, Alman kadınlarının şerefini lekelemedilerse ve bin yıllık Alman kültür mirasını yerle bir etmedilerse, biz bunu hasımlarımız ve tarafsızların Ermenilere karşı sahneledikleri yüksek insancıllık ve Hıristiyanlık ruhuna borçlu değiliz. Basın bütün bu mesele üzerine susmalıymış. Biz eskiden içişlere çok fazla karışmışız, örneğin İtalya'da, hatta Avusturya'da bile. Oysa İngiltere müttefiklerindeki böyle şeylerle hiç ilgilenmiyormuş. Amerikalılar geçenlerde Ermeni meselesini resmen ele aldılar ve duruma göre, denizaltı sorununu hallederlerse, Ermeniler'den dolayı bizimle kapışmayı deneyebilirlermiş.

Buna göre bana, şu an için, konumumuz gayet tabii görünüyor, ama diğer yanda gelecek için de o denli büyük ve ağır problemler yükseliyor gibi geliyor, ki bu yüzden Alman basını belki barış sağlanmazdan önce bu şeyleri işlemek zorunda kalacak, diplomasimize, Türklere karşı zamanı gelince sözünü esirgememe zorlu görevinde arka çıkmak için.

1915-10-18-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 5989; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 185 (değ. kıs.)

Wangenheim'dan Bethmann Hollweg'e,

(Pera, 15 Ekim 1915)

Cizre'deki katliamlar üzerine ileti, zamanında Dahiliye Nezareti'ne bildirildi, onların güya bundan haberi yoktu. Kısa süre önce Bakan'a yeniden aynı konu bildirildiğinde o şöyle dedi: Söz konusu haberlere inanması mümkün değilmiş; Türkiye'de katliamlar olmuyormuş. Bu pek tatmin etmeyen yanıttan, Cizre'de gerçekten katliam olduğu ve Babıâli'nin bunun hoş olmayacak şekilde işlenmesinden kurtulmaya çalıştığı sonucu çıkarılabilir.

Halep Konsolos Yardımcısından (Hoffmann)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 123

Halep, 18 Ekim 1915

Ermeni Tehcirinin Son Durumu

Dün şehrin 14 gün içinde sürülenlerden (20.000) temizlenmesi emri verildi, galiba menzil dikkate alınarak. Şehrin dışında geçici toplama kampları kuruldu. Torosların güneyinde nakiller için artık demiryolu kullanılmıyor. Kendi taşıma aracı olmayan aileler yaya olarak yola çıkıyor, eşyalar için her aileye bir deve veriliyor, zorunlu olarak yük çoğu kez geri kalıyor.

Vilayet Siyasî Büro Müdürü'nün bildirdiğine göre Katma ve Racu'da 40.000 kişi toplanmış; batı, orta ve kuzey Anadolu'dan gelen diğer zanlılar ise henüz yollarda; 300.000 kişi "iskân edilmek üzere" güneye (Rakka, Deyr-Zor, Batı Harran'a) yollanmış. Bunlar adı geçen memura göre, hedefe vardıklarında kendi kaderleriyle başbaşa bırakılıyorlar ve "hepsi ölecek"; Hükümet "belki" barış zamanında iskânı başarırmış, oysa Müslümanların iskânı çoğu kez aynı şekilde iflas etmişti, ama şu anda ne parası varmış ne de memuru. Her halükârda iskân için her şey ve her bir şey eksik; temerküz kamplarında ne çadır, ne un, ne de yakacak var; sürülen köylülerin ellerindeki kazma kürekler bile alınmış. Herkes sürülenlerin çoğunun ölüp gideceği kanısında.

Almanya'nın da bu kitle katliamına onay verdiği sadece Hıristiyanlar tarafından değil, bazen olumlanarak bazen de ama yerilerek Müslüman ahali

tarafından da kabul ediliyor. Bunlar bazen Almanya'nın verdiği örneğe (Belçika!) dayanıyorlar. Rapor izleyecek.

[Hoffmann]

[Mordtmann'ın notu, 20 Ekim]

Not: Belli ki ..... burada, Halep ahalisinin tahliyesi değil, ülkenin diğer bölgelerinden orada toplanan Ermenilerin nakli söz konusu.

Hatta Talat Bey bile birkaç gün önceki konuşmamızda, eskiden de bir kez olduğu gibi, Belçika'da 40.000 Belçikalı'yı güya öldürdüğümüzden söz etti. Bunu başka kişilerden de duydum. Bu anlaşılan düşman tarafından Türkler arasında şevkle yayılan bir fable convenue.

1915-10-19-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14088; A 30454, pr. 21.10. 1915. pm; Rapor

Bern Büyükelçiliği Müşavirinden (Einsiedel-Wolkenburg)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 906

Bern, 19 Ekim 1915

1 Ek

Gizli!

Siz Ekselanslarınıza, güvenilir bir şahsın (genelde ajanlar için de kullanılan bir ifade-çev.) Gürcü Salih Bey'le yaptığı bir görüşmeden çıkardığı notların kopyasını sunmaktan şeref duyarım. Söz konusu olan, Gürcü Salih Bey'in Ermeni takibatları konusunda Talat Bey'e gönderdiği bir rapordur.

i.V. Kont Einsiedel

Ek

Bir süre önce Gürcü Salih Bey bana, bu yılın Eylül ayı ortalarında Türk İçişleri Bakanı Talat Bey'e gönderdiği bir mektup rapordan söz etmişti. Bu arada Talat Bey'in kabine şefinden, mektubun İstanbul'a varışı üzerine, benim de gördüğüm çok övgülü bir tasdik aldı.

Gürcü bana bu raporun içeriği konusunda şu bilgileri verdi:

Türkiye'deki Ermeni takibatı ki bu açıkça bir kök kurutma amacı güdüyor, durumu bilen herkesin ne yazık ki itiraf etmek zorunda olduğu gibi,

Türkiye'nin içine düştüğü bir zorunluluk durumuyla açıklanabilir. Eğer Türkiye, iç politika konularında bir kez daha kendini toparlamak istiyorsa, bir kez daha yaşam gücüne kavuşmak istiyorsa, o zaman onun Ermenileri herhangi bir şekilde safdışı etmesi gerekiyormuş. Söz konusu Ermeni sorunu çözümlenmeden Türkiye kendi iç reorganizasyonunu düşünemezmiş. Fakat şimdi Hükümetin tutmuş göründüğü, katliam ve şiddetle damgalanmış yol tamamen yanlışmış. Ermenilere karşı uygulamanın başka bir yolu bulunamıyorsa bile, her halükârda dışarıya verilen görüntü mutlaka farklı olmalıymış.

Ermenistan'ı ilgilendiren ne varsa, her şey, öyle kestirmeden yurtdışına karşı suskunlukla geçiştirilmemeliymiş, aksine yurtdışı uygun açıklamalarla öyle bilgilendirilmeliymiş ki, Ermenilere karşı hareket insancıl bir görünüm sunsun. Rusya'ya karşı sınır güvenliğinde, Dağ Ermenistanı'ndan Ermenilerin tehcirini, alışılmış ve uluslararası hukukta akla yatkın biçimde açıklamayı sağlayacak yeterince nedenler varmış. Fakat her şeyden önce İstanbul'da Ermenilere karşı hareket, Almanya'nın Vatikan ile ilişkilerinin çok özel karakterde olduğu ve Almanya'nın anlaşılan, bu ilişkideki bütün sürtüşme olasılıklarından sakınılmasına çok önem verdiği göz önünde tutularak çok iyi tartılmalıymış. Papa Almanya'nın politik hesaplarında bir faktörmüş. Bu yüzden sırf Almanya'yı gözetmek için, Papa'nın Ermeni meselesinde herhangi bir şekilde tavır almasından ve Türkiye'de sıkıştırılan Hıristiyanların korunması için harekete geçmesinden veya onu Almanya'nın hasımları tarafından gelecek gammazlıklarla buna mecbur bırakacak her şeyden sakınılması gerekirmiş. Yani Ermenilere karşı yürütülen bütün harekete rağmen şık propagandif faaliyetlerle bu tür olasılıkların altı boşaltılmalıymış ve her şeyden önce Türk tarafınca da, Papa'yla iyi ilişkiler vurgulanmalıymış. Bunun için Bethmann Hollweg'in Reichstag'ın son toplantı döneminde yaptığı gibi, Papa'ya tüm insanlara aynı ölçüde yararlı olan faaliyetleri için şükran sözlerini Türk meclisinde dile getirmek çok yararlı olurmuş.

Her halükârda Almanya'nın Ermeni sorunundaki durumunu Papa karşısında zorlaştırabilecek her şeyden kaçınılmalıymış. Ayrıca dış ülkelerde Ermeni katliamları hakkındaki kışkırtmaların daha da artmasını önlemek için zamanında çaba gösterilmeliymiş, çünkü böyle bir "vahşet meselesi"nde de Almanya özellikle zor durumda kalırmış, çünkü o "Hıristiyan" Ermenileri dikkate almazsa olmazmış ve ayrıca zaten artık vahşet meselelerinde dikkat etmesi gerekirmiş.

Bunlar, raporuyla İstanbul'u etkilediği anlaşılan Gürcü'nün ifadeleridir. O ayrıca Türkiye'nin İsviçre'de diplomatik bir misyon açmasının çok istenecek bir şey olduğunu ve bunun, Batı İsviçre'de yaşayan Türklerin (Ermeni ve Rumların) yüksek sayısı ile açıklanabileceğini vurguladı.

[Dışişleri Bakanlığından Konstantinopel Büyükelçiliğine
(No. 758) 26.10]

Ekiyle birlikte kopyası Pera'daki sayın Maslahatgüzar Bay Baron von Neurath'm bilgilerine sunuldu.

1915-10-22-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/171, A53a, 6052; Telgraf talimatnamesi

Dışişleri Bakanı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wangenheim)

No. 2016

Berlin, 22 Ekim 1915

Wangenheim 21.10.1915 tarihli uzun telgrafında Halil Bey'in, Alman tekzibi için beklenmesini rica ettiğini, şayet bu yayınlanırsa ve hele Alman tarafının sürekli uyarılarda bulunduğu ilan edilirse, bunun Türk kamuoyunda büyük huzursuzluk yaratacağım, bunun içişlerine müdahale olarak algılanıp, Almanya'ya karşı bir hava doğacağını, o zaman da devlet aparatındaki reorganizasyonda Alman yardımını kabul ettirmelerinin tehlikeye gireceğini söylediğini yazıyor. Zimmermann'ın el yazısı ile bu telgrafa cevabı:

2424 A 5988 No'lu telgrafa cevap

1) Halil'i memnun etmek için biz kendi tekzibimizden vazgeçiyoruz ve önce Türk tekzibini beklemek istiyoruz.

2) Amerikan meslektaşınıza lütfen söyleyin ki, bizim kanımıza göre, Ermenilere, düşmanlarımızın bencil politik amaçları için, barışçı ve ne yazık ki tarafsız basında da alevlendirdikleri ajitasyondan daha zararlı bir şey olamaz. Bu türden çabalara yeni malzeme sunmamak için biz tam da Ermeni çıkarlarına uygun olarak Amerikan Hükümeti'nce kamuya açık bir mazur gösterişten vazgeçmek istiyorduk. Biz Bay Morgenthau'nun kişisel görüşünü öğrenmekle yetinmiştik ve dile getirecek başka hiçbir isteğimiz olmazdı.

Nihayet siz Ekselanslarının, kişisel yönlenmesine. Bizim tekzip için Halil'le kararlaştırılan metin bize zayıf geldi. Morgenthau'nun planlanan telgrafından da biz pek fazla etki beklemiyoruz.

[Zimmermann]

[Mordtmann'ın notu, 26 Ekim]

Madde 1 ile ilgili olarak: Bu ayın 19'unda Halil'le konuşulan ve yanında Halil'in eklemelerinin de bulunduğu tekzip taslağım (Fransızcasmı) ekliyorum. Bu taslağı ben Büyükelçinin sözlü direktiflerine göre kaleme almıştım.

6052 ile ilgili:

Halil'le bu ayın 19'unda, Salı günü gözden geçirdiğimiz Alman tekzip taslağının Fransızca çevirisi, Halil'in ekleriyle birlikte. Taslağı merhum Büyükelçinin sözlü direktiflerine göre yazmıştım.

La presse ententiste et quelques feuilles neutres[696] continuent d'attaquer l'Allamagne en accusant les représentants de cette puissance en Turquie d'être des promoteurs et complices des actes de violence qui se seraint produits à la suite des mesures de rigueur que le Gouvernement Ottoman viens d'apliquer contre la population arménienne de l'Empire. Ainsi la gazette de Westminster du 30 septembre prétend que certains consuls d'Allemagne, comme par exemple Mr. Rössler à Aintab, auraient dirigé et encouragé les Ottomans pendant la persécutions des Arméniens, et dans la chambre les Lords Lord Cromer et Lord Crewe se sont prononcés dans la même sens en se référant aux rapports de quelques Américains, soi-disant témoins oculaires des évènement en question.

Vis-à-Vis des ces insinuations il faut constater ceci:

I. Dès le début des hostilités entre la Turquie et les Puissances de l'entente certains éléments parmi la polulation Arménienne de l'Empire se mirent à l'ævre pour eqciter les Arméiens à l'insurrection contre le Gouvernement Ottoman et pour prépaper le terrain à l'invasion de l'ennemi, surtout du côté des frontières Russes. Les évènements sur le théâtre de guerre en Anatolie dont nous ne citons que l'occupation de Van par des volontaires Arméniens et d'autres incidents, comme le soulèvement de Zeitoun, prouvèrent bientôt que l'action des conspirateurs menaçait sérieusement la sécurité de la Turquie et surtout la situation de ses armées dans ces parages.

En même temps le Gouvernement Impérial a pu recueillir des preuves irréfutables de l'existence d'un complot parmi les Arméniens qui n'attendaient que le moment propice pour prendre les armées contre les autorités et contre les autres élements[697] de la population Ottomane.

---

696 *Mordtmann'ın eki*: Örneğin Schweizer Blätter (bana sözlü olarak ...

697 *Mordtmann'ın eki*: Halil is damit einverstanden, statt dessen Musulmans zu setzen, wie ich anfaenglich geschreiben hatte.

En présence de ces faits il était du devoir de la Sublime Porte d'agir promptement et en prenant en considération exclusivement ses intérêts militaires, elle prit la décision de déporter[698] les Arméniens des provinces limitrophes dans des régions ou leur résidence ne présentait aucun danger.

Le Gouvernement Allemand bien qu'il reconnût la situation dangereuse dans laquelle le Gouvernement Ottoman se trouvait alors, n'a exercé aucune influence sur cette décision qui fut prise par la Sublime Porte sur sa propre initiative et sans même consulter ses alliés.

<L'exécution de cette mesure était particulièrement difficile, étant donné le manque de communication et de transport et l'impossibilité d'appovisionner suffisamment les miliers de personnes frappés de cette mesure. En même temps les autorités provinciales ne disposaient pas de forces suffisantes pour protéger les convois des exilés contre les attaques des voleurs et, dans certains endroits, contre les persécutions de la populace laquelle excitée par les récits des violences commises par les Arméniens à Van et ailleurs, se livrait a son tour à des excès sur les compatriotes de ces derniers.

Aussitôt que le Gouvernement Allemand, allié et ami de la Turquie, eut connaissance de ces incidents il a par l'entremise de son Ambassade à Constantinople[699] et à plusieurs reprises attiré l'attention du Gourvernement Ottoman sur les conséquencces qui en résulteraient au détriment de leurs intérêts communs; en même temps des ordres furent donnés à tous ses consuls dans les provinces de faire dans les limites de leurs attributions des démarches auprès des autorités de leurs circonscriptions pour adoucir autant que possible le sort des Arméniens expulsés et pour empêcher le retour des actes de violance contre les innocents. La Sublime Porte accueillit avec bienveilance notre intervention amicale en faveur des Arméniens et peu de temps après elle donnait aux Vilayets les instructions[700] nécessaires pour exempter certaines catégories des Arméniens de la déportation et pour protéger les autres contres les agressions dont ils se plaignaient. Dans plusieurs cas des exemptions spéciales furent accordées sur la demande de l'Ambassade en faveur du personnel Arménien de différentes institutions de bienfaisance Allemandes et des succursales des Banques Allemandes à l'Intérieur.>[701]

---

698 *Mordtmann'ın eki*: Halil bittet das Wort Deportation zu vermeiden.

699 *Mordtmann'ın eki*: durch die beiden Memoranden v. 4.7 und 9.8 mündlich erwaent.

700 *Mordtmann'ın eki*: durch die Zirkularerlasse von Ende August; mündlich erwähnt.

701 *Mordtmann'ın eki*: <-> Halil bittet dringend diesen ganzer Passus wegzulassen.

Le Gouvernement Ottaman est, nous sommes sûrs, le premier à regretter avec nous les circonstances qui l'ont forcé de sévir contre les Arméniens, et à désapprouver actes répréhensible qui se sont produits à la suite de ces mesures de rigueur. En tout cas le Gouvernement Allemand et ses représentants ne peuvent pas en être rendu responsables.[702]

[Çevirisi]

İtilâf Devletlerinin basını ve tarafsız basın[703] Almanya'nın Türkiye'deki temsilcilerini, Osmanlı Hükümetinin İmparatorluğun Ermeni halkına yaptığı cebri fiilleri kışkırtmakla ve buna ortak olmakla suçluyorlar. Westminister gazetesi 30 Eylül tarihinde belirli Alman Konsoloslarının, örneğin Antep'teki Bay Rößler gibi, Osmanlıları yönlendirdiğini ve Ermenilerin tahkikatı sırasında teşvik ettiklerini iddia ediyor. Lordlar Kamarası'ndan Lord Crome ve Crewe, görgü tanıkları dedikleri birkaç Amerikalı'ya dayanarak aynı manada konuşmalar yaptılar.

Bu suçlamalar karşısında şu noktaların tespit edilmesi gerekir:

I. Türkiye ile İtilâf Devletleri arasındaki düşmanlıkların başladığından bu yana İmparatorluğun Ermeni halkının belli unsurları Ermenileri Osmanlı Hükümetine karşı ayaklanmaya ve ülke topraklarını düşmanın istilasına hazır hale getirmeye, özellikle de Rus cephesine çağırdılar. Van'ın Ermeni fedailer tarafından işgal edilişinden ve Zeytun ayaklanması gibi olaylardan da bildiğimiz gibi Anadolu'da savaş alanlarındaki olaylar komplocuların hareketinin Türkiye'nin güvenliğini, özellikle bu bölgedeki ordularını ciddî biçimde tehdit ettiğini gösteriyor.

İmparatorluk Hükümeti (Osmanlı) aynı zamanda, halkın diğer unsurlarına[704] ve Hükümete karşı silahlara sarılmak için sadece uygun anı bekleyen Ermeniler arasında böyle bir komplonun varlığı konusunda inkâr edilemez kanıtlara sahiptir.

Bu gerçekler karşısında Babıâli'nin görevi hemen harekete geçmekti ve sadece askerî çıkarların dikkate alınmasıyla Ermenilerin sınır bölgelerinde bulundukları yerlerden varlıklarının tehlike oluşturmadığı bölgelere tehcir edilmesi[705] gerekirdi.

---

702 *Mordtmann'ın eki*: Halil hat ausdrücklich den Schlusssatz gebilligt.

703 *Mordtmann'ın notu*: Örneğin İsviçre gazeteleri (benim tarafımdan sözlü eklendi)

704 *Mordtmann'ın notu*: Halil bunun yerine, benim baştan yazdığım gibi "Müslümanlar"ı koymayı kabul etti.

705 *Mordtmann'ın notu*: Halil, "Deportation" sözcüğünden kaçınılmasını rica etti.

Alman Hükümeti, Osmanlı Hükümetinin içinde bulunduğu tehlikeli durumu görmesine rağmen kararı almasında hiçbir telkinde bulunmadı. Kararı Babıâli, hattâ müttefiklerini bile bilgilendirmeden, kendi inisiyatifiyle aldı.

Bu tedbir kararının uygulanması, ulaşım araçlarının azlığı ve bu tedbire maruz kalan binlerce insanı besleyecek yeterli imkânların olmayışı dikkate alındığında, özellikle zordu. Aynı zamanda yerel makamların, sürgün konvoylarını haydutların saldırılarına, belli yerlerde Ermenilerin Van'da ve başka yerlerde sorumlu oldukları şiddet eylemleri ile tahrik olan ve bunların yurttaşlarına saldırılar düzenleyen ahalinin alt kesimlerinin takiplerine karşı korumak için yeterli güçleri yoktu.

Türkiye ile müttefik ve dost olan Alman Hükümeti İstanbul'daki Büyükelçilik vasıtasıyla[706] bu saldırılardan haberdar olduktan ve Osmanlı Hükümetinin dikkatini, bunun ortak çıkarlara ters düşen sonuçlarına çektikten sonra, vilayetlerdeki tüm konsoloslara sürgün edilen Ermenilerin kaderini mümkün olduğunca yumuşatmak ve masum insanlara karşı şiddet hareketlerinin tekrarını önlemek için bölgelerindeki resmî makamlar nezdinde kendi yetkileri çerçevesinde girişimlerde bulunmaları talimatlarını verdi. Babıâli bizim Ermeniler lehine yaptığımız müdahaleleri dostça karşıladı ve bunun üzerine vilayetlere, belirli kategorilerden Ermenilerin kısa süreliğine sürgünden muaf tutulması ve diğerlerinin şikâyet ettikleri saldırılara karşı savunulması için gerekli olan emirleri[707] verdi. Birçok olayda Büyükelçiliğin ricası üzerine içerilerdeki belli Alman yardım örgütlerinin ve Alman banka şubelerinin[708] Ermeni personeli için özel istisnalar sağlandı.

Osmanlı Hükümeti, eminiz ki, onu Ermenilere karşı hareket etmeye zorlayan durumlardan bizimle birlikte en başta esef duyanlardan ve bu sert önlemler sırasında ortaya çıkan kınanmaya değer eylemleri reddedenlerdendir. Her durumda Alman Hükümeti ve onun temsilcileri bundan dolayı sorumlu tutulamazlar.[709]

706 *Mordtmann'ın notu*: 4.7 ve 9.8 memomorandumlarıyla sözlü olarak dile getirildi.

707 *Mordtmann'ın notu*: Ağustos sonundaki sirküler talimatla; sözlü değinildi.

708 *Mordtmann'ın notu*: Halil ısrarla tüm bu bölümü çıkarmamızı rica ediyor.

709 *Mordtmann'ın notu*: Halil, son cümleyi özellikle onaylamıştır.

1915-10-26-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14088; A 31729, pr. 20.11.1915 p.m.; Rapor

Konstantinopel Maslahatgüzarından (Neurath)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 634

Pera, 26 Ekim 1915

773[710] No'lu 15.10.15 tarihli talimatname üzerine ve telgraf haberine dayanarak

Türk Hükümetinin Almanya'nın yardımıyla devlet yönetiminin tüm bölümlerini yeniden organize etme planına karşı kendi içinde mücadele etmek zorunda kaldığı direnç, Almanya'nın tam da tıpkı önceki dörtlü ittifak güçleri ve Amerika Birleşik Devletleri gibi, Türkiye'de gelecekteki politikasında Türkler yerine, yabancı halklardan birini destekleyebileceği şüphesinden kaynaklanıyor. Avrupa ile ticaretin aracısı olarak Ermenilerin yok oluşu her şeyden önce bizim de kaybımızdır. Ama Türklerin güveni bizim için, Ermenilere eski rollerini yeniden sağlamayı denemekle tehlikeye atılamayacak kadar önemli.

Doğu'da Hıristiyan Sevgi Eseri İçin Yardım Birliği, Alman Doğu Misyonu, Alman-Ermeni Derneği ve İmparatorluk Diakonlukları çalışmalarını asla politik ve malî propaganda için kullanmadılar. Onlar şu tipik ifade ile "Ermeni halkına hizmet etmek" istiyorlardı. Bunun için yüz binlerce Mark harcadılar ve feragat dolu bir sürü emek harcadılar, ki bunlar vatanda veya yurtdışındaki Almanlar için çok daha iyi işlerde kullanılabilirdi. Bununla sadece küçük bir teşekkür kazandılar. Dünya Savaşı'mn hemen başında Türk Ermenileri Almanya'ya karşı taraf aldılar; onlar burada, Ermeni takibatları başlamazdan çok önce, bize karşı düşman ajitasyonunun taşıyıcılarıydılar.

Takibatlarla birlikte oluşan korkunç sefaletin hafifletilmesi milyonların harcanmasını gerektiriyor. Türk Hükümeti şimdiye kadar yapılan bütün yardım tekliflerini reddetti. Daha sonra bunu ne kadar kabul edip etmeyeceği bilinmiyor. Dışarıda yaşayan zengin Ermeniler cimrice geri planda kalacak olsalar bile muhtemelen bütün dünya, katkıda bulunmaya çağrılacak.

Alman dernekleri, askerî sansürle sınırlandırılmalar kalkar kalkmaz, aktif bir ajitasyon kampanyası başlatmak niyetindeler ve kuşkusuz Almanya'da,

---

710 A 29546 (sadece Schuchardt'm mektubu için A-Nr. talimatname; 30744 ve 31729).

Ermeni halk için büyük miktarlarda yardım yapacak olan hayırsever kişiler bulunacaktır. Böylesi büyük ölçekli bir hareketle Türklerin kuşkusu uyandırılacaktır ve üstüne üstlük, zengin olanaklar bize hiç faydası olmadan boşa harcanacaktır. Ermeni taraftarı Alman derneklerinin bastırılması tabiî ki söz konusu olamaz. Düşmanlarımızın Türk Ermeni politikasını bize karşı nasıl kullandıkları da dikkate alınarak, bizce de, durumlar elverdiği ölçüde, Alman tarafından özel kişilerin Ermeniler yararına bir yardım etkinliğine başlaması arzulanmaya değer. Yalnız bu yardım etkinliği savaştan önceki çerçeveyi aşmamalıdır. Alman Hükümeti de derneklerin gayretlerini desteklerken azamî ihtiyadı göz önünde bulundurmalıdır.

Ben izninizle, el altından ve uygun idarî önlemlerle, Almanya'da Ermeniler için bağış kampanyalarının çok büyük boyutlar almamasının sağlanması önerisini yapmak istiyorum.

Neurath

Rosenberg'in notu:

Dr. Jäckh ve Bay Erberger'le fırsat olduğunda önerilen doğrultuda konuşulacak.

1915-10-26-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6127; Telgraf talimatnamesi

Dışişleri Bakanı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 2048

Berlin, 26 Ekim 1915

2457 No'lu telgrafa cevap

İstanbul'a ziyaret, içerilere sehayatten vazgeçildiği takdirde mahzursuz mu lütfen telgrafla bildirin.

[Zimmermann]

[Cevap telgrafı (No. 2474) 26 Ekim]

Şayet o kendini kesinlikle Bible House ile para işlerinin halliyle sınırlarsa ve Ermeniler'le temastan kaçınırsa Schuchardt'ın seyahati mahzursuzdur.

1915-11-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/97; 10/12, p. 2.11.1915; Özel yazı

İstanbul-Bağdat Demiryolu Şirketinin Genel Müdürü Franz Johannes Günther'den Konstantinopel Büyükelçiliği Maslahatgüzarına (Neurath)

Konstantinopel, 1 Kasım 1915

Sayın Bay Baron!

Ben size, arşiviniz için, güvenilir bir beyefendinin yazısını ekte sunuyor ve cumartesi size bırakılan mektubun gönderilmesini diliyorum.

Saygılarımla, selâmlar.

Günther

Ek

Konstantinopel, Ekim 1915

Haydarpaşa'dan hareketim sırasında, çok sayıda Ermeni ailesinin jandarmalar tarafından yük vagonlarına götürüldüğünü ve bir vagonun alabileceğinden çok fazla sayıda insanın yük vagonlarına tıkıştırıldığını gördüm. Bu insanlar İzmit'te indirildi, bir kampa götürüldü ve aynı şekilde çevredeki diğer başka Ermeniler onların yerine vagonlara bindirildi.

Eskişehir'den hareketim sırasında trende bulunan Ermenilerin sayısının daha da arttığını gördüm. Sürgün edilenler kısmen küçükbaş hayvan vagonlarındaki iki kata yerleştirildiler, vagonların tepeleri de aynı şekilde insanlarla dolu idi. İnsanlar o gece soğuğunda ve yolculuk süresince orada kaldılar.

Bu tür olayların sıkça olup olmadığını, insanların soğuk gecelerde vagonların tepelerinde kalmasına karşı bir şey yapılıp yapılamayacağını sorduğum yetkili şahıslar bana, bunun bir çaresinin olmadığını ve haftalardan beri bunun günlük olaylardan biri haline geldiğini söylediler.

Alayund'da binlerce insanın kaldığı, dev boyutlarda bir Ermeni kampı gördüm.

Afyonkarahisar istasyonunun karşısında, yanından geçtiğim sıradaki inanılır verilere göre 12.000 kadar Ermeni'yi barındıran, ancak zaman zaman 50-60 bin kadar insanın kaldığı bir kamp bulunuyordu. Geceleme en ilkel şekillerde oluyordu, insanlar çarşaflarından veya herhangi bir örtüden oluşturdukları çadırlarında, çok büyük bir kısmı ise tamamen açıktaydı.

Konya'dan itibaren sürgünlerin bir bölümü Toros üzerinden yaya olarak, diğer bir bölümü ise Pozantı'ya kadar trenle götürüldüler. Hangi kriterlere

göre şu veya bu yolun seçildiği bilinmiyor. Benim hareket ettiğim gün tahminen 10-12 bin Ermeni yaya olarak yola çıkarılmış.

Ondan sonra artık trenden Pozantı'ya kadar hemen hiç kesintisiz kervanı izleyebildim. İnsanların bir bölümü henüz yanında birkaç eşek götürüyordu, ara sıra, üzerine eşya ya da kadın ve çocuklar bindirilmiş olan arabalar da gördüm. Geceleri insanlar yol kenarlarında kalıyorlardı.

Ekmek ve sudan ibaret bir bakım çok zor olmalı. Bana, gelip geçen binlerce insana ekmek temini için Çumra'da sadece tek fırın bulunduğu söylendi. Buna rağmen insanlara kendiliğinden ekmek ve su verilmesi kesinlikle yasaklanmıştı. Bunu değişik iki yerde deneyen iki erkek, savaş mahkemesine verileceklerine dair, resmî yazıyla uyarıldılar. Bu durumda kadınların çocuklarını birkaç kuruşa satmaları veya yolda bırakmaları anlaşılır oluyor.

Ermenilerin büyük bölümü Adana'dan uzaklaştırıldı. Kentteki dükkânların büyük bölümü kapalı. Kimi Ermenilerin evlerinin kısmen veya tamamen yıkılmış olduğunu gözlerimle gördüm. Çünkü bunlar "gelecekteki bir yol genişletimine engel oluyorlar"mış.

Orada Ermenilerin mal varlıklarının Türklere geçirilmesi üzerine inanılmaz hikâyeler anlatılıyor. Bunlardan yalnızca sağlam bir kaynaktan geleni burada anlatılacak. Zengin bir Ermeni mahkeme önünde şu açıklamayı yapıyor: Can ve mal güvenliğini tehdit altında hissettiği için hayatının korumasını nüfuzlu bir Türk'e teslim etmiş ve bunun karşılığında mallarının brüt gelirinin 3/4'ünü üç yıl için ona bırakmış.

Adana ve Mamure arasındaki birçok Ermeni köyü ıssızlaştırıldı. Dorak ve Mamure arasındaki 140 km yolculuğum boyunca tarlasını işleyen tek bir köylü görmedim, dönüş yolculuğunda üç kişi vardı.

Mamure'de muazzam büyüklükte bir Ermeni kampı vardı. Kamp tren yolundan çok uzakta olduğundan daha ayrıntılı bilgi verilemiyor.

Entilli'de yoldan biraz yukarıdaki bir evde oturulduğunda gece gündüz, erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir kervanın geçtiği görülebilir. Bunlar uzun bir yürüyüşten sonra çaresiz durumdadırlar. Yanlarına aldıkları hayvanların sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Kötü yollarda kısmen parçalanmış, artık uzun süre dayanamayacağı belli olan sadece birkaç araba görülebiliyor.

Daha az gözlendikleri yerlerde insanlar geceleri kapıları çalıyor, bir dilim ekmek ve sadece ekmek dileniyorlar, çoğu durumda para almak istemiyorlar.

Entilli'den İslahiye'ye, uçsuz bucaksız kafilenin yanından arabayla geçerek vardım. Varları yokları, insanların sırtlarına bağladıkları küçük bir bohçaya sığacak kadar erimişti. Küçük çocukları kadınlar taşıyor, daha büyük olanlar yanlarında yürüyordu. Herkesin elinde küçük bir kullanılır eşya vardı.

Değerli olan her şey, özellikle hayvanlar, jandarmalar, subaylar ve Müslüman halk tarafından herhangi bir şekilde yok pahasına satın alınmış veya çalınmıştı. Yüksek rütbeli bir subay tanıdığım bir beye, zengin olmak için böyle bir fırsatın bir daha asla gelmeyeceğini ve bundan yararlanmayan herkesin tam bir aptal olduğunu ifade etti.

İnsanlar İslahiye'den Katma'ya gidiyorlar ve oradan da doğuya ve güneye. Sürgünler son zamanlarda artık Halep'e götürülmüyorlar. Buna rağmen Halep şehri iç bölgelerden özellikle Sivas, Diyarbakır, Urfa vs.'den gelen Ermeniler'le, tıka basa dolu. Bana teyit edildiğine göre, bunlar eğer yolda ölmemişlerse Halep'e acınacak bir durumda ulaşmışlar, orada bazı binalara ve açık araziye rasgele yerleştirilmişlerdi. Bunun sonucu olarak Halep'te salgın hastalıkların en kötülerinden olan dizanteri, tifüs ve lekeli humma ortaya çıktı. Hastalıklar artık sürülen Ermeniler'le de sınırlı değildi, aksine, bir doktorun ifadesine göre salgın korkunç ölçüde yayılmış, hali vakti yerinde ve en iyi çevrelere de bulaşmıştı.

Hasta Ermenilerin barındırılması ve bakımı her türlü tasvirle dalga geçer gibi: Yaşayanlar ve ölüler çıplak toprağın üzerinde, kendi pislikleri arasında yatmış halde bırakılıyorlar. Gözlerimle görmediğim bu sözde hastaneleri ziyaret, batıda ve doğuda savaşın en korkunç biçimlerini yaşamış insanlarda bile öylesine sarsıcı bir etki yapıyormuş ki, en güçlü sinirler bile dayanamıyormuş.

Ölüler daha önceleri tek tek, şimdi artık onar onar arabaların kasasına yüklenip şehrin dışına götürülüyorlar. Ölülerin bu arabalara konulması çok güvenli bir yöntem olmamalı, çünkü geçenlerde hareketli bir yolda arabanın biri iki hanımefendinin önünde içindekileri boşaltıvermiş. Arabacı çoğu zaman halk tarafından çevriliyor ve o gün kaç ölü olduğu soruluyor; sayı ne kadar yüksekse sevinç de o kadar çok oluyor.

Eylül ayında Halep'te bu şekilde 3900 Ermeni öldü, bu ara sayı günde aşağı yukarı 200'e yükselmiş.

Sürgünlere, ölüleri gömmeleri için bir arazi gösterildi. Arabalarla taşman cesetler üstüste yığıldılar. Sıra mezar açmaya geldiğinde tüm arazinin kayalık olduğu ve mezar açmak için, onların sahip olmadığı özel aletlerin gerekli olduğu görüldü. Böylece ölüler yakıcı sıcak altında günlerce beklediler. Ben bu mezarlığın birçok fotoğrafını gördüm ve bunun bir insanın düşünebileceği en korkunç şey olduğunu galiba söyleyebilirim.

Urfa'da Ermenilerin sürgüne zor kullanarak karşı çıktıkları anlaşılıyor. Oraya birliklerle top bataryaları gönderildi. Yola çıkmamdan önce, Türkler tarafından bana birliklerin geri dönmekte olduğu, Urfa'da her şeyin yolunda gittiği söylendi. Tüm Ermeni mahallesinin, içindeki her şeyle birlikte imha edildiğini öğrendim.

Şimdi Hükümet, salgın hastalıkları önlemek için Halep'te bulunan Ermenileri acilen gönderme kararı aldı. Kısa bir süre önce Ermeni sürgünler şehrin içinden geçiriliyordu ve ahalinin, sıcaktan yarı baygın durumdaki bu insanlara bir yudum su vermesi yasaktı. Gözleriyle gören tanıkların da doğruladığı gibi, bitkinlikten mahvolmuş yaşlı bir kadın, bir jandarma tarafından tekme ve kırbaçlarla yürümeye zorlandı. Komşu evden bir kadın bir bardak suyla geldi, jandarma bardağı onun elinden alıp fırlattı ve kadına yine işkence etmeye kalktı. Yaşlı kadın birkaç ev öteye kadar sürüklendi ve orada öldü. Aynı Ermeni kafilesinden bir kadın yolda çocuk doğurdu; birkaç adım ileride göğsünde yaşayan bir çocukla ölü bir kadın bulundu.

İçerlerden gelen Ermeni kadınlar memleketlerinden sürüldükten sonra çeşitli gruplara ayrıldıklarını yazdırdılar. Erkekler bir kenara ayrılmış ve öldürülmüştü, genç kadın ve kızlara iyi davranılmış, Türklere paylaştırılmıştı. Geri kalanlar yürümeye devam ettiler. Ermeniler çoğu kez mallarını yola çıkmadan önce parasız olarak veya çok az bir para karşılığında Türklere kanunen geçerli şekilde satmaya zorlandılar.

Doğuya gidildikçe ölü sayısı artıyor. Geçenlerde sadece Ras ül Ayn'a giden demiryolu boyunca 200'ün üzerinde ceset defnedildi. Düzinelerce kadın çırılçıplak soyulmuş vaziyette bir istasyona geliyorlar. Kısa süre önce bu çölde yapayalnız haldeyken bulunmuş üç yaşındaki bir çocuk oradan geçmekte olan bir trene alındı ve Halep'e getirildi.

Ermenilerin aslında nereye götürülmek istendikleri öğrenilemedi. Sadece sürekli olarak doğuya gitmeleri ve oraya yerleşmeleri gerektiği söyleniyordu. Hedeflerine canlı ulaştıkları takdirde bu insanlar hayvansız, parasız, çadırsız ve yiyeceksiz, bilinmeyen bir iklimde, şimdiye kadar hiç işlenmemiş topraklarda yaşamanın yolunu bulacaklardı, ama bunun nasıl olacağına dair hiç kimsenin bilgisi yoktu.

1915-11-04-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6381; Telgraf raporu

Musul Konsolos Yardımcısından (Holstein)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 60

Musul, 4 Kasım 1915

Duyduğuma göre Freiherr v. d. Goltz 4. Ordu birliklerine ayaklanmanın bastırılması için Midyat'a gitme emri verdi. Dikkati çekerim ki, kendilerine

karşı yukarıdaki birliklerin yürümesinin söz konusu olduğu Midyat ve Mardin (Azik[711]) arasında siper alan Hıristiyanlara (Süryaniler ve küçük bir bölümü Ermeni) isyancılar olarak hitap ve muamele edilmek istenmesi gerçeklere uymuyor.

Onlar katliamlardan kaçabilen ve şimdi koyun gibi boğazlanmak yerine yaşamlarını savunmak isteyen Hıristiyanlardır. Şayet Türk birlikleri Azik'e saldırırlarsa oradaki Hıristiyanlar'dan hiçbirinin hayatta kalmayacağı kabul edilmelidir. Diğer yanda mesele şimdi bile kan dökülmeden halledilebilirdi, eğer etrafı sarılanlarla görüşülse ve onlara silahlarını teslim ettikleri takdirde, çekilme ve Mezopotamya'ya yerleşme izni verilseydi. Şimdiye kadarki tecrübeye bakılırsa Hıristiyanlar artık Türk Hükümetinin sözüne güvenemeyecekleri için görüşmelere bir Alman subay veya Konsolosluk memurunun katılması gerekirdi.

Ben, birlikleri zaten Azik'e gönderilmek istenen ve bundan dolayı bu mesele çözülmeden yoluna devam edemeyecek olan Scheubner-Richter'i öneriyorum. Kendim de Azik'e gitmeye hazır olabilirdim. Kuşatılanlarla görüşmeye buranın Süryani piskoposu da dahil edilmeliydi. Buranın valisi de benimle aynı görüştedir ve bize eşlik etmeye hazırdır. O bu olayla ilgili olarak Bakanlık nezdinde hiçbir girişimde bulunmadı, yoksa bu, Diyarbakır Valisine karşı onun bir entrikası olarak anlaşılabilirdi. Eğer olay önerilen şekliyle kavranırsa ben hızlı ve tatmin edici bir çözümü garanti edebilirim. Bunların Mareşal Frhr. v. d. Goltz'a anlatılmasını öneriyorum. Saygılarımla.

[Holstein]

[Askerî Ataşe Lossow'un notu, (No. 59) 6 Kasım]

Mareşal Goltz bugün bana aşağıdaki açıklamaları yaptı:

1) Türk Genelkurmayı uzun zaman önce 4. Ordu'ya (Cemal Paşa) Mardin ve Midyat arasındaki bölgede sükûnet ve düzeni yeniden sağlaması emrini verdi. Bu emir 4. Ordu birlikleri bölgeye çok uzak olduğu için uygulanmadı.

2) Bu arada olay Mareşal Goltz'a intikal etti. O, mümkün olduğunca hızla Bağdat'a yürümesi gereken 51. ve 52. tümen birliklerini durdurmamak için, muhtemelen Doğu Kafkasya yolunda olan (Scheubner-Richter'e paralel girişim) Albay Naci Bey'in emrindeki 3. Ordu'nun bir müfrezesine orada düzeni sağlama görevini verdi. Naci Bey isyancıların ulaşılmaz bir dağlık bölgede mevzilendiklerini bildiriyor.

711 Azik, Hezek, Türkçesi İdil, Cizre'ye bağlı. [ed.]

Naci Bey'i, Mareşal Goltz ve ben kişisel olarak tanıyoruz. Kendisi uzun süre Almanya'da kalmış, akıcı Almanca konuşan çok anlayışlı, çok medeni bir subaydır. Mareşal Goltz, Naci Bey'in müfrezesinin tam olarak bulunduğu noktayı bilmiyor. Mareşal Goltz, Musul'un Alman Konsolosunun ve oradaki Valinin, Naci Bey'e, sorunu Konsolos tarafından önerildiği gibi çözmek için gitmelerini çok uygun buluyor. Naci Bey'e buna uygun haber gönderilecek.

Mareşal Goltz'un, bir Alman subayının bu olaya karışmasını istemediği yönündeki emri Scheubner-Richter'e bugünden gitti.

O halde Konsolosa Büyükelçilikten gereken telgraf çekilmelidir. Sonuç olarak Mareşal Goltz, konsoloslara gönderilen, Ermeni meselesinde nasıl davranacaklarını bildiren yönergenin[712] bir kopyasını ve Alman Dışişleri Dairesi'nin ve Büyükelçiliğin bu sorundaki konumu üzerine bilgi rica ediyor.

v. Lossow

[Konstantinopel Büyükelçiliğinden Musul Konsolosluğuna telgraf (No. 71) 7 Kasım]

60 No'lu telgrafa cevap.

Bu telgrafta özet olarak Lossow'un yukarıdaki notları iletiliyor. Naci Bey, Vali ve belki mümkünse Süryani Piskoposuyla birlikte hareket tavsiye ediliyor. (çev.)

[Konstantinopel Büyükelçiliğinden Musul Konsolosluğuna (No. 72) 8 Kasım]

60 No'lu telgrafa ve 71 No'lu nota istinaden.

Ben Müslüman ahalinin korunması için Naci Bey müfrezesinin harekete geçmesini, Scheubner birliğini yanına almamasını emrettim. IV. Ordu'ya Cemal Paşa kumanda ediyor. O genel karargâhtan aldığı emir üzerine, muhtelif silahlarla donatılmış daha güçlü bir müfrezeyi Midyat bölgesine gönderdi. Genel karargâh tarafımdan bilgilendirildi. Scheubner-Richter'in Midyat civarındaki olaylara karışmasına izin yoktur.

Goltz

712 Bkz. Neurath'ın 12.11.1915 tarihli rapor eki-çev.

Askerî Ataşenin eki:

1) Duyduğuma göre, müfreze kumandanı Naci Bey, Mareşal Goltz'un ve benim şahsen tanıdığım, aynı isimli albayla aynı kişi değil.

2) Genel karargâhın verdiği bilgiye göre, onlar, Midyat yakınlarında bulunan müfreze komutanlarından, meselenin mümkünse Valiyle ilişki içinde, anlaşarak düzenlenmesini istiyorlar.

Lossow. Nr. 78

[Konsolos Yardımcısı Holstein'dan
Konstantinopel Büyükelçiliğine telgraf (No. 63) 10 Kasım]

71 No'lu telgrafa acil cevap.

Vali, şimdi söz konusu meselenin halledilmesine benim katılmamı reddediyor, çünkü benim Konsolos olarak, Türk Hükümetinin "tamamen iç işi" olan sorunlardaki önlemlerin uygulanmasına katılmamın onun prestijiyle bağdaşmadığı görüşünde. Bence Valinin yeni tavrı Halil Bey ve onun adamlarıyla bağlantılı. Vali hâlâ Naci Bey ve buradaki söz konusu ruhbanlarla birlikte (ben hariç) meseleyi önerildiği şekilde uygulamaya hazır ve başarıdan emin. Vali, Mareşal v.d. Goltz'dan, münasip direktiflerin İçişleri Bakanı'ndan ona (Valiye) verilmesini sağlamasını istiyor, ama bu bağlamda Konsolosluk ve Büyükelçilik arasındaki fikir alışverişine işaret edilmemesini diliyor.

Bu arada Diyarbakır Valisi İstanbul'a davet edildi; bu da buradaki valinin söz konusu meselenin uygulanmasında görevlendirilmesini kolaylaştırıyor.

[Konstantinopel Büyükelçiliğinden
Musul Konsolosluğuna telgraf (No. 76) 12 Kasım]

63 No'lu 9 Kasım (yanlışlıkla 10) tarihli telgrafla ilgili.

Savaş Bakanı, Azik yakınlarındaki isyancılarla hemen silah bırakılması koşuluyla barışçıl çözüm istiyor, ama Alman subay ve memurlarının uygulamaya katılmasını reddediyor. IV. Ordu ve Diyarbakır Valisi aynı mealde bilgilendirildiler. Ben Valiye direktif verilmesi hususunda İçişleri Bakanı nezdinde tavsiyede bulunacağım.

Goltz

1915-11-04-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6350; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 190 (değ.)

Musul Konsolos Yardımcısından (Holstein)
Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 60

Musul, 4 Kasım 1915

Acil.

Halil Bey kurmay heyetiyle birlikte dün buraya geldi. Kendisi hasta ve birkaç gün istirahat etmek zorunda. Kurmaylarından bir Albay biraz önce bana Musul'da da Ermenilerin başının ezilmesi gerektiğini ve bunu kendisinin yapmak istediğini söyledi; benim engel olmama da izin vermeyecekmiş; Almanlar Türklerin dostluğuna ihanet ediyormuş, çünkü Ermenileri kurşuna dizmelerine engel olmak istiyormuşuz.

Halil Bey'e derhal çok aktif emir, her halükârda daha başka katliamları önlemek için, acil olarak gerekli.

Halil'in kuzeyde katliam yapan birliklerinin yarın ya da öbür gün buraya ulaşması bekleniyor.

[Holstein]

1915-11-06-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6600; p. 15.11.1915; Talimatname
Baskı: DuA Dok. 192 (kıs.)

Dışişleri Bakanlığından Konstantinopel Maslahatgüzarına (Neurath)

Nr. 838

Berlin, 6 Kasım 1915

1 Ek

Kızılhaç'ın Erzincan grubundan olan Alman Doktor Neukirch'in Ermeni sorunu üzerine raporunun ekteki kopyası bilginize saygıyla sunulur.[713]

713 Raporu doktorun Frankfurt'taki avukat kardeşi Carl Neukirch 30.10.1915'te Dışişleri'ne iletmiş-çev.

Ek

Kopya

Erzincan, 5 Ağustos 1915

Ermeni sorunu şimdilik Erzincan'da bitti. Hükümet tarafından kalmasına izin verilen birkaç zanaatkâr dışında burada artık yerli Ermeni hiç yok. Şimdiye kadarki iletilerime dönüp baktığımda, bizzat gördüklerim ile duyduklarımı net olarak ayırt ettiğime inanıyorum. Eğer görünenle yetinilmek istenilirse, yabancılar muhtemelen her durumda katliamlardan uzak tutulacağı için, geriye bilinecek çok az şey kalıyor. Ermenilerin yaşadığı huzursuzluğu bilenler, burada böyle şeylerin nasıl olduğunu da yeteri kadar biliyorlar.

Buna karşılık her gün işitilen hikâyelerden ne kadarının doğru olduğunu kestirebilmek zor. Yine de başka kaynak kıtlığından dolayı, olayları benim yaptığım gibi not etmek gerekli görünüyordu. Son zamanlarda burada gördüklerime göre Ermenilerin sürülmesinin daha insanî şekilde sürdürülmesini amaçlayan ve haklarında doğal olarak daha yakın bilgimiz olmayan adımlar, başarılı oldular.

Daha önce fakir kadın ve çocuklardan oluşan sürgün kalabalıklarına eşyasız sürüldükleri için pek az silahlı insan tarafından nezaret edilirken, daha sonraları buradan geçen insanların yanında yük hayvanları ve davarları da vardı. En son Erzurumlular, çok yüklü kağnı kervanlarıyla geçtiler. İnsanlar (göründüğüne göre erkekler de tam sayıyla oradaydılar) çok iyi görünüyorlardı. Yolculukları küçük yol etapları şeklinde oluyor, subayların emrindeki çok sayıda jandarma tarafından korunuyorlardı.

Kafilenin en büyüğüne yüksek bir memur olan Beyazıt Mutasarrıfı şahsen refakat ediyordu. İnsanlar Erzincan ovasında çadır kurdular ve tahminen bir hafta sonra yola devam ettiler. Erzurumlu Ermenilerin taleplerinin uygun şekilde karşılanması açıkça oradaki Vali Tahsin Bey'den kaynaklanıyordu. Buradaki yerel makamların farklı davranması üzücüdür. Güvenilir kaynaklara göre Trabzon'daki olaylar da hoş olmadı. O çevreden gelen insanlar da yaya geldiler ve buradan, eşyasız veya çok az eşya ile birlikte geçtiler. Memlekette özellikle ilgi uyandırması gereken ekonomik sonuçları bütünüyle görebilmek henüz mümkün değil.

Kızılhaç grubunun resmî makamlar ve ahaliyle ilişkileri çok iyi. Buna karşılık Ermeniler yaşadıklarımn sorumluluğunu bize yüklemek isteyeceklerdir.

Sonuç

Bu memleketteki bütün Ermenilerin buradaki topraklardan tamamen uzaklaştırılması, açık ki Van'daki ihanete karşılık olarak gerçekleştirildi. En

ağır saldırılar ilk haftalarda oldu, daha sonraları olay şark koşullarına göre oldukça düzenli yürüdü. Haziran ortasından beri burada artık katliam olmadı.

Ekonomik sonuçlar bütünüyle saptanabilecek gibi değil.

1915-11-06-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6448, p.8.11.1915
Baskı: DuA Dok. 196 (kıs.)

Mordtmannn'ın Görüşleri 6/11

Alman Doğu Hıristiyan Sevgi Eseri Yardım Kuruluşu adına Muş'ta görevli rahibe Alma Johansson'un (İsveçli) Muş'taki Ermenilere yapılan baskılar konusundaki raporu. (5 Kasım)

(Yan not: Muş'ta erkekler için bir yetimhane, kızlar için ikinci bir yetimhane ve sağlık istasyonu olarak adlandırılan bir poliklinik bulunmaktadır.)

Muş şehrinin 50.000 kişilik nüfusu vardır, bunun yarısı Ermeniler'den yarısı Müslümanlar'dan (Türkler, Kürtler) oluşmaktadır; Muş ilinde çoğu Ermeni köyü olmak üzere 300 köy bulunmaktadır.

Kış aylarında Ermeni erkekleri doğudaki savaş bölgesinde erzak ve cephane taşımada kullanıldı, bunlardan pek azı geri dönebildi, her 200-300 kişiden ortalama 50'den azı geri geldi.

İlkbahar aylarında, daha önceden askerî birlikleri misafir etmek zorunda kalan ve ağır yük altına sokulan köyler tamamen tahrip edildi.

Mayıs-Haziran aylarında Bitlis Ermeniler'den temizlendi.

Haziran ortalarında Mutasarrıf tarafından Alma Johansson ve Bodil Björn'e güya Alman ve Türk hükümetlerinin bütün Avrupalıları Harput'a yollama kararı aldığı bildirildi.

Yani Ruslar ilerlerken Van'dan itibaren Ahlat'ı, Bulanık'ı, Gop ve Liş'i işgal etmişler ve gözcü grupları Muş'a 1-2 günlük yürüme mesafesine kadar yaklaşmışlardı.

Ama iki rahibe de Muş'u terketmek istemediklerini bildirdi.

Şehir askerî birliklerce kuşatılmıştı, etrafına top bataryaları dizilmişti.

11 Temmuz Pazar gecesi katliam silah atışlarıyla başladı; Türkler bazı Ermenilerin güya Sason'a doğru bir yarma hareketine giriştiklerini iddia ettiler. Hükümet konağına çağrılan Ermenilerin ileri gelenlerine üç gün içinde bütün Ermenilerin şehri terk etmesi gerektiği duyuruldu; ama artık Hükümete ait olan mallarını, mülklerini geride bırakacaklardı.

Türkler bu sürenin bitmesini bile beklemeden, iki saat sonra Ermenilerin evlerine dalarak mallarını yağmalamaya başladılar.

Ayın 12'si Pazartesi günü top ve silah sesleri gün boyunca sürdü; Türk ahali de buna katıldı. Akşam üzeri askerler saklanan Ermenileri aramak üzere kızlar yetimhanesine girdi. Gece ve ertesi gün de çok sayıda silah sesleri duyuldu. Avlu kapısını kapatmaya çalışırken rahibe Johansson'un gözleri önünde bir kadınla yetim bir kız kurşunlara hedef olarak hayatlarını kaybetti.

Çarşamba günü sabahı adı geçen rahibe Mutasarrıf Servet Bey'e giderek yetimhanenin ve orada kalanların korunmasını ve kollanmasını istedi. Enver Paşa'mn yakın arkadaşı olan Mutasarrıf sinirden küplere bindi, çevrefindaki kişilerin müdahalelerine rağmen ricayı kaba bir şekilde reddetti; iki rahibeye sadece üç yetim kız ile bir hizmetçi alıkoyma hakkı tanıdı.

Ermeni erkekleri hemen şehrin önünde öldürüldü; kadınları, kızları ve çocukları bir günlük mesafede bir yere sürüklediler ve orada safdışı ettiler. Sadece yetimhanede görevli üç kadın öğretmen daha sonra serbest bırakıldı.

Şehrin temizlenmesinden sonra Ermeni mahallesi ateşe verildi ve yerle bir edildi; köylerde de aynı şeyler yapıldı.

Bütün bu olaylar sırasında, Arnavut askerî hekim Esat Bey gaddarlığıyla ön plana çıktı ve iki rahibeyi de tehdit etti.

10 Ağustos günü bunlar Harput'a doğru yola çıktılar ve 20 Ağustos'ta oraya ulaştılar. Yanlarında iki gün sonra ölen, ağır hasta Mutasarrıf da vardı.

Rahibe Alma, Harput'taki Ermenilerin temizlenmesiyle de ilgili olarak ayrıntılı gözlemler yazdı. Orada baskılar Mayıs ayında başlamıştı, erkekler kitleler halinde Temmuz başlarında öldürüldü (Vali Sabit Bey, Kürt; ve Emniyet Müdürü Reşat Bey).

Ayrıntılardan dikkatimi çekenler şunlardır:

Muş, Mezere-Harput ve Sivas'taki resmî çevreler ağız birliği içinde, Almanların Türk Hükümetini Ermenilerin sürülmesi ve imhası için zorladığını iddia etmekteler.

Rahibe Johansson bugün Amerikan Büyükelçiliğini ziyaret etti.

1915-11-08-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 35045, pr.4.12.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 193 (kıs. değ.)

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. Nr. 103/B. Nr. 2511

Halep, 8 Kasım 1915

Ermenilerin gönderilmesi Ekim ayının ortalarında belli bir zirveye ulaştı, bu yüzden bunun bütün boyutlarını kestirmek ve olayın bütününü özetlemek için zaman uygundu. Konsolos Yardımcısı Hoffmann benim olurumla çalışmaya başladı ve yazısı bittiğinde İskenderun'dan gönderecek. Burada bulunan bir başka gözlemcinin kendini ifade etmesini ben de istedim. Şimdi bazı olayları anlatacağım. Ancak bu anlatıma geçmeden önce genel bir hatırlatmada bulunmak isterim: Ranke, Dünya Tarihi adlı eserinde Büyük Karl'ın Saksonya'ya karşı politikasını değerlendirirken şöyle diyor: "Sert yasalara karşı direnç oluşur. Bu tür karışıklıklarda, bu hep olur. İnsanın muhalefetin çıkmasını engellemek için uyguladığı önlemler, tam da bunu uyarmaya uygundurlar."

Bu cümle Türk Hükümetinin 1895 katliamından bu yana iniş çıkışlı olarak Ermenilere karşı takip ettiği politika için geçerli olsa gerek. Aynı cümle özellikle meydana gelen son olaylara da uyuyor. Hükümet Ermenilere karşı tarihte ender rastlanır sertlikte önlemler aldı ve böylece üç bölgede dirençle karşılaştı: Fundacık'ta, Süvediye'de ve Urfa'da. Fundacık'ta olanları daha önce bildirmiştim. Süvediye'de (Antakya yakınlarındaki dört köy) meydana gelen çarpışmalar ise şöyle sona erdi: Ermeni tarafın verdiği bilgiye göre, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 6000 kadar insan, saklı bir koyda, düşman bir geminin açtığı ateşin koruması altında bir gemiye alınarak tahliye edildiler. Kırsal alan için çok yüksek olan %10'luk bir silah altına alınabilirlik oranını temel alırsak, bu 600 adam yapar ki bunlar şimdi büyük bir olasılıkla bize düşman bir orduda askere alınacaklardır. Bu olguya ve düşman bir kruvazörle sağlanan bağlantıya rağmen, yöredeki insanların önceden bir ayaklanma tasarladığına dair bir kanıt yok. İnsanlar daha çok tehcir tehlikesinin çıkışıyla direnişe sürüklendi.

Urfa'daki Ermeni ayaklanmalarına yönelik de dış güçlerin etkin olduğu düşünülmemelidir. Van ve Diyarbakır'dan göç edenler olayları tırmandırmış ve eylemlerin ön safhalarında yer almış olabilirler. Ancak Hükümetin ihtiyat önlemleri ve bununla bağlantılı olarak kendi halklarının ve her bireyin mahvoluşu Urfa ahalisinin gözleri önündeydi, bu, direniş kararını doğurdu.

Çatışmanın patlak vermesi ise Ermenilerin kendi suçudur. Olayları ayrıntılı olarak anlatırken ayaklanmayı bastırmakla görevli General Fahri Paşa'ya Urfa'da eşlik eden Binbaşı Kont Wolffskeel'in anlattıklarından hareket edeceğim:

19 Ağustos'ta bir devriyeye ateş açılmasından ve bunu izleyen katliamdan sonra hiçbir şey yapılmadı, devriyenin katillerine karşı bir soruşturma bile açılmadı. Eylül sonunda Ermeni bölgesinden yine silah sesleri yükseldi. Bununla ilgili de hiçbir şey bilinmiyor. Kime ateş açıldığı dahi belli değil. Hükümet ertesi gün meydana gelen olayları incelemek amacıyla bir jandarma devriyesi gönderdi ve bu askerlerden bazıları da vurularak öldürüldü. Ermeniler bunun üzerine mahallelerine barikatlar kurdular. Mahalle önce Urfa'da bulunan 60 veya 80 dolayındaki jandarma tarafından kuşatıldı. Ekim ayının ilk günlerinde bölgeye bir tabur geldi. 4 Ekim'de de Fahri Paşa ile birlikte Kont Wolffskehl, 5 Ekim'de ise bölgeye ikinci bir tabur ve iki adet top sevk edildi. Aralarındaki savunmacı sayısının 2 bin kadar olduğu tahmin edilen Ermeniler teslim ol çağrılarına yanıt vermediler.

Çarpışma 6 Ekim tarihinde üç cepheden başladı. Urfa kentinin dar ve köşeli mimarisi, evlerin taştan ve genelde eski mağara evlerinin üzerine inşa edilmiş olması ve Ermenilerin de bu evleri ustaca savunma yapmak için kullanmaları bölgenin ele geçirilmesini zorlaştırmıştı. Ermenilerin tüfekleri vardı. Dinamiti de muhtemelen Bağdat tren yolu yapımı sırasında çalmışlardı. Buna karşılık, Rus ya da başka kökenli makineli tüfeklere sahip oldukları iddiası doğru değildi. 12 Ekim günü bölgeye üçüncü bir tabur ve iki adet 12 cm'lik obüs topu getirildi.

14 Ekimde kilise bombalandı. 15 Ekimde de Amerikalı misyoner Leslie'nin karşı çıkmasına rağmen Ermeniler tarafından ele geçirilen ve güçlendirilerek ana istinat noktası haline getirilen Amerikan misyonerlik binası bombalandı. Misyoner Leslie Ermeniler tarafından bu kişinin içinde bulunduğu binanın bombalanmayacağı umuduyla rehin tutuluyordu. Türklerin Leslie'yi serbest bırakmaları talebi reddedildi. Leslie ancak binanın ele geçirilmesinden sonra kurtarıldı. Kilise ve Misyonerlik binasının ele geçirilmesiyle ayaklanma bastırıldı. Türkler'den 50 ölü ve 120 ya da 130 kadar yaralı vardı. Mağara ve su kuyularının aranması sırasında da bir miktar daha asker buralara gizlenen Ermeniler tarafından açılan ateşle hayatını kaybetti. Savaş mahkemesi olaylarla ilgili soruşturma başlattı. Bir komisyon Urfa Ermenilerine karşı başka önlemlere karar verecek.

Sürgünler en sarsıcı biçimde ve en korkunç sonuçlarla sürüyor. Açlık ve salgın hastalıklar ölü sayısının artmasına neden oluyor. Halep'teki sürgünler arasında başgösteren ölüm oranı olağanüstü yüksek. Aşağıda söz edeceğim

Cemal Paşa'nın gelişine kadar en gerekli sıhhî önlemler dahi alınmamıştı. Yaklaşık Ekim ayının ortalarında şehrin dışında yeni bir mezarlık yeri belirlendi. Henüz mezarlığın hazır olmamasından dolayı ölüler yığınlar halinde yeni belirlenen kabristana getirildi ve birkaç gün açıkta kaldı. Bu koşullar altında şehirde lekeli humma hastalığının yayılmasına ve genel bir salgın hastalığa dönüşmesine şaşırmamalı. Her gün ölenlerin sayısı 150 ile 200 olarak bildiriliyor.

Kısa bir süre önce, sürgün edilenlerin yürüdüğü bir caddede, tesadüfen kendim bir izlenime kapıldım. Afşin-Halep arasındaki 60 km'lik yolda 21 Ekim günü caddede yatan 4 ceset gördüm. Bunlardan ikisi hayvanlar tarafından yarı parçalanmış durumdaydı. Bu ilk cesetleri gördükten sonra geldiğim ilk handa han sahibine para karşılığı yolda gördüğüm insanları gömebilecek kimse var mı, diye sordum. Hancı gülümsedi ancak isteğimi de yerine getirdi. Neden gülümsediğini sorduğumda bana şu yanıtı verdi: "İstersen bu cesetleri gömdürebilirim. Ancak neden özellikle bu cesetlere bu kadar değer verdin? Eğer burada her toprak parçasında yatanların sayısını bilsen, sadece yolda görünen bir iki cesedi gömdürmekten vazgeçerdin."

Eğer yaşadığım bu olay hiçbir asker veya jandarmanın cesetlerin yanından geçerken görüp de bildirmediği oldukça sık kullanılan İskenderun yolunda meydana gelmişse, o zaman iç taraflarda daha az kullanılan yolların durumu bundan iyi olmayacaktır. Havayı dayanılmaz kılan hayvan leşlerine hiç değinmedim henüz. Katma yakınındaki toplama kampı anlatılamayacak kadar eksik sıhhî koşullar içindeydi. Yollarda yürüyenler besinsiz kalmış ve bitkindi. Gördüklerim arasında ayakları çıplak yürüyenlerden açlıktan ölmeye yakın olanlara, bedenini zorlukla taşıyanlardan şaşkın durumda yolda oturanlara ve yıpranmamış ayakkabısı olandan bazı ev eşyalarıyla at arabalarının üstünde yol alanlara kadar her durumda insan vardı. Gördüğüm farklılıklar kat edilen mesafeyle ilgili olarak açıklanabilir.

Öyle bir duruma gelindi ki, Pozantı-Halep arasındaki cephe yolu salgın hastalıklarla doldu. Albay Baron von Kress yollardaki sıhhî durumun askerî açıdan önem taşıdığını 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya kabul ettirdi ve onu Halep'e gelmesi konusunda ikna etti. Cemal Paşa gelmeden önce yol konusunda Menzil Başmüfettişi Veli Paşa'dan telgrafla bilgi edindi. Veli Paşa, Cemal Paşa'ya bazı küçük dizanteri vakalarının gözlemlendiğini, bunun dışında yaygın bir bulaşıcı hastalığın gözlemlenmediğini söyledi. Ancak Cemal Paşa Rayak'tan aldığı bir haberde Halep'ten gelen bir trende üç ceset bulunduğunu öğrenince gelmeye karar verdi.

Cemal Paşa burada etkin önlemler alınması için talimatlar verdi. Hastalıkları bildirme zorunluluğu getirildi. Hastaneler kuruluyor. Hastaların taşın-

ması için araçlar tahsis edildi. Şehir bölgelere ayrıldı ve her bölge için bir doktor görevlendirildi. Doktorlara evleri kontrol etme yetkisi verildi. Şehrin temizlik hizmetleri yeniden organize ediliyor.

Emirler ve talimatlar verildi, şimdi sıra bunların uygulanmasında. Alman bir sıhhiyeci ve bir askerî doktor da göreve çağrıldı.

Irak ya da Mısır'a orduların sevk edildiği bu bölgenın önemi açısından salgınla mücadele bundan sonra da ciddî bir şekilde sürdürülmeli. Tüm bunların yapılabilmesi Baron von Kress'in şahsiyeti, mümkün olanın yapılması için bir garantidir.

Bu raporun bir örneği Alman Şansölyeliğinin Konstantinopel Büyükelçiliği'ne gönderilmiştir.

Rößler

1915-11-09-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6401 ve 6448; Telgraf raporu
Baskı: DuA Dok. 195

Konstantinopel Maslahatgüzarından (Neurath)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 660

Pera, 9 Kasım 1915

Sayın von Scheubner-Richter, Musul'dan ayın 5'inde şunları rapor etti:

"Erzurum'dan Hınıs, Muş, Bitlis, Siirt üzerinden Musul'a giderken eskiden Ermenilerin oturdukları bütün köylerin ve evlerin terk edilmiş ve yıkılmış olduklarını gördüm. Canlı Ermeni erkeklerine hiç rastlamadım. Kimileri dağlara kaçmış. Yaklaşık 500 Ermeni kadın ve çocuk çok kötü bir durumda Bitlis Ermeni kilisesine sığınmıştı, Ermeni kadınlardan bir kısmı da Türklerin evlerinde esir tutuluyormuş. Bütün yol boyunca ben ve benimle birlikte yolculuk eden Almanlar, yerlerde Ermeni erkeklerin, kadınların ve çocukların cesetlerini gördük; birçoğu süngülenmişti. Oysa Hükümetin emri üzerine bu yol jandarma tarafından cesetlerden temizlenmişti. Kürtlerin dediğine göre çevredeki bütün Ermeniler öldürülmüş. Ermeniler tarafından hazırlanan bir devrim ya da ayaklanma bildiğime göre sadece Van'da meydana gelmişti, diğer yerlerde Ermeniler sadece kendilerini savunmuşlar. Aralarında Türk subaylarının da bulunduğu Türkler, Alman Hükümetinin Ermenilerin yok edilmesini istediği söylentilerini her yerde yaymışlar ve sonra da buna kendileri de inanmaya başlamışlar."

Muş ve çevre köylerindeki Ermenilerin yok edilmesi, Ermeni mahallelerin yıkılması konusunda, Alman Doğu Hıristiyan Yardım Kuruluşunun oradaki yetimhanesinde görevli rahibe Alma Johansson (İsveçli) bir süre önce İstanbul'a geldiğinde ayrıntılı açıklamalarda bulundu. Rahibenin ifadesine göre, kaçak olanlar ya da Türkler tarafından alıkonulan Ermeni kadınlardan başka hiç kimse canlı kalmamış; Ermenilerin evleri ateşe verilmiş ve yerle bir edilmiş. Temmuz'un ilk yarısında meydana gelen bu olaylar, adı geçen rahibenin anlattıklarından çıkartılan sonuca göre, Ahlat, Bulanık, Gop ve Liş'i işgal eden Rus birliklerinin Muş'a iki günlük mesafeye kadar yaklaşmasıyla yakından ilgili.

Ağustos ayında Muş'u terk eden, birkaç ay Harput'ta (Mezre, Mamuret ül Aziz) kalan ve Sivas üzerinden buraya ulaşan Bayan Johansson, anlatımlarının en sonunda, gerek Muş, gerekse Mezre ve Sivas'ta resmî çevreler arasında Almanların Ermenilere baskı yapması için Türk Hükümetini zorladığı iddiasının dolaştığını ifade etmektedir.

N[eurath]

1915-11-10-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A 53a, 6751; p. 21.11.1915; Talimatname
Baskı: DuA Dok. 197

Alman İmparatorluğu Başbakanından (Bethmann Hollweg)
Konstantinopel Maslahatgüzarına (Neurath)

Nr. 857

Berlin, 10 Kasım 1915

2 Ek

Kopyalarını ilettiğim verilerde Almanya'daki Protestan çevrelerinin bana dile getirdikleri Ermeni sorunu bulunmaktadır. Aynı sorunla yine yazıya ekli bulunan Alman Katoliklerinin Merkez Komitesinin misyonerler toplantısında alınan kararlar da ilgilenmektedir. Her iki açıklama da Türklerin Ermenilere karşı davranışlarının, Almanya'nın da izlediği gibi gittikçe artan endişe ve heyecanla izlendiğini göstermektedir.

Pek muhterem cenaplarını, eklerde dile getirilen husus ve istekleri de dikkate alarak her fırsatta ısrarla Babıâli'deki etkinizi Ermenilerin lehine kullanmanızı ve özellikle de Babıâli'nin ölçütlerinin Türkiye'deki Hıristiyan halkının geri kalanına genişletilmemesi için dikkat etmenizi salık veriyorum.

Muhterem cenabımız, lütfen konunun gidişâtı hakkında beni sürekli bilgilendirmenizi arz edeceğim.

Bethmann Hollweg[714]

Ek 1

Suret

Alman Şansölyesi Sayın Bay Dr. von Bethmann Hollweg'e,
Ekselansları, Berlin B.

Berlin, 15 Ekim 1915

Ekselansları,

İmza atanlar ve Alman Hıristiyanları'nın gittikçe büyüyen bir çevresi kendilerini belirli ölçüde, Türkiye'de bulunan Ermenilerin acıklı kaderlerinden dolayı içerisinde bulundukları huzursuzluk durumlarını dile getirmeye zorlanmış hissetmekteler, çünkü inandırıcı haberlerden yola çıkarak, eğer maruz kaldıkları insanlık dışı muameleye bir an evvel dur denmediği sürece, Ermenilerin yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya oldukları kesindir.

Bu haber bize şu tabloyu çizmektedir:

Zaten Rusya-Türkiye savaşından bu yana doğu vilayetlerindeki yüzlerce Ermeni köyü Kürtler ve çetelerce yağma edildikten ve binlerce savunmasız Ermeni katledildikten sonra, Mayıs sonunda tüm Ermeni halkının bütün Anadolu vilayetlerinden ve Kilikya'dan Bağdat yolunun güneyine Arabistan bozkırlarına nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar insanlık dışı bir sertlikle geçtiğimiz aylarda uygulamaya konuldu. Ermeni halkının askerlik çağına gelmiş tüm erkekleri orduya alınıp silahsız bir halde iç bölgelerin cephe gerisi yollarında yük taşıyıcıları ya da karayolu işçisi olarak görevlendirildiklerinde, erkek koruyucuları ellerinden alınmış kadın, çocuk, hasta ve yaşlıları oturdukları yerlerden kaçırdılar, varlıklarına el koydular ve donanımsız ve yiyeceksiz, çıplak ayaklı, aç, hakaretlere maruz kalmış ve sürekli işkence ve tacize maruz kalarak, yüzlerce, binlerce sürü benzeri yığınlar halinde kaba zaptiyeler tarafından yüzlerce mil sürgüne sürüklendiler.

Bu olağanüstü önlemler, başkentte ve iç kesimin merkezlerinde halkın yöneticileri, entellektüeller, halkın ileri gelenleri ve din adamlarının gece vakti hapse atılmaları ve sorgusuz, mahkemesiz vurulmaları ya da sürgün edilmeleri

714 Neurath, sadece websitesinde (www.armenocide.net) yayınlanacak olan, olası Bab-i Ali değerlendirmesinin bazı bölümlerin çıkarılması ve değiştirilmesi talimatını vermiştir.

ile başgöstermiştir. Çalışmak için silah altına alınan askerlik çağı gelmiş insanlar sevkıyat yollarında saldırılara maruz kalıp vuruldular. Nakledilen kadın, çocuk ve yaşlılardan neredeyse yarısından daha azı varış noktalarına ulaşabilmişlerdir. Kızlar ve genç kadınlar Türk haremlerine ve Kürt köylerine kaçırılmışlardır. Oralarda Müslüman olmalarından başka çareleri kalmamıştır. Aynı şekilde sayısız çocuk Hıristiyan olan ebeveynlerinden zorla alınmıştır ve şimdi Müslüman olarak yetiştirilmektedir. Nakil işleminden yalnızca Müslüman olmayı kabul eden birçok yüzlerce Hıristiyan aile kurtulmuştur. Aslında bu yerinden etme önlemi, fiiliyatta en büyük ölçekte bir kıyım niteliği kazandı. Yolun belirli noktalarında meydana gelen katliamlar, açlık ve takatsiz kalma nedeniyle, nakil edilenlerin sayısı, göründüğü kadarıyla, yarı yarıya azaldı.

Tabiî ki nakledilen ve katledilenlerin kesin sayısı hakkında yorumlar yapmak hemen hemen olanaksız. Ermeni Patriğinin istatistiklerine göre nakil ile karşı karşıya kalan vilayetlerde yaklaşık 1.200.000 Ermeni yaşamaktaydı. Nüfusun bir kısmının dağlara kaçabildiği ve uzak bölgelerin nakledilmediği varsayılsa bile, yine de geriye nakle ve katle maruz kalan yaklaşık bir milyon Ermeni Hıristiyan kalıyor, üstelik Gregoryen, Katolik ve Protestan mezheplerine olan aidiyetlerine bakılmaksızın. Yarısının ya da her ne kadarının öldürüldüğünün, Müslümanlığı kabul eden ailelerin sayılarının bini ya da on binleri bulup bulmadığının belirlenmesi şu an için mümkün olmamaktadır. Ama şimdiden bir konuda emin olmak mümkün. O da: Doğunun bu son derece çalışkan ve itaatkâr olan bu Hıristiyan halkına indirilen darbenin Türkiye'nin geleceği açısından ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkiler açısından vahim sonuçları olacağı açıktır ve barış görüşmeleri ile Türkiye'nin müttefiklerinin onurunu derinden etkileyeceği bellidir.

İçerideki, neredeyse tamamıyla Ermenilerin elinde bulunan ticaret ve zanaatkârlık yok edilmişti. İstanbul (yakl. 180.000), İzmir (28.000) Adana ve Ermeni bölgelerinde bulunan ve şimdiye dek nakil işlemine maruz kalmayan diğer şehirlerde ticaret ve zanaatkârlıkla uğraşan Ermeni nüfusun göç ettirilme hazırlıkları, Almanya'yı son derece yakından ilgilendiren, Türkiye'nin ekonomik gelişimi için vahim sonuçlar doğuracaktır. Ülkeyi tanıyan uzmanların yargılarına göre Türk ve Yahudi halklarının Ermenilerin bıraktığı boşluğu doldurmaları onlarca yılı alacaktır. Bu sorulara ekonomik yaşamın otoriteleri cevap versin.

Ancak imzası bulunanları birinci ölçüde huzursuz eden ve Ekselanslarının güvenlerine sığınmalarına neden olan gittikçe yayılan Türk milliyetçiliği ve İslâm fanatizminden dolayı ciddî tehlikelere maruz kalan Alman ekonomik ve kültürel işbirliğinin geleceği değil. Bizim vicdanımızı rahatsız eden, birer

Hıristiyan olarak Alman halkına, Türkiye'nin müttefiki olarak söz konusu olaylar karşısında yüklenecek sorumluluktur.

Sadece ittifak basını değil, tarafsız ülkelerin kamuoyları da Almanya'yı Türkiye'deki olaylardan sorumlu tutmaktadır. Elbette bu noktada Alman diplomasisinin Babıâli üzerindeki etkileri büyütülmektedir. İttifak güçlerinin devre dışı bırakılmasından sonra, Boğazlardaki tek güç olduğu izlenimi iyice yerleştiği için, Almanya Hıristiyan katliamını önleyebilecek tek güç olarak görülüyordu. Ermeni halkını yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakan önlemler, Babıâli tarafından, Ermeni halkının isyan teşebbüslerine ve sınır bölgelerindeki stratejik zorunluluklara dayandırılmaktadır. Herhangi bir yerde Ermeniler bahsedilen suçlamaları hak etmiş olsalar bile, ki bizim bilgilerimize göre Ermenilerin siyasî ya da dinî organizasyonlarının anavatana karşı düşmanca davranış sergilediklerini kanıtlayabilecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır ki, bu bile alınan korkunç önlemleri açıklayamaz.

Biz Türk Hükümetinin bu hususta hedefleri konusunda yargılara varmaktan geri duruyoruz. Her koşulda uygulamada İslâm fanatizminin ve Hıristiyan düşmanlığının en korkunç teşviki görülmüştür ve bu teşvik Türkiye'deki diğer gayri Müslim halk toplulukları için de tehlike teşkil etmektedir. Şunun gibi sözler dolaşıyor ortalıkta: "Ülke sadece Müslüman olsun, başka bir şey değil." Misyoner enstitülerinin boşaltılması da bunu tasdik etmektedir. İçerideki her türlü Hıristiyan yardım kurumunun ve tüm yabancı kültür etkilerinin kurutulduğu izlenimi oluşmaktadır.

Bu oluşumlar diğer Hıristiyanlık için kısaca tahammül edilebilir gibi değildir ve Türkiye için de haklı olarak sürdürdükleri, iç ilişkilerini dış etkilerden koruma teşebbüslerinin karşısına aşılması neredeyse imkânsız olan zorluklar yaratmaktadır. Tarafsız ve düşman dış ülkelerde bu hususta heyecan gittikçe artmaktadır ve gerçekler tüm boyutlarıyla açıklığa kavuştuğunda tutkulu bir patlamaya yol açacaklardır. Bu öfke o zaman doğrudan, Türkiye ile olan ilişkileri nedeniyle bu korkunç olayların önüne geçebilecek ve gerekli önlemleri stratejik önlemlere indirgeyebilecek güce sahip olan Almanya'ya yönelmeyecek midir?

Her nasıl ki Almanya, Türkiye'nin savaşa girmesi ve "Cihat / Kutsal Savaş" ilânı nedeniyle sorumlu tutulduysa, Hıristiyan bir halkın katliamından da tüm suç Almanya'ya verilecektir. Bunların etkinin de, endişelerimize göre sözde Belçika vahşetine yönelik tepkilerden daha derinlere gitmesinden endişe ediyoruz.

Ancak şimdiye dek dış ülkelerin tüm suçlamaları halkımızın müttefik vicdanından etkisiz bir şekilde geçtiyse de duyulmasını kimsenin önleyemeyeceği bu haberlerin günyüzünc çıkmasıyla birlikte Alman Hıristiyanları üzerinde

en olumsuz etkilere sahip olacaktır. Daha kutsal savaşın açıklanmasında bile belirli çevrelerde vicdanî hesaplaşmalar yaratmıştı; bizler o zaman bu şüpheleri ancak savaşın doğrudan Hıristiyanlara karşı yürütülmediğini, yalnızca Hıristiyanlarla yan yana Türkiye'nin düşmanlarına karşı yürütülen bir savaş olduğunu söylememizle yatıştırabilmiştik.

Ama kimse, Alman yoldaşlarının nasıl tüm bir Hıristiyan halkını yok ettiklerini gördüklerinde, bu olayın Alman halkının sevincinde yarattığı felç edici etkiyi engellemeyecektir. Tanrı'ya silahlarımızın zaferi için yakardığımız iyi vicdanımızda halkımızın direnme gücü yatmaktadır. Eğer başka inançlara sahip müttefiklerimiz tarafından yüz binlerce din yoldaşının amaçsız ve anlamsız bir şekilde, biz kurtulmaları için bir şey yapmadan, ölüme gönderildikleri duyulursa, bu birlik ve mutluluk sarsılacaktır.

Biz de bilmekteyiz ki, Alman Hükümeti tarafından da Ermenilerin yok edilmesini yönlendirmek için Türkiye'nin kişisel çıkarları doğrultusunda da adımlar atılmıştır.

Olgular, ne yazık ki bu adımların vahim kaderi önleyemediğini göstermiştir. Türk Hükümeti bildiğimiz kadarıyla nakledilenleri açlıktan ölmekten korumak için gerekli önlemleri almamıştır, hattâ güç durumda olan kadın ve çocuklara yardım getirme teşebbüslerini de reddetmiştir. Hayatta kalan nakledilenlerden, ekseriyetle de kadın ve çocukların da yok olmaya mahkûm olduklarından endişelenilmektedir.

Buna biz, Hıristiyan halkımız sessizce seyirci kalamaz. Kendisi tüm ülkelerdeki İslâmî duyguları kendi ulusal amaçları için uyandıran ve kullanan Türk Hükümeti, Hıristiyan yoldaşlarından kendi Hıristiyan duygularını sessiz kalmaya mahkûm edemezler. Kendi sorumluluğu altında, tüm Hıristiyanlığın yüzüne vurulmuş bir darbe olarak algılayacağı muazzam bir olayın cereyan etmesine izin verdiğinde, bunun gelecekti yolunu nasıl zorlaştıracağını anlamalıdır.

Alman isminin saygınlığının bu korkunç suçun ortağı olarak lekelenmesi engellenmelidir. Almanlar esir Müslümanlar için camiler inşa ederken yüzlerce Hıristiyan kilisesinin yok edilmesi ya da camiye dönüştürülmesi düşüncesi tahammül edilir gibi değildir. Basın, Müslüman yoldaşlarımızın soyluluğunu ve hoşgörüsünü överken, Müslümanlar tarafından suçsuz Hıristiyanların kanlarının seller gibi akıtıldığı ve on binlercesinin Müslüman olmaya zorlandığını bilmek, vicdanımızı sızlatıyor.

Bizler, Alman Hıristiyanlar olarak Türkiye Hükümdarlığı ile girdiğimiz ittifakın bize getirdiği yükümlülükleri reddetmiyoruz. Yanımızda sürdürdükleri kahramanca mücadeleden onların da hak ettikleri meyveleri biçmeleri bizim de samimi isteğimiz, amacımız kesinlikle işlerini herhangi bir şekilde zorlaştırmak değildir. Ama din yoldaşlarımıza karşı sorumluluklarımızı da inkâr

edemeyiz. Aksi takdirde onur ve vicdana karşı davranmış oluruz ve halkımızın zaferi üzerine gölge düşer.

İleri sürdüğümüz bu nedenlerden dolayı Ekselanslarından, yaratılan durumun tahammül edilmezliğini ve yardım önlemlerinin ne derecede acil olduğunu Babıâli nezdinde vurgulamasını, bu esnada kesinlikle Türkiye'nin çıkarlarına ya da bizim savaş hedeflerimize ulaşmamıza ters düşmeyecek, ama insanlık namına ve ekonomik çıkarlarımız için son derece önemli olan üç hedefi gözler önüne sermesini, istirham etmeliyiz.

Şimdiye dek dokunulmayan İstanbul, İzmir, Adana ve diğer henüz dokunulmayan şehirlerde bulunan Ermeni nüfusun nakil işlemlerinin engellenmesi,

Mezopotamya bozkırlarındaki yüz binlerce kadın ve çocukları hayatta tutmak için sadece göstermelik değil, gerçek önlemlerin alınması ve geriye kalan Ermenilerin acımasızlıklara maruz kalmalarının engellenmesi,

Diğer ülkelerdeki Hıristiyanlara, belki Alman ve tarafsız güvenilir kişilerin de katkılarıyla yardıma muhtaç olan nakledilenlere yardım hizmetlerinin götürülmesi ve desteklenmesine izin verilmesi.

Barış yapıldığında, şimdi zorunlu olarak Müslümanlaştırılan Hıristiyanların, Hıristiyanlığa geri kabul edilmelerinin mümkün kılınması ve Türkiye'deki Hıristiyan azınlığın gelecekte barışçıl ve dürüst bir gelişim gösterebilmeleri, Doğudaki yardım ve kültür faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için bır teminatın verilmesine dikkat edilmesini rica ediyoruz.

Ekselanslarının bizi en kısa sürede Alman Hıristiyanlar arasındaki huzursuzluğa karşı durabilecek ve dış ülkelerin suçlamalarını boşa çıkarabilecek duruma getirmesini en derin saygılarımızla arz ediyoruz.

Ekselanslarının en itaatkâr bendeleri

Dr. Karl Axenfeld, Berlin Misyoner Topluluğu'nun Direktörü, Berlin

Profesör D. Baumgarten, Kiel

Profesör Dr. Johannes Burchard, Posen Kraliyet Akademisi'nde Hukuk Bilimleri Profesörü, Posen

Superintendant D. A. Cordes, Leipzig

D. Adolf Deissmann, Berlin Üniversitesi Teoloji Ord. Profesörü, D.O.M. Yönetim Kurulu Üyesi

Baş vaiz D. Dibelius-Dresden, Protestan Eyalet Meclisi Başkan Yardımcısı, Peder D. Erich Foerster, Frankfurt a/M.

Th. Haarbeck, Pfr., Deutscher Verband für Gemeinschaftspflege und Evangelisation Derneği 1. Başkanı, Barmen

Müdür D. G. Haccius, Hermannsburg i. Hann.

A. Haccius, Yüce Adalet Meclisi üyesi, Hannover

Haendler, Propst ve Genel superintendant, Berlin

Prof D. v. Harnack, Yüce Meclis Üyesi Berlin-Grunewald

Profesör D. G. Haussleiter, Halle/S.

Held, Sudan-Öncü-Misyonerliği Misyon Müfettişi, Wiesbaden

P. O. Hennig, Cemaat Misyonu Başkanı, Herrnhut

Profesör Dr. W. Herrmann, Marburg

D. Hesekiel, Genel superintendant, Wernigerode

Dr. Hornemann, Eyalet Meclisi Üyesi, Berlin

Genel Superintendant D. Kaftan, Kiel

Pastor D. Dr Kind, Genel Protestan Misyon Derneği Başkanı, Berlin

D W L Kolbing in Herrnhut, Kudüs Protestan Sığınmacıları İdaresi Başkanı

Dr. Johannes Lepsius, Potsdam

Yüksek Meclis Üyesi Prof Dr. Loofs, Halle

Profesör D. Mahling, Berlin-Charlottenburg

D. Philipps, Berlin-Charlottenburg

Şehir Rahibi Pfisterer, Weinsberg-Württemberg

Profesör D. Julius Richter, Berlin-Steglitz

Pastor Röbbelen, Hermannsburg i. 1-1., İran Luteryen Misyon Derneği Başkanı

Roedenbeck, Diazös Superintendant Potsdam 1, Alman Doğu Misyonerliği Müdürü, Klein-Glienicke, Potsdam yakınlarında.

Lic. Dr. Paul Rohrbach, Berlin

Peder Johs. Spiecker, Rhein Misyon Birliği, Barmen

Misyoner Müfettişi Lic. Schlunk, Hamburg

Schlicht, Superintendant, Kudüs'teki Protestan Cemaati'nin eski pederi., Rudow b. Berlin

A. W. Schreiber, Misyonerlik Müdürü, Berlin-Steglitz

D. Dr. Hans von Schubert, Yüksek Kilise Meclisi Üyesi, Teoloji Ord. Profesörü, şu sıralarda Heidelberg'teki Teoloji Fakültesi Dekanı

Profesör D. Dr. R. Seeberg, Berlin

Müdür D. F. A. Spiecker in Berlin-Grünewald

Peder Ewald Stier, "Alman-Ermeni Derneği" ve "Notwendiges Liebeswerk" Derneği

F. Schuchardt, Doğudaki Hıristiyan Hayırperverlik Kurumunun Alman Yardım Birliği, E. V., Frankfurt a/Main.

Martin Urban, Misyon Müfettişi, Güney Doğu Avrupa Misyonu Başkanı, HausdorfKr. Neurode

Profesör Dr. Weckesser, Karlsruhe

Geh. Kirchenrat H. 1-1. Wendt, Jena'da Teoloji Profesörü

Winkler, Peder, Berlin, Alman Doğu Misyonerliği Yönetimi'nin Üyesi

Adolf Zeller, Patrik, Zehlendorf eskiden Maraş, Halep Vilayeti

Gerhard von Zezschwitz, Peder ve Burgbornheim'de Senyör, Bavyera

Kudüs'ten Profesör D. Dr. Dalman.

Gustav Gerock, Stuttgart'ta Şehir Ruhbanı

Johannes Lohmann, Miechowitz'deki Diakonistler Evi Friedenshort rahibi

Lic. R. Mumm, Alman Meclisi üyesi, Berlin. N.W. 87

Ek 2

29 Ekim 1915, Berlin

Almanya Katolikleri'nin Genel Toplantısında 29 Ekim 1915 tarihinde Berlin'de toplanan Merkez Komitesi'nin Misyoner Heyeti sesini yükseltmeyi, şu sıralar Türk Hükümeti tarafından Ermenilere karşı yürütülen olağanüstü sert önlemlere derhal bir son vermek için, inkâr edemeyeceği görevi olarak görmekte. Ermeniler her ne suç işlemiş olurlarsa olsunlar, Türk Hükümetinin de kulaklarını tıkayamayacağı insanlık adına, Ermenilerin tamamen yok edilmesinin engellenmesi gerekiyor.

Toplantının Alman Şansölyesi Yönetimine, Ermenilerin kötü kaderini hafifletmek için elinden gelen her şeyi yaptığına dair güveni tamdır. Ama yine de Ermenistan'daki dehşet olaylarının sürmesi göz önünde bulundurulduğunda, aralıksız olarak diplomatik yollarla, müttefikimiz olan Türkiye Hükümetine Ermenilerin kötü kaderlerinin hafifletilmesi için, askerî müttefikliği tehlikeye atmadan gerçekleştirilebilecek, tüm olanakların seferber edilmesi için elinizden geleni yapmanızı rica ediyoruz.

Türkiye Hükümeti, Almanya'nın Hıristiyan halkının Türkiye ile olan siyasî müttefikliği tehlikeye atmak pahasına, Türkiye'deki inanç yoldaşları böylesine baskılara maruz kaldıklarında sessiz kalamayacaklarını anlamak zorundadır. Üstelik bu, Misyoner heyetinin toplantısı esnasında anlaşıldığı gibi, tüm Alman Katoliklerin Türkiye'deki tüm Hıristiyan halklardan Türk Devletine karşı tam bağlılık istemeleri tutumu ve kendilerinin bu doğrultuda Doğudaki Hıristiyanlara etki edeceklerine ve onlarda vatandaşlık duyguları

uyandırmaya çalışacakları göz önünde bulundurulduğunda daha da geçerlilik kazanmaktadır.

Ayrıca bu Türkiye'nin de olayı kendi ilgisi doğrultusunda doğru anlayıp, şimdiye dek devletin idarî işlerinde ve ekonomik ilerlemede büyük katkıları olmuş Ermeniler gibi değerli çalışanların tekrar kaybına uğramasın.

Ama hepsinden de önemli olarak Alman Şansölyesinden Türkiye'nin diğer bölgelerinde Hıristiyan halka karşı benzer olayların gerçekleşmemesi için dikkatle göz kulak olmasını rica ediyoruz.

Aşağıda bulunan imzaları ile teslim edilen Misyoner heyetinde bulunan Katoliklerin, Alman Şansölyesinin yönetimine ve dost Türkiye Hükümetine güveni tamdır ve bahsi geçen uygunsuz durumların ortadan kaldırılmasıyla, Türkiye ile olan işbirliğimizin Almanya'nın Hıristiyan halkı tarafından, bundan sonra da sevinçli bir atmosfer içerisinde ve katılımla karşılanacağı kanısındayız.

Misyoner heyetinin bünyesinde temsil edilen Alman Katoliklerinin bütün organizasyonları adına imzalayan:

Başpiskopos Dr. Werthmann, Başkan
Danıştay Üyesi, Dr. jur. Carl Bachem
Meclis Üyesi M. Erzberger

1915-11-12-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/171

Doğudaki Hıristiyan Alman Yardım Birliği Müdürü Friedrich Schuchardt'dan Dışişleri Bakanlığı Büyükelçilik Müşaviri Rosenberg'e

Konstantinopel, 12 Kasım 1915

Çok Sayın Başmüşavir,

Uzun yıllardır dostum olan American Board'ın Müdürünün ivedi bir arzusuna binaen bugün Amerikan Büyükelçiliğini ziyaret ettim. Bu ziyaret program dışı olmasına rağmen bundan kaçınmamayı görev saydım. En derin kanaatimle, mevcut ilişkilerimiz çerçevesinde şu anda Türkiye'nin Ermeni Hıristiyan halkı için yapılabilecek her şeyi yaptığımız konusunda Dışişleri Bakanlığımızın Amerikan Büyükelçisine garanti verme fırsatını ciddî biçimde değerlendirmesi gerektiğine inanıyordum.

Maalesef tehcir önlemleri şimdi de Protestan ve Katolikler üzerinde uygulanmış görünüyor.

Tüm çocuklarımız ve çalışanlarımızla birlikte kurumlarımızın ve evlerimizin de korunmasının Alman Hükümeti tarafından hesap edilmesi gerektiğine inanıyorum. Önceleri Muş'ta komşumuz olan bir İsveçli, Alma Johansson müttefikimiz Ermeni halkının ünü hakkında yeni ve sarsıcı detaylar verdi. Ben geniş bir raporu izninizle A.A'ya (Dışişleri Bakanlığına) göndereceğim. Fakat bu bölgede daha bugün olan gerçekler üzerine dikkatinizi çekmek istiyorum.

Belki hâlâ, 2 veya 3 yıl önce Bitlis bölgesindeki Kürt isyanında cezaya çarptırılanların sayısını hatırlıyorsunuzdur, sanırım 13 Kürt lideri asılmıştı. Bu Kürt aşiretleri Rus birliklerine yaklaşırken artık hesaplaşma gününün geldiğine inanıyor, Van bölgesindeki Türk memur ve subayları ve kaçaklar hakkında anlatılan korkunç şeyleri biliyorlardı.

Bu yüzden Kürtlerin bu zalimliğinin belirli nedenlerden dolayı Ermenilerin sırtına yeni bedeller yüklemesi muhtemel görünüyor.

Van'daki misyonerimiz Spörri'nin sözlü haberlerine göre - ki ben onunla Berlin'e hareketimden önce bir kere daha konuştum - Ermeniler de Müslümanları öldürdüler, ama ne erkeklere işkence yaptılar, ne kadın ve kızlara tecavüz ettiler, ne de çocuklara hayvanca davrandılar.

İçerlerden gelen bazı sahte telgraflar üzerine yazacağım ilginç şeyler sonraki raporuma kalıyor. Eğer sizi uzaktan da olsa rahatsız ediyorsam özür dilerim, ama Dışişleri Bakanlığımızın tüm gerçekleri bilmesi ve açıkça görmesi, daha iyi kavrayabilmesi için önemlidir.

Saygı dolu selâmlarımla

F. Schuchardt

1915-11-12-DE-012

Kaynak: PA-AA/BoKon/172; A53a; zu A30148, A 30410; Yazı
Baskı: DuA Dok. 198

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg) Berlin Alman Protestan Yardım Misyonu Müdürü August Wilhelm Schreiber'e

Berlin, 12 Kasım 1915

Suret

Size geçen ayın 15'inde verdiğiniz dilekçeyi aldığımı teşekkürlerimle bildirmek isterim.

Kraliyet Hükümetimiz, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de Hıristiyan halkların inançlarından ötürü baskı görmemeleri için bütün gücünü kullanmanın

en yüce görevlerinden biri olduğu inancında. Bütün Alman Hıristiyanlar, dilekçenizde açıkladığınız endişeleriniz ve isteklerinizi dikkate alacağımdan ve elimden geleni yapacağımdan emin olabilirler.

İstanbul'daki Kraliyet Büyükelçiliğimize dilekçenizin içeriği konusunda bilgi verilmiştir.

[Bethmann Hollweg]

1915-11-12-DE-013

Kaynak: PA-AA/R 14088; BoKon/171; A53a, ad 6381; Rapor

Neurath'dan Bethmann Hollweg'e (Pera, 12 Kasım 1915)

Güvenilir kaynaktan öğreniyorum ki, Türk Hükümeti tüm zıt yöndeki güvencelerine rağmen İstanbul'da oturan Ermenileri de sürgüne yollamaya karar vermiş. Bu önlem hemen ve başkentin bütün Ermeni ahalisine karşı bir defada değil, ama her halükârda savaş bittikten sonra uygulanacakmış. Bu nedenle ben, Halil Bey'in dikkatini bu ayın 8'inde acil olarak, yeniden, böylesi bir hareketin getireceği politik ve ekonomik sonuçlara çektim. Ekselanslarınızın dikkatine, Hakkı Paşa'nın da bu belalı planın uygulanmasına karşı iyice uyarılması gereğini sunarım.

Konstantinopel Maslahatgüzarından (Neurath)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 669

Pera, 12 Kasım 1915

1 Ek

Mareşal Goltz, Doğu Anadolu savaş alanındaki misyonu gereği Ermeni sorunu konusunda İmparatorluk konsolosluklarına giden direktiflerin kopyalarının kendisine iletilmesini ve aynı zamanda bu sorun içindeki pozisyonumuz hakkında bilgilendirilmesini rica etmişti. Bunun üzerine ben ona ekteki yazının kopyasını gönderdim.

Mareşalin ricasının bir nedeni, Diyarbakır Valisi tarafından organize edilen Hıristiyan katliamlarından kurtulmak için Mardin ve Midyat arasında erişilmesi zor bir yerde mevzi tutan Süryani mezhebinden bir miktar Hıristiyana karşı, Türk Ordu Komutanlığınca uzun zamandır planlanan bir sefer idi. Aslında bu sefer için görevlendirilen IV. Ordu (Cemal Paşa) çok

uzak olduğundan, Mareşal, 3. Ordunun bir müfrezesine, orada düzeni yeniden sağlama emrini vermişti. Musul Konsolos Yardımcısı Holstein, kendi tarafından, bu bir ayaklanma olmadığı için, Musul Valisi ile görüş birliği içinde, mevzide sıkıştırılanlarla müzakere yoluna işaret etmiş ve diğer şahsiyetlerin yanısıra, birlikleri bu sefere katılacak olan Herr von Scheubner-Richter'in de bu müzakerelere katılmasını arzu edilir bir durum olarak bildirmişti. Alman subaylarının bu olaya karışmasını haklı olarak istemeyen Mareşal, Bay Scheubner'in birliğinin sevkiyata katılmaması emrini verdi. Ayrıca duyduğuma göre Türk Genelkurmayı Midyat yakınlarında bulunan müfreze komutanına, sorunu mümkünse Valiyle birlikte barışçı yoldan çözmesi talimatını verdi.

N[eurath]

Ek

I. İmparatorluk Büyükelçiliğinin İmparatorluk konsolosluklarına Ermeni sorununun ele alınışı üzerine talimatları:

31 Mayıs'ta Erzurum, Musul, Adana, Halep ve Bağdat konsoloslukları, Savaş Bakanlığının Ermeni casusluğuna set çekmek ve Ermenilerin kitlesel ayaklanmasının önüne geçmek için, diğer tedbirler yanında (Ermeni okullarının kapatılması, Ermeni gazetelerinin yasaklanması vs.) o zamanlardaki ihtilalci merkezlerden tam emin olmayan tüm ailelerin Mezopotamya'ya sürülmesine karar verdiği, Enver Paşa'nın bizden acilen, bu işte kendine engel olmamamızı rica ettiği doğrultusunda bilgilendirilmişlerdi. Bu bildirime bizim, Türkiye'nin politik ve askerî durumunu dikkate alarak, Hükümetin tedbirlerini ilke olarak engellemeyeceğimiz, sadece uygulamada yumuşatmaya çalışacağımız kaydı eklenmişti.

Erzurum ve Adana konsoloslukları bu doğrultuda daha önceden -19 ve 21 Mayıs'ta- soruları üzerine bilhassa bilgilendirilmişlerdi. Erzurum Konsolosluğuna, bunun yanı sıra, Ermeniler için girişimlerini dostça nasihatler kılıfına bürümesi, bunlara resmi nota karakteri vermemesi talimatı verilmişti. 21 Haziran'da aynı Konsolosluğa, sürülenlerin boğazlanmalarına karşı, bu tür olaylar tarafsız dünyada ve kendi dostları arasında Türk Hükümeti'nin saygınlığına zarar verdikleri ve onun resmî makamlarının otoritesini sarstığı için aktif tavfir koyması direktifi verilmişti. Bu direktifte sonra şöyle deniliyor: "Ruslar ve Ermeniler tarafından işgal edilen bölgelerde misilleme ve intikam eylemleri kaçınılmaz olacaktır. Ermeni sorununda yabancı müdahaleler için yeni gerekçeler veriliyor ve Türkiye'nin gelecekteki barış görüşmelerindeki

yeri hiç gereği yokken zorlaştırılıyor. Savaş durumuyla haklı bir gerekçesi olduğu sürece Ermenilerin tehcirine karşı söyleyecek bir şeyimiz olmasa da, tam da bu yüzden biz o denli aktif şekilde, savunmasız halka karşı katliamların yapılmaması için, kendi çıkarımıza da uygun olarak, ısrar etmeliyiz ve yerel makamların, eğer ağır bir sorumluluk altına girmek istemiyorlarsa, böylesi olayları tüm araçlarla engellemeleri görevleridir."

Trabzon Konsolosu 25 Haziran ve 9 Eylül'de Valiye sürülenlerin korunmasını tavsiye etmesi talimatını aldı.

O ve Halep, Erzurum, Musul, Samsun konsolosları tekrar tekrar az önce ifade edilen doğrultuda yerel makamlar nezdinde girişimlerde bulundular.

Buraya çeşitli kaynaklardan Alman Hükümetinin ve Türkiye'deki temsilcilerinin çoğu kez Ermeni takibatlarının yaratıcıları olarak adlandırıldıkları haberleri gelince, 11 Ağustos'ta aşağıdaki talimat sözü edilen konsolosluklara gönderildi:

"Ermeni mezalimi tekrarlanan protestolarımıza rağmen öyle boyutlar aldı ki, gereken yerde bu olayları kesin olarak reddettiğimizi ifade etmek boynumuzun borcu oldu. Türk subaylar, memurlar, din adamları ve diğer başka kimseler tarafından, bizim bu katliamın kışkırtıcısı olduğumuz çeşitli şekillerde açıkça ifade edildi. Bizi töhmet altına sokan böyle bir düşünceye, aynı şekilde şiddetle karşı konulmalıdır!"

II. Ermeni meselesindeki bizim duruşumuz, Türk Hükümetinin askerî çıkarı ve ülkenin iç güvenliği doğrultusunda, bir savunma tedbiri olarak görülebileceğiydi. Örneğin Rusların istilası ve Fransız ve İngiliz filolarının eylemleriyle tehdit edilen bölgelerden Ermeni ahalinin zorla tehciri gibi olağanüstü araçlara el atma hakkının olduğu idi.

Buna karşın Dışişleri Bakanlığı ve İmparatorluk Büyükelçiliği bu zorunlu tedbirler sırasında ortaya çıkan her tür saldırıyı kınadılar: Tek tek kişilerin öldürülmeleri, Diyarbakır ve Kayseri'de olduğu gibi toplu idamlar, sürgün kafilelerine yapılan baskınlar, bazı yerlerde (Muş, Erzurum, Erzincan, Trabzon, Diyarbakır, Ankara ve Malatya) binlerce savunmasız erkek ve kadının sistematik örgütlenmiş katli, katliamların (Gregoryan denilen) asıl Ermenilerle politik bir çıkar ortaklığı olmayan, hattâ kısmen onlara düşman olan diğer mezheplerden Hıristiyanlara genişletilmesi, ayrıca her tür yaşam araçları gasp edilmiş, açlık ve sefalete teslim edilmiş sürgünlere acımasız muamele, haklı gösterilecek gibi görünmüyordu.

Aynı şekilde savaş alanından uzaktaki yörelerden de Ermeni ahalinin tehcirinin, askerî nedenlerle temellendirilebilmesi zordur.

Bu önlemlerin sebep olduğu ekonomik zarar ülkenin ticaret, tarım ve

sanayisini de aynı ölçüde etkiliyor; Alman çıkarları daha şimdiden hissedilir şekilde bunlarla birlikte zarara uğradı.

İmparatorluk Büyükelçiliği, müttefiklerin ortak çıkarı yararına, Babıâli'nin dikkatini tekrar tekrar, Ermeni takibatlarının politik ve ekonomik sonuçlarına çekti ve en kötüsünden suistimallerin durdurulması için ısrar etti; bunu yaparken bilinçli olarak insanî bakış açısını vurgulamamış, iç politik işlere karışıyormuş görünümü vermemeye çalışmıştır.

Alman çıkarlarına dokunan birçok durumda Büyükelçilik resmî ve yarı resmî şekilde tek tek Ermeniler için girişimde bulundu. Aynı şekilde Büyükelçilik, konsolosluklara çoğu kez tek tek, gerçekleşen vahşet eylemlerine karşı uygun şekilde itiraz etmeleri ve Ermenilere insanî davranılması için girişimde bulunmaları talimatlarını vermiştir. Son olarak, tarafımızdan Babıâli'nin dikkati tek tek özellikle ağır saldırılara çekildi.

Kraliyet Büyükelçiliği, hele ülkenin, ismen Anadolu'nun içerilerinde geniş çevrelerde yaygın olarak dile getirilen, Alman Hükümetinin Türk Hükümetini güya Ermenilere karşı kışkırttığı ve taşradaki konsolosların Ermeni takibatlarında yerel makamları desteklediği ve cesaretlendirdiği görüşünü daha da utandırıcı bulmaktadır. Bu görüş, sadece Ermenilerde değil Türklerde de hâkim ve sık sık gelen haberlere göre Türk memurları ve askerleri tarafından şevkle yayılmaktadır. Bu iftiralar Alman tarafınca kararlılıkla protesto edilmeli. Kraliyet Hükümeti uygun zamanda kamuoyunda buna karşı cephe alma hakkını saklı tutuyor.

1915-11-16-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 35046, pr. 4.12.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 202 (kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 108 / B. No. 2577

Halep, 16 Kasım 1915

Berlin Türk Büyükelçiliği, Urfa'daki ayaklanmayla ilgili olarak ilişikte arz edilen ve 28 Ekim günü *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'da (Sayı 229, 2. baskı) yayımlanan bir açıklamada bulundu. Ekte sunduğum bu açıklama beni aşağıdaki kayıtları yapmaya itti. Burada deniliyor ki:

"Ayaklanan çetelerin amacı, bir yandan zarar vermek, yabancı şirketlerin temsilciliklerini tahrip etmek, Türkiye ile savaşta bulunan ülkelerin vatandaş-

larını öldürerek bu cinayetlerin sorumluluğunu Türkiye'ye atmaktı. Öte yandan da Kraliyet birliklerinden bir kısmını mevzilenilmiş haydut yataklarına kilitlemek ve onları cepheden çekmekti."

Ayaklanmanın amacının anlaşılması için ayaklanma öncesinin bilinmesi gerekir. Urfa 20 yıl önce Ermeni katliamları altında inlemiştir. O tarihte 1000 insan da sığınma bahanesiyle çekildikleri kilisede kasıtlı olarak yakılmıştı. O tarihten beri Ermeniler hep yeni bir katliam korkusuyla yaşamışlar ve kendilerini savunmak için silahlanmışlardır.

Bu yılın yaz başlarında Ermeni tehciri talimatı verildiğinde, bunu burada uygulamayı reddettiği için sürülen Vali Celal Bey bana şunları söylemişti: "Yaşamak, insanların en doğal hakkıdır. Üzerine basılan solucan bile kıvrılır. Ermeniler kendilerini savunacaklardır."

Türk Hükümeti tarafından bugünkü dünya krizi döneminde Ermenilere karşı uygulanan tedbirlerin ne türden olduğunu Urfalılar daha önceden öğrenmişti. Haziran ortalarına doğru ileri gelenlerden 50 kişi kadarı tutuklandı ve bunlardan biri 100 sopa atılarak neredeyse ölünceye kadar dövüldü (29 Haziran tarih ve 67 No'lu raporuma ek). Kısa bir süre sonra da güya mahkemeye götürülmek üzere Diyarbakır'a doğru yola çıkarıldılar, ama yolda -yani yargılanmaksızın- öldürüldüler.

Bunların arasında Alman Hastanesinde uzun yıllar eczacılık yapan biri de vardı ve bu kişi, Alman misyonerlerinin tanıklığına göre, sürülen 50 kişinin çoğu gibi, sadık bir Osmanlı vatandaşıydı. Kuzeyden ve doğudan gelen sürgünlerin kaderini Urfalılar kendi gözleriyle gördüler. Erkeklerin öldürüldüğünü, kadınların ve kızların namusunun lekelendiğini ya da Müslümanların haremlerine kapatıldıklarını, geri kalanların, yani çocukların ve yaşlı kadınların ise açlığa terk edildiğini biliyorlardı. Bu nedenle, kendilerini ve ailelerini savunmasız bir şekilde yok oluşa ya da onursuz bir yaşama terk etmek yerine hayatlarını mümkün olduğunca pahalıya satarak elde silah ölmeyi tercih ettiler.

Ayaklanmanın başladığı tarihte Urfalı Ermenilerin tehcirine henüz karar verilmemiş olduğu doğrudur. Türkiye'de tehcirden muaf tutulmuş şehirler, İstanbul, İzmir, Halep ve Urfa'ydı. Ama bu önlemin Urfa'da da uygulanmamasının garantisi var mıydı? Mayıs ayında 18 aile sürülmüştü bile, 50 kişinin Haziran'da öldürülmesinden yukarıda söz ettim. Her yerde olduğu gibi, liderleri ortadan kaldırıldıktan sonra kitleler de sürgün edilecekti. Evlere baskınlar yapılarak silah aranmasına başlandı. Bu sırada bir devriyeye ateş açıldı. Henüz aydınlatılmamış ikinci bir çatışma krizi başlattı.

Açıklamada genelleştirilerek ileri sürüldüğü gibi Ermeniler "yabancı temsilcilikleri" hedef almamıştı; oradaki koşulları yakından tanıyan bir Alman'a

göre böyle olsaydı Alman misyoner evlerinin de çatışmaların içine çekilmiş olması gerekiyordu, ayaklananlar sadece savunmalarını kolaylaştıracağı için Amerikan misyonunu işgal etmişlerdi.[715]

Ermeniler Amerikalı misyoner Leslie'yi ve yedi Fransız vatandaşını kendi mahallelerinde rehin almışlardır, ama onları öldürmek için değil. Bunu istemiş olsalardı, yapabilmek için yeterince zamanları vardı, çünkü bu yabancıları günlerce ellerinde tutmuşlardı. Açıklamada şöyle denilmiş olsaydı daha doğru olurdu: "onları Türk mermileriyle öldürtmek için." Bu kişilerin rehin alınması, çaresizlik içindeki insanların kendi durumlarını düzeltebilmek amacıyla yabancıların kaderini Ermenilerin kaderine zincirleme çabasından başka bir şey değildir.

Ermenilerin Müslüman mahallelerini basarak ahaliyi öldürmeye başladıkları yolundaki iddialara gelince, olaylara şahit olan Yarbay Kont Wolfskeel'in tanıklığına göre tamamen asılsızdır. Bunlar bana şu olayı hatırlattı: Nisan başlarında Maraş'ta bulunduğum sırada, ancak birkaç Ermeni evlerinden çıkma cesaretini gösterir, ilân edilen sıkıyönetimin baskısı ve olacaklardan korkularından ötürü duvarlara yapışa yapışa yürürlerken, Müslüman entrikacılar Ermenilerin Maraş'taki camileri işgal ederek kiliseye dönüştürdüklerini iddia eden bir telgrafı İstanbul'a çekmeye kalkışmışlardı!

Türklerin açıklamasında verilen tarihler, Doğu takvimine göre verilmiş. Çatışma Batı takvimine göre 29 Eylül'de meydana geldi, ayaklanma ise 16 Ekim'de bastırıldı. Türklerin kayıpları 20 değil 50 kişiydi, ayrıca 120-150 kadar yaralıları vardı.

Bu anlattıklarımla taraflardan birinin yanında ya da karşısında yer almayı istemiyorum, ama kendi görev alanım içinde meydana gelen olaylarda gerçeği Ekselanslarına sunmayı da bir görev addediyorum.

Aynı raporu Konstantinopel Kraliyet Büyükelçiliğine de yolluyorum.

Rößler

715 Not: Alman evlerinden (hastane, yetimhane, Alman görevlilerin evleri, halı fabrikası) sadece eski şehrin merkezinde yer alan en sonuncusu zarar gördü, zarar çok hafifti. Tam çatışmaların olduğu bölgenin kenarında yer aldığı için birkaç mermi ve bir el bombası isabet etti, ama fazla bir hasar meydana getirmedi. Almanlar'dan yaralanan olmadı. Buna karşılık, ayaklanmaya katılmamalarına rağmen bütün yerli personeli acımasızca sürülen misyon ağır kayba uğradı. Bu durumun çalışmalarımızın devamı üzerinde ne gibi etkilerde bulunacağını şimdiden kestirmek mümkün olmamaktadır.

Ek

[*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*]

Berlin, 27 Ekim [1915]

İmparatorluk Türk Büyükelçiliği açıklıyor: 16 Eylül gecesi Ermeni çeteler bir ayaklanma çıkardı. Şehrin hâkim noktalarında sağlam binalara yerleşerek jandarma devriyemize ateş açtı ve iki askerimizi öldürülerek sekizini de yaraladılar. Jandarmalarımız dört bir yandan açılan ateşle karşılaştı. Yabancı temsilcilikleri işgal eden Ermeniler, personeli rehin aldıktan sonra oralarda mazgallar oluşturdular. Bu gerçekler ayaklanan çetelerin silahlı bir direnişte bulunmaya ve az sayıdaki jandarmanın zayıflığından yararlanmaya kararlı olduklarının bir deliliydiler. Ve ardından bunlar Müslüman mahalleleri işgal ederek ahaliyi öldürmeye başladıklarından cephe için ayrılan birliklerden bir kısmı Urfa'ya yollandı. Çetelerin yuvaları dağıtıldı ve ayaklanma 3 Ekim'de bastırıldı. Bu olayda ölen asker ve jandarmaların sayısı 20, yaralananların ise 50'dir.

Ayaklanan çetelerin amacı, bir yandan, zarar vermek, yabancı şirketlerin temsilciliklerini tahrip etmek, Türkiye ile savaşta bulunan ülkelerin vatandaşlarını öldürerek bu cinayetlerin sorumluluğunu Türkiye'ye atmaktı. Öte yandan Kraliyet birliklerinden bir kısmını mevzilenilmiş haydut yataklarına kilitlemek ve onları cepheden çekmekti.

Kraliyet makamlarının güçlü ve acil müdahalesi sayesinde ayaklanma istenilen başarıya ulaşamamıştır. Ayaklanma, Türkiye ile savaşta bulunan ya da tarafsız ülkelerin vatandaşlarına hiçbir zarar gelmeden bastırılmıştır.

1915-11-16-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 35047, pr. 4.12.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA, Dok. 203

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 109/No. 2078

Halep, 16 Kasım 1915

Ekselanslarına ilişikte Ermeni sorunuyla hiç ilgisi olmayan bir görev nedeniyle Deyr-Zor'a yolladığım bir Alman'ın oraya gitmekte olan ya da hedefe ulaşmış Ermenilerin kaderi üzerine hazırladığı bir raporu arz ediyorum. Bunlar, yolda insanın gözüne çarpan gözlemlerden ibaret.

Buradan Bağdat'a giderken nehir yolunu seçen Karargâh Başhekimi Dr. Schacht, 3 Kasım günü bana Deyr-Zor'dan şunu yazdı: "Yolda o kadar kötü şeyler gördüm ki! Bütün anlatılanlar doğru."

Buna göre Halep'ten Deyr-Zor'a, karadan Bağdat'a giden lojistik karayolu lekeli tifüs tehdidi altında. Nehir yolu da aynen böyle olmalı.

Aynı raporu Krallık Büyükelçiliğine de yolluyorum.

Rößler

Ek

Halep, 11 Kasım 1915

Ermenilerin Deyr-Zor'a göçü

Deyr-Zor yolunda zorunlu olarak sürülen Ermeni kafileleri ile karşılaşılıyor. Der-Hafır'dan itibaren ilk izler belli oluyor: Eskiden küçük bir bakkalı varken şimdi üç olmuş ve bunlar Ermenileri zor durumunlarından yararlanarak yüksek fiyatlarla satış yapıp sömürmeye yönelik (1 okka keçi eti 5-6 kuruş, ekmek 4-5, yumurta 10 para vb.). Deyr-Zor'a kadar bu hep böyle. Bağdat yolu boyunca hanlara binlerce Ermeni uğradığı için, zaten küçük olan dükkânlarda hiçbir mal kalmamış, hepsi bomboş ve satıcılar yüksek fiyatlar karşılığında aç alıcı bulmakta güçlük çekmiyorlar.

Konaklama yerlerinde çamur gibi akan, ceset, dışkı ve paçavralarla kirli Fırat suyundan başka su yok. Mümkün olmasına rağmen kafilelere yiyecek ulaştırılmıyor. Aslında sürekli insan akışına uygun, bekletilmiş, tortusu çökeltilmiş suyu olan depolar hemen yapılabilirdi. Sürülenler bu nedenle uzun yolculukları boyunca yükleri, çocukları, hastaları ve acılarının yanı sıra yiyecek ve hattâ içeceklerini de birlikte sürüklemek zorundalar. Bazı yerlerde hiç yakacak yok. Akşamları bitkin bir halde konaklama yerine ulaşanlar etrafta yakacak bir şeyler arıyor, bunun için zor sökülen meyanköklerini toplamaya çalışıyorlar. Konaklama yerleri, aylardır binlerce kişinin bıraktığı dışkılar, çöpler, bezler ve pisliklerle korkunç bir duruma gelmiş, sanki en son grup da geçip gitmedikten sonra düzelmeyecekmiş gibi duruyor.

Nehir kıyısındaki yol ve Bağdat yolu bu göçün izlerini taşıyor: Öküzleri ölmüş kağnılar, kırık arabalar, artık vücutta tutunacak bir yerleri kalmayan elbise parçaları ve bezler, hayvan leşleri ve çürümenin değişik aşamalarındaki insan cesetleri. Ceset yiyen yaratıklarıyla bunları ancak doğa temizleyebilir. Meskene'de geride kalmış küçük bir gruba rastladık ... oturma pozisyonunda kalmış çürümekte olan bir ölü, can çekişen bir kadın ve 2 hasta. Askerler ve binek hayvanları hanı ve onun kirli çevresini doldurmuştu ve herkesin bu

uğursuzluk lekelerini temizlemekten daha önemli sorunları vardı.

Fırat üzerindeki Abu Hrere ... kısa bir süre öncesine dek bir hancı ve bir bakkal bulunuyordu, ... şimdi koskoca bir insan gübresi yığınına dönüşmüş, 5 hayvan leşi, pislik, bezler, milyonlarca karasinek ... tam bir ölüm yuvası, ardından kilometrelerce çöl başlıyor ... Bu uğursuz yerde açlıktan kemikleri çıkmış, terkedilmiş annecik oturuyor. Açık mavi gözleri, parlak beyaz saçları, yüz hatları iyi bir geçmişi olduğunu gösteriyor ... hepsi çekip gitmiş ... o çıldırmış, çocukları için sızlanıyordu ... belki bir gün batımı ... sonra, sonra kurtuluşu garanti. Onu hana taşıtıyoruz - 2 askerden başka insan olmayan bomboş bir pislik yığını, başka hiçbir şey yok. Abu Hrere'den sonra yolun susuz bir çöle uzandığı yerde biz, sayısız hayvan leşi ve elbise parçalarının yanısıra yolun kenarında 3 erkek çocuk, 1 yetişkin erkek ve 1 kadın cesedine rastlıyoruz.

Hama'da ... iki büyük han var ... pislik içinde, 3 Ermeni konaklama yeri: a) nehir kıyısında 7 kayık ile kayıkçılar, b) arabaları ile arabacılar, c) geriye kalan son pılı pırtıları ile acınacak bir haldeki yayalar. Gün doğmadan yeniden yola koyuluyorlar ... Antakya, Zeytun, Maraş civarı, Kilis ve Susli'den 800-900 kişi. Hama'dan 3 saat sonra yol bizim yolumuzdan ayrılıyor, sanırım nehir kıyısına iniyor, diğer yol ise çöl kayalıklarına doğru devam ediyor.

Sabha ... İlk iskân istasyonu. Eskiden birkaç yüz kişi otururken şimdi 7.000 kişi var (Nahiye Müdürünün ifadesi). Burası çöl kayalıkları ile nehir arasında yer alıyor ... nehir kıyısında bazı evleri bahçeli olan eski mahalle ... şimdiki iskân bölgesi dağ yamaçlarına doğru büyüyor; dik açıyla kesişen ip gibi dümdüz sokaklar yapılmış; binlerce el telâşla çalışıyor; yığınlar halinde kırma taş sıraları uzanıyor ... 100'den fazla yeni ev inşa ediliyor. Kısa bir süre içinde 250 ev daha bitirilecekmiş. Temmuz ve Ağustos'ta ilk sürgünler Zeytun'dan gelmiş. Birçoğu hâlâ kiralık evlerde oturuyor, (kira 3-4 mecidiye) çoğu hâlâ çadırlarda ve avlularda. Resmî makamlar araziyi gösteriyor ve taş kırmalarına izin veriyor. Ekmek ve un çok yetersiz, bu konuda şikâyetler var. Gelenler tarafından bir demirci, bir kasap, bir tesisatçı ve 2-3 te bakkal dükkânı açılmış.

Hastalık nedeniyle birçok Ermeni ölüyor. Çadırlarda kalanlar kendilerini koruma güdüsüyle hastaları -ki bunların çoğu kadın- kamptan uzaklaştırıyor ve bunları çöle terk ediyorlar. Yiyeceksiz, doktorsuz, bakımsız, inleyerek, ekmek dilenerek insaflı bir tecelli onları ölüme götürene dek bekliyorlar ... (korkunç şekilde tanınmayacak hale gelmiş 40 kadar insan). İskelenin karşısında kıyıya vurmuş 12 ceset gördüm, iğrenç kokuları yüzünden kimse onları gömmeye kalkışamıyordu. Muhtarın dediğine göre, daha binlerce "muhacir" gelecek, yani onun kendi sözleriyle: "Onları biz getirtiyoruz! Burayı imar etmek için!" Oysa nehrin yukarı ve aşağı kısımları sağ kalanlar için korkunç alanlar.

Oradakilerin mutlaka tıbbî yardıma ihtiyaçları var.

Ana iskân merkezi, Deyr-Zor. Girişte bile muhacirlerin asıl meşgaleleri belli oluyor: Ölü gömmek, kara kara ölümü düşünmek, yorgun, hasta, yarı ölü vaziyette zahmetli adımlarla ölüme yürümek. Deyr-Zor aslında çirkin bir şehir değil, geniş caddeleri var. Nüfusu eskiden 14.000 iken şimdi 25-30.000. Bu kadar büyük bir insan yığını için hiçbir teşkilât, hiçbir düzenleme yok. Yiyecek sıkıntısı var (fırınlarda saatlerce ekmek olmuyor), buharla çalışan bir değirmen gece gündüz yetersizce takırdayıp duruyor, ekmek ve sebze kıt. Hastanelerin üçü de dolu, binden fazla hasta var. 1 belediye doktoru, 1 hükümet doktoru; eczane neredeyse bomboş. Belediye doktoru az önce iş nedeniyle birkaç günlüğüne şehri terk etti. Her gün 150-200 kişi ölmekte (bunlar belediye doktorunun ifadesi). Hâlâ binlerce kişinin gelebilmesi ancak böyle mümkün. Şehrin yukarı ve aşağı kısmında büyük çadır kampları kurulmuş. Nehrin sol yakasında, iskelenin yanında, buraya özgü çardaklarda can çekişen insanlar yatıyor. Bunlar tek kurtarıcıları ölüm olan unutulmuşlar.

Bu insanların sefaleti hiçbir sözcükle anlatılamaz, burada olanlar asla tarif edilemez. Ve bahtsız yığınına durmadan yenileri katılıyor. Diğer yayaların dediğine göre biraz ileride, oraya götürülmüş, defnedilmemiş yüzlerce ceset yatıyor. Nöbetçi jandarma bana şunları söyledi: "Ne yapalım yani? Hepsi kendi kendilerine ölüyor."

Resmî makamlar her gün bütün yolları ve kuytuları temizliyor, Sabha'da olduğu gibi yeni mahalleler kuruyor, insanlara para, ekmek ve un dağıtıyor, ama yine de istisnalar hariç ölüm yaşama galip geliyor. Sabha'da olduğu gibi Deyr-Zor'da da diğer oturum yerleri saatlerce uzakta ... Çöl kıyısı. Araplar Ermenileri taşlıyor, dövüyor, alay ediyor; gözlerimizle gördük bunları. Örneğin: Fırat kıyısındaki Maden'de nehirde üç ceset yüzüyor, Araplar bunları taşlıyor, üzerlerine tükürüyor ve sonra gülüşüyorlar. (Cesetlerden birinin başı yoktu.) Orada bulunduğumuz süre içinde polis Ermenilerin yanımıza gelmesini ve bizimle konuşmasını yasakladı (bu iş için hükümet görevli, Almanlar değil!). Hayatta kalanların yapabilecekleri işlere gelince: Verimli nehir kıyısında tarlacılık ve bahçecilik, zanaat ve biraz ticaret.

[Zimmermann'dan Konstantinopel Büyükelçiliğine
(No. 947) 10.12.191[illegible]

Bir Alman'ın Deyr-Zor'a gönderilen Ermenilerin kaderi hakkında verdiği ve Halep'teki Kayzerlik Konsolosunca da 16.v. M. kodlu 2078 No'lu belge ile iletilen raporun Türk Hükümetinin bilgisine sunulup sunulamayacağını ve içeriğin Ermenilerin yararına yeni girişimler için kullanılıp kullanılamayacağını, en itaatkârca Ekselanslarınızın takdirine bırakıyorum.

1915-11-17-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6675; Telgraf raporu; R 14089; A 33574, pr. 20.11.1915 a.m.; Telgraf raporu

Şam Konsolosundan (Loytved) Konstantinopel Büyükelçiliğine

No. 52

Şam, 17 Kasım 1915

Son olarak Ermenistan'a çete lideri olarak gitmiş bulunan iki Yüzbaşı, Ermenilere işkence etme ve onları soyma suçundan Cemal Paşa'nm emri üzerine burada asıldılar. Cemal Paşa'nm bu politik açıdan ustaca önleminin basında yayılmasını öneririm.

[Loytved]

[Wolff-Metternich'ten Dışişleri Bakanlığına (No. 2739) 19.11.]

Metternich Loytved'in telgrafını olduğu gibi iletiyor ve sonra ek olarak:

Bu haberin bizim memleketteki basında Türklerin lehine kullanılıp kullanılamayacağını ve ne kadar kullanılabileceğini Ekselanslarının kararına bırakıyorum. Biz bunu buradaki basma veremeyiz.

1915-11-18-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/171; A53a, 6866; p. 27.11.1915; Genelge

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wolff-Metternich)

Nr. 875

Berlin, 18 Kasım 1915

2 Ek

Başka olaylara dayanılarak.

Ekselanslarına, Yarbay Böttrich tarafından imzalanan, Ermeni tren personelinin uzaklaştırılması üzerine talimat kopyasını ve Anadolu Demiryolu Müdür Yardımcısının bu önlem üzerine bir ifadesini gönderiyorum. Her iki yazı bize Anadolu Demiryolu Şirketi İdare Meclisi tarafından gizli olarak sunuldu ve buradan Ordu Genel Karargâhına bildirildi.

Zimmermann

[Neurath'ın notu]

Yazının ... [okunamıyor] zaten dosyalarımızda. Bu konuda şimdilik hiçbir girişimde bulunulmayacak.

Ek 1

A 32610 a kopya Traduction.

le 3 Octobre 1331. Ek No 3. Kopya

Vice-Généralissime de l'Armée Impériale

No. 6882

Urgent

Au Commissariat Militaire de la ligne d'Anatolie.

Il est à votre connaissance que le Gouvernement a procédé à faire changer de domicile aux arméniens se trouvant domiciliés dans certaines localités de l'Empire Ottoman.

Conformément à cette décision, bien que les autorités civiles aient voulu faire changer de domicile également aux arméniens se trouvant attachés au service de toutes les Compagnies des Chemins de fer et dont le nombre atteint un chiffre assez considérable, ayant pensé que ce fait pourrait porter atteinte au service d'exploitation des Chemins de fer, il a été proposé, par un tezkéré ministériel du Grand Vézirat de faire instituer une commission composée des représentants du Ministère de la Guerre et du Ministère des Travaux Publics pour examiner le fait qu'on devait procéder au changement de domicile des arméniens d'une façon régulière et graduellement et pour prendre une décision à cet effet.

Il a été proposé également de communiquer les ordres voulus à qui de droit pour qu'en attendant la décision de la dite commission on ne touche pas aux fontionnaires et aux agents subalternes se trouvant attachés au service des Chemins de fer, ainsi qu'aux parents de ces arméniens.

Sur le consentement Grand' Véziriel, la commission en question a été instituée et les décisions y relatives ont été prises.

Le Ministère a communiqué les décisions prises par la Commission, au Ministère de l'Intérieur et on peut s'en rendre compte facilement en examinant le tezkéré et la liste en annexe qui se trouvent envoyés ci-joints.

Ainsi qu'il ressort de la lecture de ces documents les fonctionnaires et les agents subalternes arméniens travaillant au service des Chemins de fer, sont

divisés en deux catégories dont l'un sera changée dans un délai de 1 à 12 mois, et dont l'autre, dans un délai de 1 à 4 ans.

Il y a lieu de commoniquer immédiatement aux Compagnies une copie de tezkéré et de la liste en question et de les forcer d'engager sans faute dans les délais fixés des hommes - bien entendu de réligion musulmane au bien d'autres nationalités auxquelles on peut avoir confiance - et d'avoir toujours la main la-dessus.

Il est nécessaire de mettre, au fur et à mesure, au courant notre Section du Chemin de fer du résultat des démarches, ainsi que des formalités remplies à cet effet.

Pourtant si les Commissaires Impériaux se trouvaient convaincus que les Compagnies ne pourraient pas parvenir à se procurer les hommes nécessaires pour remplacer quelques uns des agents indiqués dans la liste, malgré que'elles se soient efforcées au dernier point de trouver des personnes pour faire remplacer les agents devant être changés dans le délai indiqué dans la liste en question, il y a lieu de laisser encore quelques uns à leur poste, mais sans jamais abuser dans l'application de cette mesure. Les délais indiqués dans la liste commenceront à courir à partir de la date de la communication faite aux Compagnies par les Commissaires Impériaux.

Il y a done lieu de communiquer sans retard et par lettre aux Compagnies la copie de la présente, ainsi que celle de la liste et de veiller continuellement à la stricte application des mesures figurant dans les articles 2 et 3 de la présente.

(s) Le Lieutenant-Colonel Boettrich
Directeur des Chemins de fer.

[Çevirisi]

[Kendime ait olan çeviri Fransızca tercümeden yapılmıştır.]

3 Ekim 1915

İmparatorluk Ordusunun Başkomutan Yardımcısına

Acil

Anadolu Demiryolları Askerî Komiserine,

Hükümetin, Osmanlı İmparatorluğunun belirli bölgelerinde Ermenileri memleketlerini terketmeye neden olduğu malumunuzdur.

Sivil makamların, sayıları önemli olan, demiryolu hizmetindeki tüm Ermenilerin de memleketlerini terketmesine karar vermiş olmasına rağmen Başvezirin talimatnamesiyle, bu kararla uyum içinde, Savaş Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı üyelerinden oluşan, Ermenilerin ikamet değişikliğinin demiryolu işletmesini zedeleyebileceği gerçeği karşısında ikamet değişikliğinin düzenli ve sürekli bir tarzda olabilmesi yönünde karar alması için bir komisyon kurulması kararlaştırıldı.

Ayrıca adı geçen komisyonun kararına kadar demiryolu hizmetindeki memur ve alt memur Ermenilerin ve bunların anne ve babalarının mağdur olmamaları için uygun emirlerin gerekli yerlere bildirilmesi önerildi.

Sözü edilen komisyon Başvezirin onayı ile kuruldu ve uygun kararları aldı. Bakanlık komisyonun aldığı bu kararları talimatnamelerle ve ilâve listeyle açıklık kazandırılması için İçişleri Bakanlığına iletti.

Dökümandan anlaşıldığı gibi, demiryolları hizmetindeki Ermeni memur ve alt memurlar iki kategoriye ayrılıyor. Bir bölümü bir ay ile on iki ay arasında, diğerleri bir yıl ila dört yıl arasında gidecekler.

Şirketlere talimatnamenin bir kopyası ve sözü edilen liste hemen gönderilmeli. Kuşkusuz planlanan sürelerde erkekler (Ermenileri yedekleyen), elbette Müslüman veya güven verecek diğer halklardan belirlenmeli ve daima, olayın püf noktasını bilmeleri koşuluyla görevlendirilmelidir.

Arazideki demiryolu işlerinin bizim bölüm tarafından adım adım incelenmesi ve gerekli formalitelerin yerine getirilmesi gerekir. Eğer İmparatorluk komiserleri listede bulunan memurların birkaçını, gayretlerine rağmen yedeklemek için gerekli personeli elde etme durumunda olmadıklarından eminlerse, bunlar görevlerinde kalabilirler. Fakat bu tedbirin uygulanmasında istismara asla gidilmemelidir.

Listelerde tespit edilen süre, Kraliyet komiserleri kanalıyla topluluklara bildirilmesi ile birlikte başlayacaktır.

Bu yüzden talimatnamenin kopyasının ve listenin, tereddütsüz ve mektupla topluluklara iletilmesi ve madde 2 ve 3'te verilen tedbirlerin kesin uygulanması konusunda uyarılması rica ediliyor.

(İşaretli) Üsteğmen Böttrich
Arazi Demiryolları Müdürü

Ek 2

Kopya A 32610'a ek. Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie
Nr. 7702/389

Konstantinopel, 28 Ekim 1915

Berlin Anadolu Demiryolu Şirketi Yönetim Kuruluna

Bay Böttrich komisyon kararlarına karşı Harp Nezareti'nde sadece itiraz etmemekle kalmadı, bir de bu komisyon kararlarını kendi imzasıyla yaymaya tenezzül etti.

Hasımlarımız bir gün bu yazı parçasına sahip olmak için çok para sayacaklar, çünkü askerî misyonun bir üyesinin imzasıyla onlar Almanların Ermeni takibatını önlemek için sadece hiçbir şey yapmadıklarını değil, bir de bu hedefe yönelik emirlerin onlardan çıktığını, yani onlarca imzalanmış olduğunu ispatlayacaklardır.

Askerî Komiser, müstehzî bir gülümsemeyle parmağını Böttrich'in imzası üzerine koydu, çünkü Türkler için, belgenin Türk olmayan birinin, bir Alman'ın imzasını taşıyor olması çok değerlidir. Ve belgenin kendisinden daha çok bu konuşulacaktır.

Müdür Vekili
İmza

1915-11-22-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 33915, pr. 22.11.1913; Özel yazı

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Müdürü Friedrich Schuchardt'dan Dışişleri Elçilik Müşaviri Rosenberg'e

Konstantinopel, 22 Kasım 1915

Çok Sayın Müşavir,

Ekteki raporları, İmparatorluk Büyükelçiliğindeki Başkonsolos Bay Mordtmann'a elden verdim.

Saygılarımla.

Teslim eden
F. Schuchardt

Ek 1

1915 Ermenistan Katliamları[716]

Son aylarda Ermenistan'da uygulanan korkunç mezalim hakkında uzaktan herhangi bir şey duyan herhangi bir kimse, haberlerin gerçekliğine önce asla inanamıyor. Fakat hemen ardından akla şu soru geliyor: "Bu nasıl olur?"

Ülkenin içinde cereyan eden olayların gelişimini biz adım adım yakından gördük. (Tabiî ben sadece yaşadığım iç eyaletlerden söz edebilirim.)

Seferberliğin daha başında Ermenilerin sistematik biçimde yağmalanması başladı. Sadece savaşın doğurduğu ihtiyaçlar için gerekli olan şeylere el konulmasıyla yetinilmedi, aksine, değeri olan her şey yağmalandı. Herhangi bir Türk, istediği bir dükkâna veya bir eve girebiliyor, istediği her şeyi alabiliyordu.

Şimdiki halde Ermenilerin Almanlara karşı dostane düşüncelerinde eksilme olmadığı bir gerçekliktir, ama artık onlar Rus dostu da değildirler. Onlar İngilizler'den de bir şey ummadılar. Türkler, Ermenilerin Almanya'ya karşı bu sıcak bakışını, elbette daha sonrası için kanıt elde edebilmek amacıyla ve şeytanî bir kurnazlıkla bozmaya çalıştılar. Örneğin, bizden nefret ettirmek için Ermeniler arasında biz iki Alman rahibe hakkında inanılmaz hikâyeler yaydılar. Savaşın başlangıcındaki seferberlik yıllarında, hasta, kör veya sakat olsun olmasın, askere alınan bütün Ermenilerin satılabilir değeri olan her şeyine el konuldu. Bu arada varlıklı olanlar, dostluk ve rüşvet hatırına Türkler tarafından serbest bırakıldılar.

Ancak bir süre geçtikten sonra yiyecek ihtiyaçları karşılanmalıydı, fakat bunu kim yapacaktı? Hayvanları, farklı gerekçelerle Ermeniler ve Hükümet tarafından ellerinden alındığı için onlar bütün yüklerini sırtlarında taşımak zorunda kalmışlardı. Muş-Erzurum bölgesinde kışlar çok sert geçer ve çoğu zaman uygun bir yere ulaşıncaya kadar 2-3 haftaya ihtiyaçları olacaktı. İnsanların giyim kuşamı buna uygun değildi. Giyecek alacak paraları yoktu ve yanlarında götürdükleri her şeyleri refakatçi jandarmalar tarafından ellerinden alınmıştı. Çocukların ve yaşlıların varlığı ve soğuk ve kıtlık nedeniyle yolda kaldılar.

Eğer herhangi biri bitkinlikten yere düştüyse, onlara eşlik eden süvari jandarmalar tarafından yürümeye zorlandı veya ölünceye kadar dövüldü. Morarmış bir diğer arkadaşı soğuktan donmamak için ölünün elbiselerini giydi.

---

716 Alma Johansson'un kendi eliyle yazdığı rapor. - İmla alışılmışın aksine, yayıncı tarafından düzeltilmiştir.

Muş'tan yola çıkan her kafilenin üç veya dörtte biri canlı olarak geri dönebilirse bu iyi sayılacaktı. Gerçi Kürtler de bu refakat işinde görev aldılar, fakat onlar her defasında işten kaçtılar. Ermeniler de zaman zaman kaçmayı denediler ama bu suçların en büyüğü idi.

Köylerde jandarmaların hikâyeleri anlatılıyordu. İşsiz güçsüz ve kötü emelleri olan insanlar şehir ve çevresi için jandarmalara olmadık hikâyeler anlattılar ve şimdi bunlar sınırsız zor kullanma hakkına kavuştular. Hükümete, yani jandarmaya karşı direniş hazırlandığı yalanını yaygınlaştırıyorlardı. Evet, burada olan her şey bitmez bir karanlık, bir şiddet ve gayri insanîlik oluşturuyor. Kadınları Türklerin şiddetinden korumak için sadece birkaç kez karşı koymak denilecek türden olay yaşandı, bunun sonucunda da bir köy kısmen veya tamamen yakıldı. Kutsal savaş çağrılarının olayı hangi noktalara götürdüğünü gözlerimizle gördük.

"Biz Hıristiyanlara karşı savaşıyoruz, bu yüzden önce ülkemizdeki Hıristiyanlar yok ediliyor" şeklindeki ateşli sözler çok benimsendi. Bununla herkes, Rusların en azından Muş'a kadar geleceklerini hesaplıyor, eğer o kadar ileri giderlerse ondan önce bizim Ermenileri keseceğimizi anlıyordu. 1914 Kasım'ında, bir katliam için sadece bir vesile aradıkları, bir bahane bulurlarsa tek bir Ermeni'yi hayatta bırakmayacakları resmen itiraf edildi.

Kış böyle geçti ve biz her geçen gün daha büyük bir kıtlık olacağı beklentisi içindeydik. Mart'ta Van'daki karışıklıkları duyduk, ancak abartıldığını ve sadece dedikodu olduğunu sandık, ama zamanla hem Türkler'den hem Ermeniler'den haberler gelmeye başlayınca, ilginç biçimde haberi Türklerin yaygınlaştırdığı doğrulandı. Subaylar ve memurlar bize, Van'daki Ermenilerin yok edildiğini gururla anlatıyorlardı. "Hepsi dilim dilim doğranmış" diyorlardı. (Ruslar bundan ancak birkaç hafta sonra Van'a geldiler.)

Mayıs başında Bitlis ve Muş'ta bir katliam için her şeyin hazır olduğunu duyduk. Sonra Ruslar Liyes'e geldiler (Muş'tan 16 saat uzaklıkta). Bu da bu kez Muş'un kurtuluşu oldu, bütün dikkatler oraya toplandı. Ancak günden güne daha korkutucu şeyler oldu. Resmî görevi olan her Ermeni görevinden alındı ve sessizce ortadan kayboldu. Şu andan itibaren cepheye yiyecek taşıyan Ermeni hamallar da dönüş yolunda öldürülüyorlar. Gerçi her defasında biri veya birkaçı kaçmayı başarıyordu. Zamanla Erzurum'dan Van'a kadar cephe gerisinin tamamı yok edildi, orada burada kaçanlar kadınları ve çocuklarıyla Muş'a vardılar. Ne durumda oldukları herkesten saklanıyor.

Haziran ortasında Mutasarrıf Servet Bey (Enver Paşa'nın yakın arkadaşı) biz iki rahibeyi çağırttı ve önümüzdeki günlerde Elazığ'a seyahat etmemiz gerektiğini söyledi. Türk ve Alman hükümetleri İstanbul'da birlikte, tüm yabancıların oraya gönderilmesi gerektiğini kararlaştırmışlar. Ondan bizi burada

bırakmasını rica ettik, ama çok kızdı ve bize bağırdı, eğer gönüllü gitmezsek bizi zorla göndereceğini söyledi, "buna hakkım var" dedi. Çalışanlarımızı da yanımıza alabileceğimizi belirtti, fakat onlar için bir tehlike olup olmadığını sorduğumuzda şöyle cevap verdi: "Size bir şey olmaz, onlar sadece gördükleri Ermenilerin kafasını koparırlar."

Öte yandan bize, eğer gitmezsek hakkımızda kötü şeyler planlandığı dostça söylendi. Haziran ayında Muş'tan çok sayıda asker çekildi. Subaylar ve askerler pazarda heyecanlı biçimde, Muş'ta hâlâ çok sayıda Ermeni'nin hayatta olduğunu söylüyorlardı.

10.7 tarihi akşamında, birkaç saat kadar süren güçlü bir ateş başladı. Ertesi sabah bütün şehir silahlıydı. Tabiî hiçbir Ermeni evinden çıkmaya cesaret edemiyordu. Ben Mutasarrıfa gittim ve ondan evlerimizin güvenliğini sağlamasını rica ettim. Çok kızdı ve gitmediğimiz için bunu hak ettiğimizi söyledi. Şimdi artık bizim için hiçbir şey yapamazmış. Tüm şehir haftalardan beri kuşatma altında, çevreye 11 top konuşlandırıldı. Mevcut askerler dışında ekstra 20.000 asker Muş'a geldi.

Mutasarrıf bize Türk semtine taşınmamızı tavsiye etti (evlerimiz şehrin merkezindeydi). Ama biz nasıl taşınabilirdik, rahibe Bodil tifüsten ağır hasta yatıyordu. Birkaç adamdan hasta için bir kağnı rica ettim fakat veren olmadı. Bu nedenle olduğumuz yerde kalmak zorundaydık. Öğleyin Mutasarrıf en zengin Ermenileri yanına çağırdı ve onlara tüm Ermeni halkının Muş'u üç gün içinde terk etmesi gerektiğini söyledi. Zengin Ermenilerin aileleri isterlerse kalabilirlerdi. Kalsalar da, kalmasalar da sahip oldukları her şey artık Hükümetindi. Hâlâ parası olan zenginler buna razı oldular, en azından hayatta kalacaklarını düşündüler. Fakat diğer Ermeniler (artık hayatta kalan erkekler fazla değildi) bütün bunların sadece ölüm demek olduğunu söylediler ve böylelikle evlerinde ölmeyi tercih ettiler.

Eğer şiddet sadece askerlerden gelirse hayatlarını mümkün olduğunca pahalı satacaklardı. Söylendiğine göre üç gün vardı, ama askerler birkaç saat sonra evlerinin çevresinde dolaşmaya ve bizi de zorlamaya başladılar. Biz evimizden çok şey görüp işitebiliyorduk. Birçok kadın çocuklarıyla ve bizim evli kızlarımız da bizim eve sığındılar.

Ertesi sabah, 12 Temmuz tarihinde, erkenden birkaç tüfek atışı duyduk ve hemen arkasından top atışları başladı. Bir şehre ateş edilmesinin tarifini gereksiz görüyorum. Askerlerin dışında bütün Muş Türkleri de silahlandırıldı ve askerlerin arasına dağıtıldı, çünkü bunun av olduğunu biliyorlardı. Şurada burada, evlerden en son savunma atışları yapıldı. Hemen her köşede yangın vardı. İlk toparlanan kadınlar ve çocuklar ertesi sabah evimizin önünden geçti. Ben fotoğrafı, içim kan ağladığı için tarif etmek istemiyorum. Daha ilk günden

yetimhanenin dış kapısı kırıldı. Onu açmamı istediler, kaçakları arıyorlardı. Önceki gün bize gelmiş olan köy öğretmenlerimizden birkaçı sabahki ani ateş nedeniyle kaçamadan götürüldüler. Bu arada yanıma sığınmış olan birkaç kız ve bir kadın ateş edilerek öldürüldüler.

Üçüncü gün, ellerinde birçok subay ve Mutasarrıftan aldıkları yığınla kâğıtla, askerler tekrar geldiler. Evimizdeki herkes sürülmek zorundaymış, tüm halk Urfa'ya gönderilecekmiş. Hizmetçi olarak sadece üç kız yanımızda kalabilirmiş. Şiddetli ateş altında olsa bile Mutasarrıfa çıktım. O bir topun yanında en yüksek komuta mevkiinde duruyordu. Bütün yalvarma ve yakarmalarım fayda etmedi, evler boşaltıldı. Özellikle bir doktor (Eşref Bey) korkunç davrandı.

Bana evde neredeyse ateş etmek üzereydi ve ben yüzbaşıdan doktoru kontrol altında tutması için birçok kez ricada bulunmak zorunda kaldım, aksi halde o, evin bahçesinde birini vurabilirdi. Ama eğer çocukların ve kadınların mutlak bir ölüme götürüldüklerini bilseydim, hepimizin evde öldürülmesine razı olurdum. Ama bana namus sözü verildi, onlar kesinlikle Urfa'ya götürülecekti. Aynı günün akşamı üzerimize korku salındı. Birkaç fırıncı Hükümet makamlarının niyetini duydular, çünkü pazarda her şey yüksek sesle konuşuluyordu.

Evimizden uzaklaşınca koruma amacıyla iki jandarmayı da yanımıza aldık, bunlar da bize aynı dehşet verici hikâyeleri anlattılar. Hâlâ canlı olarak yakalanabilen çok az sayıda erkek, hemen şehrin dışında vuruldular. Kadınlar ve çocuklar yakındaki köylere götürüldüler, yüzlercesi evlere sokuldu ve yakıldı. Diğerleri ırmağa atıldı. Evet, bizi şimdi yüksek rütbeli subaylar da ziyarete geliyor ve gururla aynı şeyleri anlatıyorlardı. Kürtlerin veya Türklerin, kendileri için aldıkları az sayıda kadın dışında Muş bölgesindeki tüm Ermenilerin imha edildiği doğrudur, bölge dışına hiç kimse çıkamadı.

Top atışları üç gün, tüfek atışları bir hafta sürdü. Evet, geceler özellikle kötüydü, her yerde komşular pencerelerinden evlerimize ateş ediyordu. Duvarlar kurşunlarla delik deşik olmuştu. Kendimizi nasıl sakınacağımızı bilemiyorduk. Ceset kokularına, aynı şekilde evlerimizdeki yanık ölü kokularına dayanmak güçtü. Köpekler cesetleri oraya buraya çekiştiriyordu. Muş'ta 25.000 Ermeni vardı ve çoğunluğu Ermeni olan 300 köyü mevcuttu. Üç hafta sonra Muş'tan hareket ederken, her şey yanmıştı. Yolda Kürtlerle karşılaştığımız her yerde bize aynı hikâyeleri anlattılar. Yollarda cesetler! Fakat bunlar münferitti, kadın cesetlerinin çoğu çıplaktı.

Nihayet Elazığ'a vardık. Orada yetimhaneler, birkaç öğretmenle birlikte dopdoluydu. Hepsi bu kadardı. Orada misyonerlerin bize anlattıklarını aktarmak istiyorum.

"En korkunç işkenceler Mayıs başında başladı. Tutuklanan insanlar kalaslara bağlandı, ayaklarına tıpkı atlar gibi çiviler çakıldı, sakalları, kirpikleri, parmaklarının tırnakları ve dişleri çekildi, ayaklarından asıldılar vs. Tabiî bu arada birçoğu öldü, ama bazıları daha sonra doktor nezaretinde misyonerlere geldi, biz onları bu sayede gördük. İşkencelerde çığlıkların duyulmaması için hapishanelerde davul zurna çalındı. Bazıları korkunç işkencelere, sonrasında özgür kalacakları umuduyla direndiler.

Bay Ehmann, Haziran sonunda Valinin huzurunda ondan, insanların silahlarını teslim edebilmeleri için üç gün süre istedi. Vali Bay Ehmann'dan, insanlara, her ne olursa olsun, eğer silahlarını teslim ederlerse hepsinin affedileceğini söylemesini rica etti. İnsanlara hiçbir şey olmayacağına dair namus sözü verdi. Bay E[hmann] buna inandı, köylerde dolaştı, onlarla konuştu ve ellerindeki silahları teslim etmeleri gerektiğini söyledi. İnsanların bunu yaptıkları yerde Hükümet onları yığınlar halinde tutuklamaya başladı ve 1 Temmuz tarihinde ilk kafile gönderildi. 2000 asker vardı ve yol yapımında çalışmak üzere onlar Halep'e gönderilecekti.

Bu durum halk arasında dehşet yarattı, çünkü oraya gönderilenler hakkında çok kötü söylentiler vardı. Bunun üzerine Vali, Bay E.'den halkı sakinleştirmesini rica etti. Böyle kötü endişelerin doğması onu çok üzüyormuş. Fakat bu 2000 kişi Mezre'den sadece birkaç saat uzakta öldürüldü. İçlerinden birkaçı karanlıkta uzaklaşıp, kaçmayı başardı. Ertesi gün yine 2000 kişi Diyarbakır istikametine gönderildi, aralarında bizim yetim gençlerden olup da devlette çalışanların çoğu bulunuyordu. Bu kafileden de birkaç kişi firar etti fakat yakalandılar, birbirlerine bağlandılar, ama umutsuzluktan çıldırdılar. Hükümet kaçmaya yeltenen insanları daha sonra iki gün aç ve susuz bırakıyordu, böylece onların kaçmaya dermanları kalmıyordu.

3 Temmuz tarihinde hem Gregoryen, hem Protestan olan tümü zengin 6000 kişilik bir kafile gönderildi. Malatya'ya varıncaya kadar kafiledeki bütün erkekler öldürüldü, kadınlardan birkaçı Urfa'ya kadar ulaşabildi. Kötü durumdaydılar. Orta vadede kafilenin geri kalanı da Kığı, Erzurum, Trabzon, Samsun, Erzincan vd.'den geldiler. Bunlardan da sadece kadın ve çocuklar hayattaydı. Elazığ'a gelebilenler de orada tükendiler. Ölümden daha kötüsü zavallı kadın ve kızların maruz kaldığı korkunç muameleydi."

Ağustos sonunda Elazığ'dan yeniden 8000 kişilik bir kafile geçti ve Türkler'den öğrenebildiğimiz kadarıyla onların hepsi öldürüldü. Geride birkaç erkek (Protestan) kaldı ve şimdi Hükümet onların Müslüman olmaları için bütün gücünü kullanıyor.

Ekim başlarında Mezre'yi terk ettim. Yolda bir sürü ceset vardı! Dayanılmaz bir şeydi. Kadın ve çocuklardan oluşan birkaç kafileye rastladık. Çaresiz bakışları vardı. Refakat eden jandarmalar yolda bu zavallı insanlara neler yaptıklarını açıkça anlattılar. "Nereye götürülüyorlar" sorusuna şu cevabı verdiler: "Eğer onları hiç kimse almaz ve ölmezlerse, biz zaten onları öldürmek zorundayız."

Özellikle Harput ve Mezre'de birçok kadın ve kız Türkler tarafından alındı, bu kadınların çoğunun Amerika'da kocaları vardı. Ermeni halktan hâlâ birkaç bin kişinin orada olduğu söylenebilir. Onlar da ölmeli mi?

Alma Johansson

Ek 2[717]

"Hacin" ve Adana vilayeti çevresinden halkın sürülmesi öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanan münferit olaylar.

Büyük bölümü Hacin ve çevresinde aile misyonunda çalışmakla geçen üç yıldan fazla hizmetim sırasında hem Türk ve hem de Ermeni halkla kişisel yakınlığım sayesinde halkın karakterini ve koşullarını iyice öğrenme fırsatım oldu.

Son günlere dek, Hükümetle, yüksek rütbeli subay ve memur aileleriyle çok dostane olan bu yakınlığım bana, Osmanlı tebaası altında yaşayan her iki halkın ulusal ve dinî düşmanlığı hakkında berrak bir bakış açısı kazandırıyor.

Her iki ulusun halkıyla içli dışlı ilişki, karışıklıklar üzerine en başından bugüne kadarki akışları içinde tarafsız bir yargı için çok yardımcı oldu. Aşağıdakiler o kadar çok tasvir edilen ve anlatılan Ermeni sürgünündeki "gerçek"in idrakine yardım içindir. Bu bir de, burada Alman "şerefli adının" nasıl kirletildiğini ve fanatik "Hıristiyan nefreti"nin nasıl adilane bir hükmü ve insani bir cezalandırmayı imkânsız hale getirdiğini de kanıtlamak içindir.

I.

"Hacin"deki Ermeni halk hangi suçu işledi?

Hacin yaklaşık 25.000 nüfusu ve 3000 eviyle, 200 kadar mavzer ve askerî açıdan değersiz küçük silahlar ve av tüfeklerine sahipti. Dünyanın her şehrinde olabileceği gibi, Hacin'de de çeşitli komiteler mevcuttu, bunların üye listeleri Hükümete verilmiş ve bunlar baştan zararsız olarak addedilmişlerdi.

717 Magdalena Didszun'un kendi el yazısı raporu.

Gizli devrimci komitelere üye kişilerin asla bulunmadığını iddia etmek tarafsızlık olmazdı, ama halkı tanıyan ve davranışları izleyen temiz vicdanlı biri, Hacin ve çevresinde gerçek "devrimciler"in az olduğunu ve bunların fikirlerinin, özellikle Protestan ahali nezdinde az veya hiç yankı bulmadığını rahatlıkla iddia edebilirdi.

Bu gerçekten öyle olsaydı, çok yakından tanıdığım, beş yıl jandarma astsubayı olarak hizmet etmiş olan genç bir adamın bir polis tarafından pazarda, herhangi bir neden gösterilmeksizin kurşunlanması ayaklanmaya neden olurdu. O adam ki, dört ay boyunca Hükümet doktoru tarafından tedavi edildi.

İşin önceden ayarlanmış olduğunu, ne polis, ne de kurşunlanan hakkında bir dava açılmaması kanıtlıyor. Polis tarafından adamın bir asker kaçağı ve aranan biri olduğu ve polisi vuracağını söylediği açıklandı. Bu yüzden polis önce ateş etmek zorunda kalmıştı.

Polisin bu açıklamasının çok mantıksız olduğu göz ardı edildi.

I. Adaletten kaçan biri sabah saat 11'de açık pazar yerinde oturup zaman geçirmezdi.

II. Eğer gerçekten cinayet niyeti taşısaydı, yere düştüğü zaman hemen üstü arandığında bir çeşit silah bulunurdu, ama olgu böyle değildi.

Bu olay "Dörtyol"daki entrikanın duyulmasından sonra bütün sinirler gerilmişken oldu ve Hacin ahalisini kara önsezilere sürükledi. Gerçekten devrimci düşünceler besliyor olsaydı polisin haksız fiili nedeniyle öfkelenen Hacin halkı Hükümetle çatışırdı, ama bu olmadı, gerçi yumruğunu cebinin içinde sıktı, fakat adaletsizliğe katlandı ve sustu.

Ahaliyi huzursuz etmek için bir "deneme" boşa çıktığında, düşük ahlaklı insanlarca yenileri icat edildi. Ne yazık kabul etmek gerekir ki, Ermeniler arasında kendi çıkarı için veya ortadan kaldırmak istedikleri bazı kişilere kinlerinden dolayı, kendi halkının kuyusunu kazmaktan korkmayan insanlar var.

İşte böyle, Hınçak Komitesinden genç delikanlılar tarafından Ermenice bir kışkırtma ilânı basıldı ve kilise kapılarına asıldı. Okuyanlar alçakça oyunu sezdiler ve bu ilânları hemen indirdiler. Kısa süre sonra Ermeni ahali tarafından bulunup, araştırılması ve beladan kurtulunması için Hükümete teslim edilen bir ikinci bildiri çıktı. Beş delikanlı suçlu sayıldı, bunlardan ikisi zaten asılmıştı, ikisi yüzyıl ceza aldı ve bu olayın lideri olan biri ise -ki daha önce birçok kere hırsızlık, dolandırıcılık, bombacılık ve kalpazanlık yapmıştı- kellesini kurtarmak için kendi halkının imhasına yarayacak hizmetlerini Hükümete sundu. Serbest bırakıldı ve Hükümetin sevgili itirafçısı olarak gerçek veya yalan ifadeleriyle hizmetini sürdürdü; bu ifadeler, Adana'dan çağrılan Alay-Bay'ın yürüttüğü büyük mahkeme soruşturmalarına yol açtılar.

Bütün asker kaçakları, cezadan muaf tutulup askere çağrıldılar ve iki kişi hariç hepsi müracaat etti, bu iki kişi geç kalmışlardı ve hüküm verilmeden Adana'daki savaş mahkemesine götürülürken, refakatçi jandarmalar tarafından kurşuna dizildiler, güya kaçmak istemişler. Ayakları ağır zincirlerle bağlı olarak ve yaya giderken bunu yapmaları nasıl mümkündü acaba? Vurulanlardan biri iyi gelirli bir ailenin oğlu olarak yanına tahminen 40 lira almıştı, jandarmanın gözetimine rağmen o para kayboldu. Cesetleri isteyen aileler defin izni alamadılar ve onları tarlada akbaba ve çakallara yem olarak bırakmak zorunda kaldılar. Böylelikle tüm asker kaçakları teslim olmuşlardı. Ve bundan sonra, böyle şimdiye dek olduğu gibi itaat ve işbirliği edilirse, buraya askeri birlik sokulmayacağı vaadiyle, tüm silahların teslim edilmesi istendi. Henüz istenilenler teslim edilmeden 2000 asker geldi ve bu ahali arasında büyük bir korkunun hakim olmasına neden oldu ve bu yüzden silahların bir bölümü, nefsi müdafaa için teslim edilmedi, zaten Hacin'deki silahlar sadece ve sadece bunun için elde tutulmuştu, sanıldığı gibi isyan amaçlı olarak değil. Bu iddianın doğruluğunu, Hükümet ile ahali arasındaki ilişkilerin en iyi düzeyde olması ve Hacin halkının itaatkârlığının Belediye Başkanı, yerel Jandarma ve Polis şefleri ve hattâ Vali Paşa tarafından da kabul edilmesi kanıtlıyor. Alay Bay da halkın gerçi biraz alık, ama tehlikesiz olduğunu itiraf etti. O, eğer silahların geri kalanı da teslim edilirse kimsenin kılına dokunulmayacağına vs. yemin de etti. Aksi yöndeki tüm tecrübelere rağmen buna da inanıldı ve insanlar, birbirlerini karşılıklı olarak, en değersiz silah ve aletlerin bile teslimi için yüreklendirdiler ve bu gerçekleşti.

Bu arada 200 zengin, eğitimli Ermeni tutuklandı. Bunların arasında politik olaylara asla karışmamış, devletin itaatkâr vatandaşı olan, temiz vicdanlı, kefil olunabilecek pek çok kişi vardı. Hükümetin tüm vaat ve yeminlerine, bütün silahların ve kaçakların teslim edilmesine ve bütün yasaklara uyulmasına rağmen önce bu seçkin ve eğitimli insanların 1-3 gün içinde sürgününe başlandı. Bunlar hemen her şeylerini geride bıraktılar, çünkü az sayıda hayvan verilmişti. Böylece sürgün Kasım başına kadar sürdü ve Hacin'de başka yerlerin aksine her şey sakin gittiği halde, buradaki sefaleti ve feryatları tarif etmek imkânsızdır, anlamak için görmek lâzımdır. Ben burada pek çok olaydan sadece birkaçını örnek olarak veriyorum.

Doğumuna birkaç gün, hattâ saat kalmış ya da yeni doğum yapmış, azıcık bir zaman için izin istemiş ama verilmemiş, tamamen harap vaziyete düşmüş kadınların haddi hesabı yoktu. Onlar tarlada, açık havada korkunç bir acı ve sıkıntılar içinde doğurmak zorundaydılar. Aynı şekilde, topal, kötürüm ve körlere de kısmen böyle davranıldı. Bu gibi mağduriyeti olanların çok azı sonuçta Hacin'de bırakıldı.

Küçük çocukları olan büyük ailelere çok az hayvan izni verildiği için hemen tüm varlıkları geride kaldı. Ve böylece zengin aileler bir defada dilenecek kadar yoksul hale düştüler, çünkü bunların tüm zenginliği mal ve davarlarından ibaretti. Hükümet tarafından herhangi bir ödeme yapılmadığı için hayvan sürücüleri insanları taşımaktan bir veya iki gün içinde vazgeçiyorlar, yüklerini araziye yıkıp hayvanlarla birlikte kaçıyorlardı. Bu nedenle açlık Osmaniye'ye varmadan başladı, çünkü bir insan, hele bir de küçük çocukları varsa, sırtında ne kadar yük taşıyabilir ki?

Hattâ bir kısmı hayvansız, sopa darbeleri altında kovalandı. Bunlardan biri örneğin, kocasız, dört çocuklu, hayvansız sürülen ve yanma 5 günlük yiyecek almak zorunda olan bir kadındı. Yani beş kişi için beş günlük yük 25 günlük bir yük anlamına geliyordu. Yanına ne alabilirdi ki? Emzirdiği bebeğini mi? Yoksa bir döşekten fazlasını mı? Ya da 5 kişilik çamaşır mı? Veya ekmek? Veya buğday?! Küçük yavrusunun dışında aylarca şunu veya bunu taşımaktan aciz, bundan başka bir de insanlar genellikle evlerinden çıkarıldılar ve sonra şehirden 3-5 saat uzaklıkta günlerce beklemek zorunda kaldılar. Yani yanlarına aldıkları çok az şeyi daha orada bitirdiler ve ondan sonra aç kaldılar.

İstanbul'a bu yolculuğum sırasında açlıktan can çekişen, yarı çıplak, hasta, sayılamayacak kadar çok insana rastladım, tasviri imkânsız, bu sefaletle karşılaşan Alman subayları belki bunu başarabilirler.

Buna bir de, yanına biraz bir şeyler alabilenlerin her şeylerinin gasp edilmesi ekleniyor, bunu (refakat için verilen) jandarmalar açıkça itiraf ediyorlar. Tüm bu cefa ve insanlıkdışı muameleyi görünce, bana yüksek Türk subaylarının söyledikleri tekrar tekrar aklıma geliyor: Madam. Hükümetimiz sadece adalet ve insaf gösteriyor, Almanya Ermenileri ortadan kaldırmamızı istiyordu, ama biz o kadar merhametliyiz ki, onları sadece sürüyoruz. Biz o kadar çok hayvan veriyoruz ki, onlar her şeylerini yanlarına alabilirler, en iyi yardım ve koruma altında hedefe ulaşacaklar, orada onlara, geride bıraktıklarına eşdeğer evler, bahçeler ve bağlar verilecek ve böylelikle orada hayata yeniden başlayacaklar ve hemen yeniden zengin olacaklar. Bu ve benzeri raporları Türk tarafı Almanlara veriyor. Fakat gerçek, tüm sürgünlerden 2/3'ünün hayvansız olduğu, yani malsız ve mülksüz, evet, en gerekli tüm şeyleri geride bıraktığı, korumasız ve yardımsız çöle gönderildiğidir. Orada Araplar, iç gömleklerine kadar her şeylerini yağmalamak için onları bekliyorlar. Hattâ şu da var: Eğer altın kaplamaysa, kadınların dişleri de acı içinde sökülüp alınıyor, vs.

Ben bu son cümleyi çölden gelen bir mektuptan öğrendiğim için yazmaya cesaret ediyorum. İzne gelen bir Ermeni asker bu türden sefilliklere rastladı

ve geride kalanlara, yanlış umut beslememeleri için yazılmış bir mektubu ayakkabısının içinde saklayarak buraya eriştirdi. Mektupta ayrıca hepsi açlıktan öldüğü veya Bedeviler tarafından öldürüldüğü için onlarla tekrar görüşmenin mümkün olmayacağı yazıyordu.

Halep'ten sonra bütün Ermenilerin kaderi budur!! Tabiî her zaman küçük de olsa geride kalan bir kesim olacak ve daha sonra, daha çok şeyi günışığına çıkaracak. Ben kendi göz ve kulak tanıklıklarım üzerine bir kez daha Hacin bölgesine dönmek zorundayım.

Zamanında muaf tutulma, yani Hacin'deki Protestanlara, gizlenemez hale gelince (bunu baştan yapmışlardı) Protestanlara sürülmeyecekleri sözü verildi, ama kısa süre sonra 5 aile dışında diğerleri, daha büyük zorluklar altında sürüldüler. Bu merhametli emir herkes için geçerli değil miydi?!

Hükümet bana bütün bu olaylarda Hacin'in zorluk çıkarmadığını söyledi. Polis komiseri itiraf etti: Ben üç yıldır buradayım ve asla şikâyet etmeme gerek kalmadı. Hacin'in yazgısına gerçekten de üzülüyorum. Bu hiç adil değil. Benzeri şeyler Jandarma Komutanı ve Hacin'i yi bilen bazı memurlar tarafından da ifade edildi.

Ve şimdi benim Hacin'de bizzat yaşadıklarımın sonucu ve tacı geliyor.

3 Ekim 1915 tarihinde akşam saat 9'da, çarşının ortasında, benim evimin çok yakınında, aniden bir silah atışı ile yangın haberi verildi. Kısa bir süre gözledim, söndürmek için hiçbir şey yapılmadı. Aniden yangın yerinin tam tersi yönden bir alevin yükseldiğini gördüm. Nedeni?! Türk memurların elindeki tulumbalara su yerine petrol doldurulmuştu ve yangın böyle söndürülecekti. Elbette bu, bugün 3000 evden geriye sadece 500 sefil kulübenin (Türk semtinde) kalmasına yeterince katkıda bulundu. Bütün güzel Ermeni evleri, kiliseler, büyük Amerikan Yetimhanesi, tabiî benim evim de, hepsi gitti. Hacin artık bir enkaz yığını.

Sürgünlerin eşyaları kiliselerin en büyüklerinden birine yığılmıştı. Bu eşyaların hepsi ateşe kurban gitti. Kilisenin acele boşaltılması için izni istenen yüksek bir memurun söylediği gibi, bunun hesabını vermek zorunda kalmak istemediğinden! Protestan kilisesi yüksek duruşuyla evlerden ve caddelerden ayrılıyordu, daha öbür evlerden önce yanmaya başladı, niçin?! Görgü tanıkları ve Protestan muhtarın yardımcısı Albaryan, jandarmaların kubbeye nasıl çıktığını, orayı petrolle nasıl ateşe verdiklerini, sonra aşağıya kiliseye inip bu defa orayı nasıl ateşe verdiklerini ve aynı şekilde avludaki okulda da aynı işi nasıl yaptıklarını gördü. Adam hemen armonyumu kurtarmayı denemiş ama başaramamış.

Ben bütün gece yoldaydım ve her şeyini kaybetmiş, çaresizce ellerini

ovuşturan az sayıdaki Ermeniyi gördüm. Sekiz gün sonra bunların da tümü, 10 zanaatkâr ailesi, birkaç asker karısı, kötürümler, körler, vs. dışında, her şeyleri yandığı için çıplak ve parasız halde sürüldü.

Komutan caddede bana doğru geldi, elimi tuttu, o kadar sarsılmıştı ki, ağlıyordu. Yangının nasıl çıktığını sormam üzerine çok şey anlatan bir bakışla omuzlarını silkti. Kimilerinin tabii yanıtı hemen hazırdı, Hıristiyanlar çıkarmıştı -bunun pek akla yatkın olmadığı görülünce, Selanik'ten yeni gelmiş bir muhacir, bir Türk (okunamıyor-çev.) dikkatsizlikten yangın çıkarmış dendi. Ancak o kısa süre sonra serbest bırakıldı. Ve şimdi Belediye Başkanının, yangının nasıl başladığını çok iyi bildiği sırrını herkes biliyor. Buna hattâ tanıklık eden Türkler var!

Böylece Hacin artık bitmiş sayılmalıdır. Yazdığım her kelimenin kefiliyim. Hepsini ve daha bin kat fazlasını bizzat gördüm ve dinledim.

Belediye Başkanının, yığınla bombanın nasıl patladığını duyup duymadığımı, bana sorduğundan da söz etmeliyim, bütün bunları saklayan Ermeniler öyle kötü imişler. Ona kesin bir kanaatle, bunların petrol olduğunu ve eczanede büyük benzin ve ispirto şişeleri, ayrıca çarşıda da kilit altında taş patlatma barutu bulunduğunu, orada burada bazı mermiler ortaya çıktığını, bunlar bomba olmuş olsaydı patlama sırasında yaptığı tahribattan bunun anlaşılacağını söyleyince Beyefendi sustu. Madam, siz çok mükemmel düşünüyorsunuz, dedi, eğer ikna olduysa tabiî. Şimdi yakın yerleşim yerlerinden gözüme ve kulağıma çarpmış olan kısa sahnelerden birkaçı daha.

Feke'den herkes, Protestanlar da sürüldüler, sadece asker karıları sürülmedi. Buna karşın Yerebakan'dan herkes, asker karıları da sürüldü. Roomlo ve ağırlıklı olarak Protestan olan ve tek mavzer tüfeği bile bulunmayan Şaar köyleri de aynı muameleye maruz kaldı. Bu halk çok fakirdir ve yanlarına aldıkları çok az şey Hacin'den hemen sonra tarlalarda döküldü. Herkes daha çok ölüm anlamına gelen şiddetli bir iklim değişikliği ve açlık şartları altında Deyr-Zor ve Şam'a dağıtıldı. Erkelet ve çevresinde cereyan eden olaylara oradaki Protestan vaiz tanıklık ediyor ve adamın dürüstlüğüne kefil olabilirim. Oradaki kadın Alman misyoner de aynı şeyleri bildirdi.

Kısa süre önce bir adam suni olarak şişirildi ve bu halde 900 kadar sopa darbesi yedi. Ermeni bir papazın karısı, kendisinden istenen ama yandığı için veremediği bir defter yüzünden zalimce dövüldü. Onunla birlikte hapishanede bulunan Protestan pederin karısı ona baktı ve zaman zaman 4 kişi tarafından dışarı taşınmak zorunda oluşuna tanıklık etti. Çoğunun ayakları kan içindeydi ve onlar bunun güya herhangi bir yaradan dolayı olduğunu itirafa zorlandılar. Elbiselerin içine kızgın korlar sokuldu, tırnakların altına çiviler çakıldı. Şimakle'de benzeri uygulamalar yapıldı. On erkek sorgusuz sualsiz

kurşuna dizildi, sonra da, bunların isyan ettiği söylendi, oysa bu çok şüpheli, çünkü insanların bütün silahları çoktan toplanmıştı. Kayseri'de aralarında bir Ermeni papazın da bulunduğu birçok insan, hiç suçsuz asıldı. Papazın entarisinin uçları iki yana düğümlenmişti, sakalı da. Ermeni kilisesinin haçı ayaklar altında çiğnendi ve küfür edilerek fırlatıldı vs.

Bu Almanya'nın ve onun sevgili hükümranının da kutsal haçı değil midir? Şimdi artık Türk memur, asker, erkek, kadın ve çocukların ifadelerine geliyorum. Herkes Ermeni halka karşı uygulanan bu mezalimi tavsiye eden tek devletin Almanya olduğunu söylüyor. Şunları da söylüyorlar: "Biz her şeyi Almanya'dan öğreniyoruz ve aslında Almanlar da Hıristiyan değil mi? Ama bize geride hiç Ermeni bırakmamamızı tavsiye edenler tam da bunlar." Bir subay bana şöyle dedi: Bu kötü Ermenilere karşı Almanlar çok sert, ama biz merhametliyiz.

Nasıl bizim "düşmanlarımız", Alman namının şerefini gerçekdışı şeylerle yıkmak istiyorlarsa, Almanya'nın "dostları" da, Ermenilere tüm bu zulümleri yapanın Türk hükümeti değil, Almanlar olduğunu, yani onların "emri" üzerine olduğunu söyleyerek, Ermenileri ikna etmeye çalışırken, benzerini yapıyorlar!!! Bilgi sahibi Ermeniler elbette buna inanmıyorlar, onlar Almanya'nın şahsında kendi son kurtarıcılarını görmeyi umuyorlar, fakat ne zaman? Herkesin yüreğini titreten soru budur. Eğitimsiz geniş kesimler Almanya'nın şahsında düşmanını görüyor. Alman şemsiyesi altında böyle insanlık dışı ve adaletsiz şeyler yapılırsa, buna şaşmak mümkün mü?

Sonuç olarak ben çoğu cürümün tetikleyicisinin fanatik bir "Hıristiyan nefreti" olduğunu kanıtlamak istiyorum. Hacin, Everek ve Kayseri'de şu öneri yapıldı: Müslümanlığa geçen hiç kimse sürülmeyecek. Hacin ve Kayseri'de böyle de oldu. Everek'te Müslüman olan Ermeniler Sis'e dağıtıldı. Kayseri'de 300 ve Hacin'de 30 aile İslâm'ı kabul etti ama inandığından değil, aksine sadece onlarla konuşulduğu zaman açıkça görüldüğü gibi, mutlak ölümden ve işkenceden kurtulmak için.

Tehcir saf politik nedenlerden mi yoksa Hıristiyan nefretinden mi oldu?! Eğer sadece politik nedenlerden olsaydı, o zaman politik yönden tehlike arz eden bir Ermeninin, ismen Müslüman olması (hem de zorla) ama yine de Ermeni kalması ve şimdi onun en kutsal inancıyla alay eden Hükümete öfkeyle tam politik bir tehlike haline geleceğinin bilinmesi gerekirdi. İliğine dek işkence görmüş kötü bir Ermeni, zoraki bir din değiştirme ile iyi, vatansever bir "Türk" olabilir mi?! Asla!!!

İnsan tüm söylenenlere ve aşağı yukarı aydınlığa çıkarılanlara rağmen Ermenilerin tamamen suçsuz olduklarını iddia etmekten çok uzaktır. Ne yazık ki bunun nedeni Ermeni halkında yatıyor, ama sadece belli yörelerde, belli

şehirlerde ve belli kişilerde. Bu savaş sırasında şurda burda düşman güçlerin himayesini aramak kesinlikle hiç de bilgece bir tavır değildi, ama insan bu yüzyıl boyunca adaletsizlik ve boyunduruk altında inleyen bu halka bakınca, onların nasıl iliklerine dek sömürüldüklerini görmek zorunda kalınca, onların çalışkanlıkları, durup dinlenmezlikleri ve bundan kaynaklanan zenginlikleri yüzünden nasıl kıskanıldıklarını, Hıristiyanlıkları nedeniyle nasıl nefret dolu bir muamele gördüklerini izleyince, o zaman bunlar hakkındaki hüküm de, Alman bir isyancının hakettiğinden daha insaflı oluyor. Adaletin, huzurun ve din özgürlüğünün hüküm sürdüğü Alman İmparatorluğunda maalesef hâlâ çeşit çeşit devrimci vardır. Bu yüzden bütün halkımız suçlu ilan edilmek ve insafsızca cezalandırılmak ister miydi?

Ermeniler arasında da özgürlük tutkusunu bastırmayanlar, orantı olarak sadece münferit kişiler, gerçekten kötü davrananlar münferit, şimdi bu yüzden ille de bu imha planının Türk Hükümetince, rahatsız edilmeden uygulanabilmesi mi gerek?! İyi donanımlı yüksek bir Türk memuru arkadaşı olan Dr. Recepyan'a, Adana'da, ağzını sıkı tutması şartıyla şunu söyledi: Sürülen Ermeniler'den hiç kimse geri dönmeyecek ve Halep'ten daha ileriye yollananlar, çöldeki devecilere teslim edilecekler ve orada kaybolacaklar, onları kimse sormayacak. Bu memurun gerçeği söylediğini, onun, zamanında iddia ettiği gibi, Türk Hükümetinin Protestanlarla Katolikleri sürmeme gibi bir ilkeyi hiçe sayacağını söylemiş olması da kanıtlıyor. Her yerde bu tam da böyle oldu, Avrupalıların az olduğu yerlerde, onlar Protestan filan tanımadılar.

Ben ifademin ciddiyetinin farkındayım, ancak hepsinin doğruluğunu ispatlamaya hazırım. Çünkü hepsi gerçeği saptırmadan yansıtıyor ve ayrıca çok kısaltılmış hali bu. Hıristiyan Almanya'nın adına sürülen bu lekeyi temizleyecek bir yol bulunsa keşke!

M.[ağdelena] Didszun

1915-11-27-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 35070, pr. 4.12.1915, p.m; Rapor

Konstantinopel Büyükelçiliğindeki Olağanüstü Hal Misyonundan (Wolff-Metternich) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 699

Pera, 27 Kasım 1915

1 Ek

Ermeni Gregoryen Patriği varışımda rahatsızlığından dolayı beni karşılayamadığı için özür dilemek üzere, buradaki geleneğe uygun olarak birkaç gün önce, iki yüksek ruhanî kişiyi görevlendirdi. Ben Patriğin, Türk makamlarının kuşkusunu çekmemek için beni şahsen aramadığı sonucuna vardım. Sözü geçen ruhanî kişiler Türkiye'deki Ermeni halkın yok edilmesini durdurmak için bir kez daha İmparatorluk Büyükelçisinin yardımını istemek üzere aşağıdaki dilekçeyi ilettiler.

Ben Patriğin dilekçesine sözlü olarak, yabancı bir gücün temsilcisi sıfatıyla Türk Hükümeti nezdinde böyle bir imkân doğduğunda, ülkenin içişlerine karışma karakteri göstermeksizin, suçsuzların durumunu iyileştirmek konusunda ciddî olarak gayret göstereceğim cevabını verdim.

P. Metternich

Ek

Kopya

Patriarcat Armenien Constantinople

Constantinople, le 10 Novembre 1915

Confidentiel

A Son Exellence

Monsieur l'Ambassadeur d'Allemagne

Depuis sept mois, les arméniens disséminés dans la plus grande partie de l'Empire Ottoman, sont victimes de la persécution la plus atroce. Presque en totalité chassés de leurs demeures, et déportés, ils ont vu leurs immeubles et leurs propriétés pillés et confisqués pour des délits insignifiants, et souvent pour des pures colamnies, des centaines d'entre eux ont péri sur des gibets, des milliers, appartenant surtout a la classe intellectuelle, ont été condamnés a mort, sans aucune forme de proces.

Dans plusieurs provinces toute la population mâle au-dessus de 10 ans a été massacrée, des jeunes femmes ont été enlevées par des musulmans, et les enfants arrachés de force a leur parents ont été confiés aux soins de familles islamiques.

Enfin dans d'autres provinces, la population arménienne a été completement anéantie. Les champs et les grandes routes sont jonchés de cadavres: les rivieres en ont charrié des quantités. Il n'est sorte d'atrocités et de moyens d'extermination qui n'aient été mis en æuvre, alors qu'on les croyait le sinistre souvenir des siecles de barbarie avait l'ere chrétienne.

On peut évaluer de 800.000 a 1.000.000 la perte d'âmes qu'ont value au peuple arménien ces persécutions sans précédents. Le reste de la nation est actuellement dispersé dans les déserts de la Mésopotamie et la Syrie et destiné, sans doute, a un anéantissement sans merci.

En dehors des femmes et des enfants enlevés, on peut citer des milliers de cas d'apostasie obtenue de force ou par une impitoyable nécessite. Les églises et les couvents sont en partie a l'état de ruines et la plupart ont été profanés et souillés par de vils usages. Les objects sacrés du culte ont été déshonorés et mis en vente. Dans plusieurs provinces les membres du clergé ont été massacrés. Le chiffre des prêtres tués dépasse un millier. On n'a même pas épargné les Evêques et les vicaires de différentes dioceses; et jusqu'a présent on n'a pu vérifier la mort violente de 35 d'entre eux (18 archevêques et 17 vicaires). Ce qui reste des veuves et des orphelins a été réparti par petits groupes dans différentes localités habitées exclusivement par des musulmans; et est la, sans église, sans clergé, de façon a assurer l'extermination définitive d'une nation qui des le début du 4ieme siecle de l'ere chrétienne, n'a cessé de répandre la lumiere de l'Evangile, et on a gardé inébranlablement le dépôt malgré des siecles de persécutions.

A l'epoque où l'Islam était tout puissant, la nation arménienne a pu conserver sa religion et son église, mais aujourd'hui que le monde chrétien est, a son tour, en pleine puissance, elle est réduite a les perdre sous l'æil indifférent des nations dont la religion a fait le force et la civilisation.

Cette nation, réputée depuis 6 siecles pour sa loyauté et sa fidélité a l'Empire Ottoman s'est, depuis le commencement de la guerre actuelle, imposé les plus grands sacrifices pour remplir ses devoirs civiques. Les accusations portées contre elle pour justifier des atrocités sans pareilles sont, des maintenant démontrées comme de purs mensonges, et l'avenir en révélera d'ailleurs toute la fausseté.

Au moment où la guerre générale a éclaté, nous n'attendions naturellement pas des Puissances qu'elles s'occupent de nous, mais la nation arménienne se

croyait en droit d'espérer que grâce a l'influence protectrice de l'Allemagne, les persécutions auxquelles elle est en butte depuis des siecles, et qui ont abouti a des massacres périodiques s'arrêteraient, et qu'elle pourrait enfin jouir d'un peu de tranquillité. Et voila, qu'aujourd'hui tous les arméniens se demandent anxieusement si, une fois de plus, ils auront une cruelle déception, si la culture germanique souffrira que les cadavres de centaines de milliers d'innocentes victimes encombrent la marche vers l'Orient de l'armée allemande victorieuse: si les fleuves et les lacs rougis du sang de tant de femmes et d'enfants n'exciteront pas la commisération de la chrétienté germanique, surtout en face de Djihad tant glorifié qui a eu pour résustat le plus clair l'extermination d'un peuple Chrétien, qui depuis des siecles a, dans l'Asie occidentale adopté avec enthousiasme la civilitaion Européenne.

En ce moment où des milliers d'Arméniens errent dans les montagnes et les déserts, dénués de tout, souvent même des vêtements les plus indispensables, ayant pour ennemis non seulement les divers éléments qui les entourent, mais même l'Etat qui devrait les protéger, en ce moment où les épaves de ce peuple sans soutien, déclaré hors la loi, sont expossées a toutes sortes de vexations et de privations, décimées dans cette existence nomade par la faim et la maladie, et cela non loin du chemin de fer obligé de passer a travers des cadavres pour porter la civilisation germanique vers la Mésopotamie, je m'adresse a Vous, Monsieur l'Ambassadeur, pour solliciter votre bienveillante intervention. Qu'elle serve, au moins, a arrêter cette inquelifiable persécution! Qu'elle permette aux malheureux restes d'une nation digne d'intérêt de se grouper et de trouver un abri qui les sauve de la mort.

Votre généraux appui renforcera, une fois de plus, dans nos cœurs la conviction que la puissante Allemagne combat pour la civilisation, le respect de la justice, et la protection des faibles.

Nous sommes sûrs d'avance que cet appel a vos sentiments humanitaires ne restera pas sans écho, et, dans cette persuasion, nous prions Votre Exellence, d'agréer l'expression de notre confiance et de notre profonde gratitude.

Patriache des arméniens de Turquie

(Zaven Der Eğiyan)

[*Kendi çevirisi*]

Gizli

Ekselansları Sayın Bay Almanya Büyükelçisine,

Yedi aydan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzak bölgelerine dağıtılan Ermeniler zalim bir uygulamanın kurbanı olmuşlardır. Hemen herkes bulunduğu yerden sürüldü, tehcir edildi, anlamsız haksızlıklardan veya bazen iftiralardan dolayı evlerinin ve mallarının yağmalanmasını, gasp edilmesini yaşadı. Yüzlercesi darağacında asıldı, özellikle aydın çevrelerden binlercesi mahkemeye dahi çıkarılmadan ölüme mahkûm edildi.

Birçok vilayette erkekler, şayet on yaşın üzerindeyse katledildi, genç kadınlar Müslümanlar tarafından kaçırıldı, anne ve babalarından zorla koparılan çocuklar Müslüman ailelere dağıtıldı.

Diğer vilayetlerde Ermeni halk tamamen yok edildi. Tarlalar ve ana yollar cesetlerle dolu, ırmaklar onlardan birçoğunu alıp götürdü. Hıristiyanlıktan önceki yüzyılların artık bir anı olduğu düşünülse de, başvurulmayan zalimlik ve imha aracı kalmadı.

Ermeni halkına reva görülen bu benzersiz uygulamanın yol açtığı kaybın 800.000 ila 1.000.000 kişi olduğu tahmin edilebilir. Halkın[718] kalanı şu anda Mezopotamya ve Suriye çöllerine dağıtıldı ve hiç kuşku yok ki orada amansız bir yok edilme tehdidi ile yüz yüze bulunuyor.

Kaçırılan kadınlar ve çocuklardan başka binlerce kişi için acımasız bir dinden döndürme girişiminden söz edilebilir. Kilise ve manastırların çok büyük bir bölümü harabeye çevrildi, birçoğu yağmalandı saygısızca kullanılarak kirletildi. Kutsal bütün yerler lekelendi ve satıldı. Birçok eyalette ruhanîler katledildi. Öldürülen papazların sayısı binin üzerinde. Sadece tek bir örnekte piskopos ve papaz adayları bulundukları piskoposluk dairelerinden çıkarılmadı. Biz bugüne kadar 35'inin (18 piskopos ve 17 vekili) şiddet uygulanarak öldürüldüğünü tespit ettik. Dul ve yetimlerden geri kalanları küçük gruplar halinde Müslümanların oturduğu değişik yerlere dağıtıldılar. Hıristiyanlığın

718 Fransızca "nation" kavramı Almanya'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler için "Nation (ulus)" olarak çevrilmemiştir, çünkü Almanya'daki ve Avrupa'daki kavramın başka bir anlamı vardır. "Nation" Ermeniler için de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Hıristiyan topluluklar için de dinî cemaatlerin bir karışımını anlatır. Fakat Volk Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler arasında artık anlamı olmayan "Millet" olarak ifade edilir. "Volk çevirisi tam içeriği yansıtmıyor ama sonuçta ona varılıyor. [W.G.]

4. yüzyılından beri Protestanlık öğretisini yaymaya ve sarsılmaz yerini korumaya son vermemiş bir halk, orada kilisesiz, dinadamı olmadan, yok oluşu sonsuza kadar garanti edilmiş olarak yaşıyor.

İslâm'ın şaşaalı olduğu zamanlarda Ermeni halkı dinini ve kilisesini koruyabildi. Fakat Hıristiyan dünyasının bu kadar güçlü olduğu bugün, medenî ve güçlü ulusların umursamaz bakışları altında dinini kaybediyor.

600 yıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatiyle ünlü bu halk şu an sürmekte olan savaşın başından beri uygarlık görevini yerine getirmek için kurban olmayı üzerine aldı. Benzersiz vahşete gerekçe bulmak için yapılan suçlamalara karşı, şu andan itibaren bu esaslı yalanların maskesi düşmektedir ve gelecek, bize yöneltilen suçlamaların asılsızlığını gösterecektir.

Savaş başladığından beri biz geleneksel güçlerden bizim için özel bir çaba harcamalarını istemedik, ama Ermeni halkı yüzyıllardan beri maruz bırakıldığı ve tekrarlanan katliamların bitmesi ve nihayet biraz da huzur içinde yaşayabilmek için Almanya'nın himayesini umut etmeye hakkı olduğunu düşünüyor. Ve bugün tüm Ermeniler korku ve bir hayal kırıklığı içinde, zulmü bir kez daha yaşayıp yaşamayacaklarını, Alman kültürünün ve muzaffer Alman ordusunun, yolunu suçlularla birleştirip yüz binlerce cesedi Batı'nın alnına yapıştırmaktan acı çekip çekmeyeceğini sormaktadırlar. Göklere çıkarılan bu kutsal savaşın açık bir sonucu olarak birçok kadın ve çocuğun kanını içen ırmak ve göller, özellikle yüzyıllardan beri Batı Asya'da Avrupa medeniyetini içtenlikle benimsemiş Hıristiyan bir halkın yok edilmesi karşısında Alman Hıristiyan vicdanının uyanıp uyanmayacağını kendilerine soruyorlar.

Bugün binlerce Ermeni dağlık bölgelerde ve çöllerde her şeyden, hattâ en gerekli giysilerden bile yoksun vaziyette yaşamaya çalışıyorlar. Onlar sadece kendilerine kötü davrananları değil, kendilerini koruması gereken devleti de düşman olarak görüyorlar. Kuş gibi (Treibgut) özgün olduğu söylenen bu halkın çektiği her tür sıkıntısında desteksiz bırakıldığı, göçebe koşullarda açlık ve hastalıktan ağır kayıplar verdiği bu anda, Alman medeniyetini Mezopotamya'ya getirmek için ceset dağları arasından geçen bir demiryolu hattına fazla uzak olmayan tüm bu olup biten karşısında ben, Bay Büyükelçi size, lütufkâr müdahalenize sığınıyorum. Keşke müdahaleniz bu inanılmaz işkenceyi sonlandırmaya yol açsa! Diğerlerinden geçtik, en azından bu geride kalanların kendini toparlamasına fırsat verilmesini ve ölümden korunabileceği bir sığınak bulmasını sağlayabilse.

Sizin cesaretli desteğiniz muhteşem Almanya'nın uygarlığını, adalete saygısını ve zayıfı korumak için mücadele ettiği kanaatini güçlendirecektir.

Biz bu çağrının sizin insanî duygularınızda yankısız kalmayacağından

eminiz ve bu kanaat içinde Ekselanslarından, derin güven ve minnetimizi ifade etmemize izin vermenizi rica ediyoruz.

Türkiye Ermeni Patriği
[Zaven Der Eğiyan]

1915-11-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; zu A 33278; Genelge
Baskı: DuA Dok. 205

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Jagow)
Konstantinopel Büyükelçisine (Wolff-Metternich)

No. 913

Berlin, 29 Kasım 1915

9 Kasım tarihli 660 No'lu rapora istinaden

Sayın Scheubner-Richter'in 5 Kasım günkü raporu ve elimize ulaşan diğer haberler, bütün girişim ve uyarılarımıza rağmen maalesef Türk Hükümetinin Ermenilere karşı karanlık politikasını sürdürdüğünü göstermektedir. Genel insancıl ve siyasî nitelikli endişeleri bir yana bıraksak bile, Türkiye'nin gerçek dostu olarak, onun kendi çıkarları açısından, anlaşılması güç bir körlükle sürdürdüğü bu tutumuyla nüfusun ülkenin ekonomik gelişimi için önemli kısımlarından birini kaybetmesinden oldukça üzgünüz. Bize düşman ve tarafsız ülkelerde Türklerin yaptıklarından hâlâ sorumlu tutuluyoruz. Sayın Scheubner'in raporunun da bir kez daha gösterdiği gibi, Türk halkının büyük bir kısmında Ermeni takibatı konusunda Türkiye'yi Almanya'nın kışkırttığı düşüncesi hâkim. Biz Babıâli'nin Alman müttefikine bağlılığı nedeniyle onun bu tür söylentilere vurguyla karşı çıkmasını beklemeye izinli olduğumuza inanıyoruz.

Sizden oradaki hükümetle bu doğrultuda konuşmanızı ve bu vesileyle Babıâli'den Ermeni sorununa yaklaşımında tavsiyelerimize uymasını beklediğimizi bir kez daha hatırlatmanızı rica ediyorum.

[Jagow]

1915-11-29-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 35268, pr. 6.12.1915 p.m.; Rapor.

Olağanüstü Konstantinopel Büyükelçisinden
(Wolff-Metternich) Alman Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 701

Pera, 29 Kasım 1915

1 Ek

Bu ayın 20'sindeki J. No. 10102[719] nolu ön rapora ek olarak ve Halep Kayzerlik Konsolosunun bu ayın 8 ve 16'sındaki No. 2511[720] ve 2577[721] raporlarıyla bağlantı içinde siz Ekselanslarınıza, emekli diplomat von Oppenheim tarafından Urfa'daki Ermeni huzursuzlukları üzerine verilen yazının kopyasını sunmaktan şeref duyarım.

Metternich

Ek

Urfa'daki Ermeni Olayları

Karışıklığın tohumu aylar öncesine dayanıyor: Bunu Van olaylarında aramak gerekir.

Oradan haber, Urfa'ya dek, o isyan ocağından buraya gelmiş propagandistlerce açık olarak kızıştırılan, bekleyiş içindeki bir heyecan yarattı. Ermeni tehlikesinin yayılmasına karşı genel koruma tedbirleri kapsamında Urfa'da da Ermeni ileri gelenler arasında tutuklananlarm olması ve sürgün yolunda bunların öldürülmesi heyecanı arttırdı. Bu hava Diyarbakır ve Van'dan sürülmüş Ermenilerin oradan geçmesiyle ve Urfa'da çaresiz bir durumda açlıktan ve hastalıktan kitleler halinde ölmesiyle diri tutuldu. Ne de olsa, olayın haftalardır süren hazırlığı sezilememişti. Bu yüzden Urfa Ermeni ahalisinin büyük boyutlarda sürülmesi hiçbir şekilde düşünülmedi. Enterne edilen yabancı devlet yurttaşlarının, isyanın hazırlanmasında bir rol oynadıklarını, Kont Wolff-Skeel sanmıyor.[722]

719 A 34383 A35115'de

720 A 305045 nolu belge

721 A 35046 nolu belge

722 Bu son cümle kopyalarda çizilmiş-çev.

Huzursuzluğun patlak vereceği sinyalini iki anlamlı ve belirgin olay açıkça verdi. Birincisi Ağustos ayının sonuna rastlıyor. O zamanlar Ermeni semtinde bir evde silah araması yapan bir jandarma devriye grubunun yarısı vurulmuş, gerisi kaçmıştı. Olay pazarda ve çevresindeki Türk semtinde duyulur duyulmaz Müslüman halk intikamını o sırada pazarda ve yollarda bulunan Ermenilerin 100'ünü öldürerek aldı. Mutasarrıfın müdahalesiyle başka katliamlar çabuk engellendi. Bunun üzerine Ermeniler barikat kurdukları kendi semtlerinde birkaç gün kaldılar, ama sakin davrandılar. Öte yandan onlara karşı da hiçbir şey, hattâ jandarma devriyesine saldırıdan dolayı bir soruşturma bile yapılmadı. Böylelikle kısa bir süre içinde normal duruma geri dönüldü.

Ardından ikinci olay Eylül sonunda oldu: Yine Ermeni mahallesinde bir silahlı çatışma, bunun nedeni ama açığa çıkarılamadı (kime karşı olduğu da). Kimse yaralanmadığı için bu önemsiz bir olaydı, ama ertesi gün olayı araştırmak için semte daha güçlü bir jandarma devriyesi gönderildi. Ama bu defa bu devriyenin üzerine ateş açıldı ve birçok jandarma öldürüldü; kalanı kaçtı. Semt dışında olan bütün Ermeniler hızla bu semte geldiler ve en kısa zamanda semtin her tarafına barikatlar kuruldu ve savunma durumuna geçildi.

Tüm şehrin yarısına yakın olan Ermeni semti birçok mağaraya sahip bir tepenin üzerinde, bir savunma için çok uygun konumdadır. Ermeniler buraya evlerden ustaca girişler kazdılar. Derince kazılmış girintilerde silah ve cephane stokları saklıydı. (Daha sonra, asıl ayaklanmanın bastırılmasından sonra, bu yeraltı sistemi en son direnişçinin bile zor bulunabildiği sığınaklar olarak hizmet ettiler.) Semtteki evlerin hepsi taştan yapılmıştır, kısmen çok sağlamdır. Evlerin iç savunma düzeninde de inkâr edilmez bir askerî beceriyle çalışılmıştı. Tüm kapı ve pencereler barikatlanmıştı, duvarlara atış mazgalları açılmıştı. Dışarıdan mahalleye az sayıdaki sokak girişi, onları kesen ve özellikle güçlü tahkim edilmiş evlerden uzunlamasına ateş altına alınabiliyordu.

Aynı sistem mahallenin girintili çıkıntılı iç kesimlerinde de tekrar tekrar başarıyla kurulmuştu: Bir sokağı kesen her ev her defasında özel bir savunma noktası oluşturuyordu. Esas savunma noktaları şunlardı: Kuzeyde Ermeniler tarafından zor kullanılarak ele geçirilen Amerikan Misyonu, güneybatıda Ermeni kilisesi, okul ve çevresini saran evler, doğuda özellikle sağlam evlerden birkaç küme. Tüm mahalle, her biri kendi liderleri altında duran bölümlere ayrılmıştı. Liderlerin büyük bölümü dışarıdan gelmiş olmalı (Diyarbakır, Van, Zeytun'dan). Tahminen 2000 silahlı direnişçi vardı. Bunlar yeteri kadar tüfekle donatılmıştı, çok sayıda küçük kalibreli silahları ve cephaneleri vardı. Sadece makineli tüfekleri yoktu, buna karşılık kendileri tarafından yapılmış çok sayıda el bombaları vardı. İhtiyaç duyulan dinamitin buraya, çoğu tren yolu inşaatında çalışan işçiler tarafından zaman içinde getirilmiş olduğu akla uygundur.

Savunmanın başlangıç anında (Eylül sonu) Urfa'daki Türk tarafında silahlı güç olarak ister istemez çaresiz durumda 70-80 jandarma bulunuyordu. Ekimin ilk günlerinde bir taburun ilk desteği ulaştı; ama bu da ciddî bir saldırıyı düşünemezdi. 4 Ekim'de Fahri Paşa [ve Kont Wolffskehl][723] geldi[ler]. Ayın beşinde 2 arazi topu ile ikinci bir tabur geldi.

Çatışma 6 Ekim'de başladı. Bu sürerken (12'sinde) iki 12 cm'lik obüsü bulunan üçüncü bir tabur daha geldi. 13'ünde esas saldırı güneyden kiliseye karşı başladı. 14'ünde bu ve çevresinki evler, 15'inde Amerikan Misyonu yıkıldı. Böylece esas direniş kırıldı. Son direnişçiler söz konusu mağaralara ve tünellere kaçtılar; bundan sonraki 14 günde buralardan çıkarıldılar, bu yapılırken küçük çatışmalar hâlâ devam ediyordu.

Evlerin büyük bölümü top ateşiyle yıkıldı; Amerikan Misyonu atölyesinden, kilise de kubbesinden isabet almıştı. Çıkan yangınlar sonucu da evlerden bazıları yıkıldı. Ermeniler savaşta 300-400 adamını kaybetti, kalanı yakalandı ve haklarında alınacak ağır kararları bekledi.

Savaş sırasında Türk kayıpları ise 50 ölü ve 120-130 yaralıydı. Saklanan en son kişiler aranırken de birkaç kayıp verildi.

Amerikan Misyonu ve müdürünün rolü hakkında bir kısa not daha. İzah edildiği gibi, Ermeniler semtlerine barikat kurarken Amerikan Misyonunu zorla işgal etmişlerdi. Güçlü yapı onlara savunma açısından önemli bir imkân sunmakla birlikte onlar ayrıca, Amerikan misyoneri içinde bulunduğu sürece Türkler tarafından misyonerliğe ateş açılmayacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden misyoneri misyonerlikte rehin olarak alıkoydular. Misyoner Mutasarrıfa yardım ricasıyla bir mektup yazmayı denedi; ama mektup yakalandı. Alman fabrikasının duvarı üzerinden bir aracı tarafından ikinci bir mektup fırlatılınca bu mektup Mutasarrıfa ulaştı ve ondan askeriyeye intikal etti.

Cevabî mektubun içeriği, misyonerin, yanında bulunan yabancılar ve yetim çocuklar vs. ile birlikte sakince çıkıp dışarıya gelebileceği şeklindeydi. (O zaman daha onun Ermeniler tarafından rehin olarak alıkonulduğu bilinmiyordu, aksine onun öndeki Türk mevzilerinden korktuğu sanılıyordu.) Bu mektup da ele geçti. Bundan sonra günlerce bir şey olmayınca, askeriye tarafından misyonere hitaben siyah harflerle büyük beyaz bir çarşaf üzerine aynı çağrı yazıldı. (Misyonerlikle ön mevziler arasındaki mesafe 60 adımdan daha fazla değildi.)

Bu çağrı misyoner tarafından doğru okundu; onun, bu duyurudan sonra, Türk askerleri için, onun şahsı yüzünden misyon binasına zarar vermeme gibi

723 Köşeli parantez içindekiler kopyalarda çizilmiş.

bir sorumlulukları kalmayacağı düşüncelerine rağmen, Ermeniler onu bu sefer de salıvermediler, bir de yüzüne kategorik olarak, binayı terk etmeye kalkıştığı anda vurulacağını söylediler. Misyoner büyük bir bez üzerine şu yazıları yazabildi: "Beni dışarı bırakmıyorlar." Sonuç olarak o, bütün çatışma boyunca dayanmak zorunda kaldı ve ancak Türklerin misyonerliğe saldırmasıyla kurtuldu. O ve adamları sağlıklıydılar.

1915-11-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 36213, pr. 15.12.1915 p.m.; Rapor

Halep Konsolosundan (Rößler)

Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 110/No. 2725

Halep, 30 Kasım 1915

Ekselanslarına Hacin'den Alman misyoner Magdelena Didszun'un ancak bugünlerde elime ulaşan 15 Eylül tarihli mektubunu, ki burada özellikle geniş Türk çevrelerinde Ermeni mezaliminin sorumluluğunun nasıl Almanya'ya yüklendiğine işaret ediliyor ve zaten bilinen olgulara, İslam'a zorla döndürmenin denendiği ve sağlandığı olgusunun da eklendiği belirtiliyor, sunmakla şeref duyarım. Yazı bana içinde bulunulan duyguları anlatması bakımından da dikkat çekici görünüyor.

Diğer bir ekte bir Ermeni olan Sarkis Manukyan'ın Erzurum'dan Suruç'a (Urfa'nm güneybatısına) giderken yaşadıklarını gösteren bir tabloyu iletiyorum. Manukyan 1905-1908'de Berlin'de, 1908-1910'da Leipzig'de felsefe öğrenimi gördü ve sonuncusunda felsefe doktorası yaptı. Yıllarca Erzurum'da bir Ermeni okulunda öğretmenlik yaptı, önce General Posselt'in daveti üzerine, sonra Alman Konsolosu Scheubner'in davetiyle Alman Dil Kursu öğretmenliği yaptı. Onun kafilesinin kaderi de diğer birçokları gibi oldu: Erkekler ve kadınlar ayrıldılar, erkekler öldürüldü. Onlar için harcanacak kurşun yoktu, balta ve bıçaklarla öldürüldüler. Bir günde 2000 erkek kesildi. Jandarmalar kurbanları kesim yerine götürmede görev aldılar ve Kürtler Hükümetin emriyle hareket ettiklerini iddia ettiler.

Kafileye daha önce ve sonra, Adıyaman Kaymakamı refakat etti. Kafilenin hayvanları, malı ve mülkü, kadın ve çocukların üzerindeki elbise parçaları bile memurlar tarafından alındı. Böyle zalimce katliamları son aylarda ben sıklıkla işittim, ama görgü tanığı olmadığı için sustum. Herhalde şüphe götürmez bir tanık sayılabilecek olan Manukyan, böylesi sahneleri yaşadı. Kendisini,

iyi Kürtçe bilmesi sayesinde kurtardı. Ben şu anda ona oturacağı bir ev gösterilmesi veya en azından Suruç'tan çöle gönderilmemesi için çaba harcıyorum.

Kısa süre önce, tehcire dek çok zengin bir Ermeni hanım olan Trabzon'dan Bayan Gaidzay, benim yanımdaydı, bana, Trabzon'u bir defada terk etmek zorunda kalan 3000-3500 Ermeni'nin kendisiyle birlikte sadece 5'inin Halep'e varabildiğini anlattı. Çok çaba harcamasına rağmen diğerlerinin nerede olduklarına dair herhangi bir bilgi alamamış, sürülen kadın ve kızların istisnasız ölmüş olmalarından korkuyor. O yolda, daha önce birçok kez evine davet edip ağırladığı Türk memurlara ve subaylara rastladığı için kendini kurtarabilmişti.

Bugün ben 4. Ordu'nun başlattığı salgın hastalıklarla mücadele vesilesiyle bu ordunun kurmay başkanı Baron von Kress'in dikkatini, şehirde Türkler tarafından yönetilen ve günlerdir birçok ölüm olayının gerçekleştiği sözde bir "yetimhaneye" çekme fırsatı buldum. Albay von Kress burayı ziyaret etti ve bana, oradaki durumların, her tür tasvirle alay etmek olduğunu söyledi. Şöyle ilâve etti: "Şayet Türkler tehcirdeki erkekleri öldürtürlerse, o zaman, başkaldırıya karşı kendilerini korumak zorunda kaldıkları bahanesini öne sürebilirler; eğer kadın ve kızların ırzına geçilir ve kaçırılırlarsa, o zaman Türkler, Kürtlere ve jandarmalara hakim olamadıkları bahanesini öne sürebilirler; eğer tehcirdekileri açlıktan öldürürlerse, o zaman, yürüyüş sırasındaki bakım zorluklarının, başedemeyecekleri kadar büyük olduğu bahanesini öne sürebilirler; eğer ama Halep Şehri'nin göbeğinde çocukları açlık, soğuk ve pislikten mahvederlerse, bunun özrü mümkün değildir." Kış soğuğuna karşı çocuklar için taş döşeme üzerine samandan bir şilte serilmişti ve onların çoğu hastaydı; yetersiz giyinmiş ve bir tek hasır örtüyle örtülmüşlerdi. Buradaki Ermeniler para topladılar ve bununla battaniyeler temin ettiler. Fakat "yetimhane"ye gelip battaniyeleri dağıtmak için izin rica ettiklerinde onlara, Hükümetin çocuklara baktığı gerekçesiyle memur tarafından izin verilmedi!

Raju ve Katma'dan Ras ül Ayn'a 50.000 Ermeni'nin trenle gönderilmesine birkaç gün önce yeniden başlandı. Her gün bin tanesi naklediliyor. Ağır hastalar da yüklendi. Ölenler istasyonlarda rastgele boşaltıldı. İstasyonlar arasındaki tren hattında da cesetler bulunduğu oldu. Demiryolu yönetimi bu durumlarla başetmekte zorlanıyor. Bu arada onlardan bir de, normal yolcu ulaşımında, Halep'ten binen yolcuların doktor tarafından ateşlerinin ölçülmesi ve ateşi 38 derecenin üzerinde olanların yolculuktan men edilmesi istendi! Demiryolu yönetimi Hükümete, önce hiçbir hasta Ermeni'nin Katma ve Raju'dan trene bindirilmemesini sağlamasını isteyerek yanıt verdi.

Aynı raporu Konstantinopel Kayzerlik Büyükelçiliği'ne gönderiyorum.

Rößler

Ek 1

Suret

Hacin, 15 Kasım 1915

Çok Sayın Bay Konsolos!

Size ekte, gerçek olgulara dayanan, en nihayet gerçeği gün yüzüne çıkarmak ve Almanya'nın adına sürülen lekeyi sağlam olaylara dayanarak temizlemek için sizin lütfedip istediğiniz gibi kullanımınıza açık bir yazıyı iletiyorum.

Daha yakın bilgiler vermeye her zaman hazırım, çünkü ben tüm olayların görgü ve kulak tanığıyım. Yazıda anlatılanların tümü burada tek Alman kadın misyoner olarak kazandığım ve ağırlıkları altında sağlık açısından neredeyse çöktüğüm tamamen kişisel tecrübelerimdir.

Alman adımıza reva görülen her şey her Alman'ı öfkelendiriyor ve ona acı çektiriyor -bundan gerçekten bir kurtuluş yok mu?

Benim burada gördüğüm, Ermeniler hakkında anlatılan çoğu kötülüğün, fanatizm tarafından bin kez büyütüldüğü veya hattâ tamamen uydurulduğudur.

Türklerin ustaca riyakârlığını bilen herkes bana hak verecektir -geçen son ay içinde birçok tecrübe edindim, bunun için bu iddiaya cüret ediyorum.

Tanrı Almanya'nın gözlerini şerefsiz "dostları" hakkında açsın.

Ah, Sayın Bay Konsolos, gerçekten bir kurtuluş yok mu?

Eğer egemenimiz gerçeği tam olarak bilseydi böyle her şeye sessiz kalır mıydı? Her Alman bundan şüphe ediyor, bu yüzden ben yazımın bir kopyasının, sevgili İmparatorumuza gönderilmesini rica ediyorum, yazın açısından bütün eksikliklerine rağmen onun buna lütfedip bakacağından eminim.

Saygılarımla!

M. Didszun

Ek 2

Halep, 25 Kasım 1915

Erzurum'dan Suruç'a Giderken Yaşadıklarım

Biz bu yılın 19 Haziran'ında 500 aile Erzurum'dan ayrıldık ve 2 Temmuz'da Erzincan'a vardık. 300 asker ve bir Yüzbaşı bize refakat ettiği için, Kürtler tarafından sık sık küçük baskınlar ve soygunlar yapılmasına rağmen yolculuk nispeten sakindi. Ayrıca biz askerlere ve komutanları Kâmil Efendi'ye ödeme yapmak zorundaydık. Bize böyle emredilmişti. Erzincan'dan

Kemah'a geldik. Orada Yüzbaşı Kâmil Efendi ve yanındaki birçok komitacı (çetas), ellerinde bir liste, 200 kişiyi isimlerini okuyarak ayırdılar ve orada basitçe, haklarında ölüm kararı verildiği açıklandı. Onlar götürüldüler.

Biz Kemah'tan Malatya'ya geldik. Hükümet orada bize ait olan elimizdeki 400 çadırı aldı, şehrin mutasarrıfı bu davranışı kısaca, "Bunlar bize lazım" diye açıkladı. Bize 4 çadır kaldı. Hükümet Malatya'dan Suruç'a kadar bize rehber olarak Hüsnü-Mansur'dan (Adıyaman) sivil kaymakam Nuri Bey'i verdi. Kürt aşiret reisi Hacı Bedr Bey ve kardeşi Zeynel Bey çok sayıda adamlarıyla bize refakat etmek için onunla birlikte olmak zorundaydılar. Zorlu dağlarda her gün ancak iki veya üç saat ilerleyebilerek Malatya'dan sonra daha iki gün yol almıştık ki, Kürtlerin Hükümet tarafından niçin bize refakat etmekle görevlendirildiğini ancak orada anladık. Tüm erkekleri dar bir vadide topladılar, biz orada 2115 erkek idik (biz Kürt ve Türk rehberlerimize kelle başına para vermek zorundaydık, bunun için bir liste tutuyorduk, bu yüzden sayıyı tam biliyorum). Kadınlar ve çocuklar hemen yola çıkarıldılar, Kürtler ve jandarmalar bize şunu açıkladılar: "Siz şimdi öleceksiniz, fakat bunun suçlusu biz değiliz, bunu Hükümet emretti." Bağlandık.

Kadın ve çocuklarımızın hatırına direnmeyi denemedik. Zeynel Bey aktifti, hepimizi tek tek Kürtler ve jandarmalar aracılığıyla önüne getirtti. Herkesin nesi varsa elinden alındı ve on adımlık bile olmayan bir mesafede idam infaz edildi. Bıçak ve baltalarla başlar kesildi ve cesetler bir uçuruma fırlatıldı. Zeynel Bey'in yanında Nuri Bey yarım saatliğine uzaklaştığı zaman kardeşi Ali Paşa oturuyordu Burada 2000 adam öldü. Sadece 115 adam mucize eseri kurtuldu. Bunlar biraz Kürtçe bilen ve para vaatleriyle Zeynel Bey'in önüne götürülmemek için kendine imkân yaratanlardı. Ben de Kürtçe konuştuğum için bunların arasındaydım.

Biz kurtulanlar ertesi gün kadın ve çocukları yeniden bulduğumuzda -ki onlar infaz alanından iki saat uzaktaydılar- Malatya'dan iki memur, neyimiz varsa el koymak için geldi. Elbise, yatak, altın, eşya, para, öküz (800'ün üzerinde) at, eşek vs. hayatımızı kurtarmak için her şeyimizi vermek zorunda kaldık. İki gün sonra Kaymakam ve Zeynel Bey 3000 Lira istediler. Biz ya bu parayı bulup verecek ya da ölecektik. Kadınların yanında biraz para ve altın kalmıştı, bunu da verdik. 1000 Lira toplanmıştı.

Buradan sonra yedi günde Suruç'a geldik. Bütün yolculuk 3 ay sürmüştü. 600 aileden şimdi geriye 110 aile kalmıştı (Biz başlangıçta 500 aile toplanmıştık, yolda değişik köylerden 100 aile daha bize katılmıştı.) Öldürülenler arasında, Leipzig'de öğrenim görmüş iki arkadaşım, Izahakyan ve Terlemezyan da vardı. Sonuncusu Van'daydı, ama biz sürgün edildiğimiz sırada Erzurum'da bulunuyordu.

Zeynel Bey'den kurtulanları da salgın hastalıklar götürdü. Şimdi hâlâ 50'ye yakın erkek var. Kadın ve çocukların da çoğu öldüler. Birçok kadın ve kız yolda kaçırıldılar.

[Sarkis Manukyan, Felsefe Dr.]

Ek 3

Merhametli hükümranını ve adil Hükümetini tanıyan ve seven her Alman, şerefli Alman ismiyle, adiliklerin üstünü örten sözde "Almanya dostları" üzerine acı bir infiale kendini kaptırıyor. Mesela yüksek rütbeli subay, memur ve askerlerden acemilere, Müslüman din adamlarından köylülere, yetişkinlerden çocuklara kadar herkes tarafından çekinmeden, Ermenilere karşı şimdiki takibat ve insanlıkdışı muamelelerin sadece Alman "tavsiyesi" ve hattâ "Alman emri" üzerine olduğu yayılıyor. Bu satırların yazarı, hem subay ve memurlarla, hem de halkla yakın ilişkileri nedeniyle bu söylenenlere tanıklık edebilir. Evet, insan eğer ağır sınavlardan geçmiş Hıristiyan mahallelerin sokaklarında yürümek zorunda kalırsa, şuna benzer haykırışlarla durduruluyor: Ah bu Almanya, bizim tüm acılarımızın müsebbibi odur. Ya da Türkler açıkça şunu söylüyorlar: Evet bizim de yüreğimiz tüm bu sefaletten sızlıyor, ama ne yapabiliriz ki, bizim "Alman silah arkadaşlarımız" bu planı yaptı! Ah rezalet, ah yüzkarası! Alman haysiyetimiz böylesine bir lağım çukurunun içine çekilmeyi hak etmiş midir?

Savaştır diye, hangi Alman kendi anavatanında suçsuzların idam sehpalarında can verdiğine şahit oldu -bir kez olsun, babası veya kocası devrimci düşünceler ileri sürdü diye masum bir ananın bebeğiyle birlikte acı çektiğini, hattâ insanlıkdışı acı çektiğini, erkek kardeşi politik bir suç işledi diye kızkardeşinin sürgüne gitmek zorunda kaldığını gördü- içinden belki elli suçlu çıktı diye bütün bir şehrin, malını mülkünü geride bırakıp çıplak, aç ve yalınayak hayvanlar gibi sürüldüğünü gördü?! Hangi Alman subayı bir kez olsun karnı burnunda hamile kadınları veya daha on dakika önce doğum yapmışları bebekleriyle birlikte kamçı ile kovaladı veya körleri, felçlileri, yaşlıları ve çocukları sopa darbeleri altında, sırtlarında ağır yükleriyle, şarkın kızgın güneşi altında günlerce süren yürüyüşlere sürdü?!

Hiçbir Alman gözü geçmişte asla Türkiye'nin dışında böyle korkunç olayları görmemiştir. Kızmadan ve horgörmeden şu sözde "dost sesine" kulak vermek nasıl mümkün olabilir: Tüm bunlar Almanya'nın emri üzerine oluyor!!! Ah adi yalanlar dostluğu! Bir Alman herhalde, yeniden kan dökülmesini önlemek için Almanya'nın, orda veya burda Ermeni salaklıkları sorun olduğunda, olaya katılanların, suçlu Ermenilerin ve belki yalnız erkeklerin,

suçluların şüpheliler olarak, böylece hiçbir tahrik mümkün olmasın diye savaş bitene dek güvenlik ve gözaltına alınmaları öğüdünü verdiğine inanır.

Aynı şekilde bir Alman için, Almanya'nın, huzursuzlukları önlemek için tüm silahlara el konmasını tavsiye ettiğinin olası olduğu inanılırdır -şayet ama bu sadece tedbir içinse, o zaman, kanlı deneyimler açısından zengin olan Ermenileri gereksiz şüphe altında bırakmamak için, sadece Ermenilerin değil, ki onlar bunları en başta nefsi müdafaa ve öyle sık tehdit altında kalan canlarını korumak için saklamışlardı, aynı şekilde Türklerin, Kürt ve Çerkeslerin silahları da toplanmalıdır-. Olgu ise şu ki, Ermenilerin silahları alındı ve nazikçe Türklere teslim edildi. Bu kulaklara, mezbahaya götürülen çaresiz koyunun şarkısı gibi geliyor.

Burada, ilan edilen özgürlük ve kardeşlik nerede? 20-25.000 nüfuslu bir şehrin, elindeki belki 100-120 adet mavzer tüfeği hiçbir zorluk çıkarılmadan, gönüllü teslim edilmesine, aynı şekilde zararsız av tüfekleri vs.'nin de tam bir itaatkârlıkla teslim edilmesine rağmen neredeyse son insanına kadar merhametsizce sürülmesi, ki bu yüzlercesi için mutlak ölüm demektir, yoksa Alman öğüdü bu mu?! Tarafsız bir gözlemci, savaş başladığından beri Türkiye'de, Ermeniler tarafından, orda burda büyük aptallıkların ve politik tersliklerin yapıldığını söylemek zorundadır -bütün bunların yüzlerce yıllık baskının meyvesi olduğu, tartışılmaz bir olgu ise de-diğer yanda ise Osmanlı memurlarınca son 6 ayda inanılmaz haksızlıkların, zulüm ve adiliklerin, hem de hepsinin Alman örtüsü altında yapıldığı söylenmek ve haykırılmak zorundadır. Bu yüzden Alman'ın kahraman namı ağır şekilde lekelendi -umalım ki gelecek, etkili bir leke çıkarıcı sabun bulmayı becersin!

Her ne kadar şimdiye dek insan, bugünkü Ermeni derdini politik temelde aramaya meyilli idiyse de- son günlerde çok daha ağır bir ders alıyor ve şu soru ister istemez akla geliyor: Bunu da mı "Hıristiyan Alman silah kardeşleri" tavsiye etti?!

Eğer Almanya'da yanlış politik yolda olan bir grup yakalanırsa, tam titiz adil bir soruşturmaya ve bir ihtimal keskin, ama adaletsiz olmayan, gaddar olmayan hükme çaresiz mahkumdur -orada temize çıkaran bir sabun yoktur-Tanrı'ya şükür- burada böyle lekelenen ise Alman Hohenzollern asaletidir!!! Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gözlemcinin gözlerinin önündeki ise çok şüpheli bir şeydir. Bundan tahminen altı ay önce eğer Türkiye'nin ortak bir dine ihtiyacı olduğu, bu yüzden Ermeni Hıristiyanları zorla Müslümanlaştırması gerektiği biçiminde sesler duyulsaydı buna asla inanılmazdı, çünkü Müslüman Osmanlı Hükümetinden, içinde her yurttaşının "inancını" tamamen özgürce yaşayabildiği Hıristiyan Almanya ile sıkı bir ilişki içinde olması nedeniyle din ve vicdan özgürlüğü çizgisinde kalması umulurdu.

Ne yazık ki son günler gösterdi ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda vicdan özgürlüğü bulunmamaktadır ve Müslümanın gözünde her Hıristiyan (Alman dost bunun dışında değildir) bir "cani" ve "gâvur", evet bir "köpek"tir. Bir Hıristiyan Ermeni'nin Müslümanlığa döndürülmesi başarılır başarılmaz her tür engel kalkıyor ve Hükümetçe şimdiye dek korkulan, silahı elinden alınan, sürgün ve zindana savrulan kışkırtıcı, şöyle biat ettiği anda, bir kardeş ve dost oluyor: Tek bir tanrı vardır ve Muhammet onun peygamberidir.

Bu şekilde Müslümanlığa geçen her Ermeni kalbindekiyle zaten Ermeni'dir ve doğal olarak öyle kalacaktır. Önceden olduğu gibi Türk Hükümetinden nefret etmeye devam edecektir. En kutsalı, atalardan kalan inancı zorla elinden alındığı için belki daha da fazla nefret edecektir. Hıristiyan Ermeni olarak Türk boyunduruğundan bıkan herkesin durumu bu kez Müslüman Ermeni olarak sürecektir. Bir insan dinî inancındaki ve karakterindeki zaaf nedeniyle ve menfaati icabı Müslüman olabilir, ama hiçbir zaman kendi milliyetini değiştiremez, bir Ermeni kesinlikle Türk olmaz.

Son günlerde Osmanlı Hükümeti tarafından din değiştirme konusunda şu teklif yapılıyor: Müslüman olan her Ermeni bütün suçlardan kurtulacak, müsamaha görecek ve selamete kavuşacak.

Bu dininden döndürme planının nasıl bir kurnazlıkla yürütüldüğünü aşağıdaki örnek göstermektedir.

"Politik olarak tehlikeli" denilen Ermeniler aylardan beri evinden ocağından davar gibi sürülüyor, malları yağmalanıyor ve neredeyse çıldırtıcı koşullara atılıyorlar. Bu cefanın sadece bir nebzesini olayı gösterebilmek için burada veriyorum.

4-5 kişilik bir aile eğer iyi durumda ise, tüm mallarını geride bırakarak, çok az sayıda yük hayvanıyla, kısmen yaya olarak aylarca yürümeye mahkûm edilirse, bu zaten yeteri kadar sefalettir. Fakat gerçek olan zavallıların, sefillerin, kötürüm ve yetimlerin yardımsız, geride, en sona bırakılmış olmaları ve şimdi neredeyse barbarca, yük ve binek hayvanı olmadan, sopa darbeleri altında buradan sürülmüş olmalarıdır. Örneğin orada bir dul, erkek yardımı olmaksızın 5 çocuğuyla yoldaydı. Ondan yanına 10 günlük bir yiyecek alması istendi, 6 kişi için 60 günlük yiyecek anlamına geliyordu bu. Çocuklar çok küçükler, hattâ biri daha memede. Hepsinin yolda yatak ve çamaşıra ihtiyacı olacak. Bütün bunları kadının haftalarca sırtında taşıması gerekiyor, çünkü bir yük hayvanı yok. Nihayet benim yalvarışlarım üzerine onlara çıplak bir eşek verildi. Tamamen kör ve yaşı çok ilerlemiş olanlar hayvanlara bindirildi ve sopa darbeleri altında oradan sürüldü vs. Bu en zavallıları İslâm'ı kabule zorlamak için şehirden 3-5 saat uzaklığa sürdüler, yanlarındaki erzaklar bitince ve yiyecek bir ot bile bulunmaz hale gelince, orada günlerce açlık çekmeleri

gerekiyor. En etkin olanları İslâm'a dönmeleri için 3-4 kere geri getirdiler!!!

Bu kötünün en iyisi, başka yerlerde insanlıkdışı büyük işler oluyor.

Bütün bunlar Alman örtüsü altında oluyor ve güya politik suçluları cezalandırmak için. Yani o zaman bir çocuk doğduğu an hemen bir cani mi oluyor? Evet, eğer o bir Hıristiyan çocuğuysa ama en büyük riyakâr ve isyancı, Müslüman olur olmaz, bir dost.

Tüm bu gayri insanilikler ile ve bütün Ermeni ahalinin, sürgünün son durağına varınca, orada sağlıksız, sıcaktan yanan yörelere, az sayıda Arap göçebe köylerine dağıtılmalarıyla daha da artan anlatılamaz azap. İşte bunlarla Hıristiyan halk Müslümanlığa dönmek için yumuşatıldı. Müslümanlar tarafından baştan sessiz sessiz çalışıldı, bu yüzden çoğu bu çok büyük azabın ateşini çekemez hale gelince, sözde "dost öğüdü"ne uydular ve Hükümete Müslüman olmak için dilekçe verdiler. Bu başvurular çok bilmiş bir ikiyüzlülükle reddedildi, buna karşın acının derecesi daha da artırıldı. Sonunda da emir geldi: Müslüman olmak isteyen (aslında olmak zorundaki) herkes kabul edilecek ve rahat bırakılacaktır. Bunun üzerine Müslümanlığı kabul ederek, var oluşun cefasına bir son vermek isteyen, tabii çok olur, ama sadece ikiyüzlülükle!

Akla şu soru geliyor: Bu fanatik Hıristiyan düşmanlığı, bu gizli teşne oluş planı da mı, her şey üstlerine yıkılan Almanların kardeşçe bir öğüdü?

Dindar İmparatorumuzu ve onun himayesini tanıyan bizler, onun adil yönetiminin koruması altında din ve vicdan özgürlüğü içinde yaşarız. Bizim Sevgili İmparatorumuzun gözünde bir Protestan, Katolik veya Yahudi'nin eşit haklara sahip olduğunu biliriz. Biz burada Hıristiyan bir Almanya ile "savaş kardeşliği"ne rağmen, bizim hükümdarımız ve onun halkının din ve inancına karşı, gaddarlık, zorbalık ve yalan ile savaşılmasına ve onun büyük bir hile ile yok edilmeye çalışılmasına -bunun yanısıra ama Alman dostluğu şarkılarının çığırılmasına ve bütün adiliklerin Almanya'ya yıkılmasına neredeyse nefret duyuyoruz.

Protestan ve Katoliklerin artık sürülmesinin gerekmediği yolundaki bir emir duyulunca, Ermeniler Almanya için tezahüratlar yaptılar, çünkü onlara göre bu Almanya'nın eseriydi. -Neden bu emir sadece birkaç yerde uygulandı ve nasıl oldu da bu şehrin Protestanları İslâm'a dönmeye zorlandılar- ya da davar gibi sürüldüler?

Eğer bir Belediye Başkanı kendisi için din farklılığının önemli olmadığını, sadece kötü Ermenilere böyle zalimce davranmak zorunda olduğunu ilan ederse -şimdi aynı zat evleri geziyor ve aynı kötü Ermenilere Müslümanlığı kabul ettirmeye çalışıyor- burada mantık nerede? Acaba bu yolla kötü bir Ermeni, iyi bir Türk mü oluyor?

Bir komşu şehirde kiliselerdeki haçlar kırılıyor ve İsa ile alay ediliyordu. Bir Ermeni Haçı ve İsa'sı ile bir Alman Haçı ve İsa'sı arasındaki fark nedir acaba? Dua edelim de, Almanya'nın bu konuda net bir tavır alacağı ve bu kütülüğe ebedî olarak son vereceği zamanlar gelsin!!

Eğer Osmanlı Hükümeti Alman Hükümetiyle uyum içinde olmak istiyorsa, o zaman o, en azından Almanların Hıristiyan kardeşlerine, onların "kutsallıkları"nı bırakmalı -eğer bunu yapmazsa, bu, hiçbir "kutsallığın" olmadığı ve insanlığın değerli isimleri ile yüzkarası cürümlerin üstünün kapatıldığı böylesi bir kardeşliği korumak, Almanya için en büyük yüzkaralarından biri olacaktır.

Almanya için mutlaka, onun güçlü adil bir bilek ve sıkı gökgürültüsü gibi bir sözle bu Hıristiyan düşmanlığına hızlı bir son getirmesi, son zamanlarda kazandığı şereflerin en büyüğü ve defne çelenklerinin en güzeli olacaktır. Osmanlı halkı, Almanya'nın gücü karşısında titriyor, memurlar da aynı şekilde -öyle olmasa, bir Alman kadınının gerçeği dile getiren rica telgraflarını hasıraltı etmezlerdi. Bunun için, şayet Almanya korkulan bu gücü, Ermeni halkına, Hıristiyan özgürlüğü, hukuk, adalet ve merhamet getirmek için kullanmaz ve böylece Osmanlı "silah kardeşleri"ne, Almanya'nın güç ve büyüklüğünün kaynağının nerede, yani İsa'nın haçında olduğunu, ki buna inandıklarını bizim hükümranlarımız ilan etmekten utanmamışlardır ve utanmazlar, göstermezse, bu Almanya'nın şanlı tarihinde silinmez bir leke olarak kalacaktır.

Türk İmparatorluğu'nda çalışan birçok Alman'ın sesidir bu.

M. Didszun

1915-12-07-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 36184, pr. 15.12.1915 p.m.; Rapor
Baskı: DuA, Dok. 209 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'de Bulunan Büyükelçiden (Wolff-Metternich) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 711

Pera, 7 Aralık 1915

857 ve 855[724] No'lu genelgeler ve 2401 No'lu telgraf üzerine

Ermeni olaylarını geçen hafta içinde Enver Paşa, Halil Bey ve bugün de Cemal Paşa ile ciddî bir şekilde konuştum ve bu konudaki huzursuzluğun ve

724 A 32368. Ek 3

öfkenin dost ülkelerde ve Almanya'da da geniş çevrelere yayıldığına, olaylar durdurulmazsa Türk Hükümetine duyulan bütün sempatinin biteceğine işaret ettim. Enver Paşa ile Halil Bey daha başka -özellikle İstanbul'dan- tehcir düşünülmediğini ileri sürdüler. Savaş zorunluluklarının, elebaşıların cezalandırılması gerektiğinin ardına saklanıyorlar ve böylece yüz binlerce kadın, çocuk ve yaşlı insanın sefalete itildiği ve öldüğü ithamıyla yüzleşmekten kaçıyorlar. Cemal Paşa ise baştaki talimatların doğru olduğunu, ama onların uygulanışının kötü organize edildiğini söylüyor. Bunun sonucu kendinin yiyecek ve para ile hafifletmeye çalıştığı acıklı durumların egemen olduğunu inkâr etmiyor. Bu doğru. Halep yakınlarındaki yol, muhacirlerin sefaleti nedeniyle bulaşıcı hastalıktan geçilmez olmuştur. Cemal Paşa soruna bir çözüm arayışı içindedir, mültecileri soyan birçok kişiyi idam ettirmiştir. Cemal'in kurmay başkanı Albay von Kress, benimle yaptığı konuşmada, yaşanan sefaletin tarifi imkânsız olduğunu, her türlü tasvirin eksik kalacağını söylemiştir. Bunun yanı sıra ülkede, katliamı Almanların istediği söylentileri yayılmaktadır.

Görüştüğüm kişilerle son derece sert bir dille konuştum. Protestolar hiçbir işe yaramıyor ve Türklerin artık tehcir yapılmayacağı yolundaki sözlerinin hiçbir değeri yok.

Güvenilir kaynaktan, buradaki polis müdürünün verdiği bilgiye göre -bunun gizli tutulmasını rica ediyorum-geçtiğimiz yaz aylarında tehcir edilen 30.000 ve kaçan 30.000 Ermeni'den sonra, Konstantinopel'den [İstanbul] 4.000 Ermeni Anadolu'ya sürülmüştür ve halen Konstantinopel'de [İstanbul] yaşayan 80.000 Ermeni'nin de peyderpey tahliye edilmesi düşünülmektedir. Bunun durdurulması isteniyorsa, çok sert araçlara başvurulması gerekir. Bu nedenle aşağıdaki açıklamanın *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'da, bana bir direktifle Kayzerlik Hükümeti'nin talimatı ile yapıldığı belirtilecek şu açıklamanın yayınlanmasını öneriyorum:

"Türkiye'de şimdiye kadarki ikâmet yerlerinden başka yörelere tehcir edilen Ermeni ahalinin acıklı yazgısı üzerine kısmen yabancı basında çıkan haberlerin Almanya'ya erişmesi üzerine, Alman halkının geniş çevrelerini, giderek artan bir huzursuzluk sardı. Her devletin, özellikle savaş zamanlarında, halk arasında görülen kışkırtıcı öğelere karşı savaş kanunlarının izin verdiği ölçüde en sert tedbirleri alma hakkı saklı olsa bile, devletin güvenliği için gerekli olan bu tedbirlerin uygulanması sırasında, tek tek bireylerin işlediği suçlar yüzünden, bütün bir halk grubunun, yaşlılar, kadınlar ve çocuklarıyla birlikte cefa çekmesinden sakılınması gerekir.

Müttefik ülkeler olmalarından dolayı, Türkiye ile Almanya arasında var olan yakın dostane ilişkileri göz önüne alan Kayzerlik Hükümeti, Ermeni nüfusun tehciri sırasında görülen ve bazı memurların suiistimalleri neticesinde

olduğu sanılan son derece üzücü olayların haberini alır almaz, Türk Hükümetinin dikkatini, Konstantinopel'deki [İstanbul] Kayzerlik Büyükelçiliği aracılığıyla, saldırılar ve aşırılıklara çekmeyi, bunu birkaç kez yinelemeyi, yazılı ve şifahî olarak da bunların durdurulmasını talep etmeyi kendisine bir görev addetmiştir. Kayzerlik Hükümeti, gerek Türkiye'nin kendi çıkarları, gerekse Ermeni halkının yararı adına, bu itirazlara uyulmasını ciddî bir şekilde ummaktadır."

Bizim basınımızda da Ermeni takibatıyla ilgili hoşnutsuzluk dile getirilmeli, Türklere şakşakçılık son bulmalıdır. Onlar ne başarıyorsa bizim eserimizdir; bizim subaylarımız, bizim toplarımız, bizim paramızdır. Yardımlarımız olmasa, balon gibi şişen kurbağa sönüp kalırdı. Türkler'le ilişkilerimizde korkmaya hiç gerek yok. Karşı tarafa geçerek barış yapmaları o kadar kolay değildir.

Şu anda iktidarda bulunanlar ile İngiliz Hükümetinin anlaşması zordur; belki Cemal ile anlaşabilirler; ancak o da Cemal'in Enver'in yerini almasıyla mümkündür ki, bu da ihtimal dahilindedir. İngiliz Hükümeti yıllardır Enver'i düşürmeye çalışmaktadır. Onun şimdiki erk sahipleriyle ayrı barış antlaşması yapmaya çalışması çok ihtimal dışıdır. Onun Enver Paşa'yı genel barış sondajları için kullanması ise daha da ihtimal dışıdır. Onun önünde, bu iş için yüzlerce başka kanal açıktır.

Ermeni Sorununda başarılı olabilmemiz için Türk Hükümetini bunun sonuçlarıyla korkutmak gerekir. Askerî nedenlerle daha sert davranmayı göze alamayacak olursak, yararlı olmaktan çok Türkleri kızdırmaya yarayan uyarılarımızı tekrar tekrar yinelemekten ve müttefikimizin sürdürdüğü katliamlara seyirci olmaktan başka bir şey geriye kalmaz.

Ermeni takibatlarının ruhu Talat Bey'dir. Talat Bey bu hafta sonu Anadolu'dan dönecektir. Meslektaşları ve Cemal ile yaptığım görüşmelerin onun üzerinde nasıl bir etki bıraktığını ancak o döndükten sonra öğrenebileceğim. Bu nedenle, *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'daki yayının benden yeni bir telgraf alınıncaya dek geciktirilmesini öneriyorum.

Metternich

[Zimmermann'ın notu, 16 Aralık]

Bunu her halükârda yapmak zorunda kalacağız. Yalnız, kanımca, yayınlanmadan önce yazı yumuşatılmalı. Şimdiki şekliyle İtilaf Devletlerinin çok işine gelecek.

[Jagow'un notu]

Özel olarak son bölüm Türk Hükümeti için daha dostça tutulmalı.

[Bethmann Hollweg'in el yazısı ile notu, 17 Aralık]

Önerildiği üzere, savaş müttefiklerimizin birinden kamuoyu önünde böylesine hebap sorulması, tarihte görülmemiş bir olaydır. Bizim tek amacımız, savaş bitene kadar Türkiye'yi kendi yanımızda tutmaktır; bu arada Ermeniler mahvolur veya olmaz. Savaşın uzun sürmesi halinde Türklere daha çok ihtiyaç duyacağız. Cemal'in Enver'in yerini alma ihtimalini de görmesine rağmen Metternich'in böyle bir öneriyi nasıl yapabildiğine şaşıyorum.

1915-12-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 36493, pr. 18.12.1915 a.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 210

Konstantinopel Büyükelçiliğindeki Olağanüstü Misyonla (Wolff-Metternich)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 714

Pera, 9 Aralık 1915

İlişik: 29 Kasım 1915 tarihli, 913 No'lu Genelge[725]

Bugün Başvezir ile Ermeni sorununu ciddiyetle ele aldık. Onun dikkatini, Türk Hükümetinin Ermeni takibatı yüzünden ona dostça bakan dış dünyadaki sempatileri yitirdiğine, Almanya'da tepkilerin arttığına ve Sayın Alman Şansölyesi'nin dost ve müttefik Türkiye Hükümeti nezdinde Ermenilerin lehinde girişimlerde bulunması için mesaj bombardımanına tutulduğuna çektim. Ayrıca yine devletin güvenliğini tehdit edenlerin elbette sert bir şekilde cezalandırılması gerektiğini, ancak yüz binlerce yaşlı, çocuk ve kadının onur kırıcı şekilde sürülmesinin Jön Türk tarihinde karanlık bir sayfa oluşturduğunu dile getirdim.

Bu kez bilerek üçlü yönetimin üyelerinden birine değil, Başvezire gittim, çünkü onun Ermeni takibatını onaylamadığını biliyordum. Gerçi Başvezirin Ermeni takibatını sonlandırma gibi bir gücü yok, ancak itirazlarımı iş arkadaşları karşısında değerlendirmeyi çok isteyecektir.

725 A 33278 liegt bei. Ek 4.

Ardından alt kademelerde çalışan Türk memurların Ermeni takibatını Almanların kolaylaştırdığı şeklindeki asılsız iddia ile neden oldukları suiistimalden söz ettim. Yolculuk yapanlardan ve başka kaynaklardan kesin olarak öğrendiğim kadarıyla, bu iftiranın Anadolu'da yaygın olduğunu söyledim. Bizim, Ermeni politikasının sorumluluğunu Türk Hükümeti ile paylaşmak niyetinde olmadığımızı ve bu söylentilere kararlılıkla karşı çıkılması için ondan ricacı olduğumu söyledim.

Bu tür söylentilerden Başvezirin haberi yoktu. Ancak bu söylentileri açıkça tekzip edeceği sözünü verdi ve Ermenilerin dış güçlerin, özellikle de Rus kışkırtmasının kurbanı olduğunu belirtti. Başvezir birçok vilayetin ayaklanmak için örgütlendirildiğini ve silah temin ettiğini sözlerine ekledi. Söz konusu olan tek tek bireylerin değil, koca bölgelerin isyanı imiş, bu nedenle de insanları seçip teker teker cezalandırmanın mümkün olmadığını kaydetti. Bunun dışında Ermeni halkına yapılan muamelelerin doğru olmadığını da savundu. Ben ise, tarihî deneyimin bize devrimlerin kötü yönetimin ardından geldiğini gösterdiğini ve yüz binlerce masum insanın takip edilmesi ve eziyete tabi tutulmasının bir devletin meşru savunma önlemi olamayacağını söyledim.

Türklere hoş olmayan şeyler söylemek istediğim zaman bunu büyük bir sükunetle yapıyorum ve onlar da buna izin veriyor. Gerçi eski bir Türk partisi kalmadı ama yaşlı Türkler arasında hâlâ Ermeni takibatlarından utananlar var.

Başvurularımın tamamen boşuna olmadığına inanmak istiyorum. Cemal Paşa Ermeniler için bazı kolaylıklar getirilmesini talep etmişti. Bunlar: Halep yakınlarındaki Ermenilerin ölüp gidecekleri çöl kenarındaki 'Deyr-Zor' bölgesine sürülmeleri yerine bulundukları yerde kalmalarına izin verilmesi, Bağdat tren yolu yapımında çalışan ve görevlerine son verilen Ermeni kökenli mühendis, inşaat memuru ve işçilerinin geri çağrılması. Sürülen zanaatkârların yine ordunun yararına çalıştırılmasına izin. Ermenilere yapılanlardan utanç duyanların arasında bulunan Cemal Paşa Komite içinde isteklerinin yerine getirilmesi konusunda şimdiye kadar dirençle karşılanmıştı. Ancak çok yeni bir gelişmeyle Albay Kress bana Cemal Paşa'nın taleplerinin kabul edildiğini bildirdi. Kress bu gelişmeyi benim girişimimin sonucuna bağlıyor. Albay, Ermenilerin çektiği sefaletin manzaralarının ömür boyu gözlerinin önünden gitmeyeceğini de sözlerine ekledi.

Metternich

1915-12-18-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 37207, pr. 25.12.1915 p.m.; Rapor.
Baskı: DuA Dok. 215 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'de Bulunan Büyükelçiden (Wolff-Metternich) Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 725

Pera, 18 Aralık 1915

Bugün Anadolu'dan dönen Talat Bey'le Ermenilerin durumunu iyice görüştüm. Talat Bey sürülen Ermeni ailelerinin beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi için geniş çaplı önlemler almış. Ermenilerin mal ve canlarına yönelik suçlar sert bir şekilde cezalandırılıyormuş. Kısa bir süre önce bu yönde suç işleyen 20 kişi idam edilmiş. Rus sınırındaki bölgelerde ve Halep civarında geçmişte askerî güvenlik düşünülerek toplu sürgünler olmuş. Rus Hükümetinin Gregoryen Ermeniler arasında sınır bölgelerinde ve Halep yakınlarında komplo hazırlıkları içinde olduğu geniş çapta ortaya çıkarılmış. Köprü ve tren yollarına saldırı hazırlığı yapılıyormuş. Yığınlar içinden suçluları teker teker yakalamak mümkün olmamış. Yalnızca büyük bir tehcir güvenliği sağlamış. Suriye ve İstanbul'daki Ermenilere hiçbir şey yapılmamış. Şu sıralarda herhangi bir yer değiştirme yapılmıyormuş ve Hükümet sürülmeler sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları azaltmaya çalışıyormuş.

Katolik Ermenilerin eski Patriği ve vekili bugün bana yaptıkları olağan göreve başlama ziyaretlerinde, kendilerinin ve cemaatlerinin Osmanlılara sadık olduklarına dair güvence verdiler, hiçbir devrimci harekete katılmadıklarının altını çizdiler. Buna rağmen Katolik Ermeni topluluğuna mensup birçok kişinin sürüldüğünü söylediler. Bu ruhbanlar, sürülenlerin Halep içinde ve civarında, terk etmek zorunda kaldıkları cemaatleri ve yurtlarına geri dönebilmeyi umut ediyorlardı. Ben Bakana bu iznin bunlara ve kendilerinin devrimci olmadıklarını kanıtlayan Protestan Ermenilere de verilip verilemeyeceğini sordum. Bakan Katolik ve Protestan Ermenilerin büyük ölçüde devrimci hareketlere katılmadıklarını, bunların mümkün olduğu takdirde yurtlarına geri dönebileceklerini kaydetti.

Yine Bakana Anadolu'da Ermeni takibatının Almanlar tarafından olumlu karşılandığına dair yaygın söylentiyi hatırlattım. Kendisi benim Başvezirle yaptığım görüşmenin ardından ilgili tüm kurumlara anılan söylentiye karşı tavır almaları ve Alman Hükümetinin bu sorunla bir ilişkisinin olmadığını ve sadece Türk Hükümetinin Ermenilere karşı önlemlerin sorumluluğunu taşıdığını ilan etmeleri talimatını verdiğini söyledi.

Sohbet sırasında Talat Bey'de, benim onun iş arkadaşları arasında da önceden saptadığım, bizim de benzer bir durumda aynı şekilde davranacağımız ve Almanya'daki devrimci bir hareketin kökünü zorla kurutacağımız gibi acayip bir anlayış ortaya çıktı. Suçluları vurmak için masumların acı çekmemesi gerektiği ve sadece ispatlanmış suçların cezalandırılabileceği konusunda her seferinde anlayışsızlıkla karşılaştım. Bakana bizim benzer bir durumda asla böyle davranmayacağımızı ve sadece suçluları cezalandıracağımızı ayrıntılı şekilde anlattım.

Çeşitli kaynaklardan bana erki elinde bulunduran Türklere yaptığım ciddi uyarıların gerçekten etki yaratmış gibi göründüğü bildiriliyor. Şimdi Ermeni takibatına ilişkin yeni şikâyetler alıncaya kadar konunun pek üzerine gitmeyeceğim, çünkü çok sık yapılan itirazlar etkilerini yitiriyor ve hedefi bulmuyorlar. Ancak gerekli gördüğüm an konuya yine müdahale edeceğim.

P. Metternich

1915-12-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 468, pr. 6.1.1916 p.m.; Rapor.

Halep Konsolosundan (Rößler)
Alman İmparatorluğu Başbakanına (Bethmann Hollveg)

K. No. 116/B. No. 2881

Halep 20 Aralık 1915

Ermeni sorununda, 12 Ekim tarihli *Frankfurter Zeitung*'da (haftalık yayın) çıkan ve ekte kopyalarını sunduğum iki yazı, benim şu açıklamaları yapmama neden oldu:

Almanya'daki kamuoyu, anlaşılan, Ermeni sorununun ne durumda olduğundan habersiz, böyle olmasa gazete olaylar hakkında henüz kanıtlanmış haberler olmadığını yazamazdı. Gazete diyor ki: "Sadece hareketin serserice taşkınlıkları önlenmeli", "Öfkeli halk kitlelerinin her tür linç hukuğundan, herhalde sakınılmalıdır..." Yazı olayın özünü gizliyor, görüntüsüyle mücadele ediyor. Bu nedenle yanlış izlenimler uyandırıyor. Gerçekte söz konusu olan tamamen başka bir şeydir.

İçişleri Bakanlığı tarafından gönderilen Tehcir Komiseri burada açıkça söyledi: "Biz Ermenisiz bir Ermenistan arzu ediyoruz." Hükümetin uyduğu ve hâlâ uymakta olduğu temel ilke budur ki, bunun uygulanmasında tüm Ermeni halkın belki 4/5'i, kadın ve çocuklar dahil, Küçük Asya'daki evlerinden çıkarılmış ve -genellikle yaya olarak- Mezopotamya ve Suriye'ye yola çıkarılmıştır.

Burada istisna olarak bilinen önemli üç şehir vardır: Yani İstanbul, İzmir ve Halep.

Haftalar ve aylarca süren bu yürüyüş sırasında bakım işi doğal olarak, niyet edilen ve bunun için emir verilmiş olan yerlerde bile büyük güçlüklerle karşılaşıldı. Göçenlerin büyük bir bölümü açlık, yorgunluk ve hastalıktan ölmek zorunda kaldı ve hâlâ günbegün kalıyor; Hükümet organlarınca ve onların çağrı yaptığı ve cesaretlendirdiği ahalice uygulanan kasıtlı imhadan hiç söz etmeyelim. Sürgünlerin geldiği bölgelere göre insan hayatı kaybı insanların can kaybı daha fazla veya az oldu. Küçük Asya'nın doğusunda batıya nazaran çok daha fazla. Doğuda, zorla Müslüman haremlerine sokulan kadınlar ve kızlar veya Müslüman bir ailenin yanında daha uygun durumlarda koruma bulanlar hariç, kafilelerdeki insanların %75'i ölmüş olmalı. Mezopotamya'ya (örneğin Ras ül Ayn veya Tel-Abyad) varan geri kalanlar öylesine bitkinlerdi ki, onların da büyük bölümü sonunda öldü.

Bu şartlar altında, İngiliz tarafınca açıklanan 800.000 öldürülmüş Ermeni sayısına karşı baştan mücadele açmak rizikolu görünüyor. *Frankfurter Zeitung* şöyle yazıyor:

"Türkiye'deki durumları bilen hiç kimse bu sayıya inanmayacaktır. Bu sayı ile Türkiye'de yaşayan bütün Ermenilerin yüzde 30'unun, kadın ve çocuklar dahil, öldürülmüş olması gerekir. Bu tamamen imkânsızdır."

Maalesef bu imkânsız değil. İmhayı getiren veya ona eşlik eden en dehşet verici olaylar ve durumlar üzerine ben son aylarda üst üste raporlar verdim. Böylesi olaylardan sonra, ölenlerin sayısının olağanüstü yüksek olması gerektiği sonucunu çıkarmak yanlış olmaz. Bu sayı, burada, ülkenin tüm yörelerinden buraya varanlarla sürekli temas halinde olan, en ayrıntılı bilgiye sahip Ermenilerce ortalama olarak şöyle tahmin ediliyor: Türkiye'deki Ermenilerin toplam sayısı 2.5 milyondur; bunlardan 6 doğu vilayetinde Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas'ta sayı 1.200.000'dir. Tüm Küçük Asya'da sürgünden muaf kalanların sayısı 1/2 milyondur. (Örneğin Maraş bölgesinde 50.000 kişiden 9000'i geride kalmıştır.) Suriye ve Mezopotamya'ya yarım milyon kişinin gelebildiği sanılıyor. Van ili belki 150-200.000 Ermeni'siyle, savaş alanı olduğu ve özel koşullara sahip olduğu için burada dikkate alınmıyor. Suriye ve Mezopotamya'ya varanlar arasında ölüm oranı olağanüstü yüksek ve daha uzun süre, henüz sona ermemiş olan tehcirin doğrudan sonucu olarak yüksek kalacak.

Bu şartlar altında, başkalarına göre daha iyi bilgi sahibi olan, ciddiye alınabilir çevrelerce 800.000 ölü sayısı muhtemel sayılıyor, hattâ bu sayının daha da yüksek olması mümkün. Bir fark, doğu illerinde en azından erkeklerin büyük bölümünün şiddet kullanılarak öldürülmesi, buna karşılık kadın

ve çocukların ölümünün daha yavaş yöntemlerle gerçekleşmesidir, öyle ki Türkler "Onlar kendiliklerinden ölüyorlar" diyebildiler. Şayet diğer kaynaklarca Türkiye'deki Ermenilerin sayısı sadece 1.5 milyon olarak tahmin edilirse, tüm sayılar buna uygun olarak daha aşağı inecektir. Fakat ölenlerin oranı aynı kalacaktır.

Hükümet sürgünün sonuçlarını biliyor olmalıydı. Buna daha Haziran ayında dikkat çekilmişti, ama Hükümet durmadan yenilerini sürgüne yolladı. Giderek o, sefalete atılan yığınları beslemeyi, örgütsel açıdan, sivil idare makamlarıyla, kendisi isteseydi bile, başaramayacak hale düştü, idareyi elinden kaçırdı. Ama bu aşamada bile hâlâ daha ustaca bir müdahale ile binlercesi kurtulabilir.

Düşmanlarımızın resmî savaş haberlerine Alman basınında nasıl muamele edileceği konusunda, Yüksek Sansür İdaresi, Almanya'da yayınlanan bir yazıyı askerî sansür makamlarına yolladı, o şu cümle ile son buluyor:

"Düşman tarafından yayılan resmî haberlerin huzursuzluk yaratabileceği korkusuna karşı, gerçek olguların hiçbir zaman uzun süre saklanamayacağı ve yalanların sonunda yalan olduklarının anlaşılacağı mülahazası konmalıdır."

Ekselanslarınızın yüksek muhakemesine saygıyla sunmak isterim ki, acaba Alman tarafından suskunlukla veya süslü anlatılarla üstlenilen sorumluluk, hem Alman halkına, hem de dünyaya karşı çok büyük değil midir ve daha sonra (belki bize hiç de uymayan bir zamanda) günyüzüne çıkan gerçeğin vereceği politik zarar, bizim şimdi kamuoyumuzu aydınlatmamızdan doğabilecek dezavantajdan daha büyük olmayacak mıdır?

Aynı raporu İmparatorluk Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Röβler

Ek 1

Suret

Frankfurter Zeitung, No. 41, sayfa 2, 12 Ekim 1915

Amerika tarafınca Ermenistan'dan, Türklerin oradaki isyancı Ermenilere karşı gaddarca suçlar işledikleri haberleri geliyor. Lord Cromer İngiliz Lordlar Kamarası'nda bu olaylar üzerine bir konuşma yaptı. O önce, kurban sayısının gerçekten iddia edildiği gibi 800.000 olduğuna inanmanın zor olduğunu söyledi. Ama hemen ardından İngiliz alçaklığı su yüzüne çıktı. Yani Lord Cromer cinayetlerde bir Alman ortak sorumluluğu üzerine inanılır haberler bulunmadığını, ama İstanbul'daki etkisi tartışılmaz olduğu için yine de Almanya'nın ortak sorumluluğu olduğunu ileri sürdü.

Lord Bruce [Bryce] haberleri tüm dünyaya duyurmanın gerekli olduğunu söyledi. Konsolosların raporları çok esef verici bir durumdan söz ediyormuş. Bir bölgede halk tamamen yok edilmiş. Lord Bruce, Lord Cromer'in inanılmaz bulduğu 800.000 ölü sayısının mümkün olabileceğini sözlerine ilâve etti. Dünyada olup biten her şeyde olduğu gibi Ermenistan'daki olaylarda da, ki bunlar üzerine henüz kanıtlanmış haberler yok, İngilizler tarafından Almanlar sorumlu tutuluyorlar. Evet, hattâ Times Kahire mahreçli bir haberinde Küçük Asya'daki Alman konsoloslarının katliamlara öncülük ettikleri ve bunu teşvik ettikleri yalanını yayıyor. Buna göre Halep'teki Alman Konsolos Rößler olayı şahsen kontrol etmek için Antep'e gitmiş. Gerçekte olay tabiî ki tam aksiydi. Alman Konsoloslukları ve misyonerlikleri, güçleri yettiğince, huzursuzlukların bastırılmasında olabilecek aşırılıkları önlemeye veya en azından hafifletmeye çabaladılar ve bunun için de çok açıktır ki, Halep Alman konsolosunun seyahati, zulmü yönetmek için değil, tersine onu mümkün olduğunca önlemek için yapılmıştır. Ama İngilizler, ki onlar kendi Rus müttefiklerinin Yahudi katliamları, Almanları öldürmeleri, talan etmeleri ve işkenceye tabi tutmaları üzerine şimdiye dek bir tek kınayıcı sözcük kullanmamışlardır, bunlar şimdi bilinen metodla Ermenilere yapılan sözde zulmü, Almanların eteğine takmak istiyorlar. Bu en yeni İngiliz kışkırtıcılığının bizi ilgilendiren yönüne karşı kendimizi savunmamıza gerek yoktur; ama yine de işaret etmek isteriz ki, Ermeniler eğer Türklerin sert muamelesiyle karşılaşıyorlarsa, bu kendilerinden kaynaklanıyor ve Ermenistan'da Avrupa tarafınca teşvik üzerine başlayan aşırılıklar olduysa, bunun suçu Almanya'da değil, kışkırtma ve parayla Türkiye'deki Ermenileri isyana götüren düşmanlarımızdadır. Bu isyanda önce binlerce Müslüman Ermeniler tarafından kesildi ve daha 23 Eylül'de Londra *Daily Chronicle*'deki bir makalede Ermeniler İttifak Güçleri'nin yedinci üyesi olarak adlandırıldılar. Eğer Türkler bundan sonra sert karşı tedbirlere başvurmuşlarsa bundan bizzat isyancı Ermeniler sorumludurlar. Fakat sorumluluk ortaklığı Alman tarafında değil, İngiliz, Rus ve Fransız kışkırtıcılardadır.

Ek 2

Frankfurter Zeitung, No. 41, Sayfa: 5, 12 Ekim 1915

Türkiye'de Ermeni Sorunu

Abdülhamit zamanından beri Türkiye'deki bütün merkezkaç unsurlar için Avrupa'nın "ilgi"sini kendine çekmek ve bundan doğan müdahaleden kendi özerklik hırsları veya her tür politik çabaları için avantaj sağlamak bir gelenekti. Reçete çok basitti ve İngiltere her zaman bu dünyada sıkıştırılanların yazgısını kendi çıkarına kullanmaya hazır olduğundan, hattâ çoğu kez, müdahale

etmeye ve kendine en büyük avantajı sağlamaya dışarıdan bir hak sahibi olmak için, kendi ajanlarıyla böyle "sıkıştırılanlar" yarattığından, Ermeni meselesi de, İngiltere tarafından şevkle, Türk politikasına serbestçe girebilmek için hep açık tutulan bir kapıcıktan başka bir şey değildir. Hattâ İngiltere, zamanında, ajanları aracılığıyla Ermenistan'daki zavallı ve cahil halka, bir İngiliz birliğinin havadan yardıma geleceğini ve Padişah'ın saltanatını yok edeceğini bildirmişti, yalnız ... yeter ki Ermeniler devrime bir başlasınlardı.

Son 20 yıl içinde eşsiz bir kışkırtma politikası izlendi ve Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'nin beslemesi Ermeniler tarafından bir dizi haince eylem uygulandığı bilinmektedir. Erzurum ilindeki Türklerin savaşında Ermeniler Ruslar hesabına ajanlık yaptılar. İskenderun açıklarında bekleyen "Doris" kruvazörü ile ihanet amaçlı ilişki kurdular. İstanbul'da Ermeniler Türk Hükümetini yıkmak isteyen darbeye katılmışlardı. Buna daha yüksek zekâsı ve daha büyük ticari yeteneği ile tüccar, mültezim, banker ve firma temsilcisi olarak, yavaş işleyen Türk'ü iş alanında sürekli kandıran Ermeni'nin -ki Türk yoksullaşırken, o zenginleşir- şarkın en nefret edilen adamı olması ekleniyor. Çoğu durumda bu, haksız yere değildir. Ve buna rağmen bir genelleme yanlıştır.

Ama tabiî Anadolu'daki cahil halkın ve onun başındaki yarı cahil memurların, fanatik din adamlarının, önde gelen şovenistlerin böyle genellemelerin kurbanı olmaları ve masumları suçlularla birlikte vurup öldürmeleri anlaşılır bir şeydir. Fransızların ortasında, Almanlara sempati duyan bir halk grubu olsa ve bize casusluk yapsa ve Joffre ve Poincare'yi öldürmeye kalksaydı, acaba Fransızlar ne yaparlardı, bir farz edelim! Acaba Fransız Hükümeti kendi halkının böyle sadık olmayan etnik bir gruba karşı öfkesini bastırmayı başarabilir miydi? O, bizim Alman esirleri, gaddar bir güruhun en adi küfürlerine karşı korumayı bile beceremiyor ki, bunlar böylesi "kültür eylemleri"yle yurtsever bir görev yerine getirdiklerini sanıyorlar.

Lord Cromer, İngiliz Lordlar Kamarası'nda 800.000 ölü Ermeni'den söz edince, bu sayı politik bir etki yapıyor. Önemli olan bu. Kendi kişisel dürüstlüğüne borcunu Lord, kendinin bu sayıya inanmadığını öne sürerek ödüyor. Türkiye'deki durumları bilen hiç kimse bu sayıya inanmayacaktır. Bu sayı ile Türkiye'de yaşayan bütün Ermenilerin yüzde 30'unun, kadın ve çocuklar dahil, öldürülmüş olması gerekir. Bu tamamen imkânsızdır. Ama eğer çok daha az sayıda kurban olmuş olsa bile ve bunların arasında bir dizi masum var idiyse, Almanya bu olayların her birine içten esef duyardı. Düşmanımızın bütün riyakârca kötülüğü, şimdi, biz Almanların Türk güruha kıyımlarında güya yardım ettiğimiz iddiasında yatıyor. Olan tam tersidir. Biz galeyana gelen "Anadolu halk ruhu"nu yatıştırmaya ve masumları korumaya çalışıyoruz.

Ermeni sorununun Türk Hükümetine çıkardığı zorluklar küçümsenme-

melidir. Küçük Asya'daki kötü bağlantılarla, her tür inisiyatiften yoksun orta memurlarla ve casus ve haine karşı halktaki öfkeyle, ki bu hainin şahsında onlar bir bireyi değil, yabancı bir halkın üyesini görüyorlar, yığınların devlet tarafından etkilenmesi çok yavaş yürüyor. Türkiye'de, ismen ordu harekete geçtiyse, herhangi bir harekete hızla hakim olabilmek, eğer bu hareketin motifi yurtseverce ise ve sadece onun serserice aşırılaşması önlenecek ise, bu iki kat daha zordur.

Bu zorluklara rağmen Türk Hükümeti dizginleri ele geçirmek zorundadır. Kızgın halk kitlelerince uygulanan linç hukuğunun her türünden her koşulda kaçınılmalıdır. Her suçüstü yakalama olayında Hükümetin, suç işlerken yakalanan her bireyi, organları kanalıyla kurşuna dizdirme hakkı vardır -hızlı ceza en iyi cezadır- ve her şüpheliyi savaş mahkemesi önüne çıkarma hakkı vardır. Ama Hükümetin tüm bu uygulamaları Sultan adına, resmî devlet organlarınca olmalıdır, güruh adına, Kürt haydut çeteleri ve her türden serserilerce değil. Alman kamuoyu, bizim dostumuz olan Hükümetin, dışa karşı gücünü dünyaya öyle şahane gösterdikten sonra, içe karşı da gücünü göstereceğinden kesinlikle emindir.

1915-12-21-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 36794, pr. 21.12.1915 p.m.; Telgraf raporu

Olağanüstü Misyonla Konstantinopel'de Bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Metternich) Dışişleri Bakanlığına

Nr. 3013

Pera, 21 Aralık 1915

20/12 tarihli Prens Reuss'dan gelen Bağdat, 12/12 tarihli Berlin çıkışlı No. 13 Sommer'e verilen rapora göre, Tahran'daki askerî ateşe tarafından Ermeniler'le görüşmelere başlanmıştır.

Buradaki Ermeni parti liderleriyle doğrudan görüşmeler İran ve Kafkasya'daki Ermenilerin davranış değişikliğine gitmesinin, yerel ödünlerle değil, aksine tüm Ermeni sorununun ortaya çıkmasıyla mümkün olabileceğini gösteriyor. En hayatî eksiklik: Mümkünse Osmanlı egemenliği altında ve Alman garantörlüğüyle, Alman Federal Devleti veya İsviçre kantonu örneğine benzer bir Otonom Ermenistan'ın yaratılması. Türkler tarafından sürgün edilen tüm Ermenilerin derhal serbest bırakılması ve Ermeni illerine yerleştirilmesi. Almanya ve Avusturya Hükümetlerinin, Türk vaatlerine garantiyi üstlenmesi.

[Metternich]

[Jagow'un cevap telgrafı (No. 2527) 22 Aralık]

Suret

Gizli Sefer Sekreteri Sommer'e, ayrıca elçi Dr. Vassel ve Mareşal Baron v.d. Goltz'e

Ermeniler'le müzakereler uyutulsun. Diretirlerse, yeni talimat olmadığı bahanesiyle kendinizi müdafaa edin. Lütfen Askerî Ataşe Kont Kanitz'i bilgilendirin.

Elçi Dr. Vassel'e kişisel: Türkiye'yi göz önünde bulundurarak, İran Ermenileriyle her tür ilişkiden sakınılsın, diğer yanda bize karşı ajitasyon malzemesi vermemek için onlara ters davranmaktan da.

1915-12-21-DE-011

Kaynak: PA-AA/BoKon/172; A53a, 7250

Baskı: DuA Dok. 217

Konstantinopel Başkonsolosunun Görüşleri (Mordtmannn)

Pera, 21 Aralık 1915

Anadolu'daki Ermenilerin Zorla İslâmlaştırılması:

İslâmlaştırma kitlesel ve sistematik olarak Trabzon ilinde başladı.

Konsolos Yardımcısı Kuckhoff (Samsun) bu konuda Temmuz başında ayrıntılı bir rapor yolladı.

Raporunda yer alanlardan bazıları şöyle (A53a v. 22. Bl. 176):

"Burada söz konusu olan şey, bir halkın tamamen yok edilmesinden ya da zorla İslâmlaştırılmasından başka bir şey değil. Hükümet İslâmiyet'e geçiş propagandası yapmak üzere inançlı fanatik Müslüman kadın ve erkekleri yolladı, inançlarına bağlı kalacakların başlarına kötü şeyler geleceği tehditlerinde bulundu. Burada şimdiye kadar birçok aile İslâmiyet'e geçti ve bunların sayısı günden güne artmakta. Çoğunluk kendilerine sunulan tatlı imkânlara hâlâ direniyor ve bunlar gruplar halinde ülke içlerine yollanıyor.

... Öğrendiğime göre, fazla uzak olmayan noktalarda toplanarak İslâmiyet'e geçmeleri için hazırlanıyorlar. Samsun civarındaki bütün Ermeni köyleri Müslüman oldu. Ünye'deki köyler de öyle. Din değiştirmedikçe kimseye kolaylık sağlanmıyor."

Trabzon'da meydana gelen din değişiklikleri ile ilgili olarak karş. 204.

Ağustos başlarında Müslüman bir yolcu bu yöreler hakkında bilgi veriyor ve Ünye, Samsun, İnebolu vb. gibi yerlerde Ermenilerin kitleler halinde İslâmiyet'e geçtiklerini söylüyor; ama bazıları buna rağmen nakledilmiş. Terme'de Ermeni peder Müslüman olmuş ve kilise camiye dönüştürülmüş. (A53a v. 23. Bl. 54)

Diğer bölgelerde İslâmlaştırma hareketi fazla başarılı değil gibi. Örneğin Konya'da 25 aile İslâmiyet'e geçmeye hazır olduğunu açıklamış.

Birçok yörede resmî makamların, Ermeni tehciri ile güdülen, erkeklerin yok edilmesi ve Ermenilerin mallarına el konulması amacını gerçekleştirebilmek için, kitlesel geçişleri engellediği ya da din değiştirenleri de tehcir ettiği tahmin edilmekte.

Rahibe Didzsun'un 15 Kasım tarihli (30 Kasım tarih ve 7078 nolu Halep raporunun ekindeki) raporunda Hacin ve çevresindeki (Adana Vilayeti) Ermenilerin İslâmlaştırılmasından söz edilmekte.

Adana hakkında Konsolos Büge 21 Ekim tarihli raporunda (J. No. 6226 in A 53 a v. 24, Ek 3) şunları yazmakta:

"Türk yetimhanesinin müdürü Hıristiyan çocuklara ya İslâmiyet'e geçeceksiniz ya da yetimhaneyi terk edeceksiniz demiş. Kızlar yetimhaneyi terk etmiş, erkeklerin bir kısmı da onlara katılmış, geride sadece 14 erkek çocuk kalmış. Bunlar da büyük ihtimalle İslâmiyet'e geçmişler. Müdür Osmanlı yetimhanesinde Hıristiyan dininin yeri olamayacağını söylemiş, dua etmeleri yasaklanmış."

Burada, İstanbul'da ise koşulların zorlamasıyla 20 Ermeni din değiştirdi; bunlar da daha çok Anadolu'da mülkleri olan ve din değiştirerek mallarını kurtarmak isteyen kişiler.

[Neurath'ın notu, 20 Aralık]

Halil Bey Ermenilerin kitlesel olarak İslâmiyet'e geçmeye zorlandığını kesinlikle reddetti. Alt kesimlerdeki bazı memurların bu tür girişimleri cezalandırılmış.

1915-12-31-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/98; 10/12, 11790 (1915); 374 (1916); Telgraf raporu

Konstantinopel Büyükelçiliğinden Musul Konsolosluğuna

No. 102

İstanbul, 31 Aralık 1915

Diyarbakır'dan Stepan Çıranyan'ın Ergani-Maden delegesi olup olmadığının lütfen tespit edilmesi, kaldığı yerin bilinip bilinmediği. Telgraf raporu

[Mordtmannn'ın notu]

Bay Krumbholz'un ricası üzerine, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Dragoman, burada Dr. Lazar'ın yakın bir akrabası söz konusudur; İmparator Başkonsolosluğu vasıtasıyla buraya ulaştırılması.

[Musul Konsolosunun Konstantinopel Büyükelçiliğine telgrafı (No.1) 10.1.1916]

102 No'lu telgrafa cevap.

Diyarbakır'dan onun zamanında buraya sürülen Ermeniler'den bugüne kadar hiçbiri Musul'a ulaşamadı. Buradaki valinin bana açıkladığına göre, Diyarbakır'dan hiç kimse hayatta kalamadı. Stepan Çıranyan hakkında hiçbir bilgi yok.

[Holstein]

1916-01-03-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14090; A 2889, pr. 1.2.1916 a.m.; BoKon A53a, 284, p. 23.1.1916; Rapor

Baskı: DuA Dok. 182 (kısaltılmış ve sadece 4. Ek yayınlanmış)

Halep Konsolosundan (Rößler)

Konstantinapol Büyükelçisine (Wolff-Metternich)

No. 10

Halep, 3 Ocak 1916

5 Ek

İskenderun Reich Konsolos Yardımcısı Hoffmann'ın elime yeni ulaşan ve

temelde doğru bulduğum, Ermeni tehciri hakkındaki 8 Kasım 1915 tarihli raporunu, bir kopyası Sayın Devlet Başkanımıza iletilmek üzere sadakatlerimle Ekselanslarının dikkatine sunarım.

Röβler

[Wolff-Metternich'in Notu 28.1.1916]

No. 41 / 6 Ek

1, 2 ve 5 No'lu ekler tek surettir.

Ekselansları Sayın Devlet Başkanı von Bethmann Hollweg'in dikkatlerine

Ek 1

Reich Konsolosluğu

B.N. 944

İskenderun, 8 Kasım 1915

Reich Konsolosu Röβler 'in yokluğunda ona vekaleten Halep'te bulunduğum süre içinde yaptığım gözlemlere dayanarak hazırladığım, Ekim ayındaki Ermeni Tehciriyle ilgili raporumu Reich Elçiliğine sunmaktan gurur duyarım.

Ermeni tehciri, ileride nasıl gelişeceğine ilişkin bir fikir verebilecek aşamaya Ekim ayında ulaşmıştır.

Ermenilerle ilgili tedbirlerin uygulandığı mıntıkanın genişliği ve karmaşıklığı göz önüne alındığında, gerçekte nelerin olduğu hakkında bilgi edinilebilmesi için, perde arkasında nelerin olduğu ve şu anda nelerin sürdüğü hakkında çıkarımlara olanak sağlayacak belirli sonuçlara bakmak gerekecektir.

Halep, merkezi konumu nedeniyle eskiden olduğu gibi halen de Ermeni tehcirinin odağı konumundadır ve durum hakkında bilgi edinilmeye uygun bir şehirdir.

1. Tehcirin Bölgesel Boyutları

Ekim ayı sonuna dek tehcir, bütün Anadolu'nun Ermeni ahalisini, Konstantinopel [İstanbul] ve Smyrna [İzmir] kapılarına dek kapsamıştı. Sadece Konstantinopel [İstanbul] - ki buradan da "şüpheli" şahısların sürüldüğü sanılmaktadır- İzmir ve Halep gibi büyük kentlerdeki nüfusa ise dokunulmamıştı. Halepli Ermeniler o güne dek kendilerine dokunulmamış oluşunu, Ermenilerin nakliyle büyük maddi kayıplara uğrayacak yerel çevrelerin direnişine bağlıyorlardı.

Şimdilik kısmen -görüldüğü kadarıyla en cüz'i boyutta- geçici olarak, herhangi bir erkeğin koruyuculuna sahip bulunmayan Ermeni asker aileleri kaldı. Bu gibi aileler de nakle tabi tutulduğunda, gerekçe olarak bütün Ermeni askerlerin ordudan kaçtıkları ileri sürülmektedir, ki olayın yaygınlığı göz önüne alındığında bu iddianın doğru olması mümkün değildir ve bu konuda kanıtlar da mevcuttur.

Kendilerine dokunulmayan diğer grup ise Bağdat Demiryolu ve Bağdat Demiryolu İnşaatı görevlileridir; Anadolu Demiryolu görevlilerinin durumu hakkında herhangi bir malumatım bulunmamaktadır.

Protestan ve Katolik Ermeniler -ki ikinci gruptakilerin yalnızca bir kısmı Ermeni ırkındandır- sadece kıyı bölgelerinden uzaklaştırılıyormuş, ama bunun dışında ülke içlerinde ikamet etmek istedikleri yerleri kendileri seçebileceklermiş. Ama bunların hepsi sadece teoride kalmıştır. Bu istisna kararı halen yürürlükte olmasına rağmen, Halep'e ulaşan Protestan ve Katolik Ermeniler de Ortodoks Ermeniler gibi yeniden daha ileriye gönderiliyorlar.

Maraş'taki Alman kuruluşlarının personeli ile buradaki anasız babasız çocuklar bugüne dek nakil kararının dışında bırakılmıştır; görüldüğü kadarıyla Haruniye (Adana Vilayeti) ve Beyrut'ta da. Urfa'dakiler için bu istisna uygulanmamıştır. Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan kuruluşların akıbeti hakkında bize güvenilir bilgiler ulaşmamıştır. Konsolosluğun bütün çabalarına rağmen, Alman okullarındaki Ermeni öğretmenler (Adana, Halep'e gelen personel) ve kalmalarının acilen Almanların yararına olacağı konsoloslar tarafından dilekçeyle bildirilmesine rağmen diğer kişiler muaf tutulmadılar. Türk tarafının bunu uygulama biçimi, Almanya'nın şu anda Türkiye ile özel bir ilişki içinde olduğunu, hiçbir şekilde yansıtmıyordu.

Amerikan kurumlarının hiçbirine istisna sağlanmadı.

Kimlerin nakledildiği sorusuna verebileceğim cevap şimdilik bu kadardır.

2. Katliamlar

Esas Ermeni vilayetlerindeki -Van dolaylarındaki savaş bölgesini saymazsak- tehcire, çocuk yaşını aşmış bütün erkeklerin, hatta bazı bölgelerde bütün Ermeni ahalinin toptan boğazlanmasının eşlik ettiğine kesin gözüyle bakılabilir.

Bu tür kafilelerden geriye kalan insanların verdikleri bilgiler birbirini doğrular niteliktedir ve bu insanların birbirleriyle sözbirliği etmiş olmasına imkân bulunmamaktadır. En kötü olaylar Diyarbakır Vilayetinde meydana gelmiş gibidir. Geçen Ekim ayında Halep'e kısa bir ziyarette bulunan Reich Konsolos Yardımcısı Holstein'ın (Musul) bana sözlü olarak bildirdiğine göre, Vali Reşit Bey, benim Vilayetimde Hıristiyanlara yer yok demiş ve Hükümet

(Musul'da) bu açıklamayı boşuna tekzip etmeye çalışmış. KY Holstein'm Musul'dan Halep'e gelirken yaptığı şahsi tespitlere göre, Diyarbakır ve Mardin'den gelen Jandarma müfrezeleri Ermenilerin "işini bitirmesi" için halkı kışkırtıyormuş.

> Konsolos Yardımcısı Holstein Musul ve Ras ul Ayn arasındaki tenha bölgede, tamamen yıkılmış beş köye rastlamış; bunlar arasında eskiden 2000 Ermeni'nin yaşadığı Tell Ermen de varmış. Kaçmayı başarabilen 15-20 kişi haricinde her şey yok edilmiş. Konsolos Yardımcısı Holstein kilisede kesilmiş kelle, kol ve bacaklar gibi kalıntılar bulmuş. Tell Ermen ile Ras ul Ayn arasında gördüğü beş doğal sarnıç cesetle doluymuş; bunların dövülerek mi yoksa kesilerek mi öldürüldüğünü tespit etmesi mümkün olmamış. Nusaybin'in güneyindeki yol boyunca eğik kılıçlarıyla ortalıkta dolaşan Müslümanlara rastlamış. Bunların kafalarındaki tek düşünce "Ermeni" imiş.

Hayatta kalan insanların anlattıkları, bu bölgelerden gelen kafilelerin çoğunda erkek ve delikanlı bulunmamasıyla da doğrulanıyor. Malum kaynaklar bu durumu, yetişkin erkekler ve delikanlılar ellerinde silah dağlara kaçtılar şeklinde açıklamaya çalışıyor. Ama sadece Ermenilerde var olan güçlü aile bağları bile bu iddiaların doğru olmadığını göstermeye yeterlidir. Erkeklerin kitleler halinde dağlara kaçtığı kıyıdaki Süvediye [Samandağ] gibi bölgelerde kadınları ve çocukları da yanlarında götürmüşlerdir. Bildiğim birkaç olayda, ordudan kaçan Ermeni askerler, tehcirin hangi anlama geldiğini bilmelerine rağmen dağlara çıkmayıp, birlikte nakledilmek için ailelerinin yanma gelmişlerdir. Birkaç olayda ise -Fundacık ve Urfa'da- nakle karşı öfkeyle silahlara sarılıp barikatlar kurmuşlardır, ama yine kadınlar ve çocuklarla birlikte...

3. Tehcirin Şekli

Asıl Ermeni vilayetlerinden nakiller genellikle öyle vahşi yapılmıştır ki, güçlü ve sağlıklı oluşlarıyla tanınan bu dağ insanlarından sadece çok azı sefil bir şekilde toplama merkezlerine (Halep, Musul, Tell Abiad, Ras ul Ayn vb.) ulaşabilmiştir. Hayatta kalanların, haftalar ve aylar boyu süren yolculukta yaşadıkları cefalar, soygunlar, ırza geçmeler ve kadınların, kızların ve erkek çocukların muhafızlar ve ahali tarafından satılmaları hakkında anlattıkları şeylerin doğru olduğu Halep'e ulaşanlara bakılınca anlaşılıyor. Avrupalı tanıkların tehcir yolu üzerinde yaptıkları gözlemler de bu anlatımları doğrular nitelikte. Halep Reich Konsolosluğu tarafından daha önce verilen bilgilere, güvenilir kaynaktan elde edilen aşağıdaki anlatımları ekliyorum. Ancak, söz konusu olayların gerçekten cereyan ettiği bölgelere bir Avrupalının ulaşmasının neredeyse imkânsız olduğunu da göz önünc almak gerekir.

... Tell Abiad ile Kültepe arasında, demiryolu hattı yakınlarında altı ayrı yerde çıplak kadın cesetleri gördüm; sonra ayakları parçalanmış bir çıplak kadın cesedi, sonra iki çocuk cesedi, sonra büyükçe bir kız cesedi, yanında ölü bir çocuk, sonra giyinik ölü bir kadın ve bağlı bir kadın cesedi daha, iki ayrı yerde ikişer çocuk cesedi olmak üzere toplam 18 ceset gördüm. Kadınların birisi hariç hepsi tamamen çıplaktı ve trenden görebildiğim kadarıyla kendilerine eziyet edildiği anlaşılıyordu. Bütün çocuk cesetlerinin üzerinde giysi vardı.

Kültepe ile Harab-Nass arasında, bir telgraf direğinin yanında can çekişen bir çocuk, sonra altı ceset, tamamen çıplak kadınlar ve iki çocuk cesedi gördüm. Çırılçıplak bir kadın bir köprünün altından çıkarak kollarını açmış, kendisini de almamız için yalvarıyordu. Kadını geride bıraktık.

Tell-Abiad'tan hareket eden kafile, demiryolu yakınlarında 17 ölü ya da ölmekte olan insanı geride bıraktı; demiryolu görevlilerinden iki kişi daha sonra bu 17 kişinin gömülmesini sağladı.

Başka mıntıkalarda zaman zaman trene kokmuş ceset kokuları ulaşıyordu, ama trenden bunların nereden geldiklerini anlamak mümkün değildi.

Bütün Ermeni kafileleri bir süredir bu bölgelere yönlendiriliyor.

Daha önce de bildirildiği gibi, sefalet içindeki kafilelerin Halepliler üzerinde kötü bir etki bıraktığını anlayan resmî merciler, artık kafilelerin şehir içinden geçmesine izin vermez oldular.

On kağnılık (Müslüman) bir kafile rehberinin, yasağa rağmen kafileyi işlek bir caddeden geçirmek isterken polis tarafından durdurularak gözaltına alınmasına kendi gözlerimle şahit oldum. Bu on kağnıda herhangi bir eşya, saman, su ya da yiyecek bir şeyler görünmüyordu, her birinde bir deri bir kemik kalmış 8-10 kadın ya da çocuk kıvrılmıştı. Kadınlardan birisi ölmüştü, bir diğeri ise ölmek üzereydi. Aralarında 10-11 yaşını aşmış erkek hiç yoktu.

Güzelce kızların ve kadınların bir kısmının muhafızlık yapan jandarmalar ve subaylar tarafından Kürt ahaliye satıldığı daha önce rapor edilmişti. Konsolos Yardımcısı Holstein'ın gezdiği bölgelerde yaptığı tespitlere göre, bir kadının fiyatı 5 kuruşa [Piaster] (95 Fenik) kadar varıyordu.

Resmî makamların kadınların ve çocukların, en son anlatıldığı şekilde nakledilmelerine razı olmadıkları varsayılabilir. Ama bazı şeyler, örneğin Bağdat Demiryolunu İnşa edenlerin sunduğu iki dilekçe bu varsayımın doğru olmadığını göstermektedir. Dilekçelerin fotoğraflarını çektim ve raporumun ekinde (Ek 1 ve 2) sadakatlerimle sunuyorum.

Ek 1, Bağdat Demiryolu Halep [Aleppo] İnşaat Şefliğinin, Karababa'daki nöbetçisi 53 yaşındaki Karapanos'un içlerinde Mariam (21 yaşında), Rosa (18 yaşında), Anna (10 yaşında) ve Gülfedar (8 yaşında) adlı kız kardeşlerin de bulunduğu 10 kişilik ailesinin nakle tabi tutulmaması için verdiği dilekçedir. Dilekçe için şu karar verildi: "Kırmızı ile işaretlenenler hariç diğerleri Halep'te [Aleppo] kalabilir. 22 Eylül 331. Askerî Komiser Hayri."

Kırmızı ile işaret konulanlar, 21 ve 18 yaşlarındaki kız kardeşlerdir.

Ek 2, yine aynı makamın verdiği bir dilekçedir. Karababa'da fırıncılık yapan Şükrü Hampar'ın ve 6 kişilik ailesinin nakledilmemesi için verilmiştir. Ailesi arasında Mariam (21 yaşında) ve Gürçi [Gürtschi](18 yaşında) adlı kız kardeşler de bulunmaktadır. Dilekçeye düşülen not şöyledir:

"İki kız kardeş muaf tutulamazlar. Diğerleri serbesttir. 22 Eylül 331. Askerî Komiser Hayri."

Bu emirlerden sonra, ailelerinden ayrılan ve yanlarında erkek olmaksızın nakle tabi tutulan dört kızın kaderini tahmin etmek zor değildir. Bu emrin verilişiyle ilgili olarak özür mahiyetinde bir açıklama alabilmek için boşu boşuna çabaladım. Türkiye'de aileye ve namusa ne kadar önem verildiğini bilenler, burada bir alçaklıkla karşı karşıya olunduğu duygusundan kendini kurtaramaz; en az o kadar da, Türk makamının, bir Alman şirketinin müracaatına böylesi bir kararla yanıt vermekteki kayıtsızlığına hayret etme duygusundan...

4. Toplama Kampları

Gönderilenlerin, kuzeyden ya da kuzeydoğudan gelenlerin, bundan sonraki durağı, Bağdat Demiryolu Hattının Tell Abiad, Ras ul Ayn (Antep ve Maraş için) ve Aktsche-Köjünli [Akça Koyunlu] istasyonları, sonra Halep idi. Ekim sonunda, resmî rakamlara göre Halep'e 20.000 kişi yerleştirilmişti, bunlardan küçük bir kısmı (parasını kendileri ödeyebilenler) evlere yerleştirilmişti; büyük bir kısmı ise ücretli hanlarda ya da şehrin dışındaki açık kamplarda tutuluyordu. Orta, Kuzey ve Batı Anadolu'dan gelen kafileler Mamure'ye (Adana Vilayetinde Bağdat Demiryolu üzerinde) ve Katma'ya (Halep'in 48 km kuzeybatısında Bağdat Demiryolu üzerinde) akıyorlar. Yine resmî rakamlara göre Ekim sonunda orada yaklaşık 40.000 kadar tehcire uğramış insan bulunuyordu.

Hükümet toplama kamplarında barınacak herhangi bir yer inşa etmedi. Parası olanlar yanlarında küçük bir çadır taşıyordu, fakirler ise ellerine geçen hasır, yatak çarşafı gibi şeylerle barınaklar yapmaya çalıştılar. Yiyecek olarak Hükümet kişi başına günde 100 dirhem (= 320 gr.) un veriyordu, ama düzensiz olarak... Ateş yakmak için hiçbir şey verilmedi. Toplama kamplarının

çevresinde ormanlık arazi bulunmadığından genellikle kurumuş dikenlerle zayıf bir ateş yakmaya çalışıyorlardı. Sağlık açısından hiçbir tedbir alınmamıştı. Özellikle, en ilkelinden bile olsa herhangi bir tuvalet sistemi yoktu, bir çukur dahi kazılmış değildi. Katma'da bulunan 40.000 kişi için sadece tek bir pınar vardı, oradan su almalarına ise genellikle yerli ahali izin vermiyordu.

Bu toplama kamplarında hâkim olan şartlar, resmî bir görevle Tell Abiad toplama kampını ziyaret eden bir Konsolosluk kalem memurunun ekte yer alan raporundan[726] da anlaşılabilir.

Halep şehrindeki ve özellikle nüfusun yoğun olduğu mahallelerdeki şartlar, Halep Alman Okulu öğretmenlerinin Sayın Başbakanımıza yazdıkları ve bir örneği ekte sunulan dilekçeden[727] öğrenilebilir. Dilekçede anlatılanların doğruluğuna şahsen kendim de tanık oldum. Ayrıca, ekte yer alan fotoğraflar,[728] resmî makamların hastalar için kullandıkları, ama sağlıklı insanları da barındırdıkları, üç okul ve birçok kilisenin ortasında ve kalabalık bir mahallede, işlek bir pazarın yanında yer alan, Hükümet konağından ve belediye sarayından 10 dakika, en yakın karakoldan 5 dakika, Askerî Komutanlıktan 7 dakika uzaklıktaki bu pislik yuvası hakkında sadece sınırlı bir bilgi verebilir.

Ekim ayında, gönderilenlerden Halep'te bir günde ölenlerin sayısı 120'den 200'e yükseldi. Ayın ortalarından itibaren hızla lekeli tifüs yayılmaya başladı. Bu dilekçeyi imzalayan öğretmenlerden üçü hastalığa yakalanmış durumda.

Katma'da kalanlar Eylül ayı sonralarına kadar demiryoluyla nakledilirken, o tarihten sonra karayoluyla getirilerek Halep şehri çevresindeki toplama kamplarına yerleştirildi. Halep'e önceden yerleştirilmiş olanlar da o zamandan beri yavaş yavaş oraya götürülüyorlar; eşzamanlı olarak nakiller işliyor.

5. İleriye Nakiller

Halep toplama kamplarından "iskân" yerlerine nakiller aylardır sürmekte.

Nakillerin ilk başladığı tarihlerde, yani 2-4 ay önce, nakillerin hedefi Suriye'de yer alan Hama, Humus, Bab, Şam gibi yakın noktalardı. Ekim başlarından itibaren, hedef olarak -Halep'te duvarlara asılan duyurularla sabittir- sadece Fırat kenarındaki Rakka ve Der Zor ile Batı Havran ve Kerak, kısa bir süre öncesinden itibaren de Ras-el-Ayn (Bağdat Demiryolunun Musul yönündeki son noktası) seçiliyor. Halep vilayetinin üst düzey memurlarından birisinin

726 Ek 3.
727 Ek 4.
728 Ek 5.

tahminlerine göre, Ekim ortalarına dek yaklaşık 300.000 kişi "iskân edilmek üzere" güneye ve güneydoğuya yollanmış.

Nakiller ilk başta imkânlar ölçüsünde tren ile yapılmış, sonra tren kullanılmamış. Ama Ekim sonlarından itibaren, Halep'ten yapılacak nakillerin gecikmesinin ahali için tehlikeli olduğu görülünce, yeniden tren kullanılmaya başlanmış ve hedef olarak şu anda çoğunlukla Ras-el-Ayn tercih ediliyor. Bir yandan da diğer adı geçen hedeflere sürekli kervanlar yola çıkartılıyor. Ulaşım aracı olarak da insanların kendilerine ait taşıma araçlarının yanı sıra develer kullanılıyor, bir ya da iki aileye bir deve düşüyor. Bu yüzden eşyaların çoğu geride bırakılıyor ve insanlar çoğunlukla yayan gitmek zorunda kalıyor. Ekim ayının son günlerinde Hükümet Halep'i bir an önce temizlemek için yakın bölgelere de nakiller yapmaya başlamış görünüyor ve duyumlarımıza göre zengin Müslüman toprak sahipleri bir miktar insanı yanlarında alıkoymuş. Bu konuda herhangi bir kural ya da ilke saptanmamış gibi görünüyor; görevli memurlar akıllarına estiği gibi keyiflerince hareket etmekteler.

Nakledilen insanların meslekleri ya da becerileri bugüne dek hiç dikkate alınmamış. Askerî makamlar birçok yerde koca bir alanda zanaatkâr bulunmadığı için zor durumda kalmışa benziyor. Duyumlarımıza göre, bundan böyle ihtiyaç bölgelerine zanaatkâr gönderilecekmiş. Bugüne dek nakiller ile ilgili olarak edindiğim deneyimlere göre, böyle bir tedbirin uygulanabileceğini hiç sanmıyorum. Diğer istisnaların başına gelenler bu istisnanın da başına gelecektir.

Yaya ya da hayvanlarla alınacak yol öylesine kötüdür ki, tehcir edilenlerin bir bölümünün daha ölmesi kaçınılmazdır. Burada aslında -Ermeni kaynakların ileri sürdüğü gibi- tehcir edilenlerin, kasıtlı olarak, alışılagelmiş, su bulunan kervan yollarından götürülmemelerine bile gerek yok.

İskân hedefine -yani genellikle şu şehirlere: Rakka, Der Zor, Kerak, Musul (Ras ul Ayn'dan gidenler)- ulaşan kafilelerdeki insanlar, (yukarıda sözü edilen yüksek Vilayet memurunun söylediğine göre) kendi haline bırakılıyorlar. Sözü edilen güvenilir kişiye göre, gerçek bir iskân için gereken araç gereç ve memur bulunmamaktadır. Bu nedenle, nakledilenlerin tamamının ölmesinin önüne geçmek kaçınılmazmış. Son savaş ertesinde nakledilen Müslüman muhacirlerde de Hükümet, bütün iyi niyetine rağmen çok daha başarılı olamamış.

Bütün bunların sonucunda, Ermenilerin tehciri, köklerinin kurutulmasından pek farklı bir şey değildir. Ermeni liderler, Ekim ayı sonuna dek gelen kafilelerden tek tek edindikleri bilgiler ışığında, ölenlerin sayısının en az 600.000 olduğunu söylemektedirler.

Ermenileri kökten temizlemek, acaba merkezî idarenin planı dahilinde midir, sorusu açıktır. Halep'teki nakillerden sorumlu eski Komiser (onun bugün

de orada belirleyici bir konumu var) Eyüp Bey'in kimsesiz çocuklara yapılacak yardımı reddederken söylediği sözler çok çarpıcıdır: Siz hâlâ ne istediğimizi anlayamıyorsunuz: Biz Ermeni adını silmek istiyoruz.

Bunun, uygulamadan sorumlu organların düşüncesi olduğunu, insan zorlanmadan, uygulamanın yapılış şeklinden anlıyor. Ancak, birkaç gün önce Halep'te tehcire uğramış bir Ermeni kadın, cinayetten mahkeme önüne çıkarıldı. Kendi çocuğunu Fırat nehrine atmıştı. Kadının mahkemeye verilmesi, resmî mercilerin sadece kara mizah örneği bir etki bırakmasına neden oldu; ya da en azından, arzuladıkları gibi, nakledilenlerin canlarına bir şey gelmesin diye üzerlerine titredikleri şeklinde bir etki yaratmayı başaramadılar.

Ekim ayındaki Ermeni tehciri ile ilgili gerçekler bunlardır.

İzin verirseniz şimdi de konu hakkındaki görüşlerimi sunmak istiyorum:

1. Ermeni tehciri için ileri sürülen siyasî ve askerî gerekçeler herkesin malumudur. Van'da ve çevresinde Ermenilerin vatan hainliği yaparak düşman saflarına geçmesi, bütün olan bitenden sonra kimseyi şaşırtmamalıdır; tahminime göre Türk Hükümeti de bunu önceden tahmin etmiştir. Bilindiği üzere, bazı Kürtler de düşmanı desteklemişti. İstanbul'da ortaya çıkarıldığı söylenen komplo ağının doğruluğu ve boyutları hakkında herhangi bir şey söyleyebilecek konumda değilim. Ama bu girişim, doğrudan Anadolu Ermenilerinin hatalarını ortaya dökmek için yeterli gibi gelmemektedir. Ermeni tehciri daha çok, Türk Hükümeti (9 Haziran günü *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'da yayınlanan ayrıntılı açıklama) ve bazı Alman mercileri tarafından (Kayzerlik Sürekli Diplomatik Temsilcisi Baron Max von Oppenheim'in Dışişlerine sunduğu 29 Ağustos tarihli rapor) vatan haini etkinlik ile temellendiriliyor.

Bu suçlamaların doğruluğunun kontrol edilmesi ne yazık ki bilinen nedenlerden dolayı çok zordur. Yine de bazı ithamların kontrol edilmesi mümkündür. Bunlardan İskenderun ile ilgili iddiaları ele almak istiyorum.

4 Haziran tarihli ayrıntılı Hükümet açıklamasında şunlar söylenmektedir: "Diğer Ermeniler İngiliz makamları tarafından Kıbrıs'tan İskenderun civarına getirildi. Bunlar arasında Toros, Oğlu, Agop da vardı ve bunların yanında suç işlediklerini kesin kanıtlayacak belgeler bulundu. Bu kişiler başka suçlarının yanı sıra birkaç treni raydan çıkardılar. Öte yandan, bölgedeki İngiliz-Fransız askerî güçlerinin komutanları, Adana, Dörtyol, Yumurtalık, İskenderun ve diğer kıyı şehirlerinde Ermenilerle ilişkiye geçerek onları ayaklanmaya teşvik ettiler."

Bu -daha yeni öğrendiğim- resmî açıklamanın arkasında yatan gerçek şudur: sadece bir Ermeni (Torosoğlu Agop), söylenenlere göre İngiliz kruvazörü "Doris" tarafından Dörtyol yakınlarında karaya çıkarılmış ve orada yakalanmış;

yakalandığında üzerinde 40 İngiliz Lirası bulunmuş. Bunun haricindekilerin hepsi uydurmadır. Ne ortada birden fazla Ermeni vardır, ne bu kişinin yanında belgeler bulunmuştur ne de Ermeniler trenleri raydan çıkarmışlardır; sadece bir tren raydan çıkarılmış, o da kruvazör "Doris" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan başka, düşman savaş gemilerinin (kara birlikleri zaten söz konusu olamaz) komutanları ile İskenderun Körfezinde yer alan söz konusu şehirlerdeki Ermeniler arasında başkaca herhangi bir ilişki bulunduğu doğru değildir. Torosoğlu Agop adlı ajan konusuna gelince; Adana'da çıkarıldığı Divanı Harp önünde suçunu itiraf ettiği söylenmekte ve bunu üzerine asılarak idam edilmiş. Ancak, Divanı Harp'in yaptığı bu tespitin ne kadar tartışmalı olduğu şu örnekten de anlaşılabilir: Reich Konsolosluğumuz tercümanlarından Balit, sözde Agop tarafından suçlandığı için, suç ortağı olarak tutuklandı, aleyhinde hiçbir kanıt yokken, herhangi bir yüzleştirme yapılmadan ölüme mahkûm edildi ve Reich temsilciliklerinin girişimleri sayesinde asılmaktan kurtularak, nihayet İstanbul'da beraat etti. Türkiye'de bundan daha uçuk bir dava görmemiş olmama rağmen, Ermenilere karşı alınan sert tedbirlerin teşvikçilerinden sayılan, IV. Ordu Komutan Yardımcısı Fahri Paşa, kimi belirtilere göre hâlâ Balit'in suçlu olduğuna inanmakta.

Yukarıda adı geçen raporunda (bk. 29.08.1915 tarihli rapor-çev.) Baron Max von Oppenheim şunları söylemektedir: "İskenderun demiryolunun tahrip edilmesiyle sonuçlanan geçici çıkartmada, hiç kuşkusuz ajanlık faaliyetlerinin ve diğer hizmetlerin rolü vardır."

Bu olay bütün ayrıntılarıyla tarafımdan bilinmesine rağmen, Türk-Müslümanlar arasında bile böyle bir suçlamaya hiç rastlamadım. Sözde şüphesizliğine rağmen bu iddia gerçeklere dayalı olamaz; ihtimaller bunun tam aksine işaret etmektedir. Savaştan önce İngiliz savaş gemilerinin aylarca demir atıp kaldığı bir limana yanaşan bir İngiliz savaş gemisinin, kıyıdan 30 m içerideki demiryoluna ait birkaç rayı sökerek bir gece treninin devrilmesini sağlamak için Ermeni ajanlara ya da ustalara ihtiyacı olamaz. Raporda ajanın (Torosoğlu Agop'un) üzerinde bulunduğu ileri sürülen "çok miktarda para"nın miktarı Türk kaynaklara göre bile 40 Liradır -yukarıda da belirtildiği gibi İngiliz Lirası- ve bu, insanların paralarını genellikle kuşaklarında taşıdıkları Dörtyol gibi zengin bir şehirde pek göze batacak bir şey değildir. Raporda sözü edilen "askerî nitelikli komplo ağı"na ise ne İskenderun'da ne de Dörtyol'da rastlanmıştır. İskenderun'da evlerde yapılan sıkı aramalarda ne silaha ne de suç teşkil edecek belgeye rastlanmıştır. Dörtyol'da silah bulunduğu söylenmektedir. Ancak bu, yöre ahalisinin kendini, 1909 yılındaki Adana katliamı sırasında, sadece bu silahlar sayesinde çevredeki Müslümanlar tarafından boğazlanmaktan kurtarabilmesinden beri, şaşırtıcı bir şey değil.

Görev alanımda meydana gelen ve tarafımdan kontrol edilmesi mümkün olan, Ermenilere yönelik suçlamalarla ilgili doğrular bunlardır. Bunlardan diğer suçlamalarla ilgili sonuçlar çıkarmak artık kişilerin kendilerine kalmış bir iştir.

Ama Van ve çevresi hariç, "askerî nitelikli komplo" suçlaması son derece hassas bir konudur. Bazı kısmi ayaklanma girişimleri böyle bir komplonun kanıtı olamaz. Örneğin, Zeytun ayaklanmasının bu tür bir komployla ilişkilendirilemeyeceğini, Halep Reich Konsolosluğunun raporu herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir. Ağustos ayındaki Fundacık, Ekim ayındaki Urfa ahalisinin ayaklanmaları, haydi bunlar "askerî nitelikli" olsa bile mahallidir ve geniş bir komplonun ürünü olmaktan çok, varolan bölgede ortaya çıkan somut tehcir tehdidinin bir sonucudur. Samandağ [Suediye] civarındaki (İskenderun'un güneyinde) Ermenilerin ayaklanması, (Musa Dağı direnişi-çev.) Türk askerî kaynaklarına göre bile bir komplo değildir, sadece ani bir kalkışmadır ve Türklerin kendi ifadesine göre, Lazkiye Kaymakamının tehcir emrini verirken yaptığı beceriksizlikten doğmuştur. Samandağ'da [Süvediye] isyancıların Fransız savaş gemilerine alınması da önceden planlanmış bir olay değildir. Olayların meydana geliş şekilleri ve sağlam bilgi kaynaklarına sahip Türklerin görüşleri böyledir.

Urfa'daki makineli tüfek olayı, bu tür gerçeklerin nasıl kolaylıkla "şüpheli olaylar" kategorisine dönüştürüldüğüne güzel bir örnektir. Baron Max von Oppenheim benimle olan konuşmasında, gerçekliğinden hiç kuşku duymadığı elindeki bir belgeye dayanmak suretiyle, Urfa'daki Ermeni isyancıların (Rus yapımı) makineli tüfek kullandığına kesin gözüyle baktığını anlattı ve bundan, Urfa ile Van ve Rusya arasında bir bağ olduğu sonucunu çıkardı. Ama buna karşılık, isyanın bastırılmasında bilfiil görev alan Kont Wolfskeel, makineli tüfek olayının tamamen uydurma olduğunu söylemektedir.

2. Ermeni tehciri eğer Van'da olduğu gibi, bir düşman işgali söz konusu olduğunda Ermenilerin düşmanla işbirliği yapabileceği korkusuyla gerekçelendirilir ise, bu başka bir şey. Hiç kuşkusuz bu korku yerindedir; üstelik bu durum sadece Ermeniler için değil, Türkiye'de yaşayan diğer Hıristiyan gruplar ve hatta Bedirhan Partisine bağlı Kürtler, Irak ve Arabistan'da yaşayan bazı önemli Arap kabileleri gibi birçok Müslüman için de geçerlidir. Her halükârda gerçek olan bir şey vardır ki, bu gerekçe ancak kıyı şeridi ve menzil yolu gibi tehlikeli bölgelerde yaşayan Ermenilerin boşaltılmasını haklı gösterebilir, ama Ermenilerin toptan sürüşünü haklı gösteremeyeceği açıktır.

3. Eğer, Ermenilere yönelik suçlamalara fazla bir önem addetmeden, Van bölgesinde yaşayan Ermenilerin vatana ihanetini, Türk Hükümeti'nin, var olan savaş şartlarında ortaya çıkan, bir daha asla ele geçmeyecek uygun bir

fırsat olarak değerlendirerek, siyasî ve -Müslüman Türk gözüyle bakıldığında- aynı zamanda iktisadî açıdan rahatsızlık veren Ermeni halk kesimlerini, başını bir daha asla doğrultamayacak ölçüde ezmek için kullandığı kabul edilirse gerçeğe çok yaklaşılmış olunur. (Bu yorumumla Reich Büyükelçiliğine yeni hiçbir şey söylemediğimin farkındayım, ben bunu buraya, yalnızca bütünlüğü sağlamak için koyuyorum.)

4. Göze çarpan bir diğer husus da, eğer gerçek ya da sahte İngiliz ve Amerikan duyarlılığı takınılmazsa, bu sorunun aslında Türkiye'nin kendi sorunu olmasıdır.

Bu nedenle, Ermeni tehciri ile ortaya çıkan iktisadî sorunlarla nasıl baş edeceği de Türk Hükümet'inin derdidir.

İktisadi sorunlar derken, nakledilenlerden alacaklı olanların uğradıkları ve 13 Eylül 331 tarihli meşhur likidasyon kanununa rağmen, burada işlerin nasıl yürüdüğünü bilenlerin karşılanmasını asla beklemedikleri bir seferlik zarardan değil, zaten nüfusu az olan bir ülkenin birdenbire birkaç yüz bin kişilik değerli işgücünü kaybetmesiyle uğrayacağı sürekli zarardan söz ediyorum.

Almanlar tarafından da bazen söylendiği ya da yazıldığı gibi bütün Ermeniler tefeci olsaydı, ülke için herhangi bir kayıptan söz etmek mümkün olmayacaktı. Ama -Türk topraklarında yaşayan tahminen 2 milyon Ermeni'den- çalışma çağındaki yüz binlerce Ermeni gerçekten çalışkan ve usta zanaatkârlar, azimli ve girişken çiftçidirler. Çiftçiler çoğunlukla görmezden gelinmektedir. Oysa bunlar, genellikle çiftçilikle geçinen, Ermeni ırkına özgü, çıkarcılık, nankörlük ve vicdansızlık gibi belirli çirkin karakter özelliklerine sahip olmayan, büyük şehirlerde ticaretle uğraşan ve bütün dünya tarafından tanınan Ermenilerden çok daha sempatik özelliklere sahip insanlardır. Bedensel olarak sağlıklı, üretken, kıvrak zekâlı ve azimli insanlar olarak Ermeniler, geri kalmış ülkenin iktisadî gelişmesi açısından, nüfusu seyrek, düşünsel olarak zayıf, iktisadî olarak ahmak ve frengi ve diğer hastalıklardan dolayı soyu bozulmuş Müslüman ahali içindeki yeri kolay kolay doldurulamayacak değerli bir halk kesimidir. Zaten kronik işçi açığına sahip olan zengin tarım bölgelerinde, işgücünün çok daha az miktarlarda azaldığı -örneğin, Türk-İtalyan savaşı nedeniyle Yunan adalarından mahsul toplama işçilerinin gelememesi nedeniyle Aydın Vilayetinde görülen- durumlarda bile ülke çok kötü sonuçlarla karşılaşmıştır.

Ermeni tehciriyle iktisadî olarak da güçlendirilmek istenen Müslüman Türk halkı, acaba içinde bulunduğu bu düşünsel ve iktisadî geri kalmışlıkla, hiç istemediği ve hazır olmadığı bir anda kendisine kalan böylesi büyük bir mirasın gereğini yerine getirebilecek midir?

Türk dostlarımdan duyduğuma göre, Türk tarafı, Ermenilerin köklerinin kurutulmasıyla büyük iktisadî kayıplara uğrayacağını ve Müslümanların onların yerini almasının zor olacağını bilmektedir. Ancak daha yavaş ve daha barışçıl bir çözüm de olanak dışı görülüyor, çünkü barışçı bir rekabette, zaten iktisadî açıdan zayıf ve eğitimsiz olan Türk Müslümanlar kısa bir süre sonra yine teker altında kalırlarmış. Türk dostlarım bunun için, Türk halk ekonomisi gövdesindeki bu ağır ameliyatın en sonunda yine de İmparatorluğun Müslüman Türkler açısından sağlığına kavuşmasını sağlayacağını umut ediyorlar.

Bu umudu paylaşabilmek için, insanın Müslüman Türklerin iktisadî ilişkilerde ilerleme kabiliyetine sahip olduğuna ve Hükümetin de iktisadî eğitim alanında becerikli ve güçlü olduğuna iyi niyetle inanması gerekir. Ama maalesef, böyle bir anlayış bana hâlâ ayakları yere basmayan, havada kalan bir anlayış olarak görünmektedir. Ama hiç belli olmaz, iktisadî alanda da bir Enver Paşa çıkabilir. Duyduklarıma göre, Halepli Museviler Ermenilerin bıraktığı boşlukları doldurmaya çalışmaktadırlar. Süryaniler de onları izleyecektir.

5. Almanya'nın tehcir ile ilişkisi sorusuna karşılık, Halep'te ve bölgede yaptığım gözlemlere dayanarak şunları bilgilerinize arz ederim:

Alman alacaklıların ve ihracatçıların (örneğin boya sanayinin) zararları açısından Almanya'nın durumu diğer yabancı devletlerden farklı değildir. Türk tarafının Almanların bu gibi çıkarlarını hiç göz önüne almadığına yukarıda işaret etmiştim.

Buna karşılık, düşman ya da tarafsız ülkelerin parlamentolarında ve basın organlarında, Almanya'dan suç ortağı, hatta azmettirici olarak söz edilmektedir. Bu durumun yaratacağı zararları bugünden kestirmek pek mümkün değildir.

Türkiye'de tehcire şahit olan, Ermeni olmayan Hıristiyan -yerli ya da yabancı- halk, Almanya'nın bu olayda suç ortağı olduğuna ve yapılan zulme tamamen kayıtsız kaldığına inanmaktadır, öyle bir zulüm ki, Ermeniler hiç sevilmese bile, birkaç istisna dışında nefretle karşılanıyor. Üstü örtülü ifadelere göre, bunlarda, "Belçika Mezalimi"nde etkin olan ruhun dışa vurumu görülmektedir. Diğer bir deyişle: Ermeni mezalimi ile "Belçika Mezalimi" karşılaştırılmaktadır; Ermeni mezalimine engel olmadığımıza göre diğeri de doğru olmalıdır, ya da bunun tersi... Barış sağlandıktan sonra yeniden oluşan düşman rakipler korosu bu düşünceyi yaygınlaştırmak için ellerinden geleni yapacaktır. Bu söz konusu olduğunda şu görüntüden daha uygun bir propaganda malzemesi tasavvur edemiyorum: Bir tarafta, yüz binlerce kadını ve çocuğu gözünü kırpmadan çöle yok olmaya yollayan Türklerin güçlü müttefiki Almanya, diğer tarafta, neredeyse ölmek üzere olan ya da en azından ellerinde

silahla ölmeyi tercih eden bu talihsiz kişilerden 6000'ini (Samandağ'da) alarak güvenli bir yere götürmeye çalışan Fransız savaş gemileri... Bu durumun, Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlar arasında Alman adının itibarı için bunun sonuçları açıktır.

Müslümanlar da Almanya'nın onay verdiğine inanıyor. Büyük çoğunluk, ki bu da ancak düşünebildiği kadarıyla, bu radikal "ameliyat"a göz yumduğumuz için bize müteşekkir gibi görünmektedir.

Öte yandan, güvenilir kaynaklardan gelen haberlere göre, özellikle kadınlara ve çocuklara yapılan eziyetleri, İslâmî kurallara aykırı ve günah olarak görerek mahkûm eden Müslümanların sesleri de yükselmektedir. Bu sesler özellikle Arap Müslümanlar arasında duyulmaktadır ve onlar zaten asıl Türkleri ve onların tüm yaptıklarını antipatik ve değersiz bulmaktadır.

Bu söylenenler, gönderilen kadınların ve çocukların, refakatçi jandarmaların kabalıklarından korunmak için, Müslüman arabacılara ve hayvan sahiplerine sığındıkları şeklindeki yaygın gözlemlere de uymaktadır. Konsolos Yardımcısı Holstein'ın bana bildirdiğine göre, bir Anese-Bedevi şeyhi Tell Abiad ile Cerablus arasında bir Ermeni kervanına rastlamış ve bunların yanına kervanın Tell Abiad'a kadar güvenle seyahat etmesini sağlayacak korumalar vermiştir. Buna karşılık şeyh, oradaki Menzil Kumandam tarafından bir sürü ithamla karşılaşmıştır. Ayrıca, söylenenlere göre bu olaydan iki gün sonra Kumandan hiç iz bırakmadan ortadan yok olmuştur.

Konsolos Yardımcısı Holstein'dan ve başka güvenilir kaynaklardan bana ulaşan haberlere göre, Müslümanlar tarafından bizim olaylara göz yummamızın "zaten Belçika'da da aynı şeyleri yaptığımız" için doğal bulunduğu söylenmektedir.

Ermeniler de genel olarak bizim suç ortağı, hatta azmettirici olduğumuza inanmaktadırlar. Bizim olaylara müdahale etmeyişimizin, o olayları desteklemek anlamına gelmediği, bunların sadece hassas siyasî ilişkilerin üzücü bir sonucu olduğunun net bir şekilde belli olduğu istisnai durumlarda bile, Almanlar suç ortakları olarak görülmektedir. Çünkü onlar Ermeni halkına, güvenlik altındaymışlar hissini vermişler. Sükûnetle düşünebilen bir Ermeni (Protestan) din adamı bana şunları söylemiştir: "Biz sadık kalmak istiyorduk. Tehcir başlayana kadar. Halkımızın kökünün kazıma çalışmaları başladığında buna karşı direnseydik, olayları kontrol edecek duruma gelebilir ve bugün olduğu gibi yok olmayla karşı karşıya kalmazdık. Ancak, Maraş, Haruniye, Urfa, Malatya ve Ma'muret-ul Aziz'de bulunan Alman dostlarımızın hepsi bize boyun eğmemizi öğütlediler ve size hiçbir şey olmayacak dediler. Bizler buna inandık ve hesaplarımızı Almanların etkisi üzerine kurmuş olmamız bizim felaketimiz oldu."

Tehcir gerçekten Ermenilerin tamamen kökünün kurutulmasını sağlasaydı, Ermenilerden duyulan bu tür seslerin pek önemi olmayacaktı. Ancak, bir kısmı ırklarının güçlülüğü sonucu bütün tehlikelere karşı dayanıklı çıkmaları nedeniyle, bir kısmı Ermeni zekâsının kıvraklığı sonucu herhangi bir kurtuluş çaresi ve yolu bulmaları nedeniyle, bir kısmı yukarıda sözü edilen demiryolu memuru gibi, adı geçen bazı büyük şehirlerde oturanlar ve bunların dışındaki şehirlerde (örneğin Adana'da) oturan bazı zenginler gibi tehcire tabi tutulmamış olmaları nedeniyle, tehcir daha aylarca sürse bile Ermenilerin önemli bir kısmı geride kalacaktır. Büyük bir olasılıkla, en etkin unsurlar tehcirden kurtulacaktır. Bunların yanı sıra, Ermeni rakamlarına göre kuzeydoğu vilayetlerde hayatlarını kurtarmak için İslâmiyet'i kabul eden yaklaşık 25.000 Ermeni, hizmetkârlar, devşirme çocuklar vb. hayatta kalacaklardır.

Bunların hepsi, hatta hayatlarını bizim müdahalemize borçlu olanlar bile (demiryolu memuru gibi), Almanya'ya nefret duyacaktır, çünkü bilindiği üzere minnettarlık Ermeni karakterinde yer almayan bir duygudur.

Ermeni tehciri nedeniyle zarara uğrayan ya da tamamen mahvolan, Ermeni olmayan birçok kişi de onların yanında yer alacaktır.

Bu iki grup, barıştan sonra Türkiye'deki karşıtlarımızın oluşturduğu koroya katılacaklar ve bunu yaparken, savaş sırasında iktisadî kayba uğrayan ve yakınlarını kaybeden -kaybetmeyen var mı ki!- bütün halk kesimleri arasında uygun bir zemin bulacaklardır. Çünkü, Müslümanlar da dahil olmak üzere halkın çok büyük bir kesiminin yaşadığı acıların hiçbir ideal tarafından dindirilemeyecek oluşundan söz etmek bile gerekmez.

6. Tertemiz Alman adının Ermeni tehciri nedeniyle kirlenmesi ne kadar üzücüyse de, mesele pratik olarak ele alındığında, özünde, ekonomik veya politik dezavantajlar getirmesi kaçınılmaz mı olacak, konusuna bağlıdır.

Almanya'nın Türkiye'deki iktisadî faaliyetlerine gelince, Almanya eskiden olduğu gibi gelecekte de Müslüman olmayan unsurlarla çalışmak zorundadır, hem de öncelikli olarak. Kısa bir süre önce Halep'teki bazı Almanlardan duyduğum gibi, Müslümanlarla ticaret yapılabileceği düşüncesi, konsoloslukların Müslüman unsurları tüccar kesimine katabilmek için gösterdikleri bütün çabaya rağmen, henüz uzak bir ütopyadır. Almanya, daha uzunca bir süre ticaret ve gemicilik faaliyetlerini yerli ve yabancı Yahudiler, Hıristiyanlar ve geride kalan Ermenilerle yürütmek zorundadır.

Ama ne mutlu ki, bazı nadir istisnalar (yabancılar) dışında, Türkiye'de ticaretle uğraşan bu unsurlar, kişisel duygularına uyup, Almanya ile olan ticari ilişkilerindeki maddî çıkarlarından vazgeçecek değiller. Hatta Ermeniler bile duygularına değil, elle tutulur parasal çıkarlarına öncelik tanıyacaklardır.

Türkiye'nin Türkleştirilmesinde kaba biçimselliği aşan gerçek ilerlemeler kaydedildikçe ve böylece yabancıların ve reayanın etkisi azaltıldıkça siyasî dezavantajlar da doğal olarak azalacaktır.

Ama bunun yanısıra, Türkiye'de yaşayan Almanların, sağlanmaya çalışılan vazgeçilmez işbirliği için, Ermeni tehciri utanç verici bir zorluk olarak kalacaktır, hem de Alman ordusu ve halkına yapılan diğer suçlamalara yapacağı etki yüzünden; bu, politik gözetme yüzünden çok kez susup, bu sorun üzerine dürüstçe gerçeği ve kendi görüşünü söylemediği için daha da utanç verici. Ve onlar -Alman etkisini artırmak için artık ciddi olarak yapmak zorunda oldukları gibi- kendi bovling kulüplerine has içe kapanmayı bırakıp, halkın diğer etkin çevreleriyle ilişki kurmaya başladıklarında, bu utanç verici meseleyi daha da rahatsız edici olarak hissedeceklerdir.

Hoffmann

Ek 2

[*Bağdat Demiryolu İnşaat Bölümünün, bir denetçi ve bir fırıncının aileleriyle birlikte tehcirden muaf tutulmaları için verdileri dilekçelerin ve Askerî Komiserliğin, evlenme yaşına gelmiş genç kızların tehcirden muaf tutulamayacağı şeklinde verdiği cevapların fotoğrafları*]

Ek 3

Halep, 20 Ekim 1915

Ermeni toplama kampı Tell Abiad'da yaptığım genel gözlemler:

Ermeni kampı yaklaşık bin kişiden oluşmakta; bu sayının eskiden 5000'e kadar çıktığı söylenmekte. 600 kişi odaları dışarı doğru açılan bir hanın sıvasız kerpiç duvarlarla çevrili 80x100 metrelik avlusunda konaklamışlar. Yani, bu 600 kişinin sığınacak bir damları yok. Kalan 400 kişi ise hanın çevresine yerleşmişler. Bunlar kuzeyden gelen değişik nakillerden arta kalanlar. Sadece yaşlı kadınlar ve çocuklardan ibaretler. Edindiğim bilgilere göre, erkekler ve 11 yaşından büyük erkek çocukları gruplardan ayrılmış ve başka bir yere götürülmüş, ama büyük bir ihtimalle öldürülmüşler; genç kadınlar ve 13-14 yaşından büyük kız çocuklar ya ırzlarına geçilmiş ve öldürülmüş ya da refakatçi askerler ve Kürtler tarafından birilerine satılmış ya da hediye edilmiş.

İnsanlar çıplak toprağın üzerinde yatmaktalar, üzerlerinde örtecek bir şeyleri bulunmamakta. Yolda eşyaları ellerinden zorla alınmış. Birçoğu yarı çıplak, giysilerini bir parça ekmek için satmışlar çünkü. Büyük bölümü sadece paçavralara sarılı ve yalınayak.

Hepsi bitlenmiş ve aylardır yıkanmadıkları ve taranmadıkları için saçları keçeleşmiş.

.Hanın dışında bulunanlar biraz daha diri görünmekte. Avludakiler ise öylesine bitkin görünüyorlar ki, ayağa kalkacak güçleri kalmamış, toprağa uzanmış sessizce ölümü beklemekteler. Kendilerinden çıkan tek ses, ekmek ya da su için inlediklerinde duyulmakta. Tuvalet ihtiyaçlarını ya üstlerine ya da hemen oracığa yaparak gidermekteler, çünkü hareket edecek güçleri kalmamış. Bu yüzden bütün avlu korkunç pis kokular salan bir alan.

Avludakilerin çoğu zayıflıktan iskelet haline gelmiş; dışarıdakilerin durumu da çok iyi değil. Söylenenlere göre, kişi başına günde 100 dirhem (316 gram) ekmek, tabii ki en kötü kalitede ve arada sırada et verilmekte(resmî makamların ifadesine göre). İnsanların durumu, yiyecek dağıtımının pek de düzenli olmadığının açık bir kanıtı. Orada yaşayan çok güvenilir bir Avrupalının ifadesine göre -karışık undan yapılma- ekmeğin sadece, onu gidip kendi alabilecek ve parasını ödeyebilecek durumda olanlara verilmesi muhtemel. Bitkinlikten ekmek almaya gidecek gücü olmayanlar açlıktan ölüme mahkûm. Bir mezarcı, 2 gündür hiç ekmek dağıtılmadığını ileri sürüyor; Jandarma başçavuşuna şikâyete gittiğinde ise kamçıyla dövülmüş. Jandarma başçavuşu kamçı kullandığını bana itiraf etti, ama bunu elinde un kalmamış olması ile açıkladı. Kapısının önünde duran dolu un çuvallarına işaret ettiğimde ise odunumuz yok bahanesinin arkasına sığındı ve en sonunda berbat koşulların suçunu Kaymakama attı.

Kampta salgın hastalık görülmüyor. Mezarcının ifadesine göre, halsizlik, açlık ve ishalden günde 25-30 kişi ölmekte, bu rakam bazen 40'a kadar çıkmakta.

Ölüleri gömmek için, kampın merkezinden yaklaşık 100 metre uzağa kazılmış toplu mezarlar kullanılıyor. İlk ziyaretimde iki açık çukur gördüm; bunlardan birisinde rasgele atılmış 16-20 çıplak ceset görünüyordu (örneğin, çıplak bir kadının bacakları havaya doğru dikilmiş, gövdesinin üst yanı ise diğer cesetlerin arasında görünmez olmuştu). Yarı yarıya dolu ikinci çukurda ise 8 çıplak ceset vardı; bunlar öylesine zayıftılar ki, cinsiyetlerini seçmek mümkün değildi. Çukurlar dolar dolmaz, ki dolması bazen 24 saat sürüyordu, üzeri ince bir toprak tabakasıyla kapatıldığı için mezarlardan vebayı andıran kötü kokular yayılıyordu. Cesetler ilk başlarda iple çukura kadar sürükleniyordu, sonra Bağdat Demiryolundan bir memur sedye yaptırdı. Ölenler kamp sakinlerinin yığını içinde jandarmalar tarafından tespit diliyor ve mezarcılara teslim ediliyordu. Çukurlardan dönerken, canlı olduğuna dair bariz emareler gösteren bu tür bir "ceset" ile karşılaştık. Bay B bunun gündelik olaylardan olduğunu ifade etti.

Bu toplu kamp, buraya yarım saat mesafedeki Ayn El Aruz Kaymakamı Garip Bey'in yetki alanında. Buradaki durum hakkındaki düşüncelerinin

ilginç olacağını düşündüm.

Kendisini bana Ermeni tehcirine muhalif biri olarak tanıttı, eğer Ermeniler bize ihanet ettiyse, suçlu kimse onlar kurşuna dizilir ya da asılır, dedi. Ama kadınlara ve çocuklara dokunulmamalıymış. Tell Abiad'da bulunanların kaderini iyileştirmek için elinden gelenin en iyisini yapıyormuş. Ama o sürekli orada bulunmazsa, Ermenilere yiyecek hiçbir şey verilmiyormuş. Kaymakam kendisini duygusal ve artık böylesi sefaletleri görmeye dayanamayan bir insan olarak gösterdi. Kaymakama göre esas suçlu Jandarma başçavuşu Necip Ahmet'ti; yani yukarıda sözü edilen ve bütün suçu Kaymakama atan başçavuştu. Tamamen güvenilir bir kişi olan Bay B. ise bana, Kaymakamın onun yanında, Ermenilerin "gebermesi"ni saatlerce seyredebileceğini söylediğini anlattı.

Tell Abiad'da toplanan kafilelere daha sonra neler olduğuna gelince; bunlar genellikle Tell Abiad'dan daha güneye, Fırat kıyılarındaki Rakka'ya doğru yollanıyor ve oralarda "iskân" ediliyordu. Kaymakamın dediğine göre, Şamar Bedevileri Hükümete karşı tekrar ayaklandıkları ve yolları kestikleri için yukarıda anlatılan kafile artıklarının oralara yollanması şimdilik mümkün değildi. Gerçi, bu insanların kaderinin orada kalsalar da güneye yollansalar da fazla farklı olmayacağını söylemeye bile gerek yok.

Bu durumun Arap Müslümanlar üzerindeki etkisi konusuna gelince, bu konuda şu gözlemlerde bulundum: Gerek benim gerekse orada yaşayan Bay B.'nin inancına göre, Arap Müslümanların en azından büyük bir çoğunluğu Türk yönetimini onaylamıyorlar. Aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verebilirim: Arap Müslüman Kavas Mahmut ile birlikte kamptan ayrılırken Mahmut çok kötü bir haldeydi ve bu tür büyük bir günahı (haram nedyim) ancak Kürtlerin ve Türklerin yapabileceklerini, bir Arap Müslüman'ın asla bu şekilde davranmayacağını söyledi. Bay S tarafından güvenilir bir kişi olduğu söylenen, mağaza işçilerinden Abdul-Ran [okunamıyor], tehcire uğrayan Gottlob ailesini kamptan dışarı çıkarttığımda, "Allah senden razı olsun, 10 gariban insanın hayatını kurtardın. Kadınlara ve çocuklara Çavuş gibi muamele edenlerin dini yoktur" dedi. Tell Abiad'daki mağaza müdürüne Gottlob ailesinin yıkanabilmesi için sıcak su hazırlaması için ricada bulunduğumda, mağazada çalışan Müslüman işçiler odun kırıp ateş yakmak için hemen koşuşturmaya başladılar. Bir başka dürüst işçi (Arap Müslüman), kendi günlük ekmek payından bir kısmını Ermenilere verdiğini, ama tek başına kendisinin doyuramayacağı kadar çok Ermeni bulunduğunu söyledi. Bilindiği üzere, Arap Müslümanları, Türk Müslümanlarını zaten kendileriyle eşit derece imanlı olarak görmemektedirler.

W. Lechnig
Konsolosluk Yardımcı Görevlisi
İskenderun

Ek 4

Halep, 15 Ekim 1915

Tam şimdi boyutları tahmin edilemeyecek kadar geniş bir çalışma alanı ile karşı karşıya kalmış Alman Okulu öğretmenleri olarak bu mektubu imzalayan bizler, bu umut dolu çalışmanın, Ermenilerin sürülmesinde günbegün gözlerimizin önünde cereyan eden iğrençliklerden gördüğü zararın üzücü etkisine, Yüksek Dışişleri Dairesi'nin dikkatini çekmeyi görev biliriz.

Size burada, Ermenilerin yurtlarından koparılmasıyla başlayan kanlı mezalimden; binlerce erkeğin karılarından ve çocuklarından ayrılmalarından, hatta onların gözleri önünde katledilmelerinden; nöbetçileri ve onların kafadarları tarafından kirletilen ya da parçalanan ve çıplak cesetleri yeni tehcir konvoylarının geçtiği yol kıyılarına atılan kadınlardan, genç kızlardan ve çocuklardan; ifade edilmesi bile güç kabalıklardan, susuzluktan, açlıktan ve bir iskelet haline gelmeden önce son kuruşlarına dek soyulmuş dul ve yetimler ordusu haline dönüşen, Ermeni adının ortadan kalkması için yola çıkarılan ve buraya ulaştıklarında ancak altıda biri hayatta kalacak -ve yine aynı şekilde hiçbir hayat garantisi olmaksızın çöle yollanacak- olanlardan söz etmeyeceğiz.

Bütün bunlar, tahmin ederiz ki, buradaki temsilcileri aracılığıyla Dışişleri Dairesi'nin malumlarıdır.

Ancak buna karşılık, izninizle, bu halk yok ediminin neden olduğu kitlesel sefalete bir parça ışık tutabilmek için, okulumuzun hemen yanı başında, sadece bir sokak ötede meydana gelen olaylardan söz etmek istiyoruz.

O sokakta, Türk makamlarının tehcir edilen Ermenilerden özellikle ağır hastalara tahsis ettikleri eski ve büyük bir han bulunmaktadır. Yani, bu hanın bir tür hastane olduğu düşünülebilir. Şimdi isterseniz küçük ve dar kapıdan içeri girelim.

Çıplak toprağın üzerinde yatan, çaputlara sarılmış, sefil ve zayıf insanlarla dolu birkaç kubbe; yanlarında oraya kadar sürükleyebildikleri birkaç parça eşyaları bulunmakta. Kadınlar ve çocuklar. Arada bir ihtiyarlar. Hiç erkek yok.

Şimdi avluya giriyoruz. Avlu tamamen helaya dönüşmüş. Kubbelerin önlerinde hastalar, can çekişenler, cesetler; kendi pislikleri içinde yatan sefil insanlar. Gücü tükenmiş hastaların ve cesetlerin etrafında uçuşan milyonlarca karasinek. İnlemeler, yalvarışlar, doktor isteyen çığlıklar, binlerce karasineğin doldurduğu göz çukurlarına gömülmüş acılar. Bir ihtiyarın cesedi yanında ihtiyaçlarını gideren iki çocuk.

Dışkılarla dolu avludan karşı taraftaki bir kubbeye geçiyoruz. Bir düzine çocuk, yarı aç, sessiz; aralarından bazıları can çekişmekte -yoksa ölmüşler mi?

Kimse onlarla ilgilenmiyor. Duvardaki karanlık oyuklardan birinden çürümeye yüz tutmuş bir erkek çocuk cesedi sallandığı ancak ceset kokusu duyulunca anlaşılmamış mıydı? Anneleri birkaç gün önce burada can vermiş öksüzler. Hiç doktor görülmemekte. Hiçbir ilâç acıları dindirmemekte. Onlar da korkunç ölümün eşiğinde bulunmaktalar. Açlıktan can verecekler. Hükümet bu "hastane"ye mercimek, bulgur ya da kara ekmek yollamakta. Haftalarca ya da aylarca aç ve susuz kavurucu sıcak altında yol almış bu hasta yaratıkların zayıf mideleri, böylesi bir besini kaldırabilecek durumda değil. İshal, bitkinlik ve tifüs...

Bu arada hamallar da tabutlarla birlikte göründüler. Son birkaç gün içinde ölenlerin bir kısmı oldukları gibi tabutlara konularak en yakın mezarlığa taşındılar ve toplu mezara boşaltıldılar. Tabutlarla taşıma (ki bunlar sadece bir taşıma aracıdır) yetmiyor; buraya ulaşanlardan zaten her gün 100-150'si ölmektedir; yük arabalarında cesetler yığınla taşınıyor; en kötü görüntüleri bir bez kapatıyor. Oradan buradan kafalar, bacaklar fırlıyor, at arabasının sarsıntısıyla aşağı sallanıyor.

Ve işte bu görüntülerin sahnelendiği yerin hemen yanı başında biz Alman öğretmenler öğrencilerimize Alman kültürünü aktarmaya çalışmaktayız. Belki okula gelirken ceset dolu böyle bir arabayla karşılaştılar ya da kubbeli yapının açık duran pencerelerinden zavallı insanların iniltilerini ve öksürüklerini dinlediler ya da temiz hava almak için kendilerini dar sokağa atan, ama güçleri kalmadığı için geri dönemeyen, üzerlerinde binlerce sinekle can çekişmekte olan insanların kendilerine yalvarışlarını gördüler.

Öğrenciler, eğer Ermeni iseler, okula komşu avlularda kendi milletlerinden insanlar can çekişirken biz öğretmenlerinden, tarih, yurt bilgisi, din dersi vs. alırken hangi ruh hali içindedirler acaba?

Bu tür görüntüler karşısında, Müslüman çocukların da bizlerden ders alırken çıldırmayacakları mı sanılıyor yoksa? Suçsuz kadın ve çocuklara yönelik bu kitlesel katliamlara, esirgeyen ve koruyan Rabb'in kurallarına aykırı büyük bir günah olarak bakan ve kendi Hükümetlerinin bu derece zalim olabileceğini akılları almadığı için, olayların Almanların eseri olduğunu düşünen birçok dürüst Müslüman da mevcut. Doğulu halkların ilerideki tarihsel anılarında yer alacak Almanya'nın onur plaketinde korkunç lekeler oluşmak üzeredir!

Ermenilerin kendi yurtlarından sürülmelerinin politik açıdan haklılığını işlemek bizlerin görevi değildir. Ancak, şu hususları yüksek sesle haykırmak istiyoruz: Kadınlara ve çocuklara yönelik, tarihin bugüne dek görmediği bir kitle katliamı şeklindeki tehcir bu şekliyle devam ederse, Alman okulunun bu ülkedeki çalışmaları bir daha onarılamayacak bir yara alacaktır.

Dışişleri Dairesi'ninin, son dakikada da olsa bu kahpe ölümleri durdurma gücünün var olduğuna ve biz Alman öğretmenleri, burada Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında şimdiden var olan -ama gelecekte bütün dünya üzerinde ortaya çıkabilecek- ve günbegün artan suç ortaklığı şüphesinin verdiği utançtan kurtararak ruhlarımızı rahatlatacağına olan inancımız tamdır.

Başöğretmen Dr. Niepage
Marie Spieker

(*Aşağıdaki not elyazısı ile-çev.*)

Meslektaşımız Dr. Niepage'in sözleri asla abartılı değildir. Aylardır ceset kokusu teneffüs ediyor, can çekişenlerle birlikte yaşıyoruz. Sadece ve sadece, herkes tarafından bilinen bu olayın en kısa sürede sona ereceği umudu ve buradaki Türk olmayan ahaliye -zayıf güçle- biz Almanların bu ülkede uygulanan korkunç yöntemlerle herhangi bir ilgimizin bulunmadığını kanıtlama isteği sayesinde okuldaki çalışmalarımıza devam edebiliyoruz.

Okul Müdürü Huber
Dr. Eduart Graeter

Ek 5

(*Alman Okulu yakınlarındaki kamplara ait fotoğraflar*)

1916-01-03-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14090; A 2888, pr. 1.2.1916 a.m.; Rapor
Baskı: DuA, Dok. 226[729] (değ. kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 16/K. No. 2

Halep, 3 Ocak 1916

Ekselanslarına Ermeni tehcirine ilişkin aşağıdaki bilgi ve belgeleri sadakatlerimle arz ediyorum:

729 Lepsius'un 2. Ek olarak yayınladığı belge Openheim tarafından 29 Ağustos 1915 tarihinde Reich Başbakanı Bethmann Hollweg'e sunulan raporun 4. ekindedir.

1) Urfa'da bulunan Diyakon Künzler'in Ağustos başından Aralık başına dek o şehirde meydana gelen olaylara ilişkin raporunun bir kopyası. Rapor kısmen zaten bilinenleri tekrarlasa bile gözden geçirilmeye değer nitelikte. Rapordan özellikle, Ekim ayında çatışmaların başlamasından önce 500 ile 1000 Ermeni'nin zaten boğazlandığı anlaşılıyor. Tehcire tabi tutularak Diyarbakır yolunda öldürülenler hariç, 100 kişi şehirde, birkaç 100 kişi şehrin kuzeyindeki amele taburlarında, 400 kişi de güneydeki amele taburlarında yok edilmiş. Şehrin askerî yenilgisinden sonra olan bitenler de raporda yeni bilgiler olarak yer almakta.

2) Önemli olayların meydana geldiği Ras ul Ayn ve Tell Abiad arasındaki demiryolu hattı inşaatında haftalarca görev yapan ve güvenilirliğinden asla şüphe edilmeyecek olan Mühendis Bastendorff'a ait raporun bir kopyası. Onun sözlü raporları çok daha etkileyiciydi. Yazılı raporu yine de Türk Hükümet organları tarafından bilinçli ve kasıtlı yapılan imha hareketi konusunda bir fikir edinilebilecek gerçekleri içermektedir. Ermeniler tarafından sık sık ileri sürülen, tehcir konvoylarının "yürüte yürüte öldürmek" amacıyla bilinçli olarak zikzaklar çizilerek bir oraya bir buraya götürüldükleri iddiası buradaki bir örnekle kanıtlanmış olmaktadır. Urfa'dan yollanan bir grup şu rotayı takip etmek zorunda kalmıştır:

Urfa'dan Tell Abiad'a,

Tell Abiad'dan Rakka'ya,

Rakka'dan Tell Abiad'a,

Tell Abiad'dan Rakka'ya.

Tell Abiad ile Rakka arasındaki mesafe ise kuş uçuşu yaklaşık 90 kilometredir.

3) Sıklıkla dile getirilen ve az önce yine kanıtlanan bir gerçeğe göre, Hükümet organlarının halkı Ermenileri yok etmeye çağırmasına ve onlara cesaret vermesine rağmen, 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nm şahsi olarak Ermenilerin yok edilmesini istemediği bilinmektedir. Onun bu iradesi olayları engelleyememiştir, ama bu korkunç manzara içinde bir kerecik uzlaşmacı bir çizgi keşfetmek de insana rahatlık vermektedir. İslahiye'deki Ermeni toplama kampı, Alman mühendislerin korumalarına rağmen 6 hafta süreyle Kürtlerin baskınlarına muhatap kalarak soyulmuş, kadınlar ve çocuklar öldürülmüştür. Bu haber kendisine ulaştığında Cemal Paşa özel muhafızlarından 12 jandarmayı görevlendirerek Kürtlerin bazılarının yakalanmasını sağlamıştır. Yakalananlar daha sonra idam edilmiştir.

Yeterince kötü olmalarına rağmen 4. Ordu bölgesindeki olayların 3. Ordu bölgesinde olanların çok altında kalmasının nedenleri arasında, coğrafi ve

siyasî koşulların farklı olmasının, yol güzergâhlarının değişikliğinden kaynaklanan farkların yanı sıra, Cemal Paşa'nm etkisinden de söz etmek mümkündür.

4) Daha önceki raporlarımda defalarca belirttiğim gibi, Ermenilerin cesetleri gömülmeden yol kenarlarında bırakılmakta ve vahşi hayvanlara yem olmaktadır, ayrıca son olarak aldığım sözlü haberlere göre, hasta ve bitkin Ermeniler de açık havada konaklarken kimse onlarla ilgilenmediği için köpekler tarafından parçalanmışlar.

Buna ilişkin bir kanıt, Arab Pınar'da bulunan ve ora ile Harab Nass arasındaki hattan sorumlu olan, mutlak güvenilirlikteki yaşlıca bir Alman Mühendisin gözlemleridir. Gözlemler hem kendisi tarafından hem de mahiyetindeki yerel memurları tarafından yapılmıştır. Bu mühendisin adı, istenirse bildirilmek üzere bizde saklıdır.

Bu iki mahal arasındaki yol öylesine çürümüş ceset kokmaktaymış ki, bu yolu atla kat etmek zorunda kaldığında yüzünü birkaç kez bağlamak zorunda kalmış.

Bu raporun bir kopyası Krallık Büyükelçiliğine de yollanmıştır.

Rößler

Ek 1

Suret

Urfa, 5 Aralık 1915

Ağustos ayından beri burada olan olaylar hakkında doğru olarak bilgilendirildiğinizi tahmin ediyorum. Buna rağmen, belki aralarında bilmediğiniz bir şeyler vardır düşüncesiyle bazı şeyleri tekrarlamak istiyorum.

Ağustos ayı başında Diyarbakır'dan iki Bey geldi. Hemen ardından, uzun süredir gözaltında bulunan Ermenilerin ölüme yolculukları başladı, ki aralarında Eczacımız Abraham da bulunmaktadır. 15 Ağustos'ta askere almak bahanesiyle yeniden genç Ermenilerin aranmasına başlandı. 19'unda, bir ev araması sırasında bir polis vuruldu. Öğleden sonra saat 3'te diğer polisler Müslüman mahallesine koşarak olayı üstlerine bildirdiler. Yukarında sözü geçen Halil ve Ahmet Bey'ler katliam emri verdiler. Akşama dek 100 Ermeni bunun kurbanı oldu. Ertesi gün Urfa'nın kuzeyinde, 1,5 saat mesafedeki amele taburundan yaklaşık 100 Ermeni öldürülür. Bir başka gün, güneydeki bir amele taburunda çalışanlardan 400 Ermeni. 19 Ağustos'tan itibaren durum sakinleşir, ama Ermeniler hâlâ evlerinde saklanmaktadır. 29 Eylül günü polis, bir gece önce bir evden dışarıya ateş açan genç Ermenileri aramaya başlar. Bu arama

sırasında onlara yine ateş açılır. Kaçabilen kaçar. Pazar yerinde bulunan Ermeniler katledilir, ama zaten 19 Ağustos'tan beri pazara gitme cesareti gösterenler çok azdır. Akşam olduğunda Müslümanların Ermeni mahallelerine girmesi mümkün değildi. Sonra, Ermeniler için kötü bir sonuçla bitecek olan kuşatma başlar. 16 Ekim'de ihanetle hiçbir ilgileri olmayan Ermenilerin, özellikle kadınlar ve çocukların teslimatı başlar. Teslim edilen erkekler öldürülür, bazıları asılır. Kadınlar ve çocuklar parti parti güneye yollanır. Teslim olmayarak kuyulara ve benzeri yerlere saklanan Ermenilerin aranmasına Kasım ortalarına dek devam edilir.

İlk başlarda devrime katılmayan fırıncılara dokunulmaz, işlerini yapmalarına izin verilir, ama 20 Kasım'da bunlar da yakalanır ve tehcir edilir, yolda katledilirler.

Türklere saklanan Ermenilerin yerlerin göstermekle ünlenen birkaç Ermeni ailesine Urfa'da kalma izni verilir. Eczacı Karekin de kalanlar arasındadır, ama bunlar şimdi Müslüman olmaya zorlanmaktadır. Sanırım doktorumuza da aynı telkin yapılıyor.

Bölgedeki tek Hıristiyan köy olan ve devrim ile en küçük bir ilgisi bile bulunmayan Garmudj da geçtiğimiz hafta boşaltılmıştır. Çok acı!

Sık sık tehcircilerden arta kalanlara yardımcı olmak üzere bizlerden birisinin Rakka'ya, Der Zor'a vb. gitmesi iyi olurdu diye düşünüyorum. Ama Hükümet'in bizim onlara yardım etmemize izin vermeyeceğine eminim. Bu yüzden, iyi ve kötü yanlarıyla bir halkın yol olmasına seyirci kalmak zorundayız.

[Jakob Künzler]

Ek 2

Suret

Halep, 18 Aralık 1915

Sayın Konsolos Roessler'e,

İsteğiniz üzere, Ras ul Ayn ve Tell-Abiad'da Ermenilerin şehit edilmeleri konusunda gözlemlerimi ve güvenilir kaynaklardan doğrudan edindiğim bilgileri özet olarak sunmak istiyorum.

Gözlemlerime Ras ul Ayn 'da başladım. Rus ve İran sınırlarında katliamlar yapıldığına ilişkin ilk haberler Haziran başlarında oraya ulaşmıştı. 12 Haziran'da, Bağdat Hattı işçilerine ücret dağıtımı sırasında birdenbire 6 Jandarma ile 12 Çerkes ortaya çıkarak Ermenileri kaymakama götürmeye kalktılar. Demiryolu memurlarından Fehmi Bey ve Durri Bey ile birlikte Kaymakama yaptığım başvurulara karşı, Kaymakam, Ermenilerin tutuklanması için

herhangi bir emir vermediğini ve onların tekrar işe döneceklerini söyledi. Ama bu arada bunlar soyulmuşlardı. Yaşlı jandarmalardan öğrendiğime göre ganimeti paylaşanlar arasında Kaymakam da bulunuyordu. Ras ul Ayn 'daki bazı Müslümanlardan, kaymakamın aslında bizim kararlı tutumumuzdan korkarak Ermenileri serbest bıraktığını, ikinci kez tutuklanacak olan Ermenileri ölümden hiçbir şeyin kurtaramayacağını öğrendiğim için bütün Hıristiyan işçileri Urfa'ya geri yolladım.

Temmuz başlarında, Rus ve İran sınırları tarafından ilk Ermeni kafileleri geldi. Çoğunlukla kadınlar ve çocuklardan oluşuyordu, yolda Kürtler tarafından soyuldukları için ellerinde avuçlarında hiçbir şey kalmamıştı ve göl kıyısına açık araziye yerleştirildiler. Hükümet bunlara ancak 6 gün sonra yiyecek temin edebildi. Her gün yeni kafileler geldiğinden, Ras ul Ayn 'daki mülteci sayısı kısa bir süre içinde 10.000'in üzerine çıktı. Aynı zamanda daha güneydeki Der Zor'a sevkıyat da sürüyordu. En güzel kızlar Ras ul Ayn'daki Çerkesler ve Araplar tarafından alıkonuldu. Zaten bir kısmı da yolda Kürtler tarafından seçilmişti. Jandarmalar yoğun bir kadın ticareti içindeydi; birkaç Mecidiye ödeyen herkes kısa bir süre için ya da temelli olarak dilediği kadını seçip götürebilirdi.

Ras ul Ayn'daki Ermenilerden sorumlu malum Nuri Çavuş, doktorumuz Farah'a, 12 yaşından küçük Ermeni kızların bekâretini bozmaktan büyük bir zevk aldığını söyledi.

Ras ul Ayn tren istasyonunda gözlerimle gördüğüm bir olayı mutlaka anlatmak istiyorum. Askerle dolu bir tren geldi. Yaklaşık 10 kişi halsiz ve hastaydı. Onları muayene eden Ermeni doktor, bunların istirahata ihtiyacı olduğunu ve bir haftalığına Halep'e geri gönderilmelerinin yerinde olacağını bildirdi. Sonra bir Türk doktor ortaya çıktı ve bağırıp çağırarak onların hasta değil, tembel olduklarını ve bu Ermeni'nin aslında Türk devletini yıkmak istediğini söyledi. Birlik Komutanı bunu üzerine Ermeni doktoru kamçı ile dövdü ve ellerini bağlatarak Halep'e geri yolladı.

Eylül ayında Tell Abiad'a geldim. Bu şehirde, demiryolunu korumakla görevli askerler demiryolu çevresine yerleşmiş bütün Ermenileri katletmişler ve soymuşlardı. Benim oraya ulaşmamdan kısa bir süre önce Amasya taraflarından gelen yaklaşık 3000 kişilik kadın ve çocuklardan oluşan kafileyi Kaymakam demiryolu yakınlarındaki bir hana yerleştirmişti. 4-5 aydır yolda bulunan bu insanlar, açlıktan, ishalden ve tifüsten perişan haldeydiler. Kaymakam bunlara ne ekmek ne de su verdi. Yanlarındaki paranın bir kısmını saklayarak soygunculara kaptırmamış olanlar yakınlardaki fırından ekmek alabiliyordu, ama bütün parasını kaybedenler açlığa mahkûmdu. 1000 kadarı ilk ay içinde öldü. Bu hanın görüntüsü korkunçtu: bir deri bir kemik kalmış, can

çekişmekte olan insanlar ve yerlerde insan dışkıları. Kaymakam bir gün şunları söyledi: "Ben Avrupalılar gibi yufka yürekli değilim, bu insanların ölümünü gözlerimi kırpmadan izleyebilirim."

Beklenildiği üzere tifüs dalgası demiryolu çalışanlarına da sıçradı ve Demiryolu Müdürlüğü'nün şikâyeti üzerine bu han tahliye edilerek Ermeniler 5 kilometre uzaklıktaki Ain-el-Arus'a götürüldü, ama 1000'den fazlası o kadar güçsüzdü ki müsadere edilen eşek ve arabalarla taşınmak zorunda kaldılar. Daha sonra Ain-el-Arus'da bu arta kalanlar da öldü.

Kasım ayında Urfa'dan kadın kafileleri geldi. Beni tanıyan bir kadın çocuklarını kurtarmam için yalvardı. Nöbetçi kadını geri iterek, "Kurtulan kimse olmayacak, geberene dek yürüyeceksin. Düştüğün yerde leşin köpeklere yem olacak" diye bağırdı. Bu kafileye muhafızlık eden Hama'lı askerler, kadınların iki gündür yolda olduklarını ve hiçbir şey yemediklerini söyleyerek nöbetçiden ekmek bulmasını istediklerinde, nöbetçi, "Gebersinler, bunlara bir lokma bile verilmeyecek" dedi.

Bu grup Tell Abiad ve Ain-el-Arus'ta epey gün kaldıktan sonra Rakka'ya yollandı. Sonra, Musul'a gönderilmek üzere Rakka'dan tekrar Tell-Abiad'a getirildiler. Ama Tell-Abiad'dan tekrar Rakka'ya yollandılar. Bu arada geceleri epey soğuk olmaya başlamıştı ve artık bir oraya bir buraya yollanmalarına gerek kalmamıştı.

Urfa istikametinden 10.000 kişilik bir kafile Kasım ayı içinde ve Aralık ayı başlarında Tell Abiad'dan geçti. Hat Kumandanı Cemil Bey ve Müfettiş Mahmut Bey ile yaptığı bir konuşmada doktorumuz Farah'ın Ermenilerin nereye nakledildiği sorusuna Cemil Bey "Rakka'ya" cevabını verdi. Ermenilere yapılan muameleyi tasvip etmeyen Mahmut Bey ise "Rakka yoluna" diye cevapladı aynı soruyu.

Benim gördüğüm, Ermenilerle ilgili olarak alınan bütün tedbirler, Göçmenler Müdürü Şükrü Bey'in söylediği şu sözlerle çakışmaktadır: "Son çözüm Ermeni ırkının ortadan kaldırılmasındadır. Ermenilerle Müslümanlar arasında öteden beri var olan çatışmalar artık son aşamasına ulaşmıştır. Zayıf olan ortadan yok olacaktır."

[Bastendorff]

1916-01-11-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089; A 972, pr. 11.1.1916 pm.

Reichstag'ın 26. Oturumunda Milletvekili
Karl Liebknecht'in Verdiği Soru Önergesi

Berlin, 11 Ocak 1916

Liebknecht'in soru önergesi (Sd)

Nr. 12: Türkiye'deki Ermeni halkı (Nr. 187 Ek)

Dr. Liebknecht (Sd.).....512 C, D

Görev düzeni .....513 A

Dr. v. Stumm,

Dışişleri Bakanlığı

Politik Bölüm Yöneticisi,

Kayzerlik delegesi .....512 D

.....

Başkan: Gündeme geçiyoruz. Gündemin ilk maddesini sorular oluşturuyor. Önce soru önergesi No. 12'ye davet ediyorum (No. 187 baskı). Soru önergesini okuması için sözü Dr. Liebknecht'e veriyorum.

Dr. Liebknecht, milletvekili:

Sayın Başbakan şimdiki savaş sırasında müttefik Türk İmparatorluğu'nda yüz binlerce Ermeni halkının evlerinden sürüldüğünü ve öldürüldüğünü biliyor mu?

Sayın Başbakan, müttefik Türk Hükümeti nezdinde, bunun kefaretini ödetmek, Türkiye'deki Ermeni halkının geri kalanının yaşamını insanî bir duruma kavuşturmak ve benzeri katliamları önlemek için hangi adımları attı?

Başkan: Soru önergesini cevaplaması için Dışişleri Bakanlığı Politik Bölüm Yöneticisi, Kayzerlik delegesi Dr. Bay v. Stumm'a söz veriyorum.

Dr. v. Stumm, Kayzerlik delegesi, Dışişleri Bakanlığı Politik Bölüm Yöneticisi, Federal Meclis Komiseri: Başbakan düşmanlarımızın detaylı entrikaları sonucu Babıâli'nin Türk İmparatorluğu'nun belli bölgelerinin Ermeni halkını göç ettirdiğini ve yeni yerlerine yerleştirdiğini biliyor. Bu tedbirlere doğal tepkiler nedeniyle Alman ve Türk Hükümetleri arasında bir görüş alışverişi oluyor. Daha detaylı bilgiler açıklanamaz niteliktedir.

(Milletvekili Dr. Liebknecht: Ben sorumu tamamlamak için söz istiyorum! - Alkış)

Başkan: Sorusunu tamamlaması için sözü Bay Milletvekili Dr. Liebknecht'e veriyorum.

Dr. Liebknecht, milletvekili:

Bay Başbakan Profesör Lepsius'un Türk Ermenilerinin imhasından sözettiğini biliyor mu?..

(Başkanın çanı. - Konuşmacı konuşmasını sürdürmeye çalışıyor. - Çağrı: Sükûnet! Sükûnet!)

Başkan: Sayın milletvekili, bu, benim izin veremeyeceğim yeni bir soru.

(Milletvekili Dr. Liebknecht: Sayın Başkan, düzeni sağlayın!)

- Lütfen, çalışma düzenine geçiniz.

Dr. Liebknecht, milletvekili: Sayın Başkan, henüz soruyu sonuna kadar dinlemeden (Gülüşmeler) önce yeni bir önerge olup olmadığına karar verme durumunda değildir. Ayrıca vurgularım ki, Sayın Başkan kendiliğinden (yüksek sesle laf atmalar: Oho!) yeni bir önerge olduğu kanısına varmadı, bu sonuca ancak salondan laf atıldıktan sonra vardı.

Başkan: Sayın milletvekili Dr Liebknecht, yöneticiliğimin bu şekilde eleştirilmesini size yasaklıyorum. (Canlı bravo sesleri.)

1916-01-18-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14089, A 1651, pr. 18.1.1916

Dışişleri Bakanlığının Notu

1) Mektup. Sakıncalı!

Dr. Ritter'in Bonn'daki Prof. Becker'e mektubu.

S. 6 ve 8'de Ermeniler ve Süryani katliamları hakkında alınan bilgiler.

[Wesendenk'm dipnotu]

Bay Konsolos Schabinger'e Arapça bölümlerin kontrolü için

Gizli!

S. 4'deki Arapça bir [*okunmuyor*] yazı var ve tehlikesizdir.

Sayfa 11 Türkçedir ve Almanca tercümesi (S. Beck) şöyledir:

"Yolun her iki yakasında vurulan Ermenileri gördük. 9 kişi saydık. Çoğu kadındı. Bunlardan birinin eline ve koluna çiviler çakılmıştı. Bu nasıl olabilir..."

24.1.16, Çarşamba

[Wesendonk'un dipnotu]

Mektubun gizliliği istendi.

[Dışişlerinin notu, 3.2]

Lütfen gizliliğe dikkat.

[Dışişlerinin notu, 3.2]

II. Bölümün haberlerine göre formülara göre gizlilik uyarısı bakımından

[Ek]

Ekteki mektuplar Dışişleri Bakanlığının bir zarfına konulacak ve R.D.S olarak [İmparatorluk baskısı] aşağıdaki uyarıyla birlikte kapalı gönderilecekler:

Ekteki mektup askerî ve siyasî haberler içerdiği için anayurdun çıkarına içeriğinin gizli tutulması istenmektedir.

Berlin, 3.2.1916

1916-01-24-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14089.

Baskı: DuA Dok. 230

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Alman Büyükelçisinden (Wolff-Metternich) Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 29

Pera, 24 Ocak 1916

12 Aralık 1915 Tarihli 949[730] Sayılı Genelgeye İlişkin

Buradaki Dışişleri Bakanı Halil Bey kararlı bir şekilde Ermenilerin zorla İslâmiyet'e geçirilmesi konusunda ciddi boyutlarda baskı yapıldığına ilişkin düşüncelerime karşı çıktı. Alt kademelerdeki memurların saldırılarında ilgili suçlular cezalandırılmış.

Bakanın verdiği güvencelerle Almanya Şansölyeliği Büyükelçiliği'ne çeşitli bölgelerden ve birbirinden bağımsız kaynaklardan ulaşan ve birbiriyle örtüşen raporlar arasında çelişki var.

730 A 35310

Samsun Konsolos Yardımcısı Kuckhoff'un verdiği bilgiye göre, ki bu bilgi başka taraftan da doğrulandı, Karadeniz bölgesinin çeşitli ilçelerinde Ermenilerin kısmen ikna yoluyla, kısmen de tehditle geniş çapta İslâm'a geçmeleri sağlanmış.

Öbür yandan da çok sayıda Ermeni, sürgünden kurtulmak ve sermayelerinin ya da mülklerinin ellerinden alınmasını önlemek için kendiliğinden İslâmiyet'e geçmeyi kabul etmişler. Ancak bu süreç resmi makamları ikna etmemiş olmalı ki, İslâmiyet'e geçen bu kişileri yine de sürmüşler. Görünen o ki, daha geniş kitleler halinde İslâm'a geçişlerin olmasıyla, Ermenilerin kovuluşundaki asıl amacın, yani Ermeni halkının tamamen zararsız hale getirilmesinin sekteye uğramasından endişe edilmiş.

O zamandan beri daha az göze çarpan bir yola başvuruldu.

Adana Konsolosu Büge, geçen yılın Ekim ayında, şehirdeki Türk yetimhane müdürünün Hıristiyanlığın bir Osmanlı yetimhanesinde işi olmadığını, bu nedenle İslâm'a geçmeyen Hıristiyan çocuklarının yetimhaneyi terk etmesi gerektiğini söylediğini bildirmişti. Bunun üzerine Hıristiyan çocuklar, muhtemelen İslâm'a geçmiş 14 çocuk hariç, yetimhaneyi terk etmişler.

Bunun dışında Ermeni patriği Aralık ayının ortalarında bana, Anadolu'da sürülen Ermeni ailelerinin eşi ölmüş ya da kayıp olan bayan üyelerinin İslâm'a geçmeleri için gruplar halinde Müslüman köylere dağıtıldığını iletti. Savaş Bakanlığı da orduda görevli tüm Ermenilerin İslâm'a geçmesini ve şimdiden Müslüman isimleri almalarını duyurmuş. Savaş durumundan dolayı asıl formaliteler daha sonraya bırakılmış.

Ve nihayet Türklerin başkenti İstanbul'da da Ermenilere din değiştirme konusunda telkinlerde bulunuluyormuş. Ancak İslâmiyet'e geçenlerin sayısı buradaki Ermenilerin toplam sayısına oranla az. Güya şimdiye dek yalnızca birkaç 20 (o zamanın Almancasında kullanılan bir sayma yöntemi-çev.) Ermeni İslamiyeti kabul etmiş; bunların arasında bilhassa isim isim, Anadolu'da malı mülkü çok olup da dönme yoluyla servetlerini kurtarmaya çalışanlar var.

Metternich

1916-01-26-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14090.
Baskı: DuA Doc. 231

Halep Konsolosundan (Rößler) Olağanüstü Misyonla
İstanbul'da Bulunan Büyükelçiye (Wolff-Metternich)

No. 236

Halep, 26 Ocak 1916

Kopya[731]

Bir olay için başvurum sırasında, Halep'ten Ermenilerin tahliye edilmesi konusunda bir polis komiserinden şunları öğrendim:

Halep'te geçirdikleri süre ne olursa olsun, elinde Halep'ten alınmış bir "nüfus tezkeresi" (oturum kâğıdı) bulunmayan bütün Ermenilerin gönderilmesi için emir gelmiş. Yalnızca böyle bir belge, sahibinin tehcirden muaf tutulması için geçerli imiş.

Yani, örneğin bir Ermeni 10 yıl önce başka bir Türk şehrinden gelerek Halep'e yerleşmiş ve o şehre ait nüfus tezkeresini Halep tezkeresiyle değiştirmek için herhangi bir neden görmemişse tehcire tâbi tutulacak.

Bu emirle Hükümet buradaki Ermenilerin çoğunu tehcir etmek için gerekli silahı elde etmiş olmakta. Sadece burada doğanlar eğer nüfusa kayıtlı iseler emniyette sayılabilir, ama Osmanlı halkı arasında nüfusa kayıtlı olanların oranı oldukça düşük. Tehcirden önce buraya gelip yerleşenlerin büyük bir kısmında böyle bir kâğıt olması beklenmiyor. Polis şimdi bu kişileri tespit etmekle meşgul. Bu yolla şimdiden öteden beri burada ikamet etmekte olan Ermenilerin bir kısmı gönderildi bile.

[Roessler]

731 Reich Başbakanına Metternich tarafından kopya olarak sunulmuştur.

1916-01-26-DE-004

Kaynak: PA-AA/R 14089, A 2682 pr. 29.1.1916 p.m;
Yazı Bo Kon/98;120(16); 10/12

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Müdürü
Friedrich Schuchardt'tan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 26 Ocak 1916

Rahibelerimiz Beatrice Rohner ve Paula Schäfer'in[732] bana gönderdikleri raporun bilgilerini size iki açıklama ile birlikte göndermekten şeref duyarım. Sizin aynı kopyayı dosyanıza alıp almadığınızı bilmiyorum.

Yüksek saygılarımla

F. Schuchardt

Ek 1

Rahibe Paula Schäfer'in 16.11.15 tarihli raporu.

Tarlalarda ve yollarda binlerce sürgünün açıkta kaldığı, herhangi bir ayaktakımı haydut çetesinin her keyfi hareketine bedel ödediği Bahçe-Osmaniye arasında, atla geri dönüyorum. Dün gece saat 12'ye doğru küçük bir çadır kampına saldırıldı, 50-60 kişiydiler. Ben erkek ve kadınları ağır yaralı buldum, karınları deşilmiş, kafatasları parçalanmış, bıçak darbeleriyle korkunç yaralar almışlar. Şansımdan elbise tedariki yapmıştım, onların kanlı eşyalarını değiştirdim ve ardından bakılacakları bir sonraki ocağa götürebildim. Birçoğu aşırı kan kaybından o kadar bitkin durumdaydı ki, belki bu arada öldüler. Bir başka kampta biz 30-40 bin Ermeni bulduk. Ben onlara ekmek dağıtabildim. Açlıktan yarı yarıya ölmüş bu insanlara saldırdılar ve ben birçok kere neredeyse atlar tarafından eziliyordum. Ölülerden bir kısmı gömülmemiş, orada yatıyordu ve Jandarmalar onları gömdürtmek için sadece para karşılığı harekete geçiyorlardı. Ermenilere, ölülerine karşı son görevlerini yerine getirmesi genellikle yasaklanıyordu. Her yerde ağır tifüs salgınları başlıyor, hemen her üç çadırdan birinde yatan bir hasta vardı. Hemen hepsi yaya taşımıyor, erkekler, kadınlar ve çocuklar çok az olan eşyalarını sırtlarında taşıyordu. Yükünün altında ezilmiş olan insanları gördüm, ama onlar askerler

732 3.2.1916 tarihinde (Nr. 79) Konstantinapol Büyükelçiliğine havale edildi.

tarafından tüfek kabzasıyla veya süngü ucuyla yürütüldüler. Birçok çocuk anne babasını kaybetti, ortada dayanaksız kaldılar.

Osmaniye'ye iki saat kala bir yerde ölmek üzere olan iki erkek tarlada terkedilmiş duruyordu. Yoldaşları çekilip gittikten sonra onlar günlerce yiyeceksiz ve bir damla su içemeden yattılar. İskelete dönmüşlerdi ve yaşadıkları sadece zayıf nefes alışlarından anlaşılıyordu. Gömülmeyen kadın ve çocuk cesetleri çukurlarda duruyordu. Osmaniye'deki Türk memurlar çok naziktiler ve ben çok şey başardım. Bazı aksaklıkların giderilmesine yardımcı olundu. Ben tarlada ölmekte olanları toparlayıp şehre götürmek için bir araba aldım.

Ek 2

Rahibe B. Rohner'in Mamure'deki çadır kampına yaptığı ziyaret üzerine hazırladığı 26.11.15 tarihli rapor.

İnce kumaştan yapılmış küçük ve alçak binlerce çadır, her yaştan ve topluluktan sayısız bir insan kalabalığı. Bize kısmen incinmiş, kısmen de umarsız bir kuşkuyla bakıyorlar. Bir yığın aç, dilenen çocuk ve kadınlar topuklarımıza yapışıyorlar. Hanım, ekmek! Hanım açım, biz bugün ve dün hiçbir şey yemedik! Yalvarmalarını anlamak için bu açgözlü, solgun, kederli yüzleri görmek gerekir. Tahminen 1800 somun ekmek sağlanabildi, hepsi aç ve üzerimize geliyorlar; dağıtımı yapan papazlar neredeyse hayatlarını koruyamaz durumda kalıyorlar. Uzun süre başka ekmek bulmaları zor. Çok sayıda aç insan yalvararak önümüzde duruyor; Jandarmalar onları güç kullanarak geri çekmek zorunda kalıyor. Birdenbire bir emir geliyor. Kim hemen çadırını toplamazsa, çadırı süngüyle yırtılacak. Üç araba ve bir dizi deve hazır bekletiliyor. Durumu iyi olan birkaç kişi ilk kiralayan oldular, bu çok az sayıda zengin, yüklerini develere yüklemeye başladılar. Fakir, yaşlı, hasta olanların inlemeleri atmosferi dolduruyor. "Biz artık devam edemeyiz, burada bizi ölmeye bırakın!" Ama devam etmeye mecburlar. Biz en azından birkaçına bir hayvan için ödeme yapabiliriz. Diğerlerine biraz bozuk para verebiliriz, bununla onlar bir sonraki molada ekmek ve elbise alabilirler. Adana'daki misyonerlik istasyonunda elbise dikilip dağıtılıyor. Hemen kuyruğu belirsiz bir kafile harekete geçiyor. Geride en yoksullardan birkaçı ve birkaç taze mezar kalıyor. 200 fakir, yaşlı ve hasta orada kalmış olmalı ve onlara bir kerecik bile olsun yardım ulaştırılmadı. Yağmurda ve aşırı soğukta yoksulluk yüz katına çıktı. Kafileler her yerde, ölecek olanları, yoksulluktan ölen küçük çocukları, hastaları geride bırakıyorlar. Salgın hastalıklar da giderek daha çok onlara musallat oluyor.

Ek 3

Rahibe Paula Schäfer'in 1.12.1915 tarihli, İslahiye'deki bir çadır kampına yaptığı ziyaretin raporu.

Üç gün üç gece yağmur yağmıştı, evlerimizde ıslaklık ve soğuk olağan hale gelmişti. Mümkün olduğu kadar çabuk yola koyuldum. Mamure yakınlarında, tahminen 200 aile yattı kaldı; onlar artık devam edemiyorlardı, yoksulluk ve hastalık bunu imkânsız kılmıştı.

Askerlerin bu yağmur altında onları arayıp bulmaya yola devam ettirmeye niyetleri yoktu, onlar bir gölde yatıyor gibiydiler. Paçavra yataklarının tek bir kuru ipliği kalmamıştı. Birçok kadının ayakları donmuştu, ayaklar tamamen morarmış ve ampütasyona hazır hale gelmişti. İnleme ve yakınmalar korkunçtu. İlk yolculukta ölecek olanlar çadırların önünde öldüler. Askerler onları, sadece bahşiş karşılığı gömdürmeye yanaşıyordu. Onlara kuru elbiseler getirdik ve bu bir kurtuluş gibi göründü. Üstlerini değişebildiler, ekmek ve biraz da bozuk para aldılar. Sonra ben arabayla İslahiye'ye kadar olan tüm yolu gittim. Çok büyük yoksulluklar, burada kelimelerle ifade etme imkânı bulamadığım tarif edilmez olaylar, sahneler gördüm. Küçük bir kadın yol kenarında oturuyordu, sırtında bir yatak vardı ve üzerine de bir süt bebeği gözleri bu kafilede açılmış bir çocuk bağlıydı. Kadın yükten ezilmişti ve yürek paralar şekilde ağlıyordu. Ben onu, çocuğun öldüğü bir sonraki çadır kampına kadar yanıma aldım, ardından yola devam etmesini sağladım. Öylesine müteşekkir olmuştu ki! Arabam ekmek doluydu. Ben sadece dağıtıyordum, ancak 3-4 kere yenisini alma fırsatı bulabildim. Bu binlerce ekmek demekti ve büyük bir yardımdı. Ayrıca onları göndermek için yüzlerce hayvan da kiralayabildim. İslahiye kampı gördüklerimin en üzücü olanıydı. Hemen girişte gömülmüş bir yığın ceset duruyordu. 35 kişi saydım. Başka bir yerde 22, hemen yanında ağır dizanteriye yakalanmış insanların çadırları. Çadırlar ve çevresindeki pislik tarif edilir gibi değildi. Komisyon bir günde 580 ölü gömdü. Ekmek dağıtan insanlara aç kurtlar gibi saldırıyorlardı. Nahoş sahneler yaşandı. Bu yardımın onlara nereden geldiğini anlamaya çalışarak, özellikle en fakirleri bana, dilsiz ve aptal gibi, şaşırarak bakıyorlardı. Bazı kamplara haftalardan beri günlük ekmek girmemişti. Tabiî her şey göze görünmüyor, mümkün mertebe anlaşılıyordu. Biz en azından bu kadar iş yapabildiğimiz için Tanrı'ya müteşekkiriz.

Ek 4

On the Way to Aleppo. Dec.13.1915 [*Rapor sadece İngilizce yazılmış*]

I should have written long before this - but during these last weeks I was more on the way than at home, and the work in the camps was often so urgent

that I could not find time for anything else. I suppose you have got in the meantime the receipt for the 200 liras you sent me. Many thanks for the quick response. I only wish you could see these poor people yourself; you would get an impression of the most dreadful need and distress that are hidden in these camps. It is simply indescribable, one must have seen it. So far I have had no difficulty what so ever, on the contrary, the officials here are most obliging and greteful for everything we are doing for the poor. You will find some enclosed reports which Miss Rohner copied for you also, they will give you an idea of what we are doing here. Up to the present we have worked in four camps, 12 hours distant. We often could distribute for abbout 10-20 liras bread every day, besides this we fave flour, clothes and Nirra to many ill people for the long journey. Sometimes it happened that in some places we did not have nearly enough bread - in that case we provided the people with money in order to buy bread at the next oven on the route.

Now we are on our way to Aleppo, Miss Rohner will stay there for some weeks D.V. to prepare everything for another journey to Der-Vor (?). I intend to come back soon since there is still much work to the on the route Manoure-Islahie and it seems to me we ought not to give up the work among the distressed as long as anybody of them is left in this place, because they would absolutely die of starvation. According to our last experience we shall need about 300-400 liras in a month. Dr. Shepard told me to send to you word about this because I should get the money from you. It would be letter not to stop the work for lack of money, because the poor would suffer by it. If however you think that less money ought to be spent, or the whole work should be given up, please send me a telegram in time so that we may stop the affair. If not will you please be so kind to send me the amount of money through the Deutsche Orient Bank in Adana. I do not like to telegraph for it every time, because it might attract too much attention. If you should prefer to settle this matter in a different way, will you please inform me of it. Today I have asked you by wire to send me 400 liras, 200 for Mamoure, 200 for Islahie-Hassanbeli.

I hope you are well. We got message that Dr. Sheppard is illl with typhus. I hope that God will soon give him new strength.

With best wishes from me and Sister Rohner I always remain, Your faithfully.

[Paula Schäfer]

[*Türkçesi*]

Çok daha önce yazmalıydım -ama şu son birkaç hafta boyunca, evden daha çok yoldaydım ve kamplardaki iş çok kere o kadar yoğundu ki, başka bir şey için zaman bulamıyordum. Sanırım bu arada sen bana gönderdiğin 200 liranın makbuzunu almışsındır. Bu kadar çabuk cevap verdiğin için çok teşekkür ederim. Bu zavallı insanları bizzat görmeni, bu kamplarda saklı olan korkunç müşküllük ve ıstırap hakkında fikir sahibi olmanı çok isterdim. Tarif etmesi imkânsız, insanın bunu görmesi lâzım. Şu ana kadar bir sıkıntımız olmadı, tersine bizim yoksullar için yaptığın her şey için buradaki resmi yetkililer son derece yardıma hazır ve minnettar. Miss Rohner'in senin için çoğalttığı bir kaç rapor daha göreceksin, bunlar sana burada ne yaptığımız hakkında bir fikir verecektir. Şu ana kadar birbirinden 12 saat mesafede bulunan 4 kampta çalıştık. Genel olarak her gün insanlara yaklaşık 10-20 liralık ekmek dağıtabiliyorduk, bunun yanı sıra hasta birçok insanın çıkacakları uzun yolculuk için un, giyecek ve Nirra verdik. Bazen, o an için yanımızda yeterince ekmek olmadığı oluyordu - bu durumda insanlara yolları üzerindeki bir sonraki fırında ekmek alabilmeleri için para veriyorduk.

Şu anda Halep yolu üzerindeyiz. Miss Rohner, Der Vor (?)'a yapılacak diğer yolculuk için gerekli her şeyi hazırlamak üzere orada birkaç hafta kalacak. Mamure-İslahiye yolu üzerinde hâlâ yapacak çok şey olduğundan, kısa zamanda geri dönme niyetindeyim. Ve bana öyle geliyor ki, bu yerde birileri kaldığı sürece bu perişan insanlar arasındaki işimize son vermememiz gerekir, çünkü kesinlikle açlıktan ölürler. Son tecrübemize göre, ayda 300-400 liraya ihtiyaç duyacağız. Dr. Shephard, sana bundan bahsetmemi söyledi, çünkü parayı senden almam gerekiyor. Parasızlıktan dolayı işi durdurmamalıyız, çünkü yoksullar bundan zarar görür. Ama eğer daha az para harcanması gerektiğini veya tüm çalışmalara son verilmesi gerektiğini düşünüyorsanız, bunu bana zamanında telgrafla bildirin ki, çalışmayı durduralım. Eğer böyle düşünmüyorsanız, parayı Adana'daki Deutsche Orient Bank aracılığı ile gönderirsen çok iyi olur. Bu konuda sürekli telgraf çekmekten hoşlanmıyorum, çünkü çok fazla dikkat çekebilir. Eğer meseleyi başka bir yolla halletmeyi tercih edecek olursanız, lütfen bu konuda beni bilgilendirin. Bugün telgraf aracılığıyla bana 400 Lira göndermeni istedim, 200 mamure için, 200 ise İslahiye-Hasanbeyli için.

Umarım iyisindir, Dr. Sheppard'ın hâlâ tifüs hastalığından çekmekte olduğu mesajını aldık. Umarım Tanrı ona güç verir.

Benim ve Rahibe Rohner'in en iyi dilekleri ile. Sadakatla sizin olan.

[Paula Schäfer]

[Beatrice Rohner'den (Maraş istasyonu) Mordtmann'a 15.12][733]

Çok Sayın Müsteşar

Yüksek makamınıza gönderdiğim ekteki raporu belki başka yerlere iletmek istersiniz. Eğer Halep'te el altından bir şeyler yapılırsa Amerikalılar buna Rockfeller fonuyla yardım etmek de isterler.

Bu kitlesel yoksulluk karşısında acaba 2 Alman hemşireye Kızılhaç'ta çalışmaları için resmi izin almak mümkün olamaz mı? Eğer bu soruya cevabınızı Halep Alman Konsolosluğuna gönderirseniz size teşekkürü bir borç biliriz. Bunun politik hiç bir yönü bulunmadığını garanti edebilirsiniz.[734]

Yüksek saygılarımızla. Selâmlar.

Beatrice Rohner

[Mordtmann'ın notu, 29.12]

Ekler:

1) Rahibe Beatrice Rohner'in yazısı müdür Schuchardt'a 15.12 tarihinde gönderildi.

Rahibe Paula Schäfer'in 16.11 tarihli Bahçe-Osmaniye ovasındaki Ermeni toplama kampını ziyareti hakkında rapor; aynı şekilde Beatrice Rohner'in Mamure'deki çadır kampına 26.11 tarihinde yaptığı ziyaretin raporu, rahibe Paula Schäfer'in 1.12 tarihinde İslahiye çadır kampına yaptığı ziyaretin raporu.

2) Bir zarf içine koyarak:

Beatrice Rohner'in 15.12 tarihli Bay Peet'e yazısı, (buradaki Biblehouse); Paula Schäfer'in "Halep yolunda" adlı, 13.12 tarihli, asıl konusu Ermeniler arasında bir yardım kampanyası ile gerekli paranın yaratılması olan yazısı.

Bunun için 1)'de belirtilen raporların bir kopyası.

M. ve E., 2 No'lu mektupları ekleriyle vermeyi düşünmüyor; Ermeni toplama kamplarındaki vaziyet yapılan gözlem ve anlatımlarla burada yeterince biliniyor, insanî yardımdan kaçınmak için hiçbir gerekçe yok.

733 *Mordtmann'ın notu*: 27.12 tarihinde, öğleden sonra postayla değil bilinmeyen yollardan ulaştı, eklerle beraber.

734 *Mordtmann'ın notu*: Doğru anlaşılmıyor.

[İstanbul Büyükelçiliğinden Başbakana, 29.12]

Muhterem Ekselansları, ben ekte Hıristiyan Doğu Yardım Birliği Müdürü Bay F. Schuchardt için, belli bir yazıyı Maraş'taki yardım birliği hizmetinde çalışan rahibe Beatrice Rohner'e havale ediyorum, içeriğinin doğru olduğunun test edilmesinden sonra yazıyı gönderiyorum.

1916-01-27-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14090; A 2892, pr. 1.2.1916 a.m.; Rapor.

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Metternich) Alman Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 37

1 Ek

Pera, 27 Ocak 1916

Dr. Straubinger'in 18 Ocak'ta Milletvekili Erzberger'e gönderdiği bir yazının kopyasını Ekselanslarına arzetmekten şeref duyarım. Dr. Straubinger bu yazıda başka şeyler yanında Ermenilere yardım konusunda önerilerde bulunuyor ve bir kilise yardım kampanyası teklif ediyor.

P. Metternich

[Rosenberg'in 2.2 tarihli notu]

Bay v. Bergen'e [*bilgi mahiyetinde*]

Bay Erzbergen Cospoli'ye bir seyahat yaptı, orada sonuç bildirgesi anlamında bir açıklamada bulunabilir.

Ek

Kopya

Pera, (St. Anton), 18 Ocak 1916

Saygıdeğer Beyefendi!

5 Ocak tarihli mektubunuz bana esaslı bir açıklama fırsatı veriyor.

Katolik Alman ve Avusturya çevrelerinin sabırsız olmalarını ve belki sizin de beni itham etmiş olmanızı anlayışla karşılıyorum. Bizim burada elde ettiğimiz sonuç, (Ruhanilerin, rahibelerin ve okul kardeşlerinin gönderdikleri) gerçekten de büyük değildir. Ulaşamadığımız, ulaştığımızdan daha çoktur.

İstenen ile ulaşılabilen arasındaki oransızlığı görebilmek için siz en iyisi şahsen buraya gelin ve acı gerçekle yüzleşin. Aşağıda ben çalışmalarımız hakkında kısa bir özet veriyorum.

Genel Durum

En son kertede Almanya'da, Batının hassas kriterleri esas alındığı için Türkiye hakkında yanlış bir tasavvur var. Bu din sahasında ve okul bölgelerinde asla geçerli değildir. Aksine Türk Hükümeti kısa süre öncesinden beri ulusal ve dini bakımdan çok karışık bir ülke olan Türkiye'de bir Türk Müslüman birlik devleti kurabilmek için, bilerek veya bilmeyerek, elinden geleni yapıyor. Doğu'da ulus ve din arasında ayrım olmadığı için, sorumlu yöneticilerin gerçekte daima ulusal bakış açısından kurdukları tamamen Türkleştirme özlemlerini bazılarının dini alanla ilgiliymiş gibi kavraması mümkündür. Almanya'da çok yaygınlaşan Türklerin Türkleştirilmesi, ulusal yeniden doğuş bu yüzden aslında İslâmlaştırma anlamına geliyor. Hıristiyanların büyük çoğunluğu şimdi olduğu gibi, kendini üstün gören bir Türkleştirme tehdidi altındadır.

Özel Olarak Katolik Kilisesinin Durumu

1) Kiliseler ve ruhanilik: Başkent ve Lübnan dışında Katoliklerin çok az kiliseleri var. Çoğu kapalı, bazısı yağmalanmış, bazıları eve, camiye çevrilmiş. İstanbul'da bile birçok kilise ve küçük kilise Avrupalı halkın gözleri önünde aynı akıbete uğramış.

Ruhaniler, kiliselerin kapatılmasına rağmen değişik yerlerde bulunuyorlar ve dini hizmetleri özel evlerde yürütüyorlar. (Dr. David de Eskişehir'de ve P. Liebi İzmit'te böyledir)

Özlenen hedef elbette ki her yerde yeniden ruhanilik ve ibadeti devam ettirmektir. Fakat bu hedef ulaşılmazdır. Eğer İstanbul, Eskişehir, Konya, Adana, Maraş, Halep, Musul bir hat çekerseniz bu hattın kuzeyinde yaşayan eskiden 100.000 kişiye karşılık bugün hâlâ yaşayan en çok bir kaç bin Katolik bulursunuz. Verilen hattın Güneyinde çevresinden kopmuş ve bu yüzden ulaşılamaz olan Lübnan'da yoğun Katolik bir halka sahibiz. Eğer sadece koparılmış olarak kalırlarsa Tanrıya teşekkür edeceğiz. Bizim için kalan Avrupa Türkiyesi'nin Katolikleridir hâlâ ve Bağdat demiryolu üzerinde bir kaç yer, İzmir, Suriye ve Mezopotamya'nın büyük kentleri.

Şimdiye kadar ulaşılanlar: Kayzerlik Büyükelçiliğinin yardımlarıyla "Alman Katolikler için papazlık" adı altında Avrupalı Türkiye'yi, Adana'ya kadar olan Bağdat demiryolu hattındaki yerleri, Suriye'yi Alman din adamlarıyla doldurduk, sayı 11, bunlardan 6'sı (Fransiskenler) Suriye'de, 2'si Bağdat demiryolu hattında (Dr. David ve P. Liebl...), 3'ü İstanbul'da.

Öneriler: İzmir konusunda görüşmeler yapılıyor ve sadece Kayzerlik Baş Konsolosluğunun cevabı bekleniyor. Bağdat konusunda şimdiden bir ruhaniyi önerebilirim. Bağdat'ın Alman okulu, Konsolosluğu, Deutsche Bank ve Alman askeri hastanesi var. Savaş başlayıncaya kadar papazlığı Fransız Karmelitler yaptı, fakat onlar ülkeyi terk ettiler. İlk yedek olarak Alman Karmelitler düşünülüyor. Eğer bu istenmez veya olmazsa, Dominikenler olacak, çünkü misyonerlikler Musul içi veya çevresi Fransız Dominikenlerin elinde bulunuyor. Bağdat ulusal demiryolu hattının inşasından sonra onlar bir bölgede birleştirilebilirler. Kuzey Suriye, yani Halep, İskenderun, Maraş, Antep Kustodie için uygun olan Alman Fransiskenler tarafından doldurulmasını öneriyorum. Adı geçen yerlerde ruhanilik şimdiye kadar Fransiskenlerin Kustodi kolu tarafından yürütülmüş. Fakat öneriyi ne ben ne de Suriye'deki Fransiskenler gerçekleştirebilir, bunu onların yolladığı Alman manastırları bölge sorumlusu yapabilir. O veya bir diğer bölge sorumlusu, Kustodi nezdinde bu talebi üstlenmelidir. Bu kadar önemli olan Kuzey Suriye'deki Alman misyonerlik bölgesi, ancak bundan sonra etkili olabilir. Tabii ki kesin uygulama savaştan sonra olacaktır. Askeri ruhaniler gelecekte sivilleşmelidirler.

Kapalı kiliselerden birinin açıldığına henüz rastlanmadı. Ama bunun için hem Alman hem Avusturya Elçilikleri gayret gösteriyorlar.

2) Okullar: Yabancı Katolik okullarının sayısı Avrupa Türkiyesinde tahminen 60'tan 3'e (Avusturyalı), Asya Türkiyesinde 400-500'den tahminen 20'ye (Alman) düştü. Okullar arasında bir üniversite, birçok bilimsel teknik meslek okulu, iyi kolleksiyon ve kütüphaneleri bulunan birçok kuruluş vardı. Bunlar kaçırıldılar. Okullar kiliselerden daha çok yağmalandılar ve Türk kültür araçlarına yönlendirildiler.

Özlenen amaç okulların geri kazanılması veya yenilerinin kurulması olmalıdır. Her ikisi de şimdiki atmosferde tamamen imkânsızdır. Buna karşılık benim görevim, Türk okullarında bulunmayan dil öğretmenleri aramaktır. Keldaniler üzerinden dolanarak bir Alman Katolik okuluna ulaşma deneyimi şimdiye kadar başarılı olamadı.

Şimdiye kadar başarılanlar: Galata'daki St. Georg Koleji için ve Suriye'deki Borromäer okulları için öğretmenler gönderilmesi.

Öneriler: Mevcut Katolik okulları için finansal desteğin sürdürülmesi, böylelikle bunların kalması ve büyütülmesi mümkün olur.

Suçlamaların geriletilmesi: Alman askeri makamlarının Katolik misyonu okullarına karşı saygısız davrandığı doğru değildir. Daha çok Alman birlik ve sıhhiye misyonerliklerine yer veren Türk makamları saygısız davranıyor. Katolik çocukların Protestan yapıldığı gibi diğer suçlamalar burası için -gördüğüm kadarıyla- doğrulanmıyor. Eğer ülke içindeki Katolik okulların azlığı

nedeniyle böyle olmuşsa bu anlaşılır bir şeydir.

3) Kutsal yerler: Ekselansları, İmparatorluk Büyükelçiliği ile yaptığım 10 gün önceki son konuşmadan sonra bu konuda yeni bir gelişme yok.

4) Ermeni Sorunu: Papazlarının yönlendirmesiyle ulusal bağımsızlık hareketlerine katılmamalarına rağmen Katolik Ermeniler Ortodoks soydaşlarının maruz kaldığı felaketin içine çekildiler. Bugüne kadar 15 piskoposluk dairesinden 11'ini kaybettiler. 2'si bugün daha büyük bir tehlike altında (Maraş ve Halep). Yıkık bir alanda bulunuyorlar ve diğer ikisi (İstanbul ve Bursa) zayıflatıldı. Ayrıca Katolik Ermenilerin bir bölümünün de Süryani Katolikler gibi, masum akıbetleri katliam ve sürgün oldu. Sürgünlerin sonuçları da katliamdan farklı olmuyor.

Tehcir edilenlerin ve katledilenlerin malları, şayet her yeri kapsar hale gelirse bahtsızlar, ülkelerinin tamamen yağmalanmış olacağı bir likidasyon tehdidi altına girecekler.

Özlenen hedef: Şimdi Ortodoks ve Protestan Ermeniler için gerçekten Amerikan misyonerleri ve "Ermenistan Hıristiyan Alman Yardım Birliği" sayesinde sağlandığı yerde, Ermeniler için yardım eylemi özel olarak Katolik Ermeniler içindir.

Şimdiye kadar ulaşılanlar: Halep'teki Ermenilerin Köln'den gönderilen miktarla desteklenmesi, teşekkür yazısı daha sonra gelecek olan Katolik Ermeni Patriğin desteklenmesi.

Öneriler: Şimdiye kadar gerçekleştirebildiklerimiz, kızgın taş üzerine düşen bir damladır. Bizim korkunç yoksulluğu bir parça hafifletebilmek için ihtiyaç duyduğumuz miktar bir kaç yüzbin marktır. Polonyalılar için yapıldığı gibi, bir kilise yardım toplama işini üstlenebilir. Ama bize şimdi acil para gönderilmeli. (belki misyonerlik kasasından) Parasız biz hiçbir şey yapamayız. Para çabuk gelmeli, çok çabuk. Aksi halde kurtarabileceğimiz pek çok şey yok olacaktır.

Ermeniler, özellikle Katolikler için yardım, bir Alman organizasyonu olmak zorunda. Böylelikle biz ve imparatorumuz hakkındaki saçma dedikodular (sanki majestelerimiz felâketin sebebiymiş gibi) son bulacaktır.

Ben 4 yardım merkezinin kurulmasını öneriyorum: Halep, Maraş, Ankara, Konya. Halep'e yardım faaliyetini Borromäer rahibelerine teslim ederiz. Maraş'a, bu aynı zamanda bir papazlık görevi olduğu için Kustadie için gönderilmiş pederlerden biri bakabilir. Maraş'ta barış zamanında 5000'in üzerinde Katolik Ermeni vardı. Amerikan misyonerinin karargâhıdır ve önümüzdeki haftalarda Almanya'dan yeni bir rahip geliyor. Ankara ve Konya'da Dr. David, ki bugün Ankara'da bulunuyor veya buradaki rahiplerden biri olabilir.

Sürgün kamplarında kalan Ermenilere legal yollardan ulaşılamıyor, ama buraya bir kamuflajla girmek imkânsız değildir.

Almanya'daki yardım faaliyetinin örgütlenmesini size, Almanya'nın misyonerlik çevrelerine bırakıyorum.

5) Karitas (Yardım kurumları): Yukardakilerle birlikte Karitas alanına girdik. Hıristiyanları zor durumda bırakan bugünkü pahalılık ve işsizliğin yükseldiği durumda, Karitas için geniş bir alan var. "Müslüman" okullarına gitmek istemedikleri ve pahalı olduğu için Avrupa okullarına da gidemedikleri için, ortada okulsuz dolaşan çok sayıda çocuk var. Ortalıkta dolaşan bu çocuklar bir koruma merkezinde toplanmalı. Yetimhanelere savaş ve kıtlık nedeniyle büyük talep var. Halihazırda sadece tek bir Katolik yetimhanesi var, yani Marmara adası Antigoni'de Avusturyalı Vinzentin rahibelerininki... Hastaneler ve askerî klinikler gerekli olabilir.

Şimdiye kadar yapılanlar: Piskoposluk inisiyatifine bağlı olan Antigone'deki yetimhanenin büyütülmesi.

Öneriler: Destek yapılmaması gerekli olan Suriye'deki Borremäer rahibelerinin okuluna yetimlerin alınması, eğer mümkünse kendimize ait yetimhanelerin kurulması, Avusturya-Macaristan elçiliğinden bana gelecekte yetimhanelerin yönetimin Türk gözetiminde mümkün olabileceği söylendi. Burası için önerilen Barromäerler yetimlerin bakımını da üstlenebilirler. Halep için Baron von Fürstenberg tarafından planlanan Alman Hastanesinin yapımına hemen başlanmalı ve ben bunun için Almanya'da bulunan Bay Barol'la görüşme rica ediyorum. Tıbbi misyonerlik en kolay olanıdır.

6) Alman Propagandası: Burada Hıristiyan çevreler arasında hâlâ hakim olan görüş, Fransa'ya artan yönelim karşısında çokça Alman propagandası yapılması yönündedir. Doğrudan Almanca dilinin öğrenilmesi ve Alman metinlerin ithali zorlanmalıdır.

Şimdiye kadar yapılanlar: Fransız saldırısı karşısında açıklama yazısı burada ve içerde 200 nüsha dağıtıldı. Bir kaç yerli Katolik Ermeni okulunda Almanca dersi verildi. (Viyanalı Mehataristlerin ders planlarında daha önce Almanca vardı.).

Öneriler: Benim daha 50 nüsha açıklama yazısına ihtiyacım var, ayrıca küçük Almanca gramerlerden bir miktar veya bunun için gerekli paraya ihtiyacım var. Ermeni-Katolik Patriği ve Bulgar-Katolik Piskoposu şimdiye kadar Fransızca yapılan seminerler yerine bir kaç Almanca seminerci göndermeye hazırlar. Serbestiyeti şart koşuyorlar.

Not: Haleplilerin üniversite sorunu hakkında tam bir şey öğrenemedim. Yapılan önerileri ben başkentte başkalarıyla görüştüm. P. Liebl belki kendi

raporunda iletecektir.

Köln Kardinaline yaptığım öneriler hakkında bilgi verilmesini ve Halep için para ve Mgr. Dolci için burs geldiğini bildirmenizi rica ediyorum. Makbuzu bizzat ben veya Mgr. Dolci göndereceğiz.

Şahsınıza yüksek saygılarımla

[Dr. Straubinger]

Not: Ermenilerin Kardinale teşekkür yazısını ekte gönderiyorum. Yazısı size redakte edilecek.

1916-01-31-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14090.

Baskı: DuA Dok. 234 (kıs.)

Halep Konsolosu'ndan (Rößler)

Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K.No. 15/No. 285

Halep, 31 Ocak 1916

Ekselanslarına sadakatle bu yazıya ek olarak Urfa'da Diyakon Künzler'in bir mektubunu sunuyorum. Mektuptan Urfa'da kalan son Ermenilerin koşulların zorlamasıyla İslâmiyet'e geçtikleri anlaşılıyor. İslâmiyet'e geçenler arasında Almanya Şark Misyonu Hastanesi doktoru Armenak Abuhayatyan ve Türk tarafın Urfa'da topladığı yetimler de bulunmaktadır.

Doktorun İslâmiyet'e geçmiş olmasına rağmen tutuklanması üzerine Şansölyeliğin Büyükelçiliğine başka bir rapor vermiştim. Anılan mektuptan doktorun Ermeni halk direnişlerine hiçbir şekilde katılmadığı anlaşılıyor.

İslâmiyet'e zorunlu geçiş dayatmaları birkaç hafta önce başka taraftan, burada da açığa çıkmıştı. Kayseri'ye Ermenilerin Sivas'a gönderilmeleri emri gelmişti. Bu gönderilme ölüm anlamına geliyor. Mutasarrıf muhtemelen gönderilecek Ermenileri kurtarmak için İslâmiyet'e geçenlerin korunacağını duyurmuş. Birçok kişi bunun üzerine İslâmiyet'e geçmiş. Protestan ve Katolik din adamlarının bir bölümü din değiştirmeyi kabul etmemiş. Benim de haberdar olmadığım bir şekilde buradaki Ermeniler Sivas yerine yolculuk sırasındaki tehlikenin daha az olduğu Ereğli'ye gönderilmiş. Bazı tehlikeleri atlattıktan sonra Tarsus'a vardıklarında tesadüfen Cemal Paşa ile İstanbul'a gitmekte olan Baron Kress'le karşılaşmışlar. Baron Kress bu kişileri Cemal Paşa'ya göstermiş. Cemal Paşa da bu kişilerin güvenli olarak Halep'e ulaşması

için yanlarına nöbetçiler verip daha sonra da yerleşim yeri olarak Şam ve Kudüs'ü göstermiş. Haber bunlardan kaynaklanıyor. Bunlardan Protestan vaiz Vahram Tahmisyan, şu an Şam'da bulunuyor.

Bu raporun bir örneğini Şansölyeliğin Konstantinapol Büyükelçiliği'ne gönderiyorum.

Rößler

Ek

Kopya

Urfa, 17 Ocak 1916

Saygıdeğer Sayın Konsolos!

Sanırım haklı olarak yine benden hastanemizde olanlarla ilgili birkaç satır yazı bekliyorsunuzdur.

Sekiz gün önce nekahat sürecinde bulunan doktorumuz aniden polis tarafından tutuklandı. Birkaç saat sonra da aynı şey eczacı kalfası şimdiki Müslüman adıyla Yusuf yani Hosep'in de başına geldi. Bu iki kişinin polis karakolundan geri gelmeleri gerekirken cezaevine gönderildiklerini görünce akşam saatlerinde Valiye gittim ve burada tutuklama emrinin Urfa'dan değil, büyük olasılıkla Halep'ten çıktığını öğrendim. Bunu takip eden sabah da Size telgraf çektim. Hafta içinde el altından bu kötü rüzgârın nereden estiğini öğrendim. Burada bir süre bir askerî üstümüz olmuştu, yani şimdi orada olan G., bu emri veren oymuş. Tüm Urfa bu iki kişinin tutuklanmasına üzüldü. Bu iki kişi ayaklanmalara katılmamıştı çünkü. G. işte böyle kaba, kendini kaybediveren biri. Belki o doktorumuzun şimdi, buradaki tüm Ermeni erkek personel gibi, İslâmiyet'e geçip, şimdi Arif Efendi diye anıldığını bilseydi, o zaman o emri vermezdi. Hasta bakıcılarımızın İslâmiyet'e geçişi beni çok üzdü. Her şeyi onların da oluruyla en iyi şekilde ayarlamıştım.Çünkü eğer Protestan Süryani olarak kayıtları yapılsaydı, Urfa'da Ermeni kalmayacağı emrine de uyulmuş olunurdu aynı zamanda. Ama arkadan ansızın bu kişilerin İslamiyet'e geçtikleri söylendi. Bu olayı istenmeyen bu noktaya getiren doktorumuzun karakteri zayıfmış. Gerçi bu kişilerin İslâmiyet'e geçişleri henüz kabul de edilmedi. Ama muhtemel, çünkü şimdi burada kalan eski albay (General) Fahrettin Paşa'mn emriyle, buraya toplanan yetimlere kısa süre önce analıklarıyla birlikte din değiştirttirildi.

Doktorun şimdiden hüküm giydiğini öğrendim, ancak cezasının süresi hakkında bilgim yok.

[Jakob Künzler]

[Rosenberg'in notu, 24.2]

Alman Şansölyeliği'nin Pera Büyükelçiliği bu rapor gelmeden Türk Hükümetine Ermenilerin din değiştirmeye zorlanmaları konusunda itirazda bulundu. Halil Bey din değiştirmelerde zorlama olduğuna kesin karşı çıktı. Konsolos Rössler'in raporundan haberdar olan Kont Metternich'in uygun bir zamanda Babıâli'den tekrar görüş istemesi beklenmelidir.

1916-01-31-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/99; 10/12 [gönderilmedi]

İstanbul Büyükelçisinden (Wolff-Meternich)
Başbakana [Bethmann Hollweg]

Cessat

Pera, ...Ocak 1916

İmparatorluk Elçiliğinden Ekselanslarına bugüne kadar verilmiş olan raporlarda arz edildiği gibi, hem ben hem de halefim Ermeni tebaasına yaptıkları muamele nedeniyle yüklendiği büyük sorumluluk konusunda Türk Hükümetinin tekrar tekrar dikkatini çektik. Halkın göçettirilmesine yönelik çıkarılan bu geçici kanunlara karşı bizim yaptığımız dostça uyarıların yanısıra, bu konuda özellikle bizi Alman dindar sürgünlerin çıkarını korumaya yönelten ağır kargaşa ve uygulanan saldırganlığa karşı özel ve resmi şahıslar da Babıâli'ye en ciddi uyarılarını yönelttiler. Hem genelleştirilen yazılı ve sözlü niyetler, örneğin Ekselanslarına bu yılın 7 Temmuzu ve 473 No'lu raporuyla bildirilen başvezire verilmiş muhtırada, hem de çok sayıdaki münferit olayda yaptığımız uyarılarda, biz Babıâli'yi hak ve hukuka uygun tedbirleri benimseyip alması bakımından kuşkuda bırakmadık. Buna rağmen karşı çıktığımız konularda herhangi bir değişiklik olmayınca Babıâli'nin sarstığı Alman çıkarlarını korumayı gerekli gördük. Onları, sürülen Alman dostlarının Türk Hükümet organlarının haksız davranışları sonucu uğradıkları zarardan ve çektikleri acılardan sorumlu tuttuk. Biz sonunda bu noktayı Babıâli'ye karşı 13. Eylül, No.6358 ve 5 Ekim No.8102 No'lu sözlü notalarda ifade ettik. Bunların kopyaları, 14 Eylül, No.6358 ve 5 Ekim 8102 No'lu raporlarla ekselanslarına gönderilmiştir.

Bunun üzerine Babıâli şimdi, Ekselanslarına bir kopyasını gönderdiğim notaya cevap verdi. Bu notada Türk Hükümeti Ermeni uygulamasından zarar gören Alman vatandaşlarına hiçbir şekilde tazminat ödemek zorunda olmadığı sonucuna ulaşıyor. Yaptığımız önerilere karşılık bu sonuca ulaşılması

mantıki ve haklı prensiplere dayanmıyor.

Notada belirttiğimiz, eğer orada oturan yabancının çıkarlarına dokunulursa ve bu da o ülkenin kanunlarına aykırı ise, ülke Hükümetinin zarar gören yabancının gördüğü zararı karşılamasıdır. Bunun argümanlarıyla birlikte diplomatik bir talep konusu yapılması gerekmez. Ancak zarar gören kişinin ülkesinin diplomatik temsilcisinin bunu diplomatik yollardan konu yapma yetkisi saklıdır.

Tazminat vecibesinin reddini Babıâli, bir hakkın kullanılmasının ayrıca ek görevleri kapsamadığına dayandırıyor. Kuşkusuz bir devletin kamulaştırma hakkı vardır, ancak kamulaştırılan şeyin bedelinin tam olarak ödenmemesi, hakkın kullanımını kuşkulu ve güçsüz kılabilir.

Aynı şekilde arkasından, Türk Hükümetinin 13 Eylül tarihli eyalet kanunuyla Ermeni tehciri nedeniyle sebep olduğu zararı en aza indirmek için gayret göstermesi önerisine cevap olarak düşük değer biçilmesi argümanı gösteriliyor. Zararın miktarının düşük gösterilmesi becerilmiş sayılsa bile, konunun yargıya taşınması ve Türk Hükümetinin kanuna göre yükümlülüğü olup olmadığının tespiti önemini yitirmez.

Nihayet notanın son cümlesinde yer alan, buradan hareketle yabancı bir ülkede oturan dindarlar için sürenin uzatılmasının reddinin nedeni olarak gösterilen gerekçe mantıksal bir hata içeriyor. Yani reddin nedeni olarak yukarıda sözü geçen kanunun yayınlanmasıyla yürürlüğe girdiği ve bu yüzden yabancıların aynı yerliler gibi, öngörülen süreler içinde tutulması gerektiği sonucuna ulaşılıyor. Neredeyse naif addedilen ve herkesçe bilinen bir gerçeğin Babıâli tarafından vurgulanması, İmparatorluk Elçiliği yazısının tam da Türk Hükümetini eyalet kanununun sözü geçen amir hükmünde bir değişikliğe götürüyor. Yürütülen muhakemede kullanılan argümanlarla kısmen bir petito principi'den yola çıkılmış oluyor ve kısmen de incelenen konunun çekirdeğinin çevresinde dolaşılıyor. Bu yüzden ikna gücünden yoksundurlar. Aşağıdaki cümleler boşlukta kalıyor:

1) Her devlet kendi topraklarında ortaya çıkacak isyan hareketlerini bastırma hakkına sahiptir.

2) Oluşan zararların sorumluluğu Ermeni isyan hareketini teşvik ettikleri ve desteklediklerini için, düşman devletlere aittir.

Bizim ilk cümlemiz Babıâli'nin bizzat itiraf ettiği gibi, inkâr edilmiş olmuyor... Ermeni halkın bir kısmının tehcirinin askeri çıkarlara uygun olduğu ve meşru savunma davranışı sayılabileceği inkâr edilemez.

İkinci cümledeki, Ermeni ayaklanma hareketinin düşman devletlerin tutumu yüzünden, özellikle Rusya ve İngiltere tarafından istendiği ve kışkırtıldığı

için oluştuğu doğrudur. Ama doğru olmayan, bu yüzden düşman denilen devletlerin de sonuçta oluşan zarardan sorumlu olduğudur. Babıâli kanıtlamasında bu eksik argümanı, kusurlu önplan görüntüsünü örtbas etmek için, yani bizim ödemekle mükellef saydığımız zararın isyan hareketine karşı uygulanan mücadelede gerçekleştirilen Ermeni tehcirinin doğrudan bir sonucu olduğunu göstermek için kullanıyor. Böylece bir bütün olarak Babıâli'nin notasının içeriği, bilerek iğreti deliller göstermiş oluyor ve sorunun çekirdeğinden uzak kalıyor. O mantığını, mücadeleye iştirak eden İmparatorluk vatandaşlarının çektiği acı nedeniyle tehcirden doğan zararın asıl mağdurlarının onlar olduğu üzerine bina ediyor. Biz buna karşın 13 Eylül tarihli notamızda açıkça nedenin askeri tedbirler dışında, eyalet makamlarının amaçsız, kanunsuz davranışında aranması gerektiğini ifade ettik. Olayın, sürmekte olan uygulamasında bugün Ermeni halk unsurlarının sürgününün oluşan çerçevede bir Ermeni isyanının bastırma amacına ve korunmaya yönelik olup olmadığını araştırma hakkımızın bulunmadığı üzerinde durmalıyız. Ayrıca bir yabancı ülke temsilciliğinin sorunu ortaya koyma yetkisinin olup olmadığı, tehcirin yargılanmamış kişilere uygulanması ve mallarının likide edilmesinin Türk anayasasıyla tezat teşkil edip etmediği çok tartışmalı bir nokta olarak görünüyor. Eski Meclis başkanı Ahmet Rıza Bey Senatoda yaptığı, içeriği ekteki Fransızca tercüme ile sunulan bir konuşmasında bu çelişkiyi ortaya koydu. Burada şu iki eyalet kanunu sözkonusudur:

1) Almanca bir tercümesini ekte sunduğum 14 Mayıs tarihli kanun ve onun 2. sureti ordu-kolordu ve tümen Komutanlarına içerdeki isyan hareketlerinin ciddiye alınması halinde şehir ve köy cemaatlerinin halkını sürmeleri için yetki veriliyor.

2) 13 Eylül tarihli kanun, sürülen şahısların mal, borç ve alacaklarına uygulanıyor, bu konuda ben ekselanslarına 5 Ekim tarihli, 8102 No'lu yazıyı gönderdim.

Biz Ahmet Rıza Bey'in görüşüne katılsak bile Babıâli'nin karşısında durma hakkımızın bulunduğunu kabul etmek istemeyiz. Çünkü Alman vatandaşlarını ilgilendiren, en son kanun gerçekten de göçettirilen Türk insanına da yönelecek, bu kanun hükümlerine göre halk, yabancılaştığı, devletle yerliler önünde hiçbir hak iddia edemeyecek. Babıâli, 22 Aralık tarihli şık gözükmeyen cevabi notasında bu noktalara değinmekten kaçındı.

Nihayet Babıâli aynı argümanla Alman vatandaşlarının çıkarlarını temsil noktasında göze görünen yeni bir bahaneyle, yani 13 Eylül tarihli kanunun inanmış bir yabancının talebinin karşılanmasını zorlaştıran, pratik olarak imkânsız olmayan şartları içermiş olmasıyla mücadele etmeliydi. Ben 5 Ekim tarihli, 8602 sayılı, Kayzerlik elçiliğinin raporunda ifade edilen bu noktadan

dolayı buradaki Avusturya-Macaristan elçiliğinin 23 Ekim tarihinde Avusturya-Macaristan meclisinin bir yazısına dayanarak Babıâli'ye yönelttiği kopyası verilen sözlü notasına dayanabilirim.

Bu şartlar altında, Türk Hükümetini haklı olarak Ermeni sürgünler dolayısıyla Alman vatandaşlarına acı çektiren doğrudan zararlar için sorumlu tutmak bakımından geriye sadece tek bir yol kalıyor: Biz taleplerimizi, zararın sürgün nedeniyle oluştuğuna değil, aksine Türk Hükümet organlarının alınan tedbirleri uygularken saldırganlığına ve yol açtığı kargaşaya dayandırmak zorundayız.

Eğer her münferit olayda bu iddia için çürütücü bir kanıt öne sürmek mümkün olsaydı, güçlük olabilirdi. Olayların Ermeni tanıklarının büyük bölümü artık hayatta değiller; kalanı Türk Hükümet organlarıyla yaşadıkları tecrübelerden sonra gerçek bir ifade vermek için, tıpkı diğer Türk tanıklar gibi, harekete zor geçirilebilirler. Saldırıların Türk olmayan görgü tanıkları saygısını büsbütün yitirmişlerdir, Türk Hükümeti onların ifadelerini kendi memurlarının görüşünün karşısına koyacaktır.

Halbuki her bireysel durumda oluşan zarar ve Türk organlarının davranışı arasındaki nedensel bağlantıyı ispatlamak kolay olmayabilir. Sürgünün uygulanmasında memurların saldırganlığı o kadar çok sayıda olayda ispatlanmıştır ki, bu da bize yoğunluğu tahmin etme hakkını verir, kanıt olmayan durumlar için uydurma kanıtlar kullanılırsa, Türk organlarının suçlamasına maruz kalınacaktır. Bu yüzden Türk Hükümeti kendisine karşı ileri sürülen savları, altı çizilen her durumda alakalı bir karşı açıklama getirerek çürütebilir. Türk makamlarının saldırıları Erzurum, Musul, Halep, Adana ve Trabzon Konsolosluklarımız tarafından aşağıdaki hususları ispatlanmış olarak ve örneklerle açıklayan ve geniş bir üç dosyayı dolduran raporlarda yazılmıştır.

A. Sürgünlerin yaşamına saldırılar

1) Birçok durumda Hükümet tarafından Ermeni veya diğer Hıristiyan halk unsurları 14. Mayıs tarihli kanunda belirtilen şartlar oluşmamışken sürüldüler. Hatta çoğu kez bu şartlar Türk polis teşkilatı tarafından yaratıldı. Şöyle ki, Ermenilerin cebine gizlice, daha sonraki polis aramalarında isyankâr düşüncede olduklarına kanıt olarak değerlendirilen, fişekler sokuldu.

2) Türk makamları sürgünlerin yaşamına ve mallarına karşı kargaşalık amacıyla organize edilmiş çeteleri saldırtmaktan vazgeçmedi. Birçok Türk memuru ve askeri tarafından açıkça Hükümet tarafından istisnalarıyla birlikte izlenen son hedefin sürgün değil, aksine Ermenilerin yok edilmesi olduğu itiraf edildi.

3) Türk polisleri, Jandarmaları ve askerleri kısmen üstlerinin emriyle, kısmen de kendi kararlarıyla sürgünlerin öldürülmesine iştirak ettiler. Özellikle

bu ilişkide Diyarbakır valisi Reşit Bey, Erzurum valisi Tahsin Bey, polis müdürü Hulusi Bey ve elbette Mahmut Kamil Paşa ağır sorumluluk altındadırlar. Çoğu zaman özel şahıslar da Hükümet memurları tarafından sürgünlerin yok edilmesi için kışkırtıldı.

4) Hükümet sürgün kafilelerinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklarla savaşmadı.

B. Sürgünlerin malvarlığına karşı saldırılar

1) Türk polisleri, Jandarmaları ve askerleri sürgünlerin evlerinin yıkılmasına katıldılar.

2) Türk polisleri, Jandarmaları ve askerleri sürgünlerin evlerinin yağmalanmasına katıldılar ve sürgün kafilelerinin yağmalanmasında bulundular. Bu kafilelere refakat eden Jandarma ve diğer memurlar çoğu zaman sürgünlerden para aldılar.

3) Türk askerleri ve idari memurları, yüksek rüşvet karşılığında zengin Ermenileri rahatsız etmediler. Bu tür ilişkilerden örneğin Adana valisi Hakkı Bey ve Adana polis şefi Cemal Bey sorumludurlar.

4) Sürgünlerin gayri menkulleri sadece Türk vatandaşlarına, tam olarak sadece Müslümanlara devrediliyor. Yabancı dinden olanlar için mülkünü borçlu olduğuna devretmek mümkün değil. Hükümet tarafından tespit edilen arazi fiyatları o kadar düşük ki, önceki sahibinin borcunu ödemekten çok uzak.

Türk organlarının önceden belirlenmiş kanuna aykırı davranışı sürgünde buna maruz kalanların çoğu durumda hayatını, her durumda mülkünü kaybetmeleriyle sonuçlandı, öyle ki Almanlara borçlu oldukları malından aldığıyla borcunu ödemesi imkânsız oldu.

[*El yazısıyla ek:*]

Ben, önceki bakış açısı hatırlatılarak ve argümanları çürütülerek, belki B 3 istisnasından da söz edilerek cevap verilmesini önermek isterim. Çünkü biz onları önceden olduğu gibi, doğrudan zararlar için sorumlu tutuyoruz. Almanlar Ermeni uygulaması dolayısıyla acı çektiler. Bu durumda Konsolosluklarda görevli tutulan İmparatorluk vatandaşlarının Türk Hükümetinden isteklerinin, zarar tazminatlarının kabul edilmesi gerekirdi.

Bu sorunda, tarafımdan gözlemlenen başka tutumlardan dolayı da ben vazifemi sadece ekselanslarının direktifleriyle yerine getirmek istediğimi arzederim.

[*Elçiliğin notu*]

Bay Dr. Göbbert'e [*kısa not*]

2. İki a[*y*] sonra tekrar s[*unulacak*].

1916-02-09-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14090.

Baskı: DuA Dok. 235 (eksiz) (kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler)

Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 366/K.No. 18

Halep, 9 Şubat 1916

Ermeni halkının büyük bir kısmının yavaş yavaş yok olmasına yol açan olaylarla ilgili olarak son haftalarda bana ulaşan haberlerden bazılarını sadakatlerimle birlikte size sunuyorum:

Kasım ayı içinde ve Aralık ayı başlarında, tehcire tabî tutulanlardan binlercesi Adana-Halep demiryolu hattı üzerinde, özellikle İslahiye ve Katma'da bulunuyordu. Askeri nedenlerle bu alanı terk etmek zorunda bırakıldılar, zira askerlere hastalık bulaştırmalarından korkulmuştu. Nakliye ilk önce tren ile yapıldı ve bir kısmı Ras ul Ayn'a getirildi. Ras ul Ayn'a ulaşanlar neredeyse ölmek üzere olduklarından ve hem Ermenilerin hem de askerlerin trenle taşınması mümkün olmadığından, İslahiye'de ve Katma'da bulunan Ermeniler yayan olarak önce Akterin'e sonra da Akterin'den Bab'a götürüldü. Katma Akterin arası 30 kilometre, Akterin ile Bab arası da yaklaşık o kadardır. Aslında göreceli olarak kötü bir çözüm değildi. Cemal Paşa İstanbul'a isteğini kabul ettirerek Ermenilerin Akterin ile Bab arasında kalmasını sağladı. Buradan Akterin istasyonundan kendilerine yiyecek yardımı, vs. ulaştırılabilirdi. Ama emir yine iptal edildi ve talihsiz Ermeniler Bab'dan Der Zor'a yollandı. Müsaadelerinizle bu konuda, Konsolos Litten'in Bağdat ile Halep arasındaki yolda gördüklerini anlattığı bana hitaben yazılmış mektubu size sunmak istiyorum. Meskene ile Der Zor arasını anlatan bir Alman'ın 16 Kasım tarihli raporunu -K.No. 109 (J.No. 2078)- size sunmuştum. Bu yol, talihsizlerin oluşturduğu kafilelerin tekrar tekrar aktığı bir yoldur. Bu yolda yolculuk yapan Prens Reuss hazretleri, tahminen 12 Ocak günü Tibne ile Sabkha istasyonları arasında yol kenarında yatan 15 ceset görmüştür, arabacısı ise cesetlerin çok daha fazla olduğunu söylemektedir.

Ocak ayı başlarında Katma'dan Kilis'e yolculuk yapan yardımsever bir kişi ise yolda topladığı 50 çocuğu Kilis'e getirmiştir. Yardımsever çocukları Kaymakama teslim etmek istemişse de Kaymakam çocukları kabul etmeyince bunlar açıkta kalmışlardır. Hasta ve bitkin çocukların 30'u o gece soğuktan donarak ölmüştür. Bu haber Ermeni kaynaklardan alınmıştır, ama doğruluğu konusunda şüphe edilmesi için hiçbir neden bulunmamaktadır.

Sefalet içindekiler için toplanan yardımları ulaştırmak için (Alman hemşirelerin Halep dışında çalışmaları yasaklanmıştır) zaman zaman tebdili kıyafetle Bab'a gitme cesaretini gösteren bir Ermeni, Ocak ayı sonlarından kendisinin orada bulunduğu 2,5 gün içinde Bab'da 1029 Ermeni'nin öldüğünü bildirmiştir. En korkunç olan şey ise, zaten hasta ve bitkin durumdaki Ermenilerin yeniden yola çıkmak üzere ayağa kalkmaya zorlanmaları imiş. Bunlar sopalarla dövülüyor, çadırları ateşe veriliyormuş. Bu kişi, bir Ermeni kadının gözleri önünde dövülerek öldürüldüğüne şahit olmuştur. Daha önce Halep'te görülen olaylardan sonra bu kişinin anlattıklarının da gerçek sayılması gerekir.

Birkaç ay önce, 3000 kadın ve dul Halep'ten Kilis'e yollandı. Orada göreceli olarak iyi koşullardaydılar ve en azından hayatlarını sürdürebiliyorlardı. Ocak ayının ikinci haftası oradan daha ileriye nakledildiler.

Bu rapor Krallık Büyükelçiliğine de yollanmıştır.

Rößler

Ek

Halep, 6 Şubat 1916

Sayın Konsolos!

Bağdat'tan Halep'e yaptığım yolculuk sırasında bizzat gördüğüm şeyleri talebiniz üzerine ayrıntılı bir şekilde yazılı olarak sunuyorum. Bunlar aslında, arabada yarı donmuş parmaklarımla defterime karaladığım notların gözden geçirilmiş şeklidir. Bu nedenle, doğrudan doğruya olaylar anında edindiğim izlenimlerden oluşmaktadır.

Bağdat'tan Halep'e aşağıdaki istasyonlara uğranarak gidilir: Bağdat, Abu Mesir, Feluca, Romedi, Hit, Bağdadi, Hadisse, Fahime, Ane, Nihiye, Abu Kemal, Selahiye, Meyadin, Der Zor , Tibni, Sabha, Haman, Abu Hureyre, Meskene, Der Hafir, Halep.

Bunlar birbirlerinden yaklaşık 60 km uzaklıkta bulunmaktadırlar. Bir istasyondan diğerine at arabasıyla, yavaş veya tırıs gidilirse ortalama 6-8 saatte ulaşılır, yani bu da bir günlük yol demektir. Yayan gidildiğinde aynı mesafe herhalde 3 günde alınır.

İstasyonlar arasında yerleşim yerine rastlanmaz, nadiren birkaç çalılık görülür. Birçok istasyonda tek başına yolculuk eden biri bile yiyecek bir şeyler bulamaz. Yol Fırat boyunca uzanmasına rağmen bütün kıvrımları aynen almaz, zaman zaman nehri keser. Bazı istasyonlar Fırat'a hayli uzak bir mesafededir. İstasyonlarda genellikle kuyular bulunur. Ama aynı yolu bir istasyondan

diğerine üç günde yayan alan biri susuzluktan ölmemek için yanında su bulundurmak zorundadır.

Bu yılın 17 Ocak günü Bağdat'tan yola çıktım. 23 Ocak günü Hadisse'ye ulaştım. İlk Ermeni kafilesine orada rastladım, yaklaşık 50 kişiden oluşuyordu ve neredeyse hepsi erkekti, Türk köylü giysileri ve siyah beyaz çizgili ceketler giymişlerdi.

24 Ocak'ta Ane'ye vardım. Yolda jandarmaların kontrolünde 30 Ermeni gördüm. Ane Hanında 40 Ermeni vardı, hepsi Türk köylü giysileri içindeydi.

25 Ocak günü 50 kişilik bir Ermeni kafilesini geçtim, sadece erkeklerden oluşmuştu, jandarma denetiminde Der Zor yönünde ilerliyorlardı. Arabacım, havanın bu kadar soğuk olmasının çok iyi olduğunu, yoksa Ermeni cesetlerinden yayılan kokuya dayamlamayacağını söylüyordu. Bu Ermenilerin her birinin yanında bir ya da iki yük hayvanı vardı, bunlara yiyecek yüklenmişti. Arabacı, eğer hayvanlardaki yiyecekler arasında bol miktarda hurma bulunuyorsa, Ermenilerin durumu iyi demektir, dedi, yiyecek biterse açlıktan ölmeye mahkûmdular, çünkü kendilerine aşırı fiyatla bir şeyler satmaya çalışan birisini bulmaları halinde bile, yol boyunca yer alan şehirlerdeki yiyecek miktarı tehcir edilenlerin onda birine bile yetmeyecek miktardadır.

Acı soğuk arabacının ciğerlerinden hastalanmasına yol açtığı için arabayı kendim sürmek zorunda kaldım. Bir sonraki istasyonda genç bir Arap delikanlıyı yardımcı olarak aldım.

Ocağın 26'sında 50 erkekten oluşan bir Ermeni kafilesini geçtim. "Daha büyükçe" istasyonlardan birisi olan Abu Kemal'de (diğerleri sadece birkaç binadan oluşuyordu) handa bize 16 yaşındaki Ermeni delikanlı Zeytunlu Artin hizmet etti. Handa, ahırlarda ve çevredeki binalarda birçok Ermeni bulunuyordu. İçlerinde kadın ve çocuklar da vardı.

28'inde Selahiye'de Bağdat'a gitmekte olan dört Alman subaya rastladım. Bunlar bana, doğuda ve batıda katıldıkları savaşlarda birçok şey gördüklerini, ama Halep ile Der Zor arasında gördüklerinin o güne dek gördükleri en korkunç şey olduğunu anlattılar.

29'unda Meyadin'deyim. Tıka basa Ermenilerle dolu olan handa çürümüş ceset kokusu hâkim. Yük arabasının sürücüsü ateşlendi. Hizmetkârım arabayı sürdü.

30 Ocak'ta Der Zor'a ulaştık. Yol üzerindeki en büyük yerleşim merkezi Burada da birçok Ermeni vardı, en azından 2000 kişi. Bütün binalara ve hana Ermeniler yerleşmişti. Yerleştiğim handa da Meyadin'de olduğu gibi ceset kokusu duyuluyordu. Ağzına kadar Ermeni doluydu. Kadınlar bit kırıyordu. Onlara genç kızlar ve küçük çocuklar da katılmıştı. Küçük ve temiz kentin

caddelerinde, her iki cinsiyetten de birçok Ermeni Türk köylü giysileri ile, daha iyi tabakalara mensup oldukları anlaşılanlar ise Avrupalı sivil giysilerle dolaşıyorlardı. Kendilerine yakışmış Avrupalı giysiler içindeki genç kızlar göze çarpıyordu.

Burada Bağdat'a gitmekte olan beş Alman subayı ile bir Alman doktora rastladım. Halep ile Der Zor arasındaki yolda birçok kişinin lekeli tifüsten hayatını kaybettiğini anlattılar. 3 saat içinde yol kenarında yatan 64 ceset görmüşler. Hatta, 3 yaşındaki çocuğu ile bir anne de yolda yatıyormuş, ikisi de ölüymüş. Ermenilerden birçoğu İstanbul'dan geliyordu. Der Zor, düzdüz sokakları ve kaldırımları olan sevimli bir şehircik. Ermeniler burada tamamen özgür ve istediklerini yapabiliyorlar ... kendi paralarıyla istedikleri yiyecekleri de alabiliyorlar. Parası olmayan aç kalıyor. Ankaralı Andon altın saatini bana 1[735] Türk Lirasına, Bursalı Stepan ise Hz. Meryem'in bir resmi bulunan madalyonu 3 mecidiyeye sattı. Yola çıkacağım sırada aile yadigârı olan bu eşyaları sahiplerine geri vermek istedim, ama iki Ermeni de birden ortadan yok oldu. Belli ki, bunları satın almaktan vazgeçtiğimi düşünmüşlerdi. Para onların ömürlerini birkaç gün de olsa uzatıyor. Bunları Halep'te, Konsolosluğa sahiplerine geri verilmek üzere makbuz karşılığı ve her türlü haktan vazgeçerek teslim ettim. Der Zor cemaat kıraathanesinde Ermenilerin ileri gelenleri toplanmıştı, bir doktor, iki din adamı ve birçok tüccar. Kahvenin sahibi bir Ermeni iktisatçıydı. Bağdat'a gitmekte olan Profesör Külz ciğerlerinden rahatsız olan arabacımı tedavi etti. Krizler şimdilik atlatıldı. Arabacıma üst üste üç yün fanila giydirdim, çünkü arabayı o kullanacaktı; sürücü yardımcısı olarak işe aldığım Arap genci kaçtı ve iz bırakmadan ortadan kayboldu. Der Zor'dan hiç kimse bizimle gelmek istemiyordu, ... çünkü Der Zor'dan sonra Dehşet Yolu başlıyordu.

Bu yol bana kalırsa iki bölümden oluşuyor: cesetlerin durumundan, çürümüşlük derecesinden ve giysilerden, yola saçılmış çamaşır parçalarından, elbiselerden ve ev eşyalarından buralarda olanları tahmin edebildiğim Der Zor-Sabha arasındaki birinci bölüm: Bunlardan çölde yapayalnız yolunu kaybeden bazıları şaşkın şaşkın sağa sola seğirtmiş, en sonunda güçlerini tüketerek oraya yığılıp kalmış, umutsuzluk içinde acıyla buruşturdukları yüzleriyle sona ulaşmış, bazıları gece ayazı sayesinde fazla acı çekmekten kurtulmuş ve huzurla göçmüş, bazıları Arap çeteler tarafından çırılçıplak soyulmuş, bazılarının giysileri vahşi köpekler ya da diğer hayvanlar tarafından parçalanmış, bazıları ise sadece ayakkabılarını ve vücutlarının üst kısmındaki giysileri kaybetmiş ve bazıları ise kısa bir süre önce tamamen giyinik vaziyette eşyalarının

735 Yazar I yerine hep Roma rakamı I kullanmıştır. Bunlar baskıda değiştirilmiştir.

yanına yığılıp kalmış ve ölmüş ... bunlar belli ki en son kafileden, çünkü kanlı ve yarı ağarmış iskeletler daha önceki kafileleri anımsatıyor. Ve sefaleti tahayyül etmeme gerek kalmadan, acıyı bizzat gözlerimle görmek zorunda kaldığım Sabha ile Meskene arasındaki ikinci bölümden: Sabha'yı çıktıktan sonra büyük bir Ermeni kafilesine rastladım, muhafızlık yapan jandarmalar onları sürekli daha hızlı yürümeye zorluyordu ve gözlerimin önüne geride kalanların trajedisi bütün açıklığıyla serildi. Yol kenarında açlık, susuzluk çekenler, hastalar, can çekişenler, ölüler, bir cesedin başında ağlaşanlar gördüm: Yakınının cesedinden hemen ayrılamayanlar kendi hayatını riske atıyordu, çünkü en yakın istasyon ya da vaha yayalar için 3 günlük uzaklıktaydı. Açlıktan, hastalıktan ve sancıdan halsizleşenler bir süre yalpalayarak ilerlemeye çalışıyor, sonra düşüyor ve oracıkta kalıyorlardı.

Ekmek, su, yiyecek, içecek rezervim bitmek üzere. Susuz birisine para vermek istedim. Kendisi cebinden para çıkardı ve bana bir bardak su için 1 mecidiye, yaklaşık 4 mark teklif etti. Bir damla bile suyum kalmadı.

Meskene ile Halep arasında artık Ermenilere ve cesetlere rastlanmaz oldu, çünkü kafileler büyük ölçüde Halep'e uğramıyor, Bab üzerinden gidiyorlardı.

31 Ocak günü saat 11'de Der Zor'dan yola çıkmıştım. İlk üç saat içinde tek bir cesede bile rastlamadım ve anlatılanların abartı olduğunu ümit etmeye başlıyorum.

Sonra işte o dehşet verici ceset manzaraları başlıyor:

Saat 1: Öğleden sonra: Yolun solunda yatan genç bir kadın. Çırılçıplak, sadece ayaklarında kahverengi çoraplar var. Yüzüstü yatmış. Başı kollarının arasına gömük.

Saat 1.30: Ö(ğleden) S(onra)[736]: Yolun sağındaki bir çukurda aksakallı bir ihtiyar. Çıplak. Sırtüstü yatmış. 2 adım ötede genç bir delikanlı. Çıplak. Yüzüstü. Sol kalçası koparılmış.

Saat 2: Yeni kapatılmış 5 mezar. Sağda: giyinik bir erkek. Cinsel organı açıkta.

Saat 2.05: Sağda: 1 erkek. Belden aşağısı ve kanayan cinsel organı açıkta.

Saat 2.07: Sağ(da): Çürümekte olan 1 erkek cesedi.

Saat 2.08: Sağda: 1 erkek, tamamen giyinik, sırtüstü, ağzı tamamen açılmış, boynu arkaya doğru kırılmış, yüzü acıdan çarpılmış.

736 Saatlerin yazılış biçimi standardize edilmiştir.

Saat 2.10: Sağda: 1 erkek. Alt kısmı giyinik, üst kısmını hayvanlar parçalamış.

Saat 2.15: Bir ocak izi. Her yere elbise parçaları saçılmış.

Saat 2.25: Sol(da): Yol üzerinde: 1 kadın sırtüstü yatmış. Vücudunun üst kısmı omuzlara alınmış şala sarılı. Alt kısmını hayvanlar parçalamış, kumaşların arasından kanlı baldır kemikleri görülmekte.

Saat 2.27: Parçalanmış elbiseler.

Saat 2.45: Parçalanmış elbiseler.

Saat 3.10: Bir ocak kalıntısı ve konaklama yeri izi. Parçalanmış elbiseler. Ateş yakma yerleri, bir kömür çukuru, 6 erkek cesedi, sadece pantolonları kalmış, üst kısımları çıplak, ocağın etrafındalar.

Saat 3.22: 22 yeni mezar.

Saat 3.25: Sağda: 1 giysili erkek.

Saat 3.28: Solda: 1 çıplak adam, hayvanlarca yenmiş.

Saat 3.45: 10 yaşlarında bir kız çocuğuna ait kanlı iskelet, uzun sarı saçları hâlâ görülmekte, kolları ve bacakları iki yana açılmış vaziyette yolun ortasında yatmakta.

Saat 3.50: Parçalanmış elbiseler.

Saat 3.55: Solda: Tamamen giyinik bir erkek, siyah sakallı, yol ortasında sırtüstü yatmakta, sanki yolun solundaki yüksek kayalıktan düşmüş gibi.

Saat 4.03: Sağda: 1 kadın, koynunda, bir örtüye sarılmış, mavi keten giysileri içinde üç yaşlarında bir çocuk kıvrılmış. Çocuk, bir daha kalkmayan annesinin yanında açlıktan ölmüş olmalı.

Saat 4.10: 17 yeni mezar.

Saat 5.02: Bir köpek bir insan iskeleti başında karnını doyurmakta.

Saat 5.03: Tibni'ye giriş. Sadece bir han var, başka bina yok. Hiç Ermeni yok.

1 Şubat 1916:

Saat 8.22: Ö(ğleden) Ö(nce): Tibni'den ayrılış, sürücü yardımcısı olarak yeni bir çocuk.

Saat 8.33: Solda: 1 çıplak delikanlı. Hemen yanı başında konaklama yerine ait izler, çocuk ayakkabıları, kadın ayakkabıları, mestler, pantolonlar, parçalanmış elbiseler, ki artık aşağıda bunlardan söz edilmeyecek, çünkü bütün yol bunlarla dolu.

Saat 9.04: Solda: 1 çürümüş ceset.

Saat 11.00: Solda: 1 kanlı iskelet.

Saat 11.03: Solda: 1 kanlı iskelet.

Saat 11.33: Solda: 1 kanlı iskelet.

Saat 12.05: Konaklama yerine ait izler, bir sürü giysi parçaları, teneke kutular, eski yorganlar, 1 bebek başlığı.

Saat 2.07: 1 iskelet. Sağ taraftan esen buz gibi rüzgâr nedeniyle arabanın bu tarafındaki perdeleri kapattığım için artık o gün sağ tarafta kalan cesetleri göremedim.

Saat 4.30: Sabha'ya varış. Köy Ermeni ailelerle doluydu, belli ki bunlar geleli epey olmuş, çünkü taşlardan küçük kulübeler bile inşa etmişlerdi. Bütün hanlar ağzına kadar Ermeni doluydu. Köyün içinden geçerek, dışarıda arabanın içinde gecelemek için bir yer bulmak istedim, ama en sonunda Okul Müdürü tarafından misafir edildim ve temiz bir odada kalma fırsatım oldu. Köyde daha üst tabakalardan oldukları belli olan kadınlar ve kızlar göze çarpıyordu, bu ailelerin çocukları yünlü Avrupalı giysiler giymişlerdi. Köyün taş evlerinde durumları iyi olan aileler oturuyordu. Köyün çevresindeki barakalarda ve çadırlarda ise yoksul insanlar konaklamıştı. Köyün yanı başındaki bir kampta yaklaşık 150 çadır bulunuyordu. Barakalar meyve sandıklarından yapılmıştı. Okulun hademesi Ermenilerin köye gelmesiyle başlayan pahalılıktan şikâyetçi oldu. Eskiden 6 yumurta için bir metelik ödenirken, şimdi sadece bir yumurta için 2-3 metelik isteniyordu. Zengin Ermeniler aileleri için kaça olursa olsun yiyecekleri topluyor, yoksul olanlar ise aç kalıyorlardı. Kaldıkları evler için kirayı arazi sahiplerine ödüyorlardı.

2 Şubat 1916:

Saat 9.00: Ö(ğleden) Ö(nce): Sabha'dan ayrılış.

Saat 9.45: Sol: 1 kafatası. Yardımcı sürücü olarak işe aldığım delikanlı yük arabasının atlarını kontrolden çıkardı, ama birkaç dakika sonra atlar yolun kenarında yeniden yakalandı.

Saat 1.55: Ö(ğleden) S(onra): 1 Ermeni kafilesi. Çuvallar ve ev eşyalarıyla yüklü 20'den fazla öküz arabası. Tepelerinde kadınlar ve çocuklar var. Ayrıca, sırtlarında çuvallar taşıyan yayalar. Bu arabalarla cephane taşınsa daha iyi olmaz mıydı? Kafile mola vermişti. Yerdeki çuvallardan birisine yaslanan bir kadın inliyordu. Çaresizlik içindeki bazıları, kendilerinin İranlı olduklarını söyledi, çünkü başımdaki kalpak nedeniyle beni İranlı devlet görevlisi sanmışlardı. Kamçılı jandarmalar kafileyi yeniden harekete geçirdi.

Saat 2.05: Genç bir erkek sırtındaki yükle yolun ortasına yığılıp kalmıştı, bacakları hâlâ hareket ediyordu.

Saat 2.07: Yaşlı bir kadın 12 yaşındaki bir kızın elinden tutmuş yürüyordu, ama her ikisi de oldukça bitkin görünüyorlardı.

Saat 2.08: Bir delikanlı elindeki çadır demiri ve sırtındaki ağır yükle yanımızdan geçti. Arkasında kahve masası örtüsüne sarılmış yaşlı bir adam.

Saat 2.30: Vücudunun üst tarafına örtü sarmış hasta bir adam biraz içme suyu için bana para teklif etti. Bir yudum suyum bile kalmamıştı.

Saat 2.31: Sürücüsüz iki atlı bir araba. Çuval yüklü. Çuvallar üzerinde, gözlerini kapatmış inlemekte olan genç bir kadın.

Saat 2.32: Sol: Yol kenarında ağlamakta olan yaşlı bir kadın.

Saat 2.33: Sol: Sanki hiçbir şeyle ilgilenmiyormuş gibi boş gözlerle yol kenarına oturmuş etrafı seyretmekte olan iki adam.

Saat 2.34: 25 yaşlarında hıçkırarak ağlayan bir kadın, 30 yaşlarındaki bir erkeğin yanına çömelmiş. Adamın üzerinde sadece bir gömlek ve pantolon var, yeni ölmüş uzunlamasına yatıyor.

Saat 2.57: Sol: 1 ihtiyar adam, çıplak, sol bacağı yenmiş.

Saat 3.30: Sağda: 1 küçük çocuk, üzerinde sadece gömlek var, yanında bir köpek. Giysisi biraz ileride.

Saat 3.33: Sol: 1 boş açık mezar.

Saat 3.35: Sağda: 1 çocuk, dört yaşlarında, mavi elbiseli.

Saat 3.36: Yolun solunda 500 çadırlık bir kamp yeri görülmekte. 20 yeni mezar. Bebeği kucağında bir kadın, ikisi de ölmüş.

Saat 3.37: Sol: 5 yeni mezar. 1 erkek, ölü.

Saat 3.38: Hamam'a varış. Sadece iki bina var: Jandarma karakolu ve han. Yaklaşık 5000 Ermeni yukarıda sözü edilen kampa yerleştirilmiş. 'Köyün' ortasında, yapımına yeni başlanmış bir kulübe. Yanında ölü bir adam. Hamam'daki Jandarma karakolunun komutasını, 15 gündür burada bulunan iki gönüllü üstlenmiş. Çaresiz kaldıkları koşullardan şikâyet etmekteler. Her gün yeni gelen Ermenileri emre göre ileriye yollamak zorundalar. Ama yiyecek hiçbir şey bulunmamakta. Yapabilecekleri tek şey, hiç olmazsa cesetler köyün içinde kalmasın diye, gelenleri bir an önce ileri yollamak. Ermenilerin en azından çadırların yakınındaki cesetleri neden gömmediklerine ilişkin soruma, o kadar güçleri yok, üstelik toprak donmuş, çok sert, diye cevap veriyorlar. Çoğu lekeli hummaya yakalanmış.

Türk defin ekibi sabahın erken saatlerinden gece yarılarına dek çalışıyor, ama işlerini bir türlü yetiştiremiyorlar. Yaşlı bir Jandarma 25 gündür burada olduğunu anlatıyor. Ona göre Ermeniler cezalarını hak etmişler (" er gönne den Armeniern ihre Strafe" nicht korrekt übersetzt), çünkü bazıları Padişaha karşı gelmiş. Ama yine de bunlar yargılanmalı ve kurşuna dizilmeli, yavaş yavaş, işkence çekerek öldürülmemeliymiş. Artık dayanacak gücü kalmamış, eğer bu eziyetleri görmeye devam ederse yakında aklını kaçıracakmış. Neden rapor etmediklerini sorduğum iki komutan aynen şunları söyledi: "Efendim, Hükümetin emri, Baş üstüne!" (orijinalde Türkçe).

3 Şubat 1916:

Saat 8.20: Ö(ğleden) Ö(nce): Hamam'dan ayrılış. Hava buz gibi. Yerlerdeki sular donmuş. Bir gün önce kapının önünde güneşlenen, üç erkek şimdi donmuşlar. Eldeki bütün ekmekleri satın alıyorum, 6 ekmek.

Saat 8.50: Sol: 1 çürümüş ceset.

Saat 9.01: Sol: 1 iskelet, çoraplı.

Saat 9.40: Sol: 1 elbiseli yeni ceset,

Saat 10.10: Sol: 1 elbiseli yeni ceset, yüz siyah.

Saat 10.20: Sol: 1 elbiseli yeni ceset, bacaklar yenmiş, yüz siyah.

Saat 10.26: Sol: 1 elbiseli yeni ceset, yüz kapalı.

Saat 10.30: Sağda: 1 elbiseli yeni ceset, yüz siyah.

Saat 10.31: Sol: 1 eğerli sahipsiz at, yolda durmakta.

Saat 10.57: 1 ceset, üzerine bez örtülmüş.

Saat 11.48: Sol: 1 genç kadın, yeni ölmüş. Mavi şalvar, siyah ceket. Huzurlu bir yüz ifadesi. Esmer tenli. Yardımcı sürücü yanına taş toplamış, "gâvur" cesetlerini taşlamakta. İranlı hizmetçimden bir araba dayak yedi.

Saat 12.05: Sol: 1 parçalanmış ceset. Tamamen giyinik 1 bacak. Diğeri kemiklerine dek kemirilmiş, biraz uzakta durmakta. Yanında 1 açık mezar.

Saat 12.25: 10 yeni mezar.

Saat 12.35: Sağda: 1 çıplak çocuk. Başı kafatasına dönüşmüş bile. Yük arabamız devrildi. Atlardan birisinin ayağı kırıldı. Arabayı süren yardımcı bu sefer benden bir araba dayak yedi ve o andan itibaren bana Efendi yerine Bey diye hitap etmeye başladı.

Saat 12.45: Ermeni aileler ve yükleriyle 6 kağnı arabası ve birçok yaya yanımızdan geçti. Yolun sağında iki büyük çadır kampı, toplam 600 kadar çadır, 6000 kişi. Her iki kamp da toparlanma telaşında. Çocuklar, kadınlar, ölüler, hastalar, hepsi karman çorman. Bir sürü çöp. Helâ çukuru falan yok. Birkaç adam etrafı kolaçan ediyor, ölü olup olmadıklarını anlamak için yerde yatanları ayaklarıyla yokluyorlar. Toparlananlar yanlarında hâlâ çok miktarda eşya, çadır, battaniye falan taşıyorlar; daha uzun mesafelere çıkanlar ise hayvanlarına ve kendilerine sadece yiyecek yüklüyorlar.

Saat 13.00: Abu Hureire'ye varış. Fırat kıyısında. Kampta yaşayan Ermeniler kovalarıyla Fırat'tan su alıyorlar. Nehir kıyısına inerek Fırat'tan iki buz tabakası yakalıyorum. Bunlar geceleri havanın ne kadar soğuk olduğunun göstergesi. İki genç kız iki kova ile geliyorlar. Şık elbiseleri var, Avrupalılar gibi giyinmişler, lacivert kostümler var üzerlerinde. Elleri şişmiş ve soğuk suda alışık olmadıkları bir işi yapmaktan dolayı morarmış. 6, 5 ve 4 yaşlarında üç erkek çocuk onlara eşlik etmekte. Kızlar Türkçenin yanı sıra biraz Fransızca biliyorlar, tedirginler ve nereden geldiklerini söylemiyorlar. Aileleriyle birlikte birkaç gün önce bu kampa yerleşmiş ve yolda karşılaştıkları eziyetleri unutmuş gibi görünüyorlar. Yiyecekleri oraya kadar yetmiş, zengin olduklarını söylüyorlar ve babaları bir sonraki durakta onlara yeniden birkaç gün yetecek kadar yiyecek alacakmış. Ama 6000 kişinin bütün yiyeceğini tükettiği ve hiçbir şey bırakmadığı Hamam'a kadar, yaya yürüyenler ve adım adım ilerleyen öküz arabaları için iki günlük, Sabha'ya kadar ise üç günlük yolları var. "Babalarının yiyecek satın alabileceği" ilk durak bu talihsizler için 5 günlük uzaklıkta ve bu beş gün boyunca belki de açlık çekecekler! 1,5 somun ekmeğim daha var. Ben bir sonraki durakta yiyecek hiçbir şey bulamayacaklarını anlatınca, ekmeği sadece bir koşulla kabul ediyorlar, eğer para ile satın alabilecekleri yiyecek bir şeyler bulurlarsa, bunu başkalarına dağıtacaklar; kısa bir teşekkürden sonra aceleyle uzaklaşıyorlar.

Saat 1.52: Abu Hureire'den ayrılış.

Saat 2.27: Sol: Beyaz bir beze sarılı ceset.

Saat 2.30: Sol: 3 ceset. 1'i neredeyse tamamen kemirilmiş, 1'i yeni, üst tarafı çıplak, 1'i çürümeye başlamış.

Saat 2.35: Sol: 1 erkek, gömleği ve mavi pantolonu var, henüz yeni ölmüş. İki kız başında ağlaşıyor.

Saat 2.36: Sol: 1 kız, kızıl saçlı, siyah bluzu ve gri pantolonu var, yüzüstü

yatmış.

Saat 2.40: Sol: 1 çürümüş ceset. 1 akbaba üzerine konmuş.

Saat 2.47: Sol: Küçük bir kız çocuğunun cesedi, vahşi hayvanlar tarafından parçalanmış. Siyah saçlar. Bacak kemikleri etrafa dağılmış. Etleri koparılmış. Üzerinde bir akbaba daireler çiziyor.

Saat 2.52: Sol: 1 beze sarılı ceset. Bacaklar koparılıp yenmiş.

Saat 2.53: Yükünün üzerine yatmış can çekişen bir delikanlı. Bacakları kasılıyor. Hemen yanındaki köpek bir cesedin karnını deşmekle meşgul.

Saat 2.55: Solda: Tamamen elbiseli bir erkek çocuk cesedi.

Saat 2.58: 2 kafatası ve dağılmış kemikler.

Saat 2.59: Beyaz gömlekli ve siyah pantolonlu bir erkek cesedi. Yanı başında ceketi.

Saat 3.00: Solda: Etrafta dolanan iyi besili bir köpek. Yorgan ve elbise parçaları.

Saat 3.01: Sağda: 1 ihtiyar. Omurgası görülmekte, bacaklar yenmiş.

Saat 3.02: Yolun ortasında bir omurga kemiği ve kafatası.

Saat 3.03: Solda: Kahverengi pantolonlu bir kadın, yeni ölmüş. Battaniye parçaları.

Saat 3.09: 1 ceset. Baş hâlâ yerinde. Yüz siyah. Bacaklar yenmiş. Karın ve göğsü deşilmiş ve bağırsaklar dışarıda. Çenesi beyaz bir bezle bağlanmış.

Saat 3.13: Solda: Büyük beyaz bir köpek, bir cesedin entarisini çekiştirmekte, yüzündeki etleri yemekte.

Saat 3.15: Sağda: Göğüs kısmında hâlâ deri bulunan bir ceset. Dizlerden aşağısı yok. Kalça kemikleri ortaya çıkmış. Baldır kısımlarında sadece kemikler kalmış.

Saat 3.24: Solda: 1 elbiseli erkek. 1 kadm, elbiseli, ak saçlı. Yol ortasında 15 yaşlarında bir kız cesedi, güzel bir vücudu var, uyurmuş gibi uzanmış, ama uzaklaşırken sağ kolunun eksik olduğu görülmekte, hâlâ kanlar içindeki omuz ekleminden koparılmış.

Saat 3.25: Solda: 2 erkek, elbiseli. Yüzler siyah.

Saat 3.30: Solda: 1 kadın, mavi elbiseli, bacaklar çıplak, siyah çoraplar, çok yeni. Sağda: Büyük beyaz bir köpek.

Saat 3.34: Sağda: Çamaşır ve elbise parçaları içinde sararmış kafatası ve kemikler.

Saat 3.37: Sağda: 1 erkek, elbiseli, tamamen siyah.

Saat 3.43: Sağda: 1 çocuk, kırmızı beyaz çizgili pantolonu var, üzerine kahverengi erkek ceketi örtülmüş. Biraz solda şişman bir köpek.

Saat 3.45: Sağda: 6 büyük Ermeni çadır kampı, yaklaşık 600 çadır, 6000 kişi. Ermeniler çalı çırpı toplamakta.

Saat 3.53: Sağda: 1 ceset, siyah pantolon ve sarı gömlekli, yüz siyah.

Saat 3.59: Sağda: 1 ceset, yüz siyah, beyaz gömlek, beyaz külot!

Saat 4.03: Sağda: 1 erkek, ayaklar çıplak, siyah elbise, ceketi yukarı sıyrılmış.

Saat 4.04: 1 kafa ve kaburga, yolda hemen arabanın tekerleklerinin yanında. Yüzün alt yarısının dişleri ve etleri hâlâ duruyor. Dışa çıkmış dişleri nedeniyle sanki sırıtıyormuş gibi görünmekte. Korkutucu bir görüntü.

Solda: Yolun solunda yüksek bir yerde, bu nedenle yolcuların göz hizasında, üzerindeki kırmızı elbise parçalanmış 10 yaşlarında bir kız çocuğu. Apış arası görülmekte, kanlı ve yola dönük.

Saat 4.08: Solda: 1 kadın, sarı pantolon, siyah çoraplar.

Saat 4.12: Solda: 1 küçük çocuk, beyaz pantolon. Yüz siyah, bunun dışında çok yeni.

Saat 4.13: Solda: 1 küçük çocuk, kollarını kavuşturmuş, siyah elbise, beyaz çoraplar.

Saat 4.23: Solda: 1 küçük kız çocuğu, kareli pantolon, gri manto, kahverengi saçlar.

Saat 4.24: Solda: 1 delikanlı, çok yeni, tamamen giyinik. Çuval bezinden yapılmış pabuçlar, ipleri baldırlara dolanmış.

Saat 4.37: Solda: 1 ceset, beyaz bir çarşafa sarılmış ve üzerine siyah bir örtü örtülmüş. Baş siyah.

Saat 4.50: Sağda: 1 kadın, siyah pantolon, kahverengi ceket.

Saat 4.55: Solda: 1 kadın, tam yolun ortasında, siyah ceket, siyah saçlar, koluyla gözlerini kapatmış.

Saat 6.10: Meskene'ye varış. Meskene'den önce büyük bir kamp kurulmuş, 2000 çadır var. 10.000'den fazla da insan. Tam bir çadır kenti. Helâ çukuru falan görülmemekte. Meskene ve çadır kentin çevresi çöp ve insan dışkısı yığını; arabamla bunların arasında bir süre yol almak zorundayım. Arabada geceliyorum, çünkü tamamen dolu olan şehirde kalacak bir yer bulmak mümkün değil. Jandarma karakolunda bulunan tek odada İstanbul'dan Bağdat'a seyahat etmekte olan 6 askeri hekim kalmakta. Halep ile Meskene arasındaki

yolda ceset bulunmadığını söylüyorlar. Bunlar Meskene'den sonra göreceklerini acaba İstanbul'a rapor edecekler mi?

4 Şubat 1916:

Saat 3.00: Ö(ğleden) Ö(nce): Meskene'den hareket.

Saat 11.00: 2 erkek cesedi, birisi yolun solunda, diğeri sağında.

Saat 5.05: Ö(ğleden) S(onra): Halep'e varış.

5 Şubat 1916: Yağmurlu bir hava.

6 Şubat 1916: Bol kar yağışı.

Özet: Der Zor-Meskene arasında kendi gözlerimle yaklaşık yüz ceset ve bir o kadar da yeni mezar gördüm. Yerleşim merkezlerinin mezarlıklarına katılan mezarlar buna dahil değildir. Yaklaşık 20.000 Ermeni'ye rastladım. Bu rakamlar gerçekten tarafımdan bizzat görülenlerin tahmini sayımıyla sınırlıdır. Asla yoldan ayrılmadım, örneğin Der Zor gibi kentlerde kenar mahalleleri dolaşmadım. Bu nedenle gerçek sayı bunun çok üzerinde olmalıdır. Ayrıca Fırat'ın sol yakasında bulunanları da görmedim. Benim gördüğüm yol sürgün yolunun sadece bir kısmı olmalıdır. Meskene'nin kuzeyinde Bab yönünde, Der Zor'un kuzeyinde Rebel Ain yönünde ileriye doğru yollanacak Ermeni kafilelerinin konakladıkları söylenmekte. Bu nedenle, benden birkaç hafta sonra aynı yoldan geçen yolcuların on kat daha fazla cesede rastlaması mümkündür. Türkiye'de çöl kumuyla sınırlanan yerleşim merkezlerinin hepsinde bugünlerde yüz binlerce kişinin katıldığı benzer trajediler yaşanıyormuş.

Ermeniler Türkler tarafından esir olarak değil "muhacir" olarak adlandırılmakta, Ermeniler de kendilerine böyle demekteler. Ölümlerin bu en korkuncu resmi raporlara göre, "tehcir" (yeniden iskân) olarak adlandırılmakta! Zaten resmî olarak her şey yolunda. Onların bir kuruşlarına bile dokunulmamakta veya zorla ellerinden alınmamakta ... yaşayanlardan değil. İstediklerini satın alabilirler ... eğer alacak bir şey bulabilirlerse! Ve hiç kimse asıl katilleri bu kadar kolay saptayamaz!

"Bunlara ne olacak?" diye yolda bazı Türklere sorardım, cevap aynı olurdu: "Ölecekler."

Ölecekler. Ettikleri askeri yeminin çoğunlukla geçici bir süre emre itaatsizliği ya da emrin değiştirilmesi ricasını gerektirebileceğinin hiçbir şekilde farkında olmayan Hükümete sadık jandarmaların körü körüne itaati, kış aylarının dondurucu soğuğu, yaz aylarının dayanılmaz sıcağı, lekeli tifüs ve yiyecek kıtlığı bunu garanti ediyor.

Yolda ölen ve çürüyen kişiler Osmanlı tebasına mensuptular ve Hıristiyan'dılar. Kapitülasyonlar kaldırıldı; bizler Türkiye'deki Hıristiyan Osmanlı yurttaşları ile eşitlendik, bizim eşit muamele istemekten başka yapmamız gereken birşey yok!

Ama hepsi ölmeyecek. Demir gibi sağlıklı, tilki gibi kurnaz ve parası bol olanlar hayatta kalacak. Ölümle göz göze geldiler, sinirleri çelikleşti, eğer başka bir olay olmazsa, içlerinde Türkiye'ye ve Alman Reich'ına karşı uzlaşmaz bir kin biriktirmiş olacaklar. Damarlarında akan bu yaşam gücüyle belki çok sayıda çocuk, torun sahibi olacaklar.

Bu nedenle, belki gelecekte, doğu Türk sınırında, yalnızca kuzeyde, Karadeniz kıyısında, Fars sınırında Kürtlerle değil, güneyde Fırat kıyısında da, Mezopotamya'ya dek Araplarla düşmanlık içinde, yani kaynağından Şat el Arap'a dek Fırat kıyılarında yerleştirilmiş bir Ermeni ahaliyi hesaba katmak gerekecek.

Orada tedbir almamız gerekmez miydi? Bölgedeki çok sayıdaki Fransız misyoner okullarından birisine gitmiş olan her Ermeni, akıcı bir Fransızca konuşuyor ve Fransız ruhu ile eğitilmiş durumda. Buna karşılık Ermeniler için kurulan Alman misyoner okullarında Almanca konuşulmamakta, dersler Ermenice yapılmakta; öğretmenler onlara Alman kültürünü aşılamak yerine, kendileri Ermeni öğrencilerden etkilenmekte ve Ermeni propagandasının ağına düşmekteler. Böylece bilmeden Ermeni siyasetinin taşıyıcısı haline gelmekteler.

Bu kurumlardan bazıları çok zor durumda bulunmaktadır. Yakından bildiğim birisi, 2 öğretmen ve 60 öğrenci için, bütün masraflar, maaşlar ve yiyecek, içecek dahil olmak üzere yılda 8000 mark tutarındaki gideri kendisi karşılıyor. Ermenistan'da ve oluşmakta olan Yeni Ermenistan'da bulunan Alman misyoner kurumlarına Reich yardımı yapılarak, bunlar üzerinde İmparatorluk Hükümetinin bir kontrol oluşturması, bunun giderek sıkılaştırılmasıyla Alman dilinin ve Alman ruhunun yayılmasının mutlaka sağlanması ve misyonların politik entrikalar için kullanılmasının imkânsız hale getirilmesi gerekmez miydi?

Fransız rahipleri ve Rus papazları veya onların kuklaları buralara yeniden gelerek Ermenileri Alman varlığına ve Türklere karşı kışkırtmadan önce, bu Alman ulusal çalışmasına başlamanın tam zamanı değil mi?

Son derece pratik bir açıdan, tam da Halep-Bağdat yolu üzerinde bu kadar çok canlı işgücünün imhası da çok esef verici. Bu güzergâh üzerinde, yeni yapılmakta olan ve büyük bir kısmı bitmiş yol inşaatlarını görülmekte. Ermeniler bu yolları severek bitirirlerdi. Hatta yevmiye bile talep etmezlerdi. Ama ekmek ve açlıktan ölmemek isterler. Yolun neredeyse tamamının doldurulmuş

olması, kilometrelerce çakıl dökülmüş oluşu, düzleştirilmiş, yarılmış tepeler, bazıları tamamlanmış bazılarına henüz başlanmış olan taş köprüler, yolun bitirilmesi için neredeyse avaz avaz bağırmakta! Ve işte önümüzde duran bu görevin başında, bu hat boyunca dağıtılmış 20.000'den fazla hazır işgücü oturuyor ve açlıktan ölüyor!

Yolun eldeki plana uyulup, şose olarak mükemmel yapımına da gerek yok. Birkaç yerde yapılacak küçük düzeltmeler ile Halep-Bağdat arasındaki şu anda 20 günde alman mesafe, kamyon ile rahatlıkla 5 günde alınacak duruma getirilebilirdi.

Bağdat Demiryolu inşaatçı için işçi bulunamadığına ilişkin şikâyetlere şahit oldum. Kısa bir süre içinde ihtiyaç duyulan 12.000 işçinin temin edilmesi güçtür. Ve Halep-Musul-Bağdat üçgeni içinde yüz binlerce Ermeni işgücü kullanılmadan çürüyor.

Ama İran'da vatandaşlarımız postu pazara çıkarıyorlar ve boş fişeklikler-le, hasretle cephane bekliyorlar, o cephane ise acınacak Türk menzil koşullarında, İstanbul ile Bağdat arasında herhangi bir yerde, tıkanmış bir cephe yolunda takılıp kalmış durumda.

Verilerimi en sağlam bilgilere dayanarak sunduğuma güvence veriyorum.

Wilhelm Litten

1916-02-10-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon/100; 10/12, 3262/3264; p. 22.3.1916; Yazı

İstanbul'daki Amerikan Bible-House Veznedarından
(William W. Peet) İstanbul Elçiliğindeki Başkonsolosa (Mordtmann)

February:10:1916

Dear Dr. Mordtmann,

I do know if you have seen the enclosed report from Schwester Rohner, dated Aleppo, Jany:17th. We are sending now L.T. 500 per month to Schwester Rohner and Schaefer.

Yours faithfully.

M.M. Peet
Treasurer

[*Türkçesi*]

Sayın Dr. Mordtmann,

Rahibe Rohner'in Halep'ten yolladığı 17 Ocak tarihli ekteki raporu görüp görmediğinizi bilmiyorum. Halen her ay Rahibe Rohner ve Schaeffer'e 500 Türk Lirası yolluyoruz.

Sadık bendeniz

M.M. Peet
Veznedar

Ek

Halep, 17.01.1916

Sevgili Bay Peet,

Alman Büyükelçiliği vasıtasıyla bir Şubat sonuna kadar bin Pfund gönderdiğinizi, telgrafımıza verdiğiniz cevaptan öğrendik. Bu satırlar size ulaştığında tutar çoktan yolda olacak. Bin Pfund büyük bir meblağ, ama biz Almanların dediği gibi, saatlik ihtiyaçlara göre; kızgın taş üstünde sadece bir damla. Bugün buranın evangelist cemaatinin vaiz papazı Hovhannes Eskiciyan yanımdaydı ve benden size olayı bir kez daha anlatmamı rica etti. Halep'in Güney ve Güneydoğusundaki bir yerle ilişkiye geçmede başarılı olundu. Paranın dağıtımını sağlayacak ve acil çalışmayı organize edecek güvenilir adamlar her yerde var. En önemlisi, geri kalan yerlerde de yollara dağılmış sahipsiz çocukları üzerine çalışmadır. Kilis, Ras-el Ain, Lebka, Hanea, Humus, Muara, Seliniye, Halep'te bu durumdaki çocuklar toplandı, tabiî bu yetimhaneler tamamen yabancı yardımına muhtaçtırlar. Siz artık eğer yardım gönderemezseniz onlar açlıktan öleceklerdir. Kısa süre önce bir adam Kilis yolundan otuz çocuk getirdi; Hükümetin onlara bakmak için parası bulunmadığı gerekçesiyle reddedildiler. Ertesi sabah otuzu da yolda donmuş olarak bulundu. Şimdi Kilis'te büyük bir yurt açıldı. Fakat tüm bu yüzlerce çocuğun eline tarafınızdan her gün bir şeyler verilmek zorunda, aksi halde bunu yapabilecek başka kimse yok. Yüzlercesi ayrıca evsiz, sokakta dolaşıyorlar. Yeterli araç gereç olsa daha fazla sayıda çocuğu kurtarmak mümkün. Fakat bunun için büyük bir haftalık tutar gerekli ve bu da sizden bekleniyor. Elinizdeki bütün çanları çalınız. Bu çocukları Amerika'ya götürmek için temaslar yapılamaz mı? Bu şekilde bir kaç bin çocuk kurtarılabilirdi. Burada Halep'te tahminen sadece 750 çocuk toplandı; büyük bir bölümü için Türk Hükümeti günlük ekmek ve yiyecek veriyor, ama elbise, yatak vs. başka bir şekilde temin

edilmek zorunda. Hükümetin bu yetimleri İstanbul'a gönderme niyetinden söz ediliyor.

Antep'te durumun ne olduğunu duydunuz; her şey çok karanlık ve umutsuz görünüyor. Ama eğer gecenin en karanlık yerinde isek sabah yakındır. Cemal Paşa'nın bize verdiği 350 kişilik çocuk kafilesi sefil bir durumda, böyleleri hâlâ her gün acından ölüyorlar.

Siz nasılsınız? Başkentte her şey sakin.

Selâmlarımla

[Beatrice Rohner]

Bize lütfen Alman Elçiliği aracılığıyla, Alman Konsolosluğumuza şifrelenmiş, sizden haftada kaç para bekleyebileceğimize dair kesin bir cevap gönderin.

[Mordtmann'ın notu, 15.2]

Bay Dr. Weber'e: Sanırım tarafımızdan herhangi bir şey sevkedilmesine gerek yok. Eğer burada zaman olsaydı, bunun için bu ekten bir kopya almak iyi olurdu; ek daha birkaç ilginç haber içeriyor. Ben M. Peet'in telefonunu onaylıyorum.

1916-02-14-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14090, A 4240, pr. 15.12.1916; Yazı

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Müdürü
Friedrich Schuchardt'dan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 14 Şubat 1916

Dosyanızın tamamlanması için size buraya en son gelen raporların kopyalarını (2 nüsha) göndermemize izin verin. Eğer bir kopyanın aynısı orada da alınırsa, size raporlarımızın hemen iletilmesini kayda geçirmek için müteşekkir kalırız.

Mit vorzüglicher Hochachtung zeichnet ergebenst

F. Schuchardt

Ek 1

Halep'teki Bir Vaizin Raporu

Halep, Aralık 1915

[Kopya]

Sürgüne gönderilen Ermenilerin çektikleri hayal edilmesi veya tanımlanması mümkün olmayan türdendir. Kış soğuğunda binlerce kadın, çocuk, hasta aç ve çıplak çöllerde ve yollardadır. Türk Hükümeti sadece kalacak yer için ve çok az yardımcı oluyor. Eylül ve Ekim aylarında Halep yakınlarındaki Hama'ya tahminen 20.000 sürgün gelmişti. Bugüne kadar onlar için Türk Hükümeti tarafından tahminen 2000 Türk kuruşu harcandı; yani kişi başına 13 para dört kuruş düşmektedir. Sadece o 2 ay içinde üç bin insan açlıktan, iki bini bulaşıcı hastalıktan öldüler. 500'ün üzerinde çocuk çöp yığınlarında aranırken saldırılarda öldü. Bu sayılar gerçektir, istatistiksel olarak tespit edilmişlerdir.

Bu iki aydan sonra artık tek kuruş verilmedi, bunun üzerine ölüm olayları daha da arttı.

Humus civarında bir köyde bir haftada yüz kişi açlıktan öldü; onlar bizim evangelist bir cemaatin mensuplarıydılar. Bu lokal gerçekten hareketle diğer yerlerde açlık ve hastalığın nasıl yayıldığı kolayca anlaşılabilir. Her taraftan ekmek ve para için yardım çağrıları, ricalar geliyor. Bir çok yerde Hükümet tarafından yönetilen sürgünlere yardım merkezleri kapatıldı. Konya'dan Musul'a Halep'ten Kaan'a (ölü deniz yakınında) kadar caddeler, köyler, stepler mezarlarla ve gömülmemiş cesetlerle doldu. Akbaba ve çakallar temizlemekten yorgun düştüler. Başlangıçta insanların yanlarında bazı şeyleri vardı, ama onlar yolda yağmalandılar, hatta bazılarının iç çamaşırları bile alındı. Birçoğunu da kendileri sattılar. Şimdi hiçbir şeyleri kalmadı. Biri bana şöyle dedi: " Biz yorganlarımızı sattık, üzerine oturduğumuz veya yattığımız kilim parçalarını da, su fıçılarımıza kadar her şeyimizi. Yolda köylülerden bize yardım etmelerini rica ettik, fakat onlar, çocuklarımızı satarsak karşılığında bize ekmek vereceklerini söyleyerek reddettiler." Birçoğu da bunu yaptı, çocuklar 2 mecidiyeye satıldılar. Hastalıktan, açlıktan ölen çocukların sayısı bir lejyon eder. İnsanlar sokakta yurtsuz, yiyeceksiz, giyeceksiz, doktor yardımından yoksun. Bu arada her şey korkunç pahalı: Bir halk bu şartlar altında varlığını sürdürebilir mi? Hatta burada Halep'te açlıktan ölen insanlar var. Bir adam şunu söyledi: "Biz on kişiydik, tek ben kaldım." Bir anne ağlayarak şöyle anlattı: "Altı çocuğum vardı, bunlardan dördü açlıktan öldü, diğer iki kalan kafilede, yatıyorlar."

Ben artık gerçekleri saymak istemiyorum Vicdan merhamet sahibi olan birine burada olanların bir tablosunu çizmek için söylediklerim yeterlidir. İn-

sanlık adına, Hıristiyanlık adına bu talihsiz, aç, ezilmiş halka, ölen bir halka merhamet edin. Eğer mümkünse size uzanan aç çocukların ellerine bir dilim ekmek verin, eğer mümkün değilse en azından merhametle, acıyarak anın onları.

Ek 2

Hemşire Beatrice Rohner'in Raporu

Halep, 29 Aralık 15

[Kopya]

16.12 Perşembe günü Paula [Schäfer] ve ben Maraş'ı terkettik. Sarılar üzerinden İntilli'ye ve oradan demiryoluna ulaştığımız İslahiye'ye kadar gittik. Eğer Maraş-İslahiye araba yolu tamamlanmışsa bir buçuk günde Halep'e varılabilir. Biz burada önce Frank otelinde kaldık ve hemen Cemal Paşa ile konuşma fırsatı bulduk. Ondan özellikle rahat çalışma gereğini vurgulayarak Halep civarında gezebilme izni rica ettik. Ekselansları çok iyi idi. Fakat bize bu izni veremeyeceğini açıkladı. Buna karşılık bize yardım çalışmasını Halep içinde yürütmemizi teklif etti. Ben onunla ikinci kez, yalnız konuştum, çünkü Paula Haruniye ve Maraş'a geri dönmüştü. O, çok ihmal edilen ve ezilen, bakıma ihtiyaç duyan, şehirdeki Ermeni yetimhanesini devralmamızı rica etti. Ayrıca çocukların barınma sorunu dahil, bütün masrafları ödeyeceklerini ve buranın valisinin bana gereken her şeyi sağlayacağını, eğer bunu yapmazsa kendisine telgrafla bildirmemi söyledi. O gün Şam'a hareket etti; daha sonra benimle konuşmak için otelden bir kaç kez aratmış ama ben maalesef dışarıdaydım. Arkasından bana çok hoşgörülü davranan valinin yanına gittim.

Onay telgrafı bugün, şimdi geldi; sanırım biz bu olayda yapabileceğimizi yapmak zorundayız, resmi makamlarla birlikte çalışmak hoş olmasa da belki bu, burada, bu ülkede çalışmamızın geleceği bakımından önemli bir adım anlamına geliyor.

İçinde çocukların -bugünkü sayı 311- kaldığı ev şehrin içinde bulunuyor ve tarihi bir Fransız binası; savaş başlayınca hemşireler sürüldü ve binaya el konuldu. Daha sonra içinde aylarca askerler oturdu, sonra buradan gelip geçen sürgünlere tahsis edildi.

Binlercesi geldiler ve gittiler, hastalandılar ve öldüler veya orada kaldılar. Çocukların yüzde 50'si öldü; hâlâ yaşayabilenler acınacak durumdalar. Tüm ev berbat olmuş, kirlenmiş, yarısı tahrip edilmiş. Birinden diğeri, boşuna baktık, tüm büyük evler askeri hastane ve okul olarak kullanılıyordu. Dr.[737]

737 Sonraki cümlenin üzeri çizilmiş ve zor okunuyor.

... çocukları Fırat kenarındaki Cerablus'a ve boş bulunan sosyal barakalara götürmeyi önerdiler, fakat duyduğumuz kadarıyla burada tifüs hâlâ fazlasıyla yaygındı. Eğer çocuklar kurtarılacaksa, biz hemen işe el koymalıyız, Paula'yı, 1-2 kızla birlikte iki hafta içinde bekliyorum; bu arada tamirat için memurlar çağırır ve orada acil olarak işe başlarım.

Şimdi yeni sürgünler için buranın merkezi güneydoğudaki Bab'dır; orada binlerce kişi açlık ve salgın hastalıktan ölüyorlar. Bütün gün mezar kazılıyor. Antep'ten son Ermeniler de sürülüyor; korkarım ardından sıra bir kere daha zavallı Maraş'a gelecek.

Buradaki vaazın bir raporuyla birlikte.

[Dışişleri Bakanlığından Konstantinapol Büyükelçiliğine 19.2]

Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği tarafından iletilen Ermeni takibatları hakkındaki raporların kopyaları Büyükelçiye Pera No. 128 sayısıyla bilgi olarak gönderilecektir.

[Dışişleri Bakanlığından Schuchardt'a 19.2]

Bu ayın 14'ünde ekselanslarına gönderilen yazıyla raporların Halep'ten Ermeni uygulaması üzerine raporlarının kabulünü teşekkürlerimle birlikte onaylıyorum. Raporlar İstanbul İmparatorluk Büyükelçiliğine hemen gönderilecekler. Ayrıca buradaki sansür noktalarından geçen yazıların kopyalarından alınmamasına dikkat çekmek isterim.

1916-03-03-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14090/MF7141/71-77

Baskı: DuA Dok. 246 (kıs.)

Reich Milletvekili Matthias Erzberger'den

Dışişleri Bakanlığı Komisyonu üyesi Rosenberg'e

Berlin, 3 Mart 1916

Sayın Baron,

Ekte şunlar sunulmuştur:

1.) Coenaculum'un mirası üzerine yaptığım öneriyle ilgili dün umumi karargâha Sayın Alman Şansölyesine göndermiş olduğum mektubun kopyası,

2.) Enver Paşa ve daha sonra Talat'a, Fransızcaya çevirisini, vermek üzere

taslağını kendi yazdığım muhtıra. Bu memorandum hakkında gelecek pazartesi Köln'de Sayın Kardinal ile konuşacağım.

Bir değişiklik hakkında herhangi bir isteğiniz varsa, bu gün içerisinde bana bildirirseniz benim için çok iyi olur.

Yüksek saygılarımla

Sizin sadık kulunuz

[M. Erzberger]

Ek

Türkiye'deki Hıristiyanların Lehine Alman Tedbirler Hakkında Muhtıra.

III. Katolik Ermenilerin durumu.

1) Sayıları bazıları tarafından yaklaşık 100.000 civarında, bazılarıysa ondan da yukarı olduğu tahmin edilen Katolik Ermeniler, sözümona Gregoryen ya da Ortodoks Ermenilerden olduğu kadar Protestan Ermenilerden de kesin olarak ayrı tutulmalıdır. Onlar kendilerine ait bir patriğinin altındadırlar ve Türk Hükümeti onları millet olarak tanımıştır ve asla milliyetleri bakımdan şikâyete sebepleri olmamıştır. Genel olarak kabul gören özellikle bu milliyetçi çabalarına karşı antipatileri, yurttaşlarının o büyük nefretini kendi üzerlerine çekmiştir ve milliyetçi entrikaları yasaklayan Patriklerine de ismen büyük düşmanlık kazandırmıştır. Milliyetçi Ermeni bağımsızlık fikrinin temsilcileri Rusya'ya dayanan Ortodoks Ermenilerdi. Onlar Rusya'dan gönderilenleri ve diğer taraftan Amerikan okullarında eğitilmiş Ermenileri kendi içlerinde barındırıyorlardı, ki bunlar din ile birlikte Protestan Amerikan misyonerlerinin genellikle demokratik zihniyetini de alır, sıklıkla Amerika'ya seyahatler düzenler ve sonra keşşaf olarak geri dönerlerdi.

2) Katolik Ermenilerin sadık tutumlarına ve onlara verilen teminatlara rağmen yurttaşlarının başlarına gelen kaderin aynısı onları da buldu. Onlarda can ve mal kaybı aşağı yukarı diğerlerindeki kadar büyük, uygulamada genelde yapılan tek fark infaz ve sürgünlerin birkaç gün ya da hafta ertelenmesiydi. İçeriden Ermeni olmayan görgü tanıklarının getirdiği raporlar yazılamayacak kadar korkunç. Ermeni-Katolik kilisesinin şimdiki durumu aşağıdaki gibidir.

3) 15 piskoposluktan 11'i artık faal durumda değil: Adana, Ankara, Kayseri, Diyarbakır, Erzurum, Harput, Malatya, Mardin, Muş, Sivas, Trabzon. İki piskoposluk kısmen imha edilmiştir: Maraş ve Halep. Faaliyette olanlar sadece İstanbul ve Bursa, üstelik onların bile kısmen kayıpları olmuştur. Örneğin İzmit'te Katolik Ermeniler Gregoryen Ermeniler gibi kovuldu, yaşadıkları

semtler yakıldı, malları sözde kovulanlara dağıtıldı ama aslında Türk memurların zenginleşmesi için verildi. Piskoposların yıkılmasıyla ilgili asıl önemli olan, Diyarbakır, Harput, Malatya, Mardin, Muş ve kısmen Erzurum'da yaşayan insanların katliam ile, geri kalanlarsa sürgün ile yok edildi.

4) Sürgün insana öldürülmekten daha hafif bir cezaymış gibi gelir. Ama aslında ikisinin birbirinden pek bir farkı yoktur. Çünkü yapılan genel katliamlardan her zaman bazıları kaçabiliyor, saklanabiliyor ya da dağlarda gizlenebiliyorken, sürgünlerde hayatta kalma şansları çok daha düşüktür. İnsanları haftalarca ve aylarca hayvan sürüleri gibi sürgün edilecekleri yere sürüyorlar ve gerekli besin kaynakları çok ender olarak bulunmaktadır. Böylece zavallılar kitleler halinde açlıktan ya da salgınlar yüzünden ölmektedir. Sürgün yerine vardıklarında onlar için durup dinlenmek yok, hemen tekrar yeni bir sürgün yerine doğru sürülmeye başlarlar ve oradan da yine yeni bir yere, öyle ki asla dur durak yok. Aileler Türk yerleşim yerlerinde dağıtılırlar ve genel olarak erkekleri kadınlardan ayırdıkları için kadınlar geçimlerini kendi başlarına sağlamak zorunda kalıyorlar. Açlık ve tehditler onları Türklerin ellerine düşürmektedir. Bu durumda çocuklar kendiliğinden Türk olmayı kabul ediyorlar ya da "savaşta öksüz kalmış çocuk olarak" devlet tarafından resmi yollarla Türkleştirilirler.

5) Türk yönetiminin piskopos mümessillere verdiği sözlerden, geri kalan Katolik Ermenilerin geri dönebileceği ümit ediliyordu. Ama gerçekte onlardan hiç biri geri dönmedi. Tam aksine. Güvenilir kaynaklardan alınan haberlere göre şimdi Maraş, Antep ve Halep'te geri kalan Ermenilere karşı da aynı tutum sergileniyor.

Türk Hükümetinin güttüğü politikalar, itilaf devletlerin baskısının itham ve iddialara karşı savaş sırasında yumuşatıcı etki yaratacak bir takım tedbirlerin alınmasını gerektiriyor. Hemen uygulanacak tedbirler olarak şunlar öneriliyor:

1) Sürgüne gönderilen kişilere, özel kişilerle değil, Almanya'da teçhizatlandırılacak ve bedavaya çalışacak Maltalı Şövalyeler Tarikatının bir misyonu ile doğrudan yaklaşılması olanağı... Ekmek ve gerekli diğer nakdi yardımlar bu misyon vasıtasıyla dağıtılacak, ancak Alman ya da Türk Hükümeti tarafından sağlanacak.

2) Sürgüne gönderilenlerin yavaş yavaş geri getirilmesi ve yeniden yerleştirilmesi, imkân olursa tren yollarının yakınlarına ki bir yandan daha iyi korunabilsinler, diğer yandan yiyecek ve içecek ile daha kolay bakılabilsinler. Her halükârda savaş bölgesine dahil sayılan yerler göz önünde bulundurulmayacaktır. Bununla birlikte yerleşme alanları Anadolu bölgesiyle sınırlı olup, Suriye ve Arabistan'a yayılmamalı. Yerleşim toplu mahallerde gerçekleşecektir.

Hükümet geriye dönen Ermenilere önceden sahip oldukları toprakların miktarı kadar ve kalitesine denk düşen topraklar verecektir. Ev ve mal kayıplarına karşılık kendilerine bedava inşaat malzemesi, tarım araç ve gereçleri ve ekin için tohum verilecektir. Geriye dönüşleri ve yerleşmeleri Maltalı şövalye tarikatının delegasyonu ile gerçekleşecektir.

3) Ermenilerin dini ihtiyaçlarının giderilmesi. Örneğin Ankara'da 2000 Katolik Ermeni, defalarca onlara bir rahip göndermek için çeşitli girişimlerde bulunulmasına karşın hâlâ piskopossuz ve rahipsiz ibadet etmektedir. Kapatılan kiliseler tekrar açılmalı, kiliseye ait mallar geri verilmeli ve korkularından dolayı İslâma geçiş yapan Ermenilere kiliselerine dönüşleri imkânsız kılınmamalı.

4) Şehirli Ermeniler, eğer savaş bölgesinde değilse önceden yaşadıkları şehirlere geri dönebilecek.

5) Tasfiye kanunu geçici olarak kaldırılacak ya da en azından geriye dönen Ermeniler için geçerli olmayacak.

6) Katolik Ermeniler hakkında kabul edildiği üzere, devrimci hareketlerden uzak durdukları için geriye getirilmelerinde öncelik tanınmalı.

7) Türkiye Hükümetinden, Bay Terziyan Katolik Ermenilerin patriğini Katolik kilisesinin prensiplerine göre tanıması rica edilecek.

Bu tedbirlerin uygulanması ile Orta Avrupa Hıristiyanları arasında var olan kızgınlık yatıştırılabilir. Özellikle Malta Tarikatı bu tedbirlerin uygulanması için çok uygun. Bunun için gerekli paralar Türk Hükümeti zimmetine Alman Hükümeti tarafından sağlanacaktır.

Bu öneriler Türk savaş hedeflerini engelleyen sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlayan düşüncelerle yapılmıştır. Türk Hükümetinin tüm haklı taleplerini de fazlasıyla karşıladığımızı düşünüyoruz. Bu öneriler diğer taraftan Türkiye'deki tüm yerli ve yabancı Katoliklere tam bir inanç özgürlüğü için garanti vermekte.

1916-03-27-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14090.
Baskı: DuA Dok. 255 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Metternich) Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 131

Pera, 27 Mart 1916

17 Mart tarih ve 213 sayılı Kararname Hakkında.

Durumu telgrafla rapor etmesi istenen Halep Kayzerlik Konsolosu, sefalet içindeki Ermenilere İsviçreliler tarafından önerilen yardımı ve yaptığı işe çok uygun bulduğu Dr. Vischer'in bilgilenme gezisini olumlu karşılamakta. Ancak, İsviçre Derneğinin katılımının kalıcı olduğuna inanmamakta, daha çok el altından yardımda bulunmalarını beklemekte, bu nedenle Dr. Vischer'in hedefinin Bağdat olarak belirlenmesi gerektiği görüşünde, çünkü yolda Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Der Zor'u şüphe çekmeden ziyaret edebilir.

Türk makamlarının, Amerika'dan Ermeniler için ulaştırılan zengin yardımların, en gösterişsiz biçimde ve herhangi bir siyasi propagandadan uzak olarak dağıtılmasına dahi izin verip vermeyeceği belli değildir.

Karşılıklı olarak verilen bütün güvencelere rağmen, Babıâli'nin tehcir edilenlerden arta kalanları da temizlemek istediği, yoksulluk ve açlığın pençesinden kurtulmayı başaranları da barış anlaşmasından önce ortadan kaldırmayı amaçladığı gibi bir izlenim belirmektedir. Bay Rössler'den ulaşan son haberlere göre, Halep'te ikamet eden Ermenilerin de yakında tahliye edilmesi söz konusu. Polis tarafından el altından İslâmiyet'e geçenlerin bu tedbirden kurtulacakları haberi yayılıyor.

Bir süre önce Adrianopel kentinde de aynı şey yapıldı; bunun sonucunda gerek Halep'te gerekse Adrianopel'de birçok Ermeni İslâmiyet'e geçti. Küçük Asya'nın değişik bölgelerinde toplanan Ermeni tehcircilerin durumu da pek farklı değil; bunlar resmi makamlardan herhangi bir destek görmemekte, günlük geçimlerini kendileri sağlamaya çalışmaktalar, iş bulmaları engellenmekte, sürgünle tehdit edilmekteler ve sonuçta kurtuluşu din değiştirmede buluyorlar.

Bay Vischer'in Bay Roessler'e yazdığı yazı, bir anket ile birlikte iletildi; diğer anketleri Şam, Adana, İzmir ve Musul Konsolosluklarına gönderdim.

Metternich

1916-03-29-DE-002

Kaynak:DE/PA-AA/R14091/23-24

Baskı: DuA Dok. 256

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Metternich) Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 139

Pera, 29 Mart 1916

131[738] No'lu rapora ek olarak.

Buradaki American Bible House'un ricaları üzerine Şam Kayzerlik Konsolosuna, bu kurum tarafından Şam'daki yoksul Ermeniler için planlanan büyükçe bir yardım kampanyasının imkânları konusunda görüşlerini sordum. Şam'da ya da Beyrut'ta depoları olan büyük bir merkez kurulması düşünülüyordu; gerekli para ve yardımcı personel Amerikalılar tarafından sağlanacaktı. Buna karşılık ısrarla bir Almana yöneticilik görevi verilmesi istenmiş ve bu iş için Rahip Kunze üzerinde durulmuştu.

Bay Loytved şu cevabı verdi:

"Üç hafta önce Şam'da ikamet eden Alman misyoneri Hanauer'in yönetiminde Şam'da ve çevresinde bulunan Ermeniler için yemekhane, hamam ve yetimhane kurmaya niyetlenmiştim. Bunu Cemal Paşa'ya bildirdim. Bana gizli olarak, kendisinin şahsen Ermenilerin kaderini mümkün olduğunca hafifletmek istediğini, ama yardım faaliyetlerine herhangi bir Almanın ya da Amerikalının katılmasını engellemek konusunda İstanbul'dan kesin talimatlar aldığını söyledi, çünkü Ermenilerin Türk Hükümetine karşı olan iç direnci, ancak hiçbir yabancı Hükümetten yardım beklememeleri gerektiğini kavradıklarında kırılabilecekmiş. Eğer mümkünse kendilerinin bir şeyler yapmaları şeklindeki ricam üzerine benim yanımda Şam Belediye Başkanına talimat verdi ve bir ev tutularak burada Ermeni yetimlerin barındırılmasını istedi. Cemal Paşa benim tarafımdan Ermenilere ulaştırılacak paraları kabul etmeye ve bunları benim de güvendiğim Türk memurlar aracılığı ile dağıttırmaya hazır olduğunu bildirdi."

Ayrıca, Türk yetkililer sürgündeki kişilere yardım konusunda Ermeni Patrikhanesine de engel oldukları için Patrikhane yabancıları aracı olarak kullanmak zorunda kalmıştır. Babıâli sanki nereden gelirse gelsin her türlü felaket yardımını reddedecek gibi görünüyor.

Metternich

738 A 8373

1916-04-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/100;10/12, 4572; p. 21.4.1916 p.m

Malatya'daki Körler Yurdu Yöneticisi Rahip Ernst J. Christoffel'den Konstantinapol Elçiliğindeki Başkonsolosa (Mordtmann)

Sivas, 1 Nisan 1916

Çok Sayın Bay Başkonsolos!

Size, hareketimden önce gayretleriniz ve ilginiz için gönülden teşekkürümü ifade edemediğim için çok üzgünüm. Yola çıkacağım gün sizi evinizde ve Elçilikte aradım, ama maalesef bulamadım. Şimdi size seyahatimi bir kaç sözle anlatmak ve teşekkürlerimi ifade etmek için fırsat buldum. Buraya dün geldim ve şimdiye kadar yolculuğum oldukça iyi geçti.

Kayseri ve Sivas halkıyla muhacirlerin çatışmaları üzerine hiçbir kanıt bulamadım. Bunun dışında ama durum tesellisiz; özellikle Ermeni ahali açısından; Ereğli'de, Müslümanlığa geçmeyi reddetmiş son Ermenilere rastladım. Oradan buraya kadar, radikal bir temizlik yapılmış; ya sürgün edilmişler, ya İslâm'a geçmeye zorlanmışlar, ya da katledilmişler. Hiçbir yerde artık bir Ermeni sözcüğü duyulmuyor. Gemerek'te 1000'lercesi öldürüldü. Yozgat bölgesinde 6 Ermeni köyünün halkı katledildi; herkes, bebekler bile. Yolda daha bir kaç bin Ermeni yol işçisine rastladım(amele taburu), büyük bölümü Müslümanlaştırılmış, hâlâ Müslüman olmaya zorlanıyorlar. Bu insanların da, işlerini bitirdikten sonra, Erzincan bölgesinde olduğu gibi, herhangi bir nedenle öldürülmeleri tehlikesi var. Bunların hayatları garanti edilemez mi? Halkın geri kalanı için acaba artık hiçbir şey yapılamaz mı?

Sivas civarında dostlar edindiğim bir köyde 500 erkek vardı, bunlardan şimdi 30'u yaşıyor. 18 kişilik bir aile cinayet ve hastalıklardan 14 üyesini kaybetti. Diğer kalabalık ailelerden bir veya iki kişi yaşıyor. Bu münferit bir olay değil, aksine hemen hemen kural haline gelmiş. Buradan çıkarak ölenlerin sayısı tahmin edilebilir. Sürgünlerden kadın ve çocukların birçoğu orada kaldığı için Malatya'da yoksulluk büyük. Yalnız bunların sayısı salgınlar ve açlıktan oldukça azaldı. Beni orada bekleyen görevden korkuyorum. Ayrıca Protestanlarda da geri durmuyorlar. Her şeye kadir Tanrı, insafa gelir inşallah.

Size çok teşekkür ediyorum.

Ernst J. Christoffel
Rahip

Dersim Kürtleri huzursuzlar ve bir ayaklanma planı içinde görünüyorlar. Türkler ve Ermenilere arasında, sanki zulümlerin nedeni Almanlarmış gibi bir görüş yayılıyor.

Okunmaz yazımı affedin. Masam yok, dizlerimin üzerinde yazıyorum.

Christoffel (Malatya)

1916-04-03-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14091, A9024 pr. 4.7.1916 a.m; BoKon/100; 10/12 3749 ve 1/477(1915), Rapor

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Elçiden (Wolff-Metternich) Başbakana (Bethmann Holweg)

Pera, 3 Nisan 1916

Türk Hükümeti 22 Aralık 1915 tarihli notasında (raporun 23 Aralık 1915 tarihli 729 No'lu eki) Ermeni takibatı nedeniyle Alman vatandaşlarının maruz kaldıkları zarar için her tür sorumluluğu reddetti. Zararın tazmin edilmesi talebi tarafımızdan, 13 Eylül tarihli sözlü notada (13 Eylül 1915 tarihli, 6358 No'lu raporun eki) dile getirilmişti.

Türk Hükümeti sürgün tedbirinin, bizim de kabul ettiğimiz gibi sadece doğu vilayetlerinde değil, askeri nedenlerle tüm ülkede gerekli olduğu görüşünde. Ermenilerin sürgün gerçeğini ülkenin doğrudan savaştan etkilenmeyen kesimlerinde zarar tazminatına neden olan hak ihlali olarak sunmanın hiçbir şansı olmayacaktır. Biz taleplerimizi sadece, tedbirlerin Hükümet organları tarafından yürütülmesinde yapılan canice saldırılara ve kusurlu ihmallere dayandırabiliriz. Ancak burada memurların sorumluluğa aykırı davranışları ile tek tek her olayda servete verilen zarar arasındaki temel bağlantının ispatı pek mümkün olmayacak. Ama burada, aleyhteki malzemenin bu bolluğunda, zararın Hükümetin sorumlu olduğu bir kabahate dayandığı varsayımından hareket edilip edilemeyeceği sorusu ortaya çıkıyor.

Ödenecek tazminatın şekline gelince, burada genel uluslararası hukuk ilkelerine göre sadece doğrudan zararın hesabını çıkarabiliriz. Fakat zararların büyük bölümü önceden ödeme kabiliyeti olan Ermeni borçluların kaybolmuş olmasından veya tüm servetlerini yitirmiş olmalarından kaynaklanıyor. Buna doğrudan zarar olarak bakılamaz. Buna rağmen bizim burada tazminat isteyip istemeyeceğimiz sorusu ortaya çıkıyor. Bunun dışında yalnızca, Alman alacaklıların, bir arazi, ürün veya mal üzerinde bir ipotek veya benzer hakka

sahip oldukları ve ipotek edilen malın zarara uğradığı, imha veya gasp edildiği göreceli olarak az sayıdaki vaka geriye kalıyor.

Türk Hükümetiyle görüşmelerden, tek tek tazminat konularında olumlu sonuç çıkacağı sözü vermiyorum. Tarafsız bir mahkemede bir dava yürütmek düşünülemez. Yalnızca avanslarımızın ödenmesinde fırsat olduğunda sorunu dile getirme imkânı olabilir ve Ermeni tehcirinden zarar gören İmparatorluk vatandaşlarına tazminat olarak toplu bir tutar istenebilir. Ben, ödemelerin bizim Türk Hükümetine karşı reklamasyonlarımızın ayarlanmasında kullanılabileceğini varsayıyorum. Ermeni mükelleflerin kaybolması veya yoksullaşması sonucu ortaya çıkan zarar, yüzeysel bir tahmine göre şu kadar:

Deutsch Bank'da.....1.500.000 M

Orient Bank'da .....2.000.000 M

Alman Levanten Pamuk Şikreti'nde.....500.000 M

Anadolu Ticaret Şirketi'nde.....20.000 M

Tek tek firmaların zararlarını tahmin etmek zordur. Ama bütünü için 5 milyon Mark'tan daha fazlası gerekmeyecek.

Ama diğer yanda düşmanlarımızın Ermeni zulümlerinde ortak sorumlu saydıkları bizi, Ermenilerin acılarının azaltılması için hiçbir devlet parası ayırmazken, bir de ganimetin bir bölümünü kapmakla suçlamalarına hazır olmamız gerekir. Fakat bu bizim taleplerimizden vazgeçmemize sebep olmamalıdır.

Başka bir soru Türk Hükümetinin bu giderler için parlamentosundan onay almayı başarıp başaramayacağıdır. Onların, bunun için bir yol bulması mümkündür. Eski Ermeni huzursuzlukları nedeniyle (2244 No'lu, 22 Ekim 1902 tarihli Elçilik raporu ve 951 No'lu 20 Aralık 1902 tarihli emirname) taleplerimizin tazmin edilmesi bir emsal teşkil ediyordu. Ekselanslarından, sorunun böyle ele alınıp alınmaması gerektiğini bana bildirmesini rica ediyorum. Ben o zaman Türk Hükümeti'nin 22 Aralık tarihli notasına, taleplerimizin aslında tehcir olaylarına değil, tehcir sırasında Hükümet organlarınca işlendiği kabul edilen aşırılıklara dayandığı yönündeki yanıtımızda diretirdim

P. Metternich

Ek

Türk Hükümetinden İstanbul Büyükelçiliğine Nota

Le 22 Décembre 1915

En résponse aux communications de l'Ambassade de Sa Majesté l'Empereur d'Allamagne datées des 3 Juillet, 13 Septembre et 16 Novembre 1915, Nos 3659 et 8972 et relatives au déplacement des arméniens, il est porté a sa

haute connaissance ce qui suit.

En premier lieu il est a remarquer que les mesures prises a l'égard de la population arménienne de l'Empire rentrent dans le domaine des actes d'administration intérieure du pays; elles ne sauraient donc faire l'objet d'une démarche diplomatique fussent-elles de nature a toucher inévitablement aux intérêts des étrangers y établis. En effet, il est incontestable que tout Etat a le droit de prendre les mesures propres a enrayer un mouvement subversif propagé sur son territoire; surtout lorsque ce mouvement se produit en temps de guerre.

L'Ambassade de l'Empire Allié, dans son appréciation éclairée, a bien voulu du reste confirmer la justice de ce point de vue. C'est ainsi qu'elle a reconnu dans son memorandum du 3 Juillet, que les mesures de répression décrétées contre la population arménienne des provinces de l'Anatolie Orientale sont dictées par des raisons militaires et cnstituent un moyen de légitime défense. En effet partout où le mesures en question ont été appliquées, elles ont été provoquées par les mêmes motifs impérieux.

Pour ce qui est de la responsabilité des dommages que le commerce allemand aurait subis, le Gourvenement Impérial Ottoman ne peut que la décliner; car l'Ambassade de Sa Majesté l'Empereur voudra bien reconnaître elle-même que l'exercice d'un droit légitime ne peut donner lieu a une réclamation quelconque. On pourrait d'autant moins prétendre la responsabilité du Gouvernement Impérial que malgré les soucis de la défense nationale qui doit absorber toute son attention, il fait preuve d'une extréme vigilance afin de réduire aux minima les préjudices qui pourraient résulter de déplacement des personnes susindiquées. C'est dans cet ordre d'idées que la Loi provisoire du 17 Zilkadé 1333, contenant les garanties désirables pour la sauvegarde de tous les intérêts été promulgée.

S'il importe de déterminer la responsabilité des dommages et perturbations - lesquels sont ressentis dans la vie économique ottomane dans une mesure incomparablement supérieure - elle ne doit en réalité, être attribuée qu'aux ennemies communs extérieurs qui ont provoqué et encouragv le mouvement révolutionnaire arménien dans l'Empire, ainsi qu cela résulte des documents authentiques.

En ce qui concerne les considération de l'Ambassade Impériale relatives aux délais, la Loi du 17 Zekadé étant exécutoire depuis sa publication a l'égard de toute personne intéressée, les sujets étrangers devront s'y conformer aussi bien que les ottomans pour faire valoir leurs réclamations dans les délais imparties.

En conséquence de ce qui précede les réserves formulées par l'Ambassade Impériale d'Allemagne dans les communications susvisées des 3 Juillet, 13 Septembre et 16 Novembre ne peuvent qu'être déclinées.

[Kendi Tercümesi]

22 Aralık 1915

Ermenilerin sürgünü hakkında 3 Temmuz, 13 Eylül ve 16 Kasım tarihli 3659 ve 8972 No'lu, Almanya İmparatorluğu Majestelerinin Elçiliğinin Notasına cevaben aşağıdaki hususlar bilgilerinize sunulur:

Önce imparatorluğun Ermeni halkına karşı aldığı önlemlerin ülkenin iç sorunu olduğu ve bu yüzden, içinde yabancı çıkarlarına kaçınılmaz olarak dokunsa bile diplomatik bir dosyanın konusu yapılamayacağı saptanmalıdır. Evet, her devletin kendi topraklarında yayılan bir isyan hareketini bastırmak için özellikle hareket savaş zamanında oluyorsa, gerekli önlemleri alma hakkı tartışma götürmez.

Ayrıca müttefik imparatorluğun elçiliği açık değerlendirmesinde bu görüşün haklılığını onaylamıştı. Böylelikle o 3 Temmuz tarihli memorandumunda Doğu Anadolu eyaletlerinin Ermeni halkına karşı askeri nedenlerle uyguladığı baskının dikte ettirildiğini ve yasal savunma hakkının bir aracı olduğunu kabul etti. Olayda yapıldığı gibi, aynı zorunlu nedenlerden dolayı her yerde söz konusu tedbirlerin uygulanması zorunlu olmuştu.

Alman ticaretine verilen zararlar için sorumluluğa gelince, Osmanlı Hükümeti bunu reddetmek zorunda. Çünkü imparator majestelerinin elçiliği yasal bir hakkın uygulanmasının herhangi bir şikâyete sebep olabileceğini düşünmek istiyor. Böylece bütün dikkatini yoğunlaştırması gereken ulusal savunma endişesine rağmen, adı geçen şahısların tehcirinden hasıl olan zararları en azla sınırlamak için aşırı bir uyanıklık göstermiş olmasından dolayı Hükümetin sorumluluğu çok az iddia edilebilir. Bu anlamda 17 Zilkade, 1333 geçici kanunu ilân edildi, ki bu da çıkarların korunması için en arzu edilen garantileri içeriyor.

Osmanlı ekonomisindeki, eşit olmayan ve kendini daha güçlü hissettiren zararlar ve rahatsızlıklar için bir sorumlu tespit edilecekse bu gerçekte imparatorlukta Ermeni devrimini teşvik ve cesaretlendirdiği otantik belgelerle ispatlanmış ortak dış düşmanda aranmalıdır.

Kayzerlik Elçiliğinin vade düşüncesine gelince bu halkı için geçerli 17 Zilkade kanunundan beri tüm ilgili şahıslar için de geçerlidir. Yabancılar taleplerini tespit edilen süre içinde geçerli kılmak için Osmanlıların uyduğu kurala uymak zorundadırlar.

Önceden söylenen, dolayısıyla Kayzerlik Elçiliği tarafından yukarıda sözü geçen 3 Temmuz, 13 Eylül ve 16 Kasım yazılarını geçerli kılan haklar sadece reddedilebilir niteliktedir.

1916-04-06-DE-011

Kaynak: DE/PA-AA/Embassy Constantinople/vol. 172.
Baskı: DuA Dok. 257 (değ. kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler) İstanbul Büyükelçiliğine

No. 55

Halep, 6 Nisan 1916

Ras ul Ayn'da bulunan Ermeni toplama kampı, hemen yakınlarında ikamet eden Çerkesler ve benzeri başka kişiler tarafından basıldı. Silahsız 14.000 kamp sakininin çoğu öldürüldü. Olayın ayrıntılarını henüz bilmiyorum, daha sonra öğreneceğim.

Başka bir kaynağa göre ise 400 aile önce ayrılmış ve öldürülmüş.

Mareşal Baron v.d. Goltz'e bilgi verilmesi yerinde olur, çünkü Ras ul Ayn önemli bir lojistik merkez olabilir.

[Rößler]

1916-04-07-DE-003

Kaynak: PA-AA/BoKon/100; 10/12, 4015, 4054, 4074, 4136, 4316; Telgraf raporu ve genelge

Halep Konsolosundan (Rößler) İstanbul Büyükelçiliği'ne

No. 60

Halep, 7 Nisan 1916

Halepli Ermenilerin hemen hepsinin tehciri beklendiği için, şimdiden Alman okullarının öğrencileri için, yatılı olmamalarına rağmen, muafiyet sağlanmasını rica ediyorum.

[Halep Konsolosundan İstanbul Büyükelçiliğine (No. 61) 7.4]

57 No'lu telgrafa cevap.

İçişleri Bakanının Maraş milletvekiline bildirimini aldatma sayıyorum. Halep'te oturan Ermenilerin de özellikle bugünlerde tehciri daha da keskin. Bakan bunu ciddî şekilde durdurmak istiyorsa, o zaman komiser Abdul Ahad Nuri Bey'in görevden alınması en iyi yol olurdu.

Alman Fransisken benden eğer mümkünse buradaki Katolik Ermeniler için girişimde bulunmamı rica etti. Bunların da sürülmesi başladı.

[Rössler]

[İstanbul Büyükelçiliğinin cevabı, (No. 62) 8.4]

60 ve 61 No'lu telgraf üzerine.

İçişleri Bakanı, Halep'te oturan Ermenilerin sürgün edilmesinin planlanmadığı güvencesini yineledi ve bu yönde katı talimat yolladığını söyledi. Aynı şekilde, Katolik Ermeniler sürgünden muafmış. Eğer yerel makamlar tarafından aksine düzenlemeler yapılırsa, mümkünse bu gibi tek tek uygulamalar hakkında haberdar edilmesini rica ediyor.

[Halep Konsolosluğundan İstanbul Büyükelçiliğine (No. 64) 10.4]

02 No'lu telgrafa cevap.

Nazırın emirlerinin yerel makamlarca (vali ve sürgün komiseri) ihlal şeklini 26 Ocak ve 28 Ocak tarihli ve 236 ve 247 No'lu raporlarımda dile getirdim. Daha savaş öncesinde Halep'te en azından 6000 Ermeni oturuyordu; şimdi ise o metodla yapılmayan sayıma göre yalnızca 56 aile yerli sayılıyor. Bu gerçek durumla alay etmek anlamına gelir. Bunun için acilen, yerliliğe delil olarak en azından son bir iki yıl vergi ödemiş olmak veya saygın kişilerin şahitliği ve benzeri delillerin geçerli sayılması yönünde emir gerekiyor.

Sürgün doludizgin devam ediyor. Örneğin dün aralarında asker ailelerinin de bulunduğu 200-300 insan gönderildi. Bunlar için yakındaki köylere iskân emredildi. Ama hepsi Der Zor'a gönderildi. Yanlarına hiçbir şey almalarına izin verilmedi, yani açlıktan ölmek zorundalar.

Hatta yoldaki yalnız kadın ve kızlar toplanıyor ve bu durum Hükümet organlarınca keyfî hareketler doğrultusunda kötüye kullanılıyor. Bu tam bir insan avıdır ve Ermeniler giderek istisnasız bütün kadınlarının ve kızlarının namusunun lekeleneceğinden korkmaktadırlar.

Katolikler gibi Protestanların da muaf tutulacaklarını varsayıyorum.

Not: Vali dün Yarbay v. Mikusch'a Ermenileri sürgün etmek için kesin emir aldığını açıkladı.

[Neurath'ın notu, 11.4]

Halep'e 8.4 tarihli telgraftan anlaşılacağı gibi ben bu meseleyi Talat Bey'le konuştum. Mesele böylece şimdilik halledilmiştir.

[Halep Konsolosluğundan İstanbul Büyükelçiliğine (10.67) 12.4]

1913 den beri Alman okulunun öğrencisi olan Ermeni Şükrü Partanyan bugün kayboldu. Halep'in yerlisi ve fırıncı olan anne ve babası bugün sürgüne gönderildiler.

[İstanbul Konsolosluğunun cevabı (No. 64) 15.4]

64 ve 67 No'lu telgraf üzerine.

Bugün

[Halep Konsolosluğundan İstanbul Büyükelçiliğine (No. 72) 17.4]

64 No'lu telgraf üzerine

Son günlerde Latin-Katolik aileler sürüldüler, bunlar arasında kilise cemaat listesinden 10 seneden fazladır Halep'te oturduğu kanıtlanmış olan aşağıdaki kişiler de var:

Alexandro Hecter, Zuzanka Baz, Copraki, Artin Müzati ..., Kermergi.

[İstanbul Büyükelçiliğinin notu, 20.4]

Talat'a Aide Mémoire ile bildirdim.

Aide Mémoire

Comme il résulte d'un télégramme du consul d'Allemagne à Alep, plusieurs familles appartenant à la communauté catholique latine et domiciliées à Alep depuis plus de dix ans viennent d'être expulssées par les autorités locales, entre autres les familles Alexandro Hecter, Susan Khabaz, Copraki, Artin Mussati, Deghermendji.

Ce procédé est en contradiction avec les assurances formelles données ces jours-ci par S. E. Talaat bej à l'Ambassade d'Allemagne et suivant lesquelles les catholiques d'Alep seraient exemptés des mesures d'expatriation.

Par conséquence, l'Ambassade d'Allemagne aime à espérer que les ordres nécessaires soient données afin qu'il soit permit aux familles catholiques d'Alep de continuer à y rester, et à celles qui ont été déja expulsées, de rentrer dans leurs domiciles.

[*Kendi çevirisi*]

Halep Konsolosunun bir telgrafında sözü edildiği gibi, Halep Latin-Katolik cemaatine on yıldan daha fazla zamandır üye olan birçok aile yerel makamlar tarafından sürüldüler, bunlar arasında Alexandro Hecter, Susen Khabaz, Copraki, Artin Mussati, Degermeci aileleri de var.

Bu olay ekselansları Talat Bey'in Alman Büyükelçiliğine verdiği ve buna göre Halepli Katoliklerin sürgün tedbirlerinden muaf tutulacağı garantisine aykırıdır.

Alman Büyükelçiliği Halepli Katolik ailelerin orada kalmasına ve sürülenlerin memleketlerine geri dönmesine izin veren gerekli emirlerin verileceğini umuyor.

1916-04-15-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/100; 10/12, 4285

İstanbul Büyükelçiliğindeki Elçilik Müşaviri Weber'in Notu

İstanbul, 15 Nisan 1916

G.A

Bay Dr. Straubinger benden ekselanslarına Halep'ten, güvenilir kaynaklardan doğrudan öğrendiğim haberleri iletmemi rica etti. Oradaki Ermeni halk (Gregoryen ve Katolik) yeniden sürgünle tehdit ediliyor ve çok zor şartlar altında bulunuyormuş. Üçüncü şahıslardan kulağına, Ankara'daki resmî makamların da oradaki Ermenileri (çoğu Katolik) sürmeye başladığı haberi gelmiş.

Bay Dr. Straubinger ekselanslarının daha birkaç hafta önce Babıâli'nin daha bir kaç hafta önce teskin edici garantiler verdiğini hatırlatıyor.

Dr. Weber

[Neurath'ın notu, 18.4]

Bu olayı ben daha 15.4 tarihinde Talat Bey'le görüşmüştüm, tüm [okunmuyor] bir düşünce etkili olamaz. Talat Bey yeni direktifler vermeyi düşündüğünü açıkladı.

Dr. Straubinger sözlü olarak bilgilendirilecek.

1916-04-16-DE-001

Kaynak: PA-AA/ BoKon/100; 10/12, 4828; Rapor

Erzurum Konsolosundan (F.W. Schulenburg)
İstanbul Büyükelçiliği Müşavirine (Neurath)

Erzincan, 16 Nisan 1916

Sevgili Neurath!

Savaşın karışıklıkları beni , çeşitli genç kızların koruyucusu haline getirdi ki, bu da bana sırf dert ve iş çıkarıyor ve -ne yazık ki- "hoşluklar, keyifler" getirmiyor. Onların arasında Erzurumlu çok iyi bir ailenin genç bir kızı, Ermeni sürgünü sırasında, yani benim zamanımdan önce Konsolosluğun korumasına bırakılmış Bayan Anna Çilingiryan da bulunuyor. Baba Halep vilayetine yola çıkarılmış ve şimdi Seruç'da. Erzurum geçenlerde kaybedilince Mahmut Kamil Paşa -Tanrı ondan razı olsun!- bizi, Konsolosluğun koruması altındaki bütün Ermenileri de yanımızda sürüklemeye zorladı. Ben onları Sivas'a kadar kazasız belâsız getirdikten sonra, şimdi bana, Bayan Çilingiryan'ın Cospoli'ye (Konstantinopel'in kısaltılmışı-çev.) ve oradan da Almanya'ya gitmesi için iyi fırsat çıkınca (hastalanan bir Alman doktor geri dönüyor) bundan yararlanması ve oradan da Almanya'ya gitmesi için telgraflar yağıyor. Onun Almanya'dan ne istediğini tam olarak bilmiyorum, Erzurum onun öğrenme açlığı için yeterli imkânlar sunmadığından "eğitimini ilerletmek" istiyor olabilir. Buna göre onun daha yüksek bir okul veya benzeri bir şey bulması gerekecek. Çok iyi Fransızca biliyor ama tek kelime Almanca bilmiyor. Fakat asıl sorun başka yerde. Çilingiryan ailesi Ermeni tehcirinden önce çok iyi durumdaydı, neredeyse zengindi, savaştan sonraki varlıklarının nasıl olacağını sadece Allah bilir, bugün her halükârda onların hiçbir şeyi yok. Yani Bayan Çilingiryan eğer gerçekten de Almanya'ya gitmek isterse orada herhangi birinin onun masraflarını üstlenmesi gerekir. Ben bu genç hanımı -o gerçekten genç bir hanımefendi, biraz a'la Erzurum, fakat çok iyi eğitilmiş bir genç kız- Almanya'daki dinibütün bir derneğe teslim etmek istiyorum, ki Ermeni kurtarıcılığını kendi özelliği haline getirmiş bu derneklerden çok sayıda var. Şimdi ben bu derneklerden sadece Frankfurt a/M. Fürstenberger str.151 adresindeki "Alman Yardım Birliği"nin adresini biliyorum. Onun müdürü Schuchardt şu anda Caspoli'de imiş. Benim sizden ricam Bayan Çilingiryan'ı Bay Schuchardt'a tavsiye etmenizdir. Ayrıca pasaport temin etmesinde ve diğer şeylerde de ona yardımcı olunuz ve şayet bir nasihatte bulunmak isterseniz onu da yapınız. Belki Bayan Çilingiryan'ın bir kez yanınıza gelmesine

izin verirsiniz (siz bu mektubu aldığınızda o zaten Cospoli'ye varmış olacak ve benim sekreterim Werth'in annesinin yanında kalıyor olacak) ve onunla Almanya'da ne yapmak istediğini konuşursunuz. Bu genç bayan güzel değil ama bütün dünyanın ilgisini üzerine çekme gibi acayip bir becerisi var. Eğer ona biraz yardım ederseniz iyi bir iş yapmış olursunuz. Ben bu arada Almanya'daki akrabalarımdan çoğuna yazacağım. Belki onların bir bildiği vardır. Maalesef annem ona başvuramayacağım kadar ağır hasta.

Size bu mektubu ayaküstü yazıyorum. Çünkü yarın erkenden seyahate çıkacağım, yani atla Samsun'a gideceğim. Pek olası değil ama eğer hava güzel olursa atla gidiş çok iyi olabilir. Giresun (Karasund) üzerinden gideceğim, sonra da sahili izleyeceğim. Burada sadece belki ilgileneceğiniz birkaç konuyla telgrafa son veriyorum:

Vehip Paşa hepimiz üzerinde iyi bir etki bıraktı. Buna rağmen işi çok zor olacak, eskimiş ordu çok kötü durumdadır, morali bozuk, dağınık, vs.; ayrıca Ruslar ezici bir üstünlüktedir.

Sahilde durum iyi görünmemektedir. Trabzon muhtemelen kaybedilecek. İlunger alayı elinden geleni yapıyor ama şimdiden ağır kayıpları var. Benim fena ülkedeki gizli sevgilim, güzel Trabzon için üzülüyorum. Bütün Trabzon Vilayeti aslında mucizevi güzelliktedir, bir ziyarete değer.

Benim buradaki görevim (Kafkaslarla ilişki) geniş çevrelerce sevilmiyor, bu yüzden sürekli olarak "Tandem!" sloganıyla çalışmak zorundayım. Olay gerçi heyecan verici ama asla eğlenceli değil. Yüce hükümetim şu anda beni parasız bırakıyor! Berlin'de bana ilk altı ay için 5 milyon ödenek çıkarıldı (kâğıt üzerinde tabiî)bundan ben şimdiye dek, yani 10 ay içinde 1 milyon bile görmedim. Şimdi de akış tamamen durdu. Eh, sonunda biz de iflas ederiz!

Yakın zamanda Enver Paşa'nın buraya gelmesi bekleniyor. Ben Samsun'a gitmek zorunda olduğum için onu ve Alman refakatçilerini sanırım göremeyeceğim. Harbiye Nazırı buradaki orduda hiç mi hiç sevilmiyor. Bu her fırsatta, hatta bir yabancı olan benim yanımda bile sürekli hissettiriliyor. Sebebi, son kış seferi sırasındaki tutumu olmalı (subayları kendi eliyle kurşuna dizmesi, vs.).

Özellikle komite çevrelerinde biz Almanların cehennemin dibine gönderilmek istenmemiz, herhalde sizi şaşırtmayacaktır. Okul öğretmeni nadiren sevilir. Buna karşılık sıradan halk bize değer veriyor ve bize yararlı olmak için elinden geleni yapıyor. Bir Alman subayına salani ('selamı' demek istiyor herhalde-çev.) yerlere kadar eğilerek oluyor.

Bu Anadolu bir dağlar denizidir, arasında az miktarda verimli ovalar vardır. Bu dağlar çıplak ve maden bakımından (en azından görünürde) fakirdir.

Su her yerde çoktur. Nüfus çok seyrek ve Ermenilerin tehcirinden sonra daha da azalmış. 100 yıl sürecek zahmetli bir çalışma ve birkaç yüzmilyarlık yatırımdan sonra Anadolu'dan büyük bir Tirol yapılabilirdi. Ben Tirol'un zengin bir ülke olduğunu hiç duymadım.

Bu hedefe ancak bir tiran ile ulaşılabilir, yani halka bilinçli olarak haksızlık yapan bir hükümet ile. Burada örneğin her koyun kafalının önüne gelen her ağacı kesmesi en ulu insan hakkı. Dağlar ağaçlandırılmak isteniyorsa, bu hakkın zor kullanılarak ezilmesi gerekir.

Önceki yıla dair Ermeni katliamlarının yüzde 99'u yalandır. Bu, bu halkın muazzam korkaklığından ve şarklıların abartma düşkünlüğünden kaynaklanıyor. Elbette epey bir insan öldürüldü ve daha fazlası yollarda öldü, büyük çaplı katliamlar ise çok azdır.

Toprağından sürülen köylüler şimdi zorunlu olarak küçük bezirgân olacaklardır. Türkiye eğer bu bezirgânların sömürüsüne karşı halkını korumak isterse, Rus "rayon"unu gerçekleştirmek zorunda kalacaktır.

Sizden, şayet hâlâ beni hatırlıyorsa, Baroniçeye saygılarımı bildirmenizi diliyor, şahsınızı da gönülden selâmlıyorum.

Ihr ganz ergebener

F. W. Schulenburg

Konsolosluktaki baylara da en iyi selâmlarımla.

[Konstantinapol Başkonsolosluğu'ndan Mordtmann'a,21.6.]

Çok Sayın Başkonsolos!

Ekte Anna Şelinciyan hakkındaki dosyalar. Bir Amerikan kolejine kayıt sağlanamadı. Bayan Werth, benim önayak olmamla kızı Ermeni Patrikliğine teslim etti, şimdi orada kalıyor. Werth ailesi, taşraya seyahate çıkmak istediğinden, genç Ermeni kızı daha uzun yanında tutamazdı.

En iyi selamlarla, size en itaatkâr Falucius.

Sehr geehrter Herr Generalkonsul!

Anbei die Akten in Sachen der Anna Schellinghian. Die Aufnahme in einem amerikanischen Kollege hat sich nicht ermöglichen lassen. Frl. Werth hat das Mädchen darauf auf meine Veranlassung dem zuständigen armenischen Patriarchen zugeführt, wo sie jetzt untergebracht ist. Die Familie Werth, die aufs Land reisen will, konnte die junge Armenierin nicht länger bei sich behalten.

Mit besten Grüßen Ihr ergebenster Fabricius.

[Neurath'tan Schulenburg'a (28.6.)]

Sevgili Kont Schulenburg,

Sizin 16 Nisan'da Erzincan'dan gönderdiğiniz dost satırlarınızı ancak şimdi yanıtlama imkânım oluyor.

Dr. Strube ve Bayan Çilingiryan, yolda Türk makamlarınca rahatsız edilmeden, Nisan sonunda buraya vardılar. Dr. Strube birkaç hafta sonra Almanya'ya gitti, onun refakatçisi ise Bayan Werth'in yanında kalma olanağı buldu. Bu durumda, ona Almanya'ya gitmesi için bir pasaport sağlamak imkânsızdı; aynı şekilde burada onu yerleştirmeyi ümit ettiğimiz Amerikan Kız Yatılısı da onun kaydını reddetti. Onu Werth ailesi de daha uzun süre yanında tutamayacağından, o sonunda Ermeni Patrikliği'ne götürüldü, orada geçici olarak emniyette olsa gerek. Böylece sizin, Alman Yardım Birliği ve benzeri derneklerde atılmasını öngördüğünüz adımlara da gerek kalmadı. Sizin koruduğunuz kişi için daha fazla birşey yapamadığımızdan gerçekten üzgünüm. Bereket onun durumu, her şeylerini -insan hors l'honneur bile diyemiyor- kaybeden çile ortaklarının binlercesinden sonsuz derecede daha iyi.

Mektubunuzun diğer içeriği benim çok ilgimi çekti ve ben onu Sayın Büyükelçi'ye de ilettim; belki bazı ayrıntılara bir kez daha dönerim.

En candan selamlarla, eşimden de,

Size dürüstçe bağlı N(eurath)

Lieber Graf Schulenburg,

Erst jetzt komme ich dazu Ihre frdl. Zeilen aus Ersindjan vom 16. April zu beantworten.

Herr Dr. Strube und Frl. Tschilinghirian sind Ende April hier eingetroffen ohne unterwegs von den türkischen Behörden behelligt worden zu sein. Dr. Strube ist dann einige Wochen später nach Deutschland abgereist, während seine Begleiterin zunächst bei Frl. Werth Unterkunft fand. Nach Lage der Sache war es ausgeschlossen ihr einen Reisepaß nach Deutschland zu beschaffen; ebenso hat das hiesige amerikanische Mädcheninternat, in dem wir sie unterzubringen hofften, die Aufnahme abgelehnt. Da die Familie Werth sie auch nicht länger bei sich behalten konnte, ist sie schließlich dem armenischen Patriarchen zugeführt worden, wo sie vorläufig in Sicherheit sein dürfte. Damit erübrigen sich auch die von Ihnen in Aussicht genommenen Schritte beim deutschen Hilfsbunde und ähnlichen Vereinigungen. Ich bedaure lebhaft, daß wir nicht mehr für Ihren Schützling haben tun können. Immerhin geht es ihr unendlich besser als den vielen Tausenden ihrer Leidensgenossinnen die Alles -man kann nicht einmal hinzufügen hors l'honneur- eingebüßt haben.

Der sonstige Inhalt Ihres Briefes hat mich lebhaft interessiert und ich habe ihn auch dem Herrn Botschafter mitgeteilt; eventuell werde ich auf Einzelnes noch besonders zurückkommen.

Mit den herzlichsten Grüßen, auch von meiner Frau,

Ihr aufrichtig ergebener

N[eurath]

1916-04-27-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R 14091

Baskı: DuA Dok. 260 (Kıs.)

Halep Konsolosundan (Rößler)

Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K.No. 47/No. 1189

Halep, 27 Nisan 1916

Ermeni tehciri, bunun sonuçları ve etkilerinden bu yılın 9 Şubat'ında K. No. 18 sayılı raporumda söz etmiş ve aynı ayın 12'sinde No. 1033 sayı ile Basel'deki Sayın Dr. Vischer'a ulaştırılmak üzere rahibe B. Rohner tarafından doldurulan bir soru kâğıdını yollamıştım. O günden beri bu halkın ölümü sürüyor. Aşağıda ayrıntılı biçimde arz edilen olaylar, bu halkın planlı bir şekilde yok edilmek istendiğini göstermektedir.

1) Şubat ayı ortalarında Kilis'te bulunan bütün çocuklar Bab'a gönderilmiştir, daha önce kadınlar daha ileriye gönderilmişlerdi.

2) 16 Nisan'da Maarra'ya ve çevresindeki köylere "iskân edilmiş" Ermeniler, ki bunlar zaten açlık ve sefaletten bitkin durumda bulunuyorlardı, Der Zor yönüne doğru gönderildiler.

3) Burada 19 Nisan'da, daha önce Maraş'ta yaşayan 24.000 Ermeni'den arta kalan 9.000'inin aynı şekilde gönderilmesi emrinin geldiği haberi duyuldu. Bu insanlar ilk tehcir sırasında, yola çıkmaya hazır olun emri nedeniyle ellerindeki son eşyalarını da sattıkları için o zamandan beri çektikleri sefalet nedeniyle bitkin durumdadırlar. Emrin uygulanmasına başlandı. 120 aile 25 Nisan'a kadar Antep'e ulaştı, buradan Birecik üzerinden Der Zor'a yollanacaklarmış. 26 ya da 27 Nisan'da ikinci büyük grubun Antep'e gelmesi beklenmektedir.

4) 20 Nisan günü, Der Zor'dan gelmekte olan bir Türk subayından öğrendiğime göre, Der Zor Mutasarrıfı, şehirdeki Ermeni sayısının yerli halkın yüzde 10'unu aşmaması, fazlalığın Musul'a yollanması gerektiği yolunda emir

almış. Der Zor yerli halkı yaklaşık 20.000 kadardır. Oraya yollanan Ermenilerin sayısı en az 15.000 olarak tahmin edilmektedir, yani bu hesaba göre bunların 13.000'i ileriye yollanacaktır. Yıllarca Mısır'da yaşamış olan dost canlısı Mutasarrıf Suad Bey, ki kendisi Hükümetin acımasız emirlerini kendi uygulamalarıyla biraz yumuşatmaya çalışan nadir Türk memurlarından birisidir, bu bahtsız insanların büyük bir kısmının yollanacağını ve bunların çok azının sağ salim Musul'a ulaşabileceği görüşündedir. Bedeviler, Yezidiler ve Kürtlerden kurtulabilenler açlık, sefalet ve hastalığa teslim olacaktır.

19 Nisan tarihli haberlere göre, Halep ile Der Zor arasındaki yolda bulunan istasyonların her birinde, yani Meskene, Abu Hrere, Hamam, Sabkha'da açlık nedeniyle günde 50-100 insan ölmektedir.

5) 6 Nisan'da, Ras ul Ayn'da yeni bir katliam meydana geldiği haberleri duyuldu. Bir habere göre, 14.000 kişilik toplama kampındakilerin büyük bölümü öldürülmüş, bir diğer habere göre ise kamptan alman 400 aile yolda öldürülmüş. Günlerce Ras ul Ayn ve çevresinde kalan ve dönüşte 22 Nisan günü beni ziyaret eden bir Alman'ın topladığı güvenilir bilgilere göre durumun şu vaziyette olduğu anlaşılıyor: Kamp artık en fazla 2.000 kişiden oluşuyor. Bir ay süreyle her gün veya hemen hemen her gün 300-500 kişi kamptan alınarak Ras ul Ayn'a 10 km mesafedeki bir yerde öldürüldü. Cesetler, Kiepert'in büyük Küçük Asya Haritası'nda sayfa *Nisebin* (D IV)'de Circib el Hamar olarak verilen ve yılın bu mevsiminde bol su taşıyan nehre atıldı. Bu olaylar nedeniyle Ras ul Ayn Kaymakamından hesap soran bir Türk subayı, Kaymakamdan soğukkanlı bir şekilde emre göre hareket ettiği cevabını almış. VI. Ordunun Ras ul Ayn-Musul menzil yolu bu bölgeden geçmekte. Ancak, bu hat üzerinde iki köprü yapılması gerektiği anlaşılınca ve VI. Ordunun bunu yapacak gücü olmadığı görülünce IV. Ordudan Suriyeli Müslümanların bir keşif grubu yaklaşık 15 Nisan günü oraya verilmiş. İki gün içinde Şam'dan Ras ul Ayn'a yollanan ve Ermenilerin durumundan habersiz ve tahmin edilebileceği gibi yolda etkilenmeleri olanakdışı olan bu insanlar, varmaları gereken yere ulaştıklarında büyük bir dehşet içindeydiler. Bunlar Ermenilerin askerler tarafından kesildiği görüşündeydi. Bu da yapılanların emirle gerçekleştiği görüşünü desteklemektedir. En azından bu bölgede yaygın olarak böyle düşünülmektedir. Katliamın cellatlığını da Ras ul Ayn yakınlarına yerleşmiş Çeçenlerin Çerkes aşireti yapmıştır.

6) Şubat ayı sonunda, Mart ayı başında Halep amele taburundaki Ermenilere İslâmiyet'e geçmeleri teklif edilmiş ve bunda da kısmi bir başarı kazanılmıştır. Mart ayı boyunca polis tarafından Halep Ermenilerinin tehcir için bir listesi çıkarılmış ve tehcirden tek kurtuluş yolunun İslâmiyet'i kabul etmek olduğu söylentileri yayılmıştır. Bunun üzerine İslâmiyet'e geçmek üzere ge-

len ilk ailelere sanki bu isteklerinin yerine getirilmesine verilen izinle, özel bir merhamet gösteriliyormuş gibi davranıldı. Yani yeniden korkuttular, bir ihtimal istenmeyen bir tepkiden çekiniliyordu, belki bu dönme çağrısı, sorumlu makamların dışında bir yerden geliyordu veya Ermenilerle kedinin fareyle oynadığı gibi oynayarak tatmin olmak istiyorlardı.

7) Halep'te Mart ayında ve Nisan'ın ilk yarısında, yalnızca dışarıdan gelen Ermeniler için büyük bir av kampanyası başlatılmakla kalınmadı, Halep'te oturan Ermenilerin de tehcirine başlandı. Kadınlar ve kızlar tek tek sokaklardan toplanarak Hükümet makamlarının keyfi davranışlarına teslim edildiler. Dinlerine ve kadınlarının namusuna saldırılan Ermenilerin, çaresizlik eylemlerine sürüklenmeleri şaşırtıcı olmazdı.

18 Nisan'dan itibaren Halep'te durum biraz sakinleşmiştir, bunun nedeni de Reich Büyükelçiliği'nin girişimi üzerine İçişleri Bakanlığı tarafından mahalli makamlara bölgede ikamet etmekte olanlara, Katoliklere ve Protestanlara dokunulmaması gerektiği yolunda bir emir çıkartılmasıdır. Valinin bu duraklamayı başlatma şekli, Paskalya yortuları süresince kimseye dokunulmayacağına dair söz vermesi biçiminde olmuştur. Bırakın tehlikenin bitmesini, huzur süresinin dahi uzunca bir süre devam edeceğine dair herhangi bir umut bulunmamaktadır. Üstelik, söz verilmesine rağmen tek tek insanların tehciri gizlice sürmektedir.

Bu rapor İmparatorluk Büyükelçiliğine de sunulmuştur.

Rößler

1916-05-03-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14091/MF7145/23-24

Baskı: DuA Dok. 263/1 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Mettemich) Dışişleri Bakanlığına

No. 213

Pera, 3 Mayıs 1916

28.4 tarihli 201 nolu rapora ek olarak.

2 Ek

İlişikteki rapor gerekli yerlere iletilmek üzere Berlin Dışişleri Bakanlığına arz olunur.

Wolff-Metternich

Ek

Tehcir edilen Ermenilerin durumu hakkında bilgisi olanlara İsviçre Ermenilere Yardım Kuruluşu 1915 tarafından sorulan sorular:

1) Bölgenizde tehcir edilmiş kaç Ermeni bulunuyor?

... Şam vilayetinde ortalama 5 kişilik 2000 aile kadar.

2) Durumları ve ihtiyaçları konusunda bilgi verebilir misiniz?

... Yüz kişiden en çok onu kendi parasıyla hayatta kalabiliyor. Diğerlerinin hiçbir şeyi yok. Genellikle bunların herhangi bir iş bulmalarına da engel olunuyor.

3) Tehcircilere yardım ulaştırabilir misiniz? Nasıl? Kimin yardımlarıyla?

... Bugüne dek bana gelen yardımların Ermeni rahip V.B. Tahmissian aracılığı ile ihtiyaç sahibi Protestan Ermenilere ulaşmasını sağladım. Rahibin Şam'ın içinde güvenilir dört adamı var, vilayette ise başka adamları da mevcut.

4) Yardımın miktarı ne olmalı?

... Yiyecek-içecek için şimdilik günde en az 1 frank hesap edilmeli. 10.000 kişi bulunduğuna ve bunların 1.000'inin yardıma ihtiyacı olmadığına göre, 9.000 kişi ihtiyaç sahibi. Yani, günde 9.000 frank gerekir.

5) Yardımları ulaştırmak için yardımcı personele ihtiyacınız var mı?

... Rahip Tahmissian'a göre başka yardımcı personele ihtiyaç yok. Yardımcı personel zaten gizli çalışıyor, çünkü Türk hükümeti yardımı yasakladı.

1916-05-10-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14091; A12420 pr. 11. 51916 p.m.; Yazı

Doğu Hıristiyan Alman Yardım Birliği'nin Müdürü
Friedrich Schuchardt'dan Dışişleri Bakanlığına

Frankfurt a. Main, 10 Mayıs 1916

Rahibe Klara Pfeiffer'in bize ulaşan son mektubunun bir kopyasını dosyanıza koymak üzere size ulaştırmaktan şeref duyarız.

Saygılarımla

F. Schuchardt

Ek

Mamuret-ul Aziz'deki Ermeni olayı hakkında kısa bilgi.

1914 yılında savaş başlayınca ve tüm genç erkekler yanımızdan alınıp götürülünce, Ermeni genç erkekler de, eğer askerî hizmetten muaf tutulma durumunda değillerse Türk Hükümetine hizmet etmek için gittiler. Biz o zamanlar olacakları tahmin edemedik. 1915 yılının başına kadar Ermeniler arasında devrimci hareket söylentileri yayılıp Van yöresinden bize ulaşıncaya kadar, ilk aylar tamamen iyi geçti. Bizim yanımızdaki tüm Ermeni askerlerin silahları hemen ellerinden alındı, askerî hizmetten men edildiler, yani yol yapımı vs. gibi başka işlerde çalışmak zorunda kaldılar. İleri yaştaki bazı Ermeniler o zaman çok ciddî korkulardan söz etmeye başladılar.

Ermeni halkının çeşitli bölgelerden sürgün edildiğini duyduk; ama bizde durum, 1 Mayıs'ta birden bire çoğu daha üst sınıflara mensup birçok erkek tutuklanana kadar nispeten daha sakindi (öğretmenlerimizden biri de onlar arasındaydı, ama Bay Ehmann birkaç gün içinde onu serbest bıraktırmayı başardı). Devrimci kitap ve yazılar koğuşturmaya uğradığı için evlerde aramalar yapıldı (O zamanlar bulunduğunu da duyduk). Hemen bunun üzerine tüm Ermenilerin silahlarını belirli bir güne kadar teslim etmeleri gerektiği duyuruldu. (Çoğu durumlarda hemen her evde, korunmak veya yolculuklarda yanında bulundurmak için silahlar vardı.) Bunlara hükümet tarafından silah taşıma izni verildiği dikkat çekiciydi. Aklımda kaldığı kadarıyla 15 Temmuz civarında ilân edildi. Ermeni halk arasındaki heyecan çok büyüktü. Elinde bir silah olan herkes, en kötüsünden korktuğu için onu hemen teslim etmek istiyordu. Bir kısmı teslim edildi ama birçoğu da saklandı. Bu durumda hükümet tarafından şiddete başvuruldu. Tek tek adamlar götürüldü, işkence edildi ve dövüldü. Onlardan, kimin silahı bulunduğu ve bunların nerede saklandığım itiraf etmeleri istendi. Bu işkenceler sonucunda o vakitler bazı erkekler öldü. Tüm köyler askerler tarafından kuşatıldı, köy sakini erkeklerin birçoğu bağlandı, tüm silahların teslim edildiğine inanılmadığı için korkunç şekilde dövüldüler. Bu türden dayaklar sonucu daha birçok silah meydana çıkarıldı, hattâ birkaç bomba da bulundu. Ama hepsinin teslim edildiği yerde halk çoğu kez yine huzur bulamadı. Artık silahları olmayan Ermenilerden bazıları dayakçılarına teslim edip kurtulmak için silah satın aldılar. Bazı kişilerin ve bütün köylülerin o zamanlar çektikleri acıları kelimelerle ifade etmek mümkün değil. Biz Alman rahibeler bile, eğer herhangi bir silah sakladıysa onu vermesi için Ermenilere uyarıda bulunduk, çünkü böylece sıkıntıların son bulacağını ve halkın yerinde kalacağını umut ettik. Bay Ehmann oraya buraya, bazı köylere halkın geride hiçbir şey saklamaması için uyarılarda bulunmaya şahsen gitti. Hattâ o her şeyini teslim etmesi üzerine tek tek kişilerle konuşmak

için hapishaneye girme izni aldı. Silah toplama süresi boyunca sürekli olarak insanlar hapishaneye atıldılar. Onları gece yarısı yataklarından alıp götürmeler sık sık oldu. Genç Ermenileri de sürekli olarak askere aldılar. Ama söylendiği gibi hiçbir Ermeni cepheye, düşman önüne çıkarılmadı, aksine onları çalıştırdılar. Biz uzun süre belirsizlik içinde kaldık.

Haziran ortasında birdenbire bir sabah şöyle oldu: "Geçen gece bir bölüm, sanırım 600 erkek tutuklu hapishaneden alınıp götürüldü. Nereye? Bunu yalnız Tanrı bilir. Onlardan bir daha hiçbir haber alınamadı, gören de olmadı. Aynı şekilde, yol yapımında çalıştırılmak için asker olarak götürülen genç Ermenilerden bir kafile Mesereh'e götürüldü, bir binaya kapatıldı ve gözetim altında tutuldular. Birkaç gün sonra 1200 erkek silahlı askerlerin refakatında götürüldüler. 4'erli veya 5'erli olarak birbirine bağlanmışlardı, öldürüldüler. 23 Haziran gecesi hapishaneden tekrar 300 erkek götürüldü. Ertesi günün sabahında her yerde ağlamalar ve büyük sıkıntı vardı. Yakınlarına yemek götüren akrabalar hapishaneyi boş buldular. Erkekler nerede kalıyorlardı? Onlardan tek birinin hâlâ yaşadığı, kabul edilemez. Birbirlerine bağlı oldukları için kaçmaları imkânsızdı, kaçsalar da nereye kaçacaklardı? Aramalar sonuçsuz kaldı. Haziran sonuna doğru yaşadıklarımızı tek tek anlatabilecek durumda değilim, ama daha da kötü olmalı.

İnsanlarımızla sık sık yaptığımız gibi 24 Haziran akşamı, akşam toplantısından sonra kutsal akşam yemeğini kutluyorduk. Ne kutlamaydı. Hiç kimse bunun son kez olduğu düşüncesini açığa vuramıyordu. Gerçekten de iki gün sonra, 26 Haziran cumartesi günü, önümüzdeki hafta Ermeni halkının yerlerini terkedeceği ilân edildi. Bir gün sonra, 27 Haziran pazar günü, lokalimizde son toplantımızı yapıyorduk. Sadece ağlamalar ve iç çekmeler duyuluyordu.

Bunu takip eden günlerde Erzurum civarından sürülen Ermeni kafileleri tarif edilemez derecede korkunç bir durumda yanımızdan geçtiler. Kafilelerde erkekler ve yetişkin oğlanlar yoktu, kadınlara erkeklerin nerede olduğu sorulursa şu cevabı veriyorlardı: "Öldürüldüler." Şimdi sürülecek olanlar için korkunç şeyler düşünülüyormuş. Onların birçoğu korkunç yolculuk için Tanrı'ya dua ederek güç arıyor. Bu günlerde, hiçbir zaman olmadığı kadar dua saatlerimiz vardı. Her sabah saat 8'de toplantı salonumuz doluyordu. Birçoğu için Tanrı'yla tanıştığı dua günleriydi bunlar. Biz Alman rahibeler ve birçok Ermeni Hıristiyan, cemaat Tanrı'nın önünde eğildiği için Tanrı'nın bizi göreceği ve sıkıntıya son vereceğini umuyorduk. Ama günü gelince biz iki günde şehrimizden 1800 ailenin sevdikleri her şeyi ve yerlerini terketmek zorunda kaldıklarını, yola koyulduklarını ve zalimce karanlık bir geleceğe doğru götürüldüklerini gördük. Onlar Urfa yöresine götürüldüler. Mesereh ölü gibiydi, pazardaki dükkânlar kapalıydı ve ertesi pazar toplantı salonumuz neredeyse boştu.

Tüm haberler ve söylentiler bize hemen ulaştı. Malatya öncesinde yolda bir miktar genç güzel kadın ve kız sürgün ailelerden ayrıldılar ve hayatlarını Türklerin karıları olarak devam ettirebilmek için geri gönderildiler. Geri kalanlar, İsoli'de ailelerinden ayrılan birkaç erkek hariç, Malatya'ya götürüldüler. Orada tüm erkekler ve yetişkin oğlanlar ailelerinden ayrıldılar ve hapishaneye tıkıldılar. Ağlayan çocuklar ve kadınlar evlere kapatıldılar ve onlara erkeklerinin başka bir yoldan götürüleceği ve yolculuk sonunda tekrar buluşacakları garantisi verildi. Fakat kalacakları yerlere ulaşabilen az sayıda kadın kocalarından bir daha asla yaşam işareti alamadılar. Mesereh'te bize hepsinin Malatya yakınlarında öldürüldüğü haberi geldi. 6 Temmuz'da Keghi'den tekrar sürülen büyük kafileler korkunç bir vaziyette yanımıza geldiler. Felâketin ne kadar büyük olduğunu bilmek için zavallıların kendilerini bizzat görmek gerekir. Onlar bir süre, sürgüne gönderilen Ermenilerin evlerinde tutuldular. Sürü halinde çoğu hastalıktan öldüler. Ölü arabaları her sabah evlerin yanından geçiyordu ve sonra ölüler üst üste arabalara atılıp götürülüyordu. Sık sık tüm sürgün kafilesinin mezarlığa götürü'düğü de oluyordu. Onlar, kurtarıcı bir dost haline gelen ölüm onların sıkıntılarına son verinceye kadar, gece ve gündüzlerini mezarların arasında geçirmek zorundaydılar.

Korkunç haftalar ve aylarda bazen Hükümet onlara yardım etmek istiyormuş gibi görünüyordu. Bu kapsamda örneğin yetimhaneler kuruluyordu. Biri hemen bizim yakınımızda açıldı. Zavallı çocuklar çok büyük kir ve yokluk içindeler, gece gündüz bağırıyorlar ve bu şekilde ölüyorlardı. Yetimhane hemşireleri genellikle zavallı insanlar için değişik çorbalar pişiriyorlardı. Biz oraya gittiğimizde çığlıklar daha da büyüyordu. Çünkü yokluk çok büyüktü ve hepsi çorbadan biraz almak istiyorlardı. Bir sabah tüm çocuklar yok oldu. Nerede kaldıklarını bilmiyorum, daha sonra bir keresinde birkaçını benzeri bir evde gördüm. Diğerlerinin suya atıldığı söylendi. Görmediğim için böyle olup olmadığını tam olarak söyleyemem, ama gördüklerimden sonra buna inanmam mümkün.

Eylül başında bir sabah erkenden yeniden, savaş başlangıcında büyük sürgün sırasında Hükümet için çalıştıklarından kalma hakkı alan birkaç zanaatkâr, yataklarından alındılar, birkaç gün hapse tıkıldılar ve ardından tüm kader arkadaşları gibi götürüldüler ve öldürüldüler. Kendilerini savunmak için en küçük bir silahları yoktu, hepsi koyun gibi boğazlandılar.

Hükümet için zanaatkâr olarak vazgeçilmez olan ve Müslümanlığa geçen birkaç kişi dışında Mesereh'te tek bir Ermeni erkek bulunmuyor. Ama aramaların sonu gelmiyor. Buradan geçenlerden geri bıraktırılan birkaç yoksul kadın, hâlâ büyük zaturet içinde yaşıyor. Bunun da sonu geldi. Dişlerine kadar silahlı askerlerin önünde saklanmaya çalışan bu zavallıları görmek bir kalbe

ne kadar acı verebilirdi. 4 Kasım bizim için bildiğim böyle son bir gün oldu.

Yukarıda, geçen yıl Mesereh'te yaşadıklarımdan küçük bir tablo vermeye çalıştım. Tek tek olaylar hakkında daha detaylı bir rapor verebilirdim. Arzu edilirse bunu da severek yapmaya hazırım.

Bu yılın 7 Mart'ında Mesereh'i terkettim. O günden beri ne olduğunu, oradaki rahibelerimiz de yaşadıklarını bildirecek durumda olmadıkları için bilmiyorum.

[Rahibe Klara Pfeiffer, Mesereh]

1916-05-12-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14091; A13207, pr. 19.5 1916, a.m.; Dilekçe

Konstantinapol'deki Ermeni Patriği II. Zaven'den
İstanbul Alman büyükelçiliğine

Nr. 237
Ek

Constantinople, le 12 Mai 1916

Monsieur l'Ambassadeur,

J'ai l'honneur, il y a quelques mois, de porter à la connaissance de Votre Excellence la situation intolérable du peuple Arménien en Turquie à cause des persécutions auxquelles il était soumis et j'avais demandé l'intervention du gouvernement Impérial allemand afin qu'on se contente au sang de centaines de milliers de victimes et qu'on permette aux débris de ce peuple malheureux de vivre désormais tranquille.

Depuis il s'est passé plusieurs mois et le nombre des victimes a augmenté et s'augmente encore. Des milliers meurent tous les jours de maladies et de manque de vivres, en raison de la conduite non-bienveillante du Gouvernement Ottoman. Les transférés exilés depuis un an de leurs foyers, dénués de tout et dans le plus misérable état, n'ont pas pu encore obtenir le droit de se fixer quelque part; ils errent comme des vagabonds dans les déserts de Mésopotamie et de Syrie où le yatagan des «tchetés» en moissonne des milliers comme cela a eu lieu dernièrement à Ras-ul-Aïn.

Le transfert n'a pas encore cessé. Les quelques familles demeurées à Castémouni, Angora, Marach, Andrinople etc. ont été exilées vers les déserts, et des centaines d'hommes sont exilés toutes les semaines sous divers prétextes, de Constantinople et de Smyrne. D'après une nouvelle loi, les meubles des malheureux transférés ont été saisis et vendus, tandis que leurs propriétaires

meurent de privations et le Gouvernement a cessé le secours de morceau de pain sec qu'il leur accordait. Et pour comble de malheur les quelques hommes restés en vie, sont enrôlés laissant ainsi leur famille sans soutien.

En divers endroits, comme Rodosto, Andrinople, Césarée, Yosgad, Amassia, Samsoun etc. les quelques familles arméniennes dont le soutien est sous les armes, et que pour cette raison il leur fus permis de demeurer dans leur foyer, non seulement ne reçoivent pas la pension qui leur est due, mais elles sont soumises à toutes sortes de pressions pour embrasser l'Islamisme.

Les arméniens se trouvant dans différentes endroits des provinces de Konia, d'Andrinople, de Brousse etc. sont privés des consolations de la religion, parce que le gouvernement leur a défendu d'entrer dans leurs églises pour y prier.

La plupart des évêques étant massacrés, les quelques uns restés en vie gémissant dans les prisons, même à Constantinople, ou sont exilés dans des villages musulmans. Et cette politique de persécution continue avec la même sévérité, ayant pour but, non pas la répression d'une soi-disant insurrection arménienne, puisque le gouvernement n'a affaire qu'à des femmes et des enfants, mais l'anéantissement de l'élément arménien en Turquie.

Monsieur l'Ambassadeur, je m'adresse une seconde fois à Votre Excellence, au nom de l'humanité, parce que j'ai la foi ferme qu'une Puissance civilisée comme l'Allemagne ne peut jamais consentir à un crime tel dont l'exemple n'existe pas dans l'histoire de l'humanité, et elle seule peut adoucir la colère injuste dont le gouvernement ottoman poursuit la nation arménienne.

Des femmes et des enfants privés d'asile, de vivres et de soutien, étant relativement civilisés sont soumis aux caprices des tribus sauvages; nus, affamés, errant dans les déserts aux sables brûlants, ces milliers de malheureux dirigent leurs regards plein de larmes vers la grande Nation Allemande et son tout-puissant Empereur, implorant une goutte de pitié chrétienne et d'humanité.

L'Allemagne qui combat depuis deux ans pour les droits des peuples opprimés, restera-t-elle toujours indifférente envers un peuple séculaire qui se tord dans les griffes de la mort?

Ce sont les cris et les supplications d'un père malheureux qui se trouvent devant les corps déchirés de ses enfants.

En espérant, Monsieur l'Ambassadeur, que ces cris seront entendus, je prie pour le bonheur et la prospérité de l'Allemagne et pour la santé de Votre Excellence.

Patriarche des Arméniens de Turquie

[Arch. Zaven Derrghiayan]

[Fransızcadan tercümesi]

Konstantinapol, 12 Mayıs 1916[739]

Bay Büyükelçi,

Birkaç ay önce Ekselanslarına Türkiye'deki Ermeni halkı üzerinde uygulanan kabul edilemez koğuşturmalardaki durumu anlatmıştım. Ve ben Alman İmparatorluk Hükümetinin, yüz binlerce kurban veren bu şansız halkın kalanının gelecekte huzur içinde yaşayabilmesine imkân vereceği için, müdahalesini rica etmiştim. O zamandan beri birçok ay geçti ve kurban sayısı gittikçe yükseliyor. Her gün binlerce kişi hastalıklardan ve Osmanlı Hükümetinin hoş olmayan uygulamasından dolayı az beslenme nedeniyle ömüyor. Artık hiçbir şeyleri kalmayan ve kötü bir durumda bulunan, memleketlerinden sürülmüş sürgünler hiçbir yerde yerleşme hakkı alamadılar. Mezopotamya ve Suriye çöllerinde "çetelerin" geçenlerde Ras-ul-Ain'de olduğu gibi, kılıçla binlercesini kestiği insanlarımız serseriler gibi dolaşıyorlar.

Tehcirler henüz sona ermedi. Kastamonu, Ankara, Maraş, Edirne vs.'de geri kalan çok az aile çöle gönderildi, İzmir ve İstanbul'dan yüzlerce erkek her hafta çeşitli bahanelerle sürgün ediliyor. Yeni bir kanuna göre bahtsız sürgünlerin mobilyalarına, sahipleri kıtlıktan ölürken ve Hükümet artık onlara bir tek ekmek olsun, yardım etmezken el kondu ve satıldı. Felâketi tamamlamak için hayatta kalan az sayıda erkek, ailelerine bakacak bir başkası olmadığı halde silah altına alınıyorlar.

Rodosto, Edirne, Cezayir, Yozgat, Amasya, Samsun vs. gibi çeşitli yerlerde erkekleri silah altına alındığı için evlerinde kalma izinleri olan az sayıda aile, emeklilik alamadı ve her türden zorluğa maruz kadı.

Konya, Edirne, Bursa vd. illerin çeşitli yerlerinde bulunan Ermeniler, Hükümet onlara ibadet için kiliseye gitmeyi yasakladığından, hiçbir ruhanî yardım alamıyorlar.

Çoğu piskopos katledilirken, hapishanelerde az sayıda hayatta kalanlar, İstanbul'da bile sefalet içinde yaşıyorlar ya da Müslüman köylerine sürüldüler. Ve bu sert koğuşturma siyaseti en sert biçimde sürdürülüyor. Bir Ermeni isyanını bastırmak gibi bir hedefi olan Hükümet sadece kadınları ve çocukları değil, Türkiye'deki bütün Ermeni unsuru yok etmekle uğraşıyor.

Sayın Büyükelçi,

İnsanlık tarihinde örneği olmayan böyle bir caniliğe Almanya gibi medenî bir gücün asla onay vermeyeceğinden emin olduğum için ben insanlık adına

739 Yazı (No. 237) 15 Mayıs 1916'da Başbakana iletildi..

Ekselanslarına ikinci kez başvuruyorum. Osmanlı Hükümetinin Ermeni halkına yönelttiği haksız öfkeyi ancak Almanya yumuşatabilir.

Görece medenî olan kadm ve çocuklar yurtsuz, yiyeceksiz, giyeceksiz ve desteksiz vahşi aşiretlerin keyfine terkediliyor. Çölün kızgın kumunda çıplak, aç dolaşan binlerce bahtsız insan yas dolu bakışlarını büyük Alman ulusuna ve onun muhteşem imparatoruna çevirmiş, bir damla Hıristiyan ve insanî vicdan rica ediyor.

İki yıldan beri baskı altındaki halkların hakları için mücadele eden Almanya ölümün pençesinde kıvranan eski bir halk karşısında umursamaz kalmaya devam edecek midir?

Bunlar bahtsız bir babanın, çocuklarının paramparça edilmiş vücutları önündeki çığlıkları ve yalvarmalarıdır.

Bay Büyükelçinin bu çığlıkları duyacağı umudu içinde, Almanya'nın mutluluğu ve refahı ve Ekselanslarının sağlığı için dua ediyorum.

Türkiye Ermenileri Patriği
[Zaven Derrghlayan]

1916-05-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14092; A16612, pr. 23.6.1916, p.m.; Rapor
Baskı: DuA Dok. 295 (kıs.)

Şam Konsolosundan (Loytved Hardegg)
İstanbul büyükelçiliğine

Şam, 30 Mayıs 1916

No. 384
Kopya[740]

Bu yılın Mart ayında telgrafla bildirme şerefine eriştiğim gibi, Cemal Paşa buraya sürülmüş Ermeniler için hemen hemen altı haftadır çalışan bir yardım derneği kurdu. Bu organizasyonun başında Selânik ve Halep eski Valisi Hüseyin Kasım Bey bulunuyor ve o genelde karakter sahibi, çalışkan bir kişi olarak biliniyor. Ona iki emekli memur ve Şam Vali Vekili yardım ediyorlar. Bu üç komisyon üyesi de iyi bir üne sahipler.

Hüseyin Kasım Bey geçen aydan beri Ermenilerin bulunduğu Havran ve güneyindeki bölgeleri gezdi. Dera'da Ermenilere önce ekmek dağıttırdı ve

740 Kopya edilmiş olarak Metternich tarafından 19 Haziran'da [No: 311] Başbakana iletildi.

hastanede bir bit temizleme yeri ve banyo yeri kurdurttu. Orada birçok Ermeni temizlendikten sonra iş bulabilecekleri çeşitli yerlere gönderildiler. Yedi yüz dul kadın ve yetim Hama'ya geldiler, burada bir dokuma fabrikasında çalışıyorlar.

Evvelki gün Cemal Paşa' verdiği bir yemekte Hüseyin Kasım Bey'e rastladım. Benimle acilen konuşmak istediğini söyledi. Heyecanlı bir ses tonuyla bana, artık çalışamadığı için Ermeni Komisyonu Başkanı olarak görevini bırakmak istediğini açıkladı. Onun aldığı önlemler sadece uygulanmamakla kalmıyormuş, bir de resmî makamlar ona karşı çalışıyorlarmış. Program dahilinde Dera'dan Şam'a gönderdiği Ermeniler buradaki il yönetimi tarafından tekrar geri gönderiliyormuş. Hükümet ona büyük sefalet içindeki Ermenilere yardım için gerekenden çok daha az para veriyormuş. Tamamen ümidini kaybetmiş ve artık Türk Hükümetinin Ermenilere yardım etmek isteğinde olduğuna hiç inanmıyormuş. Hattâ onları sistematik olarak yok etmek istediğinden korkuyormuş. Halep'e getirilen Ermenilerin tekrar doğu istikametine, muhtemelen Bedevîlere yem olsunlar diye, Musul'a ve Der Zor'a götürüldüklerini duyuyormuş. Bu korkunç imha politikası Türkiye için bir yüzkarası imiş ve barıştan sonra Türkiye'ye çok zarar verecekmiş. Dünya tarafından Ermeniler için daha etkin tavır almamakla suçlanacağı için, Almanya'yı da zor duruma sokacakmış. O Almanya'nın, tüm Ermenilerin herhangi bir ülkeye -o Güney Amerika'yı düşünüyormuş- mümkün olduğu kadar çabuk gönderilmesi için harekete geçmesinden başka bir çıkar yol bulamıyormuş. Bu yolla Türkiye'ye ve Ermenilere en iyi yardım yapılmış olacakmış.

Ben onun dikkatini, görüldüğü kadarıyla Cemal Paşa'nın bile karşı koyamadığı, İstanbul'daki belirleyici Komite üyelerindeki Ermeni düşmanı havaya çektim. Almanya'nın bugünkü durum elverdiği ölçüde Ermenilere mümkün olduğunca yardım ettiğine işaret ettim ve ondan davanın hayrı için görevini bırakmamasını ve tüm karşı çıkışlara rağmen sürdürmesini rica ettim. Cemal Paşa Halep'ten döner dönmez birkaç gün içinde onunla görüşecek, ona artık tam yetki ve para verilmezse, görevini bırakacak. Onun değerlendirmesine göre, Halep ve Hicaz arasında 60.000 Ermeni bulunuyor. Eğer İsviçre Yardım Komitesi buralardaki Ermeniler için para göndermek isterse, o zaman bu amaç için paranın, konsolosluk kanalıyla el altından, çok güvendiğim Hüseyin Kasım Bey'e verilmesini tavsiye ederim. Sefalet çok büyük olduğu için acele etmek gerekiyor gibi görünüyor.

Hüseyin Kasım Bey benden konuşmamızın kesin gizli kalmasını rica etti.

[Loytied Hardegg]

1916-06-29-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14092; A18552, pr. 14.7.1916, p.m.; Rapor

Halep Konsolosundan (Rössler)
Alman Başbakanına (Bethmann Holweg)

K.No. 65/No. 1822

Halep, 29 Haziran 1916

20 Nisan'da buradaki Ermeni sefaletinin hafifletilmesi için çalışan rahibe Beatrice Rohner, oradaki sürgünler arasında para dağıtmak ve diğer yardımlarda bulunmak üzere Halep'ten yerli bir mutemedi Fırat civarına gönderdi. Bunun 20 Haziran'da geri dönüşünden sonra anlattıklarına dayanarak o (Rohner-çev.), kopyası ekte bulunan raporu yazdı, bu ne yazık ki, yavaş ve acı dolu imha sürecinin hâlâ devam ettiğini kanıtlıyor.

Halep'ten tehcir, ilk olarak "sağlığa zararlı" olan herkesin uzaklaştırılması gerektiği, sonra tüm "şüpheliler"in barındırılamayacağı bahanesi altında, 19 Haziran tarihi itibarıyla yine başlatıldı. Protestan ve Katoliklerin rahatsız edilmeyeceği vaadi de hep tutulmuyor. Herşey daha çok polis teşkilatının keyfiyetine bırakılmış durumda.

Ben aynı raporu İstanbul'daki İmparatorluk Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Rössler

Ek[741]

Kopya

Güvenilir adamımızın seyahat raporu

Ben 20 Nisan'da Meskene'ye ulaştım, orada 3500 sürgün Ermeni ve 100'ün üzerinde yetim buldum. İnsanların bir kısmı buraya, Meskene bir ara istasyon olduğu halde, fırıncı, arabacı vs. olarak yerleşmiş. Geri kalan hepsi dileniyorlar, her çadırda hastalar ve ölüm döşeğinde olanlar var. Kim ki dilenmekle bir parça ekmek bulamıyor, o pişirip yediği tuzsuz çimenle besleniyor. Yüzlerce hasta çadırsız, örtüsüz açık havada kızgın güneş altında yatıyor.

741 Ek İstanbul'daki Amerikan büyükelçiliği tarafından tercüme edilen ekte belge 1916-07-22-06-002'de orada köşeli parantez içinde ve italik olarak ifade edilen birkaç açıklamayı içeriyor.

Kendini ölülerle dolu toplu mezarların içine atıp, mezarcılardan kendilerini de gömmelerini isteyen çaresizler gördüm. Hükümet açlar için bir dilim ekmek, damsızlar için tek çadır bile vermiyor. Tam ben Meskene'deyken Bab'dan hastalar, kadın ve çocuklardan oluşan bir sürgün kafilesi geldi. Tarif edilemez bir durumdaydılar. Arabalardan aşağıya kütük gibi fırlatıldılar. Su diye bağırıyorlardı. Her birinin eline bir parça kuru ekmek tutuşturuldu ve öylece serili bırakıldılar. Bütün bir günü kızgın güneş altında geçirdikten sonra bile tek bir insan onlara su vermeyi düşünmedi. Biz bütün gece onları biraz rahatlatmak için çalıştık. Bab'dan gelen yetimler arasında ben 4 yaşında küçük bir oğlan buldum. Sabah erkendi: Ona bir şey yiyip yemediğini sordum, o bana iri gözlerle baktı ve dedi ki: "Ben durmadan hep yıldızlara baktım ve o zaman sevgili Tanrı beni iyice doyurdu." Anne ve babasının nerde olduğunu sorunca bana sanki çok olağanmış gibi, "Onlar çölde öldüler" dedi. Meskene'de yüzlerce çocuğu bir çadırda toplayabildim. Onları traş ettirdim ve yıkattım. Paçavraya dönmüş elbiselerini temizlettim. Her gün ekmek ve bir çorba aldılar. 6 gün sonra, yoluma devam etmek zorunda kaldığımda, bana, çocuklarla ilgilenmeyi teklif eden Hacin'den genç bir dul kadın buldum. O iyi bir ailedendi. Yüksek öğrenim görmüştü ve çocukları büyük bir sevgiyle üstlendi. Aynı kadını birkaç hafta sonra Sepka'da paçavralar içinde buldum. Şuurunu kaybetmişti. Pazarda dolaşıyor ve herkese soruyordu: "Çocuklarım nerede? Onlara ne yaptınız?" Kurukafalar ve kemikler topluyor gelip geçenlere gösteriyordu. Eğer biri ona bir on para veriyorsa, onunla ekmek alıyor, bir parçasını yiyor, sonra onu hemen daha aç olan birine götürüyordu.

Ayrılmamdan on gün sonra o 100 çocukla birlikte güneye doğru yola çıkarılmış. Abuhara'da paranın geri kalanını ve kendi sahip olduğu her şeyi tüketmiş, açlığın kucağına düşen çocuklar dağılmışlar. Bunlardan sona kalan ikisine Der Zor'da rastladım, onlar bana diğerlerinin hepsinin öldüğünü söylediler. Meskene'de, şimdiye kadar Muarra'da yaşamış ve orada 9 aydan beri inim inim inleyerek yaşam sürdürmekte olan 600 sürgün gördüm; şimdi onlar ikinci kere kovalanmışlar, yeniden yollara dökülmüşlerdi. Yavaş yavaş, yorgun, sırtlarında pılı pırtılarıyla geldiler. Yolluk olarak çimenleri haşlıyorlar, suyunu sıkıp köfte gibi yapıyorlar ve güneşte kurutuyorlar. 1 Mayıs'ta Dipsi'ye geldim, yukarıda sözünü ettiğim 600 sürgünü orada ümitsizlik içinde buldum. Onlara bir kez olsun mola ve çimen toplama izni verilmemiş, aksine merhametsizce yola devam ettirilmişler. Yollarda her yerde, can çekişenleri gördüm, açlık ve susuzluktan bitkin düşmüş, kafilelerin arkasında kalmışlardı. Bu durumda ölümden kurtulmaları imkânsızdı. Her birkaç dakikada bir ceset kokusu geliyordu. Jandarmalar böyle bitkinlikten dolayı geride kalanları, yorgunluk numarası yaptıkları gerekçesiyle ölene kadar dövüyorlar.

Dibsi'de 3000 sürgün Abuhara'da 6000 sürgün var. Her iki yerde de ölüm oranı günlük yüzde 1. Hamama'da 7000 sürgün buldum, bunlardan 3000'i açtılar ve vücutlarında tek bir bez parçası bile kalmamıştı. Çekirgeler hepsini yediği için burada artık çimen de yoktu. Çiğ veya pişirip yemek için insanların çekirgeleri topladığını gördüm. Diğerleri ot köklerini sökmeye çalışıyorlardı. Sokak köpeklerini yakalıyor, hayvanlara vahşiler gibi saldırıyor, etlerini çoğunlukla çiğ yiyorlardı. Bana, ölülerin, çadırların etrafına basitçe nasıl gömüldüğü gösterildi. Rakka'da hemen dibindeki bir çadır kampında 15.000 sürgün vardı. Kamp nehir kenarına kuruluydu ve oradaki insanlara şehre gelmek yasaklanmıştı. Daha zengin olanları 30-40 TL karşılığında memurlardan şehirde bir müddet oturmak için izin satın alıyorlar. Her yerde aynı sefalet. Sepka'da yeterince para harcamayla tahminen 1500 kişi orada yerleşmeyi başarmış. Diğerleri, tahminen 6000 kişi Fırat sahilindeki kamptalar. Burada büyük kıtlık var. Bazıları ümitsizlikten akıntıya atlıyorlar. Bir yerden bir başka yere taşınmada en azından 5-6 insan onlara refakat eden jandarmaların kötü davranışları yüzünden ölüyor. Bunlar zavallılardan para sızdırmaya çalışıyorlar ve bir şey alamayınca, darbelerle hırslarını alıyorlar. Tibne'de 5000 sürgün buldum. Her yerde kafilelere rastlıyoruz, teknelerle de koca kafileler Fırat boyunca taşınıyorlar. Her Arap köyünde tek tük aileler, her Arap evinde Ermeni kızlar ve genç kadınlar bulunuyor. Nihayet ben Der Zor'a vardım ve tahminen orada 15.000 sürgün edilmiş buldum. Burada cefa çekenlere Hükümet günlük 150 gram ekmek veriyor. Çocuklar ve yetişkinler çöp yığınlarını karıştırıyorlar, yenilebilir bir şeyler arıyorlar ve herhangi bir şekilde çiğnenebilecek her şey yeniliyor. Kasapların önünde insanlar büyük bir açgözlülük içinde atılacak şeyleri bekliyorlar. Rakka veya Sepka'dan bir kayığa yüklenen 50 kişiden ortalama sadece yirmisi, genellikle daha azı hedefe erişiyor. Der Zor'a varışımda Hükümet 200 yetimi toplamıştı. 6 hafta sonra, hareketim sırasında bunlar 800 kişi oldular; günlük biraz çorba ve bir dilim ekmek alıyorlar. Aynı sırada Der Zor'a 12.000 sürgün geldi, buna karşılık Musul istikametine her gün büyük kafileler gönderiliyor. Buna rağmen Der Zor'da, ayrılmam esnasında bile, sınır kamplarında 30.000'in üzerinde Ermeni vardı. Gereken paraya sahip olanlara bir iskân belgesi veriliyor, diğerleri ise yola devam etmek zorundalar. Bir belge için 4-50 Lira ödendiğini yapılan soruşturmalar gösteriyor. Der Zor'dan çıkarılış özellikle zalimce yürütüyor. İnsanlar kamçılarla sürülüyor ve genellikle en gerekli olan şeyleri bile yanlarına alamıyorlar. Dönüşte her yerde yeni kafilelere rastladım. İnsanlar insan görüntüsünü kaybetmişler. Bir hendekten aniden bir sürü acayip yaratık fırlıyor ve insana ellerini uzatıp bir lokma ekmek veya bir yudum su istiyorlar. Onlar orada kendilerine bir çukur kazmışlar ve orada ölümü bekliyorlar. Bir parça ekmek dilenmek için karar vermekte zorlanan daha iyi zümrelerden diğerleri çok bitkin

düşünce yataklarına uzanıyorlar, ölüm onları kurtarana dek. Onlara kimse bakmıyor. Sepka'da Antep'ten bir vaiz anne babaların çocuklarını kestiğini anlattı. Hükümetin soruşturmasında insanlar kim yedi kim yemedi diye birbirleriyle kavga etmişler. Can çekişenlerin etleri için hemen tepelendikleri de oluyormuş.

Binlerce sürgünün olduğu Der Zor'un güneyindeki Maden ve Ana üzerine rapor, bunu takiben yollanacak.

Habercimiz 20 Haziran'da Halep'ten geri döndü. 26'smda yeniden güneye yola çıktı.

Halep, 26 Haziran 1916

[Beatrice Rohner]

1916-06-30-DE-011

Kaynak: DE/PA-AA/Embassy Constantinople/Vol. 173.

Baskı: DuA Dok. 283 (değ. kıs.)

Şam Konsolosundan (Loytved) İstanbul Büyükelçiliğine

No. 93

Şam, 30 Haziran 1916

Bütün Ermeniler Müslüman olmaları için şu ya da bu ölçüde zorlanıyor. Dera'da bir aile hariç 149 aile İslâmiyet'e geçtiklerini imza ile bildirdi. Cemal Paşa Kudüs'te bulunduğu ve ona görüşlerimi yazı olarak sunmanın fazla bir yararı olmadığı için, zorla din değiştirmeye karşı olan Müslüman din adamlarını devreye sokarak, Vilayet yöneticilerine bu tür önlemlerden çok rahatsız olduğumu, çünkü bu durumun Almanya'da Jön Türk Hükümeti aleyhine büyük bir tepkiye yol açacağını bildirdim.

Ermenileri millî bağlarından ve Hıristiyan dünyası ile olan ilişkilerinden koparmaya yönelik girişimlerle elde edilebilecek muhtemel avantajlar, Avrupa ve Amerika'da Türkler aleyhine ortaya çıkacak dezavantajları asla dengelememekte. Vilayet yöneticisi, Ermenilerin zorla Müslümanlaştırıldığını reddetti. Bu konuşmayı Cemal Paşa'ya tellemiş olmalı

[Loytved]

1916-07-10-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14092.
Baskı: DuA Doc. 287 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden
(Wolff-Metternich) Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 368

Tarabya, 10 Temmuz 1916

Doğu vilayetlerinde Ermeni takibatları son aşamasına ulaştı.

Türk Hükümeti, Ermeni sorununu Ermeni ırkının yok edilmesi ile çözme programını uygularken, ne bizim görüşlerimize, ne Amerikan Büyükelçiliğinin ve Papanın temsilcilerinin görüşlerine, ne de İtilaf devletlerinin tehditlerine, ama en az da Batı kamuoyunun tepkilerine kulak verdi; şimdi de tehcirden sağ çıkmış ve bazı yerlere toplanmış Ermenileri buralardan dağıtma ve onları yok etme hazırlıkları içinde.

Burada söz konusu olanlar, Kuzey Suriye (Maraş, Halep ve Ras ul Ayn) ile Anadolu'nun bazı irice kentlerine (Ankara, Konya) tehcir ile gönderilen ya da daha önce buraya göç etmiş Ermenilerdir. Ancak, eskiden beri burada ikamet eden halk ile Katolik ya da Protestan Ermeniler de artık tehcire tâbi tutulmaktadırlar, oysa Babıâli bu sonunculara dokunulmayacağına dair tekrar tekrar söz vermişti.

Bu Ermenilerin bir kısmı Mezopotamya'ya, bir kısmı daha ileriye yollanırken bir kısmı da Müslümanlaştırılmaktadır.

Nisan ayı sonlarında 2000 kişiyi barındıran Ras ul Ayn'deki toplama kampı tamamen tahliye edildi, ilk kafilelerden birisi Der Zor yolunda saldırıya uğradı ve dayaktan geçirildi; daha sonrakilerin de durumunun pek farklı olması beklenmiyor.

Maraş ve Halep'te tehcir tüm hızıyla sürüyor; Maraş'tan daha önce İçişleri Bakanlığından özel ikamet izni alanlar bile tahliye edildi. Diyarbakır'da yaptıklarıyla adı duyulan Vali Reşit Bey şimdi Ankara'da kalan son Ermenileri (istinasız Katolikler) bularak sürgüne yollamaya çalışıyor. Eskişehir'de ve İzmit çevresinde ikamet etmekte olan Protestan ve Katolik Ermenilerin kaderi de aynı.

Bütün resmî yalanlamalara rağmen Ermeniler üzerindeki baskıların son aşamasında İslâmlaştırmak önemli bir rol oynuyor.

Nisan ayı sonunda, Sivas'tan rahip Christoffel, Ereğli'de son Hıristiyan

Ermenileri gördüğünü bildirdi; yani Ereğli ile Sivas arası tamamen temizlenmiş: "Ya tehcir edildiler ya İslâm'a döndürüldüler ya da öldürüldüler. Artık bu bölgede Ermenice tek bir sözcük duyulmuyor." Şarki Karahisar'da kalan son Hıristiyan Ermeniler oradaki Rumlarla bir komite kurarak askerler arasında bir isyan başlatmak istemiş, bunun üzerine tehcir edilmek için bütün Ermeniler tutuklanmış; onlar da İslâmiyet'e geçmeyi tercih etmişler. Şam Konsolosu Loytved 30 Haziran günü şunları yazıyor: "Bütün Ermeniler şu ya da bu şekilde baskı yapılarak İslâmiyet'e geçmeye zorlanmakta. Derât'da 149 aile İslâmiyet'i seçti, sadece bir aile hâlâ Hıristiyanlığa bağlı kaldı."

Son olarak Babıâli'nin, Alman ve Amerikan dernekleri tarafından Ermeni halkın yararına işletilen yetimhane, hastane, okul gibi kurumlara karşı tavrından söz etmek gerekir. Henüz kapanmamış az sayıdaki kurum, resmî makamlar tarafından her gün orada görevli Ermenilerin, öğrencilerin ya da kimsesiz çocukların yollanmasıyla ya da başka önlemlerle tehdit edilmekte. Hükümetin geçtiğimiz yıl tanıdığı bazı ayrıcalıklar geri alınmış durumda ve bunların savaştan sonra çalışmalarını daha önceki gibi sürdürebilmeleri umudu az. Türk hükümeti, yabancılar tarafından yönetilen okulların ve yetimhanelerin Ermeni millî bilincinin uyanması ve gelişmesi üzerinde büyük etkileri olduğunun farkına vardı; kendi konumları açısından bu kurumların sıkı bir kontrol altına alınması ya da tamamen kapatılması tutarlı bir tavır.

Aynı şekilde, Ermenilerin zorla İslâmlaştırılması fanatik dindarlık sonucu değildir. Yönetimdeki Jön Türkler bu tür duygulara pek sahip değiller. Ama buna rağmen, yürekten iyi bir Osmanlı yurtseveri olunabilmesi için her şeyden önce İslâmiyet'e geçilmesi gerektiği bir gerçek olarak duruyor. Başlangıcından bugüne dek Türk devletinin bütün tarihi, Şarkta inanç ile milliyet arasında hiçbir ayrım olmadığı düşüncesini kanıtlamakta ve her Osmanlı buna samimiyetle inanmakta. Bunun zıddı resmî ya da resmî olmayan güvenceler dürüstçe değil ve tümüyle Kuran'dan buna eşlik eden alıntılar manzumesine ve konvansiyonel palavralar geleneğine dahiller ki, bunlar Islahat Fermanları döneminden beri Avrupalılara, İslam ve Osmanlı'nın hoşgörüsünü kanıtlamak için kullanılıyorlar. Nazırların, inanç takibatları üzerine bildirimlere karşı tekzipleri de önce iyi davranış kurallarının parçası; bunların baş motifinin, örneğin, 15. ve 16. yüzyıllarda İspanya'da Yahudi ve Mağribilerin zorla döndürülmesi gibi dinî fanatizm olmadığı, burada kastın Ermenilerin İmparatorluğun Müslüman ahalisi ile alaşımının oluşturulması olduğu ise gerçeğe uyuyor.

Her ne kadar -değişik nedenlerle- Babıâli'nin Ermeni siyasetini mantıklı[742] bir rotaya sokmayı başaramamış olsak da, bunu ne düşmanlarımızın ne de

742 Bu sözcük üzeri Berlin'de çizilerek "ılımlı" ile değiştirilmiştir.

sözde tarafsızların bize bir suçlama olarak yöneltmeye veya bizden kamu önünde açıkça yermemizi istemeye hakları yoktur. Biz en iyi şekilde, bahtsız Ermeni soyunun yazgısını yumuşatmaya çalıştık, hem hükümete etki yaparak, hem de merhametli yardımlarımızla.

Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerini Protestan, Katolik ve Ortodoks inancının koruyucuları olarak gören İngiltere, Fransa ve Rusya gibi üç ülkenin, Alman sivil ve askerî tutsaklara yaptığı inanılmaz eziyetler, herhangi bir ittifak devleti tarafından diğerine karşı hiçbir zaman dile getirilmemiştir; aynı şekilde, düşman ülkenin basın organlarında ayaklar altına alman insan haklarıyla ilgili herhangi bir ses de duyulmamıştır. Ama, Canterbury Piskoposunun, Baralong[743] ve King Stephen[744] mürettebatının yaptığı eziyetleri vaazlarında Tanrı'mn istediği işlermiş gibi gösterdiği haberleri inandırıcı şekilde verildi.[745]

Bu durumu Babıâli de biliyor ve Ermeni sorunu konusundaki itirazlarımıza tekrar tekrar bunlara işaret ederek yanıt verdi. Türklere halk arasındaki şüpheli unsurların insanî kurallar hiçe sayılarak nasıl zararsız hale getirileceğini öğreten, iddia edildiği gibi biz değiliz, tersine düşmanlarımızdır.[746]

Metternich

1916-07-10-DE-002

Kaynak: PA-AA/BoKon /101; 10/12 II 6266; Rapor

Halep Konsolosundan (Rössler) İstanbul Olağanüstü Misyon Elçisine (Wolff-Metternich)

K. No. 72/No:1934

Bağdat demiryolunun Adana bölümünde çalışırken sürülen ama geçen ayın ortasında hükümet tarafından yapılan bir düzenlemeyle kısmen inşaat bölümündeki işine tekrar döndürülen Ermenilerin sürgünü üzerine Adana Kraliyet Konsolosluğuna bilgi verildi. Fakat demiryolunda tutulması sağlanamayanlar hemen Adana ilinden Maraş, Antep, Birecik, Urfa'ya gönderildiler.

743 İngiliz Kruvazörü Balarong, batırdığı Alman denizaltısınm su üstüne çıkmayı başaran mürettebatına ateş etmişti.

744 King Stephan gemisinin kaptanı, düşen bir Alman zeplininin mürettebatını kurtarmaya çalışmadan yanından geçip gitmişti.

745 II. Wilhelm'in bu paragrafa notu: "Çok iyi."

746 II. Wilhelm'in notu: "Doğru."

(İngilizcesi: www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/WebStart_De?OpenFrameset)

Halbuki yolculuklarına onay vermeye Halep konsolosu yetkiliydi. Bu yüzden Leon Haçaduryan'ın buradaki bilinen diğer sağlam bilgilerle kıyaslanarak yazılmış ve rahibe B. Rohner'e verilmiş mektubunun ekteki tercümesiyle ekselanslarının uygun bilgiye ulaşmasından şeref duyarım. Burada tahminen 1000 kişilik bir birlik söz konusu. Bu olayda demiryolundan daha başka kişilerin gönderilip gönderilmediğini veya kaç kişinin gönderildiğini bilmiyorum.

Ben aynı mektubu Alman Başbakanına gönderiyorum.

Rössler

Ek

Halep, 9 Temmuz 1916

Altı aydan beri Enteli'de mühendis Koppel'in yanında demiryolu işçisi olarak çalışıyorum. 16 Haziran'da işteyken birdenbire, hasta, çocuk ve yaşlı gözetilmeksizin ve eşyalarımızı yanımıza alma imkânı olmaksızın jandarmalar tarafından götürüldük. Böylelikle biz Keller, Yarbaşı, Ayran ve başka yerlerden Bulanık Bahçe'ye toplanmış işçilerle birlikte dipçik darbeleri altında sürüldük. Yepyeni bir günün başladığına inanabilirdik. Ne olduğunu anlamak için sadece kadınlar ve çocuklar bizi görebileceklerdi. Üç gün sonra hükümet ailesi olmayan tüm işçilerin adını yazdı ve bize ekmek vermeden veya birşey satın almamıza fırsat tanımayarak bizi sürekli biçimde ilerişye, Çakıroğlu, Fundacık, Maraş, Karaküyüklü, Antep, Nizip, Birecik, Urfa, Karasu'ya, yani hasta, yaşlı ve çocuklarla birlikte 200 km.'lik bir yola sürüldük. Maraş bölgesinde, yani Fundadjak yakınlarında tüfek atışlarıyla tahminen 70 erkek öldürüldü. Maraş yakınlarında hayvanların bile içmeyeceği bir su satın almak zorunda kaldık. Jandarmalar bize bu sudan çayın bardağını bir kuruşa sattılar. Aramızda 250-300 Maraşlı insan bulunuyordu. Onların hemşerileri geldiler ama konuşma izni alamadılar. Yanlarında ekmek getirmişlerdi, ama onu dağıtmadılar. Bize iki ekmek verileceği Karaküyüklü'ye kadar dipçik ve kamçı darbeleri altında götürüldük. Ekmek satın alma iznini alabilmek için üç metelik verdik. Birecik'e kadar hiçbir şey yoktu, Birecik'te bize her biri 6 metelik karşılığı ekmek verildi. Urfa'dan ayrıldığımızda hiçbir şeyimiz yoktu. Başlangıçta 1000 kişiydik, Urfa ve Karasu'da 623 kişiydik. Daha sonra ne oldu bilmiyorum. Araplar bize, jandarmaların bizi ölüme götüreceğini söylediler. Burada ben büyük zahmetlerle kaçmayı başardım. Detaylar hakkında konuşamam ve yazamam. Tek kuruşsuz Halep'e geldim.

[Leon Haçaduryan]

1916-07-29-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.

Baskı: DuA Doc. 290 (sadece mektup ve 7 ek)

Halep Konsolosundan (Rössler)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K.No. 79/No. 2135

Halep, 29 Temmuz 1916

Bütün haberler Ermeniler üzerindeki baskıların azalmaksızın acımasızca devam ettiğini göstermektedir. Fırat yolundan Bağdat'tan gelen Almanlar arasında bu felâketten en derin şekilde etkilenmemiş kimse bulunmamaktadır.

1) Alman İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunan üst düzey bir memurun 18 Temmuz'da bana anlattıklarına göre, Sabkha-Hamam-Meskene yolu tamamen elbise parçaları ile kaplıymış, sanki oradan bir ordu ricat etmiş gibi görünmekteymiş.

6 aydır Meskene'de bulunan bir Türk askerî eczacı, ona sadece Meskene'de 55.000 Ermeni'nin gömüldüğünü söylemiş. Bir başka Türk astsubayından da aynı sayıyı duymuş.

2) Der Zor'dan 16 Temmuz'da gelen bir habere göre, Ermeniler yola çıkmak üzere emir almışlar. 17'sinde bütün din adamları ve ileri gelen erkekler tutuklanmış. Emre göre 22 Temmuz'a kadar bütün Ermenilerin yola çıkmış olması gerekiyormuş. Önceden nüfusun yüzde 10'u kadar Ermeni'nin Der Zor'da kalmasına izin vermişken, şimdi bütün Ermenilerin sürülmesi gündeme gelmiş. Bunun nedeni ise, insancıl Mutasarrıf Suad Bey'in Bağdat'a tayininden sonra yerine gelen kişinin katı yürekli birisi olmasıyla ilgili olabilir.

Kamçı ve copla savunmasız ve bitkin kadınlar ve çocuklar jandarmalar tarafından dövülüyormuş; bu tür iddialar sık sık ileri sürülmekte ve son olarak aynı yoldan gelen bir Alman subayı da buna bizzat şahit olduğunu bildirdi.

Araxia Cebeciyan'ın rahibe B. Rohner'e bu durumu anlatan 16-17 Temmuz tarihli mektubunun bir kopyası da bu raporuma eklidir. Bir halkın yok edilmesi nedeniyle birçok Ermeni ruhsal dengesini ve inancını yitirir, bilinmeze sürüklenirken, bu mektup dayanıklılığın ve en acımasız bir biçimde yok olmaya doğru kesin gidiş karşısında hâlâ serinkanlı kalınabileceğinin güzel bir örneğidir. Aynı kadının 22 Haziran ve 12 Temmuz tarihli iki mektubunun tercümeleri de elimde bulunmaktadır; ayrıca Hamam ve Sabkha rahiplerine ait iki mektup daha vardır.

3) Hükümetin izniyle Amanos bölgesinde Bağdat demiryolunun yapımında çalışan Ermenilerin Haziran sonundaki tahliyesinin nasıl gerçekleştiği hakkında Rahibe Paula Schäfer'in İstanbul'daki Amerikan misyoneri Bay Peet'e yazdığı, bir kopyası burada arz edilen mektup yeterince bilgi vermektedir.

4) Diyarbakır'dan Urfa üzerinden 24 Temmuz'da buraya gelen bir Alman subayı, bir süre önce yine doğu ve kuzey bölgelerden 2000 Ermeni kadınının Urfa'ya getirildiğini bildirdi. Bunların önceki sürgünlerden kurtulmayı başaran ya da Müslüman aileler tarafından gizlenen kişiler olduğu tahmin edilmektedir.

Urfa'daki yardım görevlisi Künzler'in burada bir kopyası arz edilen 22 Temmuz tarihli mektubunda da aynı olaydan söz edilmekte ve kendisinin 150 kimsesiz çocuğa yardım ettiği bildirilmektedir.

5) Halep'te 12 Temmuz'dan beri tahliye yapılmamaktadır; üst düzey yöneticiler arasında, zengin Ermenilerin tahliyeden kurtulurken neden hep yoksul Ermenilerin polis tarafından yakalandığı konusunda tartışma çıkmıştır. Meskene'den yaklaşık 250 Ermeni'nin, oradaki askerî Kaymakamın göz yummasıyla Halep'e geri geldikleri ve biraz daha iyi koşullara kavuştukları bilinmektedir. Vali bunun üzerine oradaki köylere emir vererek Halep'e hiçbir Ermeni'nin geri gelmesine izin verilmemesini istemiştir. Resmî görevlerin yerine getirilmesi halka bırakılınca, Ermenilerin kuşlar kadar özgür olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Ermenilere karşı burada daha başka tedbirler de beklenmektedir. Bu raporun bir kopyası Reich Büyükelçiliğine de arz edilmiştir.

Rößler

Ek 1

Kopya/Çeviri

Der Zor, -/16 Temmuz 1916

Sevgili kız kardeşim
Bayan Beatrice Rohner

Geçen haftaki mektubumuzu umarım almışsımzdır. Buradaki çalışmalar tam da iyileşmek üzereydi. Ama yeniden başlayan tahliyeler herkesi derin bir üzüntüye sevk etti. Halkın bir kısmı gönderildi, bize ve kalan diğerlerine emir duyuruldu. Hiçbirimiz ne zaman, nereye gideceğimizi bilmiyoruz. Halkın sefaleti ve acısı tarif edilemez derecede büyük.

Ah, sevgili kardeşim, şu anda hayatımızın karanlık anlarını yaşamaktayız, ama onun koruyucu gücüne şükrediyoruz. Bu hafta tahliye edilenler için Der Zor çöle dönüştü; herkes yol hazırlığı içinde. Habur nehri boyunca yollanacağımız söyleniyor.

4-17 Temmuz 1916

Ah, sevgili kardeşim, tahliye edilenlerin sefaletini, acılarını ve üzüntüsünü tarif etmeye kalemimin gücü yetmiyor. Bugün bütün din adamlarını ve ileri gelen erkekleri tutukladılar. Bir kısmı yollandı bile, diğer bir kısmı hemen gidecek. Bu hafta sonuna kadar herkesin tahliye edilmesi bekleniyor. Erkek ve kadınların ayrı ayrı gönderileceğinden söz edilmekte. Kamçı ve sopa bütün şehrin gündeminde. Yurtları olmayanlar üzerindeki baskılar son günlerde o kadar arttı ki, kalbimde sadece şu düşünce var: Bu korkunç acıları dindirme gücüne sahip, bu tür bir şiddete göz yuman ve imkân sağlayan kimselere bizim halimizi anlatacak kişiler kim acaba? Derdimizi önce Tanrı'ya, sonra onlara anlatıyoruz. Bu acıyı biraz olsun dindirmek için bir şeyler yapamaz mısınız?..

Bu satırları duygusallıkla yazdığımı sanmayın. Sadece sizin herhangi bir yerde uygun ortam bulunca konuyu gündeme getirebileceğinizi düşündüm. Ayrıca, sizin bizleri düşündüğünüzü ve bizim için dualarınızı esirgemeyeceğinizi biliyoruz.

Size tüm selâmlarımla elveda diyorum. Tanrı büyüktür. O, kayaları pınarlara çevirebilir ve bu son büyük tahliyeyi engellemek onun için çok kolaydır. En azından bütün kalbimizle şöyle diyoruz: Tanrım, sen bilirsin!

Kız kardeşiniz

[Araksia Cebeciyan]

Ek 2

Kopya/B. Rohner'e mektup

Der Zor, 22 Haziran 1916

Buradaki görevin büyüklüğü ne sözle ne de kalemle anlatılabilir. İnsan bunu bizzat kendi gözleriyle görmeli. Ah, sevgili kardeşim, Der Zor'un yardıma ihtiyacı var, çok özel bir yardıma, lütfen bunu başkalarına da iletiniz. Misyonerlerimize, burada öğrencilerin, genç erkek ve kadınların açlıktan öldüğünü söyleyiniz. Onların bakışları yürek parçalayıcı. Biz fedakâr, görevlerine sadık insanlara yardım için uzanan ellere ihtiyacımız var. Belki de bu yardım çığlığımız sizi şaşırttı. Ama bunları yazarken ben kendimi değil, dışarıda ekmek diye haykıran yüzlerce çocuğu, açlıktan ve çaresizlikten Arap erkeklerin

evlerine sığınan ya da bir parça ekmek karşılığında onlara satılan tertemiz genç kızları, aç çocukları için ekmek bulmak amacıyla oradan oraya koşturan kadınları, açlıktan bitap düşmüş, yürürken ihtiyarlar gibi sallanan genç insanları düşünüyorum. Bütün bunları görmüş olmanın bana verdiği sorumlulukla yazıyorum. Buradaki zavallılar için yapılması gerekli çalışmalar o kadar çok, ama yapılanlar ihtiyacın çok gerisinde kalmakta. Her gün 3-4 genç kızı geri satın almak zorunda kalıyoruz ya da bu kızlar kira karşılığı verilmişler. Yardım için yalvaranların haddi hesabı yok. Küçük bir çocuk annesine şunları söylüyor: Anne bak tenceremiz de var kapağı da var, neden bize yemek pişirmiyorsun? Çocuk iki gündür ağzına tek lokma koymamış. Başka bir çocuk şunu soruyor: Anne, karnımızın doyacağı zamanlar da gelecek mi? İnsanlar sokak köpeklerini yiyorlar. Son olarak ölmekte olan bir adamı kesip yemişler, bunu bana olayı gözleriyle gören birisi anlattı.

Bir kadın saçlarını kesmiş ve ekmek karşılığı satmış. Bir kadının sokakta bir hayvandan akan kanı içtiğine ben şahit oldum. Şimdiye dek otla beslenmişlerdi, ama şimdi otlar da kurudu. Geçen hafta 3 gündür hiçbir şey yememiş olan bir aileyi ziyaret ettik. Kadın kucağındaki bebeğe küçük bir ekmek parçası yedirmeye çalışıyordu, çocuğun bir şey yiyebilecek hali kalmamıştı, morardı ve kadının kucağında öldü. Oraya G. ile birlikte gitmiştik, G. ona bir lira verdi. Kadın parayı aldı ve hıçkırıklara boğuldu: Ah, bu para bir gün önce elime geçseydi, yavrum şimdi hayatta olacaktı. Bir başka aile ağızlarına hiçbir şey koymadan uyumaya çalıştı; çocuk açlıktan uyuyamadı; ekmek diye bağırdı. Evin Arap sahibi insafa gelerek kalkıp çocuğa bir parça ekmek verdi. Çocuk ekmeği aldı, tam ısıracaktı vazgeçti, ona sarıldı ve şöyle dedi: Şimdi bunu yersem yarın yine aç kalırım. Ekmeğe sahip olmanın verdiği rahatlamayla uykuya daldı. Bir anne çocuğunun açlıktan öldüğünü görünce kendisini Fırat'ın sularına attı; bir başka baba da aynı şeyi yaptı. Her şey birdenbire pahalandığı için sefalet daha da artmakta. Onlara birkaç mecidiye verilince insanlar önce ekmek borçlarını ödüyorlar ve sonraki birkaç gün için ekmekleri oluyor, ama o da bitince yine açlık günleri başlıyor. Yardımlaşma diye bir şey varsa ve Tanrı onlara ve bize ihtiyacı varsa, bütün kalbimizle her türlü zahmete hazırız. Sevgili kardeşim, önceden tanıdığınız kadınları ve kızları şimdi görebilseydiniz. Allah'ın izniyle burada başladığınız çalışma meyvelerini daha sonra verecek. Bu meyveler, aynen beklentiler gibi zengin olacak... Son haftalarda G. ile birlikte o kadar çok ev ziyaretinde bulunduk ki, şimdi Der Zor'daki bütün fakirleri tanıyoruz. Tamamen gizlenmenin imkânı yok. G. bütün gün iş başında, yoksul ve bahtsızları o kadar seviyor ki, onlardan birkaçının hayatını kurtarabilmek için kendi hayatını tehlikeye atıyor.

[Araksia Cebeciyan]

Ek 3

Kopya/ Der Zor'dan 12 Temmuz 1916 tarihinde Rahibe Rohner'e yollanan mektup.

Sefalet diz boyu. İnsanlar bizim verdiklerimizle besleniyor. Sokakta rastladığımız kişiler artık insana benzemiyorlar, açlıktan kupkuru kalmışlar. Paranız varsa yoksul birisini bulmak için çabaya hiç gerek yok, sürüyle yoksul var burada. Zengin ve yoksul ayrımı kalmadı artık. Bir kapıdan diğerine dolaşarak yardım dağıtmak istersen, zengin birisine rastlamayacağına emin olabilirsin. Bu karanlık gecenin gündüzü de olacak, buna inanıyorum; ama Tanrı büyük bir sadakatle görevlerini yapmaya hazır insanlar varsa muzaffer olur. Dilerim Tanrı bu tür insanlardan birisi olarak size de ihtiyaç duyar!

[Araksia Cebeciyan]

Ek 4

Hamam'dan Rahibe Rohner'e yazılan 28 Temmuz tarihli mektubun kopyası.

... Burada yaklaşık 100 çadır var. Sağlığımız yerinde, ama burada gördüklerimiz ve yaşadıklarımız nedeniyle size yazma ihtiyacı hissettik. Burada sefalete terkedilmiş yüzlerce çocuk, kadın ve erkek var; bunlar açlıktan bitap düşmüş, hasta vaziyette çadırların arasında dolaşıp duruyorlar. Her yemekte 20-30 kişi yanımıza gelerek bizden bir parça ekmek istiyor. Birçok aile günlerdir aç ve dilenmeyi onurlarına yediremiyor. Asıl bu tür ailelerin sayısı günden güne hızla artmakta. Sonumuz ne olacak? Eğer böyle devam ederse halkın büyük çoğunluğu, belki de hepsi açlık ve hastalıktan yok olacak. İnsanlar toprağa akan bir parça hayvan kanı için birbirleriyle dövüşüyor, çöplükte buldukları kemikleri kemiriyor, iştahla yiyebilmek için at dışkıları içinde arpa taneleri arıyorlar. Ölü hayvan ve insan cesetleri yiyorlar. Daha fazla dayanacak gücü kalmayanlar çocuklarıyla birlikte kendilerini Fırat'a atıyor.

İşte her gün bu acıklı manzara ile karşı karşıyayız ve Tanrı'ya dua etmekten başka yapabilecek hiçbir şey elimizden gelmiyor. Size bu durumu anlatmayı bir görev sayıyoruz. Böylece en azından sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluyoruz. Sevgili kardeşim, sizden Hz. İsa adına sefalet içindeki bu zavallı halka yardım etmenizi ve onları ölümden kurtarmanızı rica ediyoruz. Mümkünse buraya birisini yollayın, her şeyi kendi gözleriyle görsün. Mümkünse acilen yardım yollayın, yeterli miktarda ve sürekli yardım yollayın... Her şey çok pahalı, bir ailenin sadece günlük ekmek ihtiyacı için 15-20 kuruşa ihtiyacı var.

[Vaiz Vartan Geranyan]

Ek 5

Kopya: Sabkha'dan Rahibe Rohner'e yazılan Haziran 1916 tarihli mektup.

Bu mektup ile yardım için yalvaranların sözcülüğünü yapmak istiyorum. Bir deri bir kemik haline gelmiş, açlıktan ölmek üzere olan 2500 insan adına yalvarıyorum. Zaten burada bulunan yüzlercesine, yeni gelen yüzlerce insan da katıldı. Açlıktan her gün insanlar ölmekte. Mezarcılar sürekli çalışıyor. Pazaryerinde, sokaklarda, dışarıdaki ıssız çölde duyulan iniltiler ve yalvarışlar insanın kalbine işliyor. Çöplerin üzerinde çocuklar! Ah, daha ne anlatayım ki size! Mürekkebim kuruyor. Sizden yardım ve destek rica ediyorum.

[Vaiz Der Boğosyan]

Ek 6

Haruniye, 13 Temmuz 1916

Sayın Bay Peet![747]

Yolladığınız yardım paralarının hesabını çıkarabilmek için henüz zaman ve fırsat bulamadığım için özür dilerim. Son 14 gün içinde yaşanan yeni büyük tahliye dalgası bana yeniden bir dolu iş çıkardı. Sizden telgrafla 1000 lira istememe mutlaka şaşırmışsınızdır. B.B.[748] Compagnie'de çalışan bütün işçilerin Maraş ve çevresindeki bütün akrabalarıyla birlikte tahliye edilmesi o kadar ani oldu ki, gerekli para elimde yoktu. Acilen yardıma ihtiyacım vardı. Demiryolunda çalışan Alman mühendislerden borç aldım, paranız şu an bana ulaştığı için borçlarımı geri ödeyebilirim. Mersin'den size bir kez daha telgraf çekerek 1000 liranın kalan kısmını yolladım, umarım yakında elinize geçer.

Topladığım birkaç yüz çocuk yine dağlarda kaldı - 150 kadarını buldum, bunlardan 50 kadarı Entilli'de - evlerimizin hepsi o kadar dolu ki, onları ne yapacağımı bilemiyorum. Hükümetten pek umut yok. Tahliye edilenlerle birlikte Bahçe'den Maraş'a yaptığım yolculuk beni çok yıprattı. Bu insanlara dağlarda rastladım - 4 haftalık bebekler çalıların altında yatıyordu, 3-4 yaşlarındaki çocuklar tarlalarda oturuyorlardı, terk edilmişlerdi, bir lokma ekmekleri dahi yoktu, anneleri onları bırakmak zorunda kalmıştı, çünkü kendileri de gidemiyordu artık. Ceset kokusundan ilerlemek mümkün değildi - 100-150 cesedin bulunduğu yolda saatlerce at sürdük - Maraş-Urfa arasındaki yolu şimdi tasavvur edebiliyor musunuz? Terk edilmiş çocukları toplaması için bir

747 Açıklama: Bu mektup Bay Peet'e ulaşmamıştır.

748 El yazısı ile eklenmiş: Bağdat Demiryolu.

araba yolladım, araba geri geldi, çocuk bulamamıştı, çünkü Türkler de onları kapışıyor, arabacı yolların cesetlerden geçilmez olduğunu söyledi.

Öğretmen Badwellis - her şey kadınlar ve çocuklardan ayrı yollanıyor - onların sefaleti ve acısı yürek dağlayıcıydı. Bu zavallılara 1 liraya bir yudum su bile verilmedi, binlerce insan Maraş'tan akan lağım suyunun etrafına yerleştirildi, oysa Aksu nehri 5 dakika ötedeydi ve yakınında kamp yaptıkları bu suyu içmeye zorlandılar. 500-1000 kişilik kafile, bir sonraki günü görebilmek için her gece 100-200 lira toplamak zorundaydı - kaba askerler böyle tehdit ediyorlardı. Ovaya indim, insanları kamp yaptıkları yerde ziyaret ettim - yolda başlarına gelenleri dinlemek ıstırap vericiydi. Polislerin ve askerlerin yaptığı talan ve soygundan başka bir şey değildi!

Daha sonra hükümete giderek bütün bunları anlattım, ellerinden geldiğince durumu düzeltmeye çalıştılar. Ama ikinci ve üçüncü tahliyeyi sağ atlatacakların sayısı giderek azalacaktır, hepsi mahvolacak. Size kısaca son gördüklerimi anlattım. İşimizin ne kadar zor olduğunu tasavvur edebilirsiniz, çünkü olaylara istediğimiz ve gerekli olduğu biçimde müdahale edemiyoruz. Ama Rahip Lohmann'ın bir sözü beni biraz olsun teselli ediyor; o şöyle söylemişti: "Bir halkın eziyetini görmekte olan Tanrı'dan daha fazla iyi yürekli olmaya hakkımız yok!" Bütün bunların cezasının verileceği zaman tabiî ki gelecek. Aşırı umutsuzluk ve cesaretsizlik nedeniyle zaman zaman çalışmaktan vazgeçmiş de olsam, Tanrı'nın bana yerine getirmem için yeni görevler verdiğini biliyorum.

Hastanedeki muhacirlerin bakımı için sizden neler istediğimi biliyorsunuz. Kısa bir süre içinde sizden bu konuda bir cevap almak umuduyla...

Malatya için ayda 60 lira için size çok teşekkür ederim. Bay Christoffel çok sevinecektir.

Nun Gott befohlen, mit sehr herzlichem Gruss bin ich Ihre sehr ergebene. Selametle kalın.

[Paula Schäfer]

Ek 7

Urfa, 22 Temmuz 1916

... İsviçre'den gelen yardım sayesinde Ermeni halkından arta kalan kimsesiz 150 çocuğa gizlice yardım edebilmeyi başardım ve onları ölümden kurtardım. Ama daha o kadar çok var ki, yardımların hepsi için yeterli olması mümkün değil. ...

[Jakob Künzler]

Reich Konsolosu Saygıdeğer Rössler Halep

1916-08-02-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14092; A 20650, pr. 4.8.1916 pm.; BoKon/173; A53a, 2431, p. 148.1916; Yazı

SPD Millet Meclisi Grubu üyesi Philipp Scheidemandan
Alman Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Berlin, 2 Ağustos 1916

Ekselansları!

Bütçe, Millet Meclisi komisyonunda hükümet temsilcisi beyler tarafından Ermeni katliamı konusunda tatmin edici açıklamalar yapılmadan görüşüldü.

Bar Dr. Niepage Ermenilere yeniden uygulanan katiam üzerine öfkeli detaylar verdi.

Müttefiğinin, sesi ayyuka çıkan uygulaması üzerine Türkiye'nin müttefiği olarak Almanya'nın onu sorumlu tutmasında, imkânlarını daraltmasında ve yapabileceği her şeyi yapmasında büyük çıkarı vardır.

Bu yüzden ekselanslarından, katliamların durdurulmasını garanti altına almak için müttefik hükümetlerinin yeniden girişimde bulunup bulunmadığı veya eğer bu yapılmadıysa müttefik hükümetlerin Türk hükümetinin katliamlara bir son vermesi için ne düşündükleri konusunda sevindirici bilgiyi vermesini rica ediyoruz.

Yüksek saygılarımla

Sosyal Demokrat Meclis Grubu Başkanı
Scheidemann

[Dışişleri Bakanlığından İstanbul Büyükelçiliğine
(No. 819) 11.8. tarihli]

Bu aym 783 No'lu emirnamesi çerçevesinde yazılı olarak ekselansları İmparatorluk elçisi bay kont Wolff Metternich'e İstanbul, sevindirici bilgiyi gönderin.

[Bettman Hollweg'in Scheidemann'a 9.8 tarihli cevabı]

Bu ayın 2'sinde yazılan, Ermeni sorunu konusundaki soru önergenizi teşekkürlerimle birlikte cevaplandırıyorum.

İmparatorluk hükümeti Türkiye'deki Ermeni halk unsurlarının sürgünü sorununa baştan itibaren özel dikkat gösterdi. Bu sorunun gelişmesi hakkında

Türkiye'deki temsilcisi vasıtasıyla sürekli bilgilendiriliyor ve Türk hükümeti nezdinde her fırsatta net olarak Ermeniler lehine etkisini koydu. İmparatorluk hükümeti de Türk hükümeti nezdinde Ermeni etnik grubuna karşı muameleyi yumuşatmak için güçler oranında temsil ediliyor.

1916-08-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/173; A53a, 2350, 2459, p. 18.8.1916; Telgraf raporu

İstanbul Olağanüstü Misyon Büyükelçisinden
(Wolff-Metternich) Dışişleri Bakanlığına

No. 129

Herapia, 9 Ağustos 1916

General von Lossow'un bana bildirdiğine göre, Enver Paşa ona, Budapeşte'ye yolculukları sırasında, yüksek bir Alman ve yüksek bir Avusturyalı diplomatın, yüksek bir Türk şahsiyete, Türkiye'nin Ermeni bölgelerini, Türk gövdesindeki bu uru yitirmesinin bir zararı olmayacağını ifade ettiklerini anlatmış. Yer ve zaman bakımından birbirinden bağımsız yapılan bu ifadeler Enver Paşa tarafından rahatsız edici bulunmuş ve Türk toprak kayıplarının, müttefiklerince hafife alındığı izlenimini uyandırmışlar.

General v. Lossow'a, Enver Paşa tarafından, her iki diplomatın isimlerinin yalnızca General v. Falkenhayn'a verilmesi görevi verilmiş, o da bunu Dışişleri Bakanlığı'ndaki Hr. Müsteşar'a bildirmeliymiş. Söz konusu diplomatların Türkiye'de mi, başka bir yerde mi oturdukları sorusuna General v. Lossow şöyle cevap verdi: Kısmen burada. Bu yüzden ben suçlanan diplomatlardan birinin bazen biraz rahat ve dikkatsiz konuşan Marki Pallavicini olduğunu tahmin ediyorum. Benim ima edilmiş olmamı olanakdışı buluyorum, çünkü ben ne yüksek, ne de aşağıdaki bir Türk'e karşı söz konusu olan veya benzeri bir ifadede bulunmadım.

M[etternich]

[Zimmerman'dan Wolff-Metternich'e (No:832) 14.8 tarihli]

Gizli!

Ekselanslarınızın bu ayın 9'unda, iki yüksek diplomatın Ermeni bölgelerinin Türkiye için değeri konusunda sözde ifadeleri üzerine bildirimine dayanarak, General von Falkenhayn'dan iki diplomatın isimlerini gizli olarak bildirmesini rica ettim.

General von Falkenhayn bana şöyle cevap verdi: "General Lossow bana hikâyeyi anlattı ve dikkatsiz beylerden biri olarak Marki Pallavicini'nin adını verdi. Diğerinin adını hatırladığım kadarıyla vermedi. Fakat ifade güya Viyana'da yapıldığı için İstanbul Büyükelçisi söz konusu olamaz."

1916-08-29-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.
Baskı: DuA Doc. 297 (kıs.)

Halep Konsolos Yardımcısından (Hoffmann)
Konstantinapol Büyükelçiliğine

No. 2463

Halep, 29 Ağustos 1916

Kopya[749]

Fırat civarlarındaki Ermeni tehcirinin son durumu hakkında bölgeden yeni dönen ve aynı güzergâhı önceki gezilerinden iyi tanıyan bir Alman subayı şunları anlatıyor:

Halep-Der Zor hattı (tehcir kafileleri bu yolu aylardır kullanıyorlar) şimdi bambaşka bir görüntü sunmakta: Bu hat nispeten tenhalaşmış. Gerçi Halep'e yakın istasyonlarda hâlâ büyük Ermeni kampları bulunmakta. Biraz daha güneye gidildiğinde, Meskene'den itibaren, bu kamplar oldukça küçülmüşler. Büyük istasyonlardan Sabcha tamamen, Der Zor ise ordu için çalışan birkaç yüz zanaatkâr hariç boşaltılmış, bu son kampta 8 hafta öncesine dek binlerce (başka bir kaynak 20.000 kişi olduğunu tahmin etmekte) insan bulunmaktaymış. Öğretmen, avukat, din adamı gibi ileri gelen kişiler, kamplardan toplanarak hükümet binalarına (yani galiba cezaevlerine) konulmuş. Diğerleri -daha kuzeydeki istasyonlarda bulundukları yere yerleşmeye çalışanlar da dahil- ortadan yok olmuş. Resmî açıklamalara göre bunlar Musul'a (çok az kişinin hedefe canlı ulaşabildiği bir yola) sürülmüş; ama genel kanıya göre Fırat ile Habur nehri arasında kalan üçgende, Der Zor'un güneydoğusundaki küçük vadilerde öldürülmüş. Ermeniler birkaç yüz kişilik gruplar halinde yola çıkarılmış ve bu iş için görevlendirilen Çerkesler tarafından kesilmiş. Bu bilgiler Alman subaya, merakı yüzünden olayı görmeye giden bir Arap görgü tanığı tarafından aktarılmış. Adam subayda inandırıcı bir izlenim bırakmış.

749 Kopya olarak Metternich tarafından 17.9 (Nr. 566) tarihinde Dışişleri Bakanlığına sunulmuştur.

Ayrıntılarını buraya aktarmadığım anlatımlarında gittiği yerde hâlâ 300 Ermeni'nin öldürülmeyi beklediğini söylemiş, bunların yarısına aynı gün öğleden sonra, diğer yarısına ise gece sıra gelecekmiş. Adam şunu da eklemiş: Almanya sahiden güçlü bir ülke! Eskiden Türkler böyle bir katliama cesaret edemezdi.

Bazı Ermeniler Arapların evlerine saklandı. Bunları bulmak için jandarma görevlendirildi. Bunlar tam bir av düzenliyor.Yakalananlar Fırat üzerinden kayıklarla Der Zor'a taşındı.

Benim konuştuğum tanığın anlattığına göre, göçebeler yukarıda anlatılan olaylar nedeniyle Fırat ve Habur arasındaki bölgeyi terk ettiler.

Haleplilerin Tahliyesi

Halep'te "yerli olmayan" Ermenilerin tahliyesi henüz ileri boyutlara ulaşmadı. Buna rağmen yaklaşık 800 kişi yollandı bile. Bunlar sokaklarda rastgele yakalanan kişilerdi. Örneğin, sözü edilen Alman subay daha önceden tanıdığı bir Halepliyi ayağında terlik, üzerinde pijamayla 50 kişilik bir grup içinde gördü. Pazardan alışveriş ederken yakalanmış, kampa götürüldükten sonra yanına hiçbir eşya almasına izin verilmeden sürgüne yollanmıştı.

Yetimhanelerin Tasfiyesi

Tahliye edilenlerken kalan kimsesiz çocukların toplandığı yetimhaneler için de artık tehlike çanları çalmaya başladı. Bilindiği üzere yetimhaneler Avrupa (Alman ve İsviçre) ve Amerikan yardım paralarıyla işletiliyor ve Ermeni din adamları ve (örneğin birisinde 800'den fazla çocuk barındırılıyor) Protestan Sevgi Eseri İçin Alman Yardım Birliği'ne bağlı rahibeler tarafından idare ediliyor. Şu anda yerel hükümet bu yetimhanelerden sorumlu özel bir komiser atadı. El altından alman bilgilere göre bu, şu ilkelere göre yürütülecek:

13 yaşından büyük erkek çocuklar tehcire gönderilecek, 13 yaşından büyük kız çocuklar ise evlendirilecek (tabiî ki bir Müslüman ile). 10-13 yaşları arasındaki çocuklar yaşadıkları olayların etkisi altında bulundukları için daha küçüklerden ayrılarak Türk yetimhanelere konulacak ve onlara bir meslek öğretilecek. 10 yaşından küçükler ise özel yetimhanelerde eğitilecek. Bir başka deyişle bu şu demektir: 13 yaşından büyük erkek çocuklar öldürülecek, kızlar haremlere kapatılacak -dikkat çekici güzellikteki 12 yaşındaki bir kız çocuğu burada yaşayan akrabaları tehdit edilmek suretiyle Konsolosluğun yanındaki yetimhaneden alınarak bütün şehrin tanıdığı 70 yaşlarındaki bir paşa ile evlendirildi- daha küçükler ise Türk yetimhanelerde kaldıkları sürece İslâmiyet'e alıştırılacak.

Kitlesel Olarak İslâmiyet'e Döndürmeler

Birbirini doğrulayan haberlere göre, Hama, Homs, Şam vb. gibi yerlerde, son haftalarda yeniden tehcir edilme tehdidiyle binlerce kişi İslâmiyet'e geçmeye zorlandı. Bu geçiş son derece bürokratik bir şekilde gerçekleşti: dilekçe ve ardından isim değişikliği.

Türkiye'nin bu göstermelik dönmeler ile Ermenilerin Türkleşmesini sağlaması bir hayal olarak görülmeli. Görüldüğü kadarıyla bunun yaratıcıları, Osmanlının fetihler döneminde yaşadığı örneklerden yola çıkmaktalar. Ama belli ki, hesaplarını yaparken bugün artık oldukça güçlenen ırk ve ulus bilincini göz önüne almamışlar ve yeni Ermeni Müslümanlarda kendi halklarının celladı olarak gördükleri gerçek Türklere karşı doğal olarak duyacakları derin nefreti hesaplamamışlar. Müslüman Ermeniler bütün bu yaşadıklarından sonra düşünceleri ve duyguları ile Ermeni olarak kalmaya devam ederlerse -ve kesinlikle sadece şimdiki kuşakta değil- o zaman onların İslam ile maskelenmeleri, Türk milliyeti için gelecekte çok daha tehlikeli olacaktır, çünkü daha zor tanınacaklardır. Bunlar Almanlar için de gelecekte iki kat daha tehlikeli düşmanlar olacaklardır.

[i.V. Hoffmann]

1916-09-05-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.

Baskı: DuA Doc. 298

Halep Yardımcı Konsolosundan (Hoffmann)
Konstantinapol Büyükelçiliğine

No. 2535

Halep, 5 Eylül 1916

Kopya[750]

29 Ağustos tarihli 2463[751] No'lu rapora ek olarak:

Der Zor bölgesindeki Ermeni tahliyesine ilişkin adı geçen raporda yer alan bilgiler güvenilir başka kaynaklar tarafından da doğrulandı. Bir Amerikan firmasında çalışan ve iş gezileri nedeniyle oradaki kampların çoğunu bilen Alman bir memur bana şunları anlattı:

750 Kopya olarak Metternich tarafından 21.9 tarihinde Dışişleri Bakanlığına sunulmuştur.

751 A 25739

Fırat kıyılarına paralel olarak, Der Zor'a dek 1000-2000 kişilik küçük kamplar mevcut. Son gezimde Der Zor'da gördüğüm ve iyi kalpli mutasarrıfın yönetiminde biraz olsun nefes alabilen 20-30.000 Ermeni, bu mutasarrıfın başka yere tayini ile birkaç ay önce yerine gelen Sekki Bey adlı acımasız bir Çerkes mutasarrıf tarafından birkaç yüz zanaatkâr ve 1200 çocuk hariç olmak üzere, duyumlarıma göre Habur nehri yakınlarına yollandı. Genel inanca göre orada yok edilecekler ya da bir şekilde ölecekler. Bu 1200 çocuk çok kötü bir durumda, açlık çektikleri yüzlerinden okunmakta.

Kamplarda bulunanların beslenmesi için hükümet hiçbir şey yapmıyor. Bütün kamplar şehirlerden ve köylerden uzakta kurulmuş. Bu nedenle, parası olanların bile yiyecek bir şeyler bulması çok zor. Bulunabilecek şeyler Arap köylülerin kamplara getirdikleri ekmek, karpuz gibi şeyler, yani çok yetersiz. Birçokları, çevrede bol miktarda yetiştirilen karpuzla besleniyor ve bunu da kabukları ve çekirdekleri ile birlikte yiyorlar. Küçük bir kampta ekmek dağıtmaya başladığımda insanlar vahşi yaratıklar gibi üzerime saldırdı, kaçmak zorunda kaldım ve ekmeği jandarmalara dağıttırdım. Parası olmayan açlığa mahkûm. 1 kâğıt lira 45 kuruş ediyor. İnsanlar para yardımlarını geri çeviriyorlar ve ekmek diye bağırıyorlar. At pislikleri içinde yemek için arpa taneleri arayan insanlar gördüm.

İnsanların paraları olduğu sürece kamplarda kalmalarına müsaade ediliyor. Para tükenince Der Zor'a doğru sürülüyorlar. Aile bireyleri birbirlerinden ayrılıyor. El Hamam'da 6-700 Ermeni erkek işçi aileleri yanlarında olmaksızın hükümet binalarında çalışıyor. Ayrıca bunlar da oldukça aç gibi görünüyor.

Kamplarda her sınıftan insan var. Ziyaretlerim esnasında Fransızca, İngilizce ve Almanca konuşan insanlara rastladım, Almanca konuşanlar Alman okullarında ya da yetimhanelerinde yetişmişler. Birçok kişi kaçarak şehirlere yakın kamplara sığınıyor, çünkü orada yiyecek bulma ihtimali daha fazla. Jandarmalar sürekli olarak kaçak avında. Yakalananların işi bitmiş sayılıyor.

Kış ayazı bu sürülenlerin işlerini tamamen bitirecek.

Tanığımın anlattıkları bundan ibaret.

Der Zor'dan resmî açıklamalara göre Musul'a yollanan kişilerin akıbetlerine gelince, son aylarda Der Zor'dan Musul'a tahminen kaç kişi geldiğini Musul Konsolosluğumuza sordum. Bunun üzerine bana verilen bilgiye göre, 15 Nisan'da iki ayrı güzergâh üzerinden yola çıkarılan dört kafile, yaklaşık 19.000 kişi, Habur nehri yakınlarında kurulan bir kampta toplanmış. 22 Mayıs'ta, yani 5 hafta sonra bu kafilelerden ancak 2500 kişi, bunların arasında birkaç yüz erkek de bulunmakta, Musul'a ulaşmış. Kadınların ve kızların bir kısmı yolda bedevilere satılmış, diğerleri ise yolda açlık ve susuzluktan ölmüş.

Bundan sonra 3,5 aydır Musul'a ulaşan kafile bulunmamakta. Bu durum, Der Zor'da halk arasında yaygın olan, yeni Çerkes mutasarrıfın idaresi döneminde Musul'a yollananların Fırat-Habur üçgeninde işlerinin bitirildiği yolundaki inancı doğruluyor.

Tahliye edilenlerden arta kalan çocukların barındırıldığı yetimhanelerin kapatılmasına henüz başlanmadı. Ancak, yöredeki tehcir komiserinin idareci rahibelerden birine resmî olarak bildirdiğine göre, yetimler Konya'da kurulan büyük millî yetimhaneye taşınacaklarmış. Orada bunlara Türk adları verilecek ve Türk (yani Müslüman) olarak eğitileceklermiş.

[i. V. Hoffmann]

1916-09-10-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14093; A 24663, pr. 12.9.1916 p.m.; Yazı

İmparatorun Gizli Sivil Kabinesinden (Valentini)
Alman Başbakanına (Bethmann Holweg)

Eski yazı ekle

Büyük karargâh, 10 Eylül 1916

Ekselansları Bay Alman Başbakanı Dr. v. Bethmann Hollweg,

ekteki yazılar dış politika meselesi oldukları için Majesteleri İmparator ve Krala tarafımdan sunulmadan, Bay von Chelins'e bildirerek tüm saygılarımla arzediyorum.

Valentini

Ek 1

Karlsruhe, 5 Ağustos 1916

Ekselanslarına,

Haşmetmeap Grandüşes Luise'in en yüksek talimatlarıyla, Ermenistan'daki durumlar üzerine, sözü geçen en yüksektekine Herr Dr. Lepsius tarafından Potsdam'da bu konudaki bir yazıyla birlikte sunulan ekteki raporları, Majesteleri Kayzer ve Kral'a muhtemel bir bildirim için en itaatkârca göndermeyi şeref bilirim. Herr Dr. Lepsius'un yazısı, Haşmetmeap Grandüşes Luise tarafından, Majesteleri Kayzer'e şahsen sunulacaktır.

Yüksek saygılarımla.

Ekselansları

R. v. Chelins
Gizli meclis üyesi

[Aşağıdaki ekler kopyadır ve arka arkaya numaralanmıştır.]

Ek 2[752]

Kızıl Haç hizmetindeki rahibeler Bayan Thora von Wedel ve Bayan Elvers'in raporu.

Biz her iki imzacılar Alman askerî misyonerliği aracılığıyla 1914 Ekiminden Nisan 1915 sonuna kadar askerlere baktığımız Erzurum'a gönderildik. Bu yılın Mart'ında, bize daha sonra tifüsten ölen, Ermeniler ve Türkler arasında iyi bilinen Dr. Taşciyan -halkına karşı bir katliam planlandığını- iletti ve bizden, o zamanki Erzurum kumandanı general Posselt'i hemen ne yaptığımızdan haberdar etmemizi rica etti. Daha sonra bu mükemmel subayın da olayı engellediğinden bunun bedeli olarak ayrılmak zorunda kaldığından söz edildi. Erzurum'daki Alman konsolosu Bay von Scheubner-Richter vasıtasıyla biz Erzincan'daki Alman Hızılhaçı tarafından angaje edildik. Orada yedi hafta çalıştık.

Kızılhaç misyonerliği başkanı Colley Haziran başında bize, Erzincan bölgesindeki Ermeni halkın artık bir çoğunluk teşkil edemeyecekleri Mezopotamya'ya gönderildiklerini iletti. Sürgünlerin beslenme ve barınmaları temin edildi ve güvenlikleri, yeteri kadar askerî refakatçi tarafından sağlandı.

Kızıl Haç personeline sürgünlerle ilişki kurmak yasaklandı. Gezintiler ve ata binmeler de yasaktı. Erzincanlı Ermenilere, şimdi gülünç fiyatlara inen eşyalarını satmaları için biraz zaman verildi. İlk kafile 7 Haziran'da hareket etti. Söylendiği üzere onlar, araba temin edebilen, daha iyi durumdakilerdi. Onların Harput'a gideceklerini, en azından ordan gelen bir telgraf gösteriyordu. Sonraki üç gün içinde sürgünler devam etti. Birçok çocuk Müslüman aileler tarafından alındı. Daha sonra bunlar da gönderilecekti. Bizim evimizde çalışan Ermeni aileleri de hemen gitmek zorundaydılar, hatta tifüs hastası olan bir kadın bile. Ona bakan Dr. Neukirch'in protestosu da yardımcı olamadı veya sadece iki gün daha bekletilmesini sağladı. Bizde hizmet veren bir askeri hemşire Eva'ya şöyle dedi: Şimdi ben 46 yaşındayım. Benden her yıl muafiyet bedeli tahsil edildiği halde askere alındım. Ben asla hükümete karşı gelmedim ve şimdi tüm ailem, 70 yaşındaki kambur annem, karım ve beş çocuğum benden almıyor; nereye gittiklerini bilmiyorum." O özellikle bir buçuk yaşındaki kızı için sızlanıyordu. "Böyle güzel bir çocuk sen hiç görmedin, tabak gibi büyük gözleri vardı, eğer yapabilseydim bir yılan gibi onun karnına girerdim." Bir çocuk gibi ağlıyordu. Başka bir gün tamamen sakin geldi ve şöyle dedi: "Şimdi biliyorum, hepsi öldüler!" Bu sadece çok gerçekti.

752 Biraz kısaltılmış özeti ek olarak belge 1915-08-21-DE-001'de bulunuyor.

8, 9 ve 10 Haziran'da Erzincan'i görünür bir düzen içinde terkeden kervanlara (çocukların çoğu kağnılarla taşındı) askeriye refakat etti. Buna rağmen sadece bir bölümü sonraki ilk hedefe ulaşabildi. Harput yolu Erzincan ovasını şehrin Doğusunda terkediyor, Toros zincirini kıran Fırat vadisine giriyor. Yol yanındaki akıntı ve dik dağ yamaçları arasından kıvrımlarla ilerliyor. Kuş uçuşu 16 km. olan Kemah'a kadar yol kıvrımlar nedeniyle 55 km'ye ulaşıyor. Yolun dargeçitlerinde askerler ve buraya çağrılan Kürtler arasına sıkışan ve hemen hemen kadınlardan ve çocuklardan oluşan savunmasız kafile,saldırıya uğradı. Önce tamamen yağmalandılar, sonra en vahşi tarzda kesildiler ve cesetleri ırmağa atıldı. Kemah vadisindeki bu katiamda binlerce kurban verildi. Garnizon şehri Erzincandan, yani bir mutasarrıfın makamından (hükümet temsilcisi) ve dördüncü ordu komutanının makamından sadece on iki saat uzaklıkta. Burada 10 Haziran'dan 14 Haziran'a kadar gerçekleşen şey, resmî makamların bilgisi ve isteği ile oldu.Dedikoduların gerçek olduğu bize önce Türk ahçımız tarafından doğrulardı. Kadın gözyaşları arasında, Kürtlerin kadınlara kötü davrandıklarını, sonra öldürdüklerini ve çocukları Fırat'a attıklarını söyledi. 10 Haziran'da çarpraz ateşe tutulduklarında Harputtaki Amerikan kolejinde eğitilmiş olan iki genç kadın öğretmen bir sürgün kafilesi ile birlikte Kemah boğazından çıkmışlar. Kürtler tarafından kesilen yolun arka tarafında Talat'ın milis birlikleri varmış. Onlar korku içinde yere yattılar. Ateş kesilince, kadın kılığına girmiş bir genç adamla birlikte Erzincan yoluna geri dönmeyi başardılar. Onlara genç adamın bir Türk sınıf arkadaşı yardım etti. Rastladıkları Kürtler onlara para verdi. Şehre ulaştıklarında jandarma onlardan gelin olan birini evine aldı. Damat buna itiraz ettiği için jandarmalar tarafından vuruldu. Her iki genç kız damadın Türk arkadaşı tarafından güvenilir Müslüman evlerine götürüldüler, orada dostça kabul gördüler. Fakat onlardan hemen Müslümanlığı kabul etmeleri istendi. Onlar, doktor Kafafyan vasıtasıyla Alman hemşirelerden, onları Harput'a yanlarına almaları için yalvardılar. Biri, eğer yanında zehir olsaydı onun içmekten çekinmeyeceğini yazdı.

Ertesi gün 11. Haziran'da 86. Süvari birliğinin düzenli kuvvetleri Kürtleri cezalandırmak için subayların yönetiminde Kemah boğazına gönderildiler. Orada bulunan askerlerden Alman hemşirelerin duyduklarına göre bu Türk birlikleri hepsini kılıçtan geçirdiler. Türk askerleri kadınların nasıl diz çöktüklerini ve aman dilediklerini anlattılar. Artık çareleri kalmayınca çocuklarını kendi elleriyle nehre attılar. Genç bir Türk askeri şöyle dedi: "O bir çığlıktı. Ateş edemedim, edermiş gibi yaptım." Diğerleri ise Alman eczacı Bay Gehlsen'in karşısında utanmazlıklarıyla övündüler. Kesme doğrama işi dört saat sürdü. Cesetleri ırmağa atmak ve olayın izlerini silmek için kağnılar getirildi.

11 Haziran akşamı askerler ganimetlerle geri döndüler. Katliamdan sonra Erzincan çevresindeki ekin tarlalarında, oralara saklanmış olabilecek birçok kaçağı öldürmek için günlerce insan avı yapıldı.

Ertesi günlerde Bayburt'tan gelen ilk sürgün kafileleri Erzincan'dan geçtiler. 18 Haziran akşamı biz, dostumuz eczacı bay Gehlsen'le evimize hareket ettik. Orada bize, hemen hemen hastanenin on dakika yukarısında Bayburt civarından gelen kadın ve çocuk kafilesinin gecelediğini söyleyen bir jandarmaya rastladık. O sürgünlerin sürülmesine bizzat yardımcı olmuş, bundan sarsılmış bir şekilde sürgünlerin bütün yol boyunca yaşadıklarını anlattı. Kesip biçerek yola sürüyorlar! Her gün on iki adamı öldürdüğünü ve uçuruma attığını anlattı. Kadınların herşeyi ellerinden alınmış ve onlara her yeni köyde yeniden tecavüz edilmiş. "Ben kendim üç çıplak kadın cesedi gömdürdüm", diye bitirdi anlattıklarını, "Allah bana hesap soracak" dedi. Ertesi sabah erkenden, ölüleri kutsayanların geçtiğini duyduk. Biz ve bay Gehlsen onlara katıldık ve şehrin bir saat uzağına kadar onlara refakat ettik. Feryatları tarifsizdi. Büyük bir kafileydi. Sadece iki üç erkek vardı, gerisi kadın ve çocuktu. Kadınlardan birkaçı delirmişti. Birçoğu bağırıyordu: "Bizi kurtarın, biz Müslüman olmak istiyoruz veya Alman ya da siz ne isterseniz, yeter ki bizi kurtarın. Şimdi bizi Kemah'a götürüyorlar ve orada boğazımızı kesecekler." Bu esnada anlamlı bir jest yapıyorlardı. Diğerleri sırtlarında birkaç parça eşyaları ellerinde çocuklarıyla, buna katılmıyor, dilsiz yürüyorlardı. Şehre yaklaştığımızda birçok Türk atlı geldiler, çocukları ve genç kızları kendileri için aldılar. Alman doktorların evinin de olduğu şehrin girişinde, Kemah yoluna girmeden önce kafile bir an durdu. Burası tam bir köle pazarıydı, sadece ödeme yapılmıyordu. Anneler çocuklarını isteyerek veriyormuş gibi görünüyorlardı. Direnmenin bir faydası yoktu.

21 Haziran'da Erzincan'ı terkettiğimizde sürgünlerin akibeti hakkında daha fazlasını gördük.

Yolda köylerini yeni terketmiş olan ve henüz iyi durumda bulunan büyük bir kafileye rastladık. Onların geçmesi için uzun süre beklemek zorunda kaldık. O anı asla unutamayacağız. Birkaç adam, gerisi kadın ve bir sürü çocuk. Onlardan çoğunun sarı saçları, , ölümün dehşeti içinde bilinçsiz bakan adalet meleğine benziyorlardı, iri mavi gözleri vardı. Sessizlik içinde, küçükler ve büyükler, eşeğin üstünde zorla durabilen yaşlı kadına kadar hepsini, yüksek kayalıklardan Fırat'ın akıntılarına fırlatmak üzere Kemah boğazına götürüyorlardı. Bir Yunan arabacı bunun nasıl yapıldığını anlattı bize. Kafam buz kesiyordu. Bizim jandarma 300 kadın ve çocuktan oluşan böyle bir kafileyi Mamahatun'dan (Erzurum-Erzincan arasındaki Tercan bölgesinde) Kemah'a götürdüğünü anlattı. "Hepsi gitti, bitti!" dedi. Biz, onları öldürmek istiyorsanız

bunu niçin köylerinde yapmıyorsunuz? Niçin onları böyle sıkıntıya sokuyorsunuz?" diye sorunca "Cesetleri nereye atacağız, onlar kokarlar!" diye cevap verdi.

Geceyi Enderes'te bir Ermeni evinde geçirdik. Adamlar hâlâ aşağıda otururlarken, az önce götürülmüşlerdi. Onların ertesi gün götürülecekleri söylenmişti bize. Ama kendileri bunu bilmiyorlardı. Bu yüzden çocuklara şekerleme hediye ettiğimizde hâlâ sevinebiliyorlardı. Odanın duvarında Türkçe olarak şunlar yazılıydı:

"Yüksek dağlar evimiz,
Bir odaya ihtiyacımız yok artık.
Biz acı ölüm iksirini içtik.
Hekime ihtiyacımız yok artık."

Aydınlık bir ayışığı akşamıydı. Yatağa girmeden hemen önce tüfek sesleri duyduk. Bunun ne anlama geldiğini anladım ve bu kurbanların, en azından ani bir ölüm buldukları ve şimdi tanrının huzurunda bulunduklarına sevinerek sakin şekilde uykuya daldım. Sabah sivil halk kaçakları yakalamak için çağrıldı. Silahlı atlılar her yöne dağıldılar. İki adam bir ağacın gölgsi altında oturuyordu. Biri mavi kumaş bir pantalonu tutuyordu, ganimet paylaşıyorlardı. Cesetlerin hepsi çıplak soyulmuştu, bu arada başı olmayan bir ceset gördük.

Bir sonraki Rum köyünde, bize oradaki sürgünleri korumak için (yani Ermenileri öldürmek için) nöbet tuttuğunu söylelen vahşi görünümlü bir adama rastladık. Onlardan birçoğunu öldürmüş. Şakayla ekledi: "İçlerinden birini kral yaptım." Arabacımız bize, hedeflerinin yolda görmüş olduğumuz 250 yol işçisi olduğunu (inşaat taburu-Ermeni askerleri) açıkladı. Cesetler uzaklaştırılmıştı fakat orada hâlâ yerde kan akıyordu.

Öğleden sonra Müslüman, Rum ve Ermeninin üç ayrı grup halinde oturdukları bir vadiye geldik. Ermenilerin önünde birkaç subay duruyordu. Biz bir tepeye doğru devam ettik. Orada arabacı, tahminen yüz adamın sıra halinde yürüdüğü ve bir hendek kenarına dizildikleri bir vadiyi gösterdi. Biz şimdi ne olacağını biliyorduk. Aynı sahne başka bir yerde tekrarlanıyordu. Sivastaki misyoner hastanesinde böyle bir katliamdan kaçmış olan bir adam gördük. O diğer yol işçilerinden 95'iyle (askerî hizmete çağrılmış olan) bir sıraya dizilmişti. O arada jandarma vurabildiği kadarım vurmuştu.Geri kalanlar Müslümanlar tarafından bıçak ve taşlarla öldürüldü. O kaçmıştı. Adamın ensesinde korkunç bir yara vardı. Bayılmıştı. Ayıldıktan sonra Sivas yolunu iki günde yürümeyi başardı. Şimdi ona vurulmuş olan ölümcül darbeyi, halkının durumunu kanıtlamasını istediği için bize gösteriyordu.

Bir geceyi Zara hükümet binasında geçirdik. Orada bir kapının önünde bir jandarma oturuyor ve aralıksız şarkı söylüyordu. "Ermenileri toptan kestiler". Yan odadaki telefonda yeni yakalananlar hakkında sohbet ediliyordu. Bir keresinde, kocalarının ölümünü yeni haber almış kadınların yas tuttukları bir evde geceledik. Jandarma "bu çığlıklar sizi rahatsız eder, gidip bunu onlara yasaklamak istiyorum!" dedi. Şans eseri onu engelleyebildik. Zavallılarla konuşmayı denedik, ama onlar kendilerini tamamen kaybetmişlerdi. "Buna hangi kral izin verdi? Bizim imparatorumuz yardım etmek zorunda, bunu niçin yapmıyor?" v.s. Ölüm korkusunun acısını çekmişlerdi. "Gömleğimize kadar herşeyimizi almak, bize çırılçıplak bir hayat bırakmak istiyorlar." Bunu sürekli duymak zorundaydık ve ölümü yenmiş olanları örnek göstermekten başka bir yapamıyorduk.

28 Haziran'da Amerikalıların yanında oturma iznimizin olduğu ve iki gün kaldığımız Sivas'a geldik. Orada 1200 erkek hapishanedeydi. Daha sonra bütün Ermeni halkın öldürüldüğünü ve sürüldüğünü duyduk. Caserea'da bizi gözaltına almak istediler ama Amerikalılar serbest bırakılmamızı ve onların yanında kalmamız için izin almayı başardılar.Yolculuğa devam iznini İstanbul'daki Alman konsolosluğu aracılığıyla aldık. Oradaki ve Sivas'taki olaylar ve durum hakkında elbette ki Amerikalılar tarafından bilgi veriliyor ama biz Gemerek'teki bir kızdan sözetmek istiyoruz. Bütün erkekler gidince daha yaşlı kadınlar istedikleri yere gitme izni aldılar. Fakat 30 güzel kız ve kadın toplatıldılar ve onlara şöyle denildi: "Ya Müslüman olacaksınız, ya da öleceksiniz!" cevapları, "O zaman biz ölürüz" oldu. Cesur bir cevap. Bunun üzerine, çoğu Amerikan kız okulunda eğitim görmüş bu cesur genç insanları, Müslümanlara dağıtmak üzere Sivas valisine telgraf çekildi.

Rus sınırından Sivas'ın Batısına kadar ülke şimdi Ermenilerden tamamen "temizlendi" ve Türkiye'nin , kendi en iyi insanlarını öldürmekle bizzat kendini mahvetmiş olması üzücü bir teselli. Türkler bile yabancı bir gücün dizginleri almasına ve adaleti sağlamasına sevinecekler. Olaylar asla Türk halkının ve Türk aydınlarının geneline yüklenemez.

Ek 3

2. Alman Başöğretmen Dr. Niepage'nin raporu.

1915 Eylülünde üç aylık bir tatilden sonra Beyrut'tan Halep'e döndüğümde Ermeni katliamının yeni bir sürece girdiğini dehşet içinde öğrendim. Abdülhamit zamanındakinden çok daha korkunç, Ermenilerin aydın, meslek sahibi ve ileri halkını kökünden kazıma ve mallarının Türk ellerine geçmesini sağlama amacına yönelen bir süreç bu.

Böyle korkunç bir habere önce inanamadım. Bana Halep'teki çeşitli yerlerde "sürgün nakli" denilenlerden geride kalan açlıktan yarı ölmüş insan yığınlarının yatmakta olduğu söylendi. Ermeni halkının yokedilmesine politik bir kılıf giydirmek için Ermenileri 2500 yıldır içinde yaşadıkları yurtlarından alıp Arap çöllerine sürmeyi sözde gerekli kılan askerî nedenler öne sürülüyormuş. Tek tek Ermenilerin casusluk eylemleri için yoldan çıkarıldığı da söyleniyormuş.

Gerçekleri araştırıp her taraftan bilgi aldıktan sonra ben, Ermenilere karşı tüm bu suçlamaların, on bin masumu bir suçlu sebebiyle öldürmek için, kadın ve çocukları en kaba şekilde hırpalamak için ve bütün ulusun kökünü kurutmak için sürülenlere karşı bir açlık seferberliği açmak amacıyla bahane edilen sadece küçük şeyler oldukları sonucuna vardım.

Enformasyonlarımdan çıkan sonucu test etmek için nakillerden geride kalan Ermenilerin bulunduğu, şehrin tüm kesimlerini ziyaret ettim. Yıkık kervansaraylarda (hanlar) binlerce ölü buldum, yarı çürümüş ya da hâlâ son nefesini vermek üzere olup yaşayanlar da vardı aralarında. Diğer avlularda da kimsenin bakmadığı hasta ve aç yığınlar buldum.

Benim başöğretmen olarak çalıştığım Alman okulu çevresinde böyle açlık sınırında olan yedi sekiz yüz sürgünle dolu dört han bulunuyor. Biz, öğretmen ve öğrenciler, hergün bunların yanından geçmek zorundaydık. Her geçişimizde açık pencerelerden iyice sıskalaşmış, paçavralar içinde dolaşan acınacak varlıklar görüyorduk. Öğrencilerimiz her gün sabahları, üzerlerinde sekiz on kaskatı cesedin tabutsuz ve kefensiz yüklenip götürüldüğü ve kol ve bacakların aşağı sarktığı iki tekerli kağnıların yanından sürtünerek geçmek zorunda kalıyordu.

Bunları birkaç gün izledikten sonra aşağıdaki raporu yazmayı görev saydım:

"Halep'teki Alman okulunun öğretmenleri olarak biz aşağıdaki raporun saygılarımızla kabulünü istiyoruz.

Eğer Alman hükümeti burada akıtılan Ermeni kanım durdurmak, kadın ve çocukların katlini engellemek durumunda değilse, bizim burada yapacağımız geleneksel okul görevimizin yerlilerin nezdinde gelecekte saygın bir görev olmayacağını dikkat çekmeyi görev sayıyoruz. Dağlık Ermenistandaki yurtlarını terkeden iki üç bin erkek çocuk ve kadın sürgünlerden buraya güneye ancak sadece iki üç yüz kadarı gelebiliyor. Erkekler yolda vuruluyor, kadın ve kızlar, yaşlı, çirkin ve çok küçükler hariç Türk askerler ve subaylar tarafından tecavüz edildikten sonra İslamı kabul etmek zorunda oldukları Türk ve Kürt köylerine götürülüyorlar. Kafilelerin geriye kalanı açlık ve susuzluk nedeniyle sürünüyor. Irmaktan geçerken bile susuz olanlara su içirilmiyor.

Yiyecek olarak ellerine günlük biraz un veriliyor. Verilen unu açgözlüce yalıyorlar ve bu sadece açlıktan ölümü engellemeye yarıyor.

Bizim öğretmen olarak ders verdiğimiz Halep'teki Alman okulunun karşısındaki handa böylesi nakillerden arta kalan tahminen dört yüz insan kalıyor, bunlar arasında 5-6 yaşlarında çocuklar var (oğlanlar ve kızlar). Çoğu tifüs ve dizanteri hastası. Avluya girilince bir tımarhaneye gelindiği izlenimi var. Şayet yiyecek getirilmişse, onların yemek yemeyi unuttukları farkediliyor.

Aylarca açlıktan zayıflamış olan mide artık yemek almak istemiyor. Ekmek verildiğinde umursamıyor, bir kenara koyuyorlar. Sessizce yatıyor ve ölümü bekliyorlar.

Biz öğretmenler ve çocuklarımız orada, Alman masallarını ve İncil'deki şevkatli hastabakıcı hikâyesini nasıl anlatmalıyız? Alman okulunun komşu köylerinde boydan boya, bizim Ermeni öğrencilerimizin aç arkadaşları yavaş yavaş ölüme giderken ilgisiz sözcükleri nasıl anlatabiliriz? Bizim okul çalışmamız gerçek ahlâkın yüzüne çarpıyor, insanî hassasiyet tarafından alaya alınıyor.

Şehirlerden çöle sürülen ve hemen sadece kadın ve çocuklardan oluşan binlerce insan orada ne olacak? Binlerden yüzler, yüzlerden bir avuç insan kalıncaya kadar oradan oraya sürülecekler. Bu kalan bir avuç insan da yeniden sürülecek, son kişi ölene kadar. Bu yolculuğun hedefine ancak böylece varılabilecek. Gazetelerin ifade ettiği gibi, ardından yeni ve önceden uyarılmış yeni Ermenilere ve evlere sıra gelecek.

Sıradan bir Türk, bu uygulamanın asıl faili kimdir diye kendisine sorana "Talim el Aleman" - "Alman öğretisi bu olacak" diye yanıt veriyor. Müslüman aydınlar arasında, Almanların bu katliamı ayıplaması halinde bile Alman Hükümetinin Türk dostluğu hatırına bunu engellemeye niyet etmeyeceği kanaatindedirler.

İnce düşünen Müslümanlar da, Türkler gibi Araplar da olayı hoşgörmeyecekler. Evet, onlar sarsılıyorlar, şehrin içinden geçen bir kafiledeki sürgünlerin Türk askerleri tarafından sopayla yürütüldüğünü, yürümekten aciz hamile kadınların ve ölecek durumda olan insanların dövüldüğünü gördükçe gözyaşlarını saklamıyorlar. Onlar bu zalimliği kendi Hükümetlerinin yapabileceğine inanamıyorlar ve olayların tüm suçunu, savaş sırasında Türkiye'nin akıl hocalığını yapan Almanlara yüklüyorlar. Mollalar da camilerde, Babıâli'nin değil, aksine Alman subaylarının Ermenilere kötü davranma ve yok etme eylemini organize ettiklerini söylüyorlar.

Burada aylardır herkesin gözü önünde cereyan eden şey gerçekte doğu halklarının hafızasında Almanya'nın onuruna sürülmüş bir leke olarak kalıyor.

Bu zamana kadar önünde saygıyla eğildikleri Alman karakteri hakkında yanılgıya düşmek istemeyen bazı aydınlar olayı şu şekilde tasavvur ediyorlar: Şu anda Türkiye'de yerli Müslümanlara karşı uygulanan korkunç katliamları muhtemelen Alman halkı bilmemektedir. Alman gazetelerinde, bozguncu veya vatan haini oldukları için tek tek Ermenilerin hakettikleri yerde vurulduğunu yazıyorlar. Alman gerçekçiliği karşısında bu türden makalelerin yazılması aksi halde nasıl mümkün olurdu? Bazıları şu görüşteler: "Belki de Alman Hükümetinin, yetki anlaşmaları ile elleri bağlanmıştır veya bugünkü durumda bir müdahale mümkün değildir."

Biz İstanbul'daki elçiliğin konsolosları vasıtasıyla tüm bu olayları bildiğini biliyoruz. Fakat şimdiye kadar tehcir olayında en küçük bir şey değişmediği için bu raporu yazmayı vicdani bir görev addediyoruz!

Şu anda ben bu raporu yazarken, Halep Alman Konsolosu'na onun İskenderun'daki meslektaşı Konsolos Hoffmann vekalet ediyordu. Konsolos Hoffmann bana, Alman Büyükelçiliğinin İskenderun, Halep ve Musul konsoloslıklarından tekrar tekrar gönderilen raporlarla ülkedeki olaylar hakkında etraflı bilgi sahibi olduğunu açıkladı.

Bu dosyaları tamamlayıcı olarak ve ayrıntı vermek amacıyla, benim kendi gözlerimle gördüklerim üzerine bir raporun yerinde olacağını belirtti. Raporumu emin bir yoldan İstanbul Büyükelçiliğine ileteceğini söyledi. Ben şimdi, istenilen tarzda bir rapor[753] hazırlıyorum. Bu raporda, okulumuzun karşısındaki handa olanların tam bir tablosunu çiziyorum. Sayın Konsolos Hoffmann bizzat kendi çektiği birkaç fotoğrafı buna ilave etmek istiyordu. Fotoğraflar, hâlâ yaşayan çocukların aralarında süründükleri veya hacetlerini yaptıkları bir yığın cesedi gösteriyordu.

Değiştirilmiş şekliyle raporu benim dışımda meslektaşlarım başöğretmen bay Dr. Graeter ve bayan Maria Spiecker de imzaladılar. Müssesemizin müdürü bay Huber de bunun altına ismini yazdı ve yaklaşık olarak aşağıdaki kelimeleri ekledi: "Meslektaş Niepage'nin raporu asla abartılmamıştır. Biz burada haftalardan beri hastalıktan ve ceset kokusundan bozulan bir havada yaşıyoruz. Sadece, hemen bir çare bulunabileceği umudu bizim çalışmaya devam etmemizi mümkün kılıyor."

Çare gelmedi. O zaman benim aklıma gelen, Alman ortaokulunda başöğretmen olarak Avrupa kültürünün temsilcisi sıfatıyla bir halka ders ve eğitim vermek zorunda olmak ve bu sırada ülkenin Hükümetinin öğrencilerimin soydaşlarını işkence dolu bir açlık ölümüne teslim edişini çaresiz seyretmek

753 Ek 4, Belge 1916-01-03-DE-001 içinde.

zorunda olmak anlamsızdır ve ahlaken savunulamaz diye istifa etmekti. Fakat çevrem ve kuruluşun müdürü bay Huber beni düşüncemden vazgeçirdiler. Bana, bizlerin bu şeylerin görgü tanığı olarak bu ülkede kalmamızın değerli olduğu belirtildi Belki bizim varlığımız, Türklerin biz Almanlardan çekinerek şanssız kurbanlarına biraz daha insanî davranmalarına neden olurdu. Ben şimdi, bütün bu adaletsizliğin çok uzun süre susan bir tanığı olarak kaldığımı görüyorum.

Bizim varlığımız hiçbir şeyi iyileştirmedi ve bizim yapabildiklerimiz çok kısıtlı kaldı. Enerjik ve cesur meslektaşımız Bayan Spiecker sabun satın aldı ve çevremizdeki henüz yaşayan kadın ve çocukları -erkekler artık orada yoktu- sabunladı ve bitten temizledi. Bayan Spiecker kadınlar aldı, bunlara, hâlâ besin alabilecek güçte olanlar için çorba pişirttirdi. Ben kendim altı hafta boyunca her akşam can çekişen çocukların arasında iki kova çay, peynir ve yumuşatılmış ekmek dağıttım. Fakat ölüm evlerinden açlık tifüsü ve lekeli tifüs şehre yayılınca ben beş meslektaşımla birlikte hastalandım ve yardım işine ara vermek zorunda kaldık. Buraya Halep'e gelen sürgünler için tüm yardımlar aslında boşunaydı. Biz ölüm mahkumlarına sadece ölüm cefalarında küçük bir rahatlama sağlayabildik.

Bizim burada Halep'te kendi gözlerimizle gördüğümüz şey büyük Ermeni kök kurutması trajedisinin sadece son sahnesi, Türkiye'nin geri kalan bölgelerinde oynanan korkunç oyunun küçük bir bölümüydü. Güzergâhtan dönen Bağdat Hattı mühendisleri veya yollarda sürgün kafilelerine rastlamış olan Alman turistler çok daha korkunç şeyler anlatıyorlardı. Bu beylerden bazıları gördükleri korkunç şeylerden sonra, günlerce hiçbir şey yemek istemediler.

Biri (Bay Greif, Halep) Tell Abiad ve Ras ul Ayn istasyon hattı üzerinde ırzına geçilmiş kadın cesetlerinin nasıl yığınlar halinde, çırılçıplak serili olduğunu anlatmıştı. Birçoğunun anüslerine sopa sokulmuştu. Bir diğeri (Bay Spiecker, Halep) Türklerin Ermeni erkekleri nasıl birbirine bağladıklarını, bu insan yumağına kuş filintalarıyla bir seri ateş ettiklerini ve kurbanların korkunç çırpınışlarla yavaş yavaş can verirken, onların nasıl oradan uzaklaştıklarını görmüştü. Diğer erkekler elleri arkadan bağlanmış olarak dik yamaçlardan aşağı yuvarlandılar. Yuvarlananları aşağıda onları ölene dek bıçaklarla işleyen kadınlar bekliyordu. Daha iki yıl önce meslektaşım Dr. Graeter'i yolculuğu sırasında çok candan konuk eden Protestan bir ruhbanın tırnaklarını sökmüşlerdi.

Musul Alman Konsolosu, Halep'teki Alman gazinosunda, benim yanımda, Musul Halep yolunun bazı kesimlerinde o kadar çok kesilmiş çocuk eli görmüştü ki bununla yol döşenebileceğini anlatmıştı. Urfa Alman hastanesinde de iki eli birden kesilmiş küçük bir kız yatıyor. Musul Alman Konsolosu Bay Holstein, Halep'in dibindeki bir Arap köyü yakınında yeni ölmüş Ermenilerin

yüzeysel olarak gömülmüş olduğu mezarlar görmüş. Köyün Arapları bu Ermenileri hükümetin emri üzerine öldürdüklerini söylediler. Biri sadece kendisinin sekiz kişi öldürdüğünü gururla anlattı.

İçinde Hıristiyanların oturduğu birçok Halep evinde saklanan, kâh kafileleri yola devam ederken bitkin yığılıp kaldıkları ve ölü sanıldıkları için, kâh onları son lekeleyen Türk askerinden bu bahtsızları birkaç Marka satın alma fırsatı bulan Avrupalılar sayesinde herhangi bir tesadüfle ölümden kurtulmuş Ermeni kızları buldum. Bütün bu kızlar aklî dengelerini yitirmiş gibiler. Birçoğu anne babasının boğazlarının Türkler tarafından nasıl kesildiğini seyretmek zorunda kalmıştı. Aylarca tek bir söz bile söylemeyen, gülümsemeyen böyle zavallılar gördüm. 14 yaşlarında bir kızı Halep'teki demiryolu istasyon yöneticisi Bay Krauze yanına aldı. Çocuğun Türk askerlerince bir gecede o kadar çok ırzına geçilmişti ki, o tamamen aklını kaçırmıştı. Onun kavrulmuş dudaklarıyla yastığının üzerinde nasıl delirmiş gibi dönüp durduğunu gördüm ve ona zorla içecek su verebildim.

Tanıdığım bir Alman, Urfa yakmlarında yüzlerce Hıristiyan köylü kadının Türk askerleri tarafından nasıl çırılçıplak soyunmaya zorlandıklarını gördü. Onlar günlerce 40 derece sıcaklıktaki çölde, derileri tamamen yanana kadar askerlerin keyfi için öyle yürümek zorunda kaldılar. Bir diğeri bir Türk'ün, bir Ermeni kadının rahminden çocuğunu nasıl koparıp aldığım ve duvara fırlattığını gördü. -Daha başka olgular ve burada verdiğim az sayıdaki örnekten daha kötüleri, İskenderun Halep ve Musul Alman konsolosluklarının Büyükelçiliğe gönderdikleri çok sayıda raporda yer alıyor. Konsoloslar son aylardaki katliamlarla şimdiye kadar muhtemelen bir milyon Ermeninin öldüğü görüşündeler. [Yayınlanan metinde: Bu sayının herhalde yarısı öldürülmüş veya açlıktan ölmüş kadın ve çocuklardır.]

Bu şeyleri dile getirmek bir vicdan borcudur. Hükümet Ermeni halkın yokedilmesi ile sadece iç politik amaçlar gütmesine rağmen, uygulamanın kendisi birçok hattıyla bir Hıristiyan takibatı karakteri taşıyor. Türk haremine sürüklenen kızların ve kadınların on binlercesi ve Hükümet tarafından toplanan ve Türk ve Kürtler arasında dağıtılan çocuk kitleleri Hıristiyan kilisesi için kaybedilmiştir ve Müslümanlığı kabul etmek zorundadırlar. Bir küfür olan "gâvur" sözü şimdi yeniden Almanlar için de söylenmeye başladı.

Ben Adana'da bir Ermeni çocuk grubunu Türk askerlerinin gözetiminde sokaklardan geçerken gördüm, anna babaları katledilmiş olan bu çocuklar Müslüman olmaya mecburdular. Her yerde yetişkin Ermenilerin Müslümanlığı kabule hazır olduklarını açıklayarak canlarını kurtarabildikleri oldu. Başka yerlerde Türk memurları Hıristiyanlar İslam cemaatine alınmak için dilekçe vermeye zorlandıktan sonra, Avrupalıların gözüne kum serpmek için pek

alicenap davrandılar, dinin oyuncak olmadığı yanıtını verdiler ve sonra yalvaranları öldürtmeyi tercih ettiler. Talat Bey ve Enver Paşa gibi adamlar, onlara hediyeler getiren saygın Ermenilere teşekkürlerini ifade ederken, çok kez bu hediyeleri keşke Müslüman olarak takdim etselerdi diye düşüncelerini dile getirdiler. Bu beylerden biri bir gazete muhabirine, "Elbette, biz şimdi bir sürü masumu da cezalandırıyoruz" dedi. [İfadenin basılı şekli: Ama bizim kendimizi başka zaman suçlu olabileceklerden de korumamız gerekir.] Bu gibi gerekçelerle Türk devlet adamları savunmasız kadın ve çocukların kitlesel katliamını temellendiriyorlar. Bir Alman Katolik ruhban, Enver Paşa'nın İstanbul'daki Papa temsilcisi Monsignore Dolci'nin karşısında şöyle dediğini anlattı: Tek bir Ermeni bile hayatta kaldığı sürece, o huzura kavuşmayacakmış.

Tehcirin amacı bütün Ermeni halkının kökünün kurutulmasıdır. Bu niyet, Türk hükümetinin misyonerliklerin, merhametli hemşirelerin ve ülkede yaşayan Avrupalıların her türlü yardımını reddetmesinden ve sistematik olarak engellemeye çalışmasından anlaşılıyor. Bir İsviçreli mühendisi Anadolu'daki bir sürgün kafilesinde açlıktan ölmek üzere olan kadınlara ve çocuklara ekmek dağıttığı için savaş mahkemesinin önüne çıkarmaya kalktılar. Hükümet, Adana ve Halep'teki Alman okullarının Ermeni öğrenci ve öğretmenlerini ve Alman yetimevlerindeki Ermeni çocukları, konsolos ve kuruluş yöneticilerinin tüm gayretlerini hiçe sayarak sürgün etmekten çekinmedi. Amerikan Hükümetinin, sürgünleri Amerikan gemileri ve Amerikan parasıyla Amerika'ya götürme teklifi de reddedildi.

Alman konsoloslarının ve ülkede oturan çok sayıda yabancının Ermeni katliamı hakkında ne düşündükleri günün birinde raporlarla açıklanacaktır. Türkiye'deki Alman subayların ne görüşte olduklarına dair bir şey söyleyemem. Yüreğinin sesine kulak veren bir Alman, Ermenilerin korkunç sefaleti konusunda kendi kanaatini söylemeye kalktığında, çevresinde nasıl saçma bir suskunluk veya konuyu değiştirme çabasının doğduğunu sık sık gözlemliyorum.

General Mareşal von der Goltz, Bağdat gezisinde, Cerablus yakınlarında Fırat'ı geçmek zorunda kaldığında, orada açlıktan ölmek üzere olan Ermenilerin büyük bir kampı vardı. Mareşalin varışından hemen önce talihsiz insanlar, Cerablus'da öğrendiğime göre, bütün hastalar ve can çekişenlerle birlikte, kırbaç darbeleri altında, birkaç kilometre öteye, yakındaki tepelerin gerisine götürüldüler. Von der Goltz oradan geçtiğinde, o iğrenç manzaradan hiçbir iz yoktu. Biz kısa bir süre sonra birkaç meslektaşla birlikte o yere gittiğimizde [saklı yerlerde] erkek ve çocuk cesetleri, elbise artıkları ve çakal ve yırtıcı kuşların etlerini kısmen yedikleri kurukafa ve kemikler bulduk.

Bu raporun yazarı, Türk Hükümetinin aklını başına getirmek şayet olanakdışı hale gelirse, Alman Hükümetinin son anda felakete yönelmek gibi

ciddi bir arzusunun bulunduğunu imkânsız sayar. Eğer Türkler gerçekten bize, söylendiği kadar dost iseler, o zaman, onların bizi, bütün (arlı) dünya önünde, Türkiye'deki inançdaşlarımızın yüz binlercesinin boğazlanmasına, kadın ve kızların lekelenmesine, çocukların Müslüman olarak yetiştirilmesine, müttefikleri olarak seyirci kalmaya zorlayarak müşkül duruma soktuklarını söyleyemez miyiz? Türkler, onların barbarlıklarının bizim hesabımıza yazıldığını ve biz Almanlara, bu savaşın yarattığı korkunç zulümlere karşı gözlerimizi kapatırsak ve artık bütün dünyada bilinen gerçekleri ölü suskunluğuyla geçiştirirsek, ya cezayı hak eden onaylayıcılık ya da aşağılanası zayıflık suçlaması yapılacağını anlamıyorlar mı?

Eğer Türkler söylendiği gibi o kadar zekiyseler, o zaman onları, Türkiye'deki Hıristiyan ulusların köklerinin kurutulması ile değerler yaratan faktörlerin, Avrupa ticareti ve genel medeniyete aracılık yapanların imha edilmiş olacaklarına inandırmak imkânsız mıdır? Eğer Türkler söylendiği gibi uzak görüşlü iseler,o zaman onlar, Türkiye'de savaş sırasında olanlar duyulunca, kültürlü Avrupa devletlerinin, Türkiye'nin kendi kendini yönetme hakkını yitirdiği, kültür ve tolerans yeteneğini ilelebet kazanamayacağı sonucuna varmak zorunda kalacakları korkusuna gözlerini kapayacaklar mı? Alman Hükümeti, savunduğu gibi, Türkiye'nin kendi kendini ekonomik ve ahlakî yönden idam etmesini engellerse, bu Türkiye'nin kendi iyiliği için değil mi? - Ben bu raporla Alman halkının seçkin temsilcileri aracılığıyla Hükümete kendimi duyurmaya çalışıyorum. Reichstag'ın komisyon toplantılarında bu şeyler, ne denli utanç verici olurlarsa olsunlar, daha uzun süre saklanamazlar. Bizim için, bir yanda İstanbul'da korkunç para harcanarak bir Alman-Türk dostlukevi yapılırken, diğer yanda inançdaşlarımızı, Türkiye'nin kanlı geçmişinde eşi benzeri olmayan barbarlıklardan korumaktan aciz oluşumuzdan daha utanç verici bir şey olamaz. Toplanan o paralarla, Türk barbarlığının masum kurbanları için yetimhaneler kurulsa, daha iyi olmaz mıydı?

1909'da Adana'daki katliamdan sonra, yüksek Türk memurlarının yanısıra Ermeni ruhbanların önde gelenlerinin de katıldığı bir barışma yemeğinde, orada bulunan Alman Konsolos Büge'nin anlattığına göre bir Ermeni rahip ayağa kalkmış ve konuşmasında şunu söylemiş: "Biz Ermeniler bu katliam günlerinde çok şey kaybettik, erkeklerimizi, kadınlarımızı, çocuklarımızı ve mallarımızı kaybettiğimiz bir vakıadır. Fakat siz Türkler daha çok şey kaybettiniz. Siz şerefinizi kaybettiniz."

Eğer biz Türkiye ile aramızdaki dostluğu garanti etmek için Hıristiyan katliamlarını Türkiye'nin bir iç sorunu olarak ilan etmeye devam etmek istiyorsak, o zaman Alman kültür politikamızın ana hatlarını da değiştirmek zorundayız. O zaman Türkiye'ye Alman öğretmenler göndermeye son vermemiz

gerekir ve biz öğretmenler de Türkiye'de öğrencilerimize, Alman şair ve filozoflarını, Alman kültürünü ve ideallerini, hele hele Alman Hıristiyanlığını anlatmaktan vazgeçmeliyiz.

Ben üç yıl önce Dışişleri Bakanlığı tarafından Halep'teki Alman okuluna başöğretmen olarak gönderildim. Magdeburg Kraliyet Yerel Okul Kurulu, ayrılırken bana, Halep'teki başöğretmenlik mevkii için izin verirken, beni bu güvene layık davranmakla yükümlü kıldı. Eğer ben, şahidi olduğum bu ahlaksızlıklar karşısında suskun kalsaydım ve bana güvenle teslim edilmiş öğrencilerin çöle ve açlıktan ölmeye gönderilişine karşı bir şey yapmadan seyirci kalsaydım, o zaman Alman memuru ve Alman kültürünün yetkin temsilcisi olarak görevimi yerine getirmemiş olurdum.

Jön Türk Hükümetinin Ermenilere karşı bu korkunç tedbirleri emretme ve uygulamasına neden olan gerekçeler sorulacak olursa, şunlar söylenebilir:

Jön Türk'ün hayalinde Avrupai bir ulusal birlik devleti ülküsü var. Kürtler, İranlılar, Araplar vs. gibi Türk olmayan Müslüman ırkları o idari yollardan ve Türk okul eğitimi ile, ortak Müslüman çıkarlarına işaret ederek Türkleştirmeyi umut ediyor. Hıristiyan uluslardan, Ermenilerden, Süryanilerden, Rumlardan onların kültürel ve ekonomik üstünlükleri nedeniyle korkuyor ve onları barışçıl biçimde Türkleştirme yolunda, dinlerini bir engel olarak görüyor. Bundan dolayı onların köklerinin kurutulması veya zorla Müslümanlaştırılmaları gerekiyor. Türkler bu arada bindikleri dalı kestiklerinin farkında değiller. Eğer İmparatorluk halkının dörtte birinden fazlasını oluşturan Rumları, Ermenileri ve Süryanileri yok ederse Türkiye'yi ileriye kim götürecek? Türkiye'de yaşayan ırkların en yeteneksiz olanı Türkler, kendileri sadece halkın bir azınlığıdırlar ve kültürel olarak hâlâ Arapların bile çok gerisindedirler. Nerede Türk ticareti, Türk zanaatkârlığı, Türk endüstrisi, Türk sanatı, Türk bilimi var? Hattâ hukuk ve dini ve edebi düzeyde dili bile onlar, kendi tebaaları olan Araplardan aldılar.

Türkiye'deki Alman okullarında yıllarca Ermenilere, Rumlara, Araplara, Türklere ve Yahudilere ders vermiş olan biz öğretmenler, tüm öğrencilerimiz içinden, en isteksiz ve en yeteneksiz olanlarının saf Türkler olduğunda hemfikiriz. Bir Türk'ün bir şey başardığı yerde, onda dokuz emin olunabilir ki, o ya Çerkestir, ya Arnavuttur, ya da damarlarında Bulgar kanı taşıyan bir Türk'tür. Kendi kişisel deneyimlerimden ben yalnızca, asıl Türklerin ticaret, endüstri ve bilimde asla bir şey başaramayacakları tahminini yürütebilirim.

Bize şimdi Alman gazetelerinde, şevkle Almanca öğrenmek için sıraya giren Türklerin öğrenme açlığı anlatılıyor, hatta Türkiye'de yetişkinler için açılan dil kurslarından söz ediliyor. Elbette bunlar açılıyorlar, ama hangi sonuçla? Orada bir ortaokulda açılan, on iki Türk öğretmenin öğrenci olarak

başladığı dil kursunu okuyoruz. Ama muhabir, dört saatten sonra sadece altı, beş saatten sonra beş, altı saatten sonra dört ve yedi saatten sonra sadece üç öğrencinin derse geldiğini, bu yüzden kursun sekiz saat sonra öğrencilerin tembelliği yüzünden, henüz tam başlamadan bittiğini eklemeyi unutuyor. Öğrenciler Ermeni olsaydı, onlar okul döneminin sonuna kadar dayanır, Alman diline sonunda epey hakim olurlardı.

Ermeni katliamı karşısında, her kültürlü Hıristiyan halk gibi, Almanya'nın görevi nedir? Biz bugün Türkiye'de hâlâ hayatta kalmış olması gereken ve açlıktan ölüme terkedilecek olan yarım milyon Ermeni kadın ve çocuğun, tüm medeni dünya için bir yüzkarası olacak olan yok oluşunu engellemek için her şeyi yapmak zorundayız. Mezopotopya çölünün kenarında ve oraya giden yollarda kalmış olan yüz binlerce kadın ve çocuğun mevcudiyeti ancak kısa bir süre daha devam edebilir. İnsan, at dışkısında taneler arayarak veya çayır yiyerek daha ne kadar yaşayabilir? Aylardır süren az beslenme ve yaygın dizanteri nedeniyle sayısız insana yardım edilemeyecektir. Konya'da hâlâ İstanbul'dan sürülen birkaç bin eğitimli ve bir zamanlar varlıklı olan Ermeni doktor, yazar, tüccar yaşıyor, tehdit edici kader onlara ulaşmadan önce hâlâ yardım edilebilir. Hâlâ bin beş yüz sağlıklı Ermeni erkek, kadın ve çocuk, aralarında altmışlık büyükanneler ve altı yedi yaşlarında çocuklar da var, Ayran ile Entili arasındaki Bağdat Hattı'nda, büyük tünelin yakınında, taş kırıcı veya toprak kazıcı olarak çalışıyorlar. Şu anda onların bakımıyla demiryolunun başmühendisi Morf ilgileniyor, fakat Türk hükümeti onların adını çoktan listeye geçirdi. İşleri bittiğinde -ki bu iki üç ay içinde olacaktır- ve onlara artık ihtiyaç kalmadığında onlara "yeni oturum yeri gösterilecek"miş, yani erkekler götürülüp öldürülecek, güzel kadın ve kızlar haremlere girecekler, geri kalanlar da çölde aç susuz oraya buraya sürüklenecekler, hepsi bitene dek.

Ermeni halkının Alman yardımına hakkı var. Birkaç yıl önce Kilikya'da Ermeni katliamı ihtimali belirince Mersin önlerinde bir Alman savaş gemisi göründü. Kumandanı Adana'daki Ermeni katolikosunu ziyaret etti ve ona Abdülhamit zamanındaki gibi katliamların olanakdışı olduğu güvencesini verdi. Aynı şeyi Alman Büyükelçi von Wangenheim, Ermeni Patriğine ve Ermeni ulusal konsey başkamna geçen yılın Nisan ayındaki bir kabulde garanti etmişti.

Genel Hıristiyanlık görevi bir yana, biz Almanlar (henüz) özellikle hâlâ sağ olan yarım milyon Ermeni Hıristiyanın tamamen imhasını durdurma yükümlülüğünü taşıyoruz. Biz Türkiye'nin müttefiğiyiz ve Fransızlar, İngilizler ve Rusların safdışı kalmasından orada bir şey diyebilecek tek gücüz. Düşman dış dünyanın, katliamları Alman konsoloslarının örgütlediği yalanlarını nefretle geri çevirebiliriz. Alman diplomatlar ve subaylar en sonunda artık enerjik biçimde müdahale etmezlerse, o zaman Türk halkındaki, Ermeni katliamlarını

Almanya'nın emrettiği inancını yok edemeyeceğiz. O zaman geriye kala kala, bizim müttefiğimize karşı korku ve aczimizin, yarım milyon kadın ve çocuğu boğazlanmaktan kurtarmamızı engellediği ithamı kalıyor ki, bu da dünya tarih aynasındaki Alman savaşı tablosunda bütün zamanlar için kalacak çirkin bir hat olacaktır. Alman Hükümetince en ağır baskı uygulanmadan, Türk Hükümetinin kendiliğinden en azından kadın ve çocukların imhasından vazgeçeceğine inanmak büyük bir yanılgı olacaktır. Bu yılın Mayıs ayında Halep'ten ayrılmamdan hemen önce Ras ul Ayn'da Bağdat Hattı'nın orada kamp kurmuş bir sürgün topluluğu, tahminen yirmi bin kadın ve çocuk, boğazlandı.

Ek 4

3. Bağdat demiryolundan bir Alman memurun raporu.

Kilikya köylerinin sakinleri çekilirken yanlarında binmek ve yük taşımak için hâlâ çok sayıda eşekleri vardı. Fakat sürgüne refakat eden askerler sürgünlerden hiçbir erkek veya kadını, hayvana binme izni bulunmadığı gerekçesiyle onları bindirtmediler. Hadjin'den nakil esnasında katırcılar, üstünde para veya değerli eşyaları olduğu tahmin edilen bu yük hayvanlarını köylere kaçırdılar. İnsanların yanlarına aldıkları diğer hayvanlar yolda ellerinden ya alındı, ya da komik bir fiyata sattırıldı, zaten onlar bu hayvanları parasız da verebilirdi. Ailesini tanıdığım bir kadın 90 tane koyunu 100 kuruşa sattı, bunlar başka zaman 60-70 Türk lirası getirirdi.(tahminen 1300 mark) yani o 90 tane koyun için sadece bir koyun parası aldı. Köy sakinlerine öküzlerini, arabalarını ve yük hayvanlarını yanlarına alma izni verildi. Gökpınar yakınlarında araba yolunu terketmeye ve dağlar arasından, daha kısa olan yaya yolundan gitmeye zorlandılar. Herhangi bir yolluğu ve diğer eşyaları olmaksızın yola devam etmek zorunda kaldılar. Onlara refakat eden askerler kısaca, böyle emir aldıklarını ifade ettiler.

Başlangıçta sürgünler hükümetten aylık (günlük değil) bir kilo ekmek aldılar. Onlar hâlâ yanlarına aldıkları şeylerle yaşıyorlardı. Daha sonra onlara küçük paralar ödendi. Ben daha önce iyi durumda olan Çerkes köyü Bumbuş'ta (Mediş, eski Bambike harabelerinde), Halep'ten bir buçuk günlük uzaklıkta, onların otuz günde yirmi kuruş aldıklarını duydum, ama kişi başına değil, 30 kişi için toptan. Yani her kişi için aylık on kuruş. İlk günlerde Maraş'tan yalınayak, kolunda bir çocuk, sırtında bir çocuk (genellikle biri ölü), bir diğeri kollarında yaklaşık 400 kadın geçti. Daha sonra sürgün edilen Maraşlı Ermeniler tarafından bu geçenlerden, 50 liralık (900 mark kadar) çıkar sağlamak amacıyla ayakkabı satın alındı. Maraş ve Antep arasındaki bir Türk

köyündeki Müslüman halk 100 ailelik bir kafileye su ekmek vermek istedi. Askerler buna izin vermediler. Amerikan misyonerliği ve daha sonra sürülen Antep Ermenileri geceleyin Antep'ten geçen sürgünlere -tahminen toplam 20.000 kişi, çoğu kadın ve çocuk- ekmek ve para vermeyi başardılar. Bunlar Maraş sancağından köylerdi. Nakledilenler Antep'e giremiyorlardı. Aksine açık alanda kamp kuruyorlardı. Nizip'e kadar (Fırat yolu üzerinde, Antep'in güneyinde 9 saatlik mesafede) bu şekilde geceleri yiyecek sağlayabildiler.

Nakil sırasında sürgünlerin önce nakit paraları, sonra tüm varlıkları yağma edildi. Sürülen bir protestan papaz, bir ailenin 43 lirası, bir diğerinin 28 lirasının nasıl alındığını gördü. Papaz yeni evliydi ve ilk çocuğunu bekleyen karısını Hadjin'de geride bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca sürgünlerin beşte dördü kadın ve çocuklardır. Bunlardan başka üçü yalınayak yürüyorlar. Hadjin'den şahsen tanıdığım bir adam, en azından 15.000 mark (tah. 270.000 mark) bir serveti var, yolda hemen elbiseleri, diğerleri tarafından yağma edildi. Öyleki burada onun için elbise dilenmek zorunda kaldılar. Sürgünlerin özel bir derdi, ölülerini gömememektir. Ölüler yolda, herhangi bir yerde kalıyorlar. Kadınlar ölü çocuklarını genellikle sırtlarında taşıyorlar. Halep'in güneyinde, 10 saatlik bir yer olan Bab'da buradan geçenler birkaç hafta için geçici olarak yerleştirildiler, ama onlara geri dönmek ve yoldaki ölülerini gömmek izni verilmedi.

En zor olanı, yolda doğuran kadınların kaderiydi. Onlara çocuğunu dünyaya getirmesi için neredeyse zaman bırakılmıyordu. Bir kadın geçeleyin bir ikiz dünyaya getirdi. Sabah, iki çocuğu sırtında yola devam etmek zorunda kaldı. İki saatlik yürüyüşten sonra jandarmalar tarafından durduruldu. Her iki çocuğunu bir çalının altına bırakmak zorunda zorunda kaldı ve diğer yol arkadaşlarıyla devam etmeye zorlandı. Bir diğer kadın yürüyüş sırasında doğurdu, hemen devam etmesi gerekiyordu ve öldü. Bir diğer kadın Antep yakınlarında doğururken Amerikan misyonerleri etrafını çevirdiler. Onun bir hayvana binmesine ve paçavralara sardığı çocuğuyla devam etmesine izin verildi. Bu örnekler sadece Maraş-Antep hattında gözlendi. Burada bir saat önce bir kafile tarafından terkedilen hanın temizlenmesi sırasında yeni doğan bir çocuk bulundu. Maraş'ta Taş Han'da üç yeni doğmuş çocuk pislik içinde yatarken bulundu.

Sayısız çocuk cesedi yol kenarında gömülmemiş dururken bulundu. Üç gün önce benimle geri gelen bir Türk subayı birçok çocuğun anneleri tarafından artık, onları besleyemediği için geri bırakıldıklarını söyledi. Daha büyük olan çocuklar Türkler tarafından annelerinden alındı. Albay, aynen kardeşleri gibi, yanına bir çocuk aldı, onlar bu çocukları Müslüman olarak yetiştirmek istiyorlardı. Çocuklardan biri Almanca konuşuyor. O bir Alman yetimevinden,

yetim bir çocuk olmalı. Buradan geçen sürgün kadınlardan yolda doğuranlarının 300 kadar olduğu tahmin ediliyor.

Burada bir aile, dayanılmaz acı ve yoksulluk içinde 18 yaşındaki kızlarını 6 Liraya (tah. 110 Mark) bir Türke sattılar. Çoğu kadının kocası askerî hizmete çağrıldı. Kim verilen işi başaramazsa asılıyor veya vuruluyor. Geçenlerde Maraş'ta yedi kişi vuruldu. Askere alınanların çoğu yol inşaatlarında çalıştırılıyorlar ve fakat silah taşıma izinleri yok. Eve dönenler evlerini boş buluyorlar. İki gün önce ben Djerabulus'ta, memleket iznine, köyü Geben'e (Zeytun ve Sis arasında) gitmek için Kudüs'ten gelen Ermeni bir askere rastladım. Adamı yıllardır tanırım. O, karısının, annesinin ve üç çocuğunun çöle sürüldüğünü burada öğrendi. Tanıdıklarını soruşturdu, hiçbir sonuç alamadı.

Fırat'ta 28 günden beri, ikişerli sırt sırta bağlanmış veya beş-seki ellerinden bağlanmış cesetler görülüyor. Cerabulus'ta bulunan bir Türk albayına cesetlerin niçin gömülmediği soruldu. Buna cevabı, onun görevi olmadığıydı, gömmek için Müslüman mı yoksa Hıristiyan mı oldukları tesbit edilemiyordu. (Müslümanlar gömülür ama Hıristiyanlar gömülmez.) Sahile sürüklenmiş cesetler köpekler tarafından yenildi. Kum birikintilerine takılıp kalan diğer cesetlerin üzerine akbabalar çöktüler. Bir Alman tek başına yaptığı bir at gezintisi sırasında 6 çift cesedin akıntıyla sürüklendiğini gördü. Bir Alman at binicisi Diyarbakır'dan Urfa'ya yolculuğunda yolun iki kenarında sayısız cesedin gömülmeden yattığını, genç erkeklerin boyunlarının kesilmiş olduğunu gördüğü anlattı. (Bunlar askerî hizmete alınmış yol işçileriydiler) Bir Türk paşa, bir itibarlı Ermeniye karşı şunları ifade etti: "Eğer en azından çölde bir mezar bulursanız sevinin, sizden birçoğunun mezarı da yok."

Sürgünlerin yarısı hayatta değiller. Evvelki gün burada istasyon yanında bir, dün 14 ve bugün öğleden önce 10 kadın öldü. Hadjin'de bir protestan papaz Osmaniye'de bir Türke şöyle dedi: "Bu sürgünlerden yarısı hayatta kalamıyor" Türk cevap verdi: "Bizim de amacımız sadece budur."

Ermenilere uygulanan katliamı kınayan Müslümanların bulunduğu da unutulmamalıdır. Halepte itibarlı bir şahsiyet, bir Müslüman şeyh benim yanımda şöyle dedi: "Eğer Ermenilere yapılan muamele hakkında söz edildiği zaman Türk olduğuma utanıyorum."

Kim hayatta kalmak isterse Müslümanlığı kabul etmeye zorlanıyor. Müslümanlığı aşılamak için tek tek aileler saf Müslüman köylere gönderiliyor. Buradan ve Antep'ten şimdiye kadar geçen sürgün sayısı 50.000 kişiyi buluyor. Bunlardan onda dokuzu, sabah gidecekleri emrini ancak akşamdan alabiliyorlar. Nakillerin daha büyük bölümü Urfa'dan daha azı Halep üzerinden geçiyor. Onlar Musul, bunlar Der Zor istikametine gidiyorlar. Resmî makamlar onların orada yerleşeceklerini söylüyorlar, ama kuşkusuz açlıktan ölüyorlar.

Der Zor'da Fırat kenarında sürgünlerden tahminen 10.000'i vardı. Geri kalanlarından şimdiye kadar hiçbir haber yok. Musul istikametine gidenlerin tren hattından 25 kilometre uzakta bir yere yerleştirildikleri söyleniyor, bu demek oluyor ki onlar, tanıksız yokolacakları bir çöle sürülmek isteniyor.

Benim yazdığım sadece iki aydır burada olan ve hergün kapsamı artan mezalimin çok az bir bölümüdür. Bu sadece bizzat gördüğüm ve görgü tanığı olan tanıdık ve dostlardan öğrendiğimin bir bölümüdür. Anlattıklarım için tarih ve tanık olan kişi isimlerini her zaman verebilirim.

Ek 5

4. Bayburt'tan itibarlı bir Ermeni'nin dul karısının raporu

Kocam sekiz yıl önce öldü ve arkada bana ve anneme, sekiz yaşındaki kızımla yaşayabileceğimiz yüklü bir malvarlığı bıraktı. Seferberliğin başladığından bu yana kumandan evimde kira ödemeden oturdu. O bana gitmem gerekmediğini söyledi ama ben halkımın kaderini başlaşmayı görev bildim. Üç takı aldım, tahminen 20 lira ve üç elmas vardı yanımda. Diğerlerini geride bırakmak zorundaydık. Bizim grup 14 Haziran'da yola çıktı. 400-500 kişiydik, 15 jandarma bize refakat etti. Mutasarrıf bize mutlu bir seyahat diledi. Şehirden henüz iki saat uzaklaşmıştık ki, köy sakinlerinden oluşan büyük sayıda çeteler yolda bizi tüfek, balka vs. ile cevirdiler ve neyimiz varsa yağmaladılar. Jandarmalar bizzat benim üç atımı aldılar ve Türk muhacirlere sattılar. Bunun parasını cebe attılar. Onlar benim paramı, kızımın boynundaki takıyı tüm yiyeceklerimizi de aldılar. Bundan sonra erkekleri bizden ayırdılar. Yedi sekiz gün içinde onlar birinin ardından diğerini öldürdüler. 15 yaşın üzerinde hiçbir erkek geride kalmadı. Birini halletmek için iki dipçik darbesi yeterli oluyordu. Ter-Wahan ve 90 yaşın üstündeki Ter-Michel, iki vaiz Tercan'da benim yanımda öldürüldüler. Çeteler iyi durumda görünen bütün kadın ve kızlara saldırdılar ve onları atlarıyla kaçırdılar. Birçok kadın ve kız bu şekilde dağlara kaçırıldı, onlar arasında bir yaşındaki çocuğu fırlatılan kız kardeşim de vardı. Bir Türk onu sakladı ama nerede, bilmiyorum. Annem artık koşamayacağı kadar koştu. Bir tepede, yol kenarında yıkıldı. Yolda, Bayburt'tan daha önce sürülmüş olanların bir çoğunu bulduk. Öldürülenlerin arasında kocalarının ve oğullarının yanında birkaç kadın yatıyordu. Hâlâ hayatta olan yaşlı insanlara ve çocuklara da rastladık, ama acınacak durumdaydılar. Çok ağlamaktan seslerini kaybetmişlerdi.

Biz geceleyin köylerde değil, aksine köy dışında çıplak toprakta yatmak zorundaydık. Açlıklarını bastırmak için insanların ot yediğini gördüm. Gecenin korumasızlığı altında jandarmalar, çeteler ve köy sakinleri tarafından anlatılmaz

şeyler uygulandı. Çoğu yoldaşımız açlıktan ve dayaktan öldüler. Diğerleri, yola devam edecek durumda olmadıkları için yol kenarında kaldılar.

Bir sabah 50-60 araba kocaları savaşta ölmüş olan, Erzurum'dan gelen ve İstanbul'a giden 30 Türk dul kadın taşıyan arabalar gördük. Bu kadınların biri bir jandarmaya imada bulundu ve ona öldürmesi gereken bir Ermeni'yi gösterdi. Jandarma ona, kendisinin öldürmek isteyip istemediğini sordu. Bunun üzerine o niçin olmasın diye cevap verdi. Çantasından bir tabanca çıkardı ve ona ateş etti. Bu Türk kadınlardan herbiri yanlarına beş veya altı ya da on yaşlarında kız aldılar. Türkler oğlanları asla almak istemiyorlardı. Hangi yaşta olursa olsun, hepsini öldürüyorlardı. Bu kadınlar benim kızımı da almak istediler ama o benden ayrılmak istemedi. Nihayet biz ikimiz Müslüman olmaya söz verince onların arabalarına alındık. Arabaya biner binmez Müslüman olarak ne yapmamız gerektiğini bize öğretmeye başladılar ve bizim Hıristiyan isimlerimizi Müslüman isimleriyle değiştirdiler.

Erzincan ovasına ve Fırat sahiline geldiğimizde en kötü ve en anlatılmaz mezalimi gördük. Kadın, kız ve çocukların parçalanmış cesetleri herkesin tüylerini ürpertti. Çeteler bizim yanımızda olan kadın ve kızlara da korkunç davrandılar. Onların bağırmaları göğe çıkıyordu. Fırat kenarında jandarmalar geride kalmış 15 yaşın altındaki çocukları ırmağa fırlattılar. Yüzme bilenler dalgalarla boğuşurken vuruldular. Biz Sivas yolunda, Enderes'e varınca yamaçlar ve tarlalar kokularıyla havayı dolduran şişmiş ve morarmış cesetlerle doluydu.

Yedi gün sonra Sivas'a vardık. Orada artık tek bir Ermeni bile hayatta değildi. Türk kadınlar beni ve kızımı yanlarında hamama götürdüler ve bize Müslümanlığı kabul etmek zorunda olan birçok başka kadın ve kız gösterdiler. Yozgat yolunda peçeli, kollarında çocuklarıyla altı kadına rastladık. Jandarmalar peçelerini kaldırınca onların kadın kılığına girmiş erkekler olduklarını gördüler ve oldukları yerde onları vurdular. 32 günlük bir yolculuktan sonra İstanbul'a ulaştık.

Ek 6

S. Ermeni Mariza Kejejjan'ın raporundan özet.

Husseynik'ten (Harput'a yarım saat uzaklıkta) Halep'e kadar taşınan ve orada Amerikan vatandaşlığına kabul edilen Alexandrien için bir pasaport alındı.

2 Kasım 1915

Paskalya'dan sonra Harput, Mesereh ve çevre köylerinde birçok tutuklama oldu. Tutuklular hapishanede işkence gördüler. Onlar dövüldü, saçları

yolundu, tırnakları söküldü ve onlar iplerle sıkıca bağlandıktan sonra kızgın demirle dağlandı. Bir asker hamile bir kadının üstüne oturdu, diğerleri kocasının nerede saklandığını söylemeye zorlamak için onu dövdüler.

Biz 4 Temmuz'da sürgün edildik ve önce Diyarbakır yoluna götürüldük. Tahminen 100 aileydik yanımızda yük hayvanlarımız vardı. İkinci gün birçok erkek cesedinin yanından geçtik. Üçüncü günde de Argbana yolunda ceset yığınları yanından geçtik. Burada erkekler ve kadınlar özellikle öldürülmüşlerdi.

Altıncı günde bir Kürt köyüne vardık. Burada jandarmalar namusumuzu tehdit ederek bizden para ve hâlâ sahip olduğumuz tüm takıları aldılar. Dokuzuncu günde onlar bizim tüm çamaşırlarımızı da aldılar. Diyarbakır'a vardığımızda da tüm yük hayvanlarımız götürüldü, bir kadın ve iki genç kız jandarmalar tarafından alıkonuldu. 24 saat boyunca güneş sıcağı altında Diyarbakır önündeki duvarların önünde oturduk. Şehirden Türkler geldiler ve çocuklarımızı aldılar. Akşama doğru şehirden gelen Türklerin saldırısına uğradığımızda harekete hazır hale getirildik. Yanımızda hâlâ ne kaldıysa herşeyi orada bıraktık, zor durumda ve hayatımızı ve namusumuzu kurtarmak için dağıldık. Geceleyin üçüncü defa Türklerin saldırısına uğradık, kızlar ve genç kadınlar sürüklenerek götürüldüler.

Ertesi gün saatlerce, su bulamadan güneye götürüldük. Çoğumuz açlık ve susuzluktan bayıldık. Her gün saldırıya uğradık ve bize kötü davranıldı. İçimizden birkaçı götürüldü. Kızları götürülmek istenince direnen bir kadın köprüden aşağıya atıldı ve kolu kırıldı. Daha sonra kızlarından biriyle kayalıklardan aşağıya atıldı. Diğer kızı bunu görünce annesiyle ve kardeşiyle birlikte ölmek için kendini onların arkasından aşağıya attı.

Mardin yakınlarına geldiğimizde sekiz gün boyunca güneş altında açık alanda yatırıldık. Civarda bir su havuzu vardı. Gece olunca Türkler suyu akıttılar ve kamp kurduğumuz tarlaya döktüler. Sonra üzerimize ateş açtılar ve kadın ve çocuklarımızı çaldılar. Bir akşam yola çıkma emri verildi. Aynı ayıplar ve zarar vermeler her gün oldu ve kafilemiz hergün biraz daha azaldı. Sadece Mardin'de bir jandarma bize namuslu davrandı (muhtemelen bir Arap).

Önce Viranşehir'e geldik, arkasından Ras-ul Ajin'i. Ras-ul Ajin'e gelmeden önce tamamen cesetlerle dolu üç sarnıca rastladık.

Ras-ul-Ajin'de Erzurum, Eğin, Keghi ve diğer yerlerden gönderilmiş ve bizim gibi Der Zor yolunda olan diğer kadınları bulduk. Bize sık sık islam olmamız önerildi veya zorlanmak istendi. Biz islamı kabul etmektense suya atlamayı veya ölmeyi tercih ettiğimiz cevabını verdik. Ruhani şeyh bu cevap üzerine çok şaşırdı ve şöyle dedi: "Biz namusunu ve dinini böyle bir inatla savunanları hiçbir zaman görmedik."

Ras-ul Ajin'de Halepli birini kurtarıp kurtaramayacağını görmek için gelen Arakel Ağa'ya rastladık. Bizlerden birkaçını Halep'e, yanına almayı başardı. Halepli Ermeniler bize yiyecek verdiler. 24 saat boyunca hiçbir şey almamıştık. Halep'te değişik bölgelerden gelen ve dört aydır yolda olan Ermeni sürgünler vardı. Onlar o kadar bitkindiler ki, tahminen hergün 40 kişi ölüyordu. Erkekler Şeytan Deresi vadisinde balta ve kılıçla öldürülmüşlerdi. Onlara önce mezarları kazdırılmış, sonra katledilmişlerdi. Bir Ermeni asker bana Türklerin Ermenileri Fırat'a nasıl attıklarını anlattı. O bizzat kendisi ırmağı geçerek beş arkadaşıyla birlikte kaçmıştı. Onlar da üç gündür yoldaydılar ve yolda her yerde cesetlerin yattığını gördüler.

Bütün yolculuğumuz esnasında Türk makamlarından yiyecek hiçbir şey almadık. Sadece Diyarbakır'da herkese birer ekmek verildi ve aynı şekilde Mardin'de kaldığımız sekiz gün boyunca hergün taş gibi sert bir ekmek aldık. Elbiselerimiz çürüdü ve biz acıdan neredeyse delirdik. Birçoğu onlara yeni elbiseler verildiğinde artık onları nasıl giyeceğini bilmiyordu. Onlar yeniden yıkandıklarında ve tüm kirlerinden arındıklarında saçlarını kaybettiklerini ilk kez farkettiler.

Ek 7

6. Merzifon'dan sürgünlerin akıbeti üzerine bir misyonerin raporu.

Kötü olaylar karanlıkta yapılır. Gece yarısından hemen önce jandarmalar tahminen 300 tutukluyu dışarı çıkardılar, ellerini bağladılar ve onlara, yanlarına herhangi bir stok, elbise ve yatak almayı yasakladılar. Sözde onların Amasya'ya gitmeleri gerekiyordu yolda, Zela'ya üç saatlik mesafede hepsi baltalarla öldürüldüler. -Jelius Sezar'ın ünlü deyişi misali: "Veni, vidi, vici" Roma'ya gönderdiği gibi- Onlar günbegün bu tarzda "gönderildiler". Memurların ifadelerine göre bu şekilde 1215 erkek öldürüldü. Türk görgü tanıklarının ifadesine göre infaz yerinde kurbanların tam sorguya çekildikleri ve arandıkları bir büyük çadır kurulmuştu. Sordukları, silahlardı, sözde devrimci planlardı ve şahısların adlarıydı. Sonra sahip oldukları değerli bütün eşyalar alındı.

Çadırdan biraz uzakta büyük bir çukur kazılmıştı. Tutuklular her defasında ortalama beşerli gruplar halinde, sadece iç çamaşırlarıyla ve elleri arkadan bağlı olarak oraya götürüldüler. Sonra diz çöktürüldüler ve balta darbesiyle kafalarından veya kılıç sokularak öteki dünyaya yollandılar. Bu, görgü tanıkları tarafından saptandı, bu kanlı işe bizzat katılan jandarmalar tarafından da.

Erkekler bu şekilde halledildikten sonra yaşlılar ve 18 yaşın altındaki oğlanlar şu sözlerle bırakıldılar: "Sultan hazreteri size özgürlük bağışladı, gidin ve onun için dua edin."

Eğer yeniden memleketlerine ulaştılarsa bu serbest bırakılanların nasıl hareket ettiklerini anlatmak imkânsızdır. Sevinçten zıplıyorlar, her şeyin geçtiğine, hayatta kalanlar için şimdi daha iyi günlerin başlayacağına inanıyorlardı. Ama sevinç sadece bir gün sürdü. Ertesi gün sokaklarda belediye tellakı, kadın, çocuk ve yaşlı tüm Ermenilerin Musul'a hareket etmekle yükümlü olduklarını ilan ediyordu. Zavallılar çıplak gerçeği o zaman anladılar. O zamana kadar özgürlüğe geri dönüş yolunun hayalini kurmuşlardı. Başlarına en kötüsünün gelmemesi umudunu şimdiye kadar asla terketmemişlerdi. Ben birçok Türkle, memurla ve diğerleriyle konuştuktan sonra götürülen tüm erkeklerin öldürüldüğünden emin oldum.

Ek 8

7. Amerikan Konsolosluk Raporları

a) Amerika Halep Konsolosu Mr. Jackson'un raporu:

Eski zamanlarda âdet olan doğrudan saldırı ve katliam yöntemi, bugün biraz değiştirildi, bu erkek ve delikanlıların büyük sayıda yurtlarından deporte edilmeleri ve yolda ortadan kaldırılmaları, bunları kadın ve çocukların takip etmesi şeklinde oluyor. İç bölgelerden gelen yolcularca, bir süre boyunca, çoğunlukla, erkeklerin öldürüldükleri, genç kadın ve kızların ve çocukların refakatçi jandarmalar tarafından Kürtlere verildikleri, aynı jandarmalar ve Kürtler tarafından söylenemeyecek cürümlerin işlendiği doğrultusunda haberler getirilmişti. Başlangıçta bu haberlere fazla inanılmadı. Ama Halep'e birçok muhacir vardığı için anlatılan şeylerin doğruluğu üzerine bir şüphe kalmadı. İki Ağustosta orta yaşlarda ve daha yaşlı 800 kadar kadın ve on yaşın altındaki çocuklar Diyarbakır'dan yaya olarak 45 günlük yolculuktan sonra düşünülebilecek en perişan halde buraya vardılar. Onlar tüm genç kız ve kadınların Kürtler tarafından kaçırıldığını, paralarının ve daha neleri varsa her şeylerinin yağmalandığını anlatıyorlar. Açlıktan ve her tür yokluktan sözediyorlar. Zavallı halleri, ifadelerine tam tanıklık ediyor.

Ben Sogget'den Res ul Ayn'a 4500 kişinin gönderildiğini, Mezeri'den Diyarbakır'a 2000 kişinin gönderildiğini ve Bitlis, Mardin, Musul, Siverek, Malatya, Besne vs. tüm şehirlerin Ermenilerden boşaltıldığını, erkeklerin ve oğlanların, birçok kadının öldürüldüğünü ve geri kalanların ülkeye dağıtıldığını öğrendim. Eğer bu gerçekse, ki kuşku götürmez, bu sonuncular da açıktan, hastalıktan ve yorgunluktan mahvolacaklardır. Şimdi Halep'te bulunan Fırat kenarındaki Der Zor Valisi şu anda 15.000 Ermeni muhacirin Der Zor'da olduğunu söyledi. Bugün hükümet gerçekten hiçbir şey sağlamadığı için çocuklar açlıktan ölmesinler diye satılıyorlar. 30 Temmuza kadar Halep'ten toplam 15.255 sürgün geçti.

Halep, 15 Ağustos

Şimdi Antep, Antakya, İskenderun, Kessab ve Halep bölgesindeki diğer tüm küçük kasabaların bütün Ermenileri -tahminen 60.000 kişi- sürülmüş olmalı. Tabii onların da, önceden gidenler gibi, sert ve ruh karartıcı bir akıbete uğradıkları kabul ediliyor.

Bu bölgedeki önemli Amerikan misyon kurumları, profesörlerini, öğretmenlerini, yardımcılarını ve öğrencilerini kaybediyorlar, yetimevlerinden bile yüzlerce çocuk uzaklaştırılıyor ve böylece bu bölgedeki 50 yıllık yorulmak bilmez bir çalışmanın meyveleri yok ediliyor. Hükümet memurları, alaycı bir ifadeyle, şimdi Ermenilerin kökü kurutulunca, Amerikalıların bu kurumlarla ne yapacaklarını soruyorlar!

Sonu kestirilemediği için durum günden güne daha da kritikleşiyor.

İçerdeki ticaretin yüzde 90'ı Ermenilerin elinde olduğundan ulaşılan başarı, ülkenin harap olmasından başka bir şey değil. İşlerin büyük çoğunluğu kredi üzerinden yürütüldüğü için Ermeni olmayan itibarlı yüzlerce tüccar iflasın eşiğindedir. Boşaltılan yerlerde, çok az istisnayla, tek bir duvarcı, demirci, terzi, doğramacı, çömlekçi, çadırcı, dokumacı, sarraf, eczacı, doktor, avukat veya zanaatkâr veya tüccar herhangi bir insan kalmıyor, ülke gerçekten de çaresiz bir duruma düşecek.

Ek 9

7 b Trabzon Amerikan Konsolosu Oscar Heizer'in raporu.

Trabzon, 28 Temmuz 1915

26 Haziran Cumartesi günü Ermeni tehciri ilanı yollara asıldı. 1 Temmuz Perşembe günü tüm sokaklar, süngü takmış jandarmalar tarafından tutuldu ve Ermenilerin evlerinden çıkarılması işlemine başlandı. Erkek, kadın ve çocuk grupları sırtlarında yükleri ve bohçalarıyla konsolosluk yakınlarındaki küçük bir yan sokakta toplandılar. Tahminen 100 kadarı bir araya gelince, bunlar süngülü jandarmalar tarafından konsolosluk yanından sıcak ve toz altında, Erzurum yoluna sürüldüler. Onları şehrin dışında durdurdular ve 2000 kadarı bir araya gelince, daha ileriye gönderdiler. Bu gibi gruplardan üçü, yani tahminen toplam 6000 kişi ilk üç gün içinde buradan sürüldüler, daha sonra Trabzon ve çevresinden sürülen daha küçük gruplarla bunlara 4000 kadar daha eklendi. Kadın ve çocukların ağlamaları ve yakınmaları yürek parçalayıcıydı. Bu zavallılardan bazıları zengin ve hatırlı çevrelerden geliyorlardı. Onlar zenginlik ve bolluğa alışkındılar. İçlerinde ruhaniler, tüccarlar, bankacılar, hukukçular, teknisyenler, zanaatkârlar, tüm yaşam alanlarından adamlar vardı.

Vali bana bunların araba tutma izinleri olduğunu söyledi, ama kimse birşey hazırlamamış gibiydi. Ama ben kendisini ve ailesini Erzurum'a götürecek bir araba için 15 Türk Lirası (270 Mark) ödeyen bir tüccar biliyorum. Ama onlar şehirden tahminen 10 dakika uzaklıktaki toplanma yerine vardıklarında, jandarmalarca arabayı terk etmeleri söylendi ve araba şehre geri gönderildi. Tüm Müslüman halk başından itibaren bu insanların kendilerine yem olacağını biliyordu ve onlara haydutlar gibi davranıldı. Trabzon'da ilan günü 25 Haziran'dan itibaren hiçbir Ermeninin birşey satmasına izin verilmedi, onlardan bir şey satın alınması da yasaklandı. Bu durumda onlar yolculuk için gereken tedariki nasıl yapacaklardı? Altı veya sekiz ay boyunca Trabzon'da hiç ticaret yürütülmemişti ve insanlar sermayelerini tüketmişlerdi. Neden onların hah veya başka bir şeylerini yolda gerekecek para için satmaları engellenmek istendi?Eğer izin olsaydı satabilecek malları olan birçok insan yaya gitmek zorunda olmazdı. Araçsız ve sadece evlerinden ne toplayıp sırtlarında taşıyabildilerse onlarla yola çıktılar. Bunlar bitkinlik sonucu geri kalmak zorunda olduklarında süngülendiler ve nehre atıldılar. Cesetleri Trabzon'un yanından denize sürükledi veya sığ yerlerdeki kayalara takılıp, on-on iki gün kaldı, çürüdü, bu yolu kullanmak zorunda olan yolcuları dehşete düşürecek şekilde. Olaydan on beş gün sonra, nehirdeki ağaçlara takılı birçok çıpak ceset gördüklerini ve korkunç bir koku duyduklarını onaylayan görgü tanıklarıyla konuştum.

17 Temmuz'da Alman Konsolosla atlı gezintiye çıktığımda, nehir kıyısında çok yakında gördüğümüz bir ceset için kumda mezar kazan üç Türke rastladık. Ceset on gün veya daha fazla suda kalmış gibi görünüyordu. Türkler az önce nehir mecrasında, daha yukarıda dört tane daha gömdüklerini söylediler. Bir başta Türk bize, biz gelmeden hemen önce bir cesedin nehirden aşağı denize doğru sürüklenip gittiğini söyledi.

6 Temmuz Sah günü Trabzon'daki tüm Ermeni evleri, 1000 kadar ev boşaltılmıştı ve sakinleri sürülmüştü. Tek birinin bile Hükümete yönelik herhangi bir harekete katılmaktan suçlu olup olmadığı tesbit edilemedi. Eğer biri Ermeniyse cani olarak muamele görmesi ve sürülmesi için bu yeterliydi. Başlangıçta hastalar dışında sürgün herkes için geçerliydi, onlar şehir hastanesine götürüldüler, yeterince iyi olana dek. Daha sonra yaşlı erkek ve kadınlar, hamile kadınlar ve çocuklar, hükümette çalışanlar ve Katolik Ermeniler muaf tutuldular. Nihayet yaşlı erkek ve kadınların ve Katoliklerin de gitmesine karar verildi ve bunlar son kafilenin ardından gönderildiler. Mavnalar arka arkaya insanlarla doldurulduu ve Samsun'a gönderildi. Burada genel kanı onların denizde boğulduğudur. Genel sürgünün ilk gününde Ermeni komitesinin üyeleri olduğu varsayılan erkeklerle yüklü büyük bir kayık Samsun'a gönderildi. İki gün sonra o kayıkla gitmiş olan Vartan adındaki bir Rus vatandaşı karadan

yürüyerek Trabzon'a geri geldi. Başından ağır yaralıydı ve öyle bir şok geçirmişti ki derdini anlatamıyordu, söyleyebildiği her şey şuydu: "Bum, bum". O resmî makamlar tarafından tutuklandı ve ertesi gün öleceği hastaneye götürüldü. Bir Türk o kayığın Trabzon'dan uzak olmayan bir yerde jandarmalarla dolu bir başka kayıkla rastlaştığını, bunların tüm adamları öldürmeye ve denize atmaya kalkıştığını söyledi. Onlar hepsinin öldüğünü sanıyorlardı, fakat iri ve güçlü olan bu Rus sadece yaralanmıştı ve farkettirmeden kıyıya yüzdü. Erkeklerle yüklü böyle bir dizi kayık Trabzon'dan ayrıldı. Çoğu birkaç saat sonra boş olarak geri döndü.

Trabzon'dan iki saat uzaklıktaki bir köy olan Tos'da Gregoryan ve Katolik Ermeniler ve Türkler oturuyordu. Zengin ve nüfuzlu bir Ermeni olan Boghos Marimyan güvenilir bir görgü tanığının bildirdiğine göre, iki oğluyla birlikte öldürüldü. Onlar arka arkaya dizildiler ve üzerlerine ateş edildi. 45 erkek ve kadın köyden biraz uzaklıktaki bir koyağa götürüldüler. Kadınlara önce jandarma subayları tarafından tecavüz edildi, ardından jandarmalara teslim edildiler. Bu görgü tanığına göre bu arada bir çocuk, kafası kayaya vurula vurala parçalanarak öldürülmüş.

Çocukları kurtarma planından da vazgeçilmek zorunda kalındı. Bunlar Trabzon'daki okul ve yetimevlerine yerleştirilmişler ve Rum başpiskoposu tarafından desteklenen ve organize edilen, başkanı Vali, başkanvekili başpiskopos, üç Hıristiyan ve üç Müslüman üyesi olan bir komitenin gözetimine bırakılmışlardı. Şimdi kızlar istisnasız sadece Müslüman ailelere veriliyorlar ve bu sayede birbirlerinden koparılıyorlar. Yetimevlerinin kaldırılması, çocukların dağıtılması, bu plan için büyük bir gayretle çalışmış olan ve Valinin de desteğini almış olan Rum başpiskopos için büyük bir hayal kırıklığıydı, fakat planı yeren "İttihat ve Terakki Komitesi"nin yöneticisi (adı Nail Bey), bunu bozmayı başarmıştı. Birçok erkek çocuk çiftçilere dağıtılmak üzere uzaklara gönderilmiş görünüyor. Yetimevlerinde bakıcılar tarafından alıkonan en büyük kızların en güzelleri, buradaki olayları yönetir görünen klik üyelerinin eğlencesi için hazırlanmış evlere konuldular. Ben güvenilir bir kaynaktan, bir "İttihat ve Terakki Komitesi" üyesinin burada, en güzel kızlardan onunu, şehrin merkezindeki bir evde kendisi ve dostları tarafından kullanılmak üzere tuttuğunu öğrendim. Daha küçük kimi kızlar namuslu Müslüman ailelerin yanına yerleştirildi. Amerikan misyonunun eski birkaç kız öğrencisi şimdi misyonun yakınlarındaki Müslüman ailelerdedir, fakat tabi çoğunluk bu şansa sahip olamadı.

Bin Ermeni evi birbiri ardına polis tarafından boşaltılıyor. Mobilyalar yatak takımları ve bütün değerli şeyler şehirdeki büyük binalarda saklanıyor. Eşyaları düzene sokmak için hiçbir girişim yapılmıyor, ve malları, "hükümetin koruması altında, döndüklerinde sahiplerine teslim etmek için"toplu halde

tutmak düşüncesi, sadece gülünç. Mallar bir listeye kaydedilmeden veya bir sistem oluşturmadan üst üste yığılıyorlar. Bir grup Türk kadın ve çocuğu, polis memurlarım, bir akraba sürüsü gibi adım adım takip ediyorlar ve kapabildikleri her şeyi sahipleniyorlar. Bir evden daha değerli olan şeyler polis tarafından taşınıyorsa, o zaman güruh içeri dalıyor ve daha ne kalmışsa alıp götürüyor. Ben bu olayı hergün kendi gözlerimle görüyorum. Sanırım evlerin boşaltılması daha haftalarca sürecek ve sonra Ermeni dükkân ve ticarethaneleri boşaltılacak. Olayı elinde tutan komisyon şimdi "Ermenilerin borçlarını karşılamak için" büyük ev eşyaları yığınını ve diğer malları satmaktan söz ediyor. Alman Konsolos bana, Ermenilerin Trabzon'a, hattâ savaştan sonra bile, bir daha geri gelebileceklerine inanmadığını söyledi.

Az önce, askerî hizmetini bir "inşaat taburu"nda yapan ve Gümüşhane yollarında çalışmış olan genç bir adamla konuştum. O bana 14 gün önce tahminen 180 kişi olan tüm Ermenilerin diğer işçilerden ayrıldığını anlattı. Tüfek atışlarını duymuş ve daha sonra cesetleri gömmeye gönderilerden biri de oymuş. Hepsinin çıplak olduğunu söyledi; üzerlerindeki giysileri gasp etmişler.

Bir sürü kadın ve çocuk cesedi dalgalarla, burada, Trabzon'daki İtalyan manastırının duvarının altındaki kumsala sürüklendi. Rum kadınlar tarafından, bulundukları kumsala gömüldüler.

Ek 10

7 c Harput Amerikan Konsolosu Bay Leslie A. Davis'in raporu.

Harput, 11 Temmuz 1915

Eğer mesele gayet basit -buradan başka bir yere gitmek olsaydı, o zaman bu çekilirdi, ama herkes biliyor ki, buradaki olaylarda söz konusu olan ölüme gitmektir. Eğer bu konuda bir şüphe var idiyse, bu, burayaErzurum ve Erzincan'dan binlerce kişilik sürgün kafilelerinin varmasıyla ortadan kalktı. Ben onların kamplarını çeşitli kereler ziyaret ettim ve insanların birkaçıyla konuştum. Bundan daha acıklı bir manzarayı insan tasavvur edemez. Hemen hemen istisnasız hepsi paçavralar içinde, aç, pis ve hasta. Bu durum, onların iki aydır yolda oldukları, hiç elbise değiştirmedikleri, yıkanmaya hiç fırsat bulamadıkları, barınacak yerlerinin bulunmadığı, sadece biraz yemek yedikleri gerçeği karşısında şaşırtıcı değildir. Hükümet onlara birkaç defa, yetersiz tayın verdi. Ben onlara yemek getirildiği bir günü gözledim. Vahşi hayvanlar bundan daha açgözlü olamazdı. Yemeği getiren nöbetçilerin üzerine atladılar ve nöbetçiler onları sopalarla vurarak geri püskürttü. Bazıları çok ağır darbeler aldı ve olduğu yere yığılıp öldü. Bunları gören, onların insana benzer yaratıklar olduğuna inanamazdı.

Kampın içinde yürüyünce, anneler insana çocuklarını sunuyor ve alması için yalvarıyorlar. Güzel olan çocukları ve kızları Türkler çoktan seçmişlerdir. Eğer onlar daha kötü işler için kullanılmazlarsa, köle sayılacaklar. Hoşlarına giden kızları muayene ettirmek ve en iyilerini almak için onların yanlarında doktorları da vardı.

Aralarında erkek çok az, çoğu yolda öldürülmüş. Hepsi, Kürtlerin saldırısına uğradıklarını ve yağmalandıklarını anlatıyor. Çoğunluk yeniden ve yeniden saldırıya uğramış ve birçoğu, özellikle erkekler öldürülmüş. Kadınlar ve çocuklar da birlikte öldürülmüşler. Doğal olarak çoğu yolda hastalık ve bitkinlikten ölmüş. Buraya getirildikten sonra da her gün ölümler oldu. Birçoğu tamamen farklı kafilelerle buraya geldiler ve her biri bir veya iki gün sonra, belli bir hedef olmaksızın yeniden ileri sürüldüler. Buraya gelenler, yurtlarından yola çıkanların sadece küçük bir bölümünü oluşturuyor. Eğer böyle davranılmaya devam edilirse göreceli olarak kısa sürede halledilmeleri mümkündür.

Kendileriyle konuşma fırsatı bulduklarım arasında üç kız kardeş vardı. Onlar bir Amerikan kolejinde eğitilmişlerdi ve mükemmel İngilizce konuşuyorlardı. Ailelerinin Erzurum'un en zengini olduğunu ve yola çıkarken 25 kişi olduklarını söylediler. Şimdi sağ kalan yalnızca 14 kişi vardı. Anlattıklarına göre aralarında kız kardeşlerden birinin kocasının da bulunduğu diğer 11'i Kürtler tarafından gözleri önünde boğazlanmışlar. Hayatta kalan en yaşlı erkek 8 yaşındaydı. Erzurum'dan hareket ettiklerinde yanlarında paraları, atları ve kişisel eşyaları varmış. Fakat herşeyleri, elbiseleri bile yağmalandı. Kızların anlattıklarına göre içlerinden birkaçı çırılçıplak bırakılmış, diğerlerine sadece tek bir elbise parcası verilmiş. Bir köye geldiklerinde jandarmalar onlar için yerli kadınlardan elbise temin etmişler.

Kendisiyle konuştuğum başka bir kız Erzurum'da Protestan rahibinin kızıydı. Onunla birlikte yola çıkan bütün aile üyelerinin öldürüldüğünü söyledi. Geriye yapayalnız o kalmış. Bu ve diğer birkaçı sürülenlerin üst tabakasından, hayatta kalabilen az kişilerdendi. Onlar hemen şehrin dışındaki, hiçkimsenin girme izni bulunmayan eski bir okul binasına yerleştirilmişler. Onlara aslında tutuklu olduklarını söylediler; sadece bina yakınlarındaki bir çeşmeyi kullanmaya izinleri vardı; ben onları orada tesadüfen gördüm. Diğerlerinin tümü büyük bir açık arazide kalıyorlar ve güneşe karşı hiçbir korumaları bulunmuyor.

Bu insanların durumu daha önce buradan geçen ve daha geçecek olanların akibetini açıkça gösteriyor. Şimdiye kadar onlardan hiçbir haber alınamadı ve ben onlardan hiçbir zaman haber alınamayacağına inanıyorum. Uygulanan sistem şöyle görünüyor: Bunlar, özellikle erkekleri ve yanısıra kadınları ve çocukları da öldürmek için yolda, Kürt çetelerine yakalattırıyorlar. Bütün

bu önlem bana, bu ülkenin şimdiye dek gördüğü en iyi örgütlenmiş ve en başarılı katliam gibi görünüyor.

Harput 11 Temmuz 1915

İlk nakil 23 Haziran gecesinde oldu. Bunların arasında Amerikan kolejinin birkaç profesörü ve Ermeni Gregoryen kilisesinin ruhani reisi gibi diğer itibarlı Ermeniler de vardı. Ortalıkta hepsinin öldürüldüğü söylentileri dolaştı ve maalesef bunun böyle olduğundan kuşku yok. Bütün Ermeni askerler de aynı şekilde gönderildiler. Tutuklandıktan sonra şehrin sonundaki bir binaya kapatıldılar. Askerden muafiyet bedelini ödemiş olanlarla ödemeyenler arasında bir fark gözetilmedi. Ödeyenlerden para kabul edildi ama sonra onlar da diğerleri gibi sürüldüler. Söylendiğine göre herhangi bir yere, yol yapımı için gönderilmişlerdi, ama bir daha bunlardan hiçbir haber alınamadı ve şüphesiz amelelikleri, sadece bir bahane idi.

7 Temmuz Çarşamba günü gerçekleşen benzeri bir olay hakkındaki güvenilir haberler, onların yazgılarının kesine yakın belli olduğunu gösteriyor. 5 Temmuz Pazartesi günü, hem Harput'ta, hem de Mezere'de birçok erkek toplanmış ve hapishaneye atılmıştı. Salı günü sabahı hapishaneden çıkarıldılar ve neredeyse bomboş bir dağ istikametine zorla yürütüldüler. Bunlar birbirine bağlı 14'er kişilik gruplar halinde 800 kadar insandı. Öğleden sonra küçük bir Kürt köyüne vardılar, orada camide ve diğer binalarda gecelediler. Bu süre boyunca ne yiyecekleri, ne suları vardı. Tüm paraları ve elbiseleri ellerinden alınmıştı. Çarşamba günü erkenden birkaç dakika uzaklıktaki bir vadiye indirildiler. Orada hepsine oturmaları söylendi. Sonra jandarmalar, hepsi ölünceye kadar üzerlerine ateş etmeye başladılar. İçlerinden kurşunla ölmeyen birkaçı bıçak ve süngüyle öldürüldüler. Birkaçı, arkadaşlarına bağlı bulunduğu ipi koparmayı ve kaçmayı başarmıştı. Ama onlardan çoğu takip edilip öldürüldü. Buna rağmen canını kurtarabilenlerin sayısı iki veya üçten fazla değildir.

Öldürülenler arasında Amerikan kolejinin muhasebecisi de vardı. Ayrıca diğer birçok itibarlı adam da bunların içindeydi. Bu insanlara karşı herhangi bir nedenle herhangi bir dava açılmamıştı. Yalnızca Ermeni ırkını safdışı etme genel planı olduğu için bunlar gözaltına alınıp öldürülmüşlerdi.

Dün akşam, hem sivil makamlar tarafından tutuklananlardan, hem de askerlerin yakaladıklarından, yüzlerce adam başka bir yöne götürüldüler ve benzer şekilde öldürüldüler. Bu, buradan iki saat uzaklıkta bile olmayan bir yerde yapılmış. Ortalık biraz sakinleşince dışarı çıkacağım ve olayın doğruluk derecesini kendim öğrenmeye çalışacağım.

Bunun tıpkısı köylerimizde sistematik olarak uygulandı. Birkaç hafta önce buradan dört-beş saat uzaklıktaki iki köyden, İçne ve Habuzi'den 300 erkek toplandı ve katledildi. Bu olay tamamen kesin görünüyor. O köylerden birçok kadın o zamandan beri buradalar ve bunu belirtiyorlar. Benzer olayların diğer yerlerde yaşandığı söylentileri de dolaşıyor. Bütün Ermeni erkekleri safdışı etmeye yönelik kesin bir plan olsa gerek. Zorlayıcı emrin uygulandığı ilk günlerde, ailelerin yola çıkmalarından sonra, ailelerinde erkek olmayan kadın ve çocukların, geçici olarak kalabilecekleri ilan edildi. Bunun üzerine çoğu felaketi atlattığını sandı. Amerikan misyonerleri geçim paraları olmayan kadın ve çocuklara yardım etmek için planlar yapmaya başladılar. Bazı çocuklara bakmak amacıyla, özellikle Amerika'da doğmuş ve anne babası tarafından daha sonra buraya getirilmiş çocuklar ve herhangi bir şekilde Amerikan misyonuna bağlı olan ailelerin çocukları için belki bir yetimhane açmayı düşündüler. Yeterince para olmasa da, diğer vilayetlerden sürülüp buradan geçen ve ebeveynlerini yolda yitiren çocuklara bakmak için de yeterince fırsat bulunurdu.

Ben dün kendisiyle konuşmak için Valiye gittim ve doğrudan bir red cevabı aldım. Bana dedi ki: "Eğer isteseydik biz bu insanları kendimiz desteklerdik. Fakat bu çocuklar için yetimevi kurmak hükümetin işidir ve biz böyle bir işi elimize alamayız."

Valinin yanından ayrıldıktan bir saat sonra burada hâlâ geri kalan tüm Ermenilerin, çocuklar ve kadınlar da dahil 13 Temmuz'da gitmeleri gerektiği ilan edildi. Konsolos raporunu, sağ kalan tüm erkekler öldürüleceği ve hâlâ geride kalabilmiş kadın ve çocuklar Müslüman olmaya zorlanacağı için bir yardım kurumunun büyük ihtimalle gereksiz olacağı ifadesiyle bitiriyor.

1916-09-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14094; A28162, pr. 17.10.1916 p.m.; Rapor

Halep Konsolosundan (Rössler)
Alman Başbakanına (Bethmann Hollweg)

K. No. 93/No. 2669

Halep, 20 Eylül 1916

Şimdiye dek rahibe Beatrice Rohner'ce Ermeni aracılar vasıtasıyla dağıtılan Amerikan yardımlarının önüne Fırat yöresinde yeni engeller çıktı. Aracılardan biri resmî makamlar tarafından yakalandı ve dayakla yardım kurumunu ihbara zorlandı. Rahibe Rohner işi tehlikeye atmamak için Amerikan

yardım parasının dağıtılmasını geçici olarak durdurdu ve işi Amerikan Konsolosuna devretti. Konsolos, Amerikan Vacuum Oil Company'nin bir personeli olan Bay Bernau'yu, şirketinin alacaklarını toplama bahanesiyle, yardımları dağıtmak için yola çıkardı. Halep'ten başlayan bu yolculuk 24 Ağustosla 4 Eylül arasında Meskene üzerinden Der Zor'a kadar sürdü. Bernau aslında Alman vatandaşı, ama babası ve dedesi doğudan, Alman olmayan kadınlarla evlendikleri için Almanca bilmiyor. Onun Amerikan Konsolosuna raporu bu yüzden onun bildiği Fransızcayla yazılmış. O resmî seyahat izni için Alman Konsolosluğunun aracılığını rica ettiğinde, Amerikan amaçları için seyahat edeceğinden dolayı Amerikan Konsolosluğuna gönderilmişti, orada da bir sürü güçlükle karşılaştıktan sonra izni koparabilmişti. Bu raporun er ya da geç Amerika'da yayınlanması ve Almanya'ya karşı kullanılması ihtimali olduğu için ... ben ekteki kopyayı Ekselanslarınıza göndermeyi görev bildim. Bu raporun Amerikan Konsolosuna verilmesini engellemek için elimde hiçbir olanak yoktu. Ayrıca bence bu, ne yazık ki gerçeği yansıtıyor. ...

Bernau, Der Zor Mutasarrıflığı sınırlarına girmesinden itibaren gizli polis tarafından izlendi. O, şu andaki Mutasarrıf Zeki Bey Der Zor'da kaldığı sürece onun alanına ayak basan bütün Ermenilerin ölüme mahkum olduklarına inanıyor. Raporunda adı geçen yerler Meskene, Abu Hrera, Hammam, Rakka ve Sierrat Halep Vilayetine, Sebkha Der Zor Mutasarrıflığına bağlı.

Geçen ayın 29'unda 2463 No ile bildirilen olgu, yaniFırat ve Habur arasındaki köşede tekrar boğazlamalar olduğu, bu arada teyit edildi. Kaptan teğmen von Mücke, Fırat'taki teftişi sırasında, Habur'un Fırat'la birleştiği yerden bir saat yukarıda suda sürüklenen cesetler gördü. ...

Aynı raporu ben Kraliyet Elçiliğine de gönderiyorum.

Rößler

Ek

Voyage de Meskene à Derizoor accompli du 24 Août au 4 Septembre 1916

Il est impossible de rendre l'impression d'horreur que m'a laissé mon voyage à travers les campements arméniens disséminés le long de l'Euphrate, spécialement sur la rive droite entre Meskené et Derizoor. „Campement" est beaucoup dire, car la plupart de ces malheureux, brutalement arrachés à leur terre natale, à leurs foyers, à leur familles, dépouillés de leurs biens au départ ou en chemin, sont parqués en plein air comme des bestiaux, sans abri, presque sans vêtements, soutenus à peine par une alimentation tout à fait insuffisante.

Exposés à toutes les intempéries, en été au soleil torride du désert, en hiver à la pluie et au froid, débilités déjà par le privations, les longues marches,

les mauvais traitements, les plus cuisantes tortures et les angoisses quotidiennes les moins débiles ont réussi à se creuser des terriers au flanc des rives du fleuve.

Heureux peuvent se dire, et combien sont ils rares, ceux qui ont réussi à sauver du naufrage quelques hardes, quelques toiles de tente pour s'abriter, et un peu d'argent qui leur permet de se procurer de la farine, s'ils peuvent en trouver, et en ce moment des pastèques aux villageois des environs ou quelque mouton malade, à pris d'or, au nomades de passage. Partout se ne sont que faces décharnées et haves, des squelettes ambulants, en proie à toutes les maladies, victimes surtout de la faim.

L'Administration qui a pris sur elle de les traîner à travers le désert n'a cure de les nourrir. Il semble même que se soit un principe de gouvernement de les laisser mourir de faim. Un massacre en règle, comme au temps où la liberté et la fraternité n'avaient pas été proclamées par la Constitution, eut été plus humain. Il eut du moins épargné à ces misérables les affres de la faim et la mort à petit feu dans les pires tortures, dans des raffinements de supplices dignes des Mongols. Mais un massacre eut été moins Constitutionnel !!!!! La civilisation est sauvé!

Les épaves de la nation arménienne disséminées sur les bords de l'Euphrate ne se composent que de vieillards, de femmes et d'enfants. Les hommes mûrs et les jeunes gens, qui n'ont pas encore été massacrés, ont été dispersés sur les routes de l'empire où ils cassent des cailloux, réquisitionnés pour les besoins de l'armée, occupés à des travaux pour le compte de l'Etat.

Les jeunes filles, souvent même des fillettes, sont devenues la proie des musulmans; elles ont été enlevées tout le long du chemin d'émigration, parfois violées et vendues, sinon tuées par les gendarmes qui conduisaient les tristes caravanes, jetées dans les harems ou dans la domesticité de leurs bourreaux.

Comme à la porte de l'Enfer du Dante il faudrait écrire à l'entrée de ces maudits campements: „Vous qui entrez, laissez toute espérance". Des gendarmes à cheval parcourent les alentours avec ordre d'arrêter et de fustiger les fugitifs. Les routes sont bien gardées! Et quelles routes! ... elles ne mènent qu'au désert, où la mort est aussi sûre que sous la bastonnade des gardes chiourmes ottomans. J'ai rencontré en plein désert, à différents endroits, six des fuyards, abandonnés mourant par les gendarmes et entourés de chiens affamés qui n'attendaient que leur dernier hoquet d'agonis pour se jeter sur eux et s'en repaître.

D'ailleurs on rencontre tout le long du chemin dès Meskené à Derizoor des tombes renfermant les dépouilles des infortunes arméniens abandonnés et

morts dans d'atroces souffrances. C'est par centaines qu'on compte ses tumulus ou gîtent anonymes dans leur dernier sommeil ces parias de l'existence, ces victimes d'une barbarie sans nom.

Empêchés, d'une part, de s'éloigner des campements pour chercher des moyens de subsistance, les déportés arméniens ne peuvent même pas, d'autre part, exercer cette faculté naturelle à l'homme et spécialement à la race arménienne, de s'adapter à son malheur et d'appliquer son ingéniosité à diminuer la somme de ses maux.

Ils pourraient se construire quelques abris, cabane ou hutte de terre, s'essayer peut-être à quelque culture, s'ils avaient seulement l'espérance de rester ou ils sont. Cette espérance leur est refusés. Ils peuvent s'attendre à tout moment être obligés de changer de lieu de supplice; et ce sont de nouvelles marches forcées, sans pain, sans eau, sous les coups de cravaches, de nouvelles fatigues, des mauvais traitements dignes des marchands d'esclaves du Soudan, et des victimes tout le long du chemin, de ce calvaire abominable.

Ceux qui ont encore quelque reste d'argent sont incessamment exploités par leurs gardiens qui, sous menace de les envoyer plus loin, leur extorquent peu à peu leurs dernières ressources, et quand ces ressources sont épuisées, ils mettent tout aussi bien ces menaces à exécution.

Ce que j'ai vu et entendu surpasse toute imagination. Parler de „mille et une horreurs" est trop peu dans le cas; j'ai cru passer à travers un coin de l'enfer. Les quelques faits, que je vais rapporter, pris ça et là sur le vif, ne donneront qu'une faible idée du lamentable et terrifiant tableau. Les mêmes scènes se répètent dans les différents endroits que j'ai traversés, partout c'est la même barbarie gouvernementale qui vise l'anéantissement systématique par la faim des survivants de la nation arménienne en Turquie, partout la même inhumanité bestiale de la part des bourreaux et les mêmes supplices endurés par les victimes, tout le long de l'Euphrate, de Meskené à Derizoor.

Meskené: Par sa position géographique aux confins de la Syrie et de la Mésopotamie, devint le point naturel de concentration des déportés arméniens arrivant des Vilayets de l'Anatolie et expédiés en suite le long de l'Euphrate. Ils arrivèrent par millier, mais la plupart y laissèrent leurs os. Triste et lugubre impression que laisse cette immense et morne plaine de Meskené. Des renseignements recueillis sur place me permettent d'affirmer qu'environ 60000 arméniens y furent enterrés, emportés par la faim, les privations de toutes sortes, les maladies intestinales et le typhus qui en résultèrent. A perte de vue des tumulus contenant 200 à 300 cadavres enfouis là pêle-mêle, femmes, enfants et vieillards appartenant à différentes familles.

Actuellement, environ 4500 arméniens restent parqués entre la ville de

Meskené et l'Euphrate. Ce ne sont que des fantômes vivants. Leurs surveillants leur distribuent parcimonieusement et très irrégulièrement un peu de pain. Parfois 3 ou 4 jours se passent sans que ces affamés, qui n'ont que ce morceau de pain pour vivre, ne reçoivent absolument rien. La dysenterie foudroyante fait parmi eux de nombreuses victimes, surtout parmi les enfants. Ces derniers se jettent voracement sur tout ce qui leur tombe sous la main: ils mangent des herbes, de la terre et jusqu'à leurs excréments.

J'ai vu, sous une tente de 5 à 6 mètres carrés, environs 450 orphelins de père et mère, grouillant pêle-mêle dans la saleté et la vermine. Ces pauvres petits reçoivent 150 grammes de pain par jour, parfois même et c'est le plus souvent le cas ils restent deux jours sans avoir rien manger. Aussi la mort fait parmi eux de cruels ravages. Cette tente abritait 450 victimes à mon passage. Huit jours après, lors de mon retour, des maladies intestinales en avaient emporté 17.

Abou Herrera: est une petite localité au nord de Meskene au bord de l'Euphrate. C'est le désert le plus complet. Sur une petite colline à 200 mètres du fleuve, sont parqués 240 arméniens sous la surveillance de 2 gendarmes qui, sans pitié, les laissent mourir de faim dans les plus atroces souffrances. Les scènes dont je fus là témoin surpassent toute horreur. Près de l'endroit où s'arrêtent les voitures, des femmes, qui ne m'avaient pas aperçu arriver, cherchaient dans le crottin de cheval les grains d'orge non encore digérés pour s'en nourrir. Je leur donnai un peu de pain. Elles se jetèrent dessus comme des chiens mourant de faim, le portèrent avidement à leur bouche avec des hoquets et des tremblements d'épileptiques. Bientôt, averties par l'une d'elle, 240 personnes, disons plutôt des loups affamés, qui n'avaient pas mangé depuis 7 jours, se précipitèrent vers moi du haut de la colline, tendant leurs bras décharnés, implorant avec des larmes et des cris un morceau de pain. C'étaient surtout des femmes, des enfants et une dizaine de vieillards.

A mon retour, je leur apportait du pain et fus pendant trois quarts d'heure le spectateur apitoyé mais malheureusement impuissant de luttes rapaces autour d'un morceau de pain, telles que des bêtes fauves affamées peuvent seules en donner le spectacle.

Hammam: est un petit village où sont groupé 1600 arméniens, toujours le même tableau de la faim et des horreurs. Les hommes ont été réquisitionnés comme manœuvres, terrassiers ou cantonniers; pour tout salaire ils reçoivent un bout de pain indigeste et insuffisant à leur donner les forces nécessaires pour leur travail exténuant.

En cet endroit j'ai rencontré quelques familles qui ont encore de l'argent et qui peuvent se sustenter misérablement; mais la plupart couchent sur la terre

nue, sans abri, vivant de pastèques, les plus malheureux même se contentent de ronger les écorces jetées par les autres. La mortalité est très élevée, surtout parmi les enfants.

Rekka: ville assez importante situé sur la rive gauche de l'Euphrate; 5 à 6000 arméniens, surtout des femmes et des enfants sont disséminés dans les différents quartiers de la ville, et habitant par groupes de 50 à 60 dans les maisons que la mansuétude du gouverneur a procurés aux plus pauvres. Il faut reconnaître le mérite partout où il se rencontre; et ce qui ne serait que le strict devoir en temps normal de la part d'un fonctionnaire ottoman envers des sujets ottomans, peut passer pour de la générosité et même de l'héroïsme dans les circonstances actuels.

Malgré qu'à Rekka les arméniens soient moins molestés qu'ailleurs, leur misère est pourtant effrayante. La farine leur est très irrégulièrement distribuée par les autorités et en quantité insuffisante; aussi chaque jour on voit que femmes et enfants aux portes de boulangeries quêtant un peu de farine et implorant par centaines dans les rues la charité des habitants. Toujours l'horrible spectre de la famine. Si on pense que parmi cette plèbe affamée il se trouve des personnes ayant occupées de hautes positions sociales, on s'imagine aisément les tortures surtout morales que subissent ces malheureux, hier riches et enviés, aujourd'hui quêtant comme les plus misérables un vil morceau de pain.

Sur la rive droite de l'Euphrate, en face de Rekka, se trouve environ un millier d'arméniens affamés, logés sous des tentes et gardés par des soldats. Ils attendent d'être transférés ailleurs pour remplir sans doute les vides faits par la mort dans d'autres campements. Et combien entre eux arriveront à destination!

Zierrat: est au nord de Rekka; environ 1800 arméniens y sont campés; plus qu'ailleurs ils souffrent de la faim, car Zierrat est tout à fait désert. On y voit des groupes d'hommes et d'enfants qui errent au bord du fleuve, cherchant à apaiser leur faim avec des herbes, et d'autres qui tombent morts d'inanition sous les yeux impitoyables des gardiens, dont le chef, homme barbare dans toute acception du terme, interdit à quiconque de franchir les limites du campement, sans autorisation spéciale, sous peine de bastonnade.

Sebga: petit village où un groupe de 250 à 300 arméniens vivent aussi misérablement et aussi affamés qu'ailleurs.

Der Y Zoor: chef lieu du Mutessarifat indépendant du même nom. Il y a quelques mois, 30000 arméniens étaient installés dans un campement aux bords de la ville, sous la protection du Gouverneur Ali Souad Bey. Quoique je ne veuille pas faire de personnalité, je ne voudrais pas pourtant passer sous

silence le nom de cet homme de cœur dont les émigrés n'avaient qu'à se louer et qui s'était efforcé d'adoucir leurs maux. Un certain nombre d'entre eux avaient même commencé un petit commerce et s'estimaient heureux de rester dans cette ville. Ce qui prouve bien que si la raison d'Etat exigeait, admettons le, la déportation en masse des arméniens pour le règlement préventif de la question arménienne (?) du moins les autorités eussent agi humainement et aussi dans les intérêt de l'Empire Ottoman, en transplantant les arméniens dans des villes où ils dussent se livrer au commerce ou à l'exercice de leurs métier, ou bien en les transportant sur des terres cultivables où le besoin de main d'œuvre se fait terriblement sentir en ce moment. Mais s'il s'agit de supprimer la race pour supprimer du même coup la question arménienne, le but n'eut sans doute pas été atteint.

Toujours est-il que la faveur (!) relative dont les arméniens jouissaient à Der y Zoor fut dénoncé en haut lieu: le coupable Ali Souad Bey fut transféré à Bagdad et remplacé par Zekky Bey, remarquable d'inhumanité et de barbarie. On m'a raconté à Der y Zoor des choses effroyables sur le compte du nouveau Mutéssarif. La prison, les tortures, les bastonnades, les pendaisons, furent à un moment donné le pain quotidien de la petite ville. Les filles violées ou livrées aux arabes des villages environnants, pour leur plaisir ou leur service, les enfants noyés dans le fleuve; ni la faiblesse, ni l'innocence furent épargnées.

L'excellent Ali Souad Bey avait recueilli près d'un millier d'orphelins dans une grande maison et pourvoyait régulièrement à leur subsistance aux frais de la ville; son successeur les a jetés dehors pour la plupart où ils sont morts dans les rues comme des chiens, de faim, de toutes sortes de privations et de sévices.

Bien plus, les 30000 arméniens qui se trouvaient à Der y Zoor furent impitoyablement expulsés le long du Chabour, affluent de l'Euphrate, c'est à dire dans la région la plus désertique de ces contrées, où il a du leur être absolument impossible de trouver quoique se soit pour leur subsistance. Selon les renseignements pris par moi à Der y Zoor, un grand nombre est mort déjà et le reste ne tardera pas à les suivre.

Conclusion: J'estime à environ 15000 les arméniens éparpillés le long de l'Euphrate entre Meskene et Der y Zoor en passant par Rekka. Comme je l'ai déjà dit, ces malheureux, abandonnés, maltraités par l'Administration, mis dans l'impossibilité de se ravitailler meurent peu à peu de faim. L'hiver approche; le froid et l'humidité ajouteront leurs ravages à ceux de la famine. Le seul remède praticable serait de pouvoir leur faire parvenir régulièrement les sommes nécessaires à l'achat de la farine. Ils pourront presque partout se la

procurer quoique coûteusement. Sans doute il y a beaucoup d'obstacles à cet envoi de subsides, dont le principal est le mauvais vouloir des Autorités; mais on pourrait cependant par des moyens détournés arriver à leur transmettre des secours pécuniaires qui seraient répartis entre les différents groupements pour une distribution équitable et suffisante de la farine.

Si ces secours font défaut, c'en est fait de tous ces malheureux; si au contraire ils sont assez abondants, on peut espérer que beaucoup d'entre eux se soutiendront jusqu'à la paix prochaine qui décidera de leur sort.

Je crois, Monsieur le Consul, avoir assez dit sur ses épaves délaissées de l'humanité pour que des mesures immédiates soient prises en vu de leur porter secours, et c'est sous l'impression que ma faible voix se fera entendre et portera ses fruits que je clos mon rapport en vous priant d'agréer mes sentiments les plus distingués.

[A. Bernau]

[*Kendi tercümesi*]

Meskene'den Der Zor'a 24 Ağustos-4 Eylül 1916 arasındaki gezi.

Fırat kenarı boyunca kurulan Ermeni çadırları ve özellikle Meskene ve Der Zor arasındaki, sağlıklı şekilde seyahatım sırasında arkamda bıraktığım korkularımı yeniden ifade etmek imkànsızdır. "Kamp" yanlış bir ifade, çünkü memleketlerinden ve evlerinden zorla kopartılmış ailelerinden ayrılmış, hareket anında veya yolda bütün malları yağmalanmış bu şansız insanların çoğu açık gökyüzü altında hayvanlar misali barınaksız, hemen hemen çıplak vaziyette ve tamamen yetersiz bir beslenmeyle hayatta tutuluyorlar.

Bütün hava değişimlerinin etkilerine terkedilmiş, yazın yakan çöl güneşinde, kışın yağmur ve soğukta, yoksunluktan dolayı güçten düşmüş şekilde uzun yürüyüşler, kötü muamele, en acı işkenceler ve günlük korkularla, ırmak sahillerinde bir toprak çukur açmaya çalışıyorlar. Batarken birkaç elbise parçası kurtarmayı, korunmak için birkaç çadır, un satın alabilmek için biraz para, eğer bulurlarsa şu anda civar köylerde karpuz veya gelip geçen göçebelerden birkaç hasta koyunu yüksek fiyata alabilecek parayı kurtarmayı başarmış olanlar çok az da olsa şanslı sayılabilirler. Her yerde zayıflamış ve çökmüş yüzler, dolaşan iskeletler, tüm hastalıklara maruz ve her şeyden önce açlığın kurbanı insanlar.

Onları çöle sürme sorumluluğunu üzerine alan resmî makamlar bu insanları beslemekle asla ilgilenmiyorlar. Hatta hükümetin ilkesi, onları açlıktan öldürmek olarak gözüküyor. Özgürlük ve eşitlik ilkesinin anayasalara henüz

geçmemiş olduğu zamanlardaki gibi düzenli bir katliam bundan çok daha insani olurdu Bu yoksullara açlıktan ölüm değil, Moğolların rafine işkence yöntemleri uygulanırdı. Bir katliam anayasa ancak bu kadar aykırı olabilirdi. Böylelikle medeniyet kurtarılıyor!

Fırat'ın kıyılarına yayılan Ermeni halkının sürgünü sadece yaşlı erkek, kadın ve çocukları kapsamıyor. Hâlâ öldürülmemiş olan olgun ve genç erkekler devlet ordunun ihtiyaçları için taş kesmek üzere imparatorluğun yollarına dağıtıldılar.

Genç kızlar, çok genç olanları bile Müslümanların av ganimeti oldular. Sürgün yollarında kaçırıldılar, kendilerine bazan tecavüz edildi, eğer bu acılı kervanlara refakat eden jandarmalar tarafından öldürülmedilerse, satıldılar, hareme sokuldular veya cellatlarının ev hizmetçisi olarak kullanıldılar.

Babıâli'deki bu lanetli cehennemin girişine Dante'den mülhem şöyle yazılmalıydı: "İçeri girenler, bütün umutlarınızı geride bırakın." Atlı jandarmalar kampın çevresinde kaçakları yakalamak ve kırbaçlamak için emir almış gibi dolaşıyorlar, yollar koruma altında! Bunlar nasıl yollardır! Bunlar Osmanlı kürek mahkumlarının gardiyanlarının falakaları altındaki gibi, ölümün kesin olduğu çöle götüren yollardır. Ben çölün ortasında değişik yerlerde ölürken jandarmalar tarafından geri bırakılmış ve son ölü kemiklerine saldırıp karınlarını doyurmak için bekleyen aç köpekler tarafından çevrilmiş altı kaçağa rastladım.

Bunun yanında Meskene'den Der Zor'a giden yol boyunca korkunç işkenceler altında tükenmiş, pesetmiş şansız Ermenilerin ölü artıklarını gördüm. Bu adsız barbarlığın kurbanlarından oluşan yüzlerce mezar tepeciği var.

Ermeni sürgünler oldukları yerde kalabilme umutları olsaydı, kendilerine yeraltı barınakları yapabilirlerdi. Belki topraktan veya diğer şekilde barakalar. Hatta belki birkaç sosyal mekan da yapabilirlerdi. Ama onların elinden umudu alındı. Onlar bu işkence mahallini terkedeceklerini sürekli akılda tutmak zorundalar. Ardından çünkü yeni yıpratıcı yürüyüşler gelecek, ekmeksiz, susuz, atlıların kırbaçları altında yeni bitkinlikler gelecek, bir zamanlar Sudanlı köle tüccarlarının yaptığı muamele gibi ve yol boyunca yeni kurbanlar.

Hâlâ biraz parası olanlar bekçileri tarafından sürekli soyuluyorlar. Onları daha uzağa sürme tehditleri altında en son paraları da ellerinden alınıyor. Gördüklerim ve işittiklerim bütün hallerin üstündedir. "Binlerce korku filminden" konuşulsaydı, çok daha azı konuşulurdu. Ben cehennemin sırat köprüsünden geçme etkisini yaşadım. Benim orada burada rastladığım ve rapor ettiğim az sayıda olay, acı dolu ve ürküntü veren genel tablo hakkında sadece cılız bir fikir veriyor. Aynı sahneler geçtiğim değişik yerlerde tekrarlanıyor. Türkiye'de her yerde Ermeni halkının yaşamını sistematik olarak yok etme amacı olan

hükümetin aynı barbarlığı, her yerde onlara kurban muamelesi yapan aynı işkenceler ve celladın aynı hayvanlığı ve insanlık dışılığı. Tüm Fırat boyunca, Meskene'den Der Zor'a kadar.

Meskene: Suriye ile Mezopotamya'nın birleştiği yerdeki coğrafi konumu nedeniyle Anadolu vilayetlerinden gelen ve Fırat boyunca götürülen Ermeni sürgünler için doğal bir toplanma noktasıdır. Binlercesi geliyor ama çoğu orada yaşamaya terk ediliyor. Dev ve karanlık Meskene oavsı üzücü, zalim bir imaj edindi. Edinmiş olduğum yerel bilgilere dayanarak ben orada açlık ve yoksulluktan, bağırsak hastalıkları ve tifüsten ölen tahminen 60.000 Ermeninin gömüldüğünü söyleyebilirim.

Meskene ve Fırat arasında şu anda tahminen 4.500 Ermeni konaklıyor. Onlar hayatın sadece gölgeleridirler. Refakatçileri onlara sadece çok az ve düzensiz olarak ekmek veriyor. Bazan sadece bu bir parça ekmekle hayatını kurtaran açlar, daha sonra hiçbir şey alamadıkları üç veya dört gün geçiriyorlar. Kurbanların çoğunu, özellikle çocukları şiddetli ishal götürüyor. Çocuklar ot, toprak, hatta dışkı, önlerine çıkan herşeye vahşice saldırıp yiyorlar.

Ben beş-altı metrelik bir çadırda baba ve annelerini kaybetmiş tahminen 450 yetim çocuk gördüm. Pisliğin ve kaynayan haşaratın içindeydiler. Bu zavallı küçükler günlük 150 gram ekmek alıyorlar, bazan hatta çoğu zaman iki gün hiçbir şey almıyorlar. Bu yüzden ölüm onların arasında tırpan gibi geziyor. Bu çadırdaki 450 kurban benim ilk ziyaretim sırasındaydı. Sekiz gün sonra dönüşümde 175'i hastalıktan ölmüştü.

Abou Herrera: Meskene'nin kuzeyinde, direkt Fırat'ın kenarında küçük bir yerleşim yeri. Orası tam bir çöl. Küçük bir tepenin üzerinde, ırmaktan tahminen 200 metre uzakta. En korkunç işkenceler altında, merhametsizce aç bırakılan 240 Ermeni iki refakatçi jandarma gözetiminde oraya kamp kuruyorlar. Orada yaşadığım sahneler korkutucu her kurgunun üstündedir. Arabaların durduğu alanın yakınında, benim geldiğimi görmemiş olan kadınlar yemek için, at pisliği içinde henüz sindirilmemiş tahıl taneleri arıyorlardı. Onlara biraz ekmek verdim. Aç köpekler gibi saldırdılar, iştahla ağızlarına soktular, hırladılar ve epileptik seğirmelere girdiler. Bir kadından duyan, yedi günden beri hiçbir şey yememiş olan 240 veya daha çok kişi aç kurtlar gibi tepeden üzerime saldırdılar. Cılız kollarını açtılar, gözyaşı ve çığlıklarla bir parça ekmek dilendiler. Gerçekte onlar kadın, çocuk ve bir düzine yaşlı erkektiler.

Geri dönüşümde onlara ekmek getirdim. Acı ama gerçek, üç saat boyunca bir parça ekmek için tıpkı aç hayvanlar gibi haydutça bir mücadele içine giren insanların tanığı oldum.

Hammam: 1600 Ermeninin oturduğu küçük bir köy, değişmeyen bir açlık ve korku tablosu. Erkeklere toprak ve yol işçisi olarak el konulmuştu. Çalışmak

için gerekli gücü bulacakları ücret yerine onlara sadece hazmı güç bir parça ekmek veriliyordu.

Bu yerde hâlâ biraz parası olan ama fakirmiş gibi davranan birkaç aileye rastladım. Çoğu çıplak, yerde korumasız uyuyorlardı. Karpuzla besleniyorlardı, daha az şansı olanlar diğerlerinin attıkları kabuklarla yetiniyordu. Ölüm oranı özellikle çocuklar arasında çok yüksekti.

Rekka: Fırat'ın sol sahilinde, oldukça önemli bir şehir. Orada şehrin çeşitli semtlerine dağıtılmış, esas olarak kadın ve çocuklardan oluşan 5000-6000 Ermeni var. Valinin cömertliği sayesinde kendilerine verilmiş olan 50-60 evde oturuyorlar. Bu görünür başarı anılmak zorundadır. Normal zamanlarda bir Osmanlı memurunun Osmanlı tebaası karşısında sıradan görevi olan bir şey bugünkü ilişkiler içinde büyük bir cesaret ve kahramanlık örneği olabiliyor.

Başka yerle oranla Rekka'daki Ermeniler daha az eziyet gördükleri halde burada da yoksulluk büyük. Yönetim tarafından onlara yiyecek çok düzensiz ve çok yetersiz olarak dağıtılıyor. Fırınların önünde hergün birazcık unu için uzun kuyruklara rastlanıyor. Yüzlercesi sokaklarda yerli halka yalvarıyor. Açlığın sürekli tekrarlanan korkunç oyunu bu. Bu aç plep insanlar arasında sosyal pozisyonları yüksek insanların da bulunduğu düşünülürse o zaman bu zavallı insanların çektiği moral işkence daha kolay anlaşılabilir. Dün zengin ve asil, bugün bir parça ekmek için dilenen bir yoksul.

Rekka'nın karşısında, Fırat'ın sağ yakasında tahminen bir aç Ermeni askerler tarafından beklenen çadırlarda bulunuyorlar. Onlar başka bir yere, kuşku diğer kamplardaki, ölümün arkada bıraktığı boşalmış alanları doldurmak için götürülmeyi bekliyorlar. Acaba kaçı hedefe ulaşacak!

Zierrat: Rekka'nın kuzeyinde ve orada tahminen 1800 Ermeni kamp kurmuş. Onlar daha çok açlıktan çekiyorlar, çünkü Zierrat tamamen boş. Orada ırmak kenarında dolaşan ve açlıklarını otla bastırmaya çalışan erkek ve çocuk grupları görülüyor. Diğerleri bekçilerinin merhametsiz bakışları altında ölüyorlar. Şefleri her bakımdan barbar bir insan, kampın terkedilmesini falaka tehdidiyle herkese yasaklamış, hiçbir resmî yetkisi bulunmayan biri.

Sebga: 250-300 Ermeni grubun her yerde olduğu gibi merhametsiz ve aç vaziyette getirildiği küçük bir köy.

Der Zor: Aynı ismi taşıyan bağımsız mutasarrıflığın merkezi. Birkaç ay önce 30.000 Ermeni Mutasarrıf Ali Suat Bey'in koruması altında şehrin kenarında bir kampa yerleştirildi. Gerçi ben olayı kişiselleştirmek istemem ama bu sıcak kalpli adamın ismini anmadan da geçmek istemiyorum, sürülenler onun üzerine övgü dolu sözlerle konuşuyorlar, cefalarını hafifletmeye çalıştığını

anlatıyorlar. Bunlardan belli bir sayıda insan hattâ küçük ticaret işlerine başlamışlardı. Bu şehirde kalabilmeyi şans olarak değerlendiriyorlardı.

Ermeni sorununu çözmek maksadıyla tehcir eğer devletin himayesinde olsaydı ve aynı zamanda resmî makamlar Osmanlı İmparatorluğunun çıkarlarını gözeterek davranabilseydi, Ermenileri şehirlerde barındırabilmek, ticarete yöneltmek, şu anda azlığı görünür olduğu için mesleklerini yapabilecekleri medeni bir yere yerleştirmek mümkün olacaktı, bu onu gösteriyor. Ama eğer halkı yoketmek ve böylece Ermeni sorununu çözmek söz konusuysa, bu amaç ulaşılabilir bir şey değil.

Fakat Der Zor'daki Ermenileri sevindiren bu görece iyi durum(!) daha yüksek yerlere gammazlandı: Suçlu Ali Suat Bey Bağdat'a tayin edildi, insanlıkdışılığı ve barbarlığıyla ünlü bir adam olan Zeki Bey geldi. Bana Der Zor'da, bu yeni Mutasarrıfın yaptığı akıl almaz şeyler anlatıldı. Zindanlar, işkenceler, falakalar, asılmalar bu küçük şehrin günlük olayları haline gelmişti. Kızlara tecavüz ediliyor veya çevre köyün Araplarına eğlencelik veya hizmetçi olarak gönderiliyorlar, nehirde ise boğulmuş çocuklar yüzüyor.

Muhteşem Ali Suat Bey hemen yetim çocukları büyük bir binaya yerleştirmişti ve onları şehrin özel bütçesinden düzenli besliyordu. Onun halefi bunların çoğunu dışarı attı. Köpekler gibi sokaklara döküldüler, açlık, yoksulluk ve kötülüğün her türüne maruz kaldılar.

Daha bitmedi, Der Zor'da bulunan 30.000 Ermeni merhametsizce Habur'a, ... yani beslenecekleri herhangi bir şey bulmanın imkânsız olduğu, çöle sürüldü. Der Zor'da öğrendiğim bilgilere göre onlardan büyük çoğunluğu öldü, kalanı da yakında ölecek.

Özet: Ben Fırat boyunca Meskene ve Der Zor arasında, Rekka üzerinden dağıtılan Ermenilerin sayısının tahminen 15.000 olduğunu düşünüyorum. Söylediğim gibi bu şanssız insanlar resmî makamlar tarafından terkedilmiş, kötü davranışlara maruz kalmış, beslenme imkânı bulamamış oldukları için arka arkaya ölüyorlar. Kış yaklaşıyor ve açlığa ilâve olarak soğuk ve yağış onların riski olacak. Tek pratik yardım, onlara düzenli olarak un alabilecekleri yekünün gelmesidir. Yüksek fiyatla da olsa onu her yerde bulabilirler. Kuşkusuz bu desteklerin transferinde, resmî makamların isteksizliği gibi, birçok engel var. Ama onlara çeşitli gruplar üzerinden ve gizli yollarla un dağıtmak için para gönderilebilir.

Eğer bu yardım olmazsa tüm bu bahtsızlara olan olacak. Bu yardım yeteri kadar cömert olursa onlardan birçoğu yaklaşan barışa kadar dayanabilir, ondan sonra kendi kaderlerine karar vermeleri umut edilebilir.

Sayın Konsolos, sanıyorum bu insanlığın terkettikleri hakkında, bu insanlara acilen yardım edilmesi yönünde gerekli önlemlerin alınması için yeteri kadar bilgi verebildim. Benim cılız sesimin duyulacağı ve meyvelerini vereceği umuduyla bu rapora son veriyorum ve size en iyi dileklerimi sunuyorum.

[A. Bernau]

1916-09-25-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.

Baskı: DuA Doc. 299

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarının Görüşleri (Zimmermann)

Berlin, 25 Eylül 1916

İstanbul'dan gelen 566 No'lu raporun içeriğini bugün Halil Bey (Almanya gezisindeki Halil Menteşe-çev.) ile ayrıntılı olarak görüştüm ve Ermeni tehcirinin eskiden ülkenin güvenliği açısından o günkü askerî koşullar nedeniyle savunulabilir durumda olduğunu, ancak şimdi geride kalan zavallı kadınlar ve çocuklarla ilgili olarak planlanan önlemlerin savunulmasının asla mümkün olmadığını bildirdim. Türk hükümetinin tavrı bütün uygar dünyada öfke fırtınası yaratacaktır ve bu savaştan sonra da dinmeyecektir. Özellikle yetimhanelerin kapatılması ve insanların İslâmiyet'e geçmeye zorlanması haklı olarak sadece Almanya'da değil bütün Hıristiyan dünyasında büyük bir tepkiyle karşılaşacaktır.

Zimmermann

1916-09-26-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14093; A26177, pr. 26.9.1916 p.m.

Dışişleri Bakanlığı Elçilik Müşaviri Rosenberg'in Notu

26 Eylül 1916

Daire, Alman Ermeni dostlarını, savaş sırasında kamuoyunda başka propaganda yapmamaları yönünde etkilemeye çalışıyor. Onlar buna, karşı tarafın da kamuoyu nezdinde, özellikle de basında, Türk dostu ve Ermeni düşmanı ajitasyonu kesmesi şartıyla buna hazır olduklarını açıkladılar. Bu yüzden basma Ermeni sorununa artık mümkün mertebe dokunmamalarının gizli olarak iletilmesi ve buna rağmen çıkan yazıların yapılabildiği ölçüde sansür tarafından engellenmesi arzulanıyor.

Dış Hizmet Haber Merkezi'nin bilgisine, gereken girişimin yapılması ricasıyla sunuldu.

[Neurath'ın notu]

Basın görüşmesinde değerlendirildi. Bay von Rosenberg'e sunuldu.

1916-10-02-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14093; zu A 25739, 26116, 20071; Genelge

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Zimmermann)
Konstantinapol Büyükelçiliğine

Nr. 1048

Berlin, 2 Ekim 1916

Ekselanslarına bilgi.
Önceki ayın 17 ve 21 tarihli 566[754] ve 578[755] No'lu raporlar üzerine

Halep'ten yapılan yeni Ermeni kovuşturmaları hakkındaki raporlar benim için, Ermenilerin önceki tehcirlerinin o zamanki askeri duruma göre ülkenin güvenlik çıkarına uygunluğu hukuki bakımdan savunulabilecekken, şimdi kadın ve çocuklardan oluşan ve korku içinde bekleyen geride kalan Ermeniler için planlanan tedbirlerin hiçbir durumda haklı olamayacak ve özür kaldırmayacak takibatlar olacağı konusunda Halil Bey'le etraflıca konuşma fırsatı ve onu uyarma sebebi oluşturdular.[756]

Türk hükümetinin tutumu tüm medeni dünyada savaş sonrasında da peşi bırakılmayacak bir öfke fırtınasına yol açacak. Özellikle yetimhanelerin planlı kapatılması İslâm'a kitlesel dönmeler sadece Almanya'da değil, aksine tüm Hıristiyan halklar nezdinde haklı olarak en keskin direnişle karşılaşacak.

Z[immermann]

754 Belge 1916-08-29-DE-001.

755 Belge 1916-09-05-DE-001.

756 Folgt Auszug aus Dok. 1916-09-25-DE-001.

1916-10-04-DE-002

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.
Baskı: DuA Doc. 302 (değ.)

İstanbul Maslahatgüzarından (Radowitz)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

II. 7596

Tarabya, 4 Ekim 1916

1 Ek
Kopya

Halep Reich Konsolosundan aldığımız ve ekte bir kopyası sunulan, Hıristiyan Sevgi Eseri İçin Alman Yardım Birliği görevlisi hemşire Beatrice Rohner'in ona teslim edilen 720 Ermeni yetimle ilgili olarak tuttuğu istatistikler birçok açıdan incelenmeyi hak ediyor: Bu kayıtlar, tehcir sırasında ölen Ermenilerin yüzde olarak yaklaşık sayısı konusunda ilk tahminleri yapmamızı sağlıyor. Hemşire Rohner'in himayesindeki 720 yetim 3336 kişiden geriye kalanlardır; Türkiye'deki Ermenilerin toplam sayısı 2,5 milyon, tehcire uğrayanlar 2 milyon olarak alınır ve hemşire Rohner'in yetimlerindeki sağ kalanlar ile ölenler arasındaki orantı temel alınırsa, o zaman insan 1,5 milyon ölü ve 425.000 sağ kalan sayılarına ulaşıyor. Bugüne dek ölen Ermenilerin 800.000 ile 1.000.000[757] kişi arasında olduğu tahmin edilmekteydi ve yukarıdaki hesaba göre bu rakamlar abartılı görünmüyorlar.

Altı çizilmesi gereken diğer bir nokta ise, sadece 321 babanın doğal olmayan ölümüne oranla şiddete maruz kalarak öldürülen annelerin sayısının oldukça yüksek oluşudur (379). Ayrıca bu istatistik, başka yoldan da bildirildiği gibi, merkezî hükümetin bütün talimatlarına rağmen erkekleri askere alınan ailelerin de tehcir edildiğini kanıtlamaktadır, istatistikte bu durumda en az 246 aile bulunmaktadır.

Radowitz

757 El yazması orijinal metinde 1.100.000.

Ek 1

Alman İmparatorluğu Konsolosluğu

K.No. 89/No. 2605.

Halep, 15 Eylül 1916

1 Ek

Rahibe Beatrice Rohner tarafından, Ermeni tehciri sonucunda himayesine alınan 720 yetim ile ilgili olarak Ağustos ayı süresince tutulan istatistikler Ekselanslarına arz olunur.

[Rössler]

Ek 2

1916 yılı Ağustos ayında yetimhanemizde bulunan 720 çocuk ile ilgili rapor.

Memleket	Sayı
Sivas Vilayeti	142
Erzurum Vilayeti	50
Halep Vilayeti	189
Adana Vilayeti	162
Ankara Vilayeti	21
Harput Vilayeti	34
Konya Vilayeti	11
Bursa Vilayeti	22
Diyarbekir Vilayeti	50
İstanbul Vilayeti	3
Mezere	9
Adıyaman	3
İzmir	1
İzmit	2
Mısır'dan	1
Memleketi bilinmeyen	40
	720

Çocukların Babaları	Sayı
Öldürülmüş	152
Hastalık ve bitkinlik sonucu yolda ölmüş	85
Adana katliamında hayatını kaybetmiş	32
Askere alınmış	107
Sürgünde	52
Cezaevinde	11
Henüz sağ olan	80
Amerika'da	10
Tehcir öncesi ölmüş	129
Kayıp	62
	720

Çocukların Annesi	Sayı
Sürgünde ölmüş	282
Hâlâ sürgünde	91
İslâmiyet'e geçmiş	4
Hayatta	97
Tehcirden önce ölmüş	53
Anneleri hakkında bilgi veremeyen çocuklar	193
	720

Çocukların Mezhebi	Sayı
Gregoryen	554
Protestan	106
Katolik	2
Sabataycı	1
Mezhebi tespit edilemedi	39
	720

Çocukların yaş ortalaması:	9	17/36
Daha önce yetimhanede bulunan çocuklar:	40	

Doğal olmayan nedenlerle ölen babaların sayısı	321	
Doğal nedenle ölen babaların sayısı	129	
Hayatı tehlikede olan babaların sayısı	170	
Savaş nedeniyle çocuklarından ayrı olan babaların sayısı	107	
Tehcir yoluyla kaybolan babaların sayısı	394	
Doğal olmayan nedenlerle ölen annelerin sayısı	379	
Doğal nedenle ölen annelerin sayısı	53	
Hayatı tehlikede olan annelerin sayısı	91	
Sürgünlerde kaybolan annelerin sayısı	474	
Kocası askerdeyken tehcir edilen annelerin sayısı	246	
Çocukların sürgün sırasında ölen yakınlarının sayısı	2616	

Çocuk başına sürgünde aile bireylerindeki ort. ölüm sayısı	3	3/5
Hiçbir bilgi veremeyen 1-6 yaşlarındaki çocukların sayısı	126	
Tam öksüz ve yetimler	258	
Bütün aileden geriye yalnızca iki kişi kalanlar	144	
Bütün aileden geriye tek başlarına kalanlar	239	

1916-10-08-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14093; A 29162; Genelge

Dışişleri bakanı müsteşarından (Zimmermann)
Bern delegesine (Romberg)

Berlin, 8 Ekim 1916

No. 611

Bay Dr. Paul Rohrbach bana kısa süre önce birçok İsviçreli Ermeni dostunun ona yolladığı kopyası ekte olan yazıyı[758] verdi. Buna yanıt olarak bu beylerden birine -belki en iyisi İsviçre Yardım Birliği Başkanı, Dr. W. Viscber'e- diğer imzacıları da bilgilendirmesi ricası ile sözlü ve çok gizli olarak şunu bildirin:

İsviçreli Ermeni dostlarının ricasına temel olan nedenlere karşı bütün beğenisine rağmen Kayzerlik Hükümeti, ne yazık ki yardıma muhtaç Ermeni muhacirleri İmparatorluk olanaklarıyla destekleyebilecek durumda değildir.

758 Das Schreiben befindet sich als Anlage in Dok. 1916-09-29-DE-001.

Türk hükümeti bunu kendi içişlerine müdahale olarak görecek ve yardım hareketine onay vermeyecekti. Alman Hükümetinin müdahalesiyle Ermenilere yardım edilmiş olmayacak, aksine zarar verilmiş olacaktır. Dışişleri Bakanlığı zaten geçen yıl çoğu kez özel kişilerce gönderilen ve önemsiz olmayan miktarda yardımları Halep Konsolosunun aracılığıyla ve el altından, orada cefa çeken Ermenilere ilettirmiştir. Bugün Almanya'da Kayzerlik Hükümeti tarafından gayri resmi olarak desteklenen, Ermeniler yararına bir bağış kampanyası yürütülüyor ki, bundan toplanan para da yine Kayzerlik temsilciliklerince, uygun kanallardan hedefine eriştirilecektir. Dışişleri Bakanlığı bu resmi olmayan yardım hareketi çerçevesinde İsviçre'den gelecek katkıyı da severek kabul etmeye hazırdır. Bu yardım hareketinin yürütülmesi ve başarıya ulaşması için gerekli olan ön şart, dışarıdan bilinmemesidir. Aksi halde Kayzerlik Hükümeti, bilinen nedenlerden dolayı katkıdan vazgeçmek zorunda kalacaktır.

Bu görevin yerine getirilişi ve yanıtımızın İsviçreli beylerce nasıl algılandığı üzerine rapor vermenizi rica ederim.

Z[immermann]

Not: Prof. Jaekh Dr. Rohrbach'a gönderilen yazının Dışişleri Dairesi'ne resmî olarak sunulmuş sayılmasını münasip buldu ve Dr. R.'ı, buna uygun olarak Dışişleri Dairesi'nin ricacılara hemen doğrudan yanıt vereceği şeklinde bilgilendirecek.

1916-10-09-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14093.

Baskı: DuA Doc. 303 (kıs.)

İstanbul'daki Maslahatgüzardan (Radowitz)
Reich Başkanma (Bethmann Hollweg)

No. 626

Pera, 9 Ekim 1916

1 Ek

Buradaki Türk gazetesi *Tasviri Efkâr*, çevirisi ekte verilen başyazısında, Ekselanslarınızın haberdar olduğu "İttihat ve Terakki" Komitesi'nin Ermeni politikası üzerine açıklamasını işitiyor ve sonunda, Komite'nin baştan tutturduğu çeşitli halk öğelerini birleştirme ve bir potada eritme politikasının "iflas ettiği" ve onun yerine İmparatorluğun, Müslüman olmayan bütün -yani Hıristiyan- öğelerden "temizlenmesi" zorunluluğunu önüne koyduğu sonucuna varıyor. Bu

yazı ultranasyonalist çevrelerin inancını oldukça iyi yansıtıyor olmalı; kısmen bu görüşler, doğu sınır bölgelerindeki Süryani Hıristiyanların ve Küçük Asya ve Rumeli'nin bazı bölgelerindeki Rumların sürülmesiyle zaten gerçekleştirildi. Bundan öteye yazar, galiba şimdiye dek tehcir dışı tutulan İstanbul ve İzmir Ermenilerinin de tehcirini istiyor.

Radowitz

Ek

Tasviri Efkâr, 7 Ekim 1916, No. 1886

İflas ve Temizlik

Bütün dünya, savaş bölgesinde ve menzil yollarında oturmakta olan Ermenilerin bu bölgelerden uzaklaştırılıp, savaş olaylarına hem aktif hem de pasif olarak katılımlardan uzak olacakları yerlere gönderildiklerini biliyor. İstanbul ve İzmir dışında bu önlemin, resmî dille "tehcir"in uygulanmadığı hiçbir yer kalmadı. Bu uygulamalar sırasında her bölgede aynı prensiplerle hareket edilmediği söylentisi, bizi huzursuz etmedi değil ve bundan, Ermeni sorununda bizim anlayışımızın tamamen kararlı ve sıkı bir temelden yoksun olduğu sonucu çıkıyor. Bu bir gerçek, ki biz bunu kendimize neredeyse keyifle itiraf etmek zorundayız. Kısa süre önce kapanış toplantısını gerçekleştiren İttihat ve Terakki Partisi'nin kongresinde bu sorun ayrıntılı olarak ortaya koyuldu ve açıklandı. Bunun sonucunda biz, bu harekete ait Hükümete, Ermenilere karşı uygulamalarında başka hiçbir seçenek kalmadığından ve bu tavrı mantıklı ve yerinde bulduğumuzdan başka bir şey söyleyemeyiz. Bu da ikinci gerçek, bu ilk gerçeği bertaraf ediyor.

Kongre'ye sunulan rapor, Ermeni sorununu baştan sona kadar tarihsel gelişimiyle anlattığı için, önce bu rapordan bazı satırları beyan etmek isteriz.

(Burada adı geçen rapordan ayrıntılı alıntılar veriliyor ve sonra makale şöyle devam ediyor:)

Önceden adı geçen raporda herkes okuduğu için, Ermenilerin isyan hazırlıklarını ve tek tek olayları burada tekrar saymaya gerek yok. Kendisini korkunç bir ölüm kalım savaşı içerisinde gören bir devletin, bu gerçekleri saptadıktan sonra bu sorunu çözüş şekli, insanlığın vicdanına bırakılabilir. Konuyu kısa kesmek için, bunun üzerine yargıyı, artık gerçeği söylemekten çekinmeyen Ermenilerin kendi ağzından duyalım. Biz bu konuda geniş çapta şahsi materyale sahibiz, ancak kendimizi *Daçar* isimli Ermeni dergisinde yayınlanan ifadelerle sınırlıyoruz.

Parti raporunda belirtilen zorunlu sebeplerden dolayı Ermenilere karşı uygulanan yerinden kaldırma ve tehcirin, bu halk için hoş olmayan bir olay olduğu anlaşılır bir şey. *Daçar*, Ermenilere yaşatılan bu büyük acılardan var olan tüm Ermeni partilerini ve komitelerini sorumlu tutuyor ve şöyle yazıyor:

"Ermeni partilerinin tarihi, suçlarla dolup taşıyor. Tavşanciyan ve Unciyan gibi gerçek Ermenilerin ve dürüst Osmanlı erkeklerinin öldürülmesi, Hınçak, Taşnaksutyun, Reform-Hınçak vs.'nin Ermeni namına bir leke olan cürümleri ve kendi içlerindeki suçlu ve suçsuzları öldürtmeleri, yüzlerce örnekten yalnızca birkaçıdır.

Sadece kendi ceplerini ve göbeklerini doldurmayı ve hırslarını tatmin etmeyi düşünen Ermeni partilerinin, Türk Ermenilerine zarar vereceği ve onları sonunda intihara götüreceği belliydi. Nitekim sonuçta gerçekten de öyle oldu."

Ermeni gazetesi sonra da Ermeni komitelerinin suçu olan esef verici olayları sıralıyor ve sözlerini, Ruslarla işbirliği yapan komitelere karşı Türk Hükümetinin aldığı önlemlere hiçbir şekilde itiraz edilemeyeceği şeklinde bitiriyor. Bu konuya daha sonra dönmek üzere, bugün başka bir gerçeğe işaret etmek istiyoruz. 1324 yılında Meşrutiyet tekrar ilan edildiğinde, Türkler halk öğelerinin birliği politikasını gerçekten istiyorlardı. Onların çabaları gayri Müslimlerin ayrılıkçı girişimleri sonucu boşa gitti. Bu politika kanlı mücadelelerle yıkıldı ve son olarak Ermeni olayları ile tamamen bitti.

Aramızda hiç kimse, "birleştirme ve bir potada kaynaştırma" politikasında bizim en iyi Ermenilerle anlaşabileceğimize güvenmiş olduğumuzdan şüphe duymuyor. Bu zor zamanlarda en tehlikeli düşmanımızın aracı olmaktan kendilerini alıkoyamamakla Ermeni komiteleri bize yanlış yolda olduğumuzu kanıtlamış oldular. Bu yüzden biz, gerçeklerin baskısı altında mecburen yeni bir hedefe yönelmek zorundayız; bu zorunluluk, malum halk öğelerinin birliği politikasının iflas ettiğinin ve vatanımız için "temizlik" döneminin başladığının idrak edilmesine dayanıyor.

Yunus Nadi

1916-10-25-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14094; A 28987, pr. 26.10.1916 p.m.

Deniz Kuvvetleri Tugay Komutanı Amiral (Holtzendorff)'tan
Alman Başbakanına (Bethmann Hollweg)

B. 280551

Berlin, 25 Ekim 1916

Çok gizli!

Güvenilir bir kaynaktan bana gelen, Ekselansları için ilginç olacağına inandığım bir haberin kopyasını saygılarımla göndermekten şeref duyarım.

[von Holtzendorff]

Ek

Kopya

Amsterdam, 4.10:

"Tanıdıklarımdan birini birkaç gün önce, Potsdam, Grosse Weinmeisterstrasse 45'teki Alman Doğu Misyonu Başkanı malum bir Dr. Johannes Lepsius ziyaret etti. Bu bey tanıdığım kişiyi aşağıdaki görüşlere ikna etmeye çalıştı ve ondan, kendi çevresindeki insanları bu yönde aydınlatmak için etkinliğini kullanmasını rica etti. Eğer Dr. Lepsius propoganda çalışmasının, Dışişleri Bakanlığı ve Alman Başbakanının şahsınca tastiklendiğini ve Başbakanın ona, çabalarında destek olmak istediği haberini yolladığını iddia etmeseydi, ben bütün bu meseleyi bildirmezdim. Fakat en kötüsü Dr. Lepsius'un yukarıda sözü edilen yerlerin oluru kesinlikle bulunmamasına rağmen, davranış biçimiyle İngiliz planına tamamen olumlu pas vermesidir. O azılı Türk düşmanı broşüründen çok sayıda Amerika'ya, ünlü ABD misyon yöneticisi Dr. John Mott'a gönderiyor ve İngilizlerin elbette, bu yayınları geçirmemekte bir çıkarları yoktur.

Dr. Lepsius, bir barış projesini başarmak için İngiliz devlet adamlarıyla ilişki içinde bulunduğunu benimle paylaştı. O bu ilişkileri doğrudan İmparatorluk Şansölyesi'nin talimatı ile kurduğunu iddia etti. İmparatorluk Şansölyesi'nin partisinin, aynı zamanda Hindenburg'un da partisi olduğu için, Almanya'da öyle çok güçlendiğini, ikisinin doğu cephesini asıl iş olarak gördüklerini ve bu yüzden önce orada Ruslarla hesaplaşmak gerektiğini, ardından İngilizlerle bir uzlaşma sağlanabileceğini, burada Küçük Asya'daki Türk bölgelerine yönelik İngiliz taleplerinin tatmin edilebileceğini açıkladı.

İmparatorluk Başbakanın partisi şimdi, yukarıdaki yönde isteklerini kabul ettirebilecek kadar güçlenmiş ve Almanya'nın, İngiltere ile Türkiye'nin sırtından bir uzlaşma yoluyla mümkün olduğunca yakın bir barış yapmasını isteyen büyük banka ve finansörleri, bu partiyi hararetle destekliyorlarmış.

Dr. Lepsius Ermeni cinayetini güya gördüğü için Türklere düşman kesildiğini söylüyor. Bu nedenle Hollanda'da dindar çevrelere de hitap ediyor ve aynısını, İngiltere ve Amerika'da da yapıyor. Söylediği gibi "Ermenistan'da Hıristiyanlara Karşı Cinayetler" adlı bir broşür yayınladı! Tabiî bütün bu ajitasyon İngiltere'nin değirmenine su taşımaktadır, onların diplomatları, hiç duraksamaksızın, dolaylı yollardan İstanbul'a, Alman tarafında en yüksekten, Türkiye'nin sırtından İngiltere ile anlaşma önerildiğini ileteceklerdir. Diğer taraftan Dr. Lepsius'un broşürü Türklere karşı genel bir Hıristiyan nefreti için zengin bir ajitasyon malzemesi sunuyor. Dr. Lepsius, yukarıda sözü edilen barış projesi için önemli İngiliz çevrelerinin duygularını öğrenmek bakımından İsviçre'den bir Ermeni'yi Lord Bryce'e gönderdiğini ve İngiltere'de de, bu temelde Almanya ile bir uzlaşmaya karşı olmayan güçlü bir partinin olduğu yanıtını aldığını ve hatta Lord Grey'in bile bu plan için kazanılabileceğini söylüyor. Dr. Lepsius bu bilgileri Dışişleri Bakanlığına vermiş ve oradan onun 'barış çabaları'nı Hollanda'dan bu doğrultuda yürütmesine olumlu bakıldığı yanıtını almış. İmparatorluk Başbakanı da ona, çabalarından dolayı sempatilerini bildirmiş.

Ben elbette Dr. Lepsius'un Dışişleri Bakanlığı göreviyle hareket ettiği ve hatta İmparatorluk Başbakanının oluruna sahip olduğu iddiasını ciddiye alamam. Ben bu olayı sadece, bu adam 'Türklerin Ermenistan'daki korkunç Hıristiyan cinayetleri' üzerine ajitasyonuyla Alman çıkarlarına zarar verdiği ve bununla düşmanlarımıza yarar sağladığı için bildiriyorum. Ayrıca buradaki Alman dostu olan dindar çevrelerde kimi insanlar onun dikkatsiz anlatımlarına inanıyorlar. Bu yüzden dikkatinizi bu tuhaf 'barış çabaları'na çekmeyi görev telakki ediyorum."

[Jagow'un cevabı, 6.11]

Gizli.

Dr. Lepsius, Kraliyet Hükümetine Ermeni propagandasıyla ağır güçlükler çıkarmaya devam ediyor. O, Türkiye'ye karşı yürüttüğü ajitasyonunun Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı tarafından en sert biçimde kınandığını biliyor ve bunun için epey zamandan beri Hükümete açıkça muhalefet ediyor. Onun propaganda seyahatlerini zorlaştırmak için Potsdam'daki Hükümet Başkanından, bu yılın 8 Ağustosu'nda, Bay Lepsius'un pasaportuna İsviçre'ye çıkış

damgası için dilekçesinin reddedilmesi talimatını vermesi istendi. 20 Eylül'de bu istek bütün yurtdışı pasaport ve damgaları olmak üzere genişletildi. Hollanda'ya gezisi ise Bay Lepsius sadece daha önce, 1917 Ocak sonuna kadar geçerli bir pasaport temin ettiği için mümkün oldu.[759]

Dr. Lepsius'a ne Başbakan, ne de Dışişleri Bakanlığı tarafından ajitasyonu için bir direktif verilmiş olamayacağı açıktır. Lepsius'un, Türkiye'nin sırtından İngiltere ile bir uzlaşma ayarlamaya çalıştığında, politik makamların direktifi veya onayı ile hareket ettiği düşüncesi ise daha da grotesk görünüyor.

Bay Lepsius'un sözde iddialarının anlamsızlığını mutlaka anlamış olan Donanma Başkarargâhı'nın, bana ajan duyumunu ileterek meseleyi takip olanağı vermesinden dolayı müteşekkirim.

[Jagow]

1916-11-05-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14094; A 31831; rapor

Halep Başkonsolosundan (Rössler)
Alman Başbakanına (Bethmann Holweg)

Rapor
K. No: 140/No. 3045

Halep, 5 Kasım 1916

29 Ağustos tarihli 2463[760] No'lu ve 20 Eylül tarihli 2669 (K. No. 93)[761] No'lu rapora dayanılarak.

Ekselanslarına Ağustos'ta Habur'daki katliamdan kaçıp kurtulan birkaç Ermeni'nin, yani Antep'ten Hosep Sarkisyan, Maraş yakınlarındaki Alabaş'tan Manug Kirmenikyan ve Zeytun'dan Nazaret Muradyan'ın anlatımlarını ekte sunmaktan şeref duyarım.

Rahibe Beatrice Rohner'in notlarına göre iletiliyor.

Eşlik eden durumlar ve burada bundan başka öğrenilen olaylara göre, bu anlatılanlar inandırıcı görünüyor. Anlatanlardan son ikisini rahibe Rohner yıllardır çok iyi tanıyor.

---

759 Bkz. 1916-09-16-DE-001.

760 A 25739.

761 A 28162.

Yok etme hareketi burada bilindiği kadarıyla bugün İstanbul'a tayini çıktığı söylenen Mutasarrıf Zeki Bey tarafından, hiçbir gerekçe olmaksızın başlatıldı. Maalesef daha sonra Ermeniler bizzat kendi durumlarını daha da kötüleştirdiler.

Der Zor'da yardım paralarının dağıtımında hakkının yendiğini düşünen veya haksız bir avantaj elde etmek isteyen bir Ermeni, para dağıtan hemşerisinden belli bir tutar istedi, yoksa gizlice yürütülen yardım çalışmasını Hükümete ihbar edecekti. İstediği olmayınca da gerçekten bunu yaptı. Bunun üzerine Mutasarrıf şu açıklamayı yaptı: "Eğer para dağıtılmışsa, bu silah satın almak içindir (oysa bu tamamen olanak dışıydı). O halde Ermeniler devrimcileridir ve derhal imha edilmeleri gerekir." Mutasarrıf bu uygun bahaneyi bulmasaydı da, aynı şekilde korkunç işlerini sürdürürdü, ama işin bu yanma da değinmek gerekir, bunu atlayarak yapılan bir anlatı tam olmazdı. Bu Ermenilerin yardım parası dağıtılırken kendi aralarında kavgaya tutuştukları tek olay değil. Halktan tek tek kişiler, içlerinde bulundukları durumun, hiçbir şekilde Hükümetin dikkatini üzerlerine çekmemeyi gerektirdiğini anlayamadıklarını tekrar tekrar ispatladılar. Geçenlerde Birecik'te yardım hareketine kazanılmış bir Türk Müslüman, çalışmasına devam edip edemeyeceği bir rahibe tarafından sorulunca, şu cevabı verdi: "Bana bunu bizzat Ermeniler imkânsız kılmadıkları sürece." Ermeniler onun önünde, birbirlerini duyulmamış şekilde itham ediyorlar. Rakka'dan da benzer haberler geliyor.

Hosep Sarkisyan Temmuz ve Ağustos'ta öldürülenlerin sayısını 150.000'in üzerinde (Ek 1'de) veriyor. Şimdi artık yüz binlerce kişinin Fırat kenarına gönderildiğinden şüphe yok. Fakat Temmuzda hâlâ bunlardan 150.000 kişinin hayatta olması bana abartılmış görünmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken, şimdiki haberlerde ki, bunlarda Temmuz-Ağustos'ta Habur'da 20.000-30.000'in zor kullanılarak öldürüldüğü tahmin ediliyordu, yalnızca Der Zor göz önünde tutulmuştu, oysa şimdiki habere göre buranın güneyindeki tüm kamplar da, yani Meyadin ve Ana boşaltılmış. Oraya yerleştirilmiş olanların sayısı, burada tam olarak hiçbir zaman çıkarılamadı. Çünkü Bağdat'tan yolcular Fırat'ın batı kıyısındaki kervan yolunu kullanırlar, buna karşılık Ermeni kampları doğu kıyısında ve gözden ırak yerlerde kurulu. Bu yüzden herhalde, Temmuz-Ağustos'ta öldürülenlerin sayısının 30.000'i aştığı kabul edilebilir. Ayrıca Der Zor'un kuzeyindeki tüm kampları ziyaret eden Bernau'nun raporlarına göre Ağustos sonunda Meskene ve Der Zor arasında sadece on beş bin Ermeni'nin mevcut olduğu, Der Zor ve güneyindekilerin sayısının artık yok sayılacak kadar az olduğunu saptamak gerekir. Bu 15.000 de muhtemelen hızla azalacaktır.

Eylül başındaki sayıları henüz 420 olan Meskene'deki kimsesiz çocuklar 21 Eylül'de Hammam'a gönderildiler. 29 Eylül'de Hammam'dan geçen bir

Alman orada acınacak durumda, korumasız, açıkta yatan 200'den az çocuk buldu. Onların hepsinin yok olacağından kuşku yok. Onun saptadığına göre, bunlardan Meskene'de geri kalan hiç yokmuş.

Urfa'da yeniden toplanan ve Alman Doğu Misyonu tarafından desteklenen çocukların sayısı 450, dullarınki 60. Orada bu iş, hattâ Diyakon Künzler'e bakması için oğlan çocukları gönderen yerel idarenin bilgisi dahilinde oluyor. Yalnız oradaki destek, Süryani ailelerin yanına yerleştirmek şeklinde olmak zorunda. Yetimhaneye yeniden alımlar henüz mümkün değil. Musul'da koşullar daha da bozuldu. Oradaki hükümet son zamanlarda yabancı destek paralarının kendi aracılığıyla ödenmesini istiyor.

Rakka'da 5 Ekim'de, tahminen 30 Ermeni'nin öldürüldüğü küçük bir katliam oldu.

Maraş'ta 19 Eylül'de yeniden sürgünler oldu. Toplam 25.000'den geriye hâlâ kalan 5000 Ermeni arasından muhtemelen 120 aile, çoğu çok az beslenme imkânları içinde, kadınlar ve çocuklar erkeklerden ayrılarak gönderildiler.

Halep'de tahminen Ağustos başından beri Ermeni kadınlar ordu için örgü işinde çalıştırılıyorlar ve bunun karşılığı olarak günlük ihtiyaçları olan ekmeği alıyorlar. Yerel kilise yönetimlerinin her biri böylesi iş evlerini üzerlerine aldılar, böylece tahminen bu şekilde 4000 kadın kurtarılabildi, diğer yanda şimdi yetimhanelere 1500 çocuk yerleştirilmiş durumda.

Benim bildiğim, bugün Suriye'deki konsolosluğun görev sınırları içindeki Ermenilerin sayısı aşağıdaki gibidir:

Maraş'ta tahminen 4500 desteğe muhtaç durumda Maraşlı ve dışardan az sayıda ....., buraya taşınma önlendiği için.

Antep'te 3800 Antepli ve şehirde 1200 mülteci ile çevredeki 150'den fazla köyde 3000 mülteci.

Urfa'da tahminen 700 mülteci, buna karşılık artık hiç Urfalı kalmadı.

Birecik'te ve Cerablus'da 2000.

Musul'da 4000.

Halep'te yardım listesine kayıtlı 17.220 kişi, yetimler dahil.

Şam'da tahminen, çoğu Müslüman olmuş olan 10.000 kişi

Harran ve güneyinde tahminen 30.000

Hama ve Selimiye'de tümü Müslüman olmuş 15.000 kişi.

Toplam 106.420, bunlara ek olarak belki Halep, Maraş ve Antep'te yardıma ihtiyacı olmayan birkaç bin gelir ve belki burada kaydedilmemiş birkaç bin daha.

Aynı raporu Kraliyet Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Rößler

Ek 1

Kopya

Antep'ten Hosep Sarkisyan hemen hemen bir yıldan beri Der Zor'daydı ve orada günlük ücretli iş bulmuştu. Ermenilere dostça davranan Mutasarrıf sürgünlere yardım etmek için elinden geleni yaptı. Fakat ondan boşalan yer Zeki Bey tarafından doldurulunca sürgün yeniden başladı. O Temmuz-Ağustos'ta Sabkha, Der Zor, Mejadin, Ana vs.'den 150.000'in üzerindeki tüm sürgünleri Merad (Marrat) köyüne getirtti, onlar oradan 2-4000 kişilik kervanlar halinde daha uzak yerlere gönderildiler. Hosep'in kafilesi tahminen 1700 kişiden oluşuyordu. Birçok gün süren yolculuktan onlar mecrasını takip ettikleri Habur kıyısında, Şidadiye yakınlarında kamp kurdular. Ertesi sabah bir sürü atlı Çerkes geldi ve kervanı kuşatma altına aldı. Onların hâlâ yanlarında kalmış olan her şeylerini aldılar, elbiselerini bedenlerinden adeta kopardılar. Para, takı vs.'yi Çerkesler aldı, elbiseleri kafilenin içine dalan Araplar paylaştı. Bundan sonra erkek, kadın, çocuk tüm kafile, Karadağ'a kadar üç saat yola çıplak olarak devam ettirildi. Burada mola verilen yer dağın kuzey tarafında etrafı tepelerle çevrili bir düzlüktü. Orada Çerkesler ikinci defa kalabalığın içine dalıp, balta, kılıç ve hançerlerle, ırmak gibi kan akana ve parçalanmış cesetler bütün ovayı doldurana kadar kurbanlarına saldırdılar. Joseph, Der Zor Mutasarrıfının bir arabadan her şeyi seyrettiğini ve yüksek sesle bravo diye bağırarak cellatları teşvik ettiğini gördü. Nöbetçi askerler tüm düzlüğü sarmıştı. Hosep kendini bir ceset yığınının arasına attı ve sürü şefinin ölüm tarlasına doğru şöyle bağırdığını duydu: Kuzularım, Padişah'tan genel af çıktı, daha yaşayan varsa şimdi ayağa kalkabilir! Hiç kimse kıpırdamadı, cesetlerin üzerinden birçok kez atla geçtikten sonra Çerkesler çekip gittiler. Üç gün sonra hâlâ yaşayan 31 insan korkunç sığmaklarından sürünerek çıktılar. Üç gün daha aç susuz Fırat'a dek yürümek zorunda kaldılar. Birbiri ardına sırayla devrilip kaldılar, yalnızca Hosep, derviş kılığında Halep'e erişebildi.

Halep, 23 Ekim 1916

Ek 2

Kopya

Maraş yakınındaki Alabaş'tan Manuk Kırmenikyan'ın ifadeleri

Der Zor'un yeni Mutasarrıfı Temmuz'da sürgünü yeniden başlattığında, Der Zor'da kim askerlik için başvurur ve kabul edilirse onun ailesinin Der Zor'da kalabileceği duyurulmuştu. Tüm diğerleri aileleriyle birlikte sürgün edilirken, aralarında benim de bulunduğum tahminen 2400 genç erkek, askerî

hizmet için teslim olduk. Beş gün kışlada kaldık ve her gün biraz talim yapmamız gerekti. Sonra dendi ki öbür gün bir bölüm yola çıkacak, biz kuzeye yürüyecektik, Halep'e doğru, sonra Entili-Mamure güzergâhında veya Pozantı Gülek Boğazı'nda çalışacaktık. Ben bizzat arkadaşlarımla birlikte ikinci birliğe atanmıştım, iki gün sonra gidecektik. Arkadaşlarımız yolculuğa hazırlanırlarken birden bire bir haberci geldi ve tüm kadınlarımızın ve çocuklarımızın sürüleceğini haber verdi. Amirlerimize şikâyet etmek istedik, kapılar kapandı ve biz tutsak alındık. Ancak bizimkiler köprüyü aştıktan sonra onların arkasından gitme izni alabildik. Bu durumda biz Der Zor'u en son terkedenlerden oluyorduk.

Şehrin öte yakasındaki kıyıda 14 gün kamp kurduktan sonra iki saat güneye, Menad (Marrat) köyüne getirildik. Burada günlerce kaldık. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden birkaç bin kişi toplanmıştık. Sonuçta biz oradan da hareket ettik ve Habur nehri boyunca yavaş yavaş ilerleyip üç gün süren bir yolculuktan sonra Suwara (Sauar)'a kadar gittik ve orada yeniden konakladık. Müdür bir Çerkes'di, en itibarlı adamları yanına çağırttı onlardan, devlet yardımı almadan gelecek yaza kadar, kendi olanaklarıyla yaşayabilecek aileleri ayırmalarını istedi. Aşağı yukarı 400 tanesi, bu nitelikte diye bildirildi ve bunlar, oranın hemen kenarında çadır kurma emrini aldılar, bu derhal yerine getirildi. Diğerlerine yola devam etmezden önce hükümet memurları tarafından biraz para dağıtıldı. Onlara yola çıkma emri verilmişti ve onlar yürüyüşe hazırlanmışlardı, ama yarısı yola çıkarılmışken, diğerleri alıkonuldu ve böylece kimi aile bölünmüş oldu. Ama kim, geride kalanların, ertesi ve daha ertesi gün, Habur suyunun getirdiği aile üyelerinin cesetlerini gördüklerinde yaşadıkları dehşeti tarif edebilir? Bir adam kardeşinin cesedini karaya çekmeyi ve gömmeyi başardı. Ardından bir tellal insanları yola koyulmaya çağırdığında, onlar artık başlarına geleceği biliyorlardı. Ben, arkadaşlarımla birlikte Suwara'ya yerleşen 400 aile arasındaydım ve orada kendimize kış için kulübeler yapmayı planlıyorduk. O zaman müdür içimizden idareci olanları çağırttı ve onlardan, yaptığı bu iyiliğin karşılığı olarak iki bin lira istedi. Toplanabilen yekün 840 Liraydı, bu para atla Der Zor'a giden müdüre teslim edildi. Üç gün sonra parayı geri getirdi ve verenlere iade etti. Ertesi gün ise 10.000 lira istedi! Çokça rica minnet ve gözyaşlarıyla birlikte 2000'e razı oldu. Herkes neyi varsa verdi ve son halısını, çadırını, yatağını, takısını vs.sini sattı. Akşama 2000 lira toplanmıştı. Müdür parayı lütfen kabul etti ve ertesi gün idareci olanlarımızı yanına çağırttı, söylendiğine göre, onlara kızılay için yaptıkları güzel bağışın makbuzunu vermek için. Fakat adamlar orada tutuklandılar, ertesi sabah verilen yola çıkma emri ile bütün kamp yürüyüşe geçene dek orada tutuldular. İnsanlar sadece en gerekli şeyleri yanlarına aldılar, birçoğu kucaklaştılar ve

birbirlerine veda ettiler. Onlar artık ölüme gidildiğini biliyorlardı. Üç tam gün, günde 2-3 saat yürüdükten sonra üçüncü günün akşamı Antep, Hacin ve Elbistan'dan gelenlerin ertesi sabah ayrılıp yola devam edecekleri emri verildi. Geride kalanlar kamp yerlerinden, tahminen yarım saat uzaklıktaki bir tepenin inişinde kervanın, olası her tür cinayet aletiyle donanmış Çerkes ve Araplarca nasıl sarıldığını gördüler. Hayvanların yükleri indirildi, tüm elbiseler, iç çamaşırlarına varıncaya kadar, büyük yığınlar halinde toplandı. Çerkesler en iyilerini seçip kendilerine aldılar, hayvanlara yükleyip ileri gönderdiler, kalanına Araplar saldırdılar. Bu iş bitince erkekler birer birer dar bir geçitten tepenin diğer tarafına götürüldüler, kadınlar ve 10 yaşın altındaki çocuklar, ters yöne, nehir kıyısına götürüldüler, orada kaderlerine terkedildiler. Akşamleyin Çerkesler kampa geri döndüler. Onlardan, kendisine bir Ermeninin çeşitli değerli şeyler ayarlayıverdiği biri, onu uyardı ve gece kaçmasını salık verdi. Onunla birlikte gece yarısına doğru 200 kadar erkek kamptan kaçtı. Üç gün ve üç gece süren ekmeksiz ve susuz zahmetli bir yürüyüşten sonra Manuk üç arkadaşıyla birlikte yüzerek karşıya geçtikleri Fırat'a ulaşmayı başardı.

Halep, 29 Ekim 1916

Ek 3

Kopya

Maraş yakınlarındaki Zeytun'dan Nazaret Muradyan anlatıyor: Ben son kafileyle Merad (Marrat)'dan Suwara'ya (Sauar) yola çıktım; müdürün yaptığı pazarlıkları işitince kaçmaya karar verdim ve oraya varışımızın 3. gününde kaçmayı başardım. Oradaki kısa kalışım esnasında bir önceki kafileye mensup olan 20 yaralı geldi. Bir bölümü memleketim olan Zeytun'dandı. Çoğunluğu Maraş civarından 15.000 kadar insandan oluşan kervan Suvara'dan Şidadiye'ye götürülmüş. Der Zor Mutasarrıfı onları izlemiş ve kamplarından yaklaşık bir saat uzaklıkta çadırını kurmuştu. Oradan üç atlı jandarmayı, erkeklerin, özel kazma-kürek birliği kurmak amacıyla, ailelerinden ayrılması emriyle yolladı. Erkekler hep beraber, kadın ve çocuklarıyla birlikte kazma-kürek işi yapmak istedikleri yanıtını verdiler, ailelerinden ayrılmayı reddettiler. Her iki taraf da istemlerinde ısrar etti ve jandarmalar kamçılarla erkeklerin üstüne yürüyünce onlar tarafından tutuldular, dövüldüler ve silahları ellerinden alınıp kovalandılar. Birkaç saat sonra üç yeni jandarma, Mutasarrıfın emriyle geldiler, ya silahları geri verecek ya da hepsi birden öleceklerdi. İnsanlar zaten bütün ümitlerini yitirmişlerdi, kendilerini bir müddet daha savunabilmek için elçileri ret cevabıyla geri gönderdiler. Bunun üzerinden bir gece geçti. Ertesi sabah insanlar son günlerini kutladılar, kalan yiyeceklerini ve

eşyalarını fakirlere hediye ettiler ve kafilenin hayvanlarını şenliğe kurban yemeği olsun diye kestiler. Papazlar ayinler yapıyor ve akşam öğünü dağıtıyorlar. Öğleden sonra Arap ve Çerkeslerle birlikte 200 jandarma geldi ve kampı kuşattılar. Her taraftan kalabalığa ateş ettiler. Baştan hiçbir savunma hareketi görünmedi -çok kişi öldü. Ama daha yakına geldiklerinde Ermeniler jandarmalardan aldıkları silahlara davrandılar. Jandarmalar önce geri çekildiler, ardından ileri atıldılar ve Ermenileri püskürttüler. Ermeniler saflarını sıklaştırarak kurşun yağmurunu karşıladılar. Jandarmalar nehir tarafına giden yolu açık bıraktılar, çoğu suda ölümü arıyor, kimileri karşıya geçmeyi ve kaçmayı başarıyor.

Halep, 30 Ekim 1916

1916-11-09-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14094; A34247, pr. 14.12.1916; zu A 29661, pr. 2.11.1916; zu A 28987, pr. 26.10. 1916; Genelge

Dışişleri Bakanı Sekreterinden (Jagow) Lahey'deki Delegasyona

No. 216

Berlin, 9 Kasım 1916

Gizli!

Hollanda'dan gelen ve ekte özeti verilen yazıya göre Dr. Lepsius, Türk düşmanı propagandasının İmparatorluk Başbakanı ve Dışişleri Dairesi tarafından tasvip edildiğini ve desteklendiğini iddia ediyormuş. Bundan öteye, İmparatorluk Başbakanı ve Dışişleri Dairesi'nin doğrudan direktifi ile, Ermeni sorununu kullanarak İngiltere'yle, Türkiye'nin zararına bir anlaşma sağlamak için İngiliz devlet adamlarıyla ilişkiler kurduğu iddiasını öne sürüyormuş.

Lütfen ekteki içeriği sözlü olarak kullanarak Bay Lepsius'a, ona isnat edilen, gerçeklerle çelişki içindeki ifadeleri yapıp yapmadığını sorun. Beklenildiği gibi, o bunu inkâr ediyorsa o zaman ben, açıklamasını protokole almanızı ve kendisine imzalattıktan sonra bana göndermenizi rica ediyorum. Aksi halde önce bir rapor vermenizi rica ediyorum. Sadece sizin tamamen kişisel bilginiz için, çok gizli olarak size, Dr. Lepsius'un yaptığı Ermeni propagandası ile Kayzerlik Hükümeti'ne sürekli ağır sorunlar çıkardığına işaret ederim. Gerçi Reich Hükümeti savaşın başlangıcından beri Babıâli'ye ısrarlı başvurular ve diğer önlemlerle Ermenilerin yazgısında bir hafifletme sağlamak için çalıştı. Ama o, birçok olayla kanıtlanan, kamuoyundaki bir propagandanın, hem de bu Türkiye'ye karşı saldırılar eşliğinde olursa, bunun bizim için

doğurduğu dezavantajlar bir yana, Ermenilerin kendilerine de yarar sağlamadığı, tersine zarar verdiği görüşündedir. Bay Lepsius bu görüşü bilmektedir. Ajitasyonunun Başbakan ve Dışişleri Bakanlığı tarafından bu yüzden sert şekilde kınandığını da biliyor, bu nedenle epey zamandır Hükümete karşı açık muhalefet yürütüyor. Onun propaganda gezilerini zorlaştırmak amacıyla Potsdam Hükümet Başkanı'ndan, 8 Ağustos'ta, Bay Lepsius'un İsviçre'ye vize işlemleri başvurusunun geri çevrilmesi için talimat vermesi rica edildi. Bu rica 20 Ağustos'ta, bütün yurtdışına pasaportlar ve vizeler için geçerli olacak şekilde genişletildi. Onun Hollanda'ya seyahati, Potsdam'daki polis müdürlüğünden, önceden, 1917 Ocak ayı sonuna kadar geçerli bir pasaport almasıyla mümkün oldu. Onun ajitasyonu İmparatorluğun çıkarlarına ağır zarar verdiği için Hollanda'da kalmasının nasıl sona erdirilebileceği sorusu kendini dayatıyor. Bilindiği kadarıyla Dr. Lepsius Hollanda sahilindeki bir tatil yerinde kalıyor. Sahil bölgesi sıkıyönetim altında olduğu için belki Hollanda Hükümetini el altından Lepsius'u "askerî nedenler"den dolayı Almanya'ya iade etmesi için harekete geçirmek mümkündür.

Yalnız bu tedbirin uygulanmasının Reich Hükümetinden geldiği asla duyulmamalıdır. Sizden önce bu konudaki görüşünüzü bildirmenizi rica ediyorum.

J[agow]

1916-11-10-DE-001

Kaynak: PA-AA/BoKon/174; A53a; 3334; Telgraf raporu

İzmir Konsolosundan (Spee) İstanbul Büyükelçiliğine

No. 50

İzmir, 10 Kasım 1916

Birkaç hafta önce Katolik mezarlığında, Ermeni kaynaklı olduğu güya kesin olan, eski bomba ve benzeri şeyler bulunmuş. Vali Ermeni piskoposundan, cemaatindeki güvenilir olmayan kuşkulu şahısları sürgün için teslim etmesini talep etti. Aynı zamanda cezadan muaf olacakları güvencesini vererek silahların piskopos aracılığıyla teslim edilmesini istedi. Piskopos bir süre sonra böyle kişilerin olmadığı ve silah vs. saklanmadığı yanıtını verdi. Cemaatin, zanlıların adını vermesi istemi yeniden boşuna iletildi. Vali buradaki Jön Türk komitesinin onun Ermenilere müsamahası yüzünden giderek daha huzursuz olmaya başladığını, konumunun İstanbul karşısında giderek zayıfladığını bildirdi. İstanbul tehcir istemiş. Vali burada olumsuz bakılan polis şefine kuşkulu Ermenilerin ve böyleleri üzerine bilgi verebilecek diğerlerinin tutuklanmasını emretti. 8 Kasım'da tutuklamalar oldu, ertesi gece yaşlı insan ve çocukları

olan aileler sabah 300 kadar doğru ...[762] trenle gönderildi. Vali polis şefinin elini serbest bıraktı. Yalnızca her gün gönderilecekler için kaç vagon gerekli olduğunu bildirmesini istedi.

Alman saygınlığı en ciddi şekilde tehlikede.

Burada bulunan ordu komutanı Valiye yeni tutuklamalara ve sürgünlere, askerî durumu etkilediği için izin vermeyeceğini bildirdi.

[Spee]

[İstanbul Elçiliğinin (No. 59) 13.11 tarihli cevabı]

Babıâli'de girişim ne yazık ki ümitsiz. Sorunun bundan sonraki gelişmesi üzerine telgrafla rapor rica ederim.

1916-11-12-DE-001

Kaynak: PA-AA/Bo Kon/174; A53a, 3351, p.13.11.1916; R 14094; A 31505. pr. 19.11.1916. p.m.; A 31236, pr. 18.11.1916 p.m.; Yazı

Liman von Sanders'den İstanbul Büyükelçiliği
Maslahatgüzarına (Radowitz)

Bandırma, 12 Kasım 1916

Çok Sayın Bay v. Radowitz!

<Ekte size bazı ilginç detayları içeren mühendis K.'nın tam bir raporunun[763] kopyasını göndermekten şeref duyarım. Bu arada buradaki kötü durumları değiştirmek için elimizde olan her şeyin yapıldığını, İzmir'den bildirmiştim. Şimdiki bölüm komutanı, raporda adı geçen Albay Nureddin bana sözlü olarak bunun üzerine bilgi verdi.>

Ayrıca Kont Spee'nin bana dün İzmirde verdiği bir yazıyı ekliyorum. Bu yazı İzmir'de büyük huzursuzluk yaratan Ermeni sürgününü anlatıyor. Bu tür kitlesel tehcirler askerî alana sıçradığı için -askerler, demiryollarının kullanımı, sağlık önlemleri, düşmana yakın yerdeki bir şehirde ahali arasında huzursuzluk vs.- ben Valiye bu tür kitlesel tutuklamalara ve sürgünlere bundan böyle benim iznim olmadan kalkışılamayacağını bildirdim. Valiye, tekrarlanırsa, bunu silah zoruyla engelleyeceğimi ilettim.

Bunun üzerine vali geri adım attı ve bana bunların olmayacağını söyledi.

762 Gruppe nicht entziffert.

763 Rapor dosyada bulunmuyor.

Ama o İstanbul'dan (Talat Bey) bunun için talimat aldığını söylediği için, belki yalnızca başka yolların kullanılıp kullanılamayacağı konusunda emin değilim.

Edinebildiğim bilgiye göre İzmir'de yaşayan Ermenilerin sayısı 6-7000'dir, bunlar arasında şehrin en zengin insanları olduğu gibi, tek tük kötü şahsiyetler de vardır.

Maalesef acil görevlerimden dolayı yarın Sayın Büyükelçinin oraya gelişinde İstanbul'da olmam mümkün değil. Fakat en geç Perşembe günü size ve saygıdeğer eşinize veda etmek ve Bay Büyükelçiyi selâmlamak için oraya geleceğim.

Saygıdeğer Bay von Radowitz, İzmir'e gelme imkânı bulamadığınız için çok üzgünüm.

Saygılarımla

Liman v. Sanders

Ek

İzmir, 11 Kasım 1916

Birkaç hafta önce buradaki Katolik mezarlığında bir miktar eski bomba bulunmuştu. Bunun üzerine Vali, buradaki Ermenilerden, Ermeni kaynak şüphe götürmez göründüğü için, bu işte payı olanları piskoposları aracılığıyla bildirmelerini istedi.

Burada tamamen üç yıl önce olana benzer bir durum olduğu görülüyor. Bir yerli dört yıl önce bir ev satın almıştı, üç yıl önce bu evde Ermenilere ait bombalar saklandığı bildirilince, saklanan şeylerden hiçbir haberi olmadığı halde evi satın alan kişi tutukladı.

Meşrutiyet öncesi, buradaki Ermeni komitesi, Jön Türk komitesiyle beraber çalışırken, bu sonuncular, ilkinde ne olup bittiğinden tamamen haberdardılar. Sonra Meşrutiyet gelince, Jön Türk komitesi döndü ve Ermenilerinkini kovuşturmaya başladı. Bana gelen bilgilere göre Ermeni birliği komitesinin o zamanki bütün üyeleri arka arkaya uzaklaştırılmışlar. Çok büyük ihtimalle bu yeni bulunan bombalar, Meşrutiyet öncesine ait.

Buradaki piskoposa bağlı Ermeniler, bu işte payı olan başkaları hakkında bir bilgileri olmadığını söylediler. Ama yine de Vali onlara bir hareketin varlığından haberdar olduğunu bildirdi, failler ona bildirilmeliydi, aksi halde polisi tutuklamayla görevlendirmesi zorunlu olacaktı. Ermeniler tekrar itiraf edecekleri bir şey olmadığını belirttiler ve bunun üzerine polis harekete geçti. Bir dizi tutuklama oldu ve 9 Kasım'da sabahın erken saatlerinde kadın ve

çocuklar getirildi, İzmir ve Kordon'dan olan hepsi, trenle Afyonkarahisar yönüne gönderildiler. Gelen haberler, erkeklerin, kadınların ve çocukların birbirinden ayrı vagonlara konulduğu ve muamelenin çok gaddarca olduğu yönündeydi. Ermeniler toplandılar ve 9'u akşamı, Burnabat'a Valiye gittiler ve müsamaha dilediler. Vali onlara, burada hâlâ Ermeni devrimciler olduğunu bildiğini, sürekli olarak bir barut fıçısı üzerinde oturmaya tahammül edemediğini, Ermenilerin zanlıları bildirmeleri gerektiğini, bunun, ihbar edenin kimliği belli olmadan, piskoposa iletilecek basit bir zarf içinde olabileceğini söyledi. Bunun için kendilerine gelecek salıya kadar mühlet verildi, eğer o zamana kadar bildirim olmazsa, istisnasız bütün Ermeniler gönderilecekmiş. Ben başka bir kaynaktan, 15 ismin verilmesinin istendiğini duydum.

Bu fırsatla özel düşmanlıkların isim bildirme sonucunu doğurabileceği itirazına piskopos, bundan korkulmaması gerektiği, çünkü kendinin bunu kontrol edeceği yanıtını vermiş

<Bütün bu sorun, hukuksal tecavüz ve kurbanlar için doğuracağı sonuçlar bir yana, Alman çıkarları ve Alman itibarı için en büyük öneme sahip.

Hükümet bu tedbirleri, Alman kolordu komutanının dışında başkomutan Mareşal Liman von Sanders'in de İzmir'de bulunduğu bir zamanda aldı. Şehirdeki bu planlı hareketin Almanlar tarafından, ticaretlerini rahatsız eden Ermeni rakiplerini bu yolla halletmek için hazırlandığı dedikodusu yayılıyor.

Maddî açıdan doğrudan bir zarar oluşacak, çünkü gerçekten, Ermeni tüccarlar, Alman mallarını büyük miktarlarda satın aldılar, bunların bir bölümünün parası henüz ödenmedi. Hâlâ Ermenilerce henüz elde tutulan mallar, geride bırakılan mallarla ilgili yeni yasanın uygulanması sonucu, önde gelen Türk öğelere, doğrudan bu malların mülkiyetini, Ermenilerin oldukça yüksek servetleriyle birlikte ele geçirme fırsatı verecektir. Ve bütün bunlar, bunu Almanlar yaptı ucuz bahanesi altında olacaktır.

Aşağı yukarı tamamen Fransız ve İngiliz etkisi altında yetişmiş olan Hıristiyan ahali, bu haberden hiç de hoşnutsuzluk duymaz, hele hele buna uygun rapor verecek olan Amerikan Konsolosunun yakınındaki düşman devletlerin yurttaşlarından hiç söz etmesek de olur.>

Ekselansları Mareşal Liman von Sanders

L. Spee

[İstanbul Konsolosluğunun Başbakana 14.11 tarihli telgrafı]

Yanda belirtilen rapor bittikten sonra bana Mareşal Liman v. Sanders'in bu ayın 11'i tarihli, Kont Spee'nin bir notu eklenmiş olan bu ayın 12. si tarihli bir yazı geldi. Mareşal aşağıdakileri yazıyor:< >

Kont Spee'nin notundan aşağıdaki ekliyorum:< >

[Alman Genel Karargâhı'ndan v. Lossow'a 14.11 tarihli telgraf]

Kopya.

İstanbul Temsilciliği, 1191 No'lu ve bu ayın 13'ü tarihli şu telgrafı çekiyor: "Ermenilerin kitlesel tehciri bugünlerde başladı. Mareşal Liman v. Sanders, askerî nedenle itiraz etti. Hangi askerî sonuçlardan korkuluyor? Toros ve Amanos tren yolunun inşaatının devamı tehlikede mi?" No. 15635.-ia -vekaleten Ludendorff

[Askerî tam yetkili v. Lossow'un 16.11 tarihli, genel karargâhtaki ordu komutanı şefine telgrafı.]

Enver Paşa ile bu işleri yöneten ve tam bilgi sahibi olan [Türk] Genel Karargâhı 2. Bölüm Şefi'nin yeni Ermeni tehcirlerinden hiç haberleri yok. Bu en fazla münferit zanlı kişilere karşı söz konusu olan, tamamen yerel önemsiz bir önlem olsa gerekmiş. Bu yüzden herhangi olumsuz bir askerî sonucun şimdilik doğmayacağına inanıyorum.

[Zimmermann'ın (No. 1315) 18.11 tarihli İstanbul Büyükelçiliğine telgrafı]

Oradan gelen 1191 No'lu telgraf Alman Genel Karargâhı'na bildirilmişti.

General von Ludendorff bunun üzerine İstanbul'a sordu ve General von Lossow'dan aşağıdaki cevabı aldı: [Lossow'un yukarıdaki 16.11 tarihli telgrafına bakınız.]

Bu açıklama oradan gelen 703 No'lu[764] raporla zor bağdaşır görünüyor. Lütfen acele telgrafla açıklama.

[Kühlmann'dan Dışişleri Bakanına, (No. 1220) 21.11]

İzmir Konsolosu bu ayın 18'inde telgraf çekiyor: Ermeni cemaati 30 kadar kişiyi tehlikeli diye bildirdi, adları verilmeyenler burada kalıyorlar veya yollanmışlar geri döneceklermiş.

764 Belge, 1916-11-13-DE-001.

1916-11-13-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14094.
Baskı: DuA Dok. 306 (kıs.)

İstanbul Maslahatgüzarından (Radowitz)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 703

Pera, 13 Kasım 1916

İzmir Reich Konsolosunun bildirdiğine göre, oradaki resmî makamlar Ermeni vatandaşların tahliyesine başlamışlar. Tahliyenin nedeni, birkaç hafta önce Katolik mezarlığında Ermeniler tarafından saklandığı ileri sürülen eski bombalar ve buna benzer malzemeler bulunmasıymış. Bunun üzerine vali Ermeni piskoposu ya da cemaatini arayıp şüpheli kişilerin adlarının verilmesini ve saklanan diğer silahların teslim edilmesini istemiş, piskopos ise bu tür kişileri tanımadığını, başka saklı silahları olmadığını bildirmiş.

Daha sonra, bu ayın 8'inde bazı kişiler tutuklanmış, yaş ve cinsiyetlerine bakılmaksızın tren ile sürgüne gönderilmiş, başka kafileler de sıradaymış. Tahliyeler Vali tarafından yetki verilen İzmir Emniyet Müdürü tarafından yönetilmekte.

Şu anda İzmir'de bulunan Mareşal Liman von Sanders kitlesel olarak tahliyelerin askerî çıkarlara zarar verdiği konusunda uyarmış ve başka tutuklamalara ve tahliyelere izin vermeyeceğini bildirmiş.

Vali ise kendisini savunarak, İzmir'deki Jön Türkler komitesinin kendisinin Ermeniler karşısındaki ılımlı tavrından hoşlanmadığını, böylece İstanbul nezdindeki itibarının zedelendiğini söyleyerek, Ermenilerin tahliyesinin İstanbul tarafından istendiğini açıklamış.

Bu çerçevede, daha önce size sunduğumuz *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 6 Ekim tarihli sayısında yayınlanan başmakaleye işaret etmek istiyorum. Bu makalede, bazı şehir ve bölgelerde yaşayan ve o güne dek kendilerine dokunulmayan Ermenilerin de tehcir edilmesi istenmektedir.

Babıâli nezdinde yapılacak girişimlerle bu önlemlere engel olunabileceğine ihtimal vermiyorum, hattâ kısa bir süre sonra orada yerleşik Ermenilerin de tehcir edilmesine başlanacağından endişe ediyorum.

Daha sonra bana Mareşal Liman von Sanders'in bu aym 12'sinde yazılmış bir yazısı ulaştı, buna bir de aym 11'inde Kont Spee tarafından yazılmış not ekliydi.

Mareşal şunları söylemekte:

"Bu tür kitlesel tahliyeler askerî alanı da etkilediğinden -askerlik çağındaki kişiler, demiryolunun kullanılması, sağlık önlemleri, düşmana yakın bölgelerde bulunan şehirlerde yaşayan ahalinin huzursuzluğu vb.- valiyi arayarak iznim olmaksızın bu tür kitlesel tutuklamaların yapılamayacağını bildirdim. Bunların tekrarı halinde silah zoruyla bunu engelleyeceğimi anlattım.

Bunun üzerine vali tutuklamalara son vereceğini bildirdi.

Ama bu emrin İstanbul'dan (Talat Bey) geldiğini söylediği için, başka yollar aranıp aranmadığı konusunda emin değilim.

Öğrenebildiğime göre, şu anda İzmir'de yaşayan Ermeniler 6-7.000 kişi, bunlar arasında şehrin en zenginleri de var, ama yoksullar da bulunmakta."

Kont Spee'nin notlarından da şunları aktarabilirim:

"Bu konu, olayların kurbanlar üzerindeki şu an kestirilemeyen sonuçları ve işlenen hukuk cinayetleri bir yana bırakılırsa, Almanya'nın çıkarları ya da prestiji açısından son derece önemli.

Hükümetin aldığı önlemler, Alman birliklerinin komutanının yanı sıra Başkomutan Mareşal Liman von Sanders'in de İzmir'de bulunduğu bir zamana rastladı. Şehirde bu planlı uygulamanın, ticarette Ermeni rekabetini böylece ortadan kaldırmak amacıyla Almanlar tarafından hazırlandığı söylentisi yayılmakta.

Direkt maddî zarara da uğrayacağız, çünkü büyük miktarlarda Alman malı satın alan Ermeni tacirler bunların bedellerini henüz ödememiş durumdalar. Ermenilerin ellerinde bulunan mallar ise yeni yasanın uygulanmasıyla birlikte, sıradan Türk unsurlarına bu mallarla birlikte Ermeni varlığının önemli bir kısmına sahiplenme olanağı tanıyor. Ve bütün bunlar Almanlar istedi şeklindeki çok ucuz bir bahane ile yapılıyor.

Büyük ölçüde Fransız ve İngiliz etkisi ile yetişen Hıristiyan nüfus, bu tür haberleri hiç de üzüntüyle dinlemiyor, hele Amerikan Konsolosluğuna yakın duran düşman ülkelerin mensuplarından söz etmek bile gereksiz, söz konusu Konsolosluğun raporlarının da bu doğrultuda olması kaçınılmaz."

Radowitz

1916-11-13-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14094; A 30700, pr 13.11.1916 p.m.; Bo Kon/174; A53a, 3367; Telgraf raporu

İstanbul Maslahatgüzarından (Radowitz) Dışişleri Bakanlığına

No. 1191

Konstantinapol, 13 Kasım 1916

Die Massenverschickung der Armenier aus Smyrna hat in diesen Tagen begonnen. Mareşal Liman von Sanders hat in militaerischem Interesse Einspruch erhoben. Bericht folgt.

[Radowitz]

İzmirli Ermenilerin kitlesel tehciri bugünlerde başladı. Mareşal Liman von Sanders askerî çıkarları öne sürerek itiraz etti. Rapor yolda.

[Dışişleri Bakanlığından (Jagow) İstanbul Büyükelçiliğine
(No. 1301) 15.11]

Mümkünse İzmir'den Ermeni tehcirinin durdurulması veya en azından ertelenmesi için tarafınızdan da harekete geçilmesini rica ediyorum. Almanya'da işgücü açığı olduğu için Babıâli'ye Ermenilerin Almanya'ya sınır dışı edilmesini önersek olur mu? Lütfen telgrafla yanıt, özellikle İzmir'deki Ermenilerin sayılarının aşağı yukarı ne kadar olduğu üzerine de.

Amerika burada Ermeni tehcirlerine karşı yeniden protesto verdi ve bizden acil şekilde yardım istedi.

1916-11-17-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14094/MF7157/35-39
Baskı: DuA Doc. 307 (kıs.)

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Nr. 710

Pera, 17 Kasım 1916

13 Kasım tarihli 703 No'lu rapora ek olarak:[765]

765 A 31127 ve A 31936.

1 Ek

Ekselanslarınıza, Mareşal Liman von Sanders'in İzmir'deki Ermenilerin tehcirine ilişkin yazısının kopyasını ekte arz ediyorum. Bundan ve yanda sözü edilen rapordan da anlaşıldığına göre, Ermenilere yönelik önlemler İstanbul'dan yollanan talimata göre alındı. Tehcirler için kullanılan bahaneler -bir Ermeni mezarlığında güya bulunan bomba ve silahlar- Türk makamlarının artık bilinen bahane repertuarındandır. (demirbaşlarındandır-çev.) Mareşalin müdahalesi, başka yerlerde olduğu gibi İzmir'de de, Alman askerî kurumlarının Ermenilerin sürülmesini istedikleri söylentisi yayıldığı için de bilhassa selamlanmalıdır. Ben Türk Hükümetini bu olayla ilgili olarak uyarma ve ona Ermeni sorunundaki tavrında en büyük itinayı salık verme fırsatını kaçırmayacağım; Türklerin hep pek diri güvensizliğini uyarmamak için Almanya'ya nakil önerisine sanırım uzak durulmalıdır.[766]

Kühlmann

Ek

Kopya

Askerî Misyon Rapor No. 1950, gizli.

İstanbul, 17 Kasım 1916

Rapor

4-11 Kasım tarihleri arasında yeni kurulan 56. Tümen ve Avrupa Savaş Alanı'na gönderilecek 16. Tümen'i teftiş için İzmir'deydim.

9 Kasım Perşembe günü, akşamüzeri Foça yakınlarındaki Avusturya bataryasını teftişten dönerken bana Konsolos Kont v. Spee tarafından 8 Kasım'da ve geçen gece İzmir'de birçok Ermeni'nin tutuklandığı ve bunların trenle ülke içlerine doğru yollandığı bildirildi.

Değişik yerlerden daha ayrıntılı bilgilere ulaşmaya çalıştım. Öğrendiğime göre, yüzlerce Ermeni, polis tarafından -bazen çok kaba bir şekilde, örneğin yaşlı kadınlar ve hasta çocuklar gece yataklarından alınmak suretiyle- tutuklanmış ve doğrudan trene doldurulmuş. Bu olaylar nedeniyle şehirde büyük bir gerilim yaşanıyordu.

10 Kasım sabahı V. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'i Valiye yollayarak bu tür kitlesel tutuklamalara ve göndermelere izin veremeyeceğimi bildirdim; çünkü bunlar düşman tehdidi altındaki bir şehirde askerî alana

766 Zimmermann'ın notu: Tabiî ki söz konusu bile olamaz.

müdahale demekti. Eğer polis bu uygulamalara devam ederse emrimdeki birliklerle bunu silah zoruyla durduracağımı anlattım. Valiye karar vermesi için öğleye dek zaman tanıdım.

Olayları önceden öğrenmiş olan İzmir'deki birliklerimizin komutanı, Prusya Kraliyet Albayı Trommer'e, Yarbay Prigge ile yukarıdaki duyuruyu ve gerekebilecek önlemleri bildirdim.

Öğleden sonra saat 1.30'a doğru Yarbay Kâzım Bey, Burnabad'da bulunan Validen geri geldi tutuklamalara ve gönderilmelere son verildiğini ve bir daha yapılmayacağını bildirdi.

Aynı gün öğleden sonra Valinin birinci kalem müdürü Kara Biber Bey bana geldi, onunla etraflıca bir görüşme yaptım.

Yine aynı günün akşamı İzmir yakınlarındaki Urla'dan (yaklaşık 25.000 Rum yaşamakta) 3 Rum gelerek, Urla'nın en zenginlerinden ve en saygınlarından 10 Rum'un, oraya yollanan 30 jandarma tarafından yakalanarak ifadeleri bile alınmaksızın İzmir hapishanesine atıldığını bildirdiler ve yardım istediler.

11 Kasım öğleden önce Urla'ya giderek anlatılanların doğru olduğunu gördüm ve bölge komutanlığından ayrıntılı bilgiler aldım.

11 Kasım öğleden sonra Vali beni bizzat ziyaret etti. Uzun süren konuşmamızda bana Ermenilerin neden tutuklandıklarını anlattı. Yeterli dayanağı olmayan bu nedenleri onaylayamazdım ve en büyük bölümünde Yunanların oturduğu İzmir'deki askerî durumun mutlaka en büyük sükuneti gerektirdiğini vurguladım.

Vali aramızda kalmak kaydıyla, yukarıda açıklanan nedenlerle alınan önlemlerin, Bakan Talat Bey ve diğer yetkili kişilerle (Komite üyeleri) uyum içinde saptandığını söyledi.

Bu bölgenin komutanı olarak kendi bölgemde buna izin vermeyeceğimi, yoksa huzurun tehlikeye atılacağını Valiye anlattım. Neden soran olursa bana göndermesini söyledim. Vali bunu kabul etti ve bana yazılı olarak haber ulaştıracağına söz verdi.

Aynı zamanda, Urla'da suçsuz insanların tutuklanması hakkında hemen soruşturma başlattım.

Akşam İzmir'den ayrıldım. Vali de istasyona gelmişti.

Bandırma'ya dönüşümden kısa bir süre sonra Başkumandanlık, Validen, Ermenilerin nereye götürüldüklerinin ve suçsuz bulunanların İzmir'e geri nakledileceklerinin bildirildiği bir yazı aldı.

[Liman von Sanders]
Prusya Kraliyet Süvari Generali

1916-11-17-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14094 A31174,pr 18.11.1916 am; Telgraf raporu

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Dışişleri Bakanlığına

No. 1209

Pera, 17 Kasım 1916

1301[767] No'lu telgrafa cevap.

İzmir'deki durumu etraflıca değerlendirdikten ve Mareşal Liman von Sanders'le anlayış birliğine vardıktan sonra Ermenilerin Almanya'ya nakledilmesi önerisinin Türklerin güvensizliğini uyandıracağından ve politik olarak zararlı etkiler doğuracağından emin oldum. İzmir'den Ermeni tehcirleri mareşalin müdahalesi üzerine bitti.

Rapor gelecek.

[Kühlmann]

1916-11-18-DE-003

Kaynak: PA-AA/R 14094, A 31836, pr. 24.11.1916 p.m; BoKon; A53a, 3391; Rapor

İzmir Başkonsolosundan (Spee)
İstanbul Maslahatgüzarına (Rodowitz)

S. Nr. 108/2087

İzmir, 18 Kasım 1916

Bilindiği üzere, 8 Kasım'da bir grup Ermeni, ertesi gece aileleri tutuklandı ve tümü ertesi sabah trenle iç bölgelere gönderildiler, geride kalan Ermeniler de sürgünle tehdit edildiler.

Genel bağlamda valinin Ermeni cemaatinin 12 gözde üyesine evinde 9'u akşamı yaptığı bir konuşmada şaşırtıcı bir bakış açısına sahip olduğu görüldü. Bu bana gizlice, aşağıdaki şekilde anlatıldı:

"Türkiye savaşa girdiğinde hükümet, Ermenilerin, diğer vilayetlerde sadık kalacaklarını umarken özellikle Ermeni illerinde Rus tarafına geçeceğinden çekiniyordu. Son tahlilde hayal kırıklığına uğradı. Sadece Rus ilerleyişini

767 A 30700.

kolaylaştırmayan, aksine mevzilenmede Ruslara hizmet etmeye çalışan bir organizasyon mevcuttu. Edirne ve Ankara'da devrimci hazırlıklar keşfedildi ve Ermenilerin Doğu cephesindeki zalimlikleri hükümetin Ermenilere karşı misillemesini gerekli kıldı. Vilayetlerdeki Ermeni tehciri hükümet tarafından sistematik olarak yürütüldü ve benim burada, bu vilayet için aynı emirlerin uygulanmasına, buradaki halkın hükümete karşı bir şeyler yapma yeteneği olmayan sakin insanlardan oluştuğu gerekçesiyle karşı çıktığım biliniyor. Buradaki Ermeniler devlet düşmanı hareketlere yabancı ve eğilimsizmiş. Benim o düzenlemelerin uygulanmasını engellemem böylelikle mümkün oldu. Burada hazır bulunan beyler, sizler buradaki işlerinizle hiç rahatsız edilmeden uğraşabileceksiniz, büyük servetlerinizi burada ülkeye borçlu olduğunuz açıkça biliniyor. Merkezî hükümet Ermenilere karşı tedbirleri düzenlediğinde, ben size, bana karşı açık olmanız gerektiğini ve herhangi bir yerde bomba veya Taşnak komitesinin bu tür şeyleri saklayıp saklamadığını dürüstçe bildirmeniz gerektiğini açıklamıştım. Bana o zaman yapılmış patlayıcı maddelerden artık hiçbir şey kalmadığına dair garanti verildi. Ben bunu gerçek kabul ederek merkezî hükümete bildirdim. Bunun hemen ardından kısa bir süre sonra eski Taşnak kulüp evinde 5 sandık patlayıcı madde bulundu. Bunun üzerine ben yakalananların savaş mahkemesine çıkarılmamasını, içerlere sürülmesini önerdim. Bir süre sonra şehirde birkaç yerde, İngilizlerin liman önünde bulundukları, şehri önümüzdeki günlerde alacakları, burada Türk Hükümetine karşı konumlandıkları bilgisini veren Ermeni kaynaklı ilânlar bulundu. Burada hazır bulunan beyler, benim sizi o zamanlar çağırdığımı, sizinle bu insanların teslim edilmesi gerektiğini konuştuğumu biliyorsunuz. Nitekim daha sonra tutuklama sizlerin uzlaşmasıyla sağlandı. Ben İzmir'de Ermeni meselesinin tekrar ortaya çıkmayacağını kabul etmek istiyordum ve ettim.

Daha 5 ay önce polis, Ermeni mezarlığında bomba ve tabanca saklandığını bildirdi. Ben o zaman haberin doğruluğundan kuşku duyduğum sürece rahatsız edilmenizi istemediğim için mezarların açılmasını reddettim. Onlar bu arada bombaların görüldüğünü ve Karataş'taki Ermeni kilisesinin ön avlusundaki kuyuda, bir su dolu kovada tabanca bulunduğunu, diğer araştırmaları bunun için yürüttüklerini bildirdiler. Ben onlardan, beni bu yükten kurtarmak için suçluları veya isyancıları tesbit etmelerini ve böylece sizlerin güvenlikte olmanızı rica ettim. Onlar bunu yapacaklarını, polisin görevinin bu olduğunu açıkladılar. Ben sizi, polisin bu iş için uygun olmadığını ve olayı eline alırsa birçok suçsuz insanın da birlikte cezalandırılabileceği konusunda uyardım. Onlar sizin pozisyonunuzdalar, bu durumda biz naklin başlangıcına geldik; ve uygulamanın sonuna vardırılması bana üzüntü verecek. Bugün hemen hepsi arkadaş veya akraba olan 250 kişi buradan götürüldüler, onlar bana, göndermek

zorunda kalacağım yeni düşmanlar yaratıyorlar, böylece sürgün edilecek düşmanların sayısı çoğalıyor, en itibarlıları olan buradakiler de gitmek zorundalar. Benim Ermenilere müsamahamdan dolayı sadece beni merkezî hükümet sürekli olarak azarlamıyor, aksine vilayet sakinlerinin hiç de az olmayan bir bölümü de bundan hoşnut değil. Elbette ben bu insanların, planlarını bozmak için sürekli sözünü kestim. Ancak ben bunu yapmakla, hatta Ermenilerin 30-40.000 lira kadar rüşvet ödeyerek benden huzur satın aldıklarını idda eden birçok düşman kazandım. Bu dedikoduların doğru olmadığını en iyi siz anlarsınız, ama ben size şimdi açıkça, olaydan yorulduğumu söylüyorum ve detaylarla uğraşamam, bu korkunç çalışma temposu bana yük oluyor ve sizden cemaatinizin içinde bizzat bir beyaz masa oluşturmanızı istemek zorundayım.

Bana hâlâ İzmir'de bulunan suçluları kendi isteğinizle söyleyin, aksi halde Ermenilerin geneli bundan acı çekecek. Siz beni tanıyorsunuz ve bugün gönderilenlerin caniler oldukları düşüncesinden ne ölçüde mutsuz olduğumu biliyorsunuz, ama suçsuz olduğu halde götürülenler için günah sizin omuzlarınızdadır. Eğer iyi niyetinizi gösterseydiniz tehcir olmazdı. Eğer siz şimdi zahmet eder ve suçluların adını verirseniz, sadece artık sürgünlerin olmayacağından değil, aksine tüm suçsuzların benim emrimle bugün geri geleceğinden emin olabilirsiniz."

Ermeni cemaatinin bir dizi görüşmesi oldu, ihbar kâğıtlarının kabulü için Ermeni katedraline bir sandık konuldu, tüm Ermenilere de cemaat için tehlikeli olabilecek insanların anonim olarak bildirilmesi ve sözü edilen sandığa bu isimleri atma talebiyle bir çağrı yapıldı. Pazar günü bunu kürsüden ilen Ermeni piskopos da bir Kuzey Amerikan müdahalesi söylentisinin tamamen yanlış olduğunu, eğer salıya kadar istenen bilgiler toplanmazsa kendisi de dahil tüm cemaatin gitmesinin zorunlu olacağını bildirdi. Pazartesi günü o valinin Ermeniler hakkında iyi düşündüğünü ve olayın açığa çıkmasına yardımcı olacak herkese müsamaha göstereceğini, nihayette Türk hükümetinin tatmin edilmesi gerektiğini söyledi.

Salı günü 14 Kasım'da valiye cemaatin isimleri büyük bir dikkat ve vicdanî sorumlulukla tesbit ettiği, bu şahısların daha yakından izlenmesi ve test edilmesi uyarısıyla birlikte 30 isimli bir liste verildi. Bu cevap üzerine genel vali kızdı, ya cemaat tehlikeli bulduğu insanları açıklamalıydı ya da verilen cevabın valinin taleplerini karşılamadığını söylemeliydi şeklinde uyardı. Aynı gün liste tüm isim ve uyarılarla valiye verildi, cemaat vicdanî kanaatine göre vilayet idaresine verilen şahısların kuşkulu insanlar olduğunu ve bu yüzden vilayet idaresini haberdar etmekle kendini görevli saydığını, adı geçenlerin cemaat için tehlikeli olabileceğini bildirmeyi gerekli gördüğü uyarısıyla listeyi vermişti. Bu sırada piskopos aşağıdakileri söyledi:

Bana eğer zikredilen insanların kötü olup olmadıklarını sorarsanız kesin cevap veremem. İnsanların geçmişi gerçi temiz değil ama ben onların hemen tümünün son yılda büyük bir sükûnet içinde yaşadıklarını ilâve etmek zorundayım.

Vali bu sonuçtan memnun olmuş görünüyor. Benim karşımda vali bugün ilk defa Ermenilerin bizzat tehlikeli kişileri bildirmeyi becerdiğini söyledi, bunlar gönderileceklermiş ve suçsuz yere gönderilmiş sürgünler de geri geleceklermiş.

Sürgünlerden 9'unun sürgünlüğünün devamı için merkezî hükümetin karar verdiğini, fakat genel valinin aksini emrettiğini ve bunu hükümete bildirdiğini ben gizlice öğrendim.

Ermeni sorunu böylece İzmir için geçici olarak halledilmiş oldu. Bu ayın başındaki gelişmeler, 5. Ordu ve 17 alay Almanların elinde olduğu ve bu her iki yüksek askerî kumanda gücüne sahip kişilerin sürgün sırasında İzmirde bulunduğu için Almanya'nın görüntüsü düşündürücüydü. Bu durum üzerine Almanların Ermenilerle olan ticarî rekabet meselesini bu yoldan hallettikleri haberi yayıldı. Diğer taraftan genel valinin ordu yöneticisi Mareşal Liman von Sanders tarafından uyarılarak bu tür tutuklamaların askerî durumu etkilediği ve komutanın bu nedenle artık sabdemeyeceği biçimindeki haber yayıldı. Kamuoyuna duyurulmadı ama bu günlerdeki sık sık bir araya gelişler halkta Alman çevrelerin Ermenilere karşı olayı kullandıkları yönünde kesin etki yarattı.

L. Spee

[İstanbul Büyükelçiliğinin 20.11 tarihli notu]
Ekselansları Başbakan Bay von Bethmann Hollweg'e eski yazıyla verilecek.

1916-12-04-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R 14094.
Baskı: DuA Doc. 309 (değ. kıs.)

Erzurum'da Bulunan Vekilden (Scheubner-Richter)
Alman Şansölyesine

Tgb.Z. 243

Şu anda Münih'te, 4 Aralık 1916
Würmtalstrasse 17

Sayın Ekselansları!

Erzurum'dan gönderdiğim 5 Ağustos 1915[768] tarihli raporum ve ondan sonrakilere atfen, benim Ermeni sorunu hakkında bildirdiğim görüşü takdir ederek Ekselanslarınızın verdiği ve içeriği Kayzerlik Büyükelçiliğince Musul'da bana 28 Ekim 1916 tarihinde gönderilmiş olan talimatınıza dayanarak, en itaatkârca, şu önerileri yapmama izin vermenizi istiyorum:

En son anda bile, bu sorunla uğraşan Türk Komitesi üyeleri ve Ermeniler arasında bir modus vivendi (tahammül edilebilir bir arada yaşama biçimi-çev.) yolunu açma çabamda ben, benimle birlikte Azerbaycan'a ve Doğu-Kafkasya'ya gelen ve şahsen de çok iyi tanıdığım İttihat ve Terakki Komitesi Genel Müfettişi Ömer Naci'den destek alabileceğimi varsaydım, çünkü onun diğer Komite üyelerinin merhametsiz tedbirlerini onaylamadığını biliyordum. O haklı olarak bu tarzın Fidai isimli Kafkas Partisinin liderleri üzerinde iyi bir etki bırakmayacağından korkuyordu.

Birlikte yaptığımız seyahat sırasında onu Ermenilere karşı yapılan uygulamaların anlamsızlığı konusunda iyice ikna edeceğimi umuyordum. Ayrıca benim orada oluşumun en azından, Ömer Naci'ye bağlı birliklerin, bizimle birlikte yolculuk eden, aralarında Trabzon Vilayeti'ndeki Ermeni katliamlarının kışkırtıcısı olarak bilinen Dr. Fuad'ın da bulunduğu diğer bazı Komite üyelerince, tıpkı Kuzey İran'daki Hıristiyan katliamlarını sahneleyen Halil'in birlikleri gibi kötüye kullanılmalarını engelleyeceğini hesap ediyordum.

Memnuniyetle söyleyebilirim ki tüm bu beklentilerim yerine geldi. Ömer Naci'nin kendisi, bir Alman subayı olarak benimle, diğer Komite üyelerine karşı ölçülü tavrı için bir dayanak bulmaktan memnundu.

Bitlis'e kadar geçtiğimiz bölgelerdeki harabeye dönmüş köylerde katledilmiş Ermenilerin korkunç manzarası diğer beylerde de etki yapmaktan geri kalmadı. Kafadarlarının yaptıklarına benim ve yanımdaki diğer Almanların şahit olmasından gözle görülür şekilde rahatsız olmuşlardı ve tekrar tekrar bütün suçu Kürtlere yükleyen açıklamalarla bizim gözümüzdeki kötü izlenimi hafifletmeye çalıştılar.

Gerekli gördüğüm ölçüde Musul'daki Alman Kayzerlik Konsolosluğu aracılığıyla bu yolculukta gördüklerimi rapor ettim. Tek tek olaylarda, örneğin Bitlis'te hâlâ orada geriye kalmış olan ve Amerikan kadın misyonerlerce bakımları üstlenilen Ermeni kadın ve çocuklarına kolaylıklar sağladım ve sonunculara da yardım ettim.

Durumu karakterize eden şu olayı da anlatmadan geçmek istemiyorum:

768 A 28584.

Bizi 6. Ordu'nun yeni saptanan komuta alanına götüren Musul yolunda, Ömer Naci'nin ve benim bölüklerim, güya isyancıların saklandığı Hezak yakınındaki Ermeni köyünü basmamız ve cezalandırmamız emrini aldılar. Ben tam zamanında bu sözde "isyancılar"ın, katliamdan korktukları için orada gizlendiklerini ve onlara can güvenliği garantisi verilirse seve seve silahlarını bırakmaya hazır olduklarını öğrendim. Musul'daki Alman Konsolosluğundan bir temsilci ve benim tarafımdan teklif edilen aracılık denemesi, durumu bildirmiş olduğum 6. Ordu Başkomutanlığı tarafından reddedildi.

Ben yaklaşan anlaşmazlık tehlikesinden, bana bağlı Almanları, subayları ve birlikleri Musul'a çağırarak ve bana teslim edilmiş Türk birliklerine emir yetkisini, Türk subaylarımdan birine devrederek sıyrıldım, burada gösterdiğim gerekçe, bunun "Türklerin iç sorunu" olduğu ve burada Almanların, "jandarmalık görevi" yapan Türk birliklerine emir vermelerinin doğru olmayacağı şeklindeydi.

Davranışım daha sonra Mareşal v. D. Goltz'un muvafakatım aldı. Türk tarafı da davranışımı "maharetli" buldu. Burada ortaya çıkan hayal kırıklığı, bana verilen bu emrin, Halil Bey'in, beni ve bana eşlik eden Almanları, Ermeni sorununun içine bizi mahçup duruma düşürecek şekilde çekme denemesini içerdiğini gösteriyor.

Daha sonra bölüğümün yeni oluşturulan Musul Grubu'na bağlanışı ve benim böylece askerî olarak Musul Valisi Halil Bey'in kumanda alanına verilmem, doğal olarak Ermeni sorununa müdahale konusunda bana, çok ihtiyatlı olma zorunluluğunu getirdi.

Kritik konumuma rağmen burada bulunduğum süre içinde de, Kuzey İran'da operasyon yapan Türk birliklerince, oradaki doğu Hıristiyanlarına karşı katliamlar veya olağanüstü baskılar yapılmamasını sağladım.

Özellikle altını çizmek isterim ki Ömer Naci'nin işbirliği ile Sauçbulag'ın fethi sırasında, oradaki Müslüman olmayan halkı, Rusya yandaşları da dahil, şehrin daha önce Türk birlikleri ya da çeteciler tarafından işgal edilişleri sırasında olmuş olan katliamlar ve ırza geçmelerden korumayı başardık.

Bu, Sauçbulag'ta yaşayan Amerikalı misyoner Fossum ve Alman misyoner Meta v. D. Schulenburg tarafından özellikle takdirle karşılandı.

Rusya tarafında çarpışan Ermeni liderlerle, Süryani Hıristiyanların aracılığıyla sağlamayı umduğum uzlaşma yolunu açma denemesi, Rus taarruzu ve buna bağlı askerî operasyonlar nedeniyle kesildi.

Esirlerin ifadelerinden ve bana ulaşan diğer haberlerden, Türk birliklerinin bu defaki ölçülü tutumunun karşı tarafta şaşkınlık yarattığını ve Kuzey İran ve Doğu Kafkasya'da bundan önceki Türk hücumlarının bıraktığı kötü

etkiyi en azından silmeye yaradığını saptadım.

Bu yılın Mayıs ayında Rus birliklerinin ilerlemesi sonucu zayıf Türk kuvvetlerinin geri çekilmek zorunda kalması ve aynı anda benim başka yerde askerî görev almam, bu yöndeki çabalarıma geçici olarak bir son verdi.

Buna ek olarak şuna da işaret etmeme izin verin lütfen.

Ermenilere uygulanan nakillerin onların imhasına eşit olacağına, daha doğrusu tam da bunun amaçlandığına ilişkin duyduğum ve Erzurum'dan gönderdiğim raporumda da belirttiğim kaygılarım, ne yazık ki gerçekleşti. Bu nakledilen milletten hâlâ Mezopotamya'da hayatta olanlar, acınası bir halde bulunmaktalar. İstanbul'da ve başka büyük şehirlerde yaşayan birkaç yüz binin dışındakiler hariç Türk Ermenilerin kökünün kurutulduğu söylense abartılmış olmaz.

Ermenilerin kökünün kurutulmasının sebebine ve bu uygulamaların Türkiye için politik ve ekonomik sonuçlarına girmeye kalksam, ileri gitmiş olurdum.

Ne yazık ki şimdilik bu konu kapandı. Artık yardımlarımızı ve ilgimizi sadece Mezopotamya'da hayatta kalanların durumunu kolaylaştırmaya yönlendirebiliriz.

Ama Ekselanslarının dikkatlerini bir başka şeye daha çekmek için kendimi sorumlu tutuyorum. Önemli Türk şahsiyetlerle yaptığım bir dizi konuşma bende şu izlenimleri bıraktı:

Jön Türk Komitesi'nin büyük bir bölümü, Türk devletinin yalnızca saf Müslüman ve Pantürkist temelde kurulması gerektiği görüşünde. Burada yaşayıp da Müslüman ve Türk olmayanlar zorla Müslümanlaştırılmalı ve Türkleştirilmeli, bunun mümkün olmadığı durumda ise yok edilmeli.

Bu planı gerçekleştirmek için bu baylara şu an, en uygun zaman olarak görünüyor.

Programlarının ilk maddesi Ermenilerin halledilmesi idi.

Türkiye ile müttefik olan devletler için Daşnaksagan Partisi'nin hazırladığı sözde bir devrim bahane olarak öne sürüldü. Bazı yerlerdeki huzursuzluklar ve Ermenilerin kendini koruma çabalarıysa abartıldı ve Ermenilerin sınır bölgelerinden tehciri için bahane edildi. Yollardaki Ermeniler Komitenin kışkırtmalarıyla Kürt ve Türk çeteler tarafından, bazı yerlerde jandarmalar tarafından da öldürüldü.

2) Aşağı yukarı aynı zamanda Doğu Kürdistan'da Nasturiler kahramanca direnişlerinin ardından Musul Valisi Haydar Bey tarafından yurtlarından kovuldular ve kısmen öldürüldüler. Tarlaları ve evleri tahrip edildi. Hayatta kalmayı başaranlar Ruslara sığındı ve şimdi onların saflarında Türkiye'ye karşı savaşıyorlar.

3) Halil Bey'in Kuzey İran'a düzenlediği sefer, Ermeni ve Süryani taburlarının katledilmesine ve Ermeni, Süryani ve İranlı halkın Kuzey İran'dan kovulmasına sebep oldu ve arkasında Türklere karşı büyük bir kin bıraktı.

4) Araplarla bir hesaplaşma da düşünülüyor, ancak bu sıralar askerî olarak uygun olmayan durum bunun için henüz zamanın gelmediğine işaret ediyor. Bunun yerini tutacak başka uygun bir yöntem olarak, şimdi çok sayıda Arap'ı silah altına alıp, onları Arap birlikleri olarak yetersiz teçhizatla, iklim şartlarının zor olduğu yerlere (Kış seferi 1914 Erzurum, 1915 Kuzey İran) yollamayı buldular.

5) Pantürk düşüncelerinin gücünü ve uzaktan etkisini komik şekilde abartarak ve Kafkas Ermenilerinin etkisini küçümseyerek, Kafkasya'daki Müslümanların Türkiye'ye katılmak için Rusya'ya karşı bir isyana teşvik edilebileceğine inanıyorlar ve Ermenilere karşı girişilen hareket ve Kafkas sınır bölgesindeki Türk-Kürt başıbozukların tutumuyla, bu planın gerçekleşme olasılığının çok azaldığı yavaş yavaş idrak ediliyor. Kafkaslılar arasındaki Alman propaganda çalışmaları hoş karşılanmıyor ve sıklıkla engelleniyor.

Türklerin, orada yaşayan diğer milletlerle ilişkileri hakkındaki (1916 yılının Ağustos ayı sonuna kadar edindiğim) kişisel izlenimlerimle, geleceğe yönelik şunları dile getirmek isterim:

Bana 6. Ordu alanında, Türk tarafında çarpışan Kürtleri şevklendirmek için, onların fanatizminin körüklenmesi ve oradaki Hıristiyan ahaliye karşı istediklerini yapma yönünde serbest bırakılmalarının denenmesi olanak dışı gibi görünmüyor.

Belirli koşullarda Kuzey ve Orta İran'da, benzer şekilde Sünni Kürtlerin Şii İranlılara karşı kullanılmaları gerçekleştirilebilir ve böylece olayın ekonomik sonuçları bir yana, bunlar arasında, bizim de çıkarlarımıza zarar verecek olan sürekli bir husumet yaratır.

Netice olarak edindiğim izlenim, Ermeni sorunundaki çekingen tutumumuzun zayıflık olarak değerlendirildiği için Türkiye ve İran'daki itibarımıza gözle görülür şekilde zarar verdiği yönündedir. Jön Türkler Komitesi'nin merhametsiz girişimlerine karşı daha keskin bir tavır, saygınlığımıza yararlı olurdu ve yalnızca gayri Müslimlerin ve Arapların değil, aynı zamanda Eski Türklerin (gelenekçi, eski yönetici sınıf ve kadro kastediliyor-çev.) ve Jön Türklerin arasındaki şimdiki azınlığın da bize sempatisini kazandırırdı.

Türk politik ilişkilerinin bu kararsız halinde, taşrada etki sahibi olan bu çevrelerdeki havayı da hesaba katmak, kanımca yerinde olurdu.

"Eğer biz Türkler, Osmanlı Devletinin varlık yokluk savaşında kan kaybından öleceksek, o zaman burada başka bir millet de kalmasın." Jön Türklerden

olan bir politikacının bu cümlesi, Jön Türklerin bakış açısını en iyi şekilde anlatıyor. Ve çoğunlukla organizasyon ve öngörü zayıflığından kaynaklanan saf Türklüğün (Anadolulular) zayıflaması, mantıken Türkiye'de yaşayan diğer milletlerin de imha edilmesini beraberinde getiriyor.

Dikkatimizi bu imha sürecine çevirmemizin ve mümkün olduğu yerde ona karşı durmamızın, bizim için politik ve ekonomik açıdan zorunlu olduğu kanısındayım.

Scheubner-Richter

[Zimmermann'ın cevabı, 18.12]

Ew. pp. olarak göreviniz hakkındaki ilginç ayrıntılı anlatımlarınız ve Türkiye'de edindiğiniz izlenimlerinizi yazdığınız raporun elime geçtiğini teşekkür ederek onaylarım.

[Zimmermann'dan İstanbul Elçiliğine (No. 1367)]

Dikkati nazara alındı ve tamamlayarak gönderildi.

Ermeni sorunu karşısında aşırı çekimser tutumumuzun saygınlığımıza, Jön Türk erk sahipleri nezdinde de çok faydası olmadığı görüşü, galiba inkâr edemez.

1916-12-25-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/Embassy Constantinople/Vol. 174

Baskı: DuA Doc. 310 (kıs.)

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Zimmermann)
İstanbul Maslahatgüzarına (Göppert)

Nr. 1410

Berlin, 25 Aralık 1916

Bir kopyası bana sunulan, Kudüs Reich Başkonsolosluğu Yardımcı Konsolosunun 14 Aralık tarihli K.No. 177 sayılı gizli raporunda, Türklerin bütün yalanlama çabalarına rağmen güvenilir kaynaklara dayanılarak tehcir edilen Ermenilerin hâlâ zorla İslâmlaştırıldıklarından söz edilmektedir. Aynı haber başka kaynaklardan da buraya ulaşmış ve geniş Alman Hıristiyan çevreler arasında haklı bir tepkiye yol açmıştır.

Huzursuzluk yaratan uygulamaların kamuoyunca açıkça tartışılmasını

bugüne dek zor engelledik. Sayın Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığına sunulan dilekçelerde başvuru sahipleri, zorla dinleri değiştirilenlerin barış antlaşmasından sonra eski inançlarına geri dönme olanağına gerçekten sahip olmaları konusunda acilen garanti istemektedirler.

Sizden bu konuyu Babıâli ile dostça ama son derece ciddi bir şekilde görüşmenizi ve onlara zorla İslâmlaştırmaya göz yumulmasının barış görüşmelerini güçleştirmekle kalmayacağını, diğer güçlere ileride Türklerin içişlerine karışmaları için yeni bir gerekçe sunacağını anlatmanızı rica ediyorum. Bir Hıristiyan güç ve Türkiye'nin içte güçlü olmasına ve bağımsızlığına değer veren bir müttefikleri olarak sorunu acilen ve temelden çözmelerini önemle tavsiye ederiz.

Zimmermann

1917-01-05-DE-011

Kaynak: DE/PA-AA/Embassy Constantinople/Vol. 174.
Baskı: DuA Doc. 311/312 (değ. kıs.)

İstanbul Maslahatgüzarından (Göppert) Dışişleri Bakanlığına

Nr. 17

Pera, 5 Ocak 1917

1410 sayılı kararname hakkında.

Görev yerine getirildi. Halil Bey zorla din değiştirmelere engel olacağına söz verdi. Zorla din değiştirenlerin hemen tekrar Hıristiyanlığa geri dönmelerinin yerinde olmayacağını söyledi. Barıştan sonra bu sorunun daha kolay çözüleceğini belirtti.

G[öppert]

[Göppert'in Notu 4.1.]

Halil Bey ile görüşülenler.

Yazıyı geri almamı rica etti, çünkü Kont Metternich ile bu tür görüşmeler sonrasında yazılı hiçbir şey verilmemesi konusunda anlaşmışlar.

Enver ve Talat Paşaları zorla din değiştirmelerin hemen engellenmesi için ikna etmeye çalışacağına söz verdi. Din değiştirenlerin Hıristiyanlığa geri dönmelerinin şu anda pek uygun olmadığını, çünkü bu durumun yeni tehcirlere yol açabileceğini belirtti. Ermenilere baskı yapılan Abdülhamit döneminden sonra da görüldüğü gibi, savaştan sonra zaten bunun mümkün olacağından söz etti.

Ek

Péra, le 4 janvier 1917

Le Gouvernement Allemand apprend de sources dignes de foi que, conrairement aux démentis officiels, on continue de forcer les Arméniens dans les provinces a renier la fois chrétienne et a embrasser l'islamisme. Les nouvelles de ces faits s'étant répandues en Allemagne les milieux chrétiens s'en sont émus a juste titre et ce n'est qu'a grande peine que le Gouvernement Allemand a réussi a empêcher, jusqu'a présent, la discussion publique de cette question; cependant, il ne peut ne pas tenir compte des nombreuses démarches faites aupres de Mr. le chancelier de l(Empire et aupres de Département des affaires Etrangeres a l'effet de faire cesser ces persécutions et de donner aux personnes converties de force la faculté de rentrer dans la foi chrétienne apres le rétablissement de la paix.

Le Gouvernement Allemand, en sa qualité de puissancc chrétienne, ne peut que regretter et désapprouver des actes de violence qui sont contraires aux principes de la liberté de conscience, principes qui ont été toujours observés en Turquie et qui, d'ailleurs, ont été consacrés dans un article spécial de la constitution Ottomane. De même, il est d'avis que les persécutions des Arméniens Chrétiens sont de nature a créer au Gouvernement Ottoman de sérieuses difficultés lors de la dicussion des conditions de paix, et il prévoit que les puissances de l'entente en profiteront a l'avenir pour s'ingérer dans les affaires intérieures de l'Empire.

Le Gouvernement Allemand guide par le sincere désir de contribuer a l'affermissement de l'indépendance nationale de l'Empire Ottoman, a cru de son devoir de commuquer au Gouvernement Ottoman sa maniere de voir au sujet d'une question qui, dans ce sens, intéresse également les deux Gouvernements alliés, en même temps, il aime a espérer que le Gouvernement voudra bien prendre les mesures nécessaires mettre fin a des incidents qui ne peuvent être justifiés ni par les intérêts militaires ni par des motifs d'ordre public.

[*Kendi çevirisi*]

Pera, 4 Ocak 1917

Resmî makamlardan gelen tekziplerin aksine Alman Hükümeti güvenilir kaynaklardan öğrenmiştir ki taşra vilayetlerinde hâlâ Ermeniler Hıristiyanlık inançlarını inkâr ederek İslâmiyet'i kabul etmeye zorlanmaktadırlar. Almanya'da bu olaylarla ilgili haberler yayılmış olduğundan Hıristiyan çevrelerde haklı olarak tepki yaratmış ve Alman Hükümeti şimdiye kadar bu meselenin

kamuoyunda tartışmalar yaratmasını büyük zorluklarla engellemeyi başarabilmiştir, ancak İmparatorluk Şansölyesi ve Dışişleri nezdinde bu zulmü durdurmaya ve zorla din değiştiren kişilere barış sağlandıktan sonra yeniden Hıristiyanlığa dönme imkânının sağlaması yönünde yapılan çok sayıdaki müracaatları Alman Hükümeti tarafından göz ardı edilemez.

Alman Hükümeti, Hıristiyan bir güç sıfatıyla, ne yazık ki Türkiye'de gözlenegelmiş vicdan hürriyeti ilkelerine aykırı bu şiddet olayları karşısında ancak üzüntü duymakta ve bunları tasvip etmemektedir. Kaldı ki bu ilkeler Osmanlı Anayasasında özel bir maddeyle benimsenmiştir. Aynı şekilde, Alman Hükümeti Hıristiyan Ermenilere karşı yapılan baskıların, barış şartlarının görüşülmesi sırasında ciddî güçlükler doğuracağı düşüncesinde olup ittifak güçlerinin gelecekte imparatorluğun içişlerine müdahale etmek için bu durumu kullanmak isteyecekleri düşüncesindedir.

Bu bağlamda, Osmanlı Devletinin millî bağımsızlığını güçlendirmeye katkıda bulunma azmindeki Alman Hükümeti, iki müttefik hükümeti de ilgilendiren bir mesele konusunda kendi görüşünü Osmanlı Hükümetine bildirmeyi kendine bir görev bilmekte olup aynı zamanda Osmanlı Devletinin ne askerî menfaatleri ne de kamu düzeni gerekçelerinin haklı kıldığı bu olaylara son vermeye yönelik gerekli tedbirleri alacağı umudunu taşımaktadır.

1917-01-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14095; A 2615, pr. 23.1.1917; Rapor

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Başbakana (Bethmann Hollweg)

Nr. 46

Pera, 20 Ocak 1917

Kopya

1 Ek[769]

PP.

Her ne kadar Bay Elkus şimdiye kadar Türkler karşısında Ermeni meselesine temas etmekten kaçmdıysa da, yine de Amerikan talepleri arasında Ermenilere karşı kök kurutma politikasında bir revizyonun da olacağı şüphe götürmez. Amerikalılar Ermenistan'ın entelektüel açıdan uyandırılması için

769 Dosyada bulunmuyor.

çok şey yaptılar ve bunu yapmakla Türk Ermenilerinin acıklı yazgılarının oluşmasında dolaylı olarak pay sahibi oldular. İki ülke arasındaki ekonomik yakınlaşmaya karşı Amerika'daki Ermeni dostu öğelerin muhalefetini susturmak için, bu yönde belli yatıştırıcı teyitler gerekli olacaktır. Bugünkü Türk iktidar sahiplerinin Ermeni politikasıyla tamamen özdeşleşmiş olmalarına rağmen, Ermeni halk öğesinin zayıflatılması hedefine büyük ölçüde erişildiği şu anda, bu yoldan artık bir dönüşü hiç de imkânsız bulmuyorum.

[Kühlmann]

1917-02-16-DE-003

Kaynak: DE/PA-AA/R14095/A 5919; Rapor
Baskı: DuA Doc. 317 (değ.)

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

Pera, 16 Şubat 1917

Kopya.

Gizlidir.

Talat Paşa kabinesi dün kendini resmî olarak meclise takdim etti. Bu vesileyle yeni Başvezir program niteliğinde bazı açıklamalarda bulundu ki, bunlar bana ilkesel olarak çok önemli ve Türkiye'nin iç tarihinde yeni bir dönüm noktası oluşturacak nitelikte görünüyor.

Ekselanslarına daha önce de arz ettiğim gibi, etkin çevreler arasında bazı Komite üyelerinin acımasız, kanlı bir vahşet uygulamaktan gözünü sakınmayan milliyetçiliğine karşın, Türkiye'de anlayışlı ve hoşgörülü bir iç siyaset izlenmesinden yana olan bir eğilim ağırlık kazanmakta. Türkiye, bağrında birçok yabancı unsur barındırmasıyla, bütün Avrupa ülkelerinden çok farklı bir yapıya sahip. Uzlaşıcı hatırşinaslık yoluyla Osmanlı devlet gövdesindeki yabancı parçaları, gerçek bir Osmanlı yurtseverliği ve böylece Türk devlet yapısında gönüllü, inançlı bir işbirliği yönünde eğitme denemeleri ile baskı ve kök kurutma çabaları yoluyla devlet için o denli gerekli terkip birliğini zorla sağlama periyotları hep tekrar tekrar yer değiştirdiler.

Sultan Abdülhamit iktidarının son dönemlerinde kötü ünlü Ermeni katliamıyla acımasız bir yok etme siyasetinde o kadar ileri gitmiştir ki, bu politika kan dökmeye alışkın doğuda bile tüyleri ürpertmiştir. Bütün varlığıyla Sultanın politikasına zıt bir tavır almaya niyetli olan Komite, iktidarının başlangıcında, Türkiye'de yaşayan bütün halkların devlette, özgür ve gönüllü bir

işbirliği ilkesini şiar edindi ve etkinliğinin ilk döneminde farklı düşüncede olan hemen hemen bütün öğeleri -Arap, Ermeni ve Rum gibi- kısa bir süre için de olsa aynı çatı altında toplamayı başardı. Ancak, Ermeniler arasında devam eden devrimci ayrılıkçı uğraşılar ve Türkiye'nin çöküşün eşiğine geldiği Balkan Savaşı döneminde geniş Ermeni ve Rum çevrelerinde yeniden açık bir biçimde ortaya çıkan vatan haini tavırlar, bir dönüşe neden oldu ve Komite içinde Türk milliyetçisi akımın kesin bir zaferi sonucunu doğurdu.

Ermenilerin yok edilmesi için girişilen büyük çaplı faaliyetler ile küçük çaplı tekil olaylarda gözlenen Rum unsurlara karşı da aynı şekilde acımasızca davranılması eğilimi, işte bu siyasî tavrın bir sonucudur.

Sanıyorum, genel olarak bakıldığında kök kurutma siyaseti Türk devletine zarar vermiştir. Ermeni seferine ait kötü izlenimler daha uzunca bir süre Türk adıyla birlikte anılacak ve Türkiye'nin uygar bir devlet olmadığını ileri süren ve Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanmasını isteyen kişilerin eline etkili silahlar sunacaktır. Nüfusun bedenen güçlü, çalışkan ve kanaatkâr bir bölümünün sürülmesi ve çökertilmesiyle ülke kendi içinde de zayıflamıştır, çünkü Türkiye'nin toprak hazinelerinin daha hızlı gelişiminde insan eksikliği önemli bir engel oluşturmaktadır.

Buradaki resmî görevime başladıktan sonra Talat Paşa ile yaptığım samimi konuşmalarda bu sorun konusundaki görüşlerimi de bildirmeyi ihmal etmedim. Şimdi, iktidara geldikten sonra, program niteliğindeki ilk açıklamasında, bütün Osmanlı milletlerinin eşitliğini hükümet programının en önemli maddesi olarak görmesi memnuniyetle karşılanmalıdır. Yine özel konuşmalarımdan öğrendiğime göre, Ermeni tehcirinin durdurulması, Rumlar üzerindeki birkaç yerde ortaya çıkan baskılara son verilmesi beklenmektedir. Ermenilere, savaş bölgesi olmadığı sürece eski oturdukları yerlere dönmeleri için izin verilmesi mümkündür (bununla ama ancak bir süre sonra ortaya çıkmak istiyorlar).

Vahşi milliyetçi akım tabiî ki tamamen ölmüş değil. Bu akımın temsilcileri olan becerikli ve acımasız beyinler geçici yenilgileriyle sakinleşmeyeceklerdir. Bazı devlet memurlarının baskıları ve takibatları hakkındaki değişik vilayetlerden duyulan şikâyetlerin de sihirli bir değnekle dokunulmuş gibi birdenbire kesilmesi beklenmemelidir. Deneyimlerimize göre, İstanbul'dan verilen sinyale taşrada bütünü içinde aşağı yukarı uyuluyor; hele bu merkezî hükümete yabancı bir baskının sonucu değil de, Türk erk sahiplerinin kendi özgür kararlarına uygun ise. Bu kez bereket tamamen öyle.

Talat Paşa'nın dünkü konuşmasında aldığı tavır, kuşkusuz uzunca bir süre belirleyici olacaktır. Bu da kanımca bizim açımızdan ve Alman-Türk ittifakı açısından büyük bir kazançtır. Çünkü etrafımızdaki bütün düşmanlar, Türk milliyetçiliğinin bu kanlı gösterisinden bizi sorumlu tutmaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan, bu tür önlemler karşısında insani nedenlerle yaptığımız her müdahale girişimi Türk hükümeti ile sürtüşmelere neden olmaktaydı. Kendi kamuoyumuza karşı da, alabildiğine Osmanlı-milliyetçi bir oluşum yerine, ılımlı, içeride de modern ilkelere göre çalışan bir Türkiye ile ittifak, çok daha kolay savunulabilecek ve ayakta tutulabilecektir.

[von Kühlmann]

1917-02-24-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14095.

Baskı: DuA Doc. 318

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Reich Başbakanına (Bethmann Hollweg)

No. 129

Pera, 24 Şubat 1917

Kopya

Talat Paşa bana şahsen milletler siyasetiyle ilgili bütün alanlarda yeni bir rota izlemek istediklerini güvencesini verdi. Gerek Katolik gerekse Ekümenik Ermeni patriklerini makamına çağırarak onlara Ermeni ahalinin endişe etmemesi gerektiğini, anayasal haklarına dokunulmayacağını bildirmiş. Askerî zorunluluklar nedeniyle önceki hükümetin uygulamaya mecbur kaldığı şeyler, olanaklar elverdiği ölçüde yeniden düzeltilmeye çalışılacakmış. Bu doğrultudaki emirler yerel idarelere gönderilmiş.

[Kühlmann]

1917-03-28-DE-001

Kaynak: PA-AA/Bo Kon/ 174, A53a, 947; Rapor

Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiden (Kühlmann)
Başbakana (Bethmann Hollweg)

No. 206

Pera, 28 Mart 1917

Bu ayın 23 tarihli 23 No'lu Genelge üzerine.

Türkiye'deki Ermeni takibatları inkâr edilmez gerçeklerdir. Birçok Türk olmayan -müttefik ve tarafsız ülkelerin vatandaşları- Ermenilere karşı yürütülen

yok etme politikasının görgü tanıkları oldular; seyahat özgürlüğü olan gözlemcilerin kaleminden çıkmış pek çok yazı yurtdışına ulaşabildi. Biz ve Türk müttefiklerimiz için en iyi çözüm Türk Ermeni mezaliminin ajitasyon materyali olarak daha çok ölüm getireceğini görmektir, tıpkı Belçika'daki sözde Alman mezaliminin yurtdışındaki çekiciliğini yavaş yavaş kaybetmesinde olduğu gibi. Son raporumda vurguladığım gibi, şimdi Türk hükümeti Ermeni politikasını anlaşılır bir çizgiye çekme kararlılığında göründüğü için -kesin görülüyor- böylece umarım gelecekte zaten yayımlanmış olan eski ve zengin katliam raporlarına yeni ve güçlü bir materyal eklenmeyecektir. Türkiye'de Ermeni acılarının sönümlenmesi sürecinden rahatsızlık duyuluyor, Rusya'ya karşı oradaki Ermeni takibatlarından dolayı bir karşı saldırı yürütülmek isteniyor. Karşılıklı rezalet yazılarının yakıcı mücadelesi içinde biz ayrıca maalesef zedelenirdik, Türk Ermeni politikasına karşı rakiplerin yaptığı başarılı rekabeti yapamazdık.

Ben bu yüzden buradaki hükümet nezdinde sorun olacak tarzda bir propaganda hareketi yürütmeyi terketmek istiyorum.

K[ühlmann]

1917-04-19-DE-001

Kaynak: PA-AA/Bo Kon/ 174, A53a, 1184; A'a, 1221; p. 23.4.1917; Yazı

Dış Hizmetler Merkez Yöneticisinden (Jäckh)
Olağanüstü Misyonla İstanbul'da Bulunan Büyükelçiye (Külmann)

19 Nisan 1917

Ekselansları

1) Ekte bir "Ermeni mektubu", lütfen bilginize ve bir fırsatta konuşmak dileğiyle.

2) Bundan sonra: Talat bugün bana Amerika ile bugün iplerin koparılacağım teyit etti.

3) Nâzım'm madalya listesinden silinmesini diliyorum, çünkü o ilke olarak hiçbir şey kabul etmiyor.

4) Nihayet: Enver Paşa Sadrazam Vekili olarak temel taşı yerleştirilirken bir çekiç darbesi vurmak istiyor; Türk tarafından, Ekselanslarınızdan da aynısı bekleniyor ve arzulanıyor.

Saygılarımla

Jäckh

Ek

Berlin, 11 Nisan 1917

Çok Sayın Bay Profesör!

Sözlü görüşmemizden çıkarak aşağıdakileri size aktarmama izin veriniz. Sürgün Ermenilerin durumu bizlere sürekli olarak insanlık ve Hıristiyanlık açısından dokunuyor. Sadrazam Talat Paşa'nın en son açıklamalarıyla, Ermeni halkının bahtsız fertlerine şu anda bir yardımın imkân dahilinde olduğu kanaatine vardık. Birleşik Devletler'in Almanya'ya savaş ilânı, yardıma muhtaçlara yardım etmek bakımından Almanya'ya artık eskisinden daha fazla görev yüklüyor. Biz bunun hem hasımlarımızca tam da Ermenistan'daki olaylardan dolayı özellikle şiddetli saldırıya uğrayan Almanya'nın çıkarına, hem de savaş zamanının büyük mali yükleri nedeniyle, kendi başına burada gereken dev miktarları herhalde pek karşılayamayacak durumda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, ki onların Ermeni sorunundaki şimdiki konumları nedeniyle, şaibesiz tanıklara sahip olmayı, severek karşılamaları gerekirdi, yararına olduğu inancındayız. Bu arada, biz Ermenilere bir yardım durumunda şimdiki durumu göz önünde tutacağımızı ve şu andaki koşullarda bizim tarafımızdan geçmiş zamanlar üzerine ne yazılı ne de sözlü bir anma olmayacağını da vurgulayayım. Biz yardımı üyelerimizden birinin bir doktor ile zaten sürgünlerin bölgesinde oturan kişilerin eşliğinde kampları dolaşması ve para ve besin maddesi dağıtması şeklinde (düşünüyoruz-çev.) Bize gelen haberlere göre burada, Bağdat Demiryolu hattının iki tarafındaki, asıl Ermenistan'dan gelen sürgünlerin bulunduğu kamplar söz konusu. Bu girişimin yöneticisi, bu mektubun imzacısı olacaktır -Almanya'da söz konusu olan bütün kurumlarla uzun görüşmelerden sonra bu görev için başka bir kişiyi bulmak zor olurdu- ve Basel'den yıllarca Urfa'da çalışmış ve şimdi de dışarı çıkmaya hazır olan İsviçre vatandaşı Dr. Andreas Vischer. Adı geçen beyi şahsen tanıyorum. Geçen yılın Ekim ayında onunla bu konuda derinlemesine konuştum ve onun bu göreve tam olarak hâkim olabileceğine garanti verebilirim. Ayrıca Halep Konsolosumuz Rössler'in ve organizatör olarak çok değer verilen Urfa'daki Bay Echardt'ın desteklerini hesaba katıyoruz.

Şimdi bizim ricamız, Türk Hükümetinin yetkili mercilerinden benim ve Bay Dr. Vischer'in İstanbul, Halep ve daha ilerideki sürgün kamplarına seyahat izninin çıkmasını sağlamanız yönündedir. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin planımızı hararetle desteklediklerini biliyorsunuzdur. Bize Alman ve İsviçreli Ermeni dostları tarafından, İsviçreliler aracılığıyla ve hâlâ tarafsız olan diğer ülkelerden, ama her şeyden önce de Almanya dışındaki Ermeniler tarafından bu amaç için önemli miktarlarda

para yardımı olacağına inanıyoruz. Şu anda kesin bir miktar saptanması mümkün değil; fakat bunu size, İstanbul'a telgrafla bildireceğiz.

Yüksek saygı ve selâmlarımla

Stier

[Mordtmann'ın 23.7 tarihli notu]

Büyükelçilik Dışişleri Bakanlığınca bilgilendirildi ve o, bu girişimi başlatan bir Alman-Ermeni Derneği üyesinin gönderilmemesi için acil tavsiyede bulundu (16.3 tarihli telgraf). Temsilci olarak o zaman pastör Stier (Protestan rahip-çev.) bildirilmişti; Dr. Vischer daha önceden İsviçreli Ermeni Dostları'nca planlanmış bir misyon dolayısıyla Mezopotamya'ya gitmeye hazır olduğunu açıklamıştı. Son girişim, burada bilindiği kadarıyla, hiç başarılı olamadı; bunun üzerine Dr. Vischer İsviçre derneği yayınlarında adıyla anıldı ve sırf bu neden bile onun uygun olmamasına yeter.

Talat Paşa'nın bazen dile getirdiği, önceki kabinenin Ermeni düşmanı politikasını sürdürmekten vazgeçme niyetini uygulayıp uygulamayacağı, birçok yer ve pastör Stier tarafından da tahmin edildiği gibi, o kadar kesin değildir; en azından şimdiye kadar elle tutulabilir herhangi bir sonuç işitilmedi, buna karşılık içerden gelen çeşitli haberler, küçük çapta da olsa takibatların devam ettiğini gösteriyor.

Fakat Ermenilere dönük bir Alman yardım kampanyasından bizim için politik bir yarar beklenmemelidir. Savaşın başlamasına kadar bu anlamda yaptığımız çalışmalar bize Ermeniler arasında hiçbir sempati sağlamadı; onlar başından beri bazı istisnalar dışında Fransa, İngiltere, Amerika ve Rusya'ya sempati duydular ve bu sempatiler son yılların olaylarıyla mutlaka daha da güçlendi.

Ama bütünüyle insanî bakış açısından da, Alman parası ve Alman gönüllü yardımının, neden savaştan zarar görmüş kendi vatandaşlarımıza değil de bunun yerine yurtdışına akması gerektiği pek anlaşılır değildir.

Başta dikkat çekildiği gibi, Büyükelçilik pastör Stier'in gönderilmesine karşı acilen uyarıda bulundu.

Buna, her tür kamuya açık yürütülecek yardım kampanyasına karşı uyaran Halep Konsolosu Rössler'in ayrıntılı açıklamaları neden oldu. Bay Stier'in düşündüğü sürgün merkezlerini birer birer ziyaret edecek birçok kişiden oluşan bir grup gezisi, daha baştan kabul edilemez.

İngilizlerin Mezopotamya'ya girişi, bu konuda Türkleri daha da şüpheci hale getirmiştir; buna bir de Alman misyonunun aslında Amerikan parasıyla iş görmesi ekleniyor. Yani biz böylece, bize sadece düşman olan Ermenilerin

ve bizimle savaşta olan Amerikalıların çıkarlarına, hem de bunun en küçük bir karşılığını görmeden, hizmet etmiş olurduk.

Ama bizimle müttefik olan Türk Hükümeti nezdinde, bu Amerikan-Ermeni yardım kampanyası ile, tam da bu anda yalnızca rahatsızlık uyandırırdık.

[Kühlmann'ın notu]

Başbakanlık. Bu açıklama tamamen benim görüşümü yansıtıyor ve Bay Prof. Jäckh'e bu hususta bilgi verilmesini rica ediyorum

1917-05-09-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14096.

Baskı: DuA Doc. 300 (Part I only) (değ. kıs.)

Dışişleri Müsteşarının (Zimmermann)
Reichstag İçin Hazırladığı Rapor

Milletvekili Ledebour'un[770] bugün burada Ermeni sorununu yeniden gündeme getirmesinden son derece müteessirim. Baylar, hepiniz biliyorsunuz ki, düşmanlarımız bu sorunu ince taktikler ile abartmak ve çarpıtmak suretiyle bizi ve müttefikimiz Türkiye'yi karalama kampanyası içindedirler. Korkarım ki, bugün bu konu hakkında burada söylenenler de onlara bu kampanyada yeni malzemeler sunacaktır. Bizim de üzüntüyle izlediğimiz olayların nedeni ve seyri konusuna şu anda girmek istemiyorum. Geçen yılın Eylül ayı sonunda yaptığımız bir komisyon toplantısında yaptığım ayrıntılı açıklamaları yeterli görüyorum. Sadece bunlardan bir noktaya işaret etmek isterim: Ermeni halkının başına gelen talihsiz olaylardan, ilk başta savaşın patlak vermesinden çok önce Ermenileri Türk hükümetine karşı sorumsuzca kışkırtan ve onları kendi siyasî çıkarları için kullanan düşmanlarımız sorumludur. Yine Eylül ayında açıkladığım gibi, Ermeni sorunu, müttefikimiz Türk hükümeti ile gerek burada gerekse İstanbul'da tekrar tekrar yaptığımız ayrıntılı görüşmelere konu olmuştur. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi isteyen siz beylere, kapalı görüşmelerde istedikleri her türlü bilgiyi vermeye hazırım.

770 Sosyal Demokrat Meclis üyesi Georg Ledebour.

Reich Bütçe Komisyonunun 29 Eylül 1916 tarihli 86. oturumu.[771]

I.

Sayın milletvekili ayrıca Ermeni sorununa da değinmiştir. Bu, son derece üzücü bir sorundur ve bildiğiniz üzere önceki komisyon toplantılarımızda bunu ifade ettik ve vurguladık. Hamit hükümetinin devrilmesinden ve Jön Türklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra Ermeniler Jön Türklerin yanında yer almıştır. Devrim örgütlerini Jön Türk iktidarının hizmetine sunmuşlar, hattâ bazı bakanlar da çıkarmışlardır. Ancak, savaş başlar başlamaz Türklerin eski güvensizliği yine canlanmıştır. Tabiî ki yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte Londra, Paris ve özellikle Rusya, Ermenileri etkilemeye çalışmıştır. Rus Ermenileri Türk Ermenileri ile olan bağın esas birleştirici halkasıydılar. Para, istihbarat ve diğer araçlarla, Türk Ermenilerini ayırmaya çalıştılar. Türkiye'nin bizim yanımızda savaşa katılmasından kısa bir süre sonra, Ekim 1914'de, Halep Konsolosumuzdan daha o zaman, Ermenilerin askere alınmasında büyük güçlüklerle karşılaşıldığı ve Almanlara duyulan nefretin Ermeniler arasında oldukça yaygın olduğu haberini aldık. Benzer haberler Trabzon ve Erzurum'dan da geldi. Bunun üzerine 1914 yılı Aralık ayında Erzurum'da Ermenilere karşı saldırılar meydana geldi. Konuyla hemen ilgilenerek, Büyükelçimize Babıâli nezdinde girişimlerde bulunarak itiraz etmesi ve bu tür olayların yinelenmesi halinde Türk devletinin karşılaşacağı tehlikenin boyutu konusunda uyarıda bulunması talimatını verdik. Buna ek olarak, Ermeni Patriği ile görüşerek, ona Ermenilerin şu sıralar Türkiye'nin yanında yer alarak Türkiye ile birlikte savaşa katılmasının ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde anlatmasını istedik. Son olarak Berlin'den, Alman-Ermeni cemiyetinden bizce desteklenen bir kişiyi Türkiye'ye yollayarak, onu Ermeni Patriği ve Ermeni hareketinin liderleri ile görüşerek Ermenilerin Türkiye'nin yanında kalmaları, böylelikle Türklerin minnetini ve ilelebet kendi güvencelerini kazanmaları için onları ikna etmekle görevlendirdik. Düşmanlarımızın altınları ve kışkırtıcı çalışmaları, Ermenilerin, bizim iyi niyetli öğütlerimizi reddetmelerinde ve halklarının böylesine korkunç acı çekeceği fırtınayı kendilerinin başlatmasından sorumludur. Oradaki temsilcilerimizin görüş birliği içinde bildirdiğine göre, savaşın ilk aylarında Ermeni unsurlara karşı son derece sağduyulu davranan Türkler, Ermenilerin tertiplerinden şüpheye düşmüşlerdir. Tarafsız ya da düşman ülkelerde yaşayan Ermeniler tarafından şevkle Türkiye'de devrim vaazı

771 Rosenberg'in Notu: Ekselanslarına arz olunan Ek Bölüm I. Ekselanslarının Komisyondaki açıklamalarıdır. Ek II ise Baden Komitesi tarafından kullanılan rapordur. Bu dipnotun çevirisi eksik!!!

verildi. Ayaklanmalar meydana geldi. Çok sayıda Ermeninin ordudan firar ettiği ve Ruslara katıldığı yolundaki şikâyetler artmıştır. Zeytun'da ciddî bir olay yaşanmıştır. Ermeni asker kaçakları Zeytun'a saklanmışlar ve kendilerini izleyen jandarmaya karşı uzunca bir süre kararlılıkla direnmişlerdir. Benzer olaylar Bitlis, Maraş ve başka yörelerde de meydana gelmiştir. Maalesef en sonunda Van'da, Türk birlikleri Azerbaycan'a doğru ilerlerken arkalarında bir Ermeni ayaklanması başlamıştır. İlk başta ayaklanmayı bastıramayan Türk birlikleri Rus birliklerinin ve Rus Ermenilerinin Van yakınlarında Ermeni firariler ile buluşmasını engelleyememiştir. Bütün bu olaylar askerî açıdan Türkiye'yi ciddî önlemler almaya zorlamıştır. Bu durum karşısında, gerçekten zor durumda bulunan Türklerin -ki Çanakkale çarpışmaları doruk noktasındaydı- Ermenilerin ayaklandıkları bölgeyi boşaltma kararı almaları son derece normaldir. Harekât ve destek bölgelerinden Ermenilerin katı, ama askerî açıdan gerekli bir önlem olarak tehcirine 1915 yılı Mayıs ayında başlanmıştır. Tehcir aynı yılın yaz aylarında genişleyerek bütün Anadolu'yu kapsamış, kıyıya, İzmir önlerine dek ulaşmıştır. Kesinlikle Türklerin ilk başta çok sadıkane davrandıklarından, Ermenileri ortadan kaldırmak gibi bir kasıtları bulunmadığından eminiz. Tehcirin başka ülkelerde mümkün olduğu gibi yürümemesi normaldir. Bütün ülkede teşkilatlanma çöküntü halindedir. Yol yoktur, ulaşım aracı bulunmamaktadır, para ve özellikle yiyecek kıtlığı vardır. Bunlara bir de, Türklerin fanatik tavırları ve bir ölçüde Ermenilerin ihanetlerine ve sadakatsizliğine dayalı olarak Ermenilere duydukları öfke eklenmiştir. Ermenilerin ilk başta Suriye'de Huma ve Şam gibi yakın yerlere gönderilmesi düşünülmüş, bu yerlere sonra Fırat vadisindeki yerler ve Ras ul Ayn ve Musul da eklenmiştir. Tehcir, teessüf edilecek bir alkış aldı.

Üzücü olaylar herkes tarafından bilinmektedir. Ama bu olayların baş suçlusu itilaf devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya'dır. Bu vesileyle, *Daily Chronicle*'da Eylül 1915'de yayımlanan bir makaleye dikkatinizi çekmek isterim. O makalede, Ermeni halkının savaşın başından itibaren itilaf devletlerinin yanında yer aldığından, hiçbir pazarlık yapmaksızın itilaf devletlerinin yanında savaştığından ve yedinci müttefik olarak görülmeyi hak ettiklerinden övgüyle söz edilmektedir. Makalenin başlığı şöyleydi: Yedinci Müttefik.

Biz başından beri Babıâli nezdinde Ermeni sorunu konusunda enerjik itirazlarda bulunduk. Belki savaştan sonra, durumumuz şimdiki kadar hassas olmazsa, bütün görüşmelerimizi bir Beyaz Kitap'ta açıklarız. Size gizlilik kaydıyla şunu temin edebilirim ki, Büyükelçimiz, Sadrazamın ve İçişleri Bakanının tepkilerini dahi çekebilecek ölçüde ileri gitmiştir. Göreve başlamasından üç ay sonra söz konusu bakanlar Büyükelçimiz için, bunun Ermeni meselesi ile başımızı ağrıtmaktan başka bir işi yok galiba demişlerdir.

Ermeni yetimhanelerinin kapatılması, Ermeni kızların haremlere, Ermeni erkek çocukların da Türk yetimhanelere yollanmaları ve Müslüman olmaya zorlanmaları şeklindeki şikâyetler, benim şahsen, şu sırada burada bulunan Türk Dışişleri Bakanı nezdinde ciddi itirazlarda bulunmama neden oldu. Kendisine bu tür olayların sadece Türkler için değil bizim için de yüz kızartıcı olduğu belirtilerek çözüm bulunması gerektiği bildirilmiştir.

Size yalnızca elimizden geleni yaptığımızı söyleyebilirim. En son yapabileceğimiz şey ise Türkiye ile olan ittifakı bozmaktır. Bizim buna hiçbir koşulda karar veremeyeceğimizi anlarsınız. Tamamen insanî açılardan Ermenilerin talihsiz kaderinden son derece müteessir olsak bile, en ağır çatışmalarda asil kanlarını feda eden ve Türklerin desteğine ihtiyacı bulunan evlâtlarımız ve kardeşlerimiz, bizim için Ermenilerden daha yüksekte durmaktadır. Çünkü Türkler Güneydoğu cephemizi savunmak suretiyle son derece değerli ve önemli bir hizmet sunmaktadırlar. Ermeni sorunu konusunda sürekli olarak yaptığımız itirazlarla zaten başlarını ağrıttığımız Türkler ile ittifakı bozacak kadar ileri gidemeyeceğimizde benimle aynı görüştesinizdir.

II.

1914 yılı güzünde Babıâli'nin ittifak devletleri safında savaşa katıldığı dönemde Türkiye'deki Ermenilerin durumu görece iyiydi. Ermeniler Jön Türklerin safında Abdülhamit hükümetine karşı savaşmışlardı. Jön Türkler hükümeti bu nedenle onlara dostça davranıyordu. Öte yandan, uzun yılların verdiği tecrübeyle sabit olan bir gerçek nedeniyle, yani Türk Ermenilerin önemli bir kısmının Batıya ve Rusya'ya sempati duyması nedeniyle endişeleniyorduk. Bu endişe, Türklerin savaşa katılmalarından hemen sonra Dışişleri Bakanlığımızın dönemin Reich Büyükelçisi Baron Wangenheim aracılığıyla, Ermenilerin Türk devleti karşısındaki sürekli vurguladıkları meşruiyetlerini kanıtlamaları ve böylelikle güvenli bir geleceğin zeminini oluşturmaları zamanının geldiği konusunda İstanbul'daki Ermeni Patriğini birkaç kez uyarmasına yol açmıştır. Ayrıca, başında Dr. Johannes Lepsius'un bulunduğu Alman-Ermeni Cemiyeti de Dışişleri Bakanlığımızın bilgisi dahilinde, İstanbul'daki Ermeni Patriği ve Ermenilerin siyasî temsilcileriyle görüşmek ve "Türkiye ile sıkı bağları bulunan Ermeni halkının ulusal gücünü Osmanlı silahlarının zaferi için kullanmaya ve öz çıkarlarının bilinci içinde, yaşadıkları vilayetlerde bütün savaş harekâtları ve önlemlerinin uygulanmasında Türk hükümetini bütün güçleriyle desteklemek" konusunda onları ikna etmek üzere bir Ermeni temsilciyi Türkiye'ye yollamıştır. Üstlendiği görevin yerine getirilmesinde bu kişiye Dışişleri Bakanlığımız ve Türkiye'deki Reich temsilciliklerimiz tarafından her türlü destek verilmiştir. Ermenilerin büyük bir iyi niyetle yaptığımız tavsiyeleri gözardı

ederek kendi halklarının korkunç eziyetler çekmesine neden olacak zincirleri boşaltmasından düşmanlarımızın altınları ve kışkırtıcı faaliyetleri sorumludur.

Oradaki temsilcilerimizin görüş birliği içinde bildirdiğine göre, Türk hükümeti savaşın ilk aylarında Ermeni unsurlara karşı son derece dürüst davranmıştır. Fırtınanın ilk habercisi Zeytun'da ortaya çıkmıştır. Güney Ermenistan'da yer alan, neredeyse sadece Ermenilerin ikamet ettiği ve bir kale gibi sağlam, küçük bir şehir olan Zeytun'da 1915 yılı Mart ayında bir grup Ermeni firari siper alarak kendilerini izleyen Türk askerlerine karşı başarısız bir direniş hareketinde bulunmuşlardır. Kuşatılan ve ele geçirilen şehirde büyük miktarlarda yeni silahlar bulunmuştur. Halkın bir kısmı da ayaklananlara destek verdiği için olağanüstü hal koşullarına göre bütün şehir ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Olaylar Zeytun ile sınırlı kalmamıştır. Aynı yörede bulunan diğer şehirlerde de benzeri ayaklanmalar ve çatışmalar meydana geldiği için artık güvenilmez hâle gelen Ermeni nüfusun bu bölgeden tahliyesine başlanmıştır. Önlemler ilk başlarda görece küçük bir bölgede uygulanmıştır; sadece yerel bir özelliğe sahiptir. Ancak, hükümetin Ermenilere karşı güvensizliği giderek artmıştır. Bir ay sonra, yani Nisan 1915'de Yukarı Ermenistan'da, özellikle Van çevresinde, Azerbaycan'a doğru ilerlemekte olan Türk birliklerinin arkasında çıkan Ermeni ayaklanması sonucunda birkaç gün içinde binlerce Müslüman'ın öldürülmesi olayların çığırından çıkmasına yol açmıştır. Türk ve Alman düşmanı basında Ermeniler açısından üzücü sonuçları olacak bu katliamdan ya çok az söz edilmiş ya da hiç söz edilmemiştir. Türkler, büyük bir güç seferber etmek suretiyle ağır kayıplarla da olsa cephe gerisindeki bu ayaklanmayı bastırmayı başardılar. İleride bu tür olayların tekrar yaşanmaması için Türklerin önlemler alması yadırganmamalı. Buna bir de başşehir İstanbul'da Türk siyasetçilerinin canına kasteden bir Ermeni komplosunun ortaya çıkarılmış olması ve Ermenilerin bir kısmının Türkiye'nin düşmanları ile ilişkide olduğuna ilişkin başka kanıtların da bulunuşu eklenebilir. Türkiye'nin o sırada içinde bulunduğu kritik durum nedeniyle - gündemde Çanakkale Savaşları vardır - Türk hükümeti bütün imkânlarıyla tehdit altındaki iç güvenliğini sağlamak zorunda kalmıştır. Harekât ve destek bölgelerinden Ermenilerin katı, ama askerî açıdan gerekli bir önlem olarak temizlenmesine karar verilmiştir. Ermeniler savaştan uzak Kuzey Mezopotamya'da iskân edileceklerdir. Türkiye'de iktidar sahipleri, tehcirin uygulanması sırasında Ermeni nüfusun büyük bir bölümünün yok olmasını ne istemişler ne de öngörmüşlerdir. Olayların üzücü bir seyir kazanması, bir yandan Müslüman halkın hiç de haksız olmayan hayal kırıklığı, öte yandan Türkiye'deki koşulların yetersizliği ile İstanbul'daki merkezî hükümetin uzak vilayetlerdeki etkinliğinin zayıf oluşu göz önüne alındığında bir dereceye kadar normal görülebilir. Barış dönemlerinde

bile yıllarca süren hazırlık dönemi gerektiren bu derece geniş kapsamlı bir tehcir hareketi için hiçbir şey yoktur. Ne koordineli çalışan bir teşkilat, ne yol, ne ulaşım aracı, ne para ne de yiyecek vardır. Savaş nedeniyle azan ilkel içgüdüler, eski ırk ve dinî çatışmalar olaya son noktayı koymuştur. Olayların önüne geçilemeyen seyrinin sonradan bazı Jön Türklere Ermeni sorununun kökten çözümü gibi görünmeye başlaması maalesef mümkündür. Ermeniler başlatmamış olsaydı bütün bu olaylar meydana gelmezdi. Olayların etik sorumluluğu onları Londra, Petersburg ve Paris'ten kışkırtanlara da aittir. *Daily Chronicle*'ın 23 Eylül 1915 tarihli sayısında yayımlanan "Gizli Müttefiklerimiz" başlıklı makale örnek olarak verilebilir. Bu makalede, Ermeni halkının savaşın başından itibaren itilaf devletlerinin yanında yer aldığından, hiçbir pazarlık yapmaksızın itilaf devletlerinin yanında savaştığından, Ermenilerin gizli müttefik olarak görülmeyi hak ettiklerinden övgüyle söz edilmektedir.

Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye'deki Reich temsilcilikleri, Ermenilerin acısını dindirmek için krizin başlangıcından itibaren diplomatik yollardan yapılabilecek ne varsa hepsini yapmıştır. Kamuoyunun bilmediği ve bir süre daha bilmemesi gerektiği bir husus da Reich hükümetinin Türk hükümeti üzerindeki etkisini son haddine dek zorlamasıdır. Reich Hükümeti, Ermeni sorunu nedeniyle ittifaka son verilmesini doğru bulmamıştır ve halen de bulmamaktadır. Çünkü, Türklerin uygulamaları sırasında suçluların yanısıra yüz binlerce suçsuz insanın da yok olması, Hıristiyanlık ve insanlık açısından olaylar ne kadar üzücü olursa olsun, Batıda, Doğuda ve Güneyde fedakârca kanlı savaşlar vermekte olan ve bu savaşı Türk müttefiklerimizin silah arkadaşlığı ile kolaylaşan evlâtlarımız Ermenilerden daha önemlidir. Ermeni sorunu nedeniyle Türkiye ile olan ittifakımızın bozulması sonucu Güneydoğu cephemizin zayıflamasının sorumluluğunu hiçbir Alman hükümeti taşıyamaz. Üstelik bu durum Ermenileri korumayacağı gibi, Türklerin artan kinine maruz bırakır.

1917-05-14-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14096; A18747, pr. 9.6.1917 pm; rapor
Baskı: Du A Dok. 345

Halep Konsolosundan (Rößler) Başbakana (Bethmann Hollweg)

K. Nr. 56/Nr. 923

Halep, 14 Mayıs1917

Gizli

Ekselanslarına hürmetle, ekte, yüksek mühendis Bünte'nin 1 ila 6 Nisan

arasında Habur'a yaptığı bir seyahatten gözlemleri üzerine bir yazısını gönderiyorum. Orada büyük miktarda yığılı olan insan kafatası ve kemiklerinin geçen Temmuz ve Ağustos aylarındaki kıyımlardan -ki bunlar üzerine geçen yıl 5 Kasım K. Nr.104[772] tarihli raporla bilgi vermiştim- kaynaklandığından şüphe yoktur. Raporun 1. ve 3. eklerindeki Ermeni kaynaklı anlatılarda, kıyımların en çok olduğu yerin Şedadiye (Kalat Şeddad) olarak anılması, böylece teyit edilmiş oluyor.

Aynı raporu Reich Büyükelçiliğine gönderiyorum.

Rößler

Ek

Halep, 11 Mayıs 1917

Kopya

Ben Fırat kenarındaki Habur'a, 1-6 Nisan'da, Sayın Yüzbaşı Löschebrand ve Sayın Astsubay Langenegger ile Fırat'taki Busier'den Habur boyunca yukarı çıktım ve sol kıyıda büyük miktarda solmuş, bir kısmı mermiyle delinmiş insan kafatasları ve iskeletleri buldum. Birkaç yerde, aynı şekilde insan kemik ve kafataslarıyla birlikte odun yığını bulduk. En büyük yığınlar Şeddade kışlası karşısındaydı. Halk burada kesilen, vurulan ve boğulan 12.000 Ermeni'den söz ediyor. Burada biz nehri terkettik ve Sincar yolunda artık hiçbir ize rastlamadık.

[Bünte]
Yüksek Mühendis, K.O. Üsteğmeni

1917-06-05-DE-001

Kaynak: PA-AA/Bo Kon/ 174; A4a,147; Yazı

İstanbul Büyükelçiliğinden İstanbul Amerikan Bible House'un Müdürüne (Fowle)

Pera, 5.6.17

1) d'Alep ler Juin.

Le Bible House est prié de vouloir bien faire le nécessaire, afin que la somme de 300 livres turques envoyée le 15 mai au nom de la sæur Rohner soit versée a Mr. Zollinger.

772 A 31831 [1916-11-05-DE-001].

2) Priere de donner quelques renseignements sur la situation actuelle de l'orphelinat de Sivas lequel était jusqu'a dernierement dirigé par la mission Américaine a Sivas.

[Mordtmann'ın notu]

(Bugün Mr. Fowle ile konuştuktan sonra)

1) Bible House şimdi Amerikan fonunun bu işi için ayrılıp ayrılamayacağı veya nasıl ayrılacağı buna bağlı olduğu için S. Rohner'i geri çektikten sonra Halep'te yardım işini kontrol eden Bay Zollinger hakkında bilgi almak istiyor. Muhtemelen Antep'teki Amerikan kolejinden Dr. Meril veya Martin Halep'e yöneltilebilecekler.

2) Ayrıca işin devamı için Bay Peet'le temasta kalmak önemli; bu da ancak eğer onunla konusu savaş hizmeti olan bir yazı alınırsa mümkündür, ama Bay Fowle İsveçli veya Hollandalı delegenin böyle bir savaş kuryesi hizmetinin işe yarayacağına inanmıyor.

3) Amerikan paralarının buraya nasıl gelebildiği sorunu hâlâ çözülemedi.

Sanırım biz, Belçika'da olduğu gibi, Amerikan hareketini desteklemeliyiz ve gerçi:

1. Sadece insanî saygıdan;

2. Alman Ermeni dostlarından, büyük ölçüde Almanya'nın yumuşamasının işletilmesini engellemek için ve memlekette daha faydalı olacak Alman parasının daha büyük kısmının yurtdışına çıkmasını engellemek için;

3. Politik nedenlerden Türkler karşısında Amerikalıları kusurlu duruma düşürmek için.

1917-07-14-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R 1409. Baskı: DuA Dok. 356 (kıs.)

Alman Protestan Kilisesi Yardım Misyonu Müdürü
A.W. Schreiber'den Almanya Dışişleri Bakanlığı'na

Berlin, Steglitz, 14 Haziran 1917

Almanya Körler Misyonu Şark Yönetim Kurulu üyesi olarak bana Malatya Körler Yurdu'muzun yöneticisi Ernst I. Christoffel 26 Mart 1917'de bir mektup gönderdi. Sayın Christoffel mektubunda Anadolu'daki Ermenilerin durumu ve geleceği hakkında görüşlerini sunmuş. Mektupta yazılanlara yönelik görüş belirtmeden bir kopyasını dikkatinize arz ederim.

A.W. Schreiber

Ek

Kopya

Malatya Körler Bakımevi yöneticisi Sayın Ernst I. Christoffel'in Ermenilerin durumu ile ilgili Berlin Pastörü G. Stoevesandt'a yazdığı rapor

Malatya, 26 Mart 1917

Araziye uymuş sevgili bir ziyaret sayesinde sansürsüz haber yollamak için bu fırsattan yararlandım. Esas olarak mektupta doğulu Hıristiyanların durumlarını anlatacağım. Kurum ile ilgili konuları Bayan Dr. Schreiber'e yazmak istiyorum. Her ikinizden de gönderdiğim mektupları değiş tokuş etmenizi rica ederim.

Ermeni halkının kayıpları 1915 yılının yaz aylarından bugüne değin uygulanan sürgünlerle iki milyonu aştı. Halkın bir kısmı korkunç işkenceler sonucu cezaevlerinde öldürüldü. Kadın ve çocukların çoğu sürgün yollarında açlıktan, salgın hastalıklardan ve cinayetlerden öldü. Ayrıntılara girmeyeceğim. Arkadaşım Andreas Krüger'in sizi görme fırsatı olursa, benim kuru sözlerimi az ya da çok resimlendirebilir.

Sürülenlerden geriye kalanlar Suriye ve kuzey Mezopotamya'nın düzlüklerinde sefalet içinde yüzüyor. Bu grup her geçen gün salgın hastalık ve zorla din değiştirtmeler sonucu azalıyor. Geriye tek tük erkek kaldı. Anadolu şehirlerinde hâlâ oraya buraya dağılmış, kaçmış olanlardan bir miktar var, ama çoğu İslam'a geçmiş durumda. Yığınlar halinde zorla din değiştirtmelerin yanı sıra, bir karakteristik belirti de, Ermeni çocuklarının yığınlar halinde evlât edinilmesidir. Burada binlerce çocuk söz konusu. Bu çocuklar evlât edindirildikten sonra fanatik Müslüman olarak yetiştiriliyor. Cinayetler azaldı ancak imha süreci henüz bitmedi, sadece biçim değiştirdi.

İnsanların her şeyleri gasp edildi: Mal, aile, onur, din ve hayatları.1915 yılı sonbaharında muhtemelen Alman ve Avusturya büyükelçiliklerinin girişimleri ile Protestan ve Katolik Ermenilere yönelik, onların sürgün edilmemesi ve öz varlıklarını korumaları için bir af çıktı. Bu suya yazılmış bir yazı gibiydi. Çoğunlukla bu, Protestan erkeklerin öldürülmesine kadar örtbas edildi, kadın ve çocuklar için de hemen hiçbir pratik faydası olmadı.

Karadeniz'den Suriye'ye kadar, Tanrı sözünün vaazı sustu, Alman kurumlar hariç, Protestan cemaatler yok edildi. Protestan rahipler, dört ya da beşi hariç, öldürüldüler. Bu insanların kilise ve okulları ellerinden alındı, lekelendi veya tahrip edildi. Aynı şeyler Katolik ve Ermeni kadim cemaatlerine de yapıldı.

Yapılanların sorumluluğunu devrimci Ermeni çevrelerine yüklemek saçma. Devrimci Ermeni çevreleri Türk bakış açısından ağır suçlu sayılıyordu,

Ermeni bakış açısından değil. Millet olarak suçlu değillerdi, ancak küçük bir azınlık suçluydu. Türk Hükümeti bunu ülkedeki herkes gibi çok iyi bilmektedir. Burada bulunan biz Alman misyonerlerine, Ermenilere yapılan zulmün kaynağının Müslüman ve Hıristiyanlarca Almanya olduğunun düşünülmesi anlatılmaz derecede ağır geliyor. Bu görüş Türk tarafınca beslenmekte ve güçlendirilmektedir. Eğer bu suçlama Almanya'nın üzerinde kalırsa, onlarca yıl hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara karşı Alman misyonunun önünde bir engel olarak duracaktır. Türk ya da Türksever çevrelerden gelen haberler ya doğrudan yalanlanmalı ya da bu haberlere büyük kuşkuyla bakılmalıdır. Günün birinde Ermeni takibatı araştırılacak olursa eğer, Alman tarafı şu konularda ısrarcı olmalıdır:

1) Konuyla ilgili olarak, sorunun dinsel yönünü de anlayabilecek yetide olan tarafsız, bağımsız insanların görevlendirilmesi.

2) Müslüman olmaya zorlanan Ermenilere hayatlarından kaygı duymaksızın dinlerine geri dönebilme olanağı verilmelidir.

3) Müslümanların evlerine dağıtılan çocukların akrabaları tarafından alınabilme hakkı verilmelidir.

4) İbadet ve okul binaları geri verilmelidir.

5) Taşınmaz mallar geri iade edilmelidir ya da bedeli ödenmelidir.

6) Ermenilere ülke dışına göç etme hakkı tanınmalıdır.

7) Hıristiyanların ibadeti engellenmemelidir.

Ülke içlerinde bulunan biz Alman misyonerlerinin elinden doğu Hıristiyanlarının tarif edilmez acılarını az veya çok pasif olarak birlikte çekmekten başka bir şey gelmiyor. Aktif olduğumuz görevler ise Alman Protestan Hıristiyanları ve Alman Protestan misyon çevrelerinin görevidir.

Şundan eminim ki, eğer hakikat bilinse, halkımızdan tek bir öfke çığlığı yükselirdi. Ermeni halkına yapılan ve yapılmakta olanların, dünya tarihinin en büyük cürümü olduğuna kuşku yok. Reformasyonun halkı (yani Almanlar- çev.) bir Hıristiyan halkın, dejenere olmuş, aşağı düzeyde bir ırk tarafından yok edilmesini var olan bir olgu olarak kabul mü edecek? Bu Almanca olmazdı, Hıristiyanca olmazdı.

Lütfen mektubumu kullanabildiğiniz her yerde kullanın. Ekselansları Dryander'i de bu mektuptan haberdar edin.

Kilisenin sahibi Tanrı sizi hepsinde yönlendirsin.

Bir şey daha: Maddi yardıma ve yine yardıma ve yine yardıma ihtiyacımız var. Söz konusu olan çok değerli misyonerliğin paha biçilmez değerleridir.

Sayın eşinize de saygılarımı sunarım.

Tanrı selâmıyla,
Size sadık

[Ernst I. Christoffel]

1917-08-10-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14097; zu A 19242; Yazı

Dışişleri Bakanı Elçilik Müşaviri Göppert'den Alman Doğu Hıristiyan Yardım Birliği Müdürüne (Friedrich Schuchardt)

Berlin, 10 Ağustos 1917

Gizli!

Çok Sayın Bay Müdür,

Bileceğiniz gibi düşmanlarımızın bencil politik amaçlarıyla körükledikleri Ermeni mezalimi propagandası son zamanda biraz duruldu. Bu propagandanın yeniden bize karşı başlatılması hali için, Bern'deki elçimiz, hemen İsviçre Ermenistan'a Yardım Birliği'nde aktif İsviçreliler veya diğer yabancılardan ifadeleri, Alman memurlarının ve diğer Almanların acı çeken Ermeniler için yardımseverlikleri ve sıcak duygularının, vahşetin kendisine dokunmaksızın, sergilendiği mektuplar veya gazete yazıları şeklinde hemen yayınlayabilmeyi çok arzuluyor. Bu tür sesler karşısında rakiplerimiz oldukça çaresiz kalacaklardır. Ben zaten bu konuyu geçenlerde, Bay Müdür Axenfeld ile konuştum, o bana elindeki bu işe yarayacak malzemeyi vermeyi çok lütufkârca vaat etti. "Yardım Birliği" yanılmıyorsam kendi çalışanları arasında da İsviçreli ve diğer tarafsız vatandaşlara sahip olduğu için, eğer siz de elinizdeki malzemeyi bize sunmak isterseniz özellikle müteşekkir olurum. Alman -resmî veya özel- tarafından talihsiz Ermeniler için yerinde yapılanları siz doğrudan ve yeteri kadar biliyorsunuz; burada yalnızca Dr. Rössler adını anmam yeter. ...

Yüksek saygılarımla ve en iyi selâmlarımla.

[Geoppert]

1917-10-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14097; A 34435; Özel yazı

İsveçli Rahibe Alma Johansson'dan
Viyana'daki Ermeni Pederi Arsenius Cendoyan'a

Stockholm, 1 Ekim 1917

Kelimesi kelimesine kopya.

Sayın Peder Cendoyan!

Mektubunuzu aldım ve cevap vermeye ihtiyaç duymadım! İyi bilgiler vermek bir sevinç nedeni ama sadece kan ve gözyaşından bahsetmek de çok zor.

Siz doğru düşündünüz, ben bir öğretmenle 70 kızı olan bir evde birkaç yıl, her şey geçene kadar oturdum. Enişteniz Bedros birkaç hafta önce katliamda öldürüldü. Onlar Katolik kilisenin yanında küçük bir evde oturuyorlardı. Bildiğim kadarıyla geride hiç kimse kalmadı. Kardeşinizi akşam, şehrin tutuşturulmasından önce gördüm. Ermeni semtleri tamamen ateşe verildi ve yakıldı ve canlı bulunan 100 kadın ve çocuktan daha sonra birkaçı dışında hepsi öldürüldüler. Ermenilerin tümü evlerinde öldüler.

Her şeyi görmenin ve hiçbir şey yapamamanın ne demek olduğunu anlayabilirsiniz ve zaten hayatta kalmak zorunda olmanın bu yerde ruhumda açtığı yarayı iyileştirmenin güç olduğunu da anlayabilirsiniz.

Ve evin önündeki bahçede çocuklarımdan ilk üç şehidi gördüm ve sonra hükümet tarafından kumandan ve bir kurmay subay ve bir yığın asker geldiler, onlara hiçbir şey olmayacağı şeklinde namus sözü vererek tüm çocukları aldılar, ama hâlâ canlı kalanları Mezopotamya'ya gönderilecek. Benim tüm rica ve yalvarmalarım boşunaydı. Sadece büyük kızlardan üçünü hizmet için tutma iznim vardı, daha sonra ben mucizevî bir şekilde 3 kadın öğretmeni de geri almayı başardım ve nihayet seyahat etmek mümkün olduğu için onları Mamuret ul Aziz'e yanıma aldım. Tüm diğerleri, yetimhane çocuklarımız ve çalışanlarımız, çoğu evlerinde canlı canlı yakılarak hepsi öldürüldü. Muş katliamından kaçmayı başaran birkaç Ermeni vardı, birkaçı Rus tarafına kaçmayı başardı. Tiflis'deki misyoner onlara rastladı. Bildiğiniz gibi Ariusch bir Katolik köyü idi, köyden bazıları saklanabildi ve sonra ortaya çıktılar. Hükümet şimdi artık hiçbir Katolik ve Protestanın hayatta olmadığını düşündüğü için onlar yaşamak izni almış oldular! Şimdi Muş artık sadece bir harabedir. Katolik piskoposun hayatta olup olmadığını bilmiyorum. Yaşlı Vartan Vartabedyan, Gregoryenlerin temsilcisi S. Garabed kilisesi papazı iğrenç şekilde aldatıldı ve bizzat belediye doktoru tarafından vuruldu, aynı kişi sizin mutlaka tanıdığınız eczacı Mıgırdıç'ı, bu arada bir Ermeni doktoru da vurdu.

Evet, bu kadarı bir defa için yeterli kandır, gözyaşıdır. Sizin bu korkunç haberlere hazır olduğunuzu çok işitmiş olduğumdan açık konuştum. Lütfen mektubun gelip gelmediğini bana bildirin! Ve eğer orada Ermeniler varsa onları yıllardan beri ve büyük acılar içinde onlara halklarından ve onlardan biri olarak içten selâmlarımı iletin. Kalbimin kökleri Ermenistan'dadır, acaba oraları bir

kez daha görebilecek miyim? Ondan ve rahmetinden isteyin, Tanrı bütün teselliler kalbinize doldursun!

İçten selâmlarımla.

[Alma Johannsen]

Peder Arsenius Dijandajan VII/2 Mechitaristenstrasse 4, Viyana

[Dresden askerî posta nöbet yerinden ordu genelkurmay temsilcisinin III b bölümü savunma seksiyonuna 9.10 tarihli.]

1 Ek. Gizli!

Yanında 1 Mektup.

Gön: A. Johansson, Stockholm, Brünsgatan 3,

Alıcı: Rahip Arzenyus Cendoyan, Viyana VII/2, Mechitaristenstr.4

Ermeni katliamından oluşan tabloyu içeriyor.

[Teğmen Töpel, Tuğgeneral Schmidt z.D.]

[Ordu Genelkurmay temsilcisinden Dışişleri Bakanlığı Haberleşme dairesine 13.10. tarihli]

Mektup iletim dışı bırakılacak.

[v. Roeder]

1917-11-16-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14097; A 38744, pr. 20.11.1917 p.m.; BoKon/174; A4a, 2941'e; Rapor

İstanbul Büyükelçisinden (Bernstorff) Başbakana (Hertling)

Nr. 563

Pera, 16 Kasım 1917

1 Ek

Türk Hükümeti son olarak, "*Ermeni Komitesi'nin Meşrutiyet Öncesi ve Sonrası Devrimci Amaçları ve Entrikaları*" başlığını taşıyan geniş bir belge derlemesi yayınlayarak Ermeni sorunu hakkındaki resmî malzemeyi çoğalttı. Eserin birinci bölümü (s. 1-41) kısaca Meşrutiyet'e kadarki dönemde çeşitli komitelerin kuruluşunu ve çalışmalarını anlatıyor; ikinci bölümde (s. 42-323)

önce komitenin 1908'den beri basında ve edebiyatta, okullarda ve ruhbanlar arasında gerçekleştirdiği ulusal propaganda ve silahlı ayaklanma hazırlığı işleniyor; bunu Dünya Savaşı sırasında Ermeni bölgelerindeki olaylar üzerine geniş haberler izliyor. Son olarak 73 yapraklık bölümde 122 belgenin kopyaları yer alıyor.

Tek taraflı olmasına ve taraf tutan yapısına rağmen eser dikkate değer; delil ve belgelerin ne denli otantik kanıtlar olarak sayılabileceği, tek tek inceleme gerektiriyor. Fakat her halükârda bu materyal gözden geçirilirken, Ermeni komitesinin entrikalarının, Türk Hükümetini çok uzun zamandır tahrik ettiği ve bunlara karşı savaş sırasında alınan baskıcı önlemlere hak verilebileceği sonucunu çıkarmaktan insan kendini alıkoyamıyor. Hükümetin bunu yaparken nefsi müdafaa sınırlarını ne kadar aştığı ve aynı şekilde bunların ne ölçüde başka amaçlara hizmet ettiği, ikinci bir sorudur.

Söz konusu yapıt, bugüne kadar sadece Türkçede yayınlandı, Fransızca bir baskısı hazırlanıyor, ayrıca *Daçar* dergisinin (bk. 4 Eylül tarihli rapor) yayıncısı (No. 453) bunun Ermenice bir özetini yayınladı.[773]

Türkçe baskının bir nüshası ekte veriliyor. (Dosyalarda bu örnek bulunmuyormuş-çev.)

Bernstorff

[Göppert'in notu, 22.11]

Basında değerlendirilmesi şu an için söz konusu değil.

[Mordtmann'ın 15.11 tarihli notu]

Eser Türkçe yayınlandı ve resmi kullanım için 2 nüsha elde edildi (bedava, bende duruyorlar).

Aynı zamanda *Daçar* dergisinin yayıncısının (s. 2330 P.3'de) hazırladığı Ermenice bir özet çıktı.

Bir nüsha Haig E. tarafından 10 kuruşa alındı, Fransızcası hazırlanıyormuş.

[Mordtmann'ın notu, 20.12]

2941/A4a

Haig Efendi: est ce que la traduction française de l'ouvrage a paru?

Haig Efendi'nin sözlü beyanına göre söz konusu broşür baskıda.

773 Dosyada bulunmuyor.

[Mordtmann'ın notu, 16.1.1918]

Haig Efendi: Où en est l'impression de la traduction française?

H.E'nin sözlü beyanına göre, baskı *Societe Generale*'nin sorumlu yönetici memuru burada olmadığı için yarıda kaldı.

1918-02-22-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 13200; A 8402, pr. 23.2.1918; A 15252, pr. 9.4.1918 p.m.; Yazı

Alman Milletvekili Maximilian Pfeiffer'den
Dışişleri Bakanlığına

Berlin N.W.7, 22 Şubat 1918

Cenapları,

Ben burada Bay E. Neuner tarafından yazılan ve bana gönderilen, Türkiye seyahati ve kişisel incelemeyi içeren bir raporu göndermekten şeref duyarım.

Saygılarımla

Dr. Pfeiffer

[*Rapor her şeyden önce iç durum hakkındaki eleştirel açıklamaları, Türkiye'deki politik ve ekonomik durumu ve Almanya-Türkiye arasındaki ilişkileri kapsıyor. Burada sadece Ermenileri ilgilendiren bölüm tekrar edilmektedir.*]

Ek

Türkiye Seyahatim Hakkında Rapor

17 Ekim'de ben Dr. Pfeiffer, Bay Dr. Brandenburg'un refakatinde İstanbul'a bir gezi yaptım ve orada 1 Aralık'a kadar kaldım...

Ermeni Katliamı

Eskişehir'de Ermenilerin Türkler tarafından adım adım yok edilmesinin izleri görülüyor. Bilindiği gibi 20 yıl önce bir Ermeni sorunu henüz yoktu ve İngiltere ancak bir olay çıkarabilmişti. İngiltere o zamanlar Türkiye'yi zayıflatmayı deniyordu, Ermeniler onun bu amacına çok uygun geldi. Onların arasında ilk kez devlet olarak bağımsızlık fikrini uyandırdı ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği kanalıyla bu amaçla kazandığı Ermenilere, ayaklanmalarını mümkün kılacak bombaları ve tüm diğer gerekli araçları gönderdi. Türkiye

tarafından Ermeni takibatı o zamandan itibaren yapılıyor. Şimdiki savaşın başlangıcında Erzurum bölgesindeki Kafkas sınırında Türkiye'yi oradaki Ermenilerin üzerine gitmekte haklı çıkaran birkaç olay oldu, ama savaşın akışı içerisinde Türk hükümeti Ermenilere karşı savaşını tüm Türkiye'ye yaydı. Bunun nedeni Ermenilerin Türkiye'de ticaret ve sanayi elinde bulunduran ve bu yüzden zenginleşen tek etnik grup olduğu olabilir. Bugün büyük servet sahibi olan çok az Ermeni var artık, çünkü Türkler tarafından Ermenilerin tüm servetine, bir ölçüde medenî bir devlet formatıyla bağdaşmayacak şekilde el konuldu.

Genelde tehcir sırasında Türkiye'de varolan Ermenilerin sayısı 2 milyon olarak tahmin ediliyor, ama bu sayı oldukça az görünüyor. Gerçekte savaş sonuna kadar bu zavallı halktan geriye artık hiçbir şey kalmayacak. Bir defasında, savaşın bitiminde ittifak devletleri sayesinde Ermeni sorununa sürüklenmenin hoş bir şey olup olmayacağını sorduğum, Almanya'da eğitim görmüş yüksek bir Türk memuru bana, o zamana kadar artık hiçbir Ermeni kalmayacağı için bir Ermeni sorununun da kalmayacağı cevabını verdi. Bu görüş her yerde aynıdır ve Türk hükümet sistemi için çok belirleyicidir. Fakat maalesef, takibatlar üzerine mevcut tüm materyal Cizvitler aracılığıyla Fransa'nın ellerinde Hl. Stuhl'un elinde bulunduğu için savaştan sonra sorunun ortaya atılması düşündürücü zorluklara neden olacaktır. En kötüsü Türklerin genel olarak bu Ermeni katliamlarının bütünüyle Alman hükümetinin onaylamasıyla gerçekleştiğine inanmalarıdır. Türkiye'nin iç politikasına hiçbir zaman karışılmadığı, eğer karışsaydı bu utanç verici olayları engelleyeceği konusunda Alman tarafından herhangi bir açıklama yapılsaydı, çok gerekli olurdu. Küçük Asya'da yollar, özel olarak Kafkasya'ya kadar ve Toroslar'da aç ve bitkinlikten ölen Ermeni iskeletleriyle doludur. En kötüsü bu Ermeni kafileleri, onlara atla şehirden şehire refakat etmek görevinde olan Türk polislerin genç Ermeni kız ve oğlanlarını her yerde resmî evlere 4-6 marka satmalarıdır. Valisi zalimliğiyle büyük ün yapmış Musul'da 300 Ermeni kadın Türklerin haremlerine verilmek istendi ve onlar bunu kesin olarak reddedince hepsi birden büyük bir kuyuya atıldı ve orada öldürüldüler.

Ziyaret ettiğim büyük şehirlerde her yerde inşaatı en iyi evler, daha önce Ermenilerin elindeydi; bugün bu evlerde her türden başka insanlar var. Tahliye sırasında başlangıçta örneğin olaya muhatap olanlara evin askerî amaçlar için gerekli olduğu ve bu nedenle boşaltması bildirildiği öğrenildi. O bunun için tek kuruş tazminat almadı, fakat Türkiye'de oldukça yüksek olan arsa ve ev vergisini ödemeye devam etti. Eğer o evinden gelir geldiği sürece kolay gelen bu vergileri ödeyemezse, ev hemen açık arttırmaya çıkarılıyor ve ilgilenen Türklere gülünç bir fiyata satılıyordu. Bu şekilde tüm evler Türk sahiplerin

eline geçtiler ve Ermeniler tarafından boşaltıldılar. Fakat daha sonra genellikle ve basitçe, Ermeniler Küçük Asya'yı ölünceye kadar yaya yürütülmek suretiyle mirasının devlete kalacağı ve bunun daha kolay olacağı keşfedildi.

Tipık bir olay daha aşağıdadır: Eskişehir'deki Osmanlı Bankası'nın müdürü, Ermeni asıllı ama Avusturyalı bir adam, şehri terketmek zorunda olan akrabası bir Ermeni'nin servetini kasada koruma altına aldı. Kasada değerli kâğıtlar ve takılar bulunuyordu. O zamanlar Türk makamlarından herkese, herhangi bir Ermeni'nin değerli eşyasını saklamanın yasak olduğu emri geliyordu. Bu banka müdürü hoş olmayan bu durumdan sakınmak istiyordu, kasayı Türk makamlarına vermeye karar verdi. Önce birkaç Alman dostundan kasanın içindekileri birlikte tespit ve kaydetmeyi rica etti ve içeriğini herkese imzalattırdığı gibi kopya yaparak korumak üzere herkese birer nüshasını verdi. Bundan sonra kasa içeriğinin bir nüshasını ve kasayı, muhtemelen Alman hükümetinin kurallarına uygun olsun diye Mutasarrıfa verdi. İki gün sonra ona, Türk makamına karşı bu türden bir deliliğe nasıl cesaret edebildiği konusunda sert azarlamalara muhatap olacağı mutasarrıflıktan çağrıldı ve gitti. Kasayı açtı ve içinde sadece eski püskü eşyalar ve iki adet kırılmış tabanca buldu. İki tabanca oraya, silah taşıma yasağı olan adama zorluk çıkarmak için konulmuştu. Banka müdürü bunun mümkün olamayacağını, kasanın çalınmış ve bunlarla doldurulmuş olması gerektiğini, çünkü onu göndermeden önce tanıklar önünde bir kopyasını yaptığını söyleyince mutasarrıf ona, buna nasıl cüret ettiğini, bir Türk makamını yalancılıkla suçladığı konusunda bağırdı ve onu dışarı attı. Birkaç gün sonra tutuklandı, daha sonra 420 km'lik Haydarpaşa yolunu yaya yürümek zorunda kaldı, burada birkaç ay yaşadıktan sonra mahkemeye çıkarıldı; kasayı Servet Yönetim Komitesi'ne değil de Mutasarrıfa verdiği için 6 ay cezaya çarptırıldı. Avusturya vatandaşı olmasına ve tüm olay gülünç olmaktan öte bir anlam taşımamasına rağmen, bu 6 ayı yatmak zorunda kaldı ve elbette bankadaki işini de kaybetti. Buna benzer daha birçok örnek anlatılabilir, ama aşağıda anlatılan şeyi hiçbir mantık kavrayamaz. Bu korkunçtur.

...

[Bussche-Hadenhausen'den Bernstorff'a (No.165) 1.3]

Milletvekili Pfeifer bana geri verilmek kaydıyla seyahat arkadaşı Bay Neuner'in Türkiye'de kaldıkları sırada, kişisel görüşlerini belirten gözlemleri hakkında ekteki raporu verdi. Raporda savaş sırasında Türkiye'de hoş olmayan görüntüleri gerçekten gün ışığına çıkaran veya Pera'da anlatılan şeylerin tümü yazılıdır. Böylece Türk halinin olağanüstü karanlık bir tablosu veriliyor. Bildirilen detayların çoğu doğru olsa da, diğer taraftan birçok yanlış anlatım

veya Baron von Fürstenberg'in adamları tarafından abartılmış görünüyor.

Milletvekili Pfeiffer'in görüşleri partili yoldaşlarına taşınabileceği ve Türkiye'nin böyle uygunsuz bir kararı ve bize dönük politikasında izlediği diğer noktalar Alman meclisi çevrelerinde huzursuzluk yaratabileceği için ekselanslarından milletvekili Pfeiffer'e bizzat veya milletvekili Erzberger'e gizlice bildirilebilecek rapora bir açıklama eklenmesini ekselanslarından istiyorum.

[Bernstorff'dan Başbakan Hertling'e (No.102) 6.6.18]

Ekte 1 Mart A 8402 emriyle gönderilen, ekselanslarına Bay milletvekili Pfeiffer tarafından iletilmiş raporu, içeriğinin beni sevkettiği birkaç düşünceyi ekleyerek istendiği üzere ekselanslarına geri iletmekten şeref duyarım.

[*Detaylı cevabın da Bernstorff Türkiye ve ilişkileri hakkında Neuner'in hiç de objektif olmayan açıklamalarını eleştiriyor. Ermeniler konusunda şunları yazıyor:*]

...

"Ermeni katliamı" üzerine o kadar çok konuşuldu ve yazıldı ki, bu sorun hakkında görüş bildirmek böyle genel bir rapor çerçevesinde kalmak zorunda. Türklerin Ermeni konusundaki davranış tarzı dışlanamaz ve Türkiye'nin, düşmanlarının eline sebepsiz, sıradan olmayan sürekli bir ajitasyon malzemesi verdiği yok sayılamaz. Her şeyden önce Ermeni sürgünlerinde Türklerin kültürel karakterinin özür kaldırmaz bencilliği öne çıkmıştır. Fakat bu gibi hareketlerin sebepsiz oluşmayacağı gözardı edilmemelidir. Ermeniler eğer dini veya sebepsiz bir kinin suçsuz kurbanları olarak gösterilirse bu Türklere haksızlık olurdu. Raporun yazarı Ermeni sorununun oluşması hakkında doğru bilgiler veriyor: Böyle bir sorun daha önce olmadığı gibi, Türk düşmanı İngiltere ve Rusya gibi güçlerin Ermeniler arasında böyle bir propagandanın yayılması gibi. Bu güçler süreç içinde Kafkasya'da bir huzursuzluk odağı yatarmayı başardılar. Rusya'ya karşı Türk operasyonlarımn başlamasıyla birlikte Ermenilerin uzun süredir biriken nefreti, kısmen açık ayaklanma biçiminde, kısmen Rusya hesabına casusluk, kısmen de Türklerin ilerleyişini engellemek ve taciz etmek biçiminde açığa çıktı. Müslüman halka girişilen katliamlar bunun çabasıdır. Türk hükümetinin bu şerrin üzerine büyük bir sertlikle gittiği açıktır. Türkler Ermenilerde, varlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısını tehdit eden bir halk gördü. Olayın sadece Kafkasya'da oturan Ermenilerle sınırlı kalmaması, şimdiye kadar Türk ekonomik hayatının esas taşıyıcıları olan Ermenilerin ekonomik potansiyelinin Türk halkına ağır bir yük bindirdiğini Türklerin sonunda, kendi görüşlerine göre kabul edilemez noktaya gelen bu

ekonomik baskıdan kurtulma zamanının geldiğini fark ettiklerini gösteriyor.

...

1918-03-02-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R14099.

Baskı: DuA Doc. 372

Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısından
(Bussche-Haddenhausen) İstanbul Büyükelçisine (Bernstorff)

Kopya

Berlin, 2 Mart 1918

Batılı ülkeler ile bundan sonra yapılacak barış görüşmelerinde bunlar Ermeni sorununu mutlaka gündeme getirecek ve Doğu Anadolu vilayetlerinin mümkün olduğunca geniş bir otonomi kazanması için çalışacaklardır. Bu tür girişimler karşısında Türkiye'nin konumu, eğer o henüz bu müzakereler başlamadan önce, bu vilayetlerde yaşayan Müslüman nüfusa olduğu gibi Hıristiyan nüfusa da eşit, ılımlı ve adil davranacağına, savaşın yol açtığı yıkımın telafisinde yardımcı olacağına ilişkin elle tutulur kanıtlar sunarsa, daha güçlü olacaktır.

Bölgenin yeniden işgal edilmesi beklenmeyecek kadar hızlı oluyor. 287 - 8961 nolu telgrafa göre kısa bir süre içinde Erzurum'un da alınması bekleniyor. Erzurum alınır alınmaz hâlâ silahlı olan Ermenilere silahları bırakmaları ve cezalandırılmadan kendi ikamet ettikleri bölgelere dönmeleri için bir şans verme zamanı gelmiş sayılır. Böylece yeni ağır çatışmaların önüne geçilebileceği gibi, bu vilayetlerde yaşayan ahalinin değerli ve vazgeçilmez bir bölümünü oluşturan Ermenilerin yeniden Türkiye'nin sadık tebaası olarak eğitilmelerinin başlangıcı da bu olabilir. Ayrıca, köylerin yeniden kurulması ve vilayetlerin yeniden ekonomik olarak diriltilmesi için planlanan malî yardımlar, Hıristiyan ve Müslümanlara eşit şekilde verilmelidir. Ülke içlerine sürgün edilen Ermeni ahalinin geriye dönmelerinin sağlanması da tavsiye edilebilir.

Bunlara ilâveten, geniş ve etkin çevrelerin morali, eğer Türk Hükümeti, eskiden Ermeniler arasında çalışan Alman misyon kurumlarına, oradaki halk arasında, dinî inanç ayrımı yapmadan yardım çalışmaları yapma izni verseydi, olumlu yönde etkilenirdi.

Rumlara yapılan muamele de en az Ermenilere yapılan muamele kadar önemlidir. Bugün içinde bulunulan durum açısından Karadeniz bölgesinden sürgün edilen Rum ahalinin hâlâ sürgünde kalmasının bir nedeni yoktur. Bunların hemen yurtlarına dönmelerinin sağlanması gerekir.

Ekselanslarından, Sadrazam, Dışişleri Bakanı ve hattâ Enver Paşa ile yapacakları görüşmelerde bu düşünce silsilesini geliştirmelerini ve aldıkları tepkileri rapor etmelerini rica ederim.

[Bussche-Haddenhausen]

1918-03-16-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R 14099/11778

Baskı: DuA Doc. 376 (kıs.)

İstanbul Büyükelçisinden (Bernstorff) Dışişleri Bakanlığına

Nr. 371

İstanbul, 16 Mart 1918*

Türklerin kamuoyu oluşturmadaki beceriksizlikleri ve yavaşlıkları son olarak Ermeni sorununda da kendisini gösterdi. Bütün uyarılara rağmen sansür ancak şimdi devreye girerek basını ya susmaya ya da gerilimi azaltıcı yayın yapmaya zorladı.

---

* Bükreş'te bulunan Dışişleri Müsteşarına (Kühlmann) Bussche-Haddenhausen 17 Mart tarihinde (Nr. 218) aşağıdaki cevaplı telgrafı yollamıştır:

Pera Büyükelçisinin telgrafı: "Ermeni sorununda Türklerin kamuoyu oluşturmadaki beceriksizlikleri ve yavaşlıkları bir kez daha ortaya çıktı. Bütün uyarılara rağmen sansür ancak şimdi devreye girerek basını ya susmaya ya da gerilimi azaltıcı yayın yapmaya zorlandı.

Bütün Ermeniler zaten ölüm korkusu yaşıyorlardı. Patriği, Papalık temsilcilerini ya da başka kişileri neredeyse her gün bana yollayarak yardım istiyorlardı. Türk Hükümeti bu kez gerçekten taşkınlıkları engelleme çabası içindeydi. En çok Ermeni çetelerin mezaliminin, kendilerinin eskiden işlediği suçlar için iyi bir gerekçe olduğu söylenebilir.

Başvezirin yerinde bulunmayışından son derece şikâyetçi olunabilir, çünkü kontrolü ele alarak Ermeni politikası hakkında açıklamalar yapabilecek tek kişi odur. Buradaki diğer bütün yetkili çevreler -yoksulların çektiği açlığa rağmen- şu an belirli bir zafer sarhoşluğu, milliyetçi ve panislamist duygular içindeler. Asya'nın bütün Müslümanlarının -ister Tatar, ister Gürcü, ister İranlı vb. olsun- Türklere dost eli uzatarak bir İslâm Konfederasyonu oluşturmak istediklerine gerçekten inanıyorlar. Başvezir, Ekselanslarının 379 No'lu telgrafından sonra hâlâ mutlaka Batum'u elinde tutma fikrinden vazgeçebileceği (kars. 360 No'lu telgrafım) görüşünde. Kafkasyalılar Türklere Bakû'ye gidiş yolu vermedikleri sürece bu görüşleriyle kendi vatandaşları arasında zor durumda olmalı. En azından şu an Türklerin gözü Batum yerine Bakû'ye dikilmiş durumda.

Belki Talat Paşa'nm Bükreş'ten vereceği kararlı talimatlarla Ermeni sorununa müdahale etmesi sağlanabilir.

Bütün Ermeniler zaten ölüm korkusu duyuyordu. Patriği, Papalık temsilcilerini ya da başka kişileri neredeyse her gün bana yollayarak yardım istiyorlardı. Türk hükümeti bu kez gerçekten saldırıları yukarıdan engelleme çabası içindeydi. En çok Ermeni çetelerinin zulümlerinin ona, kendi eski günahlarını sonradan haklı göstermek için hoş bir fırsat gibi göründüğü söylenebilir.

Başvezirin yokluğundan gerçekten üzüntü duyulabilir, çünkü dizginleri ele alarak Ermeni politikası hakkında açıklamalar yapabilecek tek kişi oydu. Buradaki diğer bütün yetkili çevreler -yoksulların çektiği açlığa rağmen- şu anda neredeyse bir zafer, milliyetçilik ve panislâmizm sarhoşluğu içindeler. Onlar sahiden, Asya'nın bütün Müslümanlarının -ister Tatar, ister Gürcü, ister İranlı vb. olsun- Türklere dost eli uzatarak bir İslâm Konfederasyonu oluşturmak için beklediklerini sanıyorlar. Başvezir, Ekselanslarınızın 379 nolu telgrafından sonra hâlâ mutlaka Batum'u elinde tutma fikrinden vazgeçebileceği (karş. 360 nolu telgrafım) görüşünde. Kafkasyalılar Türklere Bakü'ye gidiş yolu vermedikleri sürece o bu görüşleriyle buradaki vatandaşları arasında zor bir konumda kalacak. En azından şu an Türklerin gözü Batum yerine Bakû'ye dikilmiş durumda.

[Bernstorff]

1918-03-19-DE-001

Kaynak: DE/PA-AA/R 14099

Baskı: DuA Doc. 377 (değ. kıs.)

Dışişleri Bakanlığının Raporu

Berlin, 19 Mart 1918[774]

Türklerin Ermenilere karşı aldığı önlemlerin nedeni ve uygulanışı konusunda Dışişleri Bakanlığı eski Müsteşarı Sayın Zimmermann 29 Eylül 1916 tarihli Komisyon toplantısında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bu nedenle bir kere daha olayın ayrıntısına girmek istemiyorum. Sadece bir şeyin altını çizmek isterim: Türk hükümeti Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde Ermenilere karşı katı davranmamış, Ermeniler Jön Türklerin saflarında Abdülhamit rejimine karşı mücadele etmiştir. Ancak, Türkiye'nin savaşa girmesinden kısa bir süre sonra Ermeni halkın büyük bir kısmının Türkiye'nin düşmanlarına sempati duyduğu ortaya çıkmıştır. *Daily Chronicle*'da 23 Eylül 1915'de yayınlanan

774 Göppert'in notu: Bu rapor Sayın Yardımcı Müsteşarın 21 ve 22 Mart tarihlerinde Reichstag'da yaptığı konuşma için hazırlanmıştır.

bir makale bu açıdan oldukça anlamlıdır. Makalede, Ermeni halkının savaşın başından itibaren itilaf devletlerinin yanında yer aldığından, hiçbir pazarlık yapmaksızın itilaf devletlerinin yanında savaştığından, Ermenilerin yedinci müttefik olarak görülmeyi hak ettiklerinden övgüyle söz edilmektedir. Doğu Anadolu'da yerel olarak başlayan huzursuzluklardan sonra Van'da yaşanan genel ayaklanmaya kadar olan gelişmeler herkes tarafından yeterince bilinmektedir. Bunlar Türklerin tehcir kararıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'de iktidar sahipleri, tehcirin uygulanması sırasında Ermeni nüfusun büyük bir bölümünün yok olmasını ne istemişler ne de öngörmüşlerdir.

Olayların üzücü bir seyir kazanması, Türkiye'deki koşulların içerlerdeki ilkelliği, organizasyonun, yolların ve ulaşım araçlarının tamamen yetersizliği, İstanbul'daki merkezi Hükümetin uzak bölgelerdeki etkinliğinin zayıf oluşu ve nihayet ırk ve din zıtlıkları göz önüne alındığında bir dereceye kadar normal görülebilir.

Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye'deki Reich temsilcilikleri, Ermenilerin acısını dindirmek için krizinin başlangıcından itibaren diplomatik yollardan yapılabilecek ne varsa hepsini yapmıştır. Reich Hükümeti Türk Hükümeti üzerindeki baskısını son haddine dek kullanmıştır. Ermeni sorunu nedeniyle Türkiye ile olan ittifakımızın bozulması sonucu güneydoğu cephemizin zayıflamasının ve o tarihlerde doğuda ve batıda ağır savaşlar vermekte olan ordumuzu tehlikeye atmanın sorumluluğunu hiçbir Alman hükümeti taşıyamazdı.

Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra Rusların Doğu Anadolu'da işgal ettikleri vilayetlerden çekilmeleri söz konusu olduğunda, Ermenilere uygulanacak tavır sorunu nedeniyle Türk yetkililerle hemen ilişkiye geçtik ve onlara, Türk birliklerinin yeniden bu topraklara girmesi sırasında, Ermeni ahaliye karşı saldırılardan sakınılmasının ve daha baştan Hıristiyan ve Müslüman öğeler arasında barışçıl ilişkilerin yaratılmasının, Türkiye'nin öz çıkarları açısından -kendi müttefikleriyle olan ilişkiler açısından da- ne kadar önemli olduğunu söyledik. Ocak ayında Berlin'deki ziyaretleri sırasında kendileriyle görüştüğümüz Maliye ve Dışişleri Bakanları, görüşlerimizi son derece anlayışla karşılayarak, Doğu Anadolu'nun yeniden alınmasından sonra Almanların hayır kuruluşlarının oradaki Ermenilere yardım etmelerini ilke olarak kabul ettiklerini bildirdiler.

Şubat başında, Rus birliklerinin Doğu Anadolu'dan çekildikleri, ama çekildikleri bölgelerde İngiliz ve galiba Fransız subaylarının da öncülüğünde Ermeni çetelerinin kurulduğu ve Baltık Denizi bölgelerindeki Bolşeviklerin yaptıklarında da kötü davrandıkları haberi geldi. Bu olaylar hakkındaki ayrıntılar resmî Türk telgraf ajansı tarafından duyuruldu. Yurtdışında bu haberlere fazla itibar edilmedi ve bunlar Türk hükümetinin Ermenilere karşı niyetlendiği kanlı

saldırılar için peşin gerekçe arayışları olarak yorumlandı. Bu görüş temelsizdir. Kafkaslardan başka telgraf haberleri de gelmesine rağmen, düşman ya da tarafsız ülkelerin hiç birinin gazetesinde Türklerin saldırılarına ilişkin tek bir habere dahi rastlanmamıştır. İsviçre Ermenistan'a Yardım Komitesi de bu tür bir haber almamıştır. Ermeni sosyalistlerinin Cenevre Grubu'ndan, Cenevre'deki Enternasyonal Sosyalist Büro'suna, Rusların çekilmesinden sonra yeni Türk kıyımlarından söz eden bir telgrafa, anlaşılan gerçek haberler yerine birtakım korkular temel oluşturuyor. 1915 olaylarına ve şimdiki Ermeni çetelerinin vahşet eylemlerinin Türklerde uyandıracağı öfkeye bakınca, bu korkular galiba anlaşılabilir. Bu nedenle Reich Hükümeti, Türk Hükümetine Ermeni sorununun önemini anlatmak ve daha fazla kan dökülmesinin önüne geçilebilmesi ve sürekli barışın sağlanabilmesi için ne yapılması gerektiği konusunda belirli önerilerde bulunmak için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Hükümetimizin ısrarlı önerileri şunlardır: İlerleyen birliklerde katı disiplinin korunması, Ermeni çetelerin gönüllü olarak silahlarını bırakmaya davet edilmesi, teslim olanların affedilmesi, Doğu Anadolu için planlanan yardımlarından Ermenilerin ve Müslümanların eşit şekilde yararlanmasının sağlanması, İmparatorluğun içlerine sürgün edilen Ermenilerin, bugünkü ulaşım koşullarında gerçekleştirilmesi mümkün olmasa bile en azından yurtlarına geri dönmelerine karar verilmesi ve buna başlanılması. Türk Hükümeti bu düşüncelere oldukça açık olduğunu gösterdi. Başvezir, Dışişleri Bakanı ve onun vekili Halil Bey'in, Başbakanımız, Müsteşarımız von Kühlmann ve Reich Büyükelçimiz önünde verdikleri inandırıcı sözlerden sonra, Hükümetin Ermenilere karşı yumuşak davranmaya kararlı olduğuna, çetelerin işledikleri suçlardan bununla ilgisi olmayan ahaliyi sorumlu tutmayacağına ve 1915 yılındakine benzer olaylardan özenle kaçınacağına inanıyoruz. Bir affın yakında ilan edileceği vaadi verildi.

Ancak, barış ortamının yeniden oluşmasının önkoşulu, Ermenilerin başarısızlığa mahkûm olduğunu artık görmeleri gereken bağımsızlık isteklerinden vazgeçerek Türklerin barış tekliflerini kabul etmeleridir. İstanbul'dan gelen haberlere göre, Ermeni tarafı da Türk hükümeti ile görüşmelere hazırdır. Öte yandan, İsviçre'den, oradaki Ermeni dernekleri temsilcilerinin Mart başında yaptıkları toplantıda Anadolu vilayetlerinde yaşayan Ermenilere Türkiye'ye karşı var güçleriyle direnme çağrısı yapma kararı aldıklarını duyuyoruz. Bu doğrultuda İngiltere üzerinden Tiflis'teki Ermeni komitelerine telgraflar yollanmıştır. Ayrıca, Ermeni Katolikosunun Paris'teki temsilcisi Boghos Nubar Paşa'dan telgrafla, İngiliz Hükümetinden, savaşan Ermenileri, subay ve birlik yollayarak desteklemesini rica etmesi istendi. Gerçekten şu an Fransız ve İngiliz subaylar çetelerin yanında yer almaktadırlar. Ajitatörlerin sorumsuz davranışları yüzünden Doğu Anadolu'daki Ermeni halkın kaderinin en ağır

şekilde tehlikeye atıldığı ortadadır. Ayrıca, Brest Barış Antlaşması'na göre Rusların boşaltmaları gereken ve halkın kendi yazgısını kendinin belirleyeceği komşu bölgeler Kars ve Ardahan'da, Ermeniler ile Müslümanlar arasında, burada da azınlıkta oldukları için Ermenilerin zararına yönlenecek savaşların patlak vermesi tehlikesi de vardır.

Biz, eğer Alman Ermeni dostları etkilerini, Ermenileri, bir intiharla eş anlama gelecek olan yararsız direnişe karşı uyarmak ve onları Türklere boyun eğmeleri için müzakerelere razı etmek için kullansaydılar, bunu hoşnutlukla selamlardık.

1918-05-23-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R 14100.

Baskı: DuA Doc. 395 (kıs.)

İstanbul Konsolosluğundan (Bernstorff) Dışişleri Bakanlığına

No. 782

İstanbul, 23 Mayıs 1918

General von Lossow telle şunları yolluyor: Transkafkas heyetinde yer alan, ama aynı zamanda hükümetlerinde bakanlık yapan Ermeni temsilciler ve güvenilir Ermenilerin oluşturduğu heyetler benimle görüşmeler yaptılar. Ermeniler bugünkü güç koşullarda Almanya'nın yardım elini uzatmasını bekliyorlar. Savaştan önce Rusya ve İngiltere'ye yakınlık duyduklarını itiraf ediyorlar. Bu nedenle kendilerinin suçlanmaması gerektiğini söylüyorlar. Eğer şimdi Almanya kendilerine yardım elini uzatırsa ilelebet Almanya'nın yanında yer alacaklarını bildiriyorlar. Şu an Ermeni sorunu yüzünden aleyhimize yürütülen tüm propagandaları bir hamlede susturma olanağına sahibiz.

Sürekli olarak bildirdiğim gibi, Türk siyasetinin amacı Ermenilere ait bölgeleri işgal etmek ve Ermenilerin kökünü kazımaktır. Talat'ın ve Enver'in bunu reddeden bütün açıklamaları yalandır. Aşırı Ermeni düşmanı eğilimler İstanbul'da ağırlık kazanmıştır. Türklerin planları artık bellidir: Müslüman bölgesi olan Ahalzich'i alacaklarını düşünüyorlar, tamamen Ermeni bölgesi olan Achalkalaki'yi ise Ahalzich'in bir parçası gibi göstermek niyetindeler. Alexandropol şehrini işgal ettiler. Cülfa'ya kadar olan demiryolunu, bir daha vermemek için hattın doğusunda kalan 25 kilometrelik bölge ile birlikte işgal etmek istiyorlar.

Elisabethpol ve Bakû valiliklerinin Tatar ahalinin rızası alınarak Türkler tarafından ilhak edilmesi, Bolşevikleri kovmak ve orada tutunmak için Bakû

üzerine yürünmesine neden olmuştur. Achalkal'ın güneyindeki cephede yer alan Türk birlikleri Tiflis ve Erivan'a doğru ilerliyorlar. Orduya eşlik eden Kürt ve Tatar gönüllüler Ermeni şehirlerini talan ediyor, insanları öldürüyorlar. Bütün erkekler yakalanıyor. Herhangi bir çatışmayı önlemek için Ermeni birlikler doğuya çekiliyor. Ermeni halkı doğuya doğru kaçıyor, bir süre sonra Tatarlarla karşılaşacak ve bu karşılaşma katliamlarla sonuçlanacak. Türk siyaseti, işgal nedeniyle ültimatom almadan işi oldubittiye getirmek istiyor. Ermeni halk için yaşayabilecekleri bir yer kalmıyor. Artık, bizim de çıkarlarımız bulunan Alexandropol Cülfa hattında nakliye ve lojistik desteği imkânsız hale getirecek bir gerilla savaşına ... (*okunamadı*) olmalı. Tahminime göre Türkler de bunu istiyor. Ermeni Meclis Heyetinin temsilcisi, Leishman aracılığıyla Ermeni halkının tamamen yok edilmemesi için Almanya'nın yardımını istedi, diğer Ermeni topraklarının Alman yönetimi altına alınması ricasında bulundu. Buna ait resmî yazı elimdedir.

Ermenilerin yok edilmesi engellenmek isteniyorsa Türkiye üzerinde acilen baskı kurulmalıdır. Poti'ye bir batarya yollandığı için en kısa zamanda Alman savaş gemisinin Türkiye'ye gelmesini rica ediyor, resmî Ermeni görüşlerine karşı alınacak tavır konusundaki emirlerinizi bekliyorum. Acilen harekete geçilmesi gerekiyor.

Bernstorff

1918-06-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14102; A 27194, pr. 25.6 1918 p.m.

Frankfurter Zeitung'un İstanbul'daki Muhabiri Paul Weitz'in Türkiye'nin Kuzeydoğusuna Yaptığı Gezi Üzerine

[*Mackensen'in ordu grup komutanlığı politik bölümünden (J. No. 9825) Başbakan Kont von Hertling'e bildirilmiştir.*]

Bükreş, 20 Haziran 1918

14 Nisan'da "Gül-Nihal" gemisinde, çok kere istendiği üzere Osmanlı Hükümetinin arzusuna uyarak geziye başladım. Aynı zamanda bu yolculuğa Avusturya-Macaristan basın temsilcisi Dr. Steiner de katıldı. Bildiğime göre o aynı zamanda, Viyana'dan *Reichpost*, *Peşte Lloyd*, Berlin'den *Lokalanzeiger*, Amsterdam'dan *Algemeen Handelsblad* ve bir İspanyol gazetesi için de yazıyor. Ayrıca, *Tanin*'den Türk tarihçi Prof. Refik Bey, Harp Okulu fotoğrafçısı Yüzbaşı Fahri Bey ve Erzurum'daki eski görevine gitme niyetinde olan Konsolos Yardımcısı Anders.

Babıâli'nin, bu "Ermeni ekspedisyonu" projesine tarafsız ülkelerden bir veya iki gazeteci çekme çabaları sonuçsuz kaldı. Hem İstanbul'daki Hollanda Elçisi, hem de onun İsveçli meslektaşı Babıâli'nin isteğine karşı olumsuz davrandılar. Her iki diplomat tarafından bana şahsen verilen bilgiye göre, onların katkısıyla ülkelerinin kamuoyu temsilcilerinin şu anda Doğu Anadolu bölgelerine gitmelerini istemiyorlardı. Belki Osmanlı Hükümetinin bir baskısıyla, durumun yurttaşlarına gerçeğe uygun yansıtılmasının engellenebileceği endişesi doğmuştu. Veya onlara yalnızca, oradaki durumun eksik ve tek yanlı bir tablosunu yansıtacak şekilde, yöre ve olayların sınırlı ölçüde gösterileceği.

Ben de benzeri kaygılardan bağımsız değildim. Türk Genel Karargâhında II. Bölüm (istihbarat) Şefi Yarbay Sefi Bey seyahat planının hazırlanmasından sorumluydu. Tek tek ayrıntılardan da o sorumluydu. Ona, benim seçilmemde, Türk Hükümetinin bana güveninin bir kanıtını gördüğümü söylemem gerektiği düşüncesindeydim. Bana, büyük zorluklar nedeniyle, çok yerden ve ısrarla bu geziden vazgeçmem tavsiye edilmesine rağmen, bu görevden kaçmak istemedim. Ben buna katılmayı ve bütün uygar dünyanın Ermeni cinayetleri nedeniyle Türkiye'ye karşı yükselttiği korkunç suçlamaları dağıtmaya mütevazı imkânlarımla yardımcı olmayı görevim sayıyordum. Ama bu sadece, bana hiçbir taraftan bir basınç uygulanmazsa, objektif haber sağlayabilirsem olabilirdi. Sefi Bey bana garanti verdi. Bunu birçok kez el sıkışarak vurguladı.

Yolculuk hemen başta küçük bir program değişikliğine uğradı. "Gül-Nihal" doğrudan Trabzon'a gitmek zorundaydı. Gemide Genel Ordu Karargâhı ile Başkomutan Yardımcısı Enver Paşa bulunuyordu. 15 ini 16 Nisan'a bağlayan gece ona Batum olayıyla ilgili telgraf haberi geldi. Bu yüzden Enver Paşa, Trabzon'a kısa uğrayıp, orada bulunan Kafkas Ordusu Başkomutanı Vehip Paşa'yı almaya ve hemen Batum'a devam etmeye karar verdi. Onun bize kendisine eşlik etmemiz için yaptığı davete uyduk. Güzel liman kentinde üç gün kaldıktan sonra Trabzon'a geri döndük.

20 ile 23'ü arasında biz aynı adı taşıyan vilayetin merkezinde Vehip Paşa'nın misafiri olarak kaldık. Hareket özgürlüğümüz sınırlanmamıştı. Oradan buradan bilgiler edinebildik. Herhalde orada Almanlar yoktu, Rusların çekilmesinden sonra geriye kalan birkaç güvenilir Baltıklı mevcuttu. Örneğin, Baltıklı karargâh doktoru Dr. Pieper, eczacı Berting ve tarihçi Grosset. Ayrıca Rum başpiskopos Msgr. Chrysantos. Yüksek kültürlü ve son derece zarif bir şahsiyete sahip olan Chrysantos birçok yıl Alman üniversitelerinde eğitim görmüştü. Dilimize tamamen hâkimdi. Onun Almanya'ya duyduğu dürüstçe sempatiyi bana birçok yerden teyit etmişlerdi O Ermeni dostu sayılmıyor. Türkler tarafından bir Türk dostu olarak tanıtılıyor. Her halde o Türklerin güvenini kazanmasını bilmiş ve bu sayede, eski bir tarihî geçmişe sahip

olan şahane Trabzon büyük piskoposluk ruhani dairesini tamamen yıkılmaktan kurtarmayı başarmıştı. Ben onun adının tarafların hepsinde, tüm ulus ve mezheplerce gerçek bir saygıyla anıldığını duydum. Pontus kenarındaki sıradağlara dayanan yaylaların derinliklerine dek uzanan hinterlandı ile Trabzon, etnografik olarak tipik bir Yunan karakteri taşıyor. Vilayet merkezindeki Ermenilerin sayısı seferberliğin başında en çok dört bin tahmin ediliyordu. Şehrin kendisi Ruslar tarafından defalarca bombalanmasına rağmen az hasar gördü. Geniş sağlam çarşı mahalleleri, neredeyse bütünüyle işler durumda. Türkler tarafından geri almalı ancak dört hafta olmasına rağmen çarşıda canlı bir yaşam vardı. Binlerce Osmanlı Rumu geri dönmüştü. Dükkânlarda canlı bir ticaret hâkimdi; sabun, çay, şeker, gaz yağı vs. ile Rusların geride bıraktıkları tüm mallar. Ermeniler artık yoktu. Bir tek Ermeni mahallesi, tamamen harabeye çevrilmiş halde duruyordu. Ermenilerin küçük bir bölümü Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesinden hemen önce Batum civarına kaçabilmişti. Diğer büyük bölümü içerlere sürülmüş ve orada imkânsızlıklar sonucu ölmüş ve hepsinden geri kalanlar Trabzon'da, Van bölgesindeki Ermenilerin ihanet haberleri gelince, kesilmişti.

Trabzon'da sadece bir Ermeni kadın, bir doktor kızı, tüm ailesinin uğradığı korkunç ölümden, son anda Trabzon'da bir otel sahibi olan Fleury adındaki bir İsviçre vatandaşı ile evlendirilerek kurtulmuştu.

İşgalden hemen sonra, Ruslar şehrin kumandanlığına bir Ermeni'yi, Prens Bebudoff'u atadılar. Bedudoff Türklerden intikam aldı. Türklerden birçoğu gerekçesiz asıldı.

Rum Başpiskopos Chrysantos, Bedudoff'un öfkeli tavrına karşı çok kez, ısrarlı protestolarla Çar Nikolay Nikolayeviç'e başvurdu. Nihayet Bedudoff'un geri çağrılması başarıldı. Şehir kumandanlığına General Schwartz atanmıştı. Trabzon'da takibatlar son buldu. Hattâ Müslüman unsur değişen rejimdeki geniş güvenliğin zevkini tattı. Müslümanlar bu generalin mal ve can güvenliğini geri getiren insanî tutumunu göklere çıkarıyorlardı. Ancak Rus devriminden sonra Müslümanlar için yeni bir dehşet dönemi başladı. Aslında çetelerden oluşan iki Ermeni alayı Trabzon'u kendilerine üs yaptılar. Müslümanların keyfî asılmaları hemen ve yeniden gündeme geldi. Cesur başpiskopos burada da çok ustaca müdahale etmeyi bildi. Bir süre sonra Ermeni alaylarının kana susamışlığı yatıştı.

Ben Rum başpiskoposla birçok konuşma yaptım. Önce çekinerek, fakat sonra açık bir cesaretle o bana, Türklerin Trabzon'daki hareketlerinin hiçbir nedeni olmadığı konusunda güvence verdi. Oradaki Ermeni halk politik entrikalardan uzak durmuştu. Bunlar bütünüyle barışı seviyordu, ticaretle uğraşıyordu ve çoğu yerde Türklerden de daha Türkçü idiler.

Trabzon'dan Erzincan'a uzaklık 300 km.'dir. Bize vaadedilen otomobiller yoktu. Şikâyetim üzerine şu cevabı aldım: Emin olonus! (Parantez içinde Almanca açıklaması veriliyor-çev.) Uzun seyahat boyunca bu sevilen Türk palavrasını kulaklarım çok sık işitti. Değeri ise hep aym kaldı. Biz yolu dar arabalarda aşmak zorunda kaldık. Erzincan'a varmak için 7 gün gerekti. Yavaş yolculuğun ne de olsa koşulları belki daha yakından tanımamız gibi bir avantajı oldu. İlk gün 35 km uzaklıkta bir yer olan Civizlik (Cevizlik?-çev.)'e vardık. Yapımını Fransız mühendislerinin 1912'de Türk Hükümeti için başlattıkları geniş şose, Ruslar tarafından mükemmel tarzda bitirilmişti. Birçok hafif dönemeçle nehrin sol tarafında, Pontus kenarındaki sıradağların olağanüstü verimli vadilerinde Civizlik'e doğru ilerliyor. Nehrin sağ tarafında şoseye paralel olarak Ruslar 80. cm. genişliğinde bir dekovil hattı yapmışlar. Bu Civizlik'ten 6 km. daha uzağa gidiyor. Alt döşeme, köprüler, 5,5 km. kadar aralıklarla düzenli olarak gelen istasyon binaları, en sağlam kalitede. Tren yolu Ruslar zamanında işliyordu. Şimdi artık işlemiyor. İstasyonlarda sadece az sayıda vagon malzemesi ve birkaç lokomotif mevcut. Gittiğimiz ve Rum unsurların oturduğu altı daha büyük yerleşim yeri, Rum kiliseleri ile birlikte tamamen yıkılmış. Yıkım Rus işgalinden önce Türkler tarafından stratejik kaygılardan dolayı yapılmış. Halka yerlerini terketmeleri için zaman bırakılmış. Rus ilerleme hattı üzerinde bulunmayan yüksek yerlerdeki çok sayıda Rum manastırı korunmuş. Yukarılarda tütün ve tahıl tarlalarını işleyen, davarları da olan işçi grupları görünüyor. Austin benzeri dev makineler, 300 km.'lik Trabzon Ercin hattında 80 silindir, 180 km'lik Erzincan-Erzurum hattında yaklaşık aynı sayıda, ben saydım, hemen dikkati çekiyor. Çalışır durumda olup olmadıklarını bilemem. Dışardan öyle görünüyor. Ama Rusların uzaklaşırken dev silindirlerden önemli parçaları söküp işlemez hale getirmeleri mümkündür. Her halükârda tek biri çalışmıyordu. Tüm yol boyunca telgraf ve telefon tellerinden oluşan çok sayıda değerli malzeme istif edilmişti. Kısmen paslanmış olan bu ganimet yığınını korumak için en küçük bir gayret fark edilmiyordu.

Büyükçe bir yer olan Civizlik, Hükümet ancak biz oraya gelmezden üç gün önce yeniden bir Kaymakam yerleştirdiği için aynı şekilde haraptı. Biz hükümet konağı ilan edilen ayakta kalmış bir evde kaldık. Orada Kaymakam dışında bir telgraf memuru ve on jandarma kalıyordu. Geçici olarak Civizlik'in sakinleri.

Ertesi gün yolculuğumuz 30 km uzaklıktaki Hamsikeni'ye kadar devam etti. Her yerde tahribatın en acı izleri. Vadide yakılmış insansız Rum köyleri. Yükseklerde, direkt şose alanına girmeyen köyler orada kısmen sağlam kalmışlar. Hamsikeni'nin kendi, aynı çaresiz manzarayı sunuyor. Orada geceledik ve ertesi sabah Ardassa'ya hareket ettik. Yol manzara olarak olağanüstü

pitoresklikteki Zigana Boğazı'ndan geçiyor. Bugün hâlâ sık çam, ladin ve gürgen ormanlarıyla dolu şahane yerler. Ruslar Hamsikeni'den Adrassa'ya, yarıyolda iki dev kereste fabrikası kurmuşlar. Atıl duruyorlar. Harşid Nehri'nin kendi su gücünden kazanılan elektrikle işletilmiş gibiler.

Ardassa küçük ve şimdi harap olmuş bir şehir. Sadece iki ev kısmen ayakta. Birinde menzil kumandanı, diğerinde ise birkaç günden beri orada bulunan Kaymakam oturuyor. Ama Kaymakamın evinde sadece bir oda kullanılabilir durumda. Tüm idare aparatı oraya yerleştirilmiş. Bu tek oda aynı zamanda Kaymakama oturma odası ve mutfak vazifesi görüyordu. Biz 6 kişi geceyi burada geçirdik. Ardassa'da biraz daha fazla hayat var. Bu en başta menzil dolayısıyla oluyordu. Ayrıca otomobiller için küçük bir tamir atölyesi kurulmuştu. 26 sabahı Ardassa'dan Gümüşhane'ye devam ettik. Otomobil kervanının kumandanı, 15 Daimler kamyonu ile iki yerleşim yeri arasındaki menzil görevine kumanda eden Çerkes kökenli bir kaptan, bize bunları kullanmayı teklif etti. Arabalar üç ton yük taşıyorlar. Zor arazi koşullarına rağmen bu Daimler hizmetlerini kusursuz yerine getiriyorlar. Gümüşhane'ye giden bu yolda da harabeden başka bir şey yok. Tüm yolculuk boyunca bir tek insan görünmedi. Rum halk Ardassa'dan sonra bitiyor. Buradaki köylerde Ermeniler Türklerle karışık oturuyorlardı. İlk defa burada Ermenilerin sadece ticaret ve finansta başarılı olmadıklarının bilincine vardık. Erzincan ve Erzurum yaylalarından ta aşağılara, Muş, Harput ve Van gölü civarına kadar Ermeniler en başta sağlıklı ve güçlü birer toprak insanı. Kelimenin gerçek anlamıyla tam bir çiftçi. Ermenilerin çiftçilik mahareti Türk İmparatorluğunun Doğu Anadolu vilayetlerinin doğal zenginliğini geliştirmeyi başarmış. Gümüşhane yolu üzerinde tam şimdi en harika şekilde çiçeklenmiş, çoğu kilometreler boyu giden muazzam meyva plantajları, hemen bunlara sınır, yoğun işlenmişliği belli olan, ama şimdi bakımsız yatan okkalı tarlalar ve çayırlar, yeni durumların en felç edici koşullara yol açmasından önce, burada hüküm sürmüş olması gereken oldukça yüksek uygarlık düzeyine işaret ediyorlar.

Ermeni köylüler, barışçıldı, çalışkandı ve devlet için önemli bir vergi kaynağı oluşturuyorlardı. O genelde yalnızca, soyguncu, tembel Kürt serserileri dağlardan onun zahmet dolu emeklerinin ürünlerini gasp etmeye inince, kendini korumak için silaha sarılıyordu.

Gümüşhane'de Ermenilerden hiçbir iz kalmamış. Ermeni mahallesi, eski sahiplerinin zenginliğinin kanıtı olarak iyi durumdaydı. Ermeniler kısmen Asya Türkiyesi'nin batısına göçmüşler, ama çoğu Gümüşhane'de öldürülmüşler. Bir zamanlar son derece işlek olduğu anlaşılan bu şehirde birkaç saat kaldık. Bir kahvehanede Kürt ileri gelenleriyle birlikte otururken Ermenilerin katledilmeleri sırasındaki en vahşice ayrıntılar nadir bir açıksözlülükle anlatıldı.

Bu arada hep, yolculuğun bundan sonraki bölümünde bizim birden fazla kez dikkatimizi çeken, söz konusu bölgelerde artık bir tek Ermeninin kalmadığı olgusu özellikle vurgulandı.

Az sayıda eviyle küçük bir köy olan Pir Ahmed'de durduk. Rus kumandanlığı uzun süre burada bulunuyordu. Şose Pir Ahmed'te, biri Erzurum'a, diğeri Erzincan'a, ikiye ayrılıyordu.

Ertesi gün sabah erkenden tekrar yola koyulduk. Öğleyin 2'ye doğru yakılmış, insansız bazı köyleri geçtikten sonra, Kösse şehrine ulaştık. Burası da ağır tahribat izleri taşıyor. Burada Kürtler oturuyordu. Ortalıkta sadece birkaç dilenci dolaşıyordu. Mevzi komutanı tarafından, artık hiçbir penceresi olmayan en iyi ev bize geceleme yeri olarak gösterildi. Ruslar, Kösse'de tamamen yüksek tel örgülerle çevrili büyük bir erzak deposu ve bir havaalanına sahiptiler. Küçük bir Türk birliği çadırlarda, geride bırakılmış ve üst üste yığılmış stoklara bekçilik yapıyor.

Ertesi gün devam eden yolculuk bizi şoseden üç km. açıktaki, olaylarda hasar görmemiş Kürt yuvası Zindabur'a getirdi. Burası 50 kadar taş kulübeden oluşuyor. Sakinleri, Şii dininin Yezidizme meyilli bir kolu olan Kızılbaşlar. Bizi geniş bir kabul salonundaki köy yaşlısına götürdüler. Kısa bir süre sonra köyün hemen tüm erkek sakinleri salonun içinde ve dışında toplandılar. Büyük miktarlarda yumurta, süt ve bal getirildi ve Almanya'ya tekrar tekrar yaptıkları sempati gösterilerinde cimri davranmadılar. İnsanlar çok içtendi ve dönüşte yeniden onlara misafir olmamızı istediler. Her tür para teklifini reddettiler. Sadece birkaç sardalye kutusunu kabule razı oldular.

Ertesi sabahki yolculuk çok zahmetli oldu. Zipik-Kor Boğazı'ndan geçmeyi normalde beceremezdik ve tekrar Trabzon'a geri dönmek zorunda kalacaktık. Bu arada Vehip Paşa'nm önümüzdeki günlerde Erzincan'a gitmek istediğini bildiren bir telgrafın gelmesi sayesinde yola devam edebildik. Zipik-Kor'un dibindeki bir Kürt köyünden iki yüz erkek otuz saat boyunca 2200 m yükseklikteki boğazı kardan temizlemek için verildi. Bagajlar arabalardan indirilmesine, Kürtler tarafından boğazın en yüksek noktasına kadar taşınmasına rağmen atlar arabaları çekemedikleri için geçiş olağanüstü zahmetli oldu. Biz de saatlerce derin karda tırmanmayı göze aldık. Akşam 9'a doğru boğazın zirvesine çıkıldı. Şansımızdan dolunay vardı. Yoksa devam etmek mümkün olmazdı. Zipik-Kor normalde Aralık ayından Mayıs ortalarına kadar geçilmez olurmuş. Bundan sonra orada dünya, tahtalarla çevrilip dışa kapanmış halde. İnerken yakılmış birkaç küçük köy...

30 Nisan sabah saat 3'te aynı isimdeki bağımsız mutasarrıflığın merkezi olan Erzincan'a mutlu bir şekilde vardık. Kalmamız için bir yer hazırlanmamıştı. Güya yollanmış olan telgraflara ve verilmiş direktiflere rağmen. Sabah

saat 6'ya kadar, eksi iki derecede dişlerimiz tıkırdayarak telgraf başmüdürlüğünde bekledik. Nihayet bize refakat eden iki Türk yüzbaşı, belediyede kalacak yer ayarlamayı başardılar.

Son haftanın kasvetli tecrübelerinden sonra Erzincan başta duygularımız için bir hava değişimi gibi geldi. Şehrin Türk stiline benzemeyen güzel bir yapısı var. Türk anıt stilinde yapılmış resmî binalarla çevrili ana meydan her büyük şehirle boy ölçüşebilirdi. Evler güzel bahçelerle çevriliydi. Modern Erzincan Müşir Zeki Paşa'nın eseri olarak anılıyordu. O orada, 1908'e kadar hemen hemen 20 yıl boyunca bir kral naibinin rolünü oynamıştı. Diyarbakır, Harput ve Erzurum ordu birlikleri onun emrindeydi. Sultan aynı zamanda onu 1897'de yaşama geçen 66. Hamidiye Alayları'nın şefi olarak atamıştı. Çok girişimciydi. O sadece göze batan şahane kışlaları yaptırmamıştı, aksine iki dokuma fabrikası, bir deri fabrikası ve daha başkalarını da yaptırmıştı. Karlı dağlarla taçlanan yakın çevrenin çeşitli yerlerinde çekici kamu parkları yaptırmıştı Zeki Paşa. Nüfus sayısında tahminler çeşitli. Erzincan'ın savaş öncesine kadar 5000'i Dersim bölgesinden Kürtler olan 20.000 kadar Müslüman ve 10.000 Ermeni nüfusu olduğu aşağı yukarı doğru sayılabilir. Oradaki hükümet makamının verilerine göre şehirde şimdi 3000 Müslüman oturuyor. Kısmen Kürt bölgesine kaçmış olanlar yavaş yavaş geri dönüyorlar. Üç günlük kalışımız esnasında Mutşarif'i (hükümet başkam) ziyaret ettik. Buraya yeni gelmiş, o zamana kadar Suriye'de çeşitli idari makamlarda bulunmuş bir Arap'tı. Bize son üç yılın olayları hakkında kendisi tanık olmadığı için bir şey söyleyemedi. Bize sadece Ermeniler tarafından işlenen cürümlerin bir listesini verdi. Ben listeyi nezaketen aldım ama onu kullanmayı reddettim. Bu o denli taraflı ki, bir kediyi bile kandırmaya yetmez. Hemen hemen aynı listeyi biz askerî komutandan da almıştık. Erzincan'da kaç Ermeni kaldığı veya şimdi gidenlerden kaçının geri döndüğü sorusuna her iki bayın verdiği cevap şu oldu: Hiç. Kendi gözlerimizle de bu enformasyonun dehşet verici doğruluğuna ikna olduk.

Müslüman şehir, yapılarında, olaylardan göreceli olarak az etkilenmiş. Biraz kenarda kalan Ermeni şehri ise harabeye çevrilmiş ve ölü. Dev bir mezarlık gibi görünüyor. Sadece evlerin dış duvarları hâlâ kısmen ayakta kalmışlar. Binaların yüksekliği ve hacmi oradaki Ermenilerin zenginliğine işaret ediyor. Bir akşamüstü Ermeni semtine giderken jandarmalar bize refakat ettiler. Evlerin bir bölümünün moloz yığınından oluşan içini gördük. Jandarmalar orda burda en üstteki moloz tabakasını kaldırdılar. Her yerde insan parçaları, kafalar, eller ayaklar günyüzüne çıktı. Bize bu insanlık trajedisinin daha da fazla örneğini göstermek istediler, ama ben geri dönmeyi önerdim. Semtteki üç Ermeni kilisesinden ikisinin binalarının dışı duruyordu ama içleri döşemeler

dahil tamamen tahrip edilmişti. İçlerinde sokak köpekleri marifetlerini görüyorlar. Üçüncü kilise piskoposluk binasıyla birlikte moloz yığını haline gelmişti. Orada çok net öğrendiğimize göre, Rusların Erzincan'dan çekilmesinden sonra 1918 Ocak sonunda güçlü Ermeni çeteler Murat Paşa önderliğinde şehri ve çevresini işgal altında tutmuşlar. Ermeniler gerçek bir dehşet rejimi uygulamışlar. Müslüman halk, 25-30 kişilik kadın, erkek ve çocuk grupları halinde, Ermeni mahallesine getirilmişler, orada kaybolmuşlar. Bir öğleden sonra Fırat köprüsü kenarına kurulmuş olan bir parka gezinti yaptık. Jandarmalar bize 1915'te başta Erzincan Piskoposu olmak üzere Ermeni halkını Fırat'a götürüp nasıl boğduklarını anlattılar. Nehrin iki yakasında Kürtler nöbet tutuyorlardı ve kendini kurtarmaya çalışan herkese ateş ediyorlardı. Kış soğuğunda bu korkunç insanlık dışılığın kurbanlarının, kan içicileri tarafından neredeyse çırılçıplak halde, nerelerde akıntıya sürüldükleri bize gösterildi. Aynı zamanda tamı tamına 1500 Ermeni'nin boğazlandığı çevredeki kışlaları da gezdik. Bir jandarma 50, bir diğeri 27 Ermeni'yi kendi eliyle öldürdüğünü söyledi. Bu insanlar bunları bize, hiç sormamamıza rağmen, şanlı eylem diye böbürlenerek anlattılar. Taraf tuttuğumuz şüphesini uyandırmamak için, bir yön bile sormaktan kendimizi alıkoyduk.

Her halükârda Erzincan Ermeni şehrinin 1915'te yok olduğu itiraz götürmez bir gerçek olarak görünüyor. Ayrıca ne Erzurum mutasarrıflığında, ne de Erzurum vilayetinde, Müslüman Türk halkının Ermeni katliamına katıldığını işittim. Sadece göz ardı edilebilecek istisnalar söz konusudur. İstanbul'da Çerkes Hasan öncülüğünde örgütlenen çeteler, jandarmalar ama ilk planda da Kürt birlikleri katliamın asıl failleri olarak görülmelidir. Ben burada ve gezimin devamında sıradan Türk insanının Ermenilerin köklerinin kurutulması nedeniyle gerçekten üzüldüğünü gördüm. Onlar şehirlerde, henüz hiçbir yerde yeri doldurulamamış, vazgeçilmez zanaatları icra ediyorlardı.

Türk hükümet memurları ama belli bir "bona fides" (hüsniniyet-çev.) ile İstanbul'dan gelen, Erzincan'da büyük Ermeni katliamları olduğunun gerçeğe uyup uymadığı sorularını şöyle yanıtlayabiliyorlardı: "Erzincan'da kesin sükûnet hâkimdir, asla katliam olmamıştır." Elbet kanlı cürümler Erzincan'dan 3-4 km uzaklıkta işleniyordu.

Erzincan'ın kilometrelerce uzağındaki bir Ermeni köyüne 14 günden beri yerleşmiş olan, Yüzbaşı Hupka komutasındaki bir Avusturya-Macaristan dağ topçu bataryası ve atış okulu birliğinin yanında çok hoş birkaç saat geçirdik. Köy yakılmıştı ve insansızdı. Yaman Steyer ve Tirollulardan oluşan birlik, büyük bir ustalıkla, oradaki, eskiden askerî başkomutan Müşir Zeki Paşa'ya ait olan bir köşkü oturulur hale getirmişti. Hem birlik komutanı Yüzbaşı Hupka hem de onun zıt yönden, güneyden, Harput üzerinden Erzincan'a

gelen üç subayı bize, oralarda da her yerde Ermeni öğenin radikal şekilde kökünün kurutulduğunu anlattılar.

3 Mayıs sabahı Erzincan'ı terkettik. Ovaya kurulmuş üç Ermeni yerleşim yeri bundan öncekilerin sunduğu manzarayı aynen sunuyor. Atlarımız o gün dinlenmiş olduğu için 70 kilometreye yakın bir yol aldık. Geçtiğimiz Zassa, aynı şekilde gecelediğimiz Bidje bir harabe yığını halindeydi.

4'ünde yolculuğa Mamahatun (Tercan)'a doğru devam ettik. Tercan Türk-Ermeni halkının karışık yaşadığı daha büyük bir şehir. Bir moloz yığını daha, sadece az sayıda ev ayakta kalabilmiş. Kaymakam'ın yanında kalıyoruz. O İstanbul'dan daha bir hafta önce gelmiş. Çevreyi tanımıyordu ve olup biten olaylar hakkında anlatabileceği bir şey yoktu.

Sadece geri dönmüş birkaç Müslüman aile göze çarpıyordu. Bu yerin Selçuklulardan kalma yapıları da kısmen olayların kurbanı olmuştu. Şehrin dışında birkaç yüz asker mezarının bulunduğu iki büyük Rus askerî mezarlığı bulunuyordu. Onlar hâlâ duruyorlar. Mezarlığa yapılmış çifte haçlı küçük Rus ahşap kiliselerinin içi boşaltılmış.

5'inde öğle saatlerine doğru Karabıyık'a hareket ettik. Bölge ıssız ve engebeli bir arazisi var. Geçtiğimiz küçük yerleşim yerleri insansız ve harap durumda. Mamahatun'dan birkaç kilometre uzaklaşınca savaş sırasında Ruslar tarafından yapımına başlanmış olan 80 cm genişlikteki raylı dekovil yapısı görülüyor. Karabıyık'a geceleyin, saat 10'a doğru vardık. Boş arazide, alışılmadık büyüklükteki çadırlar altında, Ruslar tarafından geride bırakılmış erzakların deposu. Çevrede birlikler için kurulmuş bir dizi çadır. Menzil komutanı yüzbaşı bize en az ölçüde ilgi gösterdi. Biz Vehip Paşa'nın ordusunda elektrik teknisyeni olarak çalışan dört Fransız esirle birlikte bir çadırda gecelemek zorundaydık. Bu teklifi reddettik. Köye gittik, orada Arnavut kökenli bir subayın iyiliği sayesinde yarı sağlam kalmış tek binada konaklayabildik.

Ruslar tarafından bir buçuk yıllık işgalleri sırasında yaptıkları Karabıyık'tan Sarıkamış'a kadar 158 verst uzunluğundaki dekovil hattı işler vaziyetteydi. Şimdi sadece Erzurum'dan Sarıkamış'a dek (122 verst). Tren, Karabıyık'tan, buradan ayrılan yan bir demiryolu ile istasyondan 900 metre doğudaki menzil kampına gidiyor, Karasu ya da Elegya boyunca Erzurum'a gidiyor. Tren Erzurum'dan Deve Burnu yamacındaki serpentinler arasından, Pasin Ovası düzlüğüne inmeye başlıyor. Hemen hep şose boyunca bu düzlüğü geçiyor, Hasankale Şehri ve Köru Reni'ye değip Aras Nehri vadisinden Aras'ın aktığı Horasan'a varıyor. Horosan'dan birkaç verst sonra yeniden yukarı çıkıyor. Bundan sonra gelen kısım tüm yapının en zor bölümü. Hiç durmadan bir sanat yapıtını bir diğeri izliyor. Hep kayan zemindeki en sefil alanda bunlar

gerekliydi. Hat 1700 metre yüksekliğe kadar çıkıyor. Sivin Paşu harabesi, Punar Vaş Kerhen harabelerine, Sivin Şehri ve bugüne kadarki Rus sınır şehri Kara Urgan'ın yanından geçiyor. Ardından Ahilvarş, Sak, Sırbasan'a ulaşıyor, daha sonra İskender Su boyunca ilerliyor ve nihayet üç yüz metre aşağıdaki Sarıkamış'a iniyor. Tren yolu yapımı iyi. Ama % 6'lık meyil ve 30 metre aşağılara inen dönemeçleri gerekli kılıyor. Tren yolunun çok sayıdaki dik yamaçlarda zor olan drenajı ve sekiz ay kalan kar sorunu Ruslar tarafından mükemmel şekilde çözülmüş. Tüneller, viyadükler ve diğer yapılar mühendislik açısından parlak sanat eserleri. Her istasyonda, su tüketimi çok yüksek olduğu için, pülzometreli su tesisleri kurulmuş. İstasyonlarda hâlâ Rus kömürü bulunuyordu. Malzeme olarak Ruslar, Rus ve Amerikan yapımı 250 kadar dekovil lokomotifi, Amerikan ve Rus yapımı tahminen 600 vagon bırakmışlar, bunlardan 100'ü yük vagonu, 450'si nakliye vagonu ve 50'si de yolcu vagonu. Demiryolu istasyonları 5 verstte bir Rus sınırına dek birbirini izliyor. Erzurumdan Hasankale'ye kadar hiç kimse bu istasyonların adlarını bilmiyor. Bu istasyonların hiçbiri bir yerleşim yerine bağlı değil ve Ruslar tarafından tamamen askerî ihtiyaçtan yapılmışlar. Hasankale'ye kadar istasyon binaları Sibirya istasyonları gibi ahşap. Hasankale'den Sarıkamış'a kadar ise gösterişli stilde taş yapılar. Horasan'da büyük bir lokomotif ve vagon tamir atölyesi bulunuyor ve burada yüzden fazla işçi çalışıyor. Diğer detayları sonra, geri döndüğümde anlatacağım.

7'si sabahı biz Karabıyık'ı terkettik ve saat 10'a doğru Erzurum ovasının girişinde bir şehir olan Ilıca'ya vardık. Öğleden sonra 2'ye kadar oradaydık. 4000 nüfuslu bir yer olan Ilıca zengin Erzurumlulara yazlık olarak hizmet veriyordu. Azametli havuzlarıyla iki karbondioksitli su kaplıcası korunmuşlar. Yoksa Ilıca neredeyse harabeye dönmüş ve çoğu Ermeni olan ahali artık yok. Sadece birkaç arabacı ve gelip geçen askerî birlikler diriltici banyoda keyif yapmak için, bizim gibi orada mola veriyorlardı. Bir gün önce oraya gelmiş olan müdür, beş jandarmayla, bir zamanlar yaşam dolu olan bu kaplıca şehrinin bütün canlı demirbaşını oluşturuyorlardı.

Önümüzde uzayan Erzurum yaylası 24 km. uzunluğunda ve 12-15 km genişliğinde. Sekiz yerleşim yeri çıplak gözle görünüyor. Tümünde Ermeni köylüler oturuyordu. Bunların üçünden, Erzurum'a kadar olan yolculuğumuzda geçtik. Hepsi ölü, evlerin sadece dış duvarları ayakta. Aslında bu verimli ve bereketli yayladaki diğer köyler de başka türlü görünmüyorlardır herhalde. Hiçbir yerde tüten bir duman izi bile görülmedi.

Öğleden sonra 6'da Erzurum'a ulaştık. Oradaki askerî kumandan ve Vali yardımcısı Recep Bey bir Arnavut, iyi bir konaklama imkânı sağlamıştı. Erzurum'da dört gün kaldık. Resmî makamlar bize büyük kolaylık sağladılar.

Savaştan önce Erzurum tahminen 48.000 nüfusa sahipti, bunların 12.000'i Ermeni'ydi. Şehrin bazı kesimleri Rusların ateşiyle harap olmuş. Ana pazar yerindeki Ermeni çarşısını tamamen tahrip edilmiş buldum. Ermeni kiliseleri dışardan bakınca sağlam kalmış görünüyorlardı. İçleri boşaltılmış ve erzak ve malzeme deposuna dönüştürülmüş. Orada bulunduğumuz süre içinde Erzurum'a 1500 aile, yani yaklaşık 9000 kişi geri dönebildi.

Artık Erzurum'da tek bir Ermeni yoktu. Hıristiyan ahaliden sadece, bize hizmet etsin diye verilen, ama hemen 24 saat sonra, herhalde bize resmî makamların istediğinden fazla şey anlatır korkusuyla bu görevden alınan yalnızca bir Rum, Georgias vardı.

Resmî makamlar, Ermeniler tarafından yapılan zulmün bir listesini elimize sıkıştırmayı denediler. Ama Ermenilere karşı kıyımlar daha 1915'te başlamıştı. Yakındaki Rus sınırı bir dizi Ermeninin kaçışını kolaylaştırmıştı. Diğerleri iç bölgelere sürüldüler. 6000 kadarı öldürüldü. Ermeni işyerleri sağlam taş yapılardı, üç yıl sonra bugün hâlâ bunlara ağır bir küf kokusu hâkim. Büyük Ermeni katedraline sığınan Ermenilerin tümü kılıçtan geçirilmiş.

Rusların çekilmesinden sonra Ocak sonundan 9 Mart 1916'ya kadar Ermeniler Erzurum'u işgal altında tuttular. Başlarında Albay Morel'in olduğu Fransız subayların yönetiminde bu kez onlar vahşet uygulamaya başladılar. 750 kadın, erkek, çocuk Müslüman bir hana, 500 kişi karşıda olan başka bir hana kapatıldılar. Sonra bu iki bina benzin dökülerek yakıldı. Bu binalar şimdiye kadar açılmamıştı ve şimdi Recep Bey bunu bizim "şerefimize" yapacaktı. Kürekle atılan molozların altından arka arkaya çıkan kömürleşmiş cesetlerin uyandırdığı korkunç etkiden ben, asla bir daha kurtulamam. Vahşet ve dehşetin ocakları, sanki volkanik toprak, insanlarda da anlatılamayacak hırs ve intikam dolu nefret patlamaları yaratmak zorundaymış gibi. Türkler 9 Mart'ta beklenmedik şekilde Erzurum'a girince, henüz çekilmemiş Ermeniler, kaleyi andıran bir handa kendilerini savunduklarında bombardımana tutuldular ve sonra teslim olurken öldürüldüler.

Daha bir sürü konuyu çok uzatacak ayrıntılar verilebilir. Yukarıdaki olgulara dayanan genel tabloyu bunlar belki tamamlayabilirler, ama kaydıramazlar.

11'inde Erzurum'dan öteye devam ettik. Dekovil treni bizi 12'sinde öğleyin Sarıkamış'a (122 verst) götürecekti Ama Rusların sekiz saatte aldıkları bu mesafeyi biz 14'ü gecesine kadar ancak alabildik.

İki aylık Türk mülkiyetinden sonra 250 lokomotiften sadece 12'si kullanılabilir durumdaydı. Ancak bunlar da biraz yol aldıktan sonra tamire muhtaç hale geliyorlardı. Hattâ Sarıkamış'a kadar bütün hat boyunca, tek bir istasyon-demiryolu memuru veya makasçı yoktu. Hat telgrafı işlemedi, olağanüstü

sinyal istasyonları çalışmıyorlardı. Her duraktan önce ve sonra tren, kendisi makasçılık yapmak için durmak zorundaydı. Biz dört gün içinde bir tren çarpışması ve üç raydan çıkma olayına maruz kaldık. Eğer Sarıkamış'ta ayağımızı yeniden ve sağlam vaziyette yere bastıysak, bunun için demiryolu işletmesine bir de teşekkür edecek değiliz. O bizi herhangi bir yerde uçurmak için denemedik şey bırakmadı. Bana göre eğer bir mucize gerçekleşmediyse bu çok önemli hat bugün artık işlemez haldedir.

Horasan'da uzunca, neredeyse 24 saatlik hoş olmayan bir mola vermek zorunda kaldık. Horasan yanmıştı. Birçok Ermeni Rus sınırına ulaşmayı ve Kafkas bölgesine geçmeyi başarmış. İnsanlık kültürü bu ülkelerde, kalemin anlatmaya dayanamadığı bir felâket yaşamış. Üç haftadan fazla bir süre içinde, 600 kilometreye yakın yol katettik, tarihte tek başına dikili kalacak bir ölüler koridoru. Ölüler korudoru, çünkü bu hiçbir sıfatla anlatılamayacak yol, güneyde Bitlis ve Van'a ve doğuda Bayburt'a dek aynı barbarca tahribatlar ve canavarca kıyımlarla devam ediyor.

İtham ve savunma kavramlarından uzak tutuyorum kendimi. Bu benim görevim değil. Bu görevi yakın veya daha uzaktaki bir tarih yazımı üstlenmek zorunda kalacak. Tek bir insan bunu beceremez, istediği kadar derin bilgiye indiğini sansın ve alışılmıştan öteye görme yeteneğine sahip olsun. Görüleni ama tersine, sade bir biçimde, hiçbir abartma olmadan anlatmak, benim görevim.

1918-07-11-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R 14103.

Baskı: DuA Doc. 405 (kıs.)

Kafkasya Alman Heyeti Başkanı'ndan

(Kreß von Kressenstein) Reich Başbakanına (Hertling)

J.No.D 138

Tiflis, 11 Temmuz 1918

Bugün beni Tiflis Piskoposluğu'nun eski vekili, Ermeni Piskoposu Mesrop ziyaret etti. Konuyu Ekselanslarınıza daha önce iletmiştim.

Ellili yaşların sonlarına gelmiş piskopos Dorpat'da doğmuş onurlu bir adam ve iyi derecede Almanca konuşuyor. Tatar çetelerin bulunduğu dağları at üstünde tek başına geçerek, hayatı sürekli tehlikedeyken Erivan'dan Tiflis'e gelip, Ermeni halkından geriye kalanlara Almanların yardımını dilemeye gelmiş.

Piskopos çarpıcı sözlerle ulusunun kaderini anlattı. Sefaleti azaltmak ve yardım etmek için çok çabalamış. Türkler tarafından ele geçirilen ve tehdit edilen bölgelerden kaçmak zorunda kalan yarım milyon kadar Ermeni Nisan ayının ilk yarısında panik içinde köylerini terk etmişler. Ardından Erivan civarında toplanmışlar. Onları desteklemek için gerçi para toplanmış, ancak büyük paralar karşılığında dahi yiyecek bulamamışlar. Binlerce insan haftalardır sadece ot yiyerek yaşamaya çalışıyor. Salgın hastalıklar kol gezmekte ve hastalıklar yarı aç sayısız insanın hayatına mal olmaktadır.

Türkler Batum Barış Anlaşması ve Ermenistan'ın bağımsızlığını dikkate almıyor, Ermeni bölgelerinden geri çekilmiyordu. Özellikle de Tiflis'te bulunan Millî Meclise ve Gürcistan'daki mültecilerin ülkelerine geri dönmesine izin verilmiyordu. Millî Meclis Ermenistan ile bağlantı kuramadığı için, hükümet görevlerini yerine getiremiyor.

Önümüzdeki günlerde ekinler de biçilecek. Ekinin bu yıl Sardarabad-Iğdır ve Darvala bölgesinde iyi olduğu söyleniyor. Ermeni çiftçilerine en kısa zamanda ülkelerine geri dönme izni verilmezse, ürün heba olacak. Aksi takdirde Ermeniler ya açlıktan ölecek ya da muhtaç olacaklar.

17 ile 60 yaş arasında yaklaşık 14 bin Ermeni'nin Türkler tarafından baskı yapılarak çalışmaya zorlandıkları söyleniyor. Piskoposun dediklerine göre bu insanlar sefalet içinde. Ağır şekilde çalıştırılmalarına rağmen her Ermeni'ye günde bir parça ekmek veriliyor (yaklaşık 200 g.). Piskopos, Ermeni ulusu adına bir Hıristiyan kilisesi piskoposu sıfatıyla Majesteleri Kayzer'in alicenaplığına ve Alman hükümetine sesleniyor: Sadece Almanya Türkiye'yi az sayıdaki Ermeni ulusunu sistematik olarak açlığa terk ederek cinayet işlemeye başlamasını zorlayarak önleyebilir.

Eğer Almanya Hıristiyan bir ulusun Müslümanlar tarafından yok edilmesi için gücünü kullanma bilincinde olmaz ise, tarih önünde bundan sorumlu olur.

Ekselanslarınızı Hıristiyan bir ulus olan Almanya'nın Hıristiyan Ermeniler karşısındaki görevleriniz ve Ermenileri yok olmaktan kurtaramadığımız zaman kendi kamuoyumuzda ve Hıristiyan dünyasında bunun hangi etkilere yol açacağı konusunda uyarıda bulunmak haddime düşmez. Ancak Sayın Ekselanslarının dikkatini Ermenileri Türklere karşı koruyamadığımız zaman Kafkasya bölgesi ve çevresindeki saygınlığımızın ağır şekilde zarar göreceği konusuna çekmek isterim. Ayrıca Ermenileri Türklere karşı koruyamazsak, burada uygulamakta olduğumuz ekonomik ve siyasal programımız oldukça zora girecektir.

Kararlılıkla bizde o iyi niyetin olmadığı suçlaması yapılacak ya da kendi isteğimizi Türklere kabul ettirecek güç ve erke sahip olmadığımız düşünülecektir.

Sahip oldukları zenginlikler nedeniyle etkili olan çok sayıdaki Ermeni kökenli Gürcüler bize amansız bir şekilde düşman olacak ve bize karşı olanlar çok etkili bir propaganda malzemesi elde edecektir.

Bu nedenle Sayın Ekselanslarını mümkün olan tüm yöntemlerle Türk hükümetine yoğun bir baskı yaparak birliklerini Ermenistan'dan çekmeye, kaçmak zorunda bırakılan Ermenilerin yurtlarına geri dönmeye, hayatları güvenceye alınarak ekinlerini biçmelerini sağlamaya ve çalışmaya zorlanan Ermenilerin hemen yurtlarına geri dönmesinin sağlanmasını rica eder, saygılarımı sunarım.

Kress

1918-07-20-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R 14103.

Baskı: DuA Doc. 417/2 (değ. kıs.)

Kafkasya'daki Alman Heyeti Başkanından
(Kress von Kressenstein) Dışişleri Bakanlığına

Tiflis, 20 Temmuz 1918

No. 26

"General" tarafından Konstanza'ya verilen aşağıdaki SS 2013 nolu telsiz Bertha'ya iletildi:

Dışişleri Bak. (24) ve Ordu Kom. (7) için.

Koşullar ne olursa olsun Türklerin kaçan Ermenilerin geri dönerek hasat yapmalarına izin vermesini sağlamak amacıyla Ekselanslarını bir kez daha ...** görev biliyorum.

Yarım milyon Hıristiyan'ı açlık ve ölümden kurtarmak için Türk hükümetini razı edemeyecek kadar güçsüz olduğumuz anlaşılırsa, insanlık gereğini yerine getiremediğimiz gibi şarktaki saygınlığımız ve etkimiz de önemli ölçüde zarar görecektir.

Tarih ve kamuoyu bizi Ermenilerin yok edilmesinde suçlu bulacak ve 1915 Ermeni mezaliminde suç ortağı olduğumuz şeklindeki görüşler yeniden canlanacaktır.

[Kress,
Konstanza Deniz Gücü aracılığıyla]

** Eksik.

1918-07-30-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R 14103.

Baskı: DuA Doc. 418 (değ. kıs.)

İstanbul Büyükelçisi'nden (Bernstorff) Dışişleri Bakanlığı'na

No. 1223

İstanbul, 30 Temmuz 1918

Başvezir ve Nesimi Bey konuyu Bakanlar Kurulu'nda birçok kez ele aldıktan sonra nihayet Kafkasya sorununa yönelik belirli bir tutum almaya karar verdiler. Nesimi Bey her defasında geçmişe dönerek Batum sorunu vs. gibi konuları açıklamak istedi. Ben artık bir şey değiştirilemeyeceğini ve Müttefiklerin birliği için uzlaşılacak geleceğe dönük bir temel oluşturmamız gerektiğini yineleyerek söyledim.

Türk hükümeti temel bir konuyu kabul etti. Türkiye Rusya'yı her şekilde dikkate alacak ve önümüzdeki konferansta, yani nihai anlaşmalarda yeni kurulan cumhuriyetleri tanımaktan kaçınacak.

Ermeni sığınmacıları konusunda, Türk hükümeti işe hemen bu insanların yurtlarına geri dönmelerini sağlamakla başlayacak. Başvezir ve Nesimi büyük çabalarla Enver'in askerî bahanelerini aştıklarını söylüyorlar. Enver Alhilkelek bölgesi için Konferans sonuna kadar bir ayrıcalık talep etmiştir mutlaka. Orada sadece yeni kurulmuş ve disiplinine itimat edilemeyecek zayıf Türk birlikleri bulunmaktaymış. Ermeniler oradan çekilirken zulüm yaptıkları için Türklerin öç alma tehlikesi varmış.

Türk hükümeti sınır düzenlemelerinde tamamen uzlaşmaz tutum içindeymiş. Biz, söz konusu olan şeyin Türkiye sınırlarının çizilmekte olduğunu dikkate almalıymışız. Yani eğer Türkiye bizim desteklediğimiz Kafkasya devletleri önünde geri adım atarsa, oradaki prestijinin kurtarılamaz şekilde kayba uğrayacağı ve sınır belirleme konusunun sadece bu nedenle Müttefikler içinde yalnızca Türkiye'nin Kafkasya'da hayatî çıkarlara sahip bulunduğu söyleniyor.

Yinelersem, Türk hükümeti Konferansın en kısa zamanda başlamasını istiyor ve sınır konusunu onaylarsak, kalan tüm öbür konulardaki taleplerinden vazgeçecek durumdadır.

Artık bizim bir karar vermemiz gerekmektedir. Durumumuz kolay değil. Çünkü bilindiği gibi Enver Paşa'nın sınır düzenlemeleri de kabul edilmişti. Ayrıca Kont Burian ve buradaki Bulgar delegenin bana söylediklerinden hareketle Viyana ve Sofya'da Bulgaristan'la olan sorunların tamamen çözülmesi

durumunda Türklerin sınır düzenleme konusunun kabul edilmek istendiği belirtildi. Buradaki Avusturya-Macaristan Maslahatgüzarı'nın kişisel görüşü de bu yönde. Ekselanslarınız bu görüşü benim baştan beri temsil ettiğimi biliyor. Aynı görüşü bugün de savunuyorum. Şu nedenle: Bana göre Türkler sınır düzenleme taleplerinden asla vazgeçmeyecektir. Buna karşın, durumu bir pazarlık nesnesi haline getirmeye hazır olacaklardır. Bir Türk başka türlü bir müzakereyi bilmez. Öbür yandan Türkleri vazgeçmeye zorlamak için bence başka hiçbir aracımız bulunmamaktadır. Görünen o ki, her türlü yaptırım tehdidinde zaten bulunuldu. Bu tür yaptırımları gerçekten uygularsak, Türklerin ve bizim sürdürmekte olduğumuz savaşı engellemiş, böylece de düşmanlarımıza hizmet etmiş oluruz. Dolayısıyla Türkleri düşmanlarımızın kollarına atarız. Son olanağı şu sıralarda imkânsız görmüyorum, çünkü İtilaf Devletleri İttifak Devletleri'ni dağıtmak umuduyla şimdiki Rusya'yla neredeyse (...)* kuracaklar ve oraya ağırlık vermeyecektir.

Son olarak Kafkasya'da bulunmuş olan tüm uzmanların verdiği bilgilere göre, önceleri düşünüldüğü gibi, bu bölgede hiç de büyük ekonomik çıkarlar söz konusu değil. Azerbaycan Kafkasya bölgesinin en zengin bölümü ve biz Türkleri, en azından oradaki halkın ruh hali nedeniyle, buradan atamayız. Fakir Gürcistan bize neredeyse hiçbir şey sunamaz ve bize hoşgeldiniz demeyecektir muhtemelen. Buna karşın Türklerle müttefik olduğumuz için Ermeniler bizi asla bağışlamayacaktır. Petrol konusuna gelince, sınır düzenlemelerinin bu konuyla hiç ilgisi yok. Görünen o ki, Bakû sorununu Ruslar, Türkler ve Azerbaycan halkı ile yapılacak dostane görüşmelerle uygun şekilde çözebiliriz.

Ekselanslarınız Türklerle üstte bahsedildiği gibi bir uzlaşmayı imkânsız görüyorsa, o zaman benim görüşüme göre geriye sadece Ermenistan ve Gürcistan'a daha fazla askerî birlik göndermek kalıyor. Eğer Türklerle uzlaşmak istemiyorsak, Kafkasya'da egemenlik politikasını sürdürmeliyiz. Bu bölgeye ise şimdilik Türkler egemen, biz değil. Uzun vadede bana göre bu yöntem burada kurduğumuz ittifaklara ve geleneksel şark politikamıza zarar verecektir.

[Bernstorff]

* Eksik.

1918-07-30-DE-002[*]

Kaynak: PA-AA/R 11054

Baskı: DuA Dok. 419 (değ. kıs.)

İstanbul Büyükelçisinden (Bernstorff) Reich Başbakanına (Hertling)

No. 204

Pera, 30 Temmuz 1918

1 Ek**

İlişikte, buradaki Alman askerî yetkilisi vekilinin Genel Karargâha gönderdiği iki yazının ve Mareşal von Hindenburg'un Enver Paşa'ya yolladığı bir telgrafın kopyalarını Ekselanslarına arz etmekten onur duyarım.

Bernstorff

Ek 1

Kopya

İstanbul, 30 Temmuz 1918

No. 9244 Gizli.

General Lossow'un bildirdiğine göre, Ekselanslarının yazısını Berlin Dışişleri Bakanlığı kanalıyla almış ve cevabın hazırlanmasına yardımcı olmuş.

Türk ordu komutanlığının Azerbaycan'daki askerî faaliyetlerin sürdürülmesi gerekliliği konusundaki son görüşleri, General von Seeckt'in bugün Ekselanslarına yolladığı ve bilgi için bana da bildirilen yazılarında açıklanmaktadır.

İran'ın kuzeybatısındaki İngiliz faaliyetlerine ve Bakû'nün Ermeni çetelerin işgali altında bulunduğuna ilişkin Osmanlı Karargâhından ulaşan haberlerin doğruluğunu buradan kontrol etmek mümkün değil. Ama Culfa ve Tebriz şu anda kesinlikle Türklerin elinde ve bir Türk piyade alayı 27.7 günü Tebriz'e girdikten sonra, o tarihe kadar şehri işgal altında tutan alay IV. Kolordu ile birleşmek üzere 28.7 günü şehirden ayrılmıştır.

Enver'in demiryolunu kullanabilmek için Gürcülerle olan sorunları ortadan kaldırmak ve onların yerel taleplerini tatmin etmek konusunda gerçekten istekli olduğuna inanıyorum. Umarım General Kress, Gürcü hükümetini

** Sözü edilen Ek, (1) Lyncker'in Genel Karargâha bir yazısı, Hindenburg'un Enver Paşa'ya telgrafı ve von Seeckt'in Genel Karargâha bir yazısından oluşmaktadır. Bir diğer ek (2) ise yazıya iliştirilmiş, ama ekler arasında belirtilmemiştir.

Enver'in samimiyetine ikna etmeyi başarır. Aynı şekilde, Karaklissa çevresindeki stratejik sınır bölgesinin tahliye edilmesinde de başarıya ulaşmasını dilerim. Petrol bölgelerinin yönetimi, petrol boru hattı ve demiryoluyla ilgili sorunlarda Enver Genel Komutanlığın isteklerini mutlaka geri çevirmeyecektir; onun için önemli olan Azerbaycan'da askerî ve siyasî açıdan serbest olabilmektir, (bak. Kress'in 18.7 tarihli 5 No'lu telgrafı), bunun için geniş iktisadî tavizler vermeye hazırdır. Nahcivan'ın alınması ve Ermeni güçlerinin doğudaki dağlık bölgeye çekilmesiyle sonuçlanan Erivan-Culfa demiryolu çevresindeki çatışmalar, başka harekâtlarda kullanılacak bu lojistik hattın güvenliğini sağlamaya yöneliktir.

Gürcistan ile Türkiye arasındaki bütün anlaşmazlıklar, şu an Genel Karargâhta gözler daha ilerilerdeki hedeflere çevrilmiş olduğundan kolaylıkla çözülebilir, hattâ Bakû'nün ilhakı sorunu da Ekselanslarının Enver ile şahsen görüşmesiyle hallolabilir. Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığının sadece Ermenilerin geri dönmeleri konusunda katı bir tavır içinde olduğunu gördüm.

[Lyncker]

Alman Kara Kuvvetleri Genel Karargâhı Kurmay Başkanına

İstanbul, 30 Temmuz 1918

Gizli!

Mareşal von Hindenburg 29.7.18 tarihinde Ekselanslarına aşağıdaki 34378 No'lu telgrafı yollamıştır:

"Değişik kanallardan ulaşan acil haberlere göre, Ermeni muhacirlerin ürünlerini toplayabilmesi için Ermenistan'a geri dönmelerine hemen izin verilmesi acilen gereklidir. Aksi takdirde yüz binlerce kişi başka yiyecek bulamayacakları için açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Bu konuda en kısa zamanda önlem alınmalıdır. Ekselansları sizinle hemfikir olduğumu bilirler, ben de halka karşı savaş yapmak istemediğimiz düşüncesindeyim. Bir Hıristiyan olarak 500.000 dindaşımı mutlak bir ölümden kurtarmak için elimden geleni yapmak istediğimi Ekselanslarının anlayışla karşılayacağına eminim. İnsanlık adına Ekselanslarından bu bahtsız kişilerin yurtlarına geri dönmelerine izni verilmesi için emir vermenizi rica ediyorum. Ermenilerin durumu hakkında benden aldığınız bu haber üzerine Ekselanslarının kesin talimat vermek ve talimatının uygulanmasını denetlemek için bir an bile tereddüt etmeyeceğinden hiç şüphe etmiyorum.

Yurtlarına dönme izninin özellikle Bakû'ye kaçan Ermenileri de kapsamasını rica ederim, bu iznin Kafkas Azerbaycan'ında bulunan Türk birliklerinin

karşı karşıya kaldığı tehlikeyi de azaltacağına inanıyorum. Buna bir karşılık olarak Bakû'de bulunan Ermeniler görüşmeler sonucunda Bakû rezervlerinden yapılacak petrol sevkıyatlarında muhtemelen belirli tavizler vereceklerdir. Size bu konuda General Kress'in arabuluculuğundan yararlanmanızı öneririm. En kısa sürede Bakû petrollerine ulaşmanın savaş koşulları açısından ne kadar gerekli olduğunu bu vesileyle Ekselanslarına hatırlatmayı gereksiz görüyorum."

[Lyncker]

Ekselansları Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya

İstanbul, 30 Temmuz 1918

Gizli!

Ekselansları ilişikteki haritadan İngilizler tarafından bugüne dek İran'da alınan tedbirleri görebilirler. Hedefleri olan, İran'dan Rescht-Enzeli-Bakû-Volga Bölgesi-Çeko-Slovak birlikleri üzerinden Murman Bölgesine kadar birbiriyle bağlantılı bir cephe oluşturma amaçlarına şimdiden ulaşmış sayılabilirler. Tebriz'in, hattâ Culfa'nın düşman tarafından ele geçirildiği yolundaki haberler çoğalmakta, ama bunlar henüz onaylanmış değil. İngilizlerin ilerleyişini durdurabilmek için İran'da yeterli Türk gücü toplanması mümkün olmadı. Vehip Paşa'nın neredeyse ihanete varan itaatsizliği ile Enver'in ona zamanında müdahale etmedeki kararsızlığı ya da beceriksizliği, artık düzeltilmesi mümkün olmayan vakit kaybına neden olmuştur. Ben de Vehip'i daha önceden ortadan kaldırmada başarısız olmakla suçlanıyorum. Elimden gelen her şeyi denedim. Komuta kademesindeki değişiklikler birçok şeyin gecikmesine yol açtı. Kendisinden ve Alman kurmay heyetinden çok şey beklediğim komutan ancak 28 Temmuz'da Batum'a geldi. Ama bu arada Komutanlığa vekâlet eden Esat Paşa çekinerek, o da büyük baskılar sonucu belirleyici adımlar atıyordu. 3. Ordu komutanı olarak -maalesef burada yaygın olarak görüldüğü gibi- önce kendisini ve güçlü durumda tutmak istediği ordusunu düşünüyordu. Ayrıca, hâlâ Vehip'in düşüncelerinin etkisi altındaydı.

Harekâtın gecikmesinin üçüncü ve maalesef hâlâ geçerli bir nedeni de demiryolunun kullanılamayışıdır. Ekselanslarının emrine rağmen, General von Kress tarafından birliklerin sevkıyatına izin verilmemektedir. Onu bu işin gerekli olduğuna ikna girişimlerimin hepsi başarısızlıkla sonuçlandı. Siyasî gerekçeler çok açık askerî gerekliliklerin önüne geçmiştir. Karşılıklı olarak sorulan sorular ve sunulan gerekçeler haftaların geçmesine yol açmıştır. Bu gecikmedeki Türklerin suçunu asla görmezden gelmiyorum, ama kanımca şu anda kimin suçlu olduğu tartışılmamalı, herkesin çıkarına olacak bir yol bulunmalıdır. Gürcistan ve Azerbaycan'da Türkler aleyhine bir siyaset yürütülecekse

İran'daki harekât mümkün olamaz. Bu nedenle Ekselanslarından demiryolunun kullanımına izin verilmesi için emir vermelerini bir kez daha rica ederim.

Ermeniler düşman cephesinde önemli bir halkayı oluşturmaktadırlar. Son haberlere göre Bakû onların elinde. Ermenilerle İngilizler arasında ilişki olduğu çok açık. Bu durumda Ermenileri yanımıza alamayız, onları düşman olarak görmeliyiz. Hem Türklerle müttefik olmak hem de Ermenilerin yanında yer almak mümkün olamaz. Kanımca, savaşın katı ama net gerekleri bütün Hıristiyan, duygusal ve siyasî gerekçelerin üstünde yer almalıdır.

Eğer Ermenilerin Bakû'de egemen olduğu kanıtlanırsa, bölgeyi ve yeraltı kaynaklarını görüşmeler yoluyla ele geçirme olanağımız ortadan kalkmış demektir. Güçlü Alman birliklerini Kafkasya'ya yollama olanağına sahip olmadığımız için Azerbaycan'da Türklere askerî açıdan serbestlik tanımalı, isteklerimizi iktisadî taleplerle sınırlı tutmalıyız. Demiryolunun kullanılmasında olduğu gibi bu konuda da Ekselanslarının acilen bir karar alması gerektiğine inanıyorum. Yoksa, düşmanın doğu cephesini henüz zayıf yerinden yarma şansımız günden güne azalmaktadır.

[v. Seeckt]

Ek 2

Alman Karakuvvetleri Genelkarargâhı Kurmay Başkanına G. von Lossow
B. No. 694

Berlin, 4 Ağustos 1918

Alman Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanına,
Muh. Böl. B ve Pol. Böl., Genel Karargâh

General von Seeckt'in Türk Doğu Cephesinin durumuyla ilgili 30.7.18 tarihli raporunun bir nüshası İstanbul tarafından bana yollandı.

Türklerin Turancı Kafkas siyasetinin arkasında Enver Paşa ile onun yanında yer alan aşırı milliyetçi komite unsurlarının bulunduğu görüşündeyim.

Kafkasya'da bulunan Türk güçlerinin Bağdat-Musul yönüne doğru ilerlemesinin önündeki aktif ve pasif direnişin sorumluluğu, kanımca Vehip Paşa, Esat Paşa ya da yeni ordu komutanı Halil Paşa'ya yüklenemez; aksine, bunu söylemek bana ne kadar zor gelse bile, Enver Paşa General von Seeckt'e ve karargâhtaki diğer Alman subaylarına göstererek birliklerin Mezopotamya yönüne hareket emri verse bile, birliklerin Kafkasya'da ve Kuzey İran'da kalması yönünde Alman subayların haberi olmadan gizli emirler verilmektedir.

Daha önceki yazılı ve sözlü raporlarımdan sonra Vehip'in tarafını tutmakla itham edilmem söz konusu olmasa bile, Vehip'in Kafkasya'da izlemek

istediği siyasetin Enver'inkinden çok daha doğru ve ılımlı olma olasılığı kanımca çok yüksektir; en azından Batum'daki görüşmeler sonrasında Vehip'in, Adalet Bakanı Halil'in ve bu ikisinin çevresinde yer alan kişilerin sözlerinden bunu çıkardım.

Gürcistan ve Azerbaycan'da Türklerin hoşlanmayacağı bir siyaset izlemek istemiyoruz, buralarda olduğu gibi Kafkasya ve İran'da da dostluğumuz ve iktisadî dayanışmamızı pekiştirecek bir siyaset izlemeliyiz.

* * *

Ayın 3'ünde Kafkasya'daki durum hakkında Zeki Paşa ile bir görüşme yaptım. Zeki Paşa, Kafkasya'da uygulanabilecek tek Türk siyasetinin, Gürcüler, Ermeniler, Tatarlar ve İranlıların memnuniyetine ve Türkiye ile dostluğuna yönelik bir siyaset olduğu görüşünde. Şimdi Türkiye Gürcistan, Ermenistan ve İran'ın bir kısmını alacak olursa, bu ülkelerde kendisine düşman kazanacak ve itilaf devletlerinin de ağırlığını koyacağı son barış görüşmelerinde bunların hepsini geri vermek zorunda kalacak ve gelecekte Kafkasya'da ve İran'da dost komşular yerine düşman komşulara sahip olacaktır. Kafkas halkları ve İranlılar barış görüşmelerinden memnuniyetle ayrılırsa, itilaf devletleri fazla müdahale olanağı bulamayacak, var olan durumu kabul etmek zorunda kalacaklar ve Türkiye doğu sınırlarında belki de gelecekte ittifak kurabileceği dost ülkelere sahip olacaktır.

Bu mantıklı siyaset herkes tarafından kabul edilebilir. Özellikle Ermenistan sorununda barış görüşmelerinde itilaf devletlerinin, özellikle Amerika'nın müdahale etmesi beklenebilir. Türkler Brest Antlaşması ile çizilen sınırlarla kifayet ederse, Türklerle birlikte bir ölçüde hayatta kalabilen bir Ermenistan kurabiliriz, hattâ Ermeniler barış görüşmelerinde ılımlı bir tavır alabilirler. Şu anda Türklerin isteklerine uygun, hayatta kalması mümkün olmayan bir Ermenistan kurulursa, Türklerin bütün Kafkas Ermenistan'ının yanısıra Türk Ermenistan'ın bir kısmını da vermek zorunda kalması olasıdır. Böylesi bir durumda barış görüşmeleri, Türkiye ve belki de daha çok bizim için bir dizi zorluk ve olumsuzluğa yol açacaktır.

Zeki Paşa, gerek Alman Ordu Komutanlığının gerekse Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçimizin Türk hükümetini ve Ordu Komutanlığını ikna çalışmalarını sürdürmesi gerektiği görüşünde. Bugüne dek gerek Enver Paşa gerekse Türk hükümeti nezdinde bu çabalarımızda başarılı değilsek bile, umarız zaman içinde aklıselim galip gelir ve Zeki Paşa ile aynı düşünceleri paylaşan İstanbullu çevreler etkinlik kazanır.

[von Lossow]

1918-08-06-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R14103.

Baskı: DuA Doc. 427 (kıs.)

İstanbul Büyükelçisinden (Bernstorff) Dışişleri Bakanlığına

No. 1265

İstanbul, 6 Ağustos 1918

Telgraf Nr. 1246'ya cevap.

Türk hükümeti kabul etti ve Rusya'nın tamamıyla ciddiye alınması görüşünü kabul ederken hiçbir sorun çıkarmadı. Başvezir ve Nesimi, Ekselansları gibi, önce 4'lü İttifakın üyelerinin (yani Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye - çn.) arasında anlaşılması gerektiği görüşündeler. Ama böylece bütün konferans gereksiz hale geldi. Batum'un tahliye edilmesi hariç bütün hususlarda anlaşabiliriz. Bu sorun kanımca çözümsüz bir sorun, çünkü Türkler taviz vermeyecek ve bizim de elimizde onları Brest-Litovsk sınırlarının gerisine çekilmeye zorlayacak herhangi bir araç bulunmamakta. Bütün baskı araçlarımız, Kafkas Demiryollarında nakil sorununda olduğu gibi sonuçlanacak. Ordu komutanlığımız Türk birliklerinin en kısa sürede Mezopotamya'daki tehditkâr durumu güvence altına almak için yer değiştirmesini sağlayacak. General Kreß Türkleri tavize zorlayabilmek için demiryollarını kullanmalarına izin vermiyor. Sonuç: Türkler tavize yanaşmıyor, ama emredilen askerî operasyonlar da yapılamıyor, yani ortak savaş yönetimi işlemiyor. Bu işten kazançlı çıkanlar sadece düşmanlarımız.

Bu koşullar altında, konferansın "sine die" (koşulsuz) ertelenmesinin yararlı olup olmayacağı düşüncesine bir kez daha geri dönmek istiyorum. Bu arada, tamamen askerî nedenlerle Alman, Türk, Gürcü ve Ermeni birliklerinin operasyon alanlarıyla ilgili olarak bir anlaşma yapılması gerekli olurdu. Azerbaycan haklı olarak Türk kabul edilmeli. Kendisiyle uzun bir görüşme yaptığım Enver Paşa, bu çözümü tercih eder görünmekte. Bizim Gürcistan ve Ermenistan konusundaki tavrımızdan rahatsız olmuş. Söylediğine göre General Kress 25 Ermeni ve bir kısım Alman subayı ile birlikte Ermeni hükümeti oluşturmak üzere Erivan'a gitmiş, ki bundan benim de haberim yok. Ermenilerin cesaretlenerek Türklerle yeni çatışmalara girmesi muhtemel, böyle olursa Alman subayların bir kez daha Türklerle karşı karşıya gelme tehlikesi var. Enver Paşa'nın sınırsız bir iktidara sahip olmadığını dikkate almalıyız; bize sevgisi nedeniyle ordu komutanlarını birbiri ardı sıra budayamazdı. Kafkas Demiryollarındaki nakil sorunu nedeniyle Türk ordusu içinde bize duyulan tepkiler artmakta. Sorunları çözmede tek araçtan -Brest Anlaşmasının kabul edilmesi- adı

geçen üç bakan da hiç söz etmedi. Böyle bir talebi, Türkiye'nin eğer biz sınırlarını sıvazlamamış olsaydık Batum Barışıyla tamamen mutlu olacak Gürcülerin ve Ermenilerin isteklerine boyun eğmesi olarak değerlendiriyorlar.

Son olarak küçük bir olumlu adımdan söz edeyim.

Bakanlar kurulu nihayet Türk Ermenileri için af çıkardı. Uygulanmasından Canbolat sorumlu.

Bernstorff

1918-08-15-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R14104.

Baskı: DuA Doc. 424 (değ. kıs.)

Kafkasya'daki Alman Heyeti Başkanmdan (Kreß von Kressenstein) Dışişleri Bakanlığına

No. 36

Tiflis, 4 Ağustos 1918

Aynı zamanda Genelkurmaya, Dışişleri Bakanlığına, Dışişleri Bakanına, Viyana'ya yollandı.

Erivan'dan yeni döndük. Gördüklerimiz, hükümet ve Katolik Piskoposla yaptığımız ayrıntılı görüşmeler, Ermenistan'ın ancak İttifak Güçlerinin acil yardımıyla çöküşten kurtulabileceği şeklindeki görüşlerimizi destekledi ve kesinleştirdi. Bugünkü küçük Ermenistan yerleşik nüfusunu besleyemeyecek durumda, şu anda Ermenistan'da bulunan ve huzurun sağlanması önündeki en önemli engel olan beş yüz bin mülteciyi hiç besleyemez. Mültecilerin durumunun kötü oluşu, hükümetin isteklerine rağmen yeni çeteler oluşmasına ve bu çetelerin Türklerle yeni çatışmalara girmesine neden olmakta. Türkler Ermenistan'ı kuşatarak her türlü ticarete ve ulaşıma engel olmakta, Macar (Tatar denilmek isteniyor) ve İranlı nüfusu ülkeden ayrılmaya teşvik etmekte ve bu durum Ermeni hükümetini Erivan'a yapılacak bir saldırı konusunda korkutmakta. Türkler burada da Batum Anlaşmasına sadık kalmamışlar, Batum sınırının ötesindeki önemli bölgeleri hâlâ boşaltmamışlardır. Ermenistan, Brest sınırları ile hayatta kalabilir, Türklerin istediği sınır düzeltmeleri hayata geçmediği sürece... Sınır düzeltmeleri yapılırsa, ekonomik açıdan en önemli bölgeler Türkiye'nin eline geçer. Üretim yapılabilecek bölgelerin neredeyse tamamı şu anda Türkler tarafından işgal edilmiş durumda ve planlı bir şekilde talan edilmekte. Anlaşmaya rağmen özellikle pamuk depoları boşaltılmakta.

Ekinin bir kısmı Türkler tarafından toplanmış, büyük bir kısmı ise tarlada çürümekte. Nahcivan'a kadar olan demiryolları mutlaka Ermenilere ait olmalı. Gürcistan'da olduğu gibi burada da Türklerin askerî birlik nakli izne tabi olmalı. Demiryolları oldukça iyi durumda. Türkleri Batum sınırlarına çekilmesinden sonra iki devlet arasında bu tür ilişkiler olacağına Ermeniler şüpheyle bakmakta, ki ben de bu görüşlere katılıyorum. Enver'in aksi yöndeki iddiaları, anlaşmaya aykırı olarak hâlâ işgal altında tuttukları bölgelerde tahribatlarını ve soygunlarını tamamlamak için zaman kazanmak amacıyla yapılmaktadır. Son olarak Türkler Azerbaycan üzerinden tamamen Ermeni bölgesi olan Karadağ'a girmek ve bölgeyi silahtan arındırmak istemişlerdir. Eğer onları engellemezsek, kendilerini savunmayı bilen dağlı insanlar ile Müslümanlar arasında yeni çatışmaların olması kaçınılmaz olacaktır.

Ermenistan'ın Avusturya-Macaristan korumasında Avusturya-Macaristan çıkar alanına dahil olacağı yolunda Ermeni hükümetinden duyduğumuz haberlerin doğru olup olmadığı konusunda acilen bilgi verilmesi. Ermeniler böyle bir çözümü kabul edecekler.

Erivan'da sıcak ve içten bir şekilde karşılandık. Katolik piskoposun Kayser Wilhelm ve Kayser Karl'a yazdığı, Hıristiyan liderler olarak majestelerinden korunma istediği yazılar ve raporlar bir sonraki posta ile gönderilecektir.

[Kress]

1918-08-20-DE-001-T[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R14104.

Baskı: DuA Doc. 430 (değ.)

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Hintze)
Kafkasya'daki Alman Delegasyonu Başkanına (Kress)

No. 81

Berlin, 20 Ağustos 1918

Ermenilerin durumunun düzeltilmesinin bizim ve Türkiye açısından siyasî öneminin tamamen farkında olmamıza ve çektikleri acıları insanca duygularla paylaşmamıza rağmen Türkiye'ye duyduğumuz saygı nedeniyle Ermeni isteklerine karşı belirli bir mesafede durmak zorundayız. Ayrıntılar gelecektir.

Tamamen insanca önlemleri tabi ki destekleriz. Buradaki Ermeni dostları, Erivan hükümetine de Gürcü bölgesine sevk edilenle aynı miktarda tahıl verilmesi için girişimlerde bulunuyor. Savaş Beslenme Bakanlığının Ermenistan için tahıl ayırması çok şüpheli görünmekte. Bu yönde herhangi bir girişimde

bulunmadan önce, Gürcistan'a da söz verdiğimizden daha az miktarda tahıl verebilmemize rağmen, Gürcistan üzerinden Ermenistan'a tahıl ulaştırmanın mümkün olup olmadığı konusunda görüşünüzü bilmek isterim. Telgrafla bildirin.

[Hintze]

1918-08-24-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R14104.

Baskı: DuA Doc. 433 (değ. kıs)

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Hintze)
Kafkasya'daki Alman Heyeti Başkanına (Kress)

No. 89

Berlin, 24 Ağustos 1918

Telgraf No. 73 ve Rapor No. 353'e istinaden.

Erivan'a yaptığınız geziyi ve oradaki temaslarınızı tamamen destekliyorum. Parlamentonun açılışına katılmamanızı da uygun buldum. Reich Büyükelçimizin ciddi girişimleri ve Genelkurmayın kararlı adımları, Ermenilere ait bölgeleri tahliye etme ve Ermeni mültecilerin evlerine geri dönmeleri için izin verme konusunda Türkiye'yi ikna edemediyse, Ermenilere etkin bir şekilde yardım edebilecek durumda olup olmadığımız sorgulanmalıdır. Bundan sonraki adımlarımız genel siyasî ve askerî koşullara bağlı olacaktır. Daha sonra hayal kırıklığına uğratmamak için Ermenilere şimdilik umut vermekten kaçınılmalıdır.

[Hintze]

1918-08-25-DE-001[*]

Kaynak: DE/PA-AA/R14104

Baskı: DuA Doc. 434 (değ. kıs.)

İstanbul Büyükelçisinden (Bernstorff) Dışişleri Bakanlığına

No. 1371

İstanbul, 25 Ağustos 1918

General von Kress 20 Ağustos tarih ve ...* sayılı telgrafında şunları bildirmektedir (yıpranmış olarak ulaşmıştır):

Dışişleri Bakanlığına No. 69, Genelkurmaya No. 27; Dışişleri Bakanlığı gelen evrak No. 55*, 57* ve 70*. [*(*) işaretli yerler okunamadı.*]

Ermeni muhacirlerin geri dönüşü sorununda Türklerin göstermelik rızalarının hiçbir değeri bulunmamakta. Türk birliklerinin işgali altındaki bölgelerdeki ürün, eğer hâlâ Türkler tarafından toplanmamışsa, işgücü eksikliğinden dolayı tarlada çürürken, Enver Paşa tarafından çizilen hattın doğusunda yer alan verimsiz bölgelerde sıkışıp kalan insan yığınları ...* kesin bir yok oluşa doğru gidiyorlar. Durumları günden güne kötüleşiyor. Eğer ... ... * hükümetin ve ülkedeki dini liderlerin bütün acil yardım çığlıkları cevapsız kalacak olursa, bir ...* Hıristiyan halkın ortadan kaldırılmasının büyük sorumluluğu ebediyen Almanya ve Avusturya'nın üzerine kalacaktır. Orta Avrupa'nın bu iki büyük Hıristiyan ülkesinin, en azından bütün bir halkın var olup olmamasıyla ilgili bir hususta iradelerini Asyalı müttefiklerine kabul ettirme güçlerinin bulunmadığı savını tarih maalesef kabul edemeyecektir ve etmemelidir).

Türkler geri dönüş izni verse bile, Esat Paşa sürüncemede bırakma taktiği...*, her olay için özel izin verme hakkını kendisinde saklı tuttuğu ve verilen dilekçeleri ya hiç cevaplamadığı ya da cimrice sadece birkaçını cevapladığı için ...*

Türklerin Bakûlü Ermenileri ...* istekleri hem uygun hem de mantıklıdır. Türkler ...* sadece ...* silahlı değil ...* tavır, aksine asıl .....* oldukları için ... ...* en azından Kafkasya'nın kuzeyinde hâlâ süren çatışmalarla ilgili telgrafla bilgi verilmesi rica olunur ve durumun tamamen belirsiz olması mümkün değildir. Ayrıca İngilizlerin propaganda çalışmaları ve ...* şüphesiz her türlü baskıdan ve başkalarına saygıdan kurtulan Ermeniler bununla oldukça uysal nesillere sahip olamazlarsa ...* [*(*) işaretli yerler okunamadı.*]

[Bernstorff]

1918-09-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14104; A38986, pr. 18.9.1918 a.m.; Rapor

Trabzon Konsolosundan (Bergfeld) Başbakana (Hertling)

No. 44/J.No. Gid.81

Trabzon, 1 Eylül 1918

Ermenilerin, savaşın başlangıcındaki duruş ve inançlarıyla, tehcir edilmeleri, hem de sadece erkeklerin değil, bütün ailelerin tehciri, benim görüşüme göre alınması zorunlu bir askeri önlemdi. Çünkü Karadeniz sahilindeki Rum hareketi ispatladı ki, çetelerin faaliyetlerinin kökü, bunlar kendi milliyetlerinden bu yörede oturanlardan yardım, barınak ve besin buldukları sürece kurutulamaz.

Doğuyu tanıyan herkes Ermenilerin hemen hiçbir sempatik insani bir hat taşımadıkları konusunda bana hak verecektir. Yine de onların tehciri sırasında ortaya çıkan saldırılar, erkeklerin yığınsal şekilde katledilmeleri, çok sayıda kadın ve kızın ırzlarına geçilmesi ve mallarının çalınması ne denli keskin mahkum edilirse edilsin, bu az kalır. Bunlar, düşman hükümetlere de, kendi halkları ve tarafsız dünya önünde kendilerini genel insaniyetin öncü savaşçıları gibi göstermeleri için bekledikleri fırsatı veriyor. Rus askerî organları Doğu Anadolu'daki işgalleri sırasında tekrar tekrar, düşmanlarımızın Ermeni meselesini barış görüşmelerinde es geçmeyeceklerini ve en azından Ermenilere yapılan haksızlıkların telafi edilmesini isteyeceklerini açıkladılar. Ayrıca İtilaf hükümetlerinin bu ezilen halkların öncü savaşçıları gibi görünme fırsatını, salt taktik nedenlerden bile olsa kaçırmayacakları beklenmelidir. Burada tüm edepli dünyanın sempatisini kendilerinden yana sayabilirler.

Buna karşın Babıâli, saldırıların gerçekten olduğu geniş boyutları açıklamaya veya mazur göstermeye yarayacak hemen hiçbir inanılır neden öne süremeyeceği için, çok zor bir duruma düşecektir. Hâlâ bugün bile onun, sağ kalan sadece az sayıdaki Ermeni erkeklerine değil, kadınlarına, çocuklarına ve mallarına yaptığı farklı muamele de, Türk Hükümetinin, Ermenilere saldırıları, ki bu onların Doğu Anadolu'da köklerinin tamamen kurutulması sonucunu doğurdu, en azından memnuniyetsizlikle karşılamamış olduğu ve hâlâ karşılamadığı tahmininin akla yatkınlığını güçlendiriyor. Bu tavır, barış görüşmelerinde bizim konumumuzu da zorlaştıracaktır.

Bundan dolayı kendi çıkarımız için acil olarak, Türk Hükümetinin bundan sonra artık Ermenilere karşı daha çok adalete uyan bir tutumla, onların tehcirine, kaçınılmaz askerî bir önlemmiş görüntüsü vermesi arzulanmalıdır, bu önlemin sonuçları, devlet düşmanı entrikaları mahkemece ispatlanmış kişilerin dışındakiler için hafifletilmelidir. Bu doğrultuda en önemli karar herhalde, Ermeni mülk sahiplerine veya onların mirasçılarına, mülkleri üzerindeki haklarının geri verilmesidir. Onlara eski oturum yerlerine dönüş için kesin iznin verilemeyeceğinin düşünüldüğü yerlerde, en azından mülklerini satma veya kiralama yoluyla değerlendirmeleri ve bu amaçla geçici olarak memleketlerine dönebilmeleri için genel bir izin verilmelidir. Çoğu zaten imkânları olmadığı ve yolculuğun getireceği rastlantılardan korktukları için bu izni kullanmayacaktır, bir vekaletname vererek malını değerlendirme ile yetinecektir. Mülklerin belki resmî idare yoluyla kamuya açık arttırma ile sunulması ve elde edilen gelirin mülk sahipleri veya mirasçılarına iletilmesi üzerine düşünülebilir. Diğer yanda Ermenilerin taşınabilir mallarının resmî makamlarca satılmasındaki olaylar, bu yöntem için cesaret verici değiller. Bu iş sırasında olan hırsızlıklar ve zimmete geçirmeler, bütün tahayyül sınırlarını aşıyor.

Sadece bir örnek vermek için: Trabzon'da bir dizi zengin ve iyi donanımlı Ermeni aile yaşıyordu. Tehcirlerinden önce eşyalarının her tür satımı onlara yasaklanmıştı ve bu yasağın uygulanmasında insafsızca bir katılık gösterildi. Yine de, idarecilerin elinde kaybolmayıp da açık arttırmaya gelebilen az sayıdaki eşyadan elde edilen gelir, hamal paralarını karşılamaya bile yetmedi.

Ayrıca Ermeniler için geçerli olan, Dahiliye Nezareti'nin izni olmaksızın bir yerden başka bir yere gidememeleri şeklindeki olağanüstü hükmün kaldırılması gerekir, en azından kadın ve çocuklar söz konusu olduğunda. Onların, bir sakınca görülmediğinde pasaportunu yerel yönetimden alabilen diğer Türk tebaaları ile eşit kılınmaları, kanımca kamu güvenliği çıkarlarına tamamen yeterli ölçüde uyar ve Ermeni kadın ve çocuklarına farklı muamele derdini de ortadan kaldırırdı.

Eğer Babıâli bu şekilde Ermenilerin sadece haklarını almaları için çaba gösterseydi, düşmanlarımızın barış görüşmelerinde Türk Ermenilerinin çıkarları için ortaya atılmalarının baş gerekçesini ellerinden almış olurdu.

Aynı raporu İstanbul'daki Alman Reich'ı Elçiliğine gönderdim.

Dr. Bergfeld

1918-10-18-DE-001

Kaynak: PA-AA-R 14104; A44066; pr. 19.10.1918 p.m; Yazı

Alman Evangelist Misyonu- Doğu ve İslâm Komisyonu
Kurulu Müdürü Karl Axenfeld'den Dışişleri Bakanlığına

Berlin, 18 Ekim, 1918

Ekte, Sayın Büyükelçilik Vaizi Kont von Lüttichau'nun onayıyla, onun 1918 yazında yaptığı gezide Ermeni halkla ilgili gözlemleri üzerine verdiği raporunun kopyasını gönderiyorum.

Aynı zamanda onun 7. sayfadan itibaren yaptığı açıklamalarının özel bir dikkatle incelenmesini tavsiye ediyorum. İstanbul ve Türkiye İtilaf devletlerinin kontrolüne geçtiğinde, bunların yalnızca Ermenilerden yana önlemler ve programatik açıklamalarla çıkmayıp, yayınlarla, bahtsız halkın yazgısı için suçu Almanya'ya yıkmaya çalışması da beklenmelidir. Ayrıca şüphe götürmez ki, bu deneme zaten şimdiye kadar (ekteki 8. sayfanın alt tarafına bakınız) sorumluluğu seve seve, daha güçlü olan danışmanlarına ve müttefiklerine yıkan Türk çevrelerinden bol destek bulacaktır. Bizim çevrelerimizde, Alman Hükümetinin, Almanya'nın şerefine yönelik böylesi yeni saldırılardan

önce davranması isteğinin olduğunu dile getirmeme izninizi isterim. Bu, Hükümetin, Ermenilerin felaketini önlemek ve hafifletmek için sürekli çabalarını ilk fırsatta, resmî dosyalara uygun şekilde kamuya açıklaması şeklinde olur. Bununla ilgili olarak, bu ayın 9'undaki dilekçeme ve ona eklenen, Malatya'dan Bay Ernst J. Christofeel'in mektubunun 3.-4. sayfalarında dile getirdiklerine işaret etmek isterim. Burada o, Almanya'nın Ermenilere muamelenin gizli ve baş suçlu kaynağı olduğu şeklindeki genel yaygın inancın, doğudaki Hıristiyanca çalışmanın, ama aynı şekilde Alman tarafından gelen bütün ekonomik ve diğer kültürel etkinliklerin önündeki en kötü engeli oluşturduğunu anlatıyordu. Ortadoğu ile Almanya'nın gelecekteki ilişkisi nasıl olursa olsun, Almanya'nın şerefinin kamu önünde kurtarılması, bu açıdan bizim için vazgeçilmez ve acildir. Hâlâ Türk Hükümetini, son dakikada Ermenilere can ve inanç güvenliği veren bir açıklama ilanı ile kendi durumunu düzeltmek için harekete geçirmek mümkün müdür, bunu biz bilemeyiz.

Almanya'nın suçlanması ile aynı zamanda yurtdışındaki biz Alman Hıristiyanlarına da genel olarak, güya bizim savaş körlüğü ve ulusal egoizm içinde, lakayt ve tembelce bütün zamanların en büyük Hıristiyan kırımına bakıp geçtiğimiz ithamı yapıldığı için, biz, o olaylara karşı tavrımızı ve bizim neler yapmaya çalıştığımızı hiç saklamadan gösterecek bir yayın öngördük. Biz böylesi bir yayını şimdiye kadar vatani hürmet nedeniyle alakoyduk, ama Alman-Türk ittifakını dikkate almanın söz konusu olmadığı ilk fırsatta, onu daha uzun elde tutmak istemiyoruz, çünkü bütün dünyada Alman Hıristiyan namının üzerindeki bu lekeye daha fazla göz yummayacağız.

D. K. Axenfeld

Ek

Ermeni Halkı.

Papaz Kont von Lüttichau'nun 1918 yazında kişisel gözlemleri ve tespitleri hakkında rapor

Tarihler

1918 Mayısından Ağustos aylarına kadar toplam on bir gün olmak üzere üç kez Halep'te kaldım. Mardin'de üç, Diyarbakır'da iki, Osmaniye'de (Argana) bir gün, Argana Maden'de üç gün, Mamuret-ul Aziz'de altı, Fırat kenarında Malatya'da on gün kaldım. Bu seyahatimde, sadece Ermenistan'da değil, bunun dışında da, Ermeni halkının üç buçuk yıl önce başlamış ve hâlâ tam bitmemiş olan felâketine göz ve kulak tanığı olan kişilerle de çokça konuşma fırsatı buldum.

Kaynaklar

Ben her meslekten ve işten erkeklerle, subay ve erlerle, misyoner ve doktorlarla, hepsinden önce korkunç trajedinin derinlemesine ayrıntılarını toplayarak büyük yararlık gösteren Halep Alman Konsolosu Bay Rössler'le konuştum. Ermenilerin dostları ve düşmanlarıyla, ileri gelen Ermenilerle bizzat, örneğin Erzurum Ermeni Katolik Piskoposu olan ve Malatya'da bir köle hayatı yaşayan Monsignore Yosef Melhizede, Mesere'de iki Protestan Ermeni ruhbanı ve diğerleriyle, ama bu arada Türklerle de, her şeyden önce gelenekçi bir Türk olan Malatya Belediye Başkanı Mustafa Ağa'yla, Malatya'da en önde gelen, tanınmış Müslüman din adamı, çok akıllı ve aydın bir adam olan Fevzi Hoca'yla, konuştum. Hükümetteki Jön Türk çevrelerinin kanaatini araştırmaya ihtiyacım yoktu, bunu yeterince biliyordum. Benim için önemli olan, tüm bu ırk ve uluslardan, eğitimi ve durumları bu kadar farklı, politik ve dinî ilgileri de olabildiğince aşırı olan bu adamların, hem felaketin gidişatı, hem de sayısal olarak yaygınlığı üzerine ana noktalardaki görüşlerinin birbiriyle çakıştığını saptayabilmemdi. Bu yüzden oluşturduğum kendi kanaatimi saklamadan açıklamaya cesaret ediyorum.

Felâketin kapsamı

Ermeni halkının toplam mevcudiyeti hakkında sağlam bir veri asla verilmediği için Ermenilerin toplam kaybının bir milyon (Konsolos Rössler) veya iki milyon (Christoffel) olup olmadığı büyük bir önem taşımıyor. Vaiz Ehmann'ın Mezere'de verdiği sayı 1,5 milyon, gerçeğe en yakın rakam olabilir. Ama teyit ettirilmesi zor sayılardan daha önemlisi tek tek bölgeler için orantısal saptamadır. Doğu bölgelerinde, yani İstanbul, İzmir ve batı Türkiye'nin dışında kalan yerlerdeki halkın toplam olarak yüzde 80-90'ı, erkeklerin yüzde 98'i artık hayatta değiller. Bu sayılar doğru olmalı. Bu sayılar her oturum yeri için kanıtlanabilir ve benim kişisel izlenim ve gözlemlerime dayanıyor.

Birçok oğlan ve oldukça yaşlı erkeğe rastladım. Tam güçlü zamanındaki erkekler ise, ki çok nadir rastladım, hemen dikkati çekiyorlardı. İstanbul'daki Ermenilerin tamamı kalmıştı, İzmir'dekiler de. Buna karşın, batı Türkiye'nin hemen tüm küçük şehir ve köylerinden de (örneğin Bursa, İzmit, Adapazarı, Bardizag, Yenice ve diğerleri), Avrupa Türkiyesindeki, Rodosto, Adrianapol, vs.'den de sürüldüler. O kadar ki başkentte geri kalan Ermeniler gözönünde tutularak söylenirse en azından halkın yüzde 80'i yok edildi. Burada Katolik ve Protestanlar hariç değil, dahildirler.

Katolik ve Protestanlardan yana talimat

Bu her iki grubun korunmasını emreden meşhur emirname, Papalığın, yani İstanbul'daki Papalık temsilcilerinin ve Alman Büyükelçiliğinin diplomatik

çabalarının bir başarısıdır, birçok yerde, örneğin Malatya'da, kasıtlı olarak, bunlar da yok edilene dek saklı tutuldu. İçerde Hükümet emirlerinin uygulanması bütünüyle memurların keyfine ve vicdansızlığına bırakılmıştır. Arkasından bir kontrol imkânsızdır. Galiba talimatın da niyeti ciddi değildi, aksine rahatsız eden dik kafalılara verilen bir çeşit bahşiş idi, ki şarklı bunsuz var olamaz. Gerçek olan, Katolik ve Protestanların da tarifi imkânsız acılar çektikleridir. Verdikleri kurbanların sayısı büyüktür.

Ruhbanlar

Ruhbanlara gelince, onların kökü hemen hemen tamamen kurutuldu. Monsignore Melhizede, Malatya'daki tek Ermeni ruhbanı. Ayrıca o oraya bile ait değil, onun yeri Erzurum'daydı. Harput ve Mesere'de birer tane Protestan ruhban ve bildiğime göre hiyerarşinin çok altından iki Gregoryen papaz, bir de Ermeni kökenli bir Franziskan pederi var. Diyarbakır'da artık hiç ruhban yok, Arapkir'de ve diğerlerinde de. Ama az sayıda geriye kalanlar öyle ezilmişler, öyle korkutulmuşlar, kısmen aklî ve ruhanî güçlerini öylesine yitirmişler ki, halkın yönlendirilmesi için artık asla söz sahibi olamazlar.

Felâket devam ediyor

Kayıpların sayısı henüz tamamlanmadı. Gerçi takibat resmî olarak son buldu, ama tek tek hâlâ idamlar oluyor. Hapishaneler dolu. Mahkeme yoluyla haklı veya haksız birçok insan ölüme götürülüyor. Mesere'de kaldığım sırada hemen her gün bir veya iki kişi öldürüldü. Gerekçe bulmak zaten kolay. Ama idamdan ölümler en azı. Sayısız insan açlıktan ölüyor. Doğunun her şehrinde, sokaklardaki dayanılmayacak yoksulluk tabloları yineleniyordu ve çoğu zaman Hıristiyan halk söz konusuydu. Korkunç kıtlık nedeniyle artık kadercilik olarak bile adlandırılamayacak olan, akıl yitkinliğine yakın dehşet verici bir donukluk ve hep devam eden zulüm sonucu sinirli bir gerginliğin ortaya çıkması böyle açıklanabilir ki, bundan bahtsızlar bugün neredeyse, üç yıl önceki takibattan bile daha çok acı duyuyorlar. Bu hastaca sinirlilik hakkında da her yerde sarsıcı kanıtlar buldum.

Geride kalanların sayısı

Sürgünlerden geride kalanların sayısını verebilmek çok zor. 1916 yılının sonunda Konsolos Rössler doğu vilayetlerinden sürgün edilenlerden geri kalanların sayısını 100.000 olarak verdi. Ancak o zamandan bu yana birçok kişi öldürüldü veya açlıktan öldü. Bugün bu sayı çok daha az olmalı. Bana bu, sanki çok karamsar bir bakış gibi geliyor. Burada da sadece tek tek bölgelere göre hareket edilebilir. Bitlis ilinde hemen hiç Ermeni yok, Erzurum ilinde sadece oraya buraya dağıtılmış gruplar var, Van'dan hiçbir bilgi alamadım.

Diyarbakır, Elazığ, Sivas illerinin her birinde en az 10.000'i hayatta kalmış, yalnız Malatya'da tahminen 4000 kadar, en çok galiba, sınırları içinde hâlâ en az 20.000 Ermeninin yaşadığı Halep'te. Alman ve Amerikan misyonlarının olduğu yerlerde, örneğin Sivas, Malatya, Mesere, Maraş, Antep, vs. gibi yerlerde özellikle fazla sayıda sağ kalan olması anlaşılır bir şey. Bütün şehirlerde oraya buraya koşuşup iş gören ve bakımsız tamamen yabanileşmiş Ermeni oğlanlar dikkati çekiyordu. Türk evlerine alman yetim çocukların sayısı tahmin edilemiyor. Dağlarda da hâlâ dağınık vaziyette yaşayanlar var.

Kürtlerin tutumu

Dersim Kürtlerinin bölgesinde zaten orada oturan, bir çeşit serflik ilişkisi içindeki Ermenilerin korunmasının yanısıra, bu Kürt soyunun, kesinlikle Hıristiyanları pek sevdiğinden değil, sadece Türklere nefretinden dolayı, diğer büyük Ermeni yığınlarını emin şekilde kendi bölgesinden geçirmesi ve Rus sınırından aşırması ilginçtir. Ama bu ne yazık ki, Dersimlilerin arkasındaki Rus güvencesi kalktıktan ve bunlar Kafkas cephesinin son kumandanı İzzet Paşa'nın diplomatik, olağanüstü akıllıca önlemleri sayesinde yeniden Türk Hükümetine boyun eğdikten sonra şimdi sona erdi. Kendilerinin güvende olmadığı hissiyle ve kötü ünlü cezalandırma seferlerinden korktukları için, son zamanlar, hâlâ yanlarında saklanan bütün Ermenileri, Osmanlı Hükümetinin emri üzerine teslim ediyorlar. Bu tabii ki hemen idamları getiriyor. Mezere'de şu anda tahminen Dersim'den gelen 500 kadın ve çocuk bulunuyor. Ayrıca takip edilenlere karşı sadık tutumlarında Dersimliler yalnız değiller. Malatya ve Urfa arasındaki vahşi dağlarda örneğin, uzun süre bir Kürt çetebaşı olan Bozo egemendi, bu, Türk subay ve erlerini nerede yakalarsa soymaktan ve böylece Ermeni ailelerini eğlendirmekten keyif duyardı.

Eski (Jön Türklere karşı olan gelenekçi-çev.) Türklerin tutumu

Eski Türk ahalide de hükümetin önlemleri en yüksek hoşnutsuzluğa neden oldu. Yıllardır Malatya'nın belediye başkam olan Mustafa Ağa, birçok Ermeni'nin hayatını bizzat kurtardı. Yerli halk asla fanatik değildi. Sonunda onlardan da birçoğunun zıvanadan çıkması ve en düşük güdülerin izinde, mal hırsı ve barbarca tamahkârlık ile mezalime katılmaları kavranabilir birşey. Her Ermeni erkek, güya ayaklı bir altın deposuydu ve her Ermeni kadın sahipsizdi, büyük kitleye her şeyi yapmak mübahtı. Birçoğunun normalde hiç yapmayacağı şeyleri tahrikle yapması şaşırtıcı bir şey değildir.

Nedenler

Bununla nedenlere geliyorum. Benim, yazılı veya telgraf yoluyla değil, aksine özel görevli ulaklar aracılığıyla sözlü olarak İstanbul'dan bir emir gel-

diğine dair kuşkum yok. Örneğin Malatya'da Mustafa Ağa bana, İstanbul'dan gizli bir ulağın, sürgün edilenlerin safdışı edilmeleri emrini getirdiği o mahut toplantıda kendisinin de bulunduğunu anlattı. Tehcir askerî bir önlemdi. Bu önlemin nedenini herkes biliyor ve elbette haklıdır. Ama sürülenlerin imhası, ki haddinden fazla iyi ve köklü başarılmıştır, bu, Hükümetin politik bir önlemiydi. Bu benim için her zamankinden daha sabittir. Zamanlama oldukça iyi seçilmişti. Çanakkale'de savaş gümbürdüyordu. Sadece Türkler için değil, bizim için de var olmak veya olmamak söz konusuydu. O zamanlar Türkiye'yi savaşa sokarken -ki yalnızca bunlar için Türkiye savaşa girmişti- vermiş bulunduğu sözleri, henüz Balkanlar üzerinden yol açık olmadığı için tutmamış olan ve bu yüzden kendini Türkiye'ye karşı ağır borçlu hisseden Alman Hükümetinin eli kolu bağlıydı. İstanbul'daki temsilciliğimiz elinden geleni yaptı -sınıra dek, evet ulusal çıkarlar için mümkün olan sınırdan da öteye, hattâ izinli olanın da ötesine gitti. Türkiye dost ve düşman ne der diye bakmadan, tam bir bilinçle ve keyfi olarak hareket etti, Abdülhamit'in o zamanlar isteyip de yapamadığını yaptı. Seyahatim sırasında her yerde, tamamen sistematik bir uygulamanın söz konusu olduğu bilgisini aldım. Plansızlığın egemen olduğu ülkede çok şaşırtıcı bir planlılık.

Almanya'nın suçu

Sadece düşman değil, halkın geniş kesimi de suçu bize yüklüyor, daha uzun süre taşımamız gerekecek bu yükü. Bizim suçluluğumuza inanç Ermenilerin kendilerinde de öylesine kazınmayacak kadar sabit ki, insanın yüzünün öfke ve utançtan aynı anda kızarası geliyor. Bu noktaya nasıl gelinebildi? Türkiye'yi savaşa girmek zorunda bıraktığımız ve bunun ancak böylece mümkün olduğu ortamı yarattığımız için dolaylı olarak suçlu olduğumuz belli, ama bunun fazla önemi yok. Daha düşündürücü olanı, yüksek rütbeli Alman subaylarının, politik sonuçlarının bilincinde olmadan, sadece stratejik askerî faktörleri göz önünde bulundurarak, ne yazık ki ağır zarar veren ifadeleri tekrar tekrar kullanmış olmalarıdır. Bu türden açıklamaların istenerek kışkırtılmış ve daha sonra şevkle yayılmış olması çok mümkündür. Kendi sorumluluğunu üstlenecek ve dışa karşı günah keçisi olarak görünecek birine gereksinimi varsa, Türk işte tam orada çok ustadır. Burada hataların yapıldığı, kötü niyetle değil, yetersiz anlayıştan, bunun itiraf edilmesi gerekir. Fakat ayrıca, daha önceden benim inancım olan şu kanaate vardım ki, "Almanya bunu istiyor" parolası yönetici çevrelerin kendilerince verilmiştir. Duyan tanıdıklardan bana Malatya'dan aşağıdaki örnek bildirildi: Malatya milletvekili Haşim Bey 1915 sonbaharı veya 1916 ilkbaharında İstanbul'daki meclis oturumlarından Malatya'ya döndüğünde, şehrin tüm ileri gelenlerini, güya bir gün Alman Büyükelçisinin Babıâli'ye gelerek, etraflıca uygulanan ve parlak biçimde başarılan

Ermeni halkının kökünün kurutulması eylemi nedeniyle kendi Hükümeti adına Osmanlı Padişahlığı Hükümetine tebriklerini sunduğunda kendisinin de güya orada olduğunu anlatmak için topladı. Böylesi bir utanmazlık tüm sınırları aşıyor. Doğudaki şehirlerin dünyadan ne denli kopuk olduğu düşünülmelidir. Malatya'da Büyük Okyanus'ta bir adada yaşanır gibi yaşanıyor. Tahtın el değiştirdiği günlerde bile tam bir şey öğrenilememişti. Hiçbir savaş haberi o zengin bölgenin mülk sahiplerinin barışçıl huzurunu bozmuyordu. Eğer oraya birisi gelip gözünü ve kulağını göstererek İstanbul'dan bir haber getirirse, o zaman bu sanki peygamber sözüymüş gibi bir gerçek sayılır. Esas suç buradadır. Ama felâket dosyaları henüz kapanmadı, bizim de bir kez daha acil olarak söyleyeceklerimiz var. Almanya aslında yeterince uzun ve yeterince güçlü şekilde protesto etti, ama Babıâli nezdinde, kamu önünde değil. Bu ihmalin telafi edileceği saat daha gelmek zorunda, yoksa Malatya ile Sivas arasında oturan ve yurttaşlarının işlediği yüzkarası ne varsa hepsini, en ihtimamlı şekilde kronolojik olarak not etmiş olan Türk yüzbaşı, şu sözlerinde haklı çıkacaktır: "Eğer Alman hükümeti üzerine yapışan bu rezaletten kendini temizlemezse, o zaman ona bizimkinden de daha hor bakmak zorundayım." O Almanya'nın suçlu olduğuna inanmıyor, sadece yaratılan kötü görüntüyle gelen yüzkarasını çok ağır hissediyor. O kesinlikle haklı ve bizim Alman ve Hıristiyan namımızın yüzü suyu hürmetine bu temizlik bir kez daha yapılmak zorunda.

Sürgünlerin dönüşü

Geçenlerde, sürgünlere yeniden geri dönme izni veren bir talimatname ilan edildi. Ben şimdilik hâlâ güçlü biçimde kuşkuluyum. Bu sorun çeşitli vilayetlerde farklı ele alındı ve alınacaktır, tıpkı her şeyin yüksek idare memurlarınca tamamen keyfi ve tutarsızca ele alınması gibi. Tek tek yerlerde geri dönüş başlamıştı. Ama hemen son buldu. En katı yasağa ve Ermenilerin yerlerinden kıpırdamalarına izin verilmemesine rağmen, gizlice, özellikle güneyden, Halep ve Urfa'dan, eski oturum yerlerine oldukça güçlü bir geri dönüş oldu. Aslında emir her yerde titizce uygulanıyor. Şu veya bu memurun bir gözünü yumuverdiği olmuştur. Yeni talimatnamenin bir yararı olacak mı, şüpheli.

Geri dönüş imkânı konusunda değişik görüşler var. Biri şöyle diyor: Eğer merkezi Hükümet yolu açarsa çoğunluk hedefe varacaktır, kaldı ki hemen hemen hepsi kadınlar ve çocuklardan oluşuyor. Fakat tam da burada yeni güçlükler var. Talihsiz muhacirlerin, yani Erzurum ve Erzincan'dan, Ruslardan kaçıp Konya veya Ankara'nın civarında yerleşmiş olan Müslümanların Hükümet emriyle şimdi memleketlerine nasıl döndüklerini ve ekmekleri olmadığı için yollarda yüzlercesinin nasıl öldüğünü kendi gözlerimle gördüm. Bu, Ermeniler için farklı mı olacak? Bu nedenle diyor öbürleri, eve dönmekten daha yakıcı bir özlemleri olmamasına rağmen, bunlar, Hükümetin talimatnamesine

büyük bir güvensizlikle bakacaklar ve eğer uluslararası bir misyon bunun gözetimi veya hattâ uygulaması ile görevlendirilmediği takdirde, bunu yüz kez yeniden düşüneceklerdir. Onlar, belki kendilerine son darbenin de burada vurulmak istenmesinden korkacaklardır. Türk Hükümeti egemenliği elinde tuttuğu sürece, gücü yettiğince yabancı bir müdahaleyi engelleyecektir: "Bütün umudumuzu Almanya'ya bağlıyoruz. Türkiye'den hiçbir şey beklemiyoruz." Böyle diyordu kocaları ve oğulları öldürülmüş olan ve şimdi Malatya'da kızlarıyla birlikte Türk askerî hastanesinde, namusları tehdit altında hastabakıcılık yapan iki yaşlı Samsunlu kadın. Ahlâkî tehlike her şeyin en kötüsüdür ve tam da bu açıdan Türkiye kendi etini kesiyor, hattâ belki önceden ekonomik olarak yaptığından daha fazla. Hıristiyanları zorla mülksüz proleterler haline getirmek, elbet bir gün bunun acısını çıkacağı görülmemiş bir akılsızlık. Türkiye açık açık, kendi toprağından koparılmış, açlıktan ölmemek için bütün alçaklıkları yapabilecek bir proletarya yetiştiriyor. Bu proletarya her şeyden önce şehirlerde toplanacak, oralarda birçok yerde, tıpkı Avrupa'da Yahudilerinki gibi bir etki yapacak, asalak durumuna girecek ve onlardan caniler devşirilecek. Bu nedenle Almanya, sadece kendisi ve kendi namı için değil, Türkiye ve insanlık için de bir kez daha söz almak zorunda kalacaktır. Geride kalanların ahlâki sıkıntısı, öldürülenlerin kanından da yüksek bir sesle göğe haykırıyor.

İskân sorunu

Sürgünlerin iskânı hiçbir yerde gerçekleşmedi.Baştaki insanî emir galiba böyleydi, bu ama ciddi değildi ve ciddiye alınmadı. Klasik bir örnek, çöl yolculuklarında şanslı olarak aşağı Fırat'taki Der Zor'a kadar gelen 30.000 kişinin kaderidir. İnsansever Mutasarrıf Ali Suad "emre uygun şekilde" onları oraya yerleştirmek istemişti. Bunun sonucu, onun anında görevden alınması oldu ve sonra onun yerine istisnasız hepsini çöle süren ve kestiren bir Çerkes geldi.

Özerk Ermeni bölgeleri

Bundan Türk Hükümetinin Türk Ermenistanı'nda yeniden çoğunlukla veya tamamen Ermeni halkın oturduğu bölgelerin oluşmasını asla kabul etmeyeceği sonucu çıkıyor. Eski aslında Ermeni olan vilayetlerin örneğin tekrar oluşturulması ve böylece yerel sınırlar içinde, Ermeni halkın geri kalanına yurtlarındaki yaşamda belli bir özerklik verilmesi, bu tamamen olanak dışıdır. Almanya'da askerî eğitim görmüş, mükemmel Almanca konuşan Musul'daki şimdiki 6. Ordu komutanı Ali İhsan, sayısız kereler kasıtlı olarak Almanlara işittirmek amacıyla, onların önünde, kendi komuta alanının sınırları içinde tek bir Ermeni'nin hayatta kalmasına dayanamayacağını söyledi. Alman subayların karşısında o, kendi elleriyle Ermenileri öldürmüş olmakla övündü. Böyle

adamlar bu belirleyici konumlarda olduğu sürece ve böyle ifadeler cezasız kaldığı sürece, Ermenilerin Türkiye içinde politik anlamda bir özerkliği düşünülemez. Galiba Türkiye dışında da pek değil. Şimdi oluşmuş olan ve dehşet verici güçlerce tahrik edilen bir denizdeki bir ada gibi halklar ve ırkların kaotik kütlesinden ortaya çıkan özgür Ermenistan, bugünkü görünümüyle, asla yaşama şansına sahip değil. Bir kere, o, sınırlarına dayanacak diğer Ermenileri kabul etmek bir yana, orada oturanları bile beslenemeyecektir. Ama sınırında gerçekten yaşama gücü olan bir Ermenistan'a Türk Devleti asla dayanamayacak ve Ermeniler asla oraya gitmek için Türkiye'den izin alamayacaklar. Bu istikamette hiç umut yok.

Ermeni mal ve mülklerinin sahiplerine geri verilmesi

Başka ciddî bir sorun Ermenilere ait olan taşınır ve taşınmaz malların geleceği. Eğer sürgünler evlerine dönme izni alırlarsa servetlerini geri alabilecekler mi? Temelde söz konusu olan doğal olarak yalnızca mülklerdir. Bu da bölgelere göre değişiklik gösterecek. Türkler en azından görünüşte yasallığı korumakta ustadırlar. Örneğin genelde arazilerin paylaşılması aslında olmadı. Emvali Metrukke "geride kalan mülk", arsalar, evler, tarlalar içlerindeki eşya ile birlikte böyle isimlendiriliyorlar. Konuyu düzenlemek üzere özel komisyonlar (Emvali Metrukke komisyonları veya Tasfiye komisyonları) kuruldu. Eşyalar çoğunlukla "satıldı". Ama genelde büyük boyutlarda olduğu gibi ayaktakımı tarafından yağmalanmadılarsa evler ve tarlalar satılamaz sayılıyorlar ve onları her yıl yeniden kiraya veren hükümetin elindedirler. Galiba çok çekinilen yabancı müdahaleden böylece korunmuş oluyorlar. Ama çoğu durumda, mal sahiplerinin hakkını koruyor görünen bu olay aslında bir devlet likidasyonu anlamına geliyor. Eski mülk sahiplerine şimdi geri vermeye gelince, bu bazı yerlerde, münferit durumlarda gerçekleşti, bütünüyle veya kısmen. Fakat bu da şimdiye kadar dolambaçlı yollardan bahşişle veya kişisel ilişkilerle sağlandı. Bütün bu sorun yalnızca kanuni yollarla düzenlenebilir. Örneğin şimdiden, tehcirden önce ölmüş bir Ermeninin mirasçılarının şimdi miraslarını alabileceklerine dair bir yönetmelik var. Bunlar tabii sadece münferit haller. Vaiz Christoffel, yine de mirasçıların bütün zora koşmalarını aşıp, bilinen araçları kullanarak hedefe eriştikleri böylesi 5 veya 6 olayı biliyor. Benzer şekilde büyük hesaplaşma, bütünüyle yasal yoldan olabilirdi. Bu sorunda küçük ama çok sempatik olmayan bir teselli, Ermenilerin kurnazlık ve pişkinlikte de Türkleri geride bırakmaları ve belki bu şekilde, yabancıların resmî adımlarından daha çabuk hedefe erişmeleridir. Fakat Almanya burada da etkisini, yasal bir temel oluşturulması yönünde kullanmak zorunda kalacaktır.

İslâmlaştırılanların Hıristiyanlığa geri dönmesi

Daha ciddî olanı zorla Müslümanlaştırılanların Hıristiyanlığa geri dönmeleri problemidir. Böyle bir dönüşe izin verilecek mi ve bu nasıl olacak? İslâm'a geçmişlerin sayısı çeşitli bölgelerde farklı büyüklüktedir. Mezere'de geçişler nadirdi, buna karşılık örneğin Malatya ve Sivas'taki insanlar yığınlar halinde geçtiler. Malatya'da oranları yüzde 95 olarak veriliyor. Ayrıca Merzifon, Tokat, Amasya gibi yerlerde Ermeniler din değiştirmek istiyordu ama buna izin verilmedi. Burada da tamamen keyfî davranıldı. Türkler kurbanlarıyla, kedinin fareyle oynadığı gibi oynadılar. İslâmlaştırma ciddi biçimde planlanmamıştı ve sık sık daha da köklü imha için bir araç idi. Ya bu teklif güvensizlik doğurdu, insanlar kendilerine geldiler ve kendine geliş, bir red olarak anlaşıldı ve onların idamı sonucunu doğurdu, ya da ama onlar razı oldular, sonra en büyük zorluklarla karşılaştılar, onların dürüstlüğünden şüphe edildi veya alaya boğuldular: siz Müslümanlığa layık değilsiniz diye ve sonları aynı oldu. Tam bu, çok acı verici bir bölümdür, hele bir de tüm İmparatorlukta Türk yetimhanelerine dağıtılmış çocukları ve Türk haremlerindeki kızları düşününce. Bu her iki grup asla geri getirilemeyeceklerdir. Başına buyruk yetişkinler, büyük çoğunlukla Hıristiyanlığa geri dönmek için neredeyse can atıyorlar. Ruhlarında ağır bir yük var, vicdanlarında dehşet verici bir afaroz. Ben örneğin, Samsunlu bir Protestan din adamının, çocuklarını kurtarmak için Müslümanlığa geçmiş ve şu anda Malatya'da Bethesda'nın konuğu olan dul eşini tanıdım. Tüm bu bahtsızlara nasıl yardım edilebilir? Ekonomik ve ahlâkî zorluğa dini zorluk da ekleniyor. 1895-96 yıllarında Avrupalı güçlerin baskısıyla eski dine geri dönme özgürlüğü verilmişti. Çoğunluğu değilse bile birçoğu bundan yararlanmış olmalı. Burada da sadece kanuni bir düzenleme veya Amerika'ya göç, çözüm olabilir.

Halkın geri kalanların şimdiki durumu

Geri kalan Ermenilerin durumu bana göre en acıklı olanıdır. Onlar tüm haklarını kaybettiler. Köleleştirildiler ve köle olarak kalacaklar. Devlet köleleri. Onlara mal gibi davranıldı ve bugün de hâlâ insan ticaretinin nesnesi halindeler. Kızlar ve çocuklar satıldılar. Bu tesellisiz halde bir değişme gözükmüyor. Onların kendileri de, çok çözülmüş, çok körelmiş ve korkaklar ayrıca. Politik bakımdan bu böyle. Kilise yönünden de daha iyi değil. Burada da tüm tarihsel bağ iflah olmaz şekilde parçalanmış. Tüm Osmanlı Ermenilerini kamusal sorunlarda Türk hükümeti karşısında temsil eden İstanbul'daki Ermeni Patriği takibat döneminde Bağdat'a sürüldü. Aynı zamanda Patriğin artık İstanbul'da değil, Kudüs'te oturacağına dair kanun çıkarıldı. Böylece o basitçe çaresizleştirildi, çünkü cemaatinden koparıldı. Kudüs'te hiç Ermeni yok, ama

buna karşılık orada İngilizler var. Halkın Kilise birliği bitmiş halde. Adana yakınındaki Sis'te oturan Klikya Katolikosu şimdi sadece Adana ve Halep bölgesindeki küçük bir azınlığa bakıyor. Kuzey illerindeki Ermeni çoğunluğu ruhani konularda Esmiyacin Katalikosu'na bağlı.

Halk imha edildi

Yani böylece halk, halk olarak imha edildi. O özündeki dayanıklılık ile acaba yeniden yükselmeyi başarabilecek mi? Pek sanmıyorum. Ama halkın dayanıklılığı yine de hayret verici. İnsanlarda öylesi bir ekonomik güç var ki, buna hayran ola ola bitiremezsiniz. Halep'te, Mardin'de, Harput'ta, Malatya'da ve diğer yerlerde, ailelerinden ve yurtlarından kopmuş, küçük satıcılıklarla kendi ayakları üzerinde kalabilmiş veya Türk ustaların yanında çırak olarak başlayıp beceriklilikleri ve şevkleri sayesinde hemen hemen ustalarını geride bırakmak üzere olan sayısız oğlan çocuğa rastlanıyor. Fakat çoğu da çaresiz fuhuşa sürükleniyor. Halka halk olarak artık yardım edilemeyecektir. Bitmiş. Fakat kalanlar nasıl korunmalı? Galiba Ermeni meselesinin sadece tek bir radikal çözümü var: Dışa göç. Ama buna Türkiye'nin izin verip vermeyeceği kesin değil. Ermenilerin de toprağa güçlü bir bağlılığı var. Ekonomik ve dini bakış açısından insanın bundan esef duyması gerekirdi, ama yine de vaiz Ehmann'ın şu sözüne katılıyorum. Onlara sadece tek bir öğüt verilebilir: Dışa göç edin ve onlara göçte yardım etmek bizim görevimizdir. Ama tüm bunlar Türkiye'nin olduğu gibi kalması ve barışın, doğudaki politik ilişkilerde radikal bir değişiklik yaratmaması koyuluyla.

Suç sorunu

Suç meselesini söz konusu etmek neredeyse gereksiz. Burada söz konusu olan ırk zıtlıkları ve iç bağlarını bugün henüz tam göremeyeceğimiz dev tarihsel evrimlerdir. Ermenilerin de kendi yönlerinden suçlu olduğunu hiç kimse inkâr edemiyor. Adil bir hüküm için şunları göz önünde tutmak gerekir: Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları zulümlerden gazetelerde çok söz edildi. Böylesi zulümler oldu. Her ne kadar burada, doğuda, her kaynağa, ölçüsüz şekilde yalan söylediği ve oryantal fantazi şaşırtıcı ürünler verdiği için, baştan en büyük şüpheyle yaklaşılması gerekirse de, bu olgu yine de sarsılmazdır. 1500 yıllık Hıristiyan geleneklerine rağmen Ermenilerin kültür durumu düşüktür. Eğer güç elindeyse Ermeni de alçaklığa yeteneklidir. O da işkence edebilir. Kardeşin kardeşe ihanet ettiği sayısız örnek vardır. Ama özellikle ayırt etmek gerekir: Kuzey'de, Rus-İran sınırındaki vilayetlerde oturan Ermeniler olduğu gibi Rusya'ya yönelmiştir ve az veya çok istisnasız anarşist-nihilist karışımlıdır ve buna bulaşmışlar. Bunlar her tür gaddarlığa kadirdirler ve kırsalda Kürtlerle çok büyük benzerlikleri vardı. Buna karşın orta vilayetlerde,

en başta Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'da Ermeniler kültürel olarak tamamen başka bir düzeydedirler. Onlar Batı'ya yönelmişlerdi. Zamanla tüm savaşçı özelliklerini yitirmişlerdi, barışçıl zanaatkârlar ve köylüler idiler, oturdukları bölgelerin ekonomik gücüydüler ve bu yüzden Türkiye için asla gerçek bir tehlike oluşturmadılar. İlk grup ekonomik olarak da Rusya'ya bağlıyken, sonuncular, olağanüstü yüksek bir düzeye ulaştırdıkları ve büyük zenginlikler çıkardıkları Osmanlı toprağında yaşıyorlardı. Ama işte tam bununla kıskançlık ve tamahkârlığa uğradılar ve bu da onların acı sonuna katkıda bulundu.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün Türk olmayanlar aslında Ermenilerle aynı kaderi paylaşıyorlar: Mezopotamya'daki Süryaniler, Lübnan'daki Dürziler, sahillerdeki Rumlar, ihtişamlı dağlarındaki Kürtler ve hatta Araplar. Bununla birlikte biz savaş sırasında bu ülkede oynanan trajedinin henüz sonuna gelmiş değiliz. Kim yüz binlerce Türk askerini ve son zamanlardaki Türk muhacirleri de sayıyor, ki bunlar Müslüman olmalarına rağmen, asıl savaş nedenlerinden değil, lakaytlık, vicdansızlık ve düzen eksikliği nedeniyle mahvoluyorlar ve hâlâ günbegün yok oluyorlar? Savaşan güçler arasında sadece oran olarak değil, gerçek sayı olarak Türkiye'ninki kadar korkunç insan kaybı olan başka ülke yoktur. Ve hâlâ bunun sonu görünmüyor. Diğer yandan, savaşan ülkeler arasında kıtadaki hiçbir ülke her şeye, yaşam için gerekli olan her şeye, hammaddelere ve besin maddelerine, tamamen bağımsız ayakta durabilecek bu zenginliğe sahip değildir. Tam bu zıtlık, bir korkunçluk taşıyor. Dikkatli bir gözlemci bu korkunç çelişkiyi küçük boyutlarda sarsıcı tablolar olarak her gün sokak ortasında görebilir.

Kurtuluş saati ne zaman gelecek ve tarih usta boyunduruktaki halkı kölelikten özgürlüğe götürecek Musa'lık payesini acaba kime verecek?

1918-10-30-DE-002[*]

Kaynak: PA-AA/R 11063

Baskı: DuA Doc. 436 (enclosure 3 only)

Kafkasya'daki Alman Heyeti Başkanından (Kress von Kressenstein)
Reich Başbakanına (Prinz Max von Baden)

J.No.D. 1629

Tiflis, 30 Ekim 1918

7 Ek

Siyasî ve askerî gözlemlerde bulunmak üzere Erivan'a yolladığım, burada

konuşlandırılmış bulunan hava birliğinden Teğmen Eisenmann'ın raporlarının orijinallerini ya da orijinal nüshalarını prenslerine arz etmekten onur duyarım.

Görebildiğim kadarıyla, Teğmen Eisenmann'ın anlattıkları, Ermenilerin içinde bulunduğu durum ve Ermeni halkı konusundaki benim görüşlerimle de örtüşmektedir.

Kont von Kress

Ek 1

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

Erivan, 9 Eylül 1915

J. No. B2/18

Rapor.

Tiflis'ten Akstafa üzerinden Erivan'a giderken birlikte seyahat ettiğimiz Ermeni hükümeti temsilcileri tarafından dikkatle ve özenle ağırlandık. Azerbaycan'ın Türklerin işgali altındaki bölgeden geçerken Türk makamlarının hiçbir güçlüğü ile karşılaşmadık. İlk büyük Ermeni köyü olan Kervansaray'da Meclis Başkanı, toplanan halka bir konuşma yaptı. Konuşma ilgi ile ama özel bir heyecan duyulmaksızın dinlendi. Sonraki gün kaldığımız köyde de aynı şey oldu. Delişan, Semyanovka ve Ahti'de askerî törenle karşılandık. Burada da herhangi bir heyecan yoktu, sadece merak vardı. Delişan'da karşılamanın sönük geçmesinin bir nedeni de belki tam o sırada başlayan fırtına ve doluydu.

Kanakir'de tam bir askerî törenle karşılandık. Yemek sırasında karşılıklı olarak anlamsız hoş geldiniz konuşmaları yapıldı.

Erivan'a gecenin geç saatinde (23.30 civarı) girmemize rağmen büyük bir kalabalık toplanmıştı. Gelişimizin beklendiği ögleden sonra saat 3 sularında bu kalabalık mutlaka çok daha büyüktü. Geçtiğimiz yollardaki evler çiçeklerle, Bayraklarla, halılarla ve afişlerle süslenmişti. Kanakir'den Erivan'a kadar bize süvariler eşlik etti, şehir sınırlarından Belediye Sarayına kadar ise yola birlikler dizilmişti. Uzunca bir süre beklemiş olsalar bile insanlar büyük tezahüratta bulundular. Halk askerî kordonu aşarak arabaların çevresini sardı, bizim arabamız da hemen devlet başkanının arabasının arkasında gidiyordu.

Saat 2'de Erivan Piskoposunun evinde başlayan akşam yemeğine en üst düzeydeki Ermeni sivil ve askerî temsilcilerin yanısıra burada yaşayan bütün milletlerden temsilciler de davetliydi. Bütün tarafların yaptığı konuşmalarda yeni hükümetin göreve başlamasından duyulan memnuniyet dile getiriliyor, ama hâlâ oldukça dikkatli konuşuluyordu.

Eisenmann

Teğmen.

Ek 2

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

Erivan, 9 Eylül 1918

J. No. B5/18

Ermeni halkı hakkında rapor.

Ermeni halkı da aynen Ermenilerin aşağıladığı Tatarlar kadar kültürsüz, kaba ve zalim. Aynen onlar gibi büyük ölçüde okuma yazma bilmiyorlar. Ama kabul etmek zorundayım ki, güvenilmez ve tembel de olsalar yeniliklere açık gibiler. Aydın ve eğitimli olanlar çok az bir kısmını oluşturuyor. Bizdeki gibi bir genel kültüre sahip gerçekten çok az kişi var. Yani, iyi bir okul eğitiminin yanısıra, dünya ile kurdukları iletişimde iyi bir aile eğitimi almış kişiler çok nadir. Asyalılar ve Asyalı olarak kalacaklar. Yüksel öğrenim görmüş olanlar çok tek yanlı, sadece kendi alanlarında uzmanlar. Genellikle tıp, felsefe ve teknik bilimler eğitimi almışlar. Yurt dışında eğitim görmüş olanlar bile Avrupa geleneklerinden, yaşam alışkanlıklarından ve insan ilişkilerinden çok az şey almışlar. Uzmanlık alanlarındaki bilgileri konusunda herhangi bir yargıda bulunamayacağım.

"Kültür" ve "uygar toplum" kavramlarını kendilerine özgü bir biçimde anlıyorlar. Kültürleri binlerce yıl öncesine dayanıyor ve o dönemde inşa edilmiş manastır ve kiliselerde, nadir de olsa din adamları tarafından yazılmış edebî eserlerde görülüyor. Bu ikisi ve Ermeni Hıristiyanlığı, resmî ve özel konuşmalarda yüksek kültürlerini kanıtlayan şeyler olarak gösteriliyor.

Avrupa bilimlerini öğrenmiş olsalar bile zevksiz ve ilkel Asyalılar ve öyle de kalacaklar; ancak, zekâ söz konusu olduğunda komşu halkların hepsinden üstünler. Ayrıca, onlarla karşılaştırıldığında düşünsel ve maddi olarak alım güçleri daha yüksek. En büyük hatalarını vurgulamayı da unutmamalıyım: Nesnellikteki eksiklikleri. Bu eksiklik onların sadece öznel olarak düşünmesine, yani bir yandan sadece kendi mutsuzluklarından, kendi acılarından söz etmelerine neden olurken öte yandan da Tatarlar, Gürcüler gibi diğer halkları küçük görmelerine, hatta onlar hakkında kötü sözler sarf etmelerine neden oluyor.

İlginç olan, Ermenilerden nefret eden sadece Türkler ve Tatarlar değil, Gürcüler ve diğer bütün Kafkas halkları ve Ruslar da onlardan hoşlanmıyor.

Ticarette olağanüstü başarılılar ve çok iyi şeyler yapıyorlar. Sanayide nasıl olduklarını bilmiyorum, çünkü burada sanayi bulunmamakta.

Akıllı olanların tarımsal faaliyetleri de iyiymiş. Bu konuda da bir şey söyleyemiyorum, çünkü tarım alanları şu an Türklerin elinde, ama tarımsal işlet-

melerin Avrupa, hele Alman standardında olduğunu hiç sanmıyorum. Bu genetik tembellikleri ile en azından bugüne dek kültürel yeniliklere hazır olduklarını düşünmüyorum, ama ilerlemeye de ihtiyaç duymamışlar, çünkü bu son derece verimli topraklar onlara az bir çabayla karınlarını doyurma olanağı sunmuş.

Ermenistan'ın tarım alanlarının verimliliği ve yeraltı zenginlikleri konusunda duyduğum ve topladığım şeyler, bunlarım rasyonel olarak işletilmesi halinde ülkede korkunç boyutlarda üretim artışı sağlanabileceğini göstermekte. Ancak, Avrupalı girişimcilerin sanayiye el atması ve her yerde olduğu gibi tutucu köylülere nasıl daha çok üretim yapılabileceğini gösteren örnek tarım işletmeleri'nin kurulması mutlaka gerekli. Bu koşullar henüz hazır değil, tarım hâlâ en ilkel yöntemlerle, herhangi bir modern makine kullanılmaksızın yapılıyor.

Siyasî olarak tam bir müzakere uzmanı sayılırlar. Birçok söylenti ve asılsız haberler nedeniyle pek net olmayan siyasî durum ya da savaş, bugün onların siyasî görüşlerinde değişikliğe yol açıyor. Şu anda Almanya gözde, ama bu -benim kişisel görüşüme göre- yarın Fransa, Rusya ya da İngiltere olabilir. Aynen bize yaptıkları gibi onları da umutla bağırlarına basabilirler. Bizden duydukları heyecan oldukça azaldı. Erivan'a girdiğimiz an, vereceğimiz bir emirle Türklerin Brest-Litovsk sınırına çekileceğini ve Ermenistan'ın eski sınırlarına kavuşacağını sanıyorlardı. Bu sadece ilkel düşünen halkın değil, birçok eğitimli Ermeni'nin de düşüncesiydi. Ama bu umutları iki ay sonra hâlâ gerçekleşmediği için -aslında kendi çıkarları olmadığı sürece birçok şeyi oldukça yavaştan alırlar-, hava değişmeye başladı ve yeniden İngilizlere göz kırpıyorlar.

Bu konuda şöyle bir örnek vereyim:

Erivan Valiliği Bağcılık Komitesinin Temmuz sonunda Kars'ta yaptığı bir toplantı nedeniyle bu komiteden iki kişi Bay Haberfeld'in toplantı odasının bitişiğindeki kimya laboratuarını ziyarete gelir. Söz dönüp dolaşıp Bakû'ye gelir. Bay A. D. Hudabaşyan, Bay Haberfeld'in İngilizlerin Bakû'de olduğunu bilip bilmediğini sorar. Bay Haberfeld, birkaç İngiliz'in Bakû'de olması mümkün deyince Bay Kewerkoff İngilizlerin sayısının hayli yüksek, en azından 2000 olduğunu ve General Alexejew'in de birkaç bin Kazakla yaklaşmakta olduğunu söyler. Bay Haberfeld bildiği kadarıyla Tiflis'te en azından 5000 kişilik bir Alman birliğinin bulunduğunu ve Türklerle birlikte Bakû'ye yönelik herhangi bir saldırıya karşı koyabileceklerini anlatır. Bay Kewerkoff onun bu görüşüne asla katılmaz, oradaki Alman ve Türk birliklerinin orada toplanmaya başlayan İngilizleri ve Rusları durduramayacaklarını savunur ve şöyle der: "İşte o zaman biz de tabiî ki Rusların ve İngilizlerin yanında yer alırız."

Ermenilerin Rus dostu olduğunu gösteren bir başka örnek de Rus asıllı Bayan Dschewanian'ın tavrıdır. Türklerin Bakû yakınlarında yenilgiye uğradığı haberleri Erivan'a ulaştığında Bayan Dschewanian, Bay Heine'ye bunun Rusya ile Almanya arasında yeni bir savaşı başlatacağını, Rusların Kafkasya'yı yeniden ele geçireceğini büyük bir heyecanla anlatır. Şartlar son derece uygundur, çünkü Batıda Fransızlar Almanları artık Alman topraklarında savaşmak zorunda bırakmışlardır. Orada bulunan diğer öğretmenler de (kendisi lisede resim öğretmenidir) Bayan Dschewanian'ı desteklerler.

Benzer düşünceler ve inançlar, sadece Rus asıllılardan değil Ermenilerden de burada sık sık duyulmakta.

Ermenilere ilişkin olarak Tifliski Kupetscheski Bank'ın müdürü Bay Amasaep Davidowitsch Hudabaşyan örnek verilebilir. Bu kişi itilaf devletleri yandaşıdır ve elinden geldiğince her fırsatta İngiliz propagandasını yapmaktadır.

Burada bulunan iki Amerikalı da mutlaka siyasî havayı etkiliyor. Pamuk işleme tesislerinde birçok kişi çalıştırdıkları ve onlara ücret verdikleri için halkı etkilemeleri daha kolay. Amerikan sermayesi şüphesiz burada İtilaf Devletleri lehine çalışıyor. İnsanlara yüksek ücret veriliyor. Hoşa gidecek bazı şeyler de yapmışlar, örneğin insanların zaman geçirebileceği, okuyup yazabileceği, tıraş olabileceği bir kulüp kurmuşlar, üstelik bunlar ya bedava ya da çok ucuza yapılıyor. Okuma yazma bilmeyenlerin mektupları yazılıyor. Her şeyin hoş ve rahat olması sağlanmış. Kulüpten daha çok askerler yararlanıyor, bu yüzden halk arasında "askerî kulüp" deniliyor. Sanıyorum özellikle Ermenistan ordusu içinde propaganda yapıyorlar. Kulübün resmî adı "Genç Hıristiyan Erkekler Derneği". Pamuk işletmesinin yanısıra var olan koşullar açısından oldukça büyük bir yetimhane kurmuşlar, çocukları tabi ki kendi kültürleriyle yetiştiriyorlar. Çocuklar okul eğitiminin yanısıra meslek eğitimi de alıyorlar. Bu durum benim bir başka yetimhane ile oldukça yakından ilgilenmeme ve yetimhaneyi sık sık destekleyerek mümkün olduğunca karşı propaganda yapmamı sağladı.

Ancak, Tatarlardan Amerikalıların para kaynaklarının azalmakta olduğunu duydum, buraya para yollamanın güçlüğü nedeniyle olmalı.

14 gün öncesine dek arada birçok ucuza verdikleri mallarını satma endişeleri yoktu. Ama 14 gün önce, pamuklu kumaşları oldukça yüksek fiyatlardan satabilmek amacıyla buradaki büyük bir tüccara başvurdular. Tüccar bunu Amerikalıların mali kaynaklarının artık eskisi gibi olmadığı şeklinde yorumluyor.

Halkın düşünceleri açısından yaşlı bir Ermeni olan Bay C.A.'nm 19.8.1918 günü bana söylediği şu sözler oldukça ilginç: "Ermeni hükümeti

çetelerden ve mafyadan oluşuyor, halk kaba, cahil ve kültürsüz, askerler ise soyguncu." [*kenara not edilen tarih: 13.9.*]

Ermeniler askerî nitelikleri konusunda, onları tanıyabildiğim kadarıyla çok büyük düşüncelere sahipler. Yedek subayların bir kısmı dahi askerlerinin eski Rus Çarlığının en seçme birlikleri arasında yer aldığına inanıyor. Rusların ve Ermenilerin önderliğinde Türklere karşı verilen savaşta askerlerin gösterdiği cesaret ve kahramanlıklardan övgüyle söz ediyorlar ve Türklerle yaptıkları savaşta geri çekilmek zorunda kalışlarını sayıca az olmalarına bağlıyorlar.

Ama genel olarak Ermeni olmayan Rusların, özellikle Ermenilerle birlikte savaşmış olanları görüşleri çok farklı. Onlar Ermenilerin askerliği hiç bilmediğini, hatta çok korkak olduklarını söylüyorlar.

Eski Rus, şu anda Ermeni ordusunda görev yapan muvazzaf subaylar, hatta Ermeni asıllılar bile askerlerinden çok şikâyetçi. Eski Rus disiplini tamamen yok olmuş, Bolşevikler askerleri bozmuş, şu anda birliklere kesin bir güven duymak mümkün değil diyorlar. Gerçek disiplinli birlikler yaratılması uzunca bir zaman alabilir. Eğitim için eski deneyimli subaylara ihtiyaç var, ama bunların sayısı çok az, subayların çoğu genç savaş subayları (fabrika subayları).

Tanıştığım Tatarlardan, beklentimin aksine Tatarların Türkleri pek sevmediğini öğrendim. Eğitimli Tatarlar bunun gerekçesini de söylüyorlar, Türklerin egemenliğinde hiçbir alanda ilerleme gösteremeyeceklerini, Türkiye'nin işgal ettiği ve daha da işgal etmek istediği bölgelerden mümkün olduğunca fazla şey almak, ama hiçbir şey vermek istemediğinden söz ediyorlar.

Tatarlar arasındaki bu atmosfer, Tatarların Türkiye'ye göç programı yöneticisi, sivil hayatında avukat olan Teğmen Nuri Bey'in (Sokolowitsch) Erivan'a gelmesiyle de düzelmedi. Onları haksız yere Ermenilerden korkutarak, Türkler tarafından işgal edilmiş bölgelerdeki yaşantı konusunda gerçekdışı şeyler anlatarak, bütün Tatarların buralardan gittiğini söyleyerek Tatarları etkilemeye çalıştı. Göçen her Tatarla birlikte Nuri Bey'in prestiji artmakta ve Tatar nüfusu küçülürken Tatarların Ermeniler karşısındaki ağırlığı da azalmaktadır. Erivan'da eskiden yaklaşık 20.000 Tatar yaşarken Ermeni nüfus karşısında ciddi bir güç oluşturuyorlardı, ama şimdi burada yaşayan 5.000 Tatar Ermenilere boyun eğmeye mahkûm. İşte Nuri Bey bu silahla bütün Tatarları kendi iradesi altına almaya çalışıyor. Tabi Türkiye'ye göç eden Tatarlar Türk vatandaşı olmak zorunda. Ama Türkiye'deki yaşam standartları da o kadar iyi değil, büyük bir kısmı Erivan'a geri dönmek istiyor. Bunlar Türk sınırında askerî yöntemler kullanılarak engelleniyor.

Tatarlar arasında çok sayıda varlıklı, hatta çok varlıklı olan kimseler var, bunlar Erivan'da ev ve bahçe gibi mülklere sahipler. Bu nedenle büyük maddi

kayıplara uğrayacaklarından, buradan ayrılmak istemiyorlar. Bunlardan bir kısmı Nuri Bey'in bütün çabalarına rağmen kuşaklardan beri ailelerinin sahip olduğu mülkleri terk etmek, varlıklarının büyük bir kısmını kaybetmek istemediğinden Erivan'dan ayrılmıyorlar. Nuri Bey'in çalışmaları hayli etkili olmalı, çünkü Tatarlar bana gelip daha üst düzeyde bir yerlere şikâyetçi olamadıklarından yakınıyorlar.

Onlara bu konuda Halil Paşa'ya bir mektup yazmayı teklif ettim. Ama Halil Paşa'nın 31 Ağustos'ta buraya gelmesiyle buna gerek kalmadı. Hâlâ burada yaşayan Tatarlar bir heyet yollayarak, Halil Paşa'ya Nuri Bey'in çalışmalarından şikâyetçi oldular ve kalmak isteyen Tatarların burada kalabileceklerini anlattılar. Tatarların Halil Paşa ile yaptıkları konferansta Halil Paşa Nuri'nin tavrını "cahilce" olarak niteledi. Ayrıca, Nuri'nin yaptıklarını onaylamadığını da Erivan'dan ayrılırken istasyonda, diğer Türklere ve Tatarlara gösterdiği ilgiyi göstermeyerek belli etti.

Eisenmann

Teğmen

Ek 3

Erivan, 10 Eylül 1918

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

J. No. B7/18.

Rapor.

1. 9 Eylül günü Türkiye'nin siyasî temsilcisi Mehmet Ali Paşa yanındaki iki subayla Erivan'a geldi.

2. Ermeni esirlerin geri yollanmasıyla ilgili olarak Halil'in verdiği ilk söz henüz uygulama aşamasında. Bugüne dek yaklaşık 400 asker ve subay geldi. Ama bunların durumu çok kötü. Tren istasyonuna giderek Erzurum'dan gelen 200 kişilik ilk kafileyi gözlerimle gördüm. Bez parçalarına sarınmış vaziyetteler, bazıları yalınayak, pislikten kaskatı kesilmiş, bir deri bir kemik kalmışlar. Açlıktan iki kişi Illuchanglu'da, iki kişi Illuchanglu-Erivan yolunda ölmüş, Erivan istasyonunda ise üç kişi can çekişiyordu ve gerçekten aynı gün öldüler. Büyük bir kısmı o kadar bitkindi ki, trenden güçlükle indiler ve hemen yere çöktüler. Erzurum'dan yola çıkarken kendilerine bir parça ekmek bile verilmediği ileri sürülmekte.

Dün buraya ulaşan ikinci kafile de aynı durumdaymış. Onlardan da ölen varmış. Bu kafileye de yola çıkarken herhangi bir yiyecek verilip verilmediğini henüz öğrenemedim.

Türk hükümeti Ermeni muhacirlere şu anda yıkıntı haldeki köylerine geri dönme izni verdi.

Eisenmann
Teğmen

Ek 4

Erivan, 13 Eylül 1918

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

J. No. B10/18.

Rapor.

Ermeni halkına dahil olmayan bütün insanların göçü, özellikle Ruslar tarafından yaratılan ve sürdürülen belirli bir gerilimin azalmasını sağlıyor. Arada bir yaptıkları açıklamalarda ya da sergiledikleri davranışlarda Alman düşmanlığını ortaya koyan kişiler hâlâ olsa bile, şu anda bunların pek önemi kalmadı, çünkü bu tür olaylar artık nadiren görülmekte.

Eisenmann
Teğmen

Ek 5

Erivan, 13 Eylül 1918

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

J. No. B13/18.

Aşağıda bir kopyası sunulan liste, Ermeni muhacirlerin Türkler tarafından el konulduğu için kaybettikleri değerler konusunda bir fikir vermesi amacıyla hazırlanmıştır. Garachamsalu köyü tamamen terk edilmiştir, bu köylüler şimdi Erivan yakınlarında yaşamaktadırlar. Listedeki rakamları doğrudan doğruya köylülerden aldım.

Eisenmann
Teğmen

Köyde 900 kişi yaşamaktadır ve köyün adı Yarahamsalu'dur [Gharachamşlu ya da Karaghamşlu].

Aile	Şarap Vedro	Pamuk Pud	Buğday	Pud	Hayvan	Ev Eşyası
Sajen						
[Şahin] Nazaryan	2000	-	10	9	2000	55500
Gambarjum Tarvian						
[Harbarzum Taroyan]	500	10	8	4	1000	6300
Echatspadur Nazaryan	200	30	10	4	1000	15400
Mnazayan [Mnazakan]						
Ohanalhyan	100	10	5	4	500	7000
Ruben Davidovyan	20	6	2	1	100	2980
Rosdan Sarkisyan	500	20	8	6	1000	13900
Samson Tatevosyan	500	20	10	8	1000	20600
Ullwak [Avak]						
Nazaryan	500	20	10	6	1000	19600
Sinbad Danelyan	50	-	3	2	500	5000
Hovakim Mardirosyan	80	-	3	2	300	5100
Hurabed Ordallyan	2000	30	15	8	20000	42800
Hovsep Karabedyan	100	20	5	4	500	9100
	8550	166	89	58	46900	203280

Aile	Şarap Vedro	Pamuk Pud	Buğday	Pud	Hayvan	Ev Eşyası
Echatspadur Odoyan	400	-	4	4	500	10500
Sedrag Hagobyan	1000	30	5	-	10000	25900
Krikor Hagobyan	600	-	8	-	8000	22000
Mukael Hagobyan	500	-	8	-	10000	170000
Hambarzum Manegyan	500	20	3		2000	10700
Hambarzum Sahagyan	500	10	2	3	1500	9300
Urşag [Arşag] Sahagyan	300	-	2	1	1000	6300
Vasag Sahagyan	200	-	-	1	2000	5000
Sahag Sahagyan	800	-	2	2	2000	13000
Markar Sahagyan	800	-	2	2	2000	13000
Ruben Pochosyan	5000	-	5	2	7000	62000
Nerses Tatevosyan	500	30	3	-	1000	9900
Sahag Panosyan	100	-	3	-	1000	5000
Lukas Petrosyan	100	-	2	-	1000	4000
Simon Yarapedyan [Garpedyan]	100	-	4	-	1000	7000
Hovhannes Mierozyan	300	40	4	2	1500	10700
Niegochos Mierozyan	500	-	5	-	2000	13000
Sepan Mierozyan	300	-	3	2	2000	8500
Urmen [Armen] Harutunov	300	-	2	1	2000	7500
	21350	296	156	79	104400	445980

Aile	Şarap Vedro	Pamuk Pud	Buğday	Pud	Hayvan	Ev Eşyası
Jalusd [Galust] Sarkisyan	100	30	3	-	1000	6000
Wierab Yalusdian [Galusdyan]	300	-	2	2	2000	8000
Yecham Yariebwian [Gecham Ghariebian]	100	30	3	-	2000	7500
Howpanes [Howhanes] Manaseryan	200	-	3	1	2300	7800
Yuriech Harutunyan	300	-	4	1	1000	8620
Hovakim Hrutunyan	500	-	4	1	2500	11000-[11500]?
Vierab Samsonyan	200	20	3	2	2500	9100
Mardieros Tevosyan [1]	220	-	4	1	1000	4200
Mardieros Tevosyan [2]	250	-	3	1	2000	8000
D. Heirabed Sarkisyan	1500	Tabk.	4	3	2500	23000
Dados Panosyan	300	-	2	2	1500	7500
Abraham Ulawardyan	200	20	3	2	1500	7500
Yatspadur Aleksanyan	200	20	3	2	1000	15000
Lukas Aleksanyan	200	10	2	1	1000	19500
Yriekor [Griegor] Hambarzum	100	15	2	-	1000	15000
Karaped Manaseryan	200	10	2	-	1500	14500
Apkar Griekoryan	100	10	2	-	1500	15500
Grikor Sochomonyan	100	-	1	3	2000	17500
Hovhanes Gevorkyan	100	20	2 1/2	3	3000	2650
100 Hane	26520	481	208 1/2	79	104400	445980

Köyde 900 kişi yaşamaktadır ve köyün adı Yarahamsalu'dur [Gharac-hamşlu ya da Karaghamşlu].

Ek 6

Erivan, 15 Eylül 1918

Kafkasya'daki Alman Reich Heyetine, Tiflis

J. No. B16/18.

Meclisteki partiler ve sandalye dağılımı hakkında rapor (50 sandalye).

1. Ulusal demokratlar - varlıklı sınıf - barış yanlısı- zayıf - 6 sandalye
2. Tatarlar - 6 sandalye
3. Daşnaklar- Daşnakzahun, nasyonal sosyalistler, Türkiye ile savaş yanlısıydılar, şimdi barış yanlısı, meclisin yüzde 50'si - 24 sandalye
4. Sosyal demokratlar, bizdeki gibi- 6 sandalye
5. Sosyal devrimciler, Rus yanlısı- küçük bir parti- 6 sandalye
6. Bağımsız - 2 sandalye

Bu sadece kurucu meclistir, gerçek seçimler sonbaharda yapılacaktır.

Eisenmann

Teğmen

Ek 7

Erivan, 15 Eylül 1918

J. No. D. 1629'a ek.

Türklerin İran Azerbaycan'ı üzerinde hak sahibi olabilmek için üç Transkafkas cumhuriyetinden en doğudakini Azerbaycan olarak adlandırması İran'da büyük tepkilere neden oldu. İranlılar Tatarları sevmedikleri için bu tepkiler çok daha büyüdü.

[Eisenmann]

Teğmen

Ek 8

Erivan, 13 Eylül 1918

Tatarlardan Ermeniler hakkında birçok şikâyet ulaştı. Bu dilekçelerden, Ermenilerin iktidar sahibi olur olmaz Müslümanlara düşmanlık duymaya ve onlara eziyet etmeye başladıkları anlaşılmakta; Tatarların Ermenileri ezdikleri yeterince bilinmekte, ama Ermenilerin Tatarları ezdiklerine pek şahit olunmamıştı.

[Eisenmann)

Teğmen

1918-11-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14105; A 49683, pr. 21. 11.1918 a.m; Rapor

İstanbul Elçiliği Maslahatgüzarından (Waldburg)
Alman Başbakanına (Prens Max von Baden)

No. 257

Pera 1 Kasım 1918

5 Ek. 11 ciltlik 3 torba dosya.

Geçen ayın 30'unda[775] bana iletilen direktife dayanarak eklerin yanında 4 Ağustos 1915 yılının 590 No'lu talimatını, buna ait olan bir rapor tasarısıyla birlikte gönderiyorum. Tam olmasını istediğim için buradaki Ermeni dosyalarının 17-27 [BoKon/164-Bo Kon/174] ciltlerini de ekliyorum.

Waldburg

Savaş sonunda, Enver-Talat kliğinin Türkiye'den kaçacakları gün Waldburg, Büyükelçilikteki dosyaları Berlin'e yollayacağını bildiriyor. Dosyalar arasında oradaki Ermeni dosyalarından on tanesini de koyuyor. Bunlarda Zimmermann'ın daha 4 Ağustos 1915'te verdiği ve savaş sonrasında Almanya'yı aklamaya yarayacak bir Beyaz Kitap hazırlanması, bunun için malzeme toplanması talimatı ve bu amaçla yapılan yazışmalar da var.

Waldburg'un bu raporuna koyduğu eklerin arasında 10 Ağustos 1915'ten "çok mahrem" notuyla Günther tarafından iletilmiş ve elinizdeki kitapta yukarıdaki kronolojik yerine konmuş rapor da var. (çev.)

Ek 1

[4.8.1915 tarihli 590[776] numaralı Zimmermann'ın İstanbul Büyükelçiliğine talimatı]

Yukarıdaki raporda da çoğu kez ortaya çıktığı gibi, düşmanlarımızın ve dostumuz olmayan tarafsızların Reich hükümetini Türkiye'deki Ermenilerin gördükleri baskının suçlusu ilân edeceklerini hesap etmek zorundayız. Bu tür suçlamalar ülkemizde de, özellikle Hıristiyan ve misyonerlik çevrelerinde yankı bulabileceği için mümkün mertebe bir beyaz kitap yayınlanması veya benzeri bir açıklama, haklı pozisyonumuzun gösterilmesinde yararlı olacaktır.

775 A 45880.

776 Dieser Erlass Nr. 590 ist auch als Dokument 1915-08-04-DE-001 abgedruckt.

Zatı alinizden uygun materyalin şimdiden toplanmasını ve hazırlanmasını rica ediyorum. Konu özellikle, Babıâli için hakikaten bağımsız davranmayı olanaksızlaştıran, itilaf devletleri tarafından kışkırtılmış ve Türkiye'de devlet düşmanlığı yönünde kullanılmış, böylelikle haince davranışlarının manevi sorumluluğu altına girilmiş bir Ermeni hareketinin mevcut olduğuna gelecektir. Sonra bizim, Ermenilere bu sert muameleyi engellemek ve mağdurlarının çektikleri güçlüğü dindirmek için yaptıklarımız gösterilebilir.

Ek 2

[*Bu raporun yazarı elçilik sekreteri Hoesch'dur Elçilik müsteşarı Neurath tarafından redakte edildi ve Büyükelçi için yazıldı. Detaylı bir özeti Belge 1916-09-18-DE-001'de ek olarak internette bulunuyor.*]

Pera, Aralık 1915

590 No'lu direktif üzerine.

Konu: Ermeni meselesi üzerine bir Beyaz Kitap yazılması.

Ermeni sürgünleri olayındaki tutumumuz konusunda yapılacak bir açıklamayı ben de çok gerekli görüyorum. Sadece açık düşmanlarımız ve tarafsız ülkelerdeki bize düşman unsurlar tarafından baskılara ortak olmakla suçlanmadık, Almanya'nın içinden de çeşitli çevreler tarafından bize karşı, en azından Türk hükümet organlarının sert tedbirlerini yumuşatma gayretlerinde kayıtsız kaldığımız suçlaması yapıldı. Bu yüzden resmî bir açıklama gerekli. Bu gayretler tarafımızdan gösterildiği için böyle bir açıklamayı Türk tarafından beklememek gerekiyor.

Reich elçiliği ve Konsoloslarımızın Ekselanslarına raporunda bu amaçla kullanılabilecek kapsamlı materyal var. Burada Türkiye'de devlet karşı yöneltilen dal budak salmış bir Ermeni hareketinin mevcudiyeti ve savaş kaosu altında hükümet için onlara uygulanan baskının gerekli olduğu gerçeği itiraz götürmez biçimde anlaşılıyor. Hareket önceden ve gizlice Türk düşmanı görüşleri de kapsamıştı. Bu unsurlar da on yıllardır kışkırtılıyordu. Genç nesil, Ermenilerin daha iyi bir geleceğe sadece Türk hükümetine karşı şiddetle ulaşılacağı kanaatiyle yetişti. Usta öğretmenleri bu noktada, Ermenilerin önceki zamanlarda toleranslı Türkiye'de sakin ve memnun yaşadıkları ve asla isyankâr bir hareket için neden bulamadıkları konusunda sustular.

Fakat Ermenilerin haince bir faaliyete teşvik edilmesinin, eskiden olduğu gibi şimdi de, bu çalışkan halkın kökeninden değil, aksine dışarıdan geldiği kuşkusuz tespit ediliyor. Londra, Manchester ve diğer İngiliz şehirlerindeki, tahminen üç on yıl önce daha yoğun olan Paris, Marseille vs.'deki Ermeni

"komitelerinin" faaliyeti bilinmektedir. Türkiye'nin dostları olarak bilinen devletlerin her tür teşvik ve desteği onları etkiliyordu. Bu "dostlar" ki onlar Babıâli'yle Hünkar İskelesi ve benzeri bir anlaşma yapmışlardı, Türk hükümetine karşı pirüpak bir Levantenin taleplerini uygulamak ve sık sık "Turkish atrocities" bulunan veya Hıristiyan halk kesimlerinin ayaklanmalarından çıkan ve Türk öfkesini çağıran şeyleri unutmak için Mytilene'de bir donanma sağlayan ünlü Kıbrıs anlaşmasıyla toplanmışlardır. Bu aynı dostlar 20 yıl önce ünlü Ermeni olaylarına yol açmışlardır, -ki bunları büyük katliamlar izlemiştir- bunların bugün "itilaf devletleri" adı altında bir araya gelenlerin hileleri ile çıktığından şüphe yoktur. Bütün bunlar tam da dünya savaşı sırasında Ermenilerin vatan haini entrikalarına götürmüştür. Savaşla pes ettiremedikleri Türkiye'de iç isyanlar hükümetin gücünü sarsmıştır. Rus rublesinin Ermeni sınır illerinde nasıl dolaştığı biliniyor; Türk savaş güçlerine karşı Ruslara sadece çok sayıda Ermeni katılmıyor, aksine Türk anavatanına karşı onları kışkırtmak için Rus birliklerinin tepesindeki ileri gelen Ermeni şahsiyetler de (Mebuslar) kışkırtmaya katılıyorlar. İmparatorluğun son zamanlarında Türkiye güçlü düşmanlar karşısındadır, düşmanları Türkiye'de etekleri zil çalan destekçiler, ajanlar ve bunların yaygın olduğu yerlerde gönüllü yardımcılar buluyor. Bu şartlar altında hudutların ve hudut illerinin şaibeli unsurlardan çok sayıda sert savaş kanunlarıyla temizlenmesi ve ülkesine ihanet eden Hıristiyan vatandaşlarına karşı mücadele etmesi için başka bir nedene gereksinmesi yoktur.

Yabancı etkisine sebebiyet teşkil eden sınırlı sayıda kesin "kazanılmış" ulusalcılar tarafından yürütülen bozgunculuk nedeniyle tüm halk unsurlarının böyle büyük bir acıyı çekmek zorunda kalması üzücüdür. Buradaki ahlâkî sorumluluk, "teşvik" edenler tarafından taşınmalıdır. Bir Avrupalı devlet bu zor şartlar altında olsaydı kendi ülkesinde hainlere karşı en sert şekilde karşı koymayacak mıydı? Maalesef Türk hükümetinin tutumu ve yürütmek zorunda kaldığı, üzücü kaosun da açıklaması olan sert önlemlerin haklı olduğu itiraf edilmelidir. Aldığı emirleri kin duyduğu Ermenilerin yok edilmesine dek götüren vilayetlerdeki tek tek hükümet temsilcileri bunun için her yöntemi kullanmayı haklı görmüş olsa bile, bunun merkezi hükümete bağlanması gerektiği kabul edilemez. Sayısız olaylarda suçlulara karşı uygulamayı suçsuzlara da yayan ve bu arada tüm dünyanın en sert şekilde yargılaması gereken bir keyfi hareket ve vahşet gösteren birçok vilayet görevlileri ve onların mensubu olduğu organlar çok sert bir tepkiye maruz kalıyor.

Olayın hemen başlangıcında ve Konsolosluklardan aldığı bilgilerle üzücü gerçekleri öğrendikçe Reich Büyükelçiliği de Reich hükümetinin direktifleri doğrultusunda beklemeksizin Babıâli nezdinde ciddi girişimlerde bulundu,

yaygınlaşan uygulama nedeniyle acil ve sürekli, sözlü ve yazılı uyarılar yaptı, özellikle suçsuzların koğuşturulmasının durdurulmasını istedi.

Burada Reich Büyükelçiliği, yabancı bir devletin içişlerine müdahale niteliği taşımayan, itiraz edilmez bilinen diplomatik yollarla Türk hükümetine dostça tavsiyelerde bulunmayı, mevcut askerî ittifakın ahlaki bir ögesi olarak benimseyen bir bakış açısını tercih etti. Türkiye ile olan dostluğumuza rağmen eğer ona görüşlerimizi, yönetici çevrelerin hoş olmayan hassasiyetlerine de aldırmayarak açıkça bildirmişsek, bizim olaydaki gerçek tutumumuzu bundan daha iyi hiçbir şey kanıtlayamazdı. İmparatorluktaki Konsolosluk temsilcilerimiz de il yönetimleri üzerinde etkide bulunarak şiddet önlemlerini durdurmaya, onları olayın politik, geleneksel ve kültürel sonuçları konusunda uyarmaya çaba gösterdiler. Ayrıca elçilik ve Konsolosluklar ortaya çıkan sıkıntının azaltılmasını sağlamak için para ve ekmek dağıtmak vs. mümkün olan şeyleri yaptılar.

Yerel yönetim organlarının işgüzarlığı ve kötü niyetinden dolayı oluşan sıkıntıyı gösteren değişik Konsolosluk haberleri bu konuda atılmış olan adımları açıkça gösteriyorlar. Konsolosluk temsilcilerimizin bu girişimlerinin yoksulluk kapsamında geniş bir yardıma dönüşemediği durumlarda merkezi hükümet nezdinde tarafgir teşebbüsleri oldu, diğer yabancı diplomatik temsilcilerde destek buldu, suçların koğuşturulmasını durdurmada belli bir amaca ulaşıldı. Ben bu türden karışıklıkların sürdüğüne dair taze haberlere sahip değilim. Bunlar oluşan yoksulluğu ortadan kaldırmadı.

Eğer bizim bu halen de devam eden uyarıcı ve yardımcı gayretlerimiz karşısında Alman çevreleri Reich temsilciliklerine suç yüklüyorlarsa bu sadece yetersiz bilgiden kaynaklanıyor olabilir. Geçenlerde İngiliz parlamentosunda olduğu gibi, bizim mezalimi desteklemek ve hatta katılmakla suçlanmamıza şaşırmamalı. Bu bizim onurumuzun garantisi altında olmalı, sözde delillerin bulunamaz olduğu durumlarda böylesi iddialara karşı koymak da yararsız sayılmalıdır. Bu iddialar karşısında Konsolosluk raporlarımız açık bir dil kullanıyorlar. Reichin Türkiye'deki temsilcilerinin görevlerini baştan itibaren ihmal etmediklerinden emin olmak için bu raporlar elçiliğin girişimleri ile Alman çevrelerin bilgisine ulaştırılmalıydılar. Eğer çabalarımız ilk başta büyük bir başarı sağlamadıysa bu savaş ilişkileri nedeniyle ve uzun süreden beri mevcut olan ve yabancı tahrikler sonucu fanatik Müslüman halkın içine girmiş Ermeniye öfke nedeniyledir.

Ermenilere karşı uygulamanın bizim tarafımızdan tavsiye edildiği görüşünün yaygınlaştırılmasında en yüksek yönetici düzeylerde, ilde bile en yüksek devlet memurları ve subaylarca uzak durulmayışı, hatta bu görüşün kasıtlı yayılması üzücüdür. Namuslu bir Türk'ün hükümet makamlarından çıkan

bu yalan versiyona inanmasına şaşmamalı. Fakat daha çok, merkezî hükümetin bu görüşün yaygınlaşmasına kendiliğinden karşı çıkmaması, kendine suç ortağı bulma niyeti gibi görünmektedir. Ben aynı şeye ısrarla karşı duracağım.

Olanlara bir kere daha döndüm ve rapor edilmiş olanları tekrar ettiysem, bununla belki bir açıklamaya giriş olabilecek kısa bir özet sunmak istediğim içindir.

Anadolu demiryolu şirketi müdürü tarafından bana bugün verilen, emirlerinde çalışanların ekteki notu, yıllardan beri Türkiye'de oturan Almanların Ermeni sorununda yanlış bir kanaat sahibi olmadıklarını gösteriyor. Kullanılması hususunu (kaynak vermeden) sizlere bırakıyorum.

Ek 3

[*Bağdat Demiryolu Şirketinin İstanbul'daki Genel Müdürü Franz Johannes Günther'den İstanbul Elçilik Müsteşarı Neurath'a 10.8.1915 tarihli*]

Çok Sayın Bay Neurath!

Ekte size, bana bir değeri olabilecek gibi görünen bir raporu iletiyorum.

Selâm ve saygılarımla.

Günther

Ek 4

Çok gizli!

...Ben güvenilir bir adam aracılığıyla kesin gizli bilgileri alma fırsatını kullanıyorum, getiren kişi size aynı zamanda kamuoyundan saklanması gereken gizli bilgiler verebilecek durumdadır.

Söz konusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu bölgelerindeki büyük Ermeni takibatlarıdır. Ayrıntıları iletmeden önce, bana asla çok sempatik gelmeyen bu halkın bir dostu olmadığımı açıklamak isterim. Ben Ermenilerin Ruslar tarafından Türkiye'ye karşı ayaklanmak için kışkırtıldıklarını ve buna hazır olduklarını tam olarak biliyorum; birçok Ermeni evinde bombalar, askerî silahlar, birçok mermi bulunduğundan haberim var. Samsun'da, Dörtyol'da Ermenilerin düşman gemilerine sinyal verdiğini, ihanetle suçlandıklarını biliyorum; Van ve Bitlis'te Türkleri katlettiklerini duyuyorum; kısaca ülkenin güvenliği için sert ve olağanüstü tedbirlerin gerekli olduğunu biliyorum.

Eğer çok sayıda suçlu resmen asıldıysa hiçkimse bu nedenle suçlanamazdı, ama maalesef bu sadece tek tek olaylar şeklinde böyle olmadı ve maalesef Doğu'da Ermenilerin Alman gazetelerindeki tüm yalanlamalarına rağmen

sistematik olarak tamamen katlediklerinin kesin emareleri var; kısaca biz bir halkın yokedilişiyle yüz yüzeyiz, Bar Cochba'da Romalı Yahudi halkın uğradığı akibet gibi.

Alman hükümetinin, tehlikeli biçimde Rus dostu olan halkın sınır ve sahil yerlerinden uzaklaştırılmasında anlaşmaya vardıklarını açıklayabilmesi aklıma yatıyor, ama burada Türk halkına öğretildiği gibi, Ermenilerin katledilmesinde anlaştığımız imkânsız olmalıdır- ve bana bu maalesef halk ve askeriye tarafından garanti edildi-. Hatta benim iyi bir "iş" yapıldığını kabul etmem istendi.

Ben Ankara ilinin doğusuna, kuzeye akan Kızılırmak manzaralı Kayseri Mutasarrıflığına, Sivas Vilayetinin büyük bölümüne ayrıca gittim. Sivas'ta ben tüm köyleri kısmen boş, kısmen erkek nüfustan yoksun buldum. Güzel kızların Türkler tarafından nasıl kaçırıldığını, Ermeni kadınlarla çalılıklardan öyle çıktıklarını kendi gözlerimle gördüm, Kapatılmış evlerden gelen kadın ve kızların inleme ve bağırmalarını duydum. Yük hayvanları ve arabalarda bu insanların yoksul ev eşyalarının nasıl götürüldüğünü gördüm. Yağmacılar ben varım diye rahatsız olmuyorlardı, aksine bana sevinç içinde bunu Almanya'nın emrettiğini söylediler, ben sadece seyahatte kullanabileceğim bir sürü tavuk almak zorunda kaldım.

Sarıkışla'nm kuzeyinde, Kızılırmak'ın sağ sahilinde diğerlerinin yanı sıra yıllardır tanıdığım bir askere rastladım. Bana birkaç gün önce küçük bir uçurumda tahminen 2000 Ermeni'nin vurulduğunu anlattı.

Akşam Sarıkışla'ya vardığımda tahminen 300 Ermeni kadın ve çocukla yüklenmiş kağnılar gördüm, paçavra örtülerinden başka yanlarında hiçbir şeyleri yoktu, ev gereçleri değildi, bu aç ve yoksulları görmek çok üzücüydü; hepsi 12-15.000 kişi olmalıydı. Sözde onlar Fırat ve volkan bölgesi arasında Aragus'un doğusuna uzanan -ıssız ülke Uzunyayla'ya gönderilmek isteniyordu. Burada büyük insan kitlesinin beslenmesi imkânsız olabilir, ben bölgeyi önceki seyahatlerimden tanıyorum. Askerler sonunda açıkça bu halkın "mezarlara" götürüldüğünü ve bu zavallıların kaderinin ölüm olduğunu anlattılar; konuşmalarına bakılırsa bundan şüphe edilemezdi.

Sivas şehrinde artık tek Ermeni görünmüyordu, kadın, çocuk ve yaşlılar Uzunyayla'ya sürülmüştü. Eski Selçuklu medreseleri hapishaneye dönüştürülmüştü, Ermenilerle doluydu; refakat eden subay "biz onların hepsini öldüreceğiz" dedi bana. Sivas'taki Ermeni mağazalarının tümü kapalı ve mühürlüydü. Şehrin 60-80.000 nüfusu var ve bu şehrin önemli ticaretini elinde bulunduran 30.000 Ermeni uzun bir süre için yok edildi.

Tekrar Kayseri'ye geri dönünce Samsun'dan, uzun dolambaçlı bir yoldan, Sille üzerinden Sivas'a getirilen daha iyi durumdaki Ermenilerden uzun kafi-

lelere rastladım; bunlar arasında Katolik papazlar ve Ermeni ulusunun rahibeleri de vardı. Eğer Rus sınırındaki bölgeler tehlikeli unsurlardan temizlenmek isteniyorsa, bunlar doğuya gönderilmiyordu.[777] Buna çok şaşırdım.

Sarıkışlaya, oradan tekrar Uzunyayla'ya götürülmesi gereken Ermeni ulusun kadın ve çocuk kafileleri ulaşmışlardı. Orada gözlemlerimi ilettiğim Kont Schulenburg'un gezisine rast geldim. Erzincan bölgesinde kadın ve çocukların askerler tarafından korkunç bir şekilde kılıçtan geçirildiklerini, Kızılhaç hemşirelerine öfkesini sert bir dille ifade eden Erzincan Mutasarrıfı tarafından kabaca ve zaptiyeler refakatında, Alman sıhhıye istasyonu yöneticisinin etkili bir itirazı olmaksızın ülkeden kovuldular.[778]

Ben 20 yıldır ülkedeyim ve bugün üçüncü Ermeni tehcirine tanık oluyorum. Şimdikinin en esaslısı olduğunu söyleyebilirim, çünkü bu, Erzurum, Sivas ve sınır illerindeki tüm halkın öldürülmesinden veya öldürülecek olmasından oluşuyor.

Aylar sonra Kayseri'ye yeniden döndüğümde erkek halk sürülmekteydi ve tekrar Doğu'ya Ermeni halkının büyük mezarına doğru sürülmesi ilginçti. Kayseri ticaret için olağanüstü önemli bir yerdir; ve tamamen Ermenilerin elinde bulunuyor. Ben tüm Ermeni mağazalarını kapalı, pazarı ıssızlaşmış, endüstri, dokumacılık ve halı fabrikalarını boğulmuş vaziyette buldum. Bütün bunlar ancak en acı takipler sonucu olabilirdi.

Kont von der Schulenburg bana, "söylediklerıniz için kanıtlarınız var mı? diye sordu Ağırlıklı ipucu belgeleri olarak evet; ben ülkeyi ve halkı iyi tanıyorum. Alman basınında Türkiye'yi "tanıyanlar"dan biri olarak bilinen Dr. E. Jaeckh'ın Adana katliamları konusundaki tutumu yazar yoldaşlarından daha iyiydi, o Anadolu Rediflerinin bir alayının ilk hassa alayından daha iyi yaya gidebileceğini yazıyordu. Hassa alayı üzerine kendini yormuş bizim Redif şimdi kahramanlık yapıyor, kadın ve çocukları öldürüyor! (Redif Türk ülkesinin koruyucuları)

Bizim Alman basınımız katliamları iyimser bir inançla yalanlıyor, hayal kırıklığı yaratıyor.

Biz Almanlar savaşımızı namuslu biçimde götürüyoruz, ama düşmanlarımızın iftirasına uğruyoruz, küfrediliyoruz; aşağılanabiliyoruz, çünkü biz sadece suçluların olduğu yerde kan döktük. Kim hainse ölmelidir, Ermenilerden

777 Mordtmann'ın notu: 11/8'de M.gr. Naslian No....(numara açık bırakılmış) ile bağlantılı bu papaz ve rahibelerin kaderini öğrenen tarafından gönderildi.

778 Mordtmann'ın notu: Dr. Colley, Bayan Elvers ve Bayan Wedel-Jahrlsberg 5. sayfada önceki paragrafın.

binlercesi suçludur. Bu açıkça doğrulanıyor. Ama kadın ve çocukları öldürmek, bir halkı yoketmek, bu ticarette beceriksiz Türkler için bir gereklilik olsa bile iğrençtir, bu insaniyetten yoksunluktur, çok aptalcadır, çünkü bu devletin iflasıdır ve ülkeyi yaşayamaz hale getirir.

Her yerde düşmanlarımız bulunduğu için biz kendimizi korumak zorundayız, haklı saldırıları bu nedenle[779] açıklamak ve müttefiklerden savaşı, gerekli olan sertliğin yanında, insaniyetle yürütmesini, bize ve kendilerine şeref kazandırmalarını istemeliyiz. Bizim cesur ordumuz inanç farkı gözetmeksizin Hollandalı şükran duasını okuyor, ama biz, kendimiz adalet uygulamasak da, tanrı önünde hakları çiğneyemeyiz. Alman subaylar tarafından ifade edildiği gibi, binlerce Ermeninin yaşamının bizi ilgilendirmediğine inanmak yanlıştır; yüz binlerce kişinin, belki de milyonlarca kişinin varlığı ile oynanmaktadır. Tüm suçlular açıkça merhametsiz, yargılansın, ama cinayetleri bırakın çünkü cinayetin intikamı alınmak zorundadır.

Kamuoyunun gördüğü ve işittiğine bir bedel ödemek bana uymuyor, bu anavatana zarar vermek olurdu. Ama siz birkaç şeyi işitmeyi başarmış elçiliğe, benim ciddiye aldığım bilgileri iletmenin uygun bir yolunu bulacaksınız. Ermenilerin cezalandırılması legal yollarla yapılmalı ve böylece bizim tanrı ve dostlarımız önünde, aynı şekilde Alman halkı önünde bizzat sorumluluk almamıza imkân bulunmalıdır.

Reich Elçiliği üzücü olaylar üzerine Doğu'ya has bir misyonla enformasyon yaratırsa ve acil uyarılar yaparsa çok iyi olacak; fakat bu iş için görebilen ve görmek isteyen adil insanlar kullanılmalı. Doğrudan ve çok yakınında korkunç olaylar olurken maalesef Türk memurlar tarafından yatıştırılan ve aldatılan Doğu'daki askerî hastane müdürlerimiz değil.

Daha fazla şey öğrenmek istiyorsanız bu gizli raporu getiren kişi size gizli ve güvenilir bilgiler vermek bakımından uygundur.

779 Belgenin kalanı Dışişleri Bakanlığının arşivinin resmî filmlerinde kullanılanların hizmetine alınmamıştır.

Ek 5

[**1915-07-31-DE-002** belgesini oluşturuyor]

1918-11-20-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14105; A50212, pr. 24.11.1918, a.m.; Yazı

Johannes Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına (Solf)

z. Zt. Haag, 20 Kasım 1918
Nassau Zuilensteinstr.3

Ekselanslarınızdan,

benim barış görüşmelerinde, doğu, özel olarak Ermenistan sorunları delegeliğine atanıp atanamayacağımın düşünülmesini diliyorum. Türkiye'nin politik, dinî ve ekonomik yeniden düzenlenmesi sorunları, Arapların, Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin vs.'nin ulusal bölgelerinin sınırlarının belirlenmesi, dinlerin, kiliselerin, okul ve misyonerlik kurumlarının özel yapılarının göz önünde bulundurulması, Almanya'nın ekonomik ve kültürel çıkarlarının Türkiye'nin içerilerinde de korunması, savaş öncesi durumlar ve savaş sırasındaki dönüşümler üzerine tam bir bilgi gerektiriyor ki, bunları kazanmaya çok az Alman'ın fırsatı oldu. Şimdiye kadarki İstanbul'daki diplomasimiz ülkenin sadece Avrupalı yüzünü tanıyor, ama Türkiye'nin Asyalı yüzünü tanımıyor. Onun politikasındaki ve hem tavır aldığı, hem de geçiştirdiği durumlardaki hatalarını telafi etmek, şimdiden bu barış görüşmelerinde, yeni Almanya'nın en ciddi isteklerinden biri olmalıdır. Hıristiyan uluslarda ve Müslüman halklarda yitirilen sempati, sadece onların gerçek yaşam çıkarlarının en adil temsili ile yeniden kazanılabilir. Ben yirmi yıldan beri tüm önemli sorunlarla canlı bir ilişki içindeyim, sadece Türkiye topraklarını her istikamette gezmekle kalmadım, aksine Türkiye ve kuzey İran'da büyük hayır kurumları ve ekonomik işletmeler kurma yoluyla, halk öğelerini onların arasında çalışma içinde tanıdım. Eğer şimdi ben, Ermeni halkının hem Türk hem de Kafkaslı önderlerinin, şimdi hâlâ tam güvendiği hemen hemen tek Alman olduğumu söylersem, abartmış olmam. Barış kongresinde yeni Ermenistan'ı temsil edecek olan Ermeni ulusunun delegeleriyle yıllardır şahsen tanışırım, ortak çalışmamızdan İngiliz parlamenter filermeni komitesi üyelerini ve Washington'da olağanüstü etkili Türkiye ve İran'daki Amerikan misyonlarının önde gelen adamlarını da tanıyorum. Tarafsız ülkelerin Ermeni dostları da benimle kişisel ilişki içindedir. Benim ricama bu özel koşullar sebep teşkil etti.

Ben birkaç gün içinde, şimdi veya daha sonra atılacak adımlar konusunda Hükümete önerilerimi sunmak üzere Berlin'de olmayı umuyorum, fakat ricamı İmparatorluk Hükümetine bugünden sunmak istiyorum.

Ekselanslarına saygılarımla.

Dr. Johannes Lepsius

[Solf'un notu]

Dilekçe ciddi olarak gözden geçirilmeli. Lepsius yurtdışında sayılıyor!

[Johannes Lepsius'tan Dışişleri Bakanlığına 20.11. tarihli]

Ekselanslarınızdan,

ilişikteki dilekçeyi Halk Komiteleri Şurası'nda desteklemenizi diliyorum. Aynısının bir kopyasını şahsen tanıdığım Müsteşar Yardımcısı Dr. David'e yolladım. Doğuda değişen durumun Alman politikasına dayattığı gereksinimler, siz Ekselanslarınızdan başka hiç kimsede bu kadar anlayış bulmayacaktır. Bu, her şeyden önce antantın, Almanya'nın Ermeni kitle katliamlarındaki suç ortaklığı sorunundaki ahlaki kampanyasına karşı bütün hakiki araçlarla karşı çıkmak ve Almanya'yı temize çıkarmak için gerekli.

Özel saygılarımla

Ekselanslarına en bağlı

Dr. Johannes Lepsius

[Göppert'in 14.12 tarihli notu]

H.D. Lepsius Bay M. (müsteşar-çev.)'den Alman Hükümetinin Ermeni sorunundaki tutumu üzerine dosya materyalini yayınlama görevini aldı. O bu görevi kabul etti ve önce bazı belgeleri, Ermeni takibatları üzerine, şimdi Almanca, Fransızca ve İngilizce çıkaracağı kitabın önsözünde basmayı planlıyor. Bundan sonra mümkün olduğu kadar çabuk, belgelerin bir derlemesi, yanında ek metin olmaksızın, yayınlanacak.

1918-11-25-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14105; A 51050, pr. 30.11.1918 p.m.

Alman-Ermeni yazışması (25 Kasım 1918)

Alman Hükümeti ve Ermeni Sorunu

İtilaf Devletlerinin Kınamaları

İtilaf devletleri basınında sürekli olarak, Alman hükümetine karşı, eğer isteseydi Ermeni halkının tehcirini önleyebilirdi suçlaması yükseldi. Yani o Türk hükümetinin yanında oldu. Tüm bu mezalim içinde tehcirin asıl kışkırtıcısı gözden kayboldu. Belçika'nın yanında Ermenistan da Alman barbarlığının suç hanesine yazılıyor. Bu yapılırken aşağıdaki argümanlar kullanılıyor. Almanya kuşkusuz dört müttefik içinde en belirleyici olandır. Türkiye herşeyden önce ona bağlıdır. Esaslı bir eğilimi olmadığı halde Almanya tarafından savaşa çekildi. O herşeyden önce savaş araçlarını ve savaşı yürütmek için gerekli olan parayı Almanya'dan aldı. Savaş planlarını Alman ordusunun liderleri yaptılar. Hem Çanakkale'de, hem Kut el Amara'da kararı Alman birlikleri verdi. Almanlar gelmeden önce Türkler Kafkas cephesinde sadece yenilgi aldılar; Almanların geri çekilmesi veya gönderilmesiyle Türkiye Erzurum'u kaybetti. Almanya olmadan Türkiye sevk ve idare edemez, yani o da Almanya'nın isteklerine göre yönetmek zorundadır ve bu nedenle Türklerin girişimlerinde, her şeyden önce Ermeni tehciri gibi olaylarda sorumluluğa ortaktır. Bu mantık yürütme biçimi o kadar kesin görünüyor ki, Türk tarafından bile tutuldu. Başöğretmen Niepage broşüründe, daha insani olan Türklerin tehcirdeki iğrenç olaylar karşısında hükümetin bağımsız davranamadığından, başka bir şey yapamadığından yakındıklarını belirtiyor. Hocalar camilerde bunun Türk hükümetine emreden Almanların eseri olduğunu söylediler.

Alman suçu

Bu suçlama bir temel gerçeğe dayanıyor. Tehcir ilk planda bir askerî önlem oldu ve bu yüzden Türkiye'deki Alman ordu yöneticilerinden gizlenmedi. Gerçekten de plan Mareşal v.d. Goltz'un da önüne konuldu ve onun tarafından onaylandı. Plan ona ve resmî çevresine yeteri kadar zararsız göründü. Hükümete bildirdiği kararın metni şöyleydi:

"Madde 2. Ordu alayları ve tümenlerinin ve orduların komutanları, askerî açıdan lüzum gördükleri takdirde, onları casus ve hain ilan addederek köy ve şehir sakinlerini tek tek veya toplu halde gönderebilirler ve başka yerlere yerleştirebilirler."

Bu emirlerde, sürülenlerin resmî kayıtlı malvarlığının koruma altına alın-

ması öngörülüyordu. Sürülenler Bağdat hattı bölgesine gönderilecek ve orada onlara yeni topraklar verilecekti, v.d Goltz planı onayladı. Ona, Türkiye'de uzun yıllar kaldığı halde böyle bir önlemin Türk memurları tarafından nasıl yürütüleceğini önceden görmediği suçlaması yapıldı, Türk Ermeni ilişkilerinin tarihine ve giderek yayılan Pantürkizm dikkate alınarak töhmet altında bırakıldı. Fakat Goltz, Türkleri sadece asker olarak tanıyan herkes gibi, Türkçülüğü değerlendirmesinde yanıldı. Osmanlılar savaşçı bir halktılar ve asker olarak kendilerini her zaman en iyi yönleriyle gösterdiler. Doğunun tek centilmeni Türklerdir sözü buradan doğuyor ve bu Bismarch'tan beri bilinir. Doğudaki halkların içinde yaşayanlar, aynı şehirlerde oturan yabancılar, Türkiye'de tek tek halk topluluklarının karakterine bir Terra İncognika karşısında durdukları gibi uzun yıllar baktıktan sonra bile, her zaman tek tek olayların sonuçlarından öğreniyorlar. Kaba bir örnek; Alman çömlek ustası Neumann'da "Asya"yı yaratıyor, ama Doğu'da herkeste görülüp yüzlerce çoğaltılabilecek bir örnek.

Alman-Türk güçbirliği anlaşması

Bu Alman suçudur: Doğru tanımıyor ve bu yüzden de doğruya yanlış davranıyor. Şimdi Almanlar ve Türkler arasında yabancı bir ülkenin kabul edilmesine meyilli olmaktan tamamen başka bir güç ilişkisi oldu. Almanya'nın bu savaşta asla sanıldığı kadar güçlü olmadığı herkesin gözü önündedir.. Fakat bu müttefiklerin gücü değildir. Türkiye gibi çok zayıf biri bile bu kadar güçlü devletlerin saldırısına karşı durabiliyor. Almanya'nın Türkiye'yi her zaman ciddiye alması gerekiyordu ve bu Türk diplomasisi tarafından her yerde, özellikle finansal alanda kullanıldı. Türk diplomasisi dünyanın en beceriklisidir, bu yönde onları tarih yetiştirdi. Yarım yüzyıldan beri bölünmeyi önleyen diplomasiyi sadece Osmanlı hükümeti başardı. Aynı övgünün Alman diplomasisine yapılmaması bir realitedir. Türkiye'nin elinde daima, Alman Hükümetine baskı yapabileceği bir araç vardı. Savaşın başlamasından itibaren resmî Türk temsilcileri Lozan'a koştular ve orada itilaf güçleriyle ilişkiler kurdular. Bu nedenle Almanya, müttefikine çok dikkat etmeliydi; her şeyi oyuna sürmemek ve Türkiye'yi kamuoyunda daha güçlü angaje etmek için, her şeyin denendiği, Ermenilere karşı Türk tedbirleri de dahil, çubuk asla gerilmemeliydi, zaman vardı. Bu, göğüslere madalyaların asıldığı, İstanbul'a parlamenter gezilerin, prens ziyaretlerinin yapıldığı zamandı. Bütün bunlar Türk-Alman güç ilişkilerini doğru tahmin etmek için göz önüne alınmadı. Almanya vericiydi ama ittifak ilişkisinde üstünlüğü olduğunu anlamadı.

Ermenistan için Alman yardımı

Buna rağmen Alman diplomasisinin Ermeniler için attığı adımlar eksik olmadı. Alman hükümetinin sürekli tehcirlere karşı olduğuna tanıklık eden

dosyaların açılacağını umuyoruz. Şimdiye kadar sadece Alman meclisinde, genel hatlarıyla bu konuda bilgi verildi ve kamuoyuna sadece Alman hükümetinin Ermeniliğin korunması üzerinde bizzat durduğu açıklandı. O zamanlar bizim Türk dostlarımız Dışişleri Bakanlığının tutumundan memnun değildiler. Ermeniler için iyi olan şeyler de eksik değildi. Alman-Ermeni cemiyeti Almanya'da bulunan Ermenilerin kaderinin kolaylaştırılması özlemlerinde düşman devletlerden resmî desteklere sevindiler. Gerçi kamuoyunda sürgün Ermeniler için toplantılara izin verilmedi, bu tür toplantılar çok az yapılabildi. Ermenistan'daki olaylar hakkında resmî olarak konuşma izni yoktu, halbuki bu büyük bir propoganda imkânı sağlardı. Ancak sessiz toplantılar resmî makamlardan onay alabildi. Acı çeken Ermenilere en büyük yardımları iletebilecek olan bir komisyon gönderilmesine gerçi Türk antipatisi dikkate alınarak izin verilmedi, bu yönde yapılan görüşmelere ağırlığı olan çevrelerin güçlü katılımı sürgünlerin korkunç akıbetiyle kendini gösterdi. Alman hükümetinin pozisyonu, her halükârda, Hamit'in esaslı katliamları zamanından, bağış toplamanın yasaklandığı ve Ermeni konuşmacıların sürüldüğü ve Alman imparatorunun Kızıl Sultan'a doğrudan kendi fotoğrafını gönderdiği zamandan farklıydı. O zamanlar insanlık durumuna aldırmadan "reel politika" geçerliydi; bu defa sadece savaş durumunu dikkate almaktan ve müttefikliğin sarsılmasına karşı koyamayarak tam anlamıyla hümanist bir katılım.

Alman politikasının hatası

Alman hükümetinin Ermeni meselesindeki içinde bulunduğu zor durumu anlamaya çalışanlar onun, Türkiye üzerinde belki gerçekten etkili olabilecek bir baskı aracını kullanmamasına itiraz ediyorlar. Almanya bundan, resmî görüşü kendi fikrine kazanarak bundan tamamen vazgeçti. Türkiye'nin kendi karşısındaki yerini güçlendirmek, tarafsız veya düşman dış ülkelerde Almanya'nın Türk barbarlığına iştirak ettiği suçlamasını haklı çıkarırcasına sansür önlemlerine başvurdu. Alman basını tamamen bilgisiz kaldı. Ermeni meselesinde özgürce fikir açıklamanın acımasızca ve korkakça sınırlanması hüküm sürdü. Türk Hükümetini suçlamaktan çekinseler bile, güvenilir ve gerçekleri bildiren haberlerin yayılması el altından yasaklandı. Evet, sadece ordu kazandığında az sayıda haber sansür günahından kurtuluyordu fakat bizim sorumuz, hükümetin bu yaptıklarıyla kendi etini nasıl kestiğinin açığa çıkmasıdır.

Türk hükümeti sadece yavaş yavaş, tereddüt ederek Ermenilere karşı önlemleri benimsedi. 4 Haziran'da Ermeni meselesi üzerine ilk resmî raporunda alınan önlemlerin "asla Ermenilere karşı bir hareket olmadığı"nı açıklıyor. Ancak beşinci raporunda, 16. Temmuz'da ileri sürülen devrimci hareketlerden dolayı "sınır bölgeleri ve mevzi hatlarının bulunduğu bölgelerden Ermenileri Rusların etkisi dışına çıkarmak için uzaklaştırdığını" bildiriyor. 27

Ağustos'ta Cenevre'de Türk Başkonsolosu basına "Tüm Ermeni halkının erkek, kadın ve çocuklarının resmî makamların kesin güvenliği ve koruması altında olmalarından sevinç duyduğunu" belirterek garanti veriyor. Ancak tüm Alman basını Türkiye'nin Ermeni sorununu sayfalarında, Türk iddialarının iyi niyetle kabul edilmediğini aksine hatta abartıldığını yazınca Türk Hükümeti açıkça cesaretlendi. Van işgalinden sonra milli ajans şöyle bildiriyor: "Van vilayetinde oturan 180.000 Müslümandan ancak 30.000'i kurtulabildi. Ötekiler şimdiye kadar akıbetlerinden bir haber alınamadan Rus ve Ermenilerin cinayetine kurban gittiler." Burada da Alman basını şunu yapıyor: "150.000 Müslüman Ermenilere kurban düştü", gerçekte ise hemen hemen tek bir Müslümana hiçbir şey olmazken ve bu Müslümanların çoğu, dağlarında yaşayan Kürtlerden oluşurken. Eğer Türkler böyle basının partizanlığı sayesinde cesaretlenirlerse, notlarımın karşısına hemen Alman Hükümetinin alaycı inkârcılığını işaretlemiş olmama şaşırmamak gerekir. Alman Hükümeti Alman resmî görüşüne sadece biraz yer açsaydı, Alman halkının en geniş çevrelerinin nasıl bir nefretle Türk tedbirlerine karşı durduğunu da göstermiş olurdu. Bu sadece, gerçekleri bir parça görmekle gösterilebilirdi. Türkiye bile medeni dünyanın cesur kararı karşısında Ermeni sorunundaki sinizmini geliştiremezdi.

Bu çizgi Alman Hükümetinin de sessizliğinde eksik değildi. Berlin basın açıklamalarında iki kere Ermeni meselesinin tartışılması yasaklandı. Ama her defasında, resmî Türk raporları, kendini doğrudan ve resmen görevli sayan Wolffsche Bureau tarafından dağıtıldılar. Ama basında Ermeni dostu makaleler tamamen otosansürden geçerken, Ermeni düşmanı makaleler eksik olmadı, Ermeni dostlarının şikâyetleri üzerine yukarıdan ayıplama gelmiş, ama tekrarını engelleyecek ciddî hiçbir şey yapılmamıştır.

Tartışma şimdi serbest bırakıldı. Bu konuda hiçbir sevinç hissetmiyoruz. Çünkü biz artık bir küskünler dağı önündeyiz. Eğer dış ülkelerle engellenen trafik yeniden açılırsa, Alman kamuoyu Almanya'nın yanlış sansür uygulamaları nedeniyle nasıl bir zarara yol açtığını ve dışarıda oluşan Ermeni meselesinde Alman düşüncesi hakkında doğru olmayan fikirler nedeniyle dünyada oluşan direnişte payı bulunduğunun farkına varacak.

1918-12-26-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14105; A 54409, pr. 28.12.1918 pm.

Göppert'in Notu

Kopya

Türkiye ve Bulgaristan

... 2. Ermeni sorunu

Bizim engelleyecek durumda olmamıza rağmen Ermeni takibatını engellemediğimiz ve hattâ Türklere Ermenilerin kökünü kurutmayı tavsiye ettiğimiz iddiasına hâlâ ve özellikle Amerikan çevrelerinde inanılıyor.

Ermeni sorunu hasımlarımızca müzakerelerde dile getirilmeden önce gerçek gelişmeleri açıklayarak kendi tutumuzu haklı göstermek gerekli görünüyor. Resmî Alman açıklamalarına inanan az olduğu için, Müsteşar Solf, düşman ülkelerde büyük itibar gören ve Ermeni takibatının başladığından beri genel olarak bilindiği gibi Hükümete kesin karşı duran ünlü Ermeni dostu D. Lepsius'u, bu işi üstlenmekle görevlendirdi. Bu karar, dosyalarımızdan gelecekte daha başka yayınlamaların olacağının beklenmek zorunda olunduğu bir zamanda alındı. Her ne kadar bu artık söz konusu olmasa bile, bu kararda kalınması tavsiye edilir. Arşivlerimizin açılmasına karşı, tıpkısı hasımlarımızda da olmazsa, öne sürülen nedenler, bu yalnızca bizimle ilgili özel konuda söz konusu olamazlar. D. Lepsius bu arada dostlarına da, ona verilen görev hakkında bilgi verdi.

O, Ermeni takibatları üzerine zaten basılmaya hazır olan bir çalışmanın önsözünde en önemli belgeleri basmayı planlıyor ve mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda bunu, yanında ek metin olmadan, bütün önemli direktif ve raporların bir derlemesi izleyecek. Ayrıca buralı bir misyon müdürü, dini ilgisi olan Alman çevrelerin o kritik dönemdeki tutumunu sergilemek ve resmî malzemeleri kullanarak Hükümetin tavrını sunmak istiyor.

Bizim politikamızın tam bir savunmasını, kamu düşüncesi, bu yayınlarda pek görmeyecektir. Ama ondan sonra da bize karşı yükseltilebilecek ithamlar, şimdi genelde inanılan suçlamalardan, kıyaslanmayacak kadar daha az ağırlıkta olacaklardır. ...

1919-06-28-DE-002

Kaynak: PA-AA/R 14106; A 18715, pr. 21.6.1919 p.m.; Yazı

Dışişleri Bakanlığından Johannes Lepsius'a

Kopya

Berlin, 28 Haziran 1919

Bern Sefareti'nden Adolf Müller, 19.6.1919 tarihli bir raporla Paris'teki gelişmeleri irdeliyor. Raporda özet olarak şu düşünceler yer alıyor:

Türkler ve Ermeniler (Baronyan ve Kara Şemsi'nin broşürleri) boşuna atışıyorlar, kararı Paris'teki yüce güçler veriyor. Orada da Ermenilerin acıları üzerine yapılması gereken şov yapıldı, şimdi Pierre Loti'nin yayınları ile "kandırılmış zavallı Türklere" acıyan bir dalga yükseltildi. Böylece bütün ülkeyi ele geçiren İngiltere geriletilmeye çalışılıyor. Resmi Türk yönetimi ise İngiltere mandasına girmek için başvuruyor. Böylece Wilson talepleri de halledilmiş olacak. Malta'ya götürülen 67 İttihatçı savaş suçlusu olmaktan çıkıyor, sadece "korunmaya alınmış oluyorlar". Sonra bunlar şehit, kahraman yapılmadan İngiliz taraftarları olarak geri dönecekler ve İngiliz güdümündeki bir Türk-Ermeni barışmasında rol alacaklar, böylece "pax britannica"da her şey yoluna sokulmuş olacak. Bundan sonra hala bir Ermeni katliamından söz edilmesi rahatsız edici bulunacak. Bu yüzden Lepsius'un yayınları için de ortam uygun değil artık. Şayet durum değişirse ben yine büyük miktar ısmarlayacağım.

Aşağıdaki yazı bu raporla da bağlantılı. Ayrıca geri dönmeleri beklenen İttihatçı liderlerin Almanya'ya düşman olmalarının önüne geçmek çabası var, çünkü Alman yayılmacılığının, Kress'in 1.3.19 tarihli Büyükada raporunda dile getirdiği gelecek hesapları var. (çev.)

Sayın Bay Doktor!

"*Almanya ve Ermenistan*" kitabınız şimdiye kadar yayınlanmadı. Bunun matbaacılık sorunlarından mı, yoksa sizin bir talimatınızdan mı kaynaklandığını bilmiyorum. Ben bu gecikmeyi selâmlıyor ve sizden şu andaki koşullarda baskının daha uzun bir süre ertelenip ertelenemeyeceğini düşünmenizi rica ediyorum.

Bildiğiniz gibi İtilaf Devletleri "İttihat ve Terakki" partisinin üyelerine karşı açılan davaya zorbaca müdahale etti ve sanıkları Malta'ya göndertti. Şimdi hükmün, İtilaf Devletlerinin, tabii ancak birkaç hafta veya ayda toplanabilecek ortak bir mahkemesince verileceği kesin. Eğer kitap şimdi çıksaydı, biz bunun düşmanlarımız tarafından dava için kullanılabileceğini hesap

etmek zorundaydık. Kamu savcısı Alman Büyükelçisi veya konsoloslarının şu veya bu sert sözünü, kendi aksesuar koleksiyonuna alma fırsatını elbette kaçırmazdı. Bizim bu yoldan, düşmanlarımızın eline, eski dostlarımıza karşı kullanılacak silahları vermemiz, utanç verici bir düşünce. Adalete hizmet edilmiş olmazdı. Gerçek gelişmelerin saptanması için bu olmasa da zaten yeterince malzeme var. O zaman yalnızca, bütün yayının amacı, yapıtın, tam Ermeni cinayetlerinin sorumluluğu sorununun hakim kararıyla saptanacağı bir zamanda herkesin elinde olmasını gerektiriyor mu sorusu kendini dayatıyor. Ben bu soruya hayır denileceğine inanıyorum. İtilaf Devletleri ortak mahkemesinin görevi sanığın suçluluğunun veya suçsuzluğunun saptanmasıdır. Alman hükümetinin suça ortak olup olmadığı sorusu onun konusu olamaz. Elbette savcı ve hâkimler Almanya'ya, Alman diplomat ve subaylarına karşı düşmanca suçlamalar için bu fırsatı kaçırmayacaklardır. Ama biz buna, onlar bu kitabı tamsa da maruz kalacağız. Bu halde, kitaptan çıkan sonuçta olduğu gibi, onların Almanya'nın tutumuna doğal taraflı eleştirisi bizim için tehlikeli olacaktır, çünkü bunu bütün dünya kaydedecektir, diğer yanda bizim buna karşı yanıtımız suskunlukla geçiştirilecektir. Kendimize söylememiz gerekir ki, kamu önünde sadece bir kez konuşma hakkımız olacaktır. Bu sizin kitabınızın çıkması ile olacaktır. Eğer bu yayın, aynı zamanda, davada şüphesiz Almanya'nın tutumuna yöneltilecek eleştiriye bir yanıt olsaydı, ben bunu iyi bulurdum.

Basın ve propagandanın etkisi meselelerinde, sayın Doktor, sizin benden daha fazla deneyiminiz var, ama ben, elbette yalnız başına sizin karar vereceğiniz bu konudaki görüşlerimi iletmemezlik etmek istemedim.

Lepsius, 13.7.19 tarihli yanıtında kitabını çoktan önemli mercilere postaladığını ve Göppert'in endişelerini yersiz bulduğunu bildiriyor. Lepsius'a göre Ermeni sorununda Almanya karşıtı propaganda öylesine yaygınmış ki, buna karşı mutlaka bu dokümantasyon ile yanıt verilmeliymiş. Lepsius bunun Fransızca ve İngilizce çevirilerinin çıkarılmasında acele edilmesini istiyor. Gelecekteki tartışmalarda da hazır olabilmek ve daha özgür yazabilmek için Potsdam yerine Haag'da çalışmasını tamamlaması gerekiyormuş, bu iş için Lord Bryce da kendi elindeki yer ve şahıs isimlerini ona iletecekmiş. Lepsius, Göppert'ten Rössler'in raporlarını istiyor.

Göppert, 26.7.19 tarihli yanıtında da, bu raporları henüz "gözden geçirmediği"ni, Lepsius'un dokümantasyonunda Almanya'nın, Türkler hiç dikkate alınmaksızın yeterince savunulduğunu, bundan sonra Türkleri daha da suçlayıcı başka dokümanların yayınlanmasının iyi olmayacağını yazıyor.

1919-08-21-DE-001

Kaynak: PA-AA/R 14106; A 23177, pr 26.8.1919 p.m.; Rapor

Stockholm Delegesinden (Lucius von Stoedten)
Dışişleri Bakanlığına

No. 471/A.J. No.1750

Stockholm, 21 Ağustos 1919

Sözde Ermeni mezalimi nedeniyle Almanya'ya karşı kışkırtmalar, savaş sırasında buradaki basında da, özellikle sol liberal ve sosyalist gazetelerde yer aldı. Bu yüzden Dr. Johannes Lepsius'un, Almanya'nın bu konudaki tutumunu belgelerle netleştiren, *Tempelverlag Potsdam*'ın yayınladığı "Almanya ve Ermenistan" kitabının belli miktarlarda burada, aydınlatma için yayılması uygun olur, bana bu amaç için kitabın 30 kadar nüshasının yollanmasını rica ederim.

Lucius

[Dışişleri Bakanlığının (No. 231) 8.9 tarihli cevabı]

Dr. Lepsius'un "*Almanya ve Ermenistan*" kitabının arzu edilen nüshaları yakında gönderilecek.

Sizin bilginiz için kitap üzerine şunları belirtmek isterim:

Aşağıdaki anlamda şimdiye kadar sadece Kopenhag, Bern ve Haag'a bilgi verilmiştir, A 13677.

Derlemenin oluşmasının hikâyesi önsözde veriliyor. Bana göre belgelerin seçiminden sadece Dr. Lepsius'un kendisi sorumludur. Giriş de kendi ürünüdür ve Alman Hükümetinin görüşünü yansıtmamaktadır. Bizim ilgimiz sadece, Türk Hükümetinin aldığı önlemler karşısında Almanya'nın tutumunun açıklık kazanmasıdır. Olaylarda hangi Türk makamlarının suçlu olduğu, bu makamların hangi gerekçelerle hareket ettikleri ve Türk makamlarının önlemlerinin ne ölçüde Ermenilerin askeri ihanetleri sonucu olduğu konularında bizim tavır alma hakkımız yoktur.

Maalesef kitap düşman ve tarafsız ülke basınında beklenen ilgiyi görmedi. *Times* tam da bunlarda, Alman suç ortaklığının belgelenmiş delilini görüyor ve bunu, bizim şimdiki Yukarı Şlezya politikamıza karşı kışkırtmada kullanıyor. Danimarka'daki etkisi de çok olumsuz görünüyor. Bu şartlarda, niyetlenilen kullanımda dikkatli olmak gerekiyor.

Ben Dr. Lepsius'un, kitabın bir Fransızca ve İngilizce baskısını hazırlamakta olduğuna da dikkat çekmek isterim.

1921-04-25-DE-001

Kaynak: PA-AA/NL/Rössler/Bd.1; Özel Yazı

Halep Eski Konsolosu Walter Rößler'den Johannes Lepsius'a

Eger, 25 Nisan 1921

Çok Saym Bay Dr. Lepsius!

Aram Andonyan'ın bana lütfedip gönderilen Ermeni katliamları hakkındaki kitabını aldım ve okuyunca kendimi tekrar Halep'te hissettim. Aşağıda, önce birkaç itirazda bulunacağım, arkasından Naim Bey'in raporunun ve dokümanların değerine değineceğim.

Benim görüşüme göre yazar objektiflik yeteneğinden yoksun, tersine kendini tutkuya kaptırıyor ve ayrıca bizim ne yazık ki alışık olduğumuz, Almanya'ya karşı bir eğilimle yazıyor. Kitabın birçok yerinde Almanya'ya karşı alabildiğine garezle yazıyor, buna karşın Ermenilerden yana Alman müdahaleleri üzerine haberleri genelde göz ardı ediyor. Almanların araya girişlerini kabul etmemezlik yapamadığı yerlerde, ekler koyarak etkiyi zayıflatmaya çalışıyor. Eğer Enver Paşa'nın s. 158'deki telgrafı sahici ise, o zaman onun sözünü ettiği Alman etkisi, en büyük önemde ve en etkili başarıya haiz olmuş demektir. Yazar onu Liebknecht ve Ledebour'a bağlıyor! Anadolu-Bağdat Hattı müdahalesini kabul ediyorsa, bunu sadece öne sürdüğü İsviçrelilere bağlı olarak gösteriyor. Sadece sayfa 51'de o genel olarak "mühendisler"den söz ediyor ama hemen arkasından bir İsviçreliyi övdüğü notla etkiyi sınırlıyor. Rahibe Beatrice, rahibe Paula Schaefer'in eserlerinden, Urfa'dan, Maraş'tan tek söz yok! Birçok Ermeni'nin Der Zor'a sürüldüğü gerçeğini Alman dayatmasına bağlıyor (sayfa 56) ve bunun nedeninin Yıldırım Ordusu'nun kurulması olduğunu iddia ediyor. O burada Der Zor'a sürgünün 1915 ve 1916 yıllarında olduğunu, fakat Yıldırım Ordusu'nun ancak 1917 yazında kurulduğunu unutuyor. Burada belki yazar, 1915 ve 1916 yıllarında, Alman tarafından dile getirilmiş olabilecek ve hasta sürgünler ile demiryolu boyuna salgın hastalıkların yayılmasını engellemeye yönelik olan ve bilindiği gibi yalnızca kısmi bir başarı elde edilen askeri istekleri karıştırıyor olabilir. Bu tür istemler oysa, en büyük ölçüde Ermeniler göz önünde tutularak dile getirilmişlerdi ve çoğu kez Ermenilere yardım etme ve onları demiryolundan belli bir uzaklıkta, Bab'da olduğu gibi, demiryolundan onlara erzak naklini mümkün kılan 10-20 km uzaklıkta tutma amacına yöneliktiler.

Yayınlanan belgelerin tarihlerinde, bütün belgeyi geçersiz kılan hatalar var ve bunlar açık ki yanılgılara dayanıyorlar. Kitabın 132. sayfasındaki belge 15 Ocak 1915 değil de 15 Ocak 1916 tarihiyle verilirse bir anlam taşıyor.

Aynı şekilde 133. sayfa 853 nolu belge 23.1.1916 tarihini taşımak zorunda ve 23.1.1915 değil. Benzer şekilde 148. sayfadaki 762 nolu belgedeki hata da açık. Orada 17.12.1915 tarihli bir telgraf, 2.12, 1916 tarihli bir telgrafa cevap olarak veriliyor. 72. sayfadaki metninde tarih 20 Ocak 1917, buna karşılık telgrafta 20 Ocak 1916.

Bağlantılar yazar tarafından her zaman net olarak kavranmamış. Açıklama III Bölüm'de, (Der-es Sor [Der-es Zor] katliamlarında) sürekli bir oraya bir buraya sıçrıyor ve birçok yerde, eldeki bütün dokümanları, herhangi bir şekilde anlatı ile iç içe örme çabasınca dikte edilmiş (Örneğin sayfa 70'deki tel bu bağlama uymuyor).

Bu istisnalar bir yana konursa, kitabın belli hatlarıyla inandırıcı bir izlenim verdiğini ve yayınlanan dokümanların, olayların akışıyla kıyaslandıklarında, gerçeğe uygunluk olasılığının bulunduğunu söylemem gerekir. Benim bildiğim birçok konu, tamamen tutarlı şekilde dile getirilmiş, benim o zamana dek bilmediğim diğer konular, kendi gözlemlemiş olduğum ve o zamanlar nedenini kavrayamadığım birçok olayı anlaşılır hale getiriyor. Bu örneğin, bir süre boyunca, bir sürü Ermeninin Meskene'den Halep'e geri dönmesi olayı için geçerli. Bunun açıklaması yazar tarafından sayfa 13'te inanılır şekilde, Naim Bey ile aynı şekilde Meskene Müdürü Hüseyin Bey'in, kendilerine verilen gaddarca emri uygulamamış olmaları ile yapılıyor. Ben kendim galiba Hüseyin Bey'i hatırlıyorum, herhalde, benim Meskene'ye bir tavsiye mektubu ile, Amerikan seminerinden sürülen altı Ermeni kadının Halep'e geri dönmelerini başardığım bir an olmuştu.

Yazar önsözde tehcir komiserliğini (Sous direction gênêrale des dêportês sise â Alep) tehcirin en baş organizasyonu olarak adlandırıyor. Bunda haklıdır. Tehcir komiseri İstanbul'dan geldiğinde, ben ilk bakışta burada tehcir edilenlere besin maddeleri sağlanması, en azından onlarla biraz ilgilenmek çabasının söz konusu olduğunu sanıp da, tehcir komiserine Alman hizmetindeki kimi Ermenilerin serbest bırakılması ricası ile başvurduğumda, o bunu en hoyrat biçimde reddetmiş ve bana ifadesi imkânsız ve hiçbir zaman unutamayacağım bir kendini beğenmişlikle şöyle demişti: "Vous ne comprenez pas ce que nous voulons. Nous voulons une Armenie sans Armêniens" O bununla Andonyan'ın kitabından şimdi anlaşıldığı gibi, kendi görevini tarif etmişti. Komiserin ismini ben unuttum, ama Abdul Ahad Nuri Bey olmalı, eğer ondan önce bir müddet Halep'te kalan şefi Şükrü Bey değilse.[780] Ben Naim Bey'in

780 V. N. Dadrian, Abdülahad Nuri yeteri kadar iyi Fransızca bilmediği için Şükrü'yü yazar sanıyor. Bu yüzden içindekiler bölümünde hem Abdülahad Nuri, hem de Şükrü bu sözün yazarı olarak kaydediliyor.

adını da pek hatırlamıyorum, bu şaşılacak bir şey değil, çünkü ben sürgünle görevli memurlar karşısında hep geri planda durmak zorundaydım ve sadece aracı şahıslarla müdahalede bulunabiliyordum. Buna karşılık ben İstanbullu komiserin gelmesinden önce sürgünü yöneten ve daha sonra da buna bağlı kalan Eyüp Bey'i çok iyi hatırlıyorum. Onun kitaptaki karakteristiğini gerçeğe uygun görüyorum.

İstanbul'dan gelen ve İçişleri Bakanlığının emirlerini içeren telgrafların hakikiliğini araştırmak elbette ki çok zordur, çünkü onlarda yalnızca telgraf memurunun veya şifreyi çözen kâtibin el yazısı var. Buna karşılık ben Vali Mustafa Abdul Halik Bey'in imzasını görmüştüm. Her halükârda bu imza Halep'te tahkik edilebilir ve bu yolla bakanlığın telgraflarının hakikiliği yönünde dolaylı bir delil elde edilebilir. Yazar belgeleri (sayfa 16) Naim Bey'in sakladıkları ve kendi hafızasından kâğıda döktükleri ... diye ayırıyor. Naim Bey'in resmî belgeleri dosyaya koymak yerine kendi zimmetine geçirdiği olgusu ihtimali kabule şayandır. Türkler evraklarını bildiğim kadarıyla hiç dosyalamadılar. Elbette kimi dairelerde çok iyi düzenlenmiş bir kayıt sistemi vardı, ama onların Tehcir Komiserliği gibi geçici bir dairede, hem de onun etkinliğinin doğası göz önünde tutulursa, dosya düzenine herhangi bir değer vermiş olmaları şüphelidir. Orijinal belge olarak gösterilenler bütünüyle gerçek olabilir. Hafızadan yazılanların güvenilirlik derecesi hakkında bir karar verebilmek için Naim Bey'in karakterini bilmek gerekir. Bunlar arasında da içerik olarak gerçeğe uyması olanak dışı olan birine rastlamadım. Daha da öteye benim bildiğim olgular, bu belgelerle iyi bir açıklama buluyorlar. Onların biçimi de, tersinden (sahteliklerinden-çev.) ziyade hakikiliklerine delalet ediyor.

Jön Türk Komitesi'nin, Adana'daki temsilcisi Cemal Bey'e yolladığı 18 Şubat 1915 tarihli, bütün tehcirlerden öncesine ait olan olağanüstü önemli mektubun hakikiliği veya sahteliği ve Jön Türk Komitesi'nin diğer mektupları üzerine bir şey söyleyemem, ayrıca bunların hakikiliğinin nasıl tahkik edilebileceğini de bilmiyorum.

Ben Rahibe Beatrice Rohner'in de bir görüşünün alınmasını öneririm. O tehcir komiserleriyle çoğu kere direkt müzakereler yürütmek zorunda kalmıştı. Eyüp Bey'i şahsen tanıyor. Naim Bey'i veya Abdul Ahad Nuri Bey'i tanıyıp tanımadığı konusunda bir şey söyleyemem. Herhalde onun ifadesi değerli olacaktır. Şu anda Dışişleri Bakanlığı'nın Pasaport Bölümü'ndeki, Behrenstr 21, Konsolos Hoffmann da bir ihtimal, köklü bir fikir verebilecek durumdadır.

Yazarın Almanya'ya karşı saldırıları hakkında birkaç detay daha. 56. sayfanın arkasındaki "Tanrı İngiltere'yi cezalandırsın!" fotoğrafında "Emden" kruvazörü mürettebatını, bunlar kendi bahriye giysilerini yitirince, Arabistan'ın güneşinden korunmak için başlarında taşımak zorunda kaldıkları Arap

başörtüleriyle, onların şerefine Halep'teki Almanlar tarafından verilen bahçe şenliğinde gösteriyor. Halep Valisi de, mürettebat ve subayları karşılamada yeni başörtüleri ve bazılarına burada giyilen giysilerden de armağan etmişti. İngilizlerden bu kadar acı çekmiş olan Alman donanma mensuplarının, altında resim çektirmek için "Tanrı İngiltere'yi cezalandırsın!" sözleri olan bir tabelayı seçmeleri sonuç olarak anlaşılır bir şeydir. Fotoğraf yazar tarafından tamamen ters bir bağlamda gösteriliyor. Mücke, daha 1915 Mayıs'ında Halep'ten geçmişti. Bunun Arapları İngilizlere karşı savaşa sürmek için onların arasında propaganda ile hiçbir ilişkisi yoktu. Emden mürettebatı hattâ, Araplara karşı hiç de iyi bir görüşe sahip değildi. Araplara karşı çarpışmak zorunda kalanlar onlardı ve üç adamlarını yitirmişlerdi, bunu Mücke'nin *Ayeşa*'sında okumak mümkündür. Yazarın, Frau Koch'un yaptığını iddia ettiği propaganda üzerine tam bilgim yok. Andonyan'ın kitabının 60. sayfasında, bir sayfasının resmi verilen ve cihada çağrı yapan Arapça bir broşür benim elimden geçmedi. Ama burada Alman tarafından bir acemiliğin yapılmış olması bir kez muhtemeldir; ve yalnızca Kuzey Afrika için öngörülmüş bir broşürün, yolunu şaşırıp Halep'e gelmiş olması da mümkündür.

Dosyaların yayınlanmasında varılan aşama üzerine bana verdiğiniz bilgiler için size candan teşekkür ederim. Böylece temel atılmış olacaktır. Ama dünyayı da Versaille Barışı'nın temellerinin gerçek dışılığına ikna etmeyi, bize en acil şekilde gerekli olan bir başarıyı sağlayabilmemiz, dünya düşüncesinde gerçeğin zaferini sağlayabilmemiz için yorulmak bilmeden birçok küçük, ince çalışma yürütmek zorunludur. ...

1921-05-30-DE-001

Kaynak: PA-AA/NL/Rößler/Bd. 2; Briefentwurf

Halep eski Konsolosundan (Rößler) Dışişleri Bakanlığına

Taslak[781]

Şayet Talat Paşa'nın katiline karşı davada şahit olarak ifademin alınmasına Dışişleri Dairesi'nce izin verilecek olursa, memuriyet sınırlarını koruma yükümlülüğünden kurtarılmam ve şahit yeminime sadık kalarak mahkeme başkanının bütün sorularını yanıtlamam gerekirdi. O zaman, Talat Paşa'nın

781 Belgenin tarihi önemlidir ve mektubun girişinde şu kayıt düşülür: "Eger'de 1921 Mayıs sonunda Tehleriyan davasında tanık Konsolos Rössler tarafından A. A'ya bir belge olarak sunuldu."

gerçekten Ermenilerin imhasını istemiş ve uygulamış olan devlet adamlarından biri olduğu kanaatimi ifade etmemezlik yapamazdım. Ermeni sorununun, bu Rusya tarafından, Türkiye'nin parçalanmasına araç olarak kullanılabileceğinden dolayı, Türkiye için gerçekten olağanüstü bir tehlike anlamına geldiğinin anlatılmasından doğabilecek bütün hafifletmeler, ifademdeki bu baş izlenim karşısında geride kalırdı. Mahkemenin önüme, Ermeni Aram Andonyan'ın yayınladığı, Talat Paşa'nın tehcir ve imha meselesindeki emirlerini içeren belgeleri koyacağını tahmin ediyorum. Ben, bu belgelerin öz olarak bir hakikilik olasılığının bulunduğu yönünde ifade vermek zorunda kalırdım. Ben İstanbul'dan Halep'e yollanan tehcir komiserinin bana karşı yaptığı şu ifadenin de gerçekliğini teyit etmek zorunda kalırdım: "Vous ne comprenez pas ce que nous voulons une Armênie sans Armêniens."

Konzept

Wird die Genehmigung des Auswärtigen Amtes zu meiner Vernehmung als Zeuge in dem Prozeß gegen den Mörder von Talaat Pascha erteilt, so müsste ich von der Amtsverschwiegenheit entbunden werden und wäre verpflichtet, unter meinem Zeugeneide alle Fragen des Vorsitzenden zu beantworten. Ich würde dabei nicht umhin können, meiner Ueberzeugung Ausdruck zu geben, dass Talaat in der Tat einer derjenigen türkischen Staatmänner ist, welche die Vernichtung der Armenier gewollt und planmäßig durchgeführt haben. Alle Abschwächungen die sich etwa aus der Darlegung ergeben könnten, dass die armenische Frage für die Türkei in der Tat eine ausserordentliche Gefahr bedeutete, da sie von Russland als Mittel zur Zerstückelung der Türkei benutzt werden sollte, würden gegenüber diesem Haupteindruck meiner Aussage in den Hintergrund treten. Ich nehme an, dass mir vom Gericht Dokumente vorgelegt werden, die von dem Armenier Aram Andonian herausgegeben sind und die Wiedergabe von Befehlen Talaat Paschas in der Angelegenheit der Verschickung und Vernichtung enthalten. Ich würde meine Aussage dahin abgeben müssen, dass diese Dokumente die innere Wahrscheinlichkeit der Echtheit für sich haben. Ich würde auch eine Aeusserung als echt bekunden müssen, die mir gegenüber der von Konstantinopel nach Aleppo entsandte Verschickungskommissar gemacht hat „Vous ne comprenez pas ce que nous voulons, nous voulons une Arménie sans Arméniens."

1921-06-01-DE-001

Kaynak: PA-AA/NL/Rößler/Bd. 2; Yazı

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarından (Haniel)
Tehliryan'ın Ceza Davasındaki Savunmaya (Gordon)

Berlin, 1 Haziran 1921

Kopya No. 1. H 3160

Bu yılın 27 Mayısı'ndaki yazıya yanıt

Bay Konsolos Rössler'e, Ermeni öğrenci S. Tehliryan'a karşı yürütülen ceza davasında şahit olarak ifade verme izni verilmesi doğrultusundaki dilekçenize olur verilebilmesi için, önce Bay Rössler'e yöneltilecek soruların iletilmesini rica ederim. Ayrıntılar bu şekilde ortaya konmadan, Dışişleri Dairesi'nin bir memurunun sorgulanmasının politik sonuçlarını saptayabilmek mümkün değildir.

[v. Haniel]

Von Haniel, Gordon'a 2 Haziran 1921 tarihli bir yazısında, Rössler'in davada Türk-Ermeni ilişkileri bilirkişisi olarak ifade vermesine izin verilmeyeceği, buna karşın kendi kanaatini söylemeden saf olgular üzerine ifade verebileceğini bildiriyor. Bu durumda, zaten basın ve yayınlarda bilinen olaylar üzerine verilecek bir ifadenin pek anlamının olmayacağını da ekliyor. Yazı şöyle son buluyor (çev.):

"'Ermenisiz bir Ermenistan'a' sahip olma şeklindeki Türk arzusunun güya ifade edildiğine gelince, bu, burada bilindiği kadarıyla, yalnızca alt mevkilerdeki bir Türk memurunun kişisel bir ifadesidir, yani hiçbir şekilde Türk Hükümeti'nin resmi niyetinin ifadesi olarak yorumlanamaz."

[Haniel]

Not: [*] işaretli başlıklar orijinal kitapta yoktur. Kaynak, Almanca ve İngilizce metin için bakınız:
http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/WebStart_De?OpenFrameset

ABSTRACTS

1913

1913-02-24-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wangenheim presents a plan to support the Armenians and their moderate demands in future, thus assuring ourselves of the influential Armenians. German consuls should perhaps even act as guarantors of real reforms and ensure "that the Armenians come to know the German authorities as impartial but, in case of emergency, truly effective protectors". At the very least, however, Germany should establish a school in Adana, the cost of which would be covered simply by the increase in commercial transactions.

1913-04-22-DE-001

From the Secretary of State in the Foreign Office (Jagow) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

Jagow rejects Wangenheim's suggestion to place the Armenians under the special protection of the Germans.

1914

1914-01-15-DE-001

From the Secretary of State of the Foreign Office (Jagow) to the Embassy in Constantinople

There was news in St. Petersburg from Erzerum that there was open talk of massacres in meetings held there, which were to begin at a sign from Constantinople. At the order of the Mullahs, the population put on white turbans. The Ittihad were collecting signatures against any kind of control whatsoever and wanted to make the Great Powers responsible for the massacres.

1914-10-16-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to eyewitness reports, the leader of the Zeitun rebels, Nasar Tshaush, was "martyred to death in the cruelest way". Rössler said that the citizens of Zeitun attributed it to German officers that the implementation of the draft was carried out. In order to counter the general antipathy to Germans also found among the Armenian population of Marash, he requested "pamphlets on the war and informative articles written in Turkish".

1914-12-24-DE-001

From Johannes Lepsius to the Foreign Office

Lepsius asks the German Foreign Office to send a letter from Liparit to the Armenian Patriarch in Constantinople by courier.

Enclosure

Johannes Lepsius (22 December 1914):

Dr. Liparit was instructed "in accordance with the guidelines given to us orally during a meeting" to work on the Patriarch, the leaders of the Daschnakzutiun Party as well as leading Armenian circles "so that the Armenian people, in close connection with Turkey, will use its national strength to achie· e a victory for the Ottoman weapons" and support "the Turkish government ... in the implementation of all measures and military operations in the provinces occupied by Armenians".

1914-12-29-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The ambassador reported that he let the Armenian Patriarch be assured that he would give his support for the resumption of the work on reforms after the war was over. The Patriarch deplored the situation of the Armenians, especially in the region of Erzerum, and assured him that "every reasonable Armenian hoped that Armenians would remain under Turkish rule", while at the same time justifying why the Armenians had a preference for the countries of the Entente. But he also acknowledged the contributions of the Germans. According to Wangenheim's analysis it was hardly possible for the Patriarch to assert influence in favor of Germany, because he was a member of the Ramgawar Party which did not have any of their own journal.

1914-12-30-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Consul Schwarz's enclosed report on the events in the area around Erzerum confirmed the patriarchy's assessment of the situation. The ambassador reported that he brought up the subject of the state of affairs at the Sublime Porte.

Enclosure

Paul Schwarz (5 December 1914):

There were riots by the guerrillas against the Armenians in the area around Erzerum. In the opinion of those persons affected, they were instigated by the young Turkish committee "Ittihad". The age-old hatred of the Turks against the Armenians is beginning to emerge again, and Turkish officers suspect them of easing the advance of the Russians.

1915

1915-03-07-DE-011

From the Vice-Consul in Alexandrette (Hoffmann) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to the German vice-consul, house searches were carried out at the local Christians, especially the Armenians. He based the Armenians' mistrust and their "panic-like mood" on the events that took place in Dörtyol where, according to his information, raids had taken place. Supposedly all of the people who were able to work were taken away to work on road construction. The town was surrounded by the armed forces. Hoffmann reported Armenians' hostile mood towards the Germans, which was supposed to have increased after a German, disguised as an Englishman, discovered by means of questioning that the Armenians of the region would happily agree to being occupied by the British. The German in question reported this to the Turkish authorities.

1915-03-13-DE-012

From the Consul in Adana (Büge) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

The Armenian deputy civil servant, Simon Agabalian, put together a report on the events in Dörtyol which the German consul described as being "accurate on the whole", even if he could not agree with the opinion of his subordinate

that Germany could be taken into consideration as a protecting power for the native Christians.

Enclosure

Simon Agabalian (12 March 1915):

Although many Armenians had deserted the town of Dörtyol, populated almost exclusively by Armenians, because they were unable to raise the 'Bedel', Armenians serving in the British military also landed from British war ships to shop in Dörtyol. However, there was no conspiracy on the part of the Armenians in Dörtyol.

1915-03-18-DE-001

From the Consul in Adana (Büge) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to Büge, all of the preconditions for a riot by the Armenians were missing. Rather, the hostility was more an expression of the bitterness towards the Turkish government.

Enclosure

Simon Agabalian (16 March 1915):

Desertion was "a common phenomenon" in the poor area around Zeitun, according to the consulate's assistant clerk. Recruitment also led to resistance there. But the population only had obsolete weapons at its disposal and there was no one to lead them in a riot.

1915-03-26-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Consul Rössler from Aleppo reported from Zeitun that Armenian deserters had shot some Turkish gendarmes. The Muslim population of Marash had calmed down after a military tribunal had been set up. Rössler requested that "strictest orders to avoid riots" be brought about; on the other hand, he recommended, "The blow against Zeitun should be brief and carried out with superior strength in order to avoid the spreading of an uprising."

1915-03-30-DE-001

From the Consul in Damascus (Padel) to the Embassy in Constantinople

Count Wolffskeel informed that the military authorities considered a journey by Rössler to Zeitun to be "exceptionally questionable" and requested that he refrain from undertaking it. The embassy was requested to send instructions accordingly to Rössler.

1915-04-12-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Detailed report of the events in Zeitun and their effects on Marash. The German consul repeated the opinion of the Vali of Aleppo, Djelal Bey, "that a trend seems to have won the upper hand in the Turkish government which seems to regard the Armenians as a whole as suspect or even hostile". Via Rössler, the Vali left it to the discretion of the German embassy in Constantinople to take action against this movement.

Enclosure 1

Helene Stockmann (21 March 1915):

The headmistress of the German Emergency Relief Service in Marash (Helene Stockmann) on the situation in Zeitun.

Enclosure 2

Fred Shepard (24 March 1915):

Letter from the American doctor in Aintab, Shepard, to the American consul in Aleppo, Jesse B. Jack

son, requesting that the Germans also intervene in Marash.

Enclosure 3

E.C. Woodley (31 March 1915):

Thanks from E.C. Woodley to Consul Rössler for his intervention in Marash.

Enclosure 4

Djemal Pasha (29 March 1915):

Order from the commandant of the 4th Army Corps, Djemal Pasha, for the protection of civilians in Zeitun.

1915-04-15-DE-002

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The ambassador in Constantinople reports on the increasing tension between the Turkish-Moslem and the Armenian population. The Russian section of the Dashnakzutiun demanded the "annihilation" of the Moslem population in the areas to be ceded and German officers confirmed that Armenian troops had "turned their weapons against the Turks". He was, however, convinced "that, since the adoption of the constitution, the Armenians have given up the thought of a revolution and that no organisation exists to carry one out". Especially in the provinces of Erzerum, Bitlis and Van, the Armenian population was being attacked, mainly by Turkish irregulars as well as by clubs affiliated with the Committee for Unity and Progress, and in some districts "real butchery" was carried out. He rejected the Armenians' demands to have German officials speak up for them, because Germany would then run the risk of "putting interests that are more important and more obvious to us at stake by speaking up for something which is possibly hopeless".

1915-04-26-DE-011

Notes by the Consul General in Constantinople (Mordtmann)

The Patriarch conveyed details of the events in Erzerum and the Armenians' plan to send a "placating committee" into the interior of the country to assure the Turks of the Armenians' loyalty to the Armenian expert in the German Embassy in Constantinople, Mordtmann. On the other hand, General Posseldt confirmed hostile action against the Armenians in Erzerum.

1915-04-27-DE-002

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler reports on the expulsion of the Armenian population from Zeitun, Marash all the way to Hassanbeili "insofar as it is wealthy or influential", and describes the measures as being "a disaster for the country and calculated on the systematic ruin of a part of the population".

1915-04-28-DE-012

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Consulate in Erzerum

Wangenheim instructs the consulate in Erzerum that riots and massacres are to be avoided and influence is to be used towards orderly proceedings against politically suspect persons. The impression is to be avoided "that we are holding the Armenians immune and that we wish to intervene in the activities of the authorities".

1915-04-30-DE-002

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

On the night of April 25th/26th, Armenian politicians and intellectuals were arrested in Constantinople. The Secretary of the Interior, Talaat, told the embassy that this state of affairs was to be ended, in which each religious community carried out its own special policy. In future, only Ottoman policy was to be carried out in Turkey.

1915-05-08-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The Armenian anti-Turkish movement has spread further than believed until now. The Armenian committees, especially the Dashnakzutiun, agitated throughout the country, also supplying the population with weapons, supposedly with which to defend themselves against the Kurds. For example, a total of 400 bombs were found in Caesarea. "It cannot be denied," said the German ambassador, "that the Armenian movement has taken on an alarming character during the past few weeks, which has caused the government to take strict repressive measures."

1915-05-15-DE-012

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

Russian influence in Van had always been strong and the Armenians regarded Russia as their natural protector. The Germans had little influence on the Armenians; most of them considered Germany to be Turkey's accomplice.

Even those Armenians who were brought up in missions had little sympathy for Germany. The attitude of the Armenians from Erzerum changed since the outbreak of war insofar as they attribute it to the German consul that massacres did not occur in Erzerum. The Armenians in Erzerum were not expected to revolt, and this was in part due to the moderate attitude of the Vali from Erzerum who was on the spot, contrary to the Turkish military who believed that the time had come to settle with the Armenians.

1915-05-18-DE-003

From the Head of the Orphanage in Mamuret-ul-Aziz, Johannes Ehmann, to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to the German head of the orphanage, although the date for handing over weapons was extended, the situation of the indigenous Christians continued to deteriorate noticeably.

1915-05-18-DE-011

From the Consul in Adana (Büge) to the Embassy in Constantinople

According to the German consul, there were banishments and executions in Adana. The German Orient Bank, in particular, requested that the deportations cease. In his answer, Wangenheim refers to the revolt in Van and other occurrences and is not in a position to prevent these measures.

1915-05-19-DE-015

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Consulate in Erzerum

Vice-Consul Scheubner-Richter was authorised to lodge a complaint with the Supreme Command in Erzerum concerning the expelled Armenians and, should the reversal of these measures not be possible, to urge that they be treated humanely. However, he wished to keep his influence within the limits of a piece of friendly advice and to avoid giving the meeting the character of an official representation.

1915-05-20-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

The German Consul reports on the deportation of the Armenians from the Plain

of Passin and on the loss of the harvest, which hits large Turkish landowners as well. The German General Chief of Staff in service of the Ottomans, Bronsart von Schellendorff, comments in a biting manner on the complaints about the impossibility of aid and individual initiative to supply the Armenians with bread.

1915-05-22-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to the Administrator, the Muhadschirs were taking the place of the expelled Armenians which "was possibly from the very beginning the purpose of the relocation". The behaviour of the accompanying gendarmes could "not be more brusque if it were directed at the subject of enemy nations".

Enclosure

Six Armenian priests (7 May 1915):

According to the priests, they had been expelled in great haste from their houses, which were immediately plundered by soldiers and neighbours. They were then expelled amidst curses and beating by the gendarmes. The priests ask if they should possibly accept the suggestions made by the gendarmes to become Turks, as some people in the village of Hintyk had done.

1915-05-27-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador stated that he was only prepared to send an eye-witness report by Blank, the German missionary, on condition that this report would not be released to the press.

Enclosure 1

Walter Rössler (19 May 1915):

According to the German consul, although the inhabitants of the town of Dörtyol had called upon the inhabitants of Zeitun to rebel, nothing was known about the reaction of the recipients. The government seemed "to have viewed the conspiracy with a magnifying glass"; an entire people was to be held responsible in solidarity for the transgressions of individuals. The government's measures "led to the annihilation of the Armenians in entire districts".

Enclosure 2

Karl Blank (19 April 1915):

The German missionary from Marash reports on the expulsion of the Armenians from Zeitun and their inhuman treatment.

Enclosure 3

Karl Blank (14 April 1915):

The German missionary reports on Armenians expelled from Zeitun who spent the night in Marash, and their suffering. He is particularly outraged at the unconcealed joy of many Turks over the suffering of the Armenians. One of the motives for the expulsion was avarice, because only wealthy Armenians who had previously worked mainly with the government were deported.

1915-05-29-DE-001

From the Vice-Consul in Alexandrette (Hoffmann) to the Embassy in Constantinople

The government will act ruthlessly against the Armenians, as was also announced by General Fakhri Pasha.

1915-05-31-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Foreign Office

Enver Pasha planned to take stronger action against the Armenians and "to reinstate in Mesopotamia all those families which are considered to be not quite unobjectionable". The German ambassador requested that, in principle, the measures were not to be prevented and that Lepsius as well as other German-Armenian committees be informed accordingly.

1915-06-02-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Embassy Constantinople

As the only representative of Christian power, the Armenian people saw its natural protector in him. The situation was embarrassing and he requested that steps be taken with the Porte, which Wangenheim, however, refused.

1915-06-04-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wangenheim gives a review of a report by Johannes Ehmann, the parish priest from Harput, that the searches in Armenian houses did not turn up any incriminating evidence, but that the government was proceeding against the Dashnak and Hintshak Parties even though they were officially recognised. The Armenians had acquired weapons, thus raising the Moslems' distrust, but the enthusiasm for purchasing weapons had died down greatly during the past years, if not stopped altogether.

1915-06-04-DE-002

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Embassy in Constantinople

Wangenheim refuses to pass on the telegram sent by Scheubner-Richter on behalf of Bishop Sembat to the Patriarch in Constantinople, but has the Patriarch informed of the contents.

1915-06-05-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wangenheim reports on the government's communiqué which went beyond his draft and included details (such as the activity of Pardirmadjan and Suren) that gave "the key to the deportation decreed by the government".

Enclosure 1

Sublime Porte:

According to the communiqué it was completely untrue that massacres had taken place in the Ottoman Empire against the Armenians. There had been no actions whatsoever against the Armenians, because these people had done nothing to disrupt public order; rather, it was the agents of Russia and England in particular who called for revolt. The consuls of these countries had sent Ottoman Armenians to the Caucasus who were smuggled as agents into the Ottoman Empire from there in order to fan riots. The British had smuggled Separatist Armenians into Cilicia and, as a result, the Armenians in Zeitun had revolted. Thus, it was not the Turkish, but rather the governments of the Entente which had to be held liable.

Enclosure 2

Hans von Wangenheim:

Wangenheim's draft for the Supreme Porte's answer to the communiqué published by the Entente.

1915-06-06-DE-001

From the Undersecretary of State in the Foreign Office (Zimmermann) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to Zimmermann, Lepsius would like to travel to Constantinople to "make it clear to the Armenian leaders there that their loyalty towards the Turkish government is a necessity".

1915-06-06-DE-012

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Embassy in Constantinople

The German consul inquired if it would not be possible to spare at least the women and children. In an answer from Constantinople, Talaat agreed to ask the local Vali about the circumstances of the Armenians in Aleppo. Mordtmann noted in a memo that he presented the matter to Talaat Bey in a form which eliminated its being wrongly interpreted. Talaat made it clear to him in this discussion that the Turkish government wished to make use of the world war to decimate its internal enemies, the local Christians of all confessions.

1915-06-09-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Foreign Office

Wangenheim considers Lepsius' journey to Constantinople to be "inopportune", particularly as the Ottoman government does not want it to take place, either.

1915-06-13-DE-001

From the Undersecretary of State in the Foreign Office (Zimmermann) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

Zimmermann requests that Wangenheim overcomes the Porte's resistance to Lepsius' journey to Constantinople. Lepsius, who, according to Zimmermann, is an "easily tractable gentleman", would not undertake anything in Constantinople, which would not meet with the approval of Wangenheim and

the Turkish statesmen; on the other hand, he would alleviate the apprehensions of the Armenians in Germany, even if he did not "achieve anything at all".

1915-06-17-DE-001

From Johannes Lepsius to the Legation Councillor in the German Foreign Office, Rosenberg

Lepsius sends copies of two letters addressed to Wangenheim to the German Foreign Office.

Enclosure 1

Johannes Lepsius (11 June 1915):

Lepsius points out that it is practically impossible to divide Armenia. Both sides, Turkish Armenia and Russian Armenia, were about the same size and each power was attempting to pull the Armenians over to its side. The leading Armenian circles in the Ottoman Empire - Patriarchy, National Assembly and the Daschnakzoutians - were still willing "to be made use of by Turkey". It was important that "we ... routed German sympathy for Armenia onto Turkish ground". Now it is necessary to overcome the fear that the German-Turkish alliance could "force us to abandon the Christians of the Orient". His journey to Constantinople was important in order to state from his own experience "that Turkey has not surpassed the boundaries of military measures".

Enclosure 2

Orient Mission & DAG:

The managing boards of the German Mission for the Orient and the German-Armenian Association request that Lepsius' journey to Constantinople be made possible in order to "reinforce [the leading Armenian circles] in their loyal attitude towards the Sublime Porte".

1915-06-17-DE-003

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The deportations were being continued ruthlessly. It was also evident that the deportation was "not only motivated by military considerations". Talaat told Mordtmann that the elimination of the Armenians "was also in the interest of the Germans, being allies of Turkey, as Turkey could be strengthened in this way".

1915-06-21-DE-012

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter)

The German vice-consul should make an urgent presentation to the Vali that the massacre of the defenseless population must cease, because this could result in acts of revenge by the Russians and the Armenians in the occupied districts. Wangenheim said that he would make similar presentations to the Porte.

1915-06-22-DE-001

Form Johannes Lepsius to the Foreign Office

Lepsius informs the German Foreign Office on the complete extent of the deportations and warns that under the pressure caused by the events the previously loyal Armenian Committees could turn to the Entente. For example, the evacuations in Cilicia caused the German companies to lose all of their workers. The American, Bulgarian and Greek consuls approached by the Armenians had replied that only the German government was in a position "to put a stop to this evil, because it alone had influence on the Turkish government".

1915-06-22-DE-002

From Johannes Lepsius to the Legation Councillor in the German Foreign Office, Rosenberg

Lepsius points out that negotiations with the Russian Armenians are possible; the cessation of the battles around Van and the waiver of the Russian Armenians to influence their Turkish countrymen is conceivable in return for the release of the 120 arrested Armenian leaders and intellectuals as well as the waiver of further deportations.

1915-06-27-DE-013

From the Consul in Trapezunt (Bergfeld) to the Embassy in Constantinople

In the Vilayet Trapezunt alone approximately 30,000 persons were affected by deportations. It is feared that there will be terrible sacrifices among the women and children, because 300 kilometres of the road are contaminated with typhoid fever. The Vali referred to instructions from Constantinople.

1915-06-29-DE-001

From the Embassy Councillor in Constantinople, Neurath, to the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient, Friedrich Schuchardt

Neurath informs the Director of the German Christian Charity-Organisation that he should contact the American Embassy in Berlin concerning the protection of the mission station in Van. The relocation of the Armenian population was carried out for "military reasons", and this was already considered a fact when a place was "heavily populated by Armenians".

1915-06-29-DE-002

Form the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler reports on "the most horrible things against the Armenians" in Urfa and Diarbekir; only in Vilayet Aleppo was there still peace.

Enclosure 1

Jakob Künzler (20 June 1915):

Dean Künzler on the persecution of the Armenians in Urfa and Diarbekir. A Moslem traveller reported from Van on a bloodbath carried out by the Armenians against the Moslems. Künzler fears that things will turn out as "the famous Major", Nafis Bey, prophesied: after the war, the Armenians should be exterminated or forced to emigrate.

Enclosure 2

Karen Jeppe (18 May 1915):

Karen Jeppe complains of battles between Circassians and Kurds; the latter believed that the Circassians were acting on behalf of the government, and they did not understand that the government itself was in despair with regard to the Circassians' behaviour. The Armenians, on the other hand, knew this very well; they had always supported the government and now they were suffering injustices everywhere, against which the "better" Turks were protesting. The indigenous Moslem population was not at fault for these occurrences; rather, it was "the mismanagement from above". The Circassians were raping Armenian women, but respecting the Germans and their property.

1915-06-29-DE-005

Doctor's Report from the German Red Cross Hospital in Erzinjian:

A German doctor, probably Neukirch, reports on his own perceptions during the deportation of the Armenians from Erzinjian, as well as on what he was told by a Turkish soldier concerning the slaughtering of about 3,000 women and children in the Kemach ravine. He also repeats what the Mutessarif told him about the Armenian riots in Wan and Karahissar.

1915-06-30-DE-001

Notes by Mordtmann:

Mordtmann reminds that, according to Talaat, the deportations are being used to destroy the Armenians. He draws up a memorandum to the Turkish government in which he makes a record of the fact that the Turkish government is striving to extend the deportations, which are no longer justified by military reasons. He wanted to make this clear to the Turkish government in his memorandum and draw its attention in particular to the German-Armenian institutions.

1915-06-30-DE-002

From the Catholicos of the Armenians in Cilicia, Sahag II, to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

The Catholicos explains to the ambassador that the suspicion was incorrect that the Armenians did not highly respect the Germans. He and the Armenian people were very grateful to Germany for its charitable institutions and also expressed this gratitude to the Emperor during his visit.

1915-07-02-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Foreign Office

Wangenheim fears that Lepsius's journey "could cause us a great deal of inconvenience, particularly also through knowledge of the Armenians' terrible situation, and harm our other, more important interests" and advises that Lepsius be dissuaded from undertaking the journey. Zimmermann replies that Lepsius could not be moved to give up his journey, but that he would strictly follow the Embassy's orders.

1915-07-07-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador describes the further deportations and draws attention to the negative consequences of the deportations on the country's economy and, thus, on German interests as well. With the aid of a memorandum he wished to ensure "that we only approve of the deportations of the Armenian population insofar as they are necessary from a military point of view and serve to protect against riots".

Enclosure

Hans von Wangenheim (4 July 1915):

Wangenheim approves of the measures against the Armenians "insofar as their goal is to stabilize the national situation and to protect Turkey from attempts at a coup d'etat". But he points out to the Supreme Porte that after these events the Armenian question would once again be used as an excuse during peace treaties to interfere in matters of national concern to Turkey. Finally, he asked the government to take into consideration the diverse German commercial interests and the German charitable organizations which would be endangered by a hasty evacuation.

1915-07-08-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

According to Scheubner-Richter, despite the harshest protests his Armenian employees were deported, even though they were not accused of anything. This also showed how Turkey treated even its allies after the capitulations had been revoked. The embassy refused to intervene on behalf of the Armenian employees and adopted the Turkish arguments as its own that the Turkish employees had "influenced" the consul "in favour of the Armenians". Intervention in favour of the Armenian employees "might possibly even serve to worsen the fate of these people".

1915-07-09-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the ambassador, the consuls had reported from Aleppo and Erzerum on the massacre of Armenians and the destruction of Armenian villages and facilities. In Erzerum, the members of the Committee for Unity and Progress had set up a kind of secondary government.

1915-07-09-DE-002

From the Consul in Trapezunt (Bergfeld) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German consul, the Sublime Porte took measures against the Armenians after the riot in Van. On 24 June, the local leaders of the Armenian committee were arrested, after which about 30,000 Armenians were deported. During the first two days, the authorities had permitted many exceptions, but then revoked them "apparently upon orders from Constantinople". The Young Turk Committee was "the driving force for the action taken against the Armenians". Personal gains played a role here. Many Turks did not approve of the deportation. On the other hand, the Armenians, first and foremost the clergymen, had displayed "a very unpleasant character".

1915-07-09-DE-003

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

Scheubner-Richter informs that, in general, Chulussi, the Chief of Police, is considered to be the main culprit behind the massacres near Terdschan. In addition, the "Union and Progress" Committee plays a disastrous role as an alternative government.

1915-07-10-DE-011

From the Vice-Consul in Mossul (Holstein) to the Embassy in Constantinople

He was informed by the former Mutessarrif of Mardin that Reshid Bey, the Vali from Diarbekir, was raging in his Vilayet "like an eager bloodhound" against the Christians. In one night he let 700 Armenians be "slaughtered like sheep", among them the bishop. According to the vice-consul, firm measures had to be taken against Reshid immediately.

1915-07-1 l-DE-002

From the Consul in Adana (Büge) to the Embassy in Constantinople

Accompanying letter in which Büge considers it to be unlikely that the Embassy will intervene, as requested by Dobbeler, and, thus, does not go any further into details.

Enclosure

Benno von Dobbeler (10 July 1915):

Dobbeler describes the misery of the deportations and, as far as the reputation and the standing of the Germans is concerned, considers it intolerable that they merely stand by and watch. He requests that the German Embassy intervene in order to alleviate the hardships.

1915-07-12-DE-001

From Two Armenian Women to the Wife of the German Ambassador in Constantinople

Two wives of arrested Armenian intellectuals requested an interview. Mordtmann recommended that the Ambassador give his support so that notice would be taken of the Armenians placed before a courtmartial. Neurath, the Embassy Councillor, refused.

1915-07-13-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wangenheim encloses a report from the German eyewitness, Frieda Wolf Hunecke, and points out that this report has been left with both the Americans as well as the Armenian Patriarchat and will thus "be circulated further". Ms. Wolf Hunecke hid weapons for the Armenians in Everek and admitted this freely to the Embassy.

Enclosure

Frieda Wolf-Hunecke (28 April 1915):

Wolf Hunecke reports on weapons found in Everek and describes the torture of Armenians, both by the bastinado as well as by other means, especially that of a man whom she merely calls a "Circassian". She speaks of the inhabitants of Zeitun who have been deported to Sultani, of attempts by some

Christians to buy themselves out of military service, whereby a Greek was executed despite having paid money. The inhabitants were blaming the Germans for these events; everything depended on the behaviour of the German Ambassador: "in their opinion, he has power in Turkey which is equal to Emperor William's in Germany".

1915-07-16-DE-003

From the Ambassador in Constantinople (Wangenheim) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

It followed from a report enclosed by the vice-consul in Samsun that "on the one hand an Armenian conspiracy did in fact exist, but that, however, on the other hand, the rigorous measures of the Turkish government could not be regarded as justified". According to the German ambassador, he wished to prevent the hostile press from one day ascribing a share of the blame to the Germans.

Enclosure

M. Kuckhoff (25 June 1915):

Although, according to the German vice-consul, a "large Armenian conspiracy" took place all over Anatolia, the counter-measures were "so severe that they could not be indifferently accepted: this concerns no less than the annihilation of an entire nation." Christians who did not give up their faith were deported on a massive scale. The exiles' destination was Urfa, but it was clear "that no Christian Armenian would reach this goal". He pointed out the economic consequences to the local authorities, because "all doings and dealings in Anatolia will be destroyed by the extermination of the Armenian element". But the authorities had shown no understanding whatsoever. He feared "that the whole world would shift the blame for this onto Germany".

1915-07-17-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler reports on deportation processions of Armenians and rampant illnesses; he further reports that burials were refused for the Armenians. The harsh orders obviously came from Fakhri Pasha. Pamphlets agitating against the Armenians were also being distributed, and this was being blamed on the Germans.

1915-07-17-DE-003

Notes by Mordtmann:

According to the Armenian expert in the Embassy, he told Davitian, the Patriarchy's representative, that the Turkish rulers probably considered the consequences of the measures carefully. The continuation of the deportations indicated that this was an irreversible decision against which it would be useless to take measures. The Catholic-Armenian Patriarch, on the other hand, told him that all the Armenians in Marzovan and Malatia had also been killed. He replied that nothing could be done about this.

1915-07-21-DE-001

Notes by Mordtmann:

The Armenian expert reports on a conversation with the two nurses, Thora von Wedel-Jarlsberg and Eva Elvers, as well as both their and his own assessment with regard to the behaviour of Dr. Colley, the Red Cross doctor.

1915-07-25-DE-001

From the Consul in Trapezunt (Bergfeld) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

In order to investigate rumours that large numbers of corpses were being washed by the Deirmendere River into the sea, Bergfeld rode along the river for four hours with his American colleague and found only a few corpses. According to his information, the Armenians deported during the first few days had arrived in Erzinjian "without the loss of even one person", and for this reason Bergfeld considered "all rumours concerning wrongs against the Armenians deported from Trapezunt to be unfounded"; he assumed that the dead in the river had died along the way by means of suicide or illness. However, according to the deleted passage in his report, members of the Committee had enriched themselves at the expense of the Armenians.

1915-07-27-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Reports from witnesses whose authenticity he could guarantee confirmed the deportations from the south-eastern part of Turkey. In order to tighten the measures, Circassians and Kurds were deployed in part against the Armenians. There was no doubt that the Armenians Zohrab and Wartkes had been killed.

In the opinion of large circles of the population, including the Muslims, the Germans were the initiators of these measures. He asked if it would not be possible to prevent further atrocities and to save at least those Armenians from the coastal strip of the Vilayet of Aleppo, whose deportation had not yet begun. With regard to the official publication that the Ottoman government would extend its protection "to all honest Christians living peacefully in Turkey", the German consul in Aleppo wrote, "I can find no words to describe the depth of this untruth."

Enclosure

An official of the Baghdad Railway (27 July 1915):

The official reported on atrocities carried out against Armenians, and on Turks and Circassians who only reported for military service in order to kill Armenians. A Turkish major placed the blame on the Germans.

1915-07-28-DE-002

From the Consul in Smyrna (Humbert) to the Embassy in Constantinople

Humbert asks if, at the request of the Archbishop, the Ambassador would be prepared to intercede with the sultan on behalf of the seven Armenians sentenced to death because they stored bombs. Hohenlohe-Langenburg replies that, naturally, he could not intercede on behalf of persons who were found guilty of treasonous actions.

1915-07-28-DE-015

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

After a secondary government had first aggravated the deportations which, until then, had been relatively humane, the Supreme Commander of the 3rd Army now also began to carry out stricter deportations. The actual words of a leading personality were, that after the war there would not be "any more Armenians in Turkey". Almost all of the military and government officials were to be counted among the extremists. The people, on the other hand, feared that economic distress would break out.

1915-07-30-DE-001

"The Times" (July 30, 1915):

Lord Cromer writes that the German officials in Turkey showed a cynical disregard of the massacres of the Armenians and warns that, should Germany win the present war, it would dominate in Turkey at the expense of the Christians and Moslems there.

1915-07-30-DE-011

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Embassy in Constantinople

There were further eviction orders, according to the German consul, who requested of the Turkish government that it at least postpone the deportations. In addition, the Armenians in several towns were prepared to buy themselves off from persecution with a payment of 10,000 pounds each, or at least to receive permission to emigrate. Mordtmann added in a memo that the Patriarch in Constantinople had made similar suggestions to the Grand Vizier at some point in the past, receiving as an answer, "Are you trying to threaten us?"

1915-07-31-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

A priest sent to Der-es-Zor reports on the fate of about 15000 deportees for whom there is hardly enough money to pay for their food. Rössler reports on new deportations which are now to be sent to Syria. According to Rössler, the German Mission for the Orient in Urfa reported, "Women and children pass by here - a new kind of death march. Complete annihilation is certain."

1915-08-04-DE-001

From the Undersecretary of State in the Foreign Office (Zimmermann) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

Zimmermann instructs Wangenheim to collect suitable material for a White Book which may possibly become necessary "to justify our position", whereby it would be important to "demonstrate that there actually was an Armenian movement in Turkey with many branches which was hostile to the state, the suppression of which was a matter of self-preservation for the Supreme Porte". It should further be proved what had been done by the Germans to "ease the suffering of those affected".

1915-08-04-DE-002

Notes by Mordtmann:

Mordtmann reports on details concerning the deportations of the Armenians in the district of Ismit and Izmid as well as on the Black Sea coast.

1915-08-05-DE-002

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg)

As instructed, he kept his protests in the form of a friendly piece of advice. The Vali agreed with him, but was powerless, because he was under the command of the Turkish Supreme Commander. Large circles of the Turkish population who were sensibly thinking people disapproved of the policy of extermination. If the Armenians had wanted to defend themselves, the appropriate moment to do so would have been January 1915, when the Russians were only 35 kilometres from Erzerum and there were only a few hundred Turkish police stationed in Erzerum as opposed to three to four thousand Armenians in labour battalions. But they had remained calm, as did most of the deportees later on, who "meekly" allowed themselves to be slaughtered.

Enclosure 1

Garabeth Hadji Oglu Georgian (23 July 1915):

A farmer from Irdazur describes what he experienced during the deportation of about 10000 Armenians from plains of Passin. They were often attacked by Kurds (but not by those from Dersim) or by the irregulars accompanying them; this enabled one of the Kaymakams to increase his wealth.

Enclosure 2

Carl Schlimme (3 July 1915):

Schlimme, the German wartime volunteer accompanied members of an Austrian skiing mission and an Armenian family from Erzerum to Trapezunt. He reports on the experiences he had during the journey as well as on a suggestion made by the Turkish gendarmes, simply to kill the Armenians.

Enclosure 3

Gregorian Bishop of Erzerum (22 May 1915):

The bishop informed the German Vice-Consul that the Armenians from Erzerum had never given cause to accuse them of disloyalty, not even with regard

to military matters. He requested that his countrymen be placed under the protection of the German Embassy.

Enclosure 4

Joseph Melchisedechian, the Catholic Bishop of Erzerum (5 June 1915):

Without having given any cause whatsoever, the Catholic Armenians from Erzerum found themselves on the lists of the deported who would surely die on their way to foreign countries if they had no means of safety, no wagons and no food. He requested that the German Emperor put an end to this exodus.

Enclosure 5

Joseph Melchisedechian, the Catholic Bishop of Erzerum (14 June 1915):

In German, the bishop mourns the fate of those of his countrymen who had had no chance to survive the three-month march to Urfa without any assistance or protection whatsoever. He begged the Germans to come to the assistance of their Christians brothers.

1915-08-05-DE-003

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Embassy in Constantinople

It was considered certain that the Bishop of Kharput was murdered together with several priests and the sister of one of them between Diarbekir and Urfa. The sister carried the silver sacred objects with her, which fell prey to the gendarmes. The Embassy informed Monseignor Sayeghian verbally of this, who was to keep the source a secret should the information be used.

1915-08-06-DE-012

Notes by the Naval Attaché in Constantinople Humann:

According to the German naval attaché and personal friend of Enver, Hans Humann, Enver said in an interview that the Armenians had not been exterminated, which would not have been the worst thing possible, because "a small number would always remain", but that they had been distributed throughout Turkey "so that, for better or for worse, they would have to merge into the Turkish elements of the country". Enver cited the warnings to the Patriarch, and the speech by the Russian Foreign Secretary in the Duma, who spoke of the "loyal" Armenians. The Armenians had raged so thoroughly against the Ottoman population that of the 150,000 Turks in Vilayet Van only 30,000 Muslims were left alive. He had taken the point of view in the govern-

ment that an attempt should be made to get along well and peacefully with the Armenians; however, that draconian measures would be taken in the event of the smallest incident in the Eastern Armenian centres, because the Army had to have the assurance that there was no enemy at its back.

1915-08-07-DE-006

From the Mechitarists to the Embassy in Constantinople

The Mechitarists give information on what has been reported to them by eyewitnesses, among others a Turk, concerning the deportations of the Armenians, particularly along the Black Sea, but also from other regions.

1915-08-10-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German Vice-Consul in Erzerum, the Armenians were the people at the highest economical and cultural level in eastern Anatolia, strongly under French influence. Russia in particular had been able to win the Armenians to their side by means of propaganda, and until the present Germany had little to counter this with. He would have considered it the best solution to the Armenian problem for the Turks to succeed - with the help of the Russian Armenians - in capturing those border districts inhabited by the Armenians and, thus, to join those parts of Armenia which were under Russian as well as Turkish sovereignty. Now, such a union seemed hardly possible any longer, although the problems were more on the Turkish than on the Armenian side.

1915-08-11-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler presents a report from Künzler in Urfa and describes his intervention on behalf of the Armenian pharmacist at the German Hospital in Urfa.

Enclosure

Jakob Künzler (5 August 1915):

Künzler reports on the reign of terror of Ahmed Bey and Halil (Kut) in Diarbekr and Urfa, the assassination of Zohrab und Vartkes and the fate of his hospital.

1915-08-11-DE-011

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg) to the Consulates in Trapezunt, Erzerum, Adana, Aleppo, Mossul

The Armenian atrocities had reached such a proportion that we had expressed "our definite disapproval". Firm steps had to be taken against the assumption which was made in various corners that Germany was the initiator of these atrocities.

1915-08-12-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Urgent protests had to be made to the Sublime Porte against "the systematic slaughter" of the Armenians, particularly since other Christians were also affected by this and lately the Armenians in Ismit as well. The Armenian population of Constantinople was especially infuriated by this. When he was given the memorandum, Talaat assured that the Armenians of Constantinople would not be deported. According to the recommendation of the German ambassador, the German press should make it clear that the German government "without doubt does not approve of the enforced measures against the Armenians", because more and more often the Turkish population was of the opinion "that the German government is in agreement with the extermination of the Armenians and was even the instigator of it".

Enclosure

Hohenlohe-Langenburg (9 August 1915):

In a memorandum, the excesses taking place during the deportation of the Armenians are regretted, as well as the fact that the measures carried out in some towns such as Mardin have also been extended to the remaining Christian population. The German government complained that the Ottoman population is of the opinion that Germany approves of or even inspires the campaigns of violence.

1915-08-12-DE-002

From the Consul in Adana (Büge) to the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg)

The Vali Hakki Bey, who, according to the judgement of a Turkish officer, had particularly "useful" characteristics for such business, returned from suppres-

sing an Armenian revolt near Marash.[1] There was no doubt that the reason for this punitive expedition suited the government "extremely well". A government that "gave such bloody proof 6 years ago that it has these views" was capable of wishing "to exterminate everything that is Armenian".

1915-08-13-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to information given by the Vali Bishir Bey, Catholic Armenians are now also no longer exempt from deportation.

Enclosure 1

Franz Eckart (5 August 1915):

According to the head of the orphanage of the German Mission for the Orient in Urfa, two young Turks attempted to rape an Armenian woman on his land. People working close by for the Germans freed the woman, but were then driven away by the two Turks.

Enclosure 2

Notes made by an Austrian (11 August 1915):

An Austrian reported on deportation processions near Urfa consisting only of women and children who were completely rundown. Armenian women from Adiaman reported on their experiences during their deportation.

1915-08-14-DE-012

From the Vice-Consul in Mossul (Holstein) to the Embassy in Constantinople

The German Vice-Consul said that he had not heard that the Germans were the initiators of the atrocities against Christians. On the other hand, the point of view was widely believed that Germany was not undertaking any measures to ensure that the guilty were punished. Everyone knew that the Vali of Diarbekir "is the instigator of the terrible crimes committed on the Christians in his Vilayet". Not until we have forced the Porte to ruthlessly demand that the criminals who are sitting in official positions in Diarbekir, Mardin, Seert, etc., account for these allegations and to do so as quickly as possible, only then will they drop the suspicions held against us. The world has never experienced such atrocities as those committed in Vilayet Diarbekir.

1 Fundadjak.

1915-08-19-DE-012

Petition made by an Armenian

In a letter presented by the papal delegate, Monsignore Dolci, an Armenian describes the deportation of the Catholic Armenians from Ismidt. The poorer classes, in particular, were suffering and had to sell their children for about one Mark and their 15- to 20-year-old daughters for four Marks. The Armenian requested that three Catholic priests and five nuns who had been left behind at the train station be sent to Constantinople. Mordtmann learned from the Ministry of the Interior that privileges for Catholic Armenians had been revoked again.

1915-08-20-DE-001

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient Friedrich Schuchardt to the German Foreign Office

The director of the German Charity-Organisation sends six reports to the German Foreign Office made by German eyewitnesses to the genocide and requests assistance so that the German schools can keep their teachers. Furthermore, he wishes to journey to Constantinople, but the Embassy strongly advises him not to do so.

Enclosure 1

Karl Blank (6 April 1915):

The missionary Blank reports on the enlistment of persons for military service in Zeitun, their poor treatment and desertion as well as his attempts at mediation. He informed the authorities where the deserters were to be found and received in exchange the assurance that the innocent inhabitants of Zeitun would be spared.

Enclosure 2

Laura Möhring (12 July 1915):

Sister Laura Möhring reports on Armenian deportees in Der-es-Zor and their journey of suffering to get there. She then rode into the Amanus Mountains and reports on her encounters with deported Armenians there.

Enclosure 3

Benno von Dobbeler (12 July 1915):

Von Dobbeler reports on the deportations of the Armenians from Marasch.

This time, the Turks enriched themselves even more than during previous massacres.

Enclosure 4

Benno von Dobbeler (15 July 1915):

All of the Armenians in Entilli were being deported. There was misery everywhere.

Enclosure 5

Ernst Pieper (18 July 1915):

Pieper, the engineer of the Baghdad Railway, reports on Aleppo and the road along the Euphrates River, on the banks of which he saw countless mutilated corpses. Pieper describes impressions and quotes Turks who were ashamed and others who approved of the annihilation. The mutilated feet he saw were called "German drill" by the Turks.

Enclosure 6

Unknown (20 August 1915):

The author reports on Armenian massacres in Diarbekir and Urfa. More than 1000 notables of all confessions had been arrested and for the most part killed; about 700 young men were enlisted in military service and shot. Priests had been tarred and led through the town.

1915-08-21-DE-011

From the Chairman of the Baghdad Railway in Constantinople Franz Johannes Guenther to the Legation Councillor of the German Embassy in Constantinople Neurath

Accompanying letter: Mordtmann reports on statements made by the Germans Zabel and Hollbach who observed the deportation processions and went over their routes.

Enclosure

Seeger, Briegel, Janson, Maurer (16 August 1915):

Four Germans from Konia protested against the deportations which obviously amounted to a complete extermination of the Armenians.

1915-08-23-DE-013

From Colonel Stange to the German Military Mission in Constantinople

Stange, the German lieutenant colonel, reports on the deportations from Erzerum, on his knowledge of the deportations from other towns, and gives his assessment of those responsible in Erzerum. His conclusion: "The expulsion and annihilation of the Armenians was decided on by the Committee of the Young Turks in Constantinople, was well organised by them and carried out with the help of members of the Army and of voluntary bands."

1915-08-27-DE-003

From the Consul in Trapezunt (Bergfeld) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Bergfeld reports that the last Armenians have now been deported and probably murdered just outside the town. The Vali was endeavouring to soften the measures against the Armenians, but he was obviously helpless against his officials and the police organs, who were enriching themselves "in a most shameful manner".

1915-08-29-DE-001

From the Ministerial Envoy, Baron Max von Oppenheim, to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

In his presentation of the Armenian question, Oppenheim is of the opinion that, because of their behaviour, Turkey was justified in the measures it took against the Armenians, even if atrocities were committed against innocent people.

Enclosure 1

Djemal Pasha (16.03.1331):

Order to protect innocent Armenians

Enclosure 2

Djemal Pasha (02.04.1331):

All of the Armenians from settlements within the area of the 4th Army, who could become dangerous in future, are to be deported into the interior and Moslem refugees will be settled in their place. From case to case, the Armenians are to be regarded as fellow countrymen and their safety guaranteed.

Enclosure 3

Djemal Pasha (28.04.1331):

Exchange of dispatches between the Governor of Marash and Djemal Pasha with reminders to treat the deported Armenians with care.

Enclosure 4

Djemal Pasha:

Djemal lists several cases in which Armenians were ill-treated. He stipulates daily rates for the deported and rules for their safety.

1915-09-02-DE-002

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient, Friedrich Schuchardt, to the German Foreign Office

Accompanying letter in which Schuchardt calls the Armenians' revolt an act of desperation. In his answer, Zimmermann refuses to give the requested letters of recommendation

Enclosure

Benno von Dobbeler (1 August 1915):

Von Dobbeler reports that a group of about 2,000 Armenians was stationed between Marasch and Harunije that was apparently determined to die at home in a battle of desperation rather than in exile. The Vali of Adana was opposing them with the military which was on its way to Aleppo. The Turkish government was foolish enough to plunge the country into inner turmoil and civil wars. The German embassy would not listen to Dobbeler's advice not to turn the Armenians entirely against it.

1915-09-03-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler reports on the continuation of the deportations and murders not only of Armenians, but also of other Christians. He lists these according to reports on the events in different regions, which are included as enclosures. Permission from Djemal for Armenians to leave the country turned out to be a trick.

Enclosure 1

Jakob Künzler (23 August 1915):
Report on the events in Urfa.

Enclosure 2

Unknown (21 August 1915):

One of Rössler's European acquaintances reports on the disappearance of Greek Christians from Aleppo and the death of foreigners in Diarbekir.

Enclosure 3

Walter Rössler (17 August 1915):

In a letter to his colleague in Damascus, Rössler describes the deportations from Aleppo towards the south.

Enclosure 4

An Armenian (23 August 1915):

An Armenian reports on the Armenians' death marches and the fate of the deportees.

Enclosure 5

W. Spieker (2 September 1915):

The German official at the Baghdad Railway, W. Spieker, reports on a journey between Aintab and Marash, on maimed corpses along the roadside, heavily wounded Armenian men, women and children, the fate of several Armenian villages from which, in one case, only one 12-year-old boy could escape and thus survived, on the annihilation of the village of Fundadshak, atrocities committed against Armenians, on executions of Armenians, after which the Moslems marched to the German hospital and cheered Germany. The perpetrators were often Turkish soldiers and gendarmes.

1915-09-04-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg):

The German ambassador stated that Talaat presented him with the enclosed telegrams which were to prove that the deported Armenians were being well treated and fed, and that no more were to be deported. The consuls' reports spoke of quite the opposite. For this reason, the telegrams should not be given to the press. It is clear from Mordtmann's notes that the telegrams had only been sent incomplete. At the request of the Armenian Patriarch that the deportations be limited and relief action permitted, Neurath notes that these points could be raised at some point, but that frequent intervention would only weaken their effect.

Enclosure 1

1st order to the provincial authorities:
Order for the protection and feeding of the deported Armenians.

Enclosure 2

2nd order to the provincial authorities (29 August 1915):
Order for the supply of the deported Armenians at present in Eregli.

Enclosure 3

3rd order to the provincial authorities:
Order to supply three or four days' worth of bread for the deported Armenians.

1915-09-05-DE-001

From the Correspondent of the "Kölnische Zeitung" (Cologne Newspaper), von Tyszka, to the German Foreign Office

Tyszka describes the differences in the deportations according to the various regions and attempts to show the political connection. These were by no means just incursions; even the pro-Turkish Germans would confirm "that they had it in for the Armenians as a whole". The annihilation of the Armenians was "a drastic symptom of the predominant Turkish spirit". Turkey was determined "to create a purely Turkish national state". The Armenians could not be deported abroad to a Western country, because they "know everything that is happening in the interior".

1915-09-06-DE-001

From the Vice-Consul in Alexandrette (Hoffmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Hoffmann reports on the deportation of the Armenians from Alexandrette and the surrounding villages, the conditions of the deportation, the connections between deserters and the surrounding mountain regions, and points out the economic problems connected with the deportation.

1915-09-06-DE-002

From the Consul in Adana (Büge) to the Embassy in Constantinople

7 Armenians were murdered near Ulu-Kischla, 120 near Caesarea, and 62 young women were dragged off. The authorities used this opportunity to increase their wealth.

1915-09-09-DE-001

From the Vice-Consul in Mossul (Holstein) to the Embassy in Constantinople

As reported by Turkish troops and confirmed by the Chaldean Patriarch, all of the Christians in Djezireh were massacred by Kurds who had been hired by Fetki Bey, the Deputy of Diarbekir.

1915-09-09-DE-002

From the Vice-Consul in Samsun (Kuckhoff) to the Embassy in Constantinople

The Turkish authorities regarded all inquiries by the consulate, such as about the padres or the Catholic nuns, as interference in inner matters. The news from the interior was shocking: whoever did not convert to Islam was killed or died of privation. Neither Nebukadnezar nor Abdul Hamid, Timor Leng or Djingis Khan had managed to eradicate a people spread out over a wide country so completely within just a few weeks.

1915-09-10-DE-011

From the Consul in Adana (Büge) to the Embassy in Constantinople

According to the German consul in Adana, the orders that the Armenians receive better supplies was an audacious deception. The inspector sent there, Ali Munif Bey, brought with him counter-orders which naturally were followed by the authorities.

1915-09-14-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German consul in Adana, the orders that the Armenians receive better supplies was an audacious deception. The inspector sent there, Ali Munif Bey, brought with him counter-orders which naturally were followed by the authorities. The number of murdered Armenians had already surpassed the number of victims in 1909. Ismail Safa, the Committee leader, threatened general massacres if the Armenians were not deported. Hohenlohe-Langenburg writes that it was true that certain privileges were later restricted again. It appeared as if the provincial authorities were often under the influence of Committee leaders who were not responsible. There was no proof that the notifications were meant to "audaciously deceive" the Embassy.

1915-09-25-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Despite the orders of the Ottoman government, the deportations continued. Talaat readily promised to take remedial action, but the ambassador did not believe that the orders from the central office would bring about an improvement in the situation of the Armenians.

1915-09-27-DE-014

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Hohenlohe-Langenburg)

The German consul reported on the misery of the deportation trains which passed through Aleppo, and on the burial of the dead and dying. He further reported on the fate of the remaining Christians, especially from the region surrounding Mardin. 18 people were hanged in Marash. The revolt in Suediye was not yet over.

Enclosure 1

Ban on photography by Nizami (10 September 1915):

Order by the Military Commissioner of the 4th Army to all engineers and employees of the Baghdad Railway, under threat of penalty not to supply photographs of deported Armenians.

Enclosure 2

List of towns:

List of 43 towns where orphans come from who lost their parents during the deportation.

1915-10-01-DE-001

From the German journalist, von Tyszka, to the Undersecretary of State in the Foreign Office (Zimmermann)

Tyszka, the German journalist, reported in detail on his investigations.

Enclosure 1

Tyszka 1 (22 September 1915):

Based on reliable reports, Tyszka reports on the deportations of Armenians.

Enclosure 2

Tyszka 2 (29 September 1915):

Tyszka on the atrocities of the Armenians which, according to details from the Ministry of the Interior, they have supposedly committed.

Enclosure 3

Tyszka 3 (30 September 1915):

Tyszka on the Turks' alleged reasons for annihilating the Armenians.

1915-10-01-DE-004

Notes by the Legation Councillor in the Foreign Office, Rosenberg:

The Legation Secretary at the Foreign Office in Berlin noted that he urgently pointed out the reasons to the Turkish embassy councillor, Edhem Bey, particular the economic ones, which spoke in favour of considerate treatment of the Armenians. The latter indicated that the Armenians had killed 180.000 Muslims in the rear of the Turks. The evacuation of the Armenians had been carried out solely for military reasons.

1915-10-01-DE-006

From the Consul in Adana (Büge) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Büge passes on twelve reports on the deportations which officials from the consulate have recorded based on occurrences in the administrative district or on statements made by Armenians passing through.

Enclosure 1

Paul Kern (13 September 1915):

Deported Armenians had to pay for all services; occasionally, water was completely refused.

Enclosure 2

Azziz Bey (1 October 1915):

According to testimony from Assiz Bey, a Turkish officer, of the 60,000 Armenians deported from Kharput, barely 15,000 arrived in Mossul. According to information from two Kurds, all of the Armenians from Kharput, Diarbekir, Mardin and Verenshehir were massacred.

Enclosure 3

Sirpuhi (30 September 1915):

Osman Bey, the head of the orphanage, told Christian children from the orphanage that they had to leave the building or convert to Islam, because the Christian religion would not be tolerated in the Ottoman orphanage.

Enclosure 4

(24 September 1915):

Well-to-do Armenians from Adana were attacked and extorted by Moslems.

Enclosure 5

Stepan Garbejekian/Hakob Papasian (10 September 1915):

Deportees from Talas, near Konia, were extorted along the way.

Enclosure 6

Antaram Tersian and others (8 September 1915):

Witnesses report of massacres of the deportees from the towns of Ortä Köy and Hadji Köy.

Enclosure 7

Mariam and others (11 September 1915):

On the road from Josgad to Bagaslajan (in the Vilayet of Angora), Turkish soldiers shot and killed several hundred Armenian men. The gendarmes took money from the women and, in one case, killed the child despite this. Even water was only available against payment.

Enclosure 8

Séféré Göschbekian (1 October 1915):

The Kaymakan of Bogaslajan supposedly ordered all the massacres of the men from Josgad and the surrounding area.

Enclosure 9

Tinkojan, Hinasant and others (6 September 1915):

Report on the deportations and executions of all men over the age of twelve, as well as the kidnapping and defilement of young girls and women.

Enclosure 10

(1 October 1915):

Examples for bribery and personal enrichment by Turkish officials.

Enclosure 11

Khadschadur Krussian/Agop Hadjikian (1 October 1915):

The fate of the Armenians from Ismid and Akserai. Refusal of the gendarmes to shoot the Armenians.

Enclosure 12

Mikirditsch Nasarian (31 July 1915):

According to a report in an American newspaper, the son of the Vali of Van at that time supposedly had 700 Armenians and Assyrians massacred in Urma. The Russians (most of them Russian Armenians) who recaptured Urmia and witnessed the evidence of the murders, were supposedly the same ones who captured Van.

1915-10-02-DE-003

From Thilo von Westernhagen to the Embassy in Constantinople

Westernhagen reports that in the west the Armenians had disappeared; almost all the towns were without pharmacists and doctors, craftsmen were needed everywhere, and almost nothing grew on the Turkish fields. The inner circle around the Grand Vizier was chauvinistic and it had been admitted to him "that the Armenians needed to be exterminated to the last child". The Caucasus and Egypt should also become Turkish.

1915-10-07-DE-002

From the Chairman of the Board of Directors of the Baghdad Railway Company, Arthur Gwinner, to the Foreign Office

The Chairman of the Board of Directors of the Anatolian Railway Company sent the text of the "Loi provisoire" on the possessions of the Armenians, together with a comment by the head office that the entire text could have been stated more clearly in two articles: 1. All of the Armenians' possessions have been confiscated. 2. The government will confiscate the financial holdings of the deportees and pay (or not pay) their debts.

Enclosure

Loi provisoire (29 September 1915):

Regulations on the provisional law on the goods, debts and credit balances of the deported persons.

1915-10-12-DE-001

From Friedrich Faber, the Chairman of the Society of German Newspaper Publishers, to the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann)

F. Faber, the publisher of the "Magdeburger Zeitung" (Magdeburg Newspaper) and treasurer of the Evangelical Missionary-Relief Organisation, informs Zimmermann that he has undertaken everything to ensure that the deportations of the Armenians would not be treated in front of the German public and, in addition, that he wished to resign from his post as treasurer. After Lepsius' lecture to representatives of the press in Berlin, the publishers would be "certain to expect a new statement from me". "The pastor in Lepsius had run away with the politician in this environment, because the news from the foreign press was certainly the most unreliable source one could draw upon." For this reason, Faber requests a discussion with Zimmermann.

Enclosure 1

August Wilhelm Schreiber (7 October 1915):

In a letter to Hegel and Faber, Schreiber reports on a lecture by Lepsius at the beginning of October 1915 in Berlin and the reactions of those involved, especially Rohrbach. After the lecture, several heads of German missionary organisations had drawn up a petition to the Reichskanzler "in which the arguments for and against were brought up thoroughly". Both the petition as well as all of the negotiations had been confidential. The German Evangelical Missionary-Relief Organisation had been asked to "organise further meetings of those circles working in the Orient".

Enclosure 2

Editorial Office of the "Magdeburger Zeitung " (Magdeburg Newspaper) in Berlin (7 October 1915):

In an internal and confidential letter, the editorial office of the "Magdeburger Zeitung" in Berlin reports on a lecture given by Johannes Lepsius in Berlin at the beginning of October 1915. Lepsius described the situation of the Ottoman

Armenians in the months from November [1914] until April [1915]. 400 to 500 Armenian villages had been looted at that time and 26,000 Armenians murdered. During the following three months, the Turks had killed 100,000 to 200,000 Armenians. Enver justified that by stating that 40 million Turks finally wanted to secure their "national life". The American ambassador had offered to take all of the Armenians on ships to the United States. Turkey was ruining itself economically, and the Germans would also suffer losses, because the entire import was controlled by Armenians. Not only the Old Turks, but also the Young Turks hated the Germans.

1915-10-18-DE-011

From the Administrator in Aleppo (Hoffmann) to the Embassy in Constantinople

The evacuation of 20,000 deportees from Aleppo had been ordered. According to the Turkish Director for Political Affairs in the Vilayet, the deportees outside Aleppo would "all die", because the government had no financial means to settle them. Not only all the Christians, but to some extent the Muslims as well assumed that Germany had given its agreement to the mass murder, and occasionally they referred to Germany's example in Belgium. Mordtmann noted that Talaat also pointed out that Germany had killed 40,000 Belgians in Belgium.

1915-10-19-DE-002

From the Legation Councillor in Bern (Einsiedel-Wolkenburg) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Accompanying letter.

Enclosure

(Middle of September 1915):

An intermediary agent reports on a discussion with Salich Bey Gourdji, who drew up a report to Talaat for which he had been praised by the head of Talaat's cabinet. In his report he explained the persecution of the Armenians, which were obviously meant to exterminate them, with Turkey's predicament. Foreign countries, however, had to be informed in such a manner that the actions against the Armenians appeared to be humane. He also made recommendations as to how Turkey should act towards the Vatican, particularly out of consideration for Germany.

1915-10-22-DE-002

From the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann) to the Ambassador in Constantinople (Wangenheim)

The German Foreign Office wanted to abstain from making its own official denial for the time being and waits for the Turkish one. The American Ambassador, Morgenthau, was to be told that the agitation in the press was particularly damaging for the Armenians. The official denial agreed upon with Halil was too weak, and the Foreign Office expected an effect from Morgenthau's telegram. The official denial that Mordtmann drew up together with Halil holds numerous changes, particularly the justification of the deportations of the Armenians to those regions "where their settlement did not [present] any danger".

1915-10-26-DE-001

From the Chargé d'Affaires in Constantinople (Neurath) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

In order to counter the suspicions of certain Turkish circles that Germany plans to support foreign people in its future Turkish policy, aid for the Armenians should be kept to a minimum.

1915-10-26-DE-002

From the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann) to the Embassy in Constantinople

Zimmermann asks whether Schuchardt's journey would be safe if he abandoned plans to travel to the interior. The Embassy confirms this, provided Schuchardt only regulates his financial matters and avoids contact with Armenian circles.

1915-11-01-DE-001

From the General Manager of the Baghdad Railway Company, Günther, to the Chargé d'Affaires of the Embassy in Constantinople (Neurath)

Günther sends an eyewitness report from a "reliable gentleman" on the deportations.

Enclosure

Anonymous author (31 October 1915):

The author describes what he himself saw of the Armenian deportations on his journey from HaidarPasha to Aleppo, or what was described to him.

1915-11-04-DE-001

From the Vice-Consul in Mossul (Holstein) to the Embassy in Constantinople

According to Holstein, he heard that Field Marshal von der Goltz had ordered the 4th Army to use troops to suppress the rebellion near Midiat. However, it was not a rebellion, but rather Syrian and Armenian Christians who had been able to flee from the massacres and retreat to the mountains to defend themselves. In order to avoid bloodshed, he suggested negotiating with the besieged. Basically, Military Attaché Lossow agrees to this suggestion, however, v. d. Goltz had refused to let Scheubner-Richter, a German officer who had left for that region (and the administrator in Erzerum) interfere. Holstein had also suggested that he himself take part, and the Vali of Mossul had originally agreed to this, but then refused, because the operation to be carried out was a "purely internal" matter of the Turkish government.

1915-11-04-DE-011

From the Vice Consul in Mossul (Holstein) to the Embassy in Constantinople

A colonel from Halil's staff said to him that he also "had to slaughter" the Armenians in Mossul. The German consul urgently requested that Halil be ordered to prevent further massacres.

1915-11-06-DE-011

From the German Foreign Office to the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Neurath)

The Foreign Office conveyed a letter from the German doctor, Neukirch, from Erzinjian.

1915-11-06-DE-012

Notes by Mordtmann:

Mordtmann gave a review of statements made by the Swedish nun in German service, Alma Johansson, on the events in Musch.

1915-11-08-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German consul in Aleppo spoke on the so-called riots in Urfa, Suediye and Fundadjak, for which he saw no outside influence. The deportations were

continuing "with the most terrible results". The great number of corpses had resulted in epidemics which, considering the strategic importance of Aleppo, would have consequences.

1915-11-09-DE-011

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Neurath) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German chargé d'affairs, Scheubner-Richter found only empty and destroyed villages where previously the Armenians had lived on his way from Erzerum to Mossul. He saw no living male Armenians. Although the road had been cleared for his ride, the vice-consul from Erzerum saw many corpses of men, women and children. The Swedish nun, Alma Johansson, also reported that all of the Armenians on the plain of Musch had been killed.

1915-11-10-DE-011

From the Reichskanzler (Bethmann Hollweg) to the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Neurath)

Bethmann Hollweg instructed Neurath to use his influence with the Sublime Porte in favour of the Armenians and to direct his attention to the measures taken: that they not be extended to other parts of the Christian population.

Enclosure 1

German Protestants (15 October 1915):

The most important representatives of German Protestant circles describe the deportations and the murder of about one million Armenians in Turkey. Public opinion in the neutral countries saw "Germany as being jointly responsible for the internal events". The German Protestants doubt Turkey's theory on the revolutionary activities of the Armenians, but even these would not justify "the outrageous measures taken". The events were "simply unbearable for the rest of Christianity".

Enclosure 2

German Catholics (29 October 1915):

The Mission-Board of the Central Committee for the General Congregation of Catholics in Germany requests that the Reich Government does "everything possible to ease the Armenians' situation" "which can bc done without endangering the relations of the military alliance".

1915-11-12-DE-003

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient Friedrich Schuchardt to Rosenberg, Legation Councillor in the German Foreign Office

The director of the charity organisation reports that, at the request of the head of the American Board, he used his stay in Constantinople to visit the American ambassador. He wished to inform the Foreign Office in a later report on further details, as well as on the "glorious deeds by our allies against the Armenian people" reported by Sister Alma Johansson or on forged dispatches from the interior.

1915-11-12-DE-012

From the Reichskanzler (Bethmann Hollweg) to the Director of the German Evangelical Missionary-Relief August Wilhelm Schreiber

Bethmann Hollweg assured the Director of the German Protestant Mission-Board, Schreiber, that he would do everything in his power to take the latter's worries into account.

1915-11-12-DE-013

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Neurath) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Originally, von der Goltz had given the order to proceed against the Christians who had barricaded themselves together with the Armenians between Mardin and Midiat. Consul Holstein requested that Scheubner-Richter take part in the negotiations, but Goltz did not want German officers to become involved in these internal matters.

Enclosure

Embassy Constantinople (11 November 1915):

In this record in the form of instructions to the individual consulates concerning the persecutions of the Armenians, the embassy considers the deportations of the Armenians to be justified insofar as they can be substantiated by military reasons, but not those atrocities which go beyond this and which are listed individually. There had always been intercessions for a better treatment of the Armenians, even if these had been carried out in the form of friendly advice and the humane point of view had deliberately not been emphasised. Forceful measures must be taken against frequent claims that the Germans were the originators of these atrocities.

1915-11-16-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German consul in Aleppo opposed the report put out by the Turks in the "Norddeutsche Allgemeine Zeitung" with his report which was based on eyewitness evidence. According to this, the Armenian fighting in Urfa was solely for the purpose of defence, and they had definitely not seized the Muslim parts of the town and begun to slaughter these people.

Enclosure

"Norddeutsche Allgemeine Zeitung" (27 October 1915):

The semi-official German government newspaper presents only the Turkish version of the battles in Urfa.

1915-11-16-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler sent an eyewitness report on the military supply and communications road from Aleppo to Deir-es-Zor which was contaminated with typhoid fever. The German military doctor, Dr. Schacht, who travelled on the river, wrote to him from Deir-es-Zor, "I have seen many bad things along the way. What people are saying is true."

Enclosure

German eyewitness on Der-es-Zor (11 November 1915):

An unnamed German sent by Rössler on a business trip describes his experiences on the cross-country journey from Aleppo to Deir-es-Zor. All of the towns were overcrowded, all the shops empty, and he saw starving people and corpses in all stages of decay everywhere. In Sabkha, the Armenians had attempted to resettle; in Deir-es-Zor, the population had doubled and 150 to 200 Armenians were dying every day, thus making room for new processions of deportees.

1915-11-17-DE-001

From the Consul in Damascus (Loytved-Hardegg) to the Embassy in Constantinople

Consul Loytved reports that two gang leaders were hanged in Damascus for the ill-treatment and robbery of Armenians and leaves it to the Ambassador's discretion to make use of "this politically clever measure of Djemal Pasha" in the German press.

1915-11-18-DE-001

From the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann) to the Ambassador in Constantinople (Wolff-Metternich)

Accompanying letter to transcripts of two documents: the Committee resolution signed by Böttrich on the "removal of Armenian railway employees" and the outraged statement on this by the Deputy Director of the company.

Enclosure 1

The German Lieutenant Colonel Böttrich:

The decree by the Ottoman Committee of the Ministry of War and the Ministry for Public Works, which orders the deportation of Armenians employed by the railway company and which Böttrich, the German officer in the service of the Turks who is responsible for the Baghdad Railway, signed himself.

Enclosure 2

The Deputy Director of the Baghdad Railway:

The Deputy Director of the Baghdad Railway points out that through his signature Böttrich has supplied both the adversaries and the Turks with proof that the Germans not only did nothing against the persecution of the Armenians, but even signed certain orders.

1915-11-22-DE-001

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient Friedrich Schuchardt to Rosenberg, Legation Councillor in the German Foreign Office

Schuchardt sends Rosenberg two eye witness reports and informs him that he has given both enclosures to Mordtmann for filing.

Enclosure 1

Alma Johansson:

Alma Johansson, the Swedish nun, reports on the treatment of the Armenians in Musoh and the surrounding area since November 1914, and their final annihilation in July 1915.

Enclosure 2

Magdalena Didszun:

Sister Didszun reports on her experiences in Hadjin and the surrounding area.

1915-11-29-DE-001

From the Secretary of State of the Foreign Office (Jagow) to the Ambassador in Constantinople (Wolff-Metternich)

The Secretary of State of the German Foreign Office requested his ambassador in Constantinople to present himself to the Porte. It was not in Turkey's interests to rob itself of one of the country's economically most important parts of the population. Furthermore, the German government expected Turkey to counter the rumours that Germany had incited Turkey to persecute the Armenians.

1915-11-29-DE-003

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Accompanying letter .

Enclosure

Max von Oppenheim:

Description of the Armenian revolt in Urfa.

1915-11-30-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Accompanying letter to eyewitness reports. Rössler writes that during the past few months he heard many reports of that kind, but that he had kept silent, because he had had no credible witnesses. This had now changed with Manukian, "who could be regarded as an irreproachable witness".

Enclosure 1

Magdalena Didszun (15 November 1915):

Request to inform the Emperor of what was happening in Turkey on the part of dishonourable "friends".

Enclosure 2

Sarkis Manukian (25 November 1915):

Manukian, who studied in Germany, describes his experiences in a deportation procession from Erzerum to Surudj.

Enclosure 3

Magdalena Didszun (30 November 1915):

Complaints about the suffering of the Armenians and the injustice of putting the blame on Germany for this.

1915-12-07-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador wrote to the Imperial Chancellor that, concerning the deportations, he had used "an exceedingly sharp language" with the leading Turkish politicians, but that he believed that protests would not achieve anything and Turkish denials that no more deportations would take place were worthless. "In order to achieve any success in the Armenian question, we will have to inspire fear into the Turkish government regarding the consequences," he demanded and formulated a possible article in the "Norddeutsche Allgemeine Zeitung" in which the attempts by the Germans to end the measures were pointed out. His suggestion was that the German press should express its displeasure over the deportations and "stop gushings over the Turks". The achievements in Turkey had, in truth, been the achievements of the Germans. "Without our help that inflated frog would collapse." Zimmermann, Undersecretary of State at the German Foreign Office, noted that although a publication was necessary, it should be softened. Secretary of State Jagow admonished that the conclusion of the article, in particular, should be kept in a more friendly tone towards Turkey. Chancellor Bethmann Hollweg rejected everything. The only goal was "to keep Turkey on our side until the end of the war, no matter whether as a result Armenians perish or not".

1915-12-09-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador reported that he had a serious discussion with the Grand Vizier on the Armenian question and also on the rumours, especially those in Anatolia, that the Germans were encouraging the persecution of the Armenians. The Grand Vizier pointed out that entire districts had been organised for rioting. Djemal, however, who, according to Metternich, "also belonged to those Turks who were ashamed", demanded certain alleviations for the Armenians. Thus, the Armenians in Aleppo were allowed to stay in the

area, and those Armenians who were employed by the Baghdad Railway were recalled from the deportation.

1915-12-18-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador reported that Talaat explained to him that he had taken extensive measures to feed the Armenians and to punish offences against the property and the lives of the Armenians. 20 people had just recently been executed who had been guilty of such offences. Those Catholic and Protestant Armenians who had generally proved themselves not to be revolutionary would return to their homes, insofar as this was possible. He had opposed the rumours that the Germans had encouraged the persecution of the Armenians. Talaat stated that in a similar case, however, the Germans had also wiped out a revolutionary movement in Germany by means of force. Metternich considered this a "peculiar opinion" which he had also encountered among Talaat's colleagues.

1915-12-20-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler replies to two articles in the Frankfurter Zeitung. According to him, it suppresses the truth and fights only against excesses, or secondary symptoms. Four-fifths of all Armenians had been deported and the objective was "an Armenia without Armenians", as the Deportation commissioner sent by the Ministry of the Interior openly stated. Reporting in Germany did not even meet its own censorship regulations, in which facts could never be kept secret permanently.

Enclosure 1

"Frankfurter Zeitung":

There had been talk in the British House of Lords of a figure of 800,000 Armenian victims and of Germany's complicity, even though the events in Turkey, "on which, by the way, no credible news has yet been received".

Enclosure 2

"Frankfurter Zeitung":

No one "who knows the circumstances in Turkey" would believe the figure of 800,000 Armenian victims in Turkey spread by Lord Cromer. "All of the

hypocritical malice of our enemies lies in the fact that it is now being said that we Germans assist the Turkish rabble in its pogroms. Quite the opposite is the case. We are attempting to calm the 'Anatolian people's soul' which has gone berserk and to protect the innocent." However, "the Turkish government must get things under its control. Any type of lynch justice by the excited masses must be avoided under all circumstances".

1915-12-21-DE-002

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the German Foreign Office

Metternich passes on the results of negotiations between Sommer and the Armenians in Teheran which Sommer had telegraphed to the embassy. Establishment of an autonomous Armenia along the lines of a German state or a Swiss canton. Jagow's answer: let negotiations die out.

1915-12-21-DE-011

Notes by Mordtmann:

The Consul General ascertained that there were forced conversions to Islam in various regions.

1915-12-31-DE-003

From the Embassy in Constantinople to the Consulate in Mossul.

Upon inquiry by the Embassy of the fate of Mr. Stepan Tschiradjian, Holstein informs that nothing is known of this, but that none of the Armenians banned from Diarbekir had reached Mossul. The Vali had informed him that "none of the Armenians from Diarbekir had stayed alive".

1916

1916 1916-01-03-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich)

Rössler presents reports on the deportations and particularly emphasises Vice-Consul Hoffmann's report. He agrees with the main points in that report.

Enclosure 1

Hermann Hoffmann-Fölkersamb (8 November 1915):

In a very detailed report, the German vice-consul in Alexandrette reports on his information on the deportation in the month of October 1915, as well as his political assessment.

Enclosure 3

W.Lechzig (15 October 1915):

The assistant clerk in the consulate in Alexandrette reports on the collecting point for deported Armenians in Tell Abiad.

Enclosure 4

Niepage &Co (15 October 1915):

Niepage, the German teacher, and three of his colleagues report on their observations among the Armenian refugees in Aleppo.

1916-01-03-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler adds to the enclosed reports that Djemal Pasha himself did not want the Armenians to be annihilated and that he had several Kurds hanged who had laid hands on Armenians. His will alone, however, was not able to stop the annihilation. Not only dead Armenians, but also those who were still alive, although totally exhausted, were nibbled at several times by dogs.

Enclosure 1

Jakob Künzler (5 December 1915):

Künzler describes the events in Urfa from August until the beginning of December 1915, which preceded the deportation and murder of the Armenians.

Enclosure 2

Bastendorff (18 December 1915):

Bastendorff, the engineer working for the Baghdad Railway, reports on the fate of the Armenians driven into the desert between Ras ul Ain and Tell-Abiad, where he was supervising work on the Baghdad railway line. Most of them were sent back and forth so long until they died, and the Kaymakam expressly designated this as desired ("let them croak").

1916-01-11-DE-001

Question from Karl Liebknecht, Member of the Reichstag, in the 26th Session of the Reichstag:

During the session of the Reichstag on 11 January 1916, Karl Liebknecht, the social-democratic Member of Parliament, asks whether the Reichskanzler is aware of the fact that hundreds of thousands of Armenians in the allied Turkish Empire were massacred. The Head of the Political Department in the German Foreign Office, von Stumm, replies that the Reichskanzler is aware that the Sublime Porte had been compelled by rebellious machinations of the enemy to evacuate the Armenian population in certain parts and had allocated new residential areas to them. He could not disclose further details. In an additional question, which was not answered, Liebknecht asked whether the Reichskanzler was aware that Lepsius had "virtually spoke[n] of an extermination of the Turkish Armenians".

1916-01-18-DE-001

Notes by the Foreign Office:

A passage in a letter was treated with the utmost secrecy, in which the author, Dr. Ritter, had reported that one of the Armenian women found dead along the roadside had nails hammered through her hands and arms.

1916-01-24-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador reports on the attempts made by the authorities to force the Armenians to convert to Islam.

1916-01-26-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich)

Only those Armenians who can produce a "teskere nufus" (certificate granting the right of abode) will not be expelled from Aleppo. Even those who had moved to Aleppo a long time ago, but still have a certificate granting the right of abode from their previous town must now expect to be deported.

1916-01-26-DE-004

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient, Friedrich Schuchardt, to the German Foreign Office

Accompanying letter to reports by Paula Schaefer and Beatrice Rohner.

Enclosure 1

Paula Schäfer (16 November 1915):

The German sister describes the Armenians' misery in the plains of Baghtsche.

Enclosure 2

Beatrice Rohner (26 November 1915):

Sister Rohner, the Swiss nun, describes the conditions in a camp in Mamouret.

Enclosure 3

Paula Schäfer (1 December 1915):

The sister describes the Armenians' misery in the camp in Islahije.

1916-01-27-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wolff-Metternich considers a church collection as suggested by Father Straubinger, who works in Constantinople, to be pointless, because the Turks would prevent assistance to the Armenians.

1916-01-31-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler sends a letter from Künzler and reports on forced conversions to Islam and the flight of Armenian Protestant clergymen to the south, arranged by Kress von Kressenstein und Djemal Pasha.

Enclosure

Jakob Künzler (17 January 1916):

Künzler reports on the fate of the Armenian nurses in the hospital and their usually forced conversion to Islam.

1916-01-31-DE-003

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Wolff-Metternich evaluates the possibilities of the reimbursement of German creditors who have suffered damages because of the deportations of the Armenians. In his factual and legal assessment he comes to the conclusion that claims should not be based on the deportation of the Armenians itself, but rather on the illegal infringements and excesses of Turkish authorities in order to make the Turkish government liable for damages. In his factual examination he establishes the involvement of the different Turkish authorities in these actions.

1916-02-09-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

There is a detailed report on the fate of the deported Armenians on the road between Aleppo and Deir-es-Zor. Although Djemal succeeded in receiving permission in Constantinople for the Armenians between Akhterin and Bab to stay, this order was changed again. The deportees were still being sent to Deir-es-Zor, with catastrophic results.

Enclosure

Wilhelm Litten (6 February 1916):

Wilhelm Litten, the German consul in Täbris, travelled from Baghdad to Aleppo and, as one of the very few diplomats to pass this stretch of death for the deported Armenians, wrote notes day by day and sometimes even minute by minute on his impressions in his very extensive report. Litten noted each individual finding with professional precision, but also gave his overall appraisal.

1916-02-10-DE-002

From the Treasurer of the American Bible House in Constantinople (William W. Peet) to the Consul General of the Embassy in Constantinople (Mordtmann)

Accompanying letter in which M. Peet informs that he will send Sister Rohner and Schaefer 500 Turkish Lira every month.

Enclosure

Beatrice Rohner (17 January 1916):

Sister Rohner describes the misery of the orphans who have remained behind and urgently requests that M. Peet from the Bible House send more money to help the children.

1916-02-14-DE-002

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient Friedrich Schuchardt to the Foreign Office

Accompanying letter

Enclosure 1

A preacher (31 December 1915):

Report by the preacher from Aleppo on the misery and death of the deportees in the cold of winter. Many of them have sold everything, even their children, and are now often even without clothes.

Enclosure 2

Beatrice Rohner (29 December 1915):

The sister reports that Djemal Pasha refused her and Paula Schaefer's request to travel through the area surrounding Aleppo, but offered that they take over the dilapidated orphanage in Aleppo, which they accepted.

1916-03-03-DE-001

From MP Matthias Erzberger, to the Legation Councillor in the Foreign Office, Rosenberg

Erzberger gives the Legation Councillor in the German Foreign Office, Rosenberg, his memorandum on the situation, mainly in connection with the Catholic Armenians.

Enclosure

Matthias Erzberger:

In a memorandum on the measures taken in favour of the Christians in Turkey, Erzberger reports on the Catholic communities of the Armenians and that the Catholics were being treated just like the Gregorians even though their loyalty to the state was well known. His suggestion: the Order of the Knights of

Malta should feed the expelled Armenians, who should then be allowed to return or to resettle close to the Baghdad Railway where they could be supervised and taken care of more easily. Furthermore, the religious needs of the Armenians should be met.

1916-03-27-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Despite all assurances to the contrary, the Porte seems to have set about "also decimating the remainder of the deported" and, "if possible, exterminating those who have escaped" before a peace treaty is made. Many Armenians in Aleppo and Adrianople had converted to Islam in order to avoid deportation. Furthermore, Rössler welcomes the suggestion made by Vischer, the Swiss doctor, to travel to Turkey and recommends that he give Baghdad as his point of destination, enabling him to visit Deir-es-Zor without arousing suspicion, where most of the surviving Armenians have settled.

1916-03-29-DE-002

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German consul reported from Damascus that Djemal told him in confidence that he personally wished to ease the fate of the Armenians as far as possible, but that he had strict orders from Constantinople to refuse German and American involvement in relief operations.

1916-04-01-DE-001

From Ernst Jacob Christoffel, the Head of the Home for the Blind in Malatia, to the Consul General at the Embassy in Constantinople (Mordtmann)

Christoffel describes what he has seen and heard of the remains of the Armenians on a journey. Even Armenian road workers who had converted to Islam were in danger of being killed at a later stage.

1916-04-03-DE-002

From the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to Metternich, the Turkish government supports the view "that re-

location measures were not only justified in the eastern provinces,... but also in the entire country for military reasons". Metternich lists the damages suffered by German firms and discusses possible claims for compensation.

1916-04-06-DE-011

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Embassy in Constantinople

Most of the 14,000 Armenian deportees in Ras ul Ain were killed by Circassians "and other similar people".

1916-04-07-DE-003

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Embassy in Constantinople

In several telegrams, Rössler points out the contradictions between the orders supposedly given by the Minister of the Interior to the local authorities and maintained to the Embassy, and the true circumstances on the spot. According to statements made to the Embassy, those Armenians residing in Aleppo as well as the Catholic Armenians were to be exempted from deportation; in truth, they are being deported. The Embassy then sends an aide mémoire to the Sublime Porte.

1916-04-15-DE-001

Memo from Theodor Weber, Legation Councillor at the Embassy in Constantinople:

Straubinger learned from a reliable source that the Armenian population in Aleppo as well as that in Angora were once again threatened with deportation, even though the Porte had given placating reassurances to the Embassy only a few weeks earlier. Neurath notes that he had just discussed this problem on 15 April with Talaat, who wanted to give new instructions.

1916-04-16-DE-001

From the Consul in Erzerum (Schulenburg) to the Embassy Councillor at the Embassy in Constantinople (Neurath)

Schulenburg asks Neurath to assist Anna Tschilingirian, an Armenian, in travelling to Germany, according to her wish. In addition, he goes into his present task of forming a liaison with the Caucasians, describes Enver Pasha as a Minister of War who is disliked by the army and claims that the Armenian massacres in the previous year were to 99 per cent lies that arose from the

"tremendous cowardice of these people and the Orientals' incredible tendency to exaggerate".

1916-04-27-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The deportations and, thus, the deaths of Armenians were still continuing and the details to be reported made it clear "that it is intended to bring about their annihilation". Entire camps on the river Euphrates were annihilated; this included the largest part of a concentration camp consisting of 14,000 deportees. According to regulations, the percentage of deported Armenians in Deir-es-Zor compared with the residential population was not to surpass ten per cent, which meant that 13,000 Armenians of the 15,000 deportees sent there had to be sent on elsewhere. Now the Armenian refugees in Aleppo were not only being "severly hunted down", but they had also begun to deport those residing there.

1916-05-10-DE-002

From the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient, Friedrich Schuchardt, to the German Foreign Office

Accompanying letter.

Enclosure

Klara Pfeiffer (7 March 1916):

The German nun reports on her experiences and observations with regard to the deportations in Mesereh and the surrounding area.

1916-05-12-DE-001

From the Armenian Patriarch in Constantinople (Zaven II) to the German Embassy in Constantinople

Appeal to the German government to avert further deportations.

1916-05-30-DE-001

From the Consul in Damascus (Loytved Hardegg) to the Embassy in Constantinople

The German consul in Damascus reports on a discussion with the relief organisation set up by Djemal to assist deported Armenians. Its chairman, Hussein

Kasim Bey, was an honourable man, but he was having the greatest difficulty in carrying out his duties, because the authorities were working against him. Loytved Hardegg recommends that funds from the Swiss Relief Organisation be passed through him to the Armenians.

1916-06-29-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

An intermediary agent visited the Euphrates area and confirmed that "the slow and agonizing process of extermination is still being carried on". Deportation had also begun again in Aleppo.

Enclosure

Beatrice Rohner (26 June 1916):

Report on the journey of an intermediary agent to Deir-es-Zor und the surrounding area.

1916-06-30-DE-011

From the Consul in Damascus (Loytved Hardegg) to the Embassy in Constantinople

The German consul reports from his sphere of operations that all Armenians were more or less being forced to convert to Islam.

1916-07-10-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The persecution of the Armenians has entered its final stage. The Turkish government is not prepared to be sidetracked in the implementation of its programme, "settling the Armenian question by destroying the Armenian race". As Father Christoffel expressed it, the Armenians all over the country were "either being deported or converted or killed". As lamentable as it was that Germany had not been able to "bring the Armenian policy of the Porte onto a reasonable course", no one could derive the right from this to make accusations against Germany. Not we, as is so often claimed, "but our enemies have shown the Turks the ways of rendering suspicious elements of the population harmless without any respect for human rights". Note by Wilhelm II. below this document: "correct!"

1916-07-10-DE-002

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich)

Accompanying letter by Rössler, in which he refers to the down-to-earth description by the author of the enclosure. The latter is one of those who worked for the Baghdad railway and were deported.

Enclosure

Leon Khatschadurian (9 July 1916):

The author reports on his deportation with a troop of about 1,000 people, of whom 623 were still alive in Urfa. As he managed to escape, he knew nothing of the fate of the deportees. However, Arabs had assured him that they were led to their death by gendarmes.

1916-07-29-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German consul in Aleppo, witnesses are reporting from several towns along the river Euphrates on new deportations and mass murders of the Armenians. 55,000 Armenians are allegedly buried in Meskene alone. In the area surrounding Urfa, trains full of deported women who had previously hidden themselves or been taken in by Muslim families are once again being reported. The deportations ceased in Aleppo on 12 July because of a conflict on whether rich Armenians had bought themselves the right to return. The Vali then gave orders to the surrounding villages that no Armenian was to be allowed to return to Aleppo as this would amount to a declaration that the Armenians were outlaws.

Enclosure 1

Araxia Djibedjian (3 July 1916):

Araxia Djibedjian writes from Deir-es-Zor to Beatrice Rohner that, once again, she was almost in a position to work normally, but that the renewed deportations made everyone extremely sad. All of the clerics and male leaders had been arrested, and everyone had to leave by the end of the week.

Enclosure 2

Araxia Djibedjian (22 June 1916):

The Armenian woman describes the conditions in Deir-es-Zor. Young people plodded like old men, using canes, and every day three to four young girls had

to be bought back, because otherwise they would be sold to cover the rent. Many were nourishing themselves on grass, but this, too, was coming to an end. Especially the children were simply dying off.

Enclosure 3

Araxia Djibedjian (12 July 1916):

The people looked hardly human at all any more. There was no longer any difference between poor and rich.

Enclosure 4

Vartan Geranian (28 June 1916):

Preacher Geranian writes that there were about 1000 tents in Haman. Hundreds of abandoned, wretched children wandered around among the tents. People fought over the blood which dripped from slaughtered animals onto the ground, chewed on the bones which they found on manure heaps and picked through horse manure for grains. They ate the flesh from animals and people killed in action.

Enclosure 5

Der Boghossian (30 June 1916):

Preacher Der Boghossian writes that he begged for a crowd of over 2500 hungry people who were almost reduced to skeletons.

Enclosure 6

Paula Schaefer (13 July 1916):

Sister Schaefer reports that thousands were forced to drink the sewage water of the town of Marash, even though the river Aksu was only five minutes away. It had been a "glorious series of robberies and murders on the part of the police and soldiers". The expellees "all perished".

Enclosure 7

Jakob Künzler (22 July 1916):

Künzler writes that he was successful in gathering about 150 orphans, thus saving them from starvation. "There are more, but there's not enough of anything for everyone."

1916-08-02-DE-002

From Philipp Scheidemann, Member of the Executive Committee of the Social Democrat Party of the Reichstag to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Scheidemann requests information on what the governments allied with Turkey plan to do to "influence the Turkish government to end the slaughtering". In his answer, according to Bethmann Hollweg, the government was informed in detail of the developments in Turkey and would bring its influence to bear on the Turkish government at every opportunity.

1916-08-09-DE-001

From the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Wolff-Metternich) to the German Foreign Office

Metternich assures that he is not one of the two high-ranking diplomats who made scornful remarks on the loss of the Armenian territories, about which Enver had complained to General von Lossow.

1916-08-29-DE-001

From the Administrator in Aleppo (Hoffmann) to the Embassy in Constantinople

Vice-Consul Hoffmann reports on the systematic annihilation of the Armenians in the confluence of the Euphrates and the Chabur, the deportation of the Armenians from Allepin and the dissolution of the orphanages. Boys over 13 were deported, girls over 13 were put in Turkish harems, the younger children "were led towards Islam, insofar as they survive the administration of Turkish orphanages". The forced conversions to Islam continued in the south of Syria.

1916-09-05-DE-001

From the Administrator in Aleppo (Hoffmann) to the Embassy in Constantinople

Hoffmann, the Vice-Consul and Rössler's representative, writes that the statements in the report from 29 August had been confirmed by other trustworthy sources. Sekki Bey in particular, the Mutessarrif in Der-es-Zor and a Circassian, took especially brutal action against the Armenians. Of the 19,000 Armenians on their way from Der-es-Zor to Mossul, only 2,500 arrived. The orphans in German institutions are to be deported to a large orphanage in Konia.

1916-09-10-DE-001

From the Secret Civil Cabinet of the Emperor (Valentini) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Accompanying letter

Enclosure 1

Chelius (5 August 1916):

On her orders, the chamberlain of the Grand Duchess Luise passes on to Bethmann Hollweg a report presented by Lepsius.

Enclusure 2

Thor a von Wedel-Jarlsberg/Eva Elvers:

Eyewitness report from the two Red Cross nurses on their observations in Erzingjan and on their journey to Sivas.

Enclosure 3

Martin Niepage:

Report by the German assistant master of a secondary modern school in Aleppo on his observations and experiences.

Enclosure 4

A German employee of the Baghdad Railway:

The German public official reports on the misery, the acts of violence and the killings during the transports and the corpses swimming in the Euphrates River.

Enclosure 5

An Armenian widow:

The widow reports on her experiences during the transport of herself, her mother and her daughter from Baiburt to Sivas.

Enclosure 6

Mariza Kejejjan (2 November 1915):

A report on a person's own deportation from Husseinik via Ras-ul-Ain to Aleppo.

Enclosure 7

A missionary:

The missionary reports on the fate of the deportees from Mersivan.

Enclosure 8

Jesse B. Jackson (3 March 1915):

The American consul in Aleppo reports on observations made on deportee convoys and third party statements on these convoys.

Enclosure 9

Oskar Heizer (28 July 1915):

The American consul in Trebizond reports on the deportations and on how the authorities are handling the matter of the empty houses of the Armenians.

Enclosure 10

Leslie A. Davis (11 July 1915):

The American consul in Harpoot reports on transports that came through the town as well as on the deportation of the Armenians from Kharput, and his experiences when visiting camps.

1916-09-20-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler reports that the authorities became aware of the secret distribution of American financial aid through intermediaries of Sister Beatrice Rohner and, thus, this had become impossible for the future, and explained the steps taken to enable August Bernau, an employee of the Vacuum Oil Company, to take over the distribution in future.

Enclosure

August Bernau (4 September 1916):

The employee of the American Vacuum Oil Company describes his experiences and impressions on his journey from Meskene to Deir-es-Zor, which he took to secretly give American financial aid to the deported Armenians.

1916-09-25-DE-001

Notes by the Undersecretary of the Foreign Office (Zimmermann):

The Undersecretary of State in the German Foreign Office stated that he pointed out to the Turkish Ambassador, Halil Bey, that in the light of the military situation, earlier deportations "could still barely be defended as being justified", but that the measures against "the last few pathetic Armenians consisting of women and children" could no longer be justified in any way.

1916-09-26-DE-001

Notes from Rosenberg, Legation Councillor in the German Foreign Office:

The German friends of the Armenians had agreed to stop their propaganda if the opposite side also stopped their anti-Armenian agitation. Rosenberg suggests that the press be advised in confidence to leave the Armenian question alone.

1916-10-02-DE-003

From the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann) to the Embassy in Constantinople

According to Zimmermann, the reports from Aleppo should give cause to point out to Halil Bey "that, while the former deportations of the Armenians could still be defended in the interest of national safety and appear to be legal, considering the military situation at that time, the measures now planned against the sad remains of the Armenians, consisting of women and children, could in no way be justified or excused".

1916-10-04-DE-002

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Radowitz) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the Chargé d'Affaires of the German Embassy in Constantinople, a projection of Sister Beatrice Rohner's statistics led to a figure of over 1.5 million dead and about 425,000 survivors. Thus, the previous estimations of 800,000 to 1 million Armenians killed proves to be unexaggerated. Furthermore, the number of mothers who met with a violent death was alarming.

Enclosure

Beatrice Rohner (15 September 1916):

Statistics on home towns, fathers, mothers and religious denominations of the 720 orphans cared for in August by Beatrice Rohner.

1916-10-08-DE-001

From the Undersecretary of State in the German Foreign Office (Zimmermann) to the Minister in Bern (Romberg)

Zimmermann instructed Romberg to reply to Dr. Vischer, one of the signatories of the petition, that the desired assistance for the Armenians was only

possible through inofficial channels via suitable representatives of the German government in Turkey.

1916-10-09-DE-001

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Radowitz) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The enclosed article "most likely gives a true impression of the convictions of the ultra-national circles". The author was also demanding the deportation of the Armenians in Smyrna and Constantinople.

Enclosure

"Teswiri Efkiar" (7 October 1916):

According to the Turkish newspaper, the whole world knew that the Armenians had been moved from the districts within the war zone and along the military roads to areas "where they are far removed from any active or passive involvement in war incidents". The Armenian newspaper "Datshar" held all of the Armenian parties and committees responsible "for the great misfortune which has befallen the Armenians". For this reason, there were no objections to the measures placed by the Turkish government against the Armenian committees.

1916-10-25-DE-001

From the Head of the Admiral's Staff in the Navy (Holtzendorff) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Holtzendorff sends a report "from a reliable source" on Lepsius' political activity in Holland. Jagow replies that Lepsius is also continuously causing the government "great inconvenience" with his Armenian propaganda; his agitation was most strongly disapproved of.

Enclosure

Anonymous Informer (1 October 1916):

Supposedly by order of the Reichskanzler and the German Foreign Office, Lepsius put out feelers from Holland towards the United States and England in order to reach a peace contract with England at the expense of cessions of territory in Turkey.

1916-11-05-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Rössler draws attention to the eye-witness reports of three Armenians who escaped and calculates the number of Armenians he assumes are still left in Turkey. He also reports on individual occurrences in which the Armenians made their situation worse by fighting among themselves.

Enclosure 1

Sarkissian, Hosep (23 October 1916):

The Armenian reports on the deportation from Deir-es-Zor, ordered by the Mutessarrif Zekki. The Armenian was part of a caravan of about 1,700 people. They were first plundered by the Circassians and, some time later, massacred with axes, sables and knives. He himself managed to survive by hiding for three days under a pile of corpses.

Enclosure 2

Manug Kyrmenikian (29 October 1916):

The Mutessarrif of Deir-es-Zor promised to leave the families of those men in town who reported for military service. Despite this, these people were also deported. The Armenian describes how the Mudir blackmailed a lot of money from the more wealthy among the deportees and had them massacred anyway. The Armenian managed to flee after a Circassian warned them.

Enclosure 3

Nasaret Muradian (30 October 1916):

The Armenian well-known to Sister Beatrice Rohner reports to her of resistance among the Armenians who have been condemned to death on the Chabur River, which, however, only assisted several Armenians in escaping.

1916-11-09-DE-001

From the Secretary of State of the German Foreign Office (Jagow) to the Legation in The Hague

Lepsius supposedly claimed that his anti-Turkish propaganda was approved and supported by the Reichskanzler and the German Foreign Office; furthermore, he supposedly claimed that he established contacts with British politicians by order. The Minister was to question Lepsius and determine whether he had really made these remarks "that are contrary to the facts". Lepsius

continuously caused the government grave inconvenience and was openly opposed to the government. The Minister was to attempt to move the Dutch government to "indirectly" deport Lepsius to Germany.

1916-11-10-DE-001

From the Consul in Smyrna (Spee) to the Embassy in Constantinople

Due to bombs being found in the Catholic cemetery, the head of police, who was given free reign by the Vali, had the Armenians deported. The community had not complied with the Vali's demand to name those involved or suspects.

1916-11-12-DE-001

From Field Marshal Liman von Sanders to the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Radowitz)

Liman von Sanders informs Radowitz how he prevented further deportations of Armenians from Smyrna by threatening to prevent them by force. He was not sure, however, whether the Vali, who, according to his own statement had been instructed by Taalat Bey to act as he did, would circumvent von Sanders' orders. General Headquarters asked whether such deportations would endanger further construction of the Taurus and Amanus Railway. Von Lossow, the military plenipotentiary, replys that the Head of the 2nd Division of Turkish General Headquarters claimed not to know anything about the entire matter, which was probably just a local occurrence. Kühlmann reports that the Armenian community in Smyrna reported 30 dangerous persons; those not named were to be allowed to return.

Enclosure

Graf L. Spee (11 November 1916):

The Consul General in Smyrna reports on bombs found, for which he held the Armenians responsible. The Young Turk Committee previously knew about such bombs, but did not object to this. After all the members of the Armenian Committee had now been deported, the Vali demanded lists of those persons involved from the Armenian notables. There was a rumour in town that the Germans were behind the measures, in order to rid themselves of the Armenian competition. According to the new law, however, Turks would appropriate the considerable property of the Armenians under the excuse that the Germans had done so.

1916-11-13-DE-001

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Radowitz) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Radowitz reports that in Smyrna, the authorities had begun with the deportation of Armenians because they supposedly found old bombs and similar material in the Catholic cemetery, whereupon Marshal Liman von Sanders, who happened to be staying in Smyrna, pointed out to the Vali that the deportations were detrimental to military interests and, thus, he would not tolerate them. But he considered it to be out of the question that the Porte would revoke these measures upon demands to do so.

1916-11-13-DE-002

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Radowitz) to the German Foreign Office

Radowitz informs that mass deportations have begun in Smyrna and that Liman von Sanders objected to this. Jagow considers whether Armenians from Smyrna should be brought to Germany as workers.

1916-11-17-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German ambassador in Constantinople, it followed from the report and the enclosure that the measures directed against the Armenians in Smyrna had been taken in Constantinople. The pretexts used came from the Turkish authorities' well-known list. The marshal's intervention was also welcomed, because a rumour had spread in Smyrna, as it had done previously in other towns, that the German military authorities had demanded the deportation of the Armenians.

Enclosure

Liman von Sanders (17 November 1916):

General Liman von Sanders stated that when he learned of the deportations in Smyrna, he said to the Vali that he would not permit such mass deportations, because "in a town threatened by the enemy they intervened from different directions in the military area" and, if necessary, he would use the troops under his command to prevent this. The Vali attempted to explain the reasons for the deportations, but the general was unable to approve of them. The Vali informed

him in confidence that the measures had been reached in agreement with Talaat Pasha and other leading members of the Committee.

1916-11-17-DE-002

From the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the German Foreign Office

According to Kühlmann, the suggestion to send Armenians to Germany would probably be politically damaging. After Liman von Sanders' intervention the deportations from Smyrna were stopped.

1916-11-18-DE-003

From the Consul in Smyrna (Spee) to the Chargé d'Affairs at the Embassy in Constantinople (Radowitz)

Spee reports on the reasons behind the deportations of the Armenians from Smyrna presented by the Vali there in a speech made to 12 Armenian notables. According to this, the Vali first requested in vain that the Armenian community give the names of supposedly dangerous people who were responsible for the bombs and weapons found in the Armenian cemetery and near the Armenian Church. The Armenians only gave him a list with about 30 names after 250 people had been deported. Although Liman von Sanders' intervention became public knowledge, the main impression now was that the Germans had intervened against the deportations, after it had previously been speculated that the Germans wanted to rid themselves in this way of the Armenian trade competition.

1916-12-04-DE-001

From the Administrator in Erzerum (Scheubner-Richter) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The administrator in Erzerum reports on an "atrocious sight of the slain Armenians in the devastated villages" after riding from Erzerum via Bitlis to Mossul. On the way, his unit had received orders to attack an Armenian village near Hesak in which rebellious Armenians were staying. In truth, these were people "who had barricaded themselves for fear of being massacred and who would have gladly been prepared to give up their weapons if only they were assured of being left alive". In summary, he was forced to realise that his original fear was true that the deportation was equivalent to annihilation. A reckoning with the other minorities was also taking place or to be feared.

Badly equipped Arabs were sent to regions with unfavourable climates and, thus, annihilated. The restraint exercised by the Germans "caused visible damage to our reputation in Turkey and Persia".

1916-12-25-DE-001

From the Secretary of State of the Foreign Office (Zimmermann) to the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Göppert)

The Secretary of State of the German Foreign Office instructs the embassy to protest once again in a friendly, but suitably serious manner against the forced conversions to Islam. These measures had caused great indignation among the German Christians. It had taken a great effort to prevent a discussion on the deportations.

1917

1917-01-05-DE-011

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Göppert) to the Foreign Office

According to Göppert, the Chargé d'Affaires in Constantinople, Halil Bey promised to end forced conversions immediately. The return to Christianity of those forced to convert was presently not opportune, but this could be solved satisfactorily after peace had been made.

Enclosure

German Government (4 January 1917):

The German Government points out to the Ottoman Government in a memo that forced conversions to Islam had led to great agitation among the Christians in Germany, making it difficult for the German Government to suppress a public discussion on this question. As the government of a Christian power, the German Government condemned this forced action as an intervention in the freedom of conscience, which had otherwise also always been heeded in Turkey. The persecutions of Christian Armenians would lead to great difficulties for the Ottoman Government in the peace treaty negotiations.

1917-01-20-DE-001

From the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

Kühlmann considers it to be certain that the Americans will demand a change in the "extermination policy against the Armenians" which, because "the objective of weakening the Armenian element of the population has largely been achieved", would not be completely impossible.

1917-02-16-DE-003

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to the German Ambassador in Constantinople, Talaat Pasha's cabinet introduced itself, and in his programmatic speech Talaat declared "the matter of equal rights for the Ottoman nationalities [to be] an important item in the government's policy". The ambassador had heard in confidence that "we can most certainly reckon with a stop to the deportation of the Armenians and with a cessation of the persecution of the Greeks".

1917-02-24-DE-001

From the Ambassador in Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The German ambassador reports that Talaat personally confirmed to him "that the Armenian population could be sure 'that their constitutional rights would not be touched. What the previous government had been forced to put into action on the grounds of military necessity should, if possible, be rectified.'" Corresponding orders had been dispatched.

1917-03-28-DE-001

From the Ambassador on Extraordinary Mission in Constantinople (Kühlmann) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

According to Kühlmann, the persecution of the Armenians in Turkey was a fact that could not be denied, because too many non-Turks "were eyewitnesses of the policy of extinction carried out against the Armenians". However, "the policy of extinction carried out against the Armenians [was] hounded to death more and more as material for agitation, as well as the supposed German atrocities in Belgium gradually losing their appeal to foreign countries". He advised against carrying out a propaganda campaign against the Russians because of the atrocities they had committed, because to do so would disturb the "dying process of the appeal of Armenian suffering in Turkey".

1917-04-19-DE-001

From the Head of the Central Office of Information for Foreign Countries (Jäckh) to the Ambassador on Extraordinary Mission at the Embassy in Constantinople (Kühlmann)

Among other things, Jäckh passes a letter from Vicar Stier on to the Ambassador, in which Jäckh is asked to arrange for entry permits for Stier and Dr. Vischer from the Turkish authorities, enabling them to distribute funds to the deported Armenians in the camps along the Baghdad Railway. Mordtmann expressly disapproves of Stier's journey, because no "political gain" could be expected from this, as previous work also "did not cause the Armenians to like us any more noticeably". Even "from a purely human point of view" he did not see why German money had to be sent abroad. Ambassador Kühlmann commented that this explanation was completely in line with his own opinion.

1917-05-09-DE-001

Notes by the Secretary of State of the Foreign Office (Zimmermann) for the Reichstag:

The Secretary of State in the German Foreign Office points out that Germany's enemies had "exploited" the Armenian question "into a slandering campaign against us and our Turkish ally". Germany's enemies were primarily responsible for the tragedy of the Armenians, because "long before the war broke out [they] acted without conscience, stirring things up and inciting the Armenians against the Turkish government".

Enclosure

Arthur Zimmermann (29 September 1916):

Zimmermann justifies the actions of the Turks against the Armenians before the Budget Committee of the Reich as being a "strict, but understandable measure from a military point of view". From the very beginning, the German Government "had forceful interviews with the Porte" so that the German ambassador was finally accused by the Grand Vizier and the Minister of the Interior of "always boring them to tears with the Armenian question".

1917-05-14-DE-001

From the Consul in Aleppo (Rössler) to the Reichskanzler (Bethmann Hollweg)

The report by the engineer Buente confirms earlier reports on Armenian massacres on the river Khabur.

Enclosure

Buente (11 May 1917):

Buente, the academically trained engineer, reports that on his inspection round along the river Khabur he discovered a great number of bleached skulls, some of them with bullet holes. The population spoke of 12000 Armenians who had been murdered in these places.

1917-06-05-DE-001

From the Embassy in Constantinople to the Head of the American Bible House in Constantinople (Luther R. Fowle)

The Embassy requests that funds be transferred to Mr. Zollinger. It also requests information on the American orphanage in Sivas. In his note, Mordtmann suggests that the American operation be supported in order to prevent larger amounts of German funds from being sent abroad that could be "applied more usefully at home" and to "leave the odium against the Turks to the Americans".

1917-07-14-DE-001

From the Director of the German Evangelical Missionary-Relief August Wilhelm Schreiber to the Foreign Office

Accompanying letter by Schreiber to the letter of the head of the German Home for the Blind in Malatia.

Enclosure

Ernst J. Christoffel (26 March 1917):

The head of the Home for the Blind in Malatia gives his impressions of the Armenian genocide, the "greatest crime in the history of the world".

1917-08-10-DE-001

From the Legation Councillor in the German Foreign Office, Göppert, to the Director of the German Christian Charity-Organisation for the Orient, Friedrich Schuchardt

Göppert asks Schuchardt for material in the form of letters and articles written by Swiss and other foreigners which express the helpfulness and "warm sympathy of German public officials" towards the Armenians in order to counter the "propaganda concerning Armenian atrocities".

1917-10-01-DE-001

From the Swedish nurse, Alma Johansson, in Stockholm to the Armenian, Father Arsenius Djendojan, in Vienna

The nurse reports to the Armenian priest on her experiences in Musch. All of the Armenians were killed there, most of them in their houses. She was only able to save a few of the 70 girls at her school from being deported. German censorship did not permit this letter to be sent.

1917-11-16-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Bernstorff) to the Reichskanzler (Hertling)

Bernstorff refers to an extensive collection of Turkish documents, "The Revolutionary Objectives and Machinations of the Armenian Committees Before and After the Constitution". Despite the one-sided character of this document, it follows from this that the Armenian machinations greatly irritated the Turkish government, thus justifying the repressive measures.

1918

1918-02-22-DE-002

From Maximilian Pfeiffer, Member of the Reichstag, to the German Foreign Office

Accompanying letter.

Bussche-Haddenhausen then sends a report by E. Neuner to the ambassador in Constantinople on Turkey in general and the deportation of the Armenians. The Undersecretary of State asks Bernstorff to give a statement, in which the latter defends the Turks. According to the Ambassador, "They must see in the Armenians a people whose existence was suited to endanger the continuance of the Ottoman Empire." The Turks had believed the time had come to "free themselves from what they considered to be unbearable economic pressure."

Enclosure

E. Neuner:

The person accompanying Pfeiffer on his journey expresses himself very critically in a long report on the conditions in Turkey, its political and economic situation, and the deportations of the Armenians. Neuner uses an example to prove how the Turkish authorities enriched themselves and then falsified these occurrences.

1918-03-02-DE-001

From the Undersecretary of State in the Foreign Office (Bussche-Haddenhausen) to the Ambassador in Constantinople (Bernstorff)

In future peace negotiations, the Armenian question and a far-reaching autonomy will be brought up, according to the Undersecretary of State in the Foreign Office to his Ambassador in Constantinople. It would be favourable for Turkey's position to provide the inhabitants of this region with a mild and just treatment even before the start of these negotiations. Moreover, the Greeks should be allowed to return to their coastal districts on the Black Sea.

1918-03-16-DE-001

From the Ambassador in Constantinople (Bernstorff) to the Foreign Office

The German Ambassador writes that all Armenians have been torn by fears of death due to the newspaper article, although the Turkish government seemed really determined this time to prevent any excesses. But leading circles were in a fever of confidence that they would be victorious and in a state of nationalism and pan-Islamism.They really seemed to believe that all Moslems in Asia had just been waiting to "stretch out the hand of brotherhood to Turkey".

1918-03-19-DE-001

Notes by the Foreign Office:

That the deportations should result in the annihilation of a large part of the Armenian race was certainly neither "initially wanted nor predicted" by the rulers of Turkey. The Foreign Office tried everything "to alleviate the situation of the Armenians". The responsibility of a break with Turkey could not have been accepted by any German government. After the invasion of Turkish troops into the area which was evacuated by the Russians, the German government insisted on an amnesty for those Armenians who subjugated themselves. However, representatives of Armenian organisations urged their fellow countrymen in the Anatolian provinces to "exercise utmost resistance against Turkey". The Armenian population is, therefore, "seriously endangered". The German government would welcome it if the German friends of Armenians were to persuade them "to negotiate on their subjugation with the Turks".

1918-06-20-DE-001

From the correspondent of the "Frankfurter Zeitung" in Constantinople, Paul Weitz, covering his journey throughout north-eastern Turkey:

Detailed report of a journey throughout the north-eastern Anatolian, formerly Armenian provinces.

1918-09-01-DE-001

From the Consul in Trapezunt (Bergfeld) to the Reichskanzler (Hertling)

According to Bergfeld's opinion, it was compellingly necessary to deport the Armenians, because of their attitude and conviction. However, the excesses could not be condemned severely enough. Demands for reparation were to be expected during the peace negotiations, and he describes their chances of success.

1918-10-18-DE-001

From the Director of the Orient and Islam Commission of the German Protestant Mission Board, Karl Axenfeld, to the German Foreign Office

Axenfeld asks the German Foreign Office to anticipate the expected attempts of both the Entente and Turkey to place the blame for the fate of the Armenians on Germany. This could be done in the form of documentary proof of German attempts to prevent and ease the misfortune of the Armenians. It was imperative that Germany's honour be saved publicly. The Orient and Islam Commission had already planned such a publication and did not wish to hold back with this any longer.

Enclosure

Graf von Lüttichau (31 August 1918):

In his extensive report, the chief religious official deals with the annihilation of the Armenians since 1915. In his opinion, this systematic annihilation was planned by the Turkish government. The orders were not given in writing, but passed on through couriers by word of mouth. The slogan "Germany wants this" was also put out by the Turkish government, even if especially higher German officers had committed errors and approved of the deportations for military reasons. The main fault lay in the fact that Germany only protested internally, but not officially. He describes the present situation of the Armenians, their return to their home towns, their difficulties in the Armenian districts, with regard to the return of their property or reconversion to their faith.

Lüttichau reaches the conclusion that the Armenian people have been annihilated as a people, but that many Mohammedans were also killed.

1918-11-01-DE-001

From the Chargé d'Affaires at the Embassy in Constantinople (Waldburg) to the Reichskanzler (Prince Max von Baden)

Accompanying letter to the enclosures.

Enclosure 1

Arthur Zimmermann (4 August 1915):

Zimmermann gives orders for suitable material to be put together for a White Book that can serve to justify the German attitude, should there be any reproach concerning Germany's joint responsibility for the "suppression" of the Armenians. It should be set out that a widespread Armenian movement existed that was hostile to the state, that the Armenians were incited by the Entente Powers to carry out their "highly treasonous activities" and everything that had been done on Germany's side to ease their harsh treatment.

Enclosure 2

Embassy Constantinople (31 December 1915):

The draft for a White Book in accordance with Zimmermann's terms of reference.

Enclosure 3

Franz J. Günther (10 August 1918):

Accompanying letter for Enclosure 4.

Enclosure 4

Unknown author:

An unknown person, obviously an employee of the Baghdad Railway, reports on his observations concerning the deportation and murder of the Armenians in the Anatolian interior. He also reports on German officers who said that "the lives of thousands of Armenians did not matter".

1918-11-20-DE-001

From Johannes Lepsius to the Secretary of State of the German Foreign Office (Solf)

Lepsius applies for a position as a delegate for questions concerning the Orient at the upcoming peace negotiations. He had excellent contacts to the Armenians, particularly those abroad, and was probably the only German "who, even now, still has the complete trust of the Armenian people and its leaders, both the Turks and the Caucasians". Note from the German Foreign Office: "Application must be taken into earnest consideration. Lepsius has a reputation abroad!" Solf, Head of the German Foreign Office, notes. The Secretary of State then ordered Lepsius to publish the files "on the German government's position in the Armenian question".

1918-11-25-DE-001

"Deutsch-Armenische Korrespondenz (German-Armenian Correspondence)" (25 November 1918):

The "German-Armenian Correspondence" writes that there is "a grain of truth" in the Entente's reproaches concerning Germany's joint responsibility. The deportation plan was approved by Marshal von der Goltz; it provided "for the deportees to be sent to areas owned by the Baghdad Railway, where new property would be surveyed for them". But it was mainly the fault of the German censor that nothing could be reported on the deportations of the Armenians. "Not even Turkey," according to the judgement of the "German-Armenian Correspondence", "could have developed the cynicism with which it proceeded in the Armenian question against the unanimous judgement of the civilised world."

1918-12-26-DE-001

Memo by the Legation Councillor in the Foreign Office Göppert:

According to Göppert, it appears to be advisable "to justify our behaviour by publishing information on the actual course of events, before the Armenian question is raised during the negotiations with our opponents". As official German declarations were seldom believed, Secretary of State Solf "has ordered the well-known friend of the Armenians, Dr. Lepsius, to take over this task. He is highly respected, especially in enemy countries, and, since the beginning of the persecutions against the Armenians, as is generally known, took a stance somewhat opposite to that of the government." Public opinion

would hardly regard these publications to be a "complete justification of our policy", but the reproaches that could then be raised against the Reich would be "far less grave than the accusations that are presently general belief.

1919

1919-06-28-DE-002

From the German Foreign Office to Johannes Lepsius

The German Foreign Office advises Lepsius to wait before publishing his book, because the sentencing of those responsible by an international court of law was expected shortly in Constantinople and the book would then be used by the prosecutors. It would be "an embarrassing thought that in this way we would be supplying our enemies with weapons against our former friends. This does not serve justice". In any case, there was "enough material with which to determine the actual course of events".

1919-08-21-DE-001

From the Minister in Stockholm (Lucius von Stoedten) to the German Foreign Office

Lucius, the Minister in Stockholm, requests 30 copies of Lepsius' book in order to counteract the anti-German atmosphere caused by the Armenian atrocities, particularly in the indigenous left-wing liberal and socialist press. Göppert points out that the book "has not been received as well as one would wish by the press in enemy and neutral countries", that the "Time" even saw it as "documentary proof of Germany's joint responsibility" and that, therefore, it would be advisable to exercise caution when using the book as planned.

1921

1921-04-25-DE-001

From the former Consul in Aleppo, Rössler, to Johannes Lepsius

Rössler gives his evaluation of Andonian's book on the deportation orders.

1921-05-30-DE-001

From the former Consul in Aleppo, Rössler, to the German Foreign Office

According to Rössler, if he had to testify in the proceedings against the murderer of Talaat Pasha then he would have to depict him as one of the Turkish

statesmen "who wanted the Armenians to be annihilated and carried this out according to plan". He would also have to quote the Commissioner of Deportations in Aleppo, who said to him, "You do not understand what we want: we want an Armenia without Armenians."

1921-06-01-DE-001

From the Secretary of State in the German Foreign Office (Haniel) to the Defence Attorney in the criminal proceedings against Teilirian, Gordon

Permission for Rössler to testify could only be given if the former consul were to speak only about "pure facts". This, however, would make his testimony of little interest, because these facts were known. The remark concerning an "Armenia without Armenians" was of little value, because it came from a subordinate Turkish official.

Übersetzt von Vera Draack

Sonsöz Yerine

Büyük yayıncı Teodig'in anısına

Bazı çalışmalar vardır, bu bir anlamda yazarın yaşamının ereği olan bir *magnum opus* yani başyapıt anlamı taşır. Wolfgang Gust, Alman basınında yer etmiş başarılı bir gazeteciydi. Olgunluk döneminde 1915 olgusu ve Wilhelm Almanya'sının bundaki rolü üzerine yoğunlaşmaya başladı. Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki diplomatik yazışmaları, Lepsius'tan sonra, ilk kez sansürsüz olarak yayına hazırladı. Bu zorlu çalışmayı yaparken, yanında, şu anda ne yazık ki yıllardır yatağa bağlı yaşayan ve yanından bir an bile ayrılmadığı sevgili eşi vardı.

Daha sonra Alman Belgeleri'nin İngilizceye çevrilmesi macerası başladı. Taner Akçam'ın da katkısıyla bu çeviriler bilgisayar ortamına aktarıldı. Bu ağır çalışmaya, üniversite eğitimini Almanya'da yapmış olmakla Almancaya ve konuya hakim olan Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian da katkı sundu. Zoryan Enstitüsü tarafından yayınlanacak olan İngilizce edisyon da 10 yılı aşkın bir süredir devam eden bir macera.

1915 incelemelerinde Alman belgelerinin önemi, bu belgelerin o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan bir ülkenin bakışını yansıtıyor olmasında yatıyor. Yani İngiliz ve Amerikan belgeleri gibi, 'onlar Osmanlı'nın savaş halinde olduğu ülkelerin tarafsız olmayan belgeleri' diyerek görmezden gelmek mümkün değil. Öte yandan ilk kez Lepsius tarafından 1921 yılında yayınlanan belgelerse, Almanya'nın bu faciadaki rolünü saklayacak biçimde sansür edilmişti.

Bugün resmi inkarcılığın en çok korktuğu şeylerden biri de, 1915 faciasında İttihat Terakki rejiminin partneri olan ülkenin itirafta bulunup özür dilemesidir. Bu bakımdan bir Alman aydını olarak Wolfgang Gust'un, kendi ülkesinin rolünü örtmeye çalışmaması son derece saygıya değer bir davranıştır.

Alman belgelerinin Türkçe edisyonunun hazırlanması da, başlı başına bir macera oldu ve yine yılları aldı. Bu arada kitabın Almancasını da

Taner Akçam'dan alıp bana getiren Hrant Dink'i de sevgi ve şükranla anmalıyım.

Öncelikle Alman belgelerinin girift ve arkaik diplomatik diliyle boğuşan çevirmen Zekiye Çebi'ye ve çevirilerin bir bölümünü bize sağlayan Taner Akçam'a teşekkür ederim.

Amerika'da bulunduğum 2006 yılının bir bölümünü, iki çevirmenin dilinin ortaklaşmasıyla uğraşmakla geçirdim. Sevgili Yasemin Gedik, Doğan Akhanlı, Sait Çetinoğlu ayrı ayrı bütün metni gözden geçirdiler. Onlara ve yine katkı sunan İrfan Cüre ve Toros Saryan'a teşekkür borçluyum.

Ve nihayet Sena Adalı bütün metni yeniden ele aldı ve son halini verdi. Ona da sonsuz teşekkürler.

Teodig'in, Raymond Kevorkyan'ın dev yapıtlarından sonra, Wolfgang Gust'un *magnum opus*unu da çıkmış olarak görmek beni sonsuz mutlu edecek ve 'şükürler olsun' dedirtecek.

Ragıp Zarakolu
Kocaeli 2 No'lu F Tipi
Yüksek Güvenlikli Ceza İnfaz Kurumu

WOLFGANG GUST

ALMAN BELGELERİ

ERMENİ SOYKIRIMI 1915-16

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri

"Bizim tek hedefimiz var; o da Türkiye'yi bizim yanımızda tutmak; Ermeniler ister yerle bir olsun ya da olmasın, bizim için fark etmez!"

Alman İmparatorluğu Başbakanı
Theobald von Bethmann Hollweg

24 Nisan 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihatçı Hükümeti başkent İstanbul'daki Ermeni toplumunun tüm elit tabakasını tutuklattı. Bunu birkaç ay sonra Ermeni halkının sistematik imhası izledi. Ölüm yürüyüşü sırasında ve sonrasında birçok insan dağlık bölgelerde ya da Suriye çöllerinde yaşamlarını susuzluk ve açlık nedeniyle yitirdi. O sırada Osmanlı İmparatorluğu'nda 2 milyon kadar nüfusu olan Ermeni halkının yarısından çoğu yaşamını yitirdi. Bu olay Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı olarak tarihe geçti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin en büyük müttefiği olan Alman İmparatorluğu misyonları, öğretmenleri, subayları, konsolosluk ve elçileriyle, hiçbir yabancı devletin izleyemeyeceği bir şekilde, bu soykırımın ayrıntılarını kayda geçirdi. Öte yandan bazı Alman subayları da Ermenilerin yok edilmesine aktif olarak katıldı. Wolfgang Gust'un Dışişleri Bakanlığı Arşivinde toplanmış olan raporlardan derlediği belgeler, meydana gelen olayların tam bir görüntüsünü çizdiği gibi aynı zamanda Almanların sorumluluğunu da sergiliyor. Osmanlı İmparatorluğunu izleyen Türkiye Cumhuriyeti soykırımı resmi olarak inkâr etti. Öte yandan günümüzde Alman kamuoyu da Shoah'ya öncülük eden bu olay hakkında çok az bilgiye sahip. Elinizdeki kitap, AB Genişleme Süreci bakımından son derece canlı geçeceğe benzeyen tartışmalar için de önemli bir malzeme sunmakta.

belge yayınları

ISBN:978-975-3441-07-0

9 789753 441070